

Marele Război în memoria bănăţeană 1914-1919

Antologie, ediție, studii și note
de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan

Presă Universitară Clujeană

MARELE RĂZBOI ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)

ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE
DE VALERIU LEU ȘI NICOLAE BOCȘAN

AU COLABORAT
MIHAELA BEDECEAN ȘI IONELA MOSCOVICI

MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Rudolf Grăf

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan

Coperta I: Delegații Transilvaniei, care au prezentat la București rezoluția de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, în mijlocul ofițerilor și soldaților ardeleni din Batalionul 2 Alba Iulia, cu drapelul primit de la voluntarii români la Chișineu pentru a fi depus în Cetatea Alba Iulia.

Coperta IV: Membri ai corpului voluntarilor români în Rusia.

**MARELE RĂZBOI
ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)**

**ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE
DE VALERIU LEU ȘI NICOLAE BOCȘAN**

**AU COLABORAT
MIHAELA BEDECEAN ȘI IONELA MOSCOVICI**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919) / ed., studiu și note Valeriu Icu și Nicolae Boșan; au colab.: Mihaela Bedeccean și Ionela Moscovici. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012-

vol.

ISBN 978-973-595-375-1

Vol. 1. – 2012. – Bibliogr. – ISBN 978-973-595-376-8

- I. Icu, Valeriu (ed.)
- II. Boșan, Nicolae (ed.)
- III. Bedeccean, Mihaela
- IV. Moscovici, Ionela

94(498.5)"1914/1919"

© 2012 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

1. Valeriu Leu: Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la Unirea din 1918	7
2. Nicolae Bocșan: Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România	31
Notă asupra ediției	131
Abrevieri	133

Antologie

3. Petru Albu: Evacuarea spre patrie	137
4. I. Babeu: Din peripețiile subsemnatului și ale colegilor	141
5. Nicolae Badiu: Aduceri aminte	145
6. Filaret Barbu: Jurnal de adolescent (1918–1920)	155
7. Coriolan Băran: Amintiri	179
8. Coriolan Băran: Amintiri personale asupra unor momente în legătură cu actul Unirii din anul 1918	265
9. Prof. P. Bizerea: Românii din Banatul sârbesc la Alba-Iulia. Amintiri din Vârșețul de la 1918	293
10. Sever Bocu: Drumuri și răscruci. Memorii	297
11. Sever Bocu: Opt luni în Kiev	367
12. Dimitrie Botău, preot, Sculea: Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști	387
13. Emil Botiș: Amintiri (1904–1984)	391
14. Valeriu Braniște: Amintiri din închisoare (Însemnări contimporane și autobiografice)	409
15. Caius Brediceanu: Războiul mondial	473

16. Nicolae Brînzeu: Memoriile unui preot bătrân	483
17. C. Buracu: Amintiri	515
18. Pompiliu Ciobanu: Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare. Date istorice adunate de dr. Pompiliu Ciobanu	561
19. Nicolae Corneanu: Amintiri despre anul 1918 în Caransebeș	617
20. Aurel Cosma jr.: Armata unirii de la 1918	621
21. Dr. Aurel Cosma: Amintiri de la unirea din Alba-Iulia. Aspecte și impresii de la Marea Adunare Națională din duminica de 1 decembrie 1918	631
22. Aurel Cosma jr.: Adeziunea șvabilor din Banat la Unirea de la Alba-Iulia. Adunarea națională a șvabilor de la 10 august 1919 în Timișoara	659
23. Aurel Cosma jr.: Începuturile activității mele de ziarist	667
24. Mihai Drugărin Petricoane: Însemnările unui director de liceu	709
25. Octavian Furlugeanu: Amintiri	739

1. Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la Unirea din 1918

Cele două evenimente istorice a căror relație este atât de strânsă au fost tratate inegal în istoriografia română. Războiul are câteva istorii (Alexandrescu *et al.* 1987; Atanasiu *et al.* 1979; Kirițescu 1989) și sute de studii, dar cu foarte puține excepții ele sunt construite din perspectiva statului român de atunci, adică a „Vechiului Regat”. Ce s-a întâmplat cu românii din afara acestei teritorialități în timpul conflagrației a interesat mai puțin, judecând după numărul studiilor care i-au fost dedicate. Cum au străbătut ei – fie soldați, fie civili, fie țărani, fie orășeni, fie maturi sau copii, femeii și bărbați – acele timpuri aspre rămâne încă de dezvăluit prin publicarea documentelor. Semne că așa se va întâmpla sunt (Bârlea 2004). Oricum, echilibrul trebuie restabilit, perspectiva trebuie multiplicată. Specificitatea, particularitățile contextului istoric diferite de la o provincie românească la alta – Banat, Ardeal, Bucovina, Basarabia – trebuie luate în calcul. Despre Basarabia, regimul comunist, cum se știe, a interzis orice investigație istorică serioasă. Recuperările contemporane sunt grăbite și contradictorii, afectate de tensiunile de pe limesul ce separă Europa Centrală de Rusia. Cum am menționat deja, nici în cazul celorlalte provincii, lucrurile nu sunt duse – nici măcar aproape – de epuizarea resurselor documentare. Inhibiții mai există și astăzi, ca și influențe de natură politică și ideologică și sunt ușor vizibile. Adevărul este că inerții, uneori chiar mai accentuate decât în cazul românesc, se găsesc și la celelalte istoriografii est-central europene.

Unirea din 1918 s-a bucurat de o mai mare atenție, dar cu accentuări, cu insistențe pe anumite momente, ceea ce creează inegalități de tratament, valorificându-se o linie stabilită în timpul comunismului prin prestațiile ocazionale de aniversarea unei jumătăți de secol, dar continuată inerțial și după 1989 (I. Munteanu *et al.* 1992) Chiar și arhitectura lucrărilor este oarecum tipizată (Constantinescu, Pascu 1968; Marin *et al.* 1968; Popescu-Puțuri, Deac 1968). Mai întâi, o disproporționat de lungă istorie a unirii care pleacă de obicei de la daci și romani, străbate „ca un fir roșu” toate epocile. O fixare la fel de disproporționată se referea la clasa muncitoare care, deși atașată lozincii marxiste cu proletarii uniți din toată lumea, acum acționează strict în interes național, disociativ. Se evidențiază o contradicție

ce se explică ambiguu sau nici nu se explică. Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia pare mai degrabă prilej de veselă chermeză, un marş triumfal, discursuri solemne rostite într-o zi de la începutul iernii. Se întocmesc liste de participanţi, fiecare nume nou adăugat era socotit un uriaş triumf istoriografic. Despre intervenţiile militare străine, cum a fost ocupaţia sârbă în Banat, se vorbea puţin şi adeseori atât de ambiguu încât cititorul nici măcar nu ştia despre ce armată este vorba. Nici despre unităţile de voluntari români care au luptat în Siberia împotriva gărzilor roşii, continuând astfel războiul de-a lungul transsiberianului până în 1920, nu se putea scrie nimic. După 1989, subiectul începe să fie cercetat cu mai mult calm şi cu mai multă temeinicie, dar nici pe departe atât de intens pe cât ar merita. Totuşi se achiziţionează beneficii evidente şi se introduc fonduri documentare necunoscute sau puţin cercetate până în prezent, pentru Banat cel puţin (Dudaş 1996; Munteanu *et al.* 1992). Interesul suportă o multiplicare şi o descentralizare, contextul local, provincial este luminat mai intens, sunt cuprinse în orizontul investigaţiilor şi categoriile „mărunte”, „omul obişnuit”, mişcarea voluntarilor este reevaluată, cunoaşterea mult extinsă (Leu, Albert 1995).

Lucrurile merg totuşi poticnit, cu pauze mari, cu repetiţii deranjante. În general, istoriografia bănăţeană nu izbuteste să-şi creeze acel mediu academic care să favorizeze studiul sistematic şi serios făcut de profesionişti conectaţi noilor metode şi instrumentarului promovat de istoriografia universală contemporană. Asaltul amatorismului este încă viguros favorizat de lipsa de criterii valorice în judecarea rezultatelor investigaţiei şi de o fragilitate congenitală a instituţiilor menite să susţină totuşi efortul istoriografic. Studiile privind Banatul în timpul primului război sunt rarissime. Arhivele trebuie deci scotocite, documentele publicate, mobilitatea perspectivei accelerată, bibliotecile citite, chiar dacă sunt în limbi străine. Cea mai mare urgenţă este însă aceea a lărgirii bazei documentare. Lumea bănăţeană în război este deocamdată numai întrezărită. Interesele multiple şi adeseori contradictorii pentru Banat, complexitatea etno-culturală, lingvistică şi confesională, acţiunea diplomatică, ghemul de acţiuni şi reacţii trebuie aşezate sub fascicolul luminos. Ce s-a întâmplat cu ostaşii români din unităţile militare austro-ungare? Pe ce fronturi au fost? De când până când? Ce pierderi au avut? Care a fost comportamentul lor în raport cu marea prăbuşire de la capătul războiului şi construcţia lumii noi? Care a fost reacţia elitelor româneşti la multiplele provocări, la ritmul extraordinar al schimbărilor de situaţii, la stimulii externi şi interni? Ce s-a petrecut în conştiinţe atunci? Ce s-a întâmplat în lagăre? Ce s-a întâmplat cu refugiaţii din Ardeal şi Banat după armistiţiul şi pacea de la Buftea, dar şi pe toată durata războiului? Toate acestea sunt întrebări care-şi aşteaptă răspunsul. Este limpede că trebuie părăsit traseul prestabilit şi pozitivismul care a dat în factologie greu de „înghiţit” de cititorul contemporan, dornic să găsească oamenii în vârtejul istoriei, că trebuie îndreptate lucrurile şi spre mentalităţi, sensibilităţi, spre perspectiva comparativă, spre animarea tablourilor încremenite şi mai ales trebuie înlăturată demagogia istoriografică.

Noile direcții istoriografice care încearcă să repopuleze spațiul cu oameni – cu oameni care au psihologie – în locul peisajului arid instaurat de canoanele pozitivismului marxist, al mulțimilor anonime – „categorii”, „clase”, „mase” – necesită însă nu doar o bună cunoaștere a unui nou instrumentar, ci și noi categorii documentare. Este vorba deci de a înnoi metodologia, instrumentarul, perspectiva și temelia documentară. Corespondența, jurnalele, memoriile devin categoriile indispensabile. Ele nu au lipsit cu desăvârșire șantierelor dedicate primului război mondial și Unirii, dar s-au folosit zgârcit și fragmentar. Lucrările dedicate subiectelor în cauză s-au mulțumit cu aceleași texte publicate în anii interbelici. În ciuda diferențelor dintre autori sau a timpului dintre apariții, sursele, este ușor de văzut, sunt mereu aceleași. Nu s-au făcut reeditări, nici vorbă măcar de proiectul unui corpus memorialistic bănățean integral. Apelul la aceste surse era sinuos, în funcție de permisivitatea regimului, conjunctură, era condiționat ideologic și politic și a rămas inertial. Aceiași spun același lucru în același fel!

Dincolo însă de solicitările impuse de „noua istorie”, care peste tot și pentru toate epocile pretind o multiplicare a surselor și a genului de surse, în cazul Banatului (pentru evenimentele menționate) mai ales pentru Unire, este vorba și despre o penurie documentară.

În cazul chestiunilor legate de operațiunile militare la care au luat parte unitățile cu efective românești din Banat pe fronturile sârb, italian și rus este cu siguranță o penurie rezultată din lipsa de interes a cercetării care, considerând că numai ce s-a întâmplat cu românii cuprinși în unitățile vechiului regat privește istoria românească, nu a investigat arhivele militare austriece și maghiare și nici măcar pe cele românești. O nouă generație, poliglotă și motivată, va putea umple cu ușurință acest gol.

În schimb pentru alte aspecte (legate de viața în vreme de război), raritatea surselor este determinată de alte motive. În primul rând responsabilă pentru această stare de lucruri a fost neglijența celor care le dețineau – ele nu au fost protejate în arhive oficiale –, încredințați că nu scrisorile de pe front ale bunicilor și nici socotelile gospodărești scrise pe filele unui calendar de un țăran oarecare sunt indispensabile „marii istorii”, una a „marilor” evenimente și a „marilor” personalități (păci, războaie, regi, generali și oameni politici), așa că puteau fi aruncate pentru a face loc „actelor” contemporane, utile. Greu s-a înțeles – nici astăzi deplin – că „actele” sunt în același timp și „documente”, dar că acestea din urmă sunt mult mai diverse și includ în categoria lor o mulțime de înscrisuri nu doar pe cele oficiale emise de autorități. Nu există nici (doar în mod excepțional) colecții complete din presa vremii. În sfârșit, documentele datorate autorităților, documentele datorate comunităților bănățene care-și constituiau noile organe ale puterii politice – Consiliile Naționale – și noile instrumente armate cu scopuri polițienești și de apărare – Gărzile Naționale – sunt extrem de rare. Vechile autorități au fost înlăturate, iar cele noi nu aveau încă exercițiul birocratic. Adeseori evenimentele se consumau oral, o ceremonie religioasă și un spectacol ad-hoc cu cântece și horă. În

puţine cazuri se întocmeau procese verbale şi uneori chiar şi acestea au rămas la cei aleşi atunci, nearhivându-se. O lucrare care şi-a propus să adune documentele pentru Banat reuşeşte să inventarieze pe durata de la 12 octombrie 1918 la 10 august 1919 numai 196 documente, din care aproximativ un sfert (vreo 50) sunt de fapt articole de presă şi alte 6 sunt scrisori sau scurte texte memorialistice! (Munteanu *et al.* 1983, p. 42–221). Când este vorba de sub 150 de documente propriu-zise e limpede că avem o deficienţă de informare, că o construcţie nu se poate aşeza pe o astfel de temelie şi deci elaboratelor administrative, politice trebuie să le alăturăm izvoarele „alternative”, în primul rând memorialistica. Acest lucru se impune ca o urgenţă.

Realizarea corpusului bănăţean este, acum, în curs de finalizare (Bocşan, Leu, 2008). Investigaţii în diferite colecţii publice şi private au permis identificarea, copierea şi pregătirea pentru editare a unui număr de 58 de texte memorialistice privind Banatul în timpul primului război mondial şi Unirii având 50 de autori. Dar, dacă vom asimila pe cei care, cum vom vedea, au răspuns apelului formulat de N. Ilieşiu să relateze cele ce s-au întâmplat în intervalul menţionat, numărul lor creşte cu câteva sute. Se depăşeşte astfel cu mult numărul documentelor menţionate mai sus. Este vorba, precizăm, despre memorialistică românească.

Aceste texte, împreună, adună aproape 2000 de pagini în forma computerizată. Suntem însă convinşi că mai există şi altele, pe care nu le cunoaştem încă şi care, pe parcurs, vor completa colecţia noastră. Ca dimensiuni ele sunt foarte diferite, de la 2 pagini la peste 400 de pagini. Autorii, respectiv gradul lor de cultură, sunt iarăşi foarte diferiţi – de la ţărani ca Ioan Albu din Reşiţa, Ioan Pelea din Fibiş, Ion Stângu din Gârlişte, Petru Oance din Bocşa Vasiova, la muncitori ca Eftimie Gherman din Lăpuşnicul Mare, Traian Novac din Ticvaniul Mic, Iosif Renoiu din Bocşa, la preoţi ca Iosif Coriolan Buracu, învăţători ca Petru Ugliş din Bata, Pavel Jumanca din Caransebeş, profesori ca Petricoane Drugărin din Oraviţa, Petru Bizerea din Deta, ofiţeri ca Ioan Babeu din Borlovenii Vechi, Octavian Furlugeanu din Doclin, Grigore Mihăiuţiu din Bozovici, jurişti ca Mihai Groşşianu din Oraviţa, Ilie Groşşianu din Sasca, ziarişti şi oameni politici ca Valeriu Branişte din Lugoj, Sever Bocu din Lipova, Petru Nemoianu din Petrilova etc. Enumerarea poate continua încă mult. Cu toţii sunt cuprinşi în volumele colecţiei memorialistice pregătite. Diversitatea aceasta este în sine un mare avantaj pentru cercetător, pentru că, acum, poate scruta istoria dinspre atâtea conştiinţe şi mentalităţi ale aceleiaşi spaţiu, ale aceleiaşi epoci aflate în raport direct cu aceleaşi evenimente şi întâmplări. Imaginile pe care le pune la dispoziţia istoricului, generate în primul rând de nivelul social şi implicit cultural al indivizilor, dar şi de datele personale, creează complexitate, recrează şi animează lumea de odinioară. Utilizându-le profesionist, putem coborî la periferiile sociale, dar putem urca şi spre grupurile elitare ale românimii bănăţene, în momente decisive ale istoriei naţionale şi universale. Răsturnarea aceasta uriaşă care a învălmaşit popoare, afectând destinul multora, al tuturor de fapt, mici şi mari, se produce acum aievea, se aud vorbe,

strigăte. Împuşcăturile și demagogia discursurilor politice nu sunt doar menționate, pot fi ascultate. Cu ajutorul memorialisticii intrăm în filmele interioare, prind contur și ultimele rânduri ale mulțimii, încep să se distingă chipuri.

Dar de ce, când și cum au început toți acești oameni, atât de diferiți, să scrie? Este prima întrebare pe care nu numai canonul cercetării îl impune, ci pur și simplu bunul simț, curiozitatea cititorului. Această întrebare determină de fapt prima bifurcație a cercetării. Nu există în cazul acestor texte doar un singur interes, acela pentru evenimentul descris, ci și acela pentru autor, pentru istoria textelor. Sunt deci de acum în atenție două „istorii”, la fel de interesante. Este clar că scrierile sunt produsul memoriei unor indivizi confrunțați cu o istorie aspră, violentă chiar, dar în egală măsură și produsul epocilor în care au fost scrise. Este o virtute pe care documentele oficiale nu o au. Sunt cuprinse în ele două nivele de lectură, evident, pentru cine cunoaște ambele coduri. Primul pentru istoria evenimentului și altul pentru istoria epocii în care a scris memorialistul.

În anii imediat următori războiului, în Banat părea a se fi instalat o perioadă memorialistică aridă. Puțini au scris, cu toate că războiul ar fi trebuit să provoace o adevărată cascadă a scrierilor. Au fost atâtea luptători, care au trecut prin atâtea întâmplări extraordinare, prin lungi călătorii – e drept motivate militar –, dar care păreau să nu fi lăsat nimic în urma lor, nici o urmă scrisă. Un ziarist izbucnește reproșând: *„Când va veni oare și „Jak London”-ul plaiurilor bănățene sau mai bine zis al uzinelor și minelor de aici? Dar „Knut Hamsun”-ul nostru care vrea să răsară de nicăieri pentru ca să scrie despre pribegiile bănățenilor foști soldați în armata austro-ungară, în primul război mondial? Au fost bănățenii – ca prizonieri – prin Petrograd, Moscova și prin închisorile și lagărele Siberiei, iar la întoarcere un număr mare dintre ei au trecut prin Japonia, Arabia, Egipt, prin porturile Haiffa, Iaffa, Constantinopol, au fost prin Serbia și prin orașele Italiei, dar nici unul – înțelegeți? – absolut nici unul n-a scris măcar un rând despre viața lor aventuroasă și plină de peripecii. Și n-a fost unul sau o sută, ci cu zecile de mii”* (Jurchescu 1930, p. 4). Revolta cuprinsă în textul de mai sus este mai degrabă una motivată literar. Evenimentele excepționale și mobilitățile excepționale – condiții, are convingerea autorul, indispensabile unei scrieri remarcabile – n-au reușit să impună nici un autor important. Din perspectivă istoriografică însă, judecata sa n-ar mai fi trebuit să fie la fel de aspră. Apăruseră deja primele semne că lumea bănățeană nu era nici pe departe atât de tăcută pe cât credea el. Primele memorii au apărut îndată după terminarea războiului, în anii în care societatea românească era preocupată să se organizeze în noile cadre. Nu poate fi surprinzător deci, că într-un anotimp intens – așa este întotdeauna cel de tranziție – trecutul apropiat era invocat în sprijinul anumitor poziționări, al unui grup social sau altul. Voluntarii – militari din armata austro-ungară care ajunși în prizonierat se înrolaseră în unități sub drapel românesc – încercau, în vacarmul zilei, să închege o organizare, să-și susțină punctele de vedere. Faptele lor de mare curaj se petrecuseră doar cu câțiva ani în urmă, dar începeau, deja, să fie ignorate, ceea ce părea multora cel puțin o ingraturitudine. Purtătorul de cuvânt cel mai înflăcărat era

P. Nemoianu. El se străduia să atragă atenţia asupra faptului că dorinţa de Unire a venit din ambele părţi, dinspre Vechiul Regat, dar şi dinspre părţile cuprinse în fostul Imperiu Habsburgic. Nu a fost vorba numai de o atitudine strict politică a celor din Banat, Ardeal şi Bucovina, ci şi de o serioasă componentă militară care a implicat mii, zeci de mii de oameni, decizi să se reîntoarcă în tranşee, riscând şi execuţia în cazul capturării. Mişcarea aceasta a voluntarilor trebuia recunoscută şi luată în seamă atunci când se reorganiza statul român. În 1921 şi 1922, P. Nemoianu publică două cărţi pe acest subiect – „*Corpul voluntarilor români în Rusia*” şi „*Prima Alba-Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*”, prima la Lugoj şi cealaltă la Timişoara. Chiar în titlul celei din urmă, el precizează că este vorba de o istorie, dar sursele folosite sunt mai ales amintirile încă atât de proaspete şi, într-o mică măsură, presa. Prin acest text se deschide, cel puţin pentru Banat, o direcţie istoriografică, din capul locului strâns legată de cea memorialistică. Studii istorice propriu-zise nu apucaseră a se scrie, arhivele erau împrăştiate, multe rămase prin ţări străine inaccesibile acum (Rusia), centrele de cercetare încă nu se constituiseră, urgenţa era însă maximă. Aşa se face că şi acum, ca şi în alte împrejurări ale timpului istoric românesc, începuturile unei istoriografii trebuie căutate în memorialistică. Este adevărat, aceste texte sunt rare – perspectiva temporară favorabilă scrisului este, cum se ştie, mai degrabă una îndelungată – nu aveau mari dimensiuni şi nici nu intraseră în atenţia editurilor cunoscute. Uneori se strecuraseră în filele unor calendare – gen atât de îndrăgit în ruralitatea bănăţeană – cum au fost „*Calendarul Românului*” editat de Episcopia Ortodoxă a Caransebeşului, „*Almanahul Banatului*” sau „*Calendarul Banatului*” de la Bocşa etc. sau ale unor reviste locale colportate mai degrabă decât difuzate cu mijloacele unei prese moderne, cum a fost „*Vasiova*” lui P. Oancea, faimosul „*Tata Oancea*” şi care apărea unde, când şi cum se putea. Era însă deschisă celor „mărunţi”, celor din satele şi oraşele bănăţene. Respectul pentru scris era enorm în Banat, venea din vremea Luminilor (Leu 2007, p. 187–287). Atestatul unei „celebrităţi” locale nu putea fi dobândit decât în scris. Nu-i de mirare deci că, începând cu însuşi editorul, o mulţime de oameni – preoţi, învăţători, profesori, ofiţeri, funcţionari etc. – îşi scriu, publică, în această revistă, memorii. Cum cele mai interesante păţanii ale lor, cele în care au putut să-şi afirme curajul, dârzenia, devotamentul, credinţa nu puteau fi decât cele din vremea marelui război şi marii Uniri, răstimp când au ieşit (doar pentru a se reîntoarce) din monotonia micilor târguri, acestea dădeau subiectul predilect. Confruntarea unei biografii cu istoria, în ipostaza sa violentă, spectaculoasă, a generat întotdeauna scris memorialistic. P. Oancea publică în foileton, din 1929 până în 1934, propriile amintiri de război. Adunate laolaltă, ajung la dimensiunea unei cărţi. A fost nevoie de o muncă de ani de zile până ce am reuşit colectarea, pentru că nu există o colecţie completă din „*Vasiova*”.

I. Babeu, ofiţer proaspăt întors de pe front în Oraviţa ocupată de sârbi, publică şi el în „*Vasiova*” episodul trecerii munţilor spre Oltenia, apoi spre Transilvania, pentru a se pune la dispoziţia armatei române (Babeu 1931). N. Badiu din Seleuşul

aflat astăzi în Banatul sârbesc relatează întâmplările prin care a trecut în toamna lui 1918, când a plecat, împreună cu alți ofițeri și soldați români din garnizoana Komarno, spre casă și apoi cele ce s-au petrecut în Banatul de vest până la intrarea armatei sârbe (Badiu 1933–1934). Preotul D. Botău istorisește acțiunea regimentului său, alcătuit în mare parte din români, împotriva Armatei Roșii, undeva pe Don, în dreptul staniței Bataiscaia, în primăvara-vara lui 1918 (Botău 1931, p. 18). Profesorul orăvițean M. Petricoane-Drugărin își amintește Paștele din 1918, petrecute la Kiev în tabăra voluntarilor bănățeni și ardeleni (Petricoane-Drugărin 1937, p. 12). Deși publicate într-o revistă mică, deși aparțin în fond celor „obișnuiți”, textele invocate mai sus se constituie în documente extrem de dense nu numai pentru evenimentele evocate, dar și pentru istoria mentalităților, a sensibilităților vremii. Ele se datorează unor oameni care, întorși la existența „măruntă”, au totuși conștiința că nu doar au asistat, ci chiar au participat, au fost creatori de istorie.

A mărturisi, a participa la construcția unei conștiințe istorice, care la rândul ei alimentează sentimentul istoric (Bocșan, Leu 1988, p. 13) este un puternic motiv pentru a scrie. Gh. Neamțu din Caransebeș face o demonstrație în acest sens, printr-o carte mereu citată, indispensabilă oricărei retrospective interesate de război și Unire, *„Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș. Noiembrie 1918–august 1919. Amintiri și documente”*, 1927. Ca și prima lucrare a lui P. Nemoianu, aceasta se situează – cum menționează și titlul – în punctul de suprapunere al istoriografiei cu memorialistica. Sunt utilizate nu doar amintirile personale – autorul a fost în permanență situat în centrul evenimentelor de unde avea o rază vizuală întinsă și clară –, ci și documente aflate în arhiva sa. Această manieră de a include documente în cuprinsul textului memorialistic pentru a susține, pentru a întări, pentru a dovedi se va menține, începe chiar să constituie o tradiție bănățeană.

Scriind, cei mai mulți memorialiști nu povestesc doar întâmplările personale, ci vorbesc în numele tovarășilor de front, de prizonierat, al voluntarilor, militanților pentru Unire. Tocmai această convingere îi face să-și înțeleagă efortul ca o datorie, pe care și-o asumă și la a cărei împlinire îndeamnă și pe alții. Și totuși, oricât ar vorbi și ar spune unul sau altul din memorialiști, locuri goale continuă să rămână, trebuie umplute mereu. Scrisul se regenerează. P. Nemoianu este primul care exprimă o astfel de convingere: *„Nu numai eu, dar cred că nimeni nu ar fi în stare să cuprindă în cadrele unei conferințe, și nici chiar în volume, tot ceea ce s-a petrecut în sufletele cât și acțiunile noastre în acești ani. Căci, să mă credeți, că cei patru ani cari au format obiectul dezvoltării mele de astăzi, nu au fost patru ani obișnuiți din viața unui om, ci au fost o viață întreagă, cu epizoade din cele mai variate, în formă și proporții cu cari nu erau deprinse firea și educația unui popor trăit întro sclavie atât de îndelungată ca noi. Ar trebui ca, cei cari am luat parte la aceste evenimente, să contribuim fiecare cu crâmpie din sufletul și viața sa, și numai apoi, să credem că am lăsat un tablou fidel al avântului generației de astăzi”* (Nemoianu 1921, p. 31)

Amintirea, pomenirea este o datorie pioasă și față de cei care nu mai sunt, față de cei căzuți departe. Că acest punct de vedere aparține unui preot nu poate fi surprinzător: „Acele clipe de groază petrecute și descrise aici așa, pe scurt, de mulți vor fi date uitării. Eu unul însă nicidecum nu voi uita suferințele îndurate în primăvara anului 1918 în orașul Rostov și jur, ci an de an apropiindu-mă de sârbătoarea Învierii Domnului, reîmprospătând în memorie acele clipe de duioșie îmi voi aduce aminte de frații mei de suferință, cari uitați și de cei de acasă și neluați în seamă nici de cei de acolo, își dorm somnul dulce al vecinicieii pe câmpiile îndepărtate ale Rusiei sovietice”. (Botău 1931, p. 18). Se confirmă aici atitudinea cuprinsă în vechile însemnări pe cărți din Banat, că moartea nu se întâmplă decât atunci când se instalează uitarea, când cel „plecat” nu mai este pomenit. Memorialistica poate avea deci și o astfel de funcțiune.

Chiar dacă împrejurări de neocolit impun întreruperea unei povestiri, ea trebuie să fie doar temporară. Etica memorialisticii și datoria față de cei care nu mai sunt impun continuarea îndată ce se ivește ocazia: „Dar firul povestirilor noastre trebuind să-l întrerupem aici, mulțumim Celui de sus, Cel ce ne-a cârmuit pașii și faptele noastre și care, pe deasupra, ne-a învrednicit nu numai de a le supraviețui dar ne-a acordat și răgazul de a le așterne pe hârtie. Cunoșcând bunătatea lui fără margini, îndrăznim să-i solicităm răgaz și binecuvântare și pentru a putea încheia această poveste care nu este a noastră, a câtorva, ci a unui neam întreg care neconțenit a crescut și cred în trântul” (Nemoianu 1933, p. 112).

Cu atât mai mult, obligația scrierii – în sine antidot al uitării – revine celor care au avut prilejul de a fi în centrul evenimentelor cum a fost de pildă C. Brediceanu. Își împlinește obligația, convins că în memoriile sale nu este vorba numai de persoana sa, ci de mult mai mult, de istoria însăși, altfel el este un pretext, un produs al jocului: „Toată generația noastră «de trecere», de la dominațiunea habsburgică la libertatea și unitatea națională de astăzi, a trăit epoca cea mai interesantă a neamului românesc. Puțin însă au ajuns, în cursul acelor ani, în situațiuni atât de variate, ca și mine, cu întâmplări și coincidențe atât de ciudate. Multe din peripețiile vieții mele se datoresc vremilor” (Brediceanu, 1935, p. 20). Există cazuri în care curiozitatea intelectualului, a omului instruit, a celui care „știe să vadă” îl determină să caute un punct avantajos de observație, chiar dacă era primejdios. De pildă, C. Grofșorean, cunoscut sociolog bănăţean, a participat la război ca ofițer de artilerie în regimentul 21, tocmai într-un sector foarte expus, platoul Doberdo. Conștient că asistă la un cataclism mondial fără precedent, care merită, trebuie descris, își face însemnări zilnice. Nu vrea să piardă nimic, așa încât, cu toate că se nimerise în concediu în zilele prăbușirii imperiale, se întoarce ca să vadă finalul: „Semnificativă este atitudinea mea idioată în septembrie 1918 când obținând un concediu reglementar de vreo 20 zile am făcut un voiaj la München–Berlin–Hamburg.

În Berlin mă prinde vestea dezarmării Bulgarilor. Având încă (sic!) câteva zile libere mă grăbesc la tata, la Lugoj. Situația istorică se limpezește. Cataclisma inevitabilă. Și în loc să-mi prelungesc concediul plec îndărăt la unitatea mea vroind să văd dezastrul armatei austro-ungare după ce luasăm parte și la înaintările ei victorioase. Curiozitatea îmi era mai

puternică ca cumpănirea pericolului. Reîntorcându-mă la front am luat parte la bătălia ultimă de la Piave (...) Și azi mă miră că am scăpat” (Groșorean, 1932, p. 39).

O trecere în revistă, foarte interesantă, a motivelor care determină memorialistica, într-un anume mediu și într-o anume epocă, o face M. Groșianu, rezervând explicației o parte destul de însemnată din textul său. Ce l-a făcut pe cunoscutul jurist, la începutul anilor 30, să povestească tuturor cele petrecute în toamna lui 1918 la Oravița, orașel montanistic din sudul Banatului? Întâi s-a decis să scrie dintr-o frustrare: Banatului nu i se recunosc meritele! S-au găsit chiar unii să spună că n-ar fi făcut mai nimic pentru Unire, I. Clopoșel de pildă, modest publicist ardelean, lasă să se înțeleagă M. Groșianu. Într-o broșură, acesta îndrăznește să minimalizeze provincia care a suferit cel mai mult, care a sosit ultima în statul român unificat, după ce suportase ocupația străină. De altfel, Ardealul și ardelenii au fost întotdeauna tentați să coboare Banatul, ba chiar să-l scoată din istoria națională, supralicitează autorul. Desigur, a existat o oarecare asprime, de multă vreme, între liderii celor două provincii, care pe vremuri găsiseră căi diferite pentru politica națională din imperiu, întemeind chiar două partide distincte, cu diferențe de tactică și de program etc. La urma-urmei, ardelenii, cel puțin cei din părțile Aradului, au, față de bănățeni, ce să-și reproșeze. De pildă când s-au plâns la Ștefan Cicio-Pop că sârbii împiedică delegații lor să participe la adunarea de la Alba-Iulia, acesta n-a găsit nimic mai potrivit decât să-i promită comandantului sârb de la Timișoara că nu va permite agitații în Banat și deci poate să-i lase în drumul lor. Iar Banatul era ocupat și românii se cam săturaseră să suporte fără reacție trupe străine. „Las-că n-a făcut-o. Dumnezeu să-l odihnească”, strecoară supărat M. Groșianu. Într-un cuvânt, lucrurile au o istorie care și ea trebuie scrisă și în orice caz atitudinea lui M. Groșianu venea pe un orizont de așteptare care mocnea în Banat. La început a fost solicitat să scrie, pe această temă, doar pentru un ziar bănățean. Apoi și-a dat seama că lucrurile sunt cu mult mai grave și deci trebuie să scrie în amănunt și cu accentele cuvenite. La Oravița s-au întâmplat lucruri care au premers pur și simplu Alba-Iulia! I-au luat-o înainte! Dovezile sunt în memoria celor de atunci, care încă mai trăiau și totuși, în ciuda prezenței atâtor, se găsesc, iată, unii, să nege rolul Oraviței în împrejurări decisive:

„Mă invită domnul Prefect Dongorozi de la Oravița să scriu un articolăș pentru revista „Vatra Banatului”. Mulțumindu-i pentru atenție, mă execut. I-ar fi mai plăcut să fixez «ceva» din zilele revoluției noastre, cu tot dramatismul ei. Da, în adevăr, Revoluția Carașului, pornise cu simptome de dramă, a decurs în criteriile unei melodrame, s-a sfârșit însă cu finalul din Faust: «condamnată, condamnată!».

Așa este! Ca toate marile dar modestele fapte ale bănățenilor, și revoluția din Oravița-Caraș, cea de la 1918, a fost condamnată cu scoaterea ei din capitolele istoriei contemporane românești. Așa a voit-o «iubitul» nostru frate Ardelean, istoriograful domnul Clopoșel, spunând în cartea sa intitulată „Revoluția Ardealului”, că în Banat nu a fost nimic ce ar însemna unei mișcări mai de seamă în viața națională din anul Mare 1918. De Oravița nici

pomină, Oraviţa e bună pentru alegeri și fiefuri de politicianism. Restul ce mai interesează?” (Gropşianu 1935, 31).

Banatul este minimalizat și nu doar în privința rolului avut la Unire, ci în general, acum, în țara întregită! Unii, din afară, au observat și ei acest lucru și se miră chiar de tăcerea bănăţenilor. Tot unii ardeleni sunt mai gălăgioși în a denigra, vor să-și aroge singuri meritele Unirii. Evident, era vorba de o exagerare, dar M. Gropşianu credea cu tărie în ea. A simțit cum stau lucrurile chiar la început, pe când mergeau alături de episcopul Miron Cristea spre Alba-Iulia: „*Dar chinurile noastre pe la gările timișorene, spre Arad și toate peripețiile prin care am trecut au fost adânc simțite și le-a îndurat alături de noi și P.S.S. Miron Cristea Episcopul Caransebeșului, avându-ne de adjutanți cu dr. Ilie Gropşianu, Buna, și dr. Gherguță. până la Alba-Iulia. În drum P.S.S. ne citea cuvântarea a Marelui Prasnici al Unirii. La Arad gărzile vestite nu erau nici unde. Orașul gol de Români, par-că îi înghițise pământul. Ce deosebire la noi în Oravița?! Dar încheiem: Dintre toate provinciile Românești, asupra Banatului se lasă mai afundată tăcerea. Scrie Profesorul univesitar) I. Simionescu. Chiar glasul Bănăţenilor nu se prea aude, deși ei ar avea multe de spus asupra frumuseții pământului ce-l locuiesc. Și mai ales asupra oamenilor de seamă ai lor retrași din viața publică. Ardealul mai gălăgios mereu atrage atenția asupra-i, amenință cu revoluția tainică de la Alba-Iulia etc., mai și face patentă monopol din zămisirea și înfăptuirea, «idealului». Ce este acest joc frivol și lipsit de curajul bărbatului cu fumuri de Mesianism? decât un moral însănănit politic și asta până când? Exact ca în comediile lui Aristofanes. Banatul izolat se mândrește cu vorba, „Banatu-i fruncea”, și se ascunde din calea tuturor. De vină ar fi conducătorii Banatului (nu demagogii de astăzi plus zerările) și dacă poporul bănăţean cuminte nu i-ar nesocoti pe cei adevărați. Astăzi cine bate la tălpi Banatul? Privoiți și vă rușinați”. (Ibidem).*

Totuși – admite – este exagerat să se afirme că exclusiv ardelenii, unii ardeleni – pentru că ardelean era și O Goga, model de onestitate și devotament național pentru memorialistul orăviţean – ar fi vinovați pentru decremența bănăţeană. Sunt și alții, se știe bine cine sunt, se poate face, chiar face, un portret colectiv. Clasa politică incapabilă, profitorii de tot felul, noii îmbogățiți, trepăduși ieșiți nu se știe de unde, dar foarte rapaci, asemănători celor pe care îi zugrăvește Papini înghesuți în jurul crucii Mântuitorului: „*Eu unul nu cer grație decât de la Bunul Dumnezeu, dar făcând analiza trecutului în cântărire cu a prezentului pot mărturisi, că toți laolaltă, ori de unde ar fi, meschinărie și circ au făcut din acest Banat fulnic de odinioară. Și o spun drept învățătură: Este o afurisenie ce se răsbună din „viță în viță”, ar trebui să învețe odată plebeia prea desmerdată când își părăsește păstorii, care își cunosc oile pe nume, pleacă după haimanale și secături, nu întrebă ce sunt la ei acasă?! Blestem pe capul acelor cari nepregătiți, crezând că fac democrație la un popor libertin, cu demagogie au despărțit cartea de plug, au pus în scenă lupta de clasă. Este și aceia adevărat că prea mulți poltroni și figuri de aventură s-au cocoțat la conducere. Semidoctii și autodidacții, dascălii fără școală sau numai cu abecedar, advocații fără clienți și ridicați ca juriști, medicii însăși pacienți, ni-e sunt cârmacii ursitelor și piloții zilelor noastre. Și țara chinuită de suferinți pe vârful*

Golgotei, suspină de pe Cruce răstignită: „Împărțit-au hainele mele lor, și pentru cămașa mea sorți au aruncat”. (...)

Iar în spatele trușășilor „stâlpi ai societății”, droaia de trepăduși puși pe jaf, de borfași, de haimanale spurcate la vorbă, de orbeți plângăcioși, de nemâncați sdrențăroși, drojdia hămesită ce mânăncă pe sub mese și mârâie printre picioarele celor ce nu-i întind o îmbucătură sau un brânci. Lingușirea în sus, vânătoarea de scârboasa populație în jos, iată nota vremii. La datorie și post nu este nimeni”. (Ibidem, p. 33).

Cu alte cuvinte, criza este una generală, a cuprins întreaga societate românească. Banatul însă cunoaște forme specifice. De pildă, ceea ce – crede autorul – sperau mulți atunci când s-au dus la Alba-Iulia, și anume românizarea orașelor – un semn de vigoare și de „imperialitate națională”, cu atât mai mult la orașele de graniță – e un eșec. Mai mult, în comparație cu ce a fost odată – la nivelul elitei – s-a regresat mult. Elita orașelor „eram noi, românii...”. Imaginea unui Banat românesc este mai viguroasă la timpul trecut. Au ajuns contemporanii să se întoarcă în acele vremuri pentru a întrezări vigoarea românească a provinciei: „Banatul era o oglindă strălucită a vredniciei românești, a hărniciei și priceperii pe întreg cuprinsul lui. Orașele Timișoara, Lugojul, Caransebeșul, Oravița, apoi cele micuțe: Bocșa, Bozovici precum și cele rămase la sârbi: Biserica-Albă, Vârșețul, pulsau de vitalitate și energie românească. Da ... pentru ea era sistem și omenie în conducerea vieții politice, sociale și culturale. Politica o făcea cel care a învățat-o. Se găsea fiecare la postul lui cu credință și chemare. Așa să fie și acum” (Ibidem, p. 34). Este limpede că ceea ce regreta autorul memoriilor de la Oravița era vechea unitate politică pe care se întemeiasă acțiunea națională în timpul habsburgilor. Democrația care diviza lucrurile îi pare că împarte și slăbește energiile poporului, împotmolește. Există salvare însă, mijloace prin care vechea solidaritate atât de eficientă din trecut poate fi restaurată. Soluția este propovăduită de O. Goga. Dacă nu va fi urmată și speranța aceasta se va prăbuși în groapa politicianismului: „Concluzie: să vină dictatura omeniei, a muncii, a pregătirii și a înțelepciunii. Aceste calități le avem. Sforarii grețoși, sihastrii goi și fătarnici să fie țințuiți la stâlpul dreptei, dar nemiloasei judecăți și osândeii, atunci Lumina Binefăcătoare va străluci nouă pe veci. Necruțător și mai groaznic decât trăsnetele de pe Sinai, să fie promulgată porunca omeniei și a muncii. „Totul pentru Patrie”, șarlatanii sgomotoși dați pe față. Cei buni să se adune. Iată chemarea ceasului. Primăvară dulce, Banatul meu cel Dulce, cum Ți-a apus frumusețea. Ridică-Te, Înălță-Te, cum ai fost și vei fi binecuvântat cu Har și Dar de la Sfânta Providență, care nu Te părăsește, dacă și Tu ai credință, Să avem ochi de văzut, inimă de simțit. Cap de judecat și braț de înfăptuit!” (Ibidem).

Așadar, și o conjunctură politică atât de aspră, o convingere ca cea de mai sus pot determina un scris memorialistic! Epoca începea să-și trăiască acut criza și reflectarea acestei stări se întâmplă în toate, în scrisul memorialistic inclusiv. Tot mai frecvente sunt invocate personalitățile care se pronunțaseră în acest sens, O. Goga mai ales (cel puțin în Banat), pentru că el avea un trecut în mișcarea națională din perioada austro-ungară, fusese implicat cu mult curaj, total, în timpul războiului, era cunoscut în taberele de voluntari la a căror organizare luase parte,

aşă încât nu este de mirare prestigiul pe care l-a dobândit şi că a fost urmat. În acelaşi sens se înscrie poziţionarea lui P. Nemoianu şi, cum se va vedea, a lui N. Ilieşiu. Pe măsură ce în Europa se instaurau regimuri totalitare, pe măsură ce România şi teritorialitatea sa erau contestate de către state revanşarde, având, fără excepţie, regimuri totalitare – Ungaria, Bulgaria, Rusia sovietică–asociate, mai devreme sau mai târziu, temporar sau definitiv cu Italia şi Germania, în societatea românească din Banat inclusiv, cum se vede mai sus, începea să-şi facă loc mentalitatea de cetate asediată şi ideea fatală democraţiei, că numai un stat organizat în acelaşi fel cu al adversarului – un singur popor, o singură voinţă– poate să facă faţă agresiunii inevitabile. Rememorarea celor petrecute în război şi la capătul său avea menirea să întărească convingerea în forţele proprii, convingerea că doar în interiorul său un popor poate găsi puterea de a rezista şi că refacerea vechii unităţii, fie şi sub o mână forte, devine obligatorie, condiţionează existenţa statului. Caracterul propagandistic creşte, pe măsură ce frontierele sunt ameninţate, limbajul memorialistic se înăspreşte, accente xenofobe şi antisemite pot fi depistate cu uşurinţă. Indivizii încep iarăşi să se piardă în „mase”. Chiar şi construcţia memorialistică în sine ia un caracter colectiv. N. Ilieşiu, de pildă, nu-şi scrie propriile memorii, dar apelează la memoria participanţilor direcţi la război şi la Unire din toate satele şi oraşele provinciei, antrenându-i într-un efort colectiv, el însuşi o solidarizare cu caracter naţional. Istoria urmează să fie scrisă pe baza documentelor furnizate de mulţimi! Exista deci şi un scop al memorialisticii ce trebuie căutat în pedagogia naţională. Scrierile care rezultă aveau, pe de o parte, semnificaţie personală, atestând participări şi deci merite personale care se doreau puse în evidenţă, dar, pe de altă parte, ofereau şi ocazia implicării în dezbaterea privind locul României şi al românilor în Europa postbelică. Redeschiderea dosarului primului război mondial şi a problematicii Unirii produce consecinţe şi în acest plan. Participanţii încep să depună mărturii, convinşi că folosesc cauzei naţionale. Nu toţi o fac din proprie iniţiativă. Unii, mai ales „cei simpli”, „oamenii de rând”, au nevoie de un impuls exterior, nu se socotesc demni de a scrie istorie, nu se socotesc importanţi – ce ar avea de spus nişte foşti soldaţi, ţărani în fond, reveniţi la lucrul pământului? Soluţia o găseşte N. Ilieşiu. El alcătuieste un chestionar difuzat în localităţile Banatului, pe mai multe canale, în care cerea răspunsuri de la toţi cei ce ştiau ceva. Mai întâi însă a trimis un simplu apel, care n-a găsit ecoul scontat:

„Stimate Domn,

Încă în luna Iunie 1934, am făcut următorul apel:

Intenţionez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918. Acest an, cu frământările lui din toamnă, când au căzut mulţi fii de ai noştri ucişi de furia foştilor asupritori, a fost încoronat cu măreţea adunare de la Alba-Iulia.

Mă adresez deci tuturor intelectualilor din Banat: preoţi, învăţători, notari, ţărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populaţiei în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment?

Diferite manifestațiuni ale comunei. Un tablou despre morții comunei în războiul din 1914–1918. Cum s-a manifestat entuziasmul Românilor, veniți acasă de pe front, în toamna anului 1918? Ce au făcut trupele gardiste maghiare cu populația românească a comunei? Evenimentele întâmplare în comună sub ocupația sârbească. Cu un cuvânt, tot ce poate fi interesant și adevărat, din evenimentele anului de mântuire a poporului românesc bănățean. Se va cerceta archiva Primăriei și se vor trimite copii de pe actele importante din 1918. Nu mă îndoiesc, că în această strădanie a mea voi fi sprijinit de toți aceia cărora m-am adresat. Timpul trece, noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 ani încep să se uite. Tocmai pentru aceasta vrem să le fixăm pentru posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi, Românii din Banat, ne-am adus din belșug și tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi. Toate aceste date, rog să se trimită pe adresa: Dr. Nicolae Ilieșiu, profesor de istorie la liceul C.D. Loga, Timișoara (Acest apel s-a trimis tuturor preoților, învățătorilor, notarilor, fruntașilor comunelor din Banat, Timișoara, luna aprilie 1934)“.

Totuși, după acest apel, răspunsurile nu au fost pe măsura așteptărilor. Mulți n-au răspuns, alții au dat răspunsuri scurte, cu „da” și „nu”, inutilizabile. În august 1935 revine lansând chestionarul cu 14 întrebări. Prima se referea la istoricul localității, de la prima atestare până la zi. Răspunsurile sunt dezamăgitoare, sunt vagi, imprecise. Istoria locală nu era cunoscută! Următoarea întrebare se referă la viața politică, economică și culturală până la 1918. Răspunsurile sunt mai numeroase și mai precise. Aflăm când s-a înființat o fanfară, un cor, alte societăți, cooperative, bănci, la ce ziare se făceau abonamente etc. De la a treia întrebare începe setul rezervat războiului și Unirii. Le vom reproduce, pentru că este cu siguranță o întreprindere extrem de merituorie. Astfel s-au adunat informații din sute și sute de localități, mari sau mici, și au fost implicați sute și sute de oameni care au răspuns:

3. *Cum s-au purtat autoritățile maghiare cu populația în timpul războiului (1914–1918)? Cine a fost internat, pus sub pază politică, șicanat? cu numele, data de când până când, cine a fost trădător al românismului? rechizițiile făcute etc. (se va trimite copia unui act de punere sub pază politică, internare).*

4. *Cum s-a manifestat entuziasmul românilor veniți acasă de pe front în toamna anului 1918? (La cine s-au făcut spargeri, devastări, jafuri, omoruri, cu numele și amănunțit).*

5. *Cine a fost voluntar în armata română? (Cum a trecut la români?) Cine a fost voluntar în Italia, Rusia? (Împrejurările la cari au ajuns voluntari și faptele pe cari numiții le cred demne de relevat. Vor fi rugați numiții să scrie memoriile lor).*

6. *S-a înființat în comună garda națională română? Cine a fost comandantul? Din câte persoane (cu numele) s-a compus garda și cât timp a funcționat? (Se va trimite copie de pe actele gărzii și amintiri scrise luate de la comandant ori alți membri ai gărzii).*

7. *Ungurii n-au înființat garda lor maghiară? Dacă da, cum s-a purtat această gardă, cât a stat în comună, pe cine a maltratat sau ucis (cu numele)? Sau dacă n-au avut gardă, n-au fost trimise trupe maghiare dintr-un oraș învecinat, să ucidă pe români?*

8. Cine a luat parte la adunarea de la 1 Dec(embrie) 1918 de la Alba-Iulia? (Se va spune cu numele și peripecțiile prin cari au trecut delegații). Dacă n-a luat parte nimeni, se va pune motivul de ce n-au putut merge.

9. Cum s-a făcut retragerea autorităților maghiare (notar, jandarmi, primpretor etc.) și introducerea stăpânirii românești?

10. Ocupațiunea sârbească de când și până când a ținut? Cum s-au purtat Sârbii în comună? (Bătăi, rechiziții, brutalități, internări, deportări etc.)

11. Morții din războiul din 1914–1918 (un tablou despre cei căzuți în front, spitaluri ori morți acasă în urma rănilor din războiu). Se va da un tablou cu regimentul unde a servit, frontul unde a căzut și gradul avut în armată.

12. Au eroii căzuți în războiu monument în comună? Cine l-a ridicat, când, pe ce cheltuială și care e inscripția de pe monument? Cine se îngrijește de ținerea în bună stare a monumentului?

13. În lucrarea prof. Dr. N. Ilieșiu, asupra istoricului în 1918, ce clișee crezi că ar trebui puse din comuna Dv? (Bărbați eminenți cari s-au distins pe teren național cultural-politic din comună, edificii, coruri, fanfare cari au merit pentru comună, monumente etc.)

14. Alte evenimente, cari sunt demne de amintit”.

Răspunsurile au fost numeroase și mai complete, e drept că și întrebările deschise sunt completate cu sugestii. Transmiterea datelor a fost însă de durată. Unele au ajuns chiar și în vremea războiului. Frecvența cea mai mare se înregistrează în anii 1938–1939. Se adună un material uriaș. Din păcate, pentru localitățile vechilor județe Timiș-Torontal și Caraș nu se mai păstrează decât prelucrarea lui N. Ilieșiu, dar pentru Severin s-au păstrat 220 de dosare, cuprinzând răspunsurile din tot atâtea localități, în original. Completarea chestionarelor, cu excepția tabelelor celor căzuți, care s-au făcut la primărie sau la biserică pe date oficiale, s-a bazat pe memoria celor implicați sau a martorilor oculari. Documentele copiate și trimise sunt foarte rare și neînsemnate. Acestea li s-au atașat și coli scrise de mână, cuprinzând relatările diferiților locuitori care povestesc ce au văzut sau ce au făcut atunci. Toate sunt acum incluse corpusului memorialistic bănățean și cuprind, alăturate, peste 400 de pagini. În orice caz, este vorba de operațiunea cu cea mai mare extensie și care permite cartarea exactă a celor întâmplate din toamna anului 1918 până în vara lui 1919. Multe dintre aceste răspunsuri conservă o demagogie deprinsă din presă și, probabil, din discursurile rostite la serbările școlare de preoți și învățători. S-a creat astfel un limbaj de lemn ușor de recunoscut. Nu lipsesc accentele antisemite, deși nu sunt foarte frecvente. Într-un cuvânt, prin documentația atrasă, acum se pot reconstitui nu numai întâmplările trecute, dar și trăsăturile epocii în care s-a scris. Toate – și cele prelucrate de N. Ilieșiu, și cele neatinsse, păstrate în original – au rămas ani de zile, decenii, în manuscris, exceptând câteva citări „pe alese”, deși era atâtea nevoie de documente și se și aflau într-o colecție muzeală. Abia în ultimul timp au fost utilizate intens și sistematic (Leu, Albert, 1995, p. 19–131; C. Albert, 2002, p. 148–

151), dar reproducerea integrală se va face în corpusul memorialistic bănăţean, unde ocupă spaţiul unui volum întreg.

După schimbările impuse de al doilea război mondial, care au adus ţara sub un regim totalitar incomparabil mai aspru decât toate cele de până atunci, memorialistica dedicată primului război mondial şi Unirii n-a mai putut ieşi la suprafaţă decât cu multe precauţii şi numai dacă respecta anumite canoane. Cele mai multe manuscrise au rămas nepublicate. Nici reeditări ale unor lucrări mai vechi, necesare, nu s-au făcut. Restricţiile erau generale, dar mai aspre în cazul acestor teme decât al altora. Problema Basarabiei înăsprea lucrurile şi soluţia cea mai des utilizată de regim, pentru ceea ce nu voia să audă, era pur şi simplu interdicţia. Fortăţările în interpretare, „uitările” erau atât de frecvente, încât nu se poate vorbi de texte istoriografice inteligibile decât până spre anul aniversării unei jumătăţi de secol. Tema, fireşte, continua să intereseze, dar mai degrabă pe cei care au participat decât pe cei ce studiau. În această epocă aspră s-au realizat manuscrise cuprinzătoare, unele de sute de pagini, fără speranţa de a fi publicate. Totuşi, cei care se dedicau unui asemenea efort epuizant o făceau motivat. Ştiau că acum, mai mult ca oricând, trebuiau să salveze ceea ce cuprindea memoria lor. Informaţia trebuia salvată. Mulţi din cei ce scriau tocmai ieşiseră din puşcării. Era nevoie deci de un motiv puternic. De ce a scris şi cum a scris motivează memorialistul cu cel mai întins manuscris cunoscut până acum în Banat, Pavel Jumanca din Caransebeş. Era unul din cei care trecuseră prin puşcăriile comuniste. Memoriile sale nu se referă exclusiv la război şi la Unire, ci la întreaga sa viaţă, dar acestor două episoade le dedică o mare parte din efort. Mai mult ca sigur, manuscrisul său este o replică la variantele „oficiale” cultivate cu mijloacele propagandei şi înainte, şi după cel de-al doilea război mondial, fiindcă, în ciuda marii diferenţe de regim politic, cele două epoci au şi o linie de continuitate, iar cele două variante istoriografice au, la rândul lor, suprapuneri. Despre ostilitatea sau indiferenţa pe care unii refugiaţi bănăţeni le-au întâmpinat la trecerea în România nu s-a vorbit. Dimpotrivă, totul părea o fericită întâlnire, o trecere care odată săvârşită punea capăt suferinţelor. Nu peste tot şi nu întotdeauna a fost aşa, dar acest lucru a fost trecut sub tăcere. Nici despre marea bătaie pentru ciolan de după Unire nu s-a vorbit, deşi localnicii au suportat-o foarte greu. În manuscrisele rămase ea devine o temă de neocolit. Cum să se publice astfel de lucruri? Nici despre luptele fratricide care au divizat societatea vechilor comunităţi atât de solidare înainte, când era un singur inamic cunoscut tuturor, nu s-a scris mult. Sunt şi altele care, se remarcă uşor la lectură, pot fi inventariate. Oameni ca P. Jumanca aveau adevărul lor şi doreau să-l facă cunoscut, să-l lase urmaşilor. Au mai trecut ei prin timpuri ce păreau fără speranţă şi iată că au fost depăşite. Tocmai despre aşa ceva simţeau nevoia să scrie! În subsidiar, este închis în aceste scrieri îndemnul la rezistenţă.

De fapt există două mari categorii de texte memorialistice de după al doilea război mondial. Cele care încalcă canonul oficial și cele care îl respectă. Primele au fost scrise din proprie inițiativă, chiar dacă uneori a fost nevoie de acel îndemn inițial din partea vreunui membru al familiei, vreunui prieten etc. Au rămas în familie, după care fiecare și-a urmat destinul, cel mai adesea ajungând și ele în colecții publice, arhive, muzee etc., dar nu au putut fi publicate multă vreme, deși uneori se mai cita câte ceva. Mereu încălcau câte un canon, reguli pe care, fie catehismul naționalist, fie cel comunist, fie cel al „corectitudinii politice” le impuneau cu severitate. Documentele de aceste dimensiuni, care au și încărcătură sentimentală, subiectivism declarat, nu pot fi constrânse. Și totuși fără ele nu se poate! Cele din a doua categorie sunt cele solicitate oficial. Sunt frecvente în preajma unor aniversări sau constituie rezultatul unor investigații instituționale. Oamenii, pățiți, preferau să scrie „oficial”, să ocolească, să omită. De vreme ce aceste texte urmau să fie arhivate de autorități, era clar că ele puteau, la urma urmelor, aduce și bebele. Din eșantionul păstrat de Muzeul Unirii de la Alba-Iulia, de pildă, multe fac parte din această categorie. Par mai degrabă niște declarații luate la anchetă – și într-adevăr mulți din autori au fost anchetați odinioară și întemnițați –, altele exultă fericirea instaurată în țară odată cu regimul comunist, iar altele încearcă o echilibristică. Mai și spun câte ceva, dar printre pasaje foarte conformiste. Evident, pentru cercetător, toate sunt interesante, toate au ceva important, fie pentru eveniment, fie pentru mentalitatea epocii în care au fost scrise. Mai fiecare aveau însă hibe, care le făceau de nepublicat integral. Atitudinea regimului – cu reflexul istoriografic de rigoare – se schimba atât de des, încât mereu erau manuscrise de nepublicat, dintr-un motiv sau altul, chiar dacă pentru cercetătorul profesionist erau îmbietoare. Desigur, între cele din această categorie existau diferențe remarcabile. Unele erau cuprinzătoare, scrise cu talent literar, mai liber redactate, cum este de pildă mult citatul manuscris al lui P. Ugliș, o adevărată mină de aur pentru cei preocupați de istoria mișcării de voluntari (Ugliș I-II, 1919). Altele, mai scurte, seci, cum am spus, erau mai degrabă niște declarații sau procese verbale. Acestea nici nu prea încearcă să motiveze de ce au fost scrise. Pur și simplu se înțelege că au fost cerute oficial și oamenii au răspuns solicitării, nu sunt venite dintr-un impuls interior. Rar, foarte rar, s-a întâmplat suprapunerea celor două condiții.

Iată însă de ce a scris Pavel Jumanca aproape 400 de pagini despre primul război mondial și Unire tocmai în anii 1956–1958, ani pe care cei care i-au trăit și-i amintesc ca foarte aspri. Deși citatul este destul de lung și pe alocuri cuprinde mici tentative de discurs pedagogic – autorul era el însuși pedagog, învățător – merită reprodus integral fie și pentru raritatea unor astfel de texte:

La îndemnul fiului meu Nuțu am început să scriu amintirile mele în ziua de 2 noiembrie 1956. Zile multe am stat de vorbă cu mine însumi, am retrăit vremile de altădată cu toate ale lor, bucurii și necazuri, cu toată frământarea și zbuciumul lor. M-am străduit

să le redau cu toată sinceritatea așa cum s-au petrecut, dar le-am colorat mai frumos, mai viu ca să poată fi mai lesne înțelese, după cum le-am putut desprinde din adâncurile sufletului și cum s-au păstrat acolo în măcinarea vremilor ce au trecut. Au primit obișnuita haină în care își îmbracă, de obicei, bătrânii povestirile lor. Nu le-am putut scrie mai caligrafic, mai legibil. Ar fi trebuit să le copiez, ceea ce n-am mai putut face. Le-am înregistrat așa cum au năvălit la poarta sufletului meu și am fost nevoit să le dau drumul în fugă, în goana în care s-au cerut eliberate. Nu știi dacă voi mai putea continua, cât și cum voi mai putea scrie. La vârsta mea de acum, zilele, de bună seamă, sunt numărate. Medicul dr. Virgil Budințeanu spunea adeseori: „După ce omul trece de 60 de ani, fiecare an ce-l mai trăiește e un dar al Domnului și se cuvine să-i mulțumim de fiecare clipă”.

Și câte n-aș avea să povestesc și din viața socială de după Unire!

Am ajuns în România Mare. Câte șiruri de generații n-au murit cu dorul ei în suflet, câți vrednici străbuni nu și-au jertfit viața, câți n-au îndurat cumplit martiriu! Și cât de nevrednici ne-am dovedit noi, fericirii care l-am ajuns! Câte jertfe n-a adus acest neam necăjit și sărac în chiar pragul împlinirii, în războiul pentru desăvârșirea unității naționale! Parcă toate vredniciile noastre s-au prăpădit, s-au acoperit cu pământul frământat în sudori și sânge, își dorm somnul odihnei de veci sub pădurile de cruci de pe toate fronturile sau risipiți pe toate plaiurile fără a avea măcar „la cap o cruce”. Se pare că au rămas numai răii și inconștienții care s-au îmbulzit, care au năvălit flămânzi și hămesii ca lupii codrilor la marele praznic național. În loc să se înfrățească cu dragoste și devotament la muncă încordată și dezinteresată ca să refacă tot ce s-a prăpădit, fiii României Mari, nepoții și strănepoții iluștrilor străbuni de odinioară de pe ambele versante ale Carpaților, cuprinși parcă de o fierbințeală de nebunie au năvălit împingându-se, strivindu-se unii pe alții la blidele cele pline, la bucăturile mai mari. Un fenomen ciudat s-a petrecut în chiar primele zile ale cimentării Unirii noastre. Parcă un vânt rău a adus miasme otrăvitoare de suflete. Tot naționalismul a fost o spoială care s-a scuturat îndată ce vremile și-au ajuns „plinirea lor” și „visul” pentru care s-au jertfit generațiile trecute, a ajuns o realitate. Eroii s-au stins în cumplitele încheștări ale războiului. Cei puțini, moderați și cinstiți, care au mai rămas din cei vrednici de ieri, au fost înlăturați cu sălbăticie de obraznicii și păcătoșii buni de gură cu măști false pe obraz, îndrăzneți și fără scrupule, cu umeri tari și cu piele groasă pe față. În existența tuturor vietăților pământului se dă un permanent război. Unde cad jertfă ca să beneficieze altele. Acest „proces” este mai pronunțat în viața omenească. S-au jertfit unii pentru un ideal pentru ca alții să beneficieze de el. Și împotriva acestui proces în zadar te-ai strădui. Vorbele miniștrilor sunt mai ascuțite, săgețile lor mai otrăvite. Minciuna străbate mai lesne decât adevărul. Sănătatea nu este molipsitoare, ci boala. Și omul cinstit este mai cu anevoie ascultat decât netrebnicul meșter de gură și iscusit în grai. Omului cinstit îi rămâne doar mângaierea „datoriei împlinite”, are ca singur for de judecată „conștiința sa proprie”. Înlăturat de îmbulzeala netrebnicilor el continuă să trăiască în „obscuritatea anonimatului său”, plângând, poate în tăcere, soarta mulțimii naive și lesne încrezătoare, exploatată fără milă de mișei hrăpăreți cocoțați la conducere.

Caransebeșul hărțuit de neînțelegeri și lupte între frați prăpăditoare de suflete n-a învățat nimic din marea, istorica clipă a marelui război mondial, ci a continuat năvalnica luptă de căpătuială cu mai accentuată răutate și mai pronunțat egoism. Aceste păcătoase strădanii aș fi dorit să le scot la lumină în toată realitatea lor pentru ca să se dea istoriei înfățișarea reală a faptelor săvârșite în clipele cele mari ale povestei neamului când toată suflarea românească se cădea să fie unită într-un gând și într-o mărturisire. Este greu astăzi să-mi fac iluzii că le voi putea împlini. Poetul dorurilor noastre, Octavian Goga, spunea undeva: „Omul începe să-și scrie memoriile atunci când nu mai are memorie”. Eu am început să-mi scriu amintirile când puterile de muncă s-au redus simțitor, când „apusul” este apropiat. Mă voi strădui totuși să nu depun condeiul. Aș dori să fiu încă de folos obștei. O viață întreagă m-am străduit să fiu de folos semenilor mei, încerc să continui această operă așa cum îmi vor îngădui slăbitele mele puteri. Numai bunul Dumnezeu poate ști până unde voi mai ajunge. Îi mulțumesc din tot sufletul că mi-a ajutat și mi-a dat putere să înfăptuiesc ceea ce am făcut până acum.

Caransebeș, 10 iulie, 1958. (Jumanca, IV, 1958, p. 53–55)

Și în cazul memoriilor lui P. Talpeș a fost nevoie de un îndemn, dar el venea de la un preot cunoscut pentru studiile sale istorice, părintele Gheorghe Cotoșman. Este evident că el a înțeles valoarea celor povestite, probabil ocazional, de P. Talpeș și că toate acestea trebuie păstrate, prin urmare scrise. Era în anul care preceda aniversarea de jumătate de veac și vorba părintelui, era și voie să se scrie despre cele petrecute în acei ani:

„Aceste amintiri le aștern pe hârtie acum, la bătrânețe, când, peste patru luni, voi împlini 72 de ani, fiind îndemnat la scrierea lor de către preanonatul Cotoșman de la Mitropolia Ortodoxă a Banatului, care auzind că am participat activ la evenimentele premergătoare și cele din războiul de întregire și făurire a României Mari, mi-a zis: „Scrieți amănunțit tot ce ați văzut și pățit atât sub stăpânirea maghiară cât și în timpul primului război mondial, să rămână urmă și dovadă pentru generațiile mai tinere, căci anii trec azi-mâine nu mai sântem și martorii oculari a marilor evenimente istorice care au dus la unirea tuturor românilor, nu trebuie să ducă cu ei în mormânt ceea ce au văzut și pățit. Avem îndrumări și de la București să adunăm aceste amintiri de la cei care mai trăiesc”.

Cam astfel a sunat îndemnul căruia mă supun, deși n-am talent de scriitor, relatările mele având numai valoare documentară”. (P. Talpeș 1967, p. 1)

P. Talpeș n-a reușit să se „conformeze”. Era imposibil să spui adevărul și să respecti canoanele arhicunoscute nu doar istoricilor. Furat de condei, având și talent de povestitor, pierde vigilența. Nu ocolește întâmplările din Basarabia, trebuie să spună ceva și despre comportamentul rușilor, care din foști aliați devin inamici odată ce s-au bolșevizat, un grav pericol pentru România. Își dă seama la un moment dat de avântul său, dar totuși nu reneagă cele scrise până atunci, ci face un PS, pentru a spune că era diferență între soldații bolșevizați de la începutul revoluției din octombrie 1917 și membrii de partid ostași sovietici contemporani.

Între timp fuseseră educați în doctrina comunistă! Așa să fie interpretat pasajul acela și nu altfel! Din cele scrise este limpede, că deși probabil chiar închisoare n-a făcut, omul a fost o victimă a regimului comunist, devreme ce el, cu doctorat a fost disponibilizat din Procuratură în 1948, a rămas un an și jumătate fără slujbă, ajunge apoi un mărunț contabil, până ce reușește să ocupe un post de jurisconsult la o întreprindere ce se ocupa cu exploatarea zăcămintelor de uraniu! Și totuși are curajul să spună în final un lucru care chiar și în 1968 nu era prea bine să-l rostești cu voce tare, darămite să-l și scrii. Spera încă să se întâmple cândva întregirea țării. Cum se știe, Basarabia, pe când scria, era ocupată de sovietici: „Și mai doresc să trăiesc până voi vedea scumpa Românie ajunsă în culmea gloriei de pe acest glob și reîntregită în hotarele ei naturale așa cum am apucat-o în 1918 și la a cărei înfăptuire am pus și eu o modestă contribuție cum rezultă din prezentele amintiri. Încheind mulțumesc preonoratului părinte Cotoșman care m-a îndemnat să aștern pe hârtie cele de mai sus pentru a fi citite cândva de vreo persoană doritoare să scormonească arhivele vechi din perioada înfăptuirii României Mari și actualei R.S. România, Mai, 1968...” (Talpeș 1968, p. 45).

Aniversarea celor 50 de ani a stârnit mari speranțe. Era anul în care România refuzase să se alătore trupelor pactului de la Varșovia ce ocupaseră Cehoslovacia, entuziasmul popular era enorm. Cu puține excepții, românii sperau că se va produce, în sfârșit, marea ruptură, că țara își începea drumul spre libertate. Tonul memorialisticii se resimte și el. Se pronunță cuvinte care până nu demult ar fi justificat condamnări cu închisoarea. Veteranii credeau că a sosit momentul să-și expună amintirile. De fapt, chiar autoritățile încurajau o astfel de atitudine, limitat antisovietică. Evident, populația spera cu mult mai mult decât autoritățile erau dispuse să admită. Totuși, 1918 devenise un moment de referință chiar și pentru propaganda oficială. Așa se face că mulți din cei care tăcuseră până atunci începeau să vorbească, să redacteze texte. Unii erau aproape convinși că este vorba despre o schimbare radicală, începutul ei, firește, alții continuau să rămână prudenți. Cu siguranță însă, acel moment a fost benefic pentru crearea unei biblioteci manuscrise de memorialistică. Se putea spune acum de pildă că la Caransebeș un rol important în tot ce s-a petrecut la sfârșitul anului 1918 l-au avut tinerii studenți de la Institutul Teologic. Așa ceva era de neimaginat cu puțin timp înainte. N. Linția redactează un text care cuprinde destule lucruri neștiute încă sau rămase în confuzie, evidențiind implicarea acestor studenți, mulți abia întorși de pe fronturi. O face într-o izbucnire de bucurie care dă textului tonalității de discurs rostit la o adunare solemnă. Multe din clișeele exersate atâta vreme se regăsesc și aici, dar, dincolo de ele, se simte curajul de a spune lucruri până atunci interzise. La mulți autori aparținând acestui „val” memorialistic se simte bucuria celui care nu mai spera să trăiască vremea când se putea iarăși vorbi despre 1918. N. Linția, ca toți ceilalți, simte nevoia să vorbească în numele celor care nu mai pot vorbi, al generației sale:

„Sărbătorirea semicentenarului Unirii de la Alba Iulia a dăruit zăgazul care stăvilea amintirile acelor vremi, ca să se reverse tumultuos, purtând pe creasta valurilor spumegânde

noianul de sentimente trăite atunci cu intensitatea tinereții. Sub impulsul imensului val de însuflețire națională din memorabilul an 1918 și stăpânit de vraja acestei însuflețiri, scriu rândurile care urmează și pe care le închin, cu pios omagiu, foștilor mei colegi de la Institutul pedagogic ortodox român din orașul Caransebeș, care n-au mai ajuns să le retrăiască și să vadă prețuirea plină de recunoștință de care se bucură faptele lor, după 50 de ani, din partea generației actuale. Le evoc aici drept mărturie pentru posteritate.

Sântem o generație de sacrificiu sau, dintre toate, cea mai privilegiată?

Și una și alta". (Linția 1968, f. 1)

Sunt, evident, cuprinse în textul său și două-trei măsuri de siguranță strecurate din prudență. În fond, chiar „liberalizat”, regimul rămânea unul comunist. Așa se face că se mai strecoară câte o frază cu evident rol de acoperire: „Noi am adus modesta noastră contribuție la înfiriparea Unirii și în cei 50 de ani de muncă am dat din plin tributul la întreținerea ei. Cu aceiași caldă însuflețire am zidit o cărămidă și la temelia celui mai mare monument al mândriei noastre naționale, România Socialistă” (Ibidem). Trebuie să spunem că discursul acesta era destinat a fi rostit în fața tineretului din Caransebeș, după care textul, însoțit de un set de fotografii ale Gărzii Naționale din oraș, avea să fie trimis la Muzeul Unirii din Alba-Iulia. El nu a fost publicat niciodată. De fapt curând veteranii aveau să înțeleagă tactica autorităților care permiteau să se rostească, să se scrie chiar anumite lucruri, dar nu să se și publice. Manuscrisele ajungeau în arhive sau în colecția de la Alba-Iulia, care devine, într-adevăr, între timp, un adevărat tezaur documentar. Chiar și așa, cei ce se devotaseră unionismului românesc erau dispuși să-și scrie memoriile, convinși că fac un gest util, chiar dacă destinat unui viitor incert. Scriau pentru a-și păstra speranța. Nu se poate, de pildă, ca un Victor Deleu, unul din liderii voluntarilor din tabăra de la Darnița, care a suferit represiunea comunistă, să-și fi imaginat că un text ca al profesorului orăvițean Mihai Petricoane-Drugărin, care povestește comportamentul barbar al gărzilor roșii pe Don, în timpul războiului civil din Rusia, acțiunile voluntarilor în Basarabia, poate să vadă lumina tiparului. Totuși trimite o copie a manuscrisului la Muzeul Unirii, în acord cu urmașii autorului, ca să se păstreze acolo. Un studiu al modului în care s-a constituit această impresionantă colecție ar spune multe despre relația între conștiință și memorie la români în deceniile regimului comunist.

Alăturat vă trimit, în broșură dactilografiată, „Însemnările unui Voluntar român bănățean” după manuscrisul fostului voluntar Mihai Petricoane Drugărin.

Originalul manuscrisului, intitulat „Însemnările unui director de liceu”, care cuprinde și activitatea lui Mihai Drugărin în calitate de director al liceului „General Dragalina” din Oravița, mai circulă printre bănățenii din București. Unul dintre ei, Caius Popescu care deține manuscrisul de la familie, este în corespondență cu acesta pentru a obține acordul ca manuscrisul, în original, să fie predat „Muzeului Unirii” din Alba-Iulia. Imediat ce acesta va fi obținut, vom trimite și originalul.

Cu cele mai distinse sentimente,

Ovidiu Deleu, București

Nu toți memorialiștii, cum am văzut deja, erau dispuși să-și trimită manuscrisele la Alba-Iulia. Alții, ca P. Talpeș, au preferat Colecția Mitropolitană a Banatului și îndemnul de a scrie venise de aici. Poate că era vorba și de atașamentul pentru propria provincie și pentru tezaurul ei memorialistic. Bănuim, nu se spune niciunde acest lucru. Cu siguranță însă, în cazul lui Dimitrie Șiclovan, originar din Caransebeș, dar rezidând în Timișoara, motivul n-a putut fi doar acesta. Textul său are un titlu la care în mod sigur a deliberat îndelung și care, totuși, era inadmisibil pentru un regim politic obișnuit să fixeze „linii” istoriografice „corecte”: *„Fragmente istorice. Contribuția popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară la destrămarea vulturului bicefal, despre pajura habsburgică. Țiganiada de după Unirea din 1918, tablou sinoptic istoric”*. (Șicolvan, p. 1).

Manuscrisul a fost păstrat în familie, apoi, după revoluția din decembrie 1989, donat unei colecții timișorene. Motivul este limpede.

Sunt, cum am menționat, și texte care se vede clar că au fost solicitate. Se păstrează în colecția de la Alba-Iulia. Deși nu lipsesc atitudini subiective, personale, au o construcție de declarație, de raport, au un aer oficial, mai sec și sunt mult mai scurte. Întâmplările nu sunt povestite, ci mai degrabă este vorba de răspunsuri la întrebări puse dinainte, cronologia este clară, linia, în general, cea canonică mai ales în cazul liderilor social democrați. Cei mai mulți făcuseră pușcărie nu cu multă vreme înainte, fuseseră considerați trădători ai cauzei clasei muncitoare. Acum răspund accentuând poziționarea lor în acord cu noul catehism istoriografic românesc, atât de aspru în ceea ce privește „mișcarea muncitorească”, domeniul cel mai sensibil pentru regimul comunist din tot ceea ce însemna trecut. Era vremea în care comunismul românesc se străduia să îmbrace o haină croită în culorile naționale. Toate aceste texte sunt – semnificativ – intitulate „Autobiografie”.

De pildă, Traian Novac: *„Autobiografie. Mă numesc Traian Novac, sunt născut în comuna Ticoaniu Mic, Raionul Oravița la 2 octombrie 1882. Am făcut 2 clase primare române, una în comuna Tivaniul Mare, cealaltă în Reșița. Clasele 3 și 4 în limba germană la Oravița. Clasele 1 și 2 medie la Oravița în limba maghiară. Ca studii am urmat, de asemenea, 4 clase industriale la Mănăstirea Trapiștilor din Banyaluka – Bosnia-Jugoslavia, pe atunci Austria, unde am fost elev timp de 4 ani.... De aici am plecat la 1 mai 1894...”* (Novac 1968, p. 1) Și tot așa, cronologic, scurt și clar. Se observă și reflexul celui anchetat pe acele timpuri, de a aduce mereu mărturii pentru cele afirmate, fie cărți deja publicate pe această temă, fie chiar persoane care mai trăiau.

Iosif Renoiu scrie și el tot o „Autobiografie”: *Subsemnatul Renoiu Iosif sânt născut în anul 1888, luna iulie, ziua 13 în comuna Bocșa Montană, Județul Caraș-Severin, în prezent orașul Bocșa, strada Mihail Eminescu, nr. 9, din părinți Dumitru și Iuliana Renoiu*. (Renoiu 1968, p. 1) După care, la fel, povestește întreaga viață, dar pe scurt, cronologic. Se simte și în cazul său reflexul omului supus presiunilor

Țăranul Petru Ghiocel, chiar dacă se află în fața unui preot care îi cere să povestească ce a făcut și ce a văzut la 1918, scrie pur și simplu o „Declarație”. În fața autorităților de orice fel, oamenii se obișnuiseră nu să povestească, ci să declare. Sigur, era vorba și de diferență de cultură, dar mai întâi de reflexul

condiţionat al omului de la periferie, căruia i s-a pus înaintea o foaie de hartie şi un condei. Iată tot ce poate spune şi cum poate spune:

DECLARAȚIA

La cererea preotului Traian Constantin,

Subsemnatul Petru Ghiocel de 87 de ani, țăran agricultor din Sacu, nr. 34, declar că am însoțit pe preotul Aurel Spatan ca delegați ai obștei comunei Sacu la Marea Adunare națională la Alba-Iulia în 1 decembrie 1918.

Preotul A. Spatan a primit prin 6-7 noiembrie 1918 înștiințare de la fericitul episcop Miron al Caransebeșului să organizeze temeinic „Garda Națională” din bărbați români și să se pregătească ca, în fruntea unei delegații, să meargă la o mare adunare națională unde vom cere alipirea Banatului la România.

În 21 noiembrie 1918 la sărbătoarea – Intrarea în Biserică – preotul Aurel Spatan a chemat tot poporul satului la biserica și acolo a cerut ca poporul să încredințeze o delegație care să meargă la Alba-Iulia și acele în ziua de 1 decembrie 1918 la Marea Adunare națională se cerea ca Banatul și Ardealul să se unească pe vecie cu România care este țara mamă a noastră.

Populația satului, cu mare însuflețire și în cântece patriotice a întocmit delegația.

Sosiți în Alba-Iulia am prezentat la un comitet „Credinționalul” nostru.

Pe o câmpie mare au fost peste o sută de mii de români care cântau neîncetat „Deșteaptă-te Române!”, „Pe-al nostru steag e scris unire”, „Trei culori cunosc pe lume” într-o însuflețire de nedescris, ca un singur glas au cerut „UNIREA BANATULUI ȘI ARDEALULUI LA ROMÂNIA”.

După adunarea din câmpie am mers în biserica unde 2 vlădici au ținut Evanghelia iar vlădica nostru, Miron a citit rugăciunea de mulțumire.

Astăzi, când mă gândesc la această adunare a toată suflarea românească, plâng de bucurie și mulțumire că am putut fi acolo ca reprezentant al satului meu curat românesc.

Sacu, la 29 ianuarie 1967, Petru Ghiocel (Ghiocel 1968, p. 1)

Cele de mai sus sunt preliminarile unui studiu complex privind memorialistica română din Banat, care va fi posibil însă numai după ce travaliul restitativ a parcurs câteva etape. Mai întâi trebuie parcurse arhivele străine care conțin documente referitoare la subiectul privind războiul și Unirea. Acestea au rămas în afara spațiului cercetat și este evident că faptul a creat unul din marile goluri în cunoașterea noastră istorică, până la urmă în cunoașterea de sine ca popor. Restricția era, până odinioară, politică, fiindcă presupunea plecarea din țară a cercetătorului, dar era și una materială. Acum conotația politică s-a pierdut, dar cea materială s-a înăsprițit. Finanțarea este una din marile probleme. Instituțiile abilitate sunt populate, la nivel de decizie, cu oameni care nu cunosc problemele reale ale cercetării istorice, instalați trecător, pe criterii extraștiințifice, ceea ce duce la umplerea listelor cu proiecte minore, irelevante.

Altă etapă este cea a depistării și publicării memorialisticii și producției documentare a partenerilor istorici. Numai după buna cunoaștere a memorialisticii sârbe, germane, maghiare și a arhivelor corespunzătoare se poate constitui o imagine

nuanțată a trecutului studiat. Comparatismul are virtuți, din păcate, atât de neglijate în regiunea est-central europeană.

Iată motivul pentru care numim cele de mai sus studiu preliminar asupra memorialisticii române din Banat privitoare la marea război și la marea Unire.

Bibliografie

- Albert, C. 2002, *Cercetarea monografică în Banat (1859–1948)*, Editura Modus P.H., Reșița.
- Albu, P. f.a. *Evacuarea spre patrie*, manuscris.
- Alexandrescu, V. et al. 1986–1987, *România în anii primului război mondial*, I-II, Editura Militară, București.
- Atanasiu, V. et al. 1979, *România în primul război mondial*, Editura Militară, București.
- Babeu, I. 1933, „Din peripețiile subsemnatului și a colegilor”, în *Vasiova*, nr. 6–7.
- Badiu, N. 1933–1934, „Aduceri aminte”, în *Vasiova*, nr. 1–2, 5–8, 13–14, 15–18/1933; 10–12, 17–19, 20–24/1934.
- Barbu, F. 2003, *Jurnal de adolescent. 1918–1920*, Editura Eurostampa, Timișoara.
- Bârlea, E. 2004, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca.
- Băran, C. 1968, *Amintiri*, manuscris.
- Bizerea, P. 1930, „Românii din Banatul sârbesc la Alba-Iulia. Amintiri din Vârșețul de la 1918”, în *Almanahul Banatului*, Timișoara.
- Bocșan, N. Leu, V. 1988, *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca.
- Bocșan N., Leu, v. 2008, *Memorialistica bănățeană a Marelui Război și a Marii Uniri*, I-V, manuscris.
- Bocu, S. 2005, *Drumuri și răscruci*, Editura Marineasa, București.
- Botău, D. 1931, „Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști”, în *Vasiova*, nr. 7–9.
- Braniște, V. 1972, *Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)*, Editura Minerva, București.
- Brediceanu, C. 1936, *Amintiri din viața mea*, Lugoj.
- Buracu, I.C. 2007, *Amintiri*, Editura „Marineasa”, Timișoara.
- Drugărin, M. 1937, „Paștile în Darnița Kievului din Rusia”, în *Vasiova*, nr. 4–7.
- Dudaș, V. 1996, *Voluntarii mării Uniri*, Editura „Augusta”, Timișoara.
- Furlugeanu, O. f.a., *Amintiri*, manuscris.
- Gherman, E. 2000, *Memorii. Contribuții la istoria mișcării socialiste*, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, București.
- Ghiocel, P. 1969, *Declarație*, manuscris.
- Groșorean, C. (1932), *Jurnal*, manuscris.
- Groșșianu, M. 1935, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș. Proclamația reîntregirii națiunii române. Oravița la 4 noiembrie 1918*, Atheneu, Timișoara.
- Groșșianu, I. 1931, „Sasca Montană (1918–1919)”, în *Analele Banatului*, nr. 1.
- Ilieșiu, N. f.a., *(Istoricul localităților județului Caraș)*¹, manuscris.

¹ Titlul este convențional, întrucât autorul nu l-a notat în manuscrisul său păstrat în variantă dactilo corectată.

- Ilieşiu, N. f.a., (*Istoricul localităţilor judeţului Timiş-Torontal*)², manuscris.
- Jumanca, P. 1958, *În război*, manuscris.
- Jurchescu, L. 1930, „Însemnări”, în *Vestul*, nr. 4.
- Kirişescu, C. 1989, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916–1919*, I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
- Linţia, N. 1968, *O generaţie privilegiată. Modestă contribuţie la cea mai frumoasă pagină din istoria neamului nostru, Unirea cea Mare*, 1918, manuscris.
- Leu, V., Albert, C. 1995, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reşiţa.
- Marin, W. et al. 1968, *Unirea Banatului cu România*, Editura Muzeului Banatului, Timişoara.
- Mihăiţiu, Gr. 1971, *Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii*, manuscris.
- Munteanu, I. 1983, *Făurirea statului naţional unitar român. Contribuţii documentare bănăţene. 1914–1919*, Bucureşti.
- Munteanu, I. et al. 1992, *Banatul şi Marea Unire*. 1918, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara.
- Neamţu, Gh. (1927), *Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş (nov. 1918-aug. 1919)*, Caransebeş.
- Nemoianu, P. 1921, *Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferinţă ținută la Reuniunea de lectură din Lugoj în 6 martie 1921*, Lugoj.
- Nemoianu, P. 1922, *Prima Alba-Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*, Timişoara.
- Nemoianu, P. 1933, *Prizonier la ruşi, rob la unguri*, Bucureşti.
- Novac, Tr. 1968, *Autobiografie*, manuscris.
- Oance, P.E. 1929–1934, „Din războiul mondial”, în *Vasiova*.
- Pascu, Şt. 1968, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Cluj.
- Pascu Şt., Constantinescu, C. 1968, *Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie*, Editura Academiei RSR, Bucureşti.
- Petricoane-Drugărin, M. 1978, *Însemnările unui voluntar român bănăţean*, manuscris.
- Popescu-Puţuri, I., Deac, A. 1972, *Unirea Transilvaniei cu România*, Bucureşti.
- Răspunsuri la Chestionarul lui N. Ilieşiu privind evenimentele întâmplate în localităţile bănăţene din toamna anului 1918 până în vara anului 1919*, manuscrise.
- Renoiu, I. 1969, *Autobiografie*, manuscris.
- Stângu, I. 1926, *Memorii din trecutul vieţii(i) mele, a lui Ion Stângu zis Dulă născut la Gârlişte în anul 1983*, manuscris.
- Şiclovan, D. f.a., *Fragmente istorice. Contribuţia popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară la destrămarea vulturului bicefal, despre pajura habsburgică. Ţiganiada de după Unirea din 1918*, manuscris.
- Talpeş, P. 1967, *Spicuiuri din amintirile de tinereţe ale unui condamnat la moarte*, manuscris.
- Ugliş, P. f.a., *Jurnal de război din anii 1914–1919 scris după note zilnice*, manuscris.
- Ugliş, P. f.a., *Pagini de suferinţe şi de glorie*, manuscris.

---

² Titlul este convenţional.

2. Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România

Publicarea memorialisticii referitoare la Marele Război, la Unirea Banatului și Transilvaniei cu România, din care edităm în acest prim volum 25 texte cu valoare de memorie autobiografică, reprezintă o tentativă de a reconstitui memoria colectivă bănățeană despre evenimente cu mare impact asupra societății românești, momente de turnură în istoria provinciei și a națiunii, cu o mare încărcătură emoțională la sfârșitul războiului, „o bornă, un punct de reper în lanțul timpului istoric și social”¹.

Memoria individuală ca parte a celei colective a reținut atât amintirile de „tip traumatic, care au provocat emoții negative”, cât și „amintirile vivace”, care reflectă „trăirea efectivă a evenimentului pozitiv”².

Nu vom insista asupra fiecărui text de memorie autobiografică, ci vom încerca să reconstituim câteva din reprezentările memoriei colective, convinși, după Holbawcs, că „fiecare memorie individuală este un punct de vedere asupra memoriei colective”, că memoria colectivă cuprinde memoriile individuale, dar nu se confundă cu ele, deoarece „un om ca să-și evoce propriul trecut are nevoie să apeleze la amintirile altora”³. În viziunea lui Holbawcs, „memoriile individuale, puternic condiționate de contextul social al grupului de referință, participă la formarea unor memorii colective specifice fiecărui grup social, iar din acestea se formează memoria socială a comunității sau națiunii”⁴.

Cele 25 memorii pe care le edităm în acest prim volum, urmând a continua publicarea memorialisticii bănățene în alte două volume, nu dau imaginea completă a memoriei colective bănățene, reprezintă un fragment al acesteia, datorat unor persoane diferite ca poziție socială sau educație, cu amintiri focalizate asupra unor evenimente, atitudini sau manifestări precise, adeseori de „amintiri

---

¹ Henri Russo, *Vichy. L'événement, la mémoire, l'histoire*, Paris, Gallimard, 1992, p. 454.

² Ticu Constantin, *Memoria autobiografică. Definierea sau redefinirea propriei vieți*, Iași, Institutul European, 2004, pp. 11–13.

³ Maurice Halbwacs, *Memoria colectivă*, Iași, Institutul European, 2007, p. 92, 96.

⁴ Ticu Constantin, *op. cit.*, p. 34.

marcante”, cum le-a numit Ticu Constantin, „care lasă o amprentă de neşters asupra memoriei”, principalele amintiri după care se construieşte memoria autobiografică⁵. Unele dintre ele se încadrează în categoria memoriilor de „tip flash”, amintiri intense şi foarte detaliate, de o mare importanţă personală, care implică emoţii puternice, amintiri care durează „neschimbate mai mulţi ani de zile”⁶.

Toate întrunesc condiţiile consemnate de Ticu Constantin pentru a fi autobiografice: „să se refere la un eveniment sau la o întâmplare bine definită din trecutul personal, să apară într-o manieră narativă, să conţină informaţii privind starea internă a personajului în momentul trăirii evenimentului, să presupună implicarea sau participarea la eveniment”⁷.

Ele păstrează mărturii ale trecerii autorului lor prin viaţă, scrise pentru el, familie sau urmaşi, dar şi cu intenţionalitate istoriografică, în care, alături de amintirea personală, sunt relatate evenimente legate de grupul social de care aparţin sau de comunitatea naţională, caracteristici ce le încadrează memoriei sociale. „Memoria socială – scria Constantin Ticu – face trimitere fie la memoria evenimentelor publice, adică la colecţiile de amintiri ale unei colectivităţi largi despre evenimentele publice de notorietate naţională sau internaţională, fie la memoria evenimentelor colective, adică la amintirile membrilor unei microcolectivităţi sau ai unui grup restrâns despre istoria evenimentelor sociale comune, informaţiile sedimentându-se în acest caz ca rezultat al interacţiunilor sociale directe sau al transmiterii orale”⁸. Ea se formează prin „reducerea diversităţii amintirilor, proces care are loc prin comunicare între indivizi sau între grupuri, situându-se astfel la punctul de întâlnire dintre individual şi colectiv”⁹.

Chiar dacă memoria individuală participă la construcţia unei identităţi individuale sau colective, memoriile bănăţene nu sunt lipsite de impactul factorului politic, mai ales în preocupările autorilor de a minimaliza contribuţia adversarului politic la evenimentul respectiv. Dacă acceptăm modelul interpretativ propus de Henri Russo, tradiţia şi mitul au fost principalele forme în care se manifestă prezenţa trecutului în câmpul politic. Tentativa de a asuma o moştenire istorică, de a justifica sau legitima o tradiţie pentru un partid sau un grup politic este cea mai vizibilă în cazul memoriilor bănăţene, la care se adaugă mitul, „prin care se înrădăcinează acţiunea politică într-un trecut netemporal”. Inconştient se manifestă şi nostalgia, a treia formă a prezenţei trecutului în politică, prin care „generaţiile care au trăit evenimentul tind să regăsească suflul unei epoci revoluate”¹⁰.

---

⁵ *Ibidem*, p. 11.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁸ *Ibidem*, p. 233.

⁹ *Ibidem*, p. 235.

¹⁰ Henri Russo, *op. cit.*, p. 353.

Redactate la o anumită distanță de eveniment, în contexte social-politice sau naționale diferite, nu de puține ori marcate și de istoriografia epocii, textele cele mai multe aparțin memoriei sociale, interacționează memoria autobiografică cu memoria socială.

Dincolo de contribuția lor la construcția unei memorii colective, adecvată comunității românești din Banat, spațiului istoric al Banatului și timpului cu care au operat, până după încheierea păcii și instaurarea regimului românesc, rămâne întrebarea de ce au ținut aceste personaje, unele dintre ele uitate, să lase amintiri despre război și despre provincie în intervalul 1914–1919/20.

Mai întâi pentru că războiul a fost un eveniment excepțional, în egală măsură un moment de ruptură și de continuitate cu perioada anterioară, un moment de importanță națională și internațională, de natură să favorizeze exprimarea autobiografică, memoria individuală și cea colectivă. Nu este un fenomen specific românesc, memoria războiului – scria Henri Russo – apare ca un „fenomen internațional”¹¹. Manifestări asemănătoare au înregistrat și în cazul revoluției din 1848–1849 și al războiului pentru independența României.

Evenimentele dintre 1914–1919 s-au detașat, în memoria colectivă, prin dimensiunea internațională, durata războiului cu tot cortegiul de suferințe, de privațiuni sau jertfe omenești, prin spațiile pe care bănățenii le-au traversat, din Italia până în Siberia. În egală măsură, memoria colectivă a fost marcată de intensitatea luptelor și condițiile prizonieratului în țări străine, de urmările favorabile pentru națiunea română, care a trăit la sfârșitul războiului formarea României Mari. Sunt tot atâtea motive ce conferă Marelui Război și urmărilor sale caracterul de eveniment aparte, deosebit, care a scos populația din trăirea cotidiană, a marcat o generație, în frunte cu intelectualii, care a făurit România Mare. Este un eveniment reprezentativ pentru o generație, alta decât cea a Memorandului, cum le-a plăcut să se definească, generația războiului și a unirii, pentru memoria căreia Marele Război și Unirea reprezintă cel mai important eveniment ce trebuia amintit și, pe bună dreptate, prin dramatismul faptelor și a trăirilor a marcat memoria individuală și cea colectivă. Este memoria acestei generații, pe care protagoniștii o reconstituie dintr-un sentiment de solidaritate al generației, din orgoliul de a fi fost martori sau participanți la evenimente excepționale sau exemplare, cum a fost unirea sau evenimentele care au precedat-o sau însoțit-o. Este mărturia peste ani făcută urmașilor, uneori și cu conotații politice, pentru a defini o identitate personală sau colectivă pentru contemporani sau urmași.

Am optat pentru memoria generației bănățene, pentru situația și tradiția particulară a Banatului, unde au conviețuit diverse etnii sau confesiuni, cărora războiul și unirea le-a modificat substanțial statutul, transformând pe cei care au

---

¹¹ *Ibidem*, p. 43.

dominat până atunci în minorități, modificând granițe, provocând dispute între acestea, frustrări sau excese. Am avut în vedere și tradiția militară a românilor bănățeni, care au păstrat vie tradiția graniței militare, a faptelor de arme ale grănicerilor, mereu invocate în amintirile combatanților, care nu au uitat niciodată să pomenească ascendența grănicerească a multora dintre cei care au participat la război sau a generalilor ridicați din familii grănicerești, cei care au făcut carieră în armata cesaro-crăiască, au făcut gloria acesteia și apoi au contribuit la formarea armatei Transilvaniei sau la ofensiva împotriva regimului bolșevic din Ungaria. Acestea explică și numărul mare de memorii autobiografice, a căror redactare s-a prelungit până în 1978, perioada aniversărilor din 1968 și 1978 constituind un prilej ce a favorizat redactarea lor. Cu excepția amintirilor din închisoare ale lui Valeriu Branște, scrise în timpul detenției, majoritatea au fost redactate în perioada interbelică, stimulate și de activitatea *Uniunii foștilor voluntari români*, de frecvențele apeluri difuzate pentru redactarea memoriilor, de exemplul altor reprezentanți ai generației, de inițiativa unor gazete sau de tendința unor partide de a-și asuma meritele unirii din 1918, de chestionarele Astei sau ale lui Ilieșiu.

În iunie 1936, Biroul central al *Uniunii foștilor voluntari români* a făcut un apel „către toți camarazii foști comandanți de unitatea voluntărească, să ne trimită memoriile lor asupra operațiunilor militare din timpul războiului”¹². În 1937, sub titlul *Să ne reînnoim amintirile*, Victor Deleu adresa același apel cu ocazia proiectatei aniversări de 20 de ani, care urma să se desfășoare la Alba Iulia și la Țebea¹³.

Participarea la Marele Război sau la evenimentele care s-au încheiat cu unirea din 1918 și instaurarea administrației românești au conferit combatanților, voluntarilor, membrilor consiliilor și gărzilor naționale un statut politic aparte în Banat, mulți dintre ei regăsindu-se în diferite poziții politice după 1919, în Parlamentul României, în guvernele și organismele administrației locale. Faptele de război sau comportamentul politic din toamna și iarna 1918/1919 au fost pentru mulți dintre protagoniști motive de a-și legitima o carieră sau o poziție politică, un anumit statut în comunitatea locală sau cea națională.

Particularitatea istoriei bănățene în toamna anului 1918 și la începutul lui 1919, prelungirea vechii administrații maghiare, ocupația sârbească și cea franceză, disputa diplomatică pentru Banat și mișcarea bănățeană pentru integritatea Banatului în cadrul României, instaurarea mai târziu a administrației românești în comparație cu celelalte provincii, stabilirea liniei de demarcație și consecințele ei, toate acestea au stimulat participanții să-și amintească, să transmită experiența personală sau colectivă. Evenimentele menționate, ocupația sârbească sau franceză, participarea la războiul contra regimului lui Béla Kun, au făcut ca pentru Banat starea de război să se prelungească până în vara anului 1919, peste limita

---

¹² „Gazeta voluntarilor”, 1936, 11, nr. 3, din 8 iunie, p. 1.

¹³ „Gazeta voluntarilor”, 1937, 12, nr. 1, p. 1.

cronologică a Marelui Război. Avatarurile acestei situații au fost trăite mai ales de intelectuali sau de frontul civil, cum a fost denumit frontul interior¹⁴.

A fost un moment de continuitate cu tradițiile comunității bănățene, care a prelungit și în timp de război, de ocupație străină, atitudini și comportamente specifice perioadei de dinainte de război: sentimentul solidarității cu România, tradiția culturală și bisericească cu tot specificul ei, reprezentațiile de teatru sau corale, comemorarea celor dispăruți, respectul acordat de comunitate preotului sau învățătorului, intelectualilor în general.

Manifestarea sentimentului național s-a exprimat diferit, contradictoriu chiar, ca și percepția noțiunii de patrie, care pentru toți a fost Banatul. Apartenența sa la Ungaria nu a afectat dubla identitate pe care au ilustrat-o bănățenii, regională și națională. A fost contradictorie manifestarea sentimentului național în diferite perioade ale războiului, mai exact la începutul și la sfârșitul lui, când întreg contextul politic și militar s-a modificat.

Plecarea regimentelor cu majoritatea soldaților de etnie română s-a făcut în frunte cu tricolorul, în sunetul cântecului „Deșteaptă-te române” sau al altor cântece naționale. Au plecat dezorientați, cu o motivație neclară, luptă pentru împărat sau pentru patrie. Loialitatea ofițerilor față de Casa de Habsburg a fost de nezdruccinat la începutul războiului.

Intrarea României în război a declanșat o veritabilă criză de conștiință printre români, care s-a adâncit odată cu prăbușirea fronturilor, moartea bătrânului împărat, care a absolvit pe ofițeri de jurământul depus, de loialitatea datorată Casei de Habsburg. Sentimentul național la soldații de rând a fost unul instinctiv, spontan, la ofițeri a oscilat de la jurământul depus la manifestarea solidarității cu frații de peste munți. Criza de conștiință a fost mai intensă în cazul ofițerilor.

Voluntariatul în armata română, o veritabilă școală de educație națională, cum a definit-o Sever Bocu, manifestarea voluntarilor români de la Darnița a consolidat sentimentul național, a stimulat entuziasmul unei trupe dezorientate, lipsită de orice motivație pentru a lupta. Treptat figura împăratului care conserva unitatea monarhiei a fost înlocuită cu cea a Casei domnitoare din România, manifestă printre românii bănățeni din 1917, când batalioanele de voluntari au ajuns la Iași, acesta devenind simbolul unității românești. Încă de atunci regele Ferdinand a devenit și regele românilor combatanți în armata din Vechiul Regat, apoi regele tuturor românilor. Memoriile ilustrează sentimentul de solidaritate al românilor cu monarhia, în care au văzut întruchipat simbolul unității naționale.

Exemplaritatea consensului elitelor cu poporul, ilustrat prin timpul scurt în care națiunea s-a organizat sub forma consiliilor și gărzilor naționale, pentru a proteja viața și averea locuitorilor români, maniera în care a fost instaurată administrația

---

¹⁴ Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *La grande guerre 1914–1918*, Paris, Gallimard, 1998, p. 51.

românească în Banat, primirea trupelor franceze și a celor române, primirea lui Berthelot ca un aliat, ecoul principiilor wilsoniene și al ideii de autodeterminare au stimulat martorii sau participanții la evenimente să le memoreze, să le facă cunoscute altora.

Alteritatea a constituit un alt subiect care a stimulat redactarea memoriilor. Atitudinea germanilor, a sârbilor, a evreilor sau ungarilor în timpul revoluției din 1918 și în contextul mișcării pentru unire sau pentru integritatea Banatului în cadrele regatului român, solidaritățile sau excesele, pozițiile diferite sau convergente au determinat contemporanii să le menționeze, dintr-o poziție de partizanat național. Naționalismul a dominat manifestările tuturor grupurilor etnice din Banat, au remarcat observatorii neutri, înăbușind în cele din urmă pericolul bolșevic.

Războiul națiunilor din Europa Centrală și de Est pentru formarea sau desăvârșirea unităților naționale a conferit ideii de patrie o încărcătură națională, consolidând identitatea românească pentru care patria a devenit România, iar identitatea regională s-a suprapus celei naționale. Ceea ce în Occident a fost războiul patriilor, în acest spațiu războiul a dobândit o conotație națională accentuată, cel puțin din 1916 pentru români. Naționalizarea patriei s-a validat cel mai bine în Banat la sfârșitul Marelui Război, chiar dacă sentimentul apartenenței la patria mamă nu a lipsit la bănățeni nici până în 1914.

Naționalismul a estompat sau a înăbușit spiritul bolșevic. Radicalizarea populației în timpul și după război, manifestată în ceea ce contemporanii au numit revoluția din 1918, revoltele locale sau grevele cu caracter social și politic, încurajate de revoluția bolșevică din Rusia, susținute direct în Banat de propaganda bolșevică maghiară, violența prezentă la tot pasul, dezorganizarea politică sau socială, jafurile au fost rezultatul stării de spirit a populației după război, al situației economice precare, cu lipsuri, foamete, frig, dar în egală măsură memoriile au reținut pericolul bolșevic ca o amenințare la valorile fundamentale ale umanității, ale societății românești. Memoriile bănățene au consemnat evenimentul și rolul gărzilor sau consiliilor naționale, al voluntarilor, al armatei Transilvaniei și apoi al celei din Vechiul Regat de a fi contribuit la înfrângerea acestui pericol și la stăvilirea extinderii sale spre alte părți ale Europei, mai ales la conexiunea revoluției bolșevice din Ungaria cu cea din Rusia. A impresionat comportamentul unor soldați români bolșevizați în contact cu evenimentele din Rusia, care nu au abandonat sentimentul național, manifestându-se solidar cu liderii politici români din Banat și Ardeal sau cu voluntarii români din Rusia. Bolșevismul lor a fost unul accidental, temporar ca durată, s-a manifestat într-un context particular, fără prea mari consecințe în rândul ostașilor-țărani. Mai puternic a fost ecoul revoluției în rândul muncitorilor, fără a afecta adeziunea lor la sentimentul național. Poziția social-democraților români în evenimentul din toamna anului 1918 a impresionat contemporanii, care au menționat-o în memoriile autobiografice sau în memoria colectivă. Tradiția muncitorească a Banatului s-a reflectat în amintirile bănățene.

Memoria războiului

Declanșarea primului război mondial, Marele Război cum l-a denumit istoriografia occidentală, a găsit populația românească din Imperiul austro-ungar dezorientată din punct de vedere politic, animată de sentimente, atitudini sau comportamente contradictorii, ce oscilau între loialitatea față de împărat, în care a fost educată timp de peste un secol și sentimentul că luptă pentru o cauză străină.

Nicolae Brânzeu amintește această dezorientare și încearcă să o explice prin atitudinea guvernului Brătianu:

„Se știe ce lipsiți de orientare erau românii din Ungaria la începutul războiului. Manifestările de fidelitate, făcute direct la recomandarea celor de la București, produceau și mai multă confuzie. Felul isteț în care domnul Brătianu a știut să ascundă adevăratele intenții ale țării în timpul neutralității de doi ani a făcut ca nici în țară să nu fie lumea pe deplin orientată. Am cunoscut acest lucru în 1915, pe când petreceam câteva zile în România”¹⁵.

În primele luni ale conflagrației au fost unii români, militari de carieră mai ales, care și-au exprimat încrederea și chiar admirația față de armata cesaro-crăiască (k.u.k.), pentru ordinea, disciplina, echipamentul sau dotarea acesteia. Memoriile românilor din unitățile k.u.k. le apreciau, spre deosebire de armata de honvezi din Ungaria, de care se delimitau. Era și acesta un gest de solidaritate față de casa de Habsburg.

Pentru a atrage națiunile patriei în efortul de război s-au făcut o serie de concesii popoarelor imperiului în direcția tolerării unor manifestări cu caracter național. Limba de comandă în armata k.u.k. era limba germană, dar s-a acordat și dreptul de a folosi limba pe care o vorbeau majoritatea soldaților din regiment. Astfel s-a ajuns ca regimentele din Transilvania și Banat, care aveau majoritatea soldaților recrutați dintre români, să folosească și limba română. De asemenea, în aceste regimente, 1/3 dintre ofițeri trebuiau să fie români, iar ceilalți să învețe limba română pentru a înlesni comunicarea cu trupa.

Opțiunea românilor pentru armata k.u.k. o ilustrează și preferințele acestora pentru școală militară de la Wiener Neustadt, spre deosebire de unguri, care au ales armata de honvezi. Românii bănățeni, mai ales cei care proveneau din familiile grănicerești sau din fosta regiune militarizată s-au dedicat profesiei militare în armata k.u.k., ajungând să facă o carieră la cel mai înalt nivel, cum au fost generalii Guran, Seracin, Trapșa, Șandru, Cena, Domășeanu¹⁶. Pentru unii români bănățeni, cariera militară în armata k.u.k. era un prilej de ascensiune socială, cunoscut fiind statutul social al ofițerilor în Austro-Ungaria. Esta cazul lui Octavian Furlugeanu, originar dintr-o familie avută, cu o veche tradiție românească, care a urmat o școală

---

¹⁵ Brânzeu, p. 491.

¹⁶ Băran, *Memorii*, p. 182.

de cavalerie undeva la marginea imperiului, la dorința bunicii sale. Aceasta l-a dorit a fi „domn de cătane” și nu „un îngrășător de vite [ocupația familiei], care bate palma și bea alvâlcucul prin târguri”. Potrivit mărturiilor sale, după trei ani de școală militară și după depunerea jurământului de credință față de împărat, din „sămânță din luptătorii valahi”, acesta a devenit sublocotenent într-un regiment de husari cesaro-crăiesc¹⁷. Educația în școlile militare k.u.k. și-a pus amprenta asupra lor, determinându-i să-și dedice viața kaiserului. Pe medalionul comandat de tânărul sublocotenent Furlugeanu la obținerea acestui grad scria: „Viața mea aparține kaiserului”¹⁸. Destinul acestor ofițeri k.u.k. a fost diferit. După memoriile lui Coriolan Băran, prin căsătorii mixte, răspândiți în tot imperiul, unii dintre ei s-au înstrăinat de neam, alții au rămas credincioși românismului, cum a fost cazul familiei Iacobici, pe care memorialistul o dă exemplu¹⁹.

Superioritatea armatei k.u.k., în comparație cu armata de honvezi, era recunoscută cu satisfacție de toți cei care au activat în ea, mai ales că administrația și guvernul Ungariei nu aveau niciun cuvânt de spus în această armată. „Armata k.u.k. era stat în stat”, scria Coriolan Băran și în acest sens era educat corpul ofițeresc compus din toate naționalitățile imperiului²⁰.

Declanșarea războiului a sporit nevoia de ofițeri și subofițeri. Au fost chemați sub arme și formați în regimul t.r. numeroși studenți, învățători și profesori, cu excepția clerului și a studenților de la teologie, pentru o pregătire militară de scurtă durată, în vederea obținerii gradului de sublocotenent. Spre exemplu, elevii t.r. de la Brașov, colegi cu Băran, au fost recrutați din următoarele medii: 3 absolvenți de universitate, restul absolvenți de studii medii²¹. După numai șase săptămâni de instrucție intensă la Brașov pentru a se deprinde cu viața cazonă, Coriolan Băran urma să plece la o școală de ofițeri de rezervă.

Condițiile asigurate tinerilor mobilizați la Brașov erau bune, „masa abundentă și destul de bine preparată, doar că nu era variată”. Meniul elevilor t.r. de la Brașov prevedea: joia și duminica, supă și friptură de porc, trei zile supă de vacă și rasol, de două ori pe săptămână tocană. Doar condițiile de cazare erau proaste, improvizate, dar li s-a explicat că se procedează în acel mod pentru a-i obișnui cu dificultățile frontului²².

Din cauza dezertărilor înregistrate încă din primul an, regimentele românești au fost deplasate în Cehia, cele din Ungaria în Transilvania. Așa se explică stabilirea regimentului din Szeged la Brașov. Din el făceau parte un număr mare de români. Prezența acestora în oraș a impresionat comunitatea românească locală, care i-a

---

¹⁷ Furlugeanu, p. 748.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Băran, *Memorii*, p. 181.

²⁰ Băran, *Memorii*, p. 183.

²¹ Băran, *Memorii*, p. 186.

²² Băran, *Memorii*, pp. 185-186.

adoptat repede, mai ales că unii dintre ei erau absolvenți ai liceului din localitate și aveau legături în societatea locală. Prezența a 200–250 de soldați, originari din Sânnicolaul Mare și satele învecinate la slujba de Rusalii de la biserica Sf. Nicolae din Șchei a făcut o frumoasă impresie printre credincioși, care au descoperit „că și ungarul știu să-și românească de-ai noștri”²³.

Trimis la școala de ofițeri de la Sibiu, C. Băran a întâlnit același amalgam de neamuri. Aici se pregăteau elevi din patru regimente diferite: Reg. 46 Infanterie Seghedin-Brașov, Reg. 50 Alba Iulia-Palanca, Reg. Vânători Târgu Mureș, Reg. 8 Infanterie Brno-Sibiu. „Elevii erau demni de un nou Babilon”, scria memorialistul. De fapt, aceasta era imaginea armatei austro-ungare, fidel reflectată de memorialistică. Elevii de la școala militară din Sibiu reprezentau mai multe etnii și confesiuni din imperiu: 46 români, 48 maghiari, 46 germani, 50 cehi, 31 evrei, 2 sârbi, 1 bulgar. Inevitabil această realitate a marcat comunicarea în armata austro-ungară, atât între ofițeri, cât și în raporturile acestora cu trupa. Numai în regimentul din Szeged se vorbeau șase limbi²⁴.

Cu toată dezorientarea politică a românilor, aceștia au răspuns ordinului de mobilizare, deși nu au lipsit cazuri de treceri clandestine în România, evocate și de Băran, pentru a evita recrutările. Nu au lipsit nici persoane dintre fruntașii românilor care și-au exprimat speranța că războiul poate aduce o situație mai bună pentru națiune. Exprimând durerea că tinerii români pleacă pe front pentru o cauză străină, Virgil Onițiu, directorul Liceului românesc din Brașov, sfătuia pe fostul său elev (C. Băran) să nu se expună, să-și cruțe viața, deoarece interesul nației era „să se întoarcă viu și teafăr acasă”²⁵.

La vestea asasinării arhiducelui Franz Ferdinand, Valeriu Braniște i-a declarat lui Caius Brediceanu: „Din tot răul poate să iasă și ceva bun”²⁶. Neîmpăcată cu educația fiului său în școli străine, mama lui Octavian Furlugeanu i-a dăruit de Crăciun, înainte de izbucnirea războiului, un medalion pe care scria semnificativ: „Maica când te-a legănat n-a zis «halgas», ci a zis «taci»”²⁷. Era un mesaj pentru a nu se înstrăina de neamul său.

Cunoscut pentru atitudinea sa în cauza națională, preotul Coriolan Buracu a organizat înainte de război o serie de manifestări românești, motive suficiente pentru a fi arestat la începutul războiului, alături de alți conaționali, sub acuzația de „spioni ai României și agitatori pentru descompunerea monarhiei austro-ungare”, ceea ce l-a determinat să scrie în memorii cu mândrie:

²³ Băran, *Memorii*, p. 188.

²⁴ Băran, *Memorii*, p. 189.

²⁵ Băran, *Memorii*, p. 192.

²⁶ Brediceanu, p. 473.

²⁷ Furlugeanu, p. 757.

„am fost primul deținut politic român din Ardeal și Banat de la declarația primului război mondial”²⁸.

Sunt mărturii izolate ce ilustrează un alt sentiment prezent la izbucnirea războiului, speranța prăbușirii monarhiei și a unui viitor mai bun pentru români. O mărturisire și mai explicit Caius Brediceanu când scria:

„Evenimentele care s-au precipitat mi-au clarificat, încetul cu încetul, combinațiile politice, căci simțeam că de acum înainte România nu mai poate merge cu Puterile Centrale și că ceasul hotărâtor se apropie și pentru noi”²⁹.

Era un sentiment, o speranță, pe care o mărturiseau și ardelenii și cei din Vechiul Regat. Unul dintre ofițerii români loiali față de împărat, Octavian Furlugeanu, într-o conversație cu un ofițer din România, avansa ideea că viitorul românilor era sub sceptrul Habsburgilor, susținând teza lui A.C. Popovici privind federalizarea monarhiei. Replica ofițerului din armata română a fost „*nu noi să venim la voi, ci voi la noi, aceasta-i adevărata unire*”³⁰. Era sentimentul care domina oștirea română înainte de începerea războiului și care explică elanul cu care a început campania României din 1916.

Cu acest sentiment au plecat pe front mulți români din armata austriacă, hotărâți să-și cruțe pe cât era posibil viața, să evite pericolele și moartea. Cu această credință în sufletul meu – scria Caius Brediceanu – am făcut patru ani de război într-un chip bine caracterizat de contele Tisza, „*că intelectualii români sabotează războiul făcând naveta între etape și spitaluri*”³¹. Permanentă pendulare a lui Coriolan Băran între front și examenele la universitate sau amintirile lui Caius Brediceanu ilustrează cel mai bine această atitudine. Acesta din urmă a și mărturisit că nu a „*gustat*” plăcerea de a sta în linia întâi decât trei zile, restul le-a petrecut la Lugoj, la bateria sedentară, iar doi ani de zile la școala militară din Pola, ca profesor de echitație³². Evitarea războiului în linia întâi, tendință frecventă printre românii din armata austro-ungară a fost posibilă și cu sprijinul unor mărimi din armată (C. Băran, C. Brediceanu) sau al unor rude (C. Buracu).

Plecarea pe front a fost un alt moment pe care memoria bănățenilor l-a reținut ca un eveniment demn de a fi amintit. A existat un tipic al acestui moment, relatat de C. Băran ca o imagine fotografică:

„aliniera batalionului de marș în curtea regimentului (4 companii, 1.000 de oameni), cuvântarea unui ofițer în limba germană, tradusă și în limba maghiară, după care a urmat comanda «Zum Gebet». Batalionul a îngenuncheat și muzica a intonat rugăciunea compusă de Haydn. A urmat «Gotterhalte» și batalionul s-a pus în

---

²⁸ Buracu, p. 517.

²⁹ Brediceanu, p. 473.

³⁰ Furlugeanu, p. 760.

³¹ Brediceanu, p. 473.

³² *Ibidem*.

mişcare, urmat de femei cu pachete. Îmbarcarea în tren s-a făcut după criterii ierarhice: ofițerii într-un vagon de cls. II, câte doi într-un compartiment, cavaleriștii și subofițerii reangajați în vagoane de cls. III, soldații în vagoane de vite cu inscripția «6 ló, 40 ember» (6 cai, 40 oameni). Calul era înaintea omului”, scria Băran³³.

Și Octavian Furlugeanu a reținut acest moment, nu fără unele comentarii critice, neașteptate la un personaj entuziasmat de cariera militară la husari, considerați superiori celorlalți militari, dovadă că în posturile de comandă se aflau numai persoane de origine nobiliară. Iată cum a descris Furlugeanu plecarea spre câmpul de luptă:

„Pe platoul de lângă cazarmă, diviziile aliniate și în ținută de paradă erau gata de plecare spre câmpul de onoare. Un tablou pitoresc: cai splendizi, harnașament nou, călăreții în pantaloni roșii, cu tunicile albastrului florilor de grâu, totul perfect, foarte frumos, dar o țintă admirabilă pentru inamic. Husarii însă disprețuiau arma de foc, căci sabia și calul erau totul pentru ei. Mult i-a costat această mentalitate”³⁴.

Era și o expresie a mentalității nobiliare încă dominantă în armata austriacă, a orgoliului celor care dominau, care nu se mai potriveau cu războiul modern, cu noile categorii de arme apărute în Marele Război. Colonelul Herbert von Kinsburg a ordonat celor aliniați pe platou marș-șarjă, ceea ce l-a făcut pe Furlugeanu să exclame:

„Câtă naivitate și câtă nepregătire domnea în anul 1914. Visul colonelului s-a împlinit, căci șarja s-a cununat cu moartea”³⁵.

Este o altă imagine decât cea de paradă, ce nu se mai potrivea realităților frontului, ilustrând lipsa de realism, de pregătire a armatei austriece, obișnuită cu manevrele sau parăzile de la ceremonii.

Mihai Petricoane Drugărin a memorat cu alți ochi plecarea pe front, mai aproape de viața civilă și de profesia sa de dinainte de război. A fost profesor de limbă și literatură română la liceul din Caransebeș. Mobilizat ca rezervist în batalionul III de marș, a plecat pe front în 4 septembrie 1914. Batalionul a fost așezat în careu în fața Episcopiei din Caransebeș, unde episcopul Miron Cristea le-a ținut o cuvântare, care „a străbătut inimile soldaților, căci, ici colo, se auzeau suspine”. Memorialistul era încheietorul companiei sale și tot timpul cât a durat discursul episcopului, unul dintre elevii săi l-a ținut de mână. Imaginea învățătorului iubit de elevii săi la plecarea pe front l-a urmărit și l-a marcat:

„Până să plece trenul au mai trecut circa două ore. Deloc nu m-am mirat când, într-un moment dat, m-am văzut înconjurat nu de soldații mei, ci de o clasă întregă de elevi ai mei”³⁶.

---

³³ Băran, *Memorii*, p. 193.

³⁴ Furlugeanu, p. 763.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Petricoane Drugărin, p. 709.

Şcoala s-a substituit, pentru moment, războiului în memoria unui profesor bănăţean.

Al doilea moment al contactului direct cu războiul l-a constituit întâlnirea cu frontul. A fost un moment care a trezit sentimente dintre cele mai contradictorii, la distanţă mică de timp. În drum spre Doberdo pe frontul italian, Coriolan Băran aprecia grija cu care erau trataţi combatanţii din armata austro-ungară. Cu 1.000 de coroane în buzunar, drepturile băneşti cu care a plecat de la Braşov, a doua zi după staţionarea la Skt. Peter în Slavonia, pentru a se aclimatiza trupa cu situaţia în care va ajunge pe front, a primit raţia cuvenită ofiţerilor, care se dădea din cinci în cinci zile: 125 bucăţi ţigarete „Egipcische III sorte”, un litru de coniac, 1 kg. de ciocolată, 1 kg. zahăr. Masa pentru ofiţeri era pregătită separat.

„În fiecare zi se servea 1/2 litru de vin şi 1 kg. de pâine. Aceasta a durat tot timpul cât am stat pe front, aproape un an de zile. Doar ciocolata lipsea, la început mai rar, la sfârşit de tot”³⁷.

Statutul privilegiat al ofiţerilor ilustrează poziţia lor în ierarhia socială din Austro-Ungaria, unde ofiţerii figurau în partea superioară a acesteia.

Zilele care au urmat apropiirii de linia frontului sunt memorate de Băran dintr-o altă perspectivă, ce desenează un tablou de petreceri nesfârşite, cu dorinţa de a sorbi tot ce-i putea oferi viaţa. Apar imagini pitoreşti ale frumuseţilor peisajului, descrieri pitoreşti ale oraşelor, relatări despre contactele cu localnicii care au beneficiat de prezenţa soldaţilor, primind chirie, pâine, zahăr, atât de necesare în timp de război într-o regiune foarte săracă. A vizitat la un sfârşit de săptămână Triest, descris cu admiraţie, mărturisind că pe militarii care plecau pe front îi interesau mai mult localurile de noapte, femeile, orice prilej de distracţie.

„Aici curgea şampania şi se goleau pungile fraierilor pentru care banul nu mai avea valoare. Nu ştia nimeni ce-i aduce ziua de mâine. Până a puteam petreceam”³⁸.

Era un sentiment general în rândul ofiţerilor înainte de contactul cu inamicul. Din punct de vedere militar, luna de adaptare s-a limitat la desfacerea şi punerea la loc a pieselor mitralierei şi la două şedinţe de tragere. „*Economie de muniţii*”, comenta laconic Băran. Şederea s-a prelungit până în 3 ianuarie 1915, deoarece regimentul în care a fost încadrat a fost trimis în refacere. Au sărbătorit Crăciunul şi Revelionul catolic „*cu mâncare şi băutură din abundenţă şi cu petreceri gălăgioase ca pe front*”³⁹.

Memoria combatanţilor a reţinut intrarea în linia întâi ca un moment distinct. În seara de 3 ianuarie regimentul s-a pus în mişcare „*ca un şarpe enorm*”. Toate deplasările s-au făcut noaptea pentru a nu fi reperaţi de aviaţia inamică. Au

---

³⁷ Băran, *Memorii*, p. 194.

³⁸ Băran, *Memorii*, p. 195.

³⁹ Băran, *Memorii*, p. 197.

staționat trei zile la 10 km. în spatele frontului, în vecinătatea Reg. 43 din Caransebeș, unde au întâlnit o companie plăcută, formată din români, cu care au petrecut jucând cărți la cafeneaua improvizată într-o baracă. „Trăiește clipa” a fost gândul dominant, căci norocul era schimbător, iar militarii s-au adaptat repede condițiilor vitrege, continuând unele deprinderi din viața civilă. La dimensiuni modeste au refăcut atmosfera cafenelei prin acea cafea de front sau de război, improvizată ori de câte ori au avut un moment de zăbavă, în cele mai neașteptate locuri.

Această etapă a drumului, până la intrarea în linia întâi, a oferit autorului bucuria întâlnirii cu alți bănățeni, cum au fost preotul Panciovan de la Mercina, un personaj exotic pentru clerul militar sau alți conjudețeni din regimentul de la Caransebeș, lt. Lányi din Orșova, dr. Nobel, un avocat din Orșova, preotul militar Nida, dr. Popovici, căpitanul Ion, Fotoc, Velciov, cadet Murgu și mulți alții, cu care a petrecut orele dinaintea luptelor jucând preferans, farbă, calabrias sau alte jocuri de cărți. Asemenea prilejuri de fraternizare cu frații din Banat sunt mereu amintite în mai multe memorii bănățene, ilustrând o conștiință regională puternică, o solidaritate bănățeană, peste deosebirile etnice uneori, una românească foarte puternică.

Din linia întâi memoria a reținut ca o obsesie motivul tranșeelor, o componentă permanentă a „peisajului” de pe front. Imaginea acestora domină memoriile de pe front prin bogăția de informații cu care sunt prezentate. De exemplu, plutonul de mitraliere al lui C. Băran a fost plasat într-un culoar, săpat în stâncă, acoperit cu plasă de sârmă. Din culoar plecau tranșeele, „*acoperite cu un strat de 80–100 cm. de bolovani, așezați pe șine de fier*”. Din tranșee se deschideau găurile pentru armele de infanterie. Plutonul de mitraliere a fost instalat în două tranșee, una pentru fiecare mitralieră, la o distanță de aproximativ 60 m. una de alta. De cealaltă parte, la numai 15–20 m. se aflau tranșeele italiene. Între cele două linii „*era întinsă sârmă ghimpată, fixată pe suporturi de fier, așa-zisii «Spanische Reuter», așezați în cruce*”, care făceau orice escaladare imposibilă. Aproximarea tranșeelor dintre cele două linii făcea imposibil bombardamentul artileriei. Gurile de foc aveau plăci de oțel care, alături de pereții groși de piatră ai tranșeelor, apărau militarii de gloanțele infanteriei. Lăcașul comandantului plutonului de mitraliere era săpat în piatră, în lungime de 2 m, 80 cm. lățime, cu o scândură, un strat de fân și o foaie de cort. „*Nu era prea confortabil*”, comenta Băran⁴⁰.

Cu toată promiscuitatea tranșeelor, combatanții au continuat să joace cărți, aprovizionați cu băutură „*din belșug*”. Mai dificilă era aprovizionarea cu hrană. Deoarece comunicarea cu tranșeele din linia întâi se făcea numai noaptea, seara la orele 22 primeau hrana pentru toată ziua: cafea neagră, supă sau ciorbă, friptură, pe care le încălzeau pe turte oleaginoase și până dimineața, scria Băran: „*o*

⁴⁰ Băran, *Memorii*, pp. 200-201.

consumam toată, ca să ne scăpăm de grijă". Ziua următoare consumau alimente trimise de acasă, mai ales șuncă și slănină⁴¹. După 10 zile de viață în tranșee, care au trecut fără niciun eveniment deosebit, au primit 10 zile de odihnă.

Impresiile la prima întâlnire cu frontul în linia întâi nu au provocat prea mari emoții lui Băran. Singurele neajunsuri amintite au fost somnul pe apucate, zgomotele obuzelor și șrapnelelor, sau cele provocate de gloanțele puștilor, „*care loveau cu regularitate pereții tranșeelelor*". Dar acestea erau cele ale unui ofițer instruit. Trupa nu a avut același comportament. Ordonanța lui Băran, un țăran înstărit, rudă cu el, când a văzut „*gaura în care va petrece 10 zile și 10 nopți, mi-a declarat ritos că noaptea o va petrece în rugăciuni, că-i este frică să nu fie împușcat în somn*”⁴².

Frica a dominat mai ales trupa, dar nici unii ofițeri nu au fost lipsiți de un atare sentiment, de altfel general în război. Frica față de moarte a fost permanentă pe front, iar memoria a consemnat-o fără echivoc.

Ea s-a manifestat în diferite feluri, în comportamente dintre cele mai variate. Batalionul III de marș al Regimentului din Caransebeș a întâlnit primele semne ale morții în drum spre front, în gara Sarospatak, unde s-a intersectat cu primul transport de răniți din propriul regiment, care a făcut o impresie deosebită soldaților. În gara Kirov au fost anunțați că a doua zi vor intra în luptă. La această veste batalionul a reacționat într-o manieră neașteptată pentru comandant:

„...grupați câte patru înaintea fiecărui cort, dintr-o dată, parcă ar fi executat o comandă, toți au îngenunchat în fața fiecărui cort, câte unul a început să citească din câte o rugăciune. N-am știut niciodată ca într-un batalion să existe sute de cărți de rugăciune”⁴³.

A fost una din manifestările prin care soldații încercau să-și învingă frica, prin rugăciune și apelul la divinitate.

Frica a fost una dintre cele mai puternice emoții trăite de combatanți în Marele Război, considera D. Caracostea în cursul său *Psihologia războiului*, pornind de la răspunsurile combatanților la un chestionar elaborat de autorul cursului. Aceștia au menționat că diferite forme ale fricii s-au manifestat cu prilejul mobilizării, la trecerea frontierei sau la începutul luptelor. Caracostea a constatat că întunericul a favorizat diversele moduri de manifestare a fricii, exemplificând cu episodul Zeppelin-ului, apreciat de el ca unul din factorii ce au generat frica⁴⁴.

O imagine asemănătoare a reținut bănățeanul Sever Bocu într-o descriere ce trădează și talentul său de gazetar, de a surprinde imagini sugestive despre emoțiile trăite de mulțimi. Episodul s-a consumat în gara București, într-o „*bezna de nepătruns, într-o tăcere de mormânt*”, unde își aștepta soția:

---

⁴¹ Băran, *Memorii*, p. 201.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Petricoane Drugărin, p. 710.

⁴⁴ D. Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București, Cartea Românească, 1922, p. 70 sq.

„o ploaie de țiuitori, de signale ale vardiştilor de noapte spintecă disperat văzduhul, strecurându-ne un fior de subită spaimă. Prin întuneric, lumea începea să se îmbulzească într-o panică de nedescris... Nu apucăm bine să ne dăm seama de ce se petrece în zgomotul sinistru al clopotelor tuturor bisericilor și al sirenelor de la Arsenal, care sunau să se trezească lumea din somn, când deasupra gării apăru ca o cometă primul Zeppelin... Sărbătoarea morții în noaptea aceea fu scurtă și groaznică. Crima fusese semănată cu belșug, repede și bine... Aceasta a durat noapte de noapte, săptămâni întregi, punând la grea încercare nervii...”⁴⁵.

Episodul confirmă aserțiunile lui Caracostea, potrivit cărora frica a fost generatoare de panică, de haos, favorizând moartea.

Operațiunile militare au rămas în memoria tuturor celor care au luptat. Românii din Banat au fost prezenți pe fronturile italian, rus și din 1916 și pe cel românesc. Sever Bocu, Mihai Petricoane Drugărin, Octavian Furlugeanu au trăit și retragerea în Moldova.

De pe frontul italian, cele mai multe amintiri le-a păstrat Coriolan Băran, restituite cu talentul său de foarte bun observator și povestitor. Din seria evenimentelor memorate, cel mai important din vara anului 1916 a fost primul atac austriac cu gaze de pe frontul sudic. Noutatea armei și consecințele acestui atac l-au determinat pe memorialist să-i acorde o atenție specială. Atacul a fost pregătit metodic, încă de la începutul lunii iunie, austriei au așteptat doar vântul favorabil pentru a-l putea declanșa. Acesta trebuia să facă o spărtură în frontul italian pentru a începe ofensiva. Planul comandamentului austriac a fost dejucat de ofensiva italiană, concepută în același timp, inaugurată cu o puternică pregătire de artilerie, de 3-4 zile, așa zisul „*Trommel-feuer*”. „*Zi și noapte – scria Băran – vuia toată atmosfera și tremura pământul de bombardamentele făcute de italieni*”. Pentru a zădărnici ofensiva italiană, comandamentul a dispus declanșarea atacului cu gaze. Memoria a păstrat o descriere realistă a acestuia:

„Gazul a pornit într-un nor galben, pe jos, spre pozițiile italiene. Cum pozițiile erau pe pantă și italienii erau mai jos decât noi, gazul greu a pornit spre locurile joase, dar cu mult mai încet decât era de dorit. După o jumătate de oră s-a ordonat înaintarea cu măștile de gaz. Aici a început dezastrul, o parte a măștilor de gaz erau defecte”.

Soldații care nu au mai putut respira le-au îndepărtat de pe față, ceea ce le-a adus moartea. „*Acest fenomen a provocat panică și dezordine tocmai la austrieci, care au pornit ofensiva de gaz*”. În pofida defecțiunii, înaintarea austrieilor a continuat, încât „*s-a ajuns în pozițiile italiene fără a întâmpina rezistență. Aveau și ei măști de gaz, dar necorespunzătoare*”. Utilizarea unor măști de gaz defecte sau necorespunzătoare în amândouă taberele a provocat un adevărat măcel. Pierderile suferite de italieni s-au ridicat, după memorialist, la 20-25.000 de oameni, „*iar austriei au pierdut și ei*

⁴⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 297.

mulți oameni. Zile întregi cărau cadavre în Val Valone pentru a fi înmormântate". Între cei căzuți de la austrieci s-a aflat și sublocotenentul Șerb, fiul generalului Miron Șerb⁴⁶.

Un alt eveniment reținut în memoriile lui Coriolan Băran a fost intrarea României în război. În noaptea de 29 august 1916, își amintea Băran,

„întreaga linie italiană din fața noastră a fost luminată de zeci de mii de rachete a la giorno și întregul front vuia «Eviva Romania». Am înțeles că a bătut ceasul nostru și soarta românilor va trebui să ia o întorsătură decisivă”⁴⁷.

Evenimentul a fost reținut în memoria celor mai mulți combatanți, indiferent de situația în care s-au aflat, în lagăre sau în diverse garnizoane, pentru că s-a modificat radical atitudinea ofițerilor austrieci și maghiari față de români⁴⁸.

Operațiunile militare au provocat atitudini și comportamente diferite în ofensivă și în defensivă. Pe frontul italian austriei au trecut în defensivă, după ce italienii au cucerit Gorizzia și „*au ajuns în spatele tranșelor noastre inexpugnabile, săpate adânc în piatră. Vestitele poziții au trebuit să fie evacuate fără luptă*”. Italienii dominau frontul de pe înălțimea Sagrado di Merna, unde se afla o mare mănăstire.

Lupta austrieilor în defensivă, evocată de C. Băran, dobândește în memoriile sale imaginea infernului, amintit de Etienne Fouillons: „Numeroși combatanți au tradus aventura atroce în care trăiau în termen religios: «infernul» bombardamentelor sau «martirul» asaltului final”⁴⁹.

„Infernul” defensivei a fost descris cu o mare forță de sugestie de C. Băran. În condițiile controlului drumurilor de acces de către italieni, nici noaptea nu se putea circula.

„Soldații trebuiau să petreacă zece și douăsprezece zile într-un șanțuleț cu doi bolovani în față. Mâncarea nu mai sosea regulat. Toate drumurile erau bătute de artilerie în momentul când se înnopta. Am recurs la conservele de rezervă pe care le avea fiecare soldat. Cel mai mare necaz era că nu aveam apă deloc... Când primeam noaptea câte o sacă de apă, o drămuiau cu multă chibzuială. Spălatul strict interzis. Apa nu era suficientă nici pentru băut”.

Legătura cu comandamentul era întreruptă. Ordinele se transmiteau de la om la om, prin viu grai. Întrucât nu era nicio limbă pe care să o cunoască toți soldații, nici 20% din efectiv nu înțelegea comanda în limba germană, „*ordinul dat mergea numai până la cel dintâi soldat, care nu-l înțelegea și nu îl putea transmite mai departe*”.

La toate acestea s-a adăugat bombardamentul cu branduri, o armă nouă, numită de soldați mâte. Era una din noile arme pe care le-a introdus Marele Război, cu efecte deosebite, atât din punct de vedere psihologic, cât și al integrității combatanților :

---

⁴⁶ Băran, *Memorii*, p. 205.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Furlugeanu, pp. 775-776.

⁴⁹ Etienne Fouillous, *Introducere la Anette Becker, La guerre et la foi. De la mort à la memoire. 1914-1930*, Paris, Armand Colin, 1994, p. 7.

„Era o armă de tranșee și tragerea era fără țintă, la întâmplare. Unde nimerea producea o demoralizare extraordinară. Fiind umplută cu ecrazită, detunătura era extraordinar de puternică, precum și presiunea. Cei din apropiere erau omorâți sau schilodiți de «Luftruck» (presiune)”.

Producea un fum gălbui, încât cei care se aflau la 60–70 m. de explozie „se făceau galbeni la față, de păreau cadavre ambulante”.

În cursul zilei nu se putea mișca nimeni, căci era imediat secerat de gloanțele mitralierelor Maxim ale italienilor, mai ușoare decât cele ale austriecilor, „*încât oamenii erau nevoiți să-și facă treburile pe locul unde trebuiau să petreacă tot timpul*”.

Nici sanitarii nu se puteau apropia pentru a transporta răniții, care în lipsa primului ajutor puteau „*sângera pe loc*”. Soldații valizi, care s-au oferit să ducă răniții la punctul de prim ajutor, „*se aranjau să piardă toată noaptea*”, pentru ca în ziua următoare să se spele, să mănânce, să bea apă cât puteau, pentru ca în noaptea următoare să se întoarcă cu provizii mari de apă.

„Pentru nimic în lume nu ar fi dat un strop de apă camarazilor. Lupta pentru existență este foarte crudă. Douăsprezece zile și douăsprezece nopți am petrecut în acest infern de la poalele dealului și al mănăstirii Sagrado di Merna... Au mai rămas cam 40% din efectivul regimentului cu care am intrat în luptă”⁵⁰.

Imaginile reținute din ofensivă nu au fost mult diferite. Deși se afla de puțin timp în refacere, batalionul completat, cu un efectiv de 1.000 de oameni, a primit ordin de atac pentru a veni în sprijinul unei alte unități din Regimentul 43, comandată de maiorul Amos Pap. A plecat la atac sub conducerea unui nou comandant, recent venit pe front, „*dezorientat și fricos*”. Condițiile nu erau deloc favorabile pentru contraatac:

„Seara era senină, o lună plină lucea, fapt cât se poate de incomod pentru noi care porneam la contraatac. Terenul curat karst, fără un pom, fără posibilități de adăpost și noi porneam în plin necunoscut, fără să știm ce trupe și mai ales câte aveam în fața noastră”.

Lupta a început. Se trăgea din plin și dintr-o parte și din cealaltă. „*Italianii surprinși de contraatac, nu știau nici ei să descifreze forța care îi ataca. Au început să apară răniții și morții, care erau depășiți de noi*”. După câteva sute de pași, împușcăturile au încetat din partea italienilor. Batalionul s-a regrupat. „*Ne-am înspăimântat când am văzut grupul mic care a mai rămas din 1.000 de oameni. În fața noastră nu mai aveam pe nimeni*”. Ajunși la obiectivul fixat, l-au descoperit pe maiorul Amos Pap. Din batalionul său de 1.000 de oameni, au rămas doar trei, el, ordonanța și sanitarul, „*restul morți, răniți, prizonieri*”. Peisajul descris, după o luptă, ca multe altele din război, relevă dramatismul confruntării:

---

⁵⁰ Băran, *Memorii*, pp. 206-207.

„Dolina era mare, cu un diametru de aproximativ 50–60 metri. Era plină de cadavre și grav răniți, care unii mai gemeau, alții nu mai aveau puls. Ne durea că nu aveam nicio posibilitate de a-i ajuta”.

Bilanțul atacului a fost deosebit de sângeros. În decurs de patru ore, efectivul batalionului s-a redus de la 1.000 de oameni la 41, cu excepția plutonului de mitraliere condus de Băran, care a rămas complet. Dintre ofițerii batalionului au rămas doar 3 din 16.

Infernul a continuat și după atac. Cei care au supraviețuit s-au înghesuit într-o cavernă, aglomerată la maxim. Atmosfera din interiorul acesteia nu era cu nimic diferită:

„M-a izbit o duhoare insuportabilă. Oamenii, claie grămadă, unii peste alții, zăceau într-o cavernă abia începută. Se vede că unii își făceau și treburile înăuntru, de groază să nu iasă afară. După noaptea groaznică prin care am trecut, în care a pierit 93% din batalion, oamenii erau timorați, zăpăciți, incapabili să gândească, în frunte cu comandantul, care sta tolănit în fundul cavernei, într-o totală stare de prostație”.

Dezorientarea era și de partea italienilor, care au bombardat „*ore în șir*” propriile unități pătrunse adânc în spatele frontului austriac, destrămat pe o lățime de 5 km. „*Panică și descompunere și la italieni și la austrieci*”, scria Băran. Fără nicio informație despre situația exactă și poziția forțelor italiene, resturile batalionului au rămas în așteptare. Nici italienii nu cunoșteau situația exactă, nu se știa, de nicio parte, unde era linia frontului, încât o patrulă italiană a apărut exact în fața trupe austriece și, de spaimă, s-a predat. Dezorientat, subofițerul italian care o conducea a spus: „*Noi siamo socialisti. Per noi la guerra e finita*”, declarație care l-a lăsat pe Băran „*perplex*”⁵¹.

Pe frontul rusesc aceeași alternanță între luptele desfășurate în apărare și în ofensivă. Pentru Octavian Furlugeanu, trimis cu regimentul său pe acest front, problema cea mai dificilă a fost adaptarea unității de husari la cele două forme de luptă. „*În retragerea armatei spre Carpați – scria memorialistul – cavaleria și-a dat din plin tributul, acoperind-o cu pieptul călăreților și cu mari sacrificii*”. A fost necesară trimiterea regimentului în spatele frontului pentru completarea efectivelor, deoarece a suferit pierderi mari, dar și „*pentru o instrucție adaptată noului război de poziție, lucru cu totul disprețuit până atunci de ostașii armei albe*”. Superbia husarilor a trebuit să cedeze în fața realității crude de pe front. Înzestrați cu lopata „*Linemann*” (husarii) au început să blesteme, „*am devenit cârțițe*”. Când li s-a dat uniforma de campanie au declarat: „*nici caii nu ne mai cunosc*”. Războiul anula astfel și ierarhiile artificiale create de o anumită mentalitate între diversele trupe. Astfel husarii au stat toată iarna „*în tranșeele Carpaților*”, până în 1915, când

„după succesul marii ofensive de la Gerlitze, inamicul retrăgându-se grăbit, atunci din nou cavaleria a devenit o armă de mare valoare. Patrularea, urmărirea, luptele

⁵¹ Băran, *Memorii*, pp. 208-211.

date cu călăreții inamici aveau darul să trezească în ei vechile virtuți. Războiul de mișcare era războiul lor”⁵².

Era un război „arhaic”⁵³, cum a definit Anette Becker frontul balcanic, apreciere valabilă și pentru frontul rusesc, unde lipsa căilor de comunicații și a mijloacelor tehnice rapide au menținut, au favorizat utilizarea cavaleriei.

Rănit în urma unei tentative de contraofensivă, în imensitatea pământului rusesc, Furlugeanu traversa prima criză de conștiință, prilejuită de ascultarea unui cântec de clarinet, într-o noapte senină. Era un cântec popular din Banat, „Păltiniș cu fruntea lată”, cântecul preferat al tatălui său. Așa cum observa Anette Becker, războiul nu a întrerupt amintirea cu cele trăite înainte, dimpotrivă a continuat să funcționeze o permanentă legătură cu viața de dinainte de război⁵⁴:

„Inima lui Zeno e năpădită de dor și jale. Vede pe ai lui, satul cu casele albe și țărani în portul atât de drag lui. Nu mai simte durerea rănii, fiindcă alta mai mare îi chinuie sufletul”.

Ostașul bătrân, cu părul suriu, care cânta, era un român din Valea Almăjului, care la rândul lui își cânta, în liniștea nopții, durerea îndepărtării de ai săi. Rădăcinile bănățene comune i-au apropiat, după ce Furlugeanu i-a cerut în graiul bănățean „*cântă-mi frace dje la noi*”. Și i-a cântat toată noaptea⁵⁵.

Sufletul său a fost răscolit de întâlnirea cu Valeriu Braniște, care i-a reproșat indignarea societății românești și a lui pentru gestul de a se oferi voluntar să plece din nou pe front, deși a fost rănit. În reproșul adresat, Braniște i-a subliniat faptul că „*idealul nostru este altul*”. Furlugeanu a replicat „*sunt ofițer al împăratului*”, la care Braniște i-a răspuns răspicat:

„Înainte de toate ești român, ca ofițer ești obligat să te duci unde te trimit, dar ca român să nu o faci voluntar. Nu uita că unul dintre neamurile tale a avut de suferit pentru sentimentele lui naționale. Eu acum vorbesc copilului, pe care bunicul lui îl ținea pe genunchi și-l învăța să cânte Deșteaptă-te române”.

I-a amintit și de medalionul dăruit de mama sa, „*să nu cumva să-și piardă sentimentele românești în lumea în care trăia*”⁵⁶.

A fost drama mai multor ofițeri români din armata austriacă, care au trăit aceeași criză ca și Furlugeanu. Pentru acesta din urmă chinurile au fost curmate de ofensiva lui Brusilov, când husarii au fost obligați să revină la lupta în tranșee, „*din nou cârțițe*”, blestemau aceștia, iar el a fost făcut prizonier.

---

⁵² Furlugeanu, p. 763.

⁵³ Stéphane Audoin-Rouzeau, Anette Becker, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁴ Etienne Fouillous, *Introducere la Anette Becker, La guerre et la foi*, p. 9.

⁵⁵ Furlugeanu, p. 766.

⁵⁶ Furlugeanu, pp. 767-768.

Imagini contradictorii au reţinut şi românii din Austro-Ungaria, înrolaţi ca voluntari în armata română. Trăirile lor au oscilat între entuziasmul angajării în războiul pentru eliberarea fraţilor lor de peste munţi şi deznădejdea provocată de carenţele pregătirii armatei române, ale ofiţerilor, de înzestrarea armatei şi dramatica retragere din faţa inamicului superior din punct de vedere tehnic, de trădările şi politicianismul conducătorilor, care au afectat şi au minat entuziasmul cu care trupa a intrat în războiul contra Puterilor Centrale.

Le-au dat glas amintirile lui Sever Bocu despre retragerea armatei române, descrise cu talentul gazetarului şi cu patima omului politic de după război, preocupat să denunţe, în acest mod, pe calea amintirilor din război, racilele politicianismului românesc, lipsa de pregătire a războiului din multe puncte de vedere.

„Nepregătirea noastră militară în război este notorie, scria Bocu, cu toate că avurăm doi ani timp să ne înarmăm şi să schimbăm tot utilajul şi toată pregătirea noastră, care de un sfert de veac era făcută numai într-un sens unic, cu Puterile Centrale, iar acum trebuia în sens invers, contra lor, așa cum cereau interesele națiunii și ale întregirii”⁵⁷.

Cu tot subiectivismul lor, reflecțiile sale pe marginea luptelor reprezintă o parte a memoriei războiului, așa cum l-au trăit combatanții. Multe din observațiile sale confirmă unele din concluziile formulate de Caracostea. Acesta sublinia faptul că un soldat, ca să lupte, trebuie să creadă că va fi victorios, că „elementul prim al oștirii este omul și acesta nu este o unealtă”. „Și adesea – scria el – victoria n-a fost numai o problemă de tehnică, dar și una de pătrundere psihologică”⁵⁸.

Dezechilibrul dintre înzestrarea tehnică a armatei germane sau austro-ungare și a celei române a fost o explicație mereu vehiculată pentru a justifica înfrângerile suferite de armata română. Sever Bocu a reținut-o în expresia plastică: „*Au scule domnilor, era exclamația generală și-n această exclamație câtă tragedie*”⁵⁹. Bocu a dat și un exemplu, de altfel nu singular, „*din acel prea mare tribut plătit sculelor*”. Pe frontul de la Jiu o trupă a fost trimisă să atace o cotă. La observația locotenentului că nu poate fi atacată fără o pregătire de artilerie, comandantul a replicat: „*ordinul nu se discută, se execută*”. Trupa a plecat la atac și peste o oră „*era literalmente secerată*”. Rănit grav, locotenentul a raportat executarea ordinului, după care a murit pe targă⁶⁰.

Caracostea a observat că într-un război de durată „rolul entuziasmului este redus”, „ceea ce se cerea soldatului era îndelunga rezistență”. Tot el a subliniat importanța legăturii de solidaritate într-o unitate, încrederea între membrii unității, cunoașterea reciprocă, rolul șefului în formarea unității sufletești și a disciplinei trupei, însușirile acestuia, profesionalism, voință, calm, stăpânire de sine, încrederea armatei în șef⁶¹.

---

⁵⁷ Bocu, *Drumuri*, p. 298.

⁵⁸ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁹ Bocu, *Drumuri*, p. 316.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 105, 136, 143.

Amintirile lui Sever Bocu au reținut calitățile de șef ale generalului Prezan. Acesta a preluat conducerea Marelui Cartier General la Pitești, „a oprit dezastrul militar” și

„cu rămășițele adunate ale unităților în retragere și descompunere, regroupate, se mai putu gândi la reluarea ofensivei, la un ultim atac viguros, mai mult pentru onoare și drapel”.

El a reținut un tablou sumbru al retragerii, realist și grăitor pentru atmosfera ce domnea în armata română, un tablou cu lumini și umbre. Potrivit aprecierii sale,

„bătălia de la Neajlov a fost o redresare a moralului, subită, sub imperiul sugestiilor naționale, o redresare a sentimentului de onoare, pe care îl pierdea o armată într-o continuă retragere, abandonare”.

Bocu a justificat necesitatea luptei de la Neajlov pentru „lichidarea morală a trecutului de până atunci, plin de păcate, delăsări, ușurințe”. Relatează scene dramatice greu de imaginat, ofițeri tratând ca trădători pe superiorii lor, „rupându-le galoanele, zvârlindu-i în arest”, deoarece au venit la Cartierul general neștiind unde le-au rămas unitățile, „șefi de divizii, de regimente, generali, colonei, maiori, fără divizii și fără regimente”. Imaginea jurnalistică nu diferă prea mult de cea a memoriei sale, pentru care bătălia de la Neajlov a făcut o verificare a valorilor și nonvalorilor, „se lichida trecutul, care era un balast, pe care nu se putea construi o viață nouă”. Era și un răspuns adresat acelor care au pus sub semnul întrebării această bătălie. A fost o bătălie pentru refacerea moralului armatei și al populației, efort la care un rol important a avut regina Maria.

„România Mare – scria Bocu – nu a avut un soldat mai brav ca ea”⁶².

Un alt personaj cu merite deosebite în susținerea elanului trupei a fost generalul Dragalina, a cărui moarte a lăsat o impresie deosebită pe frontul care îl regreta. Despre generalul Dragalina, „descendent din acea falangă de grăniceri care au dat atâția generali străluciți armatei austro-ungare”, cu orgoliul său bănățean Bocu aprecia că a stat mereu „în fruntea celor oferiți sacrificiului”⁶³.

Din răspunsurile oferite de participanții la luptele din primul război, Caracostea a reținut ca un factor important pentru refacerea moralului trupei, în război, odihna combatanților, înlocuirea celor din linia întâi cu trupe proaspete⁶⁴.

Sever Bocu a reținut același aspect când s-a referit la luptele de la Jiu, unde starea de spirit a armatei „nu era rea”, cu toată presiunea tot mai mare a inamicului. Totuși frontul s-a clătinat, deoarece „rândurile noastre nu mai puteau trece la odihnă, la refacere. Eu vedeam, simțeam că nu o să putem ține mult”. Succesele temporare obținute împotriva armatei germane nu au putut fi exploatate „din cauza forțelor noastre insuficiente”, iar „oboselile, privațiunile în rândurile noastre se făceau din ce în ce mai simțite”.

---

⁶² Bocu, *Drumuri*, p. 303.

⁶³ Bocu, *Drumuri*, p. 305.

⁶⁴ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 86.

Cu spiritul de observație al gazetarului, a reținut o imagine tulburătoare, dureroasă și dramatică, care l-a urmărit toată viața și care ilustra starea armatei române, imaginea santinei care într-o dimineață friguroasă bătătorea zăpada cu picioarele ca să se încălzească, iar sub tunica încinsă cu o sfoară nu avea nici măcar cămașă. Această imagine i-a oferit prilejul să facă elogiul soldatului român:

„ce poate să facă credința într-o idee mare. Soldatul român, fără cămașă, zdrobea divizii în zale, în platoșe de fier și în bocanci, la care mai ales râvneau soldații noștri”,

pedepsiți adeseori când confiscau bocancii de la prizonierii capturați⁶⁵.

Haosul și dezorganizarea provocate de prăbușirea frontului de la Jiu le-a surprins în tentativele eroico-comice de apărare a Craiovei, încredințată la patru unități de milițieni, fiecare de câte 160 de oameni, dispuși în patru puncte:

„era un fel de armată a lui Papuc. Oameni între 40–60 de ani, în opinci, unii chiar desculți. Pușcă avea fiecare pe umăr, dar nu știu dacă o știa fiecare mânuși”.

Trupa condusă de Bocu a stat în dispozitiv câteva zile, „uitată de cartierul care se imbarca pentru retragere”⁶⁶.

Tabloul dramatic al retragerii, reținut de memoria lui Bocu, cu tușe îngroșate uneori, a fost și un motiv de critică la adresa comandanților susținuți de liberali, de Ionel Brătianu în principal, acuzați de incapacitate. Dincolo de nuanțele politice, imaginea retragerii populației civile în dezordine rămâne una generală de-a lungul întregului război. Ea a îngreunat manevrele unităților militare, a amplificat panica. Bocu o ilustrează cu retragerea forțelor românești de la Craiova la Slatina:

„În Slatina debandada era la culme. Un adevărat val de băjenie cuprinse populația, îngreunând foarte mult retragerea unităților, a artileriei, a chesoanelor, munițiilor pe o singură șosea. Pe un car era strâns tot avutul constând din câteva găini, un purcel și, mototoliți în straie și perne, bieții copii. «Unde ați plecat?» îi întrebam pe țărani, bătrâni cei mai mulți. «Nici noi nu știm unde»—răspundeau. În al doilea, al treilea sat, pe toți îi ajungea inamicul din urmă, dar poate îl încurcau și pe el în înaintare, cum ne încurcau pe noi în retragere”⁶⁷.

Exodul spre Moldova este tema unui alt tablou, asemănător cu cel de mai nainte, descris în memoriile lui Bocu cu aceeași capacitate de a surprinde esența fenomenului:

„Începu exodul, tristul, durerosul exod spre Moldova. Bărăganul desfundat, presărat de unități, de arme sfărâmate, tunuri, chesoane, căruțe împotmolite, cai și oameni mergând care încotro, nimeni neștiind unde, stăpâniți de acel «sauve qui peut» al armatelor în derută... Inamicul e în urma noastră, dar mai sunt unități care luptă, resturi de forțe care îl hărțuiesc, îl opresc dintr-un marș prea precipitat, apăra

---

⁶⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 306.

⁶⁶ Bocu, *Drumuri*, p. 308.

⁶⁷ Bocu, *Drumuri*, p. 309.

retragerea. Sforțări uriașe la Cartier pentru organizarea retragerii și împiedicarea demoralizării”⁶⁸.

Moartea a fost personajul care a însoțit continuu retragerea spre Moldova. I-a facilitat prezența aglomerația din orașele moldovene, vremea nefavorabilă și lipsurile de tot felul:

„pe un frig de -30° , pe ulițele Bârladului, ne încălzim la caloriele îngrămădelii de om în om, calorii din care pândeau exantematicul, moartea ... dar și înfrângerea morții, o nouă viață de sub ruine, învierea!”⁶⁹.

Imaginea santinei fără cămașă a revenit în „*scenele dantești din Iași*”, descrise de Bocu, unde s-a retras guvernul, parlamentul, armata, o parte a populației civile. În Iași

„nu te puteai feri de păduchi, oricât seara te despăducheai, fiindcă păduchii erau purtați de vânt, de scene când din spitale erau luați cu furgoane morții și duși afară la cimitir, gornistul tot mai cântându-le salutul din urmă, care li se cuvenea și nu putea să lipsească, de spitalul Sf. Spiridon, unde pe morți îi scoteau de sub bănci în așteptarea patului care să se elibereze sau pe posesorul de pat, care sta 24 de ceasuri lângă tovarășul său care a murit – în fiecare pat stăteau 2-3 – protestând că a răcit lângă el și nu vine nimeni să-l elibereze”⁷⁰.

Memoria războiului a reținut și atitudini potrivnice interesului național. Corupția, spionajul sau trădarea propriu-zisă aparțin memoriei colective. Cel care a reținut acest tip de comportament, Sever Bocu, a făcut-o și de pe o poziție politică antiliberală, asumată deliberat în memoriile sale. Conștient că „*o pregătire militară întotdeauna va corespunde unui pregătiri sufletești*”, Bocu aprecia că aceasta nu a fost posibilă

„în mijlocul acelei corupțiuni din neutralitate, pe care miniștrii Puterilor Centrale o puteau face deschis, pe față, la adevărate ghișee ale corupției”.

Afirma răspicat că „*guvernul era înconjurat de trădători*”, devreme ce a tolerat atâta timp „*pe un spion, un vânzător, tot timpul în fruntea Poștelor, cea mai importantă instituție în timp de război și de pregătire a războiului*”. Avea în vedere pe Verzea, care întruchipa pe toți trădătorii din război, Alexandru D. Sturdza, fiul lui D.A. Sturdza și ginerele lui P.P. Carp, pe colonelul Crăniceanu, fiul generalului Crăniceanu, pe generalul Socec, dar acuzația sa s-a extins asupra întregului curent germanofil⁷¹.

Octavian Furlugeanu amintea și cazul de spionaj al lui Schlegelstein, un sas care a dezertat de la austrieci cu știrea acestora și a oferit informații veridice Cartierului general rus. Acesta l-a trimis, la dorința sa, cu recomandare favorabilă la Corpul

⁶⁸ Bocu, *Drumuri*, pp. 313-314.

⁶⁹ Bocu, *Drumuri*, p. 315.

⁷⁰ Bocu, *Drumuri*, p. 307.

⁷¹ Bocu, *Drumuri*, pp. 298-301.

voluntarilor români de la Darniţa. Descoperit şi denunţat de voluntari, şi-a recunoscut vinovăţia, mărturisind că a dat informaţii serviciului de spionaj austriac. A sfârşit în faţa plutonului de execuţie strigând: „*Hoch mein Kaiser*”⁷².

În atmosfera de confuzie şi dezordine ce domnea la Cartierul general român au existat şi accidente, acuzaţii de spionaj nefondate. Este cazul a cinci soldaţi răniţi, acuzaţi că au fost „*autorii şi răspânditorii unor manifeste pacifiste printre soldaţii bolnavi*”. În realitate cei cinci scriau cărţi poştale cu conţinut religios, obişnuite la „*anumiţi sectanţi pentru propagarea ideilor religioase*”. Au fost condamnaţi şi executaţi, cu toată opoziţia lui Bocu, pe fondul „*psihozei ce stăpânea atunci, după înfrângere la Cartier*”⁷³.

Memoria bănăţeană a menţionat cazul deputaţilor sau funcţionarilor români guvernamentali, pe care presa naţională i-a taxat mereu cu termenul de trădători.

„Erau şi între aceştia – scria Bocu – trei-patru cu sentimente mai bune, care nu uitau că sunt români. Profesorul Ciocan de la Năsăud, Corcan de la Iam, baronul Duca de la Cadăr, cu discreţie şi precauţie au adus unele servicii românilor”.

Un portret favorabil a făcut Băran şi lui Nicolae Şerban, deputat guvernamental din Făgăraş, prezent mereu în cercul deputaţilor naţionalişti din Budapesta, deosebindu-l de Mangra, Burdea, Siegescu, Mihaly Peter, consideraţi „*slugile credincioase ale lui Tisza*”. Dramatic i-a apărut comportamentul lui Petru Ionescu, pe care l-a întâlnit plângând pe străzile Budapestei pentru că a căzut Bucureştiul. A fost drama unei alte categorii dintre români, care s-au pus în slujba stăpânirii maghiare, episod care l-a determinat pe Băran să exclame:

„trădătorul Ioneszku Peter, cum îl scriau ai noştri, director în Ministerul Instrucţiunii publice şi al cultelor din Budapesta, omul lui Burdea şi Siegescu, plângea cu lacrimi pe străzile Budapestei pentru că a căzut Bucureştiul”.

De altfel, peste un an, acelaşi personaj devenea director în ministerul similar al României Mari⁷⁴.

Asistenţa sanitară a fost o componentă a războiului şi a memoriei acestuia. În armata austro-ungară, în ansamblu aceasta a fost bună. Unităţile aveau spitale divizionare la o distanţă relativ mică de linia frontului, în gări erau amenajate sălile de aşteptare cu paturi pentru răniţi în vederea direcţionării lor spre interior. Imaginea rănitului a însoţit mereu pe cea a spitalului în memoriile bănăţenilor. De multe ori o rană suportabilă a fost considerată o binecuvântare. Un dialog pe frontul italian este sugestiv în acest sens: „*Măi băiete vinde-ţi rana ta cu 100.000 de coroane*”. „*N-o dau*”.

„Tu îţi iei rămas bun de la porcăria asta de război şi noi rămânem în halul acesta îngrozitor”⁷⁵.

---

⁷² Furlugeanu, pp. 784-786.

⁷³ Bocu, *Drumuri*, p. 314.

⁷⁴ Băran, *Memorii*, pp. 227-228.

⁷⁵ Băran, *Memorii*, p. 212.

În seria mijloacelor de evaziune de la război, nu au lipsit cazurile de automutilare. Un soldat i-a mărturisit lui Băran că „zilnic a băut o cantitate de tutun cu apă, care i-a cauzat palpitații de inimă și o stare de slăbiciune”. Astfel a încheiat cariera militară după numai două luni. Un căpitan român din Reg. 8 Brünn a pus ordonanța să-l rănească: „Nu-s io cătană proastă. Am pus la umăr o gamelă și prin gamelă a tras Toma. Rana e perfect valabilă”⁷⁶.

Unul din cele mai subtile mijloace pentru a evita frontul, cu concursul superiorilor de data aceasta, a fost consemnat de C. Băran la Corpul 6 Armată de pe frontul românesc, unde luptele au încetat. Curtea marțială condusă de un colonel ceh, din care a făcut parte și Băran, a folosit o tactică aparte. Deoarece militarii condamnați la pedepse sub 10 ani erau repartizați la trupele de asalt, „pentru a se reabilita”, iar cei condamnați la pedepse mai grele erau trimiși în închisorile militare, „în fortărețe, la Kufstein, Spielberg”, Curtea marțială a dat pedepse de 8–9 ani pentru austrieci sau unguri, câte 15–20 de ani și mai mulți pentru slovaci, cehi, români, ruteni, sârbi. „Mai mult de 2–3 ani, mărturisea colonelul ceh Zimansen, președintele Curții marțiale, nu va ispăși”. „A greșit profeția colonelului cu 1–2 ani”, adăuga Băran, remarcând, nu fără umor, „aceasta era metoda noastră de a contribui la consolidarea monarhiei habsburgice”⁷⁷.

Creșterea numărului de răniți sau mutilați a făcut necesară improvisarea unor spitale în cele mai diverse locații, de cele mai multe ori în școli. În Lublijana a fost organizat spitalul de rezervă „Marianum”, în internatul liceului de fete „Marianum”. Surorile, infirmierele erau călugărițele, profesoarele școlii. Medic chirurg era un conferențiar de la Catedra de chirurgie a Universității din Praga. Avea saloane mari, de câte 8–10 paturi, fostele săli de dormit ale fetelor. Reflectând compoziția armatei cesaro-regești, „aceste camere erau asemenea Babilonului”.

„În aceeași cameră – scria Băran – erau ofițeri cu limba germană, ungară, română, cehă, slovacă, poloneză, sârbă, slovenă, italiană, ruteană, croată”⁷⁸.

Transportul răniților de la spitalele intermediare se făcea cu trenuri speciale, compuse „din vagoane de dormit pentru ofițeri și vagoane speciale amenajate pentru soldați”. Studenții mediciști din anii terminali au fost mobilizați pe asemenea trenuri, cum a fost locotenentul (Sanitäts leutnant) Octavian Neagoe.

În capitala Ungariei, Patronajul a organizat spitalul într-o școală medie, care nu corespundea acestui scop.

„În spatele frontului erau de înțeles astfel de improvisații la spitalele de campanie. Nu se potriveau deloc, însă – scria Băran – într-o capitală unde se cuvenea să se ofere «eroilor» răniți o altă îngrijire”.

⁷⁶ Băran, *Memorii*, p. 213.

⁷⁷ Băran, *Memorii*, p. 238.

⁷⁸ Băran, *Memorii*, p. 214.

Spitalul Patronajului era susținut „din daniile oamenilor cu dare de mână”, statul nu contribuia cu nimic. Avea doar o secție de chirurgie, patru medici, 20 de paturi pentru ofițeri și 200 de paturi pentru soldați, „era un spital de capacitate mică”. Infirmierele de zi erau voluntare, „cocoane din buna societate”, de origine nobiliară sau burgheză. La acestea se adăugau 25 de surori de la Crucea Roșie, „toate femei cu situație”. Coriolan Băran aprecia drept „corespunzător” nivelul spitalului, „curăție exigentă, lenjerie curată, mâncare gustoasă și suficientă”⁷⁹.

În spitalul militar de la Arad, instalat în atelierele „Vasipar” (Industria fierului), unde erau internați răniții de diferite naționalități, „domnea atmosfera Pădurii spânzuraților”, scrie Emil Botiș. Aici activa mama lui, Maria Botiș Ciobanu, de la Crucea Roșie din Arad.

Cea mai gravă situație au avut-o prizonierii și deportații sârbi, internați în cetatea Aradului, lipsiți de orice asistență sanitară.

„Îngrămădiți în cazematele vechii cetăți a Aradului, duceau lipsă de cele mai elementare condiții de igienă și răbdau de foame”.

Tifosul exantemic a făcut ravagii printre ei, încât „în fiecare zi mureau cu zecile”. La intervenția lui Ștefan Cicio-Pop, a Crucii Roșii și a unor intelectuali, comandantul lagărului responsabil pentru această situație a fost schimbat și molima a fost stăvilită. Un rol important în salvarea sârbilor internați în cetatea Aradului, reținut deopotrivă de memoria românească și cea sârbească, l-au avut româncele din Arad, între ele și Maria Botiș Ciobanu, membre ale filialei locale a Crucii Roșii. Maria Botiș a condus Spitalul de război antiepidemic din Arad, înființat pentru a face față epidemiei de tifos exantematic⁸⁰.

Imaginea spitalului în memoria bănățenilor a primit o altă nuanță, mai strălucitoare, mai umană cu prilejul sărbătorilor. O asemenea imagine despre Crăciunul într-un spital din Debrețin a rămas în memoria colectivă:

„Multe săli albe, paturi uniforme, în ele eroi răniți, cari uită de dureri; ici colo, răzimată de pat, câte o soție; în fiecare sală câte un pom strălucitor, atârnând dulciuri și multe drăguțe cadouri mici, strălucitoare – pe fiecare numele unui soldat; pe multe tăvi diferite dulciuri, îngerași în șorțuri albe care duc fiecăruia mângâiere, dragoste, voie bună ... servitorii dumnezeiești spun cuvinte de mângâiere, atmosferă profundă bisericească; mulți ochi triști, privind în depărtare, cari umezesc perinile..., femei în haine negre, cu fețe triste, cuivoase, pătrunse de emoții”⁸¹.

Este tabloul unei zile de Crăciun într-un spital la începutul războiului. Contrastează mult cu imaginea spitalului de la Iași, descrisă de Bocu, care se referea la o situație excepțională, cum a fost cea de la Iași, în 1917.

⁷⁹ Băran, *Memorii*, pp. 217-219.

⁸⁰ Botiș, p. 399.

⁸¹ Buracu, p. 550.

Religia războiului

Războiul a însemnat înainte de toate moarte. Aceasta din urmă l-a însoțit în mai toate manifestările sale. Într-o excelentă lucrare despre religia războiului, Anette Becker a abordat legătura strânsă dintre credință și moarte, care „merg împreună”⁸². Ea a susținut că a fost o deșteptare religioasă în timpul Marelui Război, denumind-o „întoarcerea la altare în momentul plecării pe front”⁸³. După părerea acestei reputeate specialiste, „frica, în particular aceea a morții, ar fi la originea acestei reînțoarceri la altare, care pierde astfel orice conținut religios”⁸⁴. Deși nu împărtășim această ultimă afirmație, deoarece ideea salvării a fost monopolul bisericii, chiar în epoca modernă, susținem mărturia americană care spunea că „există mai multă religie în tranșee decât oriunde în lume”, „înaintea atacului mulți citeau *Biblia* și rugăciuni”⁸⁵.

Am evocat momentul în care trupa, la aflarea veștii că a doua zi va intra în luptă a îngenuncheat spontan și a început a citi din cartea de rugăciuni. La apariția comandantului, gornistul a sunat „*drept!*”. Soldații au executat comanda, dar colonelul a șoptit ceva adjutantului, care a ordonat: „*Batalion, pentru rugăciune îngenunchiați!*”. Această atitudine a lăsat o impresie deosebită peste timp memorialistului, care nu a ezitat să consemneze:

„Niciodată nu am văzut, nici în vreo biserică, nici în altă parte, atâta evlavie și atâta credință în ochii acestor soldați”.

La vederea batalionului îngenuncheat, memorialistul bănățean a mărturisit: „*și pe noi a pus stăpânire același sentiment nedeterminat care cuprindea și pe soldați și pe comandanți*”⁸⁶.

Practicile de devoțiune religioasă în timpul războiului au fost mult mai numeroase. Moartea a pândit pretutindeni, deopotrivă pe militari și civili. Atitudinea în fața morții, individuală sau colectivă a generat diverse manifestări ale devoțiunii, comportamente dintre cele mai diferite. Memoria a reținut în primul rând rugăciunile și prezența cărților de rugăciuni la combatanți, prezența preoților militari, serviciile religioase cu cele mai diferite ocazii. Curajul pentru a înfrunta moartea, sacrificiul suprem a fost determinat la creștini de speranța de înviere în cealaltă lume. Interpretarea îi aparține istoricului Anette Becker, care a scris că martirii mureau imitând pe Cristos⁸⁷, cel ce s-a sacrificat pe cruce pentru a învia pentru salvarea celor mulți. Imitarea lui Cristos a fost motivul care a guvernat moartea eroică, comportamentul martirilor pe front.

⁸² Anette Becker, *La guerre et la foi*, p. 43.

⁸³ *Ibidem*, p. 99.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Petricoane Drugărin, p. 710.

⁸⁷ Anette Becker, *La guerre et la foi*, p. 17.

La rândul său, scrutând psihologia războiului, D. Caracostea observa că în timp de război, „cu cât moartea era mai aproape, oamenii erau mai religioși”. Sentimentul religios, susținea el, „ajuta nu numai să trăiești, dar și să mori”. A fost „unul din cele mai puternice mijloace de a birui frica de moarte”⁸⁸.

Anette Becker remarca faptul că războiul a oferit bisericii șansa să recupereze terenul pierdut în fața secularizării, a prilejuit ceea ce francezii au denumit „reîntoarcerea la altare”, la credință, în cele mai diferite forme⁸⁹.

Intensificarea sentimentului religios a fost o primă consecință a religiei războiului, încât, pe bună dreptate, Coriolan Buracu scria în „Drapelul” din 1915

„sau că se va cimeta sentimentul religios și dragostea față de singurul așezământ primit moștenire de la strămoși, biserica rămasă încă a noastră sau că legătura se va slăbi și mai mult și dragostea va înceta cu totul”⁹⁰.

Bănățenii au fost impresionați de religiozitatea soldaților ruși, prizonieri într-un lagăr din Ungaria.

„De multe ori, seara, după cină, prizonierii formează grupe de câte 100–200 de oameni. Cântă și joacă. De obicei cântă marșuri războinice, «Tatăl Nostru» și «Christos a înviat», cu toții își descoperă capul întorcându-se cu fața spre răsărit. Credeai că sub presiunea cântatului prizonierilor de război și văzduhul, nu numai inimile se cutremurau”⁹¹.

Așa cum observam, formele devoțiunii individuale sau colective s-au manifestat în cele mai diverse moduri. După Anette Becker, prezența cotidiană și generală a cărții de rugăciuni pe fronturi, împreună cu rolul major stabilit preotului militar, alte forme de devoțiune au oferit soldaților, răniților sau prizonierilor prilejul să refacă legătura de continuitate cu viața de dinainte de război⁹².

Memoria bănățenilor a reținut serviciile religioase desfășurate cu mulțimi de militari ca forme ale devoțiunii colective. Coriolan Buracu a fost autorul unor asemenea manifestări cu prizonierii din lagăre. Într-un asemenea lagăr de la Debrețin,

„la serviciul dumnezeiesc, care a avut loc sub cerul liber, au luat parte toți prizonierii, vreo 500 de oameni. Serviciul a fost celebrat în limbile rusească și românească. Răspunsurile, firește, s-au dat în limba rusească de către un cler improvizat. A fost o priveliște impunătoare. Am impresiunea că cei 500 de prizonieri, în decursul serviciului dumnezeiesc, au uitat că sunt departe de ai lor...”⁹³.

---

⁸⁸ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 247, 257, 262.

⁸⁹ Anette Becker, *La guerre et la foi*, p. 38.

⁹⁰ C. Buracu, *Amintiri*, Timișoara, 2007, p. 71.

⁹¹ Buracu, p. 546.

⁹² Anette Becker, *La guerre et la foi*, p. 57 sq., 97 sq.

⁹³ Buracu, p. 546.

Cel mai mult a impresionat imaginea liturghiei săvârșite pe front, în aer liber, în acordul bubuitului tunurilor. În „Drapelul” din 1915, C. Buracu oferă un tablou realist al unui asemenea serviciu religios:

„Fiind duminică, am celebrat prima slujbă sub cupola albastră a cerului. Candelabru a fost soarele. Sunetul clopotelor era bubuitul tunurilor, iar altarul un podiu decorat... Pe o masă cu o pânzătură albă ardeau două felinare, iar în mijloc o cruciuliță de lemn cu o farfurie cu pâine binecuvântată... Vocile armonioase ale cântăreților se împreunau cu sunetul lugubru al tunurilor. Atâta evlavie n-am văzut niciodată în timpul preoției mele”⁹⁴.

Cartea de rugăciuni a însoțit soldații români pe toate fronturile. Era citită în diferite momente, înainte de a porni la atac, după atac, în pauzele dintre atacuri, în refacere, în spital sau în lagăr. Sunt cunoscute numeroasele cereri pentru trimiterea cărților de rugăciuni în limba română, adresate Astrei, episcopiiilor românești sau altor instituții⁹⁵. Memoria bănățeană a reținut un aspect mai puțin întâlnit al rugăciunii soldatului:

„Deodată zăresc o santinelă – un glotaș român – care cu capul descoperit, ținând pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă având o carte de rugăciuni, citea cu evlavie. Parcă era un mucenic... Santinela următoare făcea același lucru...”⁹⁶.

Preotul militar Coriolan Buracu a fost apreciat în toate garnizoanele în care a servit pentru efortul depus în fiecare zi, ca să aprovizioneze soldații cu ziare sau cărți din „Biblioteca populară” a Asociațiunii. Peste tot a împărțit cărți de rugăciuni, a organizat reprezentații de film cu „Viața Mântuitorului Iisus Hristos”. În ziarul „Românul” din 1916 menționa bucuria soldaților români atunci când aveau parte de asistența preotului sau de rugăciuni în limba română:

„Întotdeauna bucuria soldaților români a fost foarte mare. Înstrăinați de vetrele lor, de părinți, copii, neveste, frați, surori, acești soldați sunt trimiși prin diferite orașe ale patriei, orașe unde limba noastră absolut nu e vorbită, nu e cunoscută...”⁹⁷.

Nevoia de a auzi sau a citi în limba română a fost generală în timpul războiului printre soldații aflați departe de casă⁹⁸. O ilustrează scrisorile soldaților adresate Astrei sau episcopiiilor, prin care cereau cărți în limba română, calendare, dar și bibliotecile cu scrieri românești, constituite de Coriolan Buracu în căminele ostășești pe care le-a organizat în diferite garnizoane din imperiu.

---

⁹⁴ Buracu, p. 531.

⁹⁵ Rodica Groza, *Astra și soldații români de pe front în primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 28, 1987–1988, pp. 351–361.

⁹⁶ Buracu, p. 552.

⁹⁷ Buracu, p. 551.

⁹⁸ Rodica Groza, *op. cit.*, passim.

Sărbătorile religioase și duminicile au fost, de asemenea, ocazii de devoțiune colectivă. Cele mai multe imagini transmise peste timp se referă la slujbele religioase, ținute la Rusalii de Coriolan Buracu pentru prizonierii ruși, sârbi și români basarabeni, dar și pentru soldații români ardeleni care executau serviciul de pază în acele lagăre. Mărturisirea că, de obicei, era acompaniat de coruri mari, între 60 și 200 de soldați, care dădeau răspunsurile la liturghie în limba rusă.

Un personaj nelipsit pe front, reținut constant în memoria colectivă a fost preotul militar.

„Fiecare regiment, de orice categorie – scria Buracu în «Drapelul» din 1915 – trebuie să-și aibe cel puțin un preot, de obicei după majoritatea confesiunii din acel regiment. Acest preot trebuia să-și urmeze regimentul pretutindenea și trebuie să fie în nemijlocită apropiere. Când regimentul este gata a-și începe operațiunea, preotul are să facă o rugăciune – după împrejurări – și o cuvântare de însuflețire. Când începe lupta, trebuie să fie cu medicii regimentului la locul unde se dau primele ajutoare celor vulnerați”⁹⁹.

În ziarul „Românul” din 1916, același preot remarca faptul că

„niciodată chemarea acestor preoți nu a fost mai sublimă ca în acele timpuri de urgie, căci acuma preoții noștri militari cari servesc sub cerul liber, în arșița soarelui ori pe ger, în groaznicul bubuit al tunurilor, la altare improvizate ... trebuie să îmbărbăteze la luptă, să aducă mângâiere sufletească unor oameni, cari în viața lor niciodată nu au suferit mai mult și mai cumplit ca acuma”¹⁰⁰.

Alături de acestea, o altă misiune a preotului a fost înmormântarea și ținerea evidenței celor căzuți în luptă:

„Preotul de la regiment are să înmormânteze pe cei căzuți pentru libertatea și fericirea patriei – fără deosebire de lege și neam ... are să poarte matriculele despre cazurile de moarte la regimentul său”¹⁰¹.

Moartea a însoțit peste tot războiul, iar religia războiului a fost una ecumenică. Frica de moarte s-a manifestat în forme diverse, în diferite etape ale luptelor. Memoria războiului a păstrat imagini dramatice despre moartea colectivă sau despre ritualul înmormântării.

După o luptă pe frontul rusesc, Coriolan Buracu a reținut pentru „Drapelul” din 1915 o imagine greu de uitat, „pământul era plin de cadavre”, însoțită de tabloul „viu” al înmormântării:

„Înainte de amiaz am înmormântat 76 de ruși în șanțuri proprii, punându-le pe movilă o cruce. După amiaz am înmormântat 64 din armata noastră: un maior, un căpitan, un locotenent, un cadet, restul soldați de rând de la diferite regimente.

---

⁹⁹ Buracu, p. 529.

¹⁰⁰ Buracu, p. 552.

¹⁰¹ Buracu, p. 529.

Într-un mormânt comun s-au pus ofițerii, iar în două soldații. La acest prohod a fost de față întreg regimentul. O companie a dat onorurile militare... Pe urmă un cuvânt de adio ... și întreg regimentul a dat ultimul salut camarazilor morți pentru tron și pentru patrie, când la căpătâiul fiecărui mormânt de lângă drum s-a înfipt o cruce sfioasă, întocmită în grabă din ramurile copacilor rupte de granate”¹⁰².

O imagine terifiantă a morții s-a păstrat și în memoria bănățenilor de pe frontul din Galiția:

„A fost un măcel îngrozitor. La gardul de sârme, cadavrele erau la înălțime de 2 metri, capcanele erau pline, iar pe terenul minelor zăceau cu miile. Peste 20.000 de ruși au acoperit câmpul de luptă. S-au făcut gropi lungi de un kilometru și preoții tuturor profesiunilor au săvârșit prohodul. Cel mai mare în acest război, în același loc și în aceeași zi”¹⁰³.

Creștinii au văzut războiul ca o pedeapsă de la Dumnezeu¹⁰⁴. Memoria socială a conservat această idee, răspândită și în amintirile combatanților. Un exemplu edificator îl reprezintă episodul întâlnirii dintre o patrulă rusească, formată din români basarabeni și una austriacă, formată din români și sârbi. Nu s-au luptat, cei din patrula rusească au cerut să le dea de mâncare. După ce au mâncat, unul dintre românii basarabeni a exclamat: „*Vai Doamne! Greu ne pedepsești ca să luptăm cu frații de legea și limba noastră*”¹⁰⁵.

Moartea nu a venit numai din gloanțele inamice. „*Toate războaiele – scria C. Buracu în 1915 – sunt însoțite de sateliții săi (sic), de boale epidemice*”¹⁰⁶. Holera sau tifosul, în lagărele cu prizonieri ruși, sârbi sau români basarabeni, în orașele aglomerate din Moldova, în urma retragerii armatei române au provocat la fel de multe victime ca și operațiunile militare. Am văzut cazul prizonierilor sârbi din cetatea Aradului, pe cale de a fi exterminați, salvați în urma intervenției avocatului Ștefan Cicio Pop și a altor intelectuali români din Arad. Unul dintre supraviețuitori i-a mărturisit lui Băran că dorea să meargă la Arad pentru a-i săruta mâna lui Cicio Pop.

Coriolan Buracu a fost martorul epidemiei de holeră și a lăsat mai multe amintiri despre acel flagel.

„Zilnic am mers – scria el – de câte două ori la cei bolnavi de m-am rugat pentru cei trecuți la cele veșnice și pentru cei bolnavi, mângâindu-i și stându-le într-ajutor cu tot ce se putea. Scenele al căror martor am fost, nu am puterea a le descrie. Și nici n-aș face un serviciu descriind suferințele pe cari le poate îndura ființa omenească”¹⁰⁷.

---

¹⁰² Buracu, p. 533.

¹⁰³ Buracu, p. 539.

¹⁰⁴ Anette Becker, *La guerre et la foi*, p. 33.

¹⁰⁵ Buracu, p. 543.

¹⁰⁶ Buracu, p. 535.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

Pentru devotamentul cu care a îngrijit pe cei bolnavi, ofiţerii ruşi din lagăr i-au adresat o scrisoare de mulţumire, iar comandantul lagărului şi al garnizoanei o scrisoare de apreciere¹⁰⁸.

Ura şi brutalităţile, instinctul de supravieţuire au însoţit moartea. Ura mai ales a fost un sentiment ce a motivat combatanţii, observaţie reţinută de D. Caracostea. O descria plastic şi C. Buracu în „Drapelul” din 1915:

„Dacă vom cumpăni psihologia luptătorului, vom vedea că în inima lui se trezeşte pornirea furioasă de fiară sălbatică. Îndeosebi atunci când vedea că în stânga, în dreapta, dinaintea lui cade tovarăşul, prietenul, ba poate chiar fratele şi că pretutindeni aude vaiete sfâşietoare şi de nu va lua el la ochi pe contrar, va cădea pradă”¹⁰⁹.

Memoria a reţinut şi o altă imagine a preotului militar, preocupat să trăiască clipa, cu un comportament identic cu cel al ofiţerilor combatanţi, o altă faţă decât imaginea evlavioasă descrisă de C. Buracu. Au fost şi câţiva preoţi militari bănăţeni pomeniţi în memorii. Coriolan Buracu i-a reţinut pe Corneliu Panciovian din Mărcina sau pe căpitanul preot Emil Rusu din Blajova. I-a menţionat deoarece prin comportamentul lor, în perioada de acalmie de pe front, nu se deosebeau prea mult de ofiţerii civili. Amândoi au fost o prezenţă constantă la masa de joc de la popotă şi nu dispreţuiau un pahar de băutură.

Nu şi-au neglijat însă îndatoririle. Preotul Rusu, dispus cu regimentul său în vecinătatea unui lagăr cu prizonieri ruşi, a slujit duminica şi liturghia pentru 10.000 de prizonieri. Slujba o oficia în limba română, iar răspunsurile le-a dat „*un cor imens, de cel puţin 200 de persoane, cor bărbătesc în patru voci*”¹¹⁰.

Comandantul clerului ortodox din armata austro-ungară era un preot militar din Banat, colonelul Pavel Boldea. El avea în subordine 42 de preoţi, 6 erau sârbi, restul români, majoritatea proveniţi din Episcopia Caransebeşului¹¹¹.

Boldea era unchiul lui Coriolan Buracu. Acesta din urmă, după ce a fost eliberat din închisoare, a fost trimis ca preot militar de rezervă la Reg. 29 din Becicherecul Mare. Nu a fost pe front, ci a slujit în mai multe garnizoane. În 1916 a avut mult de lucru la Debreţin, unde erau „*27 spitale şi sanatorii cu ostaşi grav răniţi şi bolnavi de diferite boli epidemice, precum şi o tabără de prizonieri ruşi*”¹¹². Coriolan Buracu a colectat cărţi şi ziare pentru răniţi, a ţinut cursuri pentru analfabeţi, a proiectat filme. Un rol important a avut în lagărul cu 12.000 de prizonieri ruşi, unde epidemia de holeră a făcut 1.900 de victime, dintre care 429 într-o singură zi. Preotul Coriolan Buracu a oficiat în garnizoana Debreţin 42 servicii religioase, „*la*

---

¹⁰⁸ Buracu, pp. 518-519.

¹⁰⁹ D. Caracostea, *op.cit.*, p. 110; Buracu, p. 536.

¹¹⁰ Băran, *Memorii*, p. 245.

¹¹¹ Buracu, p. 519.

¹¹² Buracu, p. 517.

care au participat 6.860 de ostași români și 95.568 de prizonieri ruși și câțiva sârbi”. A împărțit 4.582 ostași, 1.081 răniți și bolnavi, a înmormântat 2.388, între care 1.907 prizonieri ruși. A procurat un aparat de cinematograf francez, cu care a dat 40 de reprezentații în spitale, 4 la instituțiuni culturale și 2 în bisericile calvină sau luterană, cu filmul „Viața Domnului nostru Iisus Hristos”.

Pentru asistența religioasă deosebită, 27 de ofițeri ruși i-au adresat o scrisoare elogioasă, grăitoare pentru atmosfera din lagăr, unde au scris:

„Pentru a fi prizonier este o soartă grea. Dar soarta noastră a fost de o sută de ori agravată prin una din cele mai mari nenorociri pe care o cunoaște umanitatea: cholera a venit să ne facă o vizită neașteptată și teribilă. Și noi am văzut cum seceră totul în jurul nostru, cu o așa de mare furie, că ochii noștri – fiind obișnuiți de mult timp pe câmpul de luptă să vadă moartea – totuși erau gata să plângă. În aceste zile de suferință atroce, ce Dumnezeu ne-a trimis, noi ofițerii ruși am văzut aici în străinătate, cu multă satisfacție venind preot român ortodox cu un cuvânt de consolare și rugăciuni”¹¹³.

Suspectat în continuare de poliție, a fost transferat de unchiul său la Lublijana, la spitalul de campanie „Kremsier”, unde se aflau numai bolnavi de malarie. A făcut serviciul religios în oraș și în alte opt localități din provincie, unde existau spitale militare. În urma apelurilor la episcopiile românești, la Astra, la tipografii, a obținut ziare, cărți de rugăciune sau de citire. Pe lângă filmele prezentate, a adunat daruri pentru soldații răniți sau bolnavi. În urma hotărârii Ministerului de război, de a se înființa cămine culturale ostășești, a organizat opt asemenea cămine. Pentru soldații români a creat biblioteci speciale românești și a abonat ziare. În toamna anului 1917 a fost mutat la Spitalul de campanie 1007 din Abbazia, de pe litoralul Mării Adriatice, unde a organizat cămine ostășești. Bilanțul serviciilor sale religioase dintre 1916–1918, înregistrat cu rigoare contabilă, menționează 236 servicii religioase, la care au asistat 103.364 ostași, a rostit 246 predici și 115 conferințe, a oficiat 74 înmormântări, a înființat 32 biblioteci românești în diverse spitale¹¹⁴.

Și Nicolae Brânzeu a reținut nevoia de carte în limba română pentru cei de pe front:

„În timpul războiului, atât cei de pe front, îngropați în tranșee, cât mai ales cei din spitale aveau nevoie de ceva de citit”.

El recunoaște că biserica nu a fost pregătită pentru așa ceva, puținele gazete pentru popor s-au rărit, iar din România „nu putea veni nimic”. Din 1915, Brânzeu a editat „Cartea vieții” și a publicat 20 de numere din colecția „Cartea poporului”¹¹⁵.

¹¹³ Buracu, pp. 518-519.

¹¹⁴ Buracu, p. 523.

¹¹⁵ Brânzeu, p. 486.

Destrămarea

Percepţia colectivă a conferit luptelor de la Piave un moment de cotitură în istoria imperiului. Memorialiştii bănăţeni au acreditat ideea că dezastrul armatei austro-ungare la Piave a fost un moment de cotitură în desfăşurarea războiului, că „dezastrul suferit de Puterile Centrale era greu de recuperat. În acel moment ne dădeam seama de dimensiunile dezastrului”, scria Coriolan Băran¹¹⁶. Şi Caius Brediceanu a participat la

„sângeroasa ofensivă din 15 iunie 1918, care s-a desfăşurat pe tot frontul italian. După această ultimă încercare de ofensivă zadarnică, ce a costat 150.000 de vieţi omeneşti”,

a început descompunerea finală şi agonia împărăţiei¹¹⁷.

După înfrângerea de la Piave, atmosfera în tabăra austriacă era deprimantă.

„Cine n-a trăit acele vremuri şi nu cunoaşte viaţa şi societatea din monarhie, greu îşi poate închipui raporturile personale care au existat între oamenii de atunci”.

Coriolan Băran a descris realist atmosfera de la spitalul din Damel, unde stăteau împreună, la masă,

„germani, austrieci, o contesă de origine franceză, cehi, polonezi, români, dalmatini şi o evreică... Nu ne lega nimic laolaltă, doar faptul că făceam parte din una şi aceeaşi armată... Unii sufereau, majoritatea se bucurau... Deşi austriecii la acea epocă erau resemnaţi şi nu mai aşteptau nimic bun de la sfârşitul războiului, toţi doreau să se termine odată, să ajungă la casele lor şi să-şi vază de treburi”¹¹⁸.

În spatele frontului, memoria a transmis percepţiei la fel de contradictorii ca şi cele de pe front. Până în 1918, absenţa oricărei motivaţii pentru susţinerea războiului, speranţa că războiul va aduce o lume mai bună pentru românii din Austro-Ungaria, pentru întreaga naţiune, au generat la populaţia civilă comportamente diferite de cele ale soldaţilor: efortul de a supravieţui fizic şi moral, individual sau colectiv ca naţiune, efortul pentru depăşirea greutăţilor de fiecare zi, provocate de lipsa de alimente, combustibil, efortul de a asigura minimul necesar vieţii şi nu în ultimul rând pentru a face faţă măsurilor opresive ale autorităţilor.

Anihilarea celor consideraţi adversari politici prin arestări sau internări în lagăre apare ca o temă frecventă în memorialistică. Coriolan Buracu a fost arestat într-o duminică, în 26 iulie 1914, direct din altar, de la Sf. Liturghie, împreună cu gen. Cena, cu alţi locuitori din Mehadia, comercianţi sau funcţionari de bancă. A doua zi,

---

¹¹⁶ Băran, *Memorii*, p. 244.

¹¹⁷ Brediceanu, p. 474.

¹¹⁸ Băran, *Memorii*, p. 246.

„dimpreună cu mulți preoți, avocați, ofițeri, pensionari, învățători, comercianți, meseriași și țărani români și câțiva sârbi, am fost duși și depuși la penitenciarul din Caransebeș”.

A fost eliberat peste o lună, când, scria el, „a fost întunecime de soare”. După modelul însemnărilor lui Nicolae Stoica de Hațeg de pe vechile cărți bisericești, a legat un eveniment ca eliberarea sau trimiterea pe front de anumite fenomene naturale, interpretate că anunță evenimente deosebite¹¹⁹.

Iminenta intrare a armatei române în Valea Jiului a fost așteptată cu sentimente contradictorii. Românii o așteptau cu speranță, celelalte naționalități cu temeri. „Cu groază se gândeau la ea cei de alt neam, scria Nicolae Brânzeu, viitorul canonic de la Lugoj, pe atunci preot paroh greco-catolic în Valea Jiului, noi românii o priveam cu interes”. În atmosfera de așteptare ce a dominat populația românească, intrarea armatei române a întârziat cu câteva zile, speranța românilor a fost afectată de măsurile luate de autorități împotriva lor.

„Va fi la mintea oricui că, de la începutul războiului viața noastră, a puținilor intelectuali români de pe Jiu, a fost o neîntreruptă mizerie. Nu atât mizerii fizice, cât mizerii morale. Dacă și până aci, a fi preot și învățător român pe Valea Jiului – de cei doi-trei ingineri sau funcționari administrativi nici nu mai vorbesc – însemna a fi un veșnic spin în calea unei politici care, alături de scopuri economice, urmărea înlăturarea culturală a elementului dominant, ca prin aceasta să se introducă un ic puternic în Ardealul românesc și România liberă – cu izbucnirea războiului mondial, a fi român aici la frontieră nu însemna altceva, decât a fi o continuă bănuială, supraveghere și osândă”¹²⁰.

Intrarea armatei române pe Valea Jiului a agravat situația românilor, supuși unei supravegheri continue, mai ales preoții confesiunilor românești: „Noi, preoții suntem tot mai mult bănuși”, scria Brânzeu despre această atmosferă. A fost arestat alături de alți intelectuali români din zonă:

„Aici am fost adunați împreună cu preotul ortodox Rusan, cumnatul Emil Nicoară, farmacistul Al. Pop, preotul G. Todoran de la Paroșeni și doi țărani. Dimineața ne-au pornit între baionete, ne-am îmbarcat în trenuri de marfă, cu vagoane încărcate cu refugiați în loc de cărbuni și ne-au dus la Hațeg, unde a fost concentrată intelectualitatea română din județul Hunedoara. Îngrămădiți în sala de gimnastică a școlii «civile» de acolo, pe niște paie, am petrecut toată noaptea următoare. Observ că de pe Jiu au mai fost aduși acolo preoții de la Petroșani, țărani de la Câmpu lui Neag împreună cu preotul Berinde ș.a.”.

Deși eliberați după trei zile, tragedia românilor de pe Jiu nu s-a încheiat. O parte a preoților și intelectualilor au luat calea refugiului, „cei alți intelectuali din județ au fost iarăși adunați și duși cu trenul nu se știe unde”. Unii au ajuns în închisoare

---

¹¹⁹ Buracu, p. 516.

¹²⁰ Brânzeu, p. 489.

la Cluj, alţii au fost internaţi la Sopron, câţiva s-au retras cu armata română, sfârşitul războiului găsindu-i în Basarabia¹²¹.

După arestarea intelectualilor,

„jandarmii şi armata maghiară au somat populaţia din toate comunele miniere să se refugieze. N-a fost o evacuare formală, dar pe cine au găsit în cale l-au luat înainte... S-a început tristul exod al populaţiei peste dealuri, fără nicio rânduială, multe familii luându-şi lumea în cap fără bagaje, mai ales fără îmbrăcămintea necesară. Nici n-au mai găsit nimic în casele lor, din tot ce au avut”¹²².

La prima ocupare a Văii Jiului, armata română „s-a purtat foarte bine cu populaţia”. Memoria preotului Brânzeu a reţinut „*actul cuminecării soldaţilor*” în biserica din Vulcan, „o biserică spaţioasă”, preluată de preotul militar, în care „a celebrat sfânta liturghie”. La a doua recuperare de către armata română a Văii Jiului, „românii au tratat mai riguros populaţia. În prima noapte a fost internată toată populaţia din Vulcan”¹²³.

Practica a fost reluată şi de către armata germană.

„Cel dintâi lucru după reocuparea Jiului de către germani a fost că satele au fost complet evacuate de populaţia română. Asta pe motivul de a nu stingheri operaţiile armatei”.

Astfel tragedia exodului românilor, o imagine constantă a războiului, s-a prelungit până spre sfârşitul anului 1916.

„S-au retras românii noştri înspre Ţara Haţegului, iar unii, care aveau rude, au ajuns până la Mureş. În cap de iarnă, cu vitele, au îndurat bieţii oameni multă mizerie. Amar s-a răzbunat soarta asupra lor. Abia către Crăciun s-au putut reîntoarce, dar n-au mai găsit nimic în casele lor”¹²⁴.

Urmările acestui exod şi al ocupaţiilor militare succesive au fost de asemenea păstrate în memoria martorilor acelor vremi:

„Jalnică privelişte pentru cei ce au avut ocazia s-o vadă. Totul în ruină şi murdărie; bisericile româneşti fuseseră prefăcute în grajduri, odăjdiile bisericeşti serviseră de îmbrăcăminte pentru caii nemţilor sau se zdrenţuiseră, iar cărţile sfinte fuseseră puse pe foc. Ferească Dumnezeu de aşa nelegiuire”¹²⁵.

Chiar şi prietenii sau apropiaţii regimului au fost bănuiţi sau suspectaţi. Este cazul lui Nicolae Şerban, deputat guvernamental, pedepsit cu domiciliul forţat în Făgăraş.

Dar cele mai realiste imagini despre închisoarea din monarhie a lăsat Valeriu Branişte, care în timpul detenţiei de la Seghedin a scris cunoscutele sale *Amintiri*

---

¹²¹ Brânzeu, p. 494.

¹²² Brânzeu, p. 495.

¹²³ Brânzeu, p. 497.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ Brânzeu, p. 498.

din închisoare, un adevărat „caiet de seminar” pentru deținuții politici din Ungaria, cum le-a denumit. Horizontul concentraționar este descris acolo în cele mai mici detalii, de la detectivii așa numiți specialiști în problemele românești la ideea trădării de patrie și la arestare. Imaginea detectivului este de domeniul comediei. Acesta a acuzat directorul ziarului „Drapelul” pentru existența tablourilor lui Avram Iancu, Mihai Viteazu sau Horia, Cloșca și Crișan, descoperite pe pereții biroului său de la redacție, pentru absența tablourilor ungurești, considerând-o trădare de patrie, pentru numele copiilor de sorginte romană sau pentru că vorbeau germana și nu maghiara. „*Toată cunoștința lor de cauză – scria Braniște – se reduce la niște impresii externe, la clevetiri, la felul cum se reoglindește lupta noastră în ignoranța presei ungurești*”. Nu înțelegeau nimic din manifestarea națională a românilor, o considerau o „*instigare din afară*”, iar pe învățători și preoți îi declarau „*otrăvitori ai vieții publice de la noi*”¹²⁶.

Traseul deținutului de la percheziție la arestare, la primul interogatoriu și temnița în care a fost aruncat îi oferă ocazia să descrie modul în care două luni și jumătate de temniță l-au transformat, l-au obligat să se adapteze „*la toate mizeriile temniței*”, metodele de umilire, lenjeria, igiena precară, mirosurile.

Cu o extraordinară forță de descriere relatează momentul închiderii „*ușei*” în urma deținutului: „*Momentul e scurt și rămâne adânc imprimat în memorie. Descuie cu două chei ... trei lacăte, scoate zarurile, anume ca să facă impresie, apoi se deschide ușa pancerată; instinctiv intri în celulă, iar la spatele tău se trânteste ușa și apoi mai auzi odată zarurile scârțâind și pașii grei ai gardianului se depărtează, sunând prelung pe coridor, până ce dispar*”. După ce s-a trântit ușa,

„*acum abia ajungi să te ocupi de tine... Simți golul în tine și în împrejurimea ta, te scuturi sub ecoul sufletesc al umilirilor prin care ai trecut, îți vine să zici ori să faci ceva, pornești un pas înainte, arunci capul înapoi, răsuflă greu...*”¹²⁷.

Este prima imagine a închisorii și primul sentiment ce îl încearcă deținutul.

A doua imagine după intrarea în celulă este „*mobilierul*”, atât de primitiv și jegos, încât „*nu-ți vine să te atingi de acest mobilier, care îți răsuflă greață și silă*”. Urmează ciubărul, „*mirosul aspru și penetrant al ciubărului de latrine*”.

Memoria sa a reținut în continuare programul zilei, plimbarea, singurul prilej pentru deținuți de a vorbi („*aici m-am convins că omul răgușește de tăcere*”), tovarășii de temniță, deținuți politici și „*criminali, hoți, funcționari închiși pentru fraude, majoritatea muncitori agricoli, industriali, calfe, ucenici*”. Chiar și la plimbare orizontul deținutului era limitat, vedea doar „*cărămizile pe care călca, firele de iarbă, cum încolțesc semănăturile, ferestrele, soarele sau luna, porumbelii*”, „*fețe triste și zâmbete amare*”. Face o adevărată radiografie a temniței, cu clădirea, curtea, coridoarele, celulele, temnicerii, între care și unii români, care îi păzeau pe alți români, „*pentru*

¹²⁶ Braniște, p. 414.

¹²⁷ Braniște, p. 423.

pâinea ce o agonisea cu această slujbă". Unul dintre aceștia, care îl cunoștea din Lugoj, a exclamat: „cum nu-i trăsește Dumnezeu odată”. „Tragedia acestui neam”, cum o numește Braniște, a fost subliniată în descrierea învățătorului Bucurescu, unul din cei cinci deținuți politici din temnița procuraturii din Seghedin, care și-a pierdut mințile în acea atmosferă ce deprima pe oricine¹²⁸.

În spatele frontului, populația și-a continuat viața de fiecare zi, tot mai mult confruntată de lipsuri, privațiuni, dureri și speranțe. Viața cotidiană consemnează vizite la cunoscuți sau prieteni, întâlniri la restaurant sau cafenea, legături amoroase, concerte, spectacole teatrale, jocul de cărți. Emil Botiș a reținut peste ani viața de fiecare zi a copilului, a elevului, copilăria afectată de război, care nu a putut întrerupe jocurile, patinajul, fotbalul, ștregăriile vârstei, dar și atitudinea profesorilor sau a colegilor de altă naționalitate, oferind un tablou al școlii și copilăriei cu umbre și lumini, cu lecturile, filmele vizionate, subliniind efortul părinților de a educa copiii în spirit românesc și dificultățile întâmpinate de elevii români de a se instrui într-o altă limbă decât cea maternă. Deși nu răzbate ură sau adversitate din amintirile copilului, subconștientul acestuia a trăit, într-o manieră specifică vârstei și condiției sale, urmările războiului, frustrarea pe care a simțit-o întregul neam și speranța unui viitor mai bun¹²⁹.

A trăit-o și Aurel Cosma jr. dornic să învețe limba română literară corect, a fost obligat să se limiteze la mediul familial, deoarece în Banat nu exista nicio școală medie cu limba de predare română. S-a mărginit „la ceea ce puteam învăța acasă în direcția literaturii române, pe cale autodidactică...”. A beneficiat de accesul la carte românească pusă la dispoziție de mai multe surse, cum a fost Casina română din Timișoara, biblioteca bunicilor și a unchiului său, Aurel Cosma sau biblioteca învățătorului Emeric Andreescu¹³⁰.

Frustrarea ca român a resimțit-o și elevul Aurel Cosma de la liceul de stat din Timișoara:

„noi, elevii români și sârbi eram puși să stăm în ultimele bănci. Cele din față erau întotdeauna destinate pentru fiii potențailor unguri ai zilei. Am avut de înfruntat și șovinismul profesorilor”,

care îi apostrofau pe elevii sârbi cu denumirea „*bocskoros racz*”, iar pe cei români cu „*vad olah*”¹³¹.

După ce a terminat clasa a VI-a de liceu, pentru a evita posibila trimitere pe front, cu sprijinul unchiului a reușit să intre ca student la Institutul teologic din Arad. Printre români a fost o practică înscrierea la școlile teologice, deoarece clericii și studenții teologi erau scutiți de obligații militare. Și Aurel Cosma a

¹²⁸ Braniște, pp. 451-454.

¹²⁹ Botiș, pp. 394-396.

¹³⁰ Cosma jr., *Începuturile*, p. 668.

¹³¹ Cosma jr., *Începuturile*, p. 669.

exploatat această posibilitate. El a fost, în același timp, student și profesor suplinitor de muzică la institut, deoarece avea o diplomă de absolvent al Conservatorului comunal din Timișoara. Clădirea teologiei și a preparandiei, cu internatele respective, au fost rechiziționate, iar studenții trebuiau să se întrețină.

Studentul Aurel Cosma își amintește ambianța culturală românească de la institut, care i-a oferit posibilitatea să recupereze rămânerea în urmă la învățarea limbii și literaturii române. În acest sens a beneficiat de prelegerile de la institut, de bogata bibliotecă de literatură română, de societatea de lectură a studenților de acolo. A organizat și o orchestră la institut, cu care a prezentat concerte la Arad. A cântat opereta „Crai nou”, a cântat solo „Balada” lui Ciprian Porumbescu. La Arad, scria Aurel Cosma jr. „am ajuns să învăț și să scriu românește”, „să trăiesc și să studiez într-o atmosferă românească”¹³².

La un alt nivel, cel al formației universitare, memoria războiului a reținut concediile acordate ofițerilor studenți pentru obținerea examenelor, prezența studenților români la societatea „Petru Maior”. Deoarece legislația permitea celor mobilizați pe front să beneficieze de un concediu de trei luni pentru pregătirea și susținerea examenelor, studenții români au fost o prezență continuă la Budapesta în timpul războiului. A fost o bună ocazie pentru a înșela războiul. Examenele au fost doar un pretext, pentru că cei mai mulți nici nu se pregăteau.

La societatea „Petru Maior”, unde studenții se întâlneau după ora 18, erau puțini studenți în comparație cu anii de dinainte de război. Aceștia „nu aveau încredere în nimeni”. În urma războiului cu România, persecuțiile românilor și în special ale intelectualilor au ajuns la un grad maxim. La lăptăria din Kecskeméti utca, unde profesorul Alexici se întâlnea cu 8–10 studenți români la un pahar cu lapte și discutau literatură, politică, „era gol”. Se vede că războiul a dizolvat societatea. Alexici e cam oportunist politic, scrie Băran, „se ferea să se expună”¹³³.

Românii care aveau domiciliul stabil la Budapesta se întâlneau la cafeneaua „Mienk”. Și aici era pustiu. În căutarea societății românești, Băran a fost îndrumat de un student „veteran”, „făgărășan, bun român”, la Jägerhorn, cafeneaua Vadaszkürt, unde se întâlneau oamenii politici români. Era situată pe o stradă neînsemnată și avea un aspect modest în comparație cu cafenelele mari și luxoase. Aici a întâlnit pe Nicolae Sulică, profesorul de la Brașov, refugiat din calea armatei române împreună cu Arsenie Vlaicu, pe Nicolae Șerban, „un alt specimen interesant al vieții politice românești din Ardeal”, „boier făgărășean, fiu de preot unit, deputat guvernamental”, pe Ștefan Cicio Pop, singurul deputat naționalist care mai era activ și coordona activitatea politică românească, pe Theodor Mihali, Vasile Demian și Vasile Goldiș. Ștefan Cicio-Pop era cel mai activ dintre oamenii politici români, era „elementul dinamic care se ocupa cu toți și cu toate”, era „neobosit și ineputabil”. Făcea naveta

¹³² Cosma jr., *Începuturile*, p. 674.

¹³³ Băran, *Memorii*, p. 221.

între Arad și Budapesta. Era secondat de Ioan Erdelyi, secretarul P.N.R., vărul lui Iuliu Maniu, care îl suplinea în funcție pe Sever Dan, internat atunci în lagărul de la Sopron. Sediul P.N.R. la Budapesta era în biroul avocațial al lui Erdelyi.

„Activitatea [P.N.R.] se reducea la o corespondență destul de modestă cu organizațiile și cu personalitățile din provincie. Cum presa românească era integral suprimată, această corespondență era singura legătură între provincie și conducerea partidului, care aproape că nu mai activa”¹³⁴.

Am relatat anterior faptul că militarii, pe front, în momentele de răgaz, nu au întrerupt legătura cu preocupările de dinainte de război. Cu toată dezumanizarea tranșeelor – scria Stéphane Audoin-Rouzeau și Anette Becker – timpul liber al combatanților „tinde să reamintească orice viață socială anterioară, orice umanitate dispărută”. Potrivit aprecierii lor, „ideea unei rupturi totale între soldați și civili este un mit”¹³⁵. Cu atât mai mult atunci când trăiesc departe de front, în concediile menționate, caută mereu reînnoirea vechilor relații. Imaginile transmise de memorialistică sunt numeroase. Întâlnirea cu părinții, cu familia, cu rudele sau prietenii, cu consăteni sau locuitori din sate vecine, frecventarea cafenelelor, a restaurantelor, serviciile religioase, spectacolele de tot felul la care asistă combatanții, jocul de cărți sunt tot atâtea încercări de socializare, de a ieși din atmosfera războiului, de a relua anumite aspecte ale vieții de dinainte de conflagrație. Legăturile de rudenie, de vecinătate, de școală sau de generație au generat forme de solidaritate și de socializare dintre cele mai diferite, dar și nostalgii sau amintiri, cum au fost amintirea familiei, a copilăriei, a locurilor natale, a iubitei.

Voluntarii

Aceeași autori francezi remarcau că „unul din fenomenele cele mai exemplare ale războiului” a fost voluntariatul¹³⁶. Memoria bănățenilor a consacrat o pondere deosebită voluntariatului ca una din manifestările exemplare ale românilor din Austro-Ungaria. Numărul mare al ofițerilor și soldaților voluntari originari din Transilvania, Banat sau Bucovina, experiența demonstrată în recrutarea și organizarea acestora, prestigiul dobândit în fața conașionalilor sau cariera politică dobândită după război, au întreținut amintirea voluntariatului ca o expresie a ideii de autodeterminare și unitate națională. În contextul emulației de după război, al unirii provinciilor cu România, voluntarii au ținut să consemneze contribuția ardelenilor și bănățenilor la formarea unității românești.

---

¹³⁴ Băran, *Memorii*, p. 230.

¹³⁵ Stéphane Audoin-Rouzeau, Anette Becker, *La grande guerre*, p. 44.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 43.

Sever Bocu a explicat fenomenul voluntariatului pornind de la numărul mare de prizonieri din armata austro-ungară, căzuți pe diverse fronturi, mai ales pe cel rus, în urma ofensivei lui Brusilov, „*nu cu zecile, ci cu sutele de mii*”. Era consecința faptului că „*în armata austro-ungară nu voia nimeni să lupte, decât poate maghiarii*”. Fenomenul a fost caracterizat, avant la lettre ca o revoluție:

„Pe frontul austro-ungar se desăvârșea o revoluție! Națiunile atâta timp chinuite își luau revanșa. Dualismul austro-ungar își producea roadele... Austro-Ungaria se prăbușea mai mult prin această revoluție, decât prin pierderea războiului... Din acest fenomen unic în istorie, fenomenul austriac, ieșea ideea legiunilor”¹³⁷.

Spre deosebire de organizarea voluntarilor cehi, Bocu aprecia că

„mișcarea noastră legionară a venit târziu de tot, când ne-a îngăduit-o guvernul român, la începutul anului 1917, când cehii aveau deja formate 5 divizii în Rusia, iar iugoslavii luaseră parte pe frontul nostru dobrogean cu o divizie”.

Cu toate încercările repetate de a obține aprobarea guvernului român pentru înrolarea voluntarilor ardeleni și bănățeni, aceasta s-a tergiversat mult timp.

Lipsa de motivație, a unui ideal pentru care să lupte, trimiși în slujba unei cauze străine, dar mai ales situația fronturilor, le-a

„deschis ochii tuturor, fie prin contactul cu slavii, fie prin forța pe care și-o puteau pipăi acum ei înșiși. Și au dezertat și ai noștri în masă, poate nu toți, pentru a se înrola din nou, în captivitate, fiindcă nu toți sunt eroi, dar pe nimeni nemaleținându-l un patriotism austro-ungar, nimeni nemaleivând ce apăra pe front, toți hotărâți a se preda, a dezerta. Deși tardiv, se desăvârșea și revoluția ardelenilor și bănățenilor”¹³⁸.

Omitând excesele verbale și limbajul exaltat, fără îndoială că prin proporțiile sale fenomenul voluntariatului a fost o experiență ce a marcat memoria colectivă.

Ca urmare a numeroaselor cereri înaintate guvernului de liderii refugiaților români din Austro-Ungaria, Marele Cartier General și-a însușit propunerea și a trimis la Iași, la guvern, pe colonelul Gr. Popescu, pe Vasile Osvadă, Gheorghe Proca și Sever Bocu „*pentru începutul de înfăptuire*”. Vestea aprobării înrolării voluntarilor români s-a răspândit în toate lagărele din Rusia, unde aceștia au cerut „*ba separarea de unguri și nemți, ba concentrarea în lagăre speciale, ba trimiterea ca voluntari în armata română*”¹³⁹.

Înrolarea a început în luna octombrie 1916. Mihai Petricoane Drugărin își amintea că au fost chemați ofițerii români, erau șapte, la Comenduirea pieții din orașul Urjum, unde au fost întrebați dacă doresc să intre în armata română. Dintre cei șapte ofițeri, cinci au fost de acord, „*trei din Banat, unul din Arad și unul din Beiuș*”. Erau de profesii diferite: un profesor secundar, un funcționar la calea ferată,

¹³⁷ Bocu, *Drumuri*, pp. 316-317.

¹³⁸ Bocu, *Drumuri*, p. 318.

¹³⁹ *Ibidem*.

un student la Mecanică în anul III, un student la Medicină veterinară și un absolvent de liceu cu diplomă de maturitate¹⁴⁰.

Intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale a constituit evenimentul care a declanșat hotărârea de înrolare printre prizonierii români din Rusia. Asumarea unei asemenea decizii a fost menționată de Octavian Furlugeanu, un ofițer devotat împăratului, care a traversat acum un proces de conștiință. Este un exemplu ce poate fi generalizat: „*Românismul lupta în el cu soldatul împăratului*”, „*sângele străbunilor a învins în Zeno (nume fictiv) pe locotenentul împăratului*”. Scena îmbrățișării a doi ofițeri români a fost una simbolică și reprezentativă pentru toți voluntarii români.

„*La granița Siberiei – a scris Furlugeanu – doi români se uniseră în cuget și în simțire, deveniseră frați adevărați*”.

Semnificativ este faptul că hotărârea de înrolare în armata română a fost luată după moartea împăratului Francisc Iosif, moment în care „*Zeno a simțit că i se ridică ceva de pe suflet*” și a rostit „*nu ne mai leagă nimic*”¹⁴¹. Era eliberarea militarului de jurământul depus față de împărat, căruia ofițerii considerau că trebuiau să-i rămână fideli.

Cea dintâi concentrare a prizonierilor români s-a făcut în lagărul de la Darnița. Pentru Octavian Furlugeanu, primul contact cu Darnița a fost gara, unde ofițeri și soldați cehi, polonezi, recrutau „*noi elemente pentru legiunile lor*”¹⁴². Era semnalul că mozaicul din care a fost compusă monarhia se afla în descompunere. Popoarele își cereau dreptul la viață și libertate. El nu a rămas în acest lagăr, ci a fost transferat într-unul de la granița ruso-mongolă, „*pe așa zisul drum al mătăsii*”.

Pentru Mihai Petricoane Drugărin, prima impresie la Darnița au fost barăcile, „*zeci de case, toate din scânduri*” și întâlnirea cu patru ofițeri români originari din Banat – Octavian Furlugeanu revenit în lagăr, Cornel Milutinovici, Ștefan Buzan și avocatul David – unii mai vechi cunoscuți, care l-au informat despre concentrarea primilor ofițeri și subofițeri români acolo. Amintirea lagărului de la Darnița s-a păstrat mai bine în memoria lui Petricoane Drugărin. Cel mai în vârstă dintre români, acceptat drept șef, a fost Victor Deleu, doctor în drept, avocat, singurul care avea acces la comandantul lagărului, generalul von Eiche. În acel moment nimeni nu știa, nici măcar von Eiche, din ordinul cui au fost concentrați la Darnița. La sosirea lui Mihai Petricoane Drugărin erau aici 60–80 ofițeri și circa 8–900 gradați români. După numai două zile, numărul lor a sporit, al ofițerilor la 121, iar al gradaților la 1.600.

Solda lunară de 50 ruble, acordată ofițerilor prizonieri prin convenția încheiată între Rusia și Austro-Ungaria, a devenit insuficientă pe teritoriul Ucrainei, secătuită de nevoile de aprovizionare ale frontului¹⁴³.

---

¹⁴⁰ Petricoane Drugărin, p. 711.

¹⁴¹ Furlugeanu, pp. 775-776.

¹⁴² Furlugeanu, p. 772.

¹⁴³ Furlugeanu, p. 778.

Afluența tot mai mare de voluntari, dificultățile materiale care s-au înmulțit, tergiversarea deciziei statului român de a prelua voluntarii, au făcut necesară organizarea acestora. Von Eiche a admis doar „o organizare de formă civilă”, în frunte cu prim seniorul Victor Deleu, asistat de alți seniori pentru diverse necesități: state de plată, alimentație, informații ș. a. Criteriul vârstei a contat și nu gradul.

După două săptămâni de ședere în barăci, ofițerii au fost mutați în vile, iar gradații în barăci separate, repartizate numai pentru români. În fiecare vilă, cel mai în vârstă ofițer era „senior” din oficiu. Comunicarea cu vilele se făcea prin ordine de zi ale prim seniorului și prin întâlniri directe cu seniorii vilelor. A fost o organizație „perfectă”, aprecia Petricoane Drugărin, „care în puțin timp și-a adus și roadele”¹⁴⁴.

Sever Bocu a apreciat că după vizita lui I.I.C. Brătianu la țară, guvernul rus a aprobat încorporarea voluntarilor în armata română¹⁴⁵. În ceea ce privește decizia guvernului român, în februarie 1917 voluntarii au trimis un emisar la Iași, pe sublocotenentul Căpățeanu, un avocat din Timișoara, pentru a contacta guvernul român în chestiunea înrolării voluntarilor. Căpățeanu s-a întors în lagăr cu promisiunea guvernului că va trimite un reprezentant la Petrograd, „care să perfecteze trecerea noastră și a altor prizonieri români care vor voi să vină în România”. Încă în luna februarie a venit colonelul Pietraru, „un om minunat și român bun”, considera Petricoane Drugărin¹⁴⁶, spre deosebire de S. Bocu, care l-a descris ca un om limitat și incapabil de o asemenea misiune¹⁴⁷. Împreună cu generalul Coandă, acreditat pe lângă Marele Cartier General al armatei ruse, acesta a redactat un formular de angajament privind intrarea voluntarilor în armata română.

De la începutul lunii noiembrie 1916 și până în mai 1917, la Darnița au fost concentrați 290 ofițeri, circa 50 gradați cu termen redus, „toți studenți pe la diferite facultăți”, circa 60 de învățători gradați, „deci 290 ofițeri și 110 candidați de ofițeri, în total 400”. Comparând cu cei 400 de studenți înscriși la toate școlile superioare din Budapesta, care erau și membrii societății „Petru Maior”, aproximativ tot 400, Mihai Petricoane Drugărin afirma „că în Darnița era adunată intelectualitatea română ce forma generația de război”, că numai șase ofițeri nu au suportat regimul de la Darnița și s-au reîntors în lagărele din interiorul Rusiei. Dintre cei aproape 2000 de gradați, niciunul nu a părăsit Darnița, chiar și atunci când a izbucnit tifosul exantematic¹⁴⁸.

Organizarea voluntarilor în lagăr nu s-a făcut după reguli militare, „intrând în serviciul neamului, nu ne-am mai considerat că avem ceva în comun cu armata austro-ungară”. În lagăr nu se mai ținea cont de grade, de comandant, ci de vârstă, cei mai în vârstă fiind seniorii, în frunte cu Victor Deleu, primul senior, singurul acceptat de von Eiche ca interlocutor. El a format un comitet, „dintre cei mai bătrâni”,

¹⁴⁴ Petricoane Drugărin, p. 714.

¹⁴⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 319.

¹⁴⁶ Petricoane Drugărin, p. 715.

¹⁴⁷ Bocu, *Drumuri*, p. 323.

¹⁴⁸ Petricoane Drugărin, p. 715.

încredințând fiecărui membru „câte o sarcină permanentă”. A organizat serviciul de ofițer de zi pentru ofițeri și un altul pentru soldații din barăci. Seniorii vilelor aveau obligația de a se prezenta de două ori pe zi la primul senior. De asemenea, Victor Deleu a obținut de la comandantul lagărului aprobarea pentru a da „în fiecare zi câte un ordin de zi”, care era citit de seniorii vilelor înaintea ofițerilor în fiecare după amiază. Comandantul lagărului a aprobat și înființarea unui cor bisericesc, condus de sublocotenentul Medrea, absolvent al conservatorului din Budapesta și a pus la dispoziția acestuia capela din centrul taberei de tranziție¹⁴⁹.

Ca urmare a acestei organizări s-a admis ca zilnic zece ofițeri să poată călători neînsoțiți la Kiev, doar cu un permis semnat de comandantul lagărului. Victor Deleu a impus ca principiu director printre voluntari moralitatea:

„toată atitudinea fiecărui voluntar, toate manifestările lui, în fiecare ocazie trebuie să fie pătrunse de moralitate, ca nimeni să nu poată avea ceva de obiectat”.

Acest principiu a fost respectat de toți voluntarii. Experiența trăită în lagăr l-a determinat pe memorialist să afirme că

„tot ce s-a întâmplat la Darnița a fost pentru noi toți o școală din care a răsărit un mare principiu de educație, anume principiul omului de omenie”¹⁵⁰.

Angajamentul despre care am vorbit a fost semnat de toți ofițerii și de toți gradații, „cu excepția a opt ofițeri”. Acesta se încheia cu următoarele cuvinte:

„Dumnezeu să ne ajute ca prin sângele nostru să ne dezrobim țările și să facem România Mare, unită într-un singur trup și pe vecie”.

Odată cu semnarea angajamentului, statutul celor concentrați la Darnița s-a schimbat, au devenit „ostași ai armatei române, cu toate drepturile și îndatoririle ostașilor români”. Victor Deleu a demisionat din postul de prim senior și a fost înlocuit cu căpitanul Maxim, dar pentru „ofițerii și subofițerii voluntari, domnul dr. Victor Deleu a rămas conducătorul spiritual și tot el a prezidat toate întrunirile noastre”¹⁵¹.

Constituirea oficială a Corpului voluntarilor români s-a făcut din ordinul Ministerului de război, cu acordul Marelui Stat Major Rus, fără o înțelegere între statul rus și statul român. Izbucnirea revoluției ruse din februarie 1917 nu a avut un ecou deosebit printre voluntari, i-a interesat doar „ce repercusiuni ar putea avea această revoluție asupra corpului nostru de voluntari”¹⁵².

Momentul culminant al vieții voluntarilor români la Darnița a fost adunarea din 26 aprilie 1917, din pădurea de la marginea localității, la care au participat toți ofițerii și gradații, circa 2.500 de oameni. Aceasta a aprobat cunoscutul memoriu-manifest, prima declarație de autodeterminare a românilor din monarhia austro-

¹⁴⁹ Petricoane Drugărin, p. 719.

¹⁵⁰ Petricoane Drugărin, p. 720.

¹⁵¹ Petricoane Drugărin, p. 721.

¹⁵² Petricoane Drugărin, p. 722.

ungară, transmis guvernului provizoriu rus, comitetelor muncitorilor și soldaților din Petrograd, partidelor politice din Rusia, organizațiilor naționale cehe, sârbești, poloneze și rutene din Rusia, birourilor de presă și ziarelor franceze, engleze și italiene, guvernelor și ziarelor românești. La cererea lui Victor Deleu, adunarea a hotărât unirea Transilvaniei, Banatului și Bucovinei cu Vechiul Regat, cu România liberă „fără condiții”, adăugând că „toate drepturile și îndatoririle românilor trebuie să le aibă și toate naționalitățile conlocuitoare”¹⁵³.

Abia în luna mai guvernul rus a aprobat organizarea a 30.000 soldați cu ofițerii respectivi. Comandamentul Corpului voluntarilor români a fost instalat la Kiev, sub conducerea colonelului Pietraru. Ulterior generalul Coandă a preluat comanda, iar colonelul Pietraru a devenit șeful Statului Major.

Primul batalion de voluntari, cu un efectiv de 1.250 soldați, subofițeri și 250 ofițeri, sub comanda maiorului Sebastian Aldescu a plecat la Iași. Memorialistica bănățeană a reținut impactul primului eșalon de voluntari la intrarea pe pământul Basarabiei, moment care a „electrizat toată amorțeala provinciei”¹⁵⁴.

Sever Bocu a reținut legăturile „de gingășie între frații ce se regăseau, între ofițerii noștri și colonia basarabeană din Kiev, funcționari de stat, studenți și studenți universitari”. La sărbătorile Pascale din 1917 (14 aprilie), studenții basarabeni au adresat voluntarilor următorul mesaj:

„voi sunteți aceia care ați întins brațul peste Prut și peste Carpați surorii voastre Basarabia, arătându-ne calea mântuirii. Voi sunteți aceia care ați sădit în sufletele noastre sămânța idealului nostru național”¹⁵⁵.

Memoria bănățeană a reținut faptul că prezența voluntarilor la Kiev și trecerea lor peste Basarabia au stimulat manifestarea sentimentului românesc la Chișinău:

„Ofițerii și soldații noștri plecau la război ca la nuntă, ceea ce-i va impresiona profund pe cei ce abia acum își frecău ochii dintr-o somnolență seculară”¹⁵⁶.

La Chișinău voluntarii au fost întâmpinați de Sfatul țării. În incinta acestei adunări, corul lui Medrea, format din 50 ofițeri și 50 subofițeri, a cântat „Trei culori”, „Pe al nostru steag”. Manifestarea de solidaritate și de unitate a fost reținută, aproape fără excepție, de toți memorialiștii. Maiorul Murafa, un naționalist basarabean, a înmănat seniorului Victor Deleu un steag tricolor cu următoarele cuvinte:

„Astăzi voi ați trecut Nistrul și să știți că acum nu mai sunteți pe pământ străin, ci sunteți între frați de-ai voștri... De acum ne-am deșteptat și noi la viață națională, de acum voim să fim și noi o parte conștientă a neamului românesc... Prin mine

---

¹⁵³ Petricoane Drugărin, p. 724.

¹⁵⁴ Bocu, *Drumuri*, p. 321.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

moldovenii vă oferă acest steag tricolor, simbolul unităţii noastre naţionale... Primiţi-l cu dragostea cu care vi-l dăruim şi duceţi-l cu bine peste Prut, peste Milcov, peste Olt, peste Mureş şi peste Crişuri, fluturaţi-l triumfător peste toată întinderea românească şi împlântaţi-l apoi pe turnul cetăţii de la Alba Iulia”.

Arhimandritul Vladimir Herţa le-a înmănat o icoană cu chipul Mântuitorului, pentru a fi depusă la catedrala din Sibiu, „*ca semn al unităţii noastre religioase şi naţionale*”¹⁵⁷.

Un alt moment cu valoare simbolică, ce a impresionat voluntarii a fost reţinut de memorialistică la intrarea pe pământ românesc:

„La trecerea peste Prut, la dorinţa voluntarilor, trenul a fost oprit. Toată lumea a coborât din vagoane şi a sărutat cu evlavie pământul românesc. Moment înălţător! Ostaşi şi ofiţeri se îmbrăţişau. Unii mai emotivi plângeau, alţii cu un entuziasm exaltat chiuiau şi dansau”¹⁵⁸.

Primirea în gara Iaşi a fost un alt moment menţionat pentru entuziasmul colectiv declanşat. Voluntarii au fost primiţi, în sunetele cântecului „Deşteaptă-te române”, de generalul Petala, de generalul Prezan şi de o mulţime entuziasmată. Manifestarea de solidaritate s-a repetat în marşul de pe străzile Iaşului, unde voluntarii au fost

„aclamaţi de o lume care îi sărbătorea, aruncându-le flori, spărgând cordoanele poliţieneşti şi pornind alături de ei, femeii, bărbaţi, copiii într-un entuziasm delirant”¹⁵⁹.

Sosirea primului batalion de voluntari, ardeleni, bănăţeni şi bucovineni la Iaşi s-a transformat într-o sărbătoare naţională, într-un simbol al unităţii românilor. De la primirea la gară, toate manifestările au stat sub semnul sentimentului de unitate, împărtăşit reciproc şi de ieşeni şi de voluntari. Mai ales scena depunerii jurământului în faţa regelui, a corpului diplomatic, a armatei „*făcură excelentă impresie*”. În Piaţa Unirii,

„sub privirile domnului de bronz se făcea a doua serbare, a Unirii celei mari cu Ardealul, a Unirii definitive... Tot Iaşul era aici. Toate ferestrele, balcoanele, acoperişurile caselor înşesate de lume”.

După discursurile rostite de I.I.C. Brătianu, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Iancu Nistor şi Victor Deleu, muzicile militare au intonat „Hora Unirii”, la care s-au prins mii de oameni, între ei şi principesele Elisabeta, Marioara şi Ileana. Voluntarii au depus jurământul în faţa familiei regale şi a mitropolitului Pimen¹⁶⁰.

Scena jurământului a rămas în memoria bănăţenilor printr-un gest cu semnificaţie aparte. Corul voluntarilor, condus de Medrea, a cântat „Trăiască regele” şi

---

¹⁵⁷ Petricoane Drugărin, p. 726.

¹⁵⁸ Furlugeanu, p. 780.

¹⁵⁹ Furlugeanu, p. 781.

¹⁶⁰ Furlugeanu, p. 782.

alte cântece patriotice, impresionându-l pe rege, care l-a îmbrățișat pe dirijor, spunându-i:

„Acest sărut depus pe obrazii dumitale este sărutul dat de regele României, Ardealului, Banatului, Crișanei, Maramureșului și Bucovinei!”.

În urma gestului regal, Medrea a început să rostească continuu „*M-a țucat împăratul*”, după care, nu peste mult timp a înnebunit din cauza emoției. Scena a avut la rândul ei încărcătura simbolică reținută de Octavian Furlugeanu:

„Abia acum au priceput că cel ce a dat sărutul e regele Neamului, iar cel ce a domnit peste ei și pentru care secole la rând s-a sacrificat bietul popor de peste munți era străin de ei”¹⁶¹.

Tradiționala credință față de împărat a românilor s-a transferat în cursul evenimentelor în credința față de regele tuturor românilor. De la bunul împărat la regele bun și drept, conștiința colectivă a traversat un proces deloc facil, voluntarii fiind cei dintâi români din provinciile Imperiului austro-ungar care au exprimat acest sentiment.

Primul batalion a participat la luptele de la Mărăști și Mărășești. Al doilea batalion a plecat spre Iași la sfârșitul lunii iulie, până la sfârșitul anului 1917 expediindu-se în capitala Moldovei 11 batalioane.

După transferarea Comandamentului Corpului voluntarilor români la Kiev, capitala Ucrainei a devenit centrul acțiunii voluntarilor, unde va avea un rol important Sever Bocu. Acesta a ajuns la Kiev în 15 iulie 1917, găsind aici „*un adevărat corn al abundenței*”.

„Ne aflam în revoluție – scria el – și-n al treilea an de război, totuși, în imense acumulări de belșug și de bogăție, aici viața, teatrele, opera funcționau normal, ca-n vremurile bune”.

Era epoca renașterii „*naționalității ucrainiene*”, pe care Bocu o prezintă cu multe detalii privind relațiile politice din țară¹⁶².

Bocu a fost mereu în contact cu cercurile politice ucrainiene, cu ministrul de externe al Ucrainei, Sulghin, cu ministrul de război Petliura, cu primul ministru Vinnincenko și cu mai multe personalități din Radă, „*prima lor constituantă*”. Mișcarea națională ucraineană viza independența țării și Sever Bocu era preocupat de cursul politicii ucrainiene, orientată împotriva centralismului rus, pentru a trage „*foloasele morale și politice*” în sprijinul Basarabiei. Cu ajutorul lui Petliura, a pus la dispoziția lui Anton Crihan, deputat în Sfatul țării de la Chișinău, un vagon de muniții și de puști¹⁶³.

---

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² Bocu, *Drumuri*, p. 323.

¹⁶³ Bocu, *Drumuri*, p. 326.

Revoluţia rusă a adus şi în Ucraina pericolul bolşevic, „*procesul de bolşevizare rodea toate resorturile vieţii de stat*”. Din acest motiv, Corpul voluntarilor români a pus la dispoziţia guvernului ucrainean „*soldaţii necesari pentru apărarea ministerelor, depozitelor de muniţii, poştă, telegraf etc.*”. Este remarcabilă, în memoriile lui Bocu, imaginea „*soldatului român, cu chipul regelui Ferdinand, plimbându-se cu paşi apăsaţi*” în faţa clădirii Ministerului de interne de la Kiev¹⁶⁴.

La Kiev se aflau numeroşi reprezentanţi ai popoarelor din Austro-Ungaria şi Rusia. Aici Bocu a avut mai multe întrevederi cu Tomas Masaryk, lider al mişcării naţionale cehe, cu care a discutat problema întrunirii unui congres al naţiunilor din monarhie, la care să participe 300–350 de delegaţi şi să proclame destrămarea ei. Amândoi erau de acord „*că monarhia nu poate fi distrusă decât dinăuntru, prin popoarele ei, indiferent de sorţii războiului*”. Deoarece proiectul congresului nu a găsit ecou în cercurile guvernamentale româneşti, a organizat vizita lui Masaryk la Iaşi, unde a fost primit „*cu onorurile unui şef de stat*”¹⁶⁵.

Alături de cehi, cei mai numeroşi, la Kiev activa un comitet polon, al cărui preşedinte era un nobil, Bartoşevici, în palatul căruia s-au ținut mai multe consfătuiri. În Ucraina situaţia nobililor polonezi era una particulară. Marea proprietate se afla în mâinile acestora. Sever Bocu a remarcat că împotriva acestei nobilimi poloneze „*mişcarea ucraineană îmbrăca şi un caracter bolşevic*”¹⁶⁶.

În 29 noiembrie 1917, la Kiev a fost organizat un mare miting al naţiunilor din Austro-Ungaria, la care au participat 10.000 soldaţi cehi, slovaci, sârbi, croaţi, poloni, ruteni. Din raţiuni politice, generalul Coandă a interzis participarea soldaţilor români. Împotriva ordinului, au fost acolo Sever Bocu, Ghiţă Pop, Filaret Doboş, redacţia gazetei „România Mare”. Adunarea s-a desfăşurat sub preşedenţia profesorului ceh Maxa. Au vorbit Bartoşevici, în numele polonezilor, Masaryk, Bocu în numele românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, slovenul Pavel Golia din Craina, locotenentul ceh Medek, sârbul Grulovici şi Filaret Doboş în numele voluntarilor „*absenţi*”¹⁶⁷.

Sever Bocu a participat, „*în calitate de voluntar*”, la Congresul naţiunilor din Rusia, organizat la Kiev în septembrie 1917, la care „*au fost reprezentate 36 de naţiuni*” şi la Congresul armatei ucrainiene, din octombrie 1917, unde au participat circa 2.000 de delegaţi¹⁶⁸.

El a fost însărcinat de Ministerul de interne pentru a organiza propaganda în vederea recrutării de noi voluntari în armata română. Această misiune, „*mai mult politică decât militară*”, cum mărturisea Bocu, l-a adus uneori în conflict cu colonelul Pietraru, căruia i-a făcut, în memorii, o imagine diferită de cea a celorlalţi

---

¹⁶⁴ Bocu, *Drumuri*, p. 327.

¹⁶⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 324.

¹⁶⁶ Bocu, *Drumuri*, p. 327.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ Bocu, *Drumuri*, p. 329.

memorialiști, nu lipsită de o anumită tentă politică. La Kiev, Bocu a editat publicația „România Mare”. Primul număr a apărut în 20 iulie 1917, în 5.000 de exemplare și a fost difuzat „prin toate lagărele de prizonieri din Rusia”¹⁶⁹.

Redacția ziarului „România Mare” a contribuit la organizarea Societății românilor de dincoace de Nistru, din care făceau parte membrii coloniei române din Kiev și Societatea studenților universitari români, cu menirea de a organiza din punct de vedere „politic și cultural” românii din Ucraina, al căror număr depășea 300.000, după alte estimări 4–500.000. În fapt, societatea a urmărit cultivarea sentimentului național la românii transnistrieni și a trimis doi reprezentanți în Sfatul țării de la Chișinău. Semnificativ este faptul că din această societate au făcut parte și ofițeri din Corpul voluntarilor români¹⁷⁰.

Declanșarea revoluției bolșevice în Rusia a accelerat destrămarea armatei rusești și instaurarea unei stări de anarhie, de dezordine, cu deosebire în Basarabia, unde „sute de mii” de militari au invadat țara, „terorizau, jefuiau, furau”. În numele românilor basarabeni din Kiev s-a cerut guvernului din Iași intrarea armatei române în Basarabia pentru protejarea vieții și a bunurilor locuitorilor. A fost trimis un regiment de voluntari din Kiev sub pretextul apărării munițiilor armatei române. Acesta a fost atacat în gara Chișinău de bande bolșevice. În urma ciocnirii, regimentul a fost dezarmat și internat, lăsând șase morți și mai mulți răniți¹⁷¹.

După ce primele batalioane de voluntari au ajuns la Iași, Marele Stat Major a pus la dispoziția Corpului de voluntari din Kiev 15 ofițeri pentru a ajuta comisiile de recrutare a voluntarilor în repatrierea lor. Din cauza războiului civil din Rusia, misiunea lor a fost să aducă la Iași pe militarii români care s-au înscris pe listele de voluntari. Cei 15 aveau o bogată experiență în recrutarea voluntarilor, dobândită la „școala” de la Darnița. Misiunea lor s-a dovedit extrem de dificilă din cauza întreruperii comunicațiilor între mai multe regiuni din Rusia. O asemenea misiune a fost descrisă de Mihai Petricoane Drugărin, trimis la Novocerkask, pentru a repatria un grup de voluntari condus de căpitanul Robu. Aceștia se aflau izolați, fără contacte în oraș sau cu comandamentul din Kiev și fără nicio posibilitate de orientare:

„Pretutindeni pe unde te duci neliniște și neîncredere, nu poți să știi absolut nimic, nici cine ți-e prieten, nici cine ți-e dușman. Oamenilor le este frică să vorbească unii cu alții. Poșta nu vine...”.

Misiunea lui Petricoane Drugărin a durat din decembrie 1917 până în mai 1918. A fost îngreunată de luptele dintre forțele bolșevice și cazacii de acolo.

Trupele Puterilor Centrale au invadat Ucraina. Voluntarii împrăștiați în toată Rusia s-au văzut în fața unui dublu pericol, cel bolșevic și cel germano-austriac.

¹⁶⁹ Bocu, *Drumuri*, p. 323.

¹⁷⁰ Bocu, *Drumuri*, pp. 330-331.

¹⁷¹ Bocu, *Drumuri*, pp. 330-334.

Grupul condus de Mihai Petricoane Drugărin a reușit să treacă printre bolșevici și germani, să traverseze Basarabia, pentru a ajunge la Iași¹⁷². A fost un traseu urmat de mai mulți voluntari. Dintre cei rămași la Kiev, o parte au pornit spre Moscova, unde s-au făcut, „sub constrângerea împrejurărilor, bolșevici de circumstanță”¹⁷³.

Între timp România a încheiat pacea separată cu Puterile Centrale, armata a fost demobilizată, regimentele de voluntari dizolvate și ofițerii lor repartizați la diverse unități. Atmosfera Iașului a devenit apăsătoare și neprielnică pentru mulți dintre fruntații românilor bănățeni și ardeleni odată cu instalarea regimului progerman în România. Sever Bocu a reținut un moment sugestiv pentru acele vremuri, înmormântarea lui Delavrancea, unul din militanții intrării României în război de partea Antantei. Catedrala mitropolitană a refuzat să-i primească sicriul și, „cu toate opreliștile și măsurile sau tocmai din cauza lor, înmormântarea lui Delavrancea se prefecă într-o mare demonstrație națională și antantofilă”. Cât privește voluntarii, „aceștia au sărbătorit 3/15 mai într-o biserică dosnică, ascunsă”, „urmăriți și amenințați mai rău ca sub unguri”¹⁷⁴. În atmosfera sumbră de umilință și servilism față de germani, singură figura luminoasă a reginei Maria a încălzit sufletele celor deznădăjduiți. Sever Bocu menționează rolul reginei la despărțirea de Misiunea Militară Franceză,

„când tot Iașul împreună cu familia regală stătu o jumătate de zi în gară, demonstrând pentru Aliați și pentru Franța. Ea califică drept crimă și trădare pacea guvernului Averescu. Toate acestea le afla Iașul și făcea ca războiul să continue mai departe, în suflete, care nu au fost lăsate să dezarmeze. Acest război, în continuare, avea un singur comandant, pe regina Maria!”¹⁷⁵.

Aceeași atmosferă o amintește Sever Bocu, relatând și elanul armatei, atitudinea reginei. El scria că „în Iași termometrul încrederii și al optimismului se menținea urcat, cu toate știrile dezastruoase ce veneau de pe frontul rus și amenințau cu prăbușirea generală”. A descris personalitatea contradictorie a generalului Averescu, devenit „un mit, un erou legendar al războiului”, în care „ducea, însă, o luptă inegală eroicului cu politica”. Un alt amănunt semnificativ, amintit de Bocu, s-a referit la Consiliul de coroană, unde prințul Carol, contrar protocolului, a cerut să mai fie ascultat un glas:

„Este al reginei, unit cu al meu, al invalizilor, ofițerimii și al oștirii. Vă rugăm, vă conjurăm să nu iscăliți această pace rușinoasă”¹⁷⁶.

Înainte de căderea guvernului Averescu, Corpul voluntarilor, aflat la Hârlău, s-a pus de acord cu Legația franceză să fie evacuat, pe cheltuiala Franței, prin Vladivostok, pe frontul de vest. După semnarea preliminarilor de pace de la

¹⁷² Petricoane Drugărin, pp. 733-734.

¹⁷³ Bocu, *Opt luni*, p. 379.

¹⁷⁴ Bocu, *Drumuri*, pp. 338-339.

¹⁷⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 339.

¹⁷⁶ Bocu, *Drumuri*, p. 342.

Buftea, Averescu a dizolvat acest corp. Deziluziile trăite de Bocu l-au determinat să aleagă refugiul în Occident, împreună cu Octavian Goga. Cu sprijinul unui voluntar intrat în solda regimului bolșevic, Guiu, animat de sentimente românești, cei doi fruntași au trecut prin „Apocalips”, cum a denumit Bocu drumul său peste Ucraina, Rusia, până la Londra și Paris. Era în august 1918¹⁷⁷.

Memoria voluntarilor bănățeni a reținut un alt eveniment deosebit, ordinul de mobilizare a armatei române, „cu adevărat noua mobilizare”, scria Petricoane Drugărin. „Ce urmează a fost ca în povești. Dintr-o dată am uitat toate necazurile, toate frământările și nu vedeam nimic altceva decât viitorul”.

Toamna anului 1918

În armata austro-ungară, procesul de disoluție, manifest încă de la sfârșitul anului 1917, s-a accentuat pe fondul înfrângerilor suferite pe câmpurile de război, a lipsurilor de tot felul. Radicalizarea ostașilor, contaminați de revoltele izbucnite în diverse părți, de spiritul revoluționar, de privațiunile suferite de populația civilă, toate acestea au făcut să atenueze, până la anulare, elanul patriotic din anul 1914, înlocuit tot mai mult cu revolte sociale sau naționale.

Memoria colectivă a desemnat evenimentele din toamna anului 1918, din Banat și Transilvania, cu denumirea de revoluție. A fost percepția generală a epocii despre evenimentele desfășurate în Austro-Ungaria, dar și în Banat sau Transilvania. În ce măsură se justifică sintagma din punctul de vedere al interpretării istorice, nu ne propunem să răspundem aici. În memoria colectivă, evenimentele au fost considerate ca o schimbare profundă, ca un sfârșit de regim și începutul unuia nou, ca un moment care a marcat despărțirea de lumea veche a imperiilor și de început a unei noi lumi, a statelor națiuni.

Românii au trăit intens sentimentul că asistă la prăbușirea imperiilor, a inegalităților de tot felul, al constituirii consiliilor naționale ca forme de putere ce au precedat noua administrație națională, noile alcătuirii statale. Manifestările pe care le-a îmbrăcat fenomenul caracterizat cu termenul de revoluție au fost dintre cele mai diferite, de la cele politice la violența socială, la acțiuni militare sau manifestări de solidaritate națională. Memoria colectivă a fost influențată de reconstituirea istorică a evenimentelor, dar a reținut și unele aspecte pe care istoricii nu au putut să le cuprindă în reconstituirea lor.

Anul 1918 a fost decisiv în istoria războiului nu numai din punct de vedere militar, dar și al mentalului colectiv, care a început să conștientizeze sfârșitul marii conflagrații și prăbușirea monarhiei.

Lipsurile de tot felul au afectat atât armata, cât și populația civilă.

---

¹⁷⁷ Bocu, *Drumuri*, pp. 341-350.

„Intrarea S.U.A. în război, cu toate consecinţele sale, a fost unul dintre evenimentele care au generat optimism şi speranţe la popoarele din Austro-Ungaria, punând capăt visurilor de victorie ale armatelor germană şi austro-ungară. S.U.A. în război – scria Coriolan Băran – a dat nu numai speranţe noi, ci chiar o siguranţă că Marea Antantă va câştiga războiul... Toată lumea, dar în special noi militarii a trebuit să constatăm că în armatele germano-austriece stările au suferit o înrăutăţire vizibilă”¹⁷⁸.

Cauzele au fost de natură economică, socială, politico-naţionale. În primul rând a fost criza alimentară, mai ales în Austria, la care s-a adăugat lipsa muniţiilor, moralul scăzut al soldaţilor, uzura echipamentului şi a armamentului. O menţiunează C. Băran:

„În ultimul an al războiului criza alimentară a luat proporţii de necrezut... În afară de pâine şi din când în când carne, de la manutanţă nu primeam nimic”.

Mai ales armata a fost serios afectată de lipsa alimentelor. Spre deosebire de imaginea de belşug din primul an de război, care a dat încredere militarilor din armata austro-ungară, memorialistica bănăţeană a reţinut demoralizarea, neputinţa, perspectiva tot mai apropiată a înfrângerii.

„Criză de alimente, mai ales în Austria. Raţiile de hrană au fost reduse. Echipamentul uzat. Muniţii puţine, se cerea folosirea lor cu mare economie. Moralul scăzut, atât în armată, cât şi la populaţia civilă”¹⁷⁹.

Lipsa alimentelor a afectat toate categoriile sociale, încât multe femei, chiar dintre cele de condiţie socială bună, au intrat în diverse servicii (spitale de exemplu) pentru a-şi asigura hrana zilnică. Coriolan Băran a reţinut proporţiile fenomenului:

„Lipsa de alimente în Austria a ajuns la un grad de neînchipuit. Pâinea se dădea în raţii foarte mici, pe cartele. Puţină carne de vită, de porc deloc, lipsă de cartofi şi de legume”¹⁸⁰.

Acelaşi memorialist a remarcat contrastul cu situaţia de la începutul războiului:

„Situaţia din 1918 nu mai era cea din 1914–1915. La început soldatul bine îmbrăcat, bine alimentat, iar la muniţii fără economie. În 1918, haine uzate, mâncare slabă şi puţină, ordin de a evita muniţiile, numărul dezertorilor în creştere enormă, iar moralul la pământ”¹⁸¹.

Sfârşitul războiului era aşteptat peste tot, atât pe front, cât şi în rândul populaţiei civile. Elanul primilor ani, încrederea în victorie au lăsat loc, în tabăra austro-ungară, apatiei, îngrijorării, fricii.

---

¹⁷⁸ Băran, *Memorii*, p. 242.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ Băran, *Memorii*, p. 246.

¹⁸¹ Băran, *Memorii*, p. 267.

„În aceste condiții, observa același memorialist, evident că războiul nu mai putea dura. Ofițerii austrieci erau apatici și așteptau sfârșitul, oricum ar fi fost. Ungurii, tare țănoși în anii trecuți, s-au îmblânzit și priveau cu grijă, chiar cu frică în viitor. Se gândeau la o sumedenie de soluții și la concesiuni care vor trebui făcute minoritarilor. La una singură nu se gândeau, la descompunerea Ungariei”¹⁸².

Pentru prima oară perspectiva destrămării monarhiei era conștientizată de români, ca și speranța unui viitor mai bun. După patru ani de război, de umilințe și de opresiuni, speranța a renăscut în societatea românească.

„După unirea Basarabiei, după dezastrul de la Piave și după prăbușirea frontului din Balcani, optimismul românilor avea un temei real. Nimeni nu mai pune la îndoială că războiul era pe sfârșite și că puterile Antantei vor ieși biruitoare”¹⁸³.

Un adevărat barometru pentru această atmosferă l-a constituit prezența românilor la „Cornul vânătorilor” din Budapesta și la societatea „Petru Maior”. Dacă la sfârșitul anului 1917 și la începutul lui 1918 doar câțiva parlamentari s-au perindat pe acolo, în toamna anului 1918 Băran a regăsit „Cornul vânătorilor”, „atmosfera radical schimbată. Speranțele au înviat din nou în suflete. Lume românească mai multă și mai gălăgioasă”. După ani de teroare, suspiciuni sau arestări, în societatea românească din Budapesta „problemele se discutau fără rezerve și fără teamă. Trasm viitoarele frontiere ale României Mari”. Sentimentul spontan al unității, afirmat până acum la modul ideal, prindea contur practic, ca o posibilitate reală. Ideea unirii românilor din Austro-Ungaria cu România trecea în domeniul faptelor, mai ales după publicarea punctelor wilsoniene în capitala Ungariei. Acestea au „stârnit un entuziasm de nedescris în cercurile românești din Budapesta”¹⁸⁴. De cealaltă parte, ungurii de rând,

„poporul, nu-și dădeau seama clar de evenimentele care se petrec în lume. Grijile alimentare, scumpetea îi preocupau mai mult decât «marea politică». Chiar și ofițerii, mai ales cei de rezervă, șovini și intoleranți, care înainte cu doi ani mâncau «valahii» de vii, acum s-au domolit complet. Discutau cu mult interes dezertările din armată, devenite foarte frecvente. Soldații ieșiți din spitale și cei din concediu, care urmau să se prezinte în corpurile lor de trupă pentru a fi trimiși pe front, se refugiau prin păduri, formând așa zisul «Zeleni kader»”¹⁸⁵.

În timpul războiului, când activitatea P.N.R. a fost paralizată în Banat și Transilvania, Budapesta a rămas centrul vieții politice a românilor. Cei cinci parlamentari care au reprezentat partidul s-au limitat să apere frunțașii români internați în lagăre sau încarcerați, cum a fost, de exemplu, Valeriu Braniște. Activitatea propriu-zisă în teritoriu a încetat în condițiile represiunilor declanșate

---

¹⁸² Băran, *Memorii*, p. 247.

¹⁸³ Băran, *Memorii*, p. 269.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ Băran, *Memorii*, p. 270.

împotriva românilor. Singurul personaj politic care menţinea legătura cu organizațiile P.N.R. din Banat și Transilvania, mai exact cu unii militanți, era Ștefan Cicio-Pop, asistat de Ioan Erdelyi. Sediul P.N.R. la Budapesta era la biroul avocațial al lui Erdelyi, iar parlamentarii se întâlneau în camera de hotel a protopopului Demian. Erdelyi întreţinea corespondența cu liderii sau fruntașii partidului din diferite zone. În noile împrejurări prezența românilor la „Cornul vânătorilor” s-a mărit, de regulă se întâlneau parlamentarii români, atât unii guvernamentali, cât și naționali, oameni politici români din Ungaria, militari răniți sau în trecere prin Budapesta și studenți. „Cornul vânătorilor” a devenit clubul politic al românilor din Budapesta¹⁸⁶.

Martor al evenimentelor, de multe ori și participant la discuțiile de la „Cornul vânătorilor”, Coriolan Băran descrie atmosfera nouă creată în capitala Ungariei, atât în societatea românească, cât și în unele cercuri maghiare:

„La Cornul Vânătorilor apar persoane nevăzute până atunci, chiar și unii politicieni maghiari au căutat apropiere de cercurile conducătoare românești”.

Băran l-a remarcat pe Fényes László, deputat independent și reputat ziarist. Cu surprindere a constatat că nici cercurile progresiste maghiare, cum au fost cei grupați în jurul revistei „XX Század” și al ziarului „Vilag”, nici socialiștii unguri nu au sesizat „*situația reală în care se afla Ungaria și nici consecințele pe care le va avea sfârșitul războiului. Cu toții doresc încetarea vărsării de sânge fără rost, dar niciunul nu mergea așa de departe ca să prevadă sfârșitul monarhiei și dezmembrarea Ungariei*”¹⁸⁷.

În această atmosferă, comitetul P.N.R. a hotărât „*reluarea activității din plin a clubului parlamentar*”. Membrii lui se aflau în permanență la Budapesta, încât acesta și-a asumat rolul diriguitor al activității politice românești în acel moment. Deoarece activitatea P.N.R. a fost practic paralizată în timpul războiului, conducerea politică a românilor „*a avut de luptat cu mari lipsuri. Lipsea veriga, legătura directă între conducere și popor*”.

Modificarea atitudinii P.N.R., în sensul adoptării unei acțiuni politice mai energice, ofensive, a fost influențată, după părerea lui C. Băran, de atitudinea fermă, hotărâtă a cehilor. Aceștia au avut „*o influență salutară și asupra corifeilor noștri ... începând și dându-i o acțiune mai intensă și mai curajoasă*”¹⁸⁸.

Astfel s-a ajuns la ședința comitetului P.N.R. din 12 octombrie, de la Oradea, care a adoptat declarația de autodeterminare a națiunii române. Fără a insista asupra acestui moment, relativ bine cunoscut, trebuie menționată opinia lui Băran despre rolul lui V. Goldiș în redactarea declarației. El contestă faptul că a fost opera exclusivă a lui Goldiș. Goldiș a fost ales pentru că era unul dintre puținii prezenți acolo care scria foarte bine în limba română. După părerea lui Băran, textul

---

¹⁸⁶ Băran, *Memorii*, pp. 269-270.

¹⁸⁷ Băran, *Memorii*, p. 270.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

declarației este un elaborat colectiv, lui Goldiș încredințându-i-se doar stilizarea și îmbunătățirea limbajului¹⁸⁹. Este o opinie subiectivă și pătimasă, determinată de adversitatea politică dintre Băran și Goldiș. Prezentarea declarației de autodeterminare în ședința Parlamentului Ungariei din 18 octombrie, de către Al. Vaida Voevod, moment crucial în activitatea politică românească, „a venit prin surpriză și pur și simplu deputații unguri au rămas stupefiați”. Abia după plecarea lui și-au revenit și au început vociferările, pretinzând măsuri riguroase împotriva lui Vaida. Pentru a preîntâmpina posibile măsuri sau manifestări împotriva deputatului român, conducerea P.N.R. i-a asigurat o gardă formată din studenți, dispusă la ieșirea din clădire, pentru a interveni în asemenea situație. Intervenția nu a fost necesară, Vaida a ieșit repede din clădire și a dispărut cu o mașină¹⁹⁰. Proclamarea autodeterminării românilor în parlament a modificat atitudinea clasei politice, „tonul gazetelor din Budapesta s-a schimbat radical”, dar „cu dezmembrarea Ungariei nu s-a împăcat niciuna, nici chiar cele mai progresiste ziare”¹⁹¹.

Coriolan Băran amintea că „însuflețirea a pus stăpânire pe tot ce era român în Budapesta”, inclusiv printre cei care până „în urmă cu o lună erau rezervați, neîncredători, unii chiar lași”. O atitudine națională au manifestat și socialiștii români din Budapesta, despre care Băran scria că erau „într-o fierbere și activitate intensă”. Social-democrații au colaborat cu societatea „Petru Maior”, au organizat șezători comune pentru publicul românesc din Budapesta. În luna octombrie 1918, socialiștii și studenții au organizat împreună

„o șezătoare cu program bogat în sala cinematografului «Omnia», unde au fost prezentate conferințe cu caracter istoric, iar corul societății «Petru Maior» a prezentat un concert. La sfârșitul acestuia sala a cântat «Marseilleza», «Deșteaptă-te române», «Pe al nostru steag»”¹⁹².

Memorialistica amintește apropierea dintre socialiști și naționali, tentativele liderilor social-democrați de a se apropia de conducerea P.N.R. În acest sens, Băran evoca meritele lui Leonard Paukerow și mai ales ale lui Iosif Jumanca, spiritul românesc care îi governa, fermitatea cu care își susțineau principiile ideologice, subliniind „deplina loialitate și meritul Partidului socialist român în lupta pentru unire”¹⁹³.

Conducerea P.N.R. a decis ca ecoul favorabil, provocat de discursul lui Vaida Voevod în parlament, să fie exploatat politic. Într-o ședință a comitetului din 22 octombrie s-a hotărât declanșarea unei acțiuni pentru a pregăti convocarea adunării naționale. La ședința respectivă au participat reprezentanții studenților români din Budapesta, între ei și Coriolan Băran, care au primit misiunea să

¹⁸⁹ Băran, *Memorii*, p. 271.

¹⁹⁰ Băran, *Memorii*, p. 273.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² Băran, *Memorii*, p. 274.

¹⁹³ *Ibidem*.

meargă în locurile lor de baștină și, împreună cu frunțașii locali ai P.N.R., să pregătească populația românească pentru acest moment¹⁹⁴.

Izbucnirea revoluției în Ungaria a constituit evenimentul care a reținut atenția mai multor memorialiști. Primii care s-au manifestat în acest sens revoluționar și au adus vestea în Banat au fost soldații. Coriolan Băran amintește ecoul evenimentului la Nerău. Din trenul care sosea acolo, la orele 20, a coborât un grup de soldați, săteni din localitate, care făceau serviciul în garnizoana Seghedin:

„Soldații nu aveau rozete pe chipiuri cu inițialele împăratului, iar gradații erau lipsiți de grade... Aceștia ne-au povestit că în orele de după masă a izbucnit revoluția. Soldații au rupt gradele de pe umerii ofițerilor și le-au tăiat rozeta de pe chipiu”.

Este cea dintâi imagine despre modul în care s-a manifestat la început revoluția. După Băran, aceasta a izbucnit pe frontul italian în ziua de 30 octombrie și s-a răspândit în curs de 24 de ore în toată monarhia¹⁹⁵. P. Bizerea a notat laconic: „*Joi, în 18/31 octombrie 1918, sosește la Vârșeț știrea că stăpânirea milenară a ungarilor se prăbușise*”.

Nicolae Badiu a reținut „*entuziasmul până la delir*” al soldaților unguri de la Komorn:

„Se produce un tumult și când îmi ridic ochii văd cum ofițerii cu soldații în frunte își smulg de pe chipiuri efigia regelui și o calcă în picioare, gradații din curte imită pe ofițerii din balcon. Strigăte generale «Trăiască republica». Și atunci spontan, tumultuos, izbucnește din toate piepturile «Hymnusz-ul» maghiar. Toate capetele se descoperă, numai noi, românii și sârbii (vreo 200), am rămas acoperiți”.

Admonestați, Badiu le-a răspuns că nu „*înțelegeau o boabă din toată afacerea asta*”. Imediat limba de comandă germană a fost înlocuită cu limba maghiară¹⁹⁶.

Acesta a fost semnalul pentru dizolvarea deplină a regimentului, „*mulțimea a și pornit la gară*”, cu toată opoziția superiorilor. Starea de anarhie s-a instalat imediat. Ofițerii erau înspăimântați,

„soldații cereau gradaților îndepărtarea semnelor distinctive. Nimeni nu mai saluta, disciplina s-a rupt și un chaos stăpânește sufletele dornice de senzațiuni noi”.

Revoluția a început în armata din Ungaria cu îndepărtarea simbolurilor Casei de Habsburg¹⁹⁷.

O altă imagine semnificativă, a doua într-o posibilă cronologie a manifestărilor revoluției în rândurile armatei o reprezintă trenurile ticsite cu care soldații s-au repatriat. Se întorceau militarii unguri care și-au părăsit regimentele mutate în timpul războiului în Austria și Boemia. Veneau acasă pentru a se pune în slujba Ungariei libere. Se întorceau acasă și românii din Banat sau Transilvania. Trenul de

---

¹⁹⁴ Băran, *Memorii*, p. 276.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Badiu, p. 145.

¹⁹⁷ Badiu, p. 146.

Seghedin era plin, povestește Nicolae Badiu, „nu numai înlăuntrul, ci și pe afară, cope-rișurile, scările, treptele, toate erau arhipline”. Trenul care se îndepărta spre locurile natale i-a lăsat imaginea despărțirii de o lume a trecutului, dar și o speranță: „noi pentru ultima dată, poate, am mai văzut trufașele palate ale foștilor stăpânitori”¹⁹⁸.

Entuziasmul populației la aflarea acestei vești a fost amintit de mai mulți memorialiști. Cea mai elocventă imagine consemnată a fost aceea a gărilor pline de oameni. O descrie Nicolae Badiu în drumul său spre Seleuș, satul natal:

„În toate gările lacrimi de bucurie și îmbrățișări. Populația abrutizată din cauzele războiului, în fine, respira liber și pasiunile descătuse se manifestau după temperamentul individual, ținut atâta vreme în lanțurile de asuprire. Și toate gările erau pline de așteptători. Toți așteptau pe cineva care avea să vină sau care trebuia să vină”.

La sosirea în gara Seleuș, „urale și strigăte de bucurie ne-au primit la scoborâre”¹⁹⁹.

Pornind din Budapesta, cu trenul, și Coriolan Buracu vedea că populația, indiferent de naționalitate, „era foarte animată, voioasă și încântată”. La Mehadia situația era identică, „populația din comună era foarte animată, îndeosebi ostașii de pe front, cari au văzut pretutindeni mari transformări”²⁰⁰.

Revoluția din Ungaria a fost precedată de revolta marinarilor de la Pola. Telegrafisții de pe nave s-au aflat continuu în legătură cu nucleele revoluționare din Germania și din alte zone. Caius Brediceanu a trăit evenimentele de acolo, care au făcut posibilă constituirea gărzii românești:

„Subofițerii telegrafisți, cei mai mulți cu sentimente comuniste, au organizat la 26 octombrie 1918, la aceeași oră, o revoltă a marinarilor, care atât în Germania, cât și în Austria a avut la început un caracter bolșevic”.

El susține că a fost meritul soldaților și marinarilor cehi, educați încă dinainte de război prin organizațiile de socoli, că au „izbutit să canalizeze revolta bolșevică spre o revoluție națională”²⁰¹.

Revoluția a avut o componentă violentă, mai puțin consemnată în memoriile bănățene. C. Buracu amintea de devastarea magaziiilor, deși ecouri vagi ale violenței revoluționare apar în câteva memorii.

Nicolae Badiu menționa episodul răzvrătiților de pe moșiile grofului Csekonics, care au jefuit magazinele cu produse²⁰².

Mai amplă a fost manifestarea violenței revoluționare în comitatul Arad, unde

„revoluția a fost cu adevărat revoluție – scria Băran. Castelele aristocraților devastate, iar notarii comunali aproape toți alungați din comune. Au trecut zile până când s-a

---

¹⁹⁸ Badiu, p. 147.

¹⁹⁹ Badiu, p. 148.

²⁰⁰ Buracu, p. 524.

²⁰¹ Brediceanu, p. 474.

²⁰² Badiu, p. 149.

reuşit să se liniştească spiritele soldaţilor întorşi de pe front şi ale soţiiilor lor, rămase acasă, care îşi aveau şi ele răfuiala lor cu notarul comunal, în cele mai multe cazuri străin şi abuziv”²⁰³.

Notarii au fost cei care au suferit cel mai mult de pe urma revoltei spontane a populaţiei.

„Vestea prăbuşirii Imperiului habsburgic a fost primită cu mult entuziam de românii bănăţeni. Se deschidea o eră nouă, frumoasă, visată şi aşteptată de veacuri. La sate, din prima zi, situaţia a fost lămurită. Notarii străini, care în decursul războiului nu s-au purtat omeneşte – amintea Băran – pur şi simplu au fost alungaţi, fără a li se face alt rău”²⁰⁴.

Nicolae Badiu aminteşte şi explică atitudinea populaţiei sârbeşti, mai ales, faţă de notari:

„Faptul că acest funcţionar de la sate reprezenta toată urgia ungurească tăbărâtă pe capul românilor şi al sârbilor. El executa ordinele venite de la teribilul Tisza Pişta, el împărţea mila femeilor, revcira cele trebuincioase pentru armată, înscria pe cei ce trebuia(u) să plece la armată şi, în fine, tot de la el atărnă fâl-mântaşul (dispensa militară) al acelora care aveau drept să rămână acasă. Şi notarii, în majoritate unguri, în trufia lor oarbă nu s-au achitat demn de aceste îndatoriri. Toate păcatele guvernelor ungureşti le-au plătit aceşti funcţionari cu capul lor”²⁰⁵.

Au fost primii care au suportat consecinţele revoltei populaţiei sârbeşti, spre deosebire de români care, „în cazul cel mai rău i-au pus în trăsură şi i-au expediat până la sediul plăşii”²⁰⁶.

În afară de notari, violenţa s-a îndreptat împotriva jandarmului ungar, considerat şi acesta un instrument al vechiului regim. În afară de marii proprietari, notarii şi jandarmii au constituit ţinta manifestărilor de nemulţumire ale populaţiei, care a văzut în aceştia simbolurile vechiului regim maghiar. În simbolistica vremii, alături de însemnele naţionale şi aceste instituţii au fost considerate drept reprezentative pentru stăpânirea trecută. „Jandarmeria ungurească a fost dezarmată şi literalmente desfiinţată în ziua întâi de revoluţie. Notarii fugiţi din sate”²⁰⁷. Demolarea instituţiilor şi simbolurilor vechiului regim s-a petrecut şi la Mehadia:

„Drapelul naţional, care înfăşat în doliu, a fost desfăcut şi am pornit cu cântece naţionale spre primărie, unde am pus o tăblie cu o inscripţie românească, apoi am trecut la postul de jandarmi, unde se găseau cincini, i-am dezarmat, am pus tăblia românească şi am instalat un grup din «garda naţională», organizată în această zi din bărbaţii reînţorşi la vatră”²⁰⁸.

---

²⁰³ Băran, *Memorii*, p. 281.

²⁰⁴ Băran, *Memorii*, p. 277.

²⁰⁵ Badiu, pp. 147-148.

²⁰⁶ Badiu, p. 148.

²⁰⁷ Băran, *Memorii*, p. 277.

²⁰⁸ Buracu, p. 525.

Memoria colectivă a reținut, chiar dacă fragmentar, imaginea armatei germane în retragere, imaginea unei armate bătute, triste, dar, remarcau toți memorialiștii, disciplinată. O consemnează Nicolae Badiu, scriind că

„oastea care a purtat în suflet, timp de 4 ani, sacrul «furor teutonicus» a devenit o oaste bătută, care se retrăgea în modul cel mai trist spre nord, sperând a ajunge teafără în patrie. Dar și atunci era disciplinată”²⁰⁹.

Fostul militar C. Băran aprecia „că pentru o armată învinsă, disciplina trupelor era de admirat”. A existat și teamă din partea românilor de armata germană în retragere. La rândul său, Comandamentul german a cerut de la Consiliul Național Român garanții că nu vor fi atacați. „Foarte bucuroși le-am oferit aceste garanții”, scria Băran, menționând și o scrisoare a lui Cicio Pop către Mackensen, prin care îi cerea ca în timpul adunării naționale, convocată pentru 1 decembrie, „să evite trecerea prin Alba Iulia și satele vecine”. Mackensen i-a răspuns că va da ordin în acest sens, „ceea ce a și făcut”, astfel încât în timpul adunării „nu s-au văzut germani prin apropiere”²¹⁰. Aurel Cosma jr. a reținut o altă imagine, a soldaților germani nedumeriți de ceea ce se întâmpla în jurul lor și care priveau curioși la manifestarea de entuziasm național pe care o vedeau în trenurile ce duceau delegații la Alba Iulia:

„Ne-am încrucișat prin gări cu acele trenuri care îi înapoiau acasă pe ostașii germani, înfrânți în războiul mondial. Ei se întorceau din București cu figuri nedumerite și resemnate, dar bucuroase că au scăpat de pe fronturi. Ei ne priveau cu curiozitate, văzându-ne așa de veseli și auzindu-ne cum cântăm”.

Era o față a războiului, imaginea învinsului, dezorientat, care nu înțelegea euforia momentului ce-l traversau românii²¹¹.

Consiliile și gărzile naționale

Cea mai importantă manifestare a revoluției românești din toamna anului 1918 a fost preluarea și organizarea puterii, respectiv crearea sistemului instituțional capabil să asigure autogovernarea populației în condițiile prăbușirii sistemului politic și a administrației din Ungaria. Instituțiile reprezentative pentru efortul impresionant de organizare și conducere a vieții publice au fost consiliile și gărzile naționale. Instituția consiliilor sau a sfaturilor naționale a fost specifică perioadei de prăbușire a imperiilor, o regăsim la toate națiunile din fosta monarhie austro-ungară sau din Rusia. A fost creată de soldații din armata în descompunere, a fost adoptată și de populația civilă în condițiile înlăturării vechilor organisme ale puterii de stat și ale administrației din teritorii. În unele zone au înlocuit vechile instituții, în altele s-au constituit ca o alternativă la acestea, cu scopul de a apăra

²⁰⁹ Badiu, p. 148.

²¹⁰ Băran, *Memorii*, p. 282.

²¹¹ Cosma jr, *Începuturile*, p. 681.

interesele populaţiei lipsite până în acest moment de asemenea organisme politice sau administrative.

Instituţia politică care şi-a asumat rolul de conducător şi reprezentant al românilor din fosta monarhie a fost Consiliul Naţional Român, constituit din şase reprezentanţi ai P.N.R. şi şase reprezentanţi ai secţiei române a P.S.D. din Ungaria. Consiliile locale, judeţene, zonale sau comunale s-au format după exemplul şi în urma apelului Consiliului Naţional Central, care a funcţionat un timp la Budapesta, după care şi-a mutat sediul la Arad, în casa fruntaşului Ştefan Cicio Pop. Constituite pe cale revoluţionară, acestea au fost, deopotrivă, organe ale puterii şi ale administraţiei, cooperând cu instituţiile similare ale celorlalte naţiuni, cum s-a întâmplat în Timişoara sau în alte oraşe din Banat şi Transilvania. Unele s-au înfiinţat imediat după formarea Consiliului Naţional Central, chiar înaintea difuzării apelului acestuia, pentru a echilibra raporturile politice în urma constituirii consiliilor celorlalte naţionalităţi, din nou Timişoara fiind cel mai elocvent exemplu, aici constituindu-se patru consilii naţionale: român, german, maghiar şi sârbesc.

Memoria bănăţeană a reţinut evenimentul ca un moment semnificativ pentru manifestarea revoluţionară a populaţiei româneşti, deoarece semnifică preluarea puterii pe cale revoluţionară de către populaţie. Surprinzător a fost timpul scurt în care s-au constituit aceste consilii, începând cu data de 1 noiembrie 1918. S-a reuşit în câteva săptămâni, în unele zone din Banat în câteva zile, să se organizeze şi să preia puterea, să reprezinte interesele populaţiei româneşti, să apere viaţa, averea şi siguranţa locuitorilor. A fost un efort de organizare impresionant pentru o naţiune lipsită secole la rând de instituţii politice care să o reprezinte, a fost rezultatul unei colaborări depline între elitele locale şi populaţie.

În contextul entuziasmului general provocat de izbucnirea revoluţiei, a numeroase adunări publice, la Seleuş locuitorii s-au „înţeles ca în locul reprezentanţei comunale, care îşi avea mandatul încă de pe timpul ungarilor, să se aleagă un consiliu naţional, care să conducă afacerile comunei”. În acest consiliu au fost aleşi „toţi intelectualii şi fruntaşii comunei, așa că au fost reprezentaţi şi bogaţii şi săracii”. Nicolae Badiu a reţinut şi desfiinţarea consiliului naţional din comună de administraţia de ocupaţie sârbă în februarie 1919 şi alegerea unei noi reprezentanţe comunale pe baza legii maghiare. Potrivit aprecierii sale, Consiliul Naţional

„nici nu a fost ales să administreze comuna, ci mai mult să apere interesele naţionale ale locuitorilor, dar fiind comuna pur românească, acest consiliu a funcţionat şi ca o corporaţie reprezentativă a comunei politice”²¹².

Misiunea consiliilor a fost să asigure aprovizionarea populaţiei cu alimente, combustibil, să o reprezinte în relaţiile cu celelalte naţiuni. La Seleuş, consiliul a încredinţat la şase persoane să aducă de la Jimbolia „două vagoane de grâu, ce a fost cumpărat mai înainte încă pentru populaţie, dar nu a sosit din pricina tulburărilor”. Grăul

---

²¹² Badiu, p. 152.

a fost furat de populația răzvrătită, dar cei șase delegați au recuperat banii depuși la Becicherecul Mare pentru această cumpăratură. Acest consiliu „a împărțit foștilor soldați săraci sume variind între 200 și 400 coroane, în sumă de circa 40.000”, „a susținut și ridicat moralul locuitorilor, membrii consiliului înființând un cor bărbătesc, aranjând petreceri cu pronunțat caracter românesc”, a arborat tricolorul în fața primăriei²¹³.

A fost remarcată rapiditatea cu care s-au constituit aceste consilii. La Vârșeț, la inițiativa tinerilor s-a întrunit o adunare. Aceasta a difuzat un apel prin care îndemna populația din comunele vecine să constituie, în fiecare comună, consilii naționale românești de câte 10–30 membri, care să asigure „pacea, ordinea publică, avutul și siguranța personală”. În urma acestui apel, începând cu ziua de 5 noiembrie, comunele din jurul Vârșețului au format consilii și gărzii naționale. Este deosebit de interesantă observația lui P. Bizerea despre semnificația acestei organizări:

„Multe din comunele organizate astfel constituiau un fel de republici independente, căci Banatul nostru nu aparținea nici unui stat”²¹⁴.

Memorialistul a reținut vidul de putere creat prin prăbușirea monarhiei și efortul de organizare, respectiv de autogovernare al populației locale.

Organizarea consiliilor s-a făcut după un anumit ceremonial, adoptat ad-hoc, același aproape în toate localitățile, care îmbina sacrul și profanul în buna tradiție a adunărilor naționale românești. La Mehadia, ceremonialul amintit de C. Buracu s-a desfășurat astfel:

„Organizarea s-a făcut la 4/17 noiembrie într-un cadru solemn. La orele 2 după amiază s-a adunat toată lumea în fața bisericii, unde am oficiat un scurt serviciu divin și sfințirea apei. Am ținut o cuvântare, arătând însemnătatea evenimentelor politice internaționale, dar mai ales pentru neamul nostru românesc. Am cerut ca toți să depunem jurământul de credință pentru neamul românesc, ceea ce s-a și făcut cu mare entuziasm și solemnitate ... și am instalat un grup din «garda națională», organizată în această zi din bărbații întorși la vatră”²¹⁵.

În ziua următoare, la Mehadia s-au întrunit delegații din 15 comune, „constituindu-se Consiliul Național Român al districtului Mehadia”²¹⁶.

Organizarea politică a națiunii române sub forma consiliilor naționale a inclus și componenta militară, reprezentată prin gărzile naționale, organisme militare subordonate consiliilor, de la nivel central până la cele din comune. Atribuțiile militare s-au suprapus cu cele politice, uneori și denumirea dată acestor consilii ilustrând această suprapunere. La Alba Iulia, consiliul național a purtat denumirea

²¹³ Badiu, pp. 152-153.

²¹⁴ Bizerea, p. 294.

²¹⁵ Buracu, pp. 524-525.

²¹⁶ Buracu, p. 525.

de Consiliul Militar Român²¹⁷. La Timișoara, în 31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Militar Național Român²¹⁸.

Gărzile naționale s-au format în urma proclamației și apelului C.N.R.,

„ca să fie pretutindeni organizate formațiuni de gărzi sau legiuni din ostași români, menite să garanteze ordinea publică, avutul sătenilor noștri, care erau pe atunci primejduite de jafuri și distrugerii...”.

Aurel Cosma jr. a consemnat starea de anarhie creată în urma declanșării revoluției:

„Pe atunci se comiteau aproape pretutindeni jafuri și omoruri de către bande de tâlhari sau răufăcători proveniți din soldați fără conștiință umană, care au dezertat de pe fronturile de război în plină destrămare, aceștia operând fără scrupule diferitele atrocități în fapte de răzbunare sau crime mai ales împotriva țăranilor noștri și a gospodăriilor rurale, ca și în contra negustorilor de la sate”²¹⁹.

Combaterea jafurilor și a crimelor săvârșite împotriva populației din mediul rural de către dezertori din armată sau de „*înflămânziți și nevoiași, victime ale mizeriei și foametei pricinuite de război*”²²⁰, a constituit o preocupare constantă a C.N.R. încă de la înființare. Consiliul dorea să demonstreze Europei capacitatea de organizare și de guvernare a românilor ca un argument pentru viitoarele tratative de pace. În haosul și dezorganizarea provocată de revoluție, ținea să ofere imaginea națiunii române ca un factor de ordine și stabilitate în Transilvania și Banat. O spune clar proclamația Consiliului Național Român din 2 noiembrie, invocată și de Aurel Cosma jr., unul dintre organizatorii gărzilor naționale din Timișoara și Arad:

„Să luați la cunoștință că jafuri și omoruri compromis cauza sfântă a democrației, care este chemată a închea întreaga lume într-o singură societate, unde vor domni cele mai curate idei ale libertății, frățietății și egalității... Fiecare român are datoria să contribuie la susținerea ordinii. Jefuitorii sunt cei mai mari dușmani ai poporului românesc. Dați-ne o mână de ajutor, ca să putem prezenta înaintea lumii tânăra și frumoasa națiune română, în deplina ei curățenie, nepătată”²²¹.

După Coriolan Băran, înființarea urgentă a gărzilor s-a impus prin faptul că jandarmeria română a fost dezmembrată și desființată în prima zi de revoluție. „*Era urgent și necesar un organism pentru asigurarea ordinii*”. Gărzile s-au constituit într-un timp scurt. În plasa Sănnicolaul Mare s-au organizat într-o zi, în toate comunele. „*De arme și muniții n-am dus lipsă* – scria organizatorul lor, C. Băran. *Au adus oamenii de la regiment tot felul de arme, până și mitraliere*”. Același memorialist amintește spiritul de abnegație al soldaților abia întorși de pe front, unde au luptat

---

²¹⁷ Cosma jr., *Armata unirii*, p. 622.

²¹⁸ Cosma jr., *Începuturile*, p. 677.

²¹⁹ Cosma jr., *Amintiri*, p. 634.

²²⁰ *Ibidem*, p. 634.

²²¹ *Ibidem*, pp. 638-639.

pentru o cauză străină, care „cu bucurie s-au angajat să servească în gărzile naționale, de astă dată pentru națiunea română”. Viața acestor organisme politice și militare a fost de scurtă durată. După numai 7–8 zile, au intrat trupele sârbești în Banat. „În prima zi au dizolvat și au dezarmat gărzile naționale”²²².

Consiliul militar român din Alba Iulia a organizat gărzile naționale, sub comanda căpitanului Florian Medrea. Acest „organ ostășesc, autohton și voluntar”, era alcătuit din 1.700 soldați și a preluat conducerea militară a întregului comitat Alba Inferioară. Consiliul a reușit

„să pună mâna cu soldații săi pe depozitele de arme și muniții din citadela Alba Iulia ... dobândind prin această îndrăzneală operațiune, pe seama unităților militare ale Armatei Unirii – cum a denumit-o Aurel Cosma jr. – o cantitate de 30.000 puști, 4 tunuri, 30 mitraliere și câteva care blindate”²²³.

Garda națională din Timișoara s-a organizat în 31 octombrie sub comanda căpitanului Lucian Georgevici, asistat de Aurel Cosma jr. Era formată din „voluntari și mai ales din ostași reîntorși de pe fronturile de luptă”²²⁴. La Lugoj garda națională s-a înființat în 3 noiembrie și a preluat toate localurile militare din localitate. Un rol important aici au avut liceenii și studenții, „primiți ca voluntari”. Filaret Barbu, activ în gardă își amintea: „Foarte bine ni-o mers aici, dar și mai bine am făcut serviciu... Eram foarte bine echipați și bine ne-a stat în garda primă românească”²²⁵.

În Arad garda națională s-a constituit la 1 noiembrie 1918, sub comanda locotenent colonelului în rezervă Petru Oprea. Aceasta a depus următorul jurământ în fața lui Ștefan Cicio Pop:

„Jur atotputernicului Dumnezeu că voi fi întru toate cu credință și supunere Sfatului Național Român din Ungaria, Transilvania și Banat. Conștient de dorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi credincios neamului unitar român și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiesc ei pe orice teritoriu politic. Așa să îmi ajute Dumnezeu!”²²⁶.

Comandamentul gărzii naționale din Arad și din comitatul Aradului s-a transformat în Comandamentul gărzilor pentru întreaga Transilvanie. Conducătorul era maiorul Alexandru Vlad, „un om de curaj și un excelent organizator”, „acest organism, compus din voluntari, a funcționat ca o veche organizație militară”. Deși s-au născut din nevoia de a menține ordinea publică, din februarie 1919 aceste gărzi au fost obligate „să apere Ardealul românesc față de trupele regulate ale armatei maghiare”. Linia de apărare a fost fixată la podul de la Brănișca și a trebuit să fie menținută timp de două luni. Coriolan Băran a povestit acest episod:

²²² Băran, *Memorii*, p. 278.

²²³ Cosma jr., *Armata unirii*, p. 623.

²²⁴ Cosma jr., *Începuturile*, p. 678.

²²⁵ Barbu, p. 156.

²²⁶ Băran, *Memorii*, p. 281.

„Lupte eroice au fost duse de oameni care 5 ani au stat pe front, luptând pentru interese străine, pentru ca apoi, când toate armatele din Europa au fost demobilizate, acești oameni de ispravă, care au fost gardiștii români, să trebuiască să continue lupta mai departe pentru a-și apăra cu prețul vieții pământul strămoșesc recent redobândit”²²⁷.

La Timișoara gărzile naționale s-au constituit din 31 octombrie, sub comanda locotenent colonelului Sebastian Brândușa. Acesta „cu o rară ambiție și destoinicie muncea, instruia și organiza gărzile, dând importanță mai ales provinciei”²²⁸.

Ocupația sârbească în Banat a pus capăt gărzilor naționale românești, care au fost desființate. P. Bizerea a reținut importanța gărzilor și momentul intrării trupelor sârbești:

„Comunele care aveau organizate gărzi naționale au fost ferite de atrocitățile bandelor ungurești și au primit cu brațele deschise trupele de ocupație ale sârbilor, cum se cuvenea unor «aliați» cari veneau în numele Antantei și spuneau că sunt numai avanposturile trupelor românești, care vor sosi peste câteva zile”²²⁹.

Aceeași atitudine față de armata sârbească a descris-o și C. Băran, decepționat însă de comportamentul unităților sârbești:

„Populația românească a primit cu brațele deschise armata sârbească, care a luptat eroid până la sfârșitul războiului și a considerat că sârbii vin ca frații și se vor comporta ca atare. În toate comunele pe unde au trecut, au fost primiți cu flori și cu discursuri de bună venire. Mare ne-a fost decepția, când, din primul moment, armata sârbească s-a considerat armată de ocupație și a început cu deportările multor fruntași români, curios numai români. Nici un maghiar și nici un german, dușmanii de ieri, nu au fost deportați”²³⁰.

Ocupația sârbească și franceză

Ocupația sârbească a avut în memoria bănățenilor o pondere deosebită nu numai pentru dezamăgirea pricinuită de un aliat, cât mai ales pentru modificarea raporturilor de forțe în Banat.

După ce românii au reușit să instituie controlul politic și militar în Banat, mai ales în zonele rurale, ocupația sârbească a instaurat o nouă conducere și administrație, cu concursul unor elemente ale vechii administrații. Chestiunea Banatului a devenit o problemă a relațiilor dintre cele două popoare, români și sârbi, care ajung de la alianță la confruntare în Banat și apoi la Conferința păcii.

Banatul trăia, după încetarea războiului mondial, drama ocupației, constant invocată în memorialistică pentru particularismul acesteia, ocupația unei țări aliate.

---

²²⁷ Băran, *Memorii*, pp. 281-282.

²²⁸ Băran, *Memorii*, p. 277.

²²⁹ Bizerea, p. 294.

²³⁰ Băran, *Memorii*, p. 278.

Ea a creat un curent de opinie antisârbesc, care s-a amplificat pe măsura manifestărilor administrației și armatei de ocupație. Disputa s-a dus în jurul stăpânirii Banatului, cel puțin aceasta este ideea centrală a memorialisticii bănățene, care a interpretat ocuparea militară a provinciei ca un mijloc de a impune Banatul în granițele noului stat sârb. Din atari motive, ocupația sârbească a devenit cel puțin la fel de hulită ca și vechea administrație maghiară în memoria colectivă bănățeană. Acest sentiment s-a născut însă treptat, pe măsură ce abuzurile acestei ocupații s-au amplificat, dezvăluind intențiile reale ale intrării rapide a trupelor sârbești în Banat.

Armata de ocupație sârbească a intrat în Timișoara în 16 noiembrie 1918 și a ocupat tot teritoriul Banatului până la Mureș, în conformitate cu așa numita convenție de armistițiu care fixa linia de demarcație dintre Ungaria și teritoriul Transilvaniei. A venit ca o armată aliată și a fost primită, după cum am văzut, ca atare. Unități disparate au intrat chiar mai repede, ocupând localitățile mai mari și comunele din jurul lor. La Nerău, un escadron de cavalerie sârbească a ocupat din 8 noiembrie localitatea²³¹.

Cea mai interesantă prezentare a ocupației sârbești a făcut-o, cu experiența fostului militar, Coriolan Băran.

„Sârbii nu aveau trupe suficiente și nici elemente sârbești pregătite. S-au mărginit mai mult să instituie garnizoane în orașe, de unde făceau incursiuni în diferite direcții, așa că stăpâneau mai mult simbolic Banatul decât efectiv. Situația la sate a intrat repede pe făgașul ei normal. Lumea și-a reluat ocupațiile, căutând să recupereze în parte ceea ce au pierdut în cei aproape 5 ani de absență. Puterea sârbească se simțea mai mult în cazul când cineva voia să părăsească ținutul. Controlul era, însă, numai pe cale ferată și șosele. Cine voia cu dinadinsul să plece, o făcea destul de ușor și fără riscuri, prin evitarea căilor principale de comunicație”²³².

Așa cum spuneam, românii au considerat ostașii sârbi „ca prieteni și aliați”. În scurt timp, însă, au dovedit contrariul, instituind un regim de ocupație sever. Mai întâi au dat ordin să fie dizolvate toate consiliile și gărzile naționale ale românilor și ale celorlalte națiuni. În al doilea rând, „au început deportările românilor care nu erau bine văzuți de localnicii sârbi”. Obiectul prigoanei l-au constituit fruntașii români, „considerați că stau în calea aspirațiilor sârbești asupra Banatului și, în consecință, au trebuit să facă cunoștință cu ținuturile macedonene, unde au fost duși cu domiciliu obligatoriu”²³³.

Comandantul trupelor sârbești care au ocupat Banatul a fost generalul Gruici. Acesta a numit în prima zi prefect la Timișoara pe avocatul sârb Filipon. În acest fel s-a ajuns ca Timișoara să aibă doi prefecti, unul numit de Otto Roth, Iacobi

²³¹ Băran, *Memorii*, p. 277.

²³² Băran, *Memorii*, p. 278.

²³³ *Ibidem*.

Kalman, celălalt de armata sârbească. Spre deosebire de centrele urbane, unde armata sârbă a înlocuit cel puțin șefii administrației locale, „*comunele din județ nu știau că au prefecți noi*”. Ele se administrau autonom, după capul lor. În Timișoara au mai rămas unii funcționari din vechea administrație²³⁴. La Seleuș, unitatea militară sârbă a admis folosirea limbii române în administrație și biserică, dar a impus ca la cununii ofițerul stării civile să poarte pe piept tricolorul sârbesc²³⁵.

Ocupația sârbească a pus serioase opreliști alegerilor de delegați la adunarea națională de la Alba Iulia și mai ales la participarea acestora la adunare.

„Mare ne-a fost durerea și mâhnirea sufletească, când, încă în preajma pregătirii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia – scria Băran – am constatat că autoritățile militare și administrative sârbești din Timișoara suprimă orice manifestare românească, confiscă tricolorul românesc ... și opresc pe delegații poporului român din Banat să participe la Adunarea Națională de la Alba Iulia”²³⁶.

După ocuparea Banatului de către armata sârbească, „*a urmat epoca tristă a asupririlor, întemnițărilor și deportărilor*”. De la sfârșitul lunii noiembrie 1918, până la sfârșitul lunii ianuarie 1919 au fost întemnițați în cazarma sârbească Kneaz Lazăr din Belgrad 77 români, „*preoți, învățători, ofițeri și țăranii*”²³⁷. La Lugoj situația era și mai dificilă din cauza ocupației sârbești și a generalului francez care sprijinea administrația maghiară împotriva românilor.

Reîntors de pe front, Caius Brediceanu și-a amintit:

„Am găsit Lugojul în plină fierbere, ocupat de o garnizoană sârbească, care ducea, în coloane fără sfârșit de trăsuri, materialul bogat de război ce se găsea în depozitele militare din Lugoj”²³⁸.

În Timișoara, generalul Pruneau, comandantul Diviziei 17 colonială franceză a mediat între autoritățile militare și administrative sârbești și reprezentanții românilor, atenuând mult din pierderile umane și militare. Ofițerii români atașați pe lângă Comandamentul francez au raportat sistematic generalului Moșoiu sau lui Iuliu Maniu, uneori și la Paris, delegației române la conferința păcii, abuzurile regimului de ocupație sârbesc, cu intenția declarată de a determina intrarea armatei române în Banat pentru a proteja viețile și bunurile populației românești. Bazat pe rapoartele ofițerilor români atașați pe lângă comandamentul francez din Banat și cel sârbesc, ofițerii Oancea și Tocineanu, Pompiliu Ciobanu a făcut în memoriile sale un adevărat bilanț al exceselor trupelor de ocupație sârbești: au fost ridicate 72.000.000 coroane de la banca din Timișoara, au fost bătuti, arestați și internați la Timișoara locuitorii din Chevereșul Mare, care n-au vrut să plătească

---

²³⁴ Băran, *Memorii*, p. 279.

²³⁵ Badiu, p. 150.

²³⁶ Ciobanu, pp. 561-562.

²³⁷ Ciobanu, p. 562.

²³⁸ Brediceanu, p. 475.

dărilor impuse de autoritățile de ocupație sârbești, oamenii au fost judecați după legile sârbești, în „toate comunele ocupate de sârbi s-a introdus jandarmeria sârbească, iar în biserici preoții au primit ordin să pomenească pe regele Petru”. Autoritățile militare și cele administrative instaurate de sârbi au considerat Banatul ca un teritoriu ce aparținea Serbiei și, în virtutea dreptului de cuceritor, au început un adevărat „program” de rechiziții. Au fost transportate în Serbia instalațiile de la poșta centrală, școala agronomică, mobilierul de la mai multe școli, atelierul de căi ferate și materialul rulant, mobilierul de la spitale și medicamentele din farmacii²³⁹. În satele din județul Torontal și în unele din județul Timiș jandarmii sârbi s-au purtat brutal cu populația care exprima cele mai mici sentimente românești, cum s-a întâmplat la Satchinez. „Sârbii sunt mai severi cu privire la limbă decât ungurii – scria Pompiliu Ciobanu—și au impus în școli istoria și limba sârbească de trei ori pe săptămână”²⁴⁰. Au fost rechiziționate materialele din spitale, medicamentele din farmacii, mobilier de orice fel, serviciul de greutate și măsurii, laboratoare, fabrica de bomboane „Kandia” și fabrica de încălțăminte „Turul”, articole de îmbrăcăminte și încălțăminte. Pentru a pune capăt acestor jafuri, au fost închise stăvilarele de la Coștei, astfel încât „toate șlepurile încărcate cu diferite obiecte și materiale, pe care sârbii le duceau spre Tisa și Belgrad s-au împotmolit”²⁴¹. Din cauza atitudinii lor, autoritățile de ocupație au pierdut orice simpatie a populației, mai mult chiar, perspectiva transportării unor importante fabrici sau ateliere a declanșat greve de protest ale localnicilor. Între 16–22 iunie au fost trimise spre Serbia mai mult de 300 vagoane încărcate. Au fost rechiziționate și telefoanele din casele private și caii orașului Timișoara. Numai în 21 iunie au fost expediate 4 vagoane de încălțăminte în valoare de 2 milioane coroane și vagoane mai multe vagoane mărfuri. Toate acestea în condițiile în care populația era „lipsită de apă, de mijloace de comunicație, de telefon, de mărfuri, de încălțăminte și supuși la o scumpire de trai considerabilă”²⁴². Conform rapoartelor ofițerului român Tocineanu, în 12 iulie au fost transportate spre Becicherec 3 vagoane cu materiale de căi ferate, un tren special spre Vârșeț cu 13 vagoane încărcate cu boi, cai și porci, 15 vagoane cu automobile, camioane, mașini agricole și trăsuri, 13 vagoane cu materiale de căi ferate; în 15 iulie au plecat spre Baziaș 10 vagoane trăsuri regimentare, 5 vagoane cu mobilă, 2 vagoane cu cai; în 16 iulie, tot spre Baziaș, au plecat 2 vagoane cu mobilă, 1 vagon cu cai, 2 vagoane tuburi de metal, 3 vagoane cu mașini și 2 închise; în 17 iulie pleca spre Vârșeț un tren special din 36 vagoane cu lemne, scânduri, mobile, lenjerie și paturi de spital²⁴³. Datele au fost preluate de Pompiliu Ciobanu din rapoartele ofițerilor români detașați la Timișoara pe lângă comandamentul francez și cel sârbesc. Cu

²³⁹ Ciobanu, pp. 607-609.

²⁴⁰ Ciobanu, p. 608.

²⁴¹ Ciobanu, p. 613.

²⁴² Ciobanu, p. 614.

²⁴³ Ciobanu, pp. 614-615.

toate protestele lor, cu toată intervenția comandanților francezi și cu toate promisiunile generalului Gruici, nu s-a putut împiedica jaful comis de ocupația sârbească declarat ca pradă de război.

Aceasta a fost imaginea pe care memoria bănățeană a reținut-o despre ocupația sârbească, vizibil marcată și de diferendul sârbo-român pentru Banat și de aspirația autorităților de ocupație sârbești de a lua în stăpânire provincia.

O altă ipostază a ocupației în memoria bănățenilor, de această dată strict militară, a fost ocupația franceză. Memorialistica românească din Banat a păstrat o amintire favorabilă Misiunii militare franceze și comandanților de mari unități dislocate pe teritoriul provinciei.

La scurt timp după ocuparea Banatului de unitățile militare și de administrația sârbă, în Timișoara a intrat divizia franceză comandată de generalul Gambetta, care făcea parte din corpul de armată comandat de generalul Tournadre. După aprecierea lui Coriolan Băran, „*acesta din urmă a exercitat efectiv puterea și a avut răspunderea efectivă în oraș*”. Timp de nouă luni a durat ceea ce Coriolan Băran a numit „*ocupația franco-sârbească*”²⁴⁴.

Intrarea trupelor franceze în Banat a rămas în amintirea mai multor memoria-liști: Filaret Barbu, Coriolan Băran, Emil Botiș, C. Buracu sau Pompiliu Ciobanu. Pondere mare acordată acestui eveniment în memoria bănățenilor, ilustrează nu numai orizontul de așteptare al populației supusă represaliilor sau rechizițiilor sârbești, ci și rolul jucat de trupele franceze ca intermediari între naționalitățile din provincie, cu toate preocupate de viitorul Banatului în contextul disputei dintre Serbia și România. În câteva cazuri, intrarea francezilor în Banat a fost apreciată și ca un act premergător intrării armatei române în provincie, ca un moment ce o anunța.

Teritoriul bănățean a fost supus unei ocupații franco-sârbești în comitatele Caraș, Torontal și Timiș. Regiunea din jurul Lugojului și o parte din județul Caraș-Severin a rămas sub ocupație exclusiv franceză. Memorialistica a reținut intrarea trupelor franceze în Lugoj, în 27 ianuarie 1919, sub comanda lt. col. Lemoigne, comandantul Regimentului colonial 35, cu misiunea de a controla și menține ordinea în circumscripția Orșova, cu plasele Orșova, Teregova, Bozovici²⁴⁵. C. Buracu menționa intrarea trupelor franceze la Mehadia în 1 martie 1919, „*primitive cu mare entuziasm de populație*”²⁴⁶.

Personalitatea franceză care s-a bucurat de cel mai mare ecou în memoria bănățeană a fost generalul Berthelot. El a beneficiat de o audiență excepțională printre românii din Banat, la fel de mare, poate, ca și a președintelui american Wilson. Ecurile trecerii sale prin Banat în presa timpului și peste ani în memorialistică au dobândit proporțiile unui mit, pe care îl regăsim, de altfel, funcțional atât la

---

²⁴⁴ Băran, *Memorii*, p. 280.

²⁴⁵ Barbu, p. 158.

²⁴⁶ Buracu, p. 525.

românii din vechiul Regat, cât și printre cei din Transilvania sau Banat. De aceea regăsim exprimată admirația deosebită față de Berthelot printre români. Aceștia l-au investit uneori cu puteri mai mari decât cele ale funcției sale. Caius Brediceanu, de exemplu, amintea că a fost însărcinat de Iuliu Maniu să-l întâmpine pe Berthelot la Giurgiu și să-i ceară intrarea armatei franceze în Transilvania și Banat²⁴⁷. În 26 decembrie 1918, românii din Mehadia, în frunte cu Coriolan Buracu, l-au întâmpinat în gară și i-au înmănat un memoriu în chestiunea Banatului²⁴⁸. În decembrie 1918, generalul Berthelot a trecut prin Lugoj, întâmpinat cu mare entuziasm de populația orașului²⁴⁹. Emil Botiș a fost prezent la sosirea generalului francez la Arad.

„Românii din județ—scria el — în costume naționale, cu «banderii», cete de țărani călări purtători ai drapelului, au defilat pe străzile orașului și s-au adunat în fața hotelului «Crucea Albă», unde era găzduit generalul francez”.

Entuziasmul populației românești, care îl aclama pe Berthelot în fața hotelului, a fost tulburat de câteva detașamente, denumite de E. Botiș de „teroriști”, care au deschis focul asupra țăranilor români, asasinând 11 dintre participanții la manifestație. Urmarea acestui act criminal a fost intrarea trupelor coloniale franceze în Arad, sub comanda generalului Goudrencourt, schimbat ulterior cu generalul Tournadre²⁵⁰. În 9 mai 1919, generalul Berthelot a trecut prin Timișoara, unde a fost întâmpinat de „o mulțime imensă de români, care i-au oferit cadouri, în special covoare și țesături românești”²⁵¹.

De o primire asemănătoare s-a bucurat și generalul Franchet d’Esperey, întâmpinat în gara Timișoara de maiorul Oancea, în drumul său de la București la Belgrad. În 27 iunie 1919, acesta a și vizitat Timișoara²⁵².

Alta a fost imaginea generalului Farret în memoria bănățeană. Pentru Filaret Barbu, prezența generalului francez la Lugoj a fost „un năcaz mare”. Întreaga memorialistică l-a acuzat că a favorizat „autoritățile maghiare care duceau pe față campanie contra românilor”. A fost prezentat ca simpatizant al ideilor socialiste, protector al tendințelor autonomiste ale social-democrațiilor conduși de Otto Roth, pe care i-a însoțit la Lugoj²⁵³. Pompiliu Ciobanu a reținut o altă imagine a comportamentului generalului francez, cel ce s-a afișat „în public, înconjurat în special de sexul slab al maghiarilor”. Prin atitudinea sa a indignat chiar pe francezi²⁵⁴.

²⁴⁷ Brediceanu, p. 476.

²⁴⁸ Buracu, p. 525.

²⁴⁹ Brediceanu, p. 477.

²⁵⁰ Botiș, pp. 403-404.

²⁵¹ Ciobanu, p. 607.

²⁵² Ciobanu, p. 613.

²⁵³ Barbu, p. 161.

²⁵⁴ Ciobanu, p. 570.

El a fost rechemat în Franța, „*măcar că socialiștii maghiari tot ce au putut face au făcut împotriva mutării lui*”. Filaret Barbu s-a referit la socialiștii din Lugoj, în frunte cu Oregyan Josef, cei care au cerut să nu fie înlăturat din Lugoj. Inclusiv la banchetul oferit la Kronprinz s-a afișat „*fără nici o jenă, înlănțuit de cele mai decoltate doamne din elita maghiară*”²⁵⁵. Generalul Leon Farret a fost comandantul Diviziei II franceză. A rămas în memoria bănățenilor pentru atitudinea sa promaghiară, antiromânească, susținută cu sprijinul secretarului său particular Kovacs Braun. A fost înlăturat din Banat în urma intervenției lui Ionel Brătianu la Paris.

O amintire luminoasă a păstrat memoria bănățeană și generalului Pruneau, comandantul Diviziei 17 colonială. Acesta a impus comandamentului sârbesc să înceteze arestările și abuzurile împotriva românilor. A fost mereu preocupat să păstreze echidistanța față de sârbi și de români sau de alte naționalități. A preferat „*să nu lege relațiuni cu nici unul dintre fruntașii naționalităților*”, ci ca trupele franceze să asigure „*viața și libertatea tuturor*”. Imparțialitatea, corectitudinea lui, spiritul de dreptate l-au impresionat pe Pompiliu Ciobanu, respectiv pe ofițerii români atașați pe lângă comandamentul francez. Maiorul Oancea l-a și propus pentru decorarea cu ordinul Mihai Viteazul, deoarece „*a salvat multe vieți și a păstrat mult din avutul Banatului, atunci când acest ținut se afla sub stăpânire sârbească*”. A fost un militar corect, obiectiv, care a evitat implicarea în chestiunile politice. După aprecierea maiorului Oancea, primul ofițer român atașat pe lângă Comandamentul francez din Timișoara, generalul Pruneau „*a pus suflet pentru apărarea cauzei noastre drepte*”²⁵⁶.

Maiorul Oancea a fost înlocuit de Petrescu D. Tocineanu în calitate de ofițer român atașat pe lângă Divizia 17 colonială franceză la Timișoara, „*cu misiunea specială de a face legătura trupelor române din Transilvania cu această mare unitate franceză*”. Pe bună dreptate, observa Pompiliu Ciobanu, „*în capitala Banatului nu mai exista în mod oficial altă autoritate recunoscută a Vechiului Regat român*”²⁵⁷.

Comandamentul francez a fost condus până în 14 iulie 1919 de generalul Ernest Pruneau, apoi de generalul Goubeau, având în componere pe maiorul de cavalerie Gagols, ca șef de stat major, pe căpitanii Hardy și Grech, „*care au ajutat foarte mult cauzei românești*”. Atât maiorul Oancea, cât și căpitanul Tocineanu au cooperat cu generalii Franchet d'Esperey, Pruneau, De Lobit, comandantul armatei franceze din Ungaria în cadrul operațiunilor militare de pe frontul de vest, unde armata franceză avea misiunea să acopere aripa stângă a trupelor românești. Pe măsură ce ofensiva română avansa spre vest, unitățile franceze s-au retras spre Timișoara, „*lăsând doar un batalion în Orșova și Mehadia*”, mici unități în centrele mai mari²⁵⁸.

---

²⁵⁵ Barbu, p. 161.

²⁵⁶ Ciobanu, p. 574.

²⁵⁷ Ciobanu, p. 594.

²⁵⁸ Ciobanu, p. 596.

Memoria bănățeană a reținut un fenomen care amenința provincia situată la intersecția atâtor sfere de influență: pericolul bolșevic. Era un fenomen general în Europa de la sfârșitul războiului, provocat și răspândit de revoluția bolșevică din Rusia, extins în Germania și Ungaria, unde guvernul Károlyi a fost înlocuit cu regimul Béla Kun. Acesta din urmă nu a renunțat la ideea Ungariei Mari și a promovat-o, sub lozinci naționaliste, prin vechea administrație și armată imperială. În Banat, memoriile amintesc efortul conjugat al românilor, sârbilor și francezilor pentru a stăvili pericolul bolșevizării provinciei, încurajat de funcționarii fostei administrații și mai ales de gruparea autonomistă condusă de social-democratul Otto Roth, care în 31 octombrie a proclamat republica bănățeană, de orientare socialistă și care a fost numit de guvernul Károlyi și de regimul comunist guvernator al Banatului.

A început să înlocuiască administrația din Timișoara, dar a fost oprit în tentativa sa de ocupația sârbească, care la rândul ei a instalat propria administrație. Cu toată influența slabă în Banat, Otto Roth a continuat să reprezinte interesele guvernului de la Budapesta, a continuat campania promaghiară, încercând să atragă de partea planurilor sale, într-un fel utopice, comandamentul armatei franceze din Banat și din Ungaria. Ideea centrală a proiectului său politic, expusă la întrevvedere cu generalul De Lobit, a fost susținerea independenței Banatului sub protecția trupelor franceze, „cu excluderea oricărei națiuni de la conducere”, precum și o eventuală colonizare franceză în Banat. Argumentul oferit era primejdia care amenința Banatul prins între revoluția comunistă din Ungaria și România pe care o considera câștigată pentru bolșevism, deși el însuși și partizanii săi au susținut propaganda regimului de la Budapesta în Banat²⁵⁹.

Pe măsura progreselor ofensivei armatei române pe frontul de vest, poziția marilor unități franceze s-a modificat. La Lugoj, în locul Diviziei II colonială, care s-a dizolvat, a luat ființă un comandament administrativ, cu denumirea „Cercul Lugoj”, condus de generalul Tournadre. Comandamentul Diviziei 17 franceză a părăsit în 8 mai Timișoara, pentru a se instala provizoriu la Mocrin. A rămas un batalion din Regimentul 53 la Mehadia, un batalion la Arad, care împreună cu un grup de artilerie și de pionieri au fost organizate sub comanda generalului Tournadre, cu reședința la Lugoj și cu titulatura Comanda administrativă din Banat (zona ocupată de francezi)²⁶⁰.

În 14 mai 1919, la Mocrin a avut loc o întrunire a comandanților de mari unități franceze, la care au participat generalul Berthelot, generalul De Lobit, generalul De Charpy, comandantul Diviziei 67 franceze din Seghedin și generalul Pruneau. S-a discutat situația și misiunea armatei franceze pe frontul de vest. Pompiliu Ciobanu susținea că în urma acestei întrevedere, generalul Tournadre a primit instrucțiuni să

²⁵⁹ Ciobanu, pp. 597-600.

²⁶⁰ Ciobanu, p. 606.

înlocuieşte autorităţile vechii administraţii ungare cu cele româneşti. Astfel la Lugoj a fost numit prefect George Dobrin²⁶¹.

Comandamentul armatei franceze din Ungaria şi-a mutat sediul la Chichinda Mare din cauza incidentelor dintre ofiţerii sârbi şi români. În 8 iunie 1919, generalul Pruneau a fost numit şef al Misiunii militare franceze la Belgrad, iar la conducerea Diviziei 17 a fost desemnat generalul Goubeau. Peste câteva zile, în 13 iunie, comandamentul Diviziei 17 a fost mutat de la Mocrin la Torocaniţa, pe Tisa, la 15 km. sud de Seghedin. Aici a fost recepţionată telegrama lt. col. Nicolau care anunţa intrarea trupelor române în Budapesta. Evenimentul l-a determinat pe generalul Goubeau să transmită, prin intermediul lui Tocineanu, felicitări generalilor Prezan şi Mărdărescu²⁶².

Un alt gest de solidaritate cu Franţa a fost menţionat de Filaret Barbu. Preşedintele Poincaré, în fruntea unui grup de profesori şi savanţi din Paris au fost primiţi la Lugoj de intelectualii din oraş, de corurile Vidu şi Lyra, care au cântat şi la concertul oferit oaspeţilor. De la Lugoj aceştia au plecat la Băile Herculane, însoţiţi de elita lugojeană²⁶³.

La adunarea de la Alba Iulia

Din decembrie 1918 până în august 1919 Banatul a traversat o situaţie mai rar întâlnită. Aici s-au suprapus vechea administraţie ungară, menţinută cel puţin în parte, ocupaţia sârbească şi cea franceză, respectiv consiliile naţionale şi gărzile naţionale născute din manifestarea revoluţionară a românilor. Acestea din urmă au preluat efectiv puterea şi au avut influenţă în comunităţile româneşti, mai ales la sate, chiar dacă au fost interzise de administraţia şi trupele de ocupaţie sârbeşti. Organisme ale puterii româneşti, acestea au gestionat problemele curente ale comunităţilor, reuşind să-şi îndeplinească una din misiunile importante, alegerea delegaţilor la Alba Iulia.

Memorialistica bănăţeană a acordat un loc important acestei teme, mai ales prin Aurel Cosma jr. şi Coriolan Băran, refugiaţi la Arad din cauza ocupaţiei sârbeşti. Acolo s-au pus în slujba Consiliului Naţional Român şi a gărzilor naţionale, fiind mereu în miezul evenimentelor. Memoriile lor au reţinut şi amintit aspecte mai puţin cunoscute despre desfăşurarea evenimentelor.

Amândoi povestesc că alegerea delegaţilor oficiali la Alba Iulia s-a făcut în condiţii diferite decât în alte regiuni, impuse de ocupaţia sârbească până la liniile de demarcaţie, respectiv până la râul Mureş şi până în estul comitatului Caraş-Severin. În urma ocupaţiei sârbeşti, consiliile şi gărzile naţionale româneşti au fost dizolvate, iar activitatea P.N.R. s-a desfăşurat mai mult clandestin. Cu toate

---

²⁶¹ Ciobanu, p. 609.

²⁶² Ciobanu, p. 615.

²⁶³ Barbu, p. 167.

pedicile puse de autoritățile sârbești, românii din Banat au menținut un contact permanent cu Consiliul Național Român Central de la Arad. Potrivit relatărilor lui Coriolan Băran, pregătirile pentru organizarea alegerilor de delegați și a adunării au început după tratativele C.N.R. cu delegația guvernului de la Budapesta, condusă de Iaszi Oskar. Într-o ședință lărgită a Consiliului, cu reprezentanți ai gărzilor naționale și a studenților, la care au participat 50–60 persoane, desfășurată în sala de gimnastică a școlii de fete „Vasile Stroescu” din Arad, a fost stabilită ziua de 1 decembrie stil nou ca dată a adunării naționale²⁶⁴. Conform Regulamentului de alegere a delegaților, fiecare circumscripție electorală trebuia să aleagă câte 5 deputați oficiali, la care se adăugau ca delegați de drept reprezentanții reuniunilor economice și ai asociațiilor culturale, ai gărzilor, studenților și înaltul cler. Mai multe discuții a prilejuit locul de desfășurare a adunării naționale, avansându-se propunerea pentru Câmpia Libertății de la Blaj, cu argumentul că adunarea din 1918 „era urmarea firească a adunării naționale din 3/15 mai 1848”²⁶⁵. În timpul desfășurării ședinței, s-a primit, de la Florian Medrea, vestea prin care C.N.R. era informat că „gărzile naționale stăpânesc pe deplin orașul și cetatea Alba Iulia, precum și regiunea întreagă”. Cel care a susținut alegerea orașului Alba Iulia, un inginer, spunea Băran, al cărui nume nu și-l mai amintea, a argumentat prin capacitatea orașului și a triajului de la Coșlariu, a gării Vințul de Jos, de a primi circa 20 de trenuri, care să-i aducă pe cei 100.000 de oameni, cât se estima. Al doilea argument invocat a fost capacitatea orașului Alba Iulia de a caza atâția participanți, care, în timp de iarnă, trebuiau să vină cu o zi înainte. În acest sens au fost menționate cele trei cazărmi goale, școlile și cazematele cetății, ce puteau fi amenajate pentru câte persoane era nevoie. Începutul de iarnă, cu ninsoare și îngheț, impunea asigurarea unor condiții prielnice de cazare²⁶⁶.

Din punct de vedere istoric, amândouă localitățile aveau aceeași încărcătură simbolică. S-a speculat că „unii corifei uniți ar fi insistat cu tărie pentru Blaj”, dar Coriolan Băran a respins zvonul ca neîntemeiat²⁶⁷.

Au circulat și alte zvonuri, uneori post factum, pe care Băran le-a contestat: că la un moment dat s-a renunțat la ținerea adunării și numai intervenția episcopului Ioan I. Papp, respectiv a lui Pop Ioan din Alba Iulia a anulat-o. Alții au susținut că a fost necesară intervenția socialiștilor în același scop. După C. Băran, versiunea a fost lansată de istoricul Ioan Nistor, care ar fi auzit-o din gura lui Pop Ioan. Coriolan Băran scria categoric: „Nici un factor competent și nici un for de drept nu a discutat eventualitatea amânării adunării”. Conform relatărilor aceluiași Băran, a fost vorba de altceva, fapt confirmat și de istoriografie: „Cineva fără răspundere a venit cu propunerea ca Marele Consiliu Național să proclame unirea”, argumentând că

²⁶⁴ Băran, *Memorii*, pp. 283-284.

²⁶⁵ Băran, *Memorii*, p. 283.

²⁶⁶ Băran, *Memorii*, p. 284.

²⁶⁷ *Ibidem*.

desfășurarea adunării „*comporta riscuri și adunarea putea eșua*”. A fost o singură persoană favorabilă acestei variante, dar propunerea nici nu a fost pusă în discuție. Iuliu Maniu a pus capăt acestei chestiuni, spune Băran, declarând „*ritos, de la început, că o adunare națională convocată o dată, în nici un caz nu poate fi amânată, mai puțin anulată*”²⁶⁸.

Consiliul Național Român a desemnat o delegație pentru pregătirea adunării, care a desfășurat o activitate „*febrilă și metodică*”. „*Această muncă auxiliară de salahori am făcut-o noi – scria Băran – tinerii veniți la Arad din alte părți*”, mai puțin localnicii arădeni, cu puține excepții, care nu s-au „*obosit*” prea mult și s-au eschivat „*de la munca migăloasă pe care o reclama organizarea adunării*”²⁶⁹.

Această delegație desemnată de C.N.R. la Arad a expediat manifeste și instrucțiunile necesare la toate organizațiile P.N.R., a contactat toate reuniunile și societățile economice sau culturale care urmau să trimită delegați de drept, a cerut date de la toate circumscripțiile pentru a cunoaște numărul participanților la adunare și pentru a pregăti trenurile speciale necesare. „*Niciodată – menționa Băran – n-a lucrat un aparat românesc atât de conștiincios și precis ca în acele zile*”²⁷⁰. A contribuit mult la aceasta și organizarea de tip militar a gărzilor.

Cea mai grea problemă cu care s-au confruntat organizatorii a fost asigurarea transportului delegaților pe căile ferate, respectiv a mijloacelor de transport, având în vedere faptul că toată lumea dorea să participe, dar nu exista posibilitatea să se asigure trenuri speciale pentru cei doritori. Solicitat la Arad să pună la dispoziția C.N.R. trenuri speciale pentru deplasarea la Alba Iulia, Iaszi Oskar a promis și s-a ținut de cuvânt. Cu toată opoziția lucrătorilor de la regionala Arad de căi ferate, la dispoziția Consiliului au fost puse patru trenuri, care urmau să plece din Arad în data de 30 noiembrie, ora 9. Astfel s-a putut ca din județul Arad și din ținuturile mărginașe să participe la Alba Iulia circa 10.000 oameni²⁷¹.

Alegerea delegaților bănățeni la conferința națională s-a făcut în clandestinitate. Aurel Cosma jr. spunea că cei din conducerile consiliilor naționale au lucrat „*operativ și conspirativ*”, deplasându-se în sate, unde au discutat cu oamenii. El dă exemplul unchiului său și al lui în acest sens²⁷². Coriolan Băran confirmă faptul că deși activitatea P.N.R. s-a desfășurat mai mult în clandestinitate în Banat, pregătirile pentru adunare s-au derulat și aici, încât „*toate circumscripțiile electorale și-au desemnat la timp delegații, conform instrucțiunilor primite*”²⁷³.

Informarea locuitorilor s-a făcut prin contactele directe cu C.N.R. din Arad, prin ziarul „Românul”, prin instrucțiunile difuzate, pe cale orală, de la om la om. Filaret

---

²⁶⁸ Băran, *Memorii*, p. 284.

²⁶⁹ Băran, *Memorii*, p. 285.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² Cosma jr., *Amintiri*, p. 632.

²⁷³ Băran, *Memorii*, p. 280.

Barbu menționa că la patru zile după alegerea membrilor consiliului și a gărzii naționale la Lugoj, „a venit știrea că la Alba Iulia va fi adunarea cea mare”²⁷⁴. În 22 noiembrie, Nicolae Badiu a fost trimis de locuitorii din Seleuș la Arad, unde a contactat mai mulți frunțași, în frunte cu Cicio Pop și Ioan Suci. La redacția ziarului „Românul” a primit instrucțiunile pentru alegerea deputaților de la Ioan Suci. Peste două zile s-a întors și locuitorii din Seleuș s-au împrăștiat în toate părțile pentru a informa populația din celelalte sate. Nicolae Badiu și Trifu Baba au mers la Sânmihai. Alegerea de deputați în Seleuș s-a făcut în 27 noiembrie. Au fost aleși învățătorul Iosif Popa din Seleuș, învățătorul Găvrilă din Sânmihai, Popescu din Petrovasela, învățătorul Pavel Rudneanu din Satu Nou și dr. Mircea din Alibunar²⁷⁵.

Potrivit relatărilor lui P. Bizerea, alegerea delegațiilor „sub ocupație sârbească era o problemă foarte grea”. Dintre conducătorii comunităților românești „nu îndrăzneau nimeni să înfrunte sălbăticia sârbească și să-și expună viața”. Singura care și-a asumat această misiune, „rezistența demnității naționale”, cum a denumit-o memorialistul, a fost mica redacție a gazetei „Opinca”, prima gazetă românească de pe acele meleaguri. Era formată din R.S. Molin, P. Bizerea și Patrichie Râmneanțu. După ce au consultat aderenții gazetei, redactorii au luat inițiativa alegerilor, comunicând la timp lista candidaților. Adunările pentru alegeri s-au desfășurat în 11 și 12 noiembrie 1918. Au fost aleși:

1. Cercul electoral Vârșeț: dr. Petre Ișțfan, dr. Mihai Spăriosu, Patrichie Râmneanțu, Lazăr Ciuta, Ioan Maleta
2. Cercul electoral Moravița: dr. Nicolae Imbroane, Romulus S. Molin, Avram Corcea, Ion Andreescu, Ion Alexandrescu
3. Cercul electoral Biserica Albă: dr. Aurel Novac, Todor Petrică, Remus Birtos, Sava Guțu, Victor Popovici
4. Cercul electoral Sasca: dr. Ilie Groșșianu, dr. Ion Țeicu, Cornel Mircea, Păunița Atnagia, Vidu Braia
5. Cercul electoral Cidorf (Zichydorf): dr. Ștefan Sulici, Eugen Munteanu, Virgil Musta, Aurel Popovici, Filip Pop
6. Cercul electoral Uzdin: Ioanichie Neagoe, Ștefan Popa, dr. Dușan Spăriosu, dr. George Zăria, Adrian Suci²⁷⁶.

Toate mărturiile menționează greutatea pe care le-au întâmpinat deputații aleși la plecarea spre Alba Iulia. Nicolae Badiu scria: „acești aleși n-au mai văzut Alba Iulia. Din gara Timișoara au fost aduși îndărat cu forța de către sârbi”²⁷⁷. Și Coriolan Băran amintește de atitudinea autorităților de ocupație:

---

²⁷⁴ Barbu, p. 156.

²⁷⁵ Badiu, p. 152.

²⁷⁶ Bizerea, pp. 294-295.

²⁷⁷ Badiu, p. 152.

„Sârbii au căutat să împiedice participarea delegaților. Necunoașterea situației locale a făcut totuși ca o bună parte a delegaților să treacă peste obstacolele ridicate de sârbi și să participe la adunare”.

El a remarcat și faptul că mai multe circumscripții au scris pe mandatele deputaților: „delegatul a fost îndrumat de alegători să voteze unirea fără condițiuni cu România”²⁷⁸. Potrivit memoriilor lui Filaret Barbu,

„după cum au hotărât intelectualii noștri de la casină, am plecat la Alba Iulia. Din foștii gardiști au plecat N. Bireescu, Giurgiu, Proștean, Roman, Vălean. Eu am plecat cu dl. Rațiu, Bujor și cu tata”²⁷⁹.

Coriolan Băran a mers la Alba Iulia în 28 noiembrie pentru a organiza cazarea arădenilor. A fost îndrumat de Ștefan Cicio Pop să se pună la dispoziția comisiei de organizare a adunării. Această comisie era condusă de Ioan Pop, dar adevăratul organizator a fost Florian Medrea, ajutat de Ovidiu Gritta. Memorialistica, fără excepție, amintește „organizarea perfectă, de admirat a adunării”. „Totul a fost dinainte bine gândit – scrie Băran – bine planificat și executat, într-un mod de admirat, neobișnuit mai ales în vremuri de revoluție”²⁸⁰.

În 30 noiembrie au sosit membrii Consiliului Național Român și alți fruntași ai societății românești. După aprecierea lui Coriolan Băran,

„tot ce au avut Ardealul și Banatul mai de seamă în acel timp, au fost prezenți, în afară de o parte a bănățenilor, în special cei din județul Torontal, care au fost împiedicați de cordoanele sârbești să participe”²⁸¹.

În după-amiaza zilei de 30 noiembrie au venit ierarhii celor două biserici românești: Ioan I. Pap, episcopul Aradului, Miron Cristea, episcopul Caransebeșului, din partea Bisericii Ortodoxe Române, Demetriu Radu, episcopul Orăzii, Valeriu Traian Frențiu, episcopul Lugojului și Iuliu Hossu, episcopul Gherlei, din partea Bisericii Greco-Catolice. Scaunele mitropolitane erau vacante în urma decesului mitropoliților Vasile Mangra și Victor Mihaly de Apșa. O impresie deosebită a făcut și venirea foștilor memorandiști: George Pop de Băsești, Teodor Mihali, Dimitrie Comșa, Rubin Patiția²⁸².

Din 30 noiembrie, de la orele 12 au început să sosească trenurile speciale,

„vărsând mase mari de popor, cari se grăbeau spre centrul orașului, de unde oamenii căpitanului Florian Medrea îi conduceau sus, în cetate, unde oamenii erau cazați în cazărmi, în școale și cazemate”²⁸³.

---

²⁷⁸ Băran, *Memorii*, p. 280.

²⁷⁹ Barbu, p. 156.

²⁸⁰ Băran, *Memorii*, p. 286.

²⁸¹ *Ibidem*.

²⁸² Băran, *Memorii*, pp. 286-287.

²⁸³ Băran, *Memorii*, p. 287.

Coriolan Băran și Aurel Cosma jr., participanți la adunare, au insistat, în memoriile consacrate special evenimentului, asupra entuziasmului de nedescris care domnea în Alba Iulia. „*Coloanele de români, îmbrăcați în straie de sărbătoare, cu steaguri și unele cu muzici în frunte, dădeau un colorit inedit Bălgradului*”²⁸⁴.

Aurel Cosma jr. menționa că „*fizionomia urbană*” a orașului Alba Iulia s-a transformat:

„Toate ulițele, dar mai ales piețele din centrul citadin și prin locurile ce duceau spre cetate sau spre câmpia plebiscitului au devenit un furnicar agitat și entuziast în neconținută mișcare și ascendență... Pretutindeni imobilele erau arborate cu steaguri tricolore românești... Zeci de mii de oameni, români înveșmântați în costume de mare praznic, populau trotoarele străzilor...”²⁸⁵.

O surpriză plăcută, amintește Băran, a fost prezența unei masive coloane de mineri din Valea Jiului, „care au bătut drumul lung pe jos, în vreme de iarnă”²⁸⁶.

Imaginile reținute s-au repetat și a doua zi. În zorii zilei de 1 decembrie,

„coloanele de oameni care soseau la adunare curgeau din toate direcțiile. Soseau în mase mari locuitorii din regiunile mai apropiate. Coborau moșii lui Horea și Iancu din țara lor. Veneau mărginenii mândri, cu mândre femei, din regiunea Sibiului; veneau frații lui Aurel Vlaicu din ținuturile Orăștiei; soseau din toate părțile cete de români transfigurați de fericire și emoționați de ziua cea mare care le-a fost dat să o trăiască”,

scria Coriolan Băran²⁸⁷. Nu a fost semnalat niciun incident care să tulbure atmosfera de mare sărbătoare. Coloanele înaintau într-o ordine desăvârșită, „*miraculoasă*”, spunea Băran, pentru un oraș așa de mic. Înaintau militarește, în coloane de patru, „*cu cântece patriotice și urale însuflețite*” spre locul unde urma să se țină adunarea populară, pe câmpia de la marginea cetății²⁸⁸.

Aurel Cosma jr., mai ales, a apreciat în mod desosebit sistemul de pază instalat pe teren de Florian Medrea. Paza adunării a fost asigurată de gărzile naționale din Alba Iulia și din regiune, completate cu un batalion de ostași din Cluj, sub comanda lt. col. Mișu, unul din Sibiu, comandat de Vasile Barbu, o jumătate de batalion din Hunedoara, comandat de căpitanul Valer Pascu. La acești militari îmbrăcați în uniforme cazone s-au adăugat cele două companii de legiuni din Abrud și faimoasa companie din Zlatna, numită și „*mândrii căciulari ai lui Horia*”, care au venit îmbrăcați în costume tradiționale românești²⁸⁹.

În orașul de sus, de sub cetate, au făcut serviciu de ordine și pază trei companii conduse personal de Florian Medrea. Pe lângă unitățile menționate, au mai fost

---

²⁸⁴ Băran, *Memorii*, p. 287.

²⁸⁵ Cosma jr., *Armata unirii*, p. 624.

²⁸⁶ Băran, *Memorii*, p. 287.

²⁸⁷ Băran, *Memorii*, p. 289.

²⁸⁸ *Ibidem*.

²⁸⁹ Cosma jr., *Armata unirii*, p. 623.

aduse o companie din Teiuş, alta din Blaj, una din Săscior şi câte o legiune din Ighiu, Ţelna şi Sebeş.

Formaţii de străjeri au fost dispuse pe toate arterele care duceau spre cetate pentru a menţine ordinea şi a dirija circulaţia. Au fost repartizate santinele şi patrule în tot oraşul, chiar şi în cartierele Maieri, Heiuş, Lipoveni, Partoş. Ele au constituit „*un fel de cordon apărător de avangardă vigilentă*”, pentru a semnală orice ameninţare²⁹⁰.

Strategia lui Medrea – descrisă de Aurel Cosma jr. – prevedea

„să împrejmuiească din punct de vedere defensiv tot oraşul cu un lanţ de posturi de observaţie, legate între ele cu patrule mobile şi mai ales să încercuiască câmpia lui Horia cu trei rânduri de cordoane, pe alocuri cu şanţuri şi tranşee”.

Aceste cordoane constituiau prima „*stavilă pentru apărarea oraşului*”, dar şi „*o linie de protecţie pentru a obliga pe toţi oamenii veniţi să treacă prin locurile de acces şi pe drumurile dinainte stabilite şi indicate*”, bine păzite de ostaşii gărzilor²⁹¹.

Toată atenţia apărării militare – observa Aurel Cosma jr. – era concentrată asupra cetăţii, centrul evenimentului. Planul operativ al lui Medrea prevedea o bună organizare şi amplasare de posturi a santinelor şi o mişcare adecvată a patrulelor. În afara unităţilor menţionate, pentru cetate au fost repartizate alte patru companii din garnizoana gărzilor locale, comandate de căpitanul Smeu. Au fost instalate posturi peste tot, la cele două porţi de acces în cetate, au fost dispuse santinele deasupra zidurilor groase ale fortificaţiilor, la fiecare bastion erau soldaţi care supravegheau străzile învecinate²⁹².

Atenţia principală era îndreptată spre cazinoul militar, unde urma să se desfăşoare adunarea delegaţilor oficiali. Aici au fost dispuşi ofiţeri din gărzile naţionale ca să verifice actele delegaţilor. Accesul în cetate s-a făcut prin poarta Carol²⁹³.

Amândoi memorialişti bănăţeni au reţinut agitaţia produsă la hotelul „Hungaria” de vestea că rezoluţia adunării prevedea unirea cu condiţii. Mai mulţi bănăţeni, prezenţi în faţa hotelului, i-au cerut lui Aurel Cosma senior să convoace o consfătuire a bănăţenilor, nemulţumiţi de prevederea unirii cu condiţii şi de atitudinea autorităţilor sârbeşti în Banat. La această consfătuire s-au anunţat şi socialiştii veniţi în număr mare din Banat, mai ales din Caraş-Severin, de la Bocşa, Anina şi Reşiţa. Consfătuirea urma să susţină unirea fără condiţii şi drepturile românilor asupra Banatului. Întrunirea a început la ora 22, în 30 noiembrie, participând şi delegaţi din alte regiuni, îndeosebi social-democraţi. Au vorbit dintre bănăţeni istoricii G. Popovici şi Ioan Sârbu, dar cel mai înflăcărat a fost Avram Imbroane. Bănăţenii au susţinut unirea fără condiţii, iar socialiştii au cerut ca în hotărârea de unire cu România să nu fie menţionată forma de stat, regatul român, ci numai unirea cu România, invocând ideologia proprie de care insistau să

---

²⁹⁰ Cosma jr., *Armata unirii*, p. 625.

²⁹¹ *Ibidem*.

²⁹² Cosma jr., *Armata unirii*, p. 626.

²⁹³ *Ibidem*.

se țină seamă. S-a protestat împotriva comportamentului trupelor de ocupație sârbești, s-a cerut înlocuirea lor cu unități ale armatei franceze, includerea în hotărârea de unire a dreptului românilor asupra Banatului. Vasile Goldiș a potolit spiritele care contestau ideea unor instituții autonome în cadrul regatului român, precizând că acestea vor avea un rol tranzitoriu și temporar, până la deplina unificare legislativă și integrare în statul român²⁹⁴.

Coriolan Băran a semnalat și el agitația produsă de vestea că hotărârea de unire cu România prevedea unirea cu condiții. El oferă o altă variantă: „*un grup de tineri bănățeni, conduși de Lucian Georgevici ... au pătruns până la Iuliu Maniu*”, cerând lămuriri. Maniu le-a explicat că anumite condiții „*se impun pe timp limitat*”, până la aplicarea noilor legi „*este nevoie de un corp diriguitor ... după unificarea tratată a legislației țării aceste organe se vor dizolva și vor dispărea*”. Principial, susține Băran, unirea „*s-a votat fără condițiuni*”²⁹⁵.

Desfășurarea adunării naționale s-a făcut conform tradiției transilvănene. În dimineața zilei de 1 decembrie, „*praznicul națiunii noastre*”, cum a denumit Aurel Cosma jr. adunarea, a început cu liturgiile la bisericile protoprezbiterale ale celor două confesiuni. La ortodocși slujba a fost oficiată de episcopii Ioan I. Pap și Miron Cristea, împreună cu un sobor de preoți. Miron Cristea a rostit rugăciunea de mulțumire, iar corul dirijat de Timotei Popovici a cântat marșul legionarilor români. În biserica greco-catolică slujba a fost oficiată de episcopul Frențiu²⁹⁶.

La Alba Iulia au fost prezenți ca oaspeți și reprezentanți ai armatei române, generalul Leonte, căpitanii Băgulescu și Mărculescu, locotenentul Jiteriu, ca invitați au fost și reprezentanții corpului voluntarilor români, fruntași ai vieții politice sau publice românești cum au fost Eugen Goga, Iosif Șchiopu, Ghiță Pop, Vasile Osvadă. Au fost prezenți apoi reprezentanții celorlalte provincii unite cu România, Alexandru Procopovici și Cazacliu din Bucovina, Pantelimon Halipa din Basarabia, relatează Aurel Cosma jr.²⁹⁷.

Sala cazinoului militar a fost amenajată pentru adunarea oficială a delegaților aleși sau desemnați. Au fost arborate steagul tricolor la mijloc și steagurile Antantei. Pe scenă erau dominante drapelele Franței și S.U.A., urmate de cele ale Marii Britanii, Italiei, Belgiei, Cehoslovaciei și Serbiei.

La ora 10.30, după amintirile lui C. Băran, au pătruns în sala cazinoului militar membrii Consiliului Național Român. Pe scenă au urcat membrii Consiliului Național Român, arhieriei celor două biserici, „*care s-au îmbrățișat și s-au sărutat frățeste în fața publicului*”, reprezentanții celorlalte provincii unite cu România și invitații din armata română²⁹⁸.

²⁹⁴ Cosma jr., *Amintiri*, pp. 648-649.

²⁹⁵ Băran, *Memorii*, pp. 288-289.

²⁹⁶ Cosma jr., *Amintiri*, p. 650.

²⁹⁷ Cosma jr., *Amintiri*, pp. 651-652.

²⁹⁸ Băran, *Memorii*, p. 291; Cosma, *Amintiri*, p. 652.

Desfăşurarea adunării şi discursurile rostite sunt în general cunoscute. Memorialistica a reţinut mai ales entuziasmul „*ajuns la paroxism*” al sălii atunci când a fost adoptată în unanimitate Hotărârea adunării naţionale. Unirea a fost votată în sunetele clopotelor şi al bătăilor de toacă, „*ca la marile praznice*”, deoarece Consiliul Naţional Român a cerut să se tragă clopotele şi să se bată toaca în toate bisericile. În continuarea adunării oficiale, strâns legată de aceasta s-a desfăşurat adunarea populară. Delegaţi oficiali şi arhieriei au prezentat poporului Hotărârea de unire în uralele participanţilor. La tribuna amenajată pentru bănăţeni a vorbit episcopul Miron Cristea²⁹⁹.

Cea mai plastică imagine a transmis Aurel Cosma jr.:

„Adunarea plebiscitară ne-a unit prin grandoarea şi coloritul caleidoscopic al mulţimilor populare fără număr, care îşi manifestau virtuţile străbune şi delirul lor fascinant într-o exaltare de nedescris. Am asistat la un spectacol unic şi inegalabil, pe care ni-l prezenta poporul nostru într-o formă şi un conţinut de miraj ca într-un basm fantastic... Adunarea plebiscitului a luat sfârşit printr-o delirantă însufleţire exprimată cu aclamarea şi ratificarea unirii, precum şi cu proclamarea de către masele populare a constituirii noului stat unitar şi întregit al României...”³⁰⁰.

În diverse localităţi s-au desfăşurat adunări solemne, apropiate ca model, desigur la scară mai mică. Coriolan Buracu o descrie pe cea de la Mehadia:

„ne-am întrunit la sfânta biserică, unde am oficiat un serviciu religios şi am rostit o cuvântare despre actul istoric ce se săvârşeşte la Alba Iulia. De la biserică am pornit în cortegiu pe străzile principale, cu cântece naţionale, apoi în centrul satului jucând «Hora Unirii», cu serbare populară, care a durat până noaptea târziu, cu mare bucurie şi entuziasm”³⁰¹.

S-a putut observa că la 1 decembrie a fost preluat modelul adunării naţionale instituit prin adunarea de la Blaj, din 3/15 mai 1848. Ca şi în 1848, şi în 1918, organizatorii i-au conferit şi o dimensiune sacră, într-o împletire specifică tradiţiei ardelenene a sacrului şi profanului. Memorialistica a sesizat şi transmis această dimensiune, folosind consecvent cuvântul „*praznic*”, sintagma „*praznicul neamului*” pentru evenimentul de la 1 decembrie. Adunarea ca sărbătoare a naţiunii, aşa cum s-a întâmplat şi în Revoluţia franceză, a avut menirea nu numai a fi reprezentativă, un „*plebiscit*” cum a denumit-o Aurel Cosma jr., ci a avut şi menirea de a solidariza naţiunea în jurul acestui obiectiv, de a transmite imaginea unanimităţii acesteia pentru actul adoptat. A fost nu numai o tradiţie, ci şi o tactică, realizată în timp scurt, foarte scurt chiar, pentru a afirma unitatea corpului naţional şi a o legitima atât în faţa propriei naţiuni, cât şi a întregii Europe. În simbolistica naţională asemenea manifestări au avut un rol unificator şi integrator. Această imagine s-a transmis peste ani, a devenit un mit fondator, chiar dacă rivalităţile politice şi

²⁹⁹ Cosma jr., *Amintiri*, p. 629.

³⁰⁰ Cosma jr., *Amintiri*, p. 655.

³⁰¹ Buracu, p. 525.

politicianismul din România interbelică i-a dezbinat pe cei de la 1 decembrie 1918. Memorialistica bănățeană reflectă fidel acest fenomen.

În după-amiaza zilei de 1 decembrie 1918, adunarea a ales Marele Sfat Național, organism cu atribuții legislative. Ședința de constituire s-a ținut în sala mare a Curții cu jurați a Tribunalului din Alba Iulia. Au fost aleși 130 membri reprezentând P.N.R., 20 pe social democrați și înaltul cler, în total 212 persoane. Au încheiat adunarea episcopii Demetriu Radu și Ioan Ignatie Pap³⁰².

Caius Brediceanu a reținut și nemulțumirea lui I.I.C. Brătianu pentru „*felul cum s-a proclamat unirea la Alba Iulia*”. Desemnat din partea Banatului, alături de Mihai Popovici, pentru a înmâna regelui României Hotărârea de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, Caius Brediceanu amintea că „*i-a displăcut, îndeosebi, instituirea unui guvern special și autonom în provinciile transcarpatine*”. Ionel Brătianu i-ar fi întâmpinat cu cuvintele: „*Nu are România guvern care să ia conducerea provinciilor alipite? Ce va zice străinătatea de această rezervă a voastră față de București*”. Aceste cuvinte au fost rostite personal în fața lui Caius Brediceanu, înainte de sosirea delegației oficiale, pe când acesta a mers la București pentru a pregăti primirea delegației oficiale, formată din Miron Cristea, Iuliu Hossu, Alexandru Vaida, Vasile Goldiș și cei doi bănățeni. Părerea lui Brătianu s-a schimbat după demisia generalului Coandă și desemnarea lui ca premier. Cu ocazia înmânării Hotărârii de unire, l-a desemnat pe Al. Vaida Voevod ministru de stat, reprezentând Transilvania și Banatul în guvern și l-a însărcinat să organizeze secțiunea transilvană pentru conferința păcii³⁰³.

Pentru Banat războiul însă nu s-a sfârșit. Conferința de pace urma să stabilească viitoarele granițe ale provinciei. Viitorul Banatului îngrijora întreaga populație, indiferent de naționalitate. Disputele între naționalitățile din provincie cu privire la apartenența acesteia au accentuat identitățile și alteritățile.

Identități și alterități

Într-o regiune multietnică și multiconfesională cum a fost Banatul, prăbușirea imperiului a provocat emoții și pasiuni, tensiuni și dispute generate de răbufnirea la cote ridicate a puseului naționalist, de viitorul incert al provinciei și de interesele statelor naționale de a încorpora în propriile granițe cât mai mulți conaționali din Banat. Toleranța care a existat în perioada anterioară a fost sensibil atenuată de diferențele teritoriale sau de proiectele politice ale naționalităților. Pe fondul radicalizării generale de după război, al creșterii pericolului bolșevic și al tensiunilor sociale, fenomenele de identificare națională și delimitările de alteritate s-au amplificat, au determinat dispute și relații interetnice tensionate, au accentuat clivajele din societatea locală. Toate acestea au avut loc în contextul menținerii

³⁰² Cosma jr., *Amintiri*, p. 654.

³⁰³ Brediceanu, pp. 476-477.

vechii administraţiei, a funcţionarilor maghiari, complicând şi mai mult aceste relaţii interetnice. Chestiunea Banatului, revendicat integral de România, dorit şi de Serbia, cel puţin în parte, cu speranţe şi de Ungaria, a înrăutăţit relaţiile dintre aceste ţări şi etniile respective care locuiau pe teritoriul Banatului. Tot mai mult alteritatea a devenit un adversar, politic şi uneori chiar militar, care a prelungit statutul incert al Banatului până în vara anului 1919.

Disputele interetnice nu au luat forme violente sau foarte rar s-a ajuns la conflicte armate şi vărsări de sânge, provocate mai ales de bande de dezertori din fosta armată regulată, consacraţi în memorialistică cu termenul de „*terorişti*”. Disputa interetnică s-a reflectat mai ales în lupta simbolurilor, înlocuirea simbolurilor naţionale, arborarea drapelului propriu.

Chiar dacă ocupaţia sârbească s-a întins în tot Banatul, nu a avut forţele necesare să acopere întregul teritoriu. În unele oraşe impactul ocupaţiei a fost mai puţin puternic, în Lugoj, de exemplu, prezenţa franceză a atenuat influenţa sârbească, în schimb a favorizat vechea administraţie. Inegală a fost influenţa sârbească şi în mediul rural. Indiferent de zona pe care o reprezintă, memorialistica prezintă ocupaţia sârbească în imagini negative, chiar dacă la venirea sârbii au fost primiţi cu braţele deschise, ca pe nişte aliaţi. Nicolae Badiu vorbea în aceşti termeni de „*luptele dintre foştii aliaţi beligeranţi, dar mai ales între aliaţii învingători*”³⁰⁴.

Dacă pentru naţionalitatea sârbă caracteristica dominantă în memorialistica bănăţeană a fost aceea de ocupant, iar acţiunea politică şi militară de ocupaţie, imaginea ungurului a rămas aproape neschimbată, determinată de atitudinea unor funcţionari din fosta administraţie rămaşi în funcţii şi mai ales de politica elitei şi a guvernelor maghiare de a susţine în continuare integritatea Ungariei istorice. Am văzut, în toamna anului 1918, oamenii politici de la Budapesta nu au încetat să spere în menţinerea Banatului şi a Transilvaniei în cadrele Ungariei.

O noutate o reprezenta atitudinea populaţiei germane din Banat, dezorientată de cursul evenimentelor din Ungaria, după declanşarea revoluţiei la Budapesta şi care a avut o evoluţie contradictorie. Două imagini apar contrapuse în memorialistica românească despre comunitatea germană: una care relevă ataşamentul acesteia faţă de ideea de stat maghiar şi a doua care afirmă naşterea ideii de libertate naţională şi culturală.

„Până şi masa compactă a şvabilor – scria C. Băran – care până atunci a fost fidelă ideii de stat maghiar, a început să se trezească şi să-şi revendice drepturile naţionale...”³⁰⁵.

Pentru Aurel Cosma jr. „*primele licăriri ale ideilor de libertate naţională şi culturală ale şvabilor din Banat au fost exprimate în public*” după ce s-a constituit la Timişoara Consiliul Naţional Român³⁰⁶.

³⁰⁴ Badiu, p. 152.

³⁰⁵ Băran, *Memorii*, p. 279.

³⁰⁶ Cosma jr., *Adeziunea şvabilor*, p. 660.

Între nostalgia față de vechea stăpânire și viitorul incert, comunitatea șvăbească din Banat apare în memoria românească ca lipsită de unitate, divizată în diverse grupări și orientări, oscilând între apartenența la Ungaria, la Serbia, între menținerea integrității Banatului ca o provincie autonomă sub protectorat ungar sau francez și în cele din urmă apartenența la regatul român. A contribuit la această evoluție contradictorie absența unei decizii privind granițele Banatului, ecourile revoluției din Ungaria și propaganda regimului Béla Kun, stabilirea liniei demarcaționale care a împiedicat guvernul României să acționeze mai eficient. Singurii reprezentanți oficiali ai României în Banat au fost ofițerii acreditați pe lângă comandamentul francez, maiorul Oancea și căpitanul Petrescu D. Tocineanu.

În 31 octombrie 1918 s-a constituit la Timișoara Consiliul Național Șvăbesc, condus de profesorul Iosif Striegl, concomitent cu celelalte consilii ale naționalităților din Banat³⁰⁷. În aceeași zi, Otto Roth a proclamat republica bănățeană și a obținut de la guvernul Károlyi numirea sa ca guvernator, recunoscută și de regimul Béla Kun.

Odată cu instaurarea ocupației sârbești, germanul Hegen a fost desemnat de administrația de ocupație prefect al Timișorii și al comitatului. Cu ocazia tratativilor de la Arad, Iosif Striegl, împreună cu deputatul sas Emil Neugeboren s-au aflat în suita ministrului Iaszi Oskar, care a tratat cu Consiliul Național Român Central. Într-o declarație făcută ziarelor „Românul” și „Temesvarer Zeitung”, Striegl a declarat că germanii nu au pretenții iredentiste, nu vor stat în stat, că doresc să lucreze împreună cu ceilalți conaționali din țară. El a cerut:

„cultura noastră specializată să fie apărată și dezvoltarea ei garantată, să rămână neatinsă averile naționale, așa zisa Universitate săsească să rămână...”³⁰⁸.

Imediat după adunarea de la Alba Iulia, în 9 decembrie 1918, Victor Orendi-Hommenau a înființat societatea culturală „Kulturbund der Banater Schwaben”, cu scopul – spunea Aurel Cosma jr. – „de a milita pentru unirea Banatului cu România și integrarea șvabilor în noul stat”³⁰⁹. Același memorialist amintește și o delegație de șvabi, „gospodari și agricultori”, în frunte cu Ladislau Müller, care în 29 decembrie a înmânat generalului Berthelot un memoriu spre a fi depus la conferința păcii. După Aurel Cosma jr., memoriul a exprimat dorința șvabilor de a-și decide soarta în temeiul dreptului la autodeterminare, ca Banatul să fie unit cu România, iar șvabii să fie integrați cu toți locuitorii de limbă germană în noul stat. Până la unirea cu România, Banatul să fie ocupat de trupe franceze. Memoriul a ajuns la conferința păcii, după cum comenta ziarul „Dimineața” din 27 ianuarie 1919³¹⁰.

³⁰⁷ Cosma jr., *Adeziunea șvabilor*, p. 660.

³⁰⁸ Cosma jr., *Adeziunea șvabilor*, p. 661.

³⁰⁹ *Ibidem*.

³¹⁰ Cosma jr., *Adeziunea șvabilor*, p. 662.

Atrocităţile comise de unităţi din fosta armată ungară împotriva populaţiei româneşti au determinat Consiliul Dirigent din Transilvania şi guvernul României să solicite conferinţei de pace curmarea acestor abuzuri. Ca urmare a hotărârii conferinţei de pace din 26 februarie 1919, prin care linia demarcaţională era mutată treptat spre vest, formându-se o zonă neutră între forţele armate române şi cele ungare, s-a dat termen ca în zece zile, începând cu 23 martie, trupele maghiare să se retragă la vest de zona neutră. Hotărârea conferinţei de pace a fost prezentată guvernului de la Budapesta în 20 martie 1919. Acesta a demisionat în aceeaşi zi, iar la 21 martie 1919 a fost proclamată Republica sfaturilor, care a respins nota conferinţei de pace.

Semnificativ, în aceeaşi zi, Gaspar Muth publica în ziarul „Schwäbische Volkspresse” articolul *Jos cu masca*, prin care acuza propaganda în favoarea României, făcută de cercurile săseşti şi acuza direct pe Brandsch de această propagandă cu ocazia întrevederii acestuia cu reprezentanţii şvabilor. Conform relatărilor lui Muth, Consiliul Naţional Şvăbesc „n-a pertractat cu Brandsch, ci a condamnat şi a dezaprobat atitudinea sa pro România (romanofilă)”. Muth condamnă şi atitudinea gazetelor germane din Lugoj şi Caransebeş pentru că cereau „germanilor să se lapede de patria lor veche Ungaria”, considerându-le efecte ale propagandei lui Brandsch, al cărei obiectiv era de „a dărâma poporul şvăbesc şi a-l înstrăina patriei maghiare”³¹¹.

Imediat după acest eveniment, în 22 martie maiorul Oancea a fost ataşat pe lângă Comandamentul francez de la Timişoara ca reprezentant al armatei române. În capitala Banatului a fost sprijinit de un grup de intelectuali români, în frunte cu Pompiliu Ciobanu, care l-au informat şi consiliat în legătură cu situaţia din Banat. Rapoartele transmise de maiorul Oancea au fost utilizate ca sursă de informare şi încorporate în memoriile lui Pompiliu Ciobanu despre relaţiile interetnice din Banat. Ele oferă o imagine clară a atitudinii francezilor, sârbilor, şvabilor şi despre iniţiativele românilor. La sfatul lui Pompiliu Ciobanu, maiorul Oancea a început dialogul cu liderii şvabi.

În raportul său din 6 aprilie 1919, informa Consiliul Dirigent că în comunitatea germană din Banat persista ideea unei republici bănăţene, în primul rând sub protectoratul Ungariei, iar dacă nu era posibil sub cel al Franţei. Maiorul Oancea a reţinut lipsa de unitate din comunitatea şvăbească. El amintea poziţia dr. Otto Roth, favorabilă Republicii Banatului, sub protectoratul Franţei, însă, nota Oancea, el „părea discreditat în faţa şvabilor, care sunt împărţiţi în două”. Unii sub conducerea lui Victor Orendi-Hommenau înclinau spre români, în timp ce gruparea condusă de Gaspar Muth era împotriva unirii cu România. Ei cereau o republică a Banatului, „dacă nu făcând parte din republica ungară”, să fie cel puţin sub protectoratul ei sau al Franţei. La întâlnirea maiorului Oancea cu Gaspar Muth din 5 aprilie, acesta din urmă a susţinut că Banatul trebuia să revină Ungariei. După ce

---

³¹¹ Ciobanu, pp. 615-616.

ofițerul român a încercat să-i argumenteze că singurul aliat posibil pentru Ungaria era România, i-a atras atenția asupra pericolului bolșevic:

„Nu vă jucați cu focul. Ați făcut republică, acum comunism, crezând că vă veți sustrage despăgubirilor de război. Dublă greșeală pentru că, din acest joc periculos vă veți alege cu un infern ca în Rusia, veți uni toată lumea civilizată contra voastră... Ați făcut greșeala de neiertat să amenințați Europa cu revoluția. Această furtună produsă într-un pahar, chiar dacă se numește Republica maghiară, se va înăbuși în curând”³¹².

În 11 aprilie, maiorul Oancea a avut o întrevedere cu Dammang, redactor șef al zirului „Deutsche Wacht” și cu Tengler, directorul cooperativelor sătești șvabe. Conform raportului maiorului Oancea din 14 aprilie, amândoi erau favorabili „pentru o apropiere de România”, dar erau preocupați cum să-l convingă pe Muth și gruparea sa favorabilă Ungariei sau pentru o republică sub protectoratul acesteia. Urma ca cei doi să sondeze atitudinea lui Muth prin intermediul lui Iosif Gabriel, „pe care l-au lăsat înadins în tabăra adversă ca să-i informeze și să facă pe moderatorul între cele două grupări”³¹³.

După o serie de consfătuiri parțiale în cercurile germane, în 13 aprilie Oancea a avut o întrevedere cu Iosif Gabriel, care i-a prezentat evoluția atitudinii șvabilor de la destrămarea imperiului. La proclamarea Republicii maghiare – spunea el – „șvabii într-un glas au aderat la această republică, cerând autonomia națională a lor, cu dreptul de a avea în ministerul maghiar un ministru reprezentant al lor”. După intrarea sârbilor în Banat și după discuțiile de la conferința păcii privind desprinderea Banatului și a Transilvaniei de Ungaria, șvabii s-au gândit la o republică independentă a Banatului unit cu Sabatka. După ce șeful șvabilor din Banat, Hegen a fost numit prefect la Timișoara și după adeziunea sașilor la unirea cu România, dezorientarea în comunitatea șvăbească a crescut. Când R. Brandsch a venit în Banat pentru a explica poziția sașilor, Gaspar Muth i-a interzis să vorbească, numindu-l trădător. Brandsch a militat pentru o atitudine unitară a tuturor germanilor, pentru unirea acestora cu România. În acest sens a publicat articole în ziarul de limbă germană „Südungarn”. Brandsch a avut întrevederi cu șvabii din Lugoj, în fața cărora a promovat aceleași idei. La Lugoj, această atitudine a fost susținută de tipograful Heinrich Anwender care a publicat în acest spirit mai multe apeluri către populația șvăbească în ziarul său „Lugoscher Zeitung”. El a insistat ca, după exemplul adunării sașilor de la Mediaș, și șvabii să convoace o adunare a lor, în care, pe baza dreptului de autodeterminare, să proclame unirea cu România³¹⁴. Grupul lui Muth a părăsit sala în care a avut loc întâlnirea cu Brandsch, astfel încât acesta a putut să explice rațiunile pentru care sașii s-au unit

³¹² Ciobanu, pp. 583-584.

³¹³ Ciobanu, p. 588.

³¹⁴ Cosma jr., *Adeziunea*, p. 662.

cu România. Iosif Gabriel susţinea că de atunci datează neînţelegerile între şvabi: „Unii se gândesc la România, alţii la sârbi, iar alţii, cei mai dârji, în cap cu dl. Muth la Ungaria”. Tot el aminteşte faptul că guvernul Károlyi nu a mai stat de vorbă cu delegaţia şvabilor, căroră le-a promis autonomia, „astfel că şvabii au început să se teamă şi de unguri”. Revoluţia comunistă i-a încurcat şi mai mult, declara Gabriel, „făcându-i să se gândească serios la o republică Banato-Sabatka, iar în cazul imposibilităţii, la alipirea spre Serbia”. Când sârbii au început să ridice din bănci sume mari, „au început să suspecteze şi acest stat”, convingi că „Serbia le cere, dar nu le dă nimic”. Treptat şi atitudinea lui Muth a început să se schimbe, iar de câteva zile gruparea lui a început să treacă de partea lui Orendi- Hommenau. Cei care au mai rămas grupaţi în jurul ziarului „Volksprese” se străduiau să-l lămurească, ameninţând că, în caz contrar, vor trece cu toţii la „Deutsche Wacht”, favorabil românilor. În finalul discuţiei cu maiorul Oancea, Gabriel declara – „ne atrage mai mult România, care a promis drepturi pentru naţionalităţi”, dar ezitarea şvabilor provenea din faptul că se temeau de sârbi³¹⁵.

În 15 aprilie, şefii tuturor „fracţiunilor” şvăbeşti au fost convocaţi de Muth pentru a lua o hotărâre. Oficial adunarea a transmis că dorinţa şvabilor era să se afle de partea ţării căreia îi revenea oraşul Timişoara. În realitate Muth a fost de partea Serbiei şi a susţinut propaganda în acest sens în Torontal. Aderenţii săi au rămas în număr mic, deoarece a demonstrat în adunare „că susţine un interes personal, nu o idee naţională”³¹⁶.

Maiorul Oancea a fost înlocuit în 15 aprilie 1919 de către căpitanul Petrescu D. Tocineanu, în calitate de ataşat pe lângă Divizia 17 colonială franceză, „cu misiunea de a face legătura trupelor româneşti din Transilvania cu această mare unitate franceză”. Deoarece – amintea el – „în capitala Banatului nu mai există în mod oficial altă autoritate recunoscută a vechiului regat român”, a devenit canalul de informare cu privire la dorinţele românilor şi situaţia din provincie pentru Comandamentul trupelor din Transilvania, Consiliul Dirigent, Marele Cartier General din Bucureşti şi delegaţia română la conferinţa păcii.

La 1 aprilie 1919, Tocineanu a intrat în posesia unui document, transmis de comandantul armatei franceze din Ungaria, generalul Franchet d'Esperey la Constantinopol. Este vorba de memorandumul înaintat generalului francez de către Otto Roth, după întoarcerea sa de la Budapesta. În rezumat, guvernatorul Banatului, cum semna Roth, atrăgea atenţia asupra izbucnirii unei mişcări bolşevice în provincie, stimulată de progresele acesteia în celelalte teritorii ocupate şi „întărită prin sentimentul naţional”, temându-se că în Banat „naţionalismul va ajuta introducerea bolşevismului”. Dacă nu se vor lua măsuri preventive va izbucni şi în Banat, favorizată de „ostilităţile actuale ce există între sârbi şi români”.

---

³¹⁵ Ciobanu, pp. 588-589.

³¹⁶ Ciobanu, pp. 591-592.

În atari condiții, susținea Roth, cel mai bun obstacol ar fi „*un Banat independent, sub protecțiunea trupelor franceze ... și o eventuală colonizare a Banatului de Franța*”. A primit libertate de a acționa în acest sens de la guvernul Károlyi și de la cel comunist, mai ales că în 31 octombrie 1918 a proclamat republica Banatului și a exercitat funcția de guvernator al provinciei până în 20 februarie 1919, când a fost înlăturat de administrația sârbă de ocupație. Invocă în sprijinul acestui proiect și opinia unor reprezentanți ai celorlalte naționalități, susținerea ungarilor, germanilor și socialiștilor³¹⁷.

Raportul generalului francez adaugă propriile comentarii. Alungarea lui Otto Roth din funcția de guvernator a provocat mișcările din regiunea Timișorii, dintre 21–25 aprilie. Opinia sa era că a fost însărcinat de guvernul de la Budapesta să sondeze părerile comandamentului francez despre evoluția evenimentelor în curs. Roth a declarat generalului francez că „*starea actuală a Ungariei e pricinuită de frica înaintării României peste linia de demarcație*”. La întâlnirea lui Otto Roth cu generalul De Lobit a asistat și ministrul Franței Fonteney, care la rândul său a informat Ministerul de externe francez despre această întrevvedere. Raportul reia ideile din memorandumul depus, cu unele nuanțe. După Roth, observa ministrul, revoluția de la Budapesta era expresia „*unei explozii de șovinism maghiar ... însă a cărei conducere a fost luată de elemente foarte violente*”. A remarcat emoția creată în Ungaria de extinderea teritorială a României. Roth a lăsat să se înțeleagă că România era câștigată de bolșevism. El a făcut și o vizită guvernului sârb la Belgrad, unde a fost primit în audiență la prințul Alexandru. Acesta i-a răspuns că este necesară trasarea cât mai rapidă a frontierelor, „*atunci numai se va putea organiza în mod definitiv și eficace apărarea în contra bolșevismului*”³¹⁸.

A fost un turneu de fațadă, pentru a crea imaginea luptătorului împotriva bolșevismului, deoarece în 24 aprilie Tocineanu a raportat difuzarea unor manifeste bolșevice la Caransebeș, Lugoj și Orșova. Roth și Jacobi au fost implicați, beneficiind de un fond de 5 milioane destinat propagandei. Acțiunea lor a fost descoperită de francezi³¹⁹.

Aurel Cosma a preluat administrația în Timișoara în 23 iulie 1919, iar în 3 august a intrat armata română în capitala Banatului.

Deoarece o parte a delegaților aleși să participe la adunarea de la Alba Iulia au fost opriți de autoritățile sârbești, la 10 august Aurel Cosma a convocat la Timișoara o adunare națională a bănățenilor care a reafirmat adeziunea la unirea Banatului cu România. Concomitent s-a desfășurat la „Casa germană” adunarea șvabilor, convocată de Mihai Kausch. Au participat circa 1.000 reprezentanți ai populației șvabești, reprezentând 33 de comune sau orașe. Adunarea a votat

³¹⁷ Ciobanu, pp. 597-598.

³¹⁸ Ciobanu, pp. 599-600.

³¹⁹ Ciobanu, pp. 601-602.

rezoluţia propusă de Kausch prin care şvabii aderă la hotărârile de la Alba Iulia şi se pronunţă pentru unirea cu România, subliniind următoarele:

„Deoarece noi vedem în manifestul de la Alba Iulia o garanţie că statul nostru în viitor ne va asigura dezvoltarea liberă a caracterului nostru poporal, folosirea liberă a limbii materne şi deci, pe amândouă – caracterul şi limba – le vom putea promova nestingherit pe teren politic, cultural, economic şi social, dorim ca Banatul să fie unit cu România”³²⁰.

După votarea unirii cu România, o delegaţie a adunării şvabilor, în frunte cu Anton Anton din Variaş, s-a prezentat în 15 august 1919 la Sibiu, unde a fost primită în cadru solemn de un grup de membri din Consiliul Dirigent. Cu această ocazie, Anton Anton a spus:

„Am venit aici ca reprezentanţi ai poporului german din Banat, pentru a vă face cunoscut că poporul nostru s-a alăturat în unanimitate României. Noi am făcut aceasta cu inima cinstită, fiindcă vedem în hotărârile adunării naţionale a românilor de la Alba Iulia posibilitatea de a ne manifesta în noul stat ca un popor liber...”³²¹.

În conformitate cu hotărârile adunării şvabilor a fost trimisă o delegaţie mai restrânsă la Paris, pentru a preda conferinţei de pace un memoriu, prin care exprima dorinţa şvabilor de a se uni cu România în baza dreptului de autodeterminare. Delegaţia a fost primită în 19 august 1919 de către prim-ministrul Georges Clemenceau, preşedintele conferinţei de pace. Delegaţia a fost compusă din avocatul Ştefan Frêcot din Timişoara, dr. Andreas Buchmann din Lipova şi doi fruntaşi şvabi din Lugoj: Thomas Fernbacher şi Franz Timon. Memoriul şvabilor a fost predat de Ştefan Frêcot cu următoarea declaraţie:

„votând rezoluţiunea de unire cu România, adunarea naţională a poporului şvab a ţinut să accentueze două fapte pe care ne permitem, domnule preşedinte, să le supunem în mod special atenţiei Domniei Voastre. Este vorba, mai întâi, de dorinţa puternic exprimată de unanimitatea adunării ca tot poporul şvab să fie reunit cu poporul român de civilizaţie superioară, pe care îl iubeşte şi îl respectă şi de care se simte legat prin originea multora din fiii săi de rasă comună latină [aici oratorul a făcut aluzie la o parte din şvabi, care erau de origine franceză, italiană sau spaniolă]. Secole de viaţă comună ne-au învăţat să apreciem pe vecinii şi conlocuitorii noştri la justa lor valoare, iar experienţa din timpurile din urmă n-a făcut decât să ne întărească convingerea că numai unirea cu România va putea să ne ofere garanţiile suficiente pentru existenţa şi progresul nostru”³²².

Raporturile dintre români şi germani au fost determinante în contextul geopolitic din regiune şi pentru deciziile de la conferinţa păcii. Naţionalitatea germană a traversat o transformare radicală, de la integrarea politică în Ungaria dualistă, cu

---

³²⁰ Cosma jr., *Adeziunea şvabilor*, pp. 663-664.

³²¹ Cosma jr., *Adeziunea şvabilor*, p. 664.

³²² Cosma jr., *Adeziunea şvabilor*, pp. 664-665.

urmările unei asimilări tot mai intense, la o comunitate conștientă de individualitatea sa națională. Semnificativă este și tendința populației germane din Transilvania și Banat de a adopta o poziție unitară față de hotărârile adunării de la Alba Iulia.

Memorialistica consacrată raporturilor româno-germane în Banat este mai puțin generoasă în imagini reprezentative, fiind tributară, mai ales memoriile lui Aurel Cosma jr., redactate în 1979, epocii și cercetării istorice din acel timp. Atâta cât am publicat în acest volum relevă o transformare substanțială a raporturilor românilor cu sârbii și șvabii din Banat. Relațiile cu sârbii au evoluat de la alianță și cooperare la conflict, iar cele cu șvabii de la toleranță la colaborare și susținere. Această răsturnare a raporturilor anterioare este specifică perioadei de tranziție de la imperiu la statul național, după care raporturile în noul stat s-au așezat pe făgașul normal.

În această perioadă de tranziție, în vidul de autoritate statală și în starea de incertitudine determinată de întârzierea trasării frontierelor, relația identitate-altețitate s-a etnicizat excesiv în raport cu perioada anterioară, s-a politizat până la excluderea celuilalt, generând raporturi antagonice între naționalitățile Banatului. Problema Banatului, de ordin teritorial în primul rând, s-a exprimat în tendința de menținere a integrității sale sau divizarea lui și arondarea părților în funcție de ponderea naționalităților la statul național respectiv, Serbia sau România. Soluționarea ei târzie a fost determinată de complicarea raporturilor diplomatice și mai ales de pericolul bolșevic, după instaurarea regimului Béla Kun la putere în Ungaria.

Raporturile dintre naționalitatea cea mai numeroasă – românii și celelalte naționalități – sârbi și germani s-au modificat radical. Relațiile cu sârbii au evoluat de la alianță și cooperare la conflict, cele cu șvabii de la toleranță la colaborare și susținere. Această răsturnare a raporturilor anterioare este specifică perioadei de tranziție de la imperiu la statul național, după care raporturile în noul stat s-au așezat pe făgașul legal.

Problema Banatului

Problema Banatului la Conferinţa păcii a reţinut atenţia a numai doi memorialişti publicaţi în acest volum – Sever Bocu şi Caius Brediceanu – amândoi prezenţi la Paris şi în contact direct cu personajele sau problemele dezbătute la conferinţă.

Atmosfera din colonia românească de la Paris, unde a ajuns Sever Bocu în preajma conferinţei, nu a fost una de bun augur. Ajuns la Londra după călătoria prin „Apocalipsă”, Bocu a avut întrevederi cu Steed, Seton Watson, Leeper, dr. Madge, care l-au grăbit la Paris pentru a aplană neînţelegerile din această comunitate. Este prima imagine pe care o transmite frunţaşul bănăţean, lipsa de unitate şi cearta „*neisprăvită*” din colonia românească, „*care nu era altceva decât strămutarea la Paris a certurilor politice de acasă*”, pe când „*naţiunile îşi concentrau forţele în vederea marilor bătălii de la masa verde*”³²³. Această imagine care deschide seria amintirilor lui Bocu de la Paris a fost provocată de disputa din colonia românească pentru funcţia de vicepreşedinte al Comitetului Naţional Român, de disputele politicianiste. Miniştrii de externe Pichon şi Balfour au cerut românilor să organizeze acest comitet ca un organism care să reprezinte România, deoarece guvernul Marghiloman nu putea fi recunoscut ca atare. În preajma Conferinţei de pace, „*toate naţiunile se pripeau să-şi anunţe aspiraţiile. Numai noi nu le puteam anunţa, ocupaţi deocamdată cu certurile dintre noi*”. În „*forfoteala de refugiaţi*” ai diferitelor naţionalităţi, cum a denumit-o Bocu, el descoperea la Paris o a doua Românie, românii fiind divizaţi de război: „*una, cea cu regele, era cu aliaţii, dar mai era una, cea cu nemţii, care a rămas la Bucureşti*”³²⁴. Imaginea dezbinării s-a prelungit şi printre refugiaţii români în capitala Franţei, veniţi cu trenul Tache Ionescu. „*Oarba neunire*”, cum o numeşte Bocu i-a afectat şi pe aceştia:

„Cu venirea la Paris a lui Tache Ionescu, însă, rivalităţile şi disensiunile dintre el şi Ion Brătianu şi liberali, care mocneau în Iaşi, nu numai că n-au cedat prin distanţă, ci din contră, s-au accentuat, au reizbucnit”³²⁵.

Ca peste tot în memoriile sale, Bocu acuza clasa politică de interese politicianiste, de partid, afirmând că „*neamul nostru nu era suficient pregătit pentru acest ceas care bătea prea devreme*”.

La Paris, după opinia lui Sever Bocu, se aflau peste două mii de refugiaţi români: foşti miniştri, profesori universitari, publicişti, avocaţi, ingineri etc., care din nefericire „*şi-au păstrat şi acolo o armătură de partid, cu care se combăteau şi anihilau reciproc*”³²⁶. Această imagine a dezbinării „*dădea în spectacol colonia românească*” în faţa aliaţilor, descurajând şi pe cei care erau prieteni românilor. Dezbinarea a fost

---

³²³ Bocu, *Drumuri*, pp. 351-352.

³²⁴ Bocu, *Drumuri*, p. 352.

³²⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 353.

³²⁶ *Ibidem*.

provocată de alegerile pentru vicepreședinții Consiliului Unității Naționale, condus de Tache Ionescu. Au fost desemnați vicepreședinți C. Angelescu și Paul Brătășanu din Regat, Goga și Lucaciu dintre ardeleni. Partizanii lui Brătianu au contestat faptul că liberalii nu erau reprezentați în conducerea consiliului, încât Paul Brătășanu a trebuit să se retragă, făcând loc lui Jean Tehaș Florescu, deși se bucura de un mare prestigiu printre francezi³²⁷. El a fost primit în audiență la Clemanceau, era animatorul refugiaților români din capitala Franței, fondatorul ziarului „La Roumanie”, în jurul căruia gravita toată lumea, „dar era tachist”. S-a motivat că „pentru echilibru era nevoie de un liberal”³²⁸.

Consiliul Unității Naționale a fost recunoscut imediat de puterile aliate, funcționând „ca un guvern provizoriu” până la demiterea guvernului Marghiloman. Consiliul s-a preocupat de organizarea propagandei în sprijinul cererilor României la conferință, „neglijată complet de guvernul Brătianu”³²⁹.

O a doua imagine reținută de Bocu a fost handicapul delegației române la conferința păcii din acest punct de vedere, lipsa unei informări corespunzătoare a delegațiilor participante cu privire la cererile românești. „Parisul era inundat de o literatură de propagandă”, observa Bocu, remarcând efortul națiunilor care au lucrat toată vara în acest sens. „Noi ne puneam abia acum pe lucru”. Au apărut o serie de broșuri în sprijinul cererilor românești, scrise de Traian Vuia, G.G. Mironescu, N. Lupu, Traian Lalescu, O. Tafrați, Sever Bocu, unele referitoare la problema Banatului, „care forma marea ciocnire dintre noi și slavi la conferință”. Primele exemplare din lucrarea lui Bocu despre legiunile de voluntari români au fost prezentate Comisiei de 10, unde se dezbătea chestiunea Banatului³³⁰.

Memoriile sale acordă spațiu acestei probleme, preocupat să scoată în evidență greșelile lui Brătianu la conferință. De fapt întreaga dezbateră a problemei Banatului se derulează în raport cu atitudinea șefului delegației române la conferință. Este evident influențat de opiniile sale politice din momentul în care a scris memoriile. Dincolo de patima politică, sunt câteva observații ce întregesc imaginea privind divergențele dintre liderii politici români.

Mai întâi Brătianu era acuzat că „s-a prezentat în fața comisiei [teritoriale] nu să apere teza românească, ci să protesteze că aceasta nici nu se poate pune în discuție”, fiind tranșată prin tratatul României cu Antanta din 1916³³¹.

În opoziție cu această imagine, cu un Brătianu intransigent, refuzând să negocieze, prezintă efortul delegației sârbești și meritele lui Vesnici, înconjurat de tehnicieni, specialiști de marcă, cum au fost profesorii Cvijici sau Radovanovici,

³²⁷ Bocu, *Drumuri*, p. 354.

³²⁸ *Ibidem*.

³²⁹ *Ibidem*.

³³⁰ Bocu, *Drumuri*, p. 355.

³³¹ *Ibidem*.

care au susţinut punctul de vedere sârbesc cu argumente dintre cele mai complexe. Faptul că românii nu şi-au apărat cauza – spunea el – „n-a făcut bună impresie”³³².

Sever Bocu a prezentat chestiunea Banatului la conferinţa păcii punând faţă în faţă cei doi oameni politici care au avut opinii divergente în această problemă: Brătianu şi Tache Ionescu. Primului îi reproşa două greşeli, mai întâi că a neglijat să obţină semnătura Serbiei pe tratatul din 1916, care acorda întregul Banat României. La conferinţa păcii aceasta nu recunoştea tratatul încheiat de România cu Antanta, deoarece nu şi-a asumat niciun angajament. A doua greşeală, după părerea lui Bocu a fost că a stat la conferinţă

„până a pierdut tot, până la ireparabil, până a nu-i lăsa urmaşului său altă posibilitate decât a iscăli ... dezastrul, care era al său”³³³.

Era o judecată exagerată, pornită din convingerile sale de partizan al integrităţii Banatului, pe care le-a susţinut şi după conferinţă. Adversitatea sa faţă de I.I.C. Brătianu, dominantă în textul memorialistic, l-a făcut să prezinte premierul român într-un conflict personal cu liderii aliaţilor. „Cei patru” care decideau graniţele, spunea Bocu, „nu mai aveau raporturi personale cu Brătianu”. Aceeaşi atitudine anti-brătienistă l-a determinat să susţină că aliaţii au trasat „hotare de pedeapsă pentru România” ca să-l oblige să plece de la conferinţă şi să-i facă loc lui Tache Ionescu, căruia doreau să-i accepte graniţele negociate la Londra cu Pasici, cu Vârşeţ, Biserica Albă, Becicherec şi Chichinda la România. Brătianu a refuzat să se retragă. Când s-a ajuns la semnarea tratatelor, Brătianu a părăsit Parisul, lăsându-l pe ministrul Pichon îngrijorat că „rămân hotare de pedeapsă”. La încercarea acestuia din urmă de a-l readuce la conferinţă, din gara Lyon, Brătianu ar fi spus: „Dacă nu mi se dă tot, cele mai rele hotare pentru mine vor fi cele mai bune”. Aşa a explicat Sever Bocu modul cum „hotarul bănăţean e hotar de pedeapsă” şi „paradoxul din gara Lyon s-a prefăcut în dramă, drama hotarului nostru bănăţen”³³⁴. A fost o imagine subiectivă, prezentă la toţi memorialiştii bănăţeni, care au deplâns faptul că la conferinţa de pace nu s-a acordat României Banatul integral.

Fără a avea tuşele negative referitoare la Brătianu, imaginea lui Tache Ionescu nu este lipsită de aspecte criticabile. Între altele, Bocu îi reproşa faptul că „nu era de părerea românilor”, că se sprijinea doar pe încrederea „străinătăţii”. Bocu a pus pe seama lui Tache Ionescu declaraţia „eu nu cer ce ştiu că nu mi se va da”. Poziţiile diferite în chestiunea Banatului au contribuit la întreruperea relaţiilor dintre Sever Bocu şi Tache Ionescu. Despre acest episod mărturisirea patetică că l-a susţinut pe Brătianu din tabăra lui Tache Ionescu, sacrificând „o prietenie, intimă, caldă, profundă, pentru o credinţă a mea, care era şi mai profundă”³³⁵. Era credinţa în menţinerea

---

³³² Bocu, *Drumuri*, p. 356.

³³³ Bocu, *Drumuri*, p. 359.

³³⁴ Bocu, *Drumuri*, p. 360.

³³⁵ Bocu, *Drumuri*, p. 361.

integrității Banatului, care a mobilizat în acele momente întreaga generație de intelectuali și oameni politici din Banat.

Goga nu era de acord cu poziția bănățenilor, ceea ce l-a făcut pe Tache Ionescu să-i declare lui Sever Bocu: „*Dragă Bocu, eu te admir că suferi și te torturi ca bănățean, dar ce vrei, să fiu eu mai bănățean ca Goga, care nu e de părerea ta*”. Goga a tratat cu sârbii, chiar și cu Vesnici, l-a invitat și pe Bocu la acele întâlniri, dar acesta l-a refuzat declarând că „*n-am ce să discut asupra unor teritorii care nu pot forma obiect de discuții*”³³⁶.

Memoria ca justificare, o ipostază mereu întâlnită în scrierile bănățenilor, apare și în finalul memoriilor lui Sever Bocu, unde acesta explică de ce l-a susținut pe Brătianu în problema românească: „*În fața străinătății o națiune trebuie să fie unită, oricât ar fi de divizată înlăuntru*”. Românii nu au fost uniți la conferința păcii în problema Banatului, spre deosebire de sârbi, spunea Bocu³³⁷.

Cu prilejul înmânării Hotărârii adunării naționale regelui Ferdinand I, din delegația română deplasată la București a făcut parte și Caius Brediceanu. Atunci el a fost numit consilier tehnic pe lângă Ministerul de externe al României și a fost însărcinat să organizeze secțiunea transilvăneană pentru conferința de pace. În delegația României a numit pe Ioan Pillat, șef de cabinet pe lângă Iuliu Maniu la Sibiu, pe Traian Vuia, un vechi prieten pe care l-a găsit la Paris, cooptat și în calitate de consilier. Secțiunea provinciilor unite cu România era formată din Pelivan pentru Basarabia, Flondor pentru Bucovina, iar pentru Banat și Transilvania din Mihai Șerban, Gh. Crișan, Voicu Nițescu, Traian Vuia, preotul I. Coltor, prof. Popovici și Ion Pillat. Ionel Mocsony și V.V. Tilea făceau servicii de secretari și curieri diplomatici. Ulterior au venit, pentru scurt timp, Valeriu Branște, inginer Moldovan, Iosif Blaga și Avram Imbroane, își amintea Caius Brediceanu³³⁸. Membrii delegației au plecat la Paris în primele zile ale lunii februarie și au sosit în capitala Franței în 15 februarie 1919, cu câteva zile după I.I.C. Brătianu, șeful delegației, care, în drum spre metropola pariziană a avut o întrevedere cu regentul Alexandru al Serbiei³³⁹.

Una din misiunile încredințate delegației a fost deplasarea liniei demarcaționale spre vest, de pe valea Mureșului în sensul Tisei. În realizarea acestui obiectiv important un rol deosebit l-au avut generalul Coandă și colonelul Toma Dumitrescu³⁴⁰.

În chestiunea Banatului și Caius Brediceanu a reținut opiniile diferite ale lui Tache Ionescu și I.I.C. Brătianu. Primul i-a primit pe delegații Banatului și Transilvaniei cu cuvintele „*trebuie să se dea ceva și sârbilor*”. Brediceanu amintește dezbaterile dintre Brătianu și Vesnici, punctul de vedere al premierului român, care

³³⁶ Bocu, *Drumuri*, p. 361.

³³⁷ Bocu, *Drumuri*, pp. 364-365.

³³⁸ Brediceanu, p. 478.

³³⁹ *Ibidem*.

³⁴⁰ Brediceanu, p. 479.

a susținut „cu magistrala sa elocință” teza integrității și indivizibilității Banatului. Plasat în miezul evenimentelor, Brediceanu a reținut declarațiile lui Brătianu la întrebările formulate de Tardieu, președintele comisiei teritoriale, cu privire la opinia șefului delegației României despre frontiera Banatului în cazul cedării unei părți Serbiei. Present acolo, Brediceanu a notat următoarele cuvinte: „Niciodată nu voi semna un tratat care n-ar atribui României Banatul în întregime”. Dacă conferința era de altă părere, spunea Brătianu, „atunci să se tragă hotarul fără părerea României. Cu cât se va trage mai nefavorabil pentru România, cu atâta va fi mai bine, căci istoria îmi va da dreptate”³⁴¹. Cu aceasta, precizează Brediceanu, s-a încheiat orice discuție la conferința păcii în chestiunea Banatului. „Tot ce a urmat – spunea el – și tot ce s-a hotărât este fără concursul nostru”³⁴². Brătianu a rămas neînduplecat până la sfârșit și a părăsit conferința, după ce a semnat numai tratatul cu Germania.

Confirmând relatările lui Bocu, Brediceanu amintea pauza „penibilă” care a avut loc în activitatea delegației și consecințele soluției în această problemă controversată. „Efectul eșecului nostru a fost dezastruos și în țară”, spunea el, menționând temerile existente pentru un conflict armat cu Serbia sau pentru o răscoală în Banat³⁴³. Memoriile celelalte contrazic însă aceste afirmații, dar fără îndoială în Banat a existat o stare de nemulțumire între români pentru împărțirea provinciei, manifestată printr-o serie de adunări de mari dimensiuni, organizate în principalele orașe ale Banatului, prin numeroasele memorandumuri înaintate lui Berthelot, comandamentului francez sau conferinței. Plecarea lui Brătianu a lăsat delegația română într-o situație politică haotică, cu Brediceanu ca șef responsabil.

Numit subsecretar de stat la Ministerul de externe de către noul ministru N. Mișu, Brediceanu a revenit la Paris în calitate de membru în noua delegație la conferință, condusă de Al. Vaida Voevod. A fost desemnat în această calitate alături de Ion Cantacuzino și Dimitrie Ghica. Deși venirea lui Vaida a provocat speranțe și perspective noi, într-o audiență la Clemanceau și Poincaré au constatat că de un Banat integral nu mai putea fi vorba. Liderii francezi le-au spus-o răspicat, chiar dacă delegația română mai spera la o rectificare a frontierei și a pregătit două hărți în acest sens³⁴⁴.

Cel de-al doilea obiectiv al delegației României nu a fost realizat. Emoțional și sentimental bănățenii nu au acceptat împărțirea Banatului între România și Serbia. Toate memoriile indică această atitudine a populației românești. Au fost și observatori lucizi, ca Pompiliu Ciobanu, care au avut o opinie diferită și au înțeles că din rațiuni strategice, granița Banatului nu se putea întinde până la Dunăre, că aplicarea principiului naționalităților impunea o asemenea hotărâre³⁴⁵.

---

³⁴¹ Brediceanu, p. 479.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ Brediceanu, p. 480.

³⁴⁴ *Ibidem*.

³⁴⁵ Ciobanu, p. 576.

„*Pedeapsa*” aplicată lui I.I.C. Brătianu, previzibilă pentru cei care cunoșteau principiile pe baza cărora a lucrat conferința păcii – principiul de naționalitate și dreptul popoarelor la autodeterminare – a provocat nemulțumiri în opinia publică din Banat și chiar din România. Argumentul principal invocat de Brătianu la conferința păcii, tratatul din 1916, care acorda integral Banatul României, a fost contracarat de semnarea păcii separate cu Puterile Centrale. Emoțional și sentimental, opinia publică românească, intelectualitatea și liderii politici români s-au angajat să susțină integritatea Banatului sau măcar revizuirea graniței trasate de comisia teritorială ca „*pedeapsă*” pentru I.I.C. Brătianu. S-au organizat adunări publice în Banat și în orașe din România în sprijinul integrității Banatului în cadrul statului român.

Una din cele mai mari asemenea adunări a avut loc la Lugoj, în iunie 1919, în a treia zi de Rusalii. A rămas în memoria colectivă prin dimensiunile ei, impresionându-l pe Filaret Barbu, pe atunci elev de liceu. Potrivit memoriilor sale, la această adunare au participat 70.000 de oameni, evident cifră exagerată. A fost prezidată de protopopul George Popovici. Între alții au vorbit Avram Imbroane, istoricul Sârbu, colonelul Bordan, Sedan, Bârlea și directorul Paulean din Turnu Severin. „*S-au hotărât – scria naiv Barbu – că nu se dă nimic din Banat și la cazul cel mai rău, avem să luptăm cu arma*”³⁴⁶.

Preot militar la Brașov, Coriolan Buracu a participat la „*adunarea națională*” în problema Banatului, organizată la 1 iunie 1919, la care a vorbit și el. Moțiunea adoptată a fost prezentată, în aceeași seară, la gară, regelui Ferdinand, care se înapoia din vizita făcută pe frontul de la Tisa”³⁴⁷.

Intrarea armatei române

Formarea armatei Transilvaniei, sub coordonarea Consiliului dirigent, ca o etapă de tranziție până la intrarea armatei române în Banat și Transilvania, a constituit o necesitate determinată de pericolul extern, de nevoia de a proteja viața și bunurile locuitorilor români. O contribuție importantă la organizarea corpurilor VI–VII, de la Cluj și Sibiu au avut bănățenii. La Sibiu s-a înființat secția de organizare 6–7, care a atras mai mulți tineri din Banat³⁴⁸. Memoriile lui I. Babeu descriu eforturile a trei tineri din părțile Oraviței pentru a se face „*ostași ai armatei române*”, sperând să poată înfăptui „*o zi mai înainte și la noi idealul național*”. Demoralizați din cauza ocupației sârbești, în noaptea de 19 ianuarie 1919, pe o temperatură de –28° – –35°, cu zăpadă de până la 1 metru, au plecat să treacă munții și să coboare la Turnu Severin. După o călătorie de 14 zile, cu greutate și peripeții, descrise cu o forță de

---

³⁴⁶ Barbu, pp. 166-167.

³⁴⁷ Buracu, p. 526.

³⁴⁸ Băran, *Memorii*, p. 249.

sugestie deosebită, au intrat în armata română, primiţi de Petre Balica, fostul comandant al gărzii din Oraviţa³⁴⁹.

Cea mai interesantă amintire despre formarea armatei Transilvaniei aparţine lui Coriolan Băran. El a construit inteligent o imagine care în esenţă se rezumă la translaţia de la armata imperiului la armata regatului României, de la armata k.u.k. la armata Transilvaniei. Cu aceeaşi amintire de admiraţie şi apreciere pentru armata k.u.k., memoriile sale ilustrează rolul şi importanţa ofiţerilor k.u.k. la formarea armatei Transilvaniei.

Prezentarea ofiţerilor k.u.k. desemnaţi la conducerea organizaţiei 6-7 şi în diferite funcţii militare, oferă lui Coriolan Băran prilejul să prezinte cariera lor militară în armata k.u.k. şi apoi în cea română, meritele sau principalele calităţi sau slăbiciuni.

Comandant al Organizaţiei 6-7 de la Sibiu a fost desemnat generalul de divizie Ion Boeriu, posesorul decoraţiei Maria Theresia, cea mai mare din fosta monarhie. Această decoraţie dădea posesorului dreptul la titlu de baron şi la o pensie substanţială. S-a pensionat în 1912, dar s-a reactivat în 1914. După faptele de arme deosebite pe frontul rusesc, a urmat o carieră strălucită în armata austro-ungară, unde a fost avansat la gradul de general maior în 1915, urmat de cel de general locotenent, care îi dădea drept la titlul de Excelenţă. A fost un ofiţer tipic pentru armata k.u.k., „*un tip cazon, rigid, sever, om de caracter, care însă nu se ridică peste mediocritate*”, mereu disciplinat şi preocupat de disciplină, dar respectat „*ca un om drept şi muncitor*”³⁵⁰.

Şef de Stat Major la Organizaţia 6-7 a fost general maior Danilă Papp, personaj cunoscut în armata k.u.k.. General maior la sfârşitul războiului, a fost un „*om de caracter, integru, energic, bun organizator*” şi avea un orizont mai larg în calitate de ofiţer de Stat Major. A făcut fapte de vitejie în campania de la Tisa, unde a comandat Divizia 17. După război a comandat Corpul 6 armată de la Cluj, avansând la gradul de general colonel. A fost inspector al armatei şi apoi ambasador la Vatican, până în 1945. Băran îl caracteriza ca un om integru şi capabil³⁵¹.

Al treilea general în Organizaţia 6-7 a fost generalul Ion Hanzu, fost ofiţer de artilerie în armata k.u.k., foarte apreciat. În luptele de la Tisa a condus Divizia 16. După război a condus Corpul 7 Sibiu. A fost „*un ofiţer capabil şi onest*”³⁵².

Cel mai apreciat general de Coriolan Băran a fost George Domăşneanu, sosit la Sibiu în luna aprilie 1919, „*poate cel mai distins – scria el – dintre toţi care i-au avut români în armata k.u.k.*”. Nu erau vorbe mari, Băran l-a cunoscut încă din timpul campaniei din Italia, iar după război a devenit aghiotant şi apoi consilierul său politic. În memorii realizează un remarcabil portret al generalului, subliniind originea sa bănăţeană şi grănicerească, cu acelaşi sentiment de admiraţie pentru

---

³⁴⁹ Babeu, p. 144.

³⁵⁰ Băran, *Memorii*, p. 249.

³⁵¹ Băran, *Memorii*, pp. 249-450.

³⁵² Băran, *Memorii*, p. 250.

foștii grăniceri. Domășneanu s-a născut în 1868 la Petnic, în Banat, în teritoriul regimentului bănățean de graniță. Tatăl său a fost plutonier în Regimentul 13 grăniceri. A făcut studiile primare în sat, liceul militar la Eisenach, pe care l-a terminat primul. A fost trimis la Academia militară din Wiener Neustadt, traseu obligatoriu pentru cei care doreau să facă o carieră militară în armata k.u.k., unde a terminat cu distincția magna cum laude. Era cea mai înaltă școală militară din monarhie. A absolvit primul pe academie și putea opta pentru oricare dintre marile garnizoane din imperiu. A ales Regimentul 13 de la Caransebeș, unde și-a început cariera militară. După 5 ani a fost trimis la Școala de război din Viena, unde a absolvit ca șef de promoție. A fost avansat apoi căpitan și numit la Marele Stat Major. A făcut o carieră militară excepțională. Era în tabăra arhiducelui Franz Ferdinand, ca mai toți ofițerii români, cehi sau croați. Deoarece M.S.M. era condus de generalul von Hötzen, un mare admirator al kaiser-ului german, a trecut la Ministerul de război, unde a condus Secția V a ministerului. A fost mâna dreaptă a ministrului Krobatin. Spre exemplu, în ședința comună a delegațiilor parlamentelor ungar și austriac, Domășneanu era raportor pentru bugetul Ministerului de război și pentru alte probleme ale armatei. A fost apreciat în armata k.u.k., dovadă că după moartea lui Francisc Iosif, generalul von Hötzen, numit comandant al Frontului de sud, l-a ales ca șef de stat major al Armatei de sud, deși era în tabăra adversă. Era dovada prestigiului de care se bucura în armata imperială, sublinia Băran. În România a condus Divizia 19 Timișoara. Regele Ferdinand i-a oferit funcția de șef al M.S.M. al armatei române, dar „a refuzat motivând că ar fi o jignire pentru generalii români, care au purtat războiul de întregire, ca să vină în fruntea Statului Major un ofițer provenit din armata austriacă învinsă”. Din cauza intrigilor, a cerut pensionarea, sperând ca regele să-l cheme. A fost pensionat imediat. Regele Ferdinand a aflat de acest eveniment întâmplător, cu ocazia unei vizite la Timișoara, când l-a avansat general colonel și i-a acordat decorația Steaua României în grad de mare ofițer. Este cel mai amplu și mai elogios portret făcut de Băran generalilor k.u.k. care au intrat în armata română³⁵³.

Alături de generali, în armata Transilvaniei au venit mai mulți ofițeri din fosta armată imperială, cum au fost lt. col. de Stat Major Jivanovici, maiorul Iacobici, mai târziu Șeful Statului Major al Armatei române, maiorul Ilcuș, devenit ulterior ministru de război, Sabin Târziu, prietenul memorialistului³⁵⁴.

Coriolan Băran susține că primirea în Organizația 6-7, „pentru cei proveniți din armata k.u.k. era foarte simplă”. Erau primiți de generalul Dănilă cu gradul deținut în armata imperială. Mai greu era pentru cei proveniți de la honvezi, pentru care trebuia o declarație pe cuvânt de onoare a doi ofițeri din armata română, să dovedească gradul ce l-a avut respectivul în fosta armată de hovezi³⁵⁵.

³⁵³ Băran, *Memorii*, pp. 250-252.

³⁵⁴ Băran, *Memorii*, p. 252.

³⁵⁵ Băran, *Memorii*, p. 253.

Armata română demobilizată după pacea de la Buftea s-a refăcut în perioada ianuarie-martie 1919. În acest interval, gărzile naţionale conduse de Ioan Suciu au ţinut frontul împotriva incursiunilor trupelor maghiare. Treptat unităţile formate de secţia Organizaţiei 6-7 au ajuns pe front, urmate din martie 1919 de trupele regulate din Regat, conduse de generalul Traian Moşoiu. După ce au sosit patru divizii regulate, comanda trupelor din Regat a fost preluată de generalul Mărdărescu. Acestea s-au alăturat cele două divizii ardelenene organizate la Sibiu, Divizia 16, comandată de generalul Hanzu şi Divizia 18, comandată de generalul Dănilă Papp. Cu şase divizii bine pregătite a putut să înceapă ofensiva pe frontul de vest³⁵⁶.

Coriolan Băran aminteşte că s-a cerut, de la Paris, ca trupele române să se oprească pe a doua linie de demarcaţie, dar ministrul Franţei la Bucureşti, St. Aulaire a sfătuit să se continue ofensiva, astfel că în 4 august unităţile române au ocupat Budapesta³⁵⁷.

O observaţie interesantă a lui C. Băran se referă la integrarea foştilor ofiţeri k.u.k. în armata română:

„osmoza – scria el – între armata română şi ofiţerii, mai ales activi din k.u.k. a fost extrem de dificilă. A durat mulţi ani până când raporturile s-au sudat şi activitatea a ajuns în făgaşul normal”³⁵⁸.

Generalul Domăşneanu a fost numit comandant al Diviziei 19 Infanterie de la Timişoara. La sfatul maiorului Ion Băleanu, care i-a mărturisit că era „*nevoie de ofiţeri bănăţeni*”, în 12 august 1919, la puţin timp după intrarea armatei române în Timişoara, Coriolan Băran s-a prezentat la generalul Domăşneanu, care l-a numit aghiotantul său. Din această poziţie a remarcat sentimentul disciplinei, conştiinţozităţii, de onoare şi dreptate ce l-a caracterizat pe general. În comandamentul diviziei bănăţene s-au mai aflat lt. col. Eugen Jivanovici, ca şef de Stat Major, fiu de ofiţer k.u.k., lt. col. Stepanescu, şeful Biroului I operaţii, ofiţer de Stat Major k.u.k., maior Ion Băleanu, fiul preotului din Dognecea, după război avocat la Cluj şi prefect al judeţului Caraş³⁵⁹.

Am relatat cu mai multe detalii din memorialistica bănăţeană modul de constituire a armatei Transilvaniei şi integrarea ei în armata regatului român. Se poate remarca cu uşurinţă contribuţia foştilor ofiţeri din armata imperială la formarea armatei transilvănene, sentimentele româneşti care i-au dominat pe cei mai mulţi ofiţeri superiori din armata imperială şi pragmatismul de care a dat dovadă Consiliul Dirigent în acest caz, reuşind să organizeze rapid cele două divizii, cu o contribuţie importantă şi a foştilor voluntari. Translaţia de la armata

---

³⁵⁶ Băran, *Memorii*, p. 254.

³⁵⁷ *Ibidem*.

³⁵⁸ Băran, *Memorii*, p. 256.

³⁵⁹ Băran, *Memorii*, p. 261.

imperială la armata română s-a făcut fără obstacole, chiar dacă osmoza de care vorbea Băran s-a realizat mai greu. În perioada Consiliului Dirigent, în armata Transilvaniei a dominat spiritul, ordinea și disciplina armatei imperiale.

După mai multe stăpâniri și ocupații, care s-au suprapus între noiembrie 1918-august 1919, lua sfârșit situația paradoxală a Banatului și totodată se încheia și războiul pentru locuitorii provinciei. Simbolic acest moment a fost menționat în memorialistică prin intrarea armatei române și preluarea administrației de către Consiliul Dirigent în numele statului român. Momentele respective încheie, de altfel, și memoria bănățeană despre Marele război, conferindu-le semnificația unui sfârșit și început de epocă.

Cel mai entuziast în relatările privind intrarea unităților românești în Timișoara, în 3 august 1919, sub comanda colonelului Virgil Economu, a fost Aurel Cosma jr. Acesta scria:

„Întreaga populație a orașului și sâtenii din împrejurimi, fără deosebire de naționalitate, au ovaționat pe bravii ostași ai României pe artera principală, de la arminția, începutul străzii Recașului ... până în actuala Piața Unirii, unde s-a desfășurat solemnitatea oficială de primire. Pe tribuna din fața clădirii de atunci a prefecturii, adică în Piața Unirii de azi, a rostit o cuvântare de bun venit armatei române și Karl Möller, reprezentantul șvabilor”³⁶⁰.

Administrația orașului și a județului Timiș-Torontal unificat a fost preluată în 28 iulie 1919, în prezența generalului De Tournadre, după ce armatele de ocupație au evacuat nord-estul Banatului. Atunci a fost desemnat Aurel Cosma senior prefect al orașului și al județelor unificate³⁶¹.

Populația românească a trăit intens evenimentul. La Nerău, relatează Băran, „*deși era toiuł treieriișului, tot satul se veselea și petrecea, bucurându-se de ziua mare care a ajuns-o*”. Erau „*fericiți* – spune memorialistul – *că au ajuns să trăiască în România Mare*”³⁶². Lugojenii în buna lor tradiție au întâmpinat oastea română cu celebrele coruri. Primii veniți, în 23 mai 1919 au fost jandarmii, primiți de corul ortodox și de fruntașii locali, cu cântece patriotice, între care „*Ne trebuie Banatul să știm că ne-ngropăm de vii*”. Sosirea jandarmilor români a provocat o explozie de entuziasm național.

„După o jumătate de oră – scria Filaret Barbu – nici o cocardă n-au mai fost unguerească, ci tot română și steagurile fâlfâiau, care foarte mult au stat în poduri și așteptau ziua cea mare unde să iasă și ele la lumină”³⁶³.

Peste trei zile a fost instalată administrația românească în frunte cu prefectul Dobrin. O mulțime au așteptat „*să vază cum se pune steagul românesc*”.

³⁶⁰ Cosma, *Adeziunea șvabilor*, p. 663.

³⁶¹ Cosma, *Adeziunea șvabilor*, pp. 662-663.

³⁶² Băran, *Memorii*, p. 259.

³⁶³ Barbu, p. 162.

În 22 iulie 1919 „a intrat armata română de mult așteptată... S-au tras clopotele, au sunat tocile și toți au fost ca nou născuți”. A fost întâmpinată de autoritățile locale, prefect, primar, de corurile Lyra și Vidu³⁶⁴.

Elevul Botiș, aflat la școală în momentul intrării armatei române în Arad a reținut reacția unui profesor ungar, care și-a întrerupt lecția și cu ochii în lacrimi a rostit: „Începând cu ziua de azi, românii au preluat «imperiul» asupra orașului nostru. S-a întors o pagină a istoriei... Să cântăm pentru ultima dată imnul național”³⁶⁵. Era o altă ipostază a folosirii simbolisticii naționale. Aradul nu mai aparținea Ungariei, iar profesorul a ținut să marcheze evenimentul prin acest gest.

Se încheia astfel războiul, suferințele și așteptarea românilor.

---

³⁶⁴ Barbu, pp. 169-170.

³⁶⁵ Botiș, p. 404.

Notă asupra ediției

Primul volum al antologiei *Memorial de război (1914–1919). Marele Război în memoria bănățeană* este consacrat memoriei românilor bănățeni relativă la Marele Război. Pentru un moment crucial din istoria națiunii, memoria colectivă a conservat un număr impresionant de texte, unele redactate în timpul conflagrației, altele după evenimente, o parte consemnate în memorii autobiografice. Am extras doar textele care se referă la perioada 1914–1919, indiferent când au fost redactate. Unele reprezintă capitole dintr-un volum de memorii cu tentă autobiografică, altele sunt redactate special pentru a salva memoria războiului și a unirii. Chiar și atunci când este vorba de memoria individuală, războiul și unirea din 1918 au ocupat o pondere importantă în textul memorialistic pentru caracterul lor excepțional, pentru că profilau memoria individuală în cadrul celei sociale.

Primul volum publică 25 texte referitoare la primul război și la unire, selectate în ordinea alfabetică de la A-F. Sunt texte aparținând participanților sau martorilor la evenimente, deopotrivă inedite și editate.

Pentru a le face accesibile publicului contemporan am modernizat ortografia, păstrând câte ceva și din parfumul expresiei din epocă.

Am optat pentru o ediție critică în același scop, asociind textului memorialistic note explicative despre diversele evenimente sau personaje menționate.

Un autor poate fi reprezentat de mai multe texte. Notele de la Studiul introductiv, *Memoria bănățeană a Marelui Război și a unirii cu România*, fac trimitere la textele publicate în actuala antologie.

Este primul volum dintr-o serie consacrată memoriei războiului și a unirii, inițiată împreună cu regretatul istoric Valeriu Leu. Memoriei prietenului și istoricului care a lucrat la această carte până în ultimele clipe îi dedicăm acest prim volum.

Mulțumesc colaboratoarelor Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici pentru sprijinul acordat editării.

Mulțumesc conducerii Muzeului Banatului Montan pentru că a acceptat ideea publicării acestui volum.

Mulțumesc colectivului editurii Presa Universitară Clujeană pentru profesionalismul cu care a pregătit cartea.

Abrevieri

- Albu, P., *Evacuarea spre patrie*, manuscris (Albu, p.)
- Babeu, I., *Din peripeziile subsemnatului și a colegilor*, în „Vasiova”, 1933, nr. 6–7 (Babeu, p.)
- Badiu, N., *Aduceri aminte*, în „Vasiova”, 1933, nr. 1–2, 5–8, 13–14, 15–18; 1934, nr. 10–12, 17–19, 20–24 (Badiu, p.)
- Barbu, Filaret, *Jurnal de adolescent. 1918–1920*, Timișoara, Edit. Stampa, 2003 (Barbu, p.)
- Băran, Coriolan, *Amintiri*, manuscris, DJAN Banat, fond. C. Băran. Editate sub titlul Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, ediție îngrijită de Vasile Popeangă, Arad, 2009, p. 191–205 (Băran, *Memorii*, p.); I. Munteanu, V.M. Zaberca, M. Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Timișoara, 1992, p. 388–393 (Băran, *Memorii*, p.).
- Bizerea, P., *Românii din Banatul sârbesc la Alba Iulia. Amintiri din Vârșetul de la 1918*, în „Almanahul Banatului”, Timișoara, 1970 (Bizerea, p.)
- Bocu, Sever, *Drumuri și răscruci*, Timișoara, Edit. Marineasa, 2005 (Bocu, *Drumuri*, p.)
- Idem, *Opt luni în Kiev. Conferință ținută de d-l Sever Bocu, duminică 19 martie 1933, în cadrul de conferințe a Institutului social din Timișoara*, Timișoara, 1933 (Bocu, *Opt luni*, p.)
- Botău, D., *Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști*, în „Vasiova”, 1931, nr. 7–9 (Botău, p.)
- Braniște, Valeriu, *Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)*, București, Edit. Minerva, 1972 (Braniște, p.)
- Brediceanu, Caius, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, 1936 (Brediceanu, p.)
- Brânzeu, Nicolae, *Memoriile unui preot bătrân*. Ediție, prefată și note de Pia Brânzeu, Timișoara, Edit. Marineasa, 2008, p. 223–271 (Brânzeu, p.)

- Buracu, Coriolan, *Amintiri*. Manuscris oferit de Mihai Buracu, fiul memorialistului, lui Valeriu Leu. În 2007 au fost editate memoriile lui Coriolan Buracu, sub titlul *Amintiri*, Timișoara, 2007 (Buracu, p.)
- Ciobanu, Pompiliu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*, Timișoara, 1934 (Ciobanu, p.)
- Cosma, Aurel jr., *Armata unirii de la 1918*, manuscris la SJAN Timișoara, fond Aurel Cosma jr. (Cosma, *Armata unirii*, p.)
- Idem, *Amintiri de la Marea Unire din 1918*, manuscris la SJAN Timișoara, fond Aurel Cosma jr. (Cosma, *Amintiri*, p.)
- Idem, *Adeziunea șvabilor din Banat la unirea de la Alba Iulia*, manuscris la Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Aurel Cosma jr. (Cosma, *Adeziunea*, p.)
- Idem, *Începuturile activității mele de ziarist*, manuscris la Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Aurel Cosma jr. Editat sub titlul *Memorii*, ediție Carmen Albert, Timișoara, Edit. Mirton, 2010, p. 133–178 (Cosma, *Începuturile*, p.)
- Cornean, Nicolae, *Amintiri despre anul 1918 în Caransebeș*, în „Studii și comunicări de etnografie și istorie”, Caransebeș, 2, 1977, p. 477–480 (Cornean, p.)
- Drugărin-Petricoane, Mihai, *Însemnările unui director de liceu*, manuscris la Arhiva Muzeului Alba Iulia, cu titlul Mihai Petricoane Drugărin, *Însemnările unui voluntar român*, inv. 6727. Editat în vol. *Însemnările unui director de liceu*, Timișoara, Edit Eurobit, 1996 (Drugărin, p.)
- Furlugeanu, Octavian, *Amintiri*, manuscris la SJAN Cluj-Napoca (Furlugeanu, p.)

Antologie

Petru Albu

3. Evacuarea spre patrie

Am plecat din orașul Irkuț¹, din N. Gorodok, la 21 XI 1919, pe uscat², iară din portul Vladivostok am plecat în 27 V 1920³, cu vaporul „Trasos Montes”, vapor englez sub drapel portughez, fost vapor al Germaniei, „Hans von Bilov”⁴.

La orele 10 și 20 de m(inute) se văzu(ră) munții Japoniei. Cum călătoream cu vaporul, munții se vedeau la stânga, adică la Ost, la 29 V 1920.

---

¹ La Irkuț s-a organizat un centru de voluntari români, după ce s-a închis cel de la Kiev datorită revoluției și războiului civil din Rusia. Au sosit aici câteva grupuri mari din regiunea Volgăi, din Siberia inclusiv de la Vladivostok. Acest centru s-a aflat sub comanda colonelului ceh Kadletz. La 6 noiembrie 1918, voluntarii au adresat Ministerului de Externe al Franței o depeșă în care se declară pentru Unirea cu România a teritoriilor românești aflate în Austro-Ungaria din care proveneau. Acum se formează Legiunea Română a Voluntarilor Transilvăneni și Bucovineni, alcătuită din: două batalioane – „Horea” și „Mărășești” – un batalion de rezervă, o companie de pioneri, una de Stat major, un escadron de lăncieri, două trenuri blindate, precum și o școală militară cu instructori români. În primăvara lui 1919 corpul voluntarilor intră în acțiune împotriva roșilor asigurând transsiberianul pe o distanță de 1000 km. Erau de acum 5.000 de oameni, dintre care la Irkuț 1.735 ardeleni, 597 bănățeni, 160 bucovineni, 7 basarabeni și 24 din Vechiul Regat. În toamna-iarna 1919–1920 aceste trupe au luptat alături de amiralul Kolceak, retrăgându-se spre Est pe măsură ce roșii, care forțaseră frontul Uralilor, înaintau.

² Subunitatea lui Petru Albu a plecat cu un al doilea eșalon spre Est. Primul a pornit în 20 ale lunii, deci cu o zi mai înainte.

³ În aprilie 1920 fusese trimisă din țară, pentru repatriere, o comisie avându-l în frunte pe maiorul Victor Cădere, care va funcționa până în mai 1921. Vapoarele vor pleca spre România la data menționată de memorialistul reșițean. La 10 mai 1920, la Vladivostok, a avut loc ceremonia de înmânare a drapelului de luptă al Legiunii, pe care ostașii au depus jurământul de credință regelui și țării. Au fost decorați 30 de voluntari cu decorații franceze, 40 de cruci de război cehoslovace, 31 rusești, 7 englezești. Statul român a acordat decorații și medalii ca „Steaua României”, „Coroana României”, „Virtutea Militară”, „Bărbăție și Credință”, „Bareta specială Siberia”.

⁴ Au fost două vapoare: „Tras-os-montes” și „Huntsgreen”, dar Petru Albu, cum scrie, a fost pe primul dintre ele.

La orele 8 d(upă) a(miazi) am ajuns în portul Majet și am stat până la orele 4 în 30 V.

La orele 4 (și) 10 m(inute) am plecat din port, iar la plecarea vaporului din port a(u) fost nește împușcături de salve din partea ostică, din vârful de deal. Verosabil că a fost ceva paradă japoneză.

Cu data de 8 VI am plecat din portul Singapore la 5 1/2 d(upă) a(miazi). La orele 6 d(i)m(ineața), în partea ostică s-or văzut, nu departe, o mică insulă, adică munți de piatră. În decursul călătoriei era vânt foarte mare de mergea vaporul tot în valuri.

La 14 VI 1920 am sosit în portul Colombo, la orele 8 și 30 de m(inute) d(i)m(ineața). Tot la 14 VI am fost în orașul Colombo, în parcul „Victoria”, unde am văzut o frumusețe de arbori și diferite flori pe care în Europa nu le poți vedea. Totodată am vizitat și Muzeum(-ul), pe care am văzut diferite lucruri vechi de mii de ani. În orașul Colombo locuiesc arapi negri. Dacă ar locui un negru în Europa și ar fi pe locurile noastre și n(e)-ar povesti că ei trăiesc în acest Paradis, în India, apoi nu ar crede, ar zice că ei nu spun adevărat. India, Colombo. P. Albu.

La orele 6 și 25 d(upă) a(miazi), la 16 VI 1920 am plecat din portul Colombo, după care am ieșit din zidire de apărare a orașului. Călătoria spre Aden era foarte grea din cauza valurilor.

La orele 8 seara am ajuns în portul Said, la 29 II 1920, cu vaporul „Trasos-Montes”.

La orele 12, în 30 VI, am ajuns în portul Alexandria, oraș vechi cu 3000 de ani înainte de Christos. Totodată, în port era și un vapor român, care era după ceva comerț în Brazilia.

La orele 6 d(upă) a(miazi) am plecat din portul Alexandria, în 1 VII 1920, cu vaporul „Teutonic”.

La orele 4, (în) 3 VII 1920, am intrat pe strâmtoarea Dardanelor. La gura Dardanelor, de ambele părți, erau demolate porturile. De parte ostică a fost orașul Cunbulat, tot demolat, iar la țarmure erau 3 vapoare scufundate. Pe cetate fulfua tricolorul turcesc. În orașul Dardanele, pe o cetate turcească, era tricolorul englez și 2 vapoare de război. Mergând ca 1/2 oară pe pârția ostică și vestică erau 2 vapoare pe vest și 1 pe ost scufundate și mai încă 2 vapoare de război la caz periculos.

La 4 VII, la orele 5 d(upă) a(miazi) am sosit în Constantinopol, iar pe la orele 7 d(upă) a(miazi) am privit un vapor cu numele „Ecaterinoslav”.

La orele 1 d(in) n(oapte), 5 VII am plecat din Constantinopol.

La 5 VII, la 6 ore d(upă) a(miazi) am sosit în Constanța.

Cu ziua de 30 VII 1920 am sosit acasă, orele 8 d(upă) a(miazi)⁵.

---

⁵ Trecuseră șase ani de când mulți dintre acești voluntari plecaseră la război mobilizați în armata austro-ungară. Acum se întorceau ca ostași români și cetățeni ai unei țări pentru care Unirea era deja istorie. Au fost ultimele trupe românești care se întorceau de pe front. Pentru România primul război mondial se termina deci în iulie-august 1920.

Cu data de 4 IX 1921 m-am făcut cunoștință cu Elena Huzu.

La 5 IX am scris prima epistolă.

La 17 X mi-au fost logodna. La 31 ianuarie 1922 ne-am matriculat.

La 13 februarie ne-am cununat în biserică. Petru Albu, Elena Albu.

Notă. Textul se află într-un carnet manuscris, în care Petru Albu, din Reșița, și-a notat o mulțime de cântece și poezii românești, dar și fel de fel de însemnări personale. Astfel de texte sunt frecvente în Banat. Ele se mai păstrează uneori și pun în lumină un gust, forța culturii scrise în Banatul de acum un veac. Carnetul aparține d-lui Dan Dumitru din Reșița, urmaș al memorialistului, care ni l-a pus la dispoziție. Aducem aici mulțumirile noastre.

I. Babeu

4. Din peripețiile subsemnatului și ale colegilor

După o mulțime de mizerii din parte trupelor de ocupație sârbești¹ și după o boală de gripă spaniolă, sculat din pat abia (de) niște zile, slăbit și prăpădit și în același timp demoralizat de evenimentele neașteptate din acel timp de grea cumpănă, am luat contact cu frații Buna și anume cu Costică și Dumitru, precum și cu Popi (Iustin) Velceanu, toți băștinași din Oravița și ne-am hotărât a părăsi locurile natale și, până la limpezirea situației, să ne strecurăm cumva până la Sibiu, spre a intra în serviciul Consiliului Dirigent², unde se organizase Secția VI și VII, pentru a ne face datoria de ostași în armata româna. Și cine știe ce mai gândeam noi, poate cu ajutorul Consiliului Dirigent vom putea înfăptui o zi mai nainte și la noi, în Banat, idealul național. Pe o zăpada de 40–60 cm, chiar și 1 m înălțime și pe un ger de –28–35°, provăzuți cu mâncare pe vreo două-trei zile am plecat din Oravița înspre Almăj în noaptea de 19 ianuarie 1919, asemenea „Celor trei mușchetari” a(i) lui Dumas, cu toate că noi eram patru. Voiam să traversăm munții și să scoborâm la Turnu Severin, de unde scăpați de zona sârbească să ne putem strecura mai ușor spre Sibiu. Deși grozav de nepotrivit, ba chiar periculos – puteam fi atacați de haite de lupi – totuși am preferat drumul acesta, pentru a evita cât mai mult contactul cu patrulele sârbești, cari puteau să ne oprească din drumul apucat. Cum

---

¹ Trupele sârbe au intrat în Banat potrivit convenției de armistițiu, semnată la Belgrad, la 13 noiembrie 1913 între Aliți și Ungaria. Până la 20 noiembrie aproape întreaga provincie era ocupată, întrucât nu li se împotriva nimeni. La Oravița primele grupuri de soldați sârbi sunt menționate la 16 noiembrie 1918. Există documente memorialistice după care, în unele localități, trupele sârbe au intrat înainte chiar de semnarea convenției. De pildă la Moldova Nouă subunități sârbe au intrat în localitate la 10 noiembrie. Românii, peste tot, i-au întâmpinat cu bucurie, fiind considerați aliați. Ulterior, comportamentul lor și evidenta intenție de a pune Conferința de Pace în fața faptului împlinit în ceea ce privește Banatul, au stârnit mari nemulțumiri și treptat împotriviri din ce în ce mai vehemente și mai extinse. Vezi V. Leu, C. Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, 1995, pp. 110–121.

² Organism cu funcții executive, apropiate de cele guvernamentale, ales la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia pentru a administra Transilvania până la desăvârșirea Unirii. A funcționat până la 4 aprilie 1920.

zisei, plecarăm întocmai ca mușchetarii lui Dumas, deși nici pe departe înarmați ca ei. Toată armătura noastră era un pistol automat sistem Frommer cal. 6, 35, cu carele eram însă ferm hotărâți să ne dezbăram de orice pedecă, fie lupi, fie sârbi. După niște oare de mers gustarăm din prima deziluzie. Fratele Popii Velceanu ne declară că nu mai poate înfrunta greutatea drumului acum în cap de iarna și se mai teme și de hoți și de tâlhari, căci avea o sumă mare de bani asupra-i. Cu durerea în suflet a trebuit să ne despărțim. Și ca să-i fie mai ușoară reîntoarcerea, l-am demontat de proviziile ce le avea, ne-am luat rămas bun, și noi am plecat înainte, iar el s-a întors îndărăt. Curând am ajuns la Steierdorf, unde la poarta Ocolului Silvic sta de pază o santinelă sârbă, pe care salutându-o în limba sârbească ne-a lăsat să trecem mai departe. Pe la oarele 3 înspre ziuă am ajuns la locul numit „Jughina”, locul de popas al cărașilor între Oravița și Bozovici și nemaiputând de ger ne-am oprit și am făcut focul la marginea drumului să ne încălzim. După două ore de popas am continuat mai departe și ajungând la Poneasca (zis Cearda) am părăsit drumul, tot pentru a evita patrulele sârbești și am mers toată ziua, luptând cu gerul și cu potecile grozav de anevoioase. Aci lunecam și cădeam pe foale, pe spate, aci ne afundam în neaua de 80 cm de pe marginea potecii (de) unde de-abia ieșeam. Seara, ruși de oboseală, am poposit la un sălaș, unde camarazii Buna, zdrobiți de greutatea drumului, au adormit ca morți, eu însă din cauza nervozității și a diviziilor de pureci, ce făceau „sturm” asupra-ne, nu am putut dormi deloc. A doua zi, cu noaptea în cap, am plecat mai departe, trecând peste Pătaș și pe la orele 8 dimineața am ajuns în satul natal, Borlovenii Vechi, trăgând la casa părintească. Mare a fost bucuria bătrânilor mei părinți văzându-mă, căci de aproape un an nu m-au văzut. Dar și mai mare le-a fost întristarea, spunându-le că dimineața plec mai departe. Ne-am odihnit, am mâncat, încălzindu-ne mai cu seama, și mâne zi – a treia de la plecare – travestiți în haine țărănești și provăzuți cu de-ale gurii, am plecat cu o trăsură, care ne-a dus peste Iablanita până la Pecinișca, lângă Băile Herculane, unde am ajuns seara, pe la vreo 10 ore. Aci, în sat fiind mulți sârbi, am tras la un drumaș în marginea satului, unde, după ce am cinat, ne-am ascuns sub paturi, dormind, bineînțeles, tot sub ele. Mâne zi – a patra – la oarele 3 dimineața a venit un băiețandru, tocmit de cu seara de gazda noastră, căruia i-am dat 60 cor(oane) pentru a ne conduce peste Carpați, pe căi de contrabandă, până la vechea frontieră³. După un marș grozav de obositor, de 11 oare, am ajuns la ora 2 după masă la frontieră, unde băiețandru ne-a părăsit, întorcându-se îndărăpt, iar noi am rămas să ne continuăm drumul în știrea Tatălui și a sorții prin neaua până la pept, era de 120 cm naltă. Scurt, după plecarea băiețandrului, s-a abătut asupra noastră un viscol cum numai în munți se poate abate. Urla și gema pădurea de gândeam că e sfârșitul lumii. Zăpada înghețată,

---

³ Prin această zonă muntoasă au trecut vechea frontieră mulți români bănățeni, care se refugiau în Vechiul Regat. Mai multe texte memorialistice din această colecție menționează astfel de fapte, nu lipsite de mari riscuri.

biduită de viscol, ne orbea și ne tăia obrajii. Crengi și ramuri din vârful fagilor și brazilor seculari se prăbușeau cu mare zgomot, amenințând să ne strivească sub greutatea lor. Și groaza să fie și mai mare, se lăsaseră un întuneric și o beznă, că nu mai puteai vedea la 10 pași. Când apoi vreo câțiva fagi se prăbușiră, cu bubuit de artilerie la pământ, fiind smulși din rădăcina de viscol, fugirăm de după adăpostul lemnului și o luarăm orbiș într-o direcție. Ajutați de noroc, însă, dădurăm de niște tranșee din timpul războiului, unde ne adăpostirăm timp de două oare cât a ținut prăpădul. Liniștindu-se apoi viscolul și luminându-se zarea puțin – ceața tot mai domnea regiunea – am pornit mai departe conduși de instinctul de orientare dobândit în război. Curând dădurăm de o pârtie ce ne condusă în scurt timp până în satul Niegușa, jud. Mehedinți, unde am aflat cu groază că lupii mâncaseră doi lucrători în ziua aceea chiar în regiunea pe unde veniserăm noi.

—Noa! zic eu către colegii mei, mai asta trebuia, să ne mănânce lupii după atât prăpăd ce fu în munte.

Fiind încă ziuă, ne-am continuat drumul ajungând până în satul Marga, unde am și rămas peste noapte și unde ni s-au gătat complect alimentele, fiind siliți a cerși pe la stâne, mămăligă și varza acră, până ce am putut ajunge, a opta zi, la Turnu Severin.

Opt zile și două nopți de marș de la Oravița la Turnu Severin. Aici a trebuit să rămânem alte șase zile, fiind trenurile înzăpezite și circulația întreruptă, având norocul să fim găzduiți la prefectul Delescu, str. Calea Severinului, nr. 16, la dl. Kislinger, la dl. Paleu, originar din Oravița și încă la o familie tot din Oravița. A șaptea zi cu un tren de prizonieri – cu geamuri sparte și cu zăpada în vagoane – am plecat spre Craiova, unde ne-a dat jos din tren un sublocotenent, comandantul gării sau ofițer de servicii. Ne-a luat în primire însă un acar, care ne-a condus în bordeiul lui simplu, dar foarte încălzit și asta era principalul. Noaptea, pe când un tren deja era în mișcare, ne-am urcat pe el și am mers spre Piatra Olt și de aci spre Râmnicu Vâlcea, unde iarăși am dat de o pacoste. Chiar vagonul nostru a fost scos din garnitură și trecut pe o linie laterală, unde a prins rădăcini. După vreo două oare de tremurat de frig, scoatem capul pe fereastra spartă și întrebăm un paznic ce trecea chiar pe lângă noi:

—Măi prietene, dar ce-i cu vagonul ăsta, nu pornește mai departe ori ați hotărât să iernăm aici?

—Nu domnilor, nu mai pornește pentru că e „difictat”, ne răspunde paznicul.

Două zile a trebuit să rămânem pe loc. A treia zi – a patrusprezecea de la plecare – a venit alt tren, cu carele am continuat călătoria mai departe, ajungând noaptea în Sibiu. Ținta era ajunsă, dar acum unde să tragem? Hotelurile erau arhipline, noi cu niciun ban în buzunar și de altcum morți de foame și frig. Rătăcind în neștire prin oraș, ne îndreaptă duhul sfânt chiar la locuința lui Ion Buna, primit deja în armata română și frate cu Costi și Dumitru, colegii mei de suferință. Am luat casa cu asalt și ne-am prăbușit în jurul cuptorului cald și apoi,

venindu-ne în fire, am redus la nimic nişte kg. de pâne, o salamă de 90 cm. lungime şi nişte sticle cu vin. Apoi carii prin pat, cari pe sub pat, dar am dormit grozav de bine. Mă! Nu ne mai temeam nici de frig, nici de foame, nici de lupi, nici de sârbi!

Dimineaţa, în mare ținută, pe cât ne erau puterile si hainele, ne prezentăm la Secția org. VI si VII, cam cu frică însă că nu vom ști „meltui” româneşte după vorschift. Când colo, pe cine aflăm? Pe domnul căpitan Balica Petre, fostul comandant al gărzilor din Banat⁴. Să murim de bucurie, nu alta!

Prezentarea la domnul colonel Bulbuc şi repartizarea la regimentul Alba-Iulia a fost ca şi cum am dat de două ori din palme.

Trecut cu nota „foarte bine” peste regulile cătăneşti, ne plângem d-lui căpitan Balica că n-avem „canci” în buzunar. Numaidecât d-sa scrie un dienstzettel, dar în româneşte cătră S. Int. al org. VI şi VII, pe carele vă spun că l-am cetit de vreo zece ori, dar altcum a şi meritat, căci peste puţin mă trezesc că un d-n colonel de la S. Intendență prinde a scoate la bănci d-ale d-o mie de lei, ale Băncii Generale Române, spunând cu glas tare:

—Sublocotenent Ion Babeu, primeşti aci leafa pe lunile noiembrie, decembrie 1918 şi pe ianuarie, februarie 1919.

Ha! atâția bani n-am avut în viața mea. Îmi părea că visez, că nu e adevărat. Puteam deschide acum o bancă cu banii aceștia sau puteam cumpăra o jumătate de Almăj.

Mâne zi, drotul Ioane! la garnizoana Alba Iulia unde a rămas şi fratele Buna Dumitru, la Percepția de acolo, iar fratele său, Costică, s-a întors peste puţin la Oravița.

De atunci şi până acum a trecut mult timp, 15 ani. Şi cu tot sbuciumul şi greutatea celui drum, cuget cu drag adeseori la acele două săptămâni de crâncenă călătorie.

Notă. Textul a fost publicat în „Vasiova”, nr. 6-7/1933, p. 5-6.

---

⁴ Căpitanul Petru Balica n-a fost comandantul Gărzilor Naționale din întregul Banat, ci numai din Oravița Română. Avusese ca ajutoare un sublocotenent Breazu şi un ofițer de marină, Pelbab.

5. Aduceri aminte

Și cuvântările curgeau potop în strigătele sălbatice de aprobare ale soldaților unguri, entuziasmați până la delir. Priveam năucit la această cheltuială de energie. În mintea mea, firul evenimentelor se depăna cu totul altcum și cu ochii sufletești vedeam o hartă nouă, cu o Ungarie mică, redusă la granițele sale etnice. Se produce un tumult și când îmi ridic ochii, văd cum ofițerii cu generalul în frunte își smulg de pe chipiu efigia regelui și o calcă în picioare, gradații din curte imită pe ofițerii din balcon¹. Strigăte generale „Trăiască Republica!” Și atunci spontan, tumultos, izbucnește din toate piepturile „Hymnus-ul” maghiar. Toate capetele se descoperă numai noi, românii și sârbii (vreo 200), am rămas acoperiți. Ne observă și marea de capete a ungarilor ne privesc întrebător și dușmănos. O clipă și simt clar că am profanat, fără să vreau, o sărbătoare, pe cât de ridicolă, pe atât de sentimentală. O voce tăioasă ne provoacă să ne descoperim capetele. Și-n această liniște de mormânt, având asupra mea mii de ochi fulgerători, le-am răspuns răspicat că noi suntem români și sârbi și nu înțelegeam o boabă din toată afacerea aceasta. După această nedumerire a urmat o scurtă rumoare, al cărei rezultat a fost chemarea preotului sârb Tralic, duhovnicul regimentului nostru. Aceasta a dat apoi explicațiile entuziasmului unguresc, însă așa de palid că nici nu-mi mai amintesc ce a zis. Dar în acest timp, primejdia Hymnus-ului trecuse și noi nu am mai avut motivul să ne descoperim capetele auzind stridentă lui melodie. Generalul cu un gest dizolvă adunarea. Gradații unguri schimbară limba de comandă, până atunci germană, în ungurește². Și i-am văzut – pentru ultima dată – defilând însuflețiți și disciplinați. Ziarele ungurești aduc știrea că fiecare are să asculte numai de consiliul său național. Am înțeles că aceste consilii s-au și format, ajutate fiind și de consiliile soldaților³. Acest fapt, apoi știrea, ce un ziar unguresc a zvonit-o, că

---

¹ Textul descrie de fapt prăbușirea imperiului austro-ungar, începutul revoluției așa cum o vede un militar român din garnizoana Komarno pe Dunăre.

² Limba de comandă a unităților din așa numita armată comună austro-ungară era germana.

³ Consiliile Naționale Militare care s-au constituit începând de la sfârșitul lui octombrie și până în primele zile ale lui noiembrie 1918, urmate fiind de Consiliile Naționale, ca organe ale puterii.

germanii, retrăgându-se din Sârbia prin Banat, jefuiesc populaţia rămasă fără apărare, m-a determinat să fac o întinsă propagandă printre soldaţi pentru a merge acasă, deoarece am văzut că aici, între străini, nu mai avem ce căuta. Dar nişte unguri şi şvabi au luat de veste şi au anunţat cazul superiorilor. Între timp, însă, mulţimea a şi pornit la gară şi, până să închidă porţile, jumătate din regimentul de rezervă a fost plecat, iar după închiderea porţii, unul mai isteţ a pus la zidul cetăţii, nu prea înalt, o scară pe care apoi s-a continuat fuga celor rămaşi. Un maior ungar dorea să-mi vorbească. Ne-am întâlnit sub poarta veche de la cetatea nouă. A căutat să mă convingă ca să opresc mulţimea să nu plece, pentru că se vor întâmpla dezordini şi eu singur voi fi răspunzător. I-am arătat ziarul care arăta procedura nemţilor în Bănat, dânsul a recunoscut că prezenţa noastră acasă e necesară pentru a ne putea apăra avutul, însă zicea el, plecarea nu se poate face fără ordin de demobilizare. I-am replicat că noi românii nu vom asculta decât numai de Consiliul Naţional Român, care zicea el numeşte împreună cu Consiliul Naţional Maghiar din Budapesta, oprindu-mă totodată de a părăsi cetatea⁴. Ne-am despărţit şi de atunci nu ne-am mai văzut. Între timp evenimentele luară o altă întorsătură. Entuziasmul unguresc a mai scăzut şi soldaţii cereau ofiţerilor şi gradaţilor îndepărtarea stelelor distinctive. Nimeni nu mai saluta, disciplina s-a rupt şi un chaos stăpâna sufletele dornice de senzaţiuni noi. În vechea cetate a Comornului rămăsesem aproape singur. Ici-colo mai umbla câte un soldat năucit, restul îşi petreceau prin oraş, însă partea cea mai mare erau plecaţi către casă. Priveam îngândurat spre poartă, dar nu cutezam să ies. Ar fi putut ca un glonţ răţacit să-mi răpună viaţa. Dar aveam prieteni cari nu m-au uitat. Înspre seara zilei de 2 noembrie, consăteanul meu, caporalul Nicolae Gruişă, care era la o companie aşezată în afară de cetate, veni să vadă cele ce s-au întâmplat, deoarece auzise să sunt închis. Şi nu ştiu cum s-a întâmplat, dar gradatul de la poartă ne-a lăsat să plecăm nesupăraţi de nimeni. Nu pot să cred altceva decât că şi soldaţii unguri nu-şi făceau slujba decât numai în mod mecanic, gândind poate cu nostalgie la vetrele lor, pe când ofiţerii erau înspăimântaţi de evenimentele de la fronturi, în fine eram aproape liber. Am petrecut noaptea la prietenul Nicolae Gruişă şi la vreo două ore dimineaţa am plecat la gară ca să prindem trenul care venea de către Viena. Dar acest tren era ticsit, aşa că, despărţit de Gruişă, numai cu mare greutate am putut afla un biet loc într-un vagon de vite. În majoritate erau unguri cari şi-au părăsit regimentele mutate în timpul războiului prin Austria şi Boemia şi acum se reîntorceau la vechile garnizoane – pentru a lupta, spuneau ei, ca vechile hotare ale

---

⁴ La Budapesta s-a constituit Consiliul Naţional Român Central la 17/30 octombrie. Din 21 octombrie/3 noiembrie se va muta la Arad. Era format din şase reprezentanţi ai Partidului Naţional Român (Vasile Goldiş, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ştefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad) şi şase reprezentanţi ai secţiei române a Partidului Social-Democrat (Tiron Albani, Ioan Flueraş, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Baziliu Surdu).

Ungariei să rămână intacte. Am căutat să le explic că aceasta va fi o imposibilitate, dar glasuri enervate și gesturi cari arătau cătră ușa vagonului îmi deteră să înțeleg că îmi primejdiesc viața, fără a aduce vreun serviciu real națiunii mele. Și așa am trecut ascultând bravuri războinice până aproape de Budapesta, unde s-a oprit trenul neavând voie a intra în gară. Toată lumea s-a pogorât pentru a merge pe picioare, spunându-mi-se că trenul Seghedinului ne așteaptă. Dar și acest tren era plin. Nu numai înlăuntru, ci și pe dinafară. Acoverișurile, scările, treptele toate erau arhipline. Cu mare silă am aflat un loc pe o scară de fier, pe care am îmbrățișat-o și așa era să călătoresc până la Becicherecul Mare⁵. Desigur că m-aș fi ales cu o răceală soră cu moartea, dacă nu mi-aș fi auzit deodată numele. Adecă ce se întâmplase? Consătenii mei, plecați de ieri după masă, erau încă în Pesta și s-au gândit că poate sosesc și eu, auzind că a venit un tren de către Comorn.

Un păcurar – vecin acasă – mă aștepta cu brațele lui vânjoase la fereastra vagonului și cât ai bate din palme am fost înlăuntru. Eram în mijlocul alor mei. Eram ca acasă și în suflet mi se reîntoarse liniștea omului care, după o rătăcire îndelungată, în fine apucă pe o cărare cunoscută.

După câteva ore de plictiseală, trenul nesfârșit de lung se mișcă maiestos și noi, pentru ultima dată, poate, am mai văzut trufașele palate ale foștilor stăpânitori. Pentru că atunci știam ceea ce a și urmat mai târziu și le-am spus celorlalți: „*Uitați-vă ultima dată la ea. Aceasta e capitala țării care ne-a supt vlaga secole de-a rândul, care a îngenuncheat pe strămoșii noștri și din lacrimile și sângele lor a zidit aceste palate luxoase!*”

Nu după mult trenul fugea pe câmpia ungară și noaptea se lăsa încet și întunecoasă pe întinsa pustă nesfârșită. Până după Seghedin totul era în ordine, mașina pufăia tacticos sub greutatea vagoanelor ticsite și cântece melancolice, întretăiați când și când de rumoarea mulțimii din vagoane. Dar în această mulțime erau și sârbi. Ba chiar cea mai mare parte din soldații ce se reîntorceau acasă erau sârbi. Și abia trecut trenul pe pământul Bănatului, un foc de armă ne pomeni din toropeala pricinuită de monotonia mișcării roților de la tren. Dar acest prim foc a fost numai un semnal, căci abia acum, simțindu-se acasă, a erupt temperamentul sârbesc în toată sălbăcia lui. Pușcau pe fereștri așa, în neștire. Poate era o izbucnire a energiilor acumulate în acest fel de temperament feroce și sălbatic. Și în gările unde se scoborau sârbii un cuvânt era pe buzele tuturor: „Notaroș!” Dar ce aveau ei cu notarul? Faptul că acest funcționar de la sate reprezenta toată urgia ungurească tăbărită pe capul românilor și al sârbilor. El executa ordinele venite de la teribilul Tisza Pista, el împărțea mila femeilor, revira cele trebuincioase pentru armată, înscria pe cei ce trebuia să plece la armată și în fine tot de la el atârna și făl-mântășul (dispensa militară) al acelor cari aveau drept să rămână acasă. Și notarii, în majoritate unguri, în trufia lor oarbă nu s-au achitat în mod demn de aceste îndatoriri. Toate păcatele guvernelor ungurești le-au plătit acești funcționari cu

---

⁵⁵ Azi Zrenjanin, în Serbia.

capul lor. Să le fie de cinste, însă românilor din întreg Banatul, azi acaparat de Jugoslavia, pentru că ei au dat dovadă de un înalt sentiment de umanitate și ordine, în niciun sat românesc notarii sau alți funcționari nu au fost maltratați. În cazul cel mai rău i-au pus în trăsură și i-au expediat până la sediul plășii⁶. Contrar au făcut sârbii. Nu cred să fie rămas vreă primărie nedevastată și vreun notar cu viață. Dar să revenim. Într-o stație conducătorul trenului a oprit trenul până când nu vor înceta pușcăturile și numai după aceea a pornit trenul. Așa am ajuns la Becicherecul Mare, unde a trebuit să petrecem o noapte, deoarece trenul nostru către Alibunar⁷ pornea abia mâine în zori.

Aici, apoi, am auzit că s-a declarat starea de asediu și că s-au luat o mulțime de măsuri pentru siguranța statului.

În dimineața zilei de 3 noemvrie am plecat tot cu trenul până acasă, la Seleuș⁸. În toate gările lacrimi de bucurie și îmbrățișări. Populația, abrutizată din cauzele războiului, în fine, respira liber și pasiunile descătuse se manifestau după temperamentul individual, ținut atâta vreme în lanțurile de asuprire. Și toate gările erau pline de așteptători. Toți așteptau pe cineva, care avea să vină sau care trebuia să vină.

În fine, iată și gara din Seleuș. O mulțime de bătrâni, femei și copii așteptau sosirea mașinei de foc. Urale și strigăte de bucurie ne-au primit la scoborâre. După două zile de călătorie, iată-mă iarăși în satul natal.

Oastea care a purtat în suflet timp de 4 ani sacrul „furor teutonicus” a devenit o oaste bătută, care se retrăgea în modul cel mai trist spre nord, sperând a ajunge teafără în patrie. Dar și atunci era disciplinată⁹.

Ziua de 4 noiembrie a trecut norocoasă și fără vreun eveniment mai de seamă, afară de tumultoasele adunări ce se țineau înaintea primăriei. Adecă tot s-a făcut ceva. Ne-am înțeles ca în locul reprezentanței comunale, care își avea mandatul încă de pe timpul ungarilor, să se aleagă un consiliu național, care să conducă afacerile comunei.

Această alegere s-a și făcut a doua zi. Au fost aleși în acest consiliu toți intelectualii și fruntașii comunei, așa că au fost reprezentați și bogații și săracii. Odată ales am și primit misiune ca, împreună cu alți 5 inși, să plecăm la Jimbolia¹⁰

---

⁶ Probabil că în satele românești bănăţene cele mai vestice așa au stat lucrurile, dar în partea centrală și de est a Banatului, în foarte multe localități notarii aceștia, odioși și pentru populația românească, au fost tratați fără menajamente. Mulți au fost bătuți sau au fugit înainte ca satele să-i alunge. După cât se cunoaște însă, într-adevăr, doar unul singur a fost ucis de români, cel de la Prilipeți.

⁷ Localitate în actualul Banat sârbesc, la vest de Vârșeț, pe șoseaua spre Panciova.

⁸ Seleușul din Banatul Sârbesc, localitate în apropierea Alibunarului.

⁹ Este vorba despre armata germană în retragere.

¹⁰ Acum această localitate este pe granița sârbo-română, dar în toamna lui 1918 frontierele naționale nu erau încă trasate.

pentru a aduce 2 vagoane de grâu, ce a fost cumpărat mai nainte încă pentru populație, dar nu a sosit din pricina tulburărilor. Era să plecăm încă în seara aceea, dar vestea că deseară vin francezii¹¹, ne-a ținut pe loc. Vestea nu a fost adevărată și așa, mânezi, am plecat.

Grâul cumpărat însă fusese furat de către răsvrățiții de pe moșiile grofului Csekonics. Și așa a trebuit să ne ducem și la Becicherecul Mare, ca să ridicăm banii depuși în sumă de 40.250 coroane, banii bieților seleușeni, cari îi depuseră cu o lună mai înainte și acum așteptau grâul.

În Becicherec, pe stradă deodată m-am văzut față în față cu un ortac de cruce de pe front, sublocotenentul [...] fiul unui birtaş șvab din Becicherec, însă cu puternice sentimente ungurești. Era într-o căruță țărănească cu încă vreo 5-6 soldați și se duceau să facă ordine în Ecica Română¹². După cum am auzit că se face ordine în alte părți, îmi puteam închipui că ce misiune au, faptul este însă că nu am auzit nimic teribil. M-am despărțit preteneste de cel care m-a amenințat că, știindu-mi sentimentele mele românești, ar trebui să mă închidă. Era bun băiat și deși știa că e șvab făcea pe ungurul intransigent. Dar așa i-a fost creșterea¹³.

Abia în 9 noemvrie am ajuns acasă, predând banii celor în drept.

Domnul Petru Baba, acum prim-notarul comunei, organizează serviciile comunale. În urma stării de spirit a populației, s-a creat un serviciu special de poliție, cu conducerea căruia a fost încredințat locotenentul Atanasie Guțu.

Locotenentul Atanasie Guțu, care avea și aptitudini polițiale, ceea ce mai târziu l-a făcut să ocupe un post important în poliția din Timișoara.

Ziarele din 10 noiembrie publică manifestul președintelui Wilson adresat popoarelor fostei monarhii Habsburgice, prin care se roagă să se liniștească, pentru că toate dezideratele naționalităților vor fi satisfăcute.

În ziua de 12 noiembrie ne-a intrat primul cuțit la inimă. O trăsură s-a oprit înaintea primăriei și din ea s-a coborât un soldat sârb.

A intrat în localul primăriei și a început a dispune. Înainte de toate a pronunțat sentința că învățător, cassar, notar, scriitor nu mai trebuiesc, deoarece în Sârbia veche nu sunt alți domni în sat numai popa și primarul (predsednik). Dar să vedeți, individul nici nu era din Sârbia veche, ci din comuna vecină Ilancea. Și nici nu avea nicio cădere să sperie lumea scoțând un granat de mână din buzunar cu: „Znate vi šta ie to? To ie sârpsca orujia!” („Știți voi ce e aceasta? E o armă sârbească!”) Dar sârbul s-a dus fără niciun incident și noi am răsuflat ușurați.

¹¹ Unități franceze, care înaintaseră de pe frontul de la Salonic până la Belgrad și mai departe, dispuse fiind apoi ca un cordon între trupele sârbe și cele române, în Banat.

¹² Localitate la câțiva kilometri de Becicherecul Mare (Zrenjanin). Satul era locuit de români și germani. Acum sunt doar români și sârbi, dar românii sunt în minoritate.

¹³ Este un fapt că acțiunea de maghiarizare a afectat puternic comunitatea șvabilor bănățeni. Mai ales intelectualitatea a fost supusă presiunilor de maghiarizare și nu fără efect.

După amiazi, o altă trăsură vine de către Alibunar, cu o patrulă de 6 soldaţi sârbi cu uniformă de campanie. Sârbii din Ilancea îi aşteaptă cu banderiu. Românii noştri privesc rece, dacă nu cu batjocură la ei. De altfel un sârbul fălos şi lăudăros a fost totdeauna obiectul de haz a românului cuminte şi aşezat.

Speranţele noastre se nimiceau zi de zi. Speram în venirea francejilor, dar iată că ne-au venit pe cap sârbii, aceşti duşmani eterni ai neamului românesc. Gazetele aduc ştirea că armata română a intrat în Bucovina şi treptat, treptat ocupă teritoriul evacuat de nemţi în Muntenia. Dar cât sunt de departe şi ajunge-or vreodată aici? Dar să mai spun şi altele. În ultimele zile gripa spaniolă a bântuit cu atâta furie, încât au murit peste 100 de persoane. Într-o familie, al cărei cap era prizonier în Italia, a murit mama, sora, nevasta, un fiu şi o noră. Tot în aceste zile a murit şi cărturarul Ioţa Baba, un bun român, clar, înfocat aderent al dinastiei austriace. Am plâns lacrimi sincere la moartea acestui bătrân sfătos, unul din ultimii reprezentanţi ai românilor grăniceri, care se însufleţia la orişice luptă naţională, dar numai aşa dacă era îndreptată în contra ungarilor. Pentru el împăratul era un sfânt.

Aşa a venit ziua decisivă, de 16 noiembrie. În această zi am văzut aproape clar că Antanta ne-a abandonat, lăsându-ne pe mâna sârbilor, reprezentaţi prin dr. X., comisarul guvernului din Belgrad şi preşedintele Comitetului Naţional din Alibunar, urmat de o companie de mitraliere, craşovan de origine. Înainte de război a fost avocat în Alibunar, iar în timpul războiului a trecut în armata sârbă. Acum, sprijinit pe baionetele sârbeşti, a venit la noi să organizeze conducerea comunei. Dar la noi era ordine, era Comitet Naţional din nou ales aşa că nu avea de făcut nimic. Dar sârbul şiret tot a aflat ceva. Anume, dacă nu este cineva în comitet, care să nu fie pe placul poporului. Şi a fost unul şi aceştia şi în loc, imediat, l-au pus pe comerciantul X, din familie de români sârbizaţi, dar şovinist sârb. Am îndrăznit să-i spun că acest om nu ne trebuie, fiind sârb şi ca atare nu are pe cine reprezenta în Consiliul Naţional Român. Atât i-a trebuit comisarului ca să mă şi înhaţe, ameninţându-mă cu Albania. Dar graţie intervenţiei d-lui Petru Baba şi a părintelui Gheorghe Şdicu am scăpat de internare şi sârbul, care se făcuse roşu, apoi galben de mânie, se mai linişte, însă cu ochii totdeauna viu deschişi, parcă să mă înghită. Şi nu uitaţi că la 20 paşi de noi era compania de soldaţi înarmaţi până-n dinţi.

Apoi dl, în numele statului sârb, a preluat comuna ordonând că de aci înainte să nu mai fie „Keviszolloş”¹⁴, ci „Seleuş”. A dat instrucţiuni ca administraţia să se facă româneşte, matricolele să se conducă în limba română, însă, la cununii, ofiţerul stării civile va pune pe piept tricolorul sârbesc. După aceste instrucţiuni a plecat.

---

¹⁴ Denumirea ungurească a satului. Cum se ştie localităţile româneşti şi sârbeşti din Banat, în timpul stăpânirii austro-ungare, au fost obligate să-şi maghiarizeze numele, uneori prin traducere în ungureşte, alteori primind, pur şi simplu, prin administraţie denumiri noi, inventate. Desigur, acestea erau folosite în actele emise de autorităţi, populaţia continuând să folosească vechile denumiri.

Conform unei sfătuirii dintre frunțașii comunei, am primit o plenipotență de a mă pune în legătură cu Consiliul Național Român, pentru a primi instrucțiuni în ce privește ținuta noastră față de sârbi. În 19 noiembrie plec la Timișoara și după zadarnice așteptări abia am putut afla pe dl dr. Nemet, carele m-a îndrumat la Arad. Observ că pe atunci a călători însemna a te expune morții, nu numai din pricina nesigurantei, dar și din pricină că trenurile erau fără ferești, neîncălzite și niciodată nu știai dacă ai să ajungi la destinație sau nu...

Sârbii se încuibaseră de-a binelea în Timișoara¹⁵ și umblau țațoși, parcă ar fi meritul lor că orașul e așa de frumos.

Ici-colea se vedeau și soldați francezi din trupele coloniale, dar nu se amestecau în afacerile orașului, dând sârbilor mână liberă. Dar am observat că ungurii, dar mai ales jidanii, și aceștia făceau o bună parte din populația orașului, simpatizau cu sârbii, gândind cu groază la venirea românilor. Dar acestea le spun numai ca observări, căci în scurtul timp, de 2 zile, nu mă puteam adânci ca să studiez lucrurile mai de aproape.

După amiazi am plecat la Arad. Am ajuns seara târziu și am colindat 2 ore cu o birjă, căutând culcuș pentru noapte. Dar toate hotelurile și toate birturile erau pline. Am zis birjarului să mergem și pe la birturile de la periferie. La un astfel de birt, unde am văzut lumină, am bătut la ușa închisă. Un glas gros întrebă: „Tu ești Schlesitiger?” I-am răspuns că „da!”. Mi-a deschis ușa și era să mi-o trântască în nas, dacă nu mă rugam frumos să mă lase să petrec la căldură, măcar în picioare. Toată noaptea am stat în picioare. Băutura nu se da, deci nu era nici gălăgie. Abia spre dimineață, când oamenii de peste noapte s-au dus în piață, am putut obține un ceai de la fetița Elza a birtașului Schwartz, care cel puțin în acele momente arăta o vie simpatie pentru români.

În dimineața zilei de 22 noiembrie sunt în biroul Consiliului Național Român și al Gardei Naționale Române. Mă prezint d-lui maior Vlad¹⁶, care mă îndrumă la domnul căpitan Avramescu¹⁷, șeful secției politice. Aici era și domnul Ștefan Ciceo Pop¹⁸, care mă asigură că toate se vor sfârși cu bine și îmi dă o scrisoare scrisă cu

¹⁵ Trupele sârbe, cu mandat temporar, în baza Convenției de armistițiu semnată între Aliții și Ungaria la Belgrad, în 13 noiembrie, intră în Timișoara patru zile mai târziu, la 17 noiembrie 1918.

¹⁶ Alexandru Vlad (1876-?), ofițer român, comandant al Gărzilor Naționale din Ardeal și Banat (până în decembrie 1918). La Alba-Iulia a avut rol important în organizarea Marii Adunări Naționale în fruntea ostașilor din fostul său regiment 33 infanterie încadrați în Garda Națională. După Unire va ajunge la gradul de general în armata română.

¹⁷ Vasile Avramescu (1873-?), ofițer român, desemnat la comanda Gărzilor Naționale din județul Arad, membru al Comandei Supreme a Gărzilor Naționale Române din Ungaria și Ardeal.

¹⁸ Ștefan Ciceo Pop (1865-1934), jurist, frunțaș al Partidului Național Român, deputat în Parlamentul ungar din partea cercului Șiria. Membru al Consiliului Național Român Central, va fi vicepreședinte al Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, apoi responsabil

mașina în care ne îndeamnă să fim liniștiți și să așteptăm cu încredere hotărârea marilor puteri. Cam slabă mângâiere, dar era dată de un fruntaș al românismului de la noi, în a cărui vorbă trebuia să mă încred. Și ce amară a fost desiluzia de mai târziu!

Cetesc în „Românul” că pe 1 decembrie e convocată adunarea națională la Alba-Iulia. La redacție, dl dr. Suci¹⁹ îmi dă imprimatele necesare pentru alegerea deputaților care vor să ia parte la această adunare.

În ziua de 24 noiembrie sunt iar acasă. Seelușenii ne împrăștiem în toate părțile ca să dăm lămuriri în privința alegerilor de la Alba-Iulia. Așa m-am dus și eu la Sân-Mihai²⁰ cu prietenul Trifu Baba, azi în Cluj.

În ziua de 27 noiembrie s-a făcut în Alibunar alegerea deputaților.

Au fost aleși învățătorul Iosif Popa din Seleuș, azi în Timișoara, învățătorul Gavrilă din Sân-Mihai, dl Popescu din Petrovasela²¹, dl Pavel Rudnean, învățător în Satul-Nou²² și dl dr. Mircea din Alibunar. Dar acești aleși nu au mai văzut Alba-Iulia. Din gara Timișorii au fost aduși îndărăt cu forța de către sârbi²³.

În 19 decembrie, la Sfântul Nicolae, se cântă în biserică, după slujbă, cântarea „Deșteaptă-te Române!” de către corul de curând înjghebat.

Acestea sunt evenimentele mai de seamă pe cari le-am pățit și remarcat în anul 1918, de la izbucnirea revoluției și până la sfârșitul anului.

La începutul anului 1919 a început să lucreze Conferința de Pace din Paris, dezbaterile din această conferință și luptele dintre foștii aliați beligeranți, dar mai ales între aliații învingători, sunt prea cunoscute ca să le mai pun aici²⁴.

În luna februarie se destitue Consiliul Național Român din Seleuș și se alege o reprezentanță după legea ungurească, însă fără membrii viriliști.

Consiliul Național nici nu a fost ales să administreze comuna, ci mai mult ca se apere interesele naționale ale locuitorilor, dar fiind comuna pur românească, acest consiliu a funcționat și ca o corporație reprezentativă a comunei politice. În această calitate, a împărțit foștilor soldați săraci sume variind între 200 și 400 coroane, în

---

cu departamentul de război al Consiliului Dirigent, ulterior președinte al Camerei Deputaților din Parlamentul României.

¹⁹ Ioan Suci (1862–1939), jurist, lider al Partidului Național Român, adept al activismului politic. A participat la organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

²⁰ Localitate acum în Banatul sârbesc.

²¹ Localitate din Banatul sârbesc, azi Vladimirovaț, între Vârșeț și Panciova.

²² Localitate în apropiere de Panciova, unul din satele românești cele mai mari. Astăzi este ca aproape toate celelalte, localitate mixtă.

²³ Patrulele sârbești aflate în toate gările importante au încercat să împiedice delegații bănățeni să meargă la Alba-Iulia, ceea ce, evident, nu au reușit. Aproape toate textele memorialistice sesizează această atitudine ostilă a sârbilor, care încă mai sperau să includă întregul Banat în interiorul frontierelor noului stat iugoslav.

²⁴ Vezi în această chestiune S.S. Spector, *România la conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I.C. Brătianu*, Iași, 1995.

sumă de cca. 40.000. În ce privește partea națională, a susținut și ridicat moralul locuitorilor, membrii Consiliului înființând un cor bărbătesc, aranjând petreceri cu pronunțat caracter românesc. Tricolorul național fâlfâia încă în fațada primăriei, însă tot mai șters și mai zdrențuit, ca și speranțele noastre, ce mereu-mereu scădeau. Dar până atunci mai avem încă.

În 26 februarie 1919, doi soldați sârbi intră în biroul d-lui Petru Baba și se poartă atât de grosolan și scandalos, încât dl notar era să-i desarmeze și să-i închidă. Dar s-a stăpânit și conflictul a fost aplanat de nacealnicul (prim-pretorul sârb N. Colacovici din Alibunar, fost pretor, solgăbirău) al plasei Alibunar și pe vremea maghiară și care totdeauna era animat de sentimente sârbești și mai era și filoromân.

În același timp suntem în deplină fierbere. O nesiguranță generală a cuprins lumea întregă și dezbaterile de la Conferința de Pace din Paris erau bune numai ca să împrăștie teroare și nervozitate.

La 25 aprilie am plecat în Ardeal și am rămas acolo până în 4 iunie, când m-am întors îndărăt. Am luat parte și la triumfala vizită a Măriei Sale, defunctul rege Ferdinand, și a reginei Maria făcută la Alba-Iulia. Emoțiunea ce am simțit-o, când am văzut defilarea conductelor etnografice în fața primului rege al României întregite, nu o pot spune aici.

Comuna Pojar purta o tabla cu inscripția „Vrem Bănatul întreg!”.

În după amiaza aceleași zile, în care am ajuns acasă, a sosit în comună o baterie de artilerie sârbească. Și-au postat tunurile lângă biserică cu țevile îndreptate spre România. Ce au voit, nu știu. Ori ei s-au temut de un atac al României, ori voiau să-și mențină cu forța armată teritoriul ocupat, în caz că puterile aliate i-l adjudecau României.

Între soldați sunt foarte mulți români din Timoc, care însă sunt complet lipsiți de simțul național. E drept că nici nu ne putem angaja cu ei în discuții de ordin național, așteptând ca ei să înceapă, ceea ce însă ei nu au făcut.

Notă. Acest text a fost publicat în foileton în revista „Vasiova”, editată de Petru Oance(a) Encovetti (Tata Oancea), în perioada 1929–1947, inițial la Oravița, apoi, cum el însuși spune „unde dă Dumnezeu”, dar se vede limpede că publicarea nu s-a făcut integral. Textul începe și se sfârșește brusc, lăsând impresia că era „aruncat” atunci când era nevoie să se acopere spațiul acestei reviste, altminteri scrisă aproape în întregime de Petru E. Oance(a). „Vasiova”: nr. 1–2, p. 8; nr. 5–8, p. 13; nr 15–18, p. 13; nr. 13–14/1933, p. 7; nr 17–19, p. 8; nr. 20–24, p. 11; nr 10–12/1934, p. 12; Nr. 18–26, p. 8.

Filaret Barbu

6. Jurnal de adolescent (1918–1920)

1918

Acest Jurnal îl încep cu începerea revoluției maghiare (din Budapesta) în anul 1918, Noiembrie¹.

După potolirea războiului European...

Viața nouă   BARBU

În numele Domnului.

În decursul revoluției... Români noștri au început să facă propagandă... Și au și făcut-o. S-au făcut Garde Române prin toate cercurile locuite de români. Aici în Lugoj s-a făcut o adunare în „Concordia”, în care dl V. Braniște² a arătat și explicat vremurile de acum și li-o spus-o că din Ardeal, frații noștri au înființat Garde și totodată și consiliu național român! Iar pe noi, băcășenii ne-au ademenit, ca și noi să înființăm acestea.

...“NOI ROMÂNII ACEASTA AM VRUT-O”. Și s-au făcut pasuri ... și n-a trecut multă vreme, până și la noi s-a înființat „CONSILIUL NAȚIONAL” (Braniște, Brediceanu, Dobrin)³. Și totodată s-au predat toate localurile militare din

---

¹ În octombrie 30–31, la Budapesta a ieșit victorioasă așa numita „revoluție a rozelor de toamnă”, iar regele Ungariei, împărat al Austriei, Carol, l-a numit prim-ministru pe Mihály Károlyi care se va grăbi să ceară armistițiul Antantei. În 16 noiembrie Ungaria se va proclama republică.

² Valeriu Braniște (1869–1928), publicist și om politic român, unul din cei mai importanți lideri ai Partidului Național Român, editor și redactor al ziarului „Drapelul” din Lugoj (1901–1918), membru al Academiei Române (1919), membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei.

³ La 3 noiembrie a avut loc la Lugoj o adunare populară, dar nu la „Concordia”, cum scrie memorialistul, ci pe Câmpia Libertății, la care lugojenii au declarat că se supun dispozițiilor Consiliului Național Român, pe care îl recunosc ca singura autoritate politică. Adunarea a fost deschisă de Valeriu Braniște, au urmat Victor Bârlea, George Gârda și George Dobrin, episcopul Valeriu Traian Frentiu. Acum s-a decis și înființarea

localitate. Acum începu să se înfiinţeze Garda, care nu peste 2 zile s-a înfiinţat. Comandantul Gardei a fost ales „maiorul Dobo”, iar mai târziu dl Micu „căpitan”. Căpitani domnii: Grozăvescu, dr. Galiciu, dr. Gârda⁴, dr. Stoian, iar ca ofiţeri: Popoviciu⁵, Bocu, Jucu, Iancu etc.

Universitarii şi studenţii din localitate, ne-am insinuat şi noi în Gardă. Ne-au şi primit ca voluntari. În general, am fost: N. Birescu, Ioviţă, Nichiciu, Armenchi, Birta, Feier, Proştean, Giurgiu, Vălean, Vanciu, Barb, Stan, eu etc. ... Foarte bine ni-o mers aici, dar şi bine am făcut serviciu. Prima dată dl V. Bejan ne-a fost comandantul, iar mai târziu Bocu. Eram foarte bine echipaţi şi bine ne-a şi stat în Garda primă „ROMÂNESCĂ”. Am avut şi un atac cu Garda ungurească din gară, dar pe aceştia i-am respins. Doamne, dar multe glume ce au mai făcut aici după noaptea aceea. De mine au zis că m-am băgat în dolapul lui Bethy⁶, fostul colonel la regimentul 8. Dar au trecut şi vremurile acestea, căci la Lugoj a venit trupa sârbească şi am predat toate cazărmile⁷. Garda care n-o să o uit nicicând.

Peste trupa sârbă, colonelul Carol Galvy a fost comandantul, care foarte bine s-a purtat faţă de popor. Nu peste mult timp, după ce am gătat Garda, ba chiar la 4 zile a venit ştirea că în Alba Iulia va fi adunarea cea mare⁸. După cum au hotărât intelectualii noştri de la „Casină”, am plecat la Alba Iulia.

Din foştii gardişti au mers N. Birescu, Giurgiu, Proştean, Roman, Vălean. Eu am plecat cu dl Raţiu, Bujor şi cu tata. Am ajuns seara. Ne-am dus la un hotel, dar

---

gărzii naţionale cu efectivul unui batalion şi tot acum a fost ales Consiliul Naţional Român al Judeţului Caraş-Severin. Din acesta făceau parte 29 de persoane. Preşedinte era dr. Gheorghe Popovici, vicepreşedinţi, Aurel Văleanu şi Cornel Grofşorean, secretari Ioan Stoian, Traian Craşovan, controlor Petru Săcoşanu. S-au format 5 comisii: juridică, organizatorică, organizarea comunelor (din care făceau parte Valeriu Branişte şi George Dobrin), propagandă şi sanitară. Comandantul Gărzii naţionale române din Lugoj a fost maiorul Remus Dobo.

⁴ George Gârda, avocat la Făget, coordonator al gărzilor naţionale din Lugoj, Făget, Birchiş; n: 17 septembrie 1879 în Mănăştur, studii juridice la Universitatea din Pesta, vicepreşedinte al societăţii studenteşti „Petru Maior”, colaborator la „Drapelul” şi „Convorbiri literare”, delegat la Alba-Iulia din partea cercului electoral Făget-Birchiş.

⁵ Popovici Iosif, (1876, Cliciova–1928), studii univarsitare la Graz, Leipzig, Zagreb, Viena, a organizat consiliile naţionale din zona Lugojului. După Marea Unire a ţinut cursuri de fonetică experimentală la universitatea din Cluj.

⁶ Corect, Rethy, colonelul-comandant al regimentului 8 honvezi, care-şi avea sediul la Lugoj.

⁷ Trupele sârbe intră în Lugoj la 14 noiembrie.

⁸ La 7/20 noiembrie este publicat un Manifest al Marelui Sfat Naţional din Transilvania, prin care se convoca Marea Adnare Naţională de la Alba-Iulia. Din Lugoj au participat la adunarea naţională de la Alba-Iulia 43 delegaţi oficiali, alături de alţi locuitori. Printre aceştia s-au aflat: Iosif Hazi Barbu (tatăl lui Filaret), Gh. Popovici, Virgil Bocu, Victor Bârlea, Valeriu Branişte, ep. Valeriu Frenţiu, Constantin şi Traian Grozăvescu, Avram Imbroane, Constantin Liuba, Ersilia Petrovici, Virgil Simionescu, Ion Vidu.

nu mai a fost loc, căci grozav câtă lume a fost, de pe toate părțile venită. Ne-am dus la o cafenea, unde iar tot plin a fost. Dar dl Rațiu s-a îngrijit de locuință și așa am căpătat o sobă⁹ pentru toți patru. Dimineața s-au început adunările și convenirile cu domnii miniștri (Maniu, Pop C. etc.), așa că pe la 12, zece am și plecat sus pe cetate, unde pentru popor pe 3 tribune s-au ținut vorbiri. La tribuna noastră, unde am fost mai toți bănățenii, au ținut episcopii Cristea¹⁰ și Hossu¹¹. Dar o grozavă lume ce au fost acolo, de când sunt n-am văzut.

Foarte multe coruri, trupe de călușei ... au fost.

Seara, după adunare, pentru bănățeni¹² a vorbit Iuliu Maniu¹³, care ne-a promis ca să fim numai cu răbdare, că va veni acuș și pe la noi România...

Seara a fost petrecere până dimineața, cu dans. Când am plecat tot cu imnuri și cântece naționale. Iar acasă, steaguri multe și o mulțime de popor ne-au așteptat.

După adunarea de la Alba-Iulia, s-a înființat de noi, studenții de la liceu, o Societate de lectură, care sub numele „Mihai Vodă Viteazul” am botezat-o. Ne-am ales o direcție, în care ca prezident l-am ales pe Roman N., iar după abdicere pe Oprean. Pe mine m-au ales conducător de cor.

Multe adunări festive am ținut, unde mai multe declamări, monoloage, disertațiuni, puncte de muzică și cântări naționale, sub dirigenția mea am predat.

Acum s-a înființat și Corul lui Vidu, care 4 ani au pauzat ... fiind maestrul Vidu internat de unguri¹⁴. Tot așa, pe lângă cor – am înființat eu – o orchestră în care Blaj, Țenche, Folea, Seviciu, am luat parte și cu această bandă am dat serenăzi pe la domnișoare și la vreun nume onomastic, la domni etc.... A fost bine și frumos. La Crăciun am strâns din coriștii studenți un cor mic de colindă și, îmbrăcându-ne toți

⁹ „Cameră”, în graiul bănățean.

¹⁰ Miron Cristea (1868–1939), episcop de Caransebeș (1910–1919) și apoi mitropolit primat al României (1919–1925), primul patriarh al României, membru al Regenței (1927–1930), prim-ministru (1938–1939). A luat parte la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

¹¹ Iuliu Hossu (1885–1970), episcop greco-catolic de Gherla (din 1917) și de Gherla-Cluj (1930–1948), participant la Marea Dunare Națională de la Alba-Iulia. A fost arestat și întemnițat în anii (1948–1955), apoi cu domiciliu forțat până la moarte. În 1969 a fost înălțat la demnitatea ecleziastică de cardinal.

¹² Această adunare a bănățenilor, la care s-a fixat poziția lor de proclamare a unirii imediate și necondiționate, s-a organizat în seara dinaintea Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia. Un înflăcărat discurs l-a rostit atunci lugojeanul George Popovici. Au vorbit și alții, printre care și istoricul Ioan Sârbu.

¹³ Episodul acesta, al întrevederii cu Iuliu Maniu, este relatat și în alte texte memorialistice, printre care și al lui Petru Groza, *Adio, lumii vechi. Memorii*, București, 2003, pp. 199–205. Bănățenii erau neliniștiți de zvonul că Maniu ar încerca să impună Adunării o unire condiționată cu România.

¹⁴ Ion Vidu (1863–1931), dirijor, compozitor și folclorist român, fervent susținător al acțiunii politice naționale din Banat, a fost arestat și întemnițat de autoritățile ungurești timp de trei ani și jumătate, în timpul primului război mondial, la Sopron.

în haine ţărăneşti, ne-am dus la mai toate casele intelectuale din Lugoj, dintre care am fost la Episcopul, Branişte, Dobrin, la colonelul sârb etc.... unde toţi cu cel mai mare drag ne-au primit. Pe la vreo 3 oare am plecat acasă, dar maido¹⁵ toţi am fost cu un chef bun şi de abia mâine zi am băgat de seamă că s-a spart doba şi eu ca dobaş şi conducător am fost răspunzător, dar cu aceea m-am scos de la dl Iorga, că a lui a fost doba, că o cătană sârbă a dat cu puşca în ea.

Toţi banii de la Colindă i-am donat la Societate (700...cor...).

1919

Au sosit şi la noi trupele franceze, ca comandant a venit colonelul Lemoigne. Cu acestea sârbii au trebuit să părăsească Lugojul şi jurul¹⁶.

Domnului colonel i-a făcut corul o serenadă foarte frumoasă şi multă lume a fost la serenadă. În numele poporului a vorbit dl V. Bârlea¹⁷ şi dl colonel i-a răspuns înapoi şi totodată i-a mulţumit şi d-lui Vidu pentru serenadă¹⁸.

„Corul lui Vidu” au făcut şi un concert în onoarea francezilor şi 2 zile pentru poporul român din localitate şi provincie. „Care foarte bine a reuşit” – Societatea noastră de lectură au aranjat (în decembrie) un concert şi teatru, la care foarte mult public a luat parte, dar şi foarte bine a reuşit.

Am prezentat un „Duett” cu Vasi Iorga (Balade de Porumbescu) şi la piesa teatrală am jucat rola (rol, n.n.) comică (din: „Piatra din Casă”, pe Nicu) de Alecsandri;

---

¹⁵ „Aproape toţi”, în graiul bănăţean.

¹⁶ Primele formaţiuni militare franceze au intrat în Lugoj la 14/27 ianuarie 1919, sub comanda lt-colonelului Henry Lemoigne (era comandantul regimentului colonial 35 şi va primi misiunea controlului şi ordinii în circumscripţia Orşova, cu plăşile Orşova, Teregova, Bozovici), dar prima prezenţă militară importantă, ce-i drept, pasageră, a fost în decembrie 1918, când a trecut prin Lugoj chiar generalul Berthelot, întâmpinat cu mare entuziasm de populaţia românească a oraşului.

¹⁷ Victor Bârlea (1882–1959), studii de teologie şi filozofie la Roma şi Budapesta, profesor la Şcoala normală de fete din Lugoj, apoi director la Liceul „Coriolan Brediceanu”, la Liceul „Iulia Haşdeu”. A fost multă vreme preşedinte al Societăţii teatrale „Thalia” din Lugoj. A colaborat la diferite periodice bănăţene interbelice.

¹⁸ Filaret Barbu vorbeşte despre corul lui Ioan Vidu, alte documente vorbesc despre corul „Lyra” al greco-catolicilor. Acesta a organizat un concert în faţa casei Sidoniei Maior, unde era găzduit comandantul trupelor franceze, în seara zilei de 20 ianuarie/2 februarie. A fost de faţă şi episcopul Valeriu Traian Frenţiu. Peste câteva zile a fost un nou concert, cu participarea corurilor din satele Herendeşti şi Hodoş.

PERSONAJELE:

Văduva = Ds. V. Secoșian
 Fiica ei = Ds. V. Balomir
 Emil (văr) = D.C. Proștean
 Ioana țigancă = Ds. A. Giurgiu
 Moșu Palciu = I. Blaj
 Feciorul Nicu = F. Barbu
 Doctorul Franz = N. Roman
 Un servitor = V. Ardelean

La probe Ana Pinteș, născută Chiriță, multă trudă și-a dat, cât și în teatru la aranjarea scenei.

Au fost și 3 declamări de: Proștean, Vălean, Giurgiu. Toate acestea foarte bine au reușit și multe aplauze am câpătat fiecare dintre noi și ne-au dorit mult noroc în viitor.

Universitarii din localitate și împrejurimi au aranjat o piesă teatrală (traducere din limba italiană), care foarte bine a reușit.

Personajele: D. Ioviță, Daminescu, dr. Andrei, d-na. Pinteș n. Chiriță, d-s. Vălean, V. Braniște, Popoviciu (Mărioara), D.C. Birta și Jucu.

Domnul Ioviță foarte bine a jucat în rola lui (pe un boier bogat), care-i un adevărat talent artistic teatral. Aranjarea scenei a fost foarte frumoasă, unde multă trudă și-a dat d-na Alma Pop.

După teatru a urmat o petrecere împreună cu dans.

A sosit primăvara, au început sporturile, mai mult fotbalul, în care clubul nostru sportiv „Mihai Vodă” s-au întărit.

Prima emulare (meci n.n.) am avut-o contra francezilor, unde i-am bătut urât, cât și la revanche: 0-6 – 1-7.

A doua emulare am avut-o contra clubului L.T.V.E. din localitate, care club e de mult înființat și jucătorii au fost foarte bine echipați. Dar câștigul tot noi l-am tras, căci i-am bătut cu: 0-2. Golurile le-au dat Luțu (Giurgiu) și Vior, care sunt cei mai buni jucători.

La revanche am fost egal de țări: 0-0; iar la revanșă ultim, iar cu câștig am plecat: 0-3. Golurile tot aceeași le-au dat.

Grupa echipei universitarilor

Vucu
 Proștean Ioanovicu
 Ștefanovici Nicolescu Berariu
 Galiciu
 Vanciu, Oprean Giurgiu, Vior

Grupa L.T.V.E. e.u.

Szuhanek

Maier Ternovics

Kabal Szabo Breier

Kluczky Kristof

Biro Kramer

Dintre care numai portarul și becii (apărătorii n.n.) s-au produs bine și de înaintea Kristof și Biro. Pe când la noi tot clubul joacă liniștit și cu tactică, cum au scris și ziarele: „Banatul”, „Banater Zeitung” (Südungarischer Bote) și „Krasso Szörenyi Ujsag”.

În timpurile acestea multe petreceri dansante s-au aranjat. Așa s-a aranjat un concert din partea Corului „Lyra”¹⁹, sub conducerea d-lui Bacău, profesor de muzică²⁰. Care au reușit bine și frumoasă impresie a făcut publicului. Corul acesta nu de mult este și totodată multă vreme nu a funcționat, fiind acum tot coriști tineri, care n-au umblat încă prin coruri mai mari.

Mult putem noi românii să-i mulțumim d-lui Bacău, care multă trudă și-a dat și își dă pentru muzică și cântarea română.

Tot corul „Lyra” au aranjat o piesă teatrală și concert la Congresul preoților greco-catolici, care iar foarte bine au succes²¹. În piesa teatrală, domnul Catalincea și Sas, învățătorul, au fost de gratulat. Cât și la concert d-na Baciș și Nincu, corist mai de mult în cor.

După concertul prim, adecă în Duminica Tomii (că atunci s-au aranjat concertul), s-au aranjat o petrecere cu dans. Care foarte bine au reușit.

Un năcaz mare au fost pe capul nostru, căci au venit din Timișoara generalul francez Farret Léon, care nu au fost prietenul creștinilor și chiar al românilor, ci al evreilor din localitate. Ca tolmaci (traducător n.n.) au avut pe domnul evreu

---

¹⁹ Societate corală greco-catolică din Lugoj înființată, după unele opinii în 1871, în 1872 după altele sau chiar în 1878 cu un rol foarte important în istoria culturală a Lugojului și a întregului Banat. Vezi C. Tufan Stan, *Societatea corală „Lira” din Lugoj*, carte apărută cu binecuvântarea Preasfințitului Alexandru Mesian, Episcop greco-catolic de Lugoj, Timișoara, 2005.

²⁰ Ioan Bacău (1888–1948), n: Lugoj, studii la Institutul teologic din Blaj, preot greco catolic, dirijor al corului „Lira” din Lugoj, începând cu anul 1918.

²¹ În ziua de 21 mai 1919, la Lugoj s-a desfășurat al treilea Sinod Diecezan al Eparhiei de Lugoj. Cu această ocazie, corul „Lira” a dat un spectacol și a pus în scenă vodevilul „Nunta țărănească din Moldova” de Al. Flechtenmacher – Vasile Alecsandri. Învățătorul Valeriu Sas s-a făcut remarcat și prin recitarea poemului *Un răsunset către preoții români*, de Don Ramiro. Evenimentele de acest fel s-au succedat într-un ritm susținut. Peste numai patru zile, la 25 mai, Reuniunea Română de Cântări și Muzică, ortodoxă, a dat un recital în cinstea generalului francez de Tourmandre. Camil Petrescu, în „Banatul”, I (1919), nr. 21.

Kovacs Bruno, care cu dl Issekutz foarte bine s-au înțeles²². Domnii socialiști foarte bine au trăit subțrești domni și au început ca să se rădicesc pe cum am văzut în 15 martie²³ și 1 mai²⁴. Dar s-au gătat și asta! Căci Bunul Dumnezeu au ascultat rugăciunile noastre și domnul general au fost trimis din Lugoj (măcar că socialiștii tot ce au putut face au făcut împotriva mutării lui). Și au venit un colonel francez, căruia Nicolici A. era tolmaciu și secretarul. Și au întors Dumnezeu roata și mai bine și am căpătat știre că trupele române sosesc nu peste mult timp și o să preia imperiul român.

„Și au venit!!”

Am căpătat știre că la Lugoj va sosi un regiment (500) de jandarmi²⁵.

²² Generalul francez Leon Farret, comandant al diviziei 11 colonială, a fost favorabil menținerii vechii administrații și a fost adeseori ostil românilor. S-a lăsat convins de vicecomitele vechiului comitat Caraș-Severin, Aurel Issekutz, să înființeze un așa zis comitat Lugoj, care coincidea cu sfera de autoritate franceză în acel moment, nu mai puțin de 15 plăși, între care se aflau Făget, Bega, Bozovici, Lugoj, Lipova, Mureș, Timiș, Teregoava, orașele Reșița, Caransebeș și, bineînțeles, Lugoj. În acest teritoriu poliția și jandarmeria maghiară s-a supus comandanților francezi, dar sunt menținute și, cum demonstrează și multe din textele memorialistice, s-au folosit de această situație pentru a intimida populația românească și chiar pentru a o reprima. Issekutz s-a grăbit să proclame dezarmarea gărzilor și a populației în general, să interzică purtarea cocardelor naționale, întrunirile și demonstrațiile. Aurel Issekutz avusese un rol esențial în declanșarea masacrului de la Făget, din ziua Sfântului Dumitru (1918). Interpretarea din textul memorialistic de față, cum că Farret era subordonat intereselor evreiești, este, evident, inexactă. Era, mai degrabă, manipulat de forțele politice care încercau să mențină Banatul în Ungaria și să împiedice Unirea cu România.

²³ Ziua în care ungerii aniversau 60 de ani de la izbucnirea revoluției pașoptiste la Buda. Evident, în situația din 1918, se încercase îmbrăcarea acestui eveniment în semnificația sa socială. De fapt era o formulă, uzitată și ulterior, de aniversare a unui eveniment exclusiv maghiar.

²⁴ Este vorba despre sărbătoarea muncii, prilej de manifestații socialiste în mai multe localități industriale bănățene, inclusiv la Lugoj, unde s-au scandat lozinci în favoarea Ungariei sovietice. De altfel social-democrații lugoieni, în frunte cu șeful organizației lor, Oregyán József, la instigarea lui Otto Roth, au organizat o manifestație la care s-a cerut ca generalul Farret să nu fie mutat din Lugoj. Acesta îl însoțise pe Otto Roth la Belgrad, unde îi întâlnise pe comandantul trupelor aliate din Balcani și pe prințul moștenitor sârb, Alexandru.

²⁵ Unitatea de jandarmi români a sosit în Lugoj la 23 mai 1919. „Drapelul” din ziua următoare scria: *„Ieri, Vineri, la ora 5 după masă, 550 de jandarmi români, sub conducerea ofițerilor lor, au sosit la Lugoj, venind din Deva. Ce au simțit oamenii văzându-i e greu de redat în cuvinte. De o mie de ani de când așteptăm ziua aceasta sfântă (...) De la gară flăcăii noștri au mers în piața orașului, unde d-l primar, în fața unui numeros public, le-a urat bună venire. Când tricolorul român a fost urcat pe casa orașului, am văzut mulți ochi umezind”*

Cu mic cu mare am fost la gară, corul greco-ortodox și toți fruntașii din Lugoj. Corul greco-catolic nu a putut să ieie parte fiind dus cu mai mulți intelectuali și membrii de „Casină română”, fiind dus la Békéscsabá, întâmpinând Familia Regală²⁶.

Trupa au sosit la 3 oare după amiază. Din depărtare se auzea cântarea: „*Ne trebuie Banatul să știm că ne-ngropăm de vii*”.

Domnul Băltescu, primarul i-au întâmpinat și, după multe urale, au plecat trupele în oraș, tot cântând. De pe fața poporului s-au putut ceti bucuria cea mare. După jumătate de oare nicio cocardă n-au mai fost ungurească, ci tot română și steagurile fâlfâiau, care foarte de mult au stat în poduri și așteptau ziua cea mare unde să iasă și ele la lumină.

Înainte „Casei Orașului” s-au oprit trupele și domnul primar cu comandantul francez i-au primit.

---

²⁶ În aceeași zi de 23 mai 1919, o impresionantă delegație lugojeană din care făceau parte: episcopul Valeriu Traian Frențiu, protopopul dr. George Popovici, dr. George Dobrin, însoțită de corul „Lira”, a plecat la Bichiș-Ciaba (azi Békéscsaba în Ungaria), pentru a se prezenta perechii regale, regele Ferdinand I și regina Maria, care vizitau trupele noastre de pe Tisa. Suveranul a fost atât de impresionat de prestația corului bănăţean, încât i-a acordat titlul de „cor regal”. Acum a rostit protopopul ortodox dr. George Popovici, membru al Academiei Române, un scurt discurs primit cu bunăvoință de perechea regală: „*Majestatea Voastră, reprezentanții Românilor bănăţeni Vă salută cu supunere omagială, zicându-Vă bine ați venit, dorind fierbinte a Vă putea vedea cât mai curând și în frumosul și bogatul nostru Banat. Urmând glasul vremii, delegații noștri, cari s-au putut strecura la Alba-Iulia, participând la memorabila adunare din 1 Decembrie 1918, au declarat categoric, conform dorinței și voinței poporului român bănăţan, că aderă la alipirea întregului Banat la România-Mare fără nicio rezervă și fără nicio condițiune. După ce legăturile noastre cu Casa de Habsburg-Lotharingia sunt rupte, Românii bănăţeni, pătrunși de un sentiment dinastic profund, aștern la treptele tronului și Casei Măjestății Voastre rugămintea ferbinte, de a-i primi și privi ca și pe ceilalți frați ai lor, asigurându-Vă solemn de loialitatea și fidelitatea lor. Legăturile noastre cu Oltenii și cu Basarabii au fost intime și de lungă durată pe vremuri apuse. Românii bănăţeni au un trecut mare și frumos, luptând secole de-a rândul contra păgânilor, nu numai pentru patria lor, ci și pentru întreaga creștinătate și cultura apusului. Pentru jertfele enorme și excelențele servicii aduse, au obținut din timpuri avitice drepturi și privilegii mari, pe cari Austria învingătoare, după alungarea Turcilor, nu le-a mai respectat. Virtuțile militare și cetățenești ale străbunilor noștri vor rămâne nepieritoare. Ne vom bizui a le dovedi prin fapte și în viitor. Alipindu-ne fără nicio condițiune la patria mamă, fără a cere ceva pentru noi, vom sluji cu credință și dragoste Casei Majestății Voastre, silindu-ne a răsplăti și fraților noștri din Vechiul Regat jertfele mari aduse pentru eliberarea noastră. Privirile românilor din Banat caută acum rugător către Majestatea Voastră și către glorioasa armată a Măjestății Voastre, așteptând mântuirea lor. Cunoaștem bine toate sacrificiile și silințele, cari le-ați depus la temelia trainică a României-Mari. Pe lângă expresia înnoită a sentimentelor noastre omagiale, Vă predăm acest memoriu și Vă zicem: Trăiască Majestatea Sa, Marele Rege Ferdinand, fondatorul României Mari! Trăiască Majestatea Sa Regina Maria, Alteța Sa Regală Princișele Moștenitor, cum și întreaga Dinastie Română!”*

După ce au trecut vorbirile și uralele s-au dus trupa mare la cazarmă.

În decursul acesta m-am dus eu la Lupea și, cerând un steag național, l-am pus „CU MÂNA MEA PROPRIE” pe liceul unguresc, unde 5 ani de zile nici o vorbă nu uzam românească. Și fâlfâia steagul nostru tricolor pe gimnaziu.

Prima dată, domnul profesor (Delo Nagy Ianoș) nu le-au fost cu dreptu și studenții unguri l-au rupt de la locul său, dar și a doua oară l-am pus sus, așa cum au fost rupt și acolo au rămas până în ziua de azi...

Am căpătat știre că de la Békéscsabá sosesc domnii noștri și că domnul Dobrin sosește tot cu același tren și că vine să preieie imperiul, fiind denumit de regele Ferdinand al României ca prefectul Caraș-Severinului. Mare propagandă în oraș...

Corul „Vidu” a mers la gară, unde sute de oameni l-au așteptat pe prefectul prim românesc.

Trenul a sosit... Mari urale... Trăiască... Corul a intonat „Mântuirea” (de Ion Vidu, n.n.), apoi domnul Vălean cu o vorbire foarte frumoasă l-a primit. Dl Dobrin a mulțumit la toate acestea și ne-au explicat cum stă treaba: „Imperiul vine preluat” „Acum suntem acasă”... etc.

„Nu-i român ca bănățeanu, bănățean ca lugojanu”. (finișu).

La a treia zi s-a predat imperiul d-lui Dobrin...²⁷ La „Casa Comitatului” o mulțime a așteptat să vadă când se pune steagul românesc. S-au pus. Domnul Dobrin au ieșit afară și ne-au spus ca să fim mai cu tăcere, că imperiul îi predat și că să nu mai facem multă larmă (strigăte ... urale ... etc.), că dânsu are mult de lucru. Acum, școlarii din școalele elementare, sub conducerea învățătorului Liuba, au cântat mai multe cântări naționale și publicul întreg au plecat la tren (gară) așteptând iar, cu mic cu mare, „Trupa artiștilor din București”, care de mult au fost avizată că va sosi și în Lugoj, unde va da mai multe reprezentații:

PRIMIREA:

Miercuri (1919.V.28) la 1 oară au sosit în Lugoj mult așteptații oaspeți din București, purtătorii graiului și artei românești²⁸. Mai întâi s-au scoborât domnul regizor V. Bumbăști, după aceea actorii în frunte cu directorul Peretz și protectorul

²⁷ George Dobrin a sosit la Lugoj la 25 mai 1919. A depus jurământul de credință către regele Ferdinand I la Bichș-Ciaba, unde fusese numit primul prefect român al județului Caraș-Severin. La gară a fost întâmpinat de o mulțime entuziastă, care înțelegea perfect uriașa semnificație a evenimentului. A fost prezentă și o delegație a cetățenilor germani din oraș. În 26 mai, Aurel Issekutz a predat administrația noului prefect, iar la 28 se inaugurează de fapt administrația românească în teritoriul zonei franceze. În ziua următoare, la Lugoj s-au prezentat reprezentanții satelor bănățene, pentru a-și exprima bucuria. În curând ultimele rămășițe ale administrației maghiare au fost îndepărtate.

²⁸ I. Peretz era director general al Teatrului Național din București, conducătorul trupei care a descins la Lugoj, unde s-au oferit cinci reprezentații cu „Apus de soare” și „Trandafirii roșii”, „Fântâna Blanduziei”.

și șeful artelor T. Brediceanu. Corul „Lyra” intona: „Iată ziua triumfală” după aceea ds. Lia Vidu (fetița maestrului) îi oferă un buchet domnului Peretz. Domnul Popovici, protopop, urează oaspeților bun venit. Domnul Peretz mulțamește pentru toate acestea, în timp ce Corul „Vidu” intonează: „Zâna artei” și „La mulți ani”. Acum se formează mai multe grupuri de încvartirare și pleacă spre oraș, iar numerosul public au izbucnit în mari urale. La palatul direcției financiare, corul „Vidu” intonează: „Eroi au fost” și toți arătându-și bucuria că au scăpat de administrația maghiară strigau cu înflăcărare: „Trăiască România Mare!”. Jandarmii români de pe toate edificiile au rupt și au spart inscripțiile maghiare, punând steaguri naționale pe edificii.

Seara, după reprezentația primă, s-au ținut un banchet în numele artiștilor, care cu mare bucurie și veselie au decurs. Mai multe vorbiri din partea dr. Nistor, dr. Bârlea etc....

PROGRAMUL:

Seara primă s-au predat „Poemul Unirii” de Zaharia Bârsan și „Apus de Soare” de Barbu Delavrancea. Aceste două piese mari impresiuni au făcut întreg publicului despre trupa aceasta. În „Poemul Unirii”, doamna Bârsan, foarte frumos și cu adevărat simț, au jucat rola ca România. Tot așa au jucat și celelalte persoane toate cu simț. În „Apus de soare”, Nottara, actorul cel mare dramatic, și-a arătat talentul mare, care așa NATURAL l-o jucat pe Ștefan cel Mare; iar la moartea sa a fost ceva foarte EMOȚIONANT. Foarte bine au jucat și actorii ceilalți: Atanasescu, Critico, Manu, Petrescu; dintre doamne: doamna Ignătescu foarte mare succes artistic, Olimpia Bârsan pe Oana, o copilă care foarte tragic au predat rola ei.

Cleo Pan și Sonia au interpretat role mai mici.

Seara a doua, „Trandafirii Roșii” de Zaharia Bârsan (dramă).

Z Bârsan, poetul sângur el au predat rola principală, care cu atâta blândețe și finețe au jucat rola aceasta, încât mai tot publicul au lăcrămat. O. Bârsan, ca fată de împărat, au excelat în rola ei, iar bătrânul împărat foarte cu mare spirit au jucat rola, de am putut clar să vedem în el spiritul lui artistic. Renumele cel mare nu în zadar l-a căpătat.

Domnul Atanasescu, tânărul actor, iar mare impresie au făcut publicului, iar rola lui „Val Voevod”.

Actorul cel bătrân, Petrescu, singur el cu Nottara au mai rămas din actorii cei bătrâni. Foarte mult a plăcut publicului în rola de „Moș Amurg”.

Seara a treia s-au predat publicului de V. Alecsandri: „Fântâna Blanduziei”, în care Nottara iar minunat au jucat rola sa, ca poetul Horațius; O. Bârsan foarte blândă a fost iar rola ei, ca Neera. Foarte mare impresie a făcut Dumitrescu, în rola lui, ca Scaurus, foarte dur, prost și închipuit au jucat rola sa, ca pe vremurile acelea, cum au fost libertii, de atunci. Iar vorbirea lui Cleo Pan și a lui Atanasescu până în inima au străbătut, ca sclavii.

În celelalte roluri: Petrescu (ca Hebro), Mănu (Postumus) comic, Cosmin (Mecenas) foarte cu mare duh artistic au jucat Răzvan și Vidra

În această rolă perechea artistică și-au arătat știința atât Z. Bârsan (ca Loș țiganul) cât și O. Bârsan. Mai departe, Vasilescu cu mare talent comic, pe care publicul mai târziu de abia îl apuca ca să-l vadă pe scenă (Boier zgârcit). În rolurile celelalte tot I. Mănu, comical cel mare, Petrescu, Ciprian; Dumitrescu, Barbelianu, Atanasescu, Cosmin, Săvulescu.

În seara ultimă s-au predat pentru Caransebeș și jur – „Apus de Soare”, tot cu persoanele acelea de mai înainte, numai atât că pe Oana, acum tână artistă Cleo Pan a jucat-o, de care publicul de abea s-a putut dezlipi de graiul cel blând care l-au jucat în rola aceasta, tot ca și în „Fântâna Blanduziei”, ca sclava lui Scaurus.

Nainte de reprezentația aceasta, după amiază, la 3 oare, s-au predat un *Matiné* pentru provincie, în care corul „Vidu”, „Lyra”, „De pe Hodoș” s-au produs cu câte o cântare națională și din partea artiștilor au fost predat de 3 ori „Poemul Unirii”, care tot mai bine au succes.

După *Matiné* am plecat cu toții la Piață, naintea bisericii greco-catolice, unde cu mare paradă ... muzică ... am jucat Hora; iar pe actori i-au tras călușerii din Sebeș în căruțe.

Iar seara, V. Bârlea au mulțumit artiștilor îndeosebi bătrânului maestru dl Nottara.

II-a seară: A. Vălean i-au mulțumit și gratulat pe dl Z. Bârsan. Iar corul „Vidu” au cântat „*Eroi au fost*” și multe flori au aruncat publicul actorilor români.

III-a seară: De sus, la cortină s-au aruncat frunze și flori în onoarea dl Bârsan, care plin de flori s-au împodobit. Iar în seara ultimă din partea Caransebeșului, profesorul Grecu²⁹, i-au mulțumit întregului grup artistic. În seara de plecare, nainte de „Constantin și Elena”, s-au făcut un banchet în onoarea artiștilor și ca adio au ținut și corul lui Vidu un concert familial, în care s-au produs marile lui compoziții, care foarte mult au plăcut actorilor noștri. Iar la 2 au plecat cu mari urale artiștii noștri din Lugoj spre București.

Emularea de fotbal: L.T.V.E., combinat cu clubul sportiv al studenților „Mihai Vodă Viteazul” contra Clubului din Timișoara „Kinizsi”, după eroul Kinezu Pavel. Foarte mult public au fost de față și o zi admirabilă (luna Rusaliilor 1919). Însă nu i-am putut învinge, deoarece clubul „Kinizsi” este un club foarte bun, cu jucători bătrâni și „atleți”.

Am căpătat 4 goluri iar noi am dat un gol. (1–4).

²⁹ Pavel Grecu (10 februarie 1891 – 31 mai 1959), originar din Berzovia, studii liceale la Brad, Brașov, școala de agricultură din Magyarórvár, profesor la gimnaziul din Caransebeș.

Clubul combinat Lugojan

Szuhanek(L.T.V.E.)

Ternovici (L.T.V.E) Maier (L.T.V.E.)

Breier (L.T.V.E.) Ioanoviciu (M.V.V.) Nicolescu (M.V.V.)

(Mihai Vodă Viteazul n.n.)

Vanciu (M.V.V.) Kristof (L.T.V.E)

Biro (L.T.V.E.) Giurgiu (M.V.V.) Vior (M.V.V.)

1919, iunie 3-lea, am făcut examenele, care au reușit destul de bine. N-o să uit nicicând anul acesta ultim în școala ungurească.

În ziua 1–2 de Rusale, s-au ținut în „Concordia” „RUGA”³⁰ greco-catolică, unde cu Țuți, Catița Lungu, Lola etc.... am petrecut foarte bine.

Totodată am primit și o declarație de amor din partea Catei...?

A 3-zi de Rusale: „ADUNAREA MARE DE LA LUGOJ”

O mulțime... 70.000 de oameni. Noi studenții, ca aranjeri am primit trenurile separate...³¹

După amiaza, la 2-ore s-au deschis adunarea din partea protopopului din Lugoj, dr. G. Popoviciu³². Mulți au vorbit ... dl Imbroane³³, dr. Sârbu³⁴, colonelul Bordan³⁵, Sedan, dr. Bârlea, directorul Păulean³⁶ din Turnu Severin, care a fost la noi la prânz mâne zi.

---

³⁰ Sărbătoarea hramului bisericii.

³¹ La 10 iunie 1919 a avut loc o mare adunare a românilor bănățeni, din toate cele trei județe bănățene, pe „Câmpia Libertății” din Lugoj, la care participanții – martorii apreciază numărul lor la 70.000 de oameni – s-au manifestat în favoarea menținerii integrității Banatului în fruntariile României. Vezi Dr. G. Popoviciu, *Memorii cu privire la integritatea Banatului*, Caransebeș, 1929.

³² George Popovici (1862–1927), protopop ortodox de Lugoj, istoric, membru al Academiei Române din 1904, lider bănățean al Partidului Național Român. După Unire a făcut politică liberală, fiind ales de mai multe ori în Parlamentul României.

³³ Avram Imbroane (1880–1938), ziarist și om politic român din Banat. A fost redactor la „Drapelul” (1911–1914). În timpul războiului se refugiază la București, acționând pentru intrarea României în război de parte Antantei, trăiește retragerea în Moldova și apoi coșmarul păcii de la București. Tot timpul însă s-a pronunțat și a acționat pentru Unirea Banatului cu România. În 1919 se întoarce la Lugoj, unde participă la editarea ziarului „Banatul”, alături de Cassian Munteanu și de Camil Petrescu. După unire va întemeia o formațiune proprie, „Uniunea Națională”, după care va intra în Partidul Poporului și, în sfârșit, în Partidul Național Liberal.

³⁴ Ioan Sârbu (1865–1922), preot și istoric român, cu lucrări fundamentale pentru domniile lui Mihai Viteazul și Matei Basarab.

³⁵ Silviu Bordan, ofițer român din Banat. A avut un rol important în organizarea gărzilor naționale. După unire va ajunge la rangul de general de jandarmi.

³⁶ Prof. Ștefan I. Paulian era dirijorul Societății corale „Doina” din Turnu-Severin, formațiune care întreținea vechi și calde relații de prietenie cu o serie de coruri bănățene, mai ales cu cele două din Lugoj.

S-au hotărât că nu să dă nimic din Banat și la cazul cel mai rău, avem să luptăm cu arma.

Foarte frumos au fost convoiul acesta de țărani ... multe steaguri ... coruri ... trupe de călăreți ... călușeii...

Seara s-a ținut o reprezentație teatrală și concert din partea corului din „Hodoș”, care foarte bine au succes. Mult putem să-i mulțumim dirigentului și învățătorului Creciun, care foarte multă trudă își dă, ca din țărani să facă Cor,... Teatru ... și români buni...

Pe data de 12 iunie am început să lucrez în comerț, unde m-a introdus tata. Tot tata mi-a ținut o lecție de morală pe care nu o să o uit niciodată. Voi fi veșnic recunoscător tatălui și mamei mele...

Maiorul Dragalina³⁷, fiul răposatului general Dragalina, a fost Lugoj, unde a stat câteva zile. Seara a fost așteptat de corul „Vidu” în sala de primire. Acolo dr. Maier, președintele corului, l-a întâmpinat cu un scurt discurs de bun venit. Maiorul Dragalina i-a mulțumit. Apoi corul „Vidu” a cântat mai multe compoziții ale maestrului Vidu și alte bucăți corale. În cele din urmă, în memoria generalului Dragalina s-a cântat: „În veci pomenirea lui”, „Eroi au fost” și „Pui de lei”. Atât maiorul Dragalina, cât și noi am fost foarte emoționați. Mulți au și lăcrămat...

După examene, care le-am luat cu succes, m-am distrat cu prietenii mei și cu fetele Catița, Tuți.

În ultimul timp s-a auzit că vor trece prin Lugoj, spre Băile Herculane, mai mulți profesori și savanți din Paris, împreună cu președintele Poincaré³⁸. Noi lugojenii, cum suntem ... i-am întâmpinat cu mult fast, de față fiind prefectul și ceilalți domni ai comitatului. Corul „Vidu” era ca întotdeauna prezent. La sosire, protopopul Gheorghe Popoviciu i-a întâmpinat cu un discurs frățesc, iar domnul Poincaré i-a răspuns foarte emoționant. Corul „Vidu” intona mai multe cântări și frații francezi fură duși pe „Corso” la un dejun, iar de acolo la „Regele Ungariei”, acum „Regele României”, unde la o masă splendidă am petrecut mai multe ore împreună. Corul „Vidu” și corul „Lyra” i-au distrat cu mai multe cântece, iar domnul Harambașa, primarul orașului, le-a vorbit în numele lugojenilor. La plecare toți i-am petrecut la gară. Domnii francezi au plecat la Băile Herculane, însoțiți de elita lugojenilor și au ținut acolo un banchet.

³⁷ Corneliu Dragalina (1887–1949), ofițer român, fiul generalului Ioan Dragalina (1860–1916), care va ajunge el însuși general și comandantul Corpului 6 Armată, în care calitate se distinge în bătăliile de la Odessa și Stalingrad. A fost întemnițat de regimul comunist. A luat parte și la primul război mondial, distingându-se ca unul dintre străluciții ofițeri ai armatei române. Familia Dragalina era originară din Borlova, sat bănățean la poalele Muntelui Mic.

³⁸ Reymond Poincaré (1860–1934), avocat și om politic francez. Ministru în mai multe guverne și chiar prim-ministru, ajunge președinte al Franței (1913–1920). A fost un susținător al cauzei românești, atât în timpul războiului, cât și în perioada Conferinței de Pace.

27 iunie 1919 – Moș Hazi³⁹

Tata s-a dus la Sibiu pentru a procura piatră vânăță pentru stropit via, iar Moșu a lucrat mai departe în acest timp, cu toate că a fost bolnav două săptămâni. Dimineața, pe data de 24 iunie, a plecat la holdă pentru a săpa crumpii (cartofii, n.n.). Pe la ora prânzului a venit un om de la holdă și ne-a anunțat că Moșul nostru este grav bolnav și a trimis vorbă să-l aducem, că nu poate veni. Eu eram singur acasă, iar trăsura noastră era dusă la vie cu Maica. Am fugit repede după un fiacăr (trăsură n.n.) și am plecat cu el la holdă după Moșu, dar nu l-am găsit acolo. M-am întors acasă, gândindu-mă că și Moșu a venit între timp cu o altă cocie, însă Moșu nu era de găsit. Atunci am plecat încă o dată la holdă cu socăcița (bucătăreasă, n.n.) Moșului, cu Mutter, cum o numea dânsul. După multe căutări, l-am găsit trântit pe holdă, pe jumătate mort. Iute l-am dus acasă, unde l-a așteptat doctorul, care trei zile l-a ținut numai cu injecții, până în ultima zi, când nu a mai putut să-i facă nimica. Moșul tot timpul delira și striga: „*Trage-mi papucii... Unde îi losifică?...*”. Dar tata, din păcate nu era acasă. Înainte de a muri, a fost la Moșu prota Popovicu ca să-l cuminece. Ultimile lui cuvinte au fost: că ne iartă pe toți. Apoi a delirat despre copilăria lui, iar când Uica Popa l-a întrebat ce face cu mâinile, Moșu i-a răspuns: „cruce” și apoi a adormit un somn de o jumătate de oră, după care a adormit întru vecie...

La patul lui am fost: Mami, Uica Popa, Bujor, Mutter și eu.

Tati nu a fost încă venit... Tot l-am așteptat, am telegrafiat, am telefonat, dar totul a fost în zadar. Nu aveam nicio știre de la el. Sâmbătă după amiază a venit și a fost foarte mâhnit, că nu a putut fi alături de noi când a murit Moșu.

Înmormântarea a avut loc duminică, după masă, la ora trei. A fost o înmormântare foarte frumoasă, la care a participat multă lume, fiind vreme bună. Corul „Vidu” a fost prezent și s-au cântat cântece de înmormântare. Au slujit cinci preoți. De la crucea din fața bisericii greco-catolice, coșciugul a fost dus pe mâini de către frunțași ai orașului până la crucea din fața bisericii ortodoxe, unde s-a ținut slujba cea mare și unde prota a ținut un discurs despre vitejia și meritele Moșului Hazi. După înmormântare, corul „Vidu” a fost invitat la pomană. Alături de cor, au fost invitați și domnii Imbroane Nicolae și Avram, Prota, (protopopul), preoții și doamnele. S-au ținut multe discursuri. Au vorbit domnii Avram Imbroane, Ion Vidu, Nicolae Imbroane și preotul Nistor. În cele din urmă le-a mulțumit Uica Popa. Mult s-a plâns în urma frumoaselor discursuri ținute, dar, după aceste cuvântări, corul „Vidu” a îmbărbătat jalnica noastră familie și cu toții am petrecut până la ora nouă.

Odihnească în pace sufletul lui zbuciumat...

Fie-i țărâna ușoară... Iunie, 27, 1919...

---

³⁹ Hazi Barbu, bunicul lui Filaret Barbu.

În luna august au început din nou turneurile teatrale. S-a anunțat sosirea a trei trupe de teatru. Primul a sosit marele artist dramatic Ion Manolescu, împreună cu trupa lui, din care făceau parte cunoscutul comic Ion Manu, domnul Vecera și alții. Au fost prezentate piesele: „Moartea Civilă” (de Paul Giacometti, n.n.) și marea dramă „Gringoire” (de Thomas d’Bauville, n.n.), în care Ion Manolescu a interpretat magistral.

Spre amintire de la trupa din Craiova (autografe ale actorilor, n.n.)

— „Ion Stănescu Popa, artist dramatic din Craiova – 1919, august 1”.

— „Cu cele mai frumoase amintiri...” Mișu Fotino, 1 august”.

— „Cu cele mai frumoase amintiri din Lugoj...”, Aura Fotino, 1 august, 1919”.

— „Cea mai mare înălțare sufletească este iertarea....”, Neamțu Ottonel”.

— „Păstrez o frumoasă suvenir de gentilețea ce am avut din partea lugojenilor.... S. Serghie”.

— „În veci vom gândi cu drag la frații noștri ardeleni..., Jeni Dumitrescu”,

— „Să trăiască România Mare..., Sofia Cornescu”

— „Coco Dumitrescu, artist dramatic”

— „Sempi Brediceanu”

— „Cu cele mai admirabile impresiuni..., Urania Comănescu”

— „Luptător în câmpul vieții

Tu ai drepturi mari și sfinte

Ești în culmea tinereții

Înainte!” Comăneanu Remus”

„În semn de amintire fraților ardeleni!”

— „Clipele petrecute împreună, în mijlocul fraților noștri lugojeni, îmi vor fi veșnic neșterse din mintea mea.

Trăiască România Mare!

Trăiască românii de pretutindeni, în veci nedespărțiți de patria mamă!, Grigore Tăutu...”.

1919, 22, VII.

În ziua aceasta a intrat armata română de mult așteptată⁴⁰.

⁴⁰ După ce cu două luni mai înainte, în Lugoj au sosit jandarmii români, care au preluat imediat paza și apărarea orașului și a fostului comitat Caraș-Severin, la 22 iulie au sosit unitățile armatei române. Sublocotenentul Al. Georgescu Vâlcea a fost de față și a lăsat mărturie despre acest eveniment. Vezi, Al. Georgescu Vâlcea, *Douăzeci de ani de la intrarea oștirii românești în Banatul eliberat. (22 iulie 1919 – 22 iulie 1939)*, cu o prefață de prepozit dr. N. Brânzeu, Lugoj, 1939. „Toată suflarea românească era la gară și pe principalele artere până la cazarmă cu flori și cu drapele naționale, mii de oameni și, ca de obicei, marile coruri ale Lugojuului, Corul „Vidu” și Corul „Lira”. În ediția din acea zi, „Drapelul” scria: «De o mie de ani v-am așteptat ca să treceți Carpații și să ne îmbrățișăm ca frați cu frați. Așteptarea asta a fost un chin, de numai noi îl cunoaștem, care vă auzim graiul dulce și liber de dincolo de granițele afurisite și vă

...S-au tras clopotele, au sunat tobele și toți au fost ca nou născuți.

Corurile „Vidu” și „Lyra” au fost ca întotdeauna prezente. Prefectura i-a așteptat cu domnul prefect în frunte. Trenul a sosit întâmpinat cu mari urale.

Domnul prefect și protopopul i-au întâmpinat. După ce a mulțumit întregului grup, generalul, care comanda trupa, a plecat cu soldații spre orașul nostru. La intrarea orașului, în poarta triumfală, i-a întâmpinat primarul orașului, domnul Harambașa. După aceea au mers la biserica unită, unde îi așteptau corurile „Vidu” și „Lyra”, vlădica unit și întreaga parohie. Episcopul Frențiu a binecuvântat pe general⁴¹ și glorioasa lui armată. De aici toți au plecat spre biserica greco-ortodoxă, unde s-a ținut un Te Deum. Seara s-a organizat o masă comună, iar armata s-a ospătat cu mâncăruri și băuturi bune.

Eu am adunat 13 hectolitri de vin pentru ostașii noștri. Măine zi a sosit pe neașteptate o nouă divizie în sunetul muzicii militare. Defilarea ostașilor a fost foarte frumoasă. Cu această ocazie au ținut cuvântări domnul prefect și domnul Avram Imbroane....

Teatrul din Craiova a sosit la noi sub conducerea domnului Mișu Fotino.

Au venit următorii actori: Stănescu Papa Ion, Neamțu Ottonel, Coco Demetrescu, Comănescu Remus, Grigore Tăutu și doamnele Aura M. Fotino, Uranya R. Comăneanu, S. Serghie, actori ale căror nume nu le cunosc.

În Lugoj s-au ținut patru spectacole:

- 1 „Institutorii” – comedie
- 2 „Prostul” – comedie tragică
- 3 „Ginerele domnului prefect” – comedie
- 4 „Punctul negru” – comedie tragică.

A mai fost prezentat poemul „Pe aici nu se trece/România și timpul”.

În toate cele patru piese s-a distins tânărul artist Mișu Fotino, care a plăcut nespus publicului lugojan. Tot bine au jucat și Stănescu Papa, Coco Demetrescu, în rolul prefectului, Neamțu și doamna Aura M. Fotino. În două rânduri actorii au fost invitați la noi acasă, unde au petrecut foarte bine. Nu voi uita nicicând aceste întâlniri.

Am avut și noi, lugojenii, norocul acela ca să-l vedem la noi pe primul- ministru al României, Ion I.C. Brătianu⁴². Populația nerăbdătoare l-a așteptat de la ora 8 dimineața. O mulțime de frunțași lugojeni au fost decorați cu cele mai mari ordine

---

simțeam palpitările inimii care bătea la fel cu a noastră. Cântecele voastre aduse de vânturi peste vârful Carpaților ne umpleau inima de duioșie, că voi sunteți liberi, iar noi tot sclavi, tot robie. Azi s-au schimbat toate, toate ca prin farmec, azi nu mai sunt bariere între noi. Vitejia voastră le-a șters pe toate la Mărăști, Mărășești și la Oituz... Iată de ce bucuria noastră este fără de margini la sosirea voastră...»

⁴¹ Comandantul trupelor care făceau parte din divizia 2 oleană era generalul Iancu Jitianu.

⁴² I.I.C. Brătianu venea de la Timișoara, unde a ținut să fie prezent în ziua de 3 august, fiindcă atunci armata română, unitățile comandate de colonelul Virgil Economu, aveau să intre în capitala Banatului. Era însoțit de Ștefan Ciceo Pop, ministru în Consiliul Dirigent.

și decorații ale României. În jurul orei 10 au plecat spre gară corurile lugojene. Domnul Avram Imbroane, care s-a întors de la Timișoara, unde a asistat la sosirea armatei române, a ținut o frumoasă cuvântare până la intrarea în gară a trenului mult așteptat. Domnul prefect Dobrin l-a întâmpinat pe primul-ministru cu întregul personal al prefecturii, al administrației financiare și al altor instituții.

Corul „Lyra” a intonat „Veniți viteji”, după care premierul a fost binecuvântat de către protopopul Gheorghe Popovici. Corul „Vidu” a cântat „Copii ai patriei”, iar domnul prim ministru, după ce i-a mulțumit și l-a felicitat pe domnul Ion Vidu, a plecat spre oraș, unde a fost primit de primarul Ioan Harambașa. După vizita la primărie, Ion. I.C. Brătianu s-a întors la restaurantul „Regele Ungariei” unde a fost organizată o masă comună împreună cu fruntașii lugojeni. La ora 5 a plecat însoțit de un grup restrâns de edili. După plecarea primului ministru, corul „Vidu” a ținut un mic concert la Casinoul ungueresc, unde cu toții ne-am simțit foarte bine. Seara ne-am dus la teatru, deoarece a sosit din nou Teatrul Național din București⁴³ cu actorii: Ciprianu, Atanasescu, Critico, domnișoara Cârje și alții. S-au jucat piesele: „Năpasta” (de I.L. Caragiale, n.n.), dramă în 2 acte și „Patima Roșie” (de Mihail Sorbul n.n.), dramă în trei acte...

În 8 august a sosit verișoara mea, Florica, cu fetele Mimi și Geta, numită și Păpușica, împreună cu Uica Popa, care a călătorit după ele la Cernăuți. Mare ne-a fost bucuria și am petrecut foarte bine cu toții împreună cu vărul Sandi care a venit de la Delinești.

Director al liceului românesc nou înființat a fost numit domnul profesor Bârlea, iar primii profesori au fost: Simonescu, Peteanu, Stoia, Mioc, Mitariu, Andreiu, Herla, Teodora, Vidu, Balea, Crâsciu, Nicolescu, Bolboca. O mare nenorocire s-a întâmplat în acele zile. Tânărul Breier a împușcat pe Erzszi Bucsek din gelozie. În mormântarea a fost impresionantă...

Ocuparea Budapestei a avut loc în 4 august 1919⁴⁴.

ADUNAREA NAȚIONALĂ DIN TIMIȘOARA...

La această adunare am participat și eu împreună cu corul „Vidu”. Am plecat din Lugoj cu trenul la ora 5 dimineața. Am călătorit în compartiment cu domnișoara Bojin și fetele Ofelia și Catița Lungu. La Timișoara am ajuns abia la ora nouă și jumătate, deoarece trenul s-a defectat la Belinț. Cu toate că nu au participat atât de

⁴³ Era ziua de 4 august 1919 când s-a pus în scenă acest spectacol. Trupa era condusă de directorul Teatrului Național din București, Mihail Sorbu. Ziarul „Banatul” I (1919), nr. 49 a publicat o cronică semnată de Camil Petrescu.

⁴⁴ Este vorba despre intrarea trupelor române în capitala Ungariei, prin care s-a pus capăt regimului bolșevic al lui Bela Kun. Evenimentul acesta a fost primit cu explozii de bucurie în toate orașele și satele românești din Banat și Ardeal, până nu de mult amenințate de agresivitatea Republicii Sovietice Ungare.

mulți oameni ca la Lugoj, putem vorbi de un succes⁴⁵. Adunarea a fost deschisă de protopopul Lugojuului, doctorul George Popovici, iar după Te Deum, care a avut loc în aer liber, corul „Vidu” a cântat mai multe cântece naționale. La adunare au vorbit domnul profesor Sârbu, Avram Imbroane, acum mutat la Timișoara cu ziarul „Banatul”, domnul prefect de Timiș-Torontal, Cosma și încă trei domni. După adunare am plecat cu toții spre orașul Timișoara, în frunte cu maestrul Vidu și cu oratorul Imbroane. Am mers la teatrul din localitate, unde corul „Vidu” a cântat mai multe piese. Avram Imbroane a vorbit poporului, iar în încheiere a anunțat că trupa de teatru a domnului Mișu Fotino va da un matineu la ora 4 după masă. De aici, corul s-a dus la Cazinoul militar, iar eu cu fetele Lungu ne-am dus la cofetărie, iar apoi în parc. La ora patra jumate am plecat cu tramvaiul spre gară, de unde am călătorit la Lugoj.

Turneul nostru din 1919...

În vacanțele școlare, ca de obicei, făceam petreceri, organizam maialuri, jocuri sportive, pregăteam piese de teatru...

Noi, studenții, care acum aparțineam Liceului „Coriolan Brediceanu” și care făceam parte din societatea „Mihai Vodă Viteazul”, am început repetițiile cu vechea piesă de Vasile Alecsandri, „Lipitorile satelor”, hotărâți fiind să facem un turneu prin Banat cu acest vodevil, pentru a încerca să sensibilizăm românii cu ideea de artă românească, ceea ce am și făcut.

Primul turneu l-am făcut la Chizătău și în satele din jur. Aici am fost foarte bine primiți. Cu drag și plăcere ne-a ascultat „nația” din Chizătău pe noi, diletanții din Lugoj. Totul a mers bine!! După aceasta a urmat o petrecere dansantă până în zori, care s-a încheiat cu urările:

- Mult noroc în viitor!
- Trăiască arta românească!
- Trăiască România Mare!
- Trăiască tinerii lugojeni!

Voi aminti numele diletanților noștri: Vanciu, Bojin, Ofelia Lungu, Creciun, R. Popescu, Buciu, Dobrin, Lupea, Roman, Gârda, Barb, Stan, Jucu, Ardelean, Duma, Filaret Barbu.

N-au trecut două săptămâni și am fost din nou invitați la Chizătău, de Sfânta Măria Mică, la rugă. La rugă au mers printre alții: Pubi Proștean, Ghiță Berariu, Țenche și eu. La Chizătău am fost foarte bine primiți de prietenul nostru Ioanovici. Am stat trei zile. După reprezentația teatrală a urmat joc. Intelectualii și ofițerii au dansat în școală, unde a cântat orchestra noastră studentească. Venind de la rugă, noi, membrii societății „Mihai Vodă Viteazul”, ne-am înțeles să continuăm turneul,

---

⁴⁵ Această mare adunare națională de la Timișoara a fost organizată pe 10 august. Pe terenul care servise ca poligon de exerciții militare s-au adunat 30-40.000 de oameni. S-a votat o rezoluție în care se declară unirea veșnică a Banatului cu România.

mergând cu trenul la Reșița și Bocșa Montană. Într-o zi am făcut toate pregătirile și i-am trimis pe Berariu și Gârda pentru a ne anunța sosirea. Mâine zi am plecat și noi, vineri 26 septembrie, la ora 12, în trenuri separate. În primul tren au călătorit Duma cu Vanciu, iar în următorul, trupa figuranților. Am stat mult în gara din Gătaia, dar ne-am distrat bine, plimbându-ne cu fetele Ița și Țuți. În Jidovin, noaptea la ora două, au venit Berariu și Gârda în tren și ne-au spus că domnul Grofșorean, primpretorul din Reșița⁴⁶, nu a putut fi anunțat din vreme, așa încât nu vom putea juca sâmbătă. Toți am fost disperăți! Ce era să facem??? După mare sfadă, abia am reușit să-mi impun punctul de vedere și anume: să mergem totuși la Reșița și, în caz că nu vom putea juca, să plecăm la Bocșa. Așa am și făcut. Am sosit în Reșița mult după miezul nopții. Ne-am dus la hotelul „Național” și am căpătat șase odăi. A doua zi de dimineața ne-am dus la pretorie, dar nu am găsit pe nimeni acolo, așa că am fost nevoiți să mergem la pretorul Herlea acasă, unde ne-am rezolvat toate problemele. Afișele au fost puse odată cu începerea vinderii biletelor, la ora zece dimineața. După aceea am plecat la cinematograful „Panonia”, unde am făcut o repetiție. Ne-am procurat haine țărănești și recuzite etc. La ora șase am terminat repetiția generală, după care domnul Grofșoreanu a invitat domnișoarele la cofetărie. În cele din urmă am plecat la teatru să jucăm piesa. Totul a reușit bine. Au fost multe aplauze. Publicul însă nu a fost atât de numeros, fiind puțină propagandă. După reprezentație, domnul Grofșorean ne-a invitat pe toți la un banchet, am dansat puțin, apoi am plecat iar vandra mai departe, spre Bocșa.

În Bocșa Montană

După ora trei am sosit la Bocșa, unde am fost așteptați de Berariu, însoțit de un organizator din Bocșa. Am mers la domnul învățător și i-am făcut o serenadă, după care ne-am dus să ne odihnim. Dimineața ne-am întâlnit câțiva în biserică. După masa de prânz ne-am pus pe lucru. Am aranjat totul, copiii s-au dus să procure haine, iar la ora cinci am fost gata și am început să vindem biletele. La ora opt jumătate am început spectacolul. A fost invitat domnul colonel Iuhasz, care a venit cu doamna. A fost foarte mult public. Spectacolul a fost o reușită. Am primit multe aplauze. După reprezentație s-a dansat, noi am petrecut foarte bine. La ora trei am plecat spre gară, însoțiți de cântece naționale și am plecat la Lugoj. Pe tren am petrecut bine, am glumit mult, iar acasă am ajuns la ora zece jumătate. Pe copii i-am invitat la mine, la un pahar de rachiu, de bucurie că am isprăvit cu bine turneul.

Fil. Barbu Sept. 29.

---

⁴⁶ Cornel Grofșorean (1881–1947), avocat, sociolog, coordonatorul Institutului Social Banat-Crișana. În perioada 1918–1919, după întoarcerea de pe frontul italian, s-a implicat în acțiunea unionistă. Acceptă, la cererea expresă a prefectului George Dobrin funcția de primpretor la plasa Reșița. Ulterior va fi ales în Parlament pe listele Partidului Poporului și, în două rânduri, va fi primarul Timișorii.

Elena Dobrin – în 27 septembrie

Când am ajuns acasă de la Bocşa, am auzit vestea cea rea, că așa zisa „mamă a studenţilor”, doamna Elena Dobrin a murit. Ne-am întristat cu toţii și, așa osteniți cum am fost, ne-am dus la înmormântare, care s-a ținut foarte simplu, așa cum a fost dorința ei. A fost multă lume: corul, episcopi și fruntași ai orașului au fost prezenți cu toții.

Fie-i Țărâna ușoară și amintirea binecuvântată.

Reîntorși din turneu, ne-am hotărât să jucăm piesa „Lipitorile satelor” și acasă, la Lugoj. Cu mare greutate am aranjat reprezentația, deoarece cu o zi înaintea repetiției noastre a fost anunțat un concert. Totuși noi am reușit să organizăm spectacolul, probabil a contat și faptul că toate încasările le-am donat Crucii Roșii. Duminică am prezentat piesa, iar spectacolul a reușit foarte bine. Noi, cei cu rolurile principale: Vanciu, eu și Buciu am fost lăudați în ziarele „Banatul” și „Drapelul”. Am primit felicitări și am fost apreciați de toată lumea. După reprezentație a urmat o petrecere cu dans, care a reușit destul de bine. Am zis DESTUL de bine, fiindcă muzica a fost militară și publicul lugojan nu este învățat cu cântece de prin țară. În cele din urmă totul a ieșit bine. Sunt bucuros că piesa pe care am gândit-o și am pregătit-o a fost reușită! URA!!!

Viață nouă!

Începerea Liceului „Coriolan Brediceanu”

ÎNAINTE!

De la mânezi, după teatrul nostru, au început prelegerile în liceul sus numit. Am mers la școală românească! – românească?! Ah, nici nu-mi venea a crede că acolo unde, nu am auzit nicio vorbă românească – ci numai ungurească – și ungurește ... acum nu auzi altceva decât numai limba noastră dulce și nu a mai rămas nici aerul cel unguresc în liceul acesta. M-o prins fiori ... când am văzut steagurile mândre românești și am lăcrămat când am intrat înăuntru – văzând toți frații români – frații mei din toate părțile – Banat – Ardeal – Crișana...

Profesorii toți din același neam ne vorbesc înflăcărați, ne învață cu vorbiri ... visul ... ah ... limba ... mama ... și viitorul...!!!

Începerea anului: ca director aveam pe domnul Dr. Victor Bârlea, iar ca profesori pe următorii domni: Virgiliu Simonescu, Teodor (din Regat), Andrei (din Regat), Crîștiu, preot Mitari, Bolboca, dr. Peteanu, catichetul Balea, Stoaia M – profesor de latină, Ion Vidu – muzică. Mihoc – Herlo – Niculescu. Care nu m-au propus și nici nu îmi propun. Școlarii au căpătat legile școlare, în care se prevăd pedepse pentru cei care nu respectă ordinea, care trebuie ținută ca să facem un liceu exemplar românesc.

Tot un gând și un grai!

Cu începerea prelegerilor am început să învăț de la Madame Atkary limba franceză.

Nu mult după începerea anului, am înființat o orchestră din studenți ca să mai repetăm și să învățăm cântările – doinele – noastre românești.

Următorii: Țenchea Ion – Prim; Nicolae Fulea – secund I; Seviciu Tiberiu – secund II; Totoian T. – secund II; Curia – flaută.

Vin alegerile de deputați și senat...

După cum am scris și sus se apropie alegerile. Aici se ridică în față un om ideal, pe care noi lugojenii de mult îl cunoaștem și de mult tot îl așteptăm. Pot să zic că este un geniu – și acesta este marele nostru luptător pentru Banat: dr. Avram Imbroane. Domnia sa a înființat în Timișoara un grup cu numele „Uniunea Națională” și care are un punct, din cele nouă puncte, care propune alipirea momentană către scumpa mamă, adică la Regat. Consiliul Dirigent a trimis drept candidat oficios pe domnul dr. Valeriu Braniște. Pe acest domn, noi lugojenii l-am prețuit mult, dar după purtarea lui, care a avut-o față de noi toți, am început a-l urî și uita.

Domnul Imbroane, candidatul poporului, a ținut programul său foarte frumos, unde a spus și sâmtul lui și toată gândirea lui românească și adevărată. Poporul l-a sărbătorit foarte frumos și l-a adus cu trăsura cu șase cai, tot în strigăte și urări.

Nu peste mult timp s-a făcut și alegerea, unde după multă alergătură, a fost ales ca deputat, cu o mare majoritate, dr. Avram Imbroane⁴⁷.

Nu o să uit niciodată această mare bucurie și momentele acelea înainte de a ști cine îi deputatul Lugojuului.

Peste o săptămână, după alegerea de deputat, a venit și votarea pentru Senat. Candidatul oficios era dr. A. Văleanu, iar al poporului dr. George Popovici, prota Lugojuului. Dr. Văleanu nu și-a ținut programul în Lugoj, desigur a știut că se va întâmpina vreun scandal, pentru că tot poporul era de partea lui prota. Dr. Popovici și-a ținut programul său, care a fost foarte frumos primit și toți l-au asigurat că nu va cădea. În sala „CONCORDIA”, căci acolo s-a ținut, au fost prezenți deputații: Imbroane, Lația, Murariu, Biberia. După discursul domnului Prota a vorbit Imbroane, care cu vorbirea lui i-a înflăcărat pe toți și mai tare. Domnul Biberia a vorbit iar, dar după un mic scandal din partea poliției din localitate.

Cu alegerile mai am de spus că după discursul-program al domnului Braniște, care s-a sfârșit foarte rău, fiindcă lugojenii l-au fluierat și au tot strigat ... atacat. Cu prilejul acesta au venit din partea Consiliului Diligent dr. Iuliu Maniu, Vlad etc.... unde în sala „Concordia” au convocat poporul și au vorbit – au cerșit mai bine zis, pentru domnul Braniște.

Au vorbit: Iuliu Maniu, Vlad, Episcopul, Braniște, Văleanu...

⁴⁷ Alegerile parlamentare din 1920.

DEDICAȚIE ACORDATĂ DE AVRAM IMBROANE LUI FILARET BARBU

Din clipele de închegare ale României mari, a doua zi după alegerile din Lugoj, în preajma parlamentului României Mari. – „Te-am cunoscut corp și suflet serios și sănătos. Așa să rămâi, ca să fii un bun văslaș în corabia care va duce înainte, pe valurile vieții, masele neamului nostru. Și atunci, când el nu va mai fi, să-ți aduci aminte de un rob sufletesc al neamului său și de un intim prieten al vlăstarelor pline de suc al vieții ale trunchiului acestui neam. Înainte copii!...

Lugoj, 4 noiembrie, 1919 dr. Avram Imbroane, I. deputat al Lugojului în România Mare.

În semn de prietenie de la primul deputat cu adevărat român. Suvenire în alegeri!...”

După alegeri lugojenii au ținut un banchet foarte frumos în „Concordia”, unde au fost sărbătorii deputații și senatorii noștri.

Dr. Popovici – senator, deputați: Imbroane, Lația, Murariu, Biberia, Țicu.

De la școală:

În societatea noastră de lectură „Mihai Vodă Viteazul” s-au ținut în fiecare sâmbătă – și de azi înainte – ședințe – la care am luat și eu de multe ori parte cu bucăți mici de cor.

1 Decembrie 1919:

S-a ținut o festivă foarte frumoasă în amintirea Adunării de la Alba Iulia.

Program:

Cuvântare: dr. Bârlea

Corul: „Treceți, batalioane române Carpații”

Orchestra: „Imnul Regal”

Vocea I. Eu, Vocea II. Ronay, Vocea III Sevic și contrabas Torok.

Poezii: Proștean – Vălean.

Cor: Marș

La Crăciun:

Ne-am adunat 11 persoane, am ales pe cei mai buni din cor și am format Colinda. Colinda nu a fost sigur dacă se va face, pentru că domnul director nu ne-a permis prima dată. Dar după multe rugăminți, am primit permisiune și am făcut colinda ca și în tot anul. După prânz am mers oficios din partea prefecturii la edificiile statului și seara am mers la casele noastre private, unde am petrecut foarte bine.

Iar Crăciunul l-am sărbătorit destul de frumos și foarte bine, dar nu a fost Uica Popa, ca de obicei la noi de Crăciun.

În numele Domnului am isprăvit anul 1919... Filaret Barbu.

Cu Dumnezeu încep anul nou 1920...

În anul acesta însă am să îmi însemn mai bine și mai corect întâmplările și cum numai se poate de corect și după întâmplări cu datumul.

Filaret Barbu

Filaret Barbu, *Jurnal de adolescent (1918–1920)*, Ediție îngrijită de Dan Traian Demeter, Constantin C. Gomboș, Timișoara, 2003, pp. 9–36.

Băran Coriolan

7. Amintiri

A sosit și ziua când trebuia să plec pentru a mă prezenta la unitatea militară căreia îi aparțineam¹.

Înainte a de a mă ocupa cu înregimentarea, țin să fac câteva considerațiuni asupra componenței armatei austro-ungare. După dualismul decretat la 1867, împăcarea dinastiei Habsburg cu ungurii, s-au schimbat multe în organizarea internă a monarhiei. După revoluția din 1848/49 și absolutismul care i-a urmat, o facțiune a ungurilor, care n-au fost de acord cu acțiunea lui Ludovic Kossuth², a căutat o apropiere de dinastie.

Este lucru cunoscut că înaintea anului 1848 erau două partide politice în Ungaria. Cel conservator, partidul aristocrației condus de contele Ștefan Széchenyi³ și partidul liberal, care cerea reforme radicale impuse de vreme, condus de Francisc Deak⁴. Acestui partid îi aparținea și Kossuth, care era finul lui Deak, dar care era nemulțumit de politica moderată concepută de către Deak. Este de la sine înțeles că partidul conservator era monarhist, că acolo își găsea ocrotirea privilegiilor.

Deak Fr(ancisc) cerea reforme radicale, abolirea iobăgiei și drepturi egale pentru toți cetățenii, libertate și egalitate pentru toți locuitorii țării, pentru că libertatea este una și indivizibilă. În același timp însă căuta să obțină pe cale legală aceste drepturi de la monarh, deci nu cerea răsturnarea, detronarea Habsburgilor.

Kossuth în schimb, ca orice neofit care se respectă, căuta să fie mai naționalist, șovinist până la extrem. Kossuth concepea libertatea numai pentru unguri. Naționalitățile, dacă doresc să se împărtășească de libertate, să se facă unguri. A cerut categoric ca învățământul să fie exclusiv unguresc. A mers mai departe. A cerut, mai apoi a impus, ca limba maghiară să fie introdusă și în biserică. Se poate vedea în matricolele bisericii române că, în partea a doua a anului 1848 și până la înfrângerea revoluției, au fost făcute ungurește. Poate oricine să-și închipuie felul

---

¹ Coriolan Băran a fost mobilizat în 1915.

² Kossuth Lajos (1802–1894), jurnalist, om politic maghiar, revoluționar pașoptist. A condus în mod real Ungaria în perioada revoluției.

³ Széchenyi István (1791–1860), scriitor, om politic, reformist maghiar.

⁴ Deák Ferenc (1803–1876), om politic maghiar.

cum bieţii popi, care nu ştiau o boabă ungureşte, pe care nu o cunoşteau, cum nu cunoşteau limba chineză.

Kossuth era acompaniat în această atitudine de către tineretul unguresc în frunte cu poetul Petöfi⁵ (el însuşi slovac, se numea Petrovici, mamă-sa nu ştia niciun cuvânt ungureşte, iar tatăl său dacă rupea cumva limba lui Arpad. Acest amănunt îl recunoaşte chiar biograful său, Gárdonyi Geza⁶). Revoluţia a eşuat şi în mod firesc a urmat o dictatură condusă de la Viena.

După înfrângerile suferite de austrieci la Solferino⁷ şi Mantua⁸, în Italia, dar mai ales după dezastrul de la Königratz⁹, din anul 1866, Deak, secondat de baronul Eötvös¹⁰ şi cu conservatorii lui Széchenyi (acesta a decedat la ospiciu) au căutat apropierea de dinastie. Împăratul Francisc Iosif a înţeles că, dacă doreşte să păstreze ceea ce i-a mai rămas din monarhie, este nevoit să se sprijine pe unguri, singurii care îi pot garanta integritatea monarhiei. Naţionalităţile care în revoluţia de la 1848 au luptat contra ungarilor, nu numai că n-au fost recompensate, dimpotrivă au fost supuse aceluiaşi regim ca şi ungurii, fără a li se atribui drepturile promise. Şi de altfel, toate aceste naţionalităţi aveau consăngeni, care erau aşezaţi chiar la frontierele monarhiei. Erau deci suspecţi de tendinţe centrifugale, pe care nu se puteau baza, aşa că apropierea ungarilor a fost binevenită şi acceptată. S-a făcut pactul dualist din 1867 şi sub conducerea lui Deak s-a format un guvern constituţional maghiar. Deak nu s-a grăbit să-şi realizeze programul lui de mai înainte, acordând libertăţi minorităţilor etnice. Singurul care a rămas ferm pe poziţie a fost baronul Iosif Eötvös, care a insistat şi a obţinut votarea legii naţionalităţilor din anul 1868¹¹. Tot Eötvös, în calitatea sa de ministru al instrucţiunii şi cultelor, a aprobat Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române, care a devenit fortăreaţa nr. 1 de apărare a limbii şi legii româneşti¹².

---

⁵ Petöfi Sándor (numele adevărat, Alexander Petrovics) (1823–1849), poet şi revoluţionar maghiar. A murit în lupta de la Albeşti, în perioada în care trupele generalului Bem încercau să ocupe Transilvania.

⁶ Gárdonyi Géza (1863–1922), scriitor maghiar, autorul unui cunoscut roman istoric, *Stelele din Eger*.

⁷ Victorie a trupelor aliate franco-sarde împotriva austriecilor, la 24 iunie 1859.

⁸ Greşeală a autorului. La 4 iunie 1859 are loc bătălia de la Magenta, o victorie a trupelor franco-sarde împotriva austriecilor.

⁹ Victorie a Prusiei împotriva austriecilor (3 iulie). Mai este cunoscută şi ca bătălia de la Sadova, după numele ceh al localităţii. Ea consfinţeşte starea de criză în care se afla Imperiul habsburgic.

¹⁰ József, baron Eötvös (1813–1871), scriitor şi om politic ungar, de orientare liberală.

¹¹ Legea aceasta era – strict teoretic – un model liberal, dar prin absenţa sancţiunilor formulează pur şi simplu o invitaţie la a fi încălcată. Tocmai de aceea a fost respinsă de naţionalităţi şi a rămas literă moartă. Rămâne mai degrabă un text de propagandă.

¹² Acest document a fost adoptat de Congresul Naţional-Bisericesc al românilor, convocat la Sibiu, în 16/28 septembrie 1868 şi sancţionat de împăratul Francisc Iosif I, la 28 mai 1869,

Legea naționalităților a fost votată de parlamentul maghiar, mult modificată față de proiectul propus de Eötvös, dar nici în această formă ea n-a fost pusă în aplicare nicio zi măcar. Partizanii lui Deak, prinzând putere, au căutat să-l înlăture și pe el și pe Eötvös din fruntea treburilor publice. Eötvös i-a ajutat prin aceea că a murit la timp. Pe Deak l-au scos cu toată pompa cuvenită, declarându-l „părinte al patriei”, dându-i-se toate onorurile cuvenite, afirmând că doresc să-i cruce bătrânețele omului care a binemeritat de la patrie. A mai trăit Deak aproape zece ani, dar n-a mai avut cuvânt în treburile obștești.

Francisc Iosif, cu toate acestea, nu avea prea mare încredere în unguri. De aceea a căutat să-și asigure tronul și unitatea monarhiei, bazate pe forța armată.

Unul din dezideratele ungarilor a fost „armata națională”. Împăratul nu i-a refuzat și le-a dat o armată teritorială națională, pe „honvezi”, iar pentru Austria tot o armată teritorială, „Landwehru”¹³. Limba de serviciu și (de) comandă la honvezi era cea maghiară, la Landswehr, natural, germana. Dar față de acestea, împăratul a menținut forța armată cea adevărată, care era „Kaiserliche und Königliche Armee”. Aceasta era armata cea adevărată, care era răspândită pe tot teritoriul monarhiei. În această armată, limba de serviciu și de comandă era cea germană. S-a făcut o concesie și anume s-a decretat ca limbă a regimentului, limba pe care o vorbesc majoritatea absolută a soldaților din regiment. Regimentele din Timișoara (și cea germană), Arad, Caransebeș, Orăștie, Alba-Iulia, Sibiu, Brașov, Bistrița, Cluj, Tg-Mureș (și cea maghiară), Oradea (și cea maghiară), Cernăuți (și ruteana) aveau limba română. Aceasta însemna că ofițerii din regiment trebuiau să învețe limba română în limitele necesității serviciului, un lucru foarte vag. Pentru evitarea complicațiilor s-a introdus, ca la diferitele regimente să fie cel mult a treia parte din ofițeri de aceeași limbă cu soldații. În felul acesta s-au răspândit ofițerii diferitelor naționalități pe toată suprafața monarhiei, însurându-se cu fete străine, mai apoi și ei înstrăinându-se. Puțini au fost aceia care, departe de ai săi, au putut rezista. Un exemplu de românism l-a dat colonelul Iacobici, comandantul regimentului din Graz, tatăl generalului col. Iacobici, fost ministru al armatei și șeful Marelui Stat Major al Armatei Române¹⁴. La fiecare regiment era repartizat și câte un preot militar cu gradul de căpitan, natural, care era de confesiunea soldaților din regiment. Un preot militar putea avansa până la

---

după care a intrat în vigoare. Se fixau aici principiile de autonomie ale Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania și Ungaria.

¹³ Legea organizării militare a fost promulgată în 1868 (Wehrgesetz). Ea stipula existența unei armate comune cu forțe terestre și maritime, dar și alte trei tipuri de forțe: „Landwehru” (cisleithanische Landwehr), „Honvéd” (königlich-ungarische Honvéd) și „Landsturm”. Atât prima, cât și a doua categorie au dezvoltat unități capabile de acțiuni în linia de luptă, dar artileria și unitățile tehnice au rămas ale armatei comune.

¹⁴ Despre această familie de militari români, proveniți din Granița bănățeană, vezi A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 295.

gradul de lt. colonel. Acest grad îl avea protopopul Pavel Boldea, care era șeful preoților ortodocși de toate naționalitățile și care lucra în Ministerul Armatei din Viena¹⁵.

Armatele teritoriale nu aveau Stat Major propriu¹⁶. Nu aveau decât comanda-mente de divizii. Honvezii aveau 6 divizii cu 24 de regimente, iar Lanswehrlul avea 8 divizii cu 32 de regimente. Armatele teritoriale nu aveau decât infanterie și cavalerie. Nu aveau artilerie, geniu etc. În felul acesta ungerii, care se dedicau carierei de ofițeri activi în mare majoritate, intrau la honvezi și foarte puțini la K.u.K., care era armata adevărată, dar unde domnea limba germană.

Românii se fereau de honvezi, unde stăpâna un spirit șovin. Nu cred să fi fost în total 8–10 ofițeri activi români la honvezi. Unul dintre ei a fost scriitorul Liviu Rebreanu. Ai noștri care intrau la armată, toți se înscriau în școlile militare K.u.K., unde li se făceau avantaje deosebite. Școlile militare de cadeți existau pe teritoriul nostru în Timișoara, Sibiu și Tg. Mureș. Academia Militară pentru infanterie și cavalerie era la Wiener-Neustadt, iar cea pentru artilerie și trupele de geniu la Mödling.

Dintre români, se dedicau carierei militare în cea mai mare parte fiii foștilor grăniceri. Mulți dintre ei au ajuns la grade înalte. De exemplu generalul Guran întemeietorul topografiei militare a armatei¹⁷, generalii Seracin¹⁸, Trapșa¹⁹, Șandru²⁰, Ion²¹, Cena²², Domășnianu²³ etc.

---

¹⁵ Despre Pavel Boldea (1864–1922), fiul învățătorului Pavel Boldea din Borlovenii Vechi, studii teologice la Caransebeș; din 1886 capelan militar, vezi: ***, *Un „prinț popular” – protopopul colonel K.u.K. Pavel Boldea din Borlovenii Vechi*, București, 2008.

¹⁶ De fapt toate trei erau supuse împăratului și Statului Major general prin trei departamente militare speciale, independente unele de altele și subordonate direct la trei ministere distincte. Armata comună era condusă de Ministerul de Război, Lanwehrlul, de Departamentul Austriac al Apărării Naționale, iar Honvedul de un minister propriu aflat la Budapesta. Ultimele două se subordonau, prin instituțiile ministeriale menționate, parlamentului de la Viena, respectiv Dietei de la Budapesta.

¹⁷ Alexandru Guran (1824–1888) a fost înaintat la rangul de general în 1873, iar la cel de feldmareșal în 1878. În serviciul cartografic a intrat în 1851. În 1876 a fost numit de împărat ca director suprem al Institutului Geodezic Militar din Viena.

¹⁸ Theodor cavaler de Seracin (1836–1901), general maior din 1888, feldmareșal din 1893.

¹⁹ Mihail cavaler de Trapșa (1838–1896), general din 1885.

²⁰ Mihail Șandru (1852–1930), comandant al diviziei din Brașov.

²¹ Nu se cunoaște un general cu acest nume.

²² Nicolae Cena (1844–1922), general din 1903. În 1916 a fost arestat, fiind suspiciat de spionaj în favoarea României. A fost eliberat din ordinul împăratului.

²³ George Domășneanu (1868–1940), n: Petnic; studii militare la Eisenach și Wiener-Neustadt; a lucrat în cadrul Ministerului de război; după unire a comandat divizia 19 Timișoara.

O amintire în legătură cu generalul Șandru. În anul 1909/10, când am ajuns la Brașov, în ziua de Bobotează am mers la biserică. Am fost surprins când, în fața bisericii, am văzut o companie de onoare din regimentul 50 infanterie, cu haine de paradă și fanfara militară în frunte. Fiecare soldat avea la chipiu (ciako) o crenguță de brad. Când am intrat în biserică, în partea din dreapta a altarului l-am zărit pe generalul Șandru în haine de gală, cu tricornul cu penaje în mână și în spatele lui întregul corp ofițeresc din garnizoană – nemți, cehi, unguri, sârbi, croați (mai ales). La sfințirea apei compania a tras 3 salve de onoare, iar fanfara a intonat „*Gotterhalte*”, imnul lui Haydn, care era al Habsburgilor, iar în prezent al Germaniei Federale. După terminarea slujbei, preotul militar a stropit cu apă sfințită peste ofițeri și soldați. În sunetele fanfarei, soldații s-au retras la cazarmă, unde, în aceea zi, li s-a servit masă de mare sărbătoare²⁴.

Aici trebuie să menționez că regimentele românești K.u.K., în august 1914 au plecat pe front cu drapelul tricolor românesc. În armată administrația ungurească nu avea cuvânt. Armata K.u.K. era stat în stat. Corpul ofițerilor activi, compus din toate naționalitățile din monarhie, era educat în această direcție. Pentru ei nu existau decât împăratul și șefii lor ierarhici. De conducerea administrativă nu luau cunoștință, nu aveau legături. Armata, în Ungaria, parcă era într-o țară străină. La sărbătorile naționale ale ungarilor nu participau ofițerii K.u.K., doar că la Paștile catolice ca și la cele ortodoxe, armata ieșea cu o companie de onoare la biserică. Alt contact nu era.

Cu ocazia recrutării, eu am fost repartizat la Reg(imentul) 46 infanterie din Szeged. Plasa, raionul Sânnicolaul Mare, din care făcea parte comuna mea, Nerău, făcea parte din cercul de recrutare din Szeged, așa că toți din această regiune erau repartizați la unitățile din Szeged. A fost o mare surpriză pentru mine, când am primit ordinul de a mă prezenta la partea sedentară a regimentului, care era la Brașov. Explicația care era? Lipsa de încredere în regimentele românești din vecinătatea Regatului Român și lipsa totală de încredere în regimentele cehe, care dezertau pe front în masă, la inamic. Atunci au găsit soluția. Regimentele românești au fost mutate în Cehia și Boemia. Reg. 2 Inf(anterie) din Brașov la Praga, Reg. 31 Sibiu la Brünn (Brno), Reg. 43 Caransebeș la Jicin, Reg. 64 Orăștie la Olmütz (Olomouc) și așa mai departe. În schimb regimentele cehe au venit în inima Ungariei, iar cele ungurești în Transilvania.

Așa am ajuns ca, după mai puțin de un an, să mă aflu din nou la Brașov, de unde am plecat, dar de astă dată în uniformă împăratului. Partea sedentară a regimentului ocupa așa-zisele Cazărmi Noi din cartierul Brașovului Vechi, către Stupini. Al dracului de departe de la centru. Am auzit că elevii cu termen redus,

---

²⁴ Generalul Mihail Șandru era cunoscut ca apropiat al Mureșenilor și susținător al tinerilor români studiosi. Nu o dată a ajutat cu bani tineri studiosi originari, ca și el, din Granița Bănățeană. Despre viața și activitatea sa, vezi L. Groza, M. Rădulescu, *Grănicerii bănățeni în slujba neamului românesc*, Lugoj, 2002, pp. 66–67.

așa-zișii „Ein jährig Freiwilliger”, pot locui în oraș, având să se prezinte dimineața la ora 5 la cazarmă. Deci cel dintâi lucru a fost să-mi caut o cameră mobilată. N-a fost greu. Am găsit una foarte bună în Strada Lungă, lângă binecunoscutul restaurant „Mielul alb”. După aceea am căutat un croitor. Vechiul meu croitor, Szöcs (Suci) murise în 1914. Am găsit pe maistorul Colan, rudenie cu Nicolae al nostru²⁵, la care am comandat uniforma.

Natural am mers cu o zi înainte la Brașov. După ce m-am mutat și mi-am comandat uniforma, am început să-mi caut cunoștii și foștii colegi. Pe la prânz, pe „Promenadă” am dat de Traian Popovici, Dușu Enescu, Vasile Dogaru. Parcă i-am comandat. Foarte mare bucuria revederii. I-am întrebat cum de nu au plecat la Praga. Mi-au spus că ei se prezintă la cercul de recrutare Brașov, de aici îi trimite cu însoțitor la Praga în ziua de 16. Îi vedeam foarte agitați și discutând pe la spatele meu. Nu i-am dat foarte mare importanță. Am mers la masă la „Transilvania” cu Dușu, ceilalți doi erau în Brașov acasă. Am încercat să fac un program pentru seară, cu un mic chefuleț de adio. Mi-au răspuns *in corpore* toți trei că nu pot veni. Ne-am luat rămas bun ca prietenii, urându-ne mult noroc pentru zilele grele care ne așteaptă. Numai cu ani în urmă am aflat, că cei trei și cu alții, în acea noapte au trecut pe la Râșnov-Bran, prin „Vama Cucului”, în Vechiul Regat. Dușu Enescu a insistat să mă cheme și pe mine, dar ceilalți au refuzat, pretextând că și așa sunt prea mulți pentru a putea trece neobservați.

În ziua de 15 mai, la 8 dimineața m-am prezentat la cazarmă. M-au îndrumat la un grup de 40-50 de tineri intelectuali, care făceau parte din „freiwilligeri”. Am descoperit la repezeală prieteni români, pe Crișan, Măcinic și Oprean din Sănnicolaul Mare, Eremie Isac din Nerău și încă doi români necunoscuți. Cei amintiți mai sus au făcut toți școala la Brașov, ultimii doi au făcut școală ungurească. Eram deci un grup de 6 români. După 3 zile a mai venit un grup de tineri detașați de la regimentul din Timișoara, unde erau prea mulți „freiwilligeri”. Între aceștia se mai aflau 3 români: Gheorghe Nicoară, Ion Pungilă (mai mult „Lungilă” că avea 1,94 m înălțime) și un al treilea al cărui nume îmi scapă. Din totalul de 62 „freiwilligeri”, aveam 9 români. Restul: 26 unguri, 12 evrei tot unguri, 12 șvabi, 2 sârbi și 1 bulgar. Natural, limba curentă era cea maghiară. Mai pe urmă am sporit cu 3 evrei brașoveni, așa că din 65 de elevi cu termen redus la regimentul din Szeged, cel mai unguresc oraș, numai 26 erau unguri, nici 40%.

Am fost luați în primire de adjutantul părții sedentare, căpitanul Nováky, un tip de ungur așa cum este în caricaturi: gras, cu mustăți mari răsucite. Ne-a luat pe ungurește, limbă care, zicea el, o cunoaștem cu toții. Am aflat apoi că Nováky provenea din ofițer de rezervă, nu din școala militară. Ne-a ținut un „logos” lung,

---

²⁵ Referirea se face la Nicolae Colan (1893-1967), viitor episcop (din 1936) al Vadului, Clujului și Feleacului, iar din 1957 mitropolitul Ardealului. Din 1942 era și membru al Academiei Române.

patriotic și stupid. Izbucnise războiul cu Italia²⁶. Invecive la adresa italienilor, ca la urmă să ne invite să strigăm de trei ori D.D.D., ceea ce însemna „disznó digó dögöly” („porc italian, crapă!”). După acest discurs înălțător, am fost prezența comandantului Oberstleutenant Radelič (lt. colonel), un croat jovial, simpatic, la care tot regimentul îi spunea Radelič-papa. Nu știa nici un cuvânt ungurește. Ne-a spus două fraze nemțești după care, foarte democratic, a dat mâna cu fiecare dintre noi.

De aici am fost duși la magazie pentru echipare. Am fost îmbrăcați în haine uzate, care nu ni se prea potriveau. Mă gândeam cu multă îngrijorare cum o să mă duc cu hainele astea în oraș să mă vadă fetele cunoscute. Această grijă mi-a fost risipită repede, când ni s-a cerut să facem pachet din hainele civile, să le predăm la magazie, de unde le vom primi peste 15 zile când vom putea ieși în oraș. Am fost lămuriți că până când nu învățăm să ne comportăm militărește, nu avem permisiunea să ieșim în oraș. Eventual chiar 3 săptămâni va trebui să stăm tot timpul în cazarmă și pe câmpul de exercițiu, care se afla în imediata vecinătate a cazarmei. Mare dezamăgire! Cu multă greutate am aflat un cunoscut din Nerău, cătăna bătrână, chiar gradat, căprar, care putea ieși după serviciu în oraș, până la orele 9. Pe el l-am trimis la gazda nouă să-i spună că numai peste 15 zile vin acasă.

În după-masa zilei de 15, ne-a luat în primire plutonierul reangajat Gera, ajutat de sergentul (Zugsführerul) Maus, care erau repartizați la detașamentul voluntarilor. Comandantul a fost numit în persoana oberleutenantului Orban, locotenent-major, un ofițer de 27-28 de ani, suplu, elegant, sever, tipul ofițerului activ, ieșit din școala militară. Se vedea că lt. Orban este produsul tipic al școlilor de cadeți K.u.K. Totdeauna bine pus la punct, îngrijit ca scos din cutie, înmănușat, obiectiv, nu arăta nicio preferință pentru nimeni, vorbea perfect limba germană, dar și cea maghiară, nu manifesta opinii proprii, într-un cuvânt ofițer disciplinat al împăratului. Cu noi foarte sever, altfel nici nu răzbea cu o ceată de preținși intelectuali zurbagii și nedisciplinați prin felul lor de a fi. Nu tolera nicio abatere, era de o punctualitate riguroasă.

În ziua a doua a început instrucția. Ni s-a pus în vedere de la început că timpul este foarte limitat până la 30 iunie, deci în 6 săptămâni trebuie terminată instrucția, la 1 iulie urmând să plecăm la școala de ofițeri de rezervă. Scularea era la ora 5, la 5½ dejunul, la 5¾ adunarea (Vergatterung) și plecarea pe câmpul de exercițiu. Instrucția începea cu 30 de minute exerciții libere. După aceea instrucția militară de bază, mișcările, mânuirea armei etc. Exercițiul dura până la ora 11½, când ne întorceam morți de obosiți în cazarmă. La ora 12 ni se servea masa de la cazan. Trebuie să recunosc că abundentă și destul de bine preparată, doar că nu era variată. Joia și duminica supă și friptură de porc, 3 zile supă de vacă și rasol, de două ori tocană.

²⁶ Italia declară război Austro-Ungariei la 23 mai 1915.

După masă până la 2½ eram liberi. Ne retrăgeam în camere să ne odihnim. Cazarea a fost sub toată critica. În două camere am fost cazați 65 de oameni. Paturi nu aveam. Dormeam pe saltele umplute cu paie, fără cearșaf, la cap o pernă umplută cu paie și o pătură, cât se poate de ordinară, pentru acoperit. Ni s-a spus că se procedează cu noi în felul acesta, ca să ne pregătească de front.

După-masă, în afară de sâmbătă, de la 2½-5½ ni se făcea teorie. Învățam să desfacem arma, trăgeam la distanță scurtă etc. Orban ținea cursuri interesante. Subofițerii erau sub toată critica, foarte reduși, n-am prea avut ce profita de la ei. Elevii erau foarte diferiți. Din 65, trei erau mai bătrâni, cu studii superioare, recrutați ulterior. În rest eram 3 studenți universitari, restul în acel an au terminat liceul, școala de comerț etc. Ungurește știam toți, în consecință cursurile se țineau în ungurește. Termenii tehnici, natural, nemțește, comanda nemțește, redactarea rapoartelor, nemțește. Pentru ungurii de pe pustă nu era treabă ușoară să se familiarizeze cu atâtea noțiuni într-o limbă pe care nu o înțelegeau.

La ora 6 ni se servea cina. După cină ne adunam în cantină, unde exista o cameră rezervată pentru ofițeri. Cum însă la partea sedentară, după orele de serviciu, nu rămânea decât un singur ofițer, cel cu serviciul de zi, restul plecau în oraș, unde aveau locuințele și familiile, acea cameră era pusă la dispoziția noastră. În primele zile era aglomerație. Toți aveam bani de acasă. După o săptămână s-au rărit rândurile. Aici, natural, ne grupam în bisericuțe. Românii ocupam două mese, alăturându-ni-se și cei doi sârbi. Șvabii erau ei de ei, doar ungurii se amestecau cu evreii. Fix la ora nouă se închidea și noi ne retrăgeam fiecare pe salteaua lui de paie.

În fine, au trecut și cele 15 zile, în care au trebuit să fabrice din noi soldați. Cu câtă nerăbdare am așteptat această zi, care a căzut într-o joi. După masă, la cursuri, lt. Orban ne-a comunicat că numai sâmbătă putem părăsi cazarma. Deci s-au făcut 17 zile în loc de 15. A sosit și ziua de sâmbătă. După-masă eram liberi. N-am așteptat masa. La ora 11½ am plecat în grabă la locuință, unde, pentru prima dată de 17 zile, m-am spălat în lege și mă pregăteam de masă. Restaurantul „Mielul alb” era în vecini, unde am comandat o masă copioasă. După masă cel dintâi drum m-a condus la maistorul Colan, unde am aflat uniforma gata, fără probă prealabilă. La 6 seara mă plimbam în uniforma nouă, ras, tuns și frezat, ca un nou născut.

Natural, m-am grăbit la promenadă să întâlnesc vechile cunoștințe de gen femeiesc. O mică dezamăgire! Cele trei pe care le-am întâlnit, toate trei prietene bune cu care am făcut 3 ani școala de dans, erau însoțite de câte un ofițer. Eram în situația neplăcută că trebuia să salut militărește pe domnii ofițeri, că de ce am făcut 17 zile în cazarmă ca să știu să salut militărește? Fetele mi-au zâmbit puțin încurcat, fără a-mi adresa un cuvânt. Nu se puteau demite de la ofițeri la un necăjit de „ein Jährig Freiwilliger”. Deziluzionat am părăsit promenada să-mi caut altă distracție mai plăcută.

Tocmai la capătul promenadei am întâlnit pe una din cunoștințe, care era singură, fără ofițer cu sabie lângă ea. Era o săsoaică, fata unui medic cu nume bun,

frumoasă, sportivă, elegantă, cu care eram în prietenie prin faptul că era cea mai bună prietenă a fetiței căreia i-am făcut curte pe când eram în liceu. M-a întâmpinat cu exclamații de sinceră bucurie, făcându-mi propunerea să ne plimbăm în altă parte ca să nu fiu nevoit să fiu tot timpul cu mâna la chipiu pentru a saluta pe fiecare căprar sau sergent care îmi ieșea în cale. I-am propus să mergem sus la „Hohe Worte”, la un țap de bere. A acceptat cu bucurie, pe drum povestindu-mi toate întâmplările din ultimul an, de când lipseam din Brașov. Natural neuitând să-mi povestească propria ei aventură, terminată foarte prost, pe care a avut-o cu un ofițer de husari, coleg și prieten de regiment cu colegul surorii ei mai mari. După ce i-a făcut curte timp de trei luni, a plecat fără rămas bun. A aflat ulterior că numitul nobil polonez era căsătorit și avea doi copii. În război toate sunt posibile și chiar admise. După această aventură, a venit bine la socoteală pentru drăguța de Paula un freiwilliger necăsătorit și fără copii, un prieten din trecut.

Ziua următoare era Dumineca Rusaliilor, stil nou. În ordinul de zi citit sâmbătă la amiazi – în alte zile se cetea seara înainte de cină – s-a ordonat ca soldații romano-catolici și protestanți la ora nouă dimineața să fie prezenți pentru „Kirchengang”, adică mers la biserică. Noi, ortodocșii, putem dormi liniștiți, aveam două zile libere, două zile de Rusalii.

Duminecă m-am dus și eu de unul singur la biserica romano-catolică din Cetate. M-am atașat corului destul de anemic condus de Stere Stinghe, în care am cântat ca elev²⁷. Profesorul s-a bucurat foarte. După slujbă, am întâlnit pe una din domnișoarele de pe promenadă, fără ofițer. De această dată a fost foarte drăguță și a zâmbit cu gura întregă și m-a asigurat că se bucură mult că m-a întâlnit, dar s-a grăbit să-și ia rămas bun de la mine.

În următoarea sâmbătă la prânz, spre marea noastră uimire, a trebuit să auzim la „Tagesbefehl”, ordinul de zi, că duminică la ora 9 vor fi prezenți în curte soldații de religia greco-ortodoxă și greco-catolică pentru „Kirschengang” și că a doua zi de Rusalii eram liberi. Era marele nostru favor, că sărbătorile le făceam de două ori. Și mai mare mi-a fost surpriza, când, a doua zi, în curte, am văzut încolonându-se aproximativ 200–250 de soldați, care aproape toți vorbeau românește (erau din Sânnicolaul Mare, Cenad, Vălcani, Beba, Nerău și Cenadul Unguresc, tot comune mari), mai puțini sârbi și câțiva unguri greco-catolici din Macău, dar se vede că nici Nováky, adjutantul, nu-și dădea seama că vor fi atât de mulți valahi de rit vechi, că nu avea la îndemână nici un ofițer ca să ne conducă. Ori o coloană de 250 de oameni nu putea fi condusă prin oraș decât de un ofițer. În fine, a rezolvat problema punând pe ofițerul de serviciu ca să ne conducă, rămânând el să-i țină locul până la întoarcere.

---

²⁷ Nicolae Stinghe, profesor de religie la Gimnaziul Greco-Ortodox din Brașov (Liceul „Andrei Șaguna”). În noiembrie-decembrie 1918 a făcut parte din Consiliul Național al Țării Bârsei.

Ofițerul tânăr, activ, de prin Silezia, nu cunoștea Brașovul și nu a fost în viața lui într-o biserică românească. Aici am intrat eu pe fir și l-am dirijat, de ne-a condus la biserica Sf. Nicolae din Șchei. Aici altă surpriză și mirare când au intrat în biserică atâția soldați din regimentul unguresc din Seghedin. A și exclamat o trocăriță bătrână: „*Uite maichi că și unгурii ăștia-s românași de-ai noștri!*” Ofițerașul silezian a fost adânc impresionat de lumânările multe care ardeau, de pompa mare cu care s-a celebrat slujba și mai ales de corul frumos dirijat de Gheorghe Dima²⁸.

După ce au trecut și sărbătorile românești, am reintrat în rodajul normal. Instrucție de la 5¼ până la 11½ și teorie de la 2½-5½, până la epuizare. A venit și ziua de 29 iunie, când am încheiat instrucția urmând, în ziua de 30 iunie, să plecăm la Sibiu.

Am sosit la Sibiu pe o ploaie torențială. Am fost conduși și cazați în sala mare de la „Gewerbeverein”, casa meseriașilor. Erau vreo 150 de paturi curate cu cearșafuri albe, înghesuite în sala mare, în care se țineau altădată balurile și petrecerile din Sibiu. A doua zi am constatat că sala nu servește numai de dormitor, ci în același timp era și sala de cursuri. S-a introdus o catedră, iar ca bănci serveau paturile noastre. Sub pat țineau băieții geamantanele și se spălau la 3-4 robinete din clădire și la fântâna din curte. Natural, a doua zi am găsit o cameră bine mobilată, ieftină, chiar pe strada principală, str. Cisnădiei, nu știu dacă a fost o coincidență, iarăși lângă un restaurant. De astă-dată se chema la „Trei stejari”. Camera era la parter, în curte, iar fereastra dădea în grădina restaurantului. Eram servit prompt, pe fereastră, și plăteam 2 coroane de masă. De la școală, cei ce cereau primeau hrana în bani. Natural, nu 2 coroane pentru prânz, ci 80 fileri pe toate trei mesele.

Ziua următoare am făcut cunoștință cu comandantul și corpul profesoral, care ne-a fost prezentat în dimineața zilei la orele 5.30, când era fixată plecarea pe câmpul de exercițiu, numit „Plopacaer Heide”, izlazul comunei Poplaca. La margine era o pădure frumoasă.

Comandantul școlii era maiorul Paul Manciu, bănățean de la Măidan²⁹, de lângă Oravița. S-a reîntors de pe câmpul de luptă cu picioarele înghețate în urma iernii strașnice din anul 1914/15. A suferit o mică operație la capul piciorului stâng, care însă nu îl stânjenea prea mult. În cariera sa anterioară a fost aproape tot timpul profesor de matematică și fizică la școala de cadeți din Brno (Brünn). La noi preda tactica și strategia. Ajutor de comandant era Hauptmann Aurel Bogdan, binecunoscut mie³⁰. Era fratele mai mic al fostului meu profesor dr. Alexandru Bogdan³¹, cumnat cu Nicolae Iorga, fratele d-nei, frate mai mic al președintelui

²⁸ Gheorghe Dima (1847-1925), dirijor și compozitor român.

²⁹ Azi Brădișorul de Jos, lângă Oravița.

³⁰ Aurel Bogdan, ofițer român, care la 20 noiembrie 1918 este numit comandant al gărzilor naționale române din sudul Țării Oltului. Va ajunge general de jandarmi.

³¹ Alexandru Bogdan (1881-1914), studii la Berlin și Leipzig, a căzut în luptele din Galiția.

Academiei Române, Ion Bogdan³² și al acad. George Bogdan Duică³³. Șchiopăta și se sprijinea în baston. A fost rănit la picior.

În afară de aceștia mai aveam patru profesori, patru ofițeri care erau comandantii celor 4 detașamente de elevi, veniți de la 4 regimente diferite. Aceste patru regimente erau: 46 Infanterie Seghedin-Brașov, având ca ofițer pe hauptmann Kosztolányi József, Reg. 50 Alba-Iulia-Palanca, ofițer lt. Dumitru Popovici, Reg. Vânători Tg. Mureș, ofițer lt. Caneva Paolo și Reg. 8 Inf. Brunn-Sibiu, ofițer Csermak Eduard. Deci din 6 profesori, 3 erau români neaoși, toți trei ofițeri activi, care după Unire au intrat în armata română. Pavel Manciu s-a pensionat cu gradul de colonel. A fost comandantul regimentului de infanterie din Sighet³⁴. Rică Bogdan a fost general de jandarmi, iar Dumitru Popovici a fost general și a comandat o divizie în al II-lea război, de vânători.

Elevii erau demni de un nou Babilon. Componenta celor din Reg. 46 am arătat-o: maghiari, șvabi, români, evrei, sârbi, bulgari. A celor din Reg. 8 Brno era: 30 germani, 50 cehi, 8 evrei, a celor din Reg. 50 era: 28 români, 6 unguri, 6 evrei, a celor din Tg. Mureș: 16 maghiari, 9 români, 6 evrei, 4 sași. Deci eram: români 46, maghiari 48, germani 46, cehi 50, evrei 31, sârbi 2, bulgari 1.

Natural, limba de predare era limba germană, precum și cea de serviciu. În afară de o parte din unguri, restul se descurcau destul de bine cu nemțeasca.

Pavel Manciu, matematician, ne făcea cursuri savante de strategie și tactică, pe care le pregătea temeinic. Ca să se arate grozav, preda nemțește și făcea un rezumat românește, cehește și ungurește. De fapt nu vorbea corect decât nemțește și românește. Cehește știa ce a prins în cei 15 ani cât a funcționat în Brno, iar în ungurește o rupea ca vai de el. Cum îi plăcea să vorbească mult, cursurile lui se prelungeau. Își povestea pățaniile lui din război, natural, în toate patru limbile. A povestit cum a ajuns să-i înghețe picioarele. Nemțește și românește a scos-o bine. Ce a spus în limba cehă n-am înțeles. În ungurește a sfcilit-o rău. Nu știa cum se spune în ungurește la glezne. A folosit cuvântul „csüllök”, care înseamnă picioare de porc. Ungurii, răutăcioși, l-au poreclit la repezeală maiorul „Csüllök”. Restul profesorilor nu făceau mare caz din cursurile lor, mai ales că nu erau obișnuiți să facă prelegeri și nu aveau dexteritatea ca Manciu, care era profesor de meserie. Doar italianul Caneva făcea cursuri și românește și chiar ungurește, într-o limbă foarte aproximativă.

Programul școlii era extraordinar de încărcat. În două luni trebuia să formeze din noi ofițeri de rezervă. Programul începea dimineața la ora 5 și dura până la 11. Acestea pe câmp, manevre cu aplicații și dezbateri. Nici duminicile a.m. nu erau

³² Ioan Bogdan (1864–1919), istoric, unul din întemeietorii slavisticii, profesor la Universitatea din București, membru și președinte al Academiei Române.

³³ Gheorghe Bogdan Duică (1866–1934), istoric literar, profesor universitar, membru al Academiei Române.

³⁴ Regimentul 88 Sighet, unitate aparținând armatei române.

libere. Am pățit-o rău într-o duminică din luna august. Ca de obicei, la 5 am pornit spre câmp. Maiorul Manciu ne-a dat o temă destul de complicată pentru noi, dar pe care trebuiau ofițerii de pe lângă detașamente să o analizeze și să o rezolve. Pe la orele 10 am terminat și ne-am adunat în cerc pentru dezbaterile și critica manevrei. A început Toma Manciu cu cuvintele: „*Da, a mers bine, chiar foarte bine, sunt mulțumit, dar n-a fost bună soluția aceasta, n-a corespuns mișcarea aceasta. În fine, tot a fost rău, nespun de rău. Se repetă toată manevra*”. Am repetat de la început totul. În loc de 11 am ajuns la 4 după-masă acasă, obosiți, nemâncați, dar maiorul a fost mulțumit.

La Sibiu am avut ocaziunea să iau contact cu lumea românească. La începutul lunii iulie, cursurile Academiei de Teologie nu se terminaseră³⁵. Iuliu se încheia la Sf. Apostoli Petru și Pavel. Oricum se aplica calendarul stil vechi. Sâmpetrul cădea pe 12 stil nou. Așa că zece zile am avut ocaziunea să fiu împreună cu foștii mei colegi, în special cu Colan³⁶. Am fost prezentat la câteva domnișoare – Miți Bologna, Lavinia Barcianu și altele. Durere, nu aveam timp. Când să frecventez această plăcută societate? Cel mult duminică după-masă. Căci în zilele săptămânii, după masă, aveau loc cursurile teoretice de la 2½–4½. Mort de obosit ajungeam pe la ora 7 seara acasă, când nu mai aveam poftă de a mă schimba. Luam la repezeală cina și mă culcam. Dormeam buștean până la ora 4 când trebuia să mă scol.

În câteva seri totuși am ieșit la un restaurant cu muzică, în societatea unui bun cunoscut, mult mai bătrân ca mine, bănățean și el, George Iova, pe atunci elev-plutonier (Kadettaspirant), mai târziu avocat în Timișoara. El lua masa împreună cu profesorul de teologie Nicolae Bălan, mitropolitul de mai târziu al Ardealului³⁷. Ca profesor, Bălan era un simpatic, modest și foarte gentil. Mitropolitul de mai târziu nu avea nici una din aceste însușiri alese. Parcă era alt om.

Școala de ofițeri era în deosebită atenție a comandamentului înalt de la Sibiu. Ne-a cinstit odată cu prezența sa, pe câmpul de exercițiu, excelența sa Feldmarschalleutenant Njegovan, altădată substitutul său, generalul Mattanowich, ambii croați. Njegovan frecventa numai societatea românească. La cursuri am avut în două rânduri de oaspete pe șeful de Stat Major al comandamentului, colonelul Bauer.

Examenul, ținut în zilele de 30 și 31 august, a fost prezidat întâia zi de Njegovan, a doua zi de Mattanowich, asistați de șeful de Stat Major. Tracul mare nu l-au îndurat atât elevii, cât bietul Toma Manciu. Tremurau pantalonii pe bietul om. A mai răsuflat, când Njegovan i-a spus să cheme dânsul la catedră pe unul din

---

³⁵ Este vorba despre instituția de învățământ teologic ortodox românesc din Ardeal, înființată în vremea mitropolitului Andrei Șaguna

³⁶ Referirea se face probabil la Nicolae Colan. Vezi nota 25. El va fi profesor (1922–1936) și rector din 1928 la Academia Andreiană.

³⁷ Nicolae Bălan (1882–1955), doctor în teologie la Cernăuți, profesor la Institutul teologic din Sibiu, mitropolit al Ardealului (1920–1955), luptător pentru realizarea Unirii din 1918.

elevi să răspundă. S-a făcut bietul om că se uită în notesul lui și foarte repede s-a și hotărât să strige „ein jährig freiwilliger zugführer Baran”. Eram tare în grațiile lui datorită căpitanului Bogdan, care mă cunoștea din Brașov. Și anume sora lui Bogdan, măritată cu învățătorul Popescu, și ea învățătoare, țineau în cost și cvartir elevi mai cu dare de mână. Din clasa mea locuia Ribî Popescu, marele vânător de mai târziu, și Todor Feir Fuchs, maiorul, care plăteau bine. Bogdan, burlac pe atunci, lua masa la sora lui, unde se mânca bine. Cum eram prieten buni cu ambii colegi, l-am întâlnit foarte des pe leutnantul de atunci, Rică Bogdan, cu care discutam politică. Căpitanul Bogdan m-a recunoscut imediat la Sibiu și el m-a recomandat lui Manciu și Dumitru Popovici. Manciu foarte des mă striga la cursuri, mai ales pentru că știam bine și nemțește și ungurește. De altă parte eram unul din pușinii studenți dintre elevi. Răspunsurile erau foarte concise. Vorbea mai mult nenea Toma, căruia îi plăcea enorm să vorbească.

N-am avut nicio emoție când am fost strigat să răspund. Cunoșteam toată materia predată de Manciu și care putea fi discutată foarte pe larg pro și contra. Îndrumat să-și formuleze întrebarea, a îngăimat câteva fraze tremurând, din care am înțeles că se referă la o temă mult discutată și rediscutată de noi la cursuri, un fel de cal de bătaie al lui Toma.

Njegovan se adresează mie cu cuvintele: „Ai înțeles întrebarea? Da! Wiederhollen!” (Repet-o!) Foarte clar am repetat, puțin mai pe larg și mai clar decât bietul Manciu. Njegovan zâmbind zice: „Acum am înțeles și eu întrebarea”. Aproape o oră a ținut lămurirea temei ridicate, în care s-a amestecat și colonelul Bauer, care părea că are altă părere ca Njegovan, Toma Manciu și, natural, umila mea persoană. Elevii se bucurau nespus de mult că discuția se lungeste, ora trece și nu mai ajunge să răspundă decât unul sau cel mult doi la strategie. Toma Manciu, după prima oră, s-a mai destins, i-a trecut tracul și examenul a luat un sfârșit foarte normal și satisfăcător pentru el. Dovadă că a mai fost ținut un an întreg în acel post, până la intrarea României în război.

Eu, în tot cazul, după examen, am făcut călătoria înapoi la Brașov cu gradul de elev-plutonier, iar după două săptămâni am fost avansat la gradul de Kadett, grad de ofițer, care corespundea gradului de sublocotenent de azi.

Soarta a făcut ca la repartizarea nouă să fiu trimis la unitatea din Codlea, pentru a face cursul de „Maschinengewehr”, mitraliere mașini, cum erau pe atunci. Așa că am ocazia să cunosc de aproape un sat mare sășesc, cu 1/6 parte români, care ocupau partea din deal a comunei, mai sărăcuți, adunați în jurul unei bisericuțe modeste, unde celebra părintele Comanescu, socrul protopopului Teculescu din Alba-Iulia³⁸, mai târziu episcop militar, tatăl colegului meu Horia Teculescu³⁹. Am trăit și în acest mediu timp de două luni.

³⁸ Iustinian Teculescu (n. 1866), vreme de 20 de ani protopop de Alba-Iulia, apoi episcop militar (1922) și episcop de Cetatea Albă (1925).

La începutul lunii noiembrie am fost repartizat în batalionul de marș, care urma să plece pe front pentru întregirea regimentului de bază, care lupta pe frontul italian în sectorul cel mai sinistru, numit Doberdo, după sătucul care odată a fost acolo, dar la acea dată era ras până la pământ, neexistând măcar un zid întreg din el.

Natural că batalionul de marș a fost constituit la Brașov, unde a trebuit să mă întorc și eu așteptând ziua plecării. Am fost echipat cu tot ce se cuvine celor ce pleacă pe front. Cu acest titlu am primit 700 coroane, care se adăugau la solda întregită cu indemnizația de front, care făcea împreună 300 coroane. Aveam deci în buzunar mai mult de 1.000 de coroane și urma să plec în câteva zile pe front.

Ce putea face în atari împrejurări un tânăr Kadett, care abia a împlinit 19 ani? Batalionul era pe câmpul de exercițiu doar două ore pe zi, de la 8½ la 10½. Restul zilei eram liber. Acum mă plimbam în dragă voie pe Corso. Eram doar și eu ofițer. Fostele mele prietene nu se mai rușinau să se plimbe cu mine. Doar că eu am rămas credincios Paulei, care a fost drăguță cu mine și când am fost simplu soldat.

În aceste două săptămâni pe care le-am petrecut la Brașov, am întâlnit mai multe cunoștințe și mai ales pe foștii mei profesori. Într-o seară, pe la orele 19-20, după ce am petrecut-o acasă pe Paula, mă întorceam agale spre centru, speculând în care cafenea să-mi petrec seara. Deodată, în față, mă întâlnesc cu fostul meu director, Virgil Onițiu⁴⁰ și cu maestrul Gheorghe Dima, care mergeau spre casă – erau vecini – venind de la Casina Română. I-am salutat cu tot respectul cuvenit. Onițiu mă oprește. „Pleci, băiete, pe font?! Da, domnule director! Te grăbești? Nu! Atunci însoțește-ne o bucată de drum, să stăm de vorbă. Cred că noi, care am fost profesorii și îndrumătorii tăi timp de atâția ani, putem vorbi deschis cu tine ca de la tată la fiu. Ne doare în suflet când vedem câte unul din tinerii noștri plecând pe front pentru a lupta pentru o cauză care nu este a noastră. Pentru noi, scăpare este numai dacă monarhia pierde războiul. Altfel pierim. Cred că ești atât de cuminte să nu-ți expui viața pe cât se poate. Lasă actele vitejești pe seama acelora care au interesul să lupte. Interesul nației românești este altul și de dorit este ca, tineretul de care va fi atâta nevoie, să se întoarcă viu și teafăr acasă. Noi dorim să ne întâlnim la întoarcerea ta în alte împrejurări, pe care le visăm cu toții și care numai acum se pot realiza. Mergi cu bine și întoarce-te sănătos și întreg.” Bătrânului Dima îi curgeau lacrimile pe barbă. M-am despărțit adânc impresionat de foștii mei profesori și de multe ori m-am gândit la sfaturile lor înțelepte, pe care le-am urmat foarte fidel.

A doua zi, seara, luam cina la „Transilvania”. Chelnerul îmi aduce ziarele proaspete cum era pe atunci obiceiul în cafenele. „Gazeta Transilvaniei” era suspendată, nu apărea. Când am deschis ziarul german local „Kronstädter Zeitung”, am rămas

---

³⁹ Horia Teculescu (n. 1897), publicist, profesor, licențiat în teologie la Sibiu și în litere la București. A fost director al liceului din Sighișoara. Ca ziarist a publicat în periodice ardeleni. Debutul l-a făcut în „Gazeta Transilvaniei” (1915).

⁴⁰ Virgil Onițiu (1864-1915), scriitor și ziarist român din Transilvania. Din 1902 a fost membru corespondent al Academiei Române.

trăznit. Pe pagina 1, un articol, pe o coloană, intitulat *Virgil Onițiu*, având crucea, semnul morții, în frunte. Nu-mi puteam crede ochilor. Omul cu care m-am plimbat cu o zi înainte, de la care am primit frumoasele sfaturi, zăcea în sicriu, mort. Am înțeles din acest articol că Onițiu, în seara premergătoare, după cină, a stat vesel de vorbă cu soția și cu fiul său, Florin. Deodată s-a răsturnat pe scaun și în câteva minute a fost mort. Însmormântarea era programată pe a doua zi după-masă. Natural, cu multă durere în suflet am însoțit în ultimul său drum pe iubitul meu director. A fost însoțit la groapa din Groaveri, de tot ce avea Brașovul mai bun, erau de față sutele de elevi. Protopopul Saftu⁴¹, volubil orator, impetuos și talentat abia și-a putut rosti panegiricul, neputând să-și stăpânească plânsul. A plâns el, a plâns asistența, au plâns elevii și am plâns înduișat și eu, care singur eram de plâns.

Plecarea batalionului pe front s-a făcut după tipicul uzual, ca toate în armata K.u.K. În curtea regimentului s-a înșirat batalionul cu un efectiv de 1.000 de oameni, plus detașamentul de mitraliere cu 10 cai, fără mașini și muniție. Patru companii cu câte 250 de oameni. Atât comandantul batalionului, căpitanul Burghardt, cât și comandanții companiilor erau provizorii, până la înglobarea batalionului la regimentul de pe front.

Comandantul părții sedentare, lt. col. Plank a ținut o scurtă cuvântare de 2-3 minute, nemțește, pe care a tradus-o în ungurește căpitanul Nováky și care în traducere s-a lungit la ¼ oră. După aceea o scurtă comandă: „*Zum Gebet!*” Batalionul a îngenunchat și muzica a intonat rugăciunea compusă de Haydn. După aceea „*Gotterhalte*” și batalionul s-a pus în mișcare spre gara mare, însoțit de sute de femei, care își însoțeau soții sau fiii, cu pachete. Tatăl meu a venit și el de la Nerău să asiste la plecare. Cu lacrimi în ochi m-a petrecut la gară și parcă vedeam pe fața lui reproșul: „*Nu era mai bine la teologie?*”. Ne-am îmbarcat într-un tren lung de tot. Pentru ofițeri s-a atașat un vagon de clasa II-a. În fiecare compartiment eram 2 ofițeri. Pentru cavalerie și subofițeri reangajați s-a dat un vagon clasa III-a. Pentru soldați, vagoane de vite cu inscripția: „*6 lö, 40 ember*” (6 cai, 40 oameni). Calul era înaintea omului.

Am ajuns în compartiment cu un coleg, nu tocmai simpatic, Kadett Schorck de la Bulgăruș⁴². Un șvăbuț mărunț, care în acel an a făcut examenul de maturitate, cu educație foarte maghiară și cu accent foarte șvăbesc. Plin de patriotism și însuflețire, abia aștepta să ajungă pe front și să se distingă. Eu nu împărtășeam entuziasmul lui câtuși de puțin. O săptămână întreagă am călătorit pe meleaguri necunoscute până când, în fine, am ajuns într-o gară mare Skt. Peter am Krain. Regiune aridă, piatră calcaroasă, fără vegetație, cât ținea cu ochii. Ne puneam

⁴¹ Dr. Vasile Saftu (1863-1922); n: Brașov, studii de teologie la Sibiu, filosofie și pedagogie la Leipzig, profesor și director la gimnaziul din Turnu Măgurele, profesor la Institutul Teologic din Sibiu, paroh la biserica „Sf. Nicolae”, în 1918 președinte al Consiliului Național din Țara Bârsei.

⁴² Localitate bănățeană, pe atunci în comitatul Timiș.

întrebarea, oare locuitorii acestor ținuturi din ce trăiesc? Am fost repartizați pe comune, unde urma să staționăm timp de 1 lună, unde erau trimiși ofițeri de pe front pentru a se aclimatiza trupa cu situația în care va ajunge pe front.

Noi, cei de la mitraliere, am fost cazați într-o comună, Slatina, la distanță de vreo 6 km. de Skt. Peter, unde era comandamentul batalionului. Am fost încartiruiți la o familie compusă din 2 oameni bătrâni, sloveni care nu cunoșteau limba germană și care ne înțelegeau doar pe semne. Când a venit ordonanța mea, soldatul Tomi, originar din comuna Beba⁴³ și a început să vorbească românește, bătrânii au ciulit urechile și au început și ei să vorbească românește, natural, destul de stricat. Ne-au lămurit că au trăit în portul Galați mai mulți ani, ca muncitori. Ei ne-au spus că populația din această regiune de carst, neavând asigurată existența, pleacă, în special bărbații, în alte țări pentru a-și asigura traiul. O bună parte în America, alta în Franța, Elveția, în Egipt și au ajuns și în România. Așa se explică casele frumoase, confortabile și curate, construite pe bani câștigați cu sudoarea frunții în țări străine.

Populația n-aș putea afirma că era prea prietenoasă, deși pentru cartiruire statul plătea o sumă ce-i drept modestă, dar în vreme de război, când nu erau câștiguri și bani din străinătate nu veneau, totuși era o bază de existență. Teren cultivabil era extrem de puțin. Cine avea 1 hectar era un om bogat. Pământul era adus din valea râurilor și îngrădit cu bolovani ca să nu fie spălat de apele de ploaie și să nu fie împrăștiat de cele două vânturi care băntuiau regiunea, Bora, vântul rece și Sirocco, vântul cald. Nu cultivau decât cartofi, carote și sfeclă. Fiecare casă avea cel puțin o vacă bine îngrijită care era alimentată cu sfeclă și cele câteva fire de iarbă, pe care o găseau printre bolovani. Alimentul principal era laptele, cu derivatele lui. Pâine puțină și rea la gust. Cum noi primeam un kilogram de pâine la zi, atât eu cât și ordonanța, și nu am fost niciodată mâncător de pâine, cel puțin jumătate o dădeam gazdelor. Imediat prietenia a devenit foarte strânsă și gazdele foarte atente cu noi. După ce le-am dat slănina de pe șunca afumată adusă de acasă, legăturile au devenit strânse, prietenești.

Ziua întâi după sosire ordonanțele ofițerilor au fost chemate la comandament pentru a lua în primire „Fassung-ul” (rația) convenit ofițerilor și care se dădea din 5 în 5 zile. Ordonanța s-a întors cu 125 buc. țigarete „Egypische III sorte”, un litru de cognac, 1 kg. ciocolată, 1 kg. zahăr. Masa pentru ofițeri se gătea separat la cazanele companiilor. În fiecare zi se servea ½ litru de vin și 1 kg. de pâine. Aceasta a durat tot timpul cât am stat pe front, aproape un an de zile. Doar ciocolata lipsea, la început mai rar, la sfârșit de tot.

La Slatina ne-a luat în primire un ofițer venit de pe front, din cadrul Reg. 43 Caransebeș, un regiment cu care eram în aceeași brigadă și pe care îl chema lt. Kimm, austriac care rupea câteva cuvinte românești. Era absolvent al Academiei

---

⁴³ Beba Veche, în comitatul Arad.

Militare din Wienerneustadt⁴⁴ și avea 23 de ani, cu 4 ani mai mare ca noi. Evident, omul își dădea importanță, locotenent și ofițer activ pe deasupra. Era cineva! Când a văzut că noi, cei 4 cadeți rezerviști, ne solidarizăm și îl ignorăm, și-a dat seama că rămâne de unul singur într-o comună, unde n-are nicio societate, am devenit prieteni buni în luna petrecută la Slatina.

Populația civilă, în cea mai mare parte femei, bătrâni și copii nu ne erau ostili, cu toate că erau sloveni. Profitau de pe noi. Pe lângă chirie mai primeau pâine, zahăr, lucruri din pachetele de acasă, tot articole care prindeau bine.

Adaptarea cu frontul în ce consta? Toată ziua desfăceam o biată mitralieră „Maschinengewehr Schwartzlose”, tip 1906 și o puneam la loc. Unii făceau bravură că o asamblau cu ochii legați. Într-o lună dacă am făcut două trageri. Economie de muniție.

Sâmbăta după-masă, trei din noi împreună cu locotenentul mergeam la Triest, care era la o depărtare de cca. 30 km. Unul din noi rămânea de serviciu. În altă duminică am făcut o excursie la Adelsberg (Postojna slovenă), unde am vizitat grotta de stalactite. Foarte bine organizată vizitarea. Lumină electrică pretutindeni, așa că se puteau vedea bine toate minunățiile, circula un mic tramvai electric, așa că te deplasai fără greutate. Grotta avea un renume mondial și era vizitată de turiști din toată lumea. La intrarea în grotă se afla un restaurant foarte elegant. Serviciul îl făceau fetele proprietarului, 3 la număr, toate trei drăguțe și frumoșele. Și aceasta era o atracție pentru bieții ofițeri tineri orfani.

Triestul este un oraș mare, portul comercial, cel mai mare din monarhie. Când cobori cu trenul pe serpentinele de la Opcina, ți se deschide în față o priveliște minunată, panorama întregului golf de la Capo d'Istria și până la frumosul castel Miramare. Două diguri lungi intră în mare, Molo Carlo și Molo Francesco, care servesc și de Corso. Între Miramare și aceste diguri se întinde o plajă de toată frumusețea, Barcola. Când marea este agitată și plimbările sunt amenințați să fie bine udați de valurile care se lovesc de diguri, plimbările se fac pe promenada frumoasă, numită Aquedatto, situată în partea care urcă la deal.

Pe squarul de pe mal sunt situate clădirile publice importante, hotelurile mari, biserici, între ele o frumoasă biserică grecească. În toate centrele comerciale din lume se găsesc biserici grecești. Diaspora grecească este prezentă în toate locurile, unde sunt afaceri și se câștigă bani. O parte a comerțului din Triest se află în mâna grecilor levantini.

Pe noi, care plecam pe front, ne interesau mai mult localurile de noapte. Cel mai renumit era „Maxim”, pe Aquedatto. Aici curgea șampania și se goleau pungile fraierilor, pentru care banul nu mai avea valoare. Nu știa nimeni ce-i aduce ziua de mâine. Până puteam, petreceam! Damele de consum, în bună parte, erau

⁴⁴ Cea mai importantă școală militară din imperiu pentru specialitatea infanterie. Vezi studiul lui L. Groza, *Grănicerii bănățeni absolvenți ai Academiei Militare din Wiener-Neustadt*, în vol *Contribuții la cunoașterea culturii grănicerilor bănățeni*, Lugoj, 1993, pp. 36–42.

unguroaice, poloneze (galiţiene), puţine nemţoaice şi slovene şi deloc italiene, deşi Triestul era un oraş pronunţat italian. N-am înţeles niciodată pretenţiile iugoslavilor asupra Triestului⁴⁵. Este adevărat că satele din jur erau locuite de sloveni, Triestul însă avea un caracter italian şi nu auzeau pe stradă sau în prăvălii decât vorbă italienească. Deşi oraşul aparţinea Austriei şi în şcoli limba germană se propunea ca disciplină, foarte puţini erau locuitorii cu care te puteai înţelege nemţeste. Vorbeau germana evreii şi grecii. După statistică, 10% din locuitori erau sloveni şi croaţi, dar rar de tot auzeau câte o frântură de vorbă în slovenă sau croată. Aceeaşi situaţie era şi în peninsula Istria, care se întinde la sud de Triest. Cele două oraşe mari, Pola (portul militar) şi Rovigno erau curat italieneşti. Satele sunt locuite de croaţi. Dacă aduni populaţia celor 3 oraşe, ea este mai mare decât populaţia satelor din peninsula. Cu toate acestea populaţia, cu oraşele Pola şi Rovigno, au fost acordate Iugoslaviei⁴⁶.

Italienii şi italienele din Triest, care în aceste zile de război o duceau foarte greu, trăiau în 75% din activitatea portului, dar portul era închis. Chiar dacă ştiau, nu voiau să vorbească nemţeste. Nu făceau cunoştinţă cu ofiţeri austrieci. Cel mult afaceri. Nicio italiancă nu se plimba cu un ofiţer. Risca să fie batjocorită de concetăţeni. Mai târziu am aflat calea – noi, românii – să ne apropiem de ele. Mai târziu am ajuns să petrec timp mai lung într-o comună învecinată Triestului, aşa că voi mai reveni asupra relaţiilor dintre românii din armata K.u.K. şi italienii de sub ocupaţia austriacă.

Cei care făceau învârtelile de afaceri erau în cea mai mare parte evreii şi grecii – destul de numeroşi – care populau oraşul Triest.

După o lună petrecută la Slatina, unde am făcut două trageri cu gloanţe, altă activitate nu am desfăşurat, a venit ziua încadrării noastre în regimentul de pe front. Spre plăcuta noastră surpriză, regimentul se afla în refacere, pe timp de o lună, în comuna Ranziano, la o depărtare de 12 km de Gorizzia (Görz). Comuna era mică şi trebuia să găzduiască un regiment compus din 3.000 de soldaţi şi cam 50 de ofiţeri. Pentru cei nou-sosiţi şi în special pentru tinerii cadeţi, natural că nu se mai găseau locuinţe confortabile. Curios că în aceste sate sărace casele erau mari, cele mai multe cu etaj, construite din piatră masivă. La parter se afla bucătăria şi o cameră mare, care era sufrageria, şi o cameră de zi. La etaj se aflau două-trei dormitoare, destul de bine mobilate. Eu, cu un alt cadet, evreu, Berger, am fost cartiruiţi la marginea satului, într-o cameră nu prea mare. Norocul m-a ajutat şi de astă dată.

---

⁴⁵ Această chestiune a determinat încordări ale relaţiilor italo-iugoslave, atât înainte cât şi după cel de-al doilea război mondial. A fost şi un punct de mare controversă în timpul tratelor de pace, care au pus capăt primei conflagraţii mondiale.

⁴⁶ Prin Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye, între Puterile Aliate şi Austria, Italia obţine Tirolul de Sud, Triestul şi Istria, restul localităţilor de pe coasta dalmată, care aveau o semnificativă populaţie italiană, au intrat în componenţa Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Un tratat special de graniţă între Italia şi statul iugoslav se va semna la Rapallo, în 12 noiembrie 1920. Acum, Rijeka (Fiume) este recunoscut ca oraş liber.

La popota (cantina) ofițerilor, după cină, în lipsă de altă treabă, ofițerii se împărțeau pe grupe. Unii fumau și discutau, alții jucau cărți, alții chefuliau și numai o mică parte pleca la culcare. Noi, cei nou-veniți, trebuia să ne prezentăm tuturor. La o masă, cu alți trei ofițeri din regiment, juca preferanțe un preot militar cu barbă și țivări⁴⁷. În sală mai erau doi preoți militari catolici. Unul era preotul militar al regimentului. Al doilea nu puteam ști de unde a răsărit. Acestora mă prezentasem. Când am ajuns la preotul cu barbă, și-a spus numele destul de răspicat: Panciovan. Eu, se vede, nu mi-am spus numele destul de clar sau nu a fost atent și preotul și-a continuat jocul impasibil. După ce au terminat partida, m-am apropiat de preot și i-am grăit românește: „Ești român, părinte?”. Foarte surprins să găsească un ofițer român la regimentul de la Seghedin, îmi răspunde cu multă exuberanță: „Da, sunt român, preotul Corneliu Panciovan din Mărcina⁴⁸, de lângă Oravița și sunt medic militar la spitalul (Feldspital) de campanie „Bielitz I”, care este instalat în această comună în castelul contelui de Sagredo”. Repede am constatat că suntem bănățeni, ne-am împrietenit și m-a invitat să locuiesc cu el. Avea o cameră mare în castel. E drept că avea numai un pat, în schimb se afla un otoman mare, confortabil, care pentru mine era mai mult decât corespunzător. Așa a devenit petrecerea mea de la Ranziano cât se poate de plăcută.

Retablierungul (odihna) regimentului a luat sfârșit la 3 ianuarie stil nou, după ce am petrecut Crăciunul și revelionul catolic cu mâncare și băutură din abundență și cu petreceri gălăgioase ca pe front, în mica comună Ranziano.

Seara s-a pus în mișcare regimentul, ca un șarpe enorm, și am urcat serpentina muntelui de o înălțime de aproximativ 300 m, pentru a ajunge la Segheti Lager. Toate mișcărilor de trupe se făceau exclusiv noaptea, pentru ca aviația dușmană să nu ne poată repera. După un marș de aproape 2 ore jumătate, am ajuns la destinație. În Ranziano mi s-a dat un cal de călărie la dispoziție, „Kormoș”, un animal destul de blând. Era și cazul, pentru că eu în afară de călăria pe care am făcut-o copil pe caii vecinului Hîrțu, când duceam caii la adăpat cu fiul acestuia, Lazăr, altă călărie nu am făcut. În tot cazul era mai comod să călărești într-o șa pe Kormoș decât pe o pătură pe caii destul de neastâmpărați a lui nea Hîrțu.

Segheti Lager era un conglomerat mare de barăci mai mari și mai mici, la o depărtare de circa 10 km., în spatele frontului. Barăcile mari erau ocupate de soldați, care dormeau pe „prijuri”. Cele mici erau destinate ofițerilor. Fiecare ofițer își avea baraca cu o mică despărțitură pentru ordonanță. Mobilierul sumar de tot – un pat de scânduri, o masă și două scaune tot din scânduri și un lighian. Comandamentul, aprovizionarea își aveau barăcile lor mai confortabile. Mâncarea pentru ofițeri o aduceau ordonanțele personale de la bucătăria popotei ofițerilor. Era destul de opulentă. Dimineața cafea neagră, o gamelă întregă cu o bucățică de

⁴⁷ Ochelari, în grai bănățean.

⁴⁸ Localitate din sud-vestul actualului județ Caraș-Severin.

marmeladă sau brânză. La prânz două feluri – ciorbă și friptură, iar seara tot o mâncare cu carne. Pâine un kilogram la zi și ½ litri de vin. Fassung-ul se dădea regulat la 5 zile, 125 bucăți de țigări, 1 litru cognac, 1 kg. de ciocolată, zahăr.

Aici, în lagăr, am avut o plăcută surpriză. Mai era un regiment. Lagărul era făcut pentru o brigadă. Acest regiment era Reg. 43 din Caransebeș. Vestea am aflat-o de dimineață, înainte de a mă scula, de la ordonanța mea, Tomi, care a venit să spună că lângă noi mai este un regiment, unde toți vorbesc numai românește. Am uitat să menționez că regimentul nostru, 46 de la Szeged, a devenit pe parcurs de tot pestriț. În timpuri normale avea cam 75% unguri, restul fiind șvabi, români, sârbi, bulgari. Prin luna mai 1915, regimentul ceh nr. 36 din Ičin a fost, din pedeapsă, dizolvat pentru trădări pe front, iar efectivul lui a fost repartizat la 3 regimente ungurești. Cam 35% ne-a fost dat nouă. În felul acesta am ajuns să fim un regiment cât se poate de poliglot, unde se vorbeau 6 limbi diferite. Limba ungurească o cunoșteau foarte puțini șvabi și bulgari. Cehii, românii și sârbii nu știau niciun cuvânt ungurește. Limba de serviciu și de comandă era germana pe care, în schimb, ungurii nu o cunoșteau deloc, iar celelalte naționalități, în afară de șvabi, numai în mică parte. Conducerea regimentului a devenit cât se poate de grea. Comandantul regimentului era un lt. colonel austriac, Hess, care nu știa nicio boabă ungurește. Adjutantul, căpitanul Poleretzki, polonez, comandantul batalionului I era maiorul Peter, austriac, nu știa ungurește, comandantul batalionului II era lt. colonel Papa Radelič, croat, despre care am mai vorbit, care, de exemplu, nu știa ungurește, comandantul batalionului III era căpitanul Heim, șvab din Sânnicolaul Mare, care vorbea și ungurește. Comandanții de companii și de plutoane, în afară de cei veniți cu cehii de la Ičin, în cea mai mare parte cunoșteau limba lui Arpad.

Vestea adusă de Tomi, că în lagăr se află un regiment românesc, m-a îmbucurat. Imediat după dejunul mic, am plecat în recunoaștere. La mică distanță am aflat soldați cu petlițe cărămizii⁴⁹. Ale noastre erau verde papagal. Soldații vorbeau dialectul bănățean. Am întâlnit un plutonier negricios pe care l-am agrăit. S-a prezentat regulamentar, așa am aflat că am cunoscut pe plutonierul reangajat Ilie Buru. Acesta mi-a servit toate detaliile cerute. Am aflat că pe comandantul regimentului îl cheamă Oberst (Colonel) Pollack, care nu știe decât câteva vorbe românește. Adjutantul este dl. lt. major Jivanovici, român și om bun. Comandanții de batalion: maior Amos Pap, căp. Ion, căp. Târziu. Mi s-a mai amintit numele locotenentului major Radoslav, comandantul companiei de pionieri, și sublt. Fotoc, ambii ingineri, sublt. Isac Rădulescu, Costa Lăpădat, cadet Murgu și alții.

Cel dintâi cu care am făcut cunoștință a fost Fotoc. El m-a introdus în cercul ofițeresc de la „dreiundvierzig”. M-a invitat să luăm o cafea neagră la cafenea. L-am întrebat la repezeală, „Unde la cafenea?”. În două minute am fost în fața unei

---

⁴⁹ Însemnele regimentului.

barăci mai mari, care pe dinăuntru era amenajată cu mese cu fețe de masă albe, curate, cu scaune Thonet, pe jos cu linoleum. Soldatul care servea purta veston alb ca și chelnerii.

În două minute aveam pe masă o ceașcă mare de „șvarț”, care avea un pic de miros de cafea veritabilă, dar restul de 75% cicoare curată. În tot cazul fierbinte și gustoasă. În zece minute am mai avut în jurul mesei pe locotenentul Lányi, locotenentul dr. Nobel, pe preotul militar Nida, pe medicul dr. Popovici, locot. Zarcula etc. Conversația mergea, natural, exclusiv românește. Lányi, care era ungar, vorbea românește fără accent, de asemenea și dr. Nobel, evreu, avocat în Orșova. După un răstimp, apare un căpitan cu figură de uriaș gălăgios, parcă și-a făcut o intrare triumfală. Eu, natural, m-am ridicat și m-am prezentat militărește, cum era regulamentar: „*Herr Hauptmann, Kadett Coriolan Băran stellt sich gehorsamst vor*”. Mi-a întins o mână zdravănă, răspunzându-mi Hauptmann Ion, cu întrebarea: „*Și la papagalii din Seghedin s-a rătăcit câte un ofițer român?*” L-am lămurit că suntem mai mulți. S-a întors către ceilalți, care nici nu s-au mișcat de la masă: „*Da voi v-ați sculat cu noaptea-n cap?*”. Erau orele 10. Către mine: „*Mă, tu ce joci?*”. Am înțeles că e vorba de cărți. I-am răspuns: „*Orice: farbă, ramșli (maus), douăzeci și unu, calabrias, preferance și chiar și lorum*”. Se întoarce către Lányi: „*Avem deseară al cincilea la farbă. După masă mă odihnesc. După cină, pe la orele 7 putem începe!*”

După cafea au urmat gustări modeste, slănină și trapist⁵⁰ și, adecvat anotimpului „Krampampel” (țuică caldă), care era însă un rachiou tare, ardea dacă-i dădeai chibrit. Când a sunat trompeta de la corpul de gardă (ca și la cazarmă) de masă, ne-am cărbănit la colibele noastre, în cazul de față barăcile noastre, unde prânzul era păstrat cald, încălzit cu mici turte oleaginoase. Alt combustibil nu aveam. În barăci nu se făcea foc. Eram în ianuarie, dar temperatura se menținea în jur de +12–13°. În a doua parte a lunii am făcut cunoștință cu Bora, vântul rece, cum este Coșava în sudul Banatului, când temperatura a scăzut sub 0°. Aceasta a durat doar 3 zile. În tot cazul, în luna februarie, ziua circulam la talie.

După masă m-am grăbit înapoi la căfană⁵¹. Cu camarazii mei de regiment n-am ținut niciun contact. Aveam altă societate, mai simpatică. După masă lume multă la căfană, din ambele regimente, care însă nu se amestecau. De la 43 nimeni n-a trecut în tabăra noastră. De la 46 eu și bulgarul Velciov ne-am alăturat la caransebeșeni. Am fost invitat de Lányi la o partidă de preferance, cu Fotoc și Velciov. Partida a durat până la ora 6. M-a surprins că miza era foarte ridicată pe front. Jucam cu 10 fileri punctul, așa că o diferență de 20–30 de coroane era destul de frecventă. Pe front toți ofițerii aveau bani. Doar cu ocaziunea escapadelor la Triest se mai goleau pungile naivilor și ușuraticilor, care benchetuiiau cu șampanie la „Maxim” (10 coroane sticla).

⁵⁰ Cașcaval.

⁵¹ Cafenea.

După cină a început partida de fară cu Hauptmann Ion, Lányi et comp. Se juca scump. Miza era de o cor. Diferențe de 100 cor. erau la ordinea zilei. Nu m-am simțit în largul meu. Nu eram hazardeur. Îmi plăcea să joc calabrias, preferance, lorum, jocuri de combinație, unde diferențele erau modeste.

A treia zi de dimineață am primit ordin să-mi pun la punct mitralierele și plutonul, desează plecăm în tranșee. Am aflat că schimbul se face din 10 în 10 zile, natural, noaptea, pentru că italienii bombardau căile de acces cu artileria grea. Sectorul unde eram dirijat a fost T. Abschnitt, pe dealul San Martino, dincolo de satul Doberdo, la sud de muntele San Michele.

Cina s-a servit trupei și ofițerilor la ora 6. La ora 8 eram gata de drum. Plutonul se compunea din 2 subofițeri (1 plutonier și 1 sergent), 2 gradați și 28 soldați. Din aceștia, 18 erau cu cai, care transportau mașinile mitraliere și muniția, restul erau servanții mitralierelor. Am încălecat pe Kormos și am pornit pe drum necunoscut. Distanța până la tranșee era de 10 km, drum de serpentine. Coboram până în Val Valone, de unde începea din nou urcușul spre San Martino. De la distanță vedeam rachetele, care erau lansate continuu de-a lungul frontului pentru evitarea surprizelor. Italienii lansau mai multe rachete luminoase decât austrieii. În general făceau economii mai puține la materiale și muniții ca noi. Se vede că aveau aliați mai generoși, care îi alimentau din belșug. Din minut în minut explodau obuzele și șrapnelele trimise în direcția noastră. În drum de multe ori ne împiedecam în pânii provocate de câte un obuz. După un drum de circa două ore am ajuns la destinație. Mare lucru noaptea nu puteam vedea. Doar atât că ne aflam într-un culoar, săpat în stâncă, de aproximativ 2 metri adâncime. Din acest culoar acoperit cu o plasă de sârmă se deschideau tranșeele propriu-zise, acoperite cu un strat de 80–100 cm. de bolovani așezați pe șine de fier. Din tranșee se deschideau găurile pentru armele de infanterie. Mie mi s-au dat două tranșee pentru cele două mitraliere, la o distanță de aproximativ 60 metri una de alta.

Noi am schimbat pe front regimentul 61 inf. din Timișoara, care cu bucurie a plecat să ne ia locul nostru, pe zece zile, în Segheti Lager. Omologul meu de la 61 mi-a predat locul pentru cele 2 mașini mitraliere, dându-mi toate indicațiile necesare. Am aflat că tranșeele italiene se află în fața noastră la 15–20 metri. Între noi este întinsă sârmă ghimpată, fixată pe suporturi de fier, așa –zișii „Spanische Reuter”, așezați în cruce. O escaladare este cu totul imposibilă. În situația dată suntem scutiți de focul artileriei. Tranșeele fiind în apropiere de 10–40 metri unele de altele, tirul artileriei nu poate fi reglat așa de precis ca să riște, fie italienii, fie austrieii să bombardeze tranșeele. Gloanțele de infanterie nu puteau pătrunde prin pereții groși de piatră ai tranșeelor. La gurile de foc erau montate plăci de oțel, prin care nu putea trece un glonț de pușcă. O eventualitate de 1/1.000 ar fi fost ca glonte să nimerească exact în mica deschizătură prin care se scotea țeava de pușcă. Cunosoc un singur caz.

După ce mi-am așezat oamenii și s-au culcat la o distanță de 10 metri de inamic, m-am interesat și de locul meu de comandă. Ofițerul de la mitraliere avea asigurată

o cușcă, săpată în piatră, în lungime de 2 metri, lățime 80 cm, unde pe o scândură așezată pe jos era un strat destul de subțire de fân acoperit cu o foaie de cort. Nu era prea confortabil. Vis-à-vis de mine avea și ordonanța o scobitură de aproximativ 1 m². Pe Tomi în ultimul moment l-am schimbat cu un consătean, pe care îl chema Damian Isac. Cu Tomi am fost foarte mulțumit. Damian a sosit cu ultimul batalion și întâmplarea face că a fost repartizat în unitatea comandată de mine. Damian era un paore⁵² cu bună situație din Nerău. Avea 60–70 jughere de pământ. Fata lui cea mai mare – avea 3 copii – a fost colegă cu mine la școala primară. Nu-l puteam refuza. Eram ceva cuscrenie cu el. Așa l-am făcut „Puzzer”, ordonanță. Omul se străduia, dar nu-l putea înlocui pe Tomi. Când i-am arătat gaura în care va petrece 10 zile și 10 nopți, mi-a declarat-o ritos că noaptea o va petrece în rugăciuni, că-i este frică să nu fie împușcat în somn. Ziua mai dormea pe apucate. În tot cazul curajul nu era partea tare a lui Damian. El era chemat să meargă tot la 5 zile după Fassung. Când a văzut că eu nu fumez și dăruiesc bunătatea de țigări în dreapta și în stânga, s-a apucat el de fumat, care până atunci nu era fumător. Soldații primeau 10 țigări la zi, de calitate inferioară. Pe acestea le dona el cu mărinimie, dar totuși căutând să și profite ceva în urma lor. Când eram în lagăr și Damian spăla rufe sau făcea curățenie mare în baracă, totdeauna avea ajutor. Natural, erau soldații care beneficiau de țigări. Cariera militară a lui Damian n-a fost de lungă durată. După două luni de zile l-am găsit palid și vomitând. Ajungând la vizita medicală a fost trimis la spital. După război mi-a mărturisit că zilnic a băut o cantitate de tutun cu apă, care i-a cauzat palpitații de inimă și o stare de slăbiciune. Omul a scăpat cum a putut. După plecarea lui Damian, Tomi a intrat din nou în drepturile lui.

A doua zi am fost invitat la comandamentul companiei, Oberleutenant (lt. major) Scheirich, ofițer activ, originar din Deta. La el era ceva mai largă încăperea. Pe lângă piciul pe care dormea, avea și o masă (o scândură pe pietre) și îi lipsea al patrulea la „ramșli” (maus) care, natural, am fost eu. Jocul a ținut aproape în continuu. Dormeam pe apucate. În afară de cognacul ce-l primeam la 5 zile, primeam pachete regulat de acasă, în care primeam câte 2 sticle de drojdie tare de 55–60°. Alții se aprovizionau la cantina din lagăr cu rezerve din cognac sau șligoviță⁵³ boșneacă. Băutura aveam din belșug. La aceasta se adăuga și rația de ½ litru de vin la zi. Cu mâncarea stam mai prost. Cum nu se putea comunica cu tranșeele decât noaptea, în fiecare zi, pe la orele 10 noaptea primeam mâncarea pentru toată ziua și ofițerii și soldații: cafea neagră, supă sau ciorbă, friptură etc. Aceasta o încălzeam pe turte oleaginoase și până dimineața o consumam toată, să ne scăpăm de grijă. Ziua următoare trăiam din pachet. Slănină și șuncă afumată aveam totdeauna. Pâinea de 1 kg. la zi ne ajungea.

---

⁵² Țăran.

⁵³ Țuică.

Cele 10 zile din tranşee au trecut fără evenimente. Noaptea cerul era luminat *a la giorno* cu rachete luminoase. Obuzele și șrapnelele răsunau la distanță. Doar gloanțele de pușcă loveau cu regularitate pereții tranșeelor, fără a cauza vreo pagubă. Am coborât, tot noaptea, cu efectivul întreg, la Segheti. În Val Valone, cam la 2 km, mă aștepta Kormoš, așa că 8 km i-am făcut călare până în lagăr.

În perioada de 10 zile de odihnă, am fost împărțiți în 4 grupe. Fiecare grupă avea dreptul la o excursie cu căruțele regimentului, pe 2 zile, la Triest. Nu toți erau amatori de această petrecere. Câțiva mergeau cu regularitate, mai ales aceia care și-au creat câte o legătură sentimentală. Aceste legături se făceau în special cu funcționarele austriece, infirmierele din spital și nu arareori cu câte o dansatoare sau damă de consum. Toate, fără excepție, erau costisitoare. Fetele de condiție bună nu se aventurau să vină la Triest, la 30 km în spatele frontului.

În perioada de odihnă din lagăr, am căutat să ne întregim lipsurile de muniție, piese de rezervă și mai ales harnașamentele și căpestrele de la cai. Aceasta se făcea la ofițerul care avea aceste sarcini la Comanda regimentului. Acest ofițer era un lt. major înalt, negricios, mai în vârstă, cam 45 de ani, îmbrăcat foarte elegant și răspundea la numele de Szász Pál. Din primele minute am constatat că șeful nostru nu-și pricepe meseria în ceea ce privește mașinile, piesele de rezervă și muniția. În schimb se pricepea excepțional la cai. Am dedus imediat că trebuia să fie un moșier, proprietar de pământ. Se zvonea de către cei informați că era deputat în parlamentul țării. Era și dânsul nou de tot la regiment.

În după-amiaza zilei am fost căutat de adjutantul regimentului, căpitanul Poleretzky. Nu știam despre ce poate fi vorba. Am fost lămurit repede. Cea dintâi întrebare a fost dacă știu să joc bine preferance. Răspunsul meu a fost afirmativ. După această introducere, mi-a spus următoarele. Lt. Szász n-a făcut armată niciodată. La începutul războiului s-a anunțat voluntar cu automobilul său pentru serviciu la coloana de automobile. După un an și mai bine majoritatea automobilelor s-au dus pe copcă. Folosite la maximum, pe toate drumurile, s-au deteriorat și scos din circulație. Automobilele nou achiziționate la marile comandamente au fost încredințate pe mâna șoferilor de profesie, mai corespunzători în acest serviciu decât voluntarii. În felul acesta s-au eliberat o sumedenie de ofițeri automobiliști, între care și Szász Pál, care au fost repartizați la trupă, decât că Szász nu are cunoștințele elementare trebuincioase în ce privește armamentul și în special mitralierele, de aceia comandantul regimentului s-a gândit să scoată un ofițer de la mitraliere care să fie atașat la comandament, având sarcina să-i ajute lui Szász cât și adjutantului, care de multe ori este aglomerat cu lucrări. Alegerea a căzut pe capul meu. M-a invitat să mă prezint a doua zi la raport, la comandantul regimentului. Colonelul Hess mi-a comunicat același lucru adăugând că a fost informat că vorbesc bine limba germană, oricum nici dânsul și nici Poleretzky nu știu ungurește, le pot fi de folos. Explicația m-a mirat, deoarece dintre ofițerii de la

mitraliere, sublocotenentul Hoffman era austriac, cadeții Schork și Weiler șvabi, mitri, care știau perfect ungurește, au absolvit liceu unguresc, iar Berger (era) evreu, de asemenea vorbea perfect și germana și maghiara.

Enigma s-a lămurit a doua zi, când, după masă, am fost invitat să iau parte ca al patrulea la preferanțe. Partenerii col. Hess, căp. Poleretzky și lt. Szász. După primele jocuri mi-am format părerea asupra persoanelor. Colonelul și căpitanul jucau mediocru, mi-am dat seama imediat, iar Szász era slăbuț. Eu eram as între ei. Dar mi-am dat imediat seama că nu este recomandabil să iau banii șefilor mei, ofițeri activi, oameni cu familie, colonelul avea 3 copii, și că deci calul de bătaie trebuie să fie Szász, om bogat și burlac pe deasupra. Contrele se spărgeau în capul lui Szász, care plătea oalele sparte. Miza era mai redusă ca la cafenea, la jumătate. Rezultatul primei partide a fost că, colonelul s-a ridicat cu un câștig de 11 coroane, Poleretzky 3 coroane, eu 1 cor., restul Szász. Partidele se jucau numai după-masă, de la 3 la 6 ore. Seara eram liber să merg la cafenea, în societatea căpitanului Ion, spurcat la gură și gălăgios. Nu prea ținea seama de nimeni și își exprima părerile tare pe șleau. La cafenea, seara, cântau și două tarafe de lăutari, unul de la 43, unde primaș⁵⁴ era Radu Pepi, care după terminarea războiului a ajuns să cânte la cafeneaua Palace, în Timișoara, al doilea era de la reg. 46, Rácz Guszti, care a cântat tot la Timișoara, la Lloyd. Primul cânta românește, Rácz, ungurește. Chefuri se făceau și românește, căp. Ion îi mai trăgea și câte un „Deșteaptă-te Române!” și „Acolo-n Munții Tebei unde Horia odată...”, iar ungurii cu ale lor.

După terminarea perioadei de 10 zile am plecat cu comandantul regimentului, care își avea postul cam la 3 km în spatele frontului, într-o dolină cu un diametru de 30–35 metri. Adăposturile solid construite și confortabile, bine mascate, să nu fie descoperite de aviație. Mișcam mai liber, gloanțele de infanterie nu ajungeam până la acest loc. Partidele de preferanțe erau mai lungi. Începeau înainte de masă, la 10, și durau cu o întrerupere de 1 oră, la prânz, până seara la 6. Colonelul își rotunjea binișor salariul, eu și Poleretzky nu eram în pierdere, iar pe Szász Pali nu îl plângeam.

La urcarea către front, seara, l-am auzit pe Szász că vorbea cu îngrijitorul calului, un soldat român din Vălcani, într-o românească și dacă nu perfectă, dar destul de bună și curentă. M-am amestecat, natural, și eu în discuție românește. Szász mi-a spus că este deputat de Ighiu, unde a fost ales cu majoritate de voturi față de Alexandru Vaida-Voevod⁵⁵. Odată, după câteva pahare de cognac l-a scăpat

⁵⁴ Prim violonist.

⁵⁵ Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), om politic ardelean, unul din liderii Partidului Național Român din Transilvania, ulterior, după Unire al Partidului Național Țărănesc. Szász Pal îi fusese adversar la Ighiu, în alegerile din 1910. După 1918 avea să rămână în politică, activând în cadrul Partidului Maghiar. Va face parte din Parlamentul României și va purta tratative chiar cu Vaida-Voevod. Vezi, Al. Vaida-Voevod, *Memorii*, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, vol. I, Cluj-Napoca, 1994, p. 178.

gura și mi-a povestit că cele din urmă voturi au costat o avere. Guvernul a căutat cu orice preț să-l scoată pe Vaida din parlamentul maghiar, care în anii precedenți a provocat atâtea ședințe, mai mult decât furtunoase. Încercarea guvernului a dat greș, căci Vaida a fost ales în circumscripția electorală Arpașul de Jos, din județul Făgăraș, cu o mare majoritate. Szász spunea că familia este de origine armenească. Se vedea pe fața lui. Tatăl lui a fost timp de decenii fișpanul (prefectul) județului Alba, cu reședința în Aiud. Avea moșie frumoasă, cu vii bogate între Aiud și Alba-Iulia. Tatăl lui a fost delegatul permanent al guvernului maghiar la toate manifestațiile românești și vorbea limba română bine de tot. Cum prim-ministrul Lukács László⁵⁶ era tot armean din Zlatna și aveau legături strânse familiare, avea mare protecție în partidul de la putere. Szasz, după Unire a aderat, pe teren politic, ca membru al Partidului Maghiar din România, aparținând aripii moderate. A fost deputat și în parlamentul român.

Din ianuarie 1916 până la 29 august am dus o viață, să zic, mai mult decât tolerabilă pe front. Lagărul Segheti, Triest, Comandamentul regimentului, farbă și câte un pic de lucru, 1-2 ore pe zi.

Episodul kadett Murgu

Pe front nu aveam decât ziare germane și maghiare. Cele românești erau suspendate. Informațiile asupra situației le luam din „Höffer Bericht”. Acesta era comunicatul oficial al Marelui Stat Major, semnat de generalul Höffer, locțiitorul șefului Marelui Stat Major, Konrad von Hötzenndorf⁵⁷. Din acest comunicat ne lămuriam buștean. Situația pe front este neschimbată. Sau trupele noastre au înaintat pe frontul cutare, sau pe frontul cutare s-au retras din motive strategice.

Un singur eveniment mai important s-a întâmplat în vara anului 1916. În ziua de 14 iunie s-a făcut cel dintâi atac cu gaze pe frontul sudic. Gazul de clor, păstrat în tuburi de fier asemănătoare tuburilor în care se păstrează acidul carbonic sau oxigenul. Aceste tuburi au sosit la regiment la începutul lunii iunie. S-au distribuit metodic la companii și plutoane cu instrucțiunile necesare. Se aștepta un vânt favorabil pentru a declanșa atacul. Gazul, mai greu decât aerul, trebuia să fie dus de vânt în tabăra adversă. S-au luat toate măsurile necesare de după ce gazul își va fi făcut efectul în spărtura de front provocată, trupele să înainteze spre râul Isonzo.

Socotelile înaltului comandament au fost stricate de italieni. Ei aveau programate pe iunie o ofensivă. Aceste ofensive erau precedate de o pregătire de artilerie de 3-4 zile, așa zisul „Trommel-feuer”. Zi și noapte vuia toată atmosfera și tremura pământul de bombardamentele făcute de italieni. Necazul mare al lor era că linia de front propriu-zisă nu putea fi bombardată, fiind prea apropiată de linia lor.

---

⁵⁶ Lukács László (1850-1932), om politic maghiar originar din Ardeal.

⁵⁷ Franz Conrad, conte de Hötzenndorf (1852-1925), commandant al Statului Major General austriac, din 1906 până în 1917, cu mici pauze.

După terminarea bombardamentului porneau la atac. Comandamentul, de o parte pentru a zădărnici ofensiva italiană, pe de altă parte temându-se că în urma unui atac să nu pătrundă italienii pe alocurea în tranșeele austriece, a dispus declanșarea atacului cu gaze. Toată trupa și-a pus masca de gaz. Gazul a pornit într-un nor galben, pe jos, spre pozițiile italiene. Cum pozițiile erau pe pantă și italienii erau mai jos decât noi, gazul greu a pornit spre locurile joase, dar cu mult mai încet decât era de dorit. După o jumătate de oră s-a ordonat înaintarea cu măștile de gaz. Aici a început dezastrul. O parte a măștilor de gaz erau defecte. Unii soldați neglijenți nu le-au ferit de ploaie, de umezeală așa că au ruginit. Altele aveau alte defecte. După ce au fost măștile aplicate pe față, s-a constatat că unii soldați, destul de numeroși, nu pot respira, măștile fiind defecte și neprimind aer, le rupeau de pe față. În acest moment inhalau din gazul lansat și se prăbușeau. Acest fenomen a provocat panică și dezordine tocmai la austrieci, care au pornit ofensiva de gaz. Cu toate acestea înaintarea a pornit. S-a ajuns în pozițiile italiene fără a întâmpina rezistență. Toți erau morți. Aveau și ei măști de gaz, dar necorespunzătoare. Aveau mai mult un fel de burete, pe care îl aplicau pe nas și pe gură. Această metodă nu i-a apărât de dezastru și au pierit cu toții.

Trupele austriece au înaintat până la râul Isonzo, distanță de 4–5 km. După o evaluare competentă, pierderile suferite de italieni în urma gazului erau de 20–25.000 de oameni. Ajungând la râu, au întâmpinat o rezistență extraordinar de dâră. Italienii, în vederea ofensivei, aveau concentrate trupe de rezervă importante, care în afara câmpului gazat – după 1–2 km. gazul s-a evaporat – au opus o rezistență extraordinar de dâră, pășind chiar la o contraofensivă. După câteva ore de la declanșarea atacului de gaz, situația frontului era aceeași ca în dimineața zilei de dinainte de pornire, doar că italienii au pierdut un număr imens de oameni, iar austriecii au pierdut și ei mulți oameni. Zile întregi cărau cadavrele în Val Valone, pentru a fi înmormântate. Între austrieci s-a găsit și sublocotenentul român Șerb, fiul generalului Miron Șerb⁵⁸.

Să revin la 29 august 1916. În această noapte, întreaga linie italiană din fața noastră a fost luminată de zeci de mii de rachete *a la giorno* și întregul front vuia „*Eviva Romania!*”. Am înțeles că a bătut ceasul nostru și soarta românilor va trebui să ia o întorsătură decisivă⁵⁹. În legătură cu aceasta s-a produs o schimbare și în soarta mea. Căp. Poleretzky, foarte jenat, mi-a pus în vedere să trec înapoi la comanda plutonului meu de mașini mitraliere și să predau locul meu sublocotenentului Feldmann. Fără explicații și fără o strângere de mână măcar. Am

⁵⁸ Miron Șerb era în această perioadă locotenent-colonel. El va fi ales comandant al Consiliului Militar Român din Timișoara, la 31 octombrie 1918. Va participa la marea Adunare de la 1 decembrie 1918. Ulterior va ocupa mai multe funcții importante în armata română.

⁵⁹ De fapt România a declarat război Austro-Ungariei în ziua de 14/27 august 1914, deci cu două zile mai înainte, dar probabil că vestea a ajuns numai atunci pe frontul italian.

înţeles şi nu m-am supărat. În aceeaşi zi am preluat plutonul cu calul Kormoş, sergentul Massak (ceh) şi sergentul Junkert (şvab). Personalul, babilonian: unguri, cehi, români, şvabi şi sârbi, toţi bucuroşi de a mă revedea. Feldmann, austriac, nu ştia decât nemţeşte şi foarte cazon.

Au urmat zile grele. În luna august, la ofensiva zisă 7, italienii au cucerit oraşul Gorizzia şi, înaintând la nord, au ajuns în spatele tranşelor noastre inexpugnabile, săpate adânc în piatră⁶⁰. Vestitele poziţii au trebuit să fie evacuate fără luptă. Poziţia a doua, cu câţiva kilometri mai în spate, era un şanţ de 50 cm. adâncime, în care nici nu te puteai ascunde. Pentru maşinile mitraliere au fost construite din bolovani nişte cocioabe, care numai că nu purtau inscripţia „maschinengewer”. Am plasat maşinile la o distanţă apreciabilă de la locurile destinate lor.

Situaţia s-a schimbat radical. Acum pe pantă se aflau italienii şi noi în vale. Ei dominau frontul de pe înălţimea Sagrado di Merna, unde se afla şi o mănăstire mare. Toate drumurile erau uşor controlate de italieni, aşa că nici noaptea nu se putea circula. Soldaţii trebuiau să petreacă zece şi douăsprezece zile într-un şanţuleţ cu doi bolovani în faţă. Mâncarea nu mai sosea regulat. Toate drumurile erau bătute de artilerie în momentul când se înnopta. Am recurs la conservele de rezervă pe care le avea fiecare soldat. Cel mai mare necaz era că nu aveam apă deloc. Pe Karst nu sunt nici izvoare, nici râuri, iar fântâni puţine în interiorul comunelor. Când primeam noaptea câte o saca de apă, o drămuim cu multă chibzuială. Spălatul strict interzis. Apa nu era suficientă nici pentru băut.

Nu mai puteam ţine contactul şi legătura cu comandamentul. Ordinele erau greu de transmis prin grai viu, de la om la om prin releu. Nu era nici o limbă pe care să o cunoască toţi soldaţii. Ordinele nemţeşti nu le înţelegeau nici 20% din efectiv, iar ordinul dat mergea numai până la cel dintâi soldat, care nu-l înţelegea şi nu îl putea transmite mai departe.

Italianii au început un bombardament asiduu de branduri (pe atunci armă nouă), numite de soldaţi „mâţe”. Pe atunci cu brandurile se putea trage la cel mult 1 km. Era o armă de tranşee şi tragerea era fără ţintă, la întâmplare. Unde nimerea producea o demoralizare extraordinară. Fiind umplută cu ecazită, detunătura era extraordinar de puternică, precum şi presiunea. Cei din apropiere erau omorâţi sau schilodiţi de „Luftruck” (presiune). Fumul era gălbui. Ce-i dintr-o rază de 60–70 metri de la explozii se făceau galbeni la faţă, de păreau cadavre ambulante. Ziua nu putea mişca nimeni de la locul lui, căci era imediat secerat de gloanţele de la mitralierele „Maxim” ale italienilor. Maşinile „Maxim” erau mai uşoare şi se manipulau mai bine decât ale noastre, „Schwartzlose”. Oamenii erau nevoiţi să-şi facă treburile pe locul unde trebuiau să petreacă tot timpul.

---

⁶⁰ Între 6 august şi 2 noiembrie 1916 au avut loc bătăliile a-6-a, a-7-a, a-8-a şi a-9-a de pe Isonzo. În cursul acestora, s-au produs mici rectificări ale liniei frontului, italienii ocupând Gorizzia.

Catastrofa mare era că sanitarii nu se puteau apropia pentru a transporta răniții. Dacă cineva era rănit în cursul zilei și nu se putea bandaja singur sau nu-l putea ajuta unul din vecini, era sortit pieirii, putea sângera pe loc. Noaptea mergea pe picioarele proprii până la „Hilfspatz”, locul de prim-ajutor al regimentului, unde funcționau doi medici. Dacă nu putea să umble, îl duceau doi soldați valizi. Pentru acest scop se îmbulzeau cu toții. Însoțitorii se aranjau să piardă toată noaptea, ca apoi, în ziua următoare, să rămână la „Trainul” regimentului, unde se spălau, se săturau cu mâncare, beau apă cât puteau pentru ca noaptea următoare să se întoarcă în iad, cu plosca plină de apă și încă cu 2–3 sticle, în care a fost țuică sau cognac, umplute cu apă. Pentru nimic în lume nu ar fi dat un strop de apă camarazilor. Lupta pentru existență este foarte crudă.

Douăsprezece zile și douăsprezece nopți am petrecut în acest infern de la poalele dealului și al mănăstirii Sagrado di Merna. În fine, a venit „Ablösul” schimbul și am plecat înapoi, la loc necunoscut. Segheti Lager a fost evacuat și „Trainul” regimentelor a fost împins cu 10–12 km mai înapoi. Am mai rămas cam 40% din efectivul regimentului cu care am intrat în luptă.

Obosit și distrus m-am bucurat nespus să mă văd pe spatele calului meu Kormoș. Acesta parcă a înțeles starea mea. S-a detașat de coloană luând-o la un trap continuu, înainte. Eu am adormit pe spatele calului. Într-un târziu m-am trezit când calul s-a oprit în dreptul grajdului din care a plecat. Calul, inteligent, a știut că trebuie să se întoarcă de unde a plecat. M-a depus în mijlocul „Trainului” regimentului, în satul Lipa, la marginea Karstului, unde se afla și o pădure.

M-au primit cei de la coloană și m-au cazat într-un cort. Mie îmi era totuna, am căzut buștean pe foaia de cort întinsă pe o grămadă de fân și am dormit 12 ore în șir. Între timp a sosit și coloana, cu ea și ordonanța mea, Tomi. Când m-am trezit, Tomi aștepta cu dejunul și cu prânzul la un loc și cu apă caldă să mă spăl. Încălzitul aici nu era problemă, eram lângă pădure.

M-am prezentat la batalion la tata Radelič, care mi-a comunicat că vom fi completați cu două batalioane de marș, deci vom avea efectivul complet și la noapte plecăm în vale la Mohorini, pe două săptămâni, la „Retablierung”, în refacere. Bucurie mare! Mohorini era situat la o distanță de 20 km. în spatele frontului, în valea râușorului Wipach. Ținut frumos, cu vii și pomi fructiferi. După masă și după spălat, am fost solicitat de căpitanul Scheirich la un ramșli (maus). Am avut un noroc neobișnuit. Am câștigat o grămadă de bani, că aproape mă jenam de un așa noroc porcesc. Așteptam să vină cina, să se facă întuneric și să plecăm la Mohorini.

Soarta a dorit altfel. Când a sunat de cină, în acel moment a sunat și goarna de alarmă. N-am înțeles nimic. Am lăsat totul baltă și mi-am adunat plutonul, cu mitralierele gata de luptă. Ordinul a fost scurt și precis. „Gegenangriff” (contraatac) la cota 260 m, dolina M., pentru a ajuta batalionul 3 al regimentului 43, comandat de maiorul Amos Pap.

Batalionul cu efectiv complet de 1.000 de oameni a plecat la contraatac, condus de căpitanul Blanar (slovac), care l-a înlocuit pe lt. colonel Radelič. Comandant nou, străin, nu-l cunoștea nimeni, venise recent cu unul din batalioanele de marș. L-am văzut din primele minute că e dezorientat și fricos. Nu se știa acomoda pe teren. N-a fost niciodată pe frontul italian. Seara era senină, o lună plină lucea, fapt cât se poate de incomod pentru noi care porneam la contraatac. Terenul curat karst, fără un pom, fără de posibilități de adăpost și noi porneam în plin necunoscut, fără să știm ce trupe și mai ales câte avem în fața noastră.

Lupta a început. Se trăgea din plin și din o parte și din cealaltă. Italienii, surprinși de contraatac, nu știau nici ei să descifreze forța care îi atacă. Au început să apară răniții și morții, care erau depășiți de noi. Căpitanul Blanar stătea lângă mine la plutonul de mitraliere care, în mod normal, se situa la contraatac în spatele coloanei. Nervos, la un moment dat a început să urle: „*Puneți în funcție mitraliera și trageți!*” Eu, foarte calm; „*D-le căpitan, dați-mi dispoziții clare. În ce direcție și la ce distanță să trag? În fața noastră luptă oamenii noștri. Inamicul nu se vede și nu știm de unde vine. În cine tragem?!*” Omul s-a liniștit, continuând să-mi stea în spate.

Cu cât înaintam, mă îngrozeam de numărul mare al morților și răniților care rămâneau în urma noastră. La un moment dat aud că mă strigă cineva pe nume. Văd un ofițer la pământ și lângă el un soldat, probabil ordonanța. Mă apropii de el. Era prietenul Măcinic din Sănnicolaul Mare, pușcat în stomac. Ce noroc salvator pentru el, că am plecat la atac fără să cinăm. Dacă avea stomacul plin, nu era salvat. Imediat am dispus ca cei doi sanitari ai plutonului, cu targa, să-l transporte la locul de prim-ajutor. Am rămas fără sanitari, lucru care pe mine mă îngrijora, dar cu atât mai mult pe căpitanul Blanar, care face constatarea pe un ton plin de reproș: „*Am rămas fără sanitari în situația asta disperată!*”

La un moment dat explodează un șrapnel chiar deasupra capetelor noastre. Ne-am trântit cu toții instinctiv la pământ. Când să ne ridicăm, soldatul de lângă mine, care nu era altul decât ordonanța mea, Tomi, nu se ridică. Mă apropii mai mult de el și constat că nu mișcă. O bucată de șrapnel l-a lovit în cap, pătrunzându-i în creier. M-a zguduit moartea ordonanței mele, care la doi pași de mine și-a găsit o moarte năpraznică. Durere, nu puteam zăbovi deloc, trebuia să merg înainte. Am luat ranița cu lucrurile mele din spatele lui Tomi și le-am încredințat unui soldat și fost coleg de clasă primară din Nerău, Leonte Minișan. După câteva sute de pași, pușcăturile din partea adversă au încetat cu totul. Nu știam. Este o capcană sau italienii s-au retras. Căpitanul Blanar dă ordin de oprire, să ne strângem rândurile. La plutonul meu nu era nevoie, deoarece era compact, n-am tras nici un singur foc și singura pierdere a fost bietul Tomi. S-au adunat și resturile batalionului. Ne-am înspăimântat când am văzut grupul mic care a rămas din 1.000 de oameni. În fața noastră nu mai aveam pe nimeni. Italienii continuau să tragă cu artileria cu totul la întâmplare, explodau obuzele mai aproape, mai departe, șrapnelele în aer tot la întâmplare.

După ce i-a venit inima la loc întrucâtva căpitanului, am început să stabilim locul unde ne aflăm și să căutăm dolina unde aveam destinația. Lucrul nu a fost greu. Era pe la miezul nopții, luna plină lumina ca ziua, iar locurile erau foarte bine cunoscute de noi. Doar că înainte cu câteva săptămâni aceste locuri erau binișor în spatele frontului pe unde circulam zilnic. La repezeală am găsit dolina indicată, unde într-o cavernă mică l-am găsit pe maiorul Amos Pap, cu ordonanța și Sanitäts Fähnrich-ul. Dintr-un batalion de 1.000 de oameni, au rămas 3, restul morți, răniți și prizonieri. Dolina era mare, cu un diametru de aproximativ 50–60 metri. Era plină de cadavre și grav răniți care unii mai gemeau, alții mai aveau puls. Ne durea că nu aveam nicio posibilitate de a-i ajuta. Nu aveam bandaje, decât bandajul personal al fiecăruia, de care nu se despărțea nimeni. Se punea problema ce să facem noi și în ce situație ne aflăm. Nu aveam nicio legătură, nici în dreapta, nici în stânga. După părerea lui A. Pap, trupele italiene ne-au depășit mult și se află în spatele nostru. Problema primordială era să verificăm efectivul trupei și să o așezăm undeva. Pap ne-a arătat că în dolină se începuse cu câteva zile înainte forarea unei caverne mari, care în urma mișcărilor de trupe a fost întreruptă. Am găsit-o la repezeală și am constatat că este foarte încăpătoare. La numărătoarea soldaților, am constatat că, în afară de oamenii mei de la mitraliere, au supraviețuit 41 de la batalion. Deci în decurs de 4 ore batalionul s-a redus de la 1.000 de oameni la 41 de oameni. Ofițeri au rămas 3 din 16, afară de mitraliorii mei rămași în număr complet de 22.

Cum obuzele nu ocoleau nici dolina, Blonar s-a grăbit să intre în caverna sigură și cu el întreaga trupă înghesuită la maximum. Eu am făcut socoteala că, dacă stau afară și mă adăpostesc de latura vestică a dolinei, nu mi se putea întâmpla nimic. Focul de artilerie urma dinspre vest deci, în mod normal, nu putea nimeri decât partea de est, partea opusă a dolinei, la o distanță destul de mare de cavernă. Am stat tot timpul afară, privind la explozia obuzelor și șrapnelurilor la distanțe apreciabile. Noua mea ordonanță, Leonte, cu bagajul s-a înfundat și el în cavernă. Dimineața, dorind să bea apă – plosca era la dânsul – am intrat în cavernă. M-a izbit o duhoare insuportabilă. Oamenii, claie grămadă, unii peste alții, zăceau într-o cavernă abia începută. Se vede că unii își făceau și treburile înăuntru, de groază să nu iasă afară. După noaptea groaznică prin care am trecut, în care a pierit 93% din batalion, oamenii erau timorați, zăpăciți, incapabili să gândească, în frunte cu comandantul, care sta tolănit în fundul cavernei într-o totală stare de prostrație. M-am adresat lui, cerând să ia anumite măsuri care se impuneau în situația dată. Se uita năuc fără a-mi răspunde. I-am spus că am stat toată noaptea în fața cavernei, fără să observ nicio mișcare și fără să văd țipenie de om. Focuri de armă nu se aud, în schimb artileria este activă. Nici brandurile nu acționează, ceea ce denotă că nu avem nicio linie de front în apropierea noastră. Suntem în plin război în situația lui Robinson. Nu știm dacă am ajuns în partea italiană a frontului, cum nu știm nici dacă comandamentul nostru de regiment ne mai are în evidență.

L-am determinat cu mare greutate pe căpitan să dea dezlegare ca soldații să poată să consume din conservele de rezervă pe care le au asupra lor. M-am dus să fac o vizită maiorului Pap. Dânsul era la lărgământ, deși camera era mică, erau numai trei persoane care puteau, comod, să se întindă pe foile de cort. Pap, mult mai calm, mă întrebă: „Ai batistă albă?” „De ce?” „Va trebui să o utilizezi în formă de steag când dai față cu „fratelli”. Eu mi-am pregătit-o. O să facem o vizită la Roma la Papa.”

Peste vreo două ore am trăit o dezamăgire. A pornit din partea italienilor un foc de artilerie groaznic, care ținea peste noi cam 2-3 km. Acolo se ridicau în continuu semnele indicatoare pe care le dădeau trupele italiene care informau artileria italiană. Artileria trăgea tot mai cumplit în ei, crezând că, trupele austriece care au capturat unități italiene, le-au luat acestora indicatoarele și acum austrieicii cu aceste semne caută să inducă în eroare pe italieni.

Adevărul era că de fapt două regimente italiene au pătruns adânc în liniile austriece și caută legătura cu comandamentul lor. Panică și descompunere și la italieni și la austrieци. Italienii s-au speriat și nu le venea să creadă că au putut înainta atât de adânc. Nu era obiceiul lor. La fiecare ofensivă erau foarte precauți și nu înaintau mai mult decât câțiva kilometri în adâncime. De astă-dată forțele austriece din fața lor erau distruse și descompuse pe o lățime de cel puțin 5 km., așa că puteau să înainteze încolonați, fără a-i putea împiedica cineva, până la Viena. Ore în șir au continuat italienii să-și bombardeze propriile unități, până când semnele nu au mai apărut. Cele două regimente cu efectivul lor redus, care au înaintat prea mult, s-au predat austrieциlor. Acestea le-am aflat mult mai târziu. Am băgat batista albă înapoi în buzunar, așteptând desfășurarea.

Ziua următoare a trecut într-o atmosferă apăsătoare. Ziua soarele era puternic, toamna pe Karst e fierbinte, așa că toată ziua am jucat cărți cu sublocotenentul Majsai, care a părăsit și el caverna. Un bolovan mare ne-a servit de masă, alte două pietre de scaune, așa că jucam un calabrias în doi parcă eram la club. Focul de artilerie a mai slăbit și noi, într-o totală nesiguranță, așteptam să se întâmple ceva. Fie că regimentul se interesează de noi, fie că – speram eu – vin italienii, ne iau și ne duc în țări mai calde. Nu s-a întâmplat nici una nici alta. S-a înserat și eu, învăluit în mantaua destul de groasă, așezat pe un bolovan, Majsai pe altul, am dormit cum am putut.

Dimineața s-a pus problema gravă de tot. De mâncare aveam, căci fiecare soldat avea 4 conserve de carne de rezervă. Se găta apa. De spălat pe față nici vorbă. Dar apa din plosca de 1½ litri s-a cam terminat. Fără să cer aprobarea căpitanului, am împărțit apa din cele două mașini mitraliere, considerând că este de prisos și am așteptat mai departe sorocul.

Am început partidele infinite de calabrias cu Majsai. În lipsă de altă hârtie, scriam pe foile carnetelor de operații. La o contră aprigă, dată lui Majsai, deodată auzim un zgomot, parcă era de pași și vorbe. Nu știam ce să ne facem. Să dăm alarmă – nu făceam altceva decât să creăm panică într-o unitate demoralizată

complet. Ne-am pus pe așteptare. Poate vin ai noștri și reluăm legătura. În acel moment apar pe marginea dolinei chipiuri italiene. Am rămas paralizat. Am uitat cu totul de batista albă. Am rămas înmărmuriți amândoi și așteptam deznodământul. Trag oare în noi sau ne provoacă să ne predăm. Ideile circulau haotice în capul meu. În momentul când ne-au zărit și italienii – nu puteam da socoteala în primul moment de câți sunt – s-au oprit pironiți pe loc. Totul a durat câteva secunde, dar mie mi s-a părut o veșnicie. În momentul următor, italienii ridică mâinile în sus și vin spre noi, iar subofițerul, în fruntea lor, ne spune: „*Noi siamo socialisti. Per noi la guerra e finita!*” Am rămas perplex. Ce să le răspund? Că aș dori și eu ca să fie „guerra finita”. În fine, Majsai s-a dus la gura cavernei și a început să strige că o patrulă italiană este aici și se predă. Au ieșit câțiva soldați și, cu greu, căpitanul Blanar.

Situația s-a lămurit. Era o patrulă mai mare, compusă din 12 oameni, un sergent și un caporal, trimisă pentru cercetarea și identificarea terenului. Soldații erau bine îmbrăcați și bine echipați. După ce au fost dezarmați vitejește, a apărut și maiorul Pap, „Rangälter” mai vechi în grad, care și-a luat și el gândul de la Roma și a dispus ca soldații italieni să fie introduși în cavernă, de urgență. Eram singurul care știam ceva italienește. Din scurtul interogatoriu am stabilit că fac parte din regimentul de infanterie de la Siena și că regimentul se află la o distanță de 1–1½ km. de aici. Dar nu (se) cunoaște(a) situația, nu (se) ști(a) care e linia frontului, pentru care motiv, au și fost trimise două patrule în două direcții. N-am putut să le explic că situația noastră este puțin mai disperată. Nu știm nimic!

Un folos am luat italienilor. Aveau ploștile pline cu apă, destul de proaspătă, așa că ne-am întregit rezerva de apă. Sosirea oaspeților a produs un reviriment în rândul nostru. Va să zică nu mai este un front compact de nicio parte. Clar că situația nu putea dura la infinit. Noi 41, plus oamenii de la mitraliere, nu aveau nici calitatea și nici pofta de a începe mișcări de lămurire. Eram condamnați să așteptăm ce va aduce soarta.

A venit seara și parcă simțeam că în cursul nopții care urmează se va lămuri soarta noastră. Așa a fost. Pe la orele 10½–11 seara, lună frumoasă, auzisem un zgomot de pași, fără vorbe, era interzisă vorba în front, dar în orice caz părea să fie o unitate mai mare. În fine, au apărut soldații austrieci. Le-am strigat că suntem aici o unitate de soldați din Reg. 46 Inf. Au înaintat neîncrezători, până s-au convins. Atunci ne-au lămurit: erau Regimentul 2 Infanterie Brașov, comandat de locotenent colonelul Benția, un ofițer român pe care îl cunoșteam de când eram elev la Brașov. Ni s-a spus că se restabilește frontul. Ne-au cerut informații: cine sunt la dreapta noastră, ce se află în față? Ce puteam să le spunem? Atât cât știam de la italieni. În față – italieni la o distanță mică, la dreapta nimic, gol.

Deodată a căpătat curaj și căpitanul Blanar. A început să strige, să dea comenzi, soldații să ocupe marginea vestică a dolinei. M-a luat în primire pe mine. Să așez în poziție de luptă mitralierele. Nu știa că nu am apă și că mașinile nu funcționează.

Când i-am cerut ordine precise, unde să așez mitralierele, foarte perplex a strigat la mine: „Asta știi dumneata mai bine, unde să le fixezi!” Ce să mă fac? Am luat pe sergenți să așezăm una din mitraliere la un capăt al dolinei și a doua în celălalt capăt. Era pe la miezul nopții. Nu ne-am luat măsuri de precauțiune, știind că italienii sunt la distanță considerabilă, iar noi avem un regiment în spate. La un moment dat, când discutam cu sergentul Massak, văd strălucind la o distanță de 15–20 metri o flacăra, o pocnitură și simt cum mă izbește ceva puternic în mâna dreaptă. În momentul următor simt cum se prelinge un lichid cald de-a lungul brațului inferior. Soldații noștri au început să tragă alandala, s-a produs panică și învâlmășeală, oamenii mei au sărit să mă ajute fără să știe cum. Atunci mi-a venit în minte că maiorul Pap are pe ofițerul sanitar al batalionului cu sine. Am pornit pe picioarele mele către caverna lui Pap, care era la o mică distanță, 40–50 metri. Am găsit pe Pap cu cei doi ai lui. Sanitarul și-a luat trusa, fără șovăială, a scos o foarfece mare cu care a tăiat mâneca hainei, a scos un bandaj și mi-a legat rana cu multă pricepere.

Pap se uita cu jind la mine și îmi zice – natural – românește. „Mă băiete vinde-ți rana ta cu 100.000 de coroane”. „N-o dau!” „Tu îți iei rămas bun de la porcăria asta de front și noi rămânem în halul acesta îngrozitor”.

Sanitarul a căutat să vadă cum rezistă legătura și a constatat că sângele a trecut prin bandaj. Mă întrebă dacă pot să merg pe picioare și dacă mă pot descurca pe aceste meleaguri, pentru că verosimil a fost lezată o venă și e pericolul să sângerez, dacă nu mi se aplică un tratament adecvat. Știam că mai pe urmă locul de prim-ajutor a fost în vale, la Spacapami care, după aprecierea mea, putea fi o distanță de 4–5 km în spate. Trebuia ca să plec înainte de a se crăpa de ziuă. Hotărârea am luat-o repede, l-am chemat pe Leonte să-mi ducă ranița și am luat-o la picior. Rar am fugit așa de repede în viață ca până atunci. Pe coastă în jos cam la 1 km se întindea o pădurice. Acolo trebuia să ajung. În mai puțin de 6–7 minute am fost în pădurice. Leonte găfâia și suspina după mine. Doar două zile a avut plăcerea de a-mi fi ordonanță. Înainte de a se crăpa de ziuă, am bătut la ușa închisă de la Regiments Hilfsplatz. Am cerut să fie trezit și înștiințat medicul căpitan dr. Szamek, medicul regimentului. Acestuia nu-i venea să creadă că sunt eu. La regiment am fost dați dispăruți și s-a renunțat de a ne mai căuta. A sunat la telefon comandamentului regimentului, de unde a răspuns căpitanul Poleretzky. Mare consternare și mirare. L-a rugat pe Szamek să nu mă trimită la spitalul de campanie până nu vine să vorbească cu mine. În 20 minute a fost la mine, povestindu-mi toată odiseea noastră. Abia acum și-a făcut o icoană fidelă asupra felului cum au decurs operațiunile din ultimele zile. În tot cazul regimentul renunțase la noi și ne-a dat dispăruți, de aceea n-a mai căutat legătura cu noi.

După ce mi s-a făcut un bandaj mai temeinic și Leonte mi-a adus bagajul de la Trainul regimentului, pe la orele 6 dimineața m-au încărcat într-o căruță sanitară și m-au trimis la spitalul divizionar care se afla la Mohorini, localitatea unde trebuia

să ne facem noi cele 14 zile de odihnă. Eram mai bine de 20 km în spatele frontului și credeam că am trecut de orice pericol. Pe la orele 10 am fost trezit din somn de două detunături puternice. În curtea spitalului au explodat două obuze trase de la distanță mare. Am aflat că italienii au în delta râului Isonzo două baterii de tunuri cu care trag la distanță lungă. Am trecut prin această încercare. În ziua aceea, cât am stat în spital, mi-au fixat mâna într-o șină de sârmă și un nou bandaj.

Ziua următoare, dimineața, cu duba sanitară am fost trimiși, cei transportabili, la gara terminus, până unde comunicau trenurile în spatele frontului la stația Sct. Daniel. Ajunși la gară, pe mine, ofițer, m-au așezat în sala de așteptare clasa I-a și a II-a a gării amenajată cu paturi în acest scop. Pentru soldați era o baracă mare cu paturi și cele necesare, unde așteptau sosirea trenului sanitar care nu avea ore fixe, așa putea zice că nici zile fixe. Pentru orice eventualitate exista și o bucătărie pentru alimentarea răniților și bolnavilor.

În sala de așteptare, unde erau vreo 12 paturi, am aflat un singur ofițer, un locotenent de honvezi, rănit la picior. M-am prezentat nemțește și cum vedeam că ofițerul cunoaște limba germană, m-am făcut că nu știu ungurește, m-am așezat pe un pat și, de la dolina de pe Făiti..., pentru întâia dată, am ajuns să meditez liniștit și să-mi fac planuri de viitor.

Pe la orele 11 a sosit o ambulanță de la un alt spital. Cu aceasta au sosit 3 ofițeri și mai mulți soldați. Ofițerii erau de la regimentul 8 infanterie din Brünn (Brno). Erau un căpitan și doi sublocotenenți. După prezentările de rigoare – n-am reținut numele niciunuia – au început discuțiile obicinuite între ofițerii de pe front. Căpitanul purta o barbă deasă, era ofițer activ și după scurta discuție, am constatat că era comandant de batalion.

La orele 13, am fost invitați la masă cei care puteam să ne deplasăm pe picioarele proprii. Am pornit cei patru, minus honvedul, la baraca unde se servea masa. După masă ne întoarcem în sala de așteptare. În ușa sălii, ordonanța îl aștepta pe sanitar și în cea mai neaoșă limbă românească, se adresă căpitanului: „Dom Căpitan, am colindat întreg satul acesta prăpădit și n-am găsit o țigare măcar”. Căpitanul îi răspunse, „Măi Tomo, încearcă la cătane, poate găsești una”. Eu, care aveam aproximativ 40–50 pachete de țigări „Egipțische III”, îi grăiesc în românește: „D-le căpitan, nu-l prefugați pe Toma, vă dau eu țigări.” „Mă, da tu cine ești?” „Un român bănățean”. „Și eu mi-s căpitanul Sabin Târziu de la dreiundvierzig”. „V-am cunoscut în ianuarie-februarie, în Segheti Lager”. „Da, este adevărat. De atunci am fost transferat la achter regiment Briunn și am lăsat să-mi crească barba, de aceea nu m-ai cunoscut. Tu cum ai fost rănit?” „A tras un italian în mine. Și D-vs?” „A tras Toma în mine!” „Bine, dar nu se văd urmele de arsură?” „Nu-s io cătană proastă. Am pus la umăr o gamelă și prin gamelă a tras Toma. Rana e perfect valabilă”. Discuția a urmat pe drumul acesta depănând toate evenimentele actuale și mai ales intrarea României în război și pătrunderea trupelor în Transilvania. Optimismul era la maximum. Trupele românești au ocupat Brașovul, Făgărașul, Miercurea Ciuc, Sf. Gheorghe,

Orșova, sânt la marginea Sibiului. Nu le mai împiedica nimeni în calea lor triumfală⁶¹.

În fine, pe la orele 6 seara sosește și trenul sanitar, în care am fost îmbarcați cu destinația Laibach (Lublijana). Pe la orele 10–11 seara am sosit la destinație. Am fost internați în spitalul de rezervă „Marianum”. Internatul liceului de fete „Marianum” a fost transformat în spital. Surorile, infirmierele erau călugărițele, profesoarele școlii. În fine, după multe luni de zile, am ajuns să dorm într-un pat adevărat, confortabil. Medicul chirurg al spitalului, dr. Nasek, ceh, conferențiar la catedra de chirurgie de la Universitatea din Praga, bun specialist, m-a dus la Röntgen, mi-a pus mâna în ghips, a stabilit fractura oaselor și lezarea nervilor de la brațul anterior.

La Laibach am luat contact din nou cu lumea din afară. Aici, din ziare, am aflat de retragerea trupelor române din Transilvania. Faptul era comentat cu mult entuziasm de ofițerii cu care locuiam împreună. La „Marianum” erau camere mari. Eram câte 8–10 ofițeri într-o cameră. Erau sălile de dormit ale fetelor, foarte încăpătoare. Natural că aceste camere erau asemenea Babilonului. În aceeași cameră erau ofițeri cu limba germană, ungară, română, cehă, slovacă, poloneză, sârbă, slovenă, italiană, ruteană, croată. Evident, la repezeală, se constituiau grupurile de interese. Nemții erau separați, rezervați, căutând să țină legăturile normale cu toți cei ce se aflau împreună. Ungurii îngâmfați, gălăgioși, lăudaroși, căutau să se ridice la suprafață. Românii găseau întotdeauna cea mai bună cale cu cehii, sârbii și croații⁶². Slovaci nu aveau o atitudine prea hotărâtă. Mulți dintre ei erau complet maghiarizați. Deși vorbeau maghiara cu un accent specific, de multe ori făceau pe patrioții unguri. Polonezii nu se prea atașau la nicio grupare. Nu te puteai bizui prea mult pe ei. Tot așa și rutenii.

Unguri erau destul de mulți, prin faptul că la Doberdo și San Michele lupta o divizie de honvezi, cea din Budapesta, curat ungurească, și Regimentul 46 Infanterie K.u.K. de la Seghedin și 39 Infanterie de la Dobrițin. Deci erau 6 regimente ungurești pe un front destul de redus. Români erau doar căpitanul Sabin Târziu și subsemnatul. Am găsit doi ofițeri cehi, ambii de rezervă, și un croat dalmatin, cu care am făcut cauză comună. Erau două camere rezervate pentru ofițeri. Eram în total 15–20 de ofițeri de rezervă, 3 activi. Când se discuta în general, natural limba de conversație era germană. Ungurii nu prea știau nemțește. Erau evreii unguri care vorbeau destul de bine germană. Evreii bătrâni nu știau

---

⁶¹ Așa cum se reflectă și în alte texte memorialistice, intrarea României în război și victoriile pe care armata română le-a reperat în Transilvania, în august-septembrie 1916, au determinat o schimbare extraordinară în atitudinea soldaților și ofițerilor români din armata austro-ungară.

⁶² Aceștia toți erau solidari împotriva imperiului din a cărei armată făceau totuși parte. În curând aceleași grupuri vor avea, în prizonierat, inițiativa constituirii primelor unități de voluntari.

ungurește și vorbeau în familie nemțește. (Prin) generația tânără, ajunsă la școală după anii 1875–1880, au devenit cei mai șovini și intransigenți unguri. Bunicii lor nu știau o vorbă ungurește, părinții aproximativ, dar ei erau mai mari patrioți decât ungurii adevărați. Datorită acestor împrejurări, s-a iscat un conflict foarte neplăcut în cameră, care putea să se termine rău de tot.

De obicei, în timpul mesei, și seara, înainte de culcare, ne aflam toți în camere și discutam în comun. În cursul zilei, cei ușor răniți, care puteau umbla și îmbrăca uniforma, ieșeau în oraș. Rămâneam doar 5–6 în spital, unii grav răniți, iar eu nu puteam îmbrăca uniforma din cauza gipsului masiv care mi-a fost aplicat.

Sabin Târziu, agitat peste măsură, din cauza evenimentelor de pe frontul românesc, era toată ziua în oraș, în cafenele, căuta să afle știri, care nu puteau apărea în ziarele foarte sever cenzurate. De obicei noi tăceam și ascultam. Nu luam parte la discuțiile care erau departe și străine de noi. Într-o seară, discutându-se retragerea trupelor române, un locotenent ungur-evreu, Havas, care nu era rănit, ci bolnav, spunea că are ulcer la stomac, și că alimentația de pe front – era ofițer la trainul unei divizii – nu-i prieste, a început să discute pe un ton ridicat, bațjocorind într-un mod inadmisibil pe români cu expresiile tipice, ofensatoare, pe care ungurii le foloseau la adresa noastră. Preamărea vitejia ungarilor, care i-au pus pe fugă pe valahii ce au îndrăznit să încalce teritoriul sfânt al coroanei Sf. Ștefan și care au îndrăznit să viseze la anexarea Transilvaniei. După război, vor ști ungurii să ia măsuri adecvate ca să-i pună cu botul pe labe pe acești nemernici de valahi puturoși. Sabin Târziu fierbea, vedeam că explodează. La un moment dat nu s-a mai putut stăpâni și a izbucnit: *„Nu-i veți pune D-vs niciodată cu botul pe labe pe valahi. Sper că nu ești atât de redus să crezi că acest război poate fi câștigat de Germania și Austro-Ungaria”*. Ca ars a sărit Havas țipând: *„Ați auzit declarația de înaltă trădare a d-lui căpitan?! Veți fi martori. Voi reclama cazul la Curtea Marțială”*. Stupefacție, stânjeneală. Doi-trei unguri îl aprobau cu jumătate de gură pe viteazul Havas. La aceasta se ridică un căpitan activ austriac, om mai în vârstă și spune calm: *„Este regretabil că d-l căpitan Târziu a putut rosti astfel de cuvinte, mai ales în calitatea lui de ofițer activ, dar trebuie să constatăm că noi am discutat aici într-un cadru camaraderesc și nu trebuie să trecem cu vederea, că dl. locotenent a întrebuințat cuvinte aspre și ofensatoare la adresa românilor care, cu drept cuvânt, au jignit pe cei doi camarazi români din mijlocul nostru. Eu propun ca d-l căpitan Târziu să-și retracteze cuvintele rostite într-o stare de enervare și să închidem incidentul”*. Târziu, care între timp și-a dat seama de situație, foarte enervat dar demn a rostit: *„Regret că m-am lăsat scos din fire și am rostit cuvinte care nu trebuiau spuse, dar cuvintele ofensatoare ale locotenentului Havas m-au scos din sărite și m-au adus într-o stare, că nu mi-am dat seama ce vorbesc. Cer scuze camarazilor că am provocat o situație atât de neplăcută”*. Havas stătea la o parte îmbufnat fără să rostească un cuvânt. Un alt ofițer, cred polonez, s-a dus la Havas, l-a luat și l-a făcut să-i întindă cu greu mâna lui Târziu. Căpitanul austriac a luat din nou cuvântul zicând: *„Cele petrecute rămân între aceste ziduri. Aceasta este o chestiune de*

onoare". În felul acesta s-a închis un incident care putea să se sfârșească neplăcut pentru Târziu⁶³.

A doua zi s-au format două trenuri sanitare care urmau să transporte răniții în interior. Unul pleca spre Viena, celălalt spre Budapesta. Fiecare rănit căuta să ajungă cât se poate de aproape de casa lui. Singur Târziu n-a dorit să meargă spre ai lui. A căutat să mă capaciteze și pe mine să merg în Austria, argumentând că am ocazie să mă perfecționez în limba germană, spitale mai bune, tratament mai civilizată decât în Ungaria etc. Se vedea că nu dorește, cătuși de puțin, să călătorească cu Havas înspre Ungaria. Eu i-am explicat că am interes să ajung la Budapesta. Poate mai pot prinde un semestru, eventual doi, la facultate. Doctorul Nasek mi-a proorocit că cel puțin 4-5 luni voi fi spitalizat și tratat. De fapt am stat 6 luni în spital. Cu multă părere de rău m-am despărțit de inimosul patriot român, Sabin Târziu. Între ofițerii români din armata K.u.K., nu am întâlnit nici unul ca el.

În trenul sanitar, compus din vagoane de dormit pentru ofițeri și vagoane speciale amenajate pentru soldați, am plăcerea să-l întâlnesc pe Octavian Neagoe, prieten de la Brașov, cu 3 ani mai mare decât mine, medicinist pe anul ultim, care, în calitatea lui de Sanitätsleutnant, era comandantul trenului. A fost o călătorie agreabilă până la Budapesta. Am sosit noaptea, după miezul nopții. A durat cam 3 ore până am fost repartizați. Eu cu încă un ofițer am fost internați într-un spital al Patronajului, plasat într-o școală medie pe Hernád utca, situat în imediata apropiere a gării de vest (Nyugaty pályaudvar).

N-aș putea afirma că spitalul corespundea scopului. Totul era improvizat. În spatele frontului erau de înțeles astfel de improvizatii la spitalele de campanie. Nu se potriveau deloc însă, într-o capitală unde se cuvenea să se ofere „eroilor” răniți o altă îngrijire.

După aproape un an de zile am ajuns să fac baie. Dar ce baie? De tot primitivă. Câteva vâni de baie așezate într-o fostă cameră a școlii. În fine, pentru o curățenie sumară mergea. Mă simțeam cât se poate de fâstâcit. Cum nu puteam să mă ajut cu mâna dreaptă, am fost avizat la ajutorul infirmierei, care era o doamnă de la Crucea Roșie, într-un halat impecabil, care nu s-a jenat deloc să mă dezbrace la pielea goală și să mă frece bine, cum se cuvenea unui soldat venit de pe front, destul de jegos. Doamna avea mult spirit, era și frumoasă, cu care m-am împrietenit și am rămas în bune raporturi în cele 6 luni petrecute în spitalul din Hernád utca.

Am fost plasat într-o cameră cu patru paturi, în care nu se afla nimeni. Infirmiera de noapte, o profesionistă, mi-a comunicat că încă un pat este ocupat de

---

⁶³ Evident, erau cazuri particulare. În alte texte memorialistice, cum este cel privind prizonieratul rusesc al lui Petre Nemoianu, sprijinul cel mai puternic și prietenia cea mai strânsă acest ofițer român o va avea cu un coleg evreu care visa la construcția unui stat evreu în Palestina, ceea ce-l făcea adversar al ideii imperiale austro-ungare. Se vor susține unul pe celălalt pentru a rezista agresivității unor ofițeri unguri și germani.

un locotenent, care însă fiind din Budapesta, judecător, doarme la locuința lui și vine dimineața cu ½ oră înainte de vizita medicală.

De fapt, înainte de ora 8 a apărut dl. locotenent Tóth Miklós, un bărbat simpatic, în jur de 30 de ani, care mi-a spus că este judecător la Judecătoria de Ocol din Markó utca. I-am destăinuit că sunt student în drept, am dat examenul de anul întâi, am fost înscris și pe semestrul I din anul doi, cu concursul portarului Ciobanu și acum aș dori, dacă se poate, să mă înscriu pe semestrul II al anului doi. Indexul se află în păstrarea maestrului Ciobanu. Tóth, care făcuse facultatea la Budapesta, nu avea contingentă cu tata Ciobanu și nu îl cunoștea.

Mi-a dat sfatul, ca la vizita medicală să cer să mi se elibereze un certificat de la spital, în care să se spună că voi fi internat cel puțin 3 luni, până la sfârșitul semestrului. Aflându-ne la sfârșitul lunii septembrie, eram în 27 septembrie, mă mai puteam înscrie și că dânsul se oferă să-mi dea tot concursul, eu neputând părăsi spitalul. S-a obținut fără greutate certificatul medical, care a fost predat, împreună cu 40 coroane, lui tata Ciobanu care, după aproximativ 10 zile, personal, mi-a adus indexul la spital, cu toate semnăturile profesorilor. Mi s-a plâns că îi merge greu de tot. Are puține ajutoare și dispozițiile sânt severe. Nu pot fi înscriși numai acei studenți, care produc dovada că nu sunt mobilizați sau prezintă certificat medical la fel cu al meu. Mi-a destăinuit că singurul ajutor de *Doamne ajută* îl are tot într-un bănățean de-al nostru, Tibi Gruescu, care este foarte, foarte descurcăreț. Nu era nevoie să mi-l descrie pe Tibi, copilul dascălului Gruescu din Ciacova, care îmi era prieten și îi cunoșteam bine aceste calități. I-am trimis salutări lui Tibi, care după 3-4 zile, mi-a făcut și el cinstea să mă viziteze și să-și ofere bunele servicii, de care de fapt am avut nevoie.

De altfel acest Tóth, conform obiceiului consacrat, mi-a transmis regulile de comportare din acest spital. Mi-a spus că spitalul este al Patronajului, susținut din daniile oamenilor cu dare de mână și că statul nu contribuie cu nimic afară de serviciul medical. Spitalul avea în total patru medici și corpul de gardă, cu un efectiv de aproximativ 8-10 soldați cu un subofițer. Comandantul spitalului era medicul-căpitan în rezervă dr. Glaser, în civil medic de ... femei. Chirurgul, medic-căpitan dr. Lakatos, ajutat de un medic locotenent și un medic sublocotenent. Spitalul nu avea decât secție de chirurgie. Avea 20 de paturi pentru ofițeri și 200 de paturi pentru soldați, deci era un spital de capacitate mică.

Infirmierele de zi erau toate voluntare, cocoane din buna societate, ale căror șefă era contesa Hadik. Soțul ei a fost ministru în repetate rânduri și chiar, scurt timp, prim-ministru. De fapt conducerea efectivă o are vicepreședinta, d-na Marczibányi. Aceasta era soția unui moșier bogat, de veche familie nobilă, era o bună organizatoare, petrecea zilnic 5-6 ore în spital. Avea o gură spurcată, care te puneă în încurcătură, dar o femeie bună și destoinică.

Acea care era omniprezentă, era secretara Hausmann Grete. Văduvă de război, soțul ei, căpitan, a căzut în luptele din toamna anului 1914, pe frontul din Galiția.

Tatăl ei, colonel pensionar, era reactivat pe timpul războiului. Mama ei, şvăboaică din Buda, avea o casă cu etaj pe Margit Körút, casă care a constituit dota, atât pentru mamă, cât şi pentru fată, mai târziu. Avea o fetiţă de 3 ani. O persoană excepţional de simpatică, conştiincioasă, era direct creată pentru acest post. Deşi era voluntară, pentru faptul că făcea serviciul administrativ, era singura care primea o remuneraţie lunară, care era o întregire a pensiei destul de modeste.

Sfaturile date de lt. Tóth erau destul de ample. Un ofiţer K.u.K. este om de onoare şi discret. Coccoanele, unele dintre ele, îşi au legăturile, mai bine zis aventurile lor amoroase. Este chestiunea pur particulară a fiecăreia, de care nu iei act. Decât să umbli haimana după femeii prin oraş, e mai bine să cauţi o legătură în spital. Secretara Grete este liberă, frumuşică, tânără, n-are decât 24 ani şi pe deasupra are o fiinţă foarte plăcută şi discretă. În cele 6 luni petrecute în spital, mi-a fost de un folos nespus de mare.

Am venit de pe front fără haine şi fără lenjerie. Când am fost rănit, sanitarul maiorului Pap a luat foarfeca şi a tăiat în lung mâneca de la haină şi manta. Grete mi-a adus croitor în spital, croitoreasă de lenjerie, pantofar, aşa că m-am echipat nou-nouţ din cap până în picioare. Bani aveam suficienţi. Solda economisită pe un an întreg, plus alocaţia de echipament de la plecarea pe front. Aveam vreo 4.000 de coroane ori 2 costume noi, 1 manta, pantofi, lenjerie, laolaltă m-au costat cam 1.200 – 1.300 coroane.

Cum nu puteam părăsi spitalul, deoarece nu mă puteam îmbrăca din cauza braţului în ghips, ori un ofiţer, care nu era îmbrăcat regulamentar, nu putea circula prin oraş, toată ziua eram în societatea surorilor, a cocoanelor cu care s-a înjghebat o partidă de cărţi „Lorum”, acest joc era la modă. Animatoarea era d-na Marczibányi, vicepreşedinta, o cartofoare pătimaşă. Partenere regulate erau d-na Kremser Wilhelmina, şefa depozitului de lenjerie, albituri şi pansamente. O tânără văduvă de 36 ani, foarte bogată, avea o fabrică de textile, care a donat tot ce este pânzărie, cearceafuri, lenjerie, prosoape gratuit şi pe care, natural, le completa. Ocupaţia ei nu reclama mai mult de 1 oră pe zi. A treia era o tânără domnişoară de 19-20 de ani, Zeucker Csilla, singura evreică dintre infirmiere, mai precis semievreică. Mama ei, decedată, a fost creştină vieneză. Tatăl ei era mare fabricant şi în acelaşi timp mare comerciant de sticlărie. A donat toată sticlăria şi vesela necesare pentru spital şi, natural, completa lipsurile. În felul acesta a ajuns ca fiica să fie în buna societate. Csilla era o fată excepţional de frumoasă. Blond închis, cu o siluetă impecabilă, dornică de a parveni. Era sora instrumentară în sala de operaţii, unde mai funcţiona o soră instrumentară de profesie, vieneză, fată cultă, frumuşică, de familie, care a venit la Budapesta pentru a-şi putea ajuta părinţii, care la Viena duceau lipsă mai ales de alimente. Tatăl său era profesor secundar. Fata era logodită cu un medic, dar nu prea făcea caz de aceasta. Mai uita câteodată de logodnă.

Mai activau în spital aproximativ 25 de surori de Cruce Roşie, toate femeii cu situaţie, mai tinere, mai bătrâne. Unele făceau de serviciu pe secţii, înainte de prânz, de la 8 – 13,30, iar după masă, un număr redus la jumătate, de la 14 la 19,30.

Altele conduceau bucătăria având personal de serviciu plătit tot de dânsule. Altele erau la spălătorie, magazia de alimente. În tot cazul spitalul era ținut la nivel corespunzător. Curățenie exigentă, lenjerie curată, mâncare gustoasă și suficientă.

„Lorum”-ul era deschis de d-na Marczibányi după vizita medicală de dimineața și după terminarea lucrărilor birocratice, deci pe la 10 a.m. și dura până la 12,30, când se servea masa. Fiecare jucător avea un supleant, în afară de mine, care eram totdeauna disponibil. Miza era destul de mare. La început m-a speriat puțin. Era de 10 ori mai mare decât miza cu care obișnuiam noi să jucăm. După primele jocuri m-am lămurit și m-am liniștit. Am văzut că eu nu pot decât să câștig. Doamna Catinca Marczibányi se hazarda, nu se uita la bani, D-na Wilma câștiga slăbuț, dar juca cu multă patimă. Csilla juca abil. La nici una nu contau banii. Dispuneau, fiecare în parte, de multe milioane. Juca câteodată și Grete. Ea trebuia să câștige totdeauna, deși juca slab. Eu, tacit, în prima lună am câștigat deseori, cât am cheltuit cu echipamentul, așa că am început să devin capitalist.

Raporturile mele cu Grete fiind cunoscute, am fost cruțat. Dar Csilla se apropia tot mai mult, însă cu gânduri cinstite. A trebuit să constat că era fată cinstită, care nu s-a compromis cu nimeni. A avut săraca o dezamăgire completă. Fată foarte frumoasă, foarte bogată și foarte deșteaptă, era în același timp, în mod inexplicabil, și foarte snoabă. Dorea să se căsătorească cu un aristocrat. Era pe cale să o facă. În primăvara anului 1916, a făcut cunoștință cu un căpitan de husari, contele Z., la un bal al Crucii Roșii. Tipul nu era prea chipeș și nici exagerat de tânăr, dar era conte. După câteva săptămâni s-a făcut logodna. Scurt timp după logodnă Csilla primește o scrisoare, în care mai era o scrisoare. Îi scria o domnișoară că (*sic!*) contele i-a făcut curte timp de 6 ani, a avut relații cu el, i-a fâgăduit căsătoria, fata era de familie nobilă scăpătată, ca acum s-o părăsească ingrat. Anexează și scrisoarea de despărțire a contelui, unde acesta caută să explice că nu a avut altă cale de ales decât să se căsătorească cu acest sac de bani blond, care este Csilla, pentru creditorii care îl presează și era în pericol să-și piardă și gradul în ierarhia militară, dar că numai pe ea o iubește și îl doare că nu are altă soluție.

Csilla, natural, în acea zi a stricat logodna, s-a lecuit de aristocrați, dar o dureau și mai ales o supărau vorbele de mângâiere ale colegelor mai bătrâne, care cu deosebită plăcere o consolau. A constatat repede că în mine și Grete are doi prieteni sinceri cu care vorbea deschis și n-o mințeau. După ce am putut ieși din spital, am fost invitați la ei acasă și la masă în duminici și în sărbători. Am cunoscut pe tatăl ei, Zeucker, mare capitalist, clarvăzător, concepții largi, având principiul „*Leben und Leben lassen*”. Soarta Csillei a fost să se mărite totuși cu un aristocrat. În anul 1918 s-a căsătorit cu un austriac, baronul Beck, cu care a avut o bună căsnicie.

După amiezile le aveam libere. În oraș nu puteam ieși. Lorum nu aveam cu cine juca. Sora de după-masă era d-na Gerloczy, o fandosită nesimpatică, așa că cel mai bun lucru a fost să mă pun pe carte. Aproape 3 luni m-am pregătit pentru examenul de anul doi din materiile de drept constituțional și administrativ și

economia politică. Profesorii îi aveam aleși dinainte, aceiași la care am fost înscris și la care după ce am putut ieși în oraș – timp de cam o lună de zile – am audiat cursurile regulat.

Examenul a fost fixat pe data de 16 decembrie. Deși examenele erau publice, la cele de an nu era public, rar câte un membru de familie sau un coleg. La examen ne prezentam în grupuri de 8 și ținea două ore la o disciplină, minus sfertul academic. Deci cam ¼ ore de persoană. Lista se forma după alfabet. Eu, cu litera B, cădeam totdeauna în primul tur.

Examenul a început cu dreptul public, profesor fiind Nagy Ernő, un bun specialist și care dacă nu ne era prieten, în orice caz nu ne dușmănea pe români. M-am prezentat pentru a face impresie cu brațul drept legat într-o năframă neagră de mătase și pe piept cu trei medalii de război. Medalia mare și mică de argint și „Karl Truppen Kreuz”. Pe lângă toate acestea eram și temeinic pregătit. Fix la 8 și 15 minute s-a început examenul și a durat până la ora 10. În fața unei mese lungi, verzi, erau așezate 8 scaune pe care ședeam noi, „acuzaii”. Examinator profesorul dr. Nagy Ernő, asistat de conferențiarul dr. Illés Gyula. Înaintea mea, în alfabet, erau trei, al căror nume începea cu litera A. Din cei 8 eram 2 militari, ambii din spital, răniți, restul de 6 erau parte „untauglichii”, neapți pentru serviciul militar, parte absolvenți de teologie, scutiți de serviciul militar. Colegii mei, deși liberi, civili, erau destul de slab pregătiți. Din cei opt, 5 erau corigenți, respectiv repetenți. Trebuie să recunosc că a fost cel mai reușit examen din cariera mea de jurist. Am avut 3 luni întregi timp să-l pregătesc și pe lângă acestea nu era un examen greu.

La sfârșitul examenului, profesorul Nagy, a ținut să mă felicite călduros pentru răspunsurile date. Deodată aud în spatele meu câteva aplauze. Când mă întorc, constat că aveam public. Pe lângă cei 2-3 colegi, care erau prezenți mai mult să se informeze pentru că în ziua următoare veneau ei la rând, erau prezente Grete, Csilla, Vilma cu fetița ei, Magda.

A urmat la ora 10 și 15 minute examenul cu profesorul baronul Lang, fost, în repetate rânduri, ministru al comerțului, un bătrân cu barba albă, impozantă. Nașul lui Pavel Nicolaevici... Examenul a decurs la fel ca și la Nagy, dacă se poate și mai bine. Natural reușita a trebuit sărbătorită cum se cuvine la cafeneaua „Astoria”, iar seara, la cină, ne-a invitat Vilma la dânsa pe toți, plus doamna Marczibányi, care a găsit o scuză și nu a venit, deși și dânsa m-a felicitat foarte călduros și mi-a făcut cadou 5 sticle de vin Tokay din anul 1896, anul nașterii mele. Vilma la cină a mai invitat două prietene și colege de-ale ficei sale, Magda (16 ani), pe Bodó Klári și pe Hoffmanrozsi. Puștance frumusele și drăguțe, dar care nu mă amuzau deloc. De altfel Csilla, sinceră totdeauna, i-a și spus Vilmei: „Fetele, puștancele să-și caute cavaleri de nasul lor între elevii de la liceu, pe simpaticul nostru cavaler comun să-l lase în pace. Nu avem loc și pentru ele”.

Văzându-mă scăpat de examen, după amiezele și serile libere, putând acum să ies nestingherit în oraș, m-am hotărât să-mi caut puținii prieteni și cunoscuți români. După orele 6 seara m-am dus la sediul „Petru Maior”, unde la această oră

aveau obiceiul să se întâlnească studenții. Am găsit 4–5 studenți necunoscuți, absolvenți de teologie, toți uniți. Ortodocșii aveau treburi mai importante de făcut și mai plăcute, decât să frecventeze Societatea „Petru Maior”⁶⁴. N-am putut înjgheba o conversație utilă. Nu aș putea spune că cei prezenți au fost entuziasmați de prezența mea la Societate. Nu mă cunoșteau, nu aveau încredere în nimeni. În urma războiului cu România, persecuțiile românilor și în special ale intelectualilor au ajuns la un grad maxim. Noi, cei din armata K.u.K., o simțeam în tot cazul mai puțin. Ofițerii K.u.K. erau castă aparte, la care persecuțiile oficialităților maghiare nu ajungeau.

De aici am plecat la lăptăria din Kecskeméti utca, unde seara, în mod obicinuit, profesorul Alexici⁶⁵ trona în fruntea unei mese, în jurul căreia se adunau 8–10 studenți români și unde se discutau tot felul de chestiuni la ... un pahar de lapte, politice, literare etc. Și aici gol. Se vede că războiul cu România a dizolvat societatea. Alexici e cam oportunist politic, se ferea să se expună.

Natural pe mine o cină cu orez sau griș cu lapte nu mă satisfăcea, așa că am plecat să cinez la cafeneaua „Miénk”, unde în mod obișnuit găseam români, în special pe aceia cu domiciliul stabil în Budapesta. Aici mi-a surâs norocul întrucâtva. La masa lungă din fund, l-am zărit pe prietenul Moise Baltă, student veteran, funcționar la poștă, care locuia la Emma néni, pe Tüzoltó utca și care îi zicea Mózsi. Moise Baltă, făgărășan, bun român, figură binecunoscută în sânul românilor din Budapesta. Cu dânsul la masă, citea gazetele un locotenent, cu o mustăcioară blondă, pe care mi l-a prezentat Moise și pe care îl chema dr. Iustin Nemet, avocat din Timișoara, originar din Nădlac. Știindu-l pe Moise și puțin ziarist și totdeauna bine informat, i-am cerut să-mi dea veștile, noutățile la zi. Moise s-a dovedit de astă dată prea puțin informat. Fiind funcționar public și scutit de armată, nu se expunea, dar mi-a făcut o recomandare. Tu și Iustin sunteți ofițeri K.u.K., duceți-vă la „Jägerhorn” (cafeneaua „Vadászkürt” unde-și aveau locul de întâlnire corifeii politici români), acolo puteți afla știri din belșug. Vouă nu vă are nimeni grija, puteți pătrunde oriunde.

După ce am cinat copios, Nemet mi se adresează cu cuvintele: „*Prietene, nu joci cumva calabrias, piquet sau taroll?*” Le jucam pe toate. Ne-am așezat la o masă de cărți (în toate cafenelele budapestane și vieneze era o parte separată unde se jucau cărți, jocurile hazarde, pocker, farbă, baccarat erau interzise), având chibiș pe Moji. În Iustin Nemet am găsit un om de lume, vesel, cu spirit, cu care m-am împrietenit repede, deși era cu 10 ani mai mare ca mine. La despărțire ne-am înțeles cu Iustin, ca a doua zi după-masă să ne întâlnim la un „schwartz” la „Jägerhorn”, zis și făcut.

⁶⁴ Asociație a studenților români din Budapesta.

⁶⁵ Gheorghe Alexici (1864–1936), profesor de limba română la Universitatea din Budapesta (din 1897), folclorist. Din punct de vedere politic împărțăsea convingeri social-democrate.

Iustin spunea că îl cunoaște așa, mai fugitiv, ca un coleg mai bătrân pe Ștefan Cicio-Pop⁶⁶. Cafeneaua „Jägerhorn” era situată pe o stradă mai neînsemnată și avea un aspect destul de modest, în comparație cu celelalte cafenele mari și luxoase din Budapesta. Intrând în cafenea m-a frapat liniștea ce domnea, lipsa mutrelor de evrei gălăgioși care dominau în celelalte cafenele. Aspectul era sobru, dar distins. Ne-am retras în partea din spate, unde era amenajată o sală specială pentru jocurile de cărți. Cel dintâi om, pe care l-am zărit a fost profesorul meu de limba latină de la Brașov, Nicolae Sulică⁶⁷, care ședea la o masă cu deputatul Nicolae Șerban⁶⁸, avocat din Făgăraș, pe care îl cunoșteam din vedere, din timpul anilor de studenție din Brașov.

Nicolae Sulică, prieten cu Arsenie Vlaicu⁶⁹, trădătorul, prietenul lui Mangra⁷⁰, Brote⁷¹, Slavici, când s-au apropiat armatele române de Brașov, a fugit cu Arsenie Vlaicu la Budapesta, unde a rămas în continuare. Nu avea obrazul să se întoarcă la Brașov, să sprijine gimnaziul român amenințat cu desființarea, pentru faptul că aproape toți profesorii au urmat armata română, părăsind Brașovul. Pentru ca gimnaziul să poată supraviețui, s-au întors la catedră toți pensionarii: Pandele Dinca, Nastasi Ilasievici⁷² etc., oameni bătrâni, toți binișor peste 70 de ani. Sulică, care tot mai avea rămășițe de sentimente românești și temându-se că înapoindu-se la Brașov va fi numit director la liceu, a preferat să rămână la Budapesta. Era el trădător și prieten cu Vlaicu, dar nu voia să meargă așa de departe ca să fie călăul gimnaziului.

Niculiță Șerban era un alt specimen interesant al vieții politice românești din Ardeal. Fiul preotului unit din Voila, comună din apropierea Făgărașului, nobil de

---

⁶⁶ Ștefan Cicio-Pop (1865–1934), unul din liderii Partidului Național Român, avocat, unul din apărătorii memorandiștilor, deputat de Șiria (1905–1918). Va fi membru al Consiliului Dirigent, departamentul de justiție (1919–1920). După 1918 deputat și chiar președinte al Camerei.

⁶⁷ Nicolae Sulică (1877–1949), publicist, profesor la gimnaziul din Brașov, colaborator al „Gazetei Transilvaniei”. După Unire, a ocupat un post de profesor la liceul „Al. Papiu-Ilarian”, din Târgu-Mureș. A publicat câteva lucrări de istoria culturii, folclor.

⁶⁸ Nicolae Șerban de Voila (1865–1932), avocat, deputat în parlamentul ungar începând din 1892 în cercul Arpaș din comitatul Făgăraș. În 1918 a îndeplinit funcția de președinte al Consiliului Național Român din comitatul Făgăraș, a luat parte la Marea Adunare de la 1 decembrie.

⁶⁹ Arsenie Vlaicu, profesor la școala comercială din Brașov, din 1897 director, proprietar al gazetei brașovene „Deșteptarea”, apărută între 1905–1917.

⁷⁰ Vasile Mangra (1852–1918), cleric ortodox, episcop și arhiepiscop, mitropolit al Ardealului (1916–1918), a fost inițial un extrem de activ militant în cauza națională, dar ulterior a fost considerat trădător și colaboraționist.

⁷¹ Eugen Brote (1850–1912), publicist și om politic român din Ardeal, vicepreședinte al Partidului Național Român, susținea direcția activismului politic.

⁷² Ip. Ilasievici a fost profesor de istorie naturală la Gimnaziul din Brașov.

Voila ca mulți alți făgărășeni, o parte mică cu patalamale din partea voievozilor Munteniei din vremea în care Făgărașul era feuda domnilor Munteniei, partea cea mai mare nobilați de conții Majlath⁷³, de origine română din Poiana Mărului și de contele Teleki,⁷⁴ român din Recea, ajuns cancelar al principelui Apaffy⁷⁵ al Transilvaniei. Acești români, ajunși la demnități mari, nu au uitat de conaționalii lor din Făgăraș și au fabricat o sumedenie de nobili cu diplomă în lege, pentru a-i scăpa de iobăgie. Nicolae Șerban ajuns avocat în Făgăraș, ambițios, să nu zic vanitos, după ce românii au decretat pasivitatea, el s-a gândit că tot e mai bine să fie ales el deputat în circumscripția Arpașul de Jos decât să lase venetici unguri și evrei să ia mandatul.

Aici trebuie să menționez că în cele două circumscripții electorale din județul Făgăraș, și anume circumscripția Făgăraș și Arpașul de Jos, au fost aleși în repetate rânduri cei doi mari scriitori maghiari Jókái Mór⁷⁶ și Mikszáth Kálmán⁷⁷. Trebuie să recunoaștem că în scrierile lor, ambii autori vorbesc cu multă simpatie de români⁷⁸. Ambii au romane cu subiecte românești. Mikszáth are „*A szelistyei asszonyok*”, Jókái are romanul „*Frăția neagră*”, „*Castelul din Carpați*”⁷⁹ și se ocupă cu românii și în alte scrieri. Trebuie să spunem că în unul din volumele unde și-a scris memoriile, Jókái, care a fost șeful serviciului presei al guvernului lui Kossuth în 1848–1849, în legătură cu atacul lui Hatvani împotriva lui Avram Iancu la Abrud când a fost omorât Dragoș, Jókái ia partea lui Avram Iancu și scrie textual: „*Este omenesc și de la sine înțeles că după atacul mârșav și necavaleresc al lui Hatvani, care a atacat oameni neînarmați contrar acordului intervenit între părți, s-a ridicat și frunza și iarba și tot ce a fost românesc s-a sculat și a năvălit asupra invadatorilor necruțând pe nimeni în calea lor*”⁸⁰.

Nicolae Șerban a candidat în vremile de după Memorandum în circumscripția electorală Făgăraș și a fost ales deputat cu program guvernamental. Până în anul 1906 Șerban a reprezentat în Camera ungurească cercul Arpașul de Jos. N-a ținut niciun discurs în Cămeră. Nu era orator. Se spune că la o alegere, pe când candida

⁷³ Familie nobilă maghiară, originară din Ungaria Superioară, cu un rol mai important în istoria Transilvaniei, în secolul al XVII-lea.

⁷⁴ Familie nobilă maghiară din Transilvania. Cel mai important reprezentant a fost Mihail Teleki (1634–1690), cel care a condus în realitate principatul ardelean în timpul lui Mihail Apaffy.

⁷⁵ Probabil se face referire la principele Transilvaniei, Mihail Apaffy (1661–1690).

⁷⁶ Jókái Mór (1825–1904), scriitor maghiar, autorul unor faimoase romane istorice.

⁷⁷ Mikszáth Kálmán (1847–1910), scriitor maghiar aflat între întemeietorii prozei realiste în istoria literaturii ungare.

⁷⁸ Vezi, în această chestiune, volumul M. Mitu, S. Mitu, *Românii văzuți de maghiari. Imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1998, pp. 176–204.

⁷⁹ Confuzie, această carte aparține lui Jules Verne.

⁸⁰ Atât discursurile rostite în parlament cât și articolele politice de presă ale acestui autor sunt publicate în Jókái Mór, „*Összes művei*”, redactor Lengyel Dénes, Nagy Miklós, seria *Cikkek és beszédek*, II–VI, Budapeșt, 1967–1975.

la Arpaş, opoziţia maghiară a pus şi ea candidat în acea circumscripţie, în persoana unui evreu, fabricant bogat, care era dispus să cheltuiască sume considerabile pentru a fi ales. Situaţia lui Şerban a devenit deodată inedită. Trebuia să facă propagandă pentru a-şi combate rivalul. Până atunci a fost ales fără contracandidat, aşa că (*sic!*) campania electorală a fost doar un marş triumfal şi o ocazie de petreceri. Cum Niculiţă nu era deloc orator, nici chiar în faţa instanţelor judecătoreşti nu pleda niciodată pentru acest scop, îşi căuta stagieri talentaţi, pe care îi plătea bine. Virgil Pagubă mulţi ani a lucrat în biroul lui Şerban.

A ţine discursuri şi a cerşi voturi în propagandă era greu. În fond el era român şi naţionalist, dar om care se împăca şi cu guvernul care nu-i cerea nimic, decât votul în Cameră. Niculiţă a găsit soluţia. S-a prezentat în faţa alegătorilor din comuna Viştea de Jos, una din cele mai mari comune din circumscripţie, şi a ţinut următorul discurs: „*Fraţilor! A venit de nu ştiu unde un amărât să candideze contra mea. El vă promite marea şi sarea. Nu-l costă nimic. Eu vă cer un singur lucru. Dacă vine înaintea voastră să vă solicite votul cereţi-i să facă ca şi mine. În numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh, amin! Tatăl nostru care eşti în cer...*”. Ştia Niculiţă „*Tatăl nostru*” pe de rost, căci doar era fiu de popă. Şi a învins Şerban cu mare majoritate de voturi, evreul a cheltuit banii degeaba.

Şerban îi imita pe gentry unguri, umbla în caleaşcă trasă de 4 roibi pur sânge. În îmbrăcăminte îi imita de asemenea. Era mare vânător de cerbi, urşi, capre negre etc. Bordura aleilor de la vila sa din Făgăraş era făcută din sticle de şampanie întoarse cu fundul în sus. Era un izvor nesfârşit de glume. A făcut un pariu şi l-a câştigat, că o noapte întregă va povesti glume fără să se repete şi a făcut-o. Nu se dădea înapoi de la chefuri în toată legea. Îşi avea sursa de băuturi pe ales. Vinul roşu îl aducea de la Miniş, vinul alb de la Şard şi de la Valea Lungă, de la Binder. De fapt erau vinuri alese. Îşi avea prietenii de chef care rezistau, nu glumă. La aceste chefuri se cânta „*Deşteaptă-te române!*”. După ieşirea Partidului Naţional Român din pasivitate⁸¹, a candidat şi a fost ales cu programul Partidului Român, decât că a schimbat circumscripţia. Dânsul a candidat la Făgăraş, iar Arpaşul de Jos l-a cedat lui Alexandru Vaida. Judeţul Făgăraş tot timpul a trimis numai deputaţi naţionalişti⁸² în dieta maghiară.

După izbucnirea războiului cu România, cu toată imunitatea parlamentară de care beneficiau deputaţii, a fost ridicat de către jandarmeria maghiară şi expedit la Budapesta. După retragerea trupelor române⁸³ i s-a permis să se întoarcă la Făgăraş, cu domiciliul forţat, nu avea dreptul să părăsească oraşul sub niciun pretext, iar din casă nu avea voie să iasă decât între orele 8–14. După Unire nu a primit demnităţile la care râvnea ale judeţului Făgăraş. După plecarea din

⁸¹ Schimbarea aceasta radicală s-a produs la Conferinţa de la Sibiu a Partidului Naţional Român, care a avut loc în ziua de 20/23 ianuarie 1905.

⁸² Evident, sensul este de „naţionali”.

⁸³ Este vorba despre retragerea armatei române din Transilvania din septembrie 1916.

prefectură a fost ales senator și a continuat să nu vorbească nici în Senat. Doar pe culoarul Senatului și la bufet povestea glume. Întâlnindu-l la bufet, prietenul lui, Alexandru Vaida îl întreabă: „Măi Niculiță, ce mai fac boierii din Făgăraș?” Răspunde: „Dragă Alexandre boierii din Făgăraș au pierit. A mai rămas doar Nicolae Șerban de Voila și Vasu de ... noapte”. Îl viza pe dr. Octavian Vasu⁸⁴, prefectul care i-a urmat și marele rival al său. A murit prin anul 1928, în vârstă de 72 de ani. Cu el a pierit o figură pitorească și caracteristică a trecutului.

Să revenim la „Jägerhorn”. După ce ne-am prezentat și după ce Sulică m-a acoperit cu laude prea puțin meritate, Șerban ne pune întrebarea direct: „Jucați cărți, băieți, știți calabrias?” Știam amândoi. La rezezeală a cerut cărțile chelnerului și ne-am așezat la joc. Noi, dornici de știri, în timpul cât se împărțeau cărțile voiam să aflăm noutăți, să fim informați mai de aproape asupra situației. Ne-a tăiat foarte scurt. „Las că vine mai târziu Cicio. Acum doarme, își face somnul de după-masă. El este cu poveștile”.

Jocul nu-l împiedica pe Șerban să-l tachineze continuu pe Sulică. „Mă, Culă, cătanele astea zic că România Mare tot se face și că vom juca Hora Unirii în Piața Sfatului, în Brașov, dar tu vei plânge cu amar după gratii”. Bietul Sulică își mușca mustățile și îi lucea câte o lacrimă în ochi. De fapt, în jurul orei 16, a apărut pe orizont figura masivă a lui baci Ștefan Cicio-Pop. Jovial, simpatic, imediat s-a așezat ca al patrulea la masa de joc. Pe la orele 18 am terminat jocul cu o diferență neînsemnată de 3-4 coroane plătite de Șerban. Ne-am folosit de ocazie să-l atacăm pe Cicio, să-l descoasem ca să aflăm și noi ceva din culise. Relatările au fost sumbre de tot. România a intrat pe jumătate pregătită în război, pentru a împiedica căderea Verdunului, care dacă (*sic!*) cădea, atrăgea după sine și căderea Parisului. Ajutorul rusesc promis nu a venit, iar cât a venit nu a fost de mare folos. Aliații francezi și englezi nu pot ajuta cu nimic România. România era mult prea mică și slabă pentru a lupta pe două fronturi față de forțe mari.

Cât privește situația românilor din Transilvania, situația este disperată. Românii de dincoace de Carpați, în vremurile de restriște, se grupau în jurul Bisericii, care era pavăza cea mai puternică. Azi, în fruntea Bisericii greco-ortodoxe se află trădătorul Vasile Mangra, care a fost ales mitropolitul Ardealului cu sprijinul administrației unghurești și al jandarmilor, care au pătruns în biserici pângărind cu prezența lor lăcașurile sfinte⁸⁵. De la Mangra, care ocupă azi scaunul marelui mitropolit Andrei Șaguna, nu te poți aștepta decât la rău. El își plătește polița față

⁸⁴ Dr. Octavian Vasu (1873-?) a fost deputat român în parlamentul maghiar (1892-1898). În timpul războiului a fost înrolat și în prizonieratul rusesc participă la organizarea corpului de voluntari de la Darnița. În 1919 a fost primul prefect al județului Făgăraș. Vezi despre el, P. Nemoianu, *Prizonier la ruși, rob la unghuri*, București, f.a., pp. 25, 49, 52-54, text cuprins în această colecție memorialistică.

⁸⁵ Despre viața și activitatea lui Vasile Mangra vezi M. Eppel, *Un mitropolit și epoca sa*, Cluj-Napoca, 2006.

de stăpânii care l-au așezat în scaun. Nu este mai roză nici situația uniților. Mitropolitul Victor Mihali de Apșa⁸⁶ n-a excelat niciodată printr-o atitudine curajoasă. Acum, bătrân și bolnav, este scos din circulație. Deci se ajută fiecare cum poate în așteptarea zilelor mai bune.

Dintre deputații români naționaliști singur Cicio-Pop ducea o luptă dârză, curajoasă și înțeleaptă. Un suflet mare de om și de român a fost dr. Ștefan Cicio-Pop. Copil orfan, crescut în greutăți, și-a creat un drum în viață prin virtuțile proprii. Ajuns avocat, s-a stabilit la Arad, deși era ardelean de origine. În scurt timp și-a făcut o clientelă apreciabilă. În procesul Memorandului s-a numărat printre apărători, deși era începător în meserie.

În alegerile din anii 1905 și 1906 a fost ales deputat în circumscripția electorală Șiria față de baronul Bohus, fostul deputat guvernamental, un slovac renegat, cât se poate de inofensiv. S-a evidențiat în luptele parlamentare purtate în anii 1907–1908 în jurul faimoasei legi Apponyi⁸⁷. În anul 1910 a fost ales din nou deputat tot la Șiria. În acest an nu au reușit să fie aleși decât 5 naționaliști față de 17 deputați, câți au fost aleși în 1906. Aceasta datorită teroarei și corupției aplicată de guvernul maghiar al lui Khuen Hédervary⁸⁸, format din Partidul Liberal botezat mai nou Partidul Muncii, condus de fapt de contele Ștefan Tisza⁸⁹. Deputații naționaliști erau 5 la număr. Ștefan Cicio-Pop, Teodor Mihali⁹⁰, Alexandru Vaida, Nicolae Șerban și Vasile Demian, protopopul din Brad⁹¹.

---

⁸⁶ Victor Mihaly de Apșa (1841–1918), episcop greco-catolic de Lugoj (1875–1895), apoi arhiepiscop de Alba-Iulia și Făgăraș, mitropolit al Bisericii Unite cu Roma (din 1895), membru onorific al Academiei Române, implicat în mișcarea națională română din Transilvania. Pentru Victor Mihaly de Apșa vezi *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihaly de Apșa (1841–1918)*. Ediție îngrijită și note: Nicolae Bocșan, Ioan Cârja. Studiu introductiv: Nicolae Bocșan, Luminița Wallner-Bărbulescu, Ioan Cârja, Cluj-Napoca, 2009.

⁸⁷ Lege adoptată de parlamentul ungar (XXVII/1907), prin care se urmărea maghiarizarea învățământului românesc din Transilvania și Banat.

⁸⁸ Khuen-Hederváry Károly, om politic maghiar, de două ori prim-ministrul Ungariei: 27 iunie 1903 – 3 noiembrie 1903; 17 ianuarie 1910 – 22 aprilie 1910.

⁸⁹ Istvan Tisza (1861–1918), prim ministrul Ungariei în 3 noiembrie 1903 – 18 iunie 1905; 10 iunie 1913 – 15 iunie 1917. A reorganizat vechiul Partid Liberal sub numele de Partidul Național al Muncii (1910). S-a făcut cunoscut ca un campion al maghiarizării forțate a naționalităților, mai ales a românilor și slovacilor. În momentul prăbușirii imperiului și izbucnirii revoluției în Ungaria a fost condamnat și executat.

⁹⁰ Teodor Mihaly de Apșa (1855–1931), memorandist, vicepreședinte al Marii Adunări de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918.

⁹¹ Vasile Damian (1855–1919), n: Zlatna, studii teologice la Sibiu, filosofia la Viena (1878–1881), președinte al societății „România Jună”, protopop ortodox de Brad din 1884, profesor la gimnaziu, președinte al băncii „Crișana” din localitate, deputat dietal din 1915 până în 1918. În 8 noiembrie 1918 a fost ales președinte al C.N.R. din Brad.

Trădarea lui Mangra și-a dat roadele. Deputații români guvernamentali erau 11 la număr. Erau și între aceștia 3–4 cu sentimente mai bune, care nu uitau că sunt români. Profesorul Ciocan⁹² în Bistrița Năsăud, Corcan de la Iam, baronul Duca de la Cadâr, cu discreție și precauție aduceau unele servicii neamului. Ceilalți, Mangra, Burdea⁹³, Siegescu⁹⁴, Mihali Peter⁹⁵ etc. erau slugile credincioase ale lui Tisza, uitându-și obârșia.

Am spus că din cei 5 naționaliști, greul îl trăgea Cicio. Alexandru Vaida, care era cel mai bătaios și care conta pentru unguri ca dușmanul nr. 1, datorită activității mai mult decât curajoase, chiar agresive din sesiunile trecute, era acum plecat din Ungaria. La izbucnirea războiului cu România a plecat în Elveția, de unde s-a întors la Viena și Karlsbad, unde nu ajungea mâna lui Tisza și a acoliților săi. Teodor Mihali, președintele grupului parlamentar, era cel mai bătrân, avea legături bune în Regat. Moșier, cu bună stare, era scutit de greutăți materiale, incolor și inodor, manierat și atât. Om bun și cumsecade.

Lui Niculiță Șerban i-am făcut portretul. N-am nimic de adăugat.

Rămâne protopopul Vasile Demian de la Brad. Un om de omenie, dârz, cu mare popularitate acasă la el, nu avea pregătirea trebuincioasă unui politician. Nu cunoștea îndeajuns limba maghiară pentru a putea ține discursuri. Era însă un om dezinteresat, cinstit, pe care le puteai bizui totdeauna.

În arena luptelor a rămas singur Cicio. Activitatea lui dârză a început în luna august 1914, la declanșarea războiului. După ce a fost declarat război Serbiei, toți fruntașii sârbilor din Banat au fost arestați și întemnițați în cetatea Aradului. Acești nenorociți au fost supuși unui tratament mai mult decât inuman. Aruncați în cazematele cetății, lipsiți de alimente, de haine, mâncați de păduchi, erau într-o stare dezolantă. Cicio-Pop a avut curajul să se expună pentru ei, fiind ocrotit de imunitatea parlamentară pe care i-o oferea mandatul de deputat. A făcut interpelări în Cameră, unde a fost huiduit și insultat. A colectat bani și a dus haine și alimente celor năpăstuiți. La un timp, a început să bântuie tifosul exantematic între cei robiți. Aproape jumătate din cei aflați în cetatea Aradului, acolo și-au aflat și mormântul. După multe străduințe, a reușit să scoată pe supraviețuitori din acel infern.

---

⁹² Ioan Ciocan, director al liceului grăniceresc din Năsăud, deputat dietal „tiszai” (guvernamental), a făcut totuși servicii importante cauzei naționale, după cum precizează Al. Vaida-Voevod, *op. cit.*, pp. 138–147.

⁹³ Constantin Burdea (1861–1924), caransebeșean, primar al orașului (1896–1904), deputat guvernamental (1906–1918).

⁹⁴ Jozsef Siegescu (Șeghescu Iosif) (1873–1931), profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, de unde a fost înlocuit în 1928. Deputat dietal guvernamental. S-a folosit uneori de pseudonimul Ilie Căprariu.

⁹⁵ Mihali Petru (1838–1914), deputat de Ocna Șugatag (1866), deputat în 1893, 1910–1913.

Un episod semnificativ. În anul 1932 eram prefect al Timiş-Torontalului⁹⁶. În această calitate am fost invitat să particip la inaugurarea clădirii unui pichet de grăniceri, construit pe frontiera iugoslavă, la Cruceni, în faţa oraşelului Iaşa Tomici (Modoş). Au fost invitate la ceremonie şi autorităţile iugoslave de vis-à-vis. La banchet, se apropie de mine prim-pretorul raionului Modoş şi mă întreabă dacă îl cunosc pe Cicio-Pop şi dacă mai trăieşte. La răspunsul meu afirmativ, mi se spun următoarele: „Am fost unul din cei năpăstuiţi, care au fost întemniţaţi în cetatea Aradului. Fără ajutorul lui Cicio-Pop, acolo pieream până la unul⁹⁷. El a fost îngerul nostru păzitor şi salvatorul nostru. Aş dori să merg până la Arad, să-i sărut mâna”.

După terminarea episodului cu sârbii, foarte curând a venit problema românească. Au urmat zile grele pentru Cicio-Pop. Familie grea, avea 5 copii care erau insultaţi şi batjocoriţi de colegii lor unguri. Demonstraţii, geamuri sparte, huiduieli pe stradă. Toate au fost îndurate cu curaj şi abnegaţie, cu credinţă în Dumnezeu şi în viitorului neamului. Nu s-a umilit şi nu a disperat niciun moment.

Încă un episod din această perioadă. În luna decembrie, tocmai apucasem să pot ieşi din spital pe o vreme urâtă, de burniţă, întâlnesc pe străzile Budapestei pe Petre Ionescu, plângând cu lacrimi. În primul moment am crezut că i-a murit cineva din familie. El mă lămuri repede. „Ai auzit că a căzut Bucureştiul?” Va să zică trădătorul Ioneszku Péter, cum îl scriau ai noştri, director în Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor din Budapesta, omul lui Burdea şi Siegescu plângea cu lacrimi pe străzile Budapestei pentru că a căzut Bucureştiul. De altfel după Unire, Ionescu a ajuns director general în Ministerul Cultelor de la Bucureşti. Ce şi-e omul, să nu zic românul?!

Vizitele noastre au devenit zilnice la „Jägerhorn”. Am cunoscut pe corifeii partidului, care umblau în capitala Ungariei. Pe Theodor Mihali, Vasile Demian, pe Vasile Goldiş⁹⁸, cu ocazia unei vizite făcută la Budapesta.

La două-trei zile am făcut cunoştinţă cu un bărbat la 50 de ani, solid, chel, care s-a recomandat cu numele Ion Erdélyi⁹⁹. Mi-a spus că face pe secretarul Partidului

⁹⁶ Coriolan Băran a ocupat această demnitate în anii 1932–1933.

⁹⁷ Vezi, în această chestiune, cele scrise de I. Montani, *O frăţie de arme în vechea Ungarie*, în „Banatul”, V (1930), nr. 1, pp. 47–48: „În memorabilul proces intentat de Unguri ziarului „Zastava” îl vedem în 1894 pe d-l Ştefan C.-Pop (actualul preşedinte al Camerei Deputaţilor) făcând un clasic rechizitoriu politicii imperialiste maghiare. Fireşte, redactorul sârb, a fost totuşi condamnat. (Se pare că pasiunea d-lui Dr. Şt. C.-Pop pentru Sârbi nu s-a schimbat, căci în timpul războiului mondial, tot d-sa a fost apărătorul benevol al miilor de martiri sârbi din cazematele cetăţii Aradului). Într-un alt faimos proces al aceluiaşi ziar „Zastava”, când redactorul dr. Gavriila publicase un articol de proslăvire a solidarităţii sârbo-române, apare ca apărător neuitatul tribun bănăţean, care a fost dr. Coriolan Bređiceanu.”

⁹⁸ Vasile Goldiş (1862–1934), publicist şi om politic român. Lider al Partidului Naţional Român, director al ziarului „Românul” din Arad. La 1 decembrie 1918, la Alba-Iulia a prezentat proiectul de rezoluţie. După Unire a fost de mai multe ori ministru şi parlamentar.

⁹⁹ Ioan (Iani) Erdélyi, (1907–1930) avocat, doctor în drept, după Unire ministru plenipotenţiar.

Național Român, este avocat cu domiciliul stabil în Budapesta, văr cu Iuliu Maniu și îl suplinește pe dr. Sever Dan¹⁰⁰, secretarul general al partidului, care este internat la Șoproon, deci scos din luptă. Mi-a spus că partidul, mai bine zis biroul partidului, în acel moment își are reședința în biroul său avocațial. M-a descusut cu de-amănuntul. Ce fac la Budapesta, dacă sunt tare ocupat etc.? Aflând că sunt la tratament, în spital, și mai e rost să petrec 3–4 luni în Budapesta, m-a rugat să trec pe la dânsul pe acasă, să-i mai dau o mână de ajutor. Nu are în cancelarie decât o secretară dactilografă unguroaică, care nu știe românește. Am primit cu plăcere oferta.

A doua zi m-am și prezentat la datorie. Când am intrat în birou, l-am găsit puțin perplex. După ce m-a recunoscut, a început să zâmbescă și m-a tras într-o cameră alăturată din locuința sa, care era legată de birou, unde scoate din ascunziș un sergent de honvezi trecut de prima tinerețe, pe care îl recomandă: „*Teodor Pomuț de la Institutul Cartografic al Ministerului de honvezi*”. Repede m-am lămurit și am înțeles motivul pentru care s-a ascuns Pomuț, când a văzut în fereastra biroului un ofițer străin care vine către birou.

De altfel, după Unire, Pomuț s-a stabilit în Timișoara și l-am avut funcționar la Primăria municipiului. Vara era directorul Ștrandului, în rest era șeful depozitului de lemne al primăriei. Era nepotul generalului Pomuț¹⁰¹, care a luptat în armata generalului Grant în războiul de secesiune. Are un bust în careva oraș din Statele Unite, iar după război a fost consulul general al Statelor Unite la Petersburg, în Rusia. Și-a aflat moartea prematură la Smolensk, cu ocaziunea unui atentat comis asupra țarului Nicolae I. Acest Pomuț a fost originar din orașul Giula, locul de baștină al familiei. În anul 1848–1849 a luptat alături de revoluționarii unguri ai lui Kossuth Lajos. După depunerea armelor de la Șiria, din 14 august 1849¹⁰², a emigrat și a ajuns în SUA, unde a intrat în armata lui Lincoln, făcând o carieră strălucită. Afirmativ a rămas o avere mare în urma lui, care a trecut în proprietatea statului pentru faptul că moștenitorii legali n-au reclamat-o în termen. Bietul Todor Pomuț a murit ca modest pensionar al municipiului Timișoara cu dorul milioanei de dolari ai generalului Pomuț.

¹⁰⁰ Sever Dan (1885–1961), director al ziarului „Românul” din Arad, secretar al Comitetului Central al P.N.R., arestat în 1914 apoi în 1916. După Unire, deputat (1919–1920) și ministrul Sănătății Publice (1928–1930). La instaurarea comunismului în România, arestat și întemnițat la Sighet, până în 1955.

¹⁰¹ Gheorghe Pomuț (1818–1882), participant la revoluția din 1848–1849 din Transilvania, refugiat în S.U.A. în timpul războiului de secesiune, se remarcă ca ofițer destoinic în armata Nordului. Ajunge la rangul de general. Ulterior va fi numit consul general al S.U.A. la Sankt-Petersburg. Vezi Liviu Patachi, Gelu Neamțu, *Generalul George Pomuț (1818–1882)*, Cluj-Napoca, 2001.

¹⁰² Armata revoluționară maghiară capitulase la Șiria cu o zi mai înainte, la 1/13 august 1849.

Erdélyi s-a plâns că este foarte ocupat și m-a rugat ca în timpul meu liber – și aveam timp liber, Slavă Domnului! – să-i dau o mână de ajutor. Am făcut-o cu multă plăcere, mai ales că această activitate mă pasiona.

Erdélyi Ion era un om simpatic, cu care era o mare plăcere să lucrezi. Impulsiv și optimist, societatea lui era cât se poate de antrenantă. Activitatea se reducea la o corespondență destul de modestă cu organizațiile și personalitățile din provincie. Cum presa românească era integral suprimată, această corespondență era singura legătură între provincie și conducerea partidului, care aproape că nu mai activa.

Președinte cu numele, la partid era Gheorghe Pop de Băsești¹⁰³, om bătrân, trecut de optzeci de ani. Președinte al Clubului Parlamentar era Teodor Mihali, de asemenea inactiv. Ștefan Cicio-Pop era elementul dinamic, care se ocupa cu toți și cu toate.

Baciu Ștefan era neobosit și inepuizabil. Făcea naveta între Arad, unde îi era familia și își avea ocupația, și Budapesta, unde își desfășura activitatea politică.

Am stat în Budapesta până la sfârșitul lunii martie 1917, cu reședința principală în sala din dos a cafenelei „Jägerhorn”. Aici se dezvoltă întreaga activitate politică, într-o atmosferă extraordinară de apăsătoare. Zilnic numai vești triste din afară și mai ales din interior.

Curțile marțiale ale honvezilor și tribunalele speciale erau într-o activitate febrilă. Bieții români și românce arestați cu miile pentru vinovății imaginare, pentru o vorbă scăpată și mai ales pentru „*atitudine favorabilă față de armata română*”. Sentințele nu se publicau în presă, așa că numai ocazional și întâmplător aflu de câte unele. Evident că în atari împrejurări veștile alarmiste aveau teren bun. În armata K.u.K., pentru trierea din spitale și părțile sedentare ale ofițerilor apti pentru front, s-a format o comisie compusă din d-l general Vidulovič și doi medici militari cu rang de colonel, un chirurg și un internist, care cutreierau toată monarhia în lung și lat ca să scoată din ascunzișuri toți ofițerii care puteau fi trimiși pe front. Așa, în luna martie a ajuns și la noi în spital această faimoasă comisie. În ce mă privește pe mine, a hotărât să fiu trimis la comisia medico-militară competentă, pentru stabilirea gradului de invaliditate și stabilirea serviciului pe care îl pot îndeplini. Așa am ajuns la Sibiu, unde era comisia competentă. La comisie, după ce am fost examinat, un „ocoș” doctor a fost de părere că s-ar putea să-mi coase nervii ruși de la antebraț, pentru a deveni apt pentru serviciu. Această operație dificilă însă se putea face numai la o clinică universitară.

După două săptămâni m-am trezit din nou la Budapesta, în clinica Dollinger, un chirurg vestit în monarhie. Spital civil, fără comandant militar, făceam ce voiam. Natural, a doua zi, vizită la „Jägerhorn”, unde situația era neschimbată.

---

¹⁰³ Gheorghe Pop de Băsești (1835–1919). Unul dintre cei mai importanți lideri ai mișcării naționale române din Transilvania și al Partidului Național Român, ocupând chiar funcția de președinte al acestei formațiuni politice, memorandist, condamnat și întemnițat, de mai multe ori deputat dietal.

La 3–4 zile am ajuns să fiu vizitat de profesorul Dollinger, un bătrân cu cioc alb, figură impozantă, îmbrăcat în uniforma de medic-general și purta pinteri de aur. Bătrânul poza ca un actor. În fine, a dispus să fiu trimis la clinica profesorului Jendrasik, la secția neurologie, pentru a stabili dacă operația se poate face. A doua zi am fost trimis la clinica din vecini a profesorului Jendrasik. Aici m-a luat în primire o tânără doctoriță, negruță, tare subțirică. După ce a examinat actele care mă însoțeau, se uită lung la mine și mă întreabă: „Ești român? „Da!” „Eu sunt doctorița Lia Moga. Dorești să fi operat?” „Doamne ferește! Sunt mulțumit cu brațul în starea în care se află”. După câteva zile, îmi spune că în 2–3 zile va trimite hârtia la clinica Dollinger, în care se spune că nu se poate face operația. Hârtia trebuie semnată și de profesorul Jendrasik. Am rugat-o să nu grăbească trimiterea hârtiei, să o țină vreo 4–5 zile, că fiind Joia Mare aș dori să fac o săritură până acasă, la Nerău, drumul îl făceam exact în 4½ ore. Așa s-a făcut. Hârtia a sosit marți, după Paști și după 2 zile am fost retrimis la Sibiu, cu „Befud” negativ. Ajuns în fața comisiei medicale prezidate de generalul Jékey, am fost clasificat „Für leichte Hilfsdienst geeignet” – Apt pentru serviciul militar ușor. A doua zi am fost repartizat și trimis în calitate de comandant militar al spitalului de Cruce Roșie din Sâmbăta de Jos. M-am prezentat la comandamentul spitalului de garnizoană din Sibiu, care mi-a dat instrucțiunile necesare.

Spitalul din Sâmbăta avea tot personalul civil, medici, administrator, surori, bucătărese, servitoare. Eu eram însărcinat cu menținerea disciplinei militare și plata soldei aferente. Spitalul a fost amenajat pentru soldații de grade inferioare, tuberculoși, și plasat în castelul baronului Bruckenthal¹⁰⁴ și în anexe, inclusiv grajduri, care au servit în trecut unei herghelii militare de cai pur sânge „Lipizaneri”.

Directorul spitalului a fost dr. Purjesz, conferențiar la Facultatea de Medicină din Cluj, iar adjutantul lui, bunul meu prieten, dr. Ion Goia¹⁰⁵, mai târziu profesor la Universitatea din Cluj, care fiind neapt pentru serviciul militar, activa în calitate de medic civil. Prietenul Ion Goia se afla într-o situație de tot disperată. Tatăl său, preot în Munții Apuseni¹⁰⁶, era internat în lagărul de la Șoproon. Nu demult îi murise mama, pe el a căzut sarcina să întrețină 8 frați și surori, toți minori. Pe deasupra le-a ars și casa. Și pentru că necazurile se țin lanț de om, în vara anului 1917, la o asentare suplimentară, comisia l-a găsit apt „tauglich” pentru serviciu, urmând să intre în cadrele armatei ca medic sublocotenent cu o soldă minimă. Ori Ion Goia la Sâmbăta ținea locul și al medicului de circumscripție, așa că (*sic!*) câștiga de ajuns, ca să-și poată susține familia. Cu solda de sublocotenent mureau toți de foame.

¹⁰⁴ Samuel Brukenthal (1721–1803), guvernator al Transilvaniei (1777–1787).

¹⁰⁵ Ioan Goia (1892–1982), medic, profesor de semiologie medicală la Facultatea de Medicina din Cluj (din 1930). Studii la Cluj și Viena.

¹⁰⁶ La Sohodol, Alba.

În acest caz dr. Purjesz s-a dovedit un om deosebit. A mișcat toate pietrele, toate legăturile pe care le avea, l-a rugat pe Széll József, prefectul județului, care era președintele Crucii Roșii, deci și șeful spitalului, pe profesorul Jancsó din Cluj etc. Pentru ca, în fine, să obțină rămânerea pe loc a lui Goia, care a stat în Sâmbăta până la sfârșitul războiului.

La început am dus-o foarte bine. La detașament aveam un sergent sas, negustor în civil, foarte isteț. Furier, un caporal care era contabil în viața civilă, deci priceput. Cei 30 de oameni din detașament, aproape toți români (3-4 sași, niciun ungar) erau oameni trecuți de 42 de ani, oameni așezați, conștiincioși care se bucurau că aveau o repartitie bună și un trai bun, nu aveam cu ei probleme. De lucru aproape nimic. Tot la zece zile călătoream la Sibiu, unde ridicam banii pentru solda oamenilor. Zilnic, la orele 11½ țineam raport, unde se prezentau soldații care plecau în concediu de boală sau părăseau spitalul. Timp de mai bine de 6 luni cât am stat la spital, nu am avut decât 2-3 cazuri de indisciplina, cazuri mărunte, fără importanță, pentru care i-am mustrat doar.

Cum era vară, făceam excursii zilnice în împrejurimi. Sâmbăta de Sus este la o distanță de 4 km. Am vizitat Mănăstirea Brâncovenească, care pe atunci era total abandonată și se afla în stare deplorabilă¹⁰⁷. Regiunea minunată. În pâraul de munte, care traversa parcul spitalului și se vărsa în Olt - râul era la marginea satului, la o distanță de 100 de metri de la castel - se aflau din belșug păstrăvi. De trei ori pe săptămână ni se serveau la masă păstrăvi bine gătiți. Aveam o bucătăreasă pricepută. Șefa bucătăriei și a depozitului de lenjerie era o doamnă pensionară care a văzut zile mai bune.

De două ori pe săptămână, cu trăsura spitalului, mergeam la Făgăraș (12 km) unde-l vizitam regulat pe Nicolae Șerban, care scotea la repezeală cărțile de joc și făceam un „calabrias” de 2-3 ore, la care se serveau gustări, țuică, vin și celelalte. Nu avea voie să părăsească casa decât între orele 8-14. Lumea din Făgăraș, prietenii nu se îmbulzeau să-l viziteze. Bărbații își temeau situațiile, prigoana era mare, Niculiță era rău văzut de autorități și foarte rău de gură. În felul acesta vizita mea era mai mult decât binevenită. Eu, ofițer K.u.K., fluieram pe toți ungurii și toate autoritățile.

În cetatea Făgărașului erau deținuți sute de români, între care se afla și fostul meu profesor de la Brașov, compozitorul George Dima. Gh. Dima cu familia a plecat cu armata română când s-a retras din Brașov. După ce a fost evacuat Bucureștiul și armata română s-a retras în Moldova, Dima care în 1917 avea 70 de ani, doamna de asemenea în vârstă, nu au putut urma armata și au căzut în mâinile armatei austriece. Am ținut cu tot prețul să-l vizitez pe fostul meu profesor și, natural, să-i duc alimente. Comandantul lagărului, un căpitan de honvezi, foarte șocat că un ofițer K.u.K. vizitează pe un trădător, după multe ezitări mi-a dat voie

---

¹⁰⁷ Mănăstirea de la Sâmbăta de Sus a fost construită în perioada 1657-1707. Este o ctitorie brâncovenească, în Țara Făgărașului.

să vorbesc 5 minute cu Dima, în prezența unui gardian și să-i predau pachetul. Dima, foarte emoționat, mai mult a lăcrimat decât a vorbit, mi-a mulțumit că a fost cineva să își aducă aminte de dânsul. De aici Dima a fost dus la Cluj.

La un moment dat s-a născut un conflict între mine și fõispánul Széll, președintele Crucii Roșii. Széll, printr-o scrisoare, îmi comunică că a acordat un concediu de 15 zile la 4 bolnavi, care au plecat la familiile lor și care la întoarcere vor aduce alimente. Eu, indignat că prefectul s-a amestecat în atribuțiunile mele, imediat i-am răspuns că în calitatea lui nu avea dreptul de a acorda concedii, dânsul nefiind autoritate militară. Am cerut comandamentului gării Sibiu să rețină și să trimită înapoi pe cei 4 soldați, ceea ce s-a și făcut.

Prepusul lui Széll, un funcționar de la prefectură, cu numele de Jancsó – de acasă îl chema Iancu – un trădător abject, m-a făcut atent că nu-i bine să mă trag în degete cu cei mari pentru că tot eu voi fi acela care trage scurta. Complicele lui Jancsó-Iancu era administratorul spitalului, civil, cu numele Eördõgh, nobil scăpătat, om de circa 32–33 de ani voinic, robust care putea face treabă bună pe front. Și el și Jancsó erau scutiți de armată ca indispensabili.

La sfârșitul lui august primesc ordin ca în ziua cutare, la trenul de dimineață, să aștept cu trăsura la gară pe cavalerul Teutsch, care sosește în inspecție. Din tren a coborât un colonel bătrân, se vedea că era un pensionar reactivat, însoțit de un căpitan. Mă prezint militărește, colonelul îmi răspunde cu bună ziua, fără a-mi întinde mâna. Mergând spre trăsură, căpitanul se apropie de mine și îmi șoptește românește „*Ce dracu ai făcut?*”. Nu știam ce să-i răspund. Nu mă simțeam cu nimic vinovat. Umblam eu des la Niculița Șerban, l-am vizitat pe Dima în închisoare, cercetam slujbele sfinte la biserică în toate duminicile și sărbătorile. Toate acestea, după mine, nu reprezentau un cap de acuzare.

Sosiți la spital, colonelul în loc ca să mă inspecteze pe mine, s-a retras în cabinetul directorului dr. Purjesz. După ½ oră a fost chemat Eördõgh, apoi dr. Goia, șefa magaziei de lenjerie și alimente, o ungueroaică care a văzut zile mai bune, dar cumsecade. La sfârșit am fost chemat și eu. Colonelul m-a luat prietenește și mi-a făcut cunoscut că a fost un denunț împotriva mea, că fac propagandă iredentistă, că în conversația cu personalul spitalului aduc jigniri autorității de stat și altele. Toți cei ascultați au dezmințit categoric aceste acuze. Deci până și Eördõgh nu a avut curajul să mă acuze deschis. După aceea s-a trecut la inspecția militară propriu-zisă. A durat 20 de minute și a fost aflat totul în regulă. A urmat o masă îmbelșugată. Cu câteva zile înainte primisem de acasă câteva sticle de rachiu vechi, tare de 50°, care și-a făcut efectul. La masă, între alte bunătăți, s-au servit păstrăvi și raci. Colonelul și-a exprimat suprema mulțumire pentru o așa masă bogată. A fost încântat de felul cum au fost gătiți păstrăvii. Aceasta a însemnat, natural, că de câte ori mă duceam la Sibiu, duceam păstrăvi colonelului Teutsch.

În cursul mesei, căpitanul mi-a spus că îl cheamă Pop și face parte din Regimentul 62 Infanterie Tg. Mureș. După ce a părăsit armata cu gradul de lt. colonel a funcționat în calitate de chestor al poliției din Tg. Mureș.

Lucrurile s-au liniştit. Prefectul Széll, cu protecţie la guvern, între timp a fost numit în calitate de comisar guvernamental pe lângă comandamentul armatei care lupta pe frontul românesc, în locul baronului Petricevich Horváth. În locul lui Széll a rămas subprefectul, un român renegat, nu ştiu în ce măsură, dar în tot cazul nu a făcut urât, vorbea româneşte şi se purta cât se poate de omeneşte. Zilele treceau fără evenimente, a venit toamna, mai apoi, în octombrie a bătut şi iarna la uşă.

Pe la sfârşitul lunii noiembrie, citind „Tagesbefehle” comandaturii din Sibiu, am dat de ceva ce mă privea pe mine direct. Se dispunea ca toţi ofiţerii din armele speciale, se preciza şi „Maschinengewehr”, care sunt în serviciul de birou, în decurs de 3 zile au să se prezinte la partea sedentară „Ergänzungs Bezirks Kommando”, căruia îi aparţin. Eu aparţineam de cea din Seghedin, care în acel moment era în Alba-Iulia.

A doua zi s-a şi prezentat un locotenent de honvezi, care a preluat serviciul de la mine. M-am prezentat la Alba-Iulia la biroul comandaturii, unde natural am primit îndrumarea să mă prezint la raport la orele 12. Am găsit mai mulţi cunoscuţi, care toţi se mirau ce caut eu la trupă, după ce am fost clasificat de comisia medicală pentru serviciu uşor. Eu umblam cu braţul legat cu o eşarfă neagră şi nu purtam sabie. Toţi cunoscuţii, mai ales ungarilor, se plâneau de noul comandant, un colonel bătrân, ceh, care după ce a fost 10 ani la pensie, a fost reactivat. Eu înţelegeam situaţia şi în cazul acesta mă aşteptam numai la bine din partea colonelului. La raport am fost puţin decepţionat. Colonelul, foarte aspru, nu m-a cruţat nici pe mine. M-a luat la rost cum îndrăznesc să mă prezint la raport fără sabie. „Cine te-a trimis la trupă? Ce mă fac cu d-ta? Primeşti solda degeaba şi nu faci nimic. Unde ai fost? Acolo cel puţin te-au putut utiliza”.

A doua zi vine ordonanţa la mine cu aceea că dl. colonel mă invită în biroul său. M-am dus cam cu îndoieli. Spre surpriza mea am găsit un bătrân jovial care m-a poftit să şed pe scaun. A luat un dosar, se uită la mine şi îmi spune: „Uite, aici îţi este dosarul personal cu înfierarea”. Pe dosar erau două litere mari P.M. Eu, sincer, nu prea înţelegeam ce înseamnă cele două litere. Dosarele personale erau secrete şi erau păstrate de către comandant sub cheie. „Politisch Unverlässlich”. Din punct de vedere politic suspect, de neîncredere. Acum am înţeles şi eu rostul ordinului de zi. Széll a ajuns într-o situaţie de unde putea să-mi aplice o copită şi nu m-a cruţat.

Colonelul mi-a spus că nu-mi dă nicio repartizare. Pot să mă plimb că şi așa nu voi face mulţi purici la trupă. „Du-te pe la românii tăi din oraş, cel puţin ai ocaziunea să-i cunoşti şi să mai afli câte ceva. De altfel – îmi spune colonelul – cu tine pot vorbi deschis. Cu intrarea Statelor Unite ale Americii în război, soarele nostru străluceşte din nou pe cer¹⁰⁸. Soarta războiului este pecetluită. Chestiune de timp. Eu pot judeca mai bine lucrurile. Hrana este pe sfârşite. Cu muniţia stăm prost, ca şi cu echipamentul. Moralul oamenilor foarte scăzut”. Mi-a întins mâna cu cuvintele: „Să umbli sănătos pe unde te vor arunca. Să ne întâlnim din nou într-o lume mai bună care e a noastră. Servus!”

---

¹⁰⁸ S.U.A. au declarat război Germaniei la 6 aprilie 1917.

Am avut vreo 8 zile la dispoziție ca să fac vizite pe la români. Cel dintâi l-am vizitat pe protopopul Teculescu, tatăl colegului meu de clasă, Horia Teculescu. Și acesta, la fel ca și Niculiță Șerban, avea „Haussarest”. Nu putea părăsi casa decât pentru a merge la biserică să servească înmormântările; botezurile, cununile etc. le celebra popa Rusan de la parohia din Maiere, de lângă gară.

Frumoasă figură de om și preot a fost Teculescu. Tată a 7 copii, rămas văduv de tânăr, a trebuit să lupte din greu ca să crească și să dea o educație la nivel copiilor. Om cetit, cult, orator excelent și patriot. După Unire a fost numit episcop al armatei, de unde a trecut în scaunul de vlădică de la Ismail-Cetatea Albă, în Basarabia. A fost un excelent organizator. N-a fost ușor să pui pe roate o episcopie nou înființată, unde numai o parte erau români, restul fiind găgăuți. Cine erau acești găgăuți? Turci și tătari ortodocși. Nu-i aici cazul să le fac istoricul. O face Iorga detaliat în lucrările sale.

L-am cunoscut la Bălgrad pe bătrânul Rubin Patița, fost memorandist, care mi-a povestit pățaniile sale, natural exagerând suferințele din „temniță”¹⁰⁹. Am mai făcut cunoștință cu dr. Todor, medicul șef al orașului. Un român verde, plin de curaj, care deși era funcționar public, nu-și renege credința și românismul.

Cum eram tânăr, mă interesau și fetele. La familia ing. Stoica erau două fete, la popa Rusan vreo 3, la Dr. Teculescu una, așa că (*sic!*) cele 8–10 zile, cât le-am petrecut la Bălgrad, s-au scurs foarte plăcut.

Într-o zi sunt chemat la Comandament, unde adjutantul, căpitan Lipoșciac, un slovac, om de treabă, care i-a luat locul căpitanului Nováky, mi-a înmănat ordinul ca în decurs de 3 zile să mă prezint la „Personal Sammelstelle” Klausenburg (Kolosvár, pe românește, Cluj). Drumul până la Cluj era de câteva ore, dar eu mă hotărâsem să rămân toate cele 3 zile la Alba-Iulia și să mă prezint la Cluj numai în ultimul minut. Toate cele 3 zile le-am petrecut cu invitații la familiile cunoscute, care regretau – mai ales fetele – plecarea mea timpurie.

În fine, în una din primele zile ale lunii decembrie 1917 fac cunoștință și cu Clujul. Să mărturisesc sincer, nu am fost deloc bine impresionat. Șederea mea a fost de scurtă durată. Prezentându-mă la „Personal Sammelstelle”, mi s-a dat un „Offener Befehl”, care era și act de călătorie, cu îndrumarea ca în termen de 2 zile să mă prezint la Comandamentul Corpului 6 de Armată Kaschau (Košice) în calitate de referent pentru mitraliere și Infanteriegeschütz. Eu, natural, cu năframa neagră legată după grumaz – am păstrat-o tot timpul. Befundul profesorului Dollinger, care se afla la dosarul meu personal, mă acoperea și mă justifica.

Comandamentul Corpului 6 Armată era pe frontul românesc în comuna Csikszent Márton¹¹⁰. Plecând pe front, mi s-a dat și ordonanță, dar de astă dată nu am putut alege. Mi-au dat tot un fel de invalid, un ungur din Földeák, de lângă

¹⁰⁹ Rubin Patița (1841–1918) a fost unul dintre conducătorii Partidului Național Român din Transilvania. În procesul Memorandului a fost condamnat la 2 ani de temniță.

¹¹⁰ Sânmartin, comună în județul Harghita, depresiunea Ciuc.

Makó. Spunea că suferea de inimă. Sincer să fiu n-am observat că ar fi bolnav. Era de altfel un om cumsecade, care mă îngrijea bine.

Ajungând la Comandamentul Corpului 6 Armată am fost îndrumat să mă prezint la şeful de Stat-Major, colonel Balassa. M-am prezentat, dânsul avea deja ordinul prin care am fost repartizat probabil, chiar sigur, şi dosarul personal era în mâinile lui, aşa că nu a fost nevoie de multe explicaţii. A fost doar şocat că eram cu mâna legată şi era mâna dreaptă. Mai mult ca să zică ceva mă întrebă: „*Wie schreibst du? Ich kann nicht schreiben. Ich diktiere. Gut, gut, du wirst Feldweibel haben zur verfügung, der die schwieβliche arbeiten leistet. Besonders viel tun hast du nicht.*”

M-am convins foarte repede că nu aveam aproape nimic de lucru. Postul nu a existat în schemă până atunci. S-a creat pentru mine. Înainte, la artilerie, era un subofiţer care făcea această treabă. Acest ofiţer a rămas în continuare, deci eu eram cu totul de prisos. Am fost cazat în mod provizoriu în camera ofiţerului de serviciu, fapt ce i-a dat o idee colonelului Balassa. Cum la Comandament aproape toţi ofiţerii aparţineau Statului Major, era totdeauna o problemă desemnarea ofiţerului de serviciu. Era greu să scoţi pe 24 de ore un ofiţer cu atribuţiuni precise, mai ales în toiul luptelor. Au găsit soluţia să-l facă permanent ofiţer de serviciu pe comandantul de la Staabskompanie, un locotenent de rezervă, cu numele de Arie, slovac maghiarizat, în civil avocat. Acesta avea mai puţin de lucru având în subordinea sa ordonanţele, soldaţii şi gradele inferioare care lucrau la Comandament, cam 60–70 la număr. El se îngrijea de hrana acestora şi de soldă, precum şi de disciplină. Avea în subordine un plutonier major şi un subofiţer de administraţie, care rezolvau cu uşurinţă toate aceste sarcini.

De acum înainte eram doi ofiţeri care erau alternativ de serviciu. Serviciul era o nimica toată, doar că trebuia să-l facă cineva. Seara controlam cârciumile să se respecte ora de închidere (ora 21) şi ziua mă plimbam prin sat să controlez dacă nu trage vreun soldat sau grad inferior chiulul de la serviciu. Când nu erau lupte, toată ofiţerimea dormea în paturile ei, singur ofiţerul de serviciu primea ordinele şi rapoartele care soseau noaptea. La data când am ajuns eu la Comandament, în decembrie 1917, nu mai erau lupte deloc. Să fiu sincer, când era linişte pe front nu sosea nici unul. Când erau lupte, o parte din ofiţerii de Stat Major, cu schimbul trebuiau să fie şi noaptea la Comandament. Ulterior mi-am dat seama că ticălosul de Széll a pregătit cu premeditare toată afacerea. Am fost repartizat la un Comandament, unde comandantul era ungar, generalul colonel Hadffy, şeful de Stat Major, ungar, colonelul Balassa, ofiţerul magistrat de la Curtea Marţială, un sârb maghiarizat, maiorul Damianovics. Deci posturile-cheie în ce priveşte disciplina erau ţinute de unguri, care nu mă menajau. Aceasta era doar în teorie. Széll se vede că n-a fost cătană sau a fost la honvezi şi nu cunoştea stările din armata K.u.K. Cu generalul am vorbit (vorba vine) odată, când m-am prezentat la raportul de sosire. Vizibil a fost indispus că au trimis un ofiţer invalid pe front. Colonelul Balassa niciun moment n-a lăsat să se înţeleagă că ar avea ceva în contra mea. M-a tratat la fel cu ceilalţi ofiţeri.

La popota (cantina) ofițerească erau două camere. În sat nu se găsea o cameră mare, potrivită. În camera mai mică stăteau la masă cei doi generali, coloneii și locotenent-coloneii. În a doua cameră, mai mică, gradele de la maior în jos. Ori discuțiile erau la masă. Aici, la masă, trona maiorul Damianovics. Din prima zi a căutat să stabilească că a mai intrat la Comandament un jurist, deci eram acum 3 la număr. De aici am constatat că dosarul meu personal a trecut prin mâinile lui, de altfel nu avea de unde să știe că sunt student în drept. Ofițerii de la corp, tipic K.u.K., nemți, cehi, polonezi, slovaci, unguri, sârbi și eu, singurul român. La corpul de armată Košice nu aparținea nicio unitate în care să fie elemente românești.

Ca nou venit la unitate, în mod natural, a trebuit să mă prezint la toți ofițerii din Comandament. Pentru cei mai mulți, sosirea unui sublocotenent de rezervă nu însemna nimic, ți-a întins mâna, și-a spus numele și și-a căutat mai departe de treabă. Cel care m-a oprit și a început o discuție animată cu mine a fost șeful serviciului sanitar al Corpului, un medic-colonel austriac, al cărui nume nu îl țin minte, deși merita. M-a apostrofat cu vorbele: „Tu ce cauți pe front? Te-ai cerut voluntar?” „Eu nu caut nimic și nu m-am cerut voluntar. Pur și simplu am fost trimis”. El: „Așa ceva este inuman și inadmisibil. Ai fost la comisia medico-militară?”. „Da!” „Și ce s-a hotărât?” „Apt pentru serviciul ușor” „Bine, pe front este serviciu ușor? Aceasta nu-i în regulă. Dacă vii la mine la vizită medicală, eu te trimit imediat în Hinterland!”

Nu m-am dus la vizita medicală pentru simplul motiv că aceasta n-ar fi rezolvat nimic. Mă trimiteau în altă parte, la un loc și mai prost. Aici, de bine, de rău, aveam o situație tolerabilă. Luptele pe front încetaseră și au început preliminariile păcii de la Buftea.

Al doilea om care s-a interesat de soarta mea a fost comandantul Trainului Corpului, colonelul Zimansen. Un tip scund, cărunt, cu părul periat în sus. Avea o figură severă. Când m-am prezentat, prima întrebare a fost: „Was für ein Landsmann bist du?” „Rumäner” „Ich bin ein Tscheke, aber Kaisertreu.” Mai târziu voi arăta cât a fost de Kaisertreu.

Cei doi juriști, Damianovics și Arie, unul sârb, celălalt slovac renegat, căutau să mă atragă în societatea lor. Căutau un al treilea partener la jocul de cărți „calabrias”. Deși cunoșteam bine jocul și îmi plăcea, am declarat că nu știu să joc „calabăr”.

Desigur, era greu pentru mine că nu aveam niciun ofițer de seama mea. Eram unicul sublocotenent, iar locotenenți erau doi: Arie cu cel puțin 10 ani mai mare ca mine și un locotenent activ, care era cu transmisiunile, telefoanele etc. Acesta, un tirolez simpatic, era extraordinar de ocupat și lipsea aproape tot timpul. Restul erau toți ofițeri activi, cea mai mare parte ofițeri de Stat Major, care nu se coborau la un sublocotenent de rezervă.

Într-o bună zi sunt chemat la șeful de Stat Major, colonelul Balassa. „D-ta ești student în drept?” „Da!” „Care an?” „Anul III”. „Avem nevoie de d-ta la Curtea Marțială. Ce vrei să fii, procuror sau judecător?” „Sincer spus, nici una. Dacă-i musai, în niciun caz procuror.” „Bine! Prezintă-te la colonelul Zimansen, președintele Curții Marțiale, care îți va da lămuririle necesare.”

L-am găsit în bună dispoziție pe „cehul”, dar credincios împăratului, colonel Zimansen. I-am spus ce mă aduce la dânsul. Colonelul a accentuat din nou patriotismul lui. A luat act cu plăcere că voi colabora cu dânsul. A ținut însă cu tot prețul să mă lămurească asupra unor detalii. Mi-a declarat de la început că nu va face cu mine un instructaj juridic, procedural. Treburile acestea aparțin lui Damianovics, dar trebuie să mă lămurească asupra unor împrejurări de altă natură, dacă vrei, politică. *„Fiindcă în camera de Consiliu, cel mai tânăr trebuie să se pronunțe întâiul, trebuie să știi câte ceva”*. Mi-a spus că este o dispoziție ca cei condamnați la pedepse mai mici de 10 ani, pot fi repartizați în trupele de asalt, pentru a se reabilita. Cei cu pedepse mai mari vor ispăși în închisorile militare, în fortărețe, la Kufstein, Spielberg etc. Din batalioanele de asalt (Sturmbatalione) puțini se întorc la vetrele lor. *„Cei din închisoare mai devreme, mai târziu, vor ajunge la casele și familiile lor. Monarhia noastră poartă titlul de monarhia Austro-Ungară. Este deci foarte normal ca nemții, austriecii și unгурii să-și apere țara, pe care ei o stăpânesc și ei o exploatează în detrimentul nostru. Așadar, dacă ajunge în fața noastră un acuzat austriac sau unгур, vom fi foarte indulgenți. Îi vom aplica 7-8 ani de temniță pentru a i se da prilejul să se reabiliteze. Dacă vine un prăpădit de slovac – aceștia formau majoritatea soldaților din Corpul VI armată – sau ceh, român, rutean, sârb etc., vom fi necruțători. Îi aplicăm 15-20 de ani și mai mult. Și așa e totdeauna. Mai mult de 2-3 ani nu va ispăși (a greșit colonelul profeția cu 1-2 ani).”*

Așa am procedat cum a spus colonelul. Acuzații, în 65-70%, erau slovaci, 20% unğuri, restul nemți, sași din Zips și ruteni. N-am întâlnit niciun român. Locotenentul Arie, membru și el al Curții Marțiale (Kriegsgericht), era fericit că suntem așa de înțelegători și loiali. Zimansen, maiorul Cap, tot un ceh, și cu mine știam noi ce știam. Locotenent-colonelul Bauer era străin de toată afacerea. Era fericit dacă foarte rar apărea câte un neamț și îi aplicam 4-5 ani. Cu unğurii eram mai severi, le dădeam 8-9 și 10 ani. Era totuna. În fine, aceasta era metoda noastră de a contribui la consolidarea monarhiei Habsburgice.

Șederea mea în Csikstent Márton a fost de scurtă durată. La începutul lunii ianuarie 1918, armistițiul cu armata română a fost încheiat și au început tratativele păcii de la Buftea. Activitatea Corpului VI pe frontul românesc a luat sfârșit și a fost îndrumat cu altă destinație, pe frontul italian.

La începutul lunii ianuarie 1918, am fost imbarcați pentru a fi trimiși pe frontul italian, sector necunoscut. Piave, Karintia sau Tirol. Partener de compartiment, în tren, l-am primit pe locotenentul Arie. Preferam pe oricare altul, dar credeam că 2-3 zile, cât durează drumul, îl voi suporta. Era iarnă grea. Trenul era bine încălzit așa că mai tot timpul dormitam. După 1½ zi am ajuns la Budapesta. Ofițerii care nu erau de serviciu puteau părăsi trenul pentru 3 ore. Erau orele 7 dimineața. Zău, nu aveam unde merge. Cel mult să facem unele cumpărături. Pe la orele 11 trenul a plecat din nou. Eram curioși. De la gara de triaj Kelenföld o luarăm în jos spre Székesfehérvár, Nagykanisza, Pragerhoff, ceea ce însemna că destinația era Piave.

Am luat-o spre Győr, Komárom, ceea ce însemna, sigur, Tirol. Aici linia ferată era aglomerată și înaintam încet. Abia seara târziu am ajuns la Viena. În loc de 4 ore am făcut 14. La Viena, într-o gară de triaj, ne-a ținut mai mult de 10 ore. Am pornit, în fine, spre Linz, o linie pe care nu o cunoșteam. După altă zi și jumătate am ajuns la Salzburg. Și aici am zăbovit o jumătate de zi, având voie să vizităm orașul. În fine, am plecat peste Brenner, spre Innsbruck. Drumul de la Brașov la Innsbruck a durat aproape 6 zile. Încă o zi am petrecut în tren, până când am ajuns în gara Pergine, unde am fost debarcați.

Pergine, un orașel medieval tipic italianesc, cu clădirile străvechi și murdăria aferentă. Populația vorbea numai italienește. Eram dintre puținii care mă descurcam, fapt care mi-a folosit. Am fost cartiruit în casa unui comerciant cu stare, care avea o casă confortabilă. Timp de 8 zile, cât am stat la Pergine, am căutat să mă documentez privitor la Trento, ținut prea puțin cunoscut de noi. Întinderea nu era mare, populația în jur de 100.000 de locuitori, 99% italieni. Localitatea se afla pe Val Lugana, loc de vilegiatură, lacuri splendide. Lago di San Cristoforo era cel mai apropiat și important. În spate se ridicau piscurile Alpilor, cu înălțimi de peste 3000 de metri. Peste tot vile și cabane, care de care mai frumoase. Deși eram la început de ianuarie, temperatura era plăcută. Noaptea îngheța puțin, dar ziua era cald, frumos, încât paltonul era o sarcină în plus.

După ce au sosit toate trupele care formau Corpul VI Armată, ne-a fost desemnat și sectorul pe care trebuia să-l ocupăm. Înainte de toate s-a schimbat comandantul. În locul lui Hadffy a venit generalul de corp (general-colonel) von Kletter. Ni s-au mai adăugat încă 2 divizii, așa că denumirea de Korpskomando s-a schimbat în Gruppenkomando. Sectorul a fost fixat pe platoul din fața localităților Arziero și Assiago. Locul fixat pentru Comandament, Campo Mulo, era la o altitudine de peste 2.000 de metri. Am pornit în automobile la destinație. Șosea bună care trecea prin sate frumos așezate și vile peste tot. Am trecut prin San Cristoforo, Lovico, Grigno, Primolano, unde era frontiera între Italia și Austria. De aici a început urcușul pe o serpentină cu (*sic!*) curbe foarte ascuțite. Din loc în loc erau table cu inscripția „*Curva periculosa*”. Ultima comună, la altitudinea de 1.200–1.300 m., a fost Enego. Am mai urcat până la Campo Mulo, unde am aflat o poiană înconjurată de brazi, în care erau presărate mai multe barăci. Soarele strălucea pe cer, dar termometrul scădea la -15° , noaptea chiar la -25° . N-am fost deloc încântați de noul loc de comandă. Combustibil aveam suficient, focul bubuia în sobe ziua și noaptea. Dar când ieșai afară se făceau țurțuri sub nas și îți îngheța răsuflarea. Situație dezolantă. Eram numai noi între noi, strict cei de la Comandament. Niciun picior de femeie. Zilele scurte, nopțile lungi. Lumea, adunată la popotă, juca cărți. Locuințele erau în cabane nu prea solide.

În ziua care a urmat, ne-a părăsit unul din ofițerii de legătură, arhiducele Albrecht, fiul arhiducelui Friedrich, fost comandant suprem al armatei, căpitan de dragoni, în etate de 24 de ani. După el ne-a părăsit al doilea ofițer de legătură,

căpitanul de husari Degenfeld, care și-a adus aminte că este membru în Casa Magnaților de la Budapesta, care ține ședințe începând cu 15 ianuarie și unde prezența lui era necesară.

Lumea ofițerească aștepta cu nerăbdare să vadă ce soluție va lua generalul Kletter. Până la sosirea noilor ofițeri de legătură, cine va fi desemnat să facă legătura cu Comandamentul Armatei a X-a, cu sediul în Sevico. În ziua premergătoare a fost contele Degenfeld, cu automobilul Comandamentului.

Soluția n-a întârziat. Colonelul Balassa, șeful Marelui Stat Major, m-a convocat pe mine și pe locotenentul von Bähr, șeful coloanei de automobile, punându-ne în vedere că până la sosirea noilor ofițeri de legătură, noi avem deosebita cinste de a îndeplini această funcție. Totodată ne-a pus în vedere că vom comunica cu cei de jos pe funicularul din apropiere, care transporta trunchi de brazi și cu care în ½ ore sântem în vale, la Gringo. Locotenentul Bähr, foarte consternat, a declarat că dânsul nu poate accepta acest mod de comunicație. Dânsul suferă cu inima și nu poate să se hazardeze să călătorească cu un funicular, care nici nu este măcar amenajat pentru transportul persoanelor și care trece peste un abis de 1.500 metri. Este gata să plece pe jos, pe serpentină sau cu automobilul. Răspunsul colonelului a fost că pe jos trebuie 2 zile ca să ajungă la destinație. Cu automobilul nu se poate face drumul, neavând repartiție de benzină și ulei. Se întoarce către mine întrebător. „Și tu ce zici?” „Eu voi pleca!” „Perfect! Dimineată la ora 8 pleci cu rapoartele la Armată, la Levico. Funicularul te depune la Grigno. De acolo până la Levico e o distanță mai mică de 3 km, o poți face în 30 minute pe jos.”

A doua zi, pe la 8, am fost la punctul de plecare a funicularului. M-au apucat grijile când am văzut în ce condiții urmează să călătoresc. O platformă de fier de 2 m lungime și 1 m lărgime, având pe margine o împrejmuire de tinichea de 15–20 cm. Când m-am așezat în platformă, vârful ghetelor erau peste tinichea. Cu mâinile mă țineam de barele cu care era legată platforma de funia de sârmă a funicularului. Am pornit. Lunecam cu repeziciune potrivită. Nu-mi pot da seama dacă era 15–20 km pe oră. La câteva minute după plecare, m-am trezit deasupra abisului. Primul gând mi-a fost, ce aș face dacă se defectează funicularul și eu rămân ore, poate zile în șir, atârnat asupra unui gol de 1.500 m. Mi-am revenit la repezeală și am început să privesc împrejur. O panoramă extraordinară se înfățișa în fața ochilor mei. În față, piscurile Alpilor cu înălțimi de 2.500 – 3.000 m, acoperite cu zăpadă. Parcă erau din zahăr. Soarele strălucea și zăpada reflecta miliarde de cristale. De la jumătatea drumului am început să privesc în jos, unde vedeam sutele de vile, nici urmă de zăpadă. Către sfârșitul lui ianuarie înfloreau migdalii. După o călătorie de 15–20 minute am coborât în Grigno și la orele 9 eram la comandamentul Armatei a X-a, comandată de generalul de armată Sarkolič.

Natural, poșta se prezenta Șefului de Stat Major și nu comandantului. M-am găsit în fața unui general de brigadă, masiv și spân. M-am prezentat cum cere regulamentul. Mi-a întins foarte cordial mâna și mă întreabă: „Wie heist du?”

„Leutnant Coriolan Baran!” „Was für ein Landsmann bist du?” „Rumäner, herr General”. „Ești român mă copile?” „Da, D-le general!” „Eu sunt generalul Domășneanu”. „De unde ești?” „Din Banat, din Nerău, lângă Sânnicolaul Mare”. „Și eu mi-s bănățean, de lângă Mehadia, de la Petnic”. M-a așezat pe scaun și timp de ½ oră m-a interogată. Sincer, i-am spus toată istoria mea. Scurt, mi-a declarat: „Te vom ajuta să ajungi în situație mai bună. Aici sunt posibilități. Îi voi telefona lui Balassa să te trimită numai tot a doua zi. Operațiunile pe front stagnează, așa că nu-i nicio urgență”. M-a îmbrăcat cu țigări pe care, natural, le-am refuzat. Nu eram fumător și eram eu însumi aprovizionat cu câteva mii.

După cam două săptămâni mă cheamă la dânsul medicul colonel, care a fost atât de bun cu mine. „Ești student?” „Da!” „Ai avut concediu de studii?” „Nu.” „Îți comunic ceva important pentru tine, dar să-mi promiți discreție desăvârșită. A venit un ordin conform căruia, studenții care au un an de front, n-au avut concediu și nu sunt indispensabili, pot primi 3 luni concediu, care contează cu un semestru. Tu cere, dar nu spune de unde ai aflat”.

A doua zi, la primirea poștei pe care trebuia să o duc la Levico, nu m-am jenat să pun întrebarea direct colonelului Balassa. S-a uitat lung la mine și mă întrebă: „Cine ți-a spus treaba aceasta?” Am fost gata cu minciuna. „Am auzit-o ieri la Levico, la Comandament”. A zâmbit, poate a crezut, poate nu și mi-a răspuns prompt: „Și fără să ceri, eram hotărât să te trimit în concediu de studii. Întâi, că nu ai ce căuta pe front. În al doilea rând, te-ai purtat foarte frumos și m-ai scăpat dintr-o încurcătură mare cu dusul la Levico. Peste două-trei zile ne sosesc doi ofițeri de legătură, așa că pe ziua de 28 ianuarie vei putea pleca. De altfel la 1 februarie, Comandamentul se mută jos, în sat, la Primolano, așa că legătura cu Armata nu va mai fi o problemă.” Sosind la Levico, lt.-colonelul, care lucra în biroul șefului Marelui Stat Major, mi-a comunicat că generalul Domășneanu a lăsat vorbă să mă prezint la dânsul. L-am găsit zâmbind vesel „Pleci tinere? A venit ordin că se poate aproba concediul de studii pentru studenți”. I-am spus că problema este aranjată și i-am mulțumit pentru interes. Mi-am luat rămas bun de la dânsul și nici nu mă gândeam că, peste un an de zile, ne vom întâlni din nou, în alte împrejurări și în altă țară.

În ziua de 29 ianuarie, seara, eram la Nerău, la părinți. Lumea nu știe că cel mai scurt drum de la Innsbruck la Budapesta trece prin Nerău. Am stat două zile la părinți, pentru ca în ziua de 1 februarie să mă înscriu pe semestrul VI, la Universitatea din Budapesta. Scutirea integrală de taxe era de la sine înțeles. Am găsit o locuință excelentă pe József Kőrút. Vetter Bayer, deși bătrân, se mișca foarte sprinten. Mesele nu mai erau nici pe departe cele din 1914, dar cei trei ani de război m-au învățat și dezvățat de la multe.

După masă, la ora 2, îmi sorbeam șvarțul la „Jägerhorn”. Niculiță Șerban trona la masa lui – fără Sulică – și se bucura că în Camera Deputaților se ținea ședință, putând să evadeze în felul acesta în mod legal din Haussarestul din Făgăraș. Sala din spate s-a populat foarte repede. Lume destul de multă, figuri noi care, în trecut, nu dădeau pe acolo.

Cu toate că tratativele păcii de la Buftea erau în toi și crucificarea României era iminentă, starea de spirit era mult mai ridicată decât înainte cu un an. Intrarea S.U.A în război a dat nu numai speranțe noi, ci chiar o siguranță că Marea Antantă va câștiga războiul. Chestie de timp. Toată lumea, dar în special noi, militarii, a trebuit să constatăm, că în armatele germano-austriece stările au suferit o înrăutățire vizibilă. Criză de alimente, mai ales în Austria. Rațiile de hrană au fost reduse. Echipamentul uzat. Muniții puține, se cerea folosirea lor cu mare economie. Moralul scăzut, atât în armată, cât și la populația civilă. Eroii de cafea și de stradă au devenit modești și tăcuți. Cu toate acestea, ungerii tot mai sperau și, nici în somn, nu se gândeau și nu admiteau împărțirea țării.

A apărut la orizont figura simpatică și impunătoare a lui dr. Alexandru Vaida-Voevod, care până acum a stat departe de frontierele Ungariei. Acum erau toți cei 5 deputați naționaliști prezenți și gata de acțiune.

A venit și Ion Erdélyi pentru o jumătate de oră, ca de obicei gălăgios și optimist. M-a invitat să trec pe la dânsul, dacă nu de altceva, măcar pentru a bea un pahar de trascău din Ardeal.

A doua zi am trecut pe la „Petru Maior”, da dacă întâlnesc vreun cunoscut. Și am întâlnit. Colegii mei care au făcut teologia, au terminat-o și unii din ei s-au înscris la facultăți. Tonul dominant era dat de teologii uniți, Hulea Ovid, Papa etc. Din vorbă în vorbă, am făcut cunoștință cu Sava Golumba¹¹¹, absolvent de teologie de la Caransebeș, înscris la Conservatorul de muzică. A ridicat problema, dacă nu am putea constitui un cor bărbătesc, să dăm răspunsurile la biserică. Natural că s-a putut și în 2 săptămâni cântam liturgia în corul bărbătesc al lui Gheorghe Dima, în biserica românească. Nu era lucru greu pentru Sava. Toți eram vechi coriști și alții, absolvenți de teologie. După 3-4 probe, am avut un cor de toată minunea.

În cea dintâi joi m-am prezentat la cursurile profesorului Alexici. Auditoriu destul de numeros. Alexici, în vervă, ne-a ținut un curs, ca după aceea să mergem o ceată destul de mare, nu la lăptărie, unde dorea Alexici, ci la Mátyás pince, unii la o bere, alții la un vin. S-a jertfit și Alexici și a băut un țap de bere. Pe el l-a adus mai mult curiozitatea, dorința de a afla noutăți, de a se lămuri. Din punct de vedere politic, Alexici era permanent în offside. Voia să țină bune legături cu cercurile naționaliste, dar, în același timp, redacta în românește monitorul oficial al guvernului și făcea traduceri necesare. Pe Siegescu îl ura și îl disprețuia. Era însă în prietenie cu ceilalți „moderați” sau „trădători”. În această epocă, făcea pe naționalistul și ne supralicita pe toți. Înjura pe Mangra și pe toți acoliții lui. Cu toată vârsta lui, era gata să prindă arma în mână și să facă revoluție. Așa era el.

Mare bucurie a fost și la doamnele din spitalul de pe Hernád utca. Am făcut cu ele mai multe partide de „lorum” și am fost invitat la masă la ele.

---

¹¹¹ Traian Golumba (1896-1974), originar din Berzasca, studii teologice la Caransebeș, preot în Moșnița Veche și Timișoara.

Cu cartea m-am ocupat mai puțin. Nu mai eram legat de cameră ca în toamna anului 1916. Puteam da examenul de pe anul III, dar nu eram suficient pregătit, așa că l-am amânat pe toamnă. Nici în toamnă n-am fost pregătit așa cum se cuvenea, dar în zilele revoluției toți studenții veniți de pe front trebuiau să știe și să treacă.

În timpul concediului aveam dreptul să port haină civilă, ceea ce îmi făcea posibilă câte o săritură până la Nerău, să-mi văd părinții. Cele trei luni, destul de agitate, au trecut repede. Așteptam ca pe ziua de 1 mai să revăd Alba-Iulia, dar n-am apucat să fac acest drum.

Dacă altceva nu, dar ordnung era în armata habsburgică. În ziua de 17 aprilie am fost convocat la „Platz Komando” (Comenduirea Pieții), unde mi s-a înmănat un „Offener Befehl” (Ordin de serviciu), cu care trebuia să mă prezint mai târziu, în ziua de 3 mai, la „Personalsammelstelle” Triest. Deci din nou pe front, decât că, de astă dată, la Piave.

Am dat o fugă de 2 zile acasă, ca în ziua de 2 mai să iau acceleratul peste Pragerhoff, la Triest. În ziua de 3 mai, dimineața, la orele 8, eram prezent la „Personalsammelstelle”. În birou nu era decât un plutonier. M-a primit bine și m-a întrebat unde doresc să merg pentru a conduce un „Verköstigungstation”. La triajul de la San Vito, de lângă Udine sau la Opcina, un suburbiu al Triestului. Este lesne de ghicit că am preferat să rămân în Triest, fără a fi curios să cunosc San Vito. Întâi, cunoșteam bine și îmi plăcea orașul, în al doilea rând, să mărturisesc sincer, am început să fiu precaut și era de preferat să fiu la 200 km în spatele frontului, decât la San Vito, de unde nu erau decât 50 km.

Plutonierul nu știa să-mi dea detalii. Trebuia să aștept până vine lt. colonelul Zotek, care mă va lămuri asupra misiunii care mă aștepta. De fapt, pe la ora 9 a apărut un bătrân simpatic, cu pantalonii „Zieh harmonica”, se vedea că a petrecut câțiva anișori la pensie până s-a apelat din nou la dânsul, ca să reentre în serviciul patriei. Și bătrânul Zotek, în mare secret, m-a lămurit. Mi-a arătat că s-a hotărât ca la două triaje de cale ferată, la San-Vito și la Triest-Opcina, să se înființeze două puncte de alimentare. Se pregătește o ofensivă decisivă pe râul Piave, care va pune în scurtă vreme capăt războiului și Puterile Centrale vor triumfa. Forțe uriașe germano-austriece vor ataca la Piave pentru a pătrunde mai adânc, în felul acesta vor izola peninsula Apenină de restul țării, vor nimici frontul italian și în felul acesta vor pătrunde în sudul Franței și vor cădea în spatele armatelor aliate anglo-franceze-americe, apucându-le în clește și nimicindu-le în mod cert. În urma acestei uriașe ofensive se vor captura zeci sau chiar sute de mii de italieni, care vor trebui să fie transportați în interiorul monarhiei. Aceasta reclamă timp mult. În timpul călătoriei vor trebui alimentați. Pentru acest scop se fac aceste puncte de alimentare la triajele de cale ferată. Natural, vor sosi și trenuri cu răniți, care de asemenea vor trebui să fie hrăniți. Mi-a dat schema personalului de care voi dispune. Un subofițer de administrație și 4 soldați. Încolo, femei: bucătărese, femei de serviciu etc. Până când punctul de alimentare își va începe activitatea, sântem dați în subzistență la Comandamentul gării Opcina.

În fine, m-am lămurit și m-am pus pe gânduri. Planul era diabolic. Dacă reușește nu va fi deloc bine. Italienii nu prea sunt rezistenți. Dacă vin forțele acestea colosale peste ei, desigur cedează și se retrag în panică. De altă parte mă gândeam că și aliații își au Statul lor Major care gândește și nu se va lăsa surprins în mod prostesc și simplist. Așa a și fost. Eu mi-am organizat „Verkösli-gung-station” și așteptam clienții care nu voiau nicidecum să sosească. Dimpotrivă după vreo 10 zile au început să sosească, dar nu italieni, ci nemți și austrieci, răniți cu duimul pe care îi alimentam cu mare grijă. Foarte discret am intrat în vorbă cu un ofițer rănit, care mi-a povestit cu de-amănuntul istoria.

Ofensiva, marea ofensivă, a fost temeinic pregătită, doar că în fața trupelor germane s-au aflat prea puțini italieni și foarte mulți englezi, francezi, americani. Aliații așteptau această ofensivă. Un baraj de artilerie nebunesc i-a așteptat pe nemți. De altă parte, râul Piave, în urma topirii zăpezilor din Munții Alpi, era umflat și greu de trecut. Rezultatul ofensivei de la Piave, din luna iunie, de fapt a fost decisiv, dar în sens invers. Dezastrul suferit de Puterile Centrale era greu de recuperat¹¹². În acel moment nu ne dădeam seama de dimensiunile dezastrului. Curând însă, am constatat că frontul, acum de rezistență, defensiv și nu ofensiv, se reface cu greutate mari.

Să revenim la situația mea personală. După aproximativ o săptămână, trenurile care transportau răniți au încetat. Am devenit șomer în toată accepțiunea cuvântului. Nu știam care îmi va fi soarta. Unde voi fi aruncat? În zilele care au urmat s-a soluționat și această problemă. Mă cheamă moșul Zotek și, foarte laconic, îmi comunică: „*Ja, die Verköstigungsstationen werden aufgelöst. Du bist eingeteilt als Proviantoffizier zur Reserve Spital Bielitz nr. 1 in Sct. Daniel.*” (Da, stațiunile de alimentare vor fi desființate. Tu ești repartizat ca ofițer cu aprovizionarea la spitalul de rezervă Bielitz nr. 1, în Sectorul Daniel).

După trei zile, m-am prezentat în castelul de pe deal, din sectorul Daniel. Credeam că (sic!) castelul foarte mare a fost transformat în spital. A trebuit să mă conving că spitalul este așezat în barăci de scânduri și are o capacitate enormă de 600 de paturi, unde sunt internați exclusiv numai prizonieri de război ruși, italieni, sârbi. Au fost și români, care au plecat după încheierea păcii de la Buftea. În apropierea spitalului se afla un mare lagăr de prizonieri, în comuna Kobdil, unde se afla un număr de 15–20 de mii de prizonieri. Cum alimentația era nemaipomenit de slabă, spitalul era întotdeauna ticsit.

În castel funcționa doar biroul comandantului, popota (cantina) ofițerească, cu o sală de club și o cameră de joc de cărți, domino etc., locuința ofițerilor și a familiilor și locuința infirmierelor, multe la număr. Eu am fost cazat în fosta casă a grădinarului, în parcul castelului, pe motivul că acolo a locuit și antecesorul meu.

---

¹¹² În 15–18 iunie austriecii au declanșat o ofensivă pe Piave, urmată de o contraofensivă italiană, în zilele de 20–24 iunie, terminată cu succese importante.

Curând am aflat și rațiunea acestei locuințe separate, singur, într-o casă cu 3 camere, mobilată foarte sumar.

La prânz am avut ocaziunea să cunosc întreg personalul, cu funcții superioare, al spitalului. În afară de comandant, care era Stabsarztl Maresch (medic-maior) mai funcționau doi medici căpitani, un austriac și un ceh, ambii de rezervă și mai în vârstă, aproximativ 50 de ani. Doi medici locotenenți: un neamț și un polonez. Trei dintre cei patru erau cu soțiile. Și, în fine, doctorița contesă Defour, chirurga spitalului, o femeie energică, cam de 40 de ani. Mai era ofițerul de administrație, locotenentul John, și preotul căpitan Emil Rusu din Blajova, de lângă Buziaș. Tot la masa ofițerilor luau loc și d-șoara Ane-Marie von Berg, sora șefă, voluntară și d-na Stern, șefa magaziilor de lenjerie, tot voluntară (soțul ei, un sergent cu termen redus, era repartizat la lagărul de prizonieri din Kobdil). Cele trei soții de medici și soția locotenentului John aveau masa separată în cadrul cantinei.

După masă am alergat la popa Rusu să facem cunoștință mai de aproape. Mare bucurie pentru el, dar mai mare pentru mine, că am dat de un „Landsmann”, bănățean de-al meu. Popa Emil era un om vesel care nu disprețuia paharul și era veșnic cu voia bună. El, în decurs de o oră, m-a pus la curent cu situația. Mi-a spus că (*sic!*) comandantul e un om bun, care este prieten de păhăruț cu el. Nu face decât lucrurile administrative, la ora 10 termină, după care ei doi, popa și comandantul, se așează în camera separată a ospătăriei din sat – foarte curată – și închină cu vinul excelent de Istria. El, popa, în fiecare dimineață înmormântează 2–3 ruși sau sârbi, ortodocși, de legea noastră, care și-au dat duhul în spital sau în lagăr și, după aceea, până la ora prânzului, se ține de societatea comandantului. Slujba religioasă o face, natural, în românește, având cântăreț, chiar foarte bun cântăreț, ordonanța, român din jurul Oraviței. Spune că mai este un român, un sergent bucovinean, care ține la liturghie să rostească „Tatăl nostru”. Deci la sectorul Daniel eram 4 români. Ulterior am descoperit și la lagăr un român, pe locotenentul Grigore Egri, avocat din Oradea.

În cea dintâi duminică, Sfânta Liturghie s-a săvârșit în curtea lagărului, cu o asistență de cel puțin 10.000 de prizonieri. Răspunsurile le-a dat un cor imens, de cel puțin 200 de persoane, cor bărbătesc în 4 voci, extraordinar de bine pus la punct. Preotul servea românește, răspunsurile se dădeau în limba slavonă. Sincronizarea era perfectă. Între rușii prizonieri erau și câțiva români basarabeni. Mi-am ales o ordonanță dintre ei, cu numele de Sava. Băiat curățel, care vorbea o moldovenească curată. Rusește nu prea știa. Era din regiunea Bălți.

Emil Rusu mi-a dat un bun sfat de la început: „*Bagă de seamă, aici tot personalul e feminin. Infirmiere, funcționare, croitorese, spălătorese, bucătărese și servitoare la bucătărie. Deci cam 70–80 de femei. Bărbați sunt doar patru medici, doi ofițeri, trei subofițeri. Deci aproximativ de trei ori atâtea femei câți bărbați. Ești singurul ofițer liber, necăsătorit. Nu te încurca cu una singură, că te vei trezi cu o sumedenie de complicații, intrigi, răutăți. Du-te cu care îți place, schimbă-le în fiecare zi și nu vei avea neplăceri*”. Nu l-am ascultat.

În primele zile m-am ataşat de o funcţionară din biroul administrativ, Marina B., o italiancă din Triest, fată de condiţie bună, frumuşică, bine crescută. Legătura noastră s-a sfârşit dramatic. Au început intrigile care au trecut pe plan politic. Nişte trădători de patrie s-au aliat. Valahul cu dosar cu o italiancă. După două săptămâni, fata a trebuit să părăsească spitalul, schimbând cu o austriacă, care activa la un spital din Gorizia. Mi-am băgat minţile în cap şi am ascultat de sfaturile popii Emil Rusu. Am făcut pe paşa şi nu s-a mai împiedicat nimeni în persoana mea.

Cine n-a trăit acele vremuri şi nu cunoaşte viaţa şi societatea din monarhie, greu îşi poate închipui raporturile personale care au existat între oamenii de atunci.

La masă stăteam împreună un conglomerat de naţiuni: germani, austrieci, o contesă de origine franceză, cehi, polonezi, români, dalmatini şi o evreică (farmacistă) fără naţionalitate¹¹³. Nu ne lega nimic laolaltă, doar faptul că făceam parte din una şi aceeaşi armată. Conversaţia curgea normal, decât că se evitau discuţiile cele mai arzătoare: situaţia de pe front. Unii sufereau, majoritatea se bucurau. Nu dam curs bucuriei, decât când eram între noi. Deşi austriecii, la acea epocă, erau resemnaţi şi nu mai aşteptau nimic bun pentru dânşii de la sfârşitul războiului, toţi doreau să se termine odată, să ajungă la casele lor şi să-şi vadă de treburi. Cum între noi nu se afla niciun ungar care să facă urât, raporturile personale dintre noi erau cât se poate de civilizate. Sub raport politic, cât am stat la sectorul Daniel, n-a fost niciun incident.

Prizonierii de război erau cât se poate de prost hrăniţi, dar în spital erau bine îngrijiţi, iar în lagăr erau trataţi omeneşte.

În ultimul an al războiului, criza alimentară a luat proporţii de necrezut. Eu, ofiţerul cu aprovizionarea, mă zbăteam într-un mod infernal, mai ales că făceam chestie de conştiinţă, ca pe acei nefericiţi de bolnavi să-i alimentez, pe cât se poate, într-un mod cât de cât satisfăcător.

În afară de pâine şi din când în când carne, de la manutanţă nu primeam nimic. Eram nevoit să mă aprovizionez pe piaţa din Triest şi de la particulari care nu aveau ei ce să mănânce. Alocaţia de hrană era destul de mare, dar nu puteam cheltui banii.

Predecesorul meu era în legătură cu un comerciant grec din Triest, cu numele Papadakis. Era şmecher şi escroc. În iunie şi iulie voia să-mi bage pe gât varză murată cu vagoanele. Mai oferea brânză „Liptauer” şi cantităţi reduse de carne afumată, în mare parte de oaie şi capră.

Lipsa de alimente în Austria a ajuns la un grad de neînchipuit. Pâinea se dădea în raţii foarte mici, pe cartele. Puţină carne de vită – de porc deloc – lipsă de cartofi şi de legume. Bărbaţii, care nu erau în serviciu, cutreierau cu sacoşe provincia pentru a cumpăra ceva alimente.

---

¹¹³ Expresie confuză. Evident, persoana respectivă avea şi naţionalitate şi cetăţenie.

Între infirmierele noastre, cel puțin jumătate, erau fete de familii de intelectuali, care numai din cauza alimentării, au intrat în serviciu. Soțiile ofițerilor, care făceau serviciul în etapă, veneau la soții lor cu copii cu tot pentru a-și asigura hrana.

În aceste condiții, evident că războiul nu mai putea dura. Ofițerii austrieci erau apatici și așteptau sfârșitul oricum ar fi fost. Ungurii, tare țăntoși în anii trecuți, s-au îmblânzit și priveau cu grijă, chiar cu frică, în viitor. Se gândeau la o sumedenie de soluții și la concesiuni care vor trebui făcute minoritarilor. La una singură nu se gândeau, la descompunerea Ungariei. Nici cei mai liberali unguri, nici social-democrații nu se gândeau la această eventualitate.

La începutul lunii septembrie s-a repetat ordinul privitor la concediul de studii al ofițerilor. Popa Emil Rusu mi-a comunicat vestea, aflată de la comandantul spitalului, medicul maior Maresch. I-am spus că am beneficiat de concediu de studii în primăvară. „Bine, zice părintele, de unde se vede treaba aceasta? În dosarul personal nu se introduc concediile”. „Da, zic eu, dar dacă mă întreabă, eu trebuie să spun adevărul”. „Și dacă nu te întreabă?” Și dr. Maresch nu m-a întrebat, așa că la 15 septembrie 1918 am fost din nou la „Jägerhorn”, la Budapesta, în buzunar cu o foaie de concediu pe 3 luni, ce reprezenta un semestru.

Evenimentele mari care urmau să vină se conturau la orizont. La sosirea mea în Budapesta, am luat cunoștință de prăbușirea frontului bulgăresc¹¹⁴. După bătălia de pe Piave eram siguri că începutul sfârșitului a sosit. Nu puteam să prevedem durata agoniei.

Evident, evenimentele erau comentate cu mult optimism și cu multă îndrăzneală de toți românii, inclusiv și de cei necredincioși și de cei rezervați până atunci. Parcă (sic!) corul cânta în biserică cu mai mult elan și mulțumea Celui de Sus, că ne-a învrednicit de bunătatea lui cea neimaginată.

***

În Marea Adunare Națională s-a ales Marele Sfat compus din 200 de persoane¹¹⁵. Ședința de constituire s-a ținut în după amiaza zilei de 1 decembrie, în sala mare a Curții cu Jurați a Tribunalului, continuând și a doua zi. Alții nu făceam parte din Marele Sfat. Am participat la ședință în calitatea mea de vice-secretar.

Ședința a decurs în semnul bunei înțelegeri, cum se cuvenea în acele mărețe zile. O notă discordantă a format-o atitudinea lui Avram Imbroane¹¹⁶, sosit tardiv

¹¹⁴ La 12–25 septembrie aliații străpung frontul bulgar în Macedonia. La 29 septembrie Bulgaria capitulează fără condiții.

¹¹⁵ S-a făcut propunerea unui Mare Sfat Național, compus din 250 de membri, dintre care 200 aleși imediat, la Alba-Iulia, și 50 cooptați ulterior.

¹¹⁶ Avram Imbroane (1880–1938), publicist (redactor la „Drapelul” din Lugoj) și om politic originar, din Banat. În 1914 se refugiază la București, militând pentru eliberarea Transilvaniei și a Banatului, pentru Unire. A avut un rol important în anii 1918–1919, în ceea ce privește provincia natală. După Unire a fost de mai multe ori deputat și în 1934–1936 secretar general la Ministerul Cultelor. Inițial a înființat Patridul Umanist, apoi a fost averescan și, în cele din urmă, liberal.

din Basarabia, care purta o tunică rusească încheiată la gât, secondat de 2–3 persoane necunoscute, care se simțeau nedreptățite că nu li s-a dat atenția cuvenită. Incidentul s-a aplanat repede, acolo, dar a continuat pe teren, Avram Imbroane fiind un dușman pe față al Consiliului Dirigent și unul dintre cei dintâi dintre transilvăneni care s-au înscris în partidul Poporului al lui Averescu¹¹⁷.

La ședința Marelui Sfat s-au ales membrii Consiliului Dirigent, în care au intrat și doi socialiști – Ion Fluieraș¹¹⁸ și Iosif Jumanca¹¹⁹. Desigur, nemulțumiți au fost ei mai mulți, dar au răbufnit numai mai târziu. Unul dintre aceștia a fost Ion Suciuc¹²⁰, care mai târziu a trecut și el în rândurile opoziției, înscriindu-se la averescani. Întorcându-se mai târziu de la Paris, Octavian Goga a căutat să organizeze o formație, cu care să facă frondă în cadrul Partidului Național Român, cu toții nemulțumiți, că n-au ajuns să ocupe un loc pe care îl revendicau și care credeau că li se cuvine. Între aceștia se numărau vechii membrii ai partidului, care se considerau înlăturați, ca Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Nicolae Șerban și alții, de mai mică importanță, ca Petru Groza¹²¹, Sever Bocu¹²² și o parte a clerului ortodox, care afirma că uniții au luat conducerea efectivă a partidului.

Înlăturarea celor de mai sus a fost oarecum explicabilă. Vasile Lucaciu, care se bucura poate de cel mai mare prestigiu în partid, la acea epocă, se ramolise complet. Nu mai putea fi folosit în nicio funcție înaltă. Nici la averescani n-a obținut nicio funcție. A fost doar senator, din considerație pentru trecutul lui. Teodor Mihali, om bogat și cu bune legături, datorită soției lui, n-a fost niciodată mai mult decât o figură reprezentativă. Tot așa și Nicolae Șerban. Amândoi – cei din urmă – au fost mulți ani deputați în parlamentul maghiar, fără a fi luat cuvântul o singură dată. Sever Bocu avea condei bun, dar nu se bucura de prea multă încredere. Petru Groza, tânăr în acea vreme, nu reprezenta nimic. Nu avea

---

¹¹⁷ Evidentă iritarea și peste ani a lui Coriolan Băran față de un fost adversar politic. Băran a fost țărănist.

¹¹⁸ Ioan Fluieraș (1882–1953), om politic român, de orientare social-democrată, membru al Consiliului Dirigent.

¹¹⁹ Iosif Jumanca (1893–1949), social-democrat român din Transilvania, membru al Consiliului Național Român Central și al Consiliului Dirigent.

¹²⁰ Ion Suciuc (1862–1939), avocat, lider al mișcării naționale române în părțile Aradului și Crișanei, susținător al direcției activiste

¹²¹ Petru Groza (1884–1953), avocat, om politic. A participat la Adunarea de la 1 decembrie 1918. După Unire a înființat Frontul Plugarilor. La 6 martie 1945 a fost numit prim-ministru într-un guvern impus de ocupantul sovietic. A avut un rol important în abdicarea regelui Mihai I.

¹²² Sever Bocu (1874–1951) a fost unul dintre cei mai importanți activiști ai Partidului Național Român din Banat, un foarte apreciat ziarist (din 1899 a fost redactor al „Tribunei poporului” de la Arad) și înflăcărat luptător pentru Unire. A avut un rol decisiv în acțiunea voluntarilor de la Darnița. După Unire, a ajuns conducătorul Organizației Național Țărăniste din Banat, deputat și, pentru scurtă vreme, Ministrul Banatului.

state în partid, așa că nu putea trece peste mulți alții, care erau înaintea lui. Alăturându-se lui Goga, a dat lovitura. Deși fără portofoliu, a ajuns ministru foarte tânăr. Despre Goga și politica lui, voi vorbi mai pe larg.

M-am întors la Arad, unde am stat încă 6 săptămâni, până la mijlocul lunii ianuarie, când am plecat la Sibiu. Mi-am pus problema – ce să fac? Să intru în administrația Consiliului Dirigent, unde se căutau tineri cu pregătire sau să intru în armată? Atunci s-a înființat secția de Organizare 6–7, pentru a pune pe picioare două corpuri de armată, unul cu sediul la Sibiu, corpul 7, și al doilea la Cluj, corpul 6. Comandantul acestei organizații era generalul de divizie Ion Boeriu¹²³, care era posesorul celei mai mari decorații din fosta monarhie, ordinul Maria Terezia. Această decorație dădea dreptul la titlul de baron și la o pensie substanțială. Ioan Boeriu, în anul 1912, a ieșit la pensie cu gradul de colonel. În 1914 s-a reactivat, luând comanda unui regiment pe frontul rusesc. În urma unei bravuri excepționale, a fost decorat, cel dintâi în război, cu ordinul Maria Terezia și a fost avansat la gradul de general-maior. După trei ani, în 1918, a fost înaintat la gradul de general-locotenent, care se intitula „Excelență”. Generalul Ion Boeriu era un tip cazon, rigid, sever, om de caracter, care însă nu se ridica peste mediocritate. Era el însuși disciplinat și pretindea disciplină și de la alții. Era respectat ca un om drept și muncitor, fără a avea concepții mai înalte și un orizont mai larg. După ieșirea la pensie din nou, în anul 1920, s-a înscris în Partidul Național Român, fiind un devotat adept al lui Iuliu Maniu, unde a fost ales în Senat. A mai trăit mult, a decedat ca nonagenar.

Șeful de Stat Major al Organizației 6–7 a fost general-maiorul Dănilă Papp¹²⁴. Figură binecunoscută în armata K.u.K., a făcut școala de război și a fost ofițer de Stat-Major la trupele de geniu. În război, a comandat, cu gradul de colonel, o brigadă pe frontul rusesc, unde a făcut multe isprăvi de vitejie, care au avut un larg ecou în presa monarhiei, făcându-l o figură legendară. A fost avansat, spre sfârșitul războiului, general-maior. Ca și generalul Boeriu, a fost un om de caracter, integru, energic, bun organizator și, ca ofițer de Stat-Major, avea un orizont cu mult mai larg. A făcut o carieră frumoasă în armata română. În campania de pe Tisa a comandat Divizia a 18-a, cu care a făcut bravuri excepționale, contribuind în mod

¹²³ Ioan Boeriu (1859–?), ofițer de origine română. În 1915 a fost ridicat la gradul de general-maior. S-a atașat acțiunii naționale din 1918, jucând un rol important în organizarea militară din toamna aceluiași an, din Transilvania.

¹²⁴ Dănilă Papp (1868–1950), general în armata austriacă, a ocupat diferite posturi de comandă și în învățământul militar. Studii: Academia militară teresiană din Viena, profesor la școala militară din Sibiu (1894); specializare la școala superioară de geniu din Viena din 1894, șef al Direcției geniu din Komarom; din 1910 la Trento; din 1916 colonel în Armata VII austro-ungară. În 1919 a intrat în armata română cu gradul de general de brigadă. S-a distins în luptele de pe Tisa împotriva Ungariei. Între 1924–1930 general, comandantul corpului VI armată Cluj.

efectiv la victoria armatei române. După terminarea războiului, a fost numit comandant al Corpului 6 Armată Cluj, mai pe urmă fiind avansat la gradul de general-colonel și făcut inspector de armată. După pensionare, a proiectat și condus lucrările la fortificațiile construite la frontiera Ungariei. În anul 1938 a fost numit rezident regal la Alba-Iulia¹²⁵, iar în anul 1941 a fost numit ambasador la Vatican, funcție deținută până în anul 1945. Om energic și capabil a făcut cinste armatei.

Al treilea general la Organizația 6-7 a fost general-maior Ion Hanzu. A fost ofițer de artilerie în armata K.u.K., foarte apreciat. A comandat pe frontul de la Tisa Divizia a 16-a, cu care a reputat frumoase succese. După război, a fost comandantul Corpului Sibiu, de unde a ieșit la pensie cu gradul de general-colonel. A fost și dânsul, scurtă vreme, rezident regal la Cluj. N-a avut dinamismul lui Dănilă Papp, dar a fost un ofițer capabil și onest.

În luna aprilie 1919 a sosit la Sibiu al 4-lea general, și poate cel mai distins dintre toți care i-au avut românii în armata K.u.K., generalul George Domășneanu. S-a născut în anul 1868 în comuna Petnic, lângă Mehadia. Tatăl său a fost plutonier la Regimentul 13 grăniceri. După terminarea celor 4 clase primare în comuna natală, fiind evidențiat ca un copil foarte deștept, a fost trimis la liceul militar din Eisenach. A terminat liceul ca întâiul și a fost trimis la academia Militară din Wiener Neustadt, cea mai înaltă școală militară din monarhie. Și aici a terminat „magna cum laude”, fiind întâiul pe Academie. Conform regulamentului avea dreptul să-și aleagă regimentul la care dorea să fie repartizat. De obicei premianții alegeau un regiment din Viena, Graz, Praga, Budapesta. Domășneanu a cerut să fie repartizat în Banatul lui, la Regimentul 43 Infanterie din Caransebeș. Stupoare mare! Așa ceva încă nu s-a întâmplat la Academia din Wiener Neustadt. În anul 1889, George Domășneanu și-a început cariera militară în Caransebeș. A stat 5 ani în Caransebeș când, cu gradul de locotenent, a fost trimis la cursurile de la Kriegsschule, „Școala de Război” din Viena. După doi ani a terminat și această școală tot ca întâiul, șef de promoție. A fost avansat la gradul de căpitan și repartizat la Marele Stat Major. Domășneanu, de la început, a fost extraordinar de apreciat și a făcut o carieră excepțională.

Aici trebuie să menționez că în armata K.u.K. domneau două curente și erau două tabere distincte. O tabără era condusă de moștenitorul tronului, Franz Ferdinand¹²⁶, care era contra dualismului și preconiza un stat federativ, în care toate națiunile să fie egal îndreptățite. A doua tabără era cea pan-germană, condusă de către șeful Marelui Stat Major, generalul-colonel Konrad von Hötzendorf, influențată de kaizerul Wilhelm II al Germaniei și care avea asentimentul tacit a lui

---

¹²⁵ Nu la Alba-Iulia, ci la Târgu-Mureș.

¹²⁶ Franz Ferdinand de Habsburg (1864-1914), arhiduce, nepot al împăratului Franz Joseph I, moștenitor al tronului austro-ungar, asasinat la Sarajevo, pretext pentru declanșarea primului război mondial.

Franz Josef, care căuta să țină echilibrul între cele două tabere. În felul acesta, pentru a contrabalansa pe Konrad von Hötzendorf, ministrul de război, de obicei, era din tabăra lui Franz Ferdinand.

În anii premergători războiului, mulți ani, ministru de război a fost generalul-colonel Krobotin. În această tabără erau toți ofițerii români, cehi, croați etc. În anul 1906, în fruntea marelui Stat Major a venit Konrad von Hötzendorf, care a ocupat această demnitate timp de 14 ani. Domășneanu, cu convingerile lui, nu putea avea viitor și nici nu putea rămâne în Marele Stat Major, dominat de Konrad von Hötzendorf cu adepții săi. De aceea, în acest an a trecut la Ballplatz, la Ministerul de Război, unde și-a făcut adevărata carieră. Ani de zile a condus Secția a V-a a Ministerului de Război, fiind mâna dreaptă a lui Krobotin și fiind consultat în toate problemele importante.

În fiecare an, o delegație a Parlamentului austriac din Viena ținea ședințe comune cu o delegație a Parlamentului din Budapesta, pentru a fixa bugetul Ministerului de Război și a hotărî asupra problemelor majore care interesau armata. Mulți ani de zile, colonelul Domășneanu a fost raportorul acestei delegații comune.

După moartea împăratului Franz Josef, întâmplată în anul 1916, urmașul lui, împăratul Carol al IV-lea, a căutat să-și aducă oamenii lui la conducerea Marelui Stat Major și a Ministerului de Război. Ca șef al Marelui Stat major a fost numit baronul Arz¹²⁷, general-colonel, un sas din Ardeal, care a fost profesorul împăratului, iar la ministerul de Război a venit generalul colonel Stöger Steiner. Generalul Krobotin a fost pensionat, iar Konrad von Hötzendorf, care avea la acea dată vârsta de 71 de ani, a fost numit comandant al Frontului de Sud, Tirol, care lupta contra italienilor.

Mare a fost surpriza în armată când Konrad von Hötzendorf și-a ales ca șef al Marelui Stat Major al Armatei de Sud pe generalul George Domășneanu, un general din tabăra adversă. Această alegere a fost cea mai elocventă dovadă a prestigiului de care se bucura Domășneanu în armata K.u.K.

După terminarea războiului, Konrad von Hötzendorf și-a scris memoriile militaro-politice din timpul cât a fost șeful Marelui Stat Major. Memoriile formează 5 volume, format mare, cu aproximativ 3.000 de pagini. În aceste volume sunt cuprinse o sumedenie de informații care se referă la politica românească, atât transilvăneană, cât și din Regat. Sânt rapoartele atașatilor militari, cât și aprecierile lui personale. În anul 1924, când Hötzendorf se apropia de vârstă de 80 de ani și își terminase opera, gata pentru tipar, a invitat pe Domășneanu la Viena, pentru a revedea împreună aceste memorii.

---

¹²⁷ Arthur Arz von Straussenberg, general austro-ungar, originar din Transilvania. A primit sarcina organizării apărării în Ardeal, iar la intrarea României în război a primit comanda armatei I din grupul de armate al arhiducelui Carol.

În Țara Românească, Domășneanu a comandat divizia a 19-a din Timișoara. În anul 1920, regele Ferdinand a oferit lui Domășneanu funcția de șef al Marelui Stat Major al Armatei Române. Domășneanu a refuzat, motivând că ar fi o jignire pentru generalii români, care au purtat războiul de întregire, ca să vină în fruntea Statului Major un ofițer provenit din armata austriacă învinsă. A declarat însă că este gata să primească funcția de subșef al Marelui Stat Major. Cercurile ofițerilor superiori din Armata Română nu s-au bucurat de această dorință a regelui, care nu le surâdea deloc și au început intrigile și micile șicane contra lui Domășneanu. Acesta, plictisit de atitudinea noilor colegi, a cerut pensionarea. Credea că va fi invitat la rege pentru a da explicații și pentru a-și lua rămas bun cum se face în armatele vestice. Spre surpriza lui, cererea a fost acceptată urgent și i-a venit pensionarea. Regele, care venea de două ori pe an să vâneze la Timișoara, avea obiceiul să invite odată la cină, în vagonul regal, notabilitățile din oraș: prefect, primar, general, episcop, prim-președintele Curții de Apel etc. La cea dintâi vânătoare a fost surprins că-l vede pe generalul Găvănescu¹²⁸ și nu pe Domășneanu. A fost foarte aferat și furios când a aflat că Domășneanu a fost pensionat fără știrea lui. A trimis după Domășneanu mașina regală și l-a invitat la cină. Cu această ocazie, l-a înaintat la gradul de general-colonel și i-a acordat decorația Steaua României în gradul de mare ofițer. A primit satisfacție Domășneanu, dar în armată nu s-a mai întors.

Alături de generalii de mai sus, au mai venit un număr mare de ofițeri din armata K.u.K., ca lt. colonel de Stat Major Jivanovici, maior Iacobici, ministrul și șeful de Stat Major de mai târziu, care a avut o atitudine atât de cuminte și de demnă față de Antonescu¹²⁹, maiorul Ilcuș¹³⁰, ministrul armatei de mai târziu și mulți alții care au făcut carieră strălucită în armata română. Între ei a fost și prietenul meu, Sabin Târziu, cel de la Laibach, care a murit de tânăr, la 40 de ani cu gradul de lt. colonel.

Pentru mine s-a pus problema dacă intru în serviciu la Consiliul Dirigent sau intru în armată cu toată invaliditatea mea. Am optat pentru ultima ipostază. Acasă nu puteam merge pentru că Banatul era ocupat de sârbi¹³¹, nici ajutor nu puteam

---

¹²⁸ C. Găvănescu, locotenent colonel, șef de stat major al Armatei I, general de brigadă, comandantul diviziei I Infanterie Timișoara.

¹²⁹ Iosif Iacobici (1884–1952), general, ministru de război în ianuarie-august 1941 și apoi comandant al Armatei a 4-a. Numit șef al Marelui Stat Major în toamna lui 1941, s-a împotrivit continuării războiului împotriva U.R.S.S. dincolo de Nistru, a fost înlocuit și trecut în rezervă în august 1942. Arestat de autoritățile comuniste, a fost întemnițat și a murit la Aiud.

¹³⁰ Ion Ilcuș (1882–?) general român provenit din armata austro-ungară, unde a ajuns la gradul de maior. În 1931 este avansat general. În 1939 a ocupat funcția de subsecretar de stat la Ministerul de Război și tot atunci, în septembrie, a fost numit comandant al Armatei a 6-a. În 1940 a fost scos în rezervă, dar reactivat pentru scurt timp în 1944.

¹³¹ Potrivit Convenției de Armistițiu, semnată între Aliați și guvernul ungar la Belgrad, armata sârbă a primit mandatul de a intra temporar în Banat pentru a menține ordinea.

primi de la părinți, legăturile fiind întrerupte, deci nu puteam să mă prezint la examenele de doctorat neavând din ce trăi. Viața de funcționar nu mă tenta câtuși de puțin, așa că am intrat în armată unde credeam că sunt mai de folos, mai ales că ungerii, revenindu-și puțin din lovitura grea pe care au primit-o, au început să-și organizeze armata și să creeze un front față de Transilvania. Primirea în armată o făcea generalul Dănilă Papp la secția Organizației 6-7. Pentru cei proveniți din armata K.u.K. era foarte simplu. La Comandament se afla revista militară a fostului Minister K.u.K., numită „Strefleur”, în care se afla evidența și efectivul precis al ofițerilor din fiecare unitate. Mai complicat era cu puținii honvezi. Evidența lor nu exista, s-a recurs deci la metoda de a lua declarația pe cuvânt de onoare a doi ofițeri primiți în armata română, care dovedeau gradul pe care l-a avut respectivul ofițer de honvezi.

Eu, fiind invalid, am fost repartizat la compania sanitară a spitalului de garnizoană din Sibiu, îndeplinind funcția de șef al biroului spitalului și adjutant al comandantului, care era medicul lt. colonel Tămaș, un medic foarte distins, cu sentimente românești, originar din județul Satu-Mare, care vorbea perfect românește în dialectul din nordul Ardealului, dar nu știa să poarte o corespondență în limba română, deoarece a frecventat numai școli ungurești, iar Facultatea de medicină a făcut-o la Viena, cu bursă de la armata K.u.K. Eu trebuia să redectez toate rapoartele și să port corespondența.

Aici l-am întâlnit pe prietenul meu dr. Ion Goia care, după lichidarea spitalului de la Sâmbăta, a fost repartizat aici. În luna februarie au început luptele pe frontul de la Branișca cu trupele ungurești și au început să sosească răniți. Mai târziu au început să vină răniți și din nord, unde o formație poloneză a atacat trupele din Bucovina, având pretenții – cu totul fără temei – asupra părții de nord a Bucovinei și a Cernăuțiului. Am primit în spital și un număr de circa 10 ofițeri polonezi, răniți și capturați pe acel front¹³².

Trebuie să precizez că armata română, după pacea de la Buftea, a fost demobilizată. Abia în ianuarie 1919 s-a procedat la refacerea ei. Deci până în martie 1919, gărzile române ardelenene, cu armamentul lor și echipamentul cât se poate de rudimentar, au fost nevoite să țină frontul față de unguri. Au venit unități mai mici din Regat, care s-au plasat în orașele ardelenene, dar care nici pe departe nu au fost pregătite și echipate pentru a face front și a lupta.

Frontul a fost, după cum spuneam, ținut de gărzile naționale, comandant fiind Ion Suci, care n-a fost niciodată soldat. Pentru oamenii veniți de pe front și care, după 5 ani de serviciu militar de război, au luat fără ezitare arma în mână pentru a-și apăra țara, nu era potrivit un general cu disciplina severă a armatei, ci un om care să-i însuflețească și să-i înțeleagă, nu vreau să zic un demagog abil. Ion Suci nu purta uniformă, doar o cușmă cu tricolor pe ea. Aprovizionarea se făcea după

¹³² Armata română a colaborat cu polonezii în campania din Pocuția, mai-iulie 1919, împotriva detașamentelor ucrainene petliuriste, dar și a unor detașamente roșii.

putință, iar munițiile nu erau din belșug. Dar cum nici adversarii nu erau încă bine organizați, gărzile au rezistat eroic și au împiedicat intrarea trupelor în Ardeal. Treptat au ajuns pe front trupele formate de secția Organizației 6-7, iar în luna martie au început să sosească și trupe regulate din Regat, comandate de generalul Moșoiu¹³³. După ce au sosit 4 divizii regulate, comanda a fost luată de generalul Mărdărescu¹³⁴. Concomitent au fost trimise pe front și cele două divizii ardeleni, cea de-a 16-a, comandată de generalul Hanzu, și a 18-a, comandată de generalul Dănilă Papp. Cu 6 divizii bine pregătite a putut să înceapă ofensiva. La scurt timp a fost ocupat Aradul și Oradea.

La unguri regimul Károlyi¹³⁵ a fost răsturnat și Partidul Comunist în frunte cu Bela Kun¹³⁶ a luat puterea. Lupta a devenit mai aprigă. Conferința de pace de la Versailles, care a trasat o linie demarcațională între români și unguri, nu cunoștea situația de la noi și de aceea a cerut ca trupele române să se oprească pe această linie de demarcație, care era aproximativ identică cu frontiera de azi.

De la Versailles veneau ordine de sistare și oprire a ofensivei pe linia demarcațională¹³⁷. Ministrul Franței la București, St.-Aulaire¹³⁸, un prieten al românilor, comunica guvernului român aceste ordine, dar în același timp îi îndemna să meargă înainte. Și au mers românii, până când, în ziua de 4 august 1919, au ocupat Budapesta¹³⁹. Mare a fost entuziasmul și satisfacția neamului românesc, când

---

¹³³ Traian Moșoiu (1868–1932), general român, originar din Transilvania. S-a distins la comanda trupelor române în campania din 1919 împotriva Ungariei. A fost comandantul garnizoanei Budapesta și guvernator militar al teritoriilor maghiare de la vest de Tisa. După război, a ocupat funcția de ministru în mai multe guverne.

¹³⁴ Gheorghe D. Mărdărescu (1866–1938), general remarcat în campania din 1916 de la Dunăre și Carpații Meridionali și mai ales în cea din 1917, la Mărăști. În 1919–1920 a comandat trupele din Transilvania.

¹³⁵ Mihály Karolyi (1875–1955), om politic maghiar. Prim ministru (octombrie 1918-ianuarie 1919), președinte al Republicii Ungare (ianuarie-martie 1919).

¹³⁶ Kun Bela (1866–1939), comunist ungar, conducătorul de fapt al Republicii Sovietice ungare (martie-iulie 1919).

¹³⁷ O foarte slabă cunoaștere a realităților privind evenimentele din Ungaria și acțiunile militare provocatoare împotriva cehoslovacilor și ale românilor, puse la cale de bolșevicii unguri, dar și interesele divergente ale puterilor aliate în regiune, au determinat din partea Consiliului Suprem Aliat anumite atitudini ezitante, inclusiv solicitări de stopare a măsurilor de anihilare, în lunile mai și iunie 1919. Clemanceau s-a făcut în mod deosebit remarcat printr-o atitudine greu de înțeles din perspectiva intereselor aliate. Vezi, în această privință: C. Kirilșescu, *Op. cit.*, II, pp. 435–437; D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din anii 1918–1919*, cuvânt înainte de prof. univ. dr. Liviu Maior, București, 1994, pp. 250–253.

¹³⁸ Felix Charles conte de Saint-Aulaire (1866–1954), ministru al Franței în România (1916–1918), membru al Academiei Române din 1929.

¹³⁹ Unități din Brigada 4 Roșiori, sub comanda generalului Gheorghe Rusescu, au intrat în Budapesta în seara zilei de 3 august 1919. Guvernator al orașului a fost numit generalul

soldatul român a pus piciorul în capitala Ungariei – opresoarea noastră de o mie de ani – și a înfipt drapelul românesc pe palatul regal din Buda. N-au trecut nici trei ani de la căderea Bucureștiului și revanșa strălucită ne-a revenit nouă. Victoria, cucerită cu armele și multă vărsare de sânge, pe plan politic, a fost cât se poate de catastrofal exploatată. În loc să fi fost lăsată conducerea teritoriilor cucerite pe mâinile ardelenilor, care cunoșteau împrejurările, că doar au trăit și au crescut în mijlocul lor, Bucureștiul a căutat să-și etaleze talentele și capacitățile. În loc să fi lăsat comanda trupelor în seama lui Moșoiu, care a fost ardelean și a servit în armata K.u.K. până la gradul de căpitan, după aceea a trecut în Regat, unde a făcut o carieră militară strălucită, a fost numit comandant generalul Mărdărescu, care în război nu s-a evidențiat cu nimic. Singurul lui merit a fost că era simpatizant liberal și om de casă al Brătienilor. Mai erau în viață generalii Averescu¹⁴⁰, Prezan¹⁴¹, Eremia Grigorescu¹⁴² etc. Ce frumos era să li se dea satisfacție eroilor de la Mărășești și Oituz, să ocupe Ungaria și Budapesta.

Tot așa și cu administrația. Ce frumos era dacă una din personalitățile strălucite de la Alba-Iulia ar fi fost numit Comisar General la Budapesta, și nu Diamandi¹⁴³, un diplomat de carieră, dar care nu cunoștea deloc Ungaria și pe unguri. Toate acestea se loveau însă de principiile liberalilor care voiau să prezideze toate evenimentele mari din istoria neamului.

Toți acești nepricepuți, lacomi, dornici să se evidențieze, au comis greșeli inadmisibile. Au purces la demontarea de fabrici, pe care le-au expediat în țară. Ani de zile au stat mașinile în vagoanele C.F.R., blocând mijloacele de transport, până când s-au ruginit și au fost aruncate la fier vechi. Pe lângă rușinea de a fi comis acte de felul acesta, ulterior a trebuit să plătim miliarde, despăgubiri pentru fier vechi. Era doar știut în lumea mare, că mașinile unei fabrici demontate de pe postament se transformă în fier vechi. Liberalii, care voiau să țină în mână viața economică a țării, credeau că aceste mașini vor pune bazele unei industrii dezvoltate. Nu-și dădeau seama că, la fondarea unei industrii, nu mașinile sunt factorul principal. Mașinile se cumpără pe bani. Oamenii pricepuți însă se formează în timp și nu pot fi cumpărați la târg.

Ștefan Holban. În general, data ocupării capitalei Ungariei se consideră a fi 4 august, pentru că atunci, comandantul trupelor din Transilvania, generalul Măldărescu a primit defilarea unor unități pe bulevardul Andrassy.

¹⁴⁰ Alexandru Averescu (1859–1938), mareșal român care a contribuit decisiv la victoriile din vara lui 1917, ministru și chiar prim-ministru de mai multe ori.

¹⁴¹ Constantin Prezan (1861–1943), mareșal român, a comandat Armata a 4-a (august–octombrie 1916), Grupul de Armate Sud (bătălia de Argeș-Neajlov în noiembrie 1916), Șef al Marelui Cartier General (1916–1918) și al marelui Stat-Major (1918–1920).

¹⁴² Eremia Grigorescu (1863–1919), general român, a comandat grupul Oituz-Vrancea (1916–1917), corpurile de armată 4 și 6 și armata I (1917). Victorios în bătălia de la Oituz.

¹⁴³ Constantin Diamandi (1860–1931), diplomat român, apropiat colaborator al lui I.I.C. Brătianu.

Capitalul de care dispuneau liberalii, în raport cu ţările industriale din vest, era cu totul neînsemnat. Banca Românească, citadela financiară a liberalilor, nu întrecea proporţiile băncii „Albina” din Sibiu¹⁴⁴. Unde pui că în Transilvania existau circa 100 de bănci, dintre care unele ca „Victoria” din Arad, „Timişana”, „Ardeleana” din Orăştie etc. aveau un capital social destul de considerabil. În Regat doar Banca Românească şi Banca Comerţului din Craiova aveau o însemnătate. Banca Maramorosch Blank era evreiască, Banca Crissoveloni, grecească. Banca de Credit Român era o afiliaţiune a Băncii Rotschild din Viena. Şi cu acestea, lista băncilor de „dai Doamne” se încheie. Băncile populare din provincie erau finanţate de stat şi activau slab. De un credit agricol nu putea fi vorba în lipsă de garanţii. Neexistând carte funciară, identificarea precisă a proprietăţilor era foarte dificilă, iar ipoteca, graniţa reală a creditului, era iluzorică. Se acorda doar credit pe termen scurt, pe gaj. Din aceste motive, agricultura nu se putea dezvolta şi nu prospera.

Dar să revenim la Sibiu, unde eu activam la spitalul militar. Considerând că secţia de organizare 6-7 era condusă de ofiţeri din fosta armată K.u.K., iar instituţiile, spitalele, manutanţele, şcolile mergeau pe făgaşul vechi, austriac, bine experimentat timp de secole – osmoza între armata română şi ofiţerii – mai ales activi – din K.u.K. a fost extrem de dificilă. A durat mulţi ani până când raporturile s-au sudat şi activitatea a ajuns în făgaşul normal.

Consiliul Dirigent înjghebat la repezeală, lipsit de aportul bănăţenilor, care erau sub ocupaţia sârbească, în scurt timp a reuşit să domine situaţia şi să pună la punct administraţia. S-a făcut apel în special la avocaţi, cerându-le să-şi închidă birourile şi să intre în administraţie ca subprefecţi etc. şi în magistratură. C.D. din toate puterile a căutat să menţină administraţia şi magistratura, judecătoriile la nivel înalt. A reuşit pe deplin. Până la venirea la putere a guvernului Averescu, în luna aprilie 1920, treburile au mers în făgaş normal, chiar bine. Cu schimbarea regimului politic, elementele din Regat au mirosit posibilitatea de căpătuială şi au năvălit peste munţi. În funcţiile de pretori, unde se cerea licenţa în drept, au fost numite elemente cu 4 clase medii. În finanţe – unde erau adevăratele afaceri nervoase – în posturi de administratori financiari, unde se cerea licenţă în drept sau Academia Comercială, au fost instalate elemente fără nicio pregătire. La Timişoara a fost numit şi a stat 8 ani în funcţia de administrator financiar unul cu numele de Crângu, om lipsit de pregătire, care a venit la Timişoara cu un geamantan şi a plecat cu două vagoane.

---

¹⁴⁴ Evident, o subapreciere a Băncii de la Bucureşti. Întregul pasaj care urmează este construit pe seama unei frustrări, resimţită de către bănăţeni şi transilvăneni, mai puternic decât se recunoaşte, a modului în care s-a făcut integrarea după 1918, frustrare care răzbate şi din alte texte. Vezi şi lucrarea I. Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, 1998, pp. 157-224.

O grea problemă a format-o crearea de cadre didactice. Noi, care am tot cerut școli medii, deodată am primit atâtea că nu aveam profesori pentru ele. În trecut, am alimentat noi cu profesori școlile Regatului. Acum au început să se întoarcă unii, prea puțini, dintre profesori și foarte puțini profesori regăteni. Pentru a putea completa posturile vacante, s-au înființat pe lângă Universitatea din Cluj, cursuri de profesori, la care erau admiși preoții și învățătorii mai distinși. În felul acesta s-a reușit în doi ani să se completeze toate posturile vacante.

Evident, entuziasmul românilor, care s-a menținut și după Unire, a făcut ca oamenii de atunci, stăpâniți încă de idealuri și scopuri mărețe, să poată face față situației.

Minoritățile etnice n-au avut de ce să se plângă. Suferințele din trecut ne-au făcut să fim înțelegători și mărinimoși. Sașii și șvabii, care numărau 500.000¹⁴⁵ de suflete, au ajuns să aibă 10 licee cu limba de predare germană, în afară de celelalte școli medii ca școlile normale, reale, comerciale etc. Ungurii, în afară de cele 8 licee confesionale, au mai primit 6 licee de stat cu limba de predare maghiară. În Ungaria, românii, la aproape 4 milioane de suflete, au avut 5 licee românești confesionale. Ungurii în România, la 1 milion patru sute de mii de suflete, au primit 14 licee cu limba de predare maghiară și alte școli secundare. Până și evreii au primit 4 licee evreiești, unde trebuia ca limba de predare să fie cea română, ceea ce nu s-a întâmplat decât în mică măsură. Oficial limba de predare era cea română, de fapt în școli se preda și se vorbea ungurește¹⁴⁶.

În luna mai 1919, perechea regală, Ferdinand și Maria, au plecat să viziteze mai multe orașe din Ardeal. Au vizitat și Sibiu. Scene de neuitat. Toate satele dimprejur și de la distanță au năvălit în oraș, în haine de sărbătoare, cu un entuziasm de nedescris, să vadă și să salute pe regele românilor. Defilarea în fața perechii regale a durat de la ora 9 până la orele 16. Spre seară, regele și regina au vizitat spitalul militar, unde erau îngrijiți mulți răniți de pe front. Regina Maria a împărțit daruri soldaților, iar Ferdinand se așeza pe marginea paturilor și stătea de vorbă cu soldații răniți. Aproape 2 ore a durat vizita la spitalul militar.

În luna iulie s-a întrunit la Sibiu Marele Sfat, ales de Adunarea Națională de la Alba-Iulia, pentru a dezbate chestiuni curente și mai ales legea reformei agrare. S-a promis țăranilor că marile moșii se vor dizolva și pământul se va împărți țăranilor lipsiți de pământ. Marele Sfat, cu însuflețire, a adoptat reforma agrară, a cărei aplicare a început imediat pe teren¹⁴⁷.

¹⁴⁵ În Transilvania, recensământul din 1910 dă cifra de 565.116 locuitori germani, în 1930 erau 544.278, așadar cifra lui Coriolan Băran nu este exactă.

¹⁴⁶ Chestiunile legate de învățământul din Transilvania după 1918 sunt expuse în *Prolegomena la o educație românească*, București, 1941.

¹⁴⁷ Decretul Consiliului Dirigent privind reforma agrară în Transilvania, Banat și părțile ungurești s-a dat în 12 septembrie 1919 și tot atunci s-a înființat Banca Agrară pentru aplicarea reformei agrare.

Parlamentul din Bucureşti nu s-a grăbit să voteze legea agrară. Abia peste un an s-a votat, primind, în linii generale, reforma agrară votată la Sibiu¹⁴⁸. Conform legii agrare, marilor moşieri le rămâneau 500 de iugăre de pământ (aproximativ 280 ha), restul trece în proprietatea statului şi se va împărţi țăranilor lipsiţi. În zona de munte şi unde este puţin pământ, cota pentru moşieri se poate reduce la 300 de iugăre. Mare binefacere a fost reforma agrară pentru lumea satelor. La început au fost greuţi. Oamenii săraci duceau mare lipsă de animale şi unelte. După câţiva ani această lipsă s-a remediat. Aş putea afirma cu tărie că 75% din împroprietăriţi au beneficiat din plin de binefacerile reformei agrare. Cam o pătrime au dat rezultate. În fiecare societate sunt şi albine şi trântori. Cum pământul primit la expropriere nu putea fi vândut, o parte din pământuri nu erau exploatate la maxim. În anul 1929 s-a venit cu o lege, care permitea vânzarea pământurilor primite la expropriere, dar cumpărătorii nu puteau fi decât țărani, cu proprietate mai mică de 30 de hectare. În felul acesta s-a căutat ca pământurile să nu ajungă iar în mâna marilor proprietari.

Un fenomen curios. Cei dintâi care au vândut pământul primit la expropriere nu au fost românii. Mai întâi au vândut pământul foştii servitori agricoli (birişii) de pe marile moşii. Cu preţul pământului, foarte ridicat pe atunci – era înaintea crizei economice – unii şi-au cumpărat casă şi cu restul s-au înfundat în crâşme, unde au tras chefuri de pomină luni de-a rândul. Partea mare a şvabilor împroprietăriţi au procedat la fel, decât că ei nu s-au pus pe chefuri, ci au investit banii în alt mod. Se vede că nu tot omul este făcut pentru a fi proprietar de pământ şi pentru a lucra în regie proprie. Strămoşii şvabilor împroprietăriţi, toţi au primit la colonizare câte 32 de iugăre¹⁴⁹. Cu timpul unii au irosit averea şi au ajuns muncitori, la sapă de lemn. Se vede că nici nepoţii lor nu au fost din alt aluat.

La Sibiu am reînnoit vechile cunoştinţe din vremea când eram la şcoala de ofiţeri, umblam în societatea sibiană şi trăiam fericit într-o țăară românească, pe care am visat-o şi la temelia căreia am contribuit şi eu cu o modestă cărămidă.

Pe cât de fericită a fost ziua de 4 august, când trupele române au ocupat Budapesta, tot atât de fericită a fost şi ziua de 3 august, zi în care sârbii au evacuat

---

¹⁴⁸ La 30 iulie 1921 au fost elaborate legile pentru reforma agrară în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, potrivit unor norme stabilite la 13 martie 1920 de guvernul generalului Averescu. În România se va realiza cea mai radicală reformă agrară din Europa interbelică.

¹⁴⁹ Referire la reglementarea preurbarială din Banat – 1769 – când s-a stabilit o sesie țăărănească întregă la 32 de iugăre. Puţine au fost însă sesiile întregi, pentru că pentru fiecare gospodărie se fixa o suprafaţă în funcţie de capacitatea sa individuală de a lucra pământul. În 1772 s-a ridicat sesia întregă la 37 de iugăre. Nu era însă vorba numai de gospodăriile germane, ci de toate gospodăriile bănăţene. Vezi cea mai consistentă lucrare pentru istoria agriculturii bănăţene în epoca modernă: L. Kakucs, *Contribuţii la istoria agriculturii din Banat, sec. XVIII – XIX*, Timişoara, 1998.

Banatul și trupele românești, comandate de colonelul Virgil Economu, au intrat în Timișoara¹⁵⁰.

În aceeași zi am cerut și am obținut un concediu de 15 zile. M-am repezit la Nerău să-mi văd părinții, pe care i-am găsit sănătoși și fericiți că au ajuns să trăiască în România Mare. Cel mai fericit dintre toți era bunicul Savu, care acum putea liber să-și sloboadă glasul și să cânte tare „Deșteaptă-te române!” și oricare alt cântec patriotic românesc. Deși era toiuł treierișului, tot satul se veselea și petrecea, bucurându-se de ziua mare care a ajuns-o.

După câteva zile petrecute în sânul familiei, m-am repezit pentru o zi la Timișoara, să văd cum se instalează imperiul românesc¹⁵¹. La masă, la restaurantul „Kronprinz”, mai târziu „Ferdinand” (acum aparține operei și se află la parterul clădirii), îl zăresc pe maiorul Ion Băleanu, pe care l-am cunoscut pe front și al cărui frate mi-a fost coleg și bun prieten. „Ce cauți pe aici? Unde ești repartizat?” „Niciunde! Sunt în concediu și peste câteva zile îmi expiră concediul, mă întorc la Sibiu”. „Te duci la Sibiu, pe dracu. Generalul Domășneanu a fost numit comandant al Diviziei 19 Infanterie, care este în curs de organizare. Avem nevoie de ofițerii bănățeni ca de o bucată de pâine. Avem mai ales nevoie de ofițeri care cunosc bine limba literară românească, care au absolvit școli românești și care știu și nemțește și ungurește. Renunți la concediu și în 48 de ore te prezinți la Comandamentul Diviziei”. „Bine, dar bagajul îmi este la Sibiu și eu sunt repartizat acolo. Trebuie să mă întorc de unde am plecat!” „Asta e grija noastră. O aranjăm telefonic până mâine, iar după bagaje trimite ordonanța.”

Așa am ajuns ca, în ziua de 12 august 1919, să mă prezint la raport la generalul Domășneanu, al cărui aghiotant și confident am devenit până la moartea lui, intervenită în 1940. Am devenit consilierul politic al generalului. Eu, care din clasa a V-a de liceu eram pasionat pentru politică, citeam toate ziarele românești, germane și maghiare, cunoșteam bine mersul politicii, cunoșteam referințele locale, cunoșteam bine Banatul. În afară de aceea, am fost delegat în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ceea ce pe atunci conta ceva.

În ziua aceea am și început să lucrez la Divizie unde, ca la orice mare unitate în curs de organizare, era lucru până peste cap. Am cunoscut, din prima zi, ofițerii de la comandamentul diviziei. Comandant era generalul Domășneanu George, a cărui scurtă biografie am făcut-o. Om puternic, înalt, spătos, jovial, prietenos, dar numai în afară de serviciu. În serviciu nu cunoștea gluma și nu se lucra pe prietenie. În armata K.u.K. i-au băgat în sânge sentimentul disciplinei riguroase „Pflichtgefühl”, sentimentul conștiințozității și sentimentul de onoare și dreptate. Pretindea aceste însușiri și de la colaboratorii săi.

¹⁵⁰ Trupele române au fost întâmpinate la Timișoara de o mulțime de oameni veniți din toate părțile Banatului, aproximativ 100.000. Relatarea acestui eveniment există în mai multe texte memorialistice cum este, în colecția noastră, cel al lui Patrachie Râmneanțu. O descriere amănunțită și în „Dacia”, I (1939), nr. 13, din 4 august.

¹⁵¹ Expresie uzitată în epocă, în sensul de putere românească.

Ofițerii din armata K.u.K. formau o castă separată, erau stat în stat. Capul lor era împăratul și asta conta. Pentru ei funcționarii civili, oricât de înalți în grad, erau pur și simplu „*Zivil bagage*”. Își trăiau viața lor în cerc închis, cum era de înțeles. Corpul ofițeresc se compunea din membrii a 9–10 naționalități, care își aveau limba lor. Limba de serviciu era cea germană, pe care trebuiau să o cunoască toți la perfecție. Limba de predare la toate școlile militare era cea germană exclusiv. În regulamentul de serviciu „*Dienstreglement*” se dispunea ca ofițerii să cunoască limba regimentului la care sunt repartizați. Aceasta era foarte vag. Cei mai mulți cunoșteau câteva fraze obișnuite și folosite. Nu mai mult. Foarte puțini erau cei care se străduiau să învețe limba soldaților pe care îi comandau. Subofițerii, în mod obișnuit, erau recrutați din regiunea regimentului. Ei erau veriga de legătură între ofițeri și soldați. Feldwebelul, strajă meșterul erau calea care avea legătură directă cu trupa. De altfel, în armata română, tot plutonierii erau cei care țineau trupa în mână și care aveau contactul direct cu soldații.

Corpul ofițeresc avea avantaje considerabile. În garnizoanele mai mari erau blocuri întregi ale armatei, în care primeau locuințe, pe chirie derizorie, toți ofițerii căsătoriți. Fiecare garnizoană avea o popotă (cantină) a ofițerilor, unde se servea o masă excelentă pentru o sumă de 60–70 fileri. Solda unui sublocotenent era de 160 coroane, din care masa de prânz costa 18 coroane lunar. În felul acesta se pretindea ca ofițerul să fie îmbrăcat perfect, cu o ținută demnă și elegantă. Cuvântul de onoare era sfânt. Dacă un ofițer își călca cuvântul de onoare dat, era scos din cadrele ofițerești ale armatei. Ofițerul nu avea voie să facă datorii murdare (*schmutzige Schulden*), cum erau datorii la chelneri, la spălătoreasă etc. Pentru astfel de datorii ofițerul trebuia să tragă consecințele și să-și dea demisia, păstrându-și gradul.

Este de înțeles că ofițerii își aveau cercul lor strâns și cu populația civilă din oraș nu prea aveau legături. Ce contact putea să aibă cu ungurii din Szegedin sau Dobrițin, un ofițer de naționalitate ceh, polonez sau italian, care nu știa o boabă ungurește? De altfel, în felul acesta ofițerii își mențineau naționalitatea lor, fără a avea însă legături prea strânse nici cu ai lor. Dau câteva exemple. Tatăl generalului Iacobici a fost comandantul regimentului din Graz, dar fiul lui a fost botezat de preot militar român (se făcea raport la Ministerul de Război din Viena, unde se afla o secție bisericească, șeful cultului ortodox, și pentru români, și pentru sârbi, fiind protopopul Boldea, care avea grad de locotenent-colonel, care sau se ducea dânsul să boteze, să cunune sau să înmormânteze într-o garnizoană unde nu se aflau preoți români sau da ordin unui preot militar dintr-o garnizoană mai apropiată să facă acest serviciu). Fiul, crescut la Graz și în școalele militare austriece, a rămas un bun român, care vorbea bine românește, fără să cunoască literatura română. A ajuns șeful Marelui Stat Major Român și Ministrul Armatei. Același caz cu colonelul Dobrin, comandantul Regimentului 33 Artilerie. Tatăl lui a fost ofițer la regimentul din Olomuc (Olmütz), unde s-a născut băiatul, care a devenit un foarte bun ofițer român. Așa au fost frații Jivanovici, Bacea și mulți alții.

Şeful de Stat major al Diviziei a 19-a fost lt. colonelul Eugen Jivanovici. Fiu de ofiţer activ din armata K.u.K., n-a fost la nicio şcoală românească, cu toate acestea vorbea curent limba română. Avea un frate, pe Vlada Jivanovici, tot ofiţer activ la Regimentul 43 din Caransebeş, aghiotantul regimentului. L-am cunoscut pe frontul de la Doberdo. Era un excelent ofiţer şi un foarte bun român.

Şeful Biroului I Operaţiei era lt. colonelul Stepanescu, ofiţer de Stat Major, de provenienţă tot din armata K.u.K. Ofiţer distins, serios, foarte capabil. Vorbea mai slăbuţ româneşte.

La Biroul II Informaţii, şef era maiorul de Stat Major Ion Băleanu, zis şi Ion Cătană, fiul popii din Dognecea. A terminat liceul „Şaguna” din Braşov şi vorbea perfect româneşte. Gălăgios şi volubil, era simpatizat de toţi. A ieşit cu gradul de locotenent-colonel la pensie, a terminat Facultatea de Drept şi s-a făcut avocat la Cluj. Mai apoi a intrat în politică, liberal la roată, a ajuns prefect al judeţului Caraş. El a construit palatul prefecturii din Oraviţa¹⁵². A rămas toată viaţa militaros. Când avea consfătuiri cu primarii, ţinea raport cu ei ca la militari. A murit relativ tânăr.

La Biroul III Personal, şef era maiorul Nicolae Licăreţ din Bozovici. Cam tuciuriu la faţă şi vânăt în palmă, încât unii răutăcioşi îi contestau originea etnică. L-am cunoscut pe când eram elev la Braşov. Licăreţ a servit la Regimentul 2 K.u.K din Braşov. Se manifesta ca un bun român. Frecvenţa numai cercuri româneşti. El, cu maiorul Benţia, căpitanul Herbai, căpitanul Ioaneş, căpitanul Popiştiu erau prezenţi la toate serbările româneşti, la toate balurile, la toate reprezentaţiile teatrale etc.

La intendenţă era locotenent-colonelul Thiery, german de origine franceză (avea caracterul bunicului său, care a servit în armata lui Napoleon).

Atât generalul, cât şi şeful de Stat-Major îşi concepeau lucrările în limba germană, pe care eu, câteodată şi Băleanu, le traduceam în româneşte.

În primele zile, însoţind pe general, am cunoscut notabilităţile din oraş. Prefect era dr. Aurel Cosma¹⁵³, soţul cântăreţei Lucia Cosma¹⁵⁴. Fiu de învăţător din Moşniţa, om de 52–53 de ani, a fost ginerele lui Partenie Cosma, directorul băncii „Albina” din Sibiu, care l-a ridicat¹⁵⁵. Avocat mediocru în Timişoara, era condus

¹⁵² Clădirea aceasta, acum monument de arhitectură, a fost proiectată de Henrieta Delavrancea. Proiectul a câştigat concursul legal, în faţa unei comisii prezidate de Duiliu Marcu. Construcţia a început în 1927.

¹⁵³ Aurel Cosma senior (1867–1931), avocat, om politic, lider al aripii bănăţene a Partidului Naţional Român din Transilvania, delegat la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, primul prefect român al judeţului Timiş-Torontal, lider al organizaţiei bănăţene a PNL, ministru în guvernul I.I.C. Brătianu (1926). Adversar politic al autorului.

¹⁵⁴ Lucia Cosma (1875–1972), fiica lui Partenie Cosma, prima soţie a lui Aurel Cosma senior, soprană lirică, publicistă, profesoară la Conservatorul din Bucureşti.

¹⁵⁵ Partenie Cosma (1837–1924), lider al Partidului Naţional Român din Transilvania, chiar Preşedinte al Comitetului Executiv (1881–1883).

mai mult de soţie, foarte frumoasă în tinereţe, inteligentă şi foarte ambiţioasă, o cântăreaţă excelentă, soprană.

Cu atât mai puternică impresie făcea primarul municipiului, inginerul Stan Vidrighin¹⁵⁶. Om mic de statură, dar vânjos, cu o claie de păr care începea să albească, energic, dinamic şi constructiv. Originar din Răşinari, de lângă Sibiu. A terminat Şcoala Politehnică din Budapesta în anul 1898¹⁵⁷, de unde a apucat inginer stagiar la primăria oraşului Sopron, din vestul Ungariei. Pe atunci în Timişoara era primar Carol Telbisz, avocat de origine, bulgar din Vinga, un om de iniţiativă, care a contribuit mult la ridicarea oraşului Timişoara¹⁵⁸. El a introdus în anul 1884 lumina electrică pe străzi, fiind Timişoara cel dintâi oraş de pe continent (afară de Anglia) care a avut luminat public. La 1895 a construit tramvaiul electric, dar în anul 1899 îl bătea capul să construiască alimentarea cu apă şi canalizarea Timişoarei. Pentru aceasta avea nevoie de un inginer de specialitate, care în vremea de atunci nu exista. S-a adresat Rectoratului Şcolii Politehnice din Budapesta şi a cerut să-i recomande un tânăr inginer capabil, pe care să-l trimită în străinătate, în câteva oraşe care mai recent au introdus alimentarea cu apă şi canalizare, pentru a studia problema. Telbisz, om cu vederi liberale care nu era şovin, fără ezitare l-a numit pe valahul inginer Stan Vidrighin în calitate de inginer la serviciul tehnic al primăriei şi i-a acordat o bursă de doi ani, să plece în Germania şi Anglia pentru a studia problema¹⁵⁹. După ce s-a întors Stan Vidrighin din străinătate, a făcut proiectele, a început cu sondajele pentru a găsi surse de apă potabilă suficiente. Lucrarea a fost dată în antrepriza unei firme din Budapesta, Schiffer, conducătorul lucrărilor fiind Vidrighin. După terminarea lucrărilor, a venit o comisie de recepţie din Budapesta care a fost foarte satisfăcută de calitatea şi ingeniozitatea lucrărilor. Vidrighin a fost angajat, cu contract pe viaţă, în calitate de director al alimentării cu apă şi al canalului, dându-i-se drept plată cel mai mare salariu din cadrul primăriei, care era al secretarului general (primul fiind organ ales şi nu de carieră, primea onorariu) şi plus 1% din încasări. Vidrighin, cu toate că era directorul apelor, a mai făcut şi lucrări. El a construit uzina hidrotehnică de pe Bega şi a mutat în acest scop albia Begheului. Din aceste motive a trebuit dărâmată biserica românească Sf. Ilie din Fabrică. După cum mi-a spus Vidrighin, l-a chemat Telbisz la dejun şi l-a îndemnat să se ocupe de ridicarea bisericii, nou construite pe spesele

---

¹⁵⁶ Stan Vidrighin (1876–1956), inginer, primar al oraşului Timişoara (1 septembrie 1919 – 30 aprilie 1922; 3 ianuarie 1922 – 21 august 1922), rector (1921) al Politehnicii timişorene. În perioada interbelică a fost unul din liderii locali ai Partidului Naţional Ţărănesc, senator, coleg de partid deci cu autorul.

¹⁵⁷ Vidrighin a terminat Politehnica la Budapesta în 1900.

¹⁵⁸ Carol Telbisz (1853–1914), numele adevărat Telbisov, absolvent al Facultăţii de Drept din Budapesta, doctor în administraţie la Viena, primar al Timişoarei pentru trei decenii, 1885–1914.

¹⁵⁹ A vizitat pentru a studia această problemă Dresda, Berlin, Hamburg, Köln, Strasbourg, Karlsruhe, Londra.

primăriei. L-a îndrumat să facă o biserică frumoasă, cu care să fie mulțumiți coreligionarii lui. Coreligionarii, la rândul lor, l-au rugat pe Vidrighin să caute ca să iasă pe lângă biserică și o școală confesională nouă, cea veche nemaifiind corespunzătoare. Așa s-a născut frumoasa școală primară din spatele bisericii.

Tot opera lui Vidrighin sunt și cele două poduri de peste Bega, din cartierul Fabric, cel din fața Băii „Neptun” și cel de la biserica românească. După ce Vidrighin a ajuns cel dintâi primar al Timișorii, primul gând i-a fost să înființeze o Școală Politehnică în Timișoara. Primăria orașului, prin Vidrighin, a luat inițiativa și tot primăria orașului a donat terenul necesar în acest scop și a suportat cheltuielile cu ridicarea clădirilor din bulevardul „Mihai Viteazul”. Cum Vidrighin nu avea legături cu cercurile conducătoare din București, a cerut concursul profesorului Traian Lalescu, care era deja lansat și binecunoscut și făcea și politică liberală, având mare influență la Ministerul Instrucțiunii și care i-a dat tot concursul pentru a se înfăptui idealul lui Vidrighin, Politehnica din Timișoara. Cel dintâi rector a fost Traian Lalescu¹⁶⁰. După un an, Traian Lalescu, din motive familiale, s-a întors la București, luându-i locul ca rector, Stan Vidrighin până la venirea lui Victor Vâlcovici. Acesta este adevărul în legătură cu înființarea Politehnicii, care nu a fost relevat la sărbătorirea de 50 de ani de la înființarea școlii.

Vidrighin a luat măsuri energice pentru continuarea operei lui Telbisz, care murise cu 3–4 ani înainte. Întâi de toate trebuia refăcută uzina electrică, cea veche, din anul 1884, nemaicorespunzând necesităților zilei. În acest scop, l-a numit pe inginerul Cornel Micloși¹⁶¹ ca director la uzină, care funcționa ca asistent la Politehnica din Budapesta. Un primar mai destoinic, priceput, care cunoștea toate problemele legate de primărie, nu putea avea Timișoara. Carol Telbisz a fost timp de 26 de ani primarul ales al Timișoarei, fără a se atinge nimeni de el. De aceea a putut crea și ridica Timișoara. Vidrighin nu era cu nimic mai prejos decât Telbisz. Dimpotrivă! Dar politica noastră nu a tolerat ca un om, oricât de priceput și destoinic, să fie primar, dacă nu era înregimentat în partidul de la putere.

În anul 1920, în luna aprilie, a venit la putere partidul averescan¹⁶² și a început goana după partizani. Natural, cei vizați mai întâi erau nemulțumiții din Partidul Național Român, în frunte cu Vasile Lucaciu și Octavian Goga. Restul erau elemente de umplutură. Teodor Mihali, care s-a supărat că P.N.R. nu l-a învrednicit cu mai mult de o prefectură, la aversecani n-a făcut chestie de ambiție și a rămas primar la Cluj. Asemenea și Niculiță Șerban la Făgăraș. Cu Vasile Lucaciu nu era

¹⁶⁰ Traian Lalescu (1882–1929), matematician, considerat a fi întemeietorul, în 1920, al Politehnicii din Timișoara. Membru de onoare al Academiei Române din 1991. Evident, și în acest caz, Coriolan Băran se lasă ispitit de partizanatul politic. Lalescu era unul din întemeietorii organizației liberale din Banat.

¹⁶¹ Corneliu Micloși (1887–1963), inginer, profesor la Politehnica din Timișoara (1947–1963), membru al Academiei Române (1955).

¹⁶² Guvernarea Averescu: 13 martie 1920 – 17 decembrie 1921.

nimic de făcut. Complet sclerosat, i-au dat mai multe vorbe și laude decât situație. A ajuns ministru fără portofoliu.

Partidul averescan a făcut cartel cu conservatorii democrați ai lui Take Ionescu¹⁶³. În felul acesta a ajuns Take Ionescu ministru de externe, iar Nicolae Titulescu¹⁶⁴ ministrul de finanțe. La interne a apărut omul tuturor combinațiilor și sforărilor, Argetoianu¹⁶⁵. Un guvern cârpit din atâtea petice nu putea da rezultate. Averescu a fost un excelent militar și comandant de oști. În politică a fost un adevărat dezastru. N-avea noțiunile elementare de economie politică, așa că era vizat la sfaturile altora în afara partidului, căci în partid nu avea nici un economist. Titulescu s-a trezit peste noapte financiar, el care nu s-a ocupat până atunci cu economia politică și cu finanțele, el care în viața particulară era profesor universitar de drept civil. Singurul care s-a ridicat deasupra nivelului celorlalți, a fost Take Ionescu. Om cu bogată experiență politică, orizont de vederi foarte largi, orator distins, el a conceput și a realizat Mica Antantă și a preconizat alianța balcanică.

La timpul său, Take Ionescu a văzut clar și problema Banatului¹⁶⁶. A cerut insistent ca să se cedeze Iugoslaviei zona de 60 km pe care o cereau în nordul Belgradului. Vede bine că nu se poate concepe (ca) o capitală să fie în același timp și stație de frontieră. De altă parte, vedea clar că, (*sic!*) copiii favoriți ai Conferinței de pace erau sârbii, care au declanșat războiul mondial și care s-au purtat eroic în cursul războiului. A înțeles că această Conferință s-a început cu aceea că toate tratatele internaționale anterioare sunt nule și neavenite. Deci tratatul încheiat de Regatul român cu Anglia, Franța și Italia, înainte de intrarea în război a României nu poate fi invocat și trebuie să apucăm pe calea tratatelor. Dacă era ascultat la timpul său Take Ionescu și Ionel Brătianu nu se încăpățâna, astăzi aveam orașele Vârșeț și Biserica Albă, cu linia ferată directă Timișoara-portul Baziaș și aveam orașul Chichinda Mare cu linia principală București-Viena. E de prisos să insist asupra avantajelor economice enorme pe care le dobânda România.

Nota. Coriolan Băran, *Amintiri*, manuscris, pp. 59–223, Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale. Manuscrisele rămase de la Coriolan Băran au fost unificate în volumul Coriolan Băran, *Repere asupra vieții. Memorii*. Arad, „Vasile Goldiș” University, Arad, 2009.

---

¹⁶³ Dumitru Ionescu (1858–1922), om politic român de orientare conservatoare, de mai multe ori ministru și prim-ministru (1921–1922).

¹⁶⁴ Nicolae Titulescu (1882–1941), om politic și diplomat român, de mai multe ori ministru, în 1936 a fost înlăturat din guvern și a emigrat în Franța.

¹⁶⁵ Constantin Argetoianu (1871–1955), om politic român, ministru de mai multe ori, prim-ministru (septembrie-noiembrie 1939).

¹⁶⁶ Asupra chestiunii frontierelor stabilite la conferința de Pace de la Paris în 1919, în sectorul bănăţean, vezi S.M. Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris*, Iași, 1995, pp. 149–152.

Coriolan Băran

8. Amintiri personale asupra unor momente în legătură cu actul Unirii din anul 1918

de Coriolan Băran, fost membru al Marii Adunări Naționale, delegat la C.N.R.
din circumscripția Sănnicolaul Mare

Un șir întreg de generații ale neamului românesc de pe ambele versante ale munților Carpați au visat și au dorit unirea neamului românesc într-o singură țară.

Începutul celui dintâi război mondial, în august 1914, a adus primele raze de speranțe întemeiate. Cuvintele profetice rostite de Vichentie Babeș, în adunarea națională de la Sibiu, când s-a opus categoric la întocmirea și prezentarea Memorandului în anul 1892: *„Împăratul nu-și va sacrifica pacea și liniștea care domnește în Monarhie de dragul românilor. Nu va ceti Memorandul și nu va primi delegația. Numai un cataclism, care să zdruncine din temelie imperiul Habsburgic, va aduce realizarea idealului dorit de toți românii.”*

Așa s-a întâmplat întocmai.

Lumea românească de la noi nu a sesizat imediat importanța momentului istoric. Vedeau doar cu mirare că regimentele românești din Caransebeș, Alba-Iulia, Orăștie, Bistrița, Sibiu, Brașov, Arad etc. pleacă pe front cu steaguri tricolore, că muzica militară cântă exclusiv cântece românești și mai ales observau că procurorul ungar și autoritățile nu intervin, când soldații români cântă cu însuflețire: „Deșteaptă-te române!”, „Pe al nostru steag” și alte cântece naționale românești.

Situația s-a clarificat pentru toți, când în ziua de 15–28 august 1916, ziua „Adormirii Maicii Domnului”, guvernul Regatului Român a declarat război Puterilor Centrale. Eu, în acest moment, mă aflam ca ofițer de rezervă pe front, în tranșeele de pe platoul „Doberdo”, pe frontul italian. În seara acelei zile memorabile, întreg frontul a fost luminat ca ziua. Zeci de mii de rachete au fost lansate în văzduh și întreg frontul din fața noastră vuia „Eviva Romania!”. Acum înțelegeau cu toții, și neîncredătorii și pesimiștii, că ziua mare a izbăvirii a sosit. În acea vreme, eu eram repartizat la regimentul unguresc din Szeged și în afară de ordonanța mea, care era român, nu aveam față de cine să-mi manifest nețărnumita

bucurie. Ne-am îmbrățișat, ofițer și soldat, și am mormăit încetinel toate strofele din „Deșteaptă-te române!”.

La sfârșitul lunii septembrie am fost grav rănit și transportat într-un spital de cruce roșie la Budapesta. Aici, între străini a trebuit să aflu – de la colegii de cameră și din presa maghiară – care triumfau și sărbătoreau dezastrul suferit de armata română și mai apoi căderea Bucureștilor. Când, la sfârșitul lunii noiembrie, am fost scos din gips și am putut să îmbrac uniforma, am ieșit în oraș, am dat goană după cunoscuți români, ca să aflu cele întâmplate. În locurile unde se adunau românii n-am găsit niciun român. Am alergat la Societatea Academică „Petru Maior”, unde doi studenți, de la facultatea de litere – necunoscuți mie, se făceau că pun ordine în bibliotecă. N-am putut înjgheba cu ei nicio conversație interesantă. Băieții nu aveau încrederea și nici curajul de a se destăinui unui ofițer al armatei austro-ungare. Am plecat prin cafenelele unde știam că pot găsi români. N-am dat decât de avocatul timișorean dr. Iustin Nemet, locotenent în rezervă și el. Cu el ne-am hotărât să mergem la sursă, adică la cafeneaua „Vadászkürt” (Cornul vânătorilor) unde știam că se adună parlamentarii români. Prietenul Nemet, originar din județul Arad, spune că îl cunoaște pe deputatul Ștefan Cicio-Pop, care era arădean. Aci norocul ne-a ajutat. Într-o sală mai mică, am dat de Ștefan C. Pop și de dr. Nicolae Șerban, deputați, care ședea la masă cu dr. Ion Erdélyi, care în acel moment făcea pe secretarul Partidului Național Român. Spre marea noastră stupefacție, acolo era și Nicolae Sulică, fostul meu profesor de limba latină, la liceul „Șaguna” din Brașov, considerat trădător, care s-a refugiat din calea armatei române la Budapesta. Am fost primiți cu bucurie, dar și cu oarecare prudență. Cei inițiați știau bine că în local mișună informatorii poliției și nici în Sulică nu se putea avea încredere. Am fost invitați la o partidă de cărți în patru, Sulică fiind chibit, iar Erdélyi, care era budapestan, a plecat în treburile sale. Înainte de a pleca, Ion Erdélyi mi-a strecurat discret, în mână, un bilețel cu adresa sa, șoptindu-mi să-l vizitez ocazional.

În ziua următoare, plin de curiozitate, am plecat să-l vizitez pe Erdélyi. Locuia la etaj. Din casa scârilor până la locuința lui trebuia traversat un culoar deschis. Când am intrat în biroul lui Erdélyi, l-am aflat puțin aferat. Numai după aceea m-a recunoscut, i s-a luminat fața, a deschis o ușă de la camera vecină, de unde a apărut un soldat mai vârstnic, care s-a prezentat sergent major Todor Pomuț, de la institutul cartografic al armatei. Am înțeles rostul prezenței lui Todor Pomuț și am înțeles pentru ce am fost invitat la Erdélyi.

Deschis și sincer, mi-a spus motivul pentru care m-a invitat. În acea vreme, când toată lumea validă românească era în armată, restul în lagărele de la Șopron, dânsul era singurul organ administrativ al Partidului Național Român. Partidul nu avea local propriu, așa că sediul era în biroul dânsului. Acolo se țineau ședințele mai restrânse. M-a rugat să-i dau concursul meu. Ca student în drept puteam să-i fiu de ajutor, iar ca ofițer îl puteam ține la curent cu starea de spirit care domnește

în armată, cu ceea ce se vorbește în legătură cu românii etc. Cu plăcere i-am dat tot concursul meu, din noiembrie 1916 până în martie 1917, când am părăsit spitalul și Budapesta ca ofițer invalid de război.

Până la plecarea mea din Budapesta, am frecventat aproape zilnic cafeneaua „Cornul vânătorilor”. Am făcut cunoștință cu un mare număr de români, care veneau acolo să caute consolare și să audă o vorbă de încurajare. Deprimarea era totală și bieții români plecau și mai amărâți de cum au venit.

Aproape un an de zile nu am mai dat prin Budapesta. În 1918, luna februarie am obținut un concediu de studii de 3 luni, până în luna mai. La sosire, cel dintâi drum m-a dus la „Cornul vânătorilor”. Atmosferă radical schimbată. Speranțele au înviat din nou în suflete. Lume românească mai multă și mai gălăgioasă. Normal ar fi fost, ca după Pacea de la Bufta, deprimarea să crească. Ori din contră, românul era acum sigur că Marea Antantă va învinge. De unde această convingere? În 1917 a intrat în vârtejul războiului o nouă putere, cu forțe proaspete, cu moral ridicat și mai ales cu resurse materiale enorme. Ori cu toții, nu numai că știam, dar o constatam din experiență, că fără bani nu se poartă război. Situația din 1918 nu mai era cea din 1914–1915. La început, soldatul bine îmbrăcat, bine alimentat, iar la muniții, fără economie. În 1918, haine uzate, mâncare slabă și puțină, ordin de a evita munițiile, numărul dezertorilor în creștere enormă, iar moralul la pământ.

La „Cornul vânătorilor”, lume românească multă și binedispusă. În sala mică din fund noi dominam. Ceilalți clienți aproape că nu mai pășeau pe acolo. De aici, și siguranță mai multă în discuții. Aceasta a fost situația la sfârșit de mai, când mi s-a terminat concediul de studii și am pornit-o spre Trieste, unde m-am prezentat la „Personal Sammel Stelle Triest”, pentru a-mi cunoaște noul post de comandă. Comandantul, un bătrân colonel, în mare secret mi-a comunicat că mă așteaptă o sarcină „importantă”. *„A venit ziua ca să terminăm cu adversarii. Se pregătește o ofensivă colosală la Piave. Armata germană și austro-ungară va străpunge frontul italian. Va izola cizma apenină și va pătrunde în sudul Franței.”* Și acum „marea” sarcină care mă aștepta. Sunt încredințat ca la triajul de cale ferată din Opcina (deasupra Triestului) să înființez o stațiune de alimentare (Verköstigungstation). Vor trece trenuri cu zeci de mii de prizonieri și răniți italieni, care trebuiesc alimentați la stațiunile de triaj. În acest scop, mi s-au afectat un subofițer, doi soldați și 15 femei. Am rămas adânc „emoționat” de marea sarcină, dar în același timp foarte îngândurat de rezultatul bătăliei, care putea fi fatal. Cu capul meu de ofițer în rezervă și cu judecarea normală, mă gândeam că și adversarii au un Stat Major, care nu doarme și contează pe atari eventualități. Precum a și fost.

Am așteptat timp de două săptămâni să treacă pe la mine prizonierii și răniții italieni, dar nu voiau nicidecum să sosească. După două săptămâni, de fapt, am avut de lucru la stațiune, însă nu cu italienii. Veneau trenurile cu răniții noștri, cu miile. De la aceștia am aflat dezastrul suferit de armatele Puterilor Centrale la Piave. Aci s-a dat bătălia decisivă, care a pecetluit soarta războiului prim mondial.

De aici încolo, nu am mai avut niciun dubiu privitor la soarta războiului. Noi priveam cu încredere viitorul. Făceam cauză comună, pe față, cu camarazii noștri iugoslavi și cehi. Făceam petreceri cu populația autohtonă, fără ca (*sic!*) comandanții noștri să intervină. La Piave a fost începutul sfârșitului.

Până la 15 septembrie am fost repartizat în calitate de ofițer cu aprovizionarea la un spital militar de lângă Triest, care funcționa pe lângă un lagăr de prizonieri de război ruși, sârbi și iugoslavi. Preotul spitalului era un bănațean de al meu, popa Emil Rusu de la Jebel, de lângă Timișoara. Preotul era bun prieten cu comandantul spitalului. Datorită acestei legături, am obținut un concediu de studii de la 15 septembrie la 15 decembrie 1918. Mi-a ușurat obținerea concediului de studii faptul că eram invalid de război.

Coincidența a făcut ca, în ziua prăbușirii frontului bulgar, să mă aflu din nou în sala din fund, de la „Cornul vânătorilor” din Budapesta. Atmosfera schimbată de tot. Lume nouă și multă la cafenea. Mulți dintre aceia care, în anii trecuți, nu îndrăzneau să calce pragul cafenelei unde se adunau românii, azi erau cei mai gălăgioși și mai insistenți. Toată conducerea Partidului Național, cei 5 parlamentari pe nume: dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Ștefan C. Pop, dr. Teodor Mihali, dr. Nicolae Șerban și protopopul Vasile Damian erau prezenți. Ion Erdélyi dădea tonul, totdeauna activ și entuziast, căruia i-am dat din nou concursul.

Dacă îmi aduc aminte, la 24 sau 22 septembrie, comitetul partidului a ținut o ședință, la care a participat și Iuliu Maniu, pe atunci ofițer de rezervă în Viena, precum și ceilalți fruntași din provincie, membrii ai comitetului. La această ședință – o știu de la Ion Erdélyi – s-a hotărât reluarea activității din plin a clubului parlamentar, care era în permanență în Budapesta, revenindu-i rolul dirigitor. Cum după intrarea României în război, toate ziarele politice românești au fost șterse, conducerea politică a avut de luptat cu mari greutăți. Lipsa veriga, legătura directă între conducere și popor. Nu era emisiunea de radio ca azi, care trece peste țări și mări.

Nu pot trece cu vederea că unirea Basarabiei cu țara românească a contribuit cu mult la moralul ridicat al românilor de dincoace de Carpați. S-a discutat mult și am admirat înlăturarea politică cu care s-a făcut unirea Basarabiei. Toate formele de drept, constituționale au fost observate cu rigurozitate. Întâi, la 24 ianuarie, Basarabia s-a declarat independentă și s-a rupt de Rusia. S-au făcut alegeri noi pentru Adunarea Națională. Această nouă Adunare Națională, aleasă cu vot universal, a proclamat unirea cu România. Deci au fost respectate formele constituționale de o parte, de altă parte s-a încadrat și în procedura de autodeterminare, preconizată în cele 14 puncte ale lui Wilson.

Nu am putea afirma, că actualii stăpânitori ai Basarabiei au procedat la fel, din punct de vedere al dreptului public și al dreptului de autodeterminare al popoarelor, drept recunoscut de O.N.U. și de toată lumea, chiar și de ei însăși. Nici în 1812 și nici în 1940, nu s-au sinchisit de formalisme, de drept și de justiție. Singur, dreptul celui mai tare și mare a fost pus în practică.

După unirea Basarabiei, după dezastrul de la Piave și după prăbușirea frontului din Balcani, optimismul românilor transilvăneni avea un temelie real. Nimeni nu mai punea la îndoială că războiul este pe sfârșite și că puterile Antantei vor ieși biruitoare. În felul acesta, era clar că România Mare este pe cale de înfăptuire. La „Cornul vânătorilor”, acum problemele se discutau pe față, fără rezerve și fără teamă. Trasm viitoarele frontiere ale României Mari, care cu regret nu s-au realizat întocmai.

La începutul lunii octombrie, nu aș putea preciza ziua, plecând de la cursuri la masă, în fața vitrinelor ziarului „Az Est” (cel mai răspândit ziar maghiar de bulevard) am văzut un mare tumult de oameni. Natural ne-am alăturat și noi la repezeală. Pe afișe enorme, pe care obișnuit se publicau mersul operațiilor pe front, erau publicate, în întregime, cele 14 puncte ale lui Wilson. Am auzit noi, mai mult un zvon, despre apariția proclamației lui Wilson, dar nu-i cunoșteam conținutul. Presa maghiară, aflată sub severă cenzură, până atunci nu le publicase. Pe acea vreme nu existau aparate de radio, ca să putem asculta emisiuni străine. Acum vedeam proclamația aievea și puteam ceti cu ochii noștri principiul autode-terminării popoarelor.

Am renunțat la masă. Foamea fizică ne trecuse. Am alergat într-un suflet la „Cornul vânătorilor”, pentru a duce vestea conducătorilor. L-am găsit numai pe „baci” Ștefan C. Pop, căruia nu-i venea să creadă vestea mare. Agitat, s-a urcat într-un „conflis” (birjă), grăbit să ajungă la Erzsebét Körút (Bulevardul Elisabeta), unde își avea redacția „Az Est”.

După ce s-a convins de realitate, s-a întors la sediu, căutând pe ceilalți corifei din partid. După o scurtă consfătuire cu aceștia, ne-a trimis să căutăm pe fruntașii slovaci Iuniga și Hlinka¹, care au și apărut la „Cornul vânătorilor”. Consfătuirea s-a ținut în camera de hotel a protopopului Damian. Natural, noi, *minore gentium*, nu am participat la ședință, care până la ora cinci nu s-a terminat.

Apariția în presa maghiară a punctelor wilsoniene, în ultima lor formă (din 8 ianuarie și până în 27 septembrie au suferit unele modificări), a stârnit un entuziasm de nedescris în cercurile românești din Budapesta. Acest fapt a dat un nou impuls acțiunii începute la 24 septembrie și întrucâtva a accelerat ritmul. Tratativilor cu cercurile interesate se intensifică.

La „Cornul vânătorilor” apar persoane nevăzute până atunci, chiar și unii politicieni maghiari au căutat apropiere cu cercurile conducătoare românești. L-am văzut între alții – mai puțin importanți – pe Fényes László, deputat independent și ziarist la „Az Est”, pamfletar de mare calibru. Natural, la aceste conversații nu am fost prezent, dar din discuțiile dintre fruntașii noștri am putut desprinde câte ceva. Cu multă surprindere au constatat ai noștri, că nici cercurile progresiste ale ungarilor, cei grupați în jurul revistei „XX Század” și al ziarului „Világ”, cum era

---

¹ Andrei Hlinka (1864–1938), om politic slovac, preot romano-catolic, conducător al mișcării naționale slovace, liderul Partidului popular slovac din 1913, deputat în parlamentul Ungariei.

Iászy Oszkár cu ai lui și nici măcar socialiștii unguri nu sesizează situația reală în care se află Ungaria și nici consecințele pe care le va avea sfârșitul războiului. Cu toții doresc încetarea vărsării de sânge fără rost, dar nici unul nu merge așa de departe ca să prevadă sfârșitul monarhiei și dezmembrarea Ungariei. Nici cei mai liberali și avansați în idei, nu mergeau mai departe decât la o „Autonomie a Transilvaniei” în cadrul țării ungurești. Unii erau de părere că vom fi pe deplin mulțumiți cu aplicarea *ad literam* a legii naționalităților a lui Deak și Eötvös din 1868.

Marele public badapestan, poporul, nu-și dădeau seama clar de evenimentele care se petrec în lume. Grijile alimentare, scumpetea, îi preocupau mai mult decât „marea politică”. Chiar și ofițerii, mai ales cei de rezervă, șovini și intoleranți, care înainte cu doi ani mâncau „valahii” de vii, acum s-au domolit complet. Discutau cu mult interes dezertările din armată, devenite foarte frecvente. Soldații ieșiți din spitale și cei din concediu, care urmau să se prezinte la corpurile lor de trupă pentru a fi trimiși pe front, se refugiau prin păduri, formând așa-zisul „Zeleni Kader”. O expresie slavă care înseamnă comandamentul verde.

După cuvântarea lui Wilson de la 27 septembrie, naționalitățile din Austria, în special cehii, care se bucurau de o quasi autonomie administrativă, au pornit o acțiune îndrăzneță, fățișă și bine organizată, pentru traducerea în fapt a noilor principii lansate de Wilson. Această atitudine a cehilor a avut o influență salutară și asupra corifeilor noștri, care au căutat să îi urmeze, începând și dânsii o acțiune mai intensă și curajoasă.

Rezultatul acestei acțiuni a fost convocarea conferinței Comitetului Național pe ziua de 12 octombrie, în casa lui Aurel Lazăr² din Oradea. La această conferință au participat: dr. Teodor Mihali, dr. Alex. Vaida-Voevod, dr. Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Ion Suci, arhimandritul Nicolae Ivan³, dr. Ion Ciordaș, dr. Sever Dan⁴, dr. Gheorghe Popovici, protopopul Lugojului și dr. George Crișan. În această ședință a Comitetului Național au fost luate hotărâri categorice și concrete pentru lupta care urmează să o ducă poporul român pentru dobândirea drepturilor sale.

Conferința de la Oradea a fost prezidată de dr. Ștefan C. Pop, care a făcut o expunere amplă a situației politice, arătând necesitatea de a se lua măsuri grabnice pentru începerea luptei. S-a hotărât ca în parlamentul maghiar, în una din ședințele viitoare, deputatul dr. Alexandru Vaida-Voevod să citească o declarație, în care să

---

² Aurel Lazăr (1872–1930); n: Oradea, studii juridice la Oradea și la Facultatea de Drept din Budapesta, membru al comitetului executiv al P.N.R. din Transilvania, director al despărțământului Bihor al Astei, membru al C.N.R.C., membru în Marele Sfat Național și în Consiliul Dirigent.

³ Nicolae Ivan (1855–1936), redactor la „Telegraful Român”, din 1921 episcop al Vadului, Feleacului și Clujului, membru al Academiei Române.

⁴ Dr. Sever Dan (1885–1961); n: Mociu, avocat și publicist, a participat la serbările de la Putna; secretar al Comitetului executiv al P.N.R, redactor șef al ziarului „Românul” din Arad.

se spună că națiunea română din Ungaria, Transilvania și Banat dorește să facă uz de dreptul de autodeterminare și să hotărască singură locul ce i se cuvine între popoarele libere, precum și stabilirea legăturii de coordonare a ei cu națiunile libere ale lumii. Națiunea română, de acum înainte, nu mai recunoaște autoritatea parlamentului și a guvernului maghiar.

Cu stilizarea declarației a fost încredințat Vasile Goldiș. Aici aș dori să fac o remarcă. Pentru ce, tocmai Vasile Goldiș a fost încredințat să redacteze declarația, care urma să fie citită în parlamentul maghiar, și pentru ce, tot Vasile Goldiș a primit sarcina să redacteze raportul Comitetului Național pentru Marea Adunare de la Alba-Iulia, precum și proiectul de hotărâri?

Dintre membrii Comitetului Național, Vasile Goldiș și Valeriu Braniște erau purtătorii de condei, care stăpâneau la perfecție limba română literară. Ambii, în tinerețe, au fost profesori la liceul românesc „Șaguna”, din Brașov. Goldiș, profesor de istorie, iar Braniște de limba română. Amândoi erau și ziariști. Goldiș, director la „Românul” din Arad, iar Braniște redacta „Drapelul” din Lugoj.

În timpul critic, când se plămădea unirea românilor, Valeriu Braniște se afla în temnița politică din Seghedin (Szeged), de unde l-a eliberat numai revoluția. A ieșit din închisoare grav bolnav, aproape orb, așa că nu a putut participa la lucrările pregătitoare ale Marii Adunări Naționale. În felul acesta, a rămas singur în arenă Vasile Goldiș. Ceilalți membri ai Consiliului Național, în marea lor majoritate absolvenți ai școlilor străine, nu aveau dexteritatea de a redacta și stiliza, într-o limbă română literară și frumoasă, un text pretențios. Mai era și Octavian Goga, care ar fi putut îndeplini această sarcină, dar dânsul, în acele vremuri mari, lipsea din țară, fiind la Paris unde făcea propagandă. Tot așa și Voicu Nițescu, care conducea legionarii români în Siberia.

Amintesc această împrejurare, pentru faptul că Vasile Goldiș, această activitate a sa, o interpretează cu totul altfel. În volumul publicat în 1928 – zece ani după unire – intitulat „Discursurile mele”, în prefață, Vasile Goldiș se autoproclamă de inițiator al Adunării de la Alba-Iulia și șeful delegației care a predat actul unirii regelui Ferdinand, în ziua de 12 decembrie 1918.

Este o afirmație fără temei real, precum că Goldiș ar fi inițiat actul unirii. Rolul dânsului nu este mai de seamă în această privință decât al celorlalți membrii din Comitetul Național, care în unanimitate au hotărât ținerea unei Adunări Naționale, care să hotărască soarta viitoare a poporului român din Transilvania și Banat, fără să fixeze data și locul unde să fie ținută această adunare.

Tot așa, nu Vasile Goldiș a fost numit șef al delegației, care să prezinte în fața regelui actul unirii. A fost numită o delegație de patru persoane pentru acest scop, în ordinea următoare: episcopii Miron Cristea, Iuliu Hossu, dr. Alexandru Vaida-Voevod și Vasile Goldiș. Dar cum delegația nu putea prezenta actul unirii într-un cor pe patru voci, a fost însărcinat de către delegați cel mai bătrân, care era Goldiș, să țină scurta cuvântare în fața regelui.

Goldiș, tot cu zece ani în urmă, și-a scris memoriile în legătură cu evenimentele din anul 1918. Nu cunosc conținutul acestor memorii. Nu știu dacă este o istorie a Adunării de la Alba-Iulia sau se ocupă și cu alte faze ale luptei naționale. Foarte curios că, Goldiș nu a publicat aceste memorii până era în viață, atât dânsul, cât și ceilalți fruntași care au pregătit Marea Unire, pentru a putea fixa cu exactitate toate momentele istorice de atunci. S-a scris extraordinar de puțin în legătură cu actul unirii. Memoriile detaliate ale lui Goldiș, întregite cu observațiile și completările celorlalți membri ai Marelui Consiliu Național, ar fi fost un document foarte prețios. Vasile Goldiș n-a publicat memoriile, nici nu a spus nimănui că le-a făcut. Le-a lăsat ca din întâmplare la fostul său loc de muncă, la Consistorul episcopiei ortodoxe a Aradului, unde au fost aflate mulți ani după moartea sa de către episcopul Magieru sau un membru din familia lui. Pentru care motive s-a ferit Goldiș să publice aceste memorii? Enigmă. Repet, nu cunosc memoriile, dar îmi închipui că Goldiș nu pregetă să scoată în relief marile sale merite în legătură cu evenimentul istoric. Pentru aceea toată rezerva.

Această atitudine a lui Goldiș se explică prin marele eșec politic suferit de dânsul în anul 1927, eșec care l-a scos definitiv din arena politică.

Revenind la hotărârile Conferinței de la Oradea, din 12 octombrie, trebuie să mai relevăm că s-a ales o delegație din sânul comitetului, compusă din șase membrii: Iuliu Maniu, dr. Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suci și Aurel Vlad, fixând atribuțiile speciale pentru fiecare în parte. Aceasta s-a făcut pentru a se putea acționa mai ușor și mai rapid. Tot atunci s-a stabilit că, dacă evenimentele se vor precipita, sediul acestei delegații să fie la Arad. Evident hotărârile de la Oradea n-au fost date în vileag, ele au fost comunicate celor interesați în cauză.

După întoarcerea parlamentarilor la Budapesta, în ziua următoare, ne-a chemat la sine Ștefan C. Pop, comunicându-ne în rezumat cele hotărâte la Oradea. Ni s-a spus deschis că lupta pentru revendicările naționale începe pe viață și pe moarte, la care tineretul universitar este invitat să participe din plin. Tinerimea universitară din Budapesta a fost invitată să-și dea întreaga contribuție și să stea la dispoziția Comitetului Național. În acest scop, urma ca studențimea de la fiecare facultate să desemneze un student, care să fie în permanentă legătură și la dispoziția Comitetului Național. Au fost delegați următorii: pentru Facultatea de litere și filosofie, Ovidiu Hulea⁵, pentru cei de la medicină George Popovici⁶ (prof. univ. la Cluj, mai târziu). Din partea celor de la Facultatea de drept, Coriolan Băran, iar pentru studenții de la politehnică, Victor Vlad⁷.

---

⁵ Ovidiu Hulea (1893–1952), profesor la Blaj, Cluj, Aiud.

⁶ Gheorghe Popovici, n: 1895, la Chișinău Criș, doctor în medicină și chirurgie, profesor titular, director la Clinica infantilă a Universității Regele Ferdinand I din Cluj.

⁷ Victor Vlad (1889–1967), n: Lugoj, studii liceale la Brașov, studii universitare la Budapesta, specializare arhitectura, după 1918 profesor la Universitatea Politehnică din Timișoara.

Cei patru delegați urmau ca, zilnic, să ținem contactul cu conducerea pentru a primi dispoziții. În afară de Victor Vlad, ceilalți trei ne-am îndeplinit misiunea cu conștiinciozitate și însuflețire. Toate ordinele primite de la conducere erau prompt executate.

În ziua de 17 octombrie, Ștefan C. Pop mi-a dat ordinul ca în ziua de 18 octombrie, un număr de 5–6 studenți, ofițeri de rezervă în uniformă să se afle în fața parlamentului, la ieșirea laterală, pe unde părăsesc clădirea deputații. Să fim prezenți de la începutul ședinței. După un timp de ½–1 oră, de la deschiderea ședinței va ieși din clădire dr. Alexandru Vaida-Voevod, pe care îl va aștepta o mașină. Rolul nostru va fi să asigurăm accesul până la automobil al lui Vaida, în cazul când cineva, fie chiar organe de ale poliției ar încerca să-l împiedice. Natural, ne-am angajat cu multă însuflețire la sarcina primită, mai ales că ofițerii din armata comună K.u.K. nu aveau prea mare respect de organele administrative ungurești și mai ales aveau o ură și un dispreț față de poliție. O mică răfuială cu poliția nu ne intimida deloc și știam dinainte că eventualul conflict nu ar putea avea consecințe deosebite pentru noi.

În ziua de 18 octombrie, ne-am executat prompt de angajamentul luat. Ne-am postat în fața ușii de ieșire și am așteptat să iasă Alexandru Vaida. N-a trebuit să așteptăm prea mult. La aproximativ o oră după deschiderea ședinței, Alexandru Vaida, calm a apărut în ușă și s-a îndreptat spre o mașină, la volanul căreia se afla un soldat, ca șofer. A plecat fără a lua cunoștință de prezența noastră.

Ne-am întrebat între noi, care a fost scopul pentru care am păzit pe Alexandru Vaida, căci în aparență nu s-a întâmplat nimic. Fără a ne face mare bătaie de cap, am pornit după treburile noastre. Peste 2–3 ore, când au apărut ziarele de amiază, „Az Est”, „12 Órai Újpag”, s-a înțeles că am asistat la un eveniment istoric, dar pe dinafară.

Din conținutul ziarelor am aflat, că discursul lui Al. Vaida a venit prin surpriză și pur și simplu deputații unguri au rămas stupefiați. Abia după plecarea lui și-au revenit și au început vociferările, pretinzând măsuri riguroase împotriva lui Vaida. Dar Al. Vaida era departe, în siguranță. Entuziasmul lui Vádászskürt a crescut la paroxism. Studențimea, în delir, aștepta desfășurarea evenimentelor.

O notă discordantă a fost discursul din ziua de 19 octombrie, a doua zi după Al. Vaida, al lui Mihály Péter⁶, deputat român guvernamental de Maramureș. Nici ungarul nu l-au luat în serios. După discursul lui Al. Vaida, tonul gazetelor din Budapesta s-a schimbat radical. Presa evreo-maghiară a început să se trezească la realitate. Numai ziarele „Pesti Napló” și „Világ” au început să discute evenimentele de actualitate cu un realism relativ; cu dezmembrarea Ungariei nu se împăcau nici aceste două ziare, mai puțin șovine decât celelalte. De restul nu vorbesc. Cereau cu insistență aspirarea măsurilor excepționale și punerea la zid a trădătorilor.

⁶ Péter Mihály, deputat român în parlamentul din Pesta pe listă guvernamentală.

Evenimentele care se desfășurau în galop, nu puteau fi oprite nici cu puteri supranaturale.

Însuflețirea a pus stăpânire pe tot ce era român în Budapesta. Cei care încă în urmă cu o lună erau rezervați, neîncrezători, unii chiar lași, aceștia erau azi cei mai gălăgioși, nerăbdători și intoleranți. Pentru toți, râul Tisa era frontiera viitoare. Unul dintre cei mai agitați era conferențiarul de limba română de la universitate, George Alexici, al cărui trecut din punct de vedere al naționalismului era aspru criticat. Doar că însuflețirea lui n-a fost de durată.

Acțiunile trebuie menționate că în acele zile mari, socialiștii din Budapesta erau într-o fierbere și activitate intensă. Evenimentele care se succedau îi interesau și pe dâșii în cea mai mare măsură. Legături de natură culturală au existat și mai înainte între noi, studenții, mai precis Societatea „Petru Maior” și socialiștii români. S-au făcut șezători comune, la care a participat publicul românesc din Budapesta. În acea lună de octombrie 1918, foarte agitată și plină de speranțe, sub egida Partidului Socialist Român, s-a organizat o șezătoare cu program bogat în sala cinematografului „Omnia”, închiriată în acest scop. Noi, studențimea, ne-am dat contribuția la alcătuirea unui program de înalt nivel. Am pregătit conferințe cu conținut istoric, căutând să infiltrăm sentimentul național în sufletul auditoriului. Corul societății, condus de Sava Golumba, a executat câteva cântări de mare succes. La sfârșitul șezătorii s-a cântat – secundat de întreaga sală – „Marsilieza”, „Deșteaptă-te române!”, „Pe al nostru steag” etc.

Trebuie să amintesc aici rolul foarte activ al lui Leonard Paukerov⁹. Cu aceste ocaziuni, ne-am dat seama că între socialiștii și naționaliștii români s-a creat o strânsă apropiere, determinată de evenimentele în curs și de scopul comun pe care îl urmăream și unii și alții. Conducerea partidului socialist român, reprezentată prin Iosif Jumanca, Ion Flueraș și Enea Grapini, depuneau toate străduințele de a lua contact cu conducerea Partidului Național Român. Această dorință a lor s-a realizat abia în ultima zi a lunii octombrie, când a izbucnit revoluția. Nu putem să nu recunoaștem deplina loialitate și meritul Partidului Socialist Român în lupta dusă pentru unire. Socialiștii români ridicau o problemă. Instituția monarhică nu se împacă cu ideologia socialistă. Pentru acest motiv cereau să se folosească cu fiecare ocazie termenul de România și nu de Regatul Român. Deci unirea trebuia să se facă cu țara românească și nu cu Regatul Român.

La obiecțiunile naționaliștilor, că marea majoritate a românilor nu sunt dispuși să schimbe forma de stat, dâșii ne răspundeau că înțeleg acest lucru. Ei sunt adevărații democrați și înțeleg să se supună voinței majorității. Aceasta nu înseamnă nicicum să renunțe la un principiu, la o ideologie. Cel care conduce discuția cu multă competență, dar și pătruns de un spirit adevărat românesc, a fost Iosif Jumanca.

---

⁹ Leonid Paukerov, n. 1887, ziarist la București și Timișoara.

În ziua de 22 octombrie, am fost invitat să particip la o ședință a Consiliului Național Român, în camera de hotel de la Vádászkürt a protopopului deputat Vasile Damian. Erau prezenți Teodor Mihali, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ion Erdélyi, dr. Victor Bontescu¹⁰, Aurel Vlad etc. și pentru întâia oară Iuliu Maniu în uniformă de sublocotenent de artilerie. Am fost de față cei trei delogați ai studențimii: George Popovici, Ovidiu Hulea și subsemnatul. Nu s-a prezentat și nu s-a scuzat delegatul studenților de la politehnică.

Ședința a fost prezidată de Teodor Mihali, care a deschis-o cu precizarea că, după discursul lui Vaida din 18 octombrie care a produs o vâlvă enormă, nu puteam sta cu mâinile în sân. Va trebui să începem o acțiune bine concepută, pentru convocarea unei adunări naționale, care să hotărască soarta națiunii române din Ungaria. În acest scop, trebuie începută o campanie de lămurire a maselor. Din anul 1916, cu intrarea României în război, toate ziarele românești din Transilvania au fost suprimate. Poporul românesc nu este la curent cu evenimentele uriașe care sunt în pregătire. De aceea propune ca studențimea română, care se afla în acel moment la Budapesta la studii, să plece în satele ei, să ia contact cu lumea și să le arate situația adevărată, pregătindu-le pentru evenimentele care vor urma. Starea de spirit, creată în urma discursului lui Vaida și a evenimentelor din Austria, trebuia exploatată la maxim, pe toate căile.

Cel dintâi ia cuvântul Vasile Goldiș. Atrage atenția celor prezenți asupra stării de asediu decretată pentru Budapesta. Sentințele la moarte se execută în decurs de 3 ore, fără drept de apel. Generalul de Lukachich, comandantul garnizoanei Budapesta, nu cunoaște gluma și nu cruță pe nimeni. Azi nu mai încapе în doială că România Mare se va înfăptui. Va fi aceasta în 6 sau 10 luni, dar lucrul este sigur. Statul român viitor va avea nevoie de oameni vii și nu de martiri fără rost. Se cerea rezervă multă și să nu ne expunem la neplăceri și pericole.

Ia cuvântul Ștefan Cicio-Pop care îl întreabă pe Vasile Goldiș: „Măi Vasile, tu câți copii ai?”. Răspunde Goldiș: „Știi bine că nu am copii.” Cicio: „Eu am cinci copii. Nimic în lume nu se face fără jertfe. Nu putem ține seama de situația de moment. Națiunea își croiește destinul ei, iar noi nu ne putem eschiva sub niciun motiv și cu orice risc trebuie să mergem înainte.” Apoi se adresează către noi, cei trei reprezentanți ai studențimii. „Băieți, lupta merge înainte. Renunțați pentru un scurt răstimp la studii. Tineretul studios a fost întotdeauna generos. La 1848, studențimea a fost în fruntea mișcării naționale. Nu vă lăsați mai prejos decât antecesorii voștri. Faceți-vă datoria față de nație. Mergeți în satele voastre, în târguri, în centre mai mari, lămuriți poporul și faceți pregătirile pentru ceea ce va urma.” În tot acest timp, Iuliu Maniu, în picioare, proptea soba de teracotă, fără a interveni cu un cuvânt în discuție.

¹⁰ Victor Bontescu, avocat, membru al Consiliului Dirigent, șeful Resortului agricultură și comerț.

După ce ni s-au mai dat anumite indicații de amănunt, îndrumări să comunicăm orice am avea mai important pe adresa lui Ion Erdélyi, iar în provincie să luăm contact cu frunțașii Partidului Național Român, cu care să lucrăm mână în mână, noi, cei trei am părăsit camera de ședință. Bătrânii au continuat discuțiile, căci la cină nu a coborât nimeni.

Timp de 2–3 zile, noi am luat pe toate căile contact cu colegii, pe care i-am convins să execute îndrumările conducerii. Marea majoritate a acceptat și a plecat la destinație, așa că evenimentele mari din ziua de 30 octombrie i-a aflat la casele lor. Aici trebuie să lămuresc faptul că, sub regimul Károlyi și Kún Béla, la Universitatea din Budapesta a rămas un număr important de tineri români care și-au continuat studiile. Aceștia, în procent de 90–95%, au fost ofițeri de rezervă întorși de pe front, care, în drum spre casă, s-au oprit prin trecere la Budapesta și, fără a lua contact cu cei chemați și informați, s-au grăbit să se înscrie la diferite facultăți, pentru a beneficia de un semestru, după ce în cursul celor patru ani și jumătate de război au pierdut atâtea semestre. Odată înscriși, fiecare a căutat să beneficieze cât mai mult și să ajungă grabnic la o diplomă. Intrarea armatei române la 2 august a rezolvat definitiv și această problemă.

Evenimentele s-au precipitat într-un tempo rapid. Lunile sau anul proorocit de Vasile Goldiș, la 22 octombrie, s-au redus la 8 zile. În seara zilei de 31 octombrie mă întorceam de la Sânnicolaul Mare, sediul cercului, unde am luat contact cu dr. Nestor Oprean¹¹, preotul dr. Petre Fleșeriu¹² și alții, pentru a-i pune la curent cu mersul evenimentelor și pentru a lua măsurile adecvate. Trenul local de la Chichinda, care avea legătură directă spre nord cu Seghedinul și Budapesta, iar spre sud cu Timișoara, sosea la Nerău, satul meu, la orele 8 seara. Spre marea surpriză a comunei, din acest tren au coborât vreo 20 de soldați, săteni de-ai noștri, care făceau serviciul în mare parte în garnizoana din Seghedin. Soldații nu aveau rozete pe chipiu, cu inițialele împăratului, iar gradații, erau lipsiți de grade. Cei mai mulți, pentru orice eventualitate, au venit cu arme cu tot. Aceștia ne-au povestit că în orele de după-masă a izbucnit revoluția. Soldații au rupt gradele de pe umerii ofițerilor și le-au tăiat rozeta de pe chipiu. Amănunte prea puține au fost în stare să ne comunice. Radio pe atunci nu era, telefonul și telegraful nu funcționau. Revoluția a izbucnit pe frontul italian în ziua de 30 octombrie și s-a răspândit în curs de 24 de ore în toată Monarhia.

A doua zi ne-am lămurit asupra situației. Am călătorit la Timișoara, pentru a primi instrucțiuni. Atât organizația Partidului Național Român, cât și Comanda-

---

¹¹ Nestor Oprean (1857–1923), avocat la Sânnicolaul Mare, președinte al despărțământului Astra din Sânnicolaul Mare, membru P.N.R., a organizat consiliul național și garda națională din Sânnicolaul Mare, a reprezentat cercul electoral Sânnicolaul Mare la Adunarea națională de la Alba-Iulia.

¹² Petru Fleșeriu (1884–1940), jurist, preot la Sânnicolaul Mare, delegat supleant al cercului Sânnicolaul Mare la adunarea națională de la Alba-Iulia.

mentul Gărzilor Naționale, și-au instalat sediul în biroul avocațial al prietenului meu, dr. Iustin Nemet¹³, din strada Gheorghe Lazăr, nr. 2, atunci Szerb utca, nr. 2.

Conducerea partidului era mai greu de întâlnit. Președintele Aurel Cosma era rar prezent la sediu. Cu atât mai febrilă era activitatea la comandamentul gărzilor naționale. Locotenent-colonelul magistrat Sebastian Brândușa¹⁴ era în permanență în birou. Cu o rară ambiție și destoinicie muncea, instruia și organiza gărzile, dând importanță mai ales provinciei. Eu am primit încredințarea să organizez gărzile din plasa Sânnicolaul Mare. Înființarea urgentă a gărzilor s-a impus prin faptul că jandarmeria maghiară a fost dezmembrată și desființată în prima zi de revoluție. Era urgent și necesar un organism pentru asigurarea ordinii.

Fără zăbavă am început organizarea. În ziua următoare, în toate comunele din plasă, gărzile erau în funcțiune. De arme și muniții n-am dus lipsă. Au adus oamenii de la regiment tot felul de arme, până și mitraliere. Dezordini nu au fost în plasă, afară de comuna Beșenova Veche, azi Dudeștii Vechi, locuită de bulgari, unde noi n-am intrat. În restul comunelor, mai mult femeile au avut răfuieli mai mărunte cu notarii, care au trebuit să răspundă pentru mai multe abuzuri comise în cursul războiului. Această situație nu a durat decât 8 zile.

În ziua de 8 noiembrie a apărut un escadron de cavalerie sârbească, care a preluat stăpânirea efectivă și care în ziua următoare a dizolvat gărzile naționale române. N-aș putea afirma că (*sic!*) conducerea sârbească instituită ar fi avut o atitudine binevoitoare față de români. La scurt timp au început deportările românilor, care nu erau bine văzuți de către sârbii localnici. Era de ajuns să ai o neînțelegere sau dușmănie personală cu un sârb, pentru ca să faci cunoștință cu ținutul Șabațului din vechea Sârbie.

Eu, deși nu aveam diferende sau dușmăanii cu vreun sârb, nu mi-am mai aflat rostul pe plaiurile locului de naștere. Am plecat în ziua următoare la Arad, unde m-am prezentat la gărzile naționale comandate de maiorul Alexandru Vlad, încadrându-mă în organizația din Arad. Aici am asistat la evenimentele care au urmat și care nu erau decât o continuare a activității din Budapesta.

Cred că este cazul ca la acest capitol să arăt situația la începutul revoluției în Banat și în municipiul Timișoara, care natural că am luat parte din plin la mișcările din toamna anul 1918. Vestea prăbușirii Imperiului Habsburgic a fost primită cu mult entuziasm de românii bănățeni. Se deschidea o eră nouă, frumoasă, visată și așteptată de veacuri. La sate, din prima zi, situația a fost lămurită. Notarii străini, care în decursul războiului nu s-au purtat omenește, pur și simplu au fost alungați, fără a li se face alt rău. Jandarmeria ungurească a fost dezarmată și i-au luat locul gărzile naționale românești. Soldații, întorși de pe front după aproape cinci ani, unde au trebuit să lupte pentru o cauză străină, cu bucurie s-au angajat să

¹³ Iustin Nemet (1883–1925), originar din Gyula, avocat la Timișoara.

¹⁴ Sebastian Brândușa, comandantul gărzii naționale din Timișoara.

servească în gărzile naţionale, de astă dată pentru naţiunea română. Viaţa acestor gărzi nu a fost de lungă durată. După 7–8 zile au intrat trupele sârbeşti în Banat să ne „elibereze”, după ce ne eliberaserăm singuri. În prima zi au dizolvat şi au dezarmat gărzile naţionale. Trupele române, demobilizate după Pacea de la Buftea, nu aveau cum să intre la repezeală în Transilvania şi Banat. Sârbii, care nu au demobilizat niciun moment şi care luptau pe frontul din Balcani alături de armata mareşalului Franchet d’Espèrey, după prăbuşirea frontului balcanic, nemaiavând niciun obstacol în faţă, au trecut Dunărea să „cucerească Banatul”.

Populaţia românească a primit cu braţele deschise armata sârbească, care a luptat eroic până la sfârşitul războiului şi a considerat că sârbii vin ca fraţi şi se vor comporta ca atare. În toate comunele pe unde au trecut, au fost primiţi cu flori şi cu discursuri de bună venire. Mare ne-a fost decepţia, când din primul moment armata sârbă s-a considerat ca armată de ocupaţie şi a început cu deportările multor fruntaşi români – curios numai români. Niciun maghiar şi niciun german, duşmanii de ieri nu au fost deportaţi. Fruntaşii români au fost consideraţi că stau în calea aspiraţiilor sârbeşti asupra Banatului şi în consecinţă au trebuit să facă (*sic!*) cunoştinţă cu ţinuturile macedonene, unde au fost duşi cu domiciliu obligatoriu.

Elementele mai tinere, intelectualii dintre români, am luat în mână toiagul pribegiei, am trecut peste Mureş şi ne-am încadrat unii în gărzile naţionale, alţii în noua administraţie românească, aşteptând vremuri mai prielnice. Timp de 9 luni a trebuit să zăbovim departe de casele noastre, până am putut să ne întoarcem în Banat.

Sârbii nu aveau trupe suficiente şi nici elemente sârbeşti pregătite, pentru a putea prelua în mod metodic imperiul în provincia noastră. S-au mărginit mai mult să instituie garnizoane în oraşe, de unde făceau incursiuni în diferite direcţii, aşa că stăpâneau mai mult simbolic Banatul decât efectiv. Situaţia la sate a intrat repede în făgaşul ei normal. Lumea şi-a reluat ocupaţiile, căutând să recupereze în parte ceea ce au pierdut în cei aproape 5 ani de absenţă. Puterea sârbească se simţea mai mult în cazul când cineva voia să părăsească ţinutul. Controlul era însă numai pe cale ferată şi pe şosele. Cine voia cu dinadinsul să plece, o făcea destul de uşor şi fără riscuri, prin evitarea căilor principale de comunicaţie.

Generalul Gruici, comandantul trupelor sârbeşti care au ocupat Banatul, a numit în prima zi prefect la Timişoara pe avocatul sârb Filipon, iar primar pe un şvab naţionalist din gruparea Kreihling, al cărui nume îmi scapă.

Timişoara avea deci doi prefecti deodată. Pe Filipon, numit de comandamentul sârb, şi Iakobi Kálmán, numit de către Otto Róth¹⁵, „preşedintele Republicii Bănăţene”. Comunele din judeţ nu ştiau că au prefecti noi. Ele se administrau autonom, după capul lor. În oraş, la scurt timp, au intrat trupele franceze, comandate de

---

¹⁵ Otto Róth (1884 Mătnicul Mare – 1956 Timişoara) avocat, membru al Partidului Social-Democrat din Timişoara

generalul Gambetta¹⁶, care exercitau efectiv puterea și care nu au luat cunoștință nici de organele numite de sârbi și nici de ale lui Otto Róth.

Cu atât mai tulbure se prezintă aspectul vieții publice și politice din municipiul Timișoara. Acest oraș poliglot, condus până la revoluție de un mănunchi de demnitari și funcționari maghiari, secondați de un important număr de renegați, în special șvabi și evrei maghiarizați, a trecut prin transformări radicale. În afară de puținii salariați maghiari din oraș și de cele câteva sate de coloniști, stăpânirea de ieri nu se baza pe nimic concret, solid. Până și masa compactă a șvabilor, care până atunci a fost fidelă ideii de stat maghiar, a început să se trezească și să-și revendice drepturi naționale, lepădându-se categoric de stăpânitorii de ieri.

Din primele zile ale lunii noiembrie, factorii de conducere ai administrației maghiare de ieri au dispărut în toate direcțiile, plecând probabil în locurile de unde au venit. În locul lor au intrat în arena politică locală câțiva avocați evreo-maghiari, fără importanță în trecut, care acum se străduiau în continuare să reprezinte ideile de stat maghiar, natural adaptându-se situației politice noi. Roth Otto, Iakobi Kálmán, Lang Bela, Skureczky Armin și alții, din aceeași pătură, au căutat să ia locul gentry-lor maghiari de ieri, care îi desconsiderau și nu-i acceptau în cercurile lor. Aceștia au început să formeze fel de fel de consilii naționale și internaționale, la care au invitat să participe și elemente ale celorlalte națiuni conlocuitoare. După ce au schimbat câteva variante, au format un consiliu de conducere efemer, în care au cooptat și câteva persoane – neimportante și aproape necunoscute – din națiunile băștinașe ale Banatului.

Consiliul astfel constituit a proclamat Republica Bănățeană. Nu s-a examinat mai din aproape, dacă acest consiliu redus reprezintă ceva și pe cineva sau numai propriile lor persoane. Nu s-au precizat nici bazele constituționale ale noii republici. Partidul Social Democrat, oficial nu a aderat. Au luat parte la conducere anumiți membrii răzleți din partid, care nu aveau o aprobare formală a partidului. Natural, noua republică avea caracter unguresc. Limba oficială era cea maghiară, fără ca măcar din consiliul care s-a autoproclamat for de conducere al republicii 3–4% să fi fost maghiari. În afară de cele două ziare, „Temesvari Hirlap” condus de Pogany Bela și „Temesvarer Zeitung”, al cărui director era Lovas Armin, ambii evrei, altă presă nu a luat cunoștință de apariția pe mapamond a unui nou stat. Nu s-a ajuns la redactarea unei constituții, ca să se cunoască principiile de drept public, pe baza cărora va funcționa noul stat.

---

¹⁶ François Léon Prosper Gambetta (1870, Paris – 1923, Antibes), general de divizie, nepotul lui Léon Gambetta (personalitate politică a celei de a III-a Republici), a activat în timpul Primului război mondial în cadrul Armatei Aliate din Orient, fiind comandantul cavaleriei franceze. A avut un rol important în eliberarea Uskub-ului (astăzi Skopje) pe 29 septembrie 1918, fiind ultima manifestare a cavaleriei din timpul războaielor moderne. A staționat împreună cu escadronul de spahii marocani, timp de aproximativ două luni, în Timișoara (decembrie 1918-februarie 1919).

Paralel cu cele arătate mai sus, armata sârbă și-a stabilit garnizoane în centrele mai importante ale Banatului, încercând să dicteze ei și să preia efectiv conducerea Banatului. La scurt timp, a intrat în Timișoara o divizie franceză sub comanda generalului Gambetta, fiul marelui om de stat și prim-ministru Gambetta, care făcea parte din grupul de armate comandat de mareșalul Franchet d'Espèrey, comandant al corpului de armată fiind generalul de Tournadre. Acesta din urmă a exercitat efectiv puterea și a avut răspunderea efectivă. Gambetta a interzis manifestațiile cu caracter politic, fără a lua act de existența republicii bănăţene și nici de veleitățile sârbești de a pune stăpânire pe Banat. De fapt timp de 9 luni, din luna noiembrie până la 3 august 1919, administrația în funcție, în momentul intrării trupelor franceze, a continuat să gireze afacerile curente fără caracter politic. Sârbii, foarte aferați, vedeau cum le fuge terenul de sub picioare, mai ales după ce au început tratativele de pace de la Versailles, și s-au lămurit că în foarte scurt timp vor fi nevoiți să părăsească Timișoara și cea mai mare parte din Banat.

În fine la sfârșitul lunii iulie 1919, areopagul de la Versailles, care făurea pacea, a ordonat retragerea trupelor franceze și sârbe pe fruntariile trasate de conferință. Aceste frontiere nu au coincis cu cele promise de Marea Antantă, în aprilie 1916, la București, înainte de intrarea României în război.

Ce au făcut românii în timpul celor 9 luni de ocupație franco-sârbească. După cum am arătat gărzile naționale au fost dizolvate de sârbi în primele zile ale lunii noiembrie. Activitatea Partidului Național Român s-a desfășurat mai mult clandestin. Contactul cu delegația partidului din Arad era destul de strâns, așa că bănăţenii erau în cunoștință de cauză cu desfășurarea evenimentelor. Ziarele din Arad intrau liber în Banat. Pregătirile pentru Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia s-au făcut și la noi. Toate circumscripțiile electorale și-au desemnat la timp delegații, conform instrucțiunilor primite.

Greutatea a fost la plecare. Sârbii au căutat să împiedice participarea delegațiilor la Adunare. Necunoașterea situației locale a făcut totuși ca o bună parte a delegațiilor să treacă peste obstacolele ridicate de sârbi și să participe la Adunare. Precaută, conducerea mai multor circumscripții, a scris pe mandatele deputaților: „*Delegatul a fost îndrumat de alegători să voteze unirea fără condițiuni cu România.*” Cu multă bucurie am constatat la Alba-Iulia, că o bună parte dintre bănăţeni au reușit să se strecoare prin cordoanele sârbești și să participe la Marea Adunare Națională.

La Arad

Conducerea politică la Arad o avea efectiv Ștefan Cicio-Pop, în acele zile grav bolnav de gripă spaniolă. Cu temperatură mare, era silit să zacă în pat, de unde conducea întreaga activitate a partidului. În primele zile ale revoluției, huliganii unguri au atacat casa lui C. Pop, spărgând toate ferestrele.

Vasile Goldiș, a doua zi după revoluție, a socotit că este mai prudent să părăsească Aradul și a plecat în comuna sa natală, la Cermei, unde se afla în siguranță. În casa lui Ștefan Cicio-Pop, forfotă mare: zi și noapte, agitație, circulație.

Unii intrau, alții ieșeau, unii aduceau informații, alții doreau ei să fie informați. În județul Arad, revoluția a fost cu adevărat revoluție. Castelele aristocraților, devastate, iar notarii comunali aproape toți alungați din comune. Au trecut zile până când s-a reușit să se liniștească spiritele soldaților întorși de pe front și ale soțiilor lor, rămase acasă, care își aveau și ele răfuiala lor cu notarul comunal, în cele mai multe cazuri, străin și abuziv.

Cicio-Pop, bolnav de gripă spaniolă, epidemie gravă, care în toamna anului 1918 a secerat de două ori atâtea victime ca războiul mondial care luase sfârșit, zăcea în pat cu temperatură de 39–40° C. Acest munte de om, doborât de boală, cu o putere de voință supraomenească, conducea din patul de suferință toate operațiunile. Era ajutat de o pleiadă întreagă de tineri, dar ajutorul cel mai prețios era fiica lui, Any, care făcea pe secretara.

Gărzile naționale au luat ființă în Arad în ziua de 1 noiembrie, în casa locotenentului de rezervă Petre Oprea. După o serie de impedimente din partea comandantului garnizoanei, generalul Resch, gărzile au luat ființă și comandanții de unități au depus jurământul în fața bolnavului Cicio-Pop, urmând ca gardiștii să depună jurământul în mâinile comandantului. Textul jurământului a fost următorul:

„Eu, X, Y, jur atotputernicului Dumnezeu, că voi fi întru toate cu credință și supunere Statului Național Român din Ungaria, Transilvania și Banat. Conștient de datorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele, voi fi credincios neamului unitar român și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiesc ei pe orice teritoriu politic. Așa să îmi ajute Dumnezeu!”

La repezeală, gărzile constituite, s-au răspândit în comunele din județ, unde era mai mare nevoie de prezența lor. Jandarmeria ungurească a fost dezarmată și literalmente desființată în ziua întâi de revoluție. Notarii fugiți din sate. Se impunea urgent prezența unui organ de autoritate, care să mențină ordinea. Acest organ a fost Garda Națională Română. După această primă măsură, luată de urgență, s-a procedat metodic la organizarea gărzilor.

În localul școlii medii civile de băieți s-a instalat comandamentul gărzilor, întâi pentru comitatul Arad, ca mai apoi să se transforme în comandamentul gărzilor naționale pentru întreaga Transilvanie. Comandant suprem a fost numit maiorul Alexandru Vlad, mai târziu devenit general, un om de curaj și un excelent organizator. În scurtul interval de câteva zile, acest organism compus din voluntari, a funcționat ca o veche organizație militară.

La început, chemarea acestor gărzi a fost să mențină ordinea publică, ca apoi, începând cu luna februarie 1919, să fie obligate să apere Ardealul românesc față de trupele regulate ale armatei maghiare. La podul de pe Mureș de la Branișca, la nord și la sud, s-a fixat linia de apărare, care a trebuit menținută timp de aproape 2 luni, până când s-au format cele două divizii ardelene: Divizia 16 sub comanda generalului Hanzu și Divizia 19 sub comanda generalului Dănilă Pop. După aceea,

au venit în luna aprilie diviziile din vechea țară, cu generalul Moșoiu, care au început ofensiva și nu s-au oprit până la intrarea în Budapesta, în ziua de 2 august 1919. (...)

Lupte eroice au fost duse de oameni care 5 ani au stat pe front, luptând pentru interese străine, pentru ca apoi, când toate armatele din Europa au fost demobilizate, acești oameni de ispravă, care au fost gardiștii români, să trebuiască să continue lupta mai departe, pentru a-și apăra, cu prețul vieții, pământul strămoșesc recent redobândit.

Aici trebuie să amintesc că armele, de care dispuneau gărzile, nu prea erau suficiente. Și cum fabrică de arme în Ardeal nu exista, s-a recurs la un expedient foarte simplu. În acele zile se retrăgeau, prin teritoriile noastre, armatele feldmareșalului Mackensen spre patria lor. Trebuie să recunoaștem că, pentru o armată învinsă, disciplina trupelor era de admirat. Ofertele făcute lui Mackensen și ofițerilor superiori, de a ne vinde armament pentru bani și hrană, au fost categoric respinse. S-au arătat mai înțelegători subofițerii și soldații, care pentru o sumă de bani sau pentru alimente, foarte bucuroși își ușurau bagajele, scăpând de arme care au devenit inutile. Întrebarea ar fi, de unde am avut bani? Ar putea răspunde d-șoara Any Pop, la care totdeauna se găseau sumele trebuincioase.

Situația era, cum se întâmplă adeseori, că noi ne temeam de armata germană în retragere, iar comandamentele germane cereau garanții de la noi, că nu-i atacăm. Foarte bucuroși, le-am oferit aceste garanții. Dealtfel Mackensen s-a arătat foarte înțelegător, când în urma unei scrisori, pe care i-a adresat-o Cicio-Pop în numele Marelui Consiliu Național, i-a solicitat ca în timpul pregătirii și a duratei Adunării de la Alba-Iulia să evite trecerea prin Alba-Iulia și satele vecine. Mackensen, într-o scrisoare curtenitoare, a asigurat Consiliul Național că va da ordine în acest sens, ceea ce a și făcut. În timpul ținerii Adunării de la Alba-Iulia nu s-au văzut germani prin apropiere.

Consiliul Național Român Central, constituit în ziua de 31 octombrie, la Budapesta, copus din 6 naționali și 6 socialiști, a hotărât că pentru o operativitate mai eficientă, o emanație a Marelui Consiliu, compusă din Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Aurel Vlad de la naționali și Iosif Jumanca, Ion Flueraș și Enea Grapini să-și stabilească sediul permanent la Arad, de unde să conducă toate operațiile necesare pentru ținerea Marii Adunări Naționale. Acest consiliu redus s-a mutat la Arad și s-a constituit cu Șt. C. Pop președinte, având secretar pe dr. Gheorghe Crișan.

Consiliul redus își ținea ședințele în casa lui C. Pop. Se întâlneau zilnic și se consfătuiau de unde și cum să înceapă exercitarea puterii în ținuturile locuite de români în Ungaria. Duhul Sfânt i-a inspirat pe cei din consiliu și au hotărât să trimită o notă de ultimatum guvernului maghiar, în care cer nici mai mult, nici mai puțin decât ca guvernul maghiar din Budapesta să adreseze un ordin organelor politice de stat, administrative, judecătorești, financiare etc. din cele 23 județe locuite de români, ca să se subordoneze Marelui Consiliu Național Român. Numai

în acest caz putem asigura ordinea publică și putem garanta siguranța vieții și a averii. În caz contrar, toată răspunderea va cădea asupra capului guvernului maghiar. Răspunsul se așteaptă până în ziua de 12 noiembrie, orele 6 a.m.

Drept răspuns la acest curajos și categoric ultimatum, în ziua de 13 noiembrie, dimineața, a descins la Arad însuși ministrul Jászi Oszkár, însoțit de o pleiadă întreagă de fruntași ai noului, dar și ai vechiului regim, ca Bokányi Dezső, șeful socialiștilor maghiari, Ábrám Dezső, apoi șovinistul dr. Apáthy Stefan, contele Teleki și alții.

Cum au decurs tratativele și rezultatele la care au ajuns, l-au relatat alții care au fost de față la aceste discuții. Eu am fost numai pe dinafară, deci renunț să mă ocup de ele. Cum tratativele s-au soldat cu un eșec total, lucrările pentru convocarea grabnică a Adunării Naționale au luat un tempo rapid.

Câteva fragmente din discuția lui Jászi cu I. Maniu circulau în public. Maniu a cerut lui Jászi ca guvernul maghiar, care mai dispunea de căile ferate, să ordone autorităților în subordine ca să pună la dispoziția Consiliului Național Român Central trenuri speciale, în număr suficient pentru poporul care merge la adunare. La răspunsul negativ al lui Jászi, replica lui Maniu ar fi fost: „Adunarea, noi tot o vom ține. Lumea va porni, cu mic cu mare, pe jos. Dar cine poate garanta securitatea pușinilor maghiari, care locuiesc pe traseele care duc la locul adunării?” Argumentul a fost convingător. În zilele premergătoare adunării, trenuri speciale suficiente au stat la dispoziția Consiliului Național Român. După eșuarea tratativelor, Consiliul Național a dresat un manifest către poporul român, semnat în numele Consiliului de către Iuliu Maniu și Ștefan Cicio-Pop. Manifestul a fost publicat, este cunoscut, deci nu mă ocup de el.

Deoarece toți membrii Consiliului Național Român Central, în acest moment, se aflau la Arad, după plecarea din ziua de 15 noiembrie a lui Jászi Oszkár, s-au întrunit în ședință plenară, care a ținut până în noapte târziu. În această ședință s-au discutat măsurile care trebuiesc luate, în vederea convocării grabnice a adunării.

A doua zi, în 16 noiembrie, după-masă, a fost convocată o ședință a consiliului, amplificat cu reprezentanții gărzilor naționale și ai studențimii. La această adunare, care s-a ținut în sala de gimnastică a Școlii de fete „Vasile Stroescu”, am participat și eu. La ședință am fost prezente cam 50–60 persoane, ing. Enea Grapini, subsemnatul și Tiron Albani (de acesta nu sunt sigur că a fost prezent).

Discuțiile au fost conduse de Iuliu Maniu. S-a căzut de acord de la început asupra zilei în care să se țină adunarea, ziua de 1 decembrie, stil nou. S-a ridicat imediat a doua problemă. Unde să se țină adunarea: la Blaj, pe Câmpul Libertății, sau în cetatea Alba-Iulia. Într-o discuție calmă și competentă au fost examinate posibilitățile. S-a pledat pentru Blaj, argumentând că adunarea națională de acum era urmarea firească a adunării naționale din 3–15 mai 1848, ținută pe Câmpul Libertății. În decursul ședinței a sosit vestea trimisă din partea căpitanului Florian

Medrea și Ovidiu Gritta, prin care se aduce la cunoștința Consiliul Național Român, că gărzile române stăpânesc pe deplin orașul și cetatea Alba-Iulia, precum și regiunea întregă.

Cel care a susținut ținerea adunării în cetatea de la Alba-Iulia a fost un tânăr inginer, al cărui nume nu l-aș putea preciza cu siguranță. Oratorul a argumentat cu aceea că la adunarea din 1 decembrie dorim să aducem cel puțin 100.000 de oameni. Acești vor veni, unii de la distanțe mari, cu trenuri speciale. Sunt planificate aproximativ 20 trenuri speciale. Gara Blaj nu are capacitatea de a primi acest număr mare de trenuri. Pledează pentru Alba-Iulia faptul că în nemijlocita apropiere se află triajul de la Coșlar, care poate primi și gara un număr mare de trenuri. În apropiere se află Vințul de Jos, tot o gară mare, și însăși gara din Alba-Iulia este mai mare ca cea a Blajului.

Al doilea argument a fost că adunarea de la Blaj, în 1848, s-a ținut la 15 mai, deci în primăvara târzie, când participanții nu aveau nevoie de adăpost. Adunarea de acum se ține la 1 decembrie, în plină iarnă, când este posibil să cadă zăpadă – cum de fapt a și nins – poate să înghețe – cum a și înghețat. O sută de mii de oameni nu pot să sosească în câteva ore. Ei vor începe să intre din preziură. În Blaj nu sunt posibilități de cazare. În Alba-Iulia sunt 3 cazărmi mari, în momentul de față goale, plus școlile. La caz de nevoie pot fi utilizate și cazematele cetății, care pot adăposti orice număr de oameni. Așa că participanții la adunare sunt asigurați că nu rămân în stradă și au parte de adăpost, unde pot dormi, pot să se alimenteze etc., etc.

Argumentele au fost convingătoare. S-a mai susținut că, din punct de vedere istoric, Alba-Iulia nu-i mai prejos Blajului. Consiliul Național, în urma discuțiilor purtate, a hotărât ca Marea Adunare Națională să fie convocată pentru ziua de 1 decembrie, orele 10, în cetatea Alba-Iulia. Zvonul lansat, că unii corifei uniți ar fi insistat cu tărie pentru Blaj, este cu totul neîntemeiat.

Tot atât de netemeinice sunt și acele zvonuri răspândite, că la un moment dat, s-a renunțat la ținerea adunării de la Alba-Iulia și că a trebuit să intervină episcopul Ion I. Papp și Ion Pop din Alba-Iulia, pentru a se renunța la această hotărâre. Alții susțin că a fost nevoie de o intervenție categorică a socialiștilor ca să nu se renunțe la ținerea adunării. Această versiune mi-a fost narată de istoricul și academicianul Ion Nistor, care a auzit-o din gura lui Ion Pop. Nimic din toate acestea. Niciun factor competent și niciun for în drept nu a discutat eventualitatea amânării adunării.

Presupun că a fost vorba cu totul despre altceva. Cineva fără răspundere a venit cu propunerea ca Marele Consiliu Național să proclame unirea. Argumenta cu aceea că ținerea adunării comportă multe riscuri și adunarea ar putea eșua. A înclinat pentru această variantă o singură persoană din conducere. Propunerea nu a fost nici măcar pusă în discuție de Marele Consiliul Național. Iuliu Maniu a declarat-o foarte ritos de la început, că o adunare națională convocată odată, în niciun caz nu poate fi amânată, mai puțin anulată. Mai mult nu s-a discutat. Cu astfel de ocazii, totdeauna se aflau unii oameni care vin cu fel de fel de idei și propuneri, dorind să fie originali și să fie remarcați.

Odată fixată data și locul Marii Adunări Naționale, majoritatea corifeilor au plecat pe la casele lor, urmând ca în ținuturile lor să depună eforturi pentru reușita adunării. La Arad a rămas delegația desemnată de Consiliul Național care a început o activitate febrilă și metodică pentru organizarea adunării. Aici trebuie să remarc că localnicii arădeni, cu puține excepții onorabile, nu s-au obosit prea mult și s-au eschivat de la munca migăloasă pe care o reclama organizarea adunării. Preferau să țină discursuri entuziaste, decât să trudească la munca de anonim, de unde nu erai relevat de nimeni și nici măcar nu ți se adresa un cuvânt de mulțumire. Această muncă auxiliară de salahori, am făcut-o noi, tinerii veniți la Arad din alte părți, mânați de entuziasmul momentului și care trăiam cu adevărat clipele mărețe pe care ni le-a hărăzit soarta. [...]

S-au expedit manifeste și instrucțiunile necesare la toate organizațiile de partid de dincoace de Carpați. S-a luat contactul cu diferitele instituții și societăți culturale și economice românești, care toate urmau să trimită delegați. S-au făcut pregătiri și pentru mișcarea maselor ca să fie asigurată grandiozitatea adunării. Se cereau date de la toate circumscripțiile pentru a cunoaște numărul participanților la adunare, pentru a ne putea îngriji de mijloacele de transport, trenuri speciale etc. Niciodată n-a lucrat un aparat românesc atât de conștiincios și precis ca în acele zile. Răspunsurile veneau prompt din toate părțile. Un rol deosebit l-au avut gărzile naționale. Organizate militărește, ele funcționau perfect, respectând termenele date.

Cea mai grea problemă, în lucrările de organizare ale adunării, o forma mijloacele de transport. Toată lumea românească, cu mic cu mare, ar fi dorit să participe la adunare. Cei 240 de kilometri, care despart Aradul de Alba-Iulia, nu pot fi parcurși pe jos. Trenuri speciale, atâtea cât să poată toată lumea doritoare să participe la adunare, natural că nu se puteau obține. Jászai Oszkár și-a respectat cuvântul și a intervenit pentru trenuri speciale. Personalul administrativ al căilor ferate, în acele zile, încă complet ungurești, cu toate dispozițiile primite, cu greu se hotăra să ne pună la dispoziție trenurile cerute. Știut este că în administrația căilor ferate maghiare nu putea pătrunde decât elementul dominant maghiar. Minoritarii primiți trebuiau să-și maghiarizeze întâi numele și să se declare ungar. Numai după aceea era acceptat. Și în aceste cazuri erau repartizați în alte regiuni, departe de conaționali lor. Este de la sine înțeles că la direcțiunea regională a căilor ferate din Arad funcționau exclusiv numai unguri. În mod normal de la aceștia niciodată n-am obținut trenurile solicitate – cu toate îndrumările primite de la Jászai – dacă nu aveam la îndemână argumente convingătoare. Administrația căilor ferate nu o aveam, dar „kratosul”, puterea era la noi și aceasta trăgea la cântar. Cele patru trenuri speciale, cerute de noi, au fost aprobate și urmau să plece din Arad începând cu ora 9, în ziua de 30 noiembrie. Aceasta a făcut posibil ca din județul Arad și ținuturile mărginașe să poată participa cca. 10.000 de oameni la adunare.

Eu am plecat în ziua de 28 noiembrie, cu două zile înainte, la Alba Iulia. Trebuia, de o parte, să mă ocup cu cazarea arădenilor, de altă parte, am fost îndrumat de Șt. C. Pop să iau contactul cu comisia de organizare, acordându-le tot concursul. Cum în

anul premergător am făcut câteva luni de zile garnizoană în Alba Iulia, cunoaşteam bine atât oraşul, cât şi cetatea şi mai cunoaşteam şi un număr de autohtoni.

M-am prezentat imediat la comisia de organizare, a cărei conducere o avea avocatul Ion Pop¹⁷. Sufletul şi adevăratul organizator a fost omul, admirabil sub toate raporturile, căpitanul Florian Medrea¹⁸, care era ajutat de Ovidiu Gritta¹⁹. Lui Florian Medrea i se datorează, în cea mai mare măsură, organizarea perfectă, de admirat a Adunării. Într-un oraş mic, cum este Alba Iulia, un număr de 100.000 oameni au fost perfect manevraţi, fără nici un incident sau accident. Totul a fost dinainte bine gândit, bine planificat şi executat, într-un mod de admirat, neobişnuit, mai ales în vremuri de revoluţie.

În ziua de 30 noiembrie au sosit membrii Marelui Consiliu Naţional, atât cei din Partidul Naţional Român, cât şi cei din Partidul Social Democrat. Tot ce a avut Ardealul şi Banatul mai de seamă, în acel timp, au fost prezenţi, în afară de o parte a bănăţenilor, în special cei din judeţul Torontal, care au fost împiedecaţi de cordoanele sârbeşti să ia parte la această măreaţă Adunare²⁰. În după-masa zilei, şi-au făcut apariţia prelaţii celor două Biserici româneşti: Ioan I. Papp, episcop de Arad²¹ şi Miron Cristea, episcopul Caransebeşului²²; scaunul mitropolitan de la Sibiu era vacant, în urma decesului – probabil prin sinucidere – a trădătorului de neam, Vasile Mangra. De la uniţi au venit Dumitru Radu, episcopul Orăzii²³; Valeriu Tr. Frenţiu, episcopul Lugojului²⁴ şi Iuliu Hossu, episcop de Gherla²⁵. Şi la

---

¹⁷ Ion C. Pop (1882–?), avocat, organizator al Adunării de la 1 decembrie 1918, ulterior lider naţional ţărănist, vicepreşedinte al organizaţiei din Transilvania, subsecretar de stat la Interne şi deputat.

¹⁸ Florian Medrea, căpitan, membru al Consiliului Militar Român, înfiinţat la 4 noiembrie, la Alba-Iulia, comandant al Legiunii Române din aceeaşi localitate, unitate alcătuită din patru batalioane. A coordonat forţele de menţinere a ordinii la Marea Adunare de la 1 decembrie 1918.

¹⁹ Ovidiu Gritta, sublocotenent, adjunctul lui Florian Medrea. A coordonat operaţiunile legate de cazarea în Alba-Iulia şi satele vecine ale participanţilor la Adunarea de la 1 decembrie 1918.

²⁰ Împiedicarea românilor din Banat nu s-a produs numai în fostul comitat Torontal, ci şi în Timiş şi Caraş-Severin. Sunt o mulţime de cazuri, în care delegaţii au fost întorşi sau chiar arestaţi şi deportaţi de către trupele sârbe. Vezi V. Leu, C. Albert, „*Banatul în memoria-istica „măruntă” sau istoria ignorată*”, Reşiţa, 1995, pp. 110–121.

²¹ Ioan I. Papp, studii liceale la Beiuş, teologice la Arad, funcţionar la consistoriul din Arad (1868–1903), protosinghel (1900), episcop ortodox de Arad (1903–1925).

²² Miron Cristea (1868–1939), pe atunci episcop greco-ortodox de Caransebeş (1910–1920).

²³ Demetriu Radu (1862–1920), a fost episcop greco-catolic de Lugoj (1897–1903) şi apoi de Oradea (1903–1920).

²⁴ Valeriu Traian Frenţiu (1875–1950), episcop greco-catolic de Lugoj (1919–1922), apoi de Oradea. După dictatul de la Viena este expulzat şi până în 1946, când se întoarce la Oradea, conduce Arhidieceza Blajului. În 1948 este arestat şi întemniţat.

uniți scaunul mitropolitan de la Blaj era vacant prin decesul mitropolitului Mihali²⁶. O deosebită impresie a făcut prezența vechilor memorandiști, încă în viață, care au plătit, cu mulți ani de temniță la Vaț și Seghedin, patriotismul lor românesc: George Pop de Băsești, Teodor Mihali, Dumitru Comșa²⁷ și Rubin Patiția²⁸.

La Partidul Național Român, președinte cu numele era veteranul luptător, Gheorghe Pop de Băsești, în vârstă de 85 ani. În acele zile, se evidenția din ce în ce mai mult rolul preponderent pe care îl are Iuliu Maniu în partid. Pop de Băsești, la scurtă vreme după Adunare, a decedat și locul i-a fost luat de către Iuliu Maniu. La social-democrați, în acele zile, nu se putea vorbi de un conducător, ci de o conducere. Frunțașii partidului erau din Budapesta și mai puțini în provincie. Evenimentele în curs au făcut ca anumite persoane din conducere să se evidențieze tot mai mult, dovedind calități reale de conducători. După părerea mea, cel care s-a ridicat la înălțimea vremilor mari pe care le trăiam a fost tânărul Iosif Jumanca²⁹. Dânsul a fost însărcinat din partea conducerii să vorbească în Marea Adunare Națională, în numele Partidului Social Democrat.

Începând de la ora 12, a zilei de 30 noiembrie, au început să curgă coloanele compacte ale celor ce doreau să asiste la istoricul eveniment. În stația Alba Iulia au început să sosească trenurile speciale, vărsând mase mari de popor, cari se grăbeau spre centrul orașului, de unde oamenii căpitanului Florea Medrea îi conduceau sus, în cetate, unde oamenii erau cazați în cazărmi, în școală și cazemate. Entuziasmul maselor era de nedescris. Coloanele de români, îmbrăcați în straie de sărbătoare, cu steaguri și unele cu muzici în frunte, dădeau un colorit inedit Bălgradului, care în cursul celor două milenii de existență n-a primit o masă de oameni atât de mare, atât de mândră și satisfăcută. O surpriză plăcută a fost prezența unei masive coloane de mineri din Valea Jiului, care au bătut drumul lung pe jos, în vreme de iarnă, pentru a putea participa, alături de frații lor din toate colțurile Ardealului și Banatului, la evenimentul scuturării jugului milenar. Locuitorii orașului Alba Iulia, până și minoritarii, și-au pus casele la dispoziția oaspeților.

²⁵ Iuliu Hossu (1885–1970), episcop greco-catolic de Gherla (din 1917) și de Gherla-Cluj (1930–1948). Cardinal din 1969. A fost arestat și întemnițat (1948–1955), apoi cu domiciliu obligatoriu în diferite mănăstiri.

²⁶ Victor Mihali (1841–1918), fost episcop greco-catolic de Lugoj (1874–1895), apoi mitropolit de Blaj (din 1895), murise la 21 ianuarie 1918, st. nou.

²⁷ Dimitrie Comșa (1846–1931), economist, agronom, lider al Partidului Național Român, memorandist.

²⁸ Rubin Patiția (1841–1918), avocat, studii liceale la Beiuș, juridice la Academia de drept din Sibiu, lider al Partidului Național Român, memorandist. Nu a participat la Alba-Iulia, murind în 13 iunie 1918.

²⁹ Iosif Jumanca (1893–1949). Socialist, membru din partea social-democraților în Consiliul Național Român Central și apoi al Consiliului Dirigent (1918–1920).

La hotelul „Hungaria”, mai târziu „Dacia”, tot timpul a fremătat o viață intensă și agitată. S-a strecurat în public știrea că (sic!) conducerea intenționează să proclame Unirea cu anumite condiții. Nemulțumire în rândurile tineretului și ale femeilor! În grupuri se comentau evenimentele și, natural, se formulau fel de fel de păreri. Tineretul și femeile delegate, nu acceptau din capul locului actul Unirii cu condițiuni. Cei mai vârstnici căutau să ne dovedească justețea tezei lui Iuliu Maniu³⁰. În toial nopții, un grup de tineri bănățeni, conduși de Lucian Georgevici³¹, mai târziu primar al Timișorii, au pătruns până la Iuliu Maniu, cerând lămuriri³². Maniu și-a rupt un sfert de oră din timpul prețios pentru a ne capacita, că anumite condițiuni se impun pe timp limitat. În prezent se unesc părți de Țară din patru regiuni: Vechiul Regat,

³⁰ Episodul este menționat și de alți memorialiști, inclusiv de Petru Groza, care o face, evident, dintr-o perspectivă partizană, ușor de recunoscut: „La un moment dat, s-a răspândit ca un fulger printre noi, cei din sălile de jos, știrea, adusă de cineva dintre noi, că Iuliu Maniu, cu cei mai apropiați ai lui, a formulat ideea unei Uniri condiționate a Ardealului cu Vechiul Regat, susținând că nivelul politic, social și economic al poporului din Ardeal este mult mai ridicat decât al celui din Vechiul Regat. (...) Era deci neapărat nevoie ca, pentru un timp de cel puțin zece ani – susținea îndeosebi Maniu, cu „iezuiții” lui de la Blaj –, noi, ardelenii, să menținem pentru noi un regim autonom de autoguvernare, ferindu-ne de a ne încadra de la început în viața de stat, cu o administrație „medievală”, a Vechiului Regat, pentru a nu ne coborî și noi la nivelul acestuia. Prin această amânare a Unirii noastre integrale cu Vechiul Regat, Iuliu Maniu susținea că vom câștiga timpul necesar pentru ca, „descălecând” noi, ardelenii, la București, să-i ridicăm pe acești frați orientali „înapoiți”, la nivelul nostru de oameni occidentali, înaintați. Cei din grupa Maniu precizau chiar și garanțiile materiale necesare pentru a feri pe ardeleni de a fi contopiți de către deținătorii puterii din Vechiul Regat”. (Apud. P. Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, Iași, 2003, pp. 188–189).

³¹ Lucian Georgevici (1875–?), avocat, om politic român din Banat, lider local al Partidului Național Român, membru al Consiliului Militar Român din Timișoara, înființat la 31 octombrie 1918, comandant al gărzilor din fostul comitat Timiș. După unire, membru al Partidului Național Liberal, primar al Timișoarei, în anii 1922–1926 și apoi 1927–1929.

³² Și acest episod este surprins de Petru Groza, dar fără menționarea participării bănățene și, spre deosebire de Coriolan Băran, accentuând asupra unei anume violențe a intervenției și plasând persoana sa în centrul acțiunii, ceea ce se pare că nu a fost cazul. Pe de altă parte „strădania” de a-l zugrăvi pe Iuliu Maniu în culori negre, de „dușman al poporului”, încă de pe atunci, este evidentă: „Ca oaspeți nepoștiți, am fost primiți cu aer de ocară; dar noi ne-am îndârjit până la a bate cu pumii în masa lor, protestând vehement împotriva acestui complot de ultim ceas contra mării cauze a Unirii, pe care o visasem atâta vreme noi și părinții noștri, pentru care am luptat, pentru care mulți dintre noi aduseseră jertfă supremă și pentru care noi am sădit în sufletele generațiilor, cu consecvență, ideea luptei naționale. Câțiva dintre fruntașii prezenți ni s-au alăturat cu o atitudine rezervată; iar Iuliu Maniu și cu ai lui, văzând că încercarea de a ne potoli, la început cu dojană, apoi cu argumente foarte întortocheate, nu numai că a dat greș, dar a întârâtat și mai mult ieșirea noastră, care devenise amenințătoare nu numai la figurat, ci chiar la propriu – Maniu, printr-o întorsătură care ne-a surprins și cu un zâmbet care s-a sălășluit pe buzele sale, a rostit următoarele cuvinte: „Apoi, dacă e așa, dragii mei, atunci să facem Unirea fără condiții!” (Apud P. Groza, *op. cit.*, p. 190.)

Transilvania, Basarabia și Bucovina. Acestea trebuie să fie sudate printr-o nouă constituție potrivit vremurilor, o nouă lege administrativă valabilă pentru întreg teritoriul țării, un nou sistem fiscal, reforma agrara largă etc. Până la întocmirea și punerea în aplicare a noilor legi, în fiecare parte a țării, venită din alt regim politic, este nevoie de un organ diriguitor, care să cunoască legile regiunii respective și să le aplice cu competență, ușurând în acest fel Marea Unire. După unificarea treptată a legislației țării, aceste organe se vor dizolva și vor dispărea în mod automat. Unirea, principial, s-a votat fără condițiuni, cu toate acestea s-a ajuns la instituirea Consiliului Dirigent, care judecat acum, în perspectiva celor 50 de ani care au trecut, trebuie să recunoscă că a fost nu numai un organ util, dar absolut necesar, care a format puntea de trecere fără nicio zguduire la o unire desăvârșită.

Căderea nopții nu a calmat deloc agitația de la Cartierul general. Social-democrații își aveau și ei nemulțumirea lor. După cum am amintit mai sus, încă la Budapesta au cerut-o, ca Unirea să fie făcută cu România și să nu se folosească termenul „Regatul Român”. Vasile Goldiș n-a respectat acest deziderat și a introdus în Proiectul de Hotărâre termenul de Regatul Român. Numai după discuții destul de aprige s-a stabilit că Unirea se face cu România. După mai multe discuții, de mai puțină importanță, s-a căzut de acord în toate punctele Hotărârii care va fi propusă pentru votare³³. După o noapte fără somn, în fine s-au ivit zorile zilei mari de 1 Decembrie 1918. Acum coloanele de oameni, care soseau la Adunare, curgeau din toate direcțiile. Soseau în mase mari locuitorii din regiunile mai apropiate. Coborau moșii lui Horia și Iancu din țara lor. Veneau mărginenii mândri, cu mândre femei, din regiunea Sibiului; veneau frații lui Aurel Vlaicu, din ținuturile Orăștiei; soseau din toate părțile cete de români, transfigurați de fericire și emoționați de ziua cea mare care le-a fost dat să o trăiască.

Nicio notă disonantă, nici un incident n-a tulburat atmosfera de mare sărbătoare. Ordinea desăvârșită în care înaintau aceste coloane uriașe de oameni, într-un oraș mic cum era Alba Iulia, era de-a dreptul miraculoasă. Participanții la Adunare, în majoritatea lor, au făcut cinci ani de război, au fost dedați cu disciplina militară, care le-a intrat în sânge; cu cântece patriotice și urale însuflețite, înaintau militărește în coloane de patru spre locul unde urma să se țină, sub cerul liber, Adunarea Națională. Cum în interiorul cetății nu încăpea această imensă masă de oameni, evaluați la 100.000, Adunarea populară s-a ținut pe platoul situat în nordul

³³ Într-o ședință din 30 noiembrie 1918, la Alba-Iulia, Traian Novac a cerut punerea în discuție a solicitării unor muncitori bănățeni de a se analiza problema unirii într-o Românie, care să se proclame republică democratică. (Vezi *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900–1918*, București, 1964, p. 185). În chiar momentele dinainte de deschiderea Adunării, reprezentanții ai organizațiilor social-democrate din Banat revendicau unirea în cadre republicane. De fapt rezoluția Unirii, la primul punct, va menționa următoarele. „I. Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia, în ziua de 18 noiembrie – 1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România...”.

cețății. Nu pot decât să accentuez marele merit, pentru perfecta organizare, al lui Ion Pop, căpitanului Florian Medrea, Ovidiu Gritta și toți ceilalți membri ai comitetului de organizare, care și-au făcut datoria din plin.

Eu am fost repartizat de către căpitanul Florea Medrea să asist la serviciul divin și chemarea Duhului Sfânt, care s-a celebrat de către episcopul Aradului, Ioan I. Papp, la Biserica protopopească din piața orașului. Uniții au organizat același serviciu religios în Biserica unită. În drum către Biserică, spre marea mea uimire, văd un general purtând uniforma Armatei Române. Aici trebuie să remarc, că la acea dată și noi, care făceam parte din Gărzile Naționale, purtam uniformă militară, însă uniformă veche austriacă K.u.K., având pe chipiu, în locul rozetei imperiale, tricolorul românesc. Surpriza mea a fost așa de mare, că în primul moment nu știam ce am de făcut. Situația a lămurit-o generalul, care mi-a grăit cu cuvintele: „*Camarade, am venit să iau parte la Adunarea Națională. Fii bun, îndrumă-mă spre locul Adunării*”. I-am răspuns că adunarea se va ține abia la orele 10, ori acum este abia ora 3. L-am invitat să vină cu mine la Biserică, ceea ce a și acceptat. M-am prezentat militărește generalului, spunându-mi numele. Generalul mi-a răspuns că dânsul este generalul Leonte din Armata Română și că a venit să participe la Adunare din proprie inițiativă. Biserica, nu prea mare, era neîncăpătoare pentru lumea care dorea să asiste la slujbă. S-a făcut loc ca să putem pătrunde până în fața altarului. După terminarea slujbei, asistența s-a adunat în jurul generalului Leonte, care a declarat că a venit cu automobilul din proprie inițiativă și că nu reprezintă pe nimeni. Am plecat în grup să urcăm în cetate și să ajungem la sala, în care urma să se țină Marea Adunare Națională, cu participarea celor 1228 delegați, trimiși de poporul românesc din Transilvania și Banat, pentru a înfăptui cel mai mare act istoric din istoria neamului românesc, Unirea pe veci a Transilvaniei și Banatului cu Țara Mamă, formând România Mare.

Ajungând la locul Adunării, am prezentat și predat pe generalul Leonte celor din conducere, iar eu mi-am ocupat locul la care am fost designat de către secretarul Adunării Naționale, Silviu Dragomir³⁴. Eu încă cu doi tineri delegați am fost însărcinați cu controlul și preluarea mandatelor de la delegații care s-au prezentat la Adunare. Ne-am postat la intrarea în sală, pentru a ne îndeplini datoria. Dificilă și ingrată sarcină. Pe cât de mare a fost disciplina maselor, care mărșăluiau spre locul unde urma să aibă loc Adunarea populară, pe atât de mare a fost stăruința unui număr de participanți, în special intelectuali, care nu aveau mandat de delegat, dar care voiau cu orice preț să participe la Adunarea Națională din sală, în calitate de „public”. În sala nu prea mare, abia era loc suficient pentru marele număr al delegaților. Femeile, pentru a fi ferite de îmbulzeală, au luat loc în balcon. Cu ajutorul celor încă (*sic!*) câțiva delegați am putut să ne îndeplinim cu severitate însărcinarea primită. Pot afirma cu toată tăria, că în sală n-a pătruns nimeni fără a avea mandatul obligator.

---

³⁴ Silviu Dragomir (1888–1962), istoric și om politic român, secretar al Marii Adunări, de mai multe ori ministru (1937–1940).

În jurul orelor 10,30 a izbucnit un uragan de urale în sală, când au intrat și s-au așezat la masa prezidențială membrii Marelui Consiliu Național. Am înțeles că misiunea noastră s-a terminat. Am închis ușile și am intrat în sală pentru a participa și noi în calitate de delegați la Adunare. Mandatele adunate, așezate în ordine, au fost predate de noi trei secretarului Marii Adunări Naționale, Silviu Dragomir.

Ședința a fost deschisă de către bătrânul președinte al Partidului Național Român, vechiul luptător și memorandist, Gheorghe Pop de Băsești. Și-a început vorbirea, cu ochii plini de lacrimi, rostind cuvintele: „*Acum slobozește Doamne pe robul tău în pace, că văzură ochii mei mântuirea pe care ai trimis-o Neamului Românesc*”. După un scurt interval. Gheorghe Pop de Băsești a cedat prezidiul lui Ștefan Cicio Pop, care a condus, până la sfârșit, lucrările Adunării.

Nu doresc aici să mă ocup de vorbirile rostite în Adunare. Sânt bine cunoscute. Au fost publicate în extenso, și în ziare și în diferite lucrări scrise despre Adunarea din Alba Iulia. Voiesc doar să redau câteva impresii ale mele cu totul personale și subiective, în legătură cu atmosfera care a domnit în Adunarea Națională, vorbesc despre delegații cu mandat, care se aflau în sală.

Totalitatea delegaților s-au prezentat la Marea Adunare Națională cu hotărârea fermă de a vota Unirea cu România. O bună parte din delegați, în special cei din sud-vestul Banatului, au prezentat mandate pe care era scrisă îndrumarea dată de alegători, să voteze Unirea cu România. Unirea cu condiții sau fără condiții era un amănunt, la care 90% din delegați nu s-au gândit. Această problemă și bătaia de cap au lăsat-o celor din conducere. Noi, câțiva tineri, și aproape totalitatea delegatelor femei am susținut cu tărie Unirea fără condițiuni. Am făcut aceasta, mânați de elanul și sentimentele patriotice care ne animaseră. În acele momente noi eram gata să aducem orice jertfă pentru marele Act al Unirii, ori aceasta conta. Nu puteam concepe Unirea decât fără condiții. În elanul nostru tineresc trăia convingerea că toți românii sânt buni patrioți ca și noi și nimeni nu va pune piedici mărunte și meschine în calea bunului mers al administrației publice.

Marea majoritate a delegaților nu s-au preocupat de această problemă și, cum se întâmplă întotdeauna, s-au lăsat răpiți de elanul nostru și Unirea s-a făcut fără condiții. Faptul că s-a înființat temporar Marele Sfat Național Român, a cărui emanație a fost Consiliul Dirigent, nu ne-a aferat câtuși de puțin. Am considerat-o ca o măsură de tehnică administrativă, care nu afecta de loc Unirea fără condițiuni. Mărturisesc sincer că la început am avut nedumerire și o anumită rezervă față de mult discutatul Consiliu Dirigent și de toată activitatea lui. Evenimentele care au urmat și experiența de viață de mai târziu mi-au arătat și m-au convins că nu am avut în totul dreptate.

Atmosfera din sală: entuziasm de nedescris, urale continue. Marea majoritate a delegaților stăteau în picioare. În sală nu era loc pentru 1200 scaune. Cu tot frigul de afară, în sală era o căldură înăbușitoare. Delegații își ștergeau cu batistele sudoarea de pe față. Cei mai mici de statură se străduiau să se ridice în vârful picioarelor ca să și vadă desfășurarea adunării și pe conducătorii ei, nu numai să

audă discursurile. Pentru aceasta, sărmanii, trebuiau să facă eforturi supraomeneşti. În faţa mea erau postaţi doi oameni foarte mici de statură, protopopul dr. Ştefan Cioroianu³⁵ şi Teodor Bucurescu³⁶, director şcolar, ambii bănăţeni de ai mei, din Comloş. Oamenii nu se puteau împăca nicidecum cu faptul că ei sânt mărginiţi numai să asculte discursurile şi nu pot să vadă cu ochii şi desfăşurarea Adunării.

Uraganul de aplauze a izburit, cu o forţă de nedescris şi a durat minute în şir, la discursul tânărului social democrat, Iosif Jumanca. A şi meritat pe deplin aplauzele. Poate că unii dintre delegaţi au prins cu o ureche micile neînţelegeri dintre socialişti şi naţionali, din noaptea premergătoare. De aceea, discursul cuminte şi patriotic al lui Jumanca i-a surprins atât de plăcut, încât au dat frâu liber sentimentelor şi l-au aplaudat cu entuziasm de nedescris pe orator. Aceasta este întotdeauna așa. Masa mare, poporul, se bucură întotdeauna şi sunt satisfăcuţi, când cei de la conducere se înţeleg şi când domneşte armonia deplină. În cursul anilor care au urmat, am avut dese ocazii să-l întâlnesc pe Iosif Jumanca, pe care l-am cunoscut, de altfel, în toamna anului 1918, la Budapesta şi chiar să colaborez cu dânsul. Trebuie să constat cu toată sinceritatea că Jumanca a fost un om de mare talent, om de treabă, caracter ferm, bun român, care nu s-a dezminţit până la sfârşitul vieţii.

Elanul şi entuziasmul a ajuns la paroxism când a fost cetită şi adoptată cu unanimitate Hotărârea Marelui Adunări Naţionale, cuprinsă în IX articole. La sfârşitul Adunării, toţi cei prezenţi au intonat „Deşteaptă-te Române”. În timpul cât a durat şedinţa Marelui Adunări Naţionale din sală, pe platoul de lângă zidurile cetăţii, Adunarea populară a celor 100.000 români, care au venit din toate colţurile Transilvaniei şi Banatului să asiste la Marele Sfat al Unirii, se desfăşura cu acelaşi entuziasm.

Rând pe rând au urcat la tribună persoane din conducere, care au părăsit şedinţa Marii Adunări Naţionale în acest scop, arătând poporului însufleţit însemnătatea momentului prin care trecem şi cari ţineau la curent mulţimea cu cele ce se discutau în sala de şedinţă. Mulţimea imensă, pe timp de iarnă, ore întregi nu s-a clintit de la locul Adunării şi cu entuziasm de nedescris a aplaudat şi aclamat pe vorbitori. [...]

Notă. Coriolan Băran, *Amintiri*, 1968, Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Timiş, Fondul Personal C. Băran, dosar 1, f. 30–36, manuscris. Apud. I. Muneanu, V.M. Zaberca, M. Sârbu, *Banatul şi Marea Unire. 1918*, Timişoara, 1992, pp. 388–393.

---

³⁵ Ştefan Cioroianu (1886–1970), doctor în teologie la Cernăuţi în 1911, studii la Viena, protopop din 1921. A fost pus sub supravegherea jandarmilor la intrarea României în război. Organizator al adunării româneşti de la 7 noiembrie 1918, la care au participat cei din Comloşul Mare şi împrejurimi.

³⁶ Teodor Bucurescu (1885–1967), învăţător, apoi profesor la liceul din Sănnicolaul Mare, publicist bănăţean, în 1918 arestat şi întemniţat la Seghedin, conduce Consiliul Naţional Român la Comloşul Mare.

Prof. P. Bizerea

9. Românii din Banatul sârbesc la Alba-Iulia. Amintiri din Vârșețul de la 1918

Față de 1918, anul de revoluție și plămădirea unei noi epoci, Banatul de sud, astăzi înglobat Serbiei, a avut o ținută măreață.

Joi, în 18/31 octombrie 1918, sosește la Vârșeț știrea că stăpânirea milenară a ungarilor se prăbușise. În aceeași zi la orele 2 p.m., un grup de tineri din Vârșeț și din jur se adună în locuința d-lui Romulus S. Molin¹ din Vârșeț și iau inițiativa organizării consiliilor naționale comunale, apoi stăruie pe lângă frunțașii mai bătrâni din Vârșeț să sprijine această acțiune². Astfel ia naștere următorul:

APEL

În urma schimbărilor radicale întâmplăte în țara noastră, fiind recercați de mai multe comune din jur – pentru a înconjura orice turburări și demonstrații fără rost – în conferință intimă am hotărât a Vă sfătui deocamdată:

---

¹ Silviu Romulus Molin (1886–1957), ziarist român, originar din Banat, cu studii la Zürich, Lille, Paris și München. A fost unul din întemeietorii ziarului „Opinca”, apărând în perioada 24 noiembrie 1918 – 2 martie 1919, primul periodic românesc din teritoriul Banatului sârbesc. Avea pe atunci o serioasă experiență redacțională: fost redactor la „Lupta” și „Poporul Român” de la Budapesta, colaborator la „Educatorul”, ziar apărut la Coștei, sat românesc de lângă Vârșeț (1909–1911), iar în 1913, împreună cu Mihai Groșșianu, a înființat „Foaia Orăviții”. Va lua parte la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918, reprezentând cercul Vârșeț. În perioada interbelică a condus și a colaborat la multe alte periodice bănățene mai cunoscută fiind „Tribuna Banatului”. Vezi C. Albert, *Un ziarist de altădată – Romulus S. Molin*, în „Tradiția”, nr. 15–16, Novisad, 2002, pp. 14–15.

² La 4 noiembrie 1918 s-a înființat la Vârșeț Consiliul Național Militar Român din Banatul de Sud, în urma unui apel semnat de colonelul Gavrilă Mihailov, în calitate de președintele acestui organism militar, dar și de alți 51 de ofițeri, subofițeri și soldați români din garnizoanele Vârșețului și localitățile apropiate. Acest Consiliu a trecut, sub coordonarea lui Gavrilă Mihailov, la organizarea gărzilor naționale din localitățile românești, gărzi menite să mențină ordinea în aceste vremuri tulburi. Peste câteva zile vor fi desființate, în urma intrării în Vârșeț a trupelor sârbe, aflate sub comanda maiorului Dušan Dodić.

- 1) să Vă constituiţi fiecare comună în Consilii Naţionale Româneşti de câte 10–30 membrii, prin care consilii să asiguraţi pacea, ordinea publică, avutul şi siguranţa personală,
- 2) şi în caz de lipsă să luaţi măsurile necesare pentru: asigurarea averii comunale.

Alte îndrumări vi se vor comunica la timpul său din partea Consiliului Naţional Român, constituit deja din deputaţii şi alţi fruntaşi ai neamului nostru.

Vârşeţ, la 4 Noembrie 1918.

Fruntaşii din Vârşeţ şi Jur

Acest apel s-a trimes comunelor din jurul Vârşeţului şi începând cu ziua de 5 noembrie 1918 se face constituirea consiliilor naţionale şi organizarea gărzilor naţionale comunale. Multe din comunele româneşti, organizate astfel, constituiau un fel de republici independente, căci Bănatul nostru nu aparţinea niciunui stat³.

În aşteptarea fraţilor dezrobitori, comunele româneşti se trezesc cu trupe de ocupaţie sârbească, iar pe alocurea se ivesc grupuri de bande formate din foştii jandarmi unguri, care terorizează populaţia română şi trec prin foc şi sabie tot ce le iese în cale. Comunele, cari aveau organizate gărzi naţionale, au fost ferite de atrocităţile bandelor ungureşti şi au primit cu braţele deschise trupele de ocupaţie ale sârbilor, cum se cuvenea unor „aliaţi”, cari veneau în numele Antantei şi spuneau că sunt numai avanposturile trupelor româneşti, cari vor sosi peste câteva zile. În scurtă vreme, însă, „fraţii” sârbi şi-au arătat arama pe faţă şi s-au dovedit tot aşa de sălbatici ca şi ungurii.

Între astfel de împrejurări soseşte ştirea despre convocarea Adunării Naţionale a poporului român din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş, la Alba-Iulia, pe ziua de 1 decembrie 1918⁴. În înţelesul punctului 12 al convocării, fiecare cerc electoral (de pe vremea ungurească), în cari locuiesc români, avea să trimeată câte 5 reprezentanţi, (delegaţi) la Alba-Iulia. Alegerea acestor reprezentanţi, sub ocupaţia sârbească, era o problemă foarte grea. Dintre cei ce se socoteau „conducători”, nu îndrăznea nimeni să înfrunte sălbăticia sârbească şi să-şi expună viaţa.

Rezistenţa demnităţii naţionale era doară mănunchiul de oameni grupaţi în jurul primei gazete româneşti pe acele meleaguri, „Opinca”, iniţiată şi susţinută materialiceşte de R.S. Molin, în colaborare cu scriitorul acestor rânduri şi Patrichie Râmneanţu, administratorul gazetei. „Opinca” trebuia să suporte cenzura idioată a

---

³ Interesantă este soluţia găsită la Vârşeţ pentru constituirea primei autorităţi municipale, Consiliul Orăşenesc din Vârşeţ, ales la 17 noiembrie 1918. Era alcătuit din 25 de români, 25 de germani, 25 de sârbi şi 25 de maghiari. Preşedinte a fost ales protopopul ortodox român Traian Oprea.

⁴ Manifestul Marei Sfat Naţional din Transilvania privind convocarea la 18 noiembrie/1 decembrie 1918 la Alba-Iulia a Marii Adunări Naţionale a fost lansat la 7/20 noiembrie 1918. Aici era cuprins şi regulamentul pentru alegerea deputaţilor.

unui cizmar sârb din Vârșeț, care „știa românește”⁵. Totuși rezistă tuturor opresiunilor până după Alba-Iulia, când toți redactorii se refugiă în Ardeal, „Opinca” rămânând în grija tânărului Virgil Molin⁶, care făcea parte din Consiliul Militar Român și care mai redactează și scoate câteva numere din „Opinca”, până fu nevoit să plece și dânsul, în timp de noapte, spre a scăpa de „internarea” ce-l aștepta.

După o consfătuire intimă avută cu aderenții gazetei „Opinca”, redactorii au curajul de a lua inițiativa alegerilor, comunicând la timp comunelor lista candidaților, fixând ziua adunărilor populare electorale pe duminică, în 11/12 noembrie 1918 și centralizând apoi rezultatul alegerilor care a fost următorul:

1. În cercul electoral al Vârșetului: dr. Petre Ișțfan, dr. Mihaiu Spăriosu, Patrachie Râmneanțu, Lazăr Ciută și Ion Maleta.
2. În cercul electoral Moravița: dr. Nicolae Imbroane, Romulus S. Molin, Avram Corcea, Ion Andreescu și Ion Alexandrescu.
3. În cercul electoral al Bisericii-Albe: dr. Aurel Novac, Todor Petrică, Remus Bortoș, Sava Guțu și Victor Popoviciu.
4. În cercul electoral Sasca: dr. Ilie Groșșian, dr. Ion Țeicu, Cornel Mircea, Păuniță Atnagia și Vidu Braia.
5. În cercul Cicidorf (Zichyfalva): Dr. Ștefan Sulici, Eugen Munteanu, Virgil Musta, Aurel Popoviciu și Filip Pop.
6. În cercul Uzdin: Ioanichie Neagoe, Ștefan Popa, dr. Dușan Spăriosu, dr. Gheorghe Zăria și Adrian Suciuc⁷.

De atunci au trecut zece ani. „Aleșii” de la 1918, astăzi, sunt aproape toți în România întregită, ocupând dregătorii înalte și mulți dintre ei având roluri de conducători, iar Vârșețul și poporul, care i-a ales, a rămas sub stăpânirea vremelnică a străinului hain. Alegătorii de la 1918 privesc astăzi cu ochii înlăcrimați peste graniță la „aleșii” lor și așteaptă împlinirea nădejdelor puse în ei, când i-au trimes la Alba-Iulia.

Nota. Text publicat în „*Almanahul Banatului*”, 1930, p. 93–94.

⁵ Ziarul „Opinca” a fost înființat și editat, așa cum am arătat într-o notă precedentă, de către Silviu Romulus Molin, împreună cu Petre Bizerea (1881–1953), autorul acestor memorii, pe atunci învățător în Coștei (1908–1918) ca și Patrachie Râmneanțu (1879–1960). Acesta din urmă era la școala din Coștei încă din 1898 și el coordonase activitatea de la „Educatorul”. La „Opinca” era director.

⁶ Virgil Molin (1898–1968), specialist în arte grafice, istoric, scriitor român, frate cu Silviu Romulus Molin.

⁷ Despre participarea acestor delegați la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, vezi V.M. Zaberca, *Românii din Banatul iugoslav și Marea Unire*, Timișoara, 1995, p. 27 ș.a.

10. Drumuri și răscruci. Memorii

Primul zeppelin

Plecate din Dobrogea¹ în împrejurările arătate, în mijlocul unui bombardament al aeroplanelor germane, care prefăcea într-un lac de sânge peronul gării din Constanța, soția cu fiica mea² soseau la București, în loc de 6 seara, ora de sosire a trenului, dimineața pe la 3.

Le așteptasem în gară toată noaptea. Pe la 3 trenul intră, în fine, în gara pustie și într-o beznă de nepătruns. Bucureștiul, într-o tăcere de mormânt. Dar nu apucară bine să coboare din vagoane și o ploaie de țuituri de signale ale vardiştilor de noapte spintecă disperat văzduhul, strecurându-ne un fior de subită spaimă. Prin întuneric, lumea începea să se îmbulzească într-o panică de nedescris. Se pitulară toți pe unde puteau, pe sub vagoane, ca și cum acelea ar fi putut servi de adăpost, alții până în pivnițele gării. Nu apucăm bine să ne dăm seama de ce se petrece în zgomotul sinistru al clopotelor tuturor bisericilor și al sirenelor de la Arsenal, care sunau să trezească lumea din somn, când deasupra gării apăru ca o cometă primul Zeppelin³. La o înălțime de vreo două mii de metri plutea încet, ca o havană aprinsă, luminat feeric, în mers lin și majestuos, purtând cu el mândra gardă de onoare a crimei prusace. În noaptea neagră, uriașul licurici lunecă cercetător, se îndreptă spre noi, se apropie și auzirăm, tăindu-se scurt, vocea unui vardist care striga către un macaz, jumătate cu furie, mai mult cu spaimă: „*stingeți lumina, domnilor*”, într-un ton prelungit și plin de zuruituri, înecând subit câteva țipete,

---

¹ Sever Bocu împreună cu familia se stabilise în Dobrogea, întemeind un hotel între mare și lacul Techirghiol încă din 1912. Aici deci l-a surprins atât izbucnirea primului război mondial, cât și intrarea României în război.

² Soția Marilina și fiica Lygia, pe atunci în vârstă de 8 ani.

³ Atacul descris s-a produs la câteva săptămâni după intrarea României în război, atunci când familia lui Sever Bocu părăsise hotelul de pe litoralul dobrogean pentru a veni în capitală. Potrivit descrierilor, pare să fie vorba de atacul din noaptea de 3-4 septembrie 1916. Primul atac s-a produs în noaptea după ce România a intrat în război. Germanii au organizat o bază aeriană pentru zeppelin lângă Razgrad, o localitate la sud de Ruscuc.

urmate apoi de marea tăcere. Sărbătoarea morţii în noaptea aceea fu scurtă și groaznică. Crima fusese semănată cu belșug, repede și bine.

A doua zi, ediția ziarelor de dimineață, cu toată strictețea cenzurii ce nu vroia să dea satisfacție lugubrilor vizitatori ai nopții, înregistra totuși, în treacăt, capul retezat al unei fetițe ce ieșise la fereastră să vadă neamțul de care nu se teme. Un tavan ce se surpase la mahala, pătruns de o bombă incendiară care strivise o familie întreagă. Lista nu urma mai departe, se oprea cu o crudă semnificație la două – trei vagoane lovite în gară, la vreun gard dărâmat, ca să se termine pe paturile spitalelor, unde gemetele de pe urmă nu răzbeau prin dinții strânsi până la urechile liliacului de noapte prusac, care trebuia să trăiască și să-și prelungească viața lui de oroare din acest sânge generos și bun. Aceasta a durat noapte de noapte, săptămâni întregi, punând la grea încercare nervii și creând o ciudată viață de veghe femeilor și copiilor bucureșteni. Culcatul din vreme, hainele lângă pat, apoi primul semnal al vardistului, să-l audă chiar și-n cel mai profund somn, în urmă îmbrăcatul matematic, în două minute, bieții copii mititei cărați cu perne cu tot în pivnițe, în coridoare bine adăpostite și apoi când clopotele încetau să mai bată, concertul de glume, sfatul plin de umor și ochii curioși, care urmăreau, de pe unde puteau, marșul triumfal și ridicol, care nu mai prea reușea neamțului.

Trădătorii

Nepregătirea noastră militară în război era notorie, cu toate că avurăm doi ani timp să ne înarmăm și să schimbăm tot utilajul și toată pregătirea noastră care de un sfert de veac era făcută numai într-un sens unic, cu Puterile Centrale, iar acum trebuia în sens invers, contra lor, așa cum cereau interesele națiunii și ale întregirii. Acestei nepregătiri datorăm Turtucaia⁴ și toată prima parte a războiului, căderea Bucureștilor⁵, retragerea dureroasă în Moldova și pierderile mari de oameni și aproape a întregului nostru utilaj vechi. În a doua parte a războiului, s-a putut în câteva luni numai și prin greutatea enormă ale distanței și ale mijloacelor de transport, prin Anglia, mările Nordului, prin Rusia, nu numai să completăm utilajul nostru militar, ci, în câteva luni, din nemaiauzite privațiuni, epidemii și boli, să scoatem la Iași o armată nouă și o armată, poate, fără egal în tot războiul mondial. Am arătat că la Pitești generalul Prezan a luat conducerea Marelui Cartier General, a oprit dezastrul militar și nu numai că l-a oprit, ci, cu rămășițele adunate ale unităților în retragere și descompunere, regroupate, se mai putu gândi la reluarea ofensivei, la un ultim atac viguros, mai mult pentru onoare și drapel. S-a

---

⁴ La 18/19 septembrie – 24 august/6 septembrie 1916 are loc bătălia de la Turtucaia. Trupele române, rău conduse și nesprijinite, sunt înfrânte de armata germano-bulgară. Sunt pierduți (morți și răniți) 160 de ofițeri, 6000 de soldați. Alți 480 de ofițeri și 28.000 de soldați au fost capturați.

⁵ Armatele austro-germane au intrat în București la 23 noiembrie/6 decembrie 1916.

discutat mult și criticat bătălia de pe Neajlov, că n-ar fi trebuit angajată în starea sleită de atunci a forțelor⁶. Cei ce spun aceasta, cred că neglijează prea mult factorul psihologic, moral. Generalul Prezan s-a arătat, sub acest raport, un excelent șef de oști, un director de conștiințe, de destine istorice. Bătălia de la Neajlov a fost o redresare a moralului, subită, sub imperiul sugestiilor naționale, o redresare a sentimentului de onoare, pe care îl pierdea o armată într-o continuă retragere, abandonare. Generalul Prezan și colonelul Antonescu⁷ au putut face această minune cu armatele, care nu erau ale lor, care erau ale generalului Iliescu⁸, pregătitorul intrării în război, șeful de până atunci, inamovibil, al Marelui Stat Major și al Marelui Cartier și răspunzătorul incontestabil al dezastrelor noastre militare⁹. Lupta de pe Neajlov a fost necesară pentru lichidarea morală a trecutului de până atunci, plin de păcate, delăsări, ușurințe. Eu am fost martor la scene dramatice, după înfrângerea de pe Neajlov. Am văzut pe un colonel tratând de trădători pe superiorii lui în rang, pe generali, rupându-le galoanele, zvârlindu-i în arest. Veneau la Urziceni, unde ne-am retras cu Cartierul, răzleți, neștiind pe unde le-au rămas unitățile, șefi de divizii, de regimente, generali, colonei, maiori, fără divizii și fără regimente. Se făcu o verificare a valorilor și a non-valorilor, cumplită. Se lichida trecutul, care era un balast, pe care nu se putea clădi o viață nouă. Iată de ce era necesară lupta de pe Neajlov.

Generalul Iliescu a fost, precum am spus, pregătitorul acestei armate tot timpul neutralității, autorul planurilor de război și conducătorul războiului până-n dezastru. Opoziția parlamentară și a străzii, Nicolae Filipescu¹⁰ în primul rând, au adus tot timpul vehemente critici și atacuri împotriva generalului Iliescu și a Statului său Major. Cu temperamentu-i vijelios, Nicolae Filipescu îl acuza până și de trădare. În România, însă, era totdeauna greu a distinge un adevăr din aceste atacuri, date

---

⁶ Celebra bătălie pentru București a fost una dintre cele mai cumplite ale războiului. Deși pierdută în fața superiorității covârșitoare numeric a inamicului și a zdrobitoarei superiorități în armament și echipament, ea rămâne un strălucit model de concepție militară. A durat câteva zile – 16/29 noiembrie – 20 noiembrie/3 decembrie 1916 și, inițial, s-au obținut succese, dar colesați de trei armate inamice – Krafft, Kühne și Kosch – românii sunt siliți să înceapă retragerea spre est, abandonând capitala. Comanda trupelor a avut-o generalul Prezan, secondat la biroul Operații de colonelul I. Antonescu.

⁷ Ioan Antonescu (1882–1946), mareșal și om politic român, conducător al statului (1940–1944). În timpul primului război mondial a fost colaboratorul cel mai important al generalului Prezan, fiind autorul unor strălucite planuri de operații militare.

⁸ Dumitru Iliescu (1865–1940), general român, subșef al Marelui Stat Major în prima parte a războiului, în toamna lui 1916, când armata a suferit grave înfrângeri. I s-au imputat cu multă înverșunare.

⁹ Nominal, șef al Marelui Stat Major a fost generalul Zotta.

¹⁰ Nicolae Filipescu (1862–1916), om politic român de orientare conservatoare, strălucit orator și înflăcărat susținător al intrării României în război împotriva Austro-Ungariei pentru eliberarea Transilvaniei.

fiind moravurile politice, patimile din luptele de partid. Cu cât mai mult îl ataca Nicolae Filipescu, cu atât mai mult îl susţinea Ion I.C. Brătianu, obligatoriu, până într-atât, încât Brătianu să nu voiască nici să intre în examinarea acelor atacuri. Cu toate acestea, azi ştim ceea ce ştiam, de altfel, şi atunci, că lucrurile la Marele Stat Major nu mergeau bine şi că dreptatea era de partea lui N. Filipescu. Pregătirea războiului se făcea aşa încât trebuia să ducă la inevitabile dezastre.

O pregătire militară totdeauna va corespunde unei pregătiri sufleteşti, al cărei corespondent aproape servil este. Cum se putea face acea pregătire în mijlocul acelei corupţiuni din neutralitate, pe care miniştrii Puterilor Centrale o puteau face deschis, pe faţă, la adevărate ghişee ale corupţiei. Cine controla pe acei nu numai oameni politici, înalţi funcţionari, ci şi generali, care defilau, cum am arătat, în casa mea, la Techirghiol, şi-n văzul meu. Ce căutau acei oameni la acei miniştri, contra cărora ştiau că vom purta războiul. Prăpădul era evident. Dar şi prezumţia, orgoliul, infailibilitatea erau la fel cum se manifestau acestea în toată suficienţa din cale afară a guvernului.

Guvernul era înconjurat de trădători¹¹. Dacă a putut el tolera pe un spion, un vânzător, tot timpul în fruntea Poştelor, cea mai importantă instituţie în timp de război şi de pregătire a războiului! Omul de casă cel mai intim al miniştrilor, informatorul cel mai crezut, depozitarul tuturor secretelor de stat era acel Verzea, directorul general al Poştelor. Cine era acest Verzea?¹² – Un ardelean, din nenorocire... Omul de încredere şi de legătură al deputaţilor din Budapesta cu guvernul din Bucureşti. Duşmanul „Tribunei”¹³ şi omul care-i învăţase pe Ion I.C. Brătianu şi pe Iliescu-Turtucaia să ne refuze nouă, tribuniştilor, serviciul de voluntari în armata română, pe motiv că n-am merita toată încrederea. Acum se ştie că pe atunci se afla cu amândouă mâinile în sacul cu grăunţe al miniştrilor străini... A tot minţit până în ceasul din urmă. Guvernul a ştiut numai atunci că e trădător, când, la evacuarea Bucureştilor, i-a cerut să-l urmeze în retragere. Verzea a refuzat şi a rămas la inamic, la el cu toate secretele Poştelor, dispoziţiile,

---

¹¹ Vezi C. Kirişescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, Bucureşti, 1989, cap. *Germanofilia*, pp. 296–298.

¹² Victor Verzea (1865–?), colonel în armata română, trădător. În perioada neutralităţii i s-a încredinţat funcţia importantă de director general al poştei şi telegrafului, dar la izbucnirea războiului a rămas, fără permisiune, în teritoriul ocupat şi a acceptat postul de primar al Bucureştiului. După război a fost judecat şi condamnat la moarte, pedeapsă comutată apoi în închisoare pe viaţă.

¹³ În tinereţe Sever Bocu a fost redactor pentru scurtă vreme (1892) chiar la „Tribuna” sibiiană, dar activitatea sa este legată mai ales de „Tribuna poporului”, înfiinţată la Arad în 1896 şi mai ales de „Tribuna”, care o continuă sub acest nume din 1904. De fapt „Tribuna poporului” a luat fiinţă ca o reacţie împotriva punctelor de vedere exprimate în coloanele „Tribunei” sibiene după 1895. Cei de la Arad se declarau nemulţumiţi de pasivismul vechii generaţii, susţineau linia politică activistă şi în general o acţiune politică mai ofensivă.

planurile. Sau poate a știut și mai înainte, a bănuț, trebuia să bănuiască. Nu-i exclus nici aceasta. Guvernul făcea tot timpul un dublu joc între Aliați și Puterile Centrale. Chiar dacă știa pe Verzea în solda nemților, îl ținea acolo, ținut de interesele nemțești. Nu îndrăznea să-l disloce. Dar se putea oare face o pregătire de război cu oameni plătiți de puteri străine, pe care să ți-i crezi atașați ție? Iată că nu se putea. Verzea, pus între nemți și noi, a optat pentru nemți.

La acest Verzea venea Teodor Mihali după instrucțiuni, orientări. Aceasta era pregătirea sufltească a războiului în țară și în Ardeal.

I-am dat acestui capitol titlul „Trădătorii”, pe când poate merita mai mult titlul „Verzea”. I-am dat, însă, acest titlu intenționat. Am scos din masa de trădători pe unul în care se aflau toți. Nu vreau să mă ocup mai detaliat de fiecare, de colonelul Sturza¹⁴, fiu de fost prim-ministru, colonelul Crăiniceanu¹⁵, generalul Socec¹⁶ etc. Nu vreau să scriu istoria războiului, care ar cere multe volume. Mă interesează spiritul care a stăpănit în oameni și lucruri, în eredități favorabile sau funeste, așa cum ni s-au transmis și așa cum am fost puși cu ele în fața ceasului pe care nu l-am ales noi, dar care a sunat și pentru noi, găsindu-ne așa cum ne-a găsit.

Contracurentul germanofil al opiniei publice, alimentat cu bani de legațiile austriece și germane, avea și un ziar, „Seara”¹⁷, al lui Gr. Cantacuzino¹⁸. În afară de acesta, avea ziariști plătiți prin toate redacțiile, care strecurau știri, telegrame favorabile Centralilor. În fața banilor nemțești și a atitudinii guvernului care o tolera și lua măsuri numai contra manifestărilor naționale, dezorientarea putea lua ușor deasupra. Strada era însă a noastră și aceasta era frământată din ce în ce mai

¹⁴ Alexandru D. Sturza, fiul lui Dimitrie A. Sturza șeful Partidului Liberal din 1892, și ginerele lui P.P. Carp. Germanofil și convins că un război alături de Rusia nu se poate termina decât dezastruos pentru România, în seara zilei de 6/19 februarie 1917 a trecut la inamic, deși fusese comandantul Diviziei a 8-a din Armata a II-a, încercând apoi să determine o dezertare în masă a foștilor săi subordonați. A fost un act de trădare. A fost condamnat în contumacie, dar nu s-a reușit capturarea sa. Vezi și Al. Vaida Voevod, Memorii, vol. II, Cluj-Napoca, 1995, pp. 112–113.

¹⁵ Constantin Crăiniceanu a fost locotenent-colonel și principalul complice al lui Sturza, fiul generalului Grigore Crăiniceanu. Colaborase cu serviciul de spionaj german încă din anii 1914–1916, în calitate de atașat militar în Grecia. A fost arestat, condamnat la moarte și executat în fața regimentului 7 Rahova, pe care îl comandase.

¹⁶ Comandantul Diviziei 2/5 în timpul bătăliei pentru București, generalul Alexandru Socec (1859–1928) a scos trupele sale din luptă fără ordin și a părăsit postul de comandă, contribuind astfel la înfrângerea de pe Neajlov. A fost acuzat de trădare și lașitate, condamnat la 5 ani închisoare și degradare. Venirea guvernului germanofil al lui Marghiloman a dus, în cele din urmă, la reluarea procesului și la achitare.

¹⁷ „Seara”, cotidian, București, 1910–1912 proprietate a prințului G. Cantacuzino, avându-i redactori pe I. Slavici și A. Bacalbașa.

¹⁸ Grigore G. Cantacuzino, ministrul industriei și comerțului în guvernul Alexandru Marghiloman (5 martie–23 octombrie 1918).

mult. Aici, în fulminante discursuri ale lui Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Vasile Lucaci, Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu¹⁹ și alții, sentimentele naționale se exaltau din ce în ce. Totuși, în spirite era multă confuzie, contrabalansare. Guvernul se ținea mereu enigmatic și știri venite, când de la un ministru, când de la altul, enervau într-o mare măsură opinia publică. Nu aceasta trebuia să fie atmosfera unei țări care se pregătea de supremul gest al eliberării sale: războiul. Eu, reținut și ocupat de hotel, nu luam parte prea directă la acele mișcări. Răpit totuși, din când în când, de elanul străzii, mă amestecam și eu printre demonstranți și, nu o dată, am fost în situația jenantă, când clienții mei puteau citi și numele meu prin ziare. Astfel, într-unul din drumurile mele la București, într-o seară, la un restaurant, cineva ne anunță că la o masă vecină se aflau toți corupătorii României, în frunte cu vestitul Hennenvogel²⁰, vreo 15–20 la număr. Ca mișcați de un resort, ne-am ridicat în picioare și am strigat: „*Afară cu spionii...!*”. În momentul următor au început să zboare paharele la masa lor, se născu un tumult și o bătaie generală. Restaurantul se împărți în două tabere, dar noi reușirăm în câteva clipe să-l curățim de spioni, după câteva capete sparte. Ziarele erau pline a doua zi cu isprava noastră. Scenele acestea se repetau, încât deveniserăm în grad suprem dezagreabili, indezirabili pentru guvern. În incertitudinea aceasta nu licărea decât o lumină precisă care ne permitea a descifra câte ceva din evenimente. Era aceea pe care o înfățișa figura minunată a Reginei Măria, prin câte-o frază, atitudine. Era idealul nostru în cea mai splendidă incarnație, pe vremea aceea, îmbrăca cu predilecție și ostentație costumul național, apărea în public și cu farmecul ei fără seamăn, cu câte un gest, un surâs, lăsa publicul să înțeleagă încotro bate inima ei și nu numai inima, ci și hotărârea ei. Eu știam și mai multe, din criticile pe care le auzeam în hotel la adresa ei, din anturajele Czernin²¹ și von Busche²². Uneori, aceștia cereau guvernului explicații pentru câte un gest, cuvânt scăpat, al reginei. Noi, întreaga opinie publică, simțeam clar că acolo unde trebuie, n-avem decât un singur aliat, dar acela brav, eroic – pe Regina Măria!

---

¹⁹ Octavian C. Tăslăuanu (1876–1942), scriitor, publicist, om politic român, a făcut parte din conducerea Partidului Național Român, secretar al Astrei, director al revistei „Transilvania”, director al Muzeului Asociațiunii, fondator al revistei „Luceafărul” (1902). În timpul primului război a dezertat din armata austro-ungară, refugiindu-se în România. S-a înrolat în armată, fiind ofițer de informații, a participat la război și la acțiunea unionistă. După război a ocupat funcții importante, inclusiv pe cea de ministru.

²⁰ Referire destul de confuză. Este posibil să fie vorba despre un oarecare Josef Hennenvogel, care în 1912 a participat la înființarea unei loji masonice de limbă germană la București. Acest fapt ar fi putut determina o suspiciune din partea celor care se împotriveau intrării în război alături de Puterile Centrale, ardelenii și bănățenii, refugiați mai ales.

²¹ Ottokar von Czernin (1872–1932), diplomat austro-ungar, ministrul plenipotențiar la București (1913–1916) și ulterior ministrul de externe al imperiului (1916–1918).

²² Hilmar von dem Busche, ministrul plenipotențiar al Germaniei la București (1914–1916).

Femeie cu mare predestinație în destinele noastre! Din prima clipă știe ce vrea și-și urmează ceea ce vrea, fără teamă, clar, eroic. E întru totul demnă ca istoria întregirii să o pomenească pe toate paginile ei. Ceea ce a făcut în neutralitate în Iași este recunoașterea clară a unei misiuni căreia i se dedica fără rezerve. Va fi avut și greșeli, nu știu. Eu nu i le cunosc și în această privință zic cu psalmistul că nu este om care să fie viu și să nu păcătuiască. Dar ce pot conta acestea pe lângă ceea ce ea a săvârșit? România Mare nu a avut un soldat mai brav ca pe ea!

Pe întregul teritoriu al Moldovei, șase sute de mii de ruși dau impresia unor valuri murdare în zadarnică zbatere. Nimic nu le rezistă și sunt chemate parcă să înece tot. Era destul să le apară Regina Măria ca să se potolească subit, ca prin minune. Uneori voiau intenționat să-i fie ostili, să i se opună și ei. Nu puteau. Ceva mai presus de puterea lor îi dezarma, domolea, paraliza. Era frumusețea ei!

La Craiova

După ce am putut învinge intrigile lui Verzea – căroră le-a trebuit 3–4 săptămâni – abia am fost primiți și noi, tribuniștii, care am agitat atât în neutralitate intrarea în război, în rândurile armatei, Octavian Tăslăuanu, Ghiță Pop²³, eu etc. Viteazul meu prieten, O. Tăslăuanu, care, printr-un act de bravură extraordinar, două zile rătăcind prin păduri, luând asupra-și riscurile de a fi împușcat pe fronturi și de noi și de nemți, era discutat dacă putea fi primit în armata românească, în care ca să ajungă, înfruntase pericolele morții. Era, într-adevăr, extraordinar. Actul de vitejie al lui Tăslăuanu era de o îndrăzneală fără pereche. Pentru cel ce-a fost pe front, aproape incredibil. Îmi vin în minte cuvintele generalului Vasilescu Paraschiv²⁴ de la o masă dată la Jiu în onoarea gazetarilor străini, veniți să ne viziteze frontul. Eram printre însoțitorii lor. Am intrat peste zi în tranșee, de unde, din cauza bombardamentului inamic în onoarea lor, n-am mai putut ieși până ce s-a întunecat. Era în noiembrie, serile reci, totuși masa ni s-a servit afară, la lumină de lună.

Pe gazetari îi interesa dacă vom putea ține acel front. La friptură, generalul Vasilescu Paraschiv ridică un toast în onoarea gazetarilor, în care spunea:

—Știți dumneavoastră ce mâncați acum? Friptură de căprioară. O căprioară a avut imprudența de a trece frontul. Nimeni nu-l poate trece nepedepsit.

Toastul putea fi spiritual, dacă ar fi fost și adevărat. Din gura unui general, spiritul trebuia să fie în adevăr. Dar gazetarii nu ajungeau bine în București și-i ajunse vestea spargerii frontului pe drum.

²³ Ghiță Pop, ziarist și om politic român din Transilvania, făcea parte alături de Octavian Goga, Sever Bocu din gruparea formată în jurul „Tribunei” din Arad, căroră li s-a alăturat Vasile Lucaciu, Aurel Lazăr, Ioan Suci și care cereau o creștere a combativității Partidului Național Român.

²⁴ Numit la comanda Armatei I, atunci când a fost rănit generalul Ion Dragalina, în octombrie 1916.

Prietenul meu Tăslăuanu îl trecu însă, într-adevăr, pe când nu-l putea trece nici pasărea. Mă gândeam de multe ori ce trebuia să simtă sufletul său viteaz, când vedea cum este tratat și pentru ce-și pusese viața în pericol. Era atâta meschinărie, mărunță intrigă și-n acele mărețe clipe! Prietenul Tăslăuanu a stat la mine în Techirghiol mai multe săptămâni. Aci își scrisese memoriile de pe frontul inamic, după părerea mea, cele mai bune, scrise cu vervă, duh, foarte mult citite atunci²⁵.

Eu am fost repartizat la Armata I, la Craiova. Înainte de a pleca acolo, mă oprise în București un prilej trist, foarte trist pentru întreaga țară, pentru mine îndeosebi. Murea la București, prin cangrenarea brațului împușcat la Craiova, în ziua când inspecta frontul și lua comanda întregii Armate I, viteazul de la Cerna, viteazul Dragalina²⁶, care mai avu fericirea să spargă acolo, el, ca bănățean, milenarele frontiere ale nedreptății. Spiritul cutărui legionar al lui Traian cobora în eroismul lui. Generalul Dragalina trecuse din Banat, din acea falangă de grăniceri²⁷ care au dat atâția generali străluciți armatei austro-ungare, ca sublocotenent, munții și se înrola în armata română. Romantic, trăia de atunci în visurile lui de sublocotenent clipa pentru care se pregătise toată viața: idealul străpungerii Carpaților și al intrării în Banatul care trebuia să-l aștepte. Dumnezeu îi hărăzise favoarea ca după o mie de ani să răstoarne el milenarul obstacol și să intre primul în pământul făgăduinței. Vitejiile lui de la Cerna se răspândiră și pe celelalte fronturi și-l trecură repede în legendă. Astfel, când frontul la Jiu se clătina, Marele Cartier General îl chemă în toată graba la Jiu, să-l sprijine cu marele-i prestigiu de nebiruit erou. Cine știe? Poate reușea. În tot cazul, pe front domnea părerea aceasta. „*Dacă trăia generalul Dragalina!*” „*Dacă n-am fi avut ghinionul să-l pierdem!*” „*Nu intrau nemții în țară!*” Acestea se auzeau pe front printre toți soldații. Eu mă duceam la Craiova

---

²⁵ Ajuns în România după dezertare și trecerea frontierei prin Banat, pe Valea Cernii, ca atâția alții, Octav Tăslăuanu a scris o carte care a făcut vâlvă în epocă, a declanșat polemici între ziarele antantofile și germanofile: *Trei luni pe câmpul de război (Ziarul unui român ofițer în armata austro-ungară ce a luat parte cu glotașii din Ardeal la luptele din Galiția)*, București, 1915. Volumul acesta a fost imediat tradus și publicat și la Paris. În scurtă vreme a cunoscut trei ediții. Tipărirea s-a făcut pe banii Ministerului de Război, la intervenția lui N. Iorga și la ordinul lui I.I.C. Brătianu.

²⁶ Ion Dragalina (1860–1916), general român de origine bănățeană. În 1887 trece în România și face o strălucită carieră, atât la comanda unor mari unități cât și în învățământul militar. La începutul războiului este numit la comanda grupului „Cerna” și Armatei I. La 11 octombrie este rănit în defileul Jiului și moare în spitalul regal din București la 25 octombrie.

²⁷ Referire la Granița militară din Banat înființată de austrieci în 1767 și care a durat până în 1872. Regimentul românesc de graniță, având comandamentul la Caransebeș, a format sute de ofițeri români, 25 de generali și feldmareșali care au condus unități și mari unități în cadrul unor celebre bătălii ale istoriei universale moderne. Generalul Ion Drăgălina era și el descendent al unei familii grănicerești din Borlova, județul Caraș-Severin. Tatăl său, Alexandru, fusese ofițer în regimentul grăniceresc.

după moartea lui și puteam constata singur această stare de spirit. Se întâmpla cu generalul ceea ce era valabil, cum am arătat în altă parte, și-n politică, cel ce vrea să comande mase trebuie să le comande din frunte, nu din spate. La regulament poate scrie altfel, ca generalul să se cruțe, să nu rămână unitatea fără comandant în luptă, aceasta putând avea urmări mai grave decât foloase vitejia lui, care l-ar pierde. Totul e foarte frumos la regulament, dar minuni în comandă din umbrarul de la spate nu se pot obține, aceasta e tot atât de adevărat. Marele suflet al lui Dragalina îl împingea înainte, iregular, în fruntea celor oferiți sacrificiului. Acestei vitejii i se datora prestigiul făcător de minuni, care poate și imposibilul, dar acesteia și nenorocirea, mai mult a noastră decât a lui, de a-l fi pierdut prea devreme. A lui, mai puțin. Își văzuse visul cu ochii și intra în istorie pe poarta triumfală. Poate e ingrată încă vremea noastră cu el. Poate merita mai mult decât acel bust din Lugoj, eroul de la Cerna. O statuie în capitala Banatului, Dragalina este în drept să o aștepte de la generațiile viitoare, mai înțelegătoare²⁸. Nici războiul de la 1916 n-a dat numai Sturdzi, Verzi și Crăinicieni. A dat și Valter Mărăcineni, pe scări de glorie mai mari... Eu stătusem încă două zile în București, anume să iau parte la înmormântarea eroului. Cu ochii înlăcrimați ieșirăm, cu soția mea și cu fiică-mea, de la Biserica Albă, unde, în prezența regelui Ferdinand, i se făcu prohodul. Mă uitam după roibul pe care călărea pe front în momentul când îl nimerise glonțul vrăjmaș și parcă era încă invizibil în șea²⁹. Poate umbra lui galopândă, de nu va veni să ne mântuiască, îmi spuneam în gândul meu, din cabrarea din când în când nervoasă, încăpățânată, a calului care-și putea simți încă în coapse pintenii lui ... îl duceam în închipuire cu mine, îndărăt la Jiu.

A doua zi mă prezentam la Craiova, la Armata I, unde eram repartizat, i-am făcut o vizită generalului Vasilescu Paraschiv, care fu numit în locul generalului Dragalina. Om de treabă, soldat din cap până-n tălpi, măsurat, cumpătat, aspru, totuși depășit de sarcina sa. La sarcina sa trebuia un om făcător de minuni și acesta nu era. El mă dădu la „Biroul de Informații”, unde, toată ziua și uneori și noaptea, mă ocupam cu interogarea prizonierilor germani, aduși de pe front. Îmi plăcea însărcinarea și mă achitam de ea cât puteam. Eram astfel bine informat. Am stat în Craiova vreo patru săptămâni, până la spargerea frontului la Jiu³⁰. Starea de spirit nu aș putea spune că era rea, cu toată presiunea din ce în ce mai mare, mai insuportabilă, a inamicului. Frontul se clătina. Rândurile noastre nu mai puteau trece la odihnă, la refacere. Eu vedeam, simțeam că nu o să putem ține mult. Am relatat mai sus de vizita ziariștilor străini, de toastul generalului comandant

²⁸ La Caransebeș i s-a ridicat o statuie impunătoare în parcul central al orașului, realizată de sculptorul Mihai Onofrei după desenele lui Stoica Dumitrescu și dezvelită la 3 iunie 1943. La Timișoara însă nu știm să existe un bust al generalului Ion Dragalina.

²⁹ Generalul a fost rănit pe când se afla într-o mașină de comandament.

³⁰ Bătălia de la Târgu-Jiu, în urma căreia a fost străpunsă apărarea Armatei I române, comandată de generalul Paraschiv Vasilescu, a avut loc în intervalul 16–17 noiembrie.

Vasilescu Paraschiv. Acei gazetari veniseră pe la sfârșitul lui octombrie, după o mare victorie a noastră pe care am avut-o tocmai aici³¹. Am capturat câteva mii de prizonieri și am nimicit o divizie de cavalerie germană, a XI-a, într-un atac viguros³². Nu am putut exploata îndeustul victoria și urmări pe inamic din cauza forțelor noastre insuficiente. Dar rapoartele ce le primeam de la diviziile în luptă electriciză toate nădejtile. Locotenentul Pătrașcu, îmi mai aduc aminte de numele lui, captură o baterie de tunuri germane, o repuse în funcție și o întoarse în contra inamicului, bombardat cu propriile-i tunuri³³. Într-o vale, inamicul își împușcă 1500 de cai, ca să nu rămână în mâinile noastre. În memorii, Falkenhayn³⁴ amintește de acest dezastru al diviziei lor XI, suferit de la divizia noastră cu numărul tot XI³⁵. Dar oboselile, privațiunile în rândurile noastre se făceau din ce în ce mai simțite. Îmi aduc aminte că, apropiindu-ne atunci de front, pe o colină zărirăm o santinelă. Căzuse puțină zăpadă noaptea, și-n soarele de dimineață, razele se reflectau, scânteietoare, asupra santinelei.

—O apoteoză! – zise un ziarist francez.

De departe, era așa. Dar ne duserăm până la el. Cu pușca pe umăr, soldatul frământa picioarele ca pentru a se încălzi. Aci văzurăm toată mizeria noastră. Soldatul avea încinsă tunică cu o sfoară, ca să-l țină mai strâns. Un ziarist își satisfăcu curiozitatea, dându-i-o la o parte. De sub tunică, apărură realitatea sfâșietoare:

—Soldatul român era fără cămașă!

Sfinte suferind! Sfânt neam! Ce poate face credința într-o idee mare! Soldatul român fără cămașă zdrobea divizii în zale, în platoșe de fier și în bocanci, la care mai ales râvneau soldații noștri. Îmi aduc aminte că erau pedepsiți soldații care îi aduceau pe prizonieri desculți sau în opinci, fiindcă râvneau la bocancii lor. Eu îi înțelegeam. Puteai, oare, să-l oprești cu dreptate, ca el, cuceritorul, să-i ducă desculți și legați în sfori, pe drumuri lungi, pe „domnii prizonieri?” Oricât de

---

³¹ Este vorba despre prima mare înclăstare pentru trecătorile Carpaților. Ofensiva coordonată de Falkenhayn și declanșată la 18 octombrie se încheia în 28 octombrie cu o înfrângere grea. Încercarea sa de a trece munții odată cu unitățile românești în retragere a eșuat

³² Au fost zdrobite trei brigăzi aparținând Diviziei 6 de Cavalerie, care au fost surprinse de contraatacul românesc la 28 octombrie în timp ce încercau o manevră de învăluire. În ziua următoare, înaintarea românească continuă și inamicul începe retragerea precipitată. Până la 4 noiembrie a continuat urmărirea acelor trupe. S-au făcut 1600 de prizonieri, 25 de tunuri în afară de cele 17 românești pierdute câteva zile mai înainte, 55 de mitraliere. Au căzut, în această acțiune finală, 1500 de soldați germani. Nu se cunoaște numărul răniților.

³³ La Arsuri, satul natal, sublocotenentul de rezervă Nicolae Pătrășcoiu din Regimentul 18 Gorj a capturat două baterii de obuziere, 8 tunuri de 105 mm, în perfectă stare cu munițiile aferente. Ele aparținuseră Regimentului 21 Artilerie din Bavaria.

³⁴ Général Erich von Falkenhayn, *Le commandement suprême de l'armée allemande (1914-1916) et ses décisions essentielles*, Paris, f.a.

³⁵ Divizia aceasta era, pe atunci, comandată de proaspătul general Dumitru Cocorescu.

inuman părea, eu nu le puteam recunoaște această vină. Mi-am mai adus aminte de scena soldatului fără cămașă în toamna lui 1918, când ajunsei, cu Octavian Goga, la Londra³⁶. Aici vedeam pe străzile Londrei, plimbându-i pe invalizi în autobuze speciale pentru amuzament și aer. Când i-am văzut și mi-am adus aminte de soldatul nostru fără cămașă, de scenele dantești din Iași, când nu te puteai feri de păduchi, oricât seara te despăducheai, fiindcă păduchii erau purtați de vânt, de scene când din spitale erau luați cu furgoane morții și duși afară la cimitir, gornistul tot mai cântându-le salutul din urmă, care li se cuvenea și nu putea să lipsească, de spitalul Sfântul Spiridon, unde pe morți îi scoteau de sub bănci în așteptarea patului care să se elibereze sau pe posesorul de pat, care sta 24 de ceasuri lângă tovarășul său care a murit – în fiecare pat stăteau 2–3 – protestând că a răcit lângă el și nu vine nimeni să-l libereze. Sfinte suferinți, ce mari ați fost și cât de mult trebuia să fiți uitate de generații care vor veni după voi, ca beneficiare! Eu însumi zăceam în nesimțire, în exantematic, în cartierul Tătărași din apropierea cimitirelor și auzeam ca prin vis trâmbițele gorniștilor ce dădeau salutul din urmă și mă gândeam destul de împăcat cu mine însumi, oare le voi mai auzi și mâine când îmi vor cânta mie?... La Londra m-a cuprins furia când îi vedeam pe invalizii lor veseli, fericiți, cu toate infirmitățile ce vor fi primit, purtați prin autobuze speciale și-mi spuneam să facă englezii războaie, cei ce pot să facă, dovedindu-mi-se încă o dată că războiul se face totuși mai mult cu unt decât cu tunuri.

Inamicul adună aci atâtea forțe încât se făcea, evident, că urmărește pe aici perforarea. Știam aceasta și de la prizonieri. Cu toate acestea, pe front se mai menținea moralul. Cu trei zile numai înainte, întreat de mine seara, la telefon, generalul Cocorăscu³⁷, comandant pe front, îmi spunea la manifestarea temerilor mele:

–N-avea nicio grijă, îi fac papricaș. Nu i-a făcut. Frontul cedă presiunii superioare și se începu retragerea. Era acum emoționantă, superbă, reacțiunea sufletului autohton. Văzând retragerea, din acest suflet autohton izburci o forță subită, nebănuită nici de noi, necum de inamic. Izburci Ecaterina Teodoroiu³⁸, Jeanne d'Arc a noastră, fecioara de la Jiu, din forțele telurice ale acestui pământ. Ea, cu alte tovarășe viteze, adună din oraș tot ce mai era valid și luă poziție la un pod pe unde știa că va trece inamicul. Fapta ei nu era schematizată într-o ordine de bătaie a biroului nostru de operații. Opriră pe soldații în retragere și-i aliniară pentru o luptă nouă, ultima, disperată. Inamicul se izbi într-adevăr de lupta de la pod, în

³⁶ Cei doi ajunseseră la Londra, în drum spre Paris, la 21 septembrie 1918 și vor rămâne 10 zile. Se refugiaseră după pacea de la Buftea și străbătuseră cu peripețiile descrise mai jos Rusia cuprinsă de război civil.

³⁷ Dumitru Cocorăscu, general de brigadă, comandantul Diviziei 11 Infanterie, a condus apărarea la defileul Jiului.

³⁸ Ecaterina Teodoroiu (1894–1917). Voluntară în armată, înaintată la rang de ofițer, s-a remarcat în luptele de la Jiu și din Moldova. A căzut în fruntea plutonului său la Muncelu, în august 1917. Eroină națională.

fruntea căreia stătea, cu sabia în mâini, ca o tigroaică, o fecioară și trebui să se întoarcă cu capul însângerat. Era numai o epopee, nu putea să dureze în fața tunului ucigător. Dar o epopee în care femeile salvau ceva ce e mai presus și decât pământul pentru o națiune: onoarea ei.

Eu mă aflam în Craiova în acest interval. Într-o zi ne cheamă șeful Biroului de Operațiuni și ne spune că s-au semnalat apariții de patrulare germane până în apropierea Craiovei. Pentru a feri orașul și Cartierul de surprize, trebuie să organizăm apărarea Craiovei. S-au format patru unități de milițieni care vor înconjura Craiova din patru părți, pe la principalele ei intrări. Fiecare unitate avea câte 160 milițieni. Colonelul, în dimineața aceea, desemnă dintre noi, voluntarii ardeleni și bănățeni care ne aflam la Cartier, pe cei patru care vor lua conducerea acestor milițieni. Mai primea fiecare câte o mitralieră, un biciclist și un jandarm călare. Unul, însă, din cei patru, un avocat, devenit pe urmă ministru în România, îi declară colonelului că el nu se simte apt pentru însărcinarea aceasta, fiindcă n-a făcut armată, și că, deci, nu o poate primi. Colonelul văzu în această eschivă un gest puțin milităresc, îl mustră pe ofițer, dar acesta totuși refuză. Văzând scena care mă nemulțumi, dându-i dreptate în gândul meu colonelului, că nu puteam să ne alegem în acele momente fiecare însărcinările care ne plac, am rupt conversația enervantă dintre colonel și ofițer, spunându-i:

—Dați-mi mie acea comandă!

Mi-am luat imediat în primire trupa. Nu-i vorbă, era un fel de armată a lui Papuc. Oameni între 40–60 de ani, în opinci, unii chiar desculți. Pușcă avea fiecare pe umăr, dar nu știu dacă o știa fiecare mânuși. Am fost trimis pe drumul Severinului. Am plecat cu ei într-o zi de joi. Am așezat imediat posturile, într-o coastă acoperită am așezat mitraliera, pe biciclist și pe jandarmul călare i-am pus să patruleze pe șosea, înainte pe o distanță de 4–5 kilometri și ... îl așteptam pe inamic. Am stat acolo de joi până duminică după amiază, fără să vină cineva să ne schimbe. Pe la două după masă, întâmplător, mi-a spus cineva că (*sic!*) Cartierul se îmbarcă în gară. Mi-am lăsat un loțiitor și am alergat să mă conving. Era adevărat, fusesem uitat la postul meu și Cartierul pleca cu ultimul tren. Nemții încă în noaptea aceea intrau în Craiova și mă luau prizonier pachet³⁹. N-am mai avut timp a anunța nici pe jandarm și mitraliera a rămas acolo. Eu abia am mai putut arunca în sac lucrurile de la hotel, prinzând în ultimul minut trenul. Ne duceam la Slatina. La câteva ceasuri după intrarea noastră în Slatina, urmă groaznică explozie cu care făceam să sară în aer superbul pod feroviar din Slatina⁴⁰.

---

³⁹ Germanii au intrat în Craiova la 21 noiembrie dimineața. Au fost: un escadron de cuirasieri, comandați de maiorul Borke dinspre vest și avangarda Diviziei 41 Infanterie dinspre nord.

⁴⁰ Din păcate podul de la Stoienești nu a fost decât avariat superficial și a putut fi folosit de germani pentru a trece Oltul începând chiar din noaptea de 23 noiembrie. În acest fel speranța unei rezistențe pe acest râu s-a prăbușit. Urma o nouă retragere și marea bătălie de pe Argeș-Neajlov.

Am amintit scena aceasta de la Craiova, nu că cine știe ce vitejie ce aș fi făcut, ci pentru un anume considerent. Mai târziu, din Craiova îmi veneau de la unul Ciocăzanu⁴¹, politician învechit și înrăit spiritist, și de la un maior, care nu mai făcea parte din armată, avalanșe de insulte pentru vina de a fi spus că România Mare ar fi opera lui Dumnezeu. Pretindeau că aș fi insultat armata română, atribuindu-i lui Dumnezeu meritele armatei.

Eu nu știam ce au făcut acei domni în război ca să se supere pe Dumnezeu ca pe un concurent, dar știu că eu am apărat trei zile și trei nopți orașul lor, oferindu-mi pentru aceasta singur viața. Cred că gestul i-ar fi putut face mai modești.

În Slatina, debandada era la culme. Un adevărat val de bejenie cuprinse populația, îngreunând foarte mult retragerea unităților, a artileriei, a chesoanelor, munițiilor pe o singură șosea. Pe câte un car era strâns tot avutul constând din câteva găini, un purcel și, mototoliți în straie și perne, bieții copii. Unde ați plecat? Îi întrebam pe țărani, bătrâni cei mai mulți. Nici noi nu știm unde – răspundeau. În al doilea, al treilea sat, pe toți îi ajungea inamicul din urmă, dar poate îl încurcau și pe el în înaintare, cum ne încurcau pe noi în retragere. Am fost repartizați de la Cartier patru inși să descurcăm circulația pe șosea, la pod și să îndrumăm unitățile în retragere la noile destinații, Ion Ghica din Giurgiu, I. Mitilineu⁴², Richard Franasovici⁴³, actualul ambasador în Polonia și eu. O săptămână a durat munca noastră acolo, cu schimbul, ziua și noapte, câte 4-4 ceasuri. După o săptămână, am aruncat în aer și podul acela, după Cernavodă, cel mai frumos din România, și am plecat la Pitești cu Cartierul. Amintesc aci că mai târziu, întorcându-mă odată din Kiev la Iași, citeam într-un ziar că domnii I. Ghica, I. Mitilineu și R. Franasovici au fost decorați, nu-mi amintesc cu ce decorație, pentru „*organizarea rezistenței la podul de la Slatina*”. L-am întâlnit pe Franasovici și l-am întrebat. Mi-a spus: „*și tu ai căpătat, du-te la biroul decorațiilor!*”. La birou nu m-am dus, dar nici decorații n-am căpătat... Aceasta e povestea în război a decorațiilor, a majorității decorațiilor.

La Pitești

Aci a luat generalul Prezan comanda Marelui Cartier General și a Grupului Apărării Dunării. Moment important, fiindcă ne aflam în retragere continuă de la Craiova, neștiind unde se va opri aceasta. Se ținu încă în după amiaza aceea un mare consiliu cu generalii și șefii statelor majore ale unităților în retragere. Am fost și eu la acel consiliu, în care apăru generalul Prezan. Am văzut, am simțit din primele-

⁴¹ Constantin Ciocăzan, avocat, om politic, studii de drept la Paris și București, deputat liberal, primar al orașului Craiova (1907–1911).

⁴² Ioan M. Mitilineu, avocat și om politic, care va ajunge chiar ministru al Justiției (iunie-octombrie 1918) și de Externe (martie 1926 – iunie 1927), averescan.

⁴³ Richard Franasovici (1883–1964), om politic român, liberal, de mai multe ori ministru, apropiat al regelui Carol II.

cuvinte că venise un comandant. Schimbă imediat întreg planul de retragere, apoi un pesimism îl prefăcu în optimism. Schiță planul trecerii la atac, care va trebui să aibă loc în jurul Bucureștilor, pentru onoarea capitalei – opina – care nu poate fi simplamente cedată fără lupte. Vorbi convingător și cu elan. El electriza ca prin vrajă voințele, dispoziția. Nu prin ceva oratorie, elocvență. Generalul nu spunea lucruri neobișnuite, ci printr-un prestigiu care îi era personal. Conferința avu darul unei noi mobilizări a energiilor. Și curajul și frica sunt comunicative și aceeași armată poate fi și eroică și lașă, după sugestiile pe care le primește de la șefi. Am văzut aceasta la Pitești.

Înainte de a trece mai departe, notez aci un incident care m-a impresionat printr-un hazard al lui tragic.

Ieșeam pe la 2 după-masă de la popotă, în grupuri de ofițeri. Căzuse zăpadă proaspătă, căreia îi da scânteieri pe la prânz soarele de noiembrie. Deodată, deasupra capului nostru apărură două aeroplane inamice. Nu ajunseră până exact deasupra noastră și văzurăm că o luară îndărăt spre Curtea de Argeș. Ne înșelau. Au disimulat o retragere, luând numai un punct de reper, s-au reîntors de unde au plecat, dar la o mai mare înălțime, până unde nu ne ajungea vizibilitatea și lăsară o bombă, care căzu la câțiva pași numai de noi, în stradă. Efectele fură teribile. Din grupul nostru, 8–10 fură omorâți și vreo câțiva răniți, mai grav sau mai puțin. Prin mila lui Dumnezeu am scăpat teafăr eu cu încă unul sau doi. Au murit, între alții, un sublocotenent de la telegrafia fără fir și vrednicul căpitan medic Nicolescu, medicul generalului Prezan. Răniți, foarte mulți. Eu însumi nu-mi dădui seama în primele clipe ce e cu mine. Dădui cu mâna pe manta, care îmi era plină de sânge și creieri. Capul bietului doctor Nicolescu, ce se afla lângă mine, fusese făcut țândări. În vaietele celor răniți și muribunzi, nu-mi dădeam seama dacă nu cumva acel sânge era sângele meu. Mi-au trebuit câteva secunde să mă dezmeticesc, când îl văzui pe Vasile Stoica⁴⁴, ambasadorul nostru de azi la Ankara, care se afla și el în grup, strigând cât putea:

—M-au omorât, m-au omorât!

Credeam că e cuprins numai de un șoc nervos, fiindcă vedeam că alerga din loc în loc și striga. Revenindu-mi eu, l-am luat, l-am dus într-o cofetărie și l-am întins pe o masă. Aci își pierdu cunoștința. Un medic, venit repede, putu constata că o schijă îi perforase un umăr. Nu era mortal, dar destul de grav. Își revenise, stropit cu apă rece. Grav era însă, că peste o oră trebuia să plecăm. Trebuia să mă evacuez pe mine, dar trebuia să-l evacuez și pe Stoica. Apoi îi trebuiau primele îngrijiri, extragerea schijelor, antisepsia rănilor, pentru care nu mai era timp decât în tren. Mie mi-a rămas în Pitești sacul cu veșminte. Scăpăm destul de ieftin. Pe Stoica și

---

⁴⁴ Vasile Stoica (1889–1959), n: Avrig, studii liceale la Brașov și Sibiu, Facultatea de litere de la Budapesta (1909–1913), specializări la Paris, membru al P.N.R., președinte al societății „Petru Maior” a studenților români din Pesta, a activat în S.U.A. pentru unire (1917–1918), după unire ambasador la Tirana, Sofia și în țările baltice.

cadavrul căpitanului Nicolescu i-am așezat în vagon. Ne retrăgeam la Nucet, unde Nicolescu fu pus pe catafalc într-un schit, în mijlocul unei păduri. Toată ziua a stat acolo, fiindcă generalul nu avusese timp pentru înmormântare. Abia după miezul nopții, cu făclii, l-am înmormântat. La înmormântare lua parte și Principele Carol, care venise la Nucet.

Bătălia de pe Neajlov

N-am stat la Nucet decât vreo două zile și ne-am mutat cu cartierul la castelul prințului Știrbey⁴⁵. Aici a fost pregătită marea luptă de pe Neajlov pentru despresurarea Bucureștilor, din păcate cu rămășițele unei armate hărțuite, obosite. Totuși, onoare generalului Prezan! Capitala n-a fost pur și simplu abandonată inamicului. Acesta trebuia să dea o mare luptă și încă cu sorți schimbători ai războiului, în pripă, febril, au fost luate măsurile de oprire a retragerii și de așezare a diviziilor de la defensivă la ofensivă, la atac. Colonelul Antonescu, genialul autor al planurilor de operațiuni, atunci n-avea nopți. Îngrijorat, se întreba în fiecare dimineață generalul Prezan, dacă Antonescu a dormit ceva.

Când totul era gata, și a doua zi trebuia să înceapă atacul, îmi aduc aminte de ultima noapte din castelul Știrbey⁴⁶. La masă, pe la ora unu noaptea, generalul ne ținu o alocuțiune în felul lui necăutat, simplu, dar extrem de sugestiv, impresionant. Mâncarăm toți – vreo 50 de inși – echipați, înarmați până-n dinți, fiecare cu ordine asupra lui spre diferitele divizii. Automobilele așteptau afară, gata. Generalul ne atrase atenția să fim atenți că patrulele germane au înaintat până sub București. Azi știm, din memoriile lui Falkenheyn, că bătălia a fost pierdută numai grație unei întâmplări nenorocite a capturării a doi dintre transmitătorii de ordine, prin care inamicul află toate planurile noastre⁴⁷. Aceasta o mărturisește Falkenheyn. A doua cauză a fost sabotarea trupelor ruse. La un flanc

⁴⁵ Barbu Știrbei (1872–1946) om politic, diplomat, președinte al Consiliului de Miniștri, ministru de interne (4–20 iunie 1927). La urcarea pe tron a regelui Carol II a fost marginalizat, așa că în perioada 1931–1940 pleacă în Franța și Elveția. În perioada celui de-al doilea război mondial, cu acordul mareșalului Ion Antonescu și al liderilor opoziției, a luat parte la negocierile privind ieșirea țării din război, purtate cu reprezentanții Aliaților la Cairo.

⁴⁶ Aflat la Buftea.

⁴⁷ În ziua de 1 decembrie, la Rătești, a fost capturat de germani un automobil în care se aflau doi ofițeri din Statul-Major al Diviziei a 8-a, căpitanii Epure și Barcan, la care au fost găsite toate ordinele de operații pe care acești ofițeri la duceau la regimente. Imediat generalul Krafft a predat documentele la comandatul Armatei IX, personal lui Falkenheyn. Acesta a luat imediat măsurile care să contracareze acțiunile românilor. Cu toate că într-adevăr planurile românești de operațiuni erau strălucite, cunoașterea lor de către inamic a contribuit într-o mare măsură, poate chiar decisivă, la înfrângerea lor în lupta pentru București.

țineau pieptul trupele ruse. Acestea veneau de două zile din Dobrogea și se scurgeau două sau trei divizii într-un ritm atât de lent, târăgănat, rusesc, încât când îi vedeam, parcă știam – căci misiunea mea fusese de a le transmite la gara Mogoșoaia, pe unde se scurgeau, ordine de la Cartier – că nu vor ajunge la timp, la ceea ce se pare că se gândea fiecare⁴⁸. După masa care n-a durat mai mult de 25 de minute, generalul se sculă și ne zise în acel miez de noapte:

— Soarta țării se află în mâinile voastre. Dacă-și va face fiecare datoria, îl veți zvârli pe inamic în Dunăre. El se află în cleștele noastre, de aceea totul depinde de voi. Fiecare stă între victorie și dezonoare. Nu este loc pentru a treia, respingerea dușmanului sau moarte pe loc!

În noaptea aceea, cuvintele cădeau sacramentale. Fiecare își făcu sfânta cruce, unii se sărutau și plecarăm. Eu, în automobil cu colonelul Antonescu, care mă lăsă în gara Mogoșoaia. Pe drum, ne amenințau două pericole: patrurile dușmane și frângerea gâtului prin accident. La un moment dat, automobilul devie de pe șosea peste câmp, prin hârtoape. Ceața era atât de deasă încât nu vedeai la doi pași. Cu privirea încordată în ceață, o mână a mea stătea pe carabină, alta strângea ordinele și hârțiile din care mi se putea stabili identitatea. Voiam să am timp a le nimici. Ajunserăm totuși la destinație, eu rămăsei în gara Mogoșoaia, unde mă aștepta căpitanul Andrievici, colonelul Antonescu plecă la București.

Am stat acolo două zile. În ultima noapte, isprăvindu-mi misiunea, am plecat la București. Să-l văd înainte de ocupare. Lupta aceasta se da pentru el. Sărman București!... În ce stare l-am găsit! Am descris în altă parte toaleta sa cernită cu care aștepta inamicul. Nu mă mai repet. Dar amărăciunea mea era foarte mare.

Am dormit la Athenée Palace, unde m-a găsit un ordin să fiu dimineața la 8 la primăria Bragadiru, lângă București. M-am dus unde sosi în cursul zilei și Andrievici. Am stat pe urmă o săptămână acolo, cât a durat bătălia. Rolul nostru era să transmitem ordine și să primim rapoarte de la cele șase divizii de luptă. Luptele s-au angajat de la început crâncene, dar foarte mult promițătoare pentru noi. Patul meu era pe mese, în biroul unde mi se instalase telefonul. Bombardamentul era teribil. Totuși, de el mai puteam dormi, dar nu ne mai îngăduiră niciun somn imensul număr de răniți pe care ni-i aduceau toată noaptea. Nu mai știam ce să facem cu ei. Se umpluseră școlile și casele particulare și veneau întruna cu răni oribile, cei mai mulți muribunzi. Într-o dimineață de aceasta, după o noapte nedormită, primii o vizită neașteptată: pe Regele Ferdinand și generalul Prezan,

---

⁴⁸ Într-adevăr rușii au târăgănat, refuzând practic să participe la ofensiva românească chiar în momentul decisiv al luptei. Atitudinea rușilor a fost observată de comandantii germani. Lundendorff, vorbind despre bătălia de la Neajlov, scria: „Nu pot explica motivele care făceau pe ruși să lase pe români să fie bătuți, lăsându-i singuri în toate luptele; rușii ar fi putut prea bine să ia parte la luptele din Muntenia. Numai acest fapt ne-a putut da victoria”. Apud, C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru Întregirea României (1916–1919)*, I, București, 1989, p. 512.

colonelul Antonescu, în biroul meu și pe instalatorii care instalează mai multe telefoane și în celelalte încăperi. Urmăreau de aci operațiile. Ziua aceasta, în care veni regele, nu fu bună. Făcuserăm vreo 20.000 de prizonieri, material de război mult, tunuri. Dar succesul nostru nu fu de durată. Inamicul, în posesiunea planurilor bătăliei, a patra zi putu sparge inelul de foc în care se afla și să amenințe, el acum, cu întoarcere, diviziile noastre. Așa se rupse pe la generalul care era mai slab, Socec, despre care se și răspândi imediat că ar fi culpabil de vini care făceau din el direct un trădător. El a fost arestat și, la Iași, condamnat și degradat.

Am mai spus-o și mă repet, memoriile mele nu sunt note, rapoarte, ci impresii. Pe mine mă interesează un singur lucru, factorul psihologic, factorul moral, în observațiile mele. Mulți, poate, nu socotesc acest factor atât de important, cum îl socotesc eu, în orice război. Părerile pot varia. Odată, un ministru de război s-a făcut de pomină în Cameră, când, răspunzând la o interpelare, a spus că soldatul român va învinge cu pieptul, dacă nu va fi înarmat ca adversarul său. Desigur, un ministru de război nu trebuie să spună aceasta. Dar el s-a folosit numai de un paradox, nevrând să spună că n-ar fi nevoie de înarmare. Astfel de paradoxuri pot fi multe. Învinuit că ar subhrăni poporul german, fiindcă banii pentru unt îi cheltuiește pe tunuri, Hitler a răspuns că nu va câștiga războiul cu unt, ci cu tunuri, la care, de peste ape, Roosevelt i-a replicat: Hitler se înșală, războiul se câștigă cu unt, nu cu tunuri.

Adevărul e că nu se câștigă cu paradoxuri, căci nu se poate câștiga nici cu tunuri fără unt, și nici cu unt fără tunuri. Cert e că factorul moral e foarte important, de extremă importanță și, cu sau fără paradox, eu cred că acesta va câștiga totdeauna războaiele. Pildă Napoleon, care a bătut toată Europa și pildă și războiul nostru, pe care l-am dus cu pierderi mari, dar în care i-am putut bate pe nemți, infinit mai bine înarmați ca noi. O știa soldatul aceasta și de aceea necazul lui cel mai mare era că „n-avem scule”, dar în elanul lui desconsidera și sculele lui, câteodată, și se avânta la atacul de corp la corp, cu acel „ura” formidabil, în care nici jumătate nu ajungeau nici până la adversar, cădeau pe drum, dar, care ajungeau, împărțeau cea mai mare spaimă de moarte. Atunci neamțul scăpa sculele și implora pe soldatul nostru cu „Nicht „ura”, Herr Camarad!”, neștiind neamțul ce înseamnă cuvântul „ura”, crezând că e moarte.

Terminându-se lupta de pe Neajlov cu înfrângerea noastră, am plecat cu Cartierul la Urziceni, de unde se organizează retragerea și regrouparea...

După lupta de la București

Bătălia de la București se sfârși cu înfrângerea noastră. Înfrângere?... De abia de acum, la nenorocire, se vor pune în valoare virtuțile militare, ancestrale, de veche rasă războinică, energia rasei noastre, inepuizabilă, nebiruită, neînfrântă...

Începu exodul, tristul, durerosul exod spre Moldova. Bărăganul desfundat, presărat de unități, de arme sfărâmate, tunuri, chesoane, căruțe împotmolite, cai și

oameni mergând care încotro, nimeni neştiind unde, stăpâniţi de acel „*sauve qui peut*” al armatelor în derută. Scene à la Vereşciaghin⁴⁹, dintr-o retragere la fel, la fiecare pas.

Cartierul ni-l regăsim la Urziceni. Inamicul e în urma noastră, dar mai sunt unităţi care luptă, resturi de forţe care îl hărţuiesc, îl opresc dintr-un marş prea precipitat, apără retragerea. Sforţări uriaşe la Cartier pentru organizarea retragerii şi împiedicarea demoralizării... Când se va scrie istoria militară a acestui război, sunt convins că se va vorbi foarte mult pe fiecare pagină de rolul proeminent al locotenent-colonelului Antonescu (general azi)⁵⁰, şeful operaţiunilor. Aceste însemnări, însă, simple impresii fugare, nu-şi pot îngădui decât în mod vag şi incomplet judecăţi rezervate istoriei şi criticii militare competente... Mă abţin, deci, de la aprecieri de această natură... Ceea ce ştiu şi ceea ce cred că pot şi spune e că noi admirăm cu toţii la colonel o putere de muncă extraordinară, un discernământ tăios, fulgerător şi o autoritate pe care nu ți-o poate da decât o competenţă nediscutată, un patriotism ardent şi neegalat.

Ne îmbarcăm Cartierul în tren ca să fim gata în orice clipă, dar nu plecăm până în penultima clipă. Un ceas după plecarea noastră, avangardele inamice intrară în Urziceni. De aici încolo, trenul-Cartier face etape de câte o zi în fiecare gară, până la Bârlad.

În gara Hanu-Conachi stăm două zile. La Cartier i se face instrucţia generalului Socec, făcut responsabil de a fi compromis lupta de la Bucureşti. Are în Cartier o atmosferă penibilă... Un fapt regretabil avu loc aci, pe care nu-l pot trece sub tăcere, ca pe un simplu fapt divers al războiului, ci-l voi aminti şi azi cu aceeaşi groază, ca pe una din ororile inutile, produs al psihozei ce stăpânea atunci, după înfrângere, la Cartier. Dintr-un tren cu răniţi al Crucii Roşii debarcară cinci soldaţi, doi sergenţi, un caporal şi doi soldaţi, sub învinuirea de a fi autorii şi răspânditorii unor manifeste pacifiste printre soldaţii bolnavi. Ce era în realitate? Cei cinci nenorociţi, cu plăgi glorioase, care îi ţineau imobilizaţi, îşi petreceau vremea scriind cărţi poştale, de care se servesc anumiţi sectanţi pentru propagarea ideilor religioase şi care obligă pe noul adept a câştiga la rândul său alţi noi adepţi pe această cale de corespondenţă. Cine n-a căpătat asemenea cărţi poştale? E drept că se vorbea în acele cărţi de a nu ucide, de lepădarea armelor, de pace, iar spectrul acelei păci de care era contaminată armata rusă la noi, înspăimânta – eu, însă, care luasem parte la interogarea lor, la energica lor protestare contra atribuirii unor asemenea intenţii de defetism premeditat, eram convins de nevinovăţia lor. Nu-i pusese nimeni la cale, pur şi simplu nu-şi dădeau seama de fapta lor. Colonelul, însă, care ancheta – eu luam numai procesul verbal – mai bine nu-i rostesc numele

---

⁴⁹ Vasili Vasilievici Vereşciaghin (1842–1904), pictor rus vestit pentru scenele de război reproduse în tablourile sale.

⁵⁰ Este vorba de anul 1939, când a apărut volumul memorialistic din care reproducem.

– nu le-a primit apărarea, nici explicațiile sau circumstanțele atenuante, ci i-a condamnat pur și simplu la moarte, cu toată împotrivirea mea, care-mi făcusem un caz de conștiință din cazul lor, din cinci vieți, care cădeau victima unor porniri sangvine. Am alergat disperat la generalul Prezan, la colonelul Antonescu, dar spre ghinionul lor, trenul-Cartier plecase cu dâșii cu câteva minute mai înainte. Colonelul, între timp, i-a pus la zid și i-a împușcat... Rigorile războiului, o soartă implacabilă, porunci de fier ale unei discipline care, în asemenea cazuri, nu iartă toate, nu m-au putut împăca și nu mă împacă nici azi, când îmi reamintesc de acea inutilă vărsare de sânge, sacrilegiu, din gara Hanu-Conachi, de acea sălbăticiune de moment ce întunecă judecata și face nelegiuirea și mai mare ... îmi spăl și azi mâinile și le cer iertare umbrelor lor și în cer, că nu i-am putut scăpa, victime nenorocite ale unor clipe și mai nenorocite. La Cartier se pierduse orice calm și valoarea vieții devenise nulă.

Inamicul, în sfârșit epuizat și el, se opri. Îl fixă pe loc și iarna, care, dacă în Muntenia îl favoriza, ba s-ar putea spune că îi devenise un prețios aliat prin prea marea întârziere cu care a venit, în Moldova îi va deveni direct ostilă, prin neobișnuita-i rigoare. Pe un frig de 30 gr., pe ulițele Bârladului, ne încălzim la calorile îngrămadelii de om în om, calorii din care pândeau exantematicul, moartea ... dar și înfrângerea morții, o nouă viață de sub ruine, învierea!... Prin haosul de fărâmituri ale armatei noastre care inundă, atomizată, Bârladul, Bacăul, Romanul, Podul Iloaiei, Iașul, trec în cântece, în ritm somnoros, în pas agale, oștile rusești, menite să ne înlocuiască pe noi, care treceam la refacere. Vederea catastrofei noastre le dădea un aer de nedisimulată mulțumire, satisfacție...

Partea întâi a războiului nostru era încheiată. Marele Cartier General se primeni. În fruntea lui ajunge generalul Prezan, învingătorul de pe Căliman, gloriosul mareșal de azi.

Înaintează un nou memoriu, nu știu al câtelea, în chestiunea formării legiunilor de voluntari din Rusia, de atâtea ori reluată și abandonată. Cartierul își însușește în sfârșit ideea și suntem trimiși patru inși – colonel Gr. Popescu, Vasile Osvadă, Gheorghe Proca și eu (din acești patru, am rămas singur în viață) la Iași, pe lângă guvern, pentru începutul de înfăptuire⁵¹.

---

⁵¹ Se forma astfel un prim nucleu, care să înceapă activitatea de formare a corpului de voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni. Primul era ofițer activ în armata română, iar ceilalți, proveniți din Transilvania și Banat, participaseră deja la redactarea unor memorii către autoritățile române pentru înființarea corpului de voluntari. Vasile Osvadă, de pildă, semnase alături de alții încă la 1 septembrie 1916. Sever Bocu redactase și el câteva astfel de memorii. Vasile Osvadă era publicist și director de bancă. A editat „Tovărășia”. Gr. Popescu era inginer, colonel în rezervă.

Voluntarii

În cursul luptelor dintre armata noastră și inamic se stabilise limpede o conștiință a superiorității noastre față de austro-maghiari. Eu nu cred ca austro-maghiarii să fi câștigat pe frontul nostru vreo bătălie. Ei erau consecvent bătuți, pe cât de invincibili păreau nemții – „*AU SCULE, DOMNILOR!*” era exclamația generală, și-n această exclamație, câtă tragedie! Câte tragedii, mai mari sau mai mici, mai personale sau mai colective, din acel prea mare tribut plătit „*sculelor*”. Amintesc una caracteristică. Pe frontul de la Jiu, locotenentul Păun era trimis să atace o cotă. El se prezentă comandantului și-i arată că acea cotă nu poate fi atacată înainte de o pregătire de artilerie, pe o coastă, într-un frunziș, unde germanii au ascuns mitraliere. Pregătire de artilerie? Dar de unde tunuri?... Atunci comandantul îi spuse:

—Locotenente, ordinul nu se discută, se execută.

Locotenentul Păun își luă trupa și plecă. Peste un ceas, trupa îi era literalmente secerată. El însuși nu mai coborî decât pe o targă, cu două gloanțe în el. Când ajunsese în piață, îl zări pe comandant. Mai avu atâta putere să se ridice pe targa și să-i strige:

—Domnule comandant, locotenentul Păun a executat ordinul!

Apoi recăzu și expie.

De unde venea acea slăbiciune organică a armatei austro-maghiare? La Cartiere nu s-a știut niciodată exact. Se credeau multe, ba că nu-s așa de instruiți ca nemții, ba că nu-s așa de utilizați etc. Se ignora însă motivul principal, dacă nu unic, care era cel politic. În armata austro-maghiară nu voia nimeni să lupte, decât poate maghiarii. Nici ei toți, ci latifundiarilor, prin alții. Slavii, deci marea majoritate, erau defecți pe față, căutau prilejul cum să dezerteze la inamic, greșeau tirul intenționat, urmăreau sincer înfrângerea. Așa se explică enormul număr de prizonieri din atacurile lui Brussilov⁵², care avea în față-i armata austro-maghiară, prizonieri nu cu zecile, ci cu sutele de mii.

Pe frontul austro-maghiar se desăvârșea o revoluție!... Națiunile atâta timp chinuite își luau revanșa. Dualismul austro-maghiar își producea roadele, inevitabile roade, prezise de antecesorii noștri. Când îi citesc azi pe Mocionești⁵³, pe Babeș⁵⁴, mă gândesc că ei trebuiau să aibă o adevărată regalarie intelectuală în ceruri. Austro-Ungaria se prăbușea mai mult prin această revoluție, decât prin

---

⁵² Aleksei Alekseiivici Brusilov (1853–1926), general rus. A comandat trupele în ofensiva din vara lui 1916, reușind străpungerea frontului inamic, austro-german, la Luțk.

⁵³ Mocioneștii, lideri ai mișcării naționale române din imperiu în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, aparținând unei vestite familii de origine aromână, dar deținând domenii în Banat. În mod deosebit s-au remarcat Andrei, Anton și Alexandru Mocioni.

⁵⁴ Vincențiu Babeș (1821–1907), jurist, publicist, om politic român, originar din Banat, președinte al Partidului Național Român (1881–1891).

pierderea războiului. Habsburgii își expiau greșelile de o jumătate de secol, prompt, fără apel, implacabil. Puteau chiar să câștige războiul, destinul nu și-l puteau evita. Din acest fenomen unic în istorie, fenomenul austriac, ieșea ideea legiunilor. Dar ideea nu era înțeleasă în București, nici apreciată. Am atras atenția Bucureștiiului, încă în neutralitate, asupra acestui fenomen și se puteau lua diferite măsuri încă de pe atunci, care cu siguranță dădeau un maxim de foloase. Dar în București am dat de urechi surde. Credița aici era că atacul în Transilvania va fi fulgerător și astfel nici nu se ascultau alte păreri.

Din contră, cehii au pus totul pe cartea aceasta și au tras maximul de foloase din minimul de jertfe. Ei n-aveau stat înainte de război, care să-i dezrobească. Și totuși s-au dezrobit. Singuri. Consemnul cehilor era toți să treacă la inamic, unde-i aștepta șeful, plecat de dinainte, ca să-i înroleze în armata Cehoslovaciei. Într-un popor stau ascunse energiile ca elanul dinamită. Ele au în sine resortul care le face să explodeze. Rușii au voit să-i dezrobească pe cehi, dar cehii s-au dezrobit printr-o sfortare a lor proprie, pe care rușii au favorizat-o. Și noi puteam reacționa la fel, dacă nu ne abandonam încă de dinainte de război, dacă nu renunțam încă de atunci la toate inițiativele care treceau asupra Regatului, de acum dirijorul de destine al întregului românism.

Astfel mișcarea noastră legionară a venit târziu de tot, când ne-a îngăduit-o guvernul român, la începutul lui 1917, când cehii aveau deja formate 5 divizii în Rusia, iar iugoslavii luaseră parte, pe frontul nostru dobrogean, cu o divizie. Acum însă mișcarea legionară românească nu mai putea să apară decât ca o mișcare de imitație, ceea ce nu era, fiindcă eram mulți care, încă în 1915, ceream pregătirea unei revoluții în Ardeal. Ba ne este îngăduit a semna prelude mai de dinainte. Mișcarea de la „Tribuna” din Arad, făcută de scriitori, de oameni, deci de o sensibilitate mai fină, a fost o mișcare de instinct. La „Tribuna” se ridicase un irentism cultural, sub spuza căruia ardea jarul irentismului politic. Împotriva politicii de instinct de la „Tribuna” venea politica de calcul din București, politică nu totdeauna în concordanță cu ceasul care se pregătea să bată. Această politică de calcul, de prea mult raționament, a supus complet inițiativelor ei comitetul Partidului Național din Ardeal și a stins focarul din Arad. Nu mai era de acum decât o singură voință, cea a Regelui Carol I și a guvernelor sale, care însă a trebuit consecvent să capituleze în fața evenimentelor, cu care nu putea ține pas. De aici venea sfertul de ceas întârziere, obligatoriu, în tot războiul nostru, acel sfert de ceas celebru din istoria armatei austro-ungare, care o făcea să piardă toate bătăliile, încât să se poată spune despre ea, axiomatic, că era totdeauna în întârziere cu o idee și cu un sfert de ceas. Acest sfert de ceas de întârziere va fi de acum nu numai în Regat, ci și în Ardeal, într-un ritm al evenimentelor, de când, prin stingerea „Tribunei” din Arad, a fost și ceasul din Ardeal dat îndărăt cu un sfert.

Așa ne explicăm că a putut să vină o delegație de 5 fruntași din Ardeal, în 1915, la București, compusă din Teodor Mihali, Vasile Goldiș, Ștefan C. Pop, Vaida-

Voevod și Aurel Vlad⁵⁵, ca să ceară, nici acum nu știm precis ce, ca România să se proclame neutră, *usque ad finem*. Așa vorbeau instinctele și-n Ardeal.

Era aceasta în timpul când Vasile Goldiș, directorul oficiosului din Arad, spunea, întreat și neîntreat, că lui îi e scârbă de iredentism. În timpul acesta, însă, toți tribuniștii trecuseră Carpații și se agitau pe ulițele Bucureștiului pentru intrarea imediată în război, iar Take Ionescu, în Parlament, deschidea, cu incomparabilul său talent, raiul cuceririi Ardealului.

Dacă pe frontul politic ardelean situația era aceasta, pe cel militar, trebuie să recunoaștem, era alta. Aici li s-au deschis ochii tuturor, fie prin contactul cu slavii, fie prin forța pe care și-o puteau pipăi acum ei înșiși. Și au dezertat și ai noștri în masă, poate nu toți, pentru a se înrola din nou, în captivitate, fiindcă nu toți sunt eroi, dar pe nimeni nemaleținându-l un patriotism austro-ungar, nimeni nemaleiavând ce apăra pe front, toți hotărâți a se preda, a dezerta. Deși tardiv, se desăvârșea și revoluția ardelenilor și bănăţenilor...

Scrisorile de acum au început să circule prin Rusia de la lagăr la lagăr, iar comandaturile lagărelor au fost trezite din viața lor tihnită și rentabilă de nenumărate cereri ale românilor, care doreau ba separarea de unguri și nemți, ba concentrarea în lagăre speciale, ba trimiterea ca voluntari în armata română.

Un murmur de voie bună a pătruns prin toate lagărele unde erau prizonieri români și, pentru prima dată, răsună „*Deșteaptă-te române!*” prin măgurile siberice, prin codrii Uralului și prin adâncurile văilor Krivoirolului. Curentul odată pornit, n-a putut fi stăvilat nici de sabotarea rușilor, nici de amenințarea prizonierilor nemți și unguri, nici de retragerea din Transilvania⁵⁶.

Ce se petrecea între timp în București? Bucureștii se aflau în epoca vițelului de aur. Nemții deschiseseră o vastă zarafie pentru cumpărarea conștiințelor. În rețeaua acestei corupții se aflau și câțiva ardeleni, însă din cei fără importanță. Marea majoritate a refugiaților a fost luată de curentul războinic și agita alături de Federație, alături de Nicolae Filipescu și Take Ionescu pentru intrarea imediată în război.

---

⁵⁵ Probabil se referă la vizita făcută de liderii români la București cu ocazia înmormântării lui Carol I. Vezi Al. Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, 1995, pp. 110–111; vol IV, 1998, p. 63. Aurel Vlad, studii juridice, doctor în drept, membru marcant în P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei (1901–1910), membru al C.N.R.C., membru al Consiliului Dirigent, șeful resortului finanțe.

⁵⁶ Există o bibliografie tot mai densă în problema mișcării voluntarilor, dar în ceea ce privește atmosfera din lagăre, cotidianul lor, modul în care se desfășurau lucrurile, entuziasmul, dar și ezitățile, cel mai complex și mai viu tablou l-a realizat lucrarea Eugeniei Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, 2004. Vezi și Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului 1916–1919*, Alba-Iulia, 2003.

Aceste agitații indispuneau guvernul liberal contra noastră. Guvernul nu văzu nici în candidaturile părintelui Lucaci și O. Goga, cărora noi le dădeam o mare semnificație, altceva decât uneltiri opoziționiste, în genere, nu se putea emancipa niciun moment de sub factorul psihologic intern, care-l domina permanent. Sfătuitorul și inspiratorul lui în această privință va fi un ardelean sinistru, colonelul Verzea, directorul general al Poștelor, care sfârși ca odios trădător. În zadar ne vom oferi noi, refugiații, care eram mai multe mii, serviciile armatei, în ziua izbucnirii războiului nu vom fi primiți, întâi pe o chestie de ritual: „*am depus jurământ lui Franz Iosef, al doilea, nu cumva să credem că se va lua Ardealul cu cei 2000 de ardeleni de la Cafe Imperial*”, spuneau unii miniștri. Protestele noastre și lovirea cu capul de primul prag al insucceselor, la Turtucaia etc., abia au putut infirma anumite prejudecăți.

În timpul acesta, numai eu am redactat 4 memorii în chestia legionarilor din Rusia, la Cartier, la miniștri, la Rege... Dacă aceste memorii ar fi fost ascultate, legiunile noastre se formau simultan cu ale cehilor, iugoslavilor. Nu au fost însă ascultate, decât pe măsura șanselor schimbătoare ale războiului. La Bârlad se schimbă comandamentul și-n fruntea Marelui Cartier venise generalul Prezan, victoriosul comandant de pe fronturile Moldovei. În 1917, la Bobotează, Ion I.C. Brătianu se afla la Petrograd, cu regele nostru de azi, pe atunci prinț moștenitor. La Alexandru Constantinescu⁵⁷ în casă, în telegrama de felicitare de Sf. Ion, trimisă lui Ion I.C. Brătianu, Al. Constantinescu îl rugase să nu se întoarcă fără soluționarea definitivă a chestiunii legionarilor. Se pare că în vizita aceea la țar s-a aranjat definitiv problema voluntariatului cu rușii, care până atunci ridicau mereu greutăți. După aceasta s-a făcut prima concentrare a prizonierilor noștri în lagărul din Darnița, lângă Kiev. Ajunși aici, prizonierii și-au ales un comitet de ofițeri, în fruntea căruia l-au pus pe Victor Deleu⁵⁸. Prin februarie 1917, guvernul din Iași l-a trimis la Darnița pe colonelul Pietraru⁵⁹, care înrola 500 de ofițeri și 1500 soldați – prima recoltă – cu un angajament iscălit, prin care deveneau soldați ai vitezei armate române. În timpul acesta, eu abia îmi revenisem după exantematic. Am

⁵⁷ Al. Constantinescu (1859–1926), liberal, ministrul Agriculturii și al Domeniilor (1914–1916), ministrul de Interne (1916–1918), ministrul Industriei și Comerțului (1918–1919).

⁵⁸ Victor Deleu (1876–1940), avocat, om politic ardelean. Prizonier în Rusia, a fost printre cei care au organizat Corpul Voluntarilor de la Darnița și în 1917 va conduce primul batalion venit la Iași. A fost delegat la Alba-Iulia chiar din partea Corpului Voluntarilor. A fost secretar general al Consiliului Dirigent și în 1932–1933 primar al Clujului.

⁵⁹ Constantin G. Pietraru, locotenent-colonel însărcinat de guvernul roman în 1917 cu organizarea Corpului de Voluntari de la Darnița. El a sosit la Darnița la 28 ianuarie 1917, însoțit de lt. colonelul Predescu, împuternicit al Marelui Cartier General pe lângă Statul Major al armatei ruse din Galiția. În urma unui raport favorabil înaintat de cei doi ofițeri, ministrul de război a decis, la 23 februarie, înființarea Corpului de Voluntari prin ordinul nr. 1191. Pietraru a fost însărcinat cu organizarea, echiparea și instruirea, aflându-se sub comanda generalului Coandă.

plecat la Odesa să mă reculeg, după ce în prealabil mă înţelesesem cu Al. Constantinescu ca (*sic!*) cu o echipă de 3 colaboratori (Ghiţă Pop, Iosif Şchiopul şi bucovineanul Filaret Doboş)⁶⁰, să scot în Kiev un ziar de propagandă pentru înrolarea voluntarilor⁶¹. Păstrez încă o scrisoare de la el, din cele multe care s-au prăpădit la Kiev, pe care o public:

Iaşi, 27 April 1917

Iubite Domnule Bocu,

Am cetit cu atât mai mare plăcere rândurile d-ale, cu cât am văzut că (*sic!*) cu sănătatea mergi mai bine. Aceasta este lucrul principal fără de care orice planuri în viaţă devin iluzorii.

Chestiunea ofiţerilor şi soldaţilor români descoperiţi acolo mă bucură. Am dat notă despre aceasta colegului de la război, care va face demersurile convenite pe lângă Marele Stat Major Rus. Cât pentru chestia cea mare, în aceeaşi ordine de idei, cu părere de rău văd că va trebui să mai întârzie din cauza evenimentelor încă turburi din Rusia. Să sperăm că şi vecinii se vor trezi din ameţeala în care trăiesc azi şi că lucrurile vor lua o întorsătură mai bună şi pentru interesele lor şi pentru cauza comună a aliaţilor şi în special a noastră.

Trecem vremuri grele, ne zbatem cu îngrijorări neaşteptate, dar cauza ne este prea dreaptă şi sacrificiile ne-au fost atât de mari, încât prin prisma lor totuşi întrezărim viitorul la care avem dreptul a aspira.

Rugându-Vă a fi interpretul sentimentelor mele cordiale pe lângă Doamna Bocu, primiţi pentru D-Voastră asigurarea sentimentelor mele cele mai distinse.

Al. Constantinescu

Al. Constantinescu face aluzie la ziarul „România Mare”, care trebuia să mai întârzie din cauza ruşilor.

Ziua de 8 iunie va rămâne o zi memorabilă în războiul nostru românesc. În această zi sosea la Iaşi primul grup de voluntari, vreo 1200 soldaţi şi 170 ofiţeri⁶².

---

⁶⁰ Ghiţă Pop a fost gazetar la „Tribuna”, Iosif Şchiopu la „Tribuna”, Filaret Doboş la „Gazeta Bucovinei”.

⁶¹ Era vorba despre publicaţia „România Mare”, al cărui prim număr a ieşit la 20 iulie 1917. Vor mai apărea încă 22 de numere. Decizia de a scoate ziarul s-a luat la sfârşitul lui iunie, numindu-se şi publicişti din redacţie. În afară de redactorii menţionaţi mai sus, din echipă mai făceau parte şi tipograful Vasile Macrea, Ion Zămoveanu şi Nicolae Stoica. Vezi în această privinţă şi E. Bufnea, *Formaţiile de voluntari în Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, I, Bucureşti, 1919, f. 124.

⁶² Momentul este descris în mai multe texte memorialistice aflate în această colecţie documentară. Primul batalion de voluntari (prima companie era alcătuită aproape exclusiv din bănăţeni) ajunge la Iaşi în după-amiaza zilei de 7 iunie 1917 (după C. Kirişescu, *Op. cit.*, II, p. 36, evenimentul ar fi avut loc la 8 iunie). Şi este întâmpinat de o mulţime uriaşă de oameni, de generalul Constantin Prezan, şeful Marelui Stat Major, de generalul Petala, comandant al Corpului. În ziua următoare s-a depus jurământul de credinţă faţă de România. Efectivul acestui prim eşalon era de 1250 de soldaţi şi 116 ofiţeri.

Trecerea lor peste pământul Basarabiei va electriza toată amorțeala provinciei. Încă-n Darnița s-au stabilit legături de gingășie între frații ce se regăseau, între ofițerii noștri și colonia basarabeană din Kiev, funcționari de stat, studente și studenți universitari. La Paștele din 1917, studenții basarabeni din Kiev, îmbibați de un socialism doctrinar și științific, ca în genere toată studențimea rusă, le trimiteau la Darnița voluntarilor români un mănunchi de flori, însoțit de următorul mesaj:

„...Florile pe care le aveți în fața voastră nu reprezintă altceva decât sufletele noastre, inimile basarabenilor, care au înflorit pentru a duce lupta contra crivățului ce le bate de veacuri. Azi ele vă spun că voi sunteți aceia care ați întins brațul peste Prut și Carpați surorii voastre Basarabia, arătându-le calea mântuirii. Voi sunteți aceia care ați sădit în sufletele noastre sămânța idealului nostru național. Pe voi vă asigurăm că ea va fi udată cu sudoarea muncii noastre spre biruință. Studenți și studente din Kiev vă urează cu ocazia sfințelor sărbători ale Paștelui (14 April 1917) să trăiți întru mulți ani!”

Vestea trecerii voluntarilor peste Basarabia răscolea din adâncuri o indiferență basarabeană. Ofițerii și soldații noștri plecau la război ca la nuntă, ceea ce-i va impresiona profund pe cei ce abia acum își frecau ochii dintr-o somnolență seculară. În gara Chișinăului, înflăcăratul naționalist Murafa, care a murit pe urmă moarte de martir, le înmâna voluntarilor un steag național pe care să-l ducă și să-l împlânte în Alba-Iulia, în cetatea lui Mihai. Părintele arhimandrit le-a predat o icoană, pe care să o așeze în catedrala mitropoliei din Sibiu⁶³.

În Iași au fost primiți de o mare mulțime, în frunte cu: Vintilă Brătianu, ministrul de război, generalul Petala, comandantul Corpului de armată din Iași⁶⁴ ș.a.

A doua zi a fost depunerea solemnă a jurământului în fața Regelui, a Corpului Diplomatic, a Armatei și a unui numeros public. Scena, de un irezistibil efect, i-a zguduit pe cei prezenți. În piepturile acestor tineri izbucnea duhul răzbunării și al biruinței. Diplomații și misiunile militare străine au făcut rapoarte entuziaste în

⁶³ Simeon Murafa, publicist și vestit cântăreț basarabean, înflăcărat patriot român, pe atunci ofițer în armata rusă. La 20 august 1917 a fost asasinat de bandele bolșevice, care fugeau de pe frontul românesc. El a înmânat un drapel tricolor și a rostit un scurt discurs pentru voluntarii ardeleni, bănățeni și bucovineni care veneau de la Kiev și plecau pe frontul românesc: „Trecerea voastră prin Basarabia nu ne-a lăsat rece. Am alergat cu toții să vă vedem, să vă îmbrățișăm și să ne unim pentru totdeauna sufletele. Ca să vă aduceți viața voastră întreagă aminte de ziua aceasta a înfrățirii noastre, vă dăm un semn de amintire. Prin mine, moldovenii vă oferă acest steag tricolor – simbolul unității noastre naționale. Primiți-l cu dragostea cu care vi-l dăm și-l duceți cu bine peste Prut, peste Milcov, peste Olt, peste Mureș și peste Crișuri, fluturați-l triumfător peste întreaga întindere românească și implantați-l apoi, în numele nostru, pe turnul cetății de la Alba-Iulia. Duceți-l la biruință sau muriți pentru idealul care vă însuflețește”. (Apud V. Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996, p. 96). Tot atunci Vladimir Herța a înmânat voluntarilor o icoană cu chipul Mântuitorului, pentru a fi depusă din partea basarabenilor în catedrala din Sibiu.

⁶⁴ Generalul Petala a întâmpinat voluntarii la cazarma regimentului 7 Roșiori.

ţările lor. Încrederea, buna dispoziţie, o ireproşabilă ținută militară, toate făcură excelentă impresie. Se colporta o frază a lui Saint Aulaire, ministrul Franţei, care, văzându-i, ar fi exclamat: „*Am impresia că Transilvania cucereşte România, nu invers*”.

Marele regizor care e destinul, așa răsturna mărunte socoteli... Li s-a dat voluntarilor o masă la care a participat și Regele, care avu prima zi de mare satisfacție...

După masă, la ora 5, a avut loc serbarea din Piața Unirii, unde în 1859 s-a serbat unirea Moldovei cu Muntenia, jucându-se Hora Unirii. Acum, sub privirile domnului din bronz, se făcea a doua serbare, a Unirii celei mari cu Ardealul, a Unirii definitive, dar nu ultime, căci din coroana regelui întregitor scris va fi să mai lipsească un diamant, Torontalul... Tot Iașul era aici. Toate ferestrele, balcoanele, acoperișurile caselor înțesate de lume. Au vorbit aici Ion I.C. Brătianu, Nicolae Iorga și, foarte frumos, Victor Deleu. Apoi s-a încins o horă în jurul Domnului Unirii, în care s-au prins cu voluntarii, Ion și Vintilă Brătianu, Take Ionescu, A. Constantinescu⁶⁵, Delavrancea, Nicolae Iorga, generalii Prezan⁶⁶, Petala⁶⁷ etc. Voluntarii au plecat apoi la Palat, de pe balconul căruia i-a privit Familia Regală. Zi istorică ce va trăi, cât și neamul românesc.

Învingându-se în fine piedicile despre care vorbea Al. Constantinescu în scrisoarea sa, am plecat la Kiev pentru a porni ziarul „România Mare”.

Am ajuns la Kiev la 15 iulie 1917. Kievul e un oraș superb, mama orașelor ruse, cum e supranumit, așezat pe măgurile Niprului. Fondam în orașul acesta un ziar românesc și-i dădeam un destin în opera întregirii. Față de Iașul nostru, în care înfruntasem atâta mizerie, am găsit aici un adevărat corn al abundenței... Ne aflam în revoluție și-n al treilea an de război, totuși în imense acumulări de belșug și de bogăție, aici viața, teatrele, opera funcționau normal, ca-n vremuri bune și noi ne bucuram acum de această opulență de care războiul ne dezvățase. Cunoșteam decorul rus, viața rusă care a creat romanul rus, pe Dostoievski⁶⁸, Turgheniev⁶⁹, savuram acum din plin nostalgiile nopților ucraine ale lui Gogol⁷⁰, de un farmec

---

⁶⁵ Dr. Alexandru Constantinescu (1859–1926), avocat, om politic, ministru în repetate rânduri, membru P.N.L.; studii de drept la Paris, deputat și senator liberal (din 1901), ministru de interne (1916–1918), al agriculturii și domeniilor în mai multe rânduri, al industriei și comerțului.

⁶⁶ Constantin Prezan (1861–1943), mareșal, studii: Școala militară de infanterie și cavalerie (1880), Școala specială de artilerie și geniu de la Fontainbleau (1886), general de brigadă (1907), general de divizie (1914), general de corp de armată (1917). La Iași a fost comandantul corpului de armată.

⁶⁷ Nicolae Petala, general, studii: Școala militară de ofițeri, Școala de artilerie, Școala superioară de război de la Torino și Școala din Brück (Austria), atașat militar la Sofia, comandant de divizie, comandant de corp de armată.

⁶⁸ Fiodor Mihailovici Dostoievski (1821–1881), celebru scriitor rus.

⁶⁹ Ivan Serghievici Turgheniev (1818–1883), scriitor rus.

⁷⁰ Referire la cartea *Serile în cătunul de lângă Dikanka*, operă a scriitorului ucrainean Nicolai Vasilievici Gogol (1809–1852)

infinit, cea poezie pe care aş numi-o a depărtărilor, a imensităţii, care dă sufletului rus un alt simţ al măsurii decât al nostru, noi, care nici nu putem înţelege ceea ce lui îi valorează acele jertfe, de pildă în stare a le aduce pentru o experienţă umană. Asistam la renaşterea naţionalităţii ucraine dintr-o glorie războinică a lui Bogdan Hmielniţky⁷¹ şi dintr-una literară a lui Şevcenko⁷², Mistralul Ucrainei. Ne cufundam ca într-o mare de visări, în Lavra mitropolitului Movilă⁷³, vlăstarul strălucit din osul Movileştilor, care va ilustra vremea lui, va fi reconstructorul întregului ortodoxism.

La 20 iulie apare primul număr al „României Mari”. E mare sărbătoare pentru noi, cei din redacţie. Tipărim numărul în 5000 de exemplare şi-l expediem prin toate lagărele de prizonieri din Rusia. Adresele le aveam de la Corp. Eu am avut cu colonelul Pietraru, comandantul Corpului, o primă întrevedere, din care nu va rezulta o înţelegere completă, el fiind militar şi nevăzând până atunci o redacţie, din care vroia să facă un simplu serviciu, cu ordine, cine, ce şi cum să scrie. Pretindea să mă prezint în fiecare dimineaţă să-i iau dispoziţiile, ordinele. Am făcut-o la început, când am văzut însă că nici ordine nu ştie da, n-am mai continuat. S-a supărat, n-a raportat la Iaşi. Colonelul Pietraru era om de treabă, dar nu inventase praful de puşcă. I-am arătat că, deşi purtam uniformă, însărcinarea noastră nu o aveam de la Cartier, ci de la Ministerul de Interne şi că ea e mai mult politică decât militară. N-a vrut să priceapă, era ambiţios şi mereu jignit. Aceasta-l va face să ne reclame întruna la Iaşi. La Iaşi el avea mulţi susţinători, printre alţii pe însuşi ministrul de război Vintilă Brătianu⁷⁴, al cărui om de casă era. Noroc, însă, că evenimentele erau mai tari ca oamenii şi acestea se însărcinau să vorbească ele şi să mă confirme, consecvent. De altfel, cititorul va vedea în ce cadre se mişcau micile răutăţi ale colonelului.

În ziua de 21 iulie, într-o duminică după-masă, i-am făcut o primă vizită, cu prietenul meu Ghiţă Pop, profesorului Masaryk⁷⁵. Am stat la dânsul o după amiază întreagă, vreo 4 sau 5 ore. Am trecut în revistă fronturile, situaţia noastră, a lor, situaţia de acasă, din monarhie, revoluţia rusă etc. Profesorul s-a bucurat enorm de

⁷¹ Bogdan Zinovi Hmielniţki (1595–1657), hatman al Ucrainei care a condus lupta de eliberare a ţării de sub ocupaţia poloneză şi a militat pentru unirea cu Rusia, aprobată de Rada de la Pereiaslav în 1654.

⁷² Taras Grigorievici Şevcenko (1814–18619), poetul naţional al Ucrainei.

⁷³ Petru Movilă (1596–1646), arhiepiscop şi mitropolit al Kievului din familia domnească a Movileştilor.

⁷⁴ Vintilă Brătianu (1867–1930), economist şi om politic liberal, fratele lui I.I.C.Brătianu, pe atunci prim-ministru. A fost de mai multe ori ministru şi în 1927–1928 prim-ministru.

⁷⁵ Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), om politic ceh, unul din conducătorii mişcării naţionale cehe, principalul artizan al Republicii Cehoslovace, al cărei prim preşedinte a fost în anii 1918–1935. A organizat Legiunea Cehoslovacă din Franţa. Întâlnirea s-a petrecut la 21 iulie 1917.

venirea noastră. Apăruse atunci la Paris cartea lui Benesh, „Detruiser Autriche-Hongrie”, de care se bucura foarte mult și pe care ni-o dăde. Stabilirăm la sfârșit un program de acțiune comun. Profesorul era de aceeași părere, că monarhia nu poate fi distrusă decât dinăuntru, prin popoarele ei, indiferent de sortii războiului. În acest sens preconiză convocarea unui congres, în capitala unui stat neutru – Stockholm! – în care să ne adunăm vreo 300–350 delegați ai națiunilor din monarhie și să proclamăm răsturnarea ei. Ne înțeleșerăm să ne punem pe lucru imediat, de a doua zi, noi luând asupra-ne – prin guvernul român – cheltuiala reprezentării a 50–60 delegați români, iar el pe cea a slavilor, vreo 250–300⁷⁶. Cheltuielile de organizare ale legiunilor cehe erau suportate de guvernul din Petrograd, protectorul lor.

A doua zi, prin curier, i-am trimis planul discutat cu Masaryk lui Al. Constantinescu la Iași, pentru a fi supus guvernului român. Al. Constantinescu mi-a răspuns fără întârziere prin întoarcerea curierului, după ce luase avizul primului ministru Ion I.C. Brătianu. Regret că nu mai am scrisoarea. În scrisoare eram rugat să dau mai multe precizii, care încep cu cine e Masaryk, apoi congresul să nu se facă cu 300–350 de delegați, ci cu maximum 40–50, ca să nu coste așa mult, apoi să arăt cât ar costa cei 4–5 români etc. Răspunsul m-a deprimat. I l-am comunicat profesorului, care mă rugă să nu ne descurajăm. Îi propun atunci să meargă el la Iași, să discute personal cu guvernul nostru. Acceptă și așa se născu ideea vizitei sale la Iași și pe frontul nostru, vizită care va rămâne memorabilă.

I-am scris lui Al. Constantinescu mai detaliat, în care îmi aduc perfect aminte cum îi făceam prezentarea la întrebarea cine-i Masaryk – **Președintele Republicii Cehoslovace!**

Vizita avu loc mai târziu, în octombrie. Masaryk, însoțit de locotenentul Ion Șeba, fost ministru al Cehoslovaciei la București, fu găzduit la răposatul Mârzescu, atunci ministrul agriculturii⁷⁷.

Profesorul s-a întors din Iași cu puternice impresii. A fost primit cu onoruri datorate unui șef de stat. Regele Ferdinand i-a dat o mare masă, apoi guvernul Brătianu, Mârzescu, Duca⁷⁸. A fost condus pe front la Mărășești, gloriosul teatru al vitejiei românești...⁷⁹ Ideea Stockholmului a fost, însă, definitiv abandonată, nu

---

⁷⁶ De fapt se prefigura un congres al popoarelor asuprite din Imperiul Austro-Ungar, care se va organiza, în cele din urmă, la Roma în aprilie 1918, sub președenția senatorului Francesco Ruffini. Între vicepreședinți, alături de reprezentanții Antantei și ai naționalităților, a fost și românul Dumitru Drăghicescu.

⁷⁷ George Mârzescu (1876–1926), om politic liberal de mai multe ori ministru.

⁷⁸ Ion Gheorghe Duca (187–1933), om politic român, liberal. A fost timp de trei ani (1930–1933) președinte al P.N.L., de mai multe ori ministru și câteva luni în 1933, prim-ministru. A fost asasinat de legionari în 1933.

⁷⁹ T.G. Masaryk a sosit la Iași în luna octombrie, chiar în timpul în care Italia suporta dezastrul militar de la Caporetto, care a dus la scoaterea temporară din acțiune a armatei

numai din cauza motivelor cunoscute, ci din cauza tardivității. Eram în ominosul sfert de ceas de care am vorbit.

În cursul activității mele din Kiev, am acționat continuu, am luat inițiative care puteau să dea roade. În Kiev ne aflam în zilele primăverii unei revoluții a nădej-dilor mari, a ideilor grandioase, generoase. Ajutat de prietenii mei, eu am acționat stăruitor asupra mișcării ucrainene, pe care profesorul Masaryk, dimpotrivă, nu o aprecia. Profesorul era omul guvernului central, cu care lucra, atât al celui țarist, cât și al celui revoluționar, kerenskian, cu care guvernul ucrainean și Rada, care tindeau la independență, erau într-un permanent antagonism. Astfel profesorul nu făcu bucuros nici cunoștința membrilor guvernului ucrainean, fapt din care vor rezulta animozități, neînțelegeri. Eu căutam un contact aproape zilnic cu cercurile ucrainene, cu ministrul lor de externe, Șulghin, îndeosebi, apoi cu ministrul de război, Petliura, cu primul ministru Vinnicenکو, cu marele lor istoric Hrușevsky și cu o mulțime de alte personalități din Rada, prima lor constituantă⁸⁰. Renașterea lor mă pasiona, atrăgea irezistibil și regretam infinit că din Iași ea nu era urmărită cu destulă atenție. Preocupările mele vizau în acea fază mereu Basarabia, urmărindu-mă ca o idee aproape fixă de a putea trage mari foloase morale și politice din acele dispoziții generoase. Ucrainenii erau dominați atunci de o

---

italiene; evenimentele din Rusia afectau întreaga scenă internațională, dar cu deosebire România. Regele l-a consultat pe Masaryk în legătură cu planul Misiunii Militare Franceze, ca armata română să se retragă în Rusia, spre Don și Caucaz, unde s-ar fi putut crea condițiile unei joncțiuni cu armata britanică din Mesopotamia. Tot acolo trebuiau concentrate forțele voluntarilor cehi și sârbi din Rusia. Masaryk a considerat planul aventuros și nu l-a acceptat.

⁸⁰ La 6 aprilie 1917, la Kiev a avut loc un congres național ucrainean, la care s-a cerut reorganizarea Rusiei pe baze federale, autonomie națională, regim republican. S-a investit tot atunci ca reprezentanță națională Rada, compusă din 150 de delegați ai unor asociații culturale, sociale, profesionale și avându-l ca președinte pe istoricul M. Hrușevski. La rândul său, Rada a ales din rândurile sale un Secretariat General, ca organ executiv, în frunte cu V. Vinicenکو, A. Șulghin, S. Petliura. Guvernul rus contesta Rada ca fiind nereprezentativă, nefiind rezultată dintr-un proces electiv. La 3 iulie a fost totuși nevoit să recunoască autonomia Ucrainei, dar nu s-au stabilit și fruntariile acestei autonomii, pentru că ucrainenii revendicau 10 gubernii, iar Petrogradul recunoștea numai cinci – Kiev, Volhinia, Podolia, Poltava, Cernigov, nominalizate în ucazul de la 4 august. Ca răspuns la revoluția bolșevică de la 24 octombrie/7 noiembrie 1917, la 9 noiembrie Rada proclamă independența Ucrainei față de Rusia. La 26 ianuarie Kievul cade în mâna sovietelor, apoi este ocupat de germani (după ce Ucraina semnează la 8 februarie 1918 pacea de la Brest-Litovsk). La 28 aprilie soldații germani împrăștie Rada, o serie de militanți naționali ucraineni sunt arestați. Vezi: C. Matzievici, *Memoire sur la Question Ukrainienne*, București, 1920; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, București, 1929; P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, Iași, f.a.; I.I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934.

singură neîncredere, fobie, cea contra centralismului rus. Veleităţile lor mergeau până dincolo de federalism, la independenţă completă, totală. Renăşteau în tot romantismul lor original reminiscenţele începutului statului ucrainean, care se sprijinea pe Moldova ca pe o condiţie sine qua non a existenţei ei contra unor adversari fireşti, care erau polonii şi ruşii! Hmielniţky, Vasile Lupu, Ruxandra, Timuş erau pe buzele tuturor⁸¹. Multe se puteau atunci, în acea atmosferă. Se putea salva şi frontul, dacă mişcarea ucraineană era înţeleasă, ajutată la timp. Dar n-a fost. Iaşul ignora complet sensul, filosofia revoluţiei ruse. Intervenţiile mele la Iaşi erau contrabalansate de generalul Coandă⁸², ataşatul nostru militar din Petrograd, pe care îl informa tendenţios colonelul Pietraru. Amândoi, de altfel, absolut suficienţi, nepotriviţi acelor vremuri, acelor împrejurări. Mi-am dat atunci seama de ce poate însemna o reprezentare diplomatică, politică nelalocul ei. Nu numai că nu poate servi, ci direct deservi o ţară. Generalul Coandă habar n-avea de Kiev şi-şi primea informaţiile de la colonelul Pietraru, care ştia tot atât. Colonelul nu-l cunoştea pe Masaryk, decât dintr-o vizită convenţională. Tot aşa, pe şefii ucraineni. Dar mă tot pâra pe mine la Iaşi că-l împiedic în nu ştiu ce. În realitate era mereu enervat de propria-i neputinţă. De pildă, venise domnul Crihan⁸³, fostul nostru subsecretar de stat la domenii, la Kiev, să ne ceară arme şi muniţii pentru Basarabia, contra bolşevicilor. Comandamentul nostru n-avea muniţii, nici arme, acestea se aflau în mâinile guvernului ucrainean. Colonelul îl întorcea acasă pe domnul Crihan cu mâinile goale. A venit apoi la mine. Eu m-am dus la Petliura, care mi-a dat un vagon de muniţii şi puşti, cu care a plecat Crihan în Basarabia. În vremuri de revoluţie, aceasta contează mult de tot să ai la timp ce-ţi trebuie. Aşa a fost şi cu armata ucraineană. Guvernul ucrainean făcea eforturi să-şi facă o armată a sa, ucraineană. N-avea însă bani. Eu, în iulie, am scris la Iaşi ca guvernul român să împrumute guvernul ucrainean cu un împrumut de stat de 50 milioane. La Iaşi s-a râs de această propunere. La Iaşi se râdea de multe, ca apoi să ajungă cei ce râdeau de răs. Dar în octombrie, Franţa recunoştea Ucraina şi-l trimitea cu mijloace nelimitate pe generalul Tabuy ca şi comisar al Franţei pentru salvarea frontului. Era prea târziu. Procesul de bolşevizare rodea toate resorturile vieţii de stat. La această epocă, noi, de la Corp, puneam la dispoziţia guvernului ucrainean soldaţii necesari pentru apărarea ministerelor, depozitelor de muniţii, poştă, telegraf etc. Viziune

---

⁸¹ Referiri la alianţa cu Vasile Lupu domn al Moldovei (1634–1653) şi la căsătoria domniţei Ruxandra cu fiul hatmanului ucrainean, Timuş (1632–1653).

⁸² Constantin Coandă (1857–1932), general, ministru de mai multe ori şi prim-ministru (octombrie-noiembrie 1918).

⁸³ Anton Crihan (1893–1933), avocat, deputat în Sfatul Ţării din Basarabia (1917–1918), subsecretar de Stat la Agricultură (1918). S-a ocupat şi de organizarea cohortelor moldovene, un fel de gărzi naţionale menite să apere comunităţile româneşti din Basarabia. Din 1933, profesor la Universitatea din Chişinău, dar şi, de mai multe ori, deputat în parlamentul României.

neuitată. Mă duc într-o după amiază cu generalul Tabuy, comisarul Franței, la Ministerul de Externe. În fața unui palat impozant din centrul semeței metropole slave, o santinelă, soldat român, cu chipiul regelui Ferdinand, plimbându-se cu pași apăsați pe dinaintea edificiului, ținând paza, ordinea română în anarhia septentrională.

– De unde ești? – îl întreb.

– De pe Someș! – răspunse apăsat, mândru.

Nicio fantezie nu putea depăși aceasta, ce-l impresiona și pe generalul Tabuy.

În Kiev funcționa și un Comitet Polon, al cărui președinte era un nobil polon, Bartoșevici. În palatul acestuia țineam dese consfătuiri. Clasa feudală din Ucraina era aproape în totalitatea ei polonă sau de origine polonă. Marea proprietate era aproape exclusiv în mâna acestor feuzi poloni, rămași din diferite moșteniri și servititudini istorice. Împotriva acestor poloni, mișcarea ucraineană îmbrăca și un caracter bolșevic. Din cauza acestei mari proprietăți străine, era greu să nu se bolșevizeze și naționalismul ucrainean, oricât de mult a rezistat. Revoluția rusă a desființat marea proprietate, dar nobilimea revenea mereu ca o stafie în memoria țărănimii ucrainene.

În luna decembrie ne-am hotărât, cu profesorul Masaryk, să organizăm un mare miting al națiunilor din Austro-Ungaria, în locul congresului din Stockholm. Aceasta și pentru a impresiona capitala ucraineană, care se bolșeviza tot mai mult.

Mitingul s-a ținut la 29 noiembrie și au participat la el 10.000 de soldați cehi, slovaci, sârbi, croați, poloni, ruteni. Numai românii, nu. Fiindcă așa gândise domnul colonel și generalul Coandă. Nimic nu caracteriza mai bine o mentalitate cu pretenția de conducere, decât această opreliște. Cu 24 ore înainte colonelul Pietraru, prin ordin, ne-a oprit să luăm parte la miting. Motivul? Soldații nu trebuie să facă politică. L-am anunțat că voi participa cu redacția mea și contra ordinului. Aceasta l-a înfuriat și ne-a tradus, cum se zice, la Curtea Marțială, pentru călcarea de ordin, atât pe mine cât și pe colegii mei, Ghiță Pop și Filaret Doboș. Tribulațiile colonelului răscoleau până într-atât Iașul, încât veni însuși ministrul de război, generalul Iancovescu⁶⁴, să ne ancheteze. El se putu convinge de diferitele absurdități ale colonelului. Curtea Marțială clasă afacerea.

În adunarea care s-a ținut sub președinția profesorului ceh Maxa, a vorbit mai întâi Bartoșevici, în numele polonilor, în limba maternă, pe urmă în rusește, și câteva fraze în franțuzește. A făcut apoi un expozeu profesorul Masaryk, în limba rusă. După profesor, am vorbit eu, în franceză, în numele românilor din Transilvania, Banat și Bucovina. După mine, iugoslavul Pavel Golia, sloven din Craina, apoi locotenentul Medek, ceh, Grulovici, sârb, pe urmă, Filaret Doboș, în numele voluntarilor români – absenți!

⁶⁴ Constantin Iancovescu, general de divizie, ministru de război în primul guvern al generalului Al. Averescu, instituit la 26 ianuarie/8 februarie 1918.

Încă înainte de adunarea aceasta, de la 29 noiembrie, avu loc în Rusia a doua revoluție⁸⁵, cea bolșevică, în care prietenii noștri cehi s-au încurcat în așa mod, încât la un moment dat le-am putut fi util. Bolșevicii luă ofensiva împotriva guvernului Kerenski. Din nou, toate orașele se aflau în flăcările anarhiei. În Kiev, guvernul ucrainean făcuse o alianță cu bolșevicii contra guvernului central rus al lui Kerenski. Ucrainenii erau dornici să rupă și ultimele legături cu Moscova, deși alianța aceasta va avea în ea sâmburii tuturor viitoarelor lor nenorociri. Cehii, care se simțeau în Rusia ca la ei acasă, se simțeau îndemnați a interveni în acest conflict intern, ceea ce le va fi fatal. Simpatiile lor mergeau cu Kerenski, contra bolșevicilor. Mai târziu, cehii au tăgăduit că trupele lor au intrat în Kiev, în acea duminică după amiază din 29 noiembrie, la ordinele lor, armata cehoslovacă, militărește, stătea sub disciplina Marelui Cartier General Rus. Ei au afirmat că acesta ar fi dat ordinele. Am folosit și noi bucuros argumentul, în mediațiunea noastră dintre ucraini și cehi. Cert e că trupele Ucrainei s-au pus la dispoziția Okrugei. Douăzeci de zile au durat luptele nenorocite dintre legiunile cehe și trupele bolșevico-ucraine. La urmă regimul Kerenski a căzut în toată Rusia, numai la Kiev mai dura rezistența ceahă pe timp limitat, firește. Cehii au avut pierderi destul de grave, ucrainii și mai mari. Furia ucrainilor era foarte mare împotriva cehilor și a profesorului Masaryk.

M-am întrepus cu toată forța, personal, cred că o pot spune aci, și că mai trăiesc martori ca generalul Tabuy și alții, deși martorul principal care a fost acel minunat om, Petliura⁸⁶, din nenorocire nu mai e și nu mai știu nici de acel locotenent Maxa, care îmi exprima în o ședință a lor, o ședință funerară, în care eu le duceam ramura de măslin, recunoștința întregei națiuni cehoslovace. Mediațiunea mea a avut tot efectul salutar. Marea înțelegere dintre frații de aceeași rasă s-a făcut grație acestei mediațiuni. Nu-mi cer vreun merit din aceasta, așa au fost împrejurările, dacă nu trebuie recunoscută, însă cel puțin cunoscută se cere acea faptă, simplamente pentru că a fost.

În calitate de voluntar m-am mai prezentat la două manifestații publice în Kiev. M-am prezentat în Congresul Națiunilor din Rusia, Congres în care au fost reprezentate 36 de Națiuni⁸⁷. Eu le aduceam un salut în numele Transilvaniei.

---

⁸⁵ Se consideră că revoluția a izbucnit la 25 octombrie/7 noiembrie 1917. În acea dată este răsturnat guvernul provizoriu condus de A.F. Kerenski.

⁸⁶ Simeon Petliura (1877–1927), conducătorul partidului național ucrainean, ministrul de război în primul guvern (Secretariat General) al Ucrainei (1917), primul președinte al Ucrainei (1919). Asasinat în 1927 la Paris.

⁸⁷ Congresul Popoarelor din Rusia a fost convocat la Kiev, la 8/15 septembrie 1917, din inițiativa Radei ucrainene. Au participat 100 de reprezentanți ai popoarelor de pe cuprinsul Rusiei. Guvernul rus, presat, de ucraineni mai ales, a trebuit să trimită reprezentanți oficiali și să ia notă de punctele de vedere exprimate aici. Important, în ceea ce privește istoria românilor, este faptul că, pentru prima oară, se recunoștea oficial existența unei națiuni „moldovenești” ce are dreptul la tratament egal cu celelalte. Unul

Intervenția mea a produs mare senzație. În definitiv aceste națiuni știau tot atât de mult despre noi, adică nimica, cât știam noi despre ele. Ni s-au deschis și nouă orizonturi pe care nici nu le bănuiam. Acele națiuni băteau toate la poarta Istoriei Universale. Cereau și ele libertate, neatârnare, suveranitate! Ce știm noi, europenii, despre acele probleme asiatice care într-o zi totuși se vor pune, fatal. Ne închipuim că pacificând Europa s-a aranjat totul. Nu, vin problemele Asiei, amenințătoarele probleme ale altor neamuri, care vor cere aceleași dezlegări.

M-am prezentat cu colegii mei în Congresul Armatei Ucraine, ce s-a ținut la 20 octombrie 1917. Această armată reprezenta un popor de 30 milioane. Au luat parte la acest Congres toți atașajii militari ai Alianților, în frunte cu generalul Tabuy, comisarul Franței. Am luat cuvântul în această reuniune de vreo 2000 delegați. Am spus (în limba franceză):

„Am asistat la mărețea defilare a armatei naționale ucraine, în fața ultimului hatman, în fața statuiei lui Bogdan Hmielnițki. Ea ne evocă puternic toată gloria militară a străluciților hatmani ucraini. D-voastră renașteți din tradiția acestei glorie, din marile forțe miraculoase ale principiului național.

Noi, reprezentând o armată care s-a născut din același mare și rodnic principiu, ne bucurăm din tot sufletul de această nouă biruință a ideii naționale. Soarta ne-a asemănat și în multe alte privințe. Ne-a așezat întâi unul lângă alții. Aproape aceleași vicisitudini ale istoriei care s-au abătut asupra noastră, s-au abătut și asupra voastră. Am cunoscut aceleași invaziuni barbare. Egalele condițiuni ale existenței ne-au dat aceeași religie. Noi v-am dat pe cel mai strălucit mitropolit al Kievului, pe Petru Movilă. V-am dat pe cea mai frumoasă fată a Moldovei, pe domnița Ruxandra. Și până în ziua de azi, nu suferim oare sub aceleași fatale legi istorice? Ne aflăm și în acest război alături, unul lângă alții. Și voi aveți o iredentă, ca noi. Milioane de frați ai voștri din nord-vestul Bucovinei și din nordul Ungariei gem ca și românii sub același jug al crudei asupriri austro-ungare... Noi avem neclintita încredere că armata națională a Ucrainei nu va mai tolera acest jug al fraților ei de sânge. Noi suntem siguri că ea-și va înscrie încă în acest război pagina ei de glorie. Armata națională a Ucrainei nu va depune armele până nu va dezrobi Galiția și nordul Ungariei. În aceste lupte, voi veți avea un aliat, nu numai în glorioasa armată a

---

dintre cei șase reprezentanți a clarificat lucrurile în sensul că el vorbea de fapt în numele românilor din Basarabia: *„Mulți ați auzit de moldoveni, dar puțini cred că știți că nația moldovenească nu există. Există însă o națiune română. Numele Moldova, moldoveni sunt numai teritoriale, dar nu naționale, iar dacă noi numim moldovenește comitetele și organizațiile noastre, o facem numai din punct de vedere tactic, fiindcă cuvântul român sună prea aspru în urechile vrăjmașilor noștri, de care avem foarte mulți, ca și dumneavoastră”*. Moldovenii au precizat că de fapt ținta acțiunilor românești din Basarabia este unirea cu România. La acest congres s-a exprimat clar, pentru prima oară într-un astfel de context, ideea de unire și tot acum aceea de autonomie, care era primul pas pe această cale. La Congresul Ostașilor Moldoveni, din 20 octombrie 1917, de la Chișinău, cele hotărâte la Congresul Popoarelor de la Kiev au întemeiat poziția privind autonomia.

Regatului român, ci un mic, modest, dar conștient, hotărât, aliat și în armata de voluntari, a poporului român din Transilvania.

Dorim Congresului vostru cel mai desăvârșit succes! Dorim ca din această sală să pornească noua disciplină, pe care vi-o va da imaginea sfântă a Patriei și care va duce armata națională a Ucrainei la glorie! Trăiască armata ucraineană! Slava Ucraina!”

Ultimele cuvinte, rostite în limba ucraina, au electrizat asistența. Plină de recunoștință, ea s-a ridicat în picioare, ofițerii fluturându-și capelele și făcându-mi mari ovațiuni mie și celor 5 ofițeri români prezenți, strigând neconținut „*Slava Rumania*”.

După cuvântarea mea a luat cuvântul Vinnicenko, primul ministru ucrain. Primit cu strigăte de „Slavă”, el spune:

— Sunt fericit să spun că chestiunea formării Statului ucrain înaintea cu toate piedecile dușmane ce i se pun în cale. (În acest moment cineva aruncă un răvaș pe masă.) Iacă cineva care prin un bilet mă-ntreabă:

— Mergem la Petrograd? Strigăte viforoase:

— Nu trebuie! Nu admitem.

Vinnicenko: Secretariatul General poate să meargă la Petrograd, dar numai în chestiuni generale ale Statului întreg, altfel nu. (Aplauze). În continuare critică guvernul provizoriu că nu dezmente știrea ziarelor, precum că ar avea intenția de a trage la răspundere Secretariatul General. Noi stăm pe baza declarațiunii guvernului ucrain și nu părăsim acest teren. Noi nu suntem funcționarii guvernului provizoriu. (Aplauze furtunoase) Secretariatul General nu e numit de guvernul din Petrograd, ci de popor. Adunarea constituantă ucraină trebuie să aibă dreptul a-și spune părerea. Dacă aceasta se numește suveranitate – fie! Nouă ne trebuie puterea întreagă!

Am reprodus aceasta pentru a se vedea care erau la acea dată raporturile dintre Petrograd și Kiev. Ruperea era inevitabilă. Și a și venit. Peste o lună.

În urma contactului cu redacția noastră, un mare reviriment se putea observa în colonia românească din Kiev. Sub sugestiile noastre, s-a pus baza unei Societăți a Românilor de dincoaci de Nistru. Menirea „societății”, în care se îngloba și societatea studenților universitari, era de a organiza în sens politic și cultural minoritatea română de pe teritoriul ucrain. Un fel de partid național, deci, al românilor din Ucraina. Această minoritate reprezintă un număr de 2–300.000, după alții de 4–500.000, români care au trecut frontiera geografică a Nistrului. Din chiar primele ședințe, societatea a luat câteva dispozițiuni spre a stabili, cel puțin cu aproximație, numărul românilor transnistrieni⁸⁸.

Societatea și-a ales președinte pe Ion Precul, un fruntaș al românilor din Kiev, bărbat distins cu multă inimă și cu o aleasă cultură, secretar pe dl P. Dumitrașcu,

---

⁸⁸ Această mare grupare românească, în teritorialitatea cea mai estică, în care s-a extins vreme de multe secole, a putut fi cercetată sistematic numai în timpul celui de-al doilea război mondial, dar din păcate studiile nu au putut fi continuate nici atunci și nici astăzi. Vezi Anton Golopenția, *Români de la est de Bug*, I-II, București, 2006.

figură simpatică, reprezentând în mod veritabil pe acești români transnistrieni, casier pe d-na Iulia Siminel, pe atât de valorosul element feminin al societății basarabene. În comitet figurau amestecat, alături de basarabeni și câțiva ofițeri transilvăneni⁸⁹.

Într-una din ședințe, președintele prezintă o adresă din Chișinău, prin care Societatea Transnistrienilor era invitată a trimite doi delegați în Sfatul Țării. A fost o ședință interesantă. Societatea a cerut ca cei doi delegați să meargă cu o marșrută precisă de a reprezenta la Chișinău ideea națională. S-au rostit critici aspre la adresa Chișinăului, unde stăpânește o demagogie socialistă și printre români. Inima noastră sălta de bucurie când vedeam roadele activității noastre. În acest sens au vorbit Precul, Cecata, Grossu, Dr. Siminel, Gaisinschi, Litinschi, Mihailovici, Bogos etc., toți basarabeni. La urmă, societatea ne-a ales cu aclamație pe președintele Precul și pe mine, ca deputați în Sfatul Țării. A fost zadarnică orice împotrivire a mea. Președintele a declarat că fără mine nu se duce la Chișinău. Până la urmă eu totuși nu m-am dus, era o profundă părere a mea că eu nu trebuie să primesc și-n a doua sau a treia ședință am putut obține delegația altuia, mi se pare a lui Bogos. Neuitate vor rămâne pentru mine acele ședințe serale, lungi, în care vedeam Renașterea basarabeană.

Într-acestea se apropia ceasul Basarabiei. Frontul se dezorganiza. Soldații ruși părăseau în bande dezorganizate frontul. Guvernul român luase o măsură drastică, pe toți să-i dezarmeze înainte de a părăsi țara. Eroica armată românească mai săvârși și opera aceasta, de a-i face nevătămători pe rușii căzuți în anarhie. Și, nu erau câteva zeci, ci câteva sute de mii. Îmi aduc aminte cum îi înjurau pe români, îndată ce treceau Prutul. Aceste bande au inundat apoi Basarabia. Terorizau, jefuiau, furau. Pentru apărarea contra lor a venit Crihan să ceară arme. Noi, în Kiev, nu puteam înțelege de ce România nu intra să ocupe Basarabia. La un moment dat ne-am hotărât să chemăm noi trupele române în Basarabia. Am redactat o telegramă în acest sens, pe care o iscăli Precul, ca președinte, prin care îi solicita lui Brătianu să nu mai întârzie niciun moment, ci să intre pentru a apăra populația de hoardele ce se întorceau de pe front. Dar cum să expediem această telegramă? Telegrafia fără fir se afla în mâinile Ministerului de Externe Ucrain. Am folosit prilejul unei audiențe la Ministrul de Externe, Șulghin, la care ne prezentam

---

⁸⁹ Această Societate purta numele de „Deșteptarea” și urmărea să trezească conștiința națională a românilor transnistrieni. Tocmai de aceea, în mod simbolic, în comitetul de coordonare au fost aleși nu doar localnici, ci și ofițeri din Corpul Voluntarilor bănățeni și ardeleni. Făceau parte: Ion Precul, Valeriu Cecati, Dumitrașcu, Iulia Siminel, Vladimir Boguș, Filaret Doboș, Grosu și alții. „Cercul studentelor și studenților români din Basarabia și de peste Nistru”, înființat cu sprijinul voluntarilor la 24 martie, chiar de la cea de-a doua ședință a început să-și redacteze documentele în limba română. Vezi: *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Chișinău, 2004, pp. 210–211.

o delegație, emisă din Adunarea Națiunilor din Kiev. Delegația a fost condusă de Comisarul General al Republicii Franceze, generalul Tabuy, apoi de Pavel Gorski, reprezentantul Poloniei, Bogdan Pavlo, reprezentantul Cehoslovaciei, Dr. Tanko Kotnik, reprezentantul Iugoslaviei și Sever Bocu, reprezentantul Transilvaniei. În afară de aceștia, mai erau comandantul Vanier, șeful de cabinet al lui Tabuy și A. Halip, șeful de cabinet al ministrului Șulghin.

Generalul Tabuy îi spuse ministrului următoarele:

Am onoare a Vă prezenta delegațiunea Comitetului Națiunilor oprimate prin imperialismul Germaniei și Austro-Ungariei.

Scopul acestui comitet este definit în statutul pe care Vi-l remit.

Nu mă îndoesc că Veți purta un interes mare acestui Comitet, domnule Ministru, pentru că ideea Comitetului este de timp îndelungat susținută de Guvernul meu și prin toate Guvernele aliate.

Eu contez că ajutorul D-voastră va fi asigurat Comitetului și că Veți adera la formarea Armatei Naționale și în general la realizarea aspirațiilor reprezentate prin acest Comitet.

Șulghin a răspuns:

Domnilor reprezentanți ai Națiunilor Aliate!

Nu poate fi nicio îndoială, în principiu suntem de acord cu scopurile D-Voastră. Și Ucraina a fost asuprită și mai are teritorii asuprite prin dominație străină. Fiindcă chestiunea comportă însă nu numai o importantă latură politică, ci și una tehnică, de execuție, un răspuns meritoriu voi avea onoarea a vă putea da numai după ce voi lua avizul Consiliului Secretariatului General. În afară de aceasta, noi am dori să menținem și legăturile particulare de pân-aci cu fiecare Națiune în parte. Dl reprezentant român știe că relațiunile noastre amicale cu românii sunt de mai-nainte stabilite. Zilele acestea am fixat puncte de înțelegere și cu cehoslovacii, prin dl Masaryk. (Aceasta după împăcarea mediată de noi.) Astfel că fiind vorba de relațiuni politice, Ucraina ar dori să nu piardă plăcutele legături cu niciuna dintre Națiuni. Ceea ce nu înseamnă că nu am avea toată înțelegerea pentru reunirea eforturilor D-voastră întru realizarea scopului comun. Vă mulțumesc, domnule Comisar General, pentru bunăvoința ce ați avut, de a-i conduce pe domnii delegați ai Națiunilor Aliate la mine.

După această întrevvedere în care ministrul făcu aluzie la călduroasele relațiuni, pe care le avea cu mine, care n-aveam nicio calitate oficială, îl rugasem să ne primească, în o chestie a Basarabiei, pe mine și pe dl General Tabuy, pe care-l rugasem să mă sprijinească cu marea sa autoritate. Îi descriesem ministrului starea critică din Basarabia pe urma retragerilor dezordonate de pe front. Generalul Tabuy îi spuse să trimită Ucraina trupe pentru securitatea personală a basarabenilor. Fraza generalului egalează cu o ironie. Guvernul ucrainean e păzit el însuși de voluntarii noștri. Șulghin răspunde:

—Noi n-avem trupe!

—Atunci adresați-vă României să trimită ea trupe în ajutor.

Șulghin se regăsi.

—Domnule comisar, aceasta ar fi să ne amestecam noi în afacerile Basarabiei. Basarabia e autonomă, o poate face ceea ce-mi cereți singură.

—Atunci, vă rugăm să ne transmiteți, prin telegrafia fără fir, telegrama aceasta a basarabenilor din Kiev.

—Asta, cu plăcere.

Și îndată fuse expediată telegrama pe care i-o dădui eu, iscălită de Precul, în numele basarabenilor din Kiev către Ion I.C. Brătianu, prin care cerea intrarea imediată a României în Basarabia.

La Iași, telegrama a făcut senzație. Totuși nu au îndrăznit a trece Nistrul, ci numai a trimite un regiment de al nostru, pe care-l aveam format gata, în Kiev, care să descindă în Chișinău, sub pretextul apărării etapelor și a munițiilor Armatei Române, care se aflau împrejurul Chișinăului. Într-o săptămână am putut împacheta gata regimentul pe picior de război și a-l expedia în Basarabia. Regimentul era pus sub comanda unui maior din armata Română, pe al cărui nume îl retac. Trenul compus din vreo treizeci de vagoane, prevăzut cu mitraliere, vagoane, cu munițiuni, plecase din Kiev într-o nespus de înălțată dispoziție sufletească. Botul mașinei era îmbrăcat în verdeață, cu steaguri tricolore. Cum străbătea astfel stepa ucraină, în cântece și flori, peste o lume defetistă și în prada anarhiei, părea un tren fantomă. Am venit cu acest tren până la Razdelnaja, unde avea o oprire de mai multe ceasuri. Găsind în gară un tren ce venea din Odessa spre Iași, am sărit în el pentru a ajunge mai repede la Iași și a anunța guvernul. A fost o pură întâmplare. Ajuns în Chișinău, pe la 12 noaptea, avui presimțirea că debarcarea nu va merge neted. Văzui o mișcare suspectă în gară și cineva îmi șopti că bolșevicii așează mitraliere. N-am dat totuși prea mare importanță. Aveau și ai noștri mitraliere, iar vreo mișcare mai serioasă n-am văzut. Dar ce se întâmplase? Regimentul nostru ajunsese pe la 2 în gara Chișinăului. Până la ora aceasta se adunaseră vreo sută de bolșevici, hotărâți să împiedece debarcarea regimentului. Atunci s-a făcut o greșală. Comandantul și ofițerii în loc să fi debarcat imediat regimentul au intrat în tratative cu bolșevicii și au tot tratat până când s-a făcut ziuă. În acest timp se adunaseră câteva mii și luaseră atitudine ostilă regimentului. Ofițerii au fost insultați pe peron, în timp ce trupa luase din dosul vagoanelor atitudine de atac. Se începu o răpăială teribilă de mitraliere.

Regimentul rămase fără comandant. Unde era comandantul? Se ascunsese într-un vagon, din care, dintr-o poziție culcată, agita o batistă albă. Lașitatea comandantului a dus apoi la dezarmarea și internarea regimentului. Bolșevicii au desculțat regimentul în semn de batjocură și așa l-au purtat, printre urletele și insultele vulgului, de-a lungul Chișinăului. Unde erau românii din Chișinău? Nicăieri. Am mai spus-o. Nu e în intenția mea de a aduce patriotismului basarabean jigniri postume. Se aflau însă acolo, în Chișinău, toți corifeii, printre ei mulți care au devenit miniștri în Statul Român, care își revendică vitejiei lor

Basarabia, unul n-a îndrăznit să-şi ridice vocea în favoarea lor, unul să le ducă un pahar de apă. În gară avurăm 6 morţi şi mai mulţi răniţi. Bolşevicii, vreo 20 de morţi. Astfel, primul sânge ce se vărsa pentru Basarabia era sânge ardelean şi bănăţean. Unul dintre cei morţi, N. Macavei, era din Lipova⁹⁰.

Dar mai aşteaptă încă, după 20 de ani, şi azi o cruce sau o troiţă, amintirea acelei zile în gara Chişinăului, de la recunoştinţa basarabeană.

Ce efecte triste n-a avut acea telegramă expedită prin Ministerul de Externe Ucrain, pentru expeditorul ei – Precul! V-am amintit că acest Precul era un anteluptător sincer, entuziast pentru cauza Basarabiei. Se adunau basarabenii seară de seară şi se îndoctrinau încet în ideea românească. Nu era o sarcină uşoară aceasta, într-un timp când ideea naţională era perimată, proscrisă, expulzată din universităţile ruse. Un naţionalist era un reacţionar sau, mai rău, un antirevoluţionar. Dar un Ştefan cel Mare, un Petru Rareş trăiau totuşi într-un subconştient basarabean. Când se făcea apel la acest subconştient, ochii basarabenilor se umezeau. Făceau lecturi, în aceste întruniri serale, din Alecsandri, Creangă, Eminescu. Creangă şi Alecsandri erau înţeleşi, savuraţi. Eminescu, mai puţin. Limba lui Eminescu depăşea un grad de dezvoltare a limbii şi gustului lor. În una din aceste seri am avut apoi şi noi bucuria mijirii unui talent basarabean, remarcabil, al preotului Mateevici, stins din nenorocire prea devreme⁹¹. Preşedinte al acelor reuniuni era Precul, care venea în fiecare seară, în smoking, într-o lume ce începea să-şi facă un merit din neglijarea îmbrăcămintei. În calitate de preşedinte, iscăli el acea telegramă, redactată de mine, în şedinţa prin care invitam România să nu mai întârzie să ocupe Basarabia, să nu mai scape şi prilejul acesta,

---

⁹⁰ La 1 ianuarie 1918 la Chişinău s-a organizat un centru bolşevic numit „Front-Otdel”, sprijinit pe două regimente ruseşti (76 şi 260), care şi-a propus să rezolve scoaterea trupelor ruseşti de pe frontul românesc şi, de fapt, de a-şi asigura controlul asupra capitalei Basarabiei şi a întregii provincii. A reuşit să imprime o stare anarhică şi unor unităţi din tânăra armată basarabeană, care începuse să se organizeze. La 6 ianuarie, unul din eşaloanele voluntarilor, care din două în două săptămâni pleca de la Kiev spre Iaşi, cade într-o ambuscadă organizată de bolşevici, care reuşiseră să împrăştie zvonul că de fapt se pregătea ocupaţia militară de către unităţi româneşti. Se pare că Inculeţ, preşedintele Sfatului Ţării ar fi spus despre acest transport că guvernul de la Chişinău nu ştia nimic. „Ajungând la gară, comisarul de la Front-Otdel a căutat să-i dezarmeze. La intervenţia preşedintelui Sfatului Ţării, directorul de Război, Ehren şi comandantul garnizoanei, Levenzon, întâlnesc pe drum pâlcuri din Regimentul Moldovenesc, care, în loc să se pună la chemare, la dispoziţia oficialităţii, dau un răspuns din care se vedea că vor să-i trateze pe români după cum erau trataţi ruşii la Ungheni, adică să-i dezarmeze. La gară a urmat o împuşcătură şi apoi altele, după care transilvănenii au fost dezarmaţi şi arestaţi, răspândindu-se zvonul că în staţia Ghidighici au sosit trupe româneşti.” Apud, O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Ţării (1917–1918), p. 237.

⁹¹ Alexei Mateevici (numele adevărat Mateescu Alecu) (1887–1917), preot, poet român basarabean, militant naţional. Autorul celebrei ode închinată limbii române (*Limba noastră*).

pe care îl ofereau rușii înșiși, prin atâtea dezastre câte făceau. Când au intrat în Kiev nemții, au dat peste textul acelei telegrame în cartoanele Ministerului de Externe. Și Precul a fost arestat și ținut închis, timp îndelungat pentru vina „*de a fi chemat pe inamic în țară*” (în Basarabia). Nemții sau Skoropadski⁹², nu știu bine cine l-a aruncat în închisoare.

Ce se va mai fi întâmplat cu Precul nu știu, n-am mai auzit de el nimic. În tot cazul, printre cei ce-au prezentat diferite note... Țării întregite, nu-l găsim. Fapta lui, suferințele lui, au mers la hecatomba anonimă, prin care s-a făcut această țară, mare ... pentru impostori! O, țara mea, pretutindeni se vor fi strecurat nevrednici pe piramida jertfei celor mai buni, nicăieri însă ca în tine, țara mea dragă!

Au trecut două decenii de atunci. Pacea de la București și un rol care li s-a dat defetiștilor în opera întregirii au pervertit valorile războiului! Nemțofilii, dezertorii și ambuscații Vechiului Regat, trădătorii și renegații Ardealului au putut cere cuvânt de a doua zi în trebile Statului Român. N-avea nimeni autoritatea să-i scoată cu biciul din Templu... Toți le-au primit serviciile cu care să-și cârpească lipsa de autoritate. Astfel, în viața Statului nostru voluntariatul n-a mai putut juca acel rol pe care l-au jucat „legionarski” în Cehoslovacia sau „dobrovolții” în Iugoslavia, însăși „democrația” noastră nu i-a iubit. Această democrație avea la bază abstracțiuni din care nașteau nu evoluții organice, din care răsăreau voluntarii. Această „democrație” a contribuit și ea în o largă măsură la reabilitarea trădării... Astfel războiul nostru n-a putut cristaliza o elită din el, care să se instaleze la conducerea de stat. După fiecare război, se formează logic, natural asemenea elite, care dau guvernării o stabilitate, necesară pentru punerea în valoare a Victoriei. La noi nu s-au putut forma și postbelicul e caracterizat prin dezagregări ce țin încă. Din spurcatele împreunări, politice, ale patriotismului cu trădarea, au ieșit complete devaluări ale valorilor morale. Voluntarii noștri au fost simplamente uitați la votarea legilor agrare din categoriile de împrumutări. Dacă dincolo, în Iugoslavia hotarul infam⁹³ a fost fortificat prin împrumutări de dobrovolți, dincoace la noi niciun voluntar n-a fost împrumutat din pământurile câștigate cu sângele lui!

⁹² Cu toate că Ucraina (proclamată la 22 noiembrie 1917 stat suveran) a semnat pacea de la Brest-Litovsk, la 8 februarie 1918 și în ziua următoare semnează o alinață cu Centralii, trupele austro-germane au răsturnat guvernul ucrainean, au instalat la conducere o marionetă, pe generalul Skoropadski (1873–1945), așa-zis hatman al Ucrainei. A fost proclamat hatman la 29 aprilie 1918, când nemții decid înlăturarea bolșevicilor (aceștia au proclamat la Harkov, încă la 22 noiembrie 1917, o Ucraină Sovietică), dar dizolvă și Rada. La rândul său, Skoropadski este înlăturat de o revoltă condusă de Simeon Petliura, care restaurează Republica Populară Ucraineană, dar care acum va fi condusă de un Directorat al cărui președinte va fi Volodimir Vinincenko.

⁹³ Sever Bocu, asemenea multor oameni politici din Banat, n-au considerat corectă frontiera dintre România și Regatul iugoslav.

Atitudinea guvernelor față de voluntari a fost o crimă! Crima, care urmărea scăderea faptei morale și scuzarea defetismului, etatizarea lui. Precum crimă a fost și nedespăgubirea sinistraților de război. Lipsă de orice respect pentru jertfă și prime de încurajare pentru dezertori, ambuscați, traficantși de valute și noi îmbogățiți. Dacă s-ar fi despăgubit sinistrații, ar fi căzut cursul leului, li se aducea deci o atingere celor care făceau bani, pe când alții luptau. Și aceasta nu se putea. Cei ce au adus jertfe trebuiau să mai aducă. Celor ce aveau trebuia să li se mai dea. Aceasta era morala, doctrina liberală, ce ne-a guvernat după război⁹⁴.

În ce-i privește pe voluntari, am auzit și scuze ca acestea: „...ei n-au făcut ce-au făcut pentru bani, ci pentru țară!” Bineînțeles, morala aceasta falsă, metafizicismul acesta fățarnic, străbătea tot de la dezertori, trădători sau de la aliații lor.

Nu! Pământul trebuia împărțit între vitejii războiului, între cei ce-au luptat. Aceasta o cerea moralitatea, suprema moralitate! Discursul lui Napoleon către soldații care plecau în Italia rămâne o pildă de înaltă etică a luptătorului! Nici dreptul de proprietate nu mi se pare atât de indiscutabil ca cel al vitejiei morale!...

Când am ajuns la Timișoara în fruntea trebilor publice, am vrut să le dau voluntarilor o reparație... Mai erau rezerve de stat în Bănat care se iroseau prin mâinile politicianilor. Le-am împărțit în loturi mici, de 2–3 jughere și le-am dat voluntarilor⁹⁵!

Ce s-a întâmplat însă? Primul act al guvernului Iorga⁹⁶ a fost să anuleze dispoziția mea, pe motiv că nu e legală. Legal era pentru eroul de la Buftea, care acum era Ministru de Domenii, se uitase isprava lui de la Buftea, unde se aranjase, pentru orice eventualitate, și cu nemții, încât dacă rămâneau aceștia învingători, niciun impediment nu mai era ca el să rămână ministru și la nemți, acești voluntari, însă să nu mai vadă niciodată căminurile lor – repet, legal era numai ca voluntarii să nu capete nimic⁹⁷. De altfel, actele acestui guvern nici nu pot fi trecute sub complete responsabilități. De aceea i s-a și zis: „*guvernul țicnelii*”. Cum să nu, când între alte minunate idei care formau programul, se afla și pedepsirea Ardealului! Ce le greșise Ardealul? Antagonismul dintre Ardeal și fanariotism va fi perpetuu. Iar guvernul Iorga n-a fost decât o încercare de renaștere a fanariotismului, în toată puterea cuvântului.

---

⁹⁴ A se avea în vedere la cele de mai sus și faptul că Sever Bocu era unul dintre conducătorii – chiar cel mai important – al organizației țărăniste din Banat, un înverșunat adversar politic al liberalilor.

⁹⁵ Se referă la perioada scurtă (noiembrie 1928-iunie 1930) cât a fost ministrul Banatului în guvernul condus de Iuliu Maniu.

⁹⁶ Guvernul N. Iorga: 18 aprilie 1931 – 6 iunie 1932.

⁹⁷ Se pare că se face o referire la Constantin Argetoianu, deși membru în guvernul Iorga la Agricultură și Domenii a fost G. Ionescu-Sisești. Primul a făcut parte din delegația română trimisă la Buftea pentru preliminarii.

Pe urmă iar am venit noi, Partidul Național-Țărănesc, dl Vaida⁹⁸, – la cârmă! În fruntea departamentului Agriculturii venea acum un ardelean și încă ce ardelean? – un voluntar⁹⁹! Ei, a dat Dumnezeu să vie timpul reparației integrale. Așa se credea.

Din nenorocire, carantina sub care stăteau Ardealul și Bănatul, tot mai dura încă – supremă ironie! – și sub guvernul ardelean! M-am dus la dl Ministru al Agriculturii, la voluntarul, cel cu volumele din Rusia și l-am rugat să refacă dispoziția mea. Mi-a spus că-n forma aceea, a mea, nu se poate, fiindcă nu e legală, că va studia el, va căuta forma legală. Știam că nu va face nimic, dar l-am lăsat să caute. Și a căutat. Bunăvoința de a căuta nu-i lipsea. A studiat și a căutat, a căutat și a studiat, tot timpul, un an, ca pe urmă să plece și să nu facă nimic. Dar a vrut omul...

Aceasta e povestea Voluntariatului nostru. Cine o știe altfel, să ne-o spună. Voi învăța bucuros de la el.

Moartea lui Delavrancea

Germanii invadează apoi Ucraina. Se pune pentru noi în Kiev teribila întrebare: – încotro?... Timp de gândit nu era. O luăm, fără nicio țintă precisă, unii spre Kursk și Moscova, alții spre Basarabia și Moldova. Dezbrăcăm uniformele cu inimile înfrânte – de nădejdi nu ne dezbrăcăm nici acuma – și pornim cu destinația în Necunoscut... Cei care au luat-o spre nord ajung la Moscova și se fac, sub constrângerea împrejurărilor, bolșevici de ocazie sub conducerea lui Bela Kun. Eu cu alți prieteni ajungem, prin peripeții nespuse, la Iași, unde pusesese deja piciorul inamicul. Nu mai recunoșteam strada Lăpușeanu. Printre puținele figuri discret îndurerate și resemnate, remarcam bucuria radioasă și insolită a noilor veniți din teritoriul ocupat. Erau parlamentarii lui Marghiloman. Aveam trista ocazie de a face cunoștința reversului patriotismului fanarioto-român.

Totul era acuma în ordine morală răsturnat, idealul național? – Crimă de stat! Morții Națiunii? – Victimele lui Brătianu! Calitatea de bănățean sau ardelean? – O gravă vină a nașterii¹⁰⁰!

Coboram într-o zi cu prietenul Ghiță Pop pe strada Ștefan cel Mare. La un colț, un grup de parlamentari. Apostrofe ca acestea au fost zvârlite după noi: – „*Pentru ticăloșii ăștia s-a nenorocit țara!*” Și veneau ei să o salveze în societatea nemților și a ungarilor.

⁹⁸ Guvernul condus de Vaida-Voevod a durat de la 6 iunie 1932 la 20 octombrie 1932.

⁹⁹ Victor Nițescu, care în 1918, voluntar în corpul siberian, a redactat la Irkuțk „Gazeta Transilvaniei și Bucovinei”, iar la 3 august a fost ales, de către voluntarii adunați la Celeabinsk, în funcția de președinte al Consiliului Național Român.

¹⁰⁰ Atmosferă confirmată și de alte texte memorialistice, îndeosebi cel al lui Pavel Jumanca.

De altfel că (*sic!*) ce atmosferă a creat acel Parlament și acel Guvern¹⁰¹, în câteva săptămâni numai, e suficient să amintesc că la 9 mai, când moare marele Delavrancea¹⁰², Catedrala Mitropoliei refuză să-i primească osemintele. Îmi aduc aminte cum clocotea revolta în noi. Cu toate opreliștele și măsurile sau tocmai din cauza lor, înmormântarea lui Delavrancea se prefăcu într-o mare demonstrație națională și antantofilă, cu zburcări de ură abia reținute contra nemților, care n-au întârziat să protesteze a doua zi. Îmi aduc aminte, în aflam în biserica Banu, ticsită de lume aleasă, drapată aproape toată în belșug de tricolor francez și român. Toți miniștrii Alianților erau de față. Iată-l și pe Brătianu, cu o mare coroană de flori în brațe. Cum intră, depuse coroana pe coșciug și se retrase să-și caute un loc mai în fund. Nu întinse mâna nimănui și-și făcu loc printre miniștri, ca și cum ar fi vroit să se așeze îndărătul lor. Spre surprinderea tuturor, spre a mea cea mai mare, el înaintă până la mine, care mă aflam în fund, se opri în fața mea, îmi întinse mâna și mi-o strânse cu ostentație. Pe urmă își luă un loc mai în față. Ce însemna aceasta? Brătianu era un iubitor de simboluri. Eram primul ardelean sau bănățean care-i răsăream în cale, după dezastrul „Păcii”, eram în uniformă, pe care nu o dezbrăcasem încă, eram deci Ardealul și Bănatul, în carne și oase, în fața lui și în fața catafalcului lui Delavrancea. Ardealul și Bănatul, pe care el vroia să le mângâie și să le spuie în fața tuturor: – încredere!... Gestul impresionă.

În biserică au vorbit emoționant, aș putea zice, însuflețitor, Take Ionescu, Ionaș Grădișteanu¹⁰³ și mulți alții, toți. În amestecul sentimentelor, era nu numai durere, ci tot atâta ură înăbușită, dorinți de răzbunare, de nădejdi, ce spintecau un destin crud. Două discursuri îndeosebi ne-au zguduit. Unul, care venea din partea unui nemțofil, profesorul universitar Ion Petrovici¹⁰⁴, care a început așa:

„Marele Delavrancea a murit. Încă un pisc care, trece dincolo de hotarele noastre!...”

Transparenta aluzie, la pierderea Munților, din partea unui nemțofil, emoționa. Mai târziu, această frază îi valora retorului un portofoliu ministerial... Altul, al ilustrului om de litere francez, Robert de Flers¹⁰⁵, care a făcut războiul pe frontul nostru și care de atunci a plecat și el, în nemuire, după Delavrancea. El termină cu următoarea splendidă alocuție pe care nu mă pot reține, de a o reproduce:

¹⁰¹ Guvernul condus de Al. Marghiloman 5/18 martie-24 octombrie/6 noiembrie 1918.

¹⁰² Barbu Ștefănescu Delavrancea (1858–1918), scriitor și om politic român, membru al Academiei Române, de mai multe ori ministru, înflăcărat luptător pentru intrarea României în război alături de Antantă, pentru Transilvania. A murit la Iași, în refugiu, la 30 aprilie/11 mai 1918.

¹⁰³ Ion (Ionaș) Grădișteanu (1861–1932), avocat, parlamentar, membru în Comitetul Consultativ al Partidului Conservator, ministrul Lucrărilor Publice (1916–1918).

¹⁰⁴ Ion Petrovici (1882–1972), filozof, om politic român, membru al Academiei Române.

¹⁰⁵ Robert Pellevé de la Motte-Ango, marchiz de Flers (1872–1927), scriitor și diplomat francez, susținător al acțiunii pentru realizarea unității românești.

„...În delirul său, câteva ceasuri înainte de a expira, el murmură: „Dumnezeul meu, fă ca visul meu cel mare să se împlinească!” Apoi el făcu acel semn al crucii care este viaticul celor care fără sucombare voiesc să urce Calvarul, până la capăt. În această dureroasă înălțare Delavrancea n-a cunoscut slăbiciune fiindcă el știa că după Răstignire vine învierea!

Adio, domnule Delavrancea, odihnește în pace!

Noi vom păstra cu sfințenie amintirea D-tale!

Aș fi vroit să depun pe sicriul D-tale, amestecat cu florile din văile Moldovei, trandafirii Franței.

Le-aș fi legat cu două panglici, îmbrățișate în culorile stindardelor noastre, atât de asemănătoare, atât de fraternele, încât ar fi destul un pic de soare pe una și puțină rouă pe alta, ca să nu le mai poți deosebi.

În locul acestor flori, îngăduie-mi, înainte de a te părăsi, de a pronunța, unindu-le cele două cuvinte, care nu stă în nicio putere lumească de a le separa, cele două cuvinte pe care moartea D-tale le face mai sacre și care vor rămânea de-a pururi parfumate de iubirea și de nădejtile noastre: România, Franța!”

Mai amintesc că într-o biserică și mai dosnică, ascunsă, ne-am mai întrunit noi, voluntarii, ca să serbăm pe 3/15 Mai¹⁰⁶, urmăriți și amenințați, mai rău ca sub unguri. Remarc din cuvântările rostite aici pe cea a părintelui Partenie din Severin, care a emoționat prin accentele-i energice, virile.

Dar în Parlamentul ce-și ținea ședințele în Teatrul Național, tonul degenera din ce în ce, servilismul către inamic, care nu putea să ne devie prieten cu pacea sa, care ne răpea Munții și Dobrogea și inadvertențele la adresa Aliaților se aflau în creștere, nestăvilite doar decât de o singură mândrie ce nu s-a plecat niciodată și care găsea mereu ocazii de a se afirma și de a dezminți că am fi o țară de simpli ticăloși: Regina Măria. S-a spus, cu drept cuvânt, că după depunerea armelor n-a mai rămas în Moldova decât un singur bărbat: – Regina Măria! Un singur luptător. – Ea! Ea îl trimise pe fiul ei, Prințul Carol, în Consiliul de Coroană, ca să protesteze contra păcii „umilitoare”, ea organizează acea despărțire, plină de ostentație, de Misiunea Militară Franceză, când tot Iașul împreună cu Familia Regală stătu o jumătate de zi în gară, demonstrând pentru Aliați și pentru Franța. Ea califică drept crimă și trădare pacea guvernului Averescu. Toate acestea le afla Iașul și făcea ca Războiul să continue mai departe, în suflete, care nu au fost lăsate să dezarmeze. Acest Război, în continuare, avea un singur Comandant, pe Regina Măria!

Ea contrabalansa efectele mizerabile ale ședințelor de la Teatrul Național, care începeau să glorifice înfrângerea. Oligarhia românească, reatașată atât de firesc, organic, de militarismul prusac, triumfa: se abolea exproprierea – cum să nu exulte patriotismul latifundiar! – și se înlocuia cu legea muncilor silite, sufragiul universal cu vechiul ideal al celor trei colegii și, ceea ce e principalul, România fericită, de

---

¹⁰⁶ Data mării adunări naționale de pe câmpia Blajului la 1848. Aici este vorba despre aniversarea celor 60 de ani de atunci.

dinainte de război, cu țăranul pelagros, dar cu o clasă suprapusă de adevărați patrioți, își desemna reîntoarcerea, de acum, *usque ad finem*.

Era cu putință de a trăi, de a respira în această atmosferă? Am fost câțiva care nu ne puteam împăca cu ea. Și atunci, o hotărâre temerară: de a pleca pe Frontul Occidental, cu orice preț, prin orice primejdii, prin infernul bolșevic și prin armatele austro-germane, care ocupaseră Ucraina!

Făcusem încercarea, sub guvernul Averescu, de a transporta pe Frontul Occidental întreg Corpul nostru de Voluntari, compus din 12 mii soldați, cantonat la Hârlău. Misiunea Franceză luase asupra-și cheltuielile. Generalul Averescu ne dase aprobarea și noi ne împachetarăm la Hârlău și stăm, gata de plecare. Între timp se iscălireă preliminarile păcii la Buftea și tot generalul Averescu fu care se contramandă, singur, ordonând dezarmarea noastră.

Ne hotărâsem atunci să plecăm, cel puțin doi inși, ca un fel de soli, pe Frontul Occidental, întreprindere temerară, de care perfect nu ne-am dat seama decât în momentul împlinirii, când o reîntoarcere nu mai era posibilă. Problema era de a traversa, cu pașapoarte false, travestiți, Ucraina, pentru a deruta vigilența austro-germanilor, care țineau toată administrația în mâna lor cu numeroase trupe de ocupație, cu droaie de detectivi și spioni, iar pe urmă de a străbate tot haosul bolșevic. Cum am crezut aceasta cu putință? Cu aproape o totală absență a simțului pericolelor, a măsurării posibilităților, de care ne-am dat seama imediat. Atât eu cât și tovarășul meu de aventură eram condamnați la moarte de unguri. Sentința noastră, publicată în foaia oficială din Budapesta, suna așa că fiecare are dreptul să ne prindă și să ne aducă vii sau morți. Pe modesta casă a mamei mele în Lipova, s-au pus sigilii, confiscată pentru stat¹⁰⁷.

Cum puteam crede să înșelăm atâtea măsuri de pază, în care fiecare om era cercetat, suspectat? Cântărit-am noi sau n-am cântărit și ne-am aruncat numai orbește, nu-mi dau bine seama, ceea ce știu este că Iașul ne făcea și mai multă oroare și curbarea în fața unui destin atât de dureros și umilitor, după permanenta tensiune, în care am trăit doi ani, ni se părea ceva și mai cu neputință – erau oare de mai mică primejdie recunoașterile pe front? – și am decis plecarea, cu orice risc. Ca să fiu drept, trebuie să mai recunosc ceva ce ne-a determinat. Am amintit că o seamă de voluntari au luat-o, la intrarea germanilor în Kiev, spre Moscova și acolo s-au făcut bolșevici de ocazie. Unul dintre ei, „bolșevicul” Guiu, a reușit să se reîntoarcă la Iași. El ne-a înfățișat escapada de posibilă și s-a angajat să se reîntoarcă cu noi și să ne călăuzească. Toată reușita noastră se întemeia deci pe Guiu, în mâinile căruia noi ne-am abandonat toată soarta, viața noastră. Guiu, pe cum se va vedea, s-a achitat brav de însărcinarea ce și-a luat, nu fără puține primejdii și pentru el! Căci dacă-l descopereau, fie germanii, în Ucraina,

---

¹⁰⁷ A fost prima dată când s-a confiscat casa lui Sever Bocu. A doua oară au făcut-o comuniștii, după ce l-au arestat și întemnițat.

Rakovsky¹⁰⁸ în Kiev, care era guvernator, fie bolșevicii în Moscova, el împărtașea soarta noastră.

Preparativele voiajului nostru consumaseră două luni, ocupate, zi cu zi, cu silințele noastre de obținerea pașapoartelor. Generalul Nicoleanu¹⁰⁹, pe care și guvernul Marghiloman îl menținuse în fruntea Poliției, ni le promisese, dar ezita și până la urmă i-a fost frică să ni le mai dea. Am obținut pașapoartele, cu inerenta greutate, prin Legația Franceză, prin dl Saint Aulaire, care își avea organizat un perfect serviciu de spionaj. Pașaportul meu, pe numele Sergiu Bogdan, a purtat pecetea Prefecturii și iscălitura generalului Nicoleanu. Eu eram negustor din Iași, care plecam în Christiania, pentru a urmări niște mărfuri din statele neutre ce trebuiau să-mi sosească acolo.

Înarmat cu acest pașaport, cu câteva mii de ruble și cu un cec de 10.000 franci, deghizați în haine de „bolșevici”, de demobilizați, ruși, de pe front, am pornit din Cetatea-Albă, traversând cu o luntre limanul Akermanului, în ziua de 7 august 1918. De aici, drumul nostru ia aspecte de roman-foleton.

Prin Apocalips

Defecțiunea rusă atrage după sine prăbușirea frontului oriental, invadarea germanilor în Ucraina și în Kiev, unde se afla cercul de recrutare al Legiunilor noastre din Rusia și constituirea la Iași a guvernului pacifist al generalului Averescu. În Iași se examina cu adevărată strângere de inimă, eveniment cu eveniment, care se precipitau acum vertiginos, dar care trebuiau cu adevărat să gătuiască elanul formidabil ce, într-un mod incredibil, zbuclise din exantematic, din suferințele dantești ale iernii din 1917! Cutez a spune, nu întemeiat pe recunoașterea ulterioară și a adversarului, în mai multe memorii ce-au apărut de atunci, printre altele ale șefului statului major german, Ludendorf¹¹⁰, ci așa cum am putut-o eu vedea atunci și a o compara cu armatele de pe frontul de Vest, că această armată română era fără egal în tot războiul mondial! Calitățile neamului nostru se puneau într-o extraordinară lumină. Se dovedea că noi suntem o veche rasă de războinici. Nici nu se putea compara această armată, pregătită în 4 luni de misiunile militare franceze, de colaborarea fericită a generalului Prezan cu generalul Berthelot – și-l amintesc aci și pe șeful operațiunilor de la Marele Cartier General, locotenent-colonelul Antonescu, azi general –, cu armata cu care am intrat în război, pregătită de

¹⁰⁸ Cristian Racovski (1873–1941), lider al mișcării socialiste din România, de origine bulgar, a participat la activități bolșevice, s-a refugiat în Rusia, unde a ocupat o serie de înalte posturi în statul sovietic.

¹⁰⁹ Eraclie Nicoleanu, general român, prefect al Poliției Capitalei (1918–1930) și comandant al Jandarmeriei Române (1930–1931).

¹¹⁰ Eric von Ludendorf (1865–1937), general german, adjunct al șefului Marelui Cartier General German (1916–1918). A condus importante operațiuni militare pe frontul de est.

politicieni sau de şefi militari politicianizaţi în 40 de ani! La primul apel, la calităţile războinice ancestrale, acestea răspundeau strălucit, încrederea acestei armate în propriile-i forţe era infinită. Această încredere, care a electrizat şi frontul civil, ce scăpase şi el din atâtea privaţiuni, din acea iarnă teribilă, nu vroia să ţină cont de realităţi. Astfel, în Iaşi termometrul încrederii şi al optimismului se menţinea urcat, cu toate ştirile dezastruoase ce veneau de pe frontul rus şi ameninţau cu prăbuşirea generală. În fruntea partidului războinic era Regina Măria! Ea înfrunta fatalitatea însăşi, apărea pe front, prin tumulturile din gări ale soldaţilor ruşi în debandadă, prin spitale, în Catedrală, pe uliţele Iaşului. Apariţia Ei încuraja, îmbărbăta, dezarma şi paraliza defecţiunea ruşilor înşişi. De câte ori n-au voit să o primească ostil şi sfârşeau prin a o aclama, învinşi de feminitatea Ei, curajoasă, temerară. S-a spus în paradox că singurul bărbat care a rămas în Moldova era Regina Măria!... Se formează însă oarecare focare pacifiste şi printre noi, ca cel din Bârlad, din jurul generalului Averescu. Ciudată personalitate cea a Generalului!... Fantezia populară făcea din el un mit, un erou legendar al războiului! Soldaţii îl vedeau apărând când pe un front, când pe altul, să-l redreseze, să aducă victoria, atât de aşteptată, în el ducea însă o luptă inegală eroicului cu politica! Era o nenorocire aceasta pentru raţiunea însăşi a războiului nostru.

Generalul Averescu va constitui primul guvern pacifist în Iaşi. Rolul nu părea demn de Generalul care sintetiza eroismul, rezistenţa, cu toată însărcinarea pe care o primea de la un Consiliu de Coroană, orecum măgulitoare pentru el, de a încheia o pace, dar cu o mână pe sabie. În acest Consiliu ce avu loc la Palat sub preşedinţia Regelui Ferdinand, se petrecu şi un alt act semnificativ. Când şedinţa se termină şi Generalul fu însărcinat cu formarea Cabinetului, după retragerea lui Ion I.C. Brătianu, ceru în mod neobişnuit – fiindcă prinţii moştenitori nu vorbesc – cuvânt prinţul Carol, actualul Rege, şi rosti o alocuţiune pe cât de scurtă pe atât de îndrăzneţă. El spuse:

„Înainte de a lua o hotărâre, vă rog să mai ascultaţi un glas. Este al Reginei, unit cu al meu, al invalizilor, ofiţerimii şi al oştirii. Vă rugăm, vă conjurăm să nu iscăliţi această pace ruşinoasă!...”

Regele schiţă un gest de neplăcere şi ridică şedinţa. Dar gestul Prinţului nu-şi greşi efectul. Dintre cei patru pereţi, el ieşea afară, în stradă, şi electriza mulţimile.

Nu poate fi rolul acestor memorii de a face şi o critică a lucrurilor întâmplate. Dar incontestabil tânărul Principe era în nota întregii suflări româneşti şi a Armatei. Diferite manifestări avură loc cu caracter direct ostil Puterilor Centrale. La un cinematograf cânta seară cu seară Marioara Cinsky şi incidentele se ţineau lanţ. Cântecele iubit care înflăcăra, înduioşa, era:

Iubitul meu nu este prinţ
El n-are poftă, nici dorinţi
Să stea-n palate
El stă în vale la Oituz

Sub vifor groaznic, de obuz.
Și cum se bate.

Așa semeț, învingător
Se luptă cu un singur dor
O știu prea bine
Și dorul lui am să vi-l spui
El luptă pentru țara lui
Și pentru mine.

Iubitul meu de la hotar
Îți trimit inima mea dar
Și-o rugămintă
Ridică-ți fruntea ta de leu
Și cu credința-n Dumnezeu
Mergi înainte!

Incidentele se repetau pretutindeni, prin localuri publice, gări etc. Marioara Ventura va organiza o demonstrație la Palat a invalizilor, un fel de „*Les invalides aux Parlament*” din Revoluție, înmormântarea lui Delavrancea va fi un prilej măreț de manifestare în acest sens. Plecarea misiunii militare franceze, alt prilej, care va târî însăși Familia Regală în aceste atitudini ale mulțimii, ce-i vor enerva pe Centrali.

În centrul Iașului funcționa o popotă, numită spaniolă, nici acum nu știu de ce, poate va fi fost proprietarul spaniol, nu mai știu. La această popotă, căreia îi mai ziceam, în deriziune, popota gripei spaniole, venea lume mai bună, ofițeri, diplomați, deputați etc., unde pentru 20 lei primeai o masă bună. Aici auzeam rumorile din oraș. În fruntea mesei trona Gherghel, un capșist, care se înrolă în armată ca simplu soldat și-și încărcă pieptul cu decorații, însă cu niciun grad, din ceea ce-și făcea o particulară mândrie. Într-o zi ne istorisi cu patos:

„Aseară, la Bolta rece, mâncau niște ofițeri germani. La socoteală avură oarecare neînțelegeri. Intervenii și mă convinsei că nemții aveau dreptate, chelnerul vroia să-i taie cu câțiva poli. Le făcui socoteala și le spusei ce aveau de plată și-i trăsei o înjurătură chelnerului. Fericiți de intervenția mea, unul din ei, locotenent-colonel, se grăbi să-mi mulțumească și-mi întinse mâna.

— A nu, asta nu! – le spusei și-mi trecui mâna pe după spate. Cu dușmanii țării mele eu mâna nu dau.”

Butadă, rodomontadă, fanfaronadă, orice, erau în d-alde acestea, care veneau dintr-o stare de spirit generală.

Corpul nostru, al Voluntarilor se afla la Hârlău, în mare agitație, fierbere. Ne puseseăm de acord cu Legația Franceză și cu Misiunile să fim evacuați, pe cheltuiala Franței, prin Vladivostok, pe frontul din Apus. Făcusem toate pregătirile care deodată se frânseră subit.

Generalul Averescu înainta în galop în pacifismul său și, prin aghiotantul său dl Argetoianu, încheia la Buftea niște preliminării care nu numai că nu erau încheiate cu mâna pe sabie, ci îi legară ele lui sabia în cui. Cunoscutele preliminării de la Buftea indignaseră Națiunea și-l obligară pe Averescu să-și depună misiunea. Dacă era vorba de trafic cu nemții, apoi aceasta o puteau face cu mai mult folos nemțofili, care de la început erau cu ei.

Înainte de a cădea generalul Averescu ne-am prezentat la dânsul o delegație de voluntari, ca să aflăm chiar de la el, dacă era sau nu adevărat ce se zvonea că, conform acelor tratative de la Buftea, Corpul Voluntarilor nu va mai pleca în Franța, ci va fi simplamente dezarmat, dizolvat. Din nenorocire, Generalul Averescu nu putu decât să ne confirme, ceea ce eu aș fi crezut cu neputință. Știu că am ieșit de la el decepționat, atât de decepționat, încât audiența aceasta să decidă pentru totdeauna, asupra legăturilor dintre mine și General, ce mai puteau fi în viitor. Nu numai eu eram decepționat, toți câți ieșirăm de la el. Îmi aduc aminte de Goga, care zise: „în viața mea nu voi mai colabora cu acest om!” O, dar viața e lungă, iar cuvintele au o rezonanță scurtă, atât de scurtă, la unii. O, Goga a colaborat cu Generalul, Mareșal în urmă, încă-n această viață, apoi iar n-a mai colaborat, pe măsură ce se ridica sau apunea steaua Generalului...

În clipa aceea am luat hotărârea de nestrămutat să plec singur în Franța, să constat definitiv pentru mine că natura mea nu suportă umilirile regimului, batjocura și înfrângerea, la care eram toți supuși, ardelenii și bănăţenii. Dar cum? Pe unde?

Cu trenul „Take Ionescu” n-am îndrăznit să plec¹¹¹. Mi-am trimis numai soția, fetița și pe mama-mea, care avea atunci 72 de ani. Vândusem tot și prefăcusem în bani tot ce aveam și am luat lumea în cap. Ai mei, cu trenul „Take Ionescu”, eu, prin Rusia, prin Apocalips!... M-am despărțit de fetiță, soție și mamă cu inimă împietrită, în gara Iașului, în acea seară de vineri, 15 iunie 1918, când pleca trenul, după care priveam pierdut în ultima agitare a batistei...

Ce se întâmplase, într-astea, în Rusia, în Kiev? Germanii invadaseră Ucraina. Corpul nostru de Voluntari nu mai avuse vreme de a se repatria. La Iași, 16 ofițeri o luară spre Kursk și Moscova din fața cotropitorului german. În Moscova, sub constrângerea împrejurărilor, se vor face bolșevici de ocazie... Eu venisem mai din vreme, cu detașamentul din Kiev care era trimis în Basarabia. Așa am ajuns la Iași. După căderea guvernului Averescu și după oprirea Corpului Voluntarilor de a pleca pe frontul occidental, nu mai aveam ședere în Iași. Cu venirea parlamentarilor lui Marghiloman, situația se înrăutățește pe zi ce merge. Idealul național devenise crimă de stat. Morții Națiunii: victime ale lui Brătianu. Calitatea de ardelean sau bănăţean: o gravă vină a nașterii!

---

¹¹¹ În timpul tratativelor de la Buftea, Take Ionescu a solicitat, prin delegația română, permisiunea de a părăsi România prin Austro-Ungaria pentru a ajunge în Elveția. I s-a permis, dar i s-a impus să mai ia cu el alte 200 de persoane socotite de ocupații ca indezirabile.

O, e frumos patriotismul, câtă vreme e și rentabil. Dar trebuie să-l cunoști și-ntr-o reversibilitate a lui dureroasă. Oligarhia română era atașată oarecum organic la militarismul prusac. Pierdeam Munții, pierdeam Dobrogea, dar câștigam multe altele. Exproprierea, care se făcea sub presiunea revoluției ruse, avea să fie salvată pentru latifundiari, ba parlamentul va introduce acum o lege a muncilor silite. Sufragiul universal, pe care-l aducea mecanic o Unire cu Ardealul, va fi spulberat, revenindu-se vesel la idealul celor trei colegii.

Era o plăcere să ascuți de pe galeria Teatrului Național din Iași ședințele parlamentului. Când auzeam preamărirea cotropitorului, a aceluia care ne răpeau Munții și provincia transdanubiană, îmi venea uneori să aduc cu mine o bombă și să o asvârl în mijlocul lor, care batjocoreau acuma tot pentru ce-și vărsase sângele cei 800 de mii! O crudă ironie a lucrurilor le va mai permite să anexeze Basarabia la acest patrimoniu știrbit și să îmbrace toga unui fals naționalism. Dar anexarea Basarabiei era virtual făcută când ei veneau la Iași, făcută din momentul izbucnirii revoluției ruse, prin răspândirea de mii de refugiați ardeleni și bănățeni în Basarabia; prin voluntarii noștri din Kiev, al căror rol nu este arătat încă îndestul; prin sângele detașamentului nostru, care a intrat primul în Basarabia, lăsând în gara Chișinăului 6 morți și numeroși răniți și, mai pe urmă, prin ocuparea ei prin generalul Broșteanu¹¹². Ori, nemțofiii și-o revendicau lor Basarabia, discursurilor lui Stere¹¹³. Nenorocit intermezzo, care le va da trădătorilor un rol în opera divină, care va legitima mai târziu trădarea și care-i va face pe ardelenii necunosători să-l primească cu aplauze pe Marghiloman în primul parlament al României întregite. Am înțeles în acea clipă mâhnirea lui Ion I.C. Brătianu și confuzia din spirite a unei societăți nepregătite îndeajuns prealabil pentru marile înfăptuiri, al căror ceas bătea, fără întrebarea ei. Ion I.C. Brătianu doar a mai putut face atât, ca protest, să radieze dezbaterile și lucrările aceluia parlament din Iași din Arhivele Statului Român.

După plecarea trenului „Take Ionescu”, am mai rămas până la 7 iulie în Iași ca să-mi pregătesc plecarea, hotărâtă definitiv, prin Rusia, într-o parte ocupată de Puterile Centrale, în cealaltă de bolșevici. În Odesa erau austriecii și eu trebuia să trec printre ei, la care aveam o sentință de moarte. Într-adevăr, în 1915 am fost, împreună cu alți 11, printre ei părintele Lucaci, condamnat la moarte, în efigie, condamnare publicată în Monitorul Oficial din Budapesta, iar casa mamei mele din Lipova, sigilată și pusă sub sechestru. Condamnarea din Monitor suna că oricine să mă prindă și să mă predea „*viu sau mort*” autorităților maghiare. Totuși autoritățile centrale îmi asigurau prea mărinimos un loc în trenul Take Ionescu. Din pățaniile soției mele vedeam cam ce mă putea aștepta pe mine. Nu bănuiam însă că nici în Rusia nu era să mă aștepte ceva mai bun.

¹¹² Ernest Broșteanu (1869–1932), general român care s-a distins în luptele din Dobrogea (1916), apoi în bătălia de la Muscel (1917). A condus acțiunile militare care au curățat Basarabia de bandele bolșevice și trupele anarhice rusești.

¹¹³ Constantin Stere (1865–1936), scriitor și om politic român, germanofil. Împărtășea convingerea că orice alianță a României cu Rusia nu poate duce decât la catastrofă.

Pentru plecarea prin Rusia îmi trebuia pașaport. Mă hotărâsem să mă duc travestit, cu pașaport fals, pentru care îmi luasem numele de Sergiu Bogdan, comerciant în Iași. Prefectul poliției era generalul Nicoleanu, care, cerut de Regele Ferdinand, rămăsese și sub Averescu și sub Marghiloman. Nicoleanu era un prieten al meu, făcuse războiul cu noi și pe sub mână se arăta că ne-a rămas prieten. Poate și era. Eu i-am comunicat planul meu, cu încredere, la început; mai târziu îmi pierdusem această încredere, când am văzut că ezita. M-a ținut trei săptămâni cu vorba. Văzând că nu îndrăznește, până la urmă mi-am pierdut încrederea. M-am adresat atunci d-lui Saint-Aulaire. Legația franceză mi-a procurat pașaportul în 24 de ore. Cum, nu importă, nici nu puteam întreba, dar pașaportul purta acolo ostentativă iscălitura generalului Nicoleanu.

Primul lucru a fost să plec din Iași, să-mi pierd urma. M-am dus la Budachi, unde am stat până la 17 august, în dimineața zilei de 17 august cu o lotcă, în care mai luară loc o doamnă și două domnișoare, traversam limanul Akermanului. Vroiam să derutăm organele vamale, de care aveam mare teamă, fiindcă erau compuse din austrieci și unguri, cu o droaie de agenți secreți, cărora vroiam să le lăsăm impresia că suntem niște plaisiriști, care venim numai pentru două zile la Odessa și apoi ne reîntorcem. Deși plecasem cu mare curaj, sufletul meu se îngreuna din ce în ce, în cele trei ceasuri de traversare a limanului. Totuși scăparăm destul de ușor la vamă. Tristețea nu mă părăsea însă, până într-atât că uneori îmi venea să mă întorc îndărăt. Și aproape sigur că mă și reîntorceam, dacă nu erau încurajările prietenului Guiu, ale „tovarășului”, care, aci e locul să o spun, avea meritul principal al acestei expediții. Cine e tovarășul Guiu? Voluntarul Guiu era printre cei 16 care se refugiase din Kiev la Moscova și se făcuse, pe cum am amintit, bolșevic de ocazie. Voluntarii noștri stăteau acum sub conducerea lui Bela Kun și Guiu în special le câștigase o încredere cu totul particulară bolșevicilor, îmi făcea impresia că venise la Iași cu oarecare însărcinări, de care cum s-a achitat n-am cercetat. Eu aveam încredere în el, încredere pe care Guiu o merita, cum urma a dovedit-o. Guiu trecea nesupărat, ca bolșevic, prin Ucraina, ocupată de nemți, austrieci și unguri, iar la bolșevici era acasă. El m-a încurajat și m-am decis, până la urmă, să-mi încredințez întreg destinul, al meu și al familiei mele, lui. El a fost un devotat până la capăt, deși putea beneficia cu capul meu. Azi, îmi dau seama mai mult ca atunci, când trădări, renegări de felul acesta n-ar fi nici măcar indignat, când moralitatea era necunoscută, când nu mai exista nici prietenie, nici neam, nici patrie, ci numai succesele personale. Ce frumoasă a fost purtarea lui Guiu! Guiu trăiește și azi la Cluj, e vicepreședintele Corpului nostru de Voluntari și eu nu pot, vorbind de el, decât să-i exprim toată recunoștința mea¹¹⁴.

---

¹¹⁴ Mihai Guiu, sublocotenent, voluntar, trimis să recruteze voluntari în cadrul comisiei a III-a de recrutare, care acționa în circumscripția militară Moscova. La Moscova a trecut de partea bolșevicilor, împreună cu Ariston Pescaru și Alexe Henegar a făcut parte din „Comitetul comuniștilor români”, pe care l-a intitulat Partidul revoluționar al țăranilor

După două zile de ședere în Odessa, am putut găsi un loc într-un tren ce pleca la Kiev, trenuri pe care germanii se sileau să le organizeze. Am ajuns la Kiev în dimineața zilei de 20 august 1917. Aici trebuia să-mi vizez pașaportul pentru Rusia sovietică. Guvernator în Odessa era doctorul Rakovsky, dar puterea politică era în mâna ocupanților germani.

M-am dus dimineața la ora 10 să-mi vizeze pașaportul. Cunoșteam Kievul în care am stat 10 luni și umblam parcă cu mai multă siguranță printre acești nemți ca în Odessa printre austrieci sau unguri, dintre care mereu îmi era teamă că întâmplarea să nu-mi scoată pe vreunul care să mă cunoască. Și tocmai aci a trebuit să pățesc cea mai mare spaimă. La oficiul de pașapoarte era foarte multă lume. Mi-am dat pașaportul și așteptam într-o sală spațioasă, cu cealaltă lume, de vreo trei ceasuri. Deodată iată un cunoscut, de care mă silesc în zadar să mă ascund după un vecin, mă recunoaște și în hainele de bolșevic în care eram îmbrăcat. Era Ivanov, ziaristul pe care dintr-un sentiment de recunoștință l-am adus la Timișoara, când eram la Directorat. Ivanov ocupa o funcție acolo la pașapoarte. El veni întins la mine și mă întrebă că unde plec. I-am răspuns evaziv și încurcat că vreau să plec în Rusia. El căuta să mă servească, dar eu nu știam cum să mă privez de serviciile lui. Mă socoteam pierdut. Nu știam ce să fac, un moment mă gândeam să fug de acolo și să mă ascund undeva în Kiev. Disperarea mea se prefăcu în panică, atunci când văzui că Ivanov se duce la masa unde era și pașaportul meu și-l căută. Îl găsi și văzu că e pe nume fals. Atunci mă descoperii lui și-i mărturisii totul. Îi spusei că vreau să plec la Paris, unde e familia mea și-l conjurai să nu mă dea pe mâna nemților, care simplaminte m-ar executa. Ivanov îmi dote asigurări, dar ele nu m-au liniștit, Ivanov dispăruse cu pașaportul meu și eu rămăsesem în prada celor mai mari chinuri sufletești. De câte ori se deschidea ușa, mă așteptam să apară organele polițiale, să mă înhațe. A venit la urmă Ivanov și mi-a predat pașaportul iscălit. I-am mulțumit și l-am conjurat din nou. Dar cât am stat în Kiev, o zi și o noapte, nu m-am mai putut liniști, am trăit tot clipe de groază, până-n momentul când am trecut la bolșevici. Din Kiev, cu un tren militar, încărcat cu ofițeri germani, ne-am dus până la graniță. Scăpând în Kiev, mă urmărea ideea fixă că în ultimul moment, la graniță, voi fi arestat. N-am fost și recunoștința mea îmi vine singură în condei, când mă gândesc la acele clipe, în care un om, care iarăși putea profita, a preferat să rămână un brav. Seara pe la 6 am fost vărsați de germani Rusiei Sovietice, la o mică stație, Vorosha. Aici, în câmp, erau mii de care ce staționau nu știu pentru ce. Un rus ne primise într-un car, unde ne frânsesem cu Guiu din două pâini, pe care le cumpărasem în Kiev și ne consumam cina, pe paie, în car, sub cerul înstelat. Noaptea, o noapte minunată, de sfârșit de august, totuși răcoroasă, aici în Nord, ne-am învelit cu paiele, care ne-au servit de pătură și care ne încălzeau.

---

români; a fost devotat cauzei românești, a obținut documente pentru a înlesni trecerea personalităților românești spre Occident și a susținut voluntarii români.

Guiu era acum acasă, în Rusia lui. Dar... Apocalipsul abia de acum va începe. Mai întâi era problematică plecarea noastră. Trenuri nu erau decât la 2-3 zile unul și la ore neregulate. Guiu tot dispărea să se intereseze de plecare, dar nu venea cu nimic precis. Până în urmă venise cu o veste într-adevăr fantastică. Venise un comisar din Moscova, comisarul poporului Schwartz, cu o locomotivă și vreo trei-patru vagoane, în care erau încărcăți păzitorii trenului, soldați sovietici, iar pentru domnul comisar un vagon imperial al lui Nicolae al II-lea. Guiu era bun prieten cu Schwartz și pe mine mă prezintă asemenea de „tovarăș”, care mă duc la Moscova, pentru legiunile roșii românești. Schwartz mă primi și-mi dăduse un compartiment de ultimul lux. Comisarul care sorbea un ceai dintr-un mare samovar de argint ce se afla pe masa, tot de argint, mă primea în vestă și papuci. Nu știa decât rusește, ceea ce era bine, pentru mine că nu trebuia să susțin nicio conversație, îmi ocupasem cabina și pretextând că-s bolnav, două zile și două nopți, nici n-am ieșit de acolo. Îmi desfăcusem sacul cu pâinea din Kiev, din care m-am hrănit două zile, doar câteodată aducându-mi prietenul Guiu câte-un ceai, căci mâncare nici Schwartz nu avea. O, ce drum a fost acesta până la Moscova! Stație de stație îmi era teamă de a nu fi împușcat în cabină. Căci abia intra trenul în o stație și începea lupta pentru ocuparea vagoanelor, prin mii de oameni, care se cățarau pe uși, vroiau să pătrundă prin geamuri, pe acoperișuri etc. O adevărată bătălie se încingea, în care răpăiala de puști, de mitraliere, lua forme groaznice. Gloanțele șuierau deasupra vagonului, izbeau și-n vagon, încât grămădeam perne, mobile, ca să nu fim atinși de gloanțele rătăcite. Aceste bătălii se repetau gară de gară, unde trenul era silit să se aprovizioneze cu apă și combustibil. Nu se poate descrie dezorganizarea feroviară bolșevică de la acea epocă. Cu mare greutate, deși nu cu întârziere prea mare, am ajuns în ziua Sfintei Mării mari, în ziua aniversară a intrării noastre în război, la 6 1/2 ore seara, în Moscova.

Guiu ne-a condus direct la edificiul în care se aflau încazarmați ofițerii noștri, acum toți ofițeri sovietici, sub comanda lui Bela Kun. Aci cu ei se afla și Bojincă al nostru din Timișoara¹¹⁵. Ne-au oferit câte un pat, mâncare nu, fiindcă n-aveau nici ei decât rația strictă, ne-am mâncat ultimele resturi uscate din pâinea ucraină.

Am stat însă de vorbă mai toată noaptea, fiindcă după câteva cuvinte schimbate cu ei, nici nu ne venea să ne culcăm, ci să examinăm mai curând edificiul, cum am putea evada în noapte dacă fie prin întâmplare, fie prin trădare ne-ar surprinde prin vreo vizită inopinată Bela Kun. Iar groază. Bojincă încă ne sfătuia să nu ne încredem, ceea ce ne mări neliniștea. Într-adevăr, discuțiile cu foștii noștri camarazi din Iași mă întristară foarte mult. Majoritatea din ei îmi lăsară impresia că evoluau realmente spre bolșevism. Aceasta mi-o confirmă și Bojincă și ne rugă să-l ducem și pe el cu noi în Franța. Ne-am și angajat la aceasta și l-am luat cu noi până la

---

¹¹⁵ Cornel Bojincă (1894-?), avocat, publicist. A fost director al „Gazetei Banatului”, redactor la „Banatul” și „Analele Banatului”, toate apărute în perioada interbelică la Timișoara. S-a implicat în susținerea foștilor voluntari bănățeni.

Petrograd, unde însă, împotmolindu-ne, și neștiind cât vom mai sta acolo, iar banii noștri făcându-se tot mai puțini, l-am întors cu suflet întristat îndărăt. A doua zi am plecat de la ora 8, bucuroși să ne pierdem de foștii camarazi, cu frica în sân de a nu fi fost trădați de ei. Ne-am dus pe la Legații să ne vizăm pașapoartele. La Legația Suediei am întâlnit ca portar pe un bănățean din părțile Oraviței. Purta încă pe el dolmanul de husar. Regret că nu i-am notat numele. S-a oferit să ne dea el adăpost pentru o noapte, căci sta în subsolul unei case mari, la care el era portar. Ne-a dus la el și omul acesta simplu ne-a inspirat mai multă încredere decât foștii noștri camarazi. Și-a împărțit bietul prizonier și rația lui cu noi și ne-a ținut acolo închiși ca să nu dea nimeni de noi, până la plecarea trenului spre Petrograd, tren în care plecam a doua zi împreună cu Bojincă. Mi-am luat rămas bun numai de la Guiu, în care credeam.

Ajuns la 27 august în Petrograd, am tras la Hotel Dagmar. Aci însă ne va ajunge un mare ghinion. O studentă, o Charlottă Corday, rusă, l-a împușcat pe comisarul Petrogradului, Udritzki. Întâmplarea era să ne fie fatală, să o plătim scump. O teribilă reprimare s-a pornit din partea bolșevicilor. În Petrograd teroarea era la culme. Alt incident venea să o exacerbeze și mai mult. Bolșevicii pătrunseră la Legația Angliei. Aici, atașatul militar englez îi soma, în numele exteriorității, să părăsească Legația. Nevoind să o facă, atașatul își descarcă englezește revolverul în ei și-i omorî pe doi, ceilalți omorându-l pe el. Dar o xenofobie îngrozitoare fu răspunsul. Noapte de noapte eram sculați din culcușuri, perchiziționați, legitimați. Pe săli cu lumini stinse ale hotelului veneau bandiți, cu lămpașe într-o mână, cu revolvere în alta și ne somau să ne legitimăm. Loveau cu patul puștii în uși, încât nici nu ne mai închideam cu cheia, de frică să nu fie mai agresivi. În vreme ce unul sau doi ne chestionau, ceilalți ne furau rufe, veștminte, tot ce aveam. În starea aceasta disperată l-am întors pe Bojincă îndărăt la Moscova, fiindu-ne teamă să nu isprăvim rublele, care cu groază vedeam cum se fac tot mai puține și care ne trebuiau, nu numai pentru hrană, pe care ne decisesem să o reducem la o singură masă pe zi, pentru plățirea bolșevicilor, ca să ne scăpăm viața. Altădată veneau să ne ducă să săpăm gropi la cimitir, în Petrograd bântuia cu furie holera și pe străini îi duceau să sape gropi la holerici. Existența noastră devenise problematică. Cine putea să ne dea o mână de ajutor? Ne-am dus la Legația noastră. Acolo nu mai găsisem decât pe un însărcinat de afaceri, care-și făcea și el bagajele. Ministrul Diamandi¹¹⁶ plecase de mult, abia putându-și salva viața, cu ajutor englez. Granița spre Finlanda se închisese ca măsură de represalii pentru moartea lui Udritzky și nu se știa când se va redeschide. Ne număram cu groază rublele care nu ne mai ajungeau decât pe câteva zile. Aveam două cekuri pentru Paris. Pe acestea a trebuit să le coasem în căptușeala mobilelor, fiindcă nu le confiscau numai, ci te împușcau

---

¹¹⁶ Constantin Diamandi, ministru plenipotențiar al României la Roma (1900–1913) și la Petersburg (1913–1918).

dacă le găseau asupra-ți. Ne gândisem să le nimicim. Băncile din Petrograd toate erau devastate și mobila, case de fier, aruncate în stradă, sparte cu dinamită. Pe străzile pustii, doar pe la prânz dacă mai era ceva viață. La 2 intram în hotel și nu mai îndrăzneau să ieșim până a doua zi, tot la această oră, de frica mitralierelor care răpăiau de pe acoperișele caselor. Din fereastra de la al 5-lea etaj am privit funeraliile lui Udritzky. Nu aplecându-ne pe geam, căci aceasta era un pericol mortal, ci urcându-ne pe scaune și privind de la distanță, ca să nu fim văzuți. Mortul, pe un afet de tun, era descoperit, funeraliile, evident, fără preot, fără ceremonial religios. Toată armata bolșevică îl însoțea, într-o dezordine impresionantă. După zece zile de asemenea chinuri, în care în fiecare dimineață te întrebai dacă vei mai ajunge seara, iar seara dacă vei mai ajunge dimineața, a dat Dumnezeu de s-a deschis granița. Frica intrase însă în noi și până în ultimul minut aveam teamă să nu ne împuște în momentul când ne vor da drumul din țară. Le-am dat ultimele ruble soldaților ce ne duceau și am luat-o înainte fără a îndrăzni a mai întoarce măcar capul îndărăt.

Au trecut de atunci 20 de ani. Și azi îmi mai revine din când în când, noaptea în somn, coșmarul de atunci, în sensul strict al cuvântului n-am fost păziți decât de Dumnezeu! Viața ne era absolut în mâna acelor indivizi feroce, care ne puteau împușca, fără niciun motiv, numai așa, din porniri bestiale, din necesități de teroare. Trupurile noastre ar fi fost aruncate în gropi de holerici, fără a se fi putut afla nici urma noastră.

În Finlanda erau nemții. Trenurile mergeau mai regulat. După 24 de ore am ajuns la Torneo-Haparanda. Aici ne așteptau dispoziții de la Paris și Stockholm, să ni se pună la dispoziție bani. La 10 septembrie, traversând țara lacurilor, am ajuns în Stockholm. Ministru plenipotențiar aici era Derussi¹¹⁷, care ne-a făcut o primire călduroasă. El a fost primul care ne-a povestit de certele dintre românii din Paris. Am plecat din Stockholm, după o odihnă de 3 zile, în care ne-am înnoit hainele, albiturile, ne-am bărbierit, curățit, ne-am redat civilizației. La 15 septembrie am ajuns în capitala Norvegiei, în Christiania. Am traversat apoi două zile și două nopți cu un vas englez Marea Nordului, în care a fost înecat Kitschner¹¹⁸, amenințată de submarinele germane precum și de mine flotante, dar am ajuns norocoși la 21 septembrie în Aberdeen și la 22 septembrie în Londra, unde am stat 10 zile.

Am făcut drumul acesta, prin Apocalips, din Iași la Paris, în 87 de zile. O vară.

---

¹¹⁷ Gheorghe Derussi, diplomat român, ambasador în Finlanda și chiar ministru de externe pentru doar câteva zile (17 decembrie 1921 – 19 ianuarie 1922).

¹¹⁸ Horatio Herbert Kitchener (1850–1916), feldamareșal britanic, comandant al trupelor britanice în operațiunea de ocupare a Sudanului (1895–1898), în războiul cu burii (1899–1902). A fost ministrul de război în anii 1914–1916. A murit pe mare.

La Paris

După o ședere de 10 zile la Londra, unde am avut întâlniri dese cu Steed¹¹⁹, Seton-Watson¹²⁰, Leeper¹²¹, doctorul Madge¹²², și prin ei cu o mulțime de personalități engleze, am plecat la Paris. Aici eram așteptați, zoriți chiar pe drum să grăbim venirea noastră, fiindcă ne aștepta un fel de rol de arbitri, în cearta neisprăvită, de care ne vorbisera și englezii și care nu era altceva decât strămutarea la Paris a certurilor politice de acasă, când – în un timp, când războiul se apropia cu pași repezi de sfârșit și Națiunile își reconcentrau forțele în vederea marilor bătălii de la

¹¹⁹ Henry Wickham Steed (1871–1956), publicist britanic, corespondent faimos al ziarului „The Times” la Berlin (1896), la Roma (1897–1902), la Viena (1902–1913). În anii războiului a fost șeful secției externe a acestui ziar, iar din 1919 până în 1922, director. A contribuit la facilitarea contactelor românești cu Foreign Office, la constituirea unui grup de publiciști, istorici și diplomați, care au susținut cauza României în timpul Conferinței de la Paris. În timpul războiului a făcut parte din așa-zisul „Comitet al lordului Northcliffe”, care coordona propaganda în țările inamice și a ajuns la concluzia necesității destrămării imperiului austro-ungar. Este autorul unei indispensabile lucrări pentru orice studiu dedicat Conferinței: *Through Thirty Years 1892–1922: A Personal Narrative*, 2 vol. Garden City: Doubleday, Page, 1925.

¹²⁰ Robert Willam Seton-Watson (1879–1951), istoric britanic, profesor la Oxford, bun cunoscător al istoriei Europei de Sud-Est și a Imperiului Habsburgic, al realităților din Ungaria, al dualismului, mai ales a situației populației nemaghiare, supusă discriminărilor de tot felul. Lucrarea sa cea mai cunoscută și cu efect în epocă a fost *Racial Problems in Hungary*, London: Constable, 1908, urmată de *Corruption and Reform in Hungary*. London: Constable, 1911, dar lui i se datorează și alte câteva cărți cu referiri directe la România, în contextul conflagrației mondiale: „*Roumania and the Great War*”. London: Constable, 1915; *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge: At the University Press, 1934.

¹²¹ Allen W.A. Leeper (1887–1935), născut în Australia, asistent la British Museum (1912–1915), apoi la Departamentul de Informații (1917–1918) din Foreign Office, expert în cadrul delegației britanice la Conferința de la Paris, prieten și susținător al României. La 3 februarie 1919 a fost numit de către Consiliul Suprem în „Comisia pentru studierea problemelor teritoriale legate de România”, împreună cu Sir Eyre Crowe (Marea Britanie), André Tardieu, Jules Laroche (Franța), Giacomo De Martino și Vannutelli-Rey (Italia), Clyve Day, Charles Seymour (SUA). A făcut parte din Foreign Office până în 1935.

¹²² Dr. Madge, personaj greu de identificat în bibliografia referitoare la epocă. O face generalul Radu R. Rosetti, în *Mărturisiri, 1914–1919*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu, București, 1997, dar imaginea este a unui controversat între contemporani: p.259: „24 decembrie 1918. Doctorul Madge, mamoș transformat în agent politic, amestecându-se în afacerile noastre, se arată îngrijorat de neînțelegerile dintre români. Seara, Cantacuzino declară că nu se mai amestecă în aceste certuri”; p. 334: „31 martie 1919. Vine la mine dr. Madge; vorbește de multe și se apără de a fi partizanul vreunui om politic de la noi”; p. 363: „17 iunie 1919. El (Mișu) a cerut lui Sir William Tyrell să recheme pe dr. Madge de aici, pentru că se amestecă în politica internă”.

masa verde, în vederea culegerii fructului sacrificiilor și al victoriei, într-un timp când miniștrii de externe Pichon¹²³ și Balfour¹²⁴ ne solicitau cu insistență să le dăm și noi, românii – precum făcuseră sârbii, cehii, polonii, grecii, ungurii, din vreme – organul, Comitetul Național Român, care să reprezinte România, căci guvernul Păcii de la București, guvernul Marghiloman, nu era socotit ca o expresie a României, iar în scânteierea primelor anunțări ale Victoriei, toate Națiunile se pripeau să-și anunțe aspirațiile! Numai noi nu le puteam anunța, ocupați deocamdată cu certurile dintre noi.

Parisul era atunci o forfoteală de refugiați, poloni, cehi, iugoslavi, ucraini, greci, români, sârbi, îndeosebi mulți, căci ei își abandonaseră aproape toți țara. Pe noi Războiul ne-a divizat. Eram două Români: una, cea cu Regele, era cu Aliații, dar mai era una, cea cu Nemții, care a rămas la București. Faptul acesta trebuia să ne pună – și ne-a pus! – într-o permanentă inferioritate față de sârbi, oricare ar fi fost sacrificiile noastre¹²⁵. Iar până la urmă, „*oarba neunire*” trebuia să-i divizeze și pe cei ce stăteau pe baza Războiului, în fața problemelor vitale ale Națiunii, ce se puneau la Conferință.

Pacea de la București stipula într-un articol, că cei ce vor să părăsească Iașul, nu numai că nu vor fi opriiți, ci direct favorizați să o poată face. Astfel s-a admis un tren pentru Franța, care să treacă peste țările Puterilor Centrale, prin Svițera, în Franța. Cu acest tren, numit „Take Ionescu”, fiindcă cu el se refugia și marele bărbat de stat, împreună cu mai mulți adepți ai lui Titulescu și alții, se repatriau miniștrii și misiunile străine ce se aflau în Iași. Cu acest tren se refugia și soția mea, fiica mea și mama mea bătrână. Eu n-am îndrăznit să aleg drumul acesta cu tot „*salvus conductusul*” pe care-l ofereau Centralii. M-am despărțit de ele și am ales drumul... Apocalipsului, care stăpânea atunci în Rusia. Câtă dreptate aveam, am văzut pe urmă, căci pe drum autoritățile austro-germane n-au făcut dificultăți decât soției și mamei mele, pe care, dacă nu era maiorul Băleanu, pe atunci în armata austro-ungară, detașat cu însoțirea trenului, le rețineau ca ostatece în Austria. Dar de ce trebuia să plecăm? – veți zice. Fiindcă în Iași, unde invadaseră deodată cu nemții și Marghiloman cu nemțofili, situația pentru noi era de

---

¹²³ Stephen Pichon (1852–1933), ministrul francez de externe în 1913 și în 1917–1920.

¹²⁴ Arthur James conte de Balfour (1848–1930), om politic britanic, conservator, prim-ministru în 1902–1905 și 1916–1919.

¹²⁵ În SUA lucrurile stăteau și mai rău. Acolo emigrația românească era slabă și cei care (vreo 145.000 de oameni) au venit în America, în perioada 1899–1914, s-au așezat în statele din vestul mijlociu, unde propaganda nu putea fi una de răsunet pe întregul cuprins al S.U.A. Existau ziare românești, dar erau preocupate mai degrabă de știri locale decât de propagandă pro-românească. Într-un cuvânt: „*Simpatia pro-românești din SUA erau nesemnificative în comparație cu cele rezervate sârbilor, polonezilor, cehilor sau croaților, ale căror aspirații puteau fi împlinite numai printr-o retrasare a hărții Europei*” (apud S.D. Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris*, p. 53).

nesuportat. Treceam într-o zi pe Ștefan cel Mare cu prietenul meu Ghiță Pop. Eram în uniformă încă de locotenent. La un colț de stradă, un grup de vreo 20 de deputați marghilomaniști strigau după noi:

— Pentru mizerabilii ăștia s-a nenorocit țara.

Atmosfera devenise pentru noi sufocantă, irespirabilă. Pe 3/15, noi, Voluntarii, l-am serbat într-o hecatombă, ascunși de ochii vigilenți ai Poliției. Mitropolitul Pimen¹²⁶ refuzase Catedrala pentru osemintele lui Barbu Delavrancea, care murea. Nemții ne luaseră Munții, Dobrogea, nu nemții erau însă de vină, ci noi, ardelenii, pentru care s-a nenorocit țara. Nemțofilii credeau victoria germană definitivă și jubilau. Era reversul patriotismului român pe care l-am cunoscut.... În ce mă privește, eu nu mă puteam împăca cu această atmosferă și am plecat, gata să nu-mi mai revăd țara niciodată, dacă victoria nemțească se definitiva, să plec oriunde, chelner în America, decât să trăiesc în acest climat, care nu era pentru mine.

Cu venirea la Paris a lui Take Ionescu, însă, rivalitățile și disensiunile dintre el și Ion Brătianu și liberali, care mocneau în Iași, nu numai că n-au cedat prin distanță, ci, din contră, s-au accentuat, au reizbucnit. Să-mi spună mie oricine ce-ar voi, eu afirm, neamul nostru nu era suficient pregătit pentru acest ceas care bătea prea devreme. Astfel jertfele au trebuit să fie mari, prea mari, și clasa conducătoare, nu totdeauna la înălțimea acestor jertfe. Orice indignare, efervescență de partid în această privință, e de prisos. Cum? Pregătire sufletească se poate numi când poezii noștri, aceia care trebuiau să exalte aspirațiile Națiunii, erau cei ce trafica la Paris cu interesele ei permanente și sfinte.

La Paris se aflau peste două mii de refugiați români: foști miniștri, profesori universitari, publiciști, адвоаți, ingineri etc. Aceștia trebuiau să fie acolo numai Români, din nenorocire ei și-au păstrat și acolo numai o armătură de partid, cu care se combăteau și anihilau reciproc. Aceste dispute în fața problemelor grave de la Conferință i-au descurajat până și pe prietenii noștri, francezi și englezi. Când am ajuns la Paris, o ceartă pentru vicepreședinți dura de câteva săptămâni și dădea în spectacol colonia românească.

La Paris, am stat la *Hotel des Deux Mondes*, unde stătea Păvlică Brătășanu¹²⁷ și unde aveau loc întrunirile românilor. În odaia unde au avut loc aceste întruniri, stă azi o tablă comemorativă în amintirea acelor conventicole românești. Și pe părintele Vasile Lucaci l-am aflat aci.

¹²⁶ Pimen Georgescu (1857–1935), mitropolitul Moldovei în perioada 1909–1934.

¹²⁷ Paul Brătășanu, deputat takist, refugiat în Franța. Din inițiativa sa și a altor refugiați, la 17 ianuarie, este publicat, la Paris, ziarul „La Roumanie”, menit să susțină și să popularizeze interesele românești. A făcut parte din Consiliul Național al Unității Române, înființat la 3 octombrie 1918, al cărui președinte a fost Take Ionescu. Din același organism a făcut parte și Sever Bocu și avea menirea să suplinească rolul de reprezentanță românească pe lângă Aliați, în împrejurările cunoscute, în care statul român nu putea să o facă.

După frământări de câteva zile, izbutirăm să punem pace între beligeranţi, pace pe care o înlesni Pavel Brătăşianu, căci altfel nu era posibilă. El îşi rugase prietenii să renunţe la persoana sa, care se impunea acolo prin deosebite consideraţii, un prestigiu pe care-l avea „Nenea Pavlică” la francezi, fusese primit de Clemenceau¹²⁸ în audienţă, era animatorul refugiaţilor, persoana în jurul căreia gravita toată lumea, fondatorul ziarului de propagandă „La Roumanie”, dar ... era takist şi, deşi pe Nenea Pavlică nu-l contesta nimeni, nici liberalii, regula echilibrului îl cerea pe dl Jean Tehaş Florescu de vicepreşedinte¹²⁹. Căci preşedinte fiind Take Ionescu, iar doi ardeleni impunându-se printr-un sens al lucrurilor, Vasile Lucaci şi O. Goga, era vorba doar de Ardeal, pentru celelalte două locuri trebuiau doi liberali. Refugiaţii nu aleseseră decât pe unul, pe dr. C. Angheliescu¹³⁰ şi pentru locul al doilea pe P. Brătăşianu. Pacea însă nu se putea restabili până ce nu renunţase Pavlică Brătăşeanu şi nu fusese proclamat dl Jean Tehaş. Consiliul se putu constitui, luând numirea de Consiliul Unităţii Naţionale, venindu-i apoi imediat şi recunoaşterea din partea Franţei, Angliei, Americii şi Italiei¹³¹.

Acest consiliu funcţiona ca un fel de guvern, provizoriu, până la demiterea guvernului Marghiloman, şi chemarea lui Ion I.C. Brătianu din nou în fruntea afacerilor. Am ţinut vreo trei sau patru şedinţe, ocupându-ne mai ales cu organizarea propagandei, neglijată complet de guvernul Brătianu. La data aceasta, Parisul era inundat de o literatură de propagandă. Toată vara lucraseră sârbii, cehii, polonii, italienii, ucrainii, cu o vie propagandă, din om în om. Noi ne puneam abia atunci pe lucru. Astfel apărură, pe rând, mici broşurele în chestia Banatului, care forma marea ciocnire dintre noi şi slavi, la Conferinţă. Au scris bănăţeanul Vuia¹³²,

---

¹²⁸ Georges Clemenceau (1841–1929), om politic francez, conducătorul Partidului Radical, prim-ministru al Franţei (1906–1909, 1917–1920). A prezidat lucrările Conferinţei de pace de la Paris.

¹²⁹ Ioan Theodor Florescu (1871–1950), jurist, om politic român. Iniţial a fost conservator, apoi în aripa takistă, după care a trecut la liberali. În perioada refugului la Iaşi a fost vicepreşedinte al Camerei, în 1922–1923 ministru de justiţie. În 1929 îşi formează o grupare proprie, „Omul liber”, transformată în 1931 în Partidul Liberal-Democrat, partid minor, desfiinţat în 1938. A fost arestat de comunişti în 1949 şi a murit în detenţie la Jilava, în anul următor.

¹³⁰ Constantin Angheliescu (1869–1948), fruntaş liberal, de mai multe ori ministru al instrucţiunii, prim-ministru în 1933–1934, apoi consilier regal (1938–1940). În timpul războiului (perioada neutralităţii) a fost ministrul lucrărilor publice (1914–1916) şi ministru plenipotenţiar în SUA (1917–1918), după care s-a refugiat în Franţa. A fost unul din vicepreşedinţii „Consiliului Naţional al Unităţii Române”, înfiinţat la Paris.

¹³¹ Consiliul a fost recunoscut de puterile aliate în 12 octombrie 1918 prin nota lui Pinchon, ministrul de externe al Franţei.

¹³² Traian Vuia (1872–1950), inginer, inventator, pionier al aviaţiei universale, constructorul primului avion din lume (1903). În timpul primului război mondial, fiind la Paris, a condus, începând de la 30 aprilie 1918, „Comitetul Naţional al Românilor din Transilvania şi

inginer, stabilit de mult în Paris, care e socotit ca un procreator al aeroplanului din care au tras foloase alții, apoi G.G. Mironescu, dr. N. Lupu, Tr. Lalescu, O. Tafrali¹³³. Am scris și eu¹³⁴. Marea greutate, de a scrie ceva mai temeinic, era lipsa oricăror izvoare. Eu n-am avut alt izvor, decât datele statistice ale Recensământului maghiar din 1910. Primele exemplare ale cărții mele, traduse și-n englezește, fură luate de sub teasc, de la Imprimerie și duse și împărțite printre membrii Comisiei de 10, unde se dezbătea chestia Banatului. În fața acestei Comisii s-a prezentat și Ion I.C. Brătianu, precum spunea, nu să apere teza românească, ci să protesteze că aceasta se poate măcar pune în discuție, fiindcă această chestiune a fost definitiv tranșată încă înainte de intrarea României în Război, prin tratatul care poartă pe el semnăturile Angliei, Franței, Italiei și Rusiei, tratat care a fost condiția însăși a intrării României în războiul mondial. Dimpotrivă, Vesnich¹³⁵ și o serie de tehnicieni, cu o somitate geografică printre ei, pe care o aveau la Sorbona, profesorul Cvijici,¹³⁶ apoi profesorul Radovanovits¹³⁷ etc., au apărat cu un mare lux de amănunte punctul de vedere sârb, drepturile lor asupra Voivodinei, care, în

---

Bucovina”, care milita pentru independența Transilvaniei și unirea cu România. La 1 august Comitetul va fi întregit cu O. Goga, V. Lucaciu, S. Mândrescu, V. Stoica, N. Titulescu, generalul Iliescu.

¹³³ Gheorghe G. Mironescu (1874–1949), în 1916–1917 a fost parlamentar al Partidului Conservator, dar ulterior va deveni unul din fruntașii P.N.Ț. și prim-ministru. Ca refugiat în Franța din 1918, s-a implicat în activitatea de susținere a intereselor românești; dr. N. Lupu (1876–1946), om politic român, la început liberal, apoi țărănist și în cele din urmă lider al unor dizidențe țărăniste, de mai multe ori ministru. În 1918 s-a refugiat în Franța, activ în propagandă românească din această țară și din S.U.A.; Traian Lalescu (1882–1929), matematician român, fruntaș liberal, originar din Banat. Încă de la începutul anului 1918 se afla la Paris împreună cu alți universitari români, ca Mrazec, O. Tafrali, Voinov și s-a alăturat activităților inițiate în susținerea României de către Misiunea universitară română în Franța, sosită acolo încă în 1917; O. Tafrali, istoric român (1876–1937), membru corespondent al Academiei Române din 1936, membru al mai sus menționatei misiuni universitare.

¹³⁴ Sévér Bocu, *Les légions roumaines de Transylvanie. L'iredentisme roumain*, Paris, 1918, 23 p.; *La question du Banat. Roumaines et Serbes*, Paris, 1919, 63 p.

¹³⁵ Milenko Vesnić (1862–1921), doctor în drept al Universității din München, intrat în serviciul diplomatic al Serbiei în 1891, secretar al Legației de la Constantinopol, profesor de drept la Universitatea din Belgrad din 1893, deputat în Adunarea Națională și apoi ministrul educației și al justiției în câteva guverne. În 1903 a fost trimis ambasador în Italia și apoi în Franța. Trimis special în Franța până la 1920, principal purtător de cuvânt al delegației sârbe. A condus ziarul „Pravnik”, pe care l-a întemeiat în 1892.

¹³⁶ Iovan Cvijic (1865–1927), geograf sârb, președintele Academiei Regale de Științe de la Belgrad, rector al Universității din Belgrad, a studiat la Universitatea din Viena și în curând ajunge profesor la Universitatea din Belgrad. Studiile sale asupra geologiei și geografiei balcanice îl vor face celebru în epocă.

¹³⁷ M. Radovanović, istoric sârb, expert al delegației sârbe.

treacă, n-a existat sârbească în Bănat și a privilegiilor primite de la împărății din Viena, care tot mai puteau sluji la ceva¹³⁸. Îndeosebi atacau Timișoara și Vârșeu, unde – spuneau – noi n-avem nimic, dar ei au două Episcopii, vrând a dovedi că noi n-am fi decât oaspeți în aceste ținuturi, penetrațiuni ulterioare, ceea ce dovedesc instituțiile lor religioase, episcopatele și mănăstirile, care sunt slave¹³⁹. Faptul că noi nu ne apărăm, că nici nu încercăm a răsturna alegerile lor, n-a făcut bună impresie¹⁴⁰.

Cât privește cartea mea, cetitorul nu-mi va lua de o lipsă de modestie că relatez o scenă dintre mine și dl Martonne¹⁴¹, celebrul geograf de la Sorbona, expert tehnic al guvernului francez, în conflictele de caracter local, de interese limitate, cum li se spunea, europene, care fusese chemat și-n America la Wilson¹⁴², spre a-l pune în curent cu acele conflicte. Deodată cu dl Martonne, fusese la Washington și dl Masaryk. Pot afirma și despre dl Masaryk că se-ntorsese de la Washington, altul decât cel care plecase și pe care-l cunoscusem eu în Kiev. Astfel am fost eu care în Kiev îi spuneam d-lui Masaryk că România și Cehoslovacia trebuie să aibe hotare comune.

– Imposibil! – răspundea dl Masaryk și stăruia-n aceasta, căci șoca o filosofie a lui a păcii.

– Ce ne facem cu rutenii? Noi nu suntem imperialiști! – se explica Președintele Masaryk.

Reîntors din Washington la Paris, tehnicienii d-sale nu numai că adoptaseră teza mea, împotriva căreia obișnuia să protesteze atât de energic, teoretic, Președintele, ci împinseră pretențiile, peste trupul rutean, până profund în Maramureșul nostru, încât să ne vedem siliți să ducem lupte aprige cu dâșii, pentru a zmulge comune pur românești teoriei hotarelor naturale, care va fi valabilă sus la Tisa, dar

---

¹³⁸ Se face referire la așa-numitele „privilegii ilire” ale Diplomei Leopoldine din 1690, acordate refugiaților sârbi, aflați sub conducerea patriarhului de Ypek, în urma unei răscoale antiotomane declanșate de ei la instigarea imperialilor. De fapt se acorda atunci autoritate ecleziastică și asupra românilor bănățeni, ortodocși și ei, ceea ce va genera ulterior o mișcare de separație din partea acestora și tensiuni care pot fi urmărite vreme de peste un veac.

¹³⁹ Evident erau exagerări dictate de interese propagandistice, susținute de delegația sârbă.

¹⁴⁰ Este adevărat, istoriografia română din Banat nu a fost pregătită pentru propagandă de acest fel, dar și cercetările istorice în condițiile cunoscute nu s-a putut dezvolta. Banatul a rămas încă multă vreme exterior preocupărilor de acest fel și nici el n-a reușit să întemeieze un centru veritabil.

¹⁴¹ Emmanuel de Martonne (1873–1955), geograf francez preocupat de Munții Carpați, specialist la Conferința de pace de la Paris, din 1912 membru corespondent al Academiei Române.

¹⁴² Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), om politic american, democrat, președintele S.U.A. (1913–1921), având un rol extrem de important, atât în tratatul de la Versailles, cât și la înființarea Ligii Națiunilor. Laureat al premiului Nobel pentru Pace în 1919.

care nu va mai avea aceeași valabilitate la aceeași Tisa jos¹⁴³. Formula anectorie, wilsoniană, găsită pentru cehi era că au primit a înscrie în statutul Cehoslovaciei drepturi autonome pentru ruteni, pe care nu le-au respectat.

Scena dintre mine și dl de Martonne, nici nu una, ci două scene, au fost următoarele:

Take Ionescu organizase câteva banchete de propagandă. La unul dintre acestea, la cel dat în onoarea delegațiilor italiene, la masă stăteam între doi oameni de știință celebri, între dl de Martonne și G. Ferrero¹⁴⁴, celebrul istoric italian. Vorbind, când cu unul, când cu celălalt, am observat că dl de Martonne mi se adresa tot cu „...„Domnule Profesor”. Vedeam că mă confundă, dar n-am zis nimic până la urmă.

—Domnule Profesor, eu nu sunt profesor.

—Cum, nu ești d-ta autorul recentei lucrări asupra Banatului?

—Ba da, dar nu sunt profesor.

—Nu ești profesor de geografie la Universitatea din București? Așa știam.

—Nu!

—Atunci, te felicit, interesantă intuiție geografică în lucrarea d-tale.

Banchetul a dat loc și la un incident. Italienii erau nemulțumiți la Conferință pentru Fiume¹⁴⁵ și Take Ionescu era foarte îngrijorat ca, nu cumva exploatându-se anumite predispoziții, să dea loc unor demonstrații contra prietenilor săi sârbi. Dar de ceea ce s-a temut, n-a scăpat. Răposatul Ion Coltore¹⁴⁶, prof. în Blaj, într-un avântat discurs, a făcut joncțiunea cuvenită sufletească între Fiume și Banat. Take Ionescu nu și-a putut stăpâni indignarea, iar câțiva din acoliții săi au alergat la Coltore și l-au silit să termine. Eu și italienii l-am aplaudat. Take Ionescu era încredințat că răposatul Coltore era trimis de Brătianu, ca să-i spargă banchetul, care s-a și ridicat într-o atmosferă apăsătoare.

¹⁴³ Lucrurile sunt rezumate de S.S. Spector, *Op. cit.*, pp. 279–280: „Chestiunea ruteană a jucat un rol important în delimitarea graniței dintre România și Cehoslovacia. Atât Masaryk, cât și Brătianu considerau că o frontieră comună este indispensabilă apărării. Generalul Prezan, șeful Statului Major român, a cerut stabilirea unui hotar comun pentru a tăia mai eficace legăturile Ungariei cu Rusia. Experții americani s-au împotrivit includerii unei mari minorități rutene în România dar, cum nu urma să fie creat niciun stat rutean în regiune, Consiliul a respins obiecțiile americane și a permis României și Cehoslovaciei să stabilească un hotar comun de 112 mile în Maramureș. Ambele state au semnat apoi un tratat colectiv asupra frontierelor în 1920, potrivit căruia două treimi din Maramureș reveneau Cehoslovaciei și restul României. Români nu au renunțat la revendicarea unei mai mari părți din Maramureș, în pofida reglementărilor teritoriale amicale dintre cele două state, convenite în anul 1921”.

¹⁴⁴ Guglielmo Ferrero (1871–1942), istoric italian preocupat de epoca romană.

¹⁴⁵ Oraș dalmatin, disputat de Italia și statul iugoslav.

¹⁴⁶ Ion Coltore (1886–1934), canonic de Blaj cu studii la Viena și la Roma, profesor de teologie la Blaj. Delegat la Conferința de pace. În guvernul lui Vaida-Voevod (iunie-octombrie 1932) a fost subsecretar de stat la Muncă, Sănătate și Ocrotiri Sociale.

DI de Martonne mi-a devenit pe urmă bun cunoscut, a venit și la mine, la Lipova, în explorările sale științifice prin Munții Apuseni, dar datoraz adevărului istoric să spun că în chestia integrității Bănatului nu ne era prieten. A pregătit în această chestiune și o lucrare cartografică, în care i-am surprins unele erori pe care a fost silit să le recunoască. Aceasta va fi cea de a doua scenă, pe care am avut-o cu d-sa. Încă atunci seara mi-am permis a-i atrage atenția asupra unor erori ale hărții sale privitoare la Bănat și ne-a poftit pentru a doua zi la dânsul acasă. M-am dus cu părintele Lucaci. Pe masă avea harta cu pricina, lângă ea Recensământul maghiar din 1910. I-am arătat că pe hartă este greșit prezentat de sârbesc grupul etnic dintre Vârșet și Panciova, care e românesc. Nu voia să creadă, mai puțin că prima comună din fața Belgradului, Ofcea, care înșela cu numele ei slav este pur românească¹⁴⁷. Am luat atunci de pe masă statistica maghiară, care nu putea fi bănuită de parțialitate sau, încât da, nu în favoarea românilor, și i-am probat, comună cu comună. Vădit jenat, Profesorul recunoscă că am dreptate, încercă o scuză: „N-aș fi crezut niciodată să fie aceasta cu puțință. Știi ce s-a întâmplat? Acum îmi aduc aminte. Cartograful meu e sârb, nu m-am gândit la aceasta și chiar de mă gândeam nu i-aș fi bănuit onestitatea științifică.”

Și din aceasta se poate vedea câtă ardoare, patimă, puneau sârbii în propaganda lor și câtă nepăsare, noi. Ei vedeau că la noi e slăbiciune și suficiență, prea multă încredere. Nu, nu s-a pierdut degeaba Banatul. Asta trebuie fixat pentru urmașii care vor voi să repare fatala greșeală. O greșeală numai? Nu, serii de greșeli, de acuzații, de contraacuzații, de simple manevre de politică internă.

Ne-am entuziasmat și, mărturisesc, m-am mirat când Ion I.C. Brătianu a pus-o, pentru întâia oară, această chestiune a Banatului, Cadrilaterul acesta dintre Dunăre, Tisa, Mureș și Carpați, ca o condiție, cheazășie a noului stat român. Eram fericit că se găsește, prin atâta ignoranță generală, un om de stat și încă tocmai acela care trebuia, șeful guvernului, ce, spre norocul nostru, e la cârmă, în care vorbesc, limpede, intuițiile istorice, geografice, biologice, naționale și internaționale ale statului român. Urmăream cu mare mulțumită tenacitatea cu care Ion I.C. Brătianu condiționa însăși intrarea noastră în război de recunoașterea acestor hotare. Tenacitatea sa a învins. Bănatul ne-a fost recunoscut integral și un tratat fu semnat în acest sens, între noi și Franța, Anglia, Italia și Rusia¹⁴⁸.

---

¹⁴⁷ Localitatea este menționată documentar (Pomelnicul de la Krușevo) la sfârșitul veacului al XVII-lea. În cursul veacului următor, a primit câteva familii de ardeleni deportați din Munții Apuseni după răscoala lui Horea, inclusiv pe fiul său, Ion Nicola. În 1813 au mai sosit câteva familii românești din Clec, sat lângă Becicherechiul Mare. În 1880 avea 1.413 locuitori aproape toți români, în 1941 avea 1820 locuitori români, în 2001, erau 940, iar astăzi sub 700!

¹⁴⁸ Referire la Tratatul de alianță al României, pe de o parte cu Rusia, Franța, Marea Britanie și Italia, la București în ziua de 4/17 august 1916, prin care se recunoștea României teritoriile românești aflate sub stăpânirea Austro-Ungariei: Banat, Transilvania, Crișana,

Ion I.C. Brătianu va săvârși acum prima greșeală. Neglijează să ia și iscălitura Serbiei, a statului interesat, ceea ce nu întâmpina nicio greutate atunci și ceea ce-i va da mai târziu Serbiei pretextul eschivării că pentru ea acest tratat nu există, că ea nu a luat niciun angajament, că pe ea nu o angajează iscălitura Rusiei, care nu putea ceda ce nu era al ei. Pe urmă a venit cealaltă greșeală, mare, de a fi stat la Conferință, până ce a pierdut tot, până la ireparabil, până a nu-i lăsa urmașului altă posibilitate decât de a iscăli ... dezastrul, care era al său. Conflictul politic al lui Ion I.C. Brătianu cu Aliații s-a dezvoltat într-un conflict personal. „Cei patru” care croiau hotarele (Wilson, Lloyd George¹⁴⁹, Clemenceau și Orlando¹⁵⁰) nu mai aveau nici raporturi personale cu Brătianu. Atunci au tras hotare de pedeapsă României, ca să o silească astfel să-și schimbe delegatul la Conferință, să-l trimită pe Take Ionescu, căruia să-i dea hotarele lui, care, față de cele ce s-au tras și au rămas, să însemne un mare triumf și personal pentru Take Ionescu. Aceste hotare treceau undeva deasupra Panciovei, lăsau la noi Vârșetul, Biserica-Albă, Becicherecul și Chichinda și rolul lor era mai mult de a-i da Belgradului o acoperire militară, strategică. Mai aveau un avantaj aceste hotare, trebuie să recunoaștem, chiar peste cele ale integrității, dacă le-am fi putut avea: erau liber consimțite de sârbi, purtau iscălitura lui Pasici¹⁵¹, în convenția încheiată la Londra între cei doi bărbați de stat Take Ionescu și Pasici¹⁵², sub președinția ministrului de externe al Angliei, Balfour. Brătianu nu s-a retras, n-a primit avertismentul, și n-a plecat din Paris, până când Aliații trebuiau să încheie Conferința și să parafeze tratatele. Atunci, bietul Pichon, ministrul de externe francez, de la gară încă a căutat să-l reîntoarcă pe Ion C. Brătianu, îngrozit el însuși că rămân acele hotare de pedeapsă, Ion I.C. Brătianu a plecat însă trântind ușile¹⁵³. Omului lui Pichon nu i-a mai strigat decât prin fereastra vagonului:

Maramureș, Bucovina. Din partea României, a semnat prim-ministrul I.I.C. Brătianu, din partea Rusiei, Stanislas Poklevski-Koziell, contele de Saint-Aulaire, Sir George Barclay, baronul Carlo Fasciotti.

¹⁴⁹ David conte de Dwyfor Lloyd George (1863–1945), om politic britanic, prim-ministru (1916–1922).

¹⁵⁰ Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952), om politic liberal italian, prim-ministru (1917–1919).

¹⁵¹ Nikola Pasić (1846–1926), de mai multe ori a fost prim-ministru al guvernului sârb, filorus.

¹⁵² Au existat astfel de întrevederi între Take Ionescu și Nikola Pasić în octombrie 1918, înainte de Conferința de Pace. Take Ionescu era președinte al Consiliului Național Român, dar nu avea nicio împuternicire oficială. „Deși Ionescu își depășea atribuțiile, întrucât nu deținea niciun post oficial, se știe că el și Pasić au ajuns la o înțelegere în disputa sârbo-română cu privire la Banat, că făcuseră planuri împreună cu Venizelos pentru o federație balcanică și că toți erau de acord să își sprijine reciproc pretențiile. Eforturile lui Ionescu erau totuși zadarnice, fiindcă Brătianu nu era dispus să coopereze cu statele mici din Europa Centrală și de Est”. (Apud, S.D. Spector, *Op. cit.*, pp. 54–55).

¹⁵³ Nemulțumit în legătură cu unele prevederi ale Tratatului de Pace și cu atitudinea discriminatorie față de statele mici, I.I.C. Brătianu părăsește Conferința la 2 iulie 1919 și la 7 iulie era la București, unde va continua să protesteze. În 12 septembrie va demisiona din fruntea guvernului.

—Dacă nu mi se dă tot, cele mai rele hotare pentru mine vor fi cele mai bune.

Nenorocit minut. Aliații nu i-au dat tot și paradoxul din gara Lyon s-a prefăcut în dramă, drama hotarului nostru bănățean. E bine însă să se cunoască, de toți, de cei de acum, cât și de cei din viitor, că hotarul bănățean e hotar de pedeapsă. Vor veni alte generații, de altă demnitate sau puțințe, care nu vor să rămână pedepsite pentru greșelile antecesorilor lor.

Dar, nici aceasta nu era încă totul. Îl poți pe un popor nedreptăți, violenta, pedepsi. El nu va pierde însă decât la ceea ce renunța el. E o axiomă. Brătianu nerenuțând la nimic, salva dreptul la tot. Dar așa a făcut? Îi plăcea lui Ion I.C. Brătianu să asemuiască politica sa cu cea a tatălui său în chestia Basarabiei. Rezistă comparația? Ion Brătianu a rămas din cauza Basarabiei până la moarte ostil Rusiei și această ostilitate a rămas moștenire și generațiilor următoare. Între relațiile dintre România și Rusia stătea un permanent cadavru: raptul din 1812¹⁵⁴! Ion I.C. Brătianu, peste un an, s-a dus la Belgrad ca la o Canossă, iar pentru urmașii săi nici amintirea atitudinii sale din Paris nu mai există. Dimpotrivă, cu rost și fără rost, ei dau asigurări tuturor, și aceluia care nu le cer, ca nu cumva să mai poată cineva crede altfel, că hotarele României sunt definitive, că România nu mai are nimic de revendicat, ceea ce, evident, este profund de umilitor, dureros, mai ales pentru cei rămași dincolo, cărora nu li se pot lua până și nădejdiile... Niciun partid n-are dreptul acesta, nici unul să nu identifice Națiunea cu slăbiciunile lui, care îi sunt proprii.

În ce-l privește pe Take Ionescu, atitudinea sa a fost tot atât, dacă nu și mai reprobabilă, criticabilă. În rivalitățile lor personale și de partid, să zicem și de concepții, cei doi șefi se sprijineau, fiecare, pe alți factori. Ion I.C. Brătianu se bucura de încrederea regelui Ferdinand, necontrolat, nelimitat, absolut. Take Ionescu, de cea a străinătății. Era mândru de un titlu de „mare european”, pe care i-l decernase Clemenceau. Dar nimic nu se dă pe gratis. Totul trebuie slujit, meritat. Take Ionescu avea o singură datorie în străinătate pe care nu și-a împlinit-o: să apere tratatul lui Brătianu, care nu era al lui Brătianu, ci al României, să nu producă nicio breșă într-o unitate, care era în acest scop necesară, să evite până și impresia că Aliații ar putea constitui în România alt guvern, care să le fie favorabil.

Căci evident și Aliații se aflau în foarte mare jenă. Nu le era ușoară hotărârea între noi și slavi. Controversa apoi nu era singură, ea se interpenetra cu alte numeroase conflicte de această natură. Atunci se țineau în compensații, într-un fel de echilibru, Aliații. Sau examinau cu grijă părțile slabe ale tezelor în luptă și căutau breșele prin care să poată să se strecoare mai ieftin. În cazul concret, chestiunea se punea pentru Aliați astfel: dacă satisfac teza sârbească, îl nemulțumesc pe Brătianu, dacă satisfac pe cea românească, supără toată Iugoslavia. Și teza noastră

---

¹⁵⁴ Prin pacea de la București, încheiată în 1812, între Rusia și Turcia, Rusia a anexat Basarabia, care aparținea principatului Moldovei.

din nenorocire avea și alte părți slabe. Întâi, pacea de la București. Cu toate că ea a fost rezultatul unor forțe majore, revoluția rusească, defecțiunea Aliatului din Răsărit, care ne-a lăsat izolați, încercuiți, încât pacea a trebuit să o încheiem, chiar cu aprobarea Alianților, ea totuși n-a fost de natură, mai ales prin atitudinile guvernului nemțofil din Iași, a întări, ci de a slăbi poziția noastră. A doua, primisem Basarabia în plus, care nu era în tratat, Basarabia, ce-i drept luată de noi, prin alte noi jertfe, dar pe care Alianții totuși trebuiau să ne-o confirme și încă cu prețul supărării Aliatului rus, care, oricât trădase, dar până-n trădare colaborase cu jertfa sa imensă, de mai multe milioane de morți, la victoria comună. Cu toate aceste slăbiciuni, părerea mea nestrămutată e că opunându-le Națiunea unitatea ei, în chestiunea Banatului, nu se putea trece peste ea. Era greu de a sfârteca unilateral un tratat, de pe care, deși lipsea semnătura Americii, stăteau acolo ale Franței, Angliei, Italiei. Era greu de a cădea în aceeași vină pe care Alianții nu i-o iertau Germaniei, de a fi declarat tratatul ei cu Belgia petec de hârtie. Căci pentru România mai pleda un argument. Ea nu era silită a lua parte la Război, ca Serbia, care era cauza însăși a războiului. România putea beneficia de neutralitatea ei, pe care de bună voie și-a sacrificat-o.

Take Ionescu nu era însă de părerea aceasta. El îmi aducea de multe ori obiecțiunilor mele scuza și explicația sa.

„Eu nu cer ce știu că nu mi se dă.”

Altădată îmi spunea:

—Dragă Bocu, eu te admit că suferi și te torturi ca bănațean, dar ce vrei să fiu eu mai bănațean ca Goga, care nu e de părerea ta.

Mărturisesc că mă durea argumentul din urmă și stăteam dezarmat în fața lui.

În faptă, O. Goga era cel care trata cu sârbii, cu Vesnich și ceilalți. A trata cu sârbii însemna a-i admite. O. Goga m-a chemat și pe mine de mai multe ori la acele consfătuiri, i-am răspuns consecvent că eu n-am ce să discut asupra unor teritorii, care nu pot forma obiect de discuții. L-am susținut pe Brătianu din tabăra lui Take Ionescu, sincer, integral, hotărât, fiindcă la renunțări era totdeauna timp.

Și pot spune că am sacrificat o prietenie, intimă, caldă, profundă, pentru o credință a mea, care era și mai profundă. Mă gândesc și azi cu duioșie la atâtea discuții, explicații, câte am avut cu Take Ionescu. Mi-a spus că eu sunt torturat ca bănațean, în realitate, cred că torturat era el. Și avea o adevărată necesitate să se explice cu mine, să obție de la mine nu știu ce absolviri, pe care eu nu i le puteam da. Aceasta l-a jignit până la urmă, într-atât, – fiindcă, om incontestabil superior, era de tot atât de mare sensibilitate de spirit și de suflet, – încât s-a îndepărtat, răcit, de mine și până la moarte nu s-a mai reconciliat.

Eu nu-i port, nici azi, nicio supărare și-i cer iertare până și umbrei sale dacă l-aș fi supărat eu. Fiindcă-n această chestiune n-am urmat voia mea, ci a unor porunci, mai tari, superioare, ancestrale. Nu porniri vandale sunt în mine, de dărâmare de altare, de răsturnare de idoli. Nici veleități orgolioase de a mă ridica pe mine prin ridicarea chestiunilor. Nu. Vreau să se știe adevărul, ca cei rămași în nedreptate să

nu cadă în deznădejde. Vreau să se știe că în aceste hotare nu sunt sancțiuni imanente, ci greșeli omenești, reparabile. Vreau să zdruncin încrederea în trăinicia unui lucru efemer, împotriva căruia se răzvrătește nu numai istoria noastră, ci toate legile biologice. Vreau să se știe că hotarul bănățean este un hotar de pedeapsă, care ni s-a dat pentru păcatele noastre...

Aceasta cu atât mai mult, cu cât cei doi mari bărbați pot suporta adevărul. Fiindcă faptele mari, pe care le-au săvârșit ei și care îi trec la nemurire, sunt ale lor, dar vinele nu sunt numai ale lor. Vinele, cum am mai arătat și în 1923, în Parlament, sunt ale întregii generații, surprinsă de lucruri prea mari, pentru care nu era suficient pregătită. Cum era să stăruie ei în mai mult, într-o societate în care până și visătorii, poeții, se mulțumeau cu mai puțin?

Pe când Ion I.C. Brătianu sta ferm, în neutralitate, față de Aliți, pe temeiul integrității, apăreau articole, studii, care îl descurajau în intransigența sa. Societatea noastră era speriată de ce căpăta și nu o dată se auzeau glasuri: „*avem de unde lăsa*”, „*nu fiți lacomi*”. Nici Italia nu era lăcomă și nu se prăpădea desigur fără cei 3 km pătrați dintre Fiume și Șușak, pe care i-a adus insurecția lui d'Anunzio¹⁵⁵ la patrimoniul italian. Dar Italia a pus pe cartă lui d'Anunzio tot. Și din efervescența din Fiume a răsărit renașterea mussoliniană, fascistă, romană. Precum din înfrângerea noastră în Banat se trage moralul nostru de învinși, pe care nu l-au putut schimba toate bucuriile de ceea ce am câștigat.

Instinctul nostru pierdea simțul just al limitelor... Cine știa în București unde sunt limitele juste? Cine venea înainte de război prin Becicherec¹⁵⁶, prin Doloave¹⁵⁷, Panciova¹⁵⁸, Satul-Nou¹⁵⁹ sau măcar în Timișoara? La adunarea lui Murgu de pe

---

¹⁵⁵ Gabriele D'Annunzio (1863–1938), scriitor italian, unul dintre cei mai înflăcărați militanți pentru intrarea Italiei în război și în susținerea intereselor sale. Apropiat al lui Benitto Mussolini.

¹⁵⁶ Becicherecul Mare, azi Zrenjanin în Serbia, fost centru administrativ al fostului comitat bănățean Torontal.

¹⁵⁷ Localitate mixtă, din sudul Banatului sârbesc de astăzi, în apropierea Panciovei. Menționată documentar la sfârșitul veacului al XVII-lea, inițial avea majoritate românească. La 1882 erau 1.448 români, iar la mijlocul secolului trecut, 1664 români și 2.788 sârbi. Astăzi localitatea are cam 7.000 de locuitori din care 1300 români.

¹⁵⁸ Oraș în sudul Banatului sârbesc, în apropierea Dunării, în dreptul capitalei sârbe Belgrad. Majoritatea o au și au avut-o sârbii, dar există și o mică comunitate românească. Nume românești apar în documentele bisericești, încă la începutul veacului al XVIII-lea. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea au existat instituții de credit românești, asociații culturale, parohie (și astăzi există o capelă românească), ziare și publicații. Se poate spune că, deși proporțional populația românească este în număr mic și astăzi, Panciova este un centru cultural important al minorității românești din Serbia.

¹⁵⁹ Satul Nou, localitate mixtă la 18 km de Panciova, spre Vârșeț. În 1869 erau 5.563 români și 1.461 sârbi, în 1921 erau 5.130 români, 937 sârbi. Astăzi numărul românilor este mai mic de 3.000 de suflete.

Câmpia Lugojului au mai fost C. Rosetti, Iepureanu¹⁶⁰, dar pe urmă cine a mai fost? Geambașii, care cumpărau cai pentru armata română. Sfortările neamului nostru pentru recucerirea Tisei erau lăsate sortii lor. Bietul nostru neam! Turcii n-au mai lăsat din el decât vreo 40 mii familii și acelea retrase în munți. Dar din rezervorul ardelean, oltean, mehedințean, gorjean au venit cu sutele de mii, să umple golurile. Cum au răzbătut ei, fără conducători, printre sutele de mii de străini aduși din toată Europa, de împărații din Viena, să inunde din nou șesul de pe care s-au retras și să înainteze, pas cu pas, iar până-n Tisa. Cum a putut el înfrânge atâtea asupriri, materiale și spirituale, ere de fier, stratimiroviciene¹⁶¹, împilări, austriece, maghiare, și să se redreseze, cu ostentație, tocmai în fața Belgradului? Ofcea din fața Belgradului este o fortăreață din cimentul celui mai teribil sânge românesc. Ungurii aici au deportat, după Revoluția din 1784, seminția lui Horia, Cloșca și Crișan. Nu-i un păcat, strigător la cer, ca Războiul să întrerupă această evoluție, să o înfrângă în plină desfășurare? „Tribuna” din Arad, ziar zilnic, avea în Satul-Nou, de lângă Panciova, 100 de abonați.

Tristul adevăr este că periferiile sunt lăsate și azi singure în atâtea sfortări, dar atunci? Străinii cunoșteau mai bine aspirațiile teritoriale românești. Se cunoștea, de mai mult de un secol în cabinetele europene, harta secretă a iredentei românești. În 1787, Caterina II preconiza restaurarea Daciei cu frontiera Dunărei și Tisei, ca un stat tampon între Rusia, Turcia și Austria¹⁶². Pe statuia ecvestră din Viena a lui Iosif II stă gravat „*Rex Daciae*”. Niciun călător, care a umblat de atunci prin Banat, n-a putut fi mistificat privitor la caracterul acestui pământ. Griselini, Thornton, Thouvenel, Demidoff, Kanitz, Saint-Marc Girardin, Picot vorbesc de Banatul de Temesvar ca de un pământ românesc¹⁶³. Prokesch-Osten¹⁶⁴, ambasadorul Austro-

¹⁶⁰ La a doua adunare națională a românilor bănățeni de la Lugoj, din 15/27 iunie 1848, convocată de Eftimie Murgu și la care au luat parte 10–15.000 de oameni, au fost prezenți și trei revoluționari moldoveni: Lascăr Rosetti, Alecu Russo și Manolache Costache Epureanu.

¹⁶¹ Se face referire la mitropolitul de Carloviț, Stefan Stratimirović (1757–1836), înscăunat în 1790 și perceput ca unul dintre ierarhii ce făceau eforturi de sârbizare a populației românești ortodoxe, aflate sub autoritatea sa.

¹⁶² Referire la proiectul nerealizat privind constituirea unui stat-tampon între imperiul țarist și cel austriac, așa-numitul regat al Daciei, nutrit o clipă de cei doi monarhi menționați în textul lui Sever Bocu.

¹⁶³ Toți cei menționați sunt călători străini care au făcut ample mențiuni despre români: Francesco Griselini, *Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*, Vienn, 1779; Thomas Thornton, *État actuel de la Turquie, ou description de la constitution politique, civile et religieuse du gouvernement et des lois de l'Empire Ottoman, des finances, des établissements militaires de terre et de mer, des sciences, des arts libéraux et mécaniques, des mœurs, des usages et de l'économie domestique des Turcs, et autres sujets du Grand-Seigneur; auquel on a ajouté l'état géographique, civil et politique des Principautés de la Moldavie et de la Valachie, d'après les observations faites*

Ungariei la Constantinopol, precizează în preajma Conferinței din Paris, de la 1856¹⁶⁵, aspirațiile românești textual: „Românii tind la un stat independent, cu Bucovina, părțile românești din Transilvania și Bănatul cu Balcanii ca frontieră”.

Eu nu-i voi tăgădui politicii lui Take Ionescu prevederea. Trebuie să recunosc că timpul l-a justificat, pe el, până într-atât încât Brătianu să schimbe brusc de front, să-și abandoneze toată politica sa de tratat, să-l accepte pe Take Ionescu, integral. Politica lui Take Ionescu de la Conferință, direct slavofilă, se va dezvolta prompt în „Mica Antantă”¹⁶⁶, foarte criticată, la început, de Brătianu, ca pe urmă să fie subit acceptată într-atât, că am putut întrebuița în 1923 la adresa partidului liberal următoarele cuvinte: „dac-ar trăi Take Ionescu, ar trebui să vă înscrieți direct la dânsul, într-atât i-ați expropriat toată politica, toate ideile, sau să fie silit să și le abandoneze el, ca să se deosebească de d-voastră”.

Evident, în materie de politică externă nu există niciodată cuvânt ultim, este totdeauna altul mai ultim. De aceea, nicio politică externă nu poate scuza renunțările. Amicii în politica externă nu se plătesc cu teritorii, nici cu sânge. Neamul românesc nu poate renunța la 500.000 de români, de dragul Alianțelor. E preț prea mare. De aceea am susținut la Paris politica lui Brătianu, politica de tratat, am susținut-o și când el a încetat de a o mai susține, o susțin și azi și o voi susține, până când sângele celor 800 de mii nu va fi răscumpărat integral.

Căci o Națiune care nu e unită pe nimic, nici pe chestiile de teritoriu, externe, nu e o Națiune. E numai un popor. În fața străinătății, o Națiune trebuie să fie unită, oricât ar fi divizată înlăuntru. Noi n-am fost așa la Paris. Cât de violenți, de cunoscuți de răi în urile lor sunt sârbii, au fost capabili să se unească în fața Conferinței, sciziparitățile lor temperamentale să amuțească, iar propaganda lor să străbată atât de intens, încât femeile americane să se îmbrace la balurile lor în costume „à la tragedie Serbe”. În acest timp, șefii noștri politici soseau certați la

---

pendant une résistance de quinze ans tant à Constantinople que dans l'Empire turc; par... Traduit de l'anglais par M. de S.I., I-II, 2 vol. Paris, 1812. Ediția engleză a apărut începând din 1807. Édouard Thouvenel, La Hongrie et la Valachie (Souvenir de voyage et notices historiques) par m... Ouvrage accompagné d'une carte détaillée du Bassin du Danube, Paris, 1840; Anatole Démidoff, Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Exécuté en 1837 par... Édition illustrée de soixante-quatre dessins par Raffet, Paris, 1840; F. Kanitz, Serbien, Leipzig, 1868; Girardin Saint-Marc, Souvenirs de voyages et d'études, par... I-II, Paris, 1852-1853; Emile Picot, Les Roumains Macédoniens en Autriche et en Hongrie, în „Albumul Macedo-Român”, București, 1880; Idem, Les Roumains de la Macedoine în „Revue d'Antropologie”, nr. 3, 1875, 48 p.

¹⁶⁴ Anton von Prokesch-Osten (1795-1876), diplomat în serviciul Austriei, ambasador la Sublima Poartă (1855-1871).

¹⁶⁵ Prin care, după războiul Crimeei, se redesena harta politică a Europei.

¹⁶⁶ Sistem de alianțe încheiat între România, Cehoslovacia și Iugoslavia (1920-1921), prin care se urmărea menținerea prevederilor tratatului de la Versailles și împiedecarea manifestărilor revizioniste în regiune.

Paris, neuniți, evitându-se unii pe alții, amănuntul meritând interesul cronicarului: Brătianu și Take Ionescu nici mâna nu și-au întins 4–5 luni, cât au stat la Paris. Supărați că Brătianu nu le-a dat atenție la Quai d'Orsay, Take Ionescu împreună cu Nicolae Titulescu au părăsit Parisul în toiul Conferinței și s-au dus la Nisa, ca și cum Bănatul sfâșiat prețuia mai puțin decât o ambiție jignită. Aci așteptau ca vreo telegramă să le anunțe căderea lui Brătianu. Telegramele le-au anunțat căderi, dar nu a lui Brătianu, ci a Bănatului. Această oarbă neunire, această sfărmară de forțe a fost comandamentul înfrângerii, temelia dramei pe care se clădește orice act de stat, nefast, pornit din această politică a urilor dezlănțuite, pentru a nimici cu o răzbunare personală înseși destinele unui neam.

Nota: Reproducerea textului memorialistic s-a făcut după: Sever Bocu, *Drumuri și răscruci. Memorii*, vol. I, Timișoara, 1939, pp. 119–209. Ed. II-a, Sever Bocu, „*Drumuri și răscruci. Memorii*”, Ediție îngrijită de Cornel Ungureanu și Viorel Marineasa. Introducere și tablou cronologic – Viorel Marineasa. Cuvânt înainte – Vasile Bogdan. Postfață – Cornel Ungurean, Editura Marineasa, Timișoara, 2005, pp. 175–280.

11. Opt luni în Kiev

Conferință ținută de dl
SEVER BOCU

Duminecă 19 martie 1933, în cadrul de conferințe
ale Institutului Social din Timișoara

Doamnelor și Domnilor,

Opt luni de zile, cât am stat în 1917, la Kiev, trimis de Marele Cartier General din Iași, ca simplu locotenent, pentru a mobiliza pe prizonierii noștri și a-i constitui în Legiunile de Voluntari pentru dezrobirea pământului lor străbun de sub jugul maghiar și habsburg, n-am scăpat o clipă de sub obsesia unei întrebări: prin ce legături misterioase se leagă înfăptuirea unității noastre – ce părea pentru toți gânditorii politici și să recunoaștem pentru majoritatea oamenilor politici români o himeră – de acest oraș moscovit, mama orașelor ruse, cum i s-a zis prin importanța ce o lua, mai ales după căderea Constantinopolei, ca moștenitoare a Bizanțului, ce-i da titlul de a treia Romă, ca centru spiritual al Bisericii Orientale, de unde comanda cu forță de dictatură vocea mitropolitului din Kiev. Există vreo corelațiune spirituală între drumul Unirii ce trece prin Kiev și aceste tradiții, cari ne-au atașat pe noi definitiv prin credință de Orient, mai rămânând legați de Occident numai prin limbă, între Petru Movilă, strălucitul metropolit al Lavrei din Kiev, reformatorul și reanimatorul credinței ortodoxe, și poate între însuși metropolitul nostru Andrei Șaguna, discipol vizibil, în opera sa religioasă, al lui Petru Movilă este greu de stabilit, dar constituie incontestabil una din acele realități misterioase, insondabile ale războiului nostru, de care el este dominat în tot ansamblul lui de fapte.

Căci meditănd și interpretând just realitatea, este imposibil a nu recunoaște că ea nu este altceva decât expresiunea voinței divine, de care luăm cunoștința numai postum faptei prin interpretarea și revelația realității.

Evoluția istorică rupe toate legăturile noastre cu Răsăritul mai bine de un secol. Dincolo de Prut nu mai este pentru noi altceva decât marele necunoscut, dușman nouă, necunoscut de care ne temem prin instinct. Deodată din orânduirea evident al unui alt plan decât al nostru, plan divin, Răsăritul ne devine iar prieten, care ne deschide larg brațele lui ca altădată și noi, românii din Dacia Ripensis și Dacia Superioară, ne vedem zvârliți intempestiv pe aceste drumuri ale Răsăritului, cari totuși nu ne erau complet străine.

Acestor sentimente vagi, nedeslușite, colective, nu personale, dădeam expresie, desigur, când în ziarul „România Mare”, pe care l-am redactat în Kiev, scriam la 21 septembrie 1917 următoarele:

„Ne gândim la ciudata și misterioasa logică a împrejurărilor, care ne asvârle pe noi, românii din Ardeal, prin imensitățile Rusiei. Cine și-ar fi putut închipui, că ultimul act al luptelor noastre spre libertate, spre iredentă, avea să se desfășoare pe pământul Rusiei? Care imaginație, cât de înaripată, putea visa că aici, pe măgurile Niprului, avea să se formeze armata națională a Transilvaniei, de unde să pornească spre desrobirea pământului străbun? Că acest Kiev avea să se amestece odată într-un mod atât de direct în istoria noastră națională. Că în marșul lor spre sacrificiu, falnicele batalioane ardeleni aveau să treacă peste pământul Basarabiei, și să-l cutremure, într-o nedeslușită și vagă trezire, din somnul îndelung și mortal.”

Cât mister, dar în aceeași vreme și câtă rațiune nu a pus Provedința în această întâlnire a ardelenilor cu basarabenii! Ea fu hotărâtoare pentru viața românească din Basarabia. Ea fu munca unor fanatici, cari prin idealismul lor fără margini, prin marea lor sinceritate, nimereau drumul tainic la inimele basarabenilor. Ofițerii ardeleni fură adevărați sămănători de idei și de sentimente românești printre universitarii basarabeni. O legătură se făcu între lagărul de prizoneri din Darnița și studenții basarabeni și luă naștere pe urma ei prima societate universitară românească în Kiev¹. Dar nu mai puțin important fu și rolul soldaților noștri. Prin uliți, piețe, gări, ei găsiu contactul cu soldați și țărani basarabeni, răspândind pretutindeni contagiunea ideilor și sentimentelor naționale.

Dar Corpul Voluntarilor Români, să nu se creadă, că s-a născut așa de la sine, ușor, ca o necesitate, recunoscută de toți din primul moment. O, nu, a trebuit o întreagă luptă prealabilă, ca el să poată lua naștere. Nu mai insist asupra ei, voind să evit tot ce poate fi polemic din conferința mea. Dar sunt silit să fac amintire de ea, ca să se dovedească înc-o dată, că nici prin înființarea acestui corp nu s-a întâmplat, ceea ce au voit oamenii, ci ceea ce a decis o voință peste noi și că pe de altă parte, voluntarismul nostru nu era o simplă imitație ceho-slovacă sau iugoslavă, națiuni cari la începutul formării corpului nostru de voluntari aveau deja legiuni formate, încât noi am găsit în primăvara anului 1917 divizia ceho-slovacă, al căror șef politic era dl Masaryk, actualul șef al statului ceho-slovac, iar o divizie iugoslavă, din cari amicii noștri iugoslavi au știut trage atâtea foloase politice exagerate, fusese trimisă chiar la începutul războiului nostru, pe frontul dobrogean, ca sa lupte contra bulgarilor inamici comuni ai noștri și ai lor. Noi românii, însă, printre națiunile oprimate din Austro-Ungaria, nu eram în coadă, ci în frunte și din primul moment am preconizat ideea legiunilor ardeleni și

---

¹ În 24 martie 1918 a fost înființat la Kiev „Cercul studentelor și al studenților români din Basarabia și de peste Nistru”, sugestiv intitulat „Deșteptarea”, sub președenția lui Virgil Bogos.

bănățene, ca o idee a noastră, pe care însă micimea rivalităților interne au împiedecat să se înfăptuiască la timp.

Îmi aduc aminte, că a doua zi după sosirea mea în Kiev, într-o duminică, după amiază, i-am făcut împreună cu amicul meu dl Ghiță Pop, fost subsecretar la culte în guvernarea trecută, o vizită d-lui Masaryk în Kiev. Am stat la dânsul o după amiază întreagă și am stabilit cu el, tot planul de ansamblu și de detaliu al luptei noastre insurecționale comune, contra inamicului comun, contra propriului nostru stat, contra monarhiei austro-ungare.

În momentul discuțiilor noastre situația pe fronturi era următoarea: pe frontul oriental – armata română retrasă pe Siret și în refacere, armata rusă în început de desagregare; pe frontul din Salonic – inactivitate și inerție; pe frontul occidental – odihnă, luare de respirație după Verdun. Se tatona la Viena, prin scrisoarea împăratului Carol către Clemenceau, pentru încheierea unei păci separate.

Din examenul situației făcută de noi, în trei, am hotărât următoarele:

Să dăm noi, cetățenii austro-ungari, lovitura de grație fostului nostru stat, indiferent de soarta războiului, să creem între noi și fosta noastră patrie ireparabilul, imposibilitatea unei reconcilieri (peste 1 și jumătate milion de oameni valizi, tineri câți prizonieri austro-ungari ne aflam numai în Rusia), decretând disolvarea statului și detronarea dinastiei. Pentru executarea acestui plan am hotărât convocarea unui congres într-una din capitalele statelor neutre – aleseserăm Stokholmul pentru luna septembrie. Congresul să se compună din vreo 300–350 de delegați ai legiunilor cehe, române, slovace, sârbe, rutene. De cheltuieli pentru cehi, slovaci, sârbi, ruteni, întreaga sarcină o lua asupra-și Masaryk, iar pentru români ni se impunea nouă să le obținem de la guvernul din Iași și dl Masaryk să facă o vizită la Iași.

Ne-am despărțit cu obligațiunea de a ne pune imediat pe lucru.

M-am adresat guvernului din Iași printr-o scrisoare adresată Ministrului de Interne de pe atunci, dl Alexandru Constantinescu, unul dintre cei mai puternici organizatori civili ai frontului românesc.

Mi-a răspuns prin curier: că-l primesc cu plăcere pe dl Masaryk, despre a cărui importanță căutasem să-i conving, numindu-l printr-o grandilocvență a mea, primită cu zâmbete pe atunci, de președinte al republicii ceho-slovace, dar că în privința adunării din Stokholm trebuie să mai reflectăm, deoarece dl Brătianu crede că din cauza cheltuielilor ar fi destul dacă fiecare națiune ar trimite 5–6 delegați, în loc de 50–60 cât cerusem eu în înțelegere cu dl Masaryk.

I-am arătat acest răspuns d-lui Masaryk, care l-a cam descurajat, hotărându-l să plece la Iași, ca eventual acolo să convingă guvernul nostru.

Am fixat apoi cu dl Constantinescu programul vizitei d-lui Masaryk la Iași. I s-a făcut d-lui Masaryk o primire, aproape ca unui șef de stat, în Iași, primire despre care relatează pe larg ziarul „România Mare”.

El s-a întors încântat din Iași, de pe frontul nostru, unde a văzut armata română, după Mărășești. N-avea cuvinte de elogi, de imnuri suficiente, la adresa

armatei, dar în privința adunării din Stokholm, mi-a adăugat, că guvernul din Iași nu are decât o comprehensiune militară a frontului, cea politică nu-l interesează și că n-a putut în consecință sa stăruie în ea. Am abandonat apoi, împreună, ideea Stokholmului și am hotărât să organizăm un mare meeting al națiunilor asuprite din monarhia austro-ungară în Kiev.

Am ținut acest meeting la 29 noiembrie în Kiev, în prezența a 10.000 de delegați ai națiunilor cehe, slovace, slovene, polone, croate, ucraine și sârbe. N-au lipsit din ea decât românii. Căci cu 24 ore mai înainte, prin ordin de zi, Colonelul comandant al corpului oprise participarea celor peste 2000 de voluntari români, ce se aflau în Kiev, pe motivul că „ei nu pot face politică”.

Am călcat acest ordin și m-am prezentat în acest meeting, la care au luat parte toate diviziile de voluntari, afară de români, toate misiunile militare ale Aliatilor în frunte cu generalul Tabuy, comisarul Franței în Ucraina, căci între timp Franța recunoscuse statul ucrain și am reprezentat acolo, împreună cu prietenii Ghiță Pop și Filaret Doboș (bucovineanul) pe românii din Transilvania, Banat și Bucovina. Am vorbit al doilea, după dl Masaryk care a ținut un lung expozeu în limba germană. Am vorbit în franțuzește neavând public român, dar am vorbit salvând impresia penibilă a disolidarizării românilor de la această acțiune, bagatelizată în cazul cel mai bun de oficialitatea noastră din Kiev, dar care mai târziu la masa albă a păcii a tras totuși în cumpănă atât de mult, încât a egalat, dacă nu a bătut jertfele noastre militare, disproporțional mai mari făcând să nască state noi sau să se mărească altele în detrimentul nostru, din aceste acțiuni, a căror faimă a ajuns până la Casa Albă din Washington ca acțiuni de fond moral. Pentru călcarea de ordin am fost dat în judecata Curții Marțiale, ministrul de război Iancovescu venise personal la Kiev să mă ancheteze, nu s-a mai dat însă niciun curs procesului și așa am scăpat nepedepsit. Ciudățeni de ale războiului.

Ar fi prea lung să vă citesc, măcar fragmente din discursul d-lui Masaryk, al meu sau al celorlalți reprezentanți ai naționalităților întrunite. Reproduc din discursul meu numai finalul:

„Fiecare din noi vede limpede ținta acestei lupte. Nicio adversitate, nicio diversiune nu vor putea să tulbure, niciun episod nu ne va putea împiedeca de a urma înainte. Orice s-ar întâmpla, suntem hotărâți a o continua până la biruința dreptului nostru care e și dreptul tuturor popoarelor asuprite. Orice mijloc, legal ori ilegal, pacinic ori revoluționar, ne este bun contra dușmanilor noștri. Niciodată și cu niciun chip noi nu mai voim să ne întoarcem în vechea noastră robie, niciodată nu mai voim să începem din nou calvarul suferințelor noastre naționale. Această luptă va fi cea mai înverșunată, cea mai sângheroasă, dar cea de pe urmă. Ea va trebui să se sfârșească fie cu zdrobirea noastră, fie cu deplina noastră libertate și dreptul de a dispune de noi, de soarta noastră și de viitorul nostru. Acest război ne-a unit și ne-a contopit sufletește cu frații noștri din România; jertfa comună ne-a înlănțuit; sângele vărsat împreună și pe care-l vom mai vărsa cu frenezie pentru cauza unității noastre ne-a înjghebat într-un singur bloc. De-acum nicio putere de pe fața pământului nu ne va mai putea despărți.

Facem aici jurământul că nu vom mai depune armele până la biruința întregă și de a merge cu tovarășii și frații noștri de suferință, polonii, ceho-slovacii, iugoslavii, ucrainii, italienii și francezii din Alsacia și Lorena, împreună cu același spirit de solidaritate, cu aceeași voință de a învinge ori de a muri.

Jos Austro Ungaria! Jos Germania!"

La urmă am votat următoarea moțiune:

„Atâta timp cât coalițiunea Puterilor centrale nu va fi învinsă, Polonia nu va putea să redobândească provinciile sale smulse de către Germania și Austro-Ungaria; românii nu vor putea să înfăptuiască unitatea lor națională; ceho-slovacii nu vor forma statul ceho-slovac independent; ucrainienii nu vor atinge idealul lor național; iugoslavii vor rămâne supuși jugului austriac și italienii nu vor realiza dreptele lor pretențiuni asupra provinciilor italiene din Austria.

Atâta timp cât Europa nu va fi primit o nouă organizațiune internațională, întemeiată pe principiile libertății și democrației, atâta timp cât polonii, cehoslovacii, românii, iugoslavii, ucrainii și italienii nu vor fi dobândit deplina lor neatârnavă și unitate națională, nu va fi pace durabilă în Europa și în lume.

Noi, cari suntem aici adunați în această adunare a națiunilor asuprite și dezmembrate, a națiunilor cari prin statele lor neatârnavă și amice vor să formeze de la Baltică până la Marea Neagră o stavilă împotriva expansiunii pangermane, declarăm voința noastră tare de a ne uni eforturile pentru înfăptuirea drepturilor noastre sfinte.”

Din colaborarea mea cu dl Masaryk și cu cehii, am păstrat, în afară de aceasta și o altă amintire, puțin cunoscută, uitată, dar care constituie un episod caracteristic de ce a putut produce războiul, situații dramatice, ce puteau să sfideze cea mai înaripată imaginație.

Izbucnirea revoluției din martie a avut, ca prim efect, explozia la viață a atâtor lucruri oprimate, cari până în ajun nu erau sau aveau numai o existență latentă, ascunsă, tăgăduită. Dintr-o dată marea unitate rusească a căzut sfărâmată în țandări, în peste o sută de bucăți, părți ale ei constitutive. Popoare noi deși slave, totuși distincte sau semi-distincte, rase deosebite fino-ugro-tatare sau chiar române, din care geniul rus credea a fi forjat o unitate, au ieșit ca din pământ salutând zorile libertății și determinând un curent federal sau precizări concrete de desfacere și de reluare a unor independențe absolute. Printre aceste națiuni, mai violentă și mai importantă a fost izbucnirea vitalității ucraine, care manifesta din primele zile ale revoluției veleități de independență. Marea discuție din presa europeană, începută încă înainte de război, dacă ucrainii, deși slavi, sunt și ei o ramură distinctă a marelui națiuni slave ca cea polonă, cehă, sârbă, slovacă, slovenă etc. sau numai o creațiune artificială, cum susținea presa rusă, a intrigilor germane, cu scopul de a sparge unitatea rusă, primea acum o confirmare eclatantă din partea națiunii ucraine însăși. Conștiința națională ucraină izbucnise cu forță elementară. Moștenirea lui Bogdan Hmielnicki și a lui Taras Sevcenko, marele poet ce a scris ca

și Mistral în limba ucraină în prima jumătate a veacului XIX, lua forme politice palpabile. Un parlament ucrain fu constituit, numită Rada și un guvern provizoriu. Ucraina își desfășura larg pavilionul său de stat cu pretenții de independență. Kievul devenise capitala ucraină și focarul mării mișcări centrifuge și de renaștere individuală și separatistă din Rusia. Un congres al acestor națiuni sau naționalități fu convocat în Kiev, care avu loc la 15 septembrie 1917. Însuși guvernul provizoriu din Petrograd trimise un comisar al său în acel congres, pe un fruntaș al vieții publice ruse cunoscut, Slavinsky.

M-am prezentat în acel congres, în mijlocul a peste 30 națiuni ale Rusiei, cu delegați foarte importanți, reprezentanți ai politicei, ai literelor, ai atâtor universități din întregul imperiu și am luat cuvântul în numele Transilvaniei și al Banatului.

Nu mă pot reține să nu vă citesc, autocitându-mă, câteva părți din acel discurs.

„Nu fără o adâncă emoțiune, chiar cu un sentiment de invidie salutăm această minune a vremurilor moderne, care e congresul naționalităților din Rusia, care ne-a fost prezentată totdeauna ca citadela barbară a asupririi naționale și politice. Sancționând adunarea d-voastră, ea a repurtat biruința cea mai mare, biruința asupra ei însăși, biruință care în ciuda tuturor vicisitudinilor este prevestirea triumfului final asupra dușmanilor ei exteriori, cari sunt și ai noștri.

După declarațiunea drepturilor omului prin Revoluțiunea franceză, Declarațiunea drepturilor naționale a popoarelor asuprite făcută de Revoluțiunea rusească ne pare evenimentul cel mai mare din istoria modernă. Alături de formula franceză Libertate, Egalitate, Fraternitate, istoria va înregistra formula rusească, dreptul popoarelor de a dispune singure de soarta lor, acel Samoopredelenie, de-acum înainte celebru și istoric.

Rusia revoluționară a învins și a răsturnat absolutismul personal al unui singur om; ea trebuie să meargă înainte, ea trebuie să doboare absolutismul național mult mai primejdios al popoarelor cari ne asupresc și ne împiedică în libera dezvoltare a vieții noastre naționale.

Biruința dv. pare de-acum înainte asigurată și neîndoelnică. Dar ea nu va putea să fie completă și definitivă, dacă ar tolera alături de ea tirania austro-ungară. Printr-o admirabilă viziune profetică, venerabilul dv. președinte, dl Grușevski v-a făcut să întrezăriți posibilitatea unui viitor în care popoarele din afară de Rusia se vor grupa împrejurul ei, unite prin puterea ideii de confederațiune națională. Ei bine, atâta timp cât monarhia austro-ungară va rămânea în picioare, ideea aceasta va rămânea nerealizabilă. Pentru a-i deschide drumul va trebui să abateți ultimul reprezentant al tendințelor de imperialism și de desnaționalizare.

Avem speranța că Rusia federală pe care o pregătiți va fi binevoitoare aspirațiunilor noastre atât în cursul războiului, cât și cu prilejul negocierilor de pace. Zdrobiți Austro-Ungaria, acest ultim parapet medieval și anacronic al tiraniei naționale, iată supremul țel ce vi se pune acum.

Făcând urările cele mai călduroase pentru izbânda lucrărilor d-voastră vă salutăm și strigăm: Trăiască libertatea tuturor naționalităților!”

Discursul meu a trezit un viu interes în Congres.

Iata cum raportează România-Mare asupra acestei intervenții, ale mele din congres.

„Congresul acesta a însumat tendințele politice a peste o sută de milioane de oameni și a unui teritoriu care cuprinde cel puțin patru cincimi din Rusia întreagă. (Siberia cere de asemenea autonomie). Viitorul Rusiei este al popoarelor adunate la acest congres. Cât de puternică e ideea federală se poate judeca după faptul că însăși puterea centrală din Petrograd, departe de a încerca o împotrivire, s-a închinat în fața acestui curent, trimițând un reprezentant oficial, pe dl Slavinski. D-sa a urmărit cu atențiune dezbaterile Congresului de la început până la sfârșit. A asistat de asemenea marele savant ucrain, dl Grușevski, astăzi șeful moral necontestat al unui popor de 30 de milioane, reprezentanții guvernului ucrain d-nii Vinnicenko și Șulghin, cari până la votarea legii federative prin Constitunată poartă titlul de secretari, dar în realitate întrunesc atribuțiile de miniștri ai Ucrainei. Printre numeroșii ziariști ședea și un ofițer francez, trimis al Statului major francez din Rusia, spre a-i face raport de lucrările congresului.

Și atunci va trebui să se recunoască deosebita însemnătate a acestui eveniment care a fost cuvântarea reprezentantului nostru. El a vorbit Rusiei de mâine, Rusiei federative făcându-i cunoscută lupta noastră și cerându-i ajutorul pentru desrobirea popoarelor din Austro-Ungaria. Aplauzele cari au urmat, mai ales după citirea traducerii rusești, au fost un răspuns de simpatie și de aprobare.

Cu deosebire pasajul din urmă care începe cu cuvintele sugestive: Sfărmați Austro-Ungaria, această ultimă cetățuie a imperialismului naționalist etc. a făcut o impresiune vădită și a fost ascultat cu multă atențiune. Dl Slavinski reprezentantul guvernului provizoriu a fost văzut plecându-se înainte și ascultând cu mâna strășină la ureche, după ce încă înainte de cuvântare venise personal să întindă mâna d-lui Bocu.”

Care a fost finalul practic al acestei intervenții? O strânsă prietenie și colaborare politică între mine și factorii statului ucrain, care a mers până la acte politice, de o incontestabilă importanță, nu numai practică, ci de o deosebită importanță de simbol, vizând raporturile nu numai prezente, ci de viitor între noi și marea națiune, megieșă cu noi, națiunea ucraină. S-au stabilit raporturi de prietenie între mine și dl Șulghin, care era ministru de externe, Vinnicenko, care era prim-ministru și mai ales Petliura, marele lor hatman, care era ministrul armatei ucraine, asasinat mișelește acum câțiva ani la Paris. Ce urmăream eu? Un vot din parte Radei, primul parlament ieșit din voința liberă, revoluționară a poporului ucrain, pentru recunoașterea drepturilor României asupra Basarabiei, Alsacia Lorena noastră deslipită de la sânul patriei mume prin raptul de la 1812. Îmi aduc aminte că în entuziasmul meu, îi scrisesem ministrului nostru de interne la Iași, Alexandru Constantinescu, făcându-i propunerea ca România să ajute la formațiunea statului ucrain cu un împrumut de stat, pe care-l fixasem la 50 milioane, căci între Petrograd și Kiev se făceau toate pregătirile de rupere, pe cari acest împrumut putea să le accelereze, iar un vot, ca cel pe care-l urmăream, mi se părea un vot de

extremă importanță istorică, peste contingențele ceasului de atunci. Iașul însă n-avea comprehensiunea justă a lucrurilor din Rusia, o afirm și azi, iar reprezentanța noastră diplomatică era hotărât sub sarcina acelor extraordinare vremi. Noi aveam în Petrograd un ministru și un consul în Odessa, pe lângă cari revoluția trecea ca un fapt divers. Poate era o naivitate împrumutul propus de mine! Două luni mai târziu, însă, Aliații recunoșteau Ucraina și generalul Tabuy era trimis comisar al Franței pe lângă guvernul ucrain, cu mijloace bănești nelimitate oferite guvernului ucrain pentru menținerea frontului și îndepărtarea lui de la pacea separată din Brest-Litovsk. Dar acest ajutor nelimitat venea prea târziu. Ucraina, care nu-și găsea ajutoare la timp nici la noi, nici la Aliați, se văzu silită să facă o alianță militară de circumstanță cu bolșevicii contra centralismului rus Kerenskiian din Petrograd, într-atât era de pronunțată ura ei contra Rusiei centraliste și de arzătoare dorința ei de libertate și independență, alianță pe care trebuia să o plătească în urmă scump, căci aliatul, odată dușmanul comun doborât, s-a întors perfid împotriva ei, gătuiind Ucraina și împrăștiind pe șefii de stat ucrain, prin Polonia, Paris, Berlin, Viena și la noi, iar luptele pentru izgonirea bolșevicilor continuând înainte prin hatmanul Petliura, cu sorți schimbăcioși, până la asasinarea lui mișelescă. Citeam într-un ziar francez, cu ocazia morții lui Petliura, că eforturile lui de a-i izgoni pe bolșevici și a recâștiga independența statului ucrain ar fi costat peste un milion de vieți. Las la aprecierea filozofilor și scepticilor să judece dacă ideea de stat ucrain, pentru care s-au aruncat în holocaust peste 1 milion de vieți, înafară de victimele marelui război, este ea o idee benignă, moartă sau o idee fortuită, virilă, a cărei victorie, poate fi temporal amânată prin împrejurări nefaste, dar a cărei victorie finală, definitivă, nu poate lăsa nicio îndoială. După mine nicio putere pe lume nu va putea împiedeca la granița noastră de nord-est, la Nistru, constituirea până la urmă a statului național ucrain. Am prevăzut-o aceasta la timp și am acționat, consecvent și conștient în direcția ei. N-am putut obține recunoașterea Radei, în chestiunea Basarabiei, așa cum o doream eu, dar din partea șefilor am obținut o formulă privitor la Basarabia, din care rezultă mai mult decât bunăvoință pentru noi și care, precum veți vedea imediat, ne-a și profitat.

„Noi am recunoscut independența Basarabiei, – spunea guvernul ucrain – a recunoaște dreptul României asupra ei ar însemna a ne amesteca în afacerile ei interne.”

Sfânta putere a formulilor, de care se îmbată ca dintr-un potir la început toate tinerele democrații, ea salva și în cazul de față onestitatea de cugetare și de simțire, a unui popor, onestitate pe care popoarele o au unele față de altele, până la etapa a doua, care este, după entuziasmul tineresc odată dispărut, cea a zgândăririi instinctelor, josnice, rapace, ce stau latente în psihologia profunda a oricărui popor.

Foloasele ce am tras din legăturile mele cu oficialitatea ucraină?

Amintesc numai câteva și voi vorbi mai la urmă de încă una, care a profitat ceho-slovacilor.

Ceasul Basarabiei se apropia, pe măsură ce anarhia bolșevică creștea atât în Kiev, cât și în Basarabia. Guvernul din Iași însă tot ezita să intre cu trupe și să ocupe Basarabia. Îi trebuia un motiv sau un pretext. Am făcut două drumuri în această chestiune din Kiev la Iași și-n urmă s-a luat hotărârea în Iași, ca sub pretextul apărării depozitelor noastre, care se aflau în jurul Chișineului, un detașament al nostru din Kiev, un batalion, să plece înarmat și să se așeze sub zidurile Chișineului.

Până la această dată, în Basarabia stăpânea Republica Moldovenească, cu Sfatul Țării, în care însă, deși românii se aflau în majoritate, evoluția către unire nu făcea progrese, decât prea lent, târăgănat, confuz uneori. Dovadă e că am pornit detașamentul din Iași cu un tren separat, lung, de câteva vagoane, în care se aflau vreo mie de voluntari de ai noștri, câteva vagoane de muniții, într-un entuziasm care părea un entuziasm de apocalips, peste stepa ucraină, prin găurile înșesate de miile de soldați ruși demobilizați singuri, dezertori de pe front, rău dispuși, cu uri atavice în suflet împotriva-ne, care ne duceam să luptăm pentru un steag, o țară și un rege, pe cari ei le-au detronat, trenul acesta fantomă, reprezentând curajos întâi realipirea Basarabiei după 106 ani de înstrăinare, pe urmă înfăptuirea României-Mari. Trenul acesta, care în Chișineu logic era să fie așteptat cu entuziasm, cu flori, a fost dimpotrivă primit cu ostilitate și scris a fost ca primul sânge, ce trebuia să se verse pentru Basarabia să fie sânge ardelean și bănățean, în acea noapte de 6 octombrie. Știu că printre cei 6 morți se afla și voluntarul N. Macavei din Lipova. Îi amintesc aci numele cu cinste.

Plecasem cu doua zile mai înainte la Odesa, ca să-mi văd familia mea ce se refugiase acolo și am întâlnit trenul nostru cu detașamentul, decorat cu flori și cu brad și cu tricolorul nostru, fluturând de pe botul mașinei, victorios peste Ucraina defetistă, în gara Razdelnaia. M-am îmbrățișat într-un transport de lacrimi cu ofițerii și cu soldații, ce aveau un moral foarte ridicat. Militărește trenul era comandat de un lct. colonel activ, pe al cărui nume prefer să-l retac. Un tren pleca înaintea noastră spre Iași. Am sărit în acest tren ca să ajung cu un ceas mai curând la Iași, să încunoștiințez guvernul despre sosirea norocoasă a detașamentului nostru în Chișineu. Am ajuns pe la miezul nopții în Chișineu. Am observat oarecare mișcare și nervozitate pe peron, în timpul celor câteva minute cât a stat trenul, iar unul mi-a șoptit că bolșevicii ar fi așezat mitraliere în gară. N-am dat totuși acestui fapt vreo importanță. Aveau și ai noștri mitraliere. Se pare însă că după plecarea mea, numărul celor ce aveau să aștepte ostil detașamentul a crescut și la ora 2, când a sosit detașamentul, el a fost împiedecat să debarce și somat să părăsească Basarabia. S-au început tratative între comandantul detașamentului și bolșevicii și oamenii din Sfatul Țării, sosiți în gară și aceasta a fost greșeala. Aceste tratative au durat până la ora 9 dimineața, ceea ce le-a permis bolșevicilor din Chișineu, cari dictau în Sfatul Țării, românii, terorizați, erau osândiți la un rol în cazul cel mai bun pasiv, să adune peste 10.000 de oameni, cari au atacat detașa-

mentul nostru și au încercat să-l dezarmeze. Se cunosc acum amănuntele acelei lupte. Comandantul s-a găsit culcat într-un vagon, ca să nu-l atingă gloanțele, agitând o batistă albă, dar soldații, rămași fără comandant, au ripostat, au tras în bolșevici, omorând câțiva, rănind mai mulți, lăsând însă, și dâșii, 6 morți și mai mulți răniți pe câmpul de onoare basarabean. În cele din urmă, greșeala ofițerilor de a sta la tratative, dar mai ales lașitatea comandantului, care flutura batista albă, a dus la dezarmarea detașamentului și internarea lui. Nu poate fi în intenția mea de a aduce jigniri postume patriotismului basarabean, șefilor lui, mai ales că mai târziu el și-a revenit și a reparat cu votul său o clipă de slăbiciune poate momentană. Cert e, însă, că detașamentul nostru de voluntari bănățeni și ardeleni a fost dezarmat, apoi purtat pe ulițele Chișineului, între strigăte de ură și hulă unanimă, insultat și scuipat, încoronat cu coroană de spini și se vorbea serios de executarea lui în masă sau cel puțin de executarea șefilor lui. Conducătorii înșiși ai basarabenilor, deveniți mai târziu miniștri în statul român, înalți demnitari, buni români azi, incontestabil, n-au îndrăznit atunci să le ducă celor năpăstuiți un pahar de apă. Din strîmtoarea lor nu i-a scăpat decât divizia generalului Broșteanu, care primi imediat ordin de frângere a barierei Prutului, de înaintare în Basarabia și de ocupare a Chișineului pentru salvarea detașamentului. Așa s-a ocupat Basarabia. Dar o cruce mai așteaptă încă și azi de la recunoștința basarabeană, primul sânge, vărsat voluntar, conștient, în gara Chișineului.

Ce serviciu ne-a făcut guvernul ucrain? Atât cât putea, ne-a pus la dispoziție, precum am văzut acel tren, ne-a dat muniții, ne făcea și alte înlesniri. Apropos de muniții, îmi aduc aminte că venise la Kiev, pe la începutul lui decembrie 1917, dl Crihan², actual subsecretar de stat, să ceară comandamentului nostru un vagon de muniții pentru basarabeni, cari vroiau să-și organizeze legiuni militare pentru apărarea persoanelor și avuturilor contra bolșevismului cutropitor. Comandamentul nostru însă n-avea muniții, depozitele, enorme depozite de muniții erau în mâinile guvernului ucrain. Este drept că mai târziu aceste depozite erau apărate de voluntarii noștri, ceruți de guvernul ucrain, fiindcă nu mai aveau suficientă încredere, că, cu propria lor armată, într-o zi nu vor sări în aer. Dl Crihan se întorcea descurajat de la Corpul nostru care i-a spus simplamente că nu-i poate da acele muniții. M-am dus eu atunci la Petliura și rezultatul a fost că Crihan pleca la Chișineu cu doua vagoane de muniții pentru Basarabia.

Alta. Am organizat un cerc al universitarilor basarabeni în Kiev, „Deșteptarea”. Seară de seară se întruneau în acel cerc basarabence și basarabeni, ofițeri transilvăneni și bănățeni, unde făceam lectură, conferințe și ne sileam să trezim conștiința lor națională. Pline de interes erau pentru mine acele seri, în cari din negura unui veac răsărea conștiința românească basarabeană. Studenții și studentele vorbeau limba arhaică de acum o sută de ani, limba cronicarilor. Poetul

---

² Anton Crihan, membru al Sfatului Țării din Chișinău.

pe care-l iubeau era Alecsandri, Eminescu, neînțeles nici de vremea lui, era complect negustat de basarabeni. Acolo ni s-a înfățișat și poezia primului talent basarabean, preotul Mateevici, în versurile căruia simplu și arhaic, dar sensibil și delicat, se exprima simțirea basarabeană:

Eu cânt pe cei ce pân'acum
Fără cărare, fără drum
În noapte rătăciți au stat
Nădejdea însă n-au lăsat.

Eu cânt că văd că ele vin
Acele zile de senin
Eu cânt căci văd de-acum că piere
A țării vecinică durere.
Și glasul vieții ascultând
Venirea zorilor eu cânt.

Președinte al cercului „Deșteptarea”, din care făceam și noi parte, l-am ales pe domnul Precul, îmi aduc aminte, un om foarte bine, funcționar superior la Banca Rusiei în Kiev, cu oarecari ascendențe de boierie în familie, de curate și sincere însă sentimente românești. În câteva săptămâni, reușisem să-l înfeudăm cu totul naționalismului nostru ardelean. Fără să vreau, acestui om i-am pricinuit cele mai mari suferinți. Văzând că dl Brătianu tot ezită să intre în Basarabia, într-o zi m-am prezentat la ministerul de externe ucrain, împreună cu generalul francez, dl Tabuy, comisarul Franței pe lângă Ucraina, și i-am cerut ministrului Șulghin, sprijinit pe autoritatea generalului Tabuy, filoromân, ca orice francez pe vremea aceea, să trimită trupe ucraine în Basarabia pentru apărarea vieții și avutului basarabenilor contra anarhiei bolșevice sau dacă nu are trupe, să recunoască, că nu poate menține ordinea acolo și să invite guvernul român, să o mențină el. Dl Șulghin mi-a răspuns, că nu are trupe, că nu poate menține ordinea, dar că nici nu se poate amesteca în afacerile interne ale Basarabiei. Formula cunoscută.

M-am așteptat la răspunsul acesta, dar atunci l-am rugat ca să ne îngăduie transmiterea unei telegrame prin telegrafia fără fir, prin care să cerem noi d-lui Brătianu să trimită trupe în Basarabia. A admis aceasta și am redactat eu pe loc o telegramă către dl Brătianu, pe care a iscălit-o el și prin care îl rugam să intre cu trupele române în Basarabia, pentru apărarea vieții și avutului moldovenilor de atrocitățile bolșevicilor.

Mai târziu când nemții au intrat în Kiev, au găsit textul acestei telegrame în cartoanele Ministerului de Externe ucrain.

Pe temeiul acestei telegrame trădătoare sârmanul dl Precul a fost aruncat în temniți și menținut ani de zile atât de nemți, cât și de diferitele stăpâniri ce s-au perindat sub grava acuzație de trădare, de a fi chemat armata română în Basarabia.

După aceste digresiuni, cam lungi, în cari n-am putut păstra o ordine cronologică, ci una de înlănțuire logică a faptelor, revin la dl Masaryk și la cehi.

Dacă eu ca român am trăit în această dulce armonie cu şefii statului ucrain, nu tot așa dl Masaryk, la care observasem dintr-un început o pronunțată rezervă, atât față de mișcarea ucraina, cât și față de șefii ei. Ca slav, dacă îmi este permis, ca panslav, teoretic, dl Masaryk îmi făcea impresia că vede în renașterea ucraină o defecțiune de la marea idee slavă sau pan-slavă și nu o simpatiza. Statele slave din Europa au beneficiat foarte mult de la Sf. Rusie. Astfel deși de 7 luni în Kiev, dl Masaryk n-a căutat să facă măcar cunoștință conducătorilor statului ucrain, Vinnicenکو, Șulghin, Petliura, Hrusevsky etc. I-am amintit odată aceasta și mi-a dat un răspuns evaziv. N-am mai insistat. Dar când am aflat că diviziile cehoslovace vor să intervină activ, militar, în conflictul intern ce se declara între bolșevici și între Rusia Veche ce mai trăia prin regimul Kerensky, conflict în care ucrainii luptau în Ucraina alături de bolșevici, mi-am permis să le atrag atenția cehilor, că deși fac parte oarecâtva din familie, sunt totuși străini și că fac rău, că se amestecă într-o ceartă pur internă, ce nu-i privește. N-am fost ascultat. Într-o duminică, pe o după-amiază, frumoasă de toamnă, am asistat și eu pe străzile Kievului la demonstrația diviziilor ceho-slovace, cari intrau, între sentimente variate ale populației, să sprijinească guvernul Kerensky, unitatea Rusiei, pe care, în afară de dânsii, o mai susțineau doar elevii școalelor militare, cadeții. Ostilitățile între ceho-slovaci și cadeți și între ucraini și bolșevici au început a doua zi și s-au dat, opt sau zece zile, crâncene lupte de stradă între dânsii. Am trăit în aceste zile mai mult prin pivniți și numai noaptea aveam din când în când legături, fie cu cehii, fie cu ucrainii. Cu ucrainii, cu Petliura, ministrul de război, îndeosebi, mă întâlneam în casele nobilului polon Bartoșevici. Furia ucrainilor împotriva d-lui Masaryk nu cunoștea margini. Îmi aduc aminte că Petliura accentua cu furie că-l vor împușca pe dl Masaryk. Trupele ceho-slovace se țineau însă bine, în tranșeele de pe Kresciatik, până în ziua când a sosit vestea înfrângerii lui Kerensky și a luării Petrogradului de Lenin și Trotzky. Atunci aventura diviziilor ceho-slovace se prefăcuse în dramă. Fără a fi desemnat de ei, m-am făcut ambasadorul cehilor pe lângă ucrainii victorioși și plini de sentimentul răzbunării. Îmi aduc aminte ca azi: m-am prezentat cu o mică ramură de măsline într-o adunare a cehilor prezidată de dl Masaryk. Era o reuniune de un dramatism complet. Ei aveau vreo 20 morți, nenumerați răniți, chiar în acea zi murise unul din cei mai bravi ofițeri, iar înaintea lor, constrângerea unei absolute capitulări. Le-am spus că am vorbit cu guvernul ucrain și că sunt gata să fac totul pentru mijlocirea unei păci între ei. Am fost încunjurat de ei ca un salvator, sunându-mi încă și azi în urechi cuvintele d-lui Maxa, actualul primar al Pragei – „*Vei binemerita de la istoria noastră?*” În acea noapte am stat cu șefii ucraini în casele d-lui Bartoșevici toată noaptea, până în zori. Am făcut cu tot entuziasmul sufletului meu apel toată noaptea către dânsii, arătându-le cine este Masaryk, explicându-le tragicul conflictului, în care un destin fatal i-a pus, ca slavi să se întrecidă, să-și verse sângele reciproc, dar că ar fi o crimă și mai mare ca acum, învingătorii să se folosească de situația lor pentru răzbunări, pentru vărsare mai departe de sânge fratern.

Nu vreau să spun că pacea intervenită între ucraini și cehi mi se datorează mie, dar ardoarea cu care m-am aruncat atunci în această chestiune o simt parcă și acum, tremuram în toate fibrele mele, cu sentimentul unei nenorociri comune pentru soarta diviziilor cehoslovace și a șefilor ei, iar dacă sunt just – fiindcă știu cum s-au petrecut lucrurile, – trebuie să recunosc că meritul acelui spirit de reconciliere și împăcare, ce și-a făcut brusc loc, se datorează în primul rând celui admirabil om, care a fost Petliura, acel învățător de la sate, cu atâtea trăsături comune cu Mihalache al nostru, învățător pe care calitățile îl avansau în șef și care avea toate calitățile de șef, viteaz în luptă, magnanim, iertător în victorie. Ceea ce vă spun aci, sunt lucruri absolut inedite, la acele consfătuiri eram singurul român care am luat parte, niciun ceh, dintre șefii ucraini Petliura e mort, ceilalți sunt muți și în vasta literatură de memorii apărute n-am găsit nicăiri făcându-se pomenire de aceste detalii. A doua sau a treia zi se iscălea pacea ucraino-cehă și s-au îngropat cu mare pompă victimele tragicului și inutilului conflict.

După încheierea acestei păci între ucraini și bolșevici pe de-o parte și între diviziile ceho-slovace pe de altă, nu peste mult timp a urmat conflictul între aliații ocazionali, între ucraini și bolșevici. Războiul acesta a fost și mai teribil, a durat săptămâni întregi și s-a terminat cu victoria bolșevicilor și cu izgonirea și trimiterea statului ucrain în exil. Ar trece mult peste limitele conferinței mele nararea fazelor acestui conflict.

Revin la Corpul nostru de Voluntari. El a stat la post până în ziua intrării Puterilor Centrale în Kiev. Atunci, ofițeri și soldați au apucat drumul exilului spre Moscova, unde, ca să trăiască, s-au făcut bolșevici de circumstanțe. Am trecut pe la acești bolșevici ai noștri, transformați din ostași ai idealurilor din Kiev în ostași sovietici în toamna lui 1918, în ziua de 16 septembrie, când împreună cu Octavian Goga, deghizați în doi negustori din Iași, cu pașapoarte false, pe numele Gheorghe Oprescu și Sergiu Bogdan, am traversat prin plin bolșevism Rusia, ca să ajungem prin țările neutre la Londra și Paris. Și povestirea acestei călătorii trece peste cadrul acestei conferințe.

Voi mai aminti câteva amănunte despre viața noastră internă de voluntari în Kiev și voi termina. Intenția mea nu este să idealizez o serie de oameni, să denigrez, să micșorez alta, să-i împart între eroi și lași. O! Încap, între acestea două mari limite psihologice, a lume întregă de oameni foarte cumsecade, poate însuși grosul națiunii cel mai util, căci e națiunea însăși. Nu toți ardelenii și bănățenii au fost la aceeași înălțime, iar românii din alte părți toți mai prejos și nici toți voluntarii eroi. Dar e sigur că voluntariatul a fost un admirabil mijloc de selecțiune. A fost termometrul conștiinței naționale care era firesc să pulseze mai viu în Ardeal și Banat, pământul clasic al naționalismului românesc. Au fost destui prizonieri, cari au refuzat să se facă voluntari. E firesc. E mai puțin firesc că am avut destui intelectuali, cari au refuzat cetățenia românească. Ei n-aveau încredere în victoria finală și nu vroiau să-și compromită puțința reînțoarcerii. Mulți din aceștia au ajuns mai târziu la demnități în statul român, deputați, senatori, prefecți, primari.

Naţiunea a uitat defecţiunea lor, i-a amnistiat şi şi-a recrutat conducătorii mai târziu numai după criteriile utilităţii.

Dar dacă într-o ordine materială a lucrurilor o asemenea uitare e admisibilă – ba individual contând unii pe o prea mare forţă a uitării, să se erijeze şi în arbitri ai naţionalismului – moralmente şi colectiv nu era admisibil ca voluntariatul să nu fie răsplătit şi distins în statul român, eliberat şi cu jertfa lor.

De aceea când am ajuns Director Ministerial în Timişoara, am iscălit un ordin de împrumutarea a voluntarilor, în dispreţul unor interpretări contrare a legii agrare. Îmi împlineam o promisiune, făcută solemn şi-n ceasuri grele către fiii cei buni ai neamului nostru. Iată ce spuneam în articolul „Valori nouă”.

„...Iată de ce nu putem noi, românii din Transilvania, Banat şi Bucovina, sta liniştiţi prin lagărele de prizonieri, prin fabrici, băi, şahturi, aici în Rusia, unde ne-am pus unii, ca în vremuri de pace, pe câştigat bani, pe trai bun. Sutele de mii de fraţi de ai noştri, însă, cari stau de-a lungul hotarelor pământurilor noastre, în tranşee, în ploaie de şrapnele şi obuze, dând asalt după asalt şi respingând valurile inamice, apoi, – morţii de la Turtucaia, Orşova, Jiu, Dragoslave, Predeal, Neajlov, Oituz, Mărăşeşti, Soveja, Panciu, Grozeşti, toate aceste nesfârşite batalioane, de vii şi morţi, apar neîncetat înaintea noastră, clipă de clipă, ziua la lucru, noaptea în somn, cu mustrarea care nu ne dă odihnă: «Cum noi ne-am dat şi ne dăm tot ce am avut mai scump, viaţa noastră, ca să vă desrobim pe voi şi pe fi voştri şi voi staţi nesimţitori la jertfa noastră, la eforturile noastre supraomeneşti ce facem ca să nu cădem şi cu noi să cadă şi cauza voastră!...» Limbajul ce ni-l ţin este vibrant, atotputernic, răscolitor, zguduitor de nervi. El pătrunde până în adâncul conştiinţei noastre. Cine nu-l aude? Cine nu-l înţelege? Care român nu se simte mobilizat în sufletul său la această poruncă supremă, a acelor vii şi a acelor morţi?

Totuşi, nu toţi răspund la apel. Răspund mulţi din ce în ce mai mulţi, ceea ce dovedeşte că neamul nostru are suflet, că suntem vrednici de jertfele ce se fac pentru noi, dar nu răspund toţi. Rămân destui încă, cei ce aleargă după mizerabile copeici, în această mare şi sfântă oră a sacrificiului. Şi rămân, ca o protestare vie contra intelectualismului gol şi fără suflet, un număr neiertat de avocaţi, medici, funcţionari, ofiţeri activi, deci tocmai aceea rasă de oameni, care trage mai mult folos într-un stat, căci ţăranul mai mult dă statului decât primeşte de la el, păstrându-şi proaspete puterile, desigur pentru asaltul cel mare şi glorios, care va veni la urmă, după liberarea Ardealului, – prin alţii – asaltul la slujbele şi onorurile din viitorul stat român.

Dar îşi fac greşită socoteala. Morala frontului îşi va înfinge adânc legile ei de azi şi în timpul de după război. Cu ce obraz cred ei că se vor putea întoarce în viitorul stat român? Cum? Să nu fie alta sancţiunea pentru cei ce au luptat, au căzut cu glorie în veci neperitoare, au primit nobleţă rănilor ori au avut norocul să scape neatinşi şi alta pentru cei ce au stat, sfătuiţi de laşitate şi de instincte cari nu-l ridică pe om deasupra animalului, în tihnă în lagăre, privind ca dintr-o lojă de teatru, la cei ce luptă, sângerează şi mor? O, ba da.

Mai întâi vor fi cei ce mor. Calculatorul din lagăre fireşte nu invidiază gloria acestora. Şi totuşi ei au răsplată cea mai mare, cea mai ridicată, răsplată aproape divină. Ei sunt

nemuritorii. Ei trăiesc vecinic în recunoștința noastră și a istoriei. Numele lor este pomenit cu cinste din neam în neam. Ei sunt înscrși în cartea de aur a neamului. Regele și Parlamentul au luat măsuri să slăvească în modul cel mai demn amintirea lor. Cei căzuți sunt numaidecât avansați. Familia și copiii lor se împărtășesc de pensii, de ajutoare. Numele lor se va afișa în biserici, în școale, în primăriile din sat. Statul, întemeiat pe jertfa vieții lor, intra în obligație directă față de ei și urmașii lor

Vin apoi răniții. Mâini regale le-a mângâiat și până acuma fruntea, le-a ușurat suferințele. Decorații vor împodobi pieptul lor. Rănile lor vor fi titluri de nobleță în viitorul nostru stat. S-au pus de pe acum bazele unor așezăminte mari, cari să asigure și până ce vor intra sub Cupolă existența acelor invalizi.

Vin apoi cei ce par a avea norocul să scape neatinși. Mai întâi fiecare voluntar va trebui să fie decorat. Sacrificiul lui, tocmai fiind voluntar, e mai prețios decât cel obligator. El trebuie să poarte această distincțiune, care să-l deosebească de fostul lui tovarăș, rămas prizonier de bunăvoie, adecă om care nu simte nevoia libertății. Fericirea acestora va fi nemărginită. Ei vor intra victorioși și glorioși pe pământul țării lor. Ei vor vedea cu ochii visul neîmplinit al atâtor generațiuni. Ei vor putea aspira la toate cinstele și măririle în noul stat român.”

Ce păcat că s-a uneltit împotriva acelei decizii ale mele, pe care eminentul guvern Iorga-Argetoianu a anulat-o, din nepricepere, răutate, din imoralitate sau amoralitate în orice caz.

În aceste 22 de numere câte am scos în Kiev din ziarul „România Mare”, găsesc probe duioase, splendide, de caracter, de iubire de neam, printre acele mii de scrisori ce primeam din lagărele de prizonieri, cărora le-am răspuns, la toate prin ziar, scrisori de la oameni simpli, dintre cari unii exteriorizau, prin versuri, sentimente nu totdeauna personale, ci colective, obștești. Iată de pildă, un țăran Gheorghe Oprescu, dintr-un mizerabil sat de lângă Lipova, Labășinț, în ce formă duioasă își toarnă sentimentele lui alese.

CĂTRE FRAȚII MEI

Iarbă verde din Urali,
 Veniți frați ca voluntari,
 Mână-n mână să luptăm
 Pe-ai noști frați să-i ajutăm.
 Toți săriți să desrobim
 Frații pe cari îi iubim.
 Cari trăiesc azi năcăjiți
 De maghiari batjocoriți.
 Căci din patruzeci și opt
 Capul tot sub jug ni-a fost,
 Sub jugul dușmanilor
 Unguri și-a Germanilor.
 Veniți, frați, să ne luptăm

Şi răsplată să le dăm.
Că noi din Ardeal, Banat,
Foarte multe am răbdat.
Frunzuţă verde de nuc
Şi eu voluntar mă duc
Pentru-a României soarte
Să mă lupt până la moarte.

Gheorghe Oprescu, din Labăşinţ (com. Timişului).

Şi acesta nu merita câteva jughere la împrumut şi cu ce sentimente putea privi el la vecinul lui, un eventual defetist rămas în lagăre, pe care legea agrară îl împrumutarea prin nu ştiu care categorie a ei.

Altul, Iancu din Novo-Nicolaevsk, iată cum exteriorizează iubirea de ţara lui iubită, preferată.

JALEA SIBERIEI

Şi pe-aci avem un soare,
Dar cu raze pişcătoare!
Şi pe-aci fânaţe verzi,
Dar n-ai drept nici să le vezi!
Şi pe-aci sunt ele flori!...
Le miroşi ... te prind fiori!...
Şi pe-aci sunt paseri multe,
Dar nu cântă, – ele-s mute,
Doară ciufi şi vrăbioi,
Codobaturi, piţigoii!...
Nu vezi mândre păsărele,
N-auzi glas de rândunele,
Nu-i pe-aci umbră de nuc,
Nici n-auzi un glas de cuc!
N-auzi dulci privighetori,
Dar vezi corbi destui şi ciori.
Pitpalaci şi ciocârlii
Nu-s pe-ntinsele pustii!...
Iar în loc de graşi cârstei
Vezi sălbatici porumbei!
Vai sârmanii şi de noi.
Mai veni-vom înapoi,
Să trăim făr-de convoi
Şi să vă vedem pe voi?
Vara-i scurtă, grabnic trece,
Iarna-i lungă, grea şi rece!
Dar prinsoarea-i tot prinsoare,
Ea e pururi stătătoare:

O aduce cu-o'nchisoare,
 Cu-o'nchisoare durătoare...
 Veșnic ești lipsit de soare
 Și de zi de sărbătoare!...

Novo-Nikolaevsk, IANCU

Dar n-a lipsit nici satira usturătoare la adresa celor slabi, ironia mușcătoare și chiar blestemele. Sub titlul *Către ai lui Franț Cataramă*, iată cum erau ei priviți:

CĂTRE-AI LUI FRANZ-CATARAMĂ

Le închin o epigramă
 Feștilor lui „Cataramă”, –
 Să le-arăt că-i bag în samă...

Bieți, șireți, mărunți, vornici,
 Toți cu inimi de pitici –
 Nu-ți mai fi primiți pe-aici;

Ci, – câți credincioși, îi stați
 Viața să v-o strecurați, –
 Nici în samă nebăgați.

Și, câți partea-i mai țineți,
 De noi nu v-apropiați, –
 Căci vă ardem cu dispreț.

Voi, cari ceata lui formați
 Și-n genunchi îi tămâiați –
 Veșnic fire-ați blăstămați!

În nepoți și strănepoți, –
 Cât în timp zări mai poți --
 Ceriul bată-vă pre toți!..

Novo-Nikolaevsk, IANCU

Iar acum o ultima datorie.

În Kiev am lăsat un ofițer, pe ofițerul voluntar Ion Sîrbu din Săliște. L-am înmormântat cu mare pompă militară în cimitirul din Kiev. La mormânt i-am rostit următoarea alocuțiune:

„Camarade Sîrbu,

Te-ai stins, departe de mama ta și de tatăl tău, de frații și de surorile tale și departe de pământul sfânt al țării tale, nedesrobot încă. Te-ai stins de boală, te-ai stins și de dorul lor. Tu nu mori totuși, ca un muritor de rând. Tu ai murit pe câmpul de onoare. Tu ai venit să-ți

oferi singur viaţa pentru desrobirea patriei tale. Aceasta onorează amintirea ta şi va fi unica mângâiere şi a părinţilor şi a fraţilor tăi îndurerăţi. Soarta a hotărât cu tine altfel. Tu să rămâi aici în Kiev, ca o urmă vecinică pe care o lăsară batalioanele noastre liberatoare în trecerea lor pe aci. Dar când Transilvania va fi liberată se va găsi o floare şi pentru tine, pe care recunoştinţa noastră să ţi-o trimită, de câte ori se va reîntoarce acest trist amurg de toamnă. Adio Camarade! Dormi în pace!"

Afară nu e toamnă, e primăvară strălucitoare, dar recitindu-mi propriul discurs, nu pot să nu-i trimit, câţiva ghiocei, brânduşe, de pe solul bănăţean, nemângâiatului camarad, căruia o soartă crudă îi interzisesese pământul făgăduinţei.

Doamnelor şi Domnilor,

Conferinţa s-a terminat, v-am plimbat prin acel splendid oraş de pe măgurile Niprului, oraş din care a privit Gogol *Noapţile ucraine*, cu farmecul lor nesfârşit, imens, prin Lavra metropolitului Movilă, pe Kresciatik, pe sub privirile de vultur ale hatmanului Bogdan Hmielnicky, în faţa statuii căruia stăteam de atâtea ori în contemplaţie şi-i admiram chipul ce sta înfipt în şa. Pe postamentul puţin povârnit bidiviul se repede într-un singur salt ca spre o înălţime, ori spre un obstacol pe care vrea să-l ia dintr-o singură copcă îndrăzneată. Într-o superbă ținută de energie virilă, figura hatmanului se încordează în şa. Ochii străpung zarea vultureşte şi braţul drept întinde vechea armă, care era şi a vitejiei româneşti, un buzdugan ghintuit. El pare a arăta înspre Niprul care curge în vale. Calul şi omul au, prin ținuta lor, prin aceeaşi linie dreaptă a cutelor hainei o minunată expresie de avânt furtunatic, nebiruit.

De câte ori treceam pe lângă statuie, îmi spuneam: Hatmanul protejează Ucraina! Hatmanul, prietenul domnului Moldovei, care visa, printr-o legătură matrimonială cu strălucita Curte din Iaşi, întemeierea unei mari puteri de stat româno-ucraină, rezistând atât la nord cât şi la vest, împotriva Rusiei şi Poloniei. Vicisitudinile au tras cu buretele peste planurile hatmanului, imponderabilul nu l-a ajutat, dar nici mânia zeilor nu e eternă şi dacă n-au distrus, n-au nimicuit ceva, e semnul că acel ceva ce n-a fost distrus, a fost păstrat ca o rezervă în viitor. Eu sunt convins că ţara noastră va vedea curând la hotarul Nistrului o Ucraina.

Cât ne priveşte pe noi, intrat-a acţiunea noastră din Kiev, din Rusia în vreun plan strategic prealabil, în planurile generalului Iliescu? Se poate. Cei geloşi pe o intervenţie a divinităţii în războiul nostru vor putea să ne şi probeze. Ceea ce ştim noi este că zvârlirea noastră din Ardeal şi Banat, pe meleagurile Niprului, a fost absolut necesară, Basarabiei de pildă. Voluntarii noştri au fost trimişi lui Dumnezeu în Basarabia, sămănători de idei sau răspânditori de contagiune a ideilor naţionale. Ceea ce mai ştim este că era mare disperare la Marele nostru Cartier General în ziua când se prăbuşi frontul rus. În realitate, în acea zi se complecta şi desăvârşea victoria noastră. Folosul ce-l puteam trage din războiul rus

era tras, de acum trebuia înfrângerea rusă ca poruncită de condițiunile de crearea a României Mari. Căci închipuiți-vă cu o Rusie la Conferința Păcii! Bănatul cădea întreg în mâinile sârbilor, hotarul oriental rămânea la Prut și noi strânși în brațele de fer ale unei Rusii de la Marea Arctică până la Prut și de la Dunăre, prin Bulgaria, până în Bizanț și Constantinopol. Nu e nevoie de nicio imaginație ca să știm cum cum ne puteam simți. De Basarabia în tot cazul nici vorbă nu putea fi.

Și astfel, fără a propaga totuși fatalismul, determinismul, inutilitatea sforțărilor supreme, căci înțelepciunea nu ne trimite la asemenea concluzii, putem constata că da, ne trimite la acel echilibru sufletesc, de care a dat dovadă totdeauna poporul românesc, la acel simț de măsură latin, care i-a fost propriu și care l-a deosebit net de vecini, de înfumurarea maghiară de pildă sau de megalomania sârbă, simț de măsură pe care l-a rezumat Miron Costin atât de filosofic în fraza sa lapidară: „Nu vremurile stau sub om, ci bietul om sub vremi!”

Sever Bocu, *Opt luni în Kiev*, Conferință ținută de d-l Sever Bocu. Duminică 19 martie 1933, în cadrul de conferințe a Institutului Social din Timișoara, Timișoara, Tipografia Românească, f.a.

Dimitrie Botău, preot, Sculea

12. Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paști

Străbat cu gândul mănoasa câmpie a Ucrainei, care aparținea imperiului rusesc, iar astăzi sovietelor¹. Și după atâtea suferințe îndurate în decursul anului 1918, ca soldat în armata ungară, din care și eu făceam parte, gândul meu să oprește la granița de la răsărit a acestei Țări, la orașul Rostov.

Armata germană, după câteva zile de luptă, cu pierderi mari ocupă acest oraș, unde odinioară fu asasinat pe strada principală țarul Alexandru². Batalionul nostru, 3 Vânători, primi ordinul de înaintare. Părăsirăm orașul Mariapol și după câteva zile de călătorie cu trenul, mai apoi luând tălpășița, iată-ne ajunși în preajma puternicului oraș, situat într-o vale, pe malul drept al râului Don, încă din depărtare, cu ochi liberi puteam vedea mersul luptelor între armata germană și bandele bolșevice. Mirosul prafului de pușcă, care deveni tot mai pișcător, ne pune pe gânduri, cei cari făceam aceasta plimbare pe plaiurile Rusiei la braț cu moartea.

În sfârșit, vrând nevrând intrăm în oraș. O companie de soldați germani, cu muzică militară ne întâmpină. După câteva minute de pauză, intrăm în oraș. Pe străzi lume multă. Pe fețele lor se putea ceti îngrijorarea ce o purtau pentru ziua de mâine. După ce colindasem așa câteva străzi din frumosul oraș, ne îndreptarăm spre cazarmele țarului, aprinse la izbucnirea revoluției. Aici am fost încvartirați vremelnice.

---

¹ Prin tratatul de pace de la Brest-Litovsk, semnat la 27 ianuarie/9 februarie între Puterile centrale și Rada Centrală a Ucrainei, aceasta urma să furnizeze cereale (1 milion de tone) și materii prime industriale, iar Germania și Austro-Ungaria se obligau să acorde sprijin militar împotriva bolșevicilor. Potrivit acestui tratat Bucovina, urma să revină Ucrainei. Episodul povestit în acest text se referă deci la una din acțiunile militare austro-ungaro-germane întreprinse pe Don, în baza acestui tratat.

² Alekandr II Nicolaevici Romanov (1818–1881), țar al Rusiei (1855–1881), în timpul domniei sale, prin Pacea de la Paris (1856), ce pune capăt războiului Crimeii, Moldova reprimește trei județe din sudul Basarabiei anexată de Rusia în 1812. În 1877–1878 a purtat războiul cu Turcia în urma căruia, prin prevederile tratatului de la Berlin, România își câștigă independența, dar pierde iarăși cele trei județe reanexate de Rusia. Împotriva lui s-au pus la cale mai multe atentate. La 31 martie 1881 a fost asasinat cu o bombă.

Am petrecut, așa, în acest oraș câteva zile, până când, într-o bună zi, primirăm ordinul să părăsim acest oraș. Deși nu ni s-a spus apăsător că unde avem să ne ducem, totuși noi dădeam cu socoteala că numai la front ne poate duce.

Peste Don era un sat mai mărișor, numele era Bataisca. Aici era comanda supremă a bolșevicilor. De aici zilnic ne veneau fel și fel de vești mai îngrijorătoare. Comandantul suprem al armatei germane dădu ordinul ca acest sat să fie ocupat pentru liniștirea populației din oraș. În nopțile senine de primăvară, pocnetul armelor ce răsuna în depărtare punea pe gânduri și pe cel din urmă sărăntoc, deșteptat brusc din somn.

La plecarea noastră din oraș, pe lângă același ceremonial cu care am și fost primiți, ne îndreptarăm către gară. La a treia gară am schimbat direcția, luându-o de astă dată pe vapor. Am ajuns într-un sătuleț, înconjurat cu decunguri³. Era monoton. Înspre seară primirăm cina, care era o cafea neagră. Tot atunci primirăm cafea și pentru a doua zi dimineața, iar pentru ameazăzi o bucățică de slănină cu porțiunea de pâine de peste zi. Ajunși la locuințele în cari fusesem încvartirați, ne îndemnarăm la mâncare. Până în cele din urmă făcurăm și dejunul și amiază totodată, cum făcură și țiganii din poveste, ca după noi să nu mai rămână nici măcar o bucățică de pâine. Astfel, fiind pregătiți cu cele necesare, cam la ora 10 seara, în cea mai mare liniște, ne adunarăm la marginea satului, unde ne întâlnim cu un batalion de „ulaneri”⁴ și alt batalion de infanterie germană, însoțit de câteva tunuri.

Plecarăm... În jurul nostru liniște mortală. Bătrâna lună în toată frumsețea ei ne lumina cărările. În sfârșit, după o cale lungă și obsitoare, mai ales că peste sămănături făcurăm câteva ore patrula, emisă din partea batalionului nostru, ajunserăm în apropierea frontului bolșevic. Câteva pușcături de armă dau semnalul. Noi înaintăm. Din nou câteva salve, după cari urmară apoi împușcături pe toată linia. Deși avusesem comanda să nu pușcăm, totuși întreg batalionul deodată începu să tragă.

La dreapta aveam legătură cu infanteria germană, care după semne întârzia. Un căpitan în goana mare sosit în urma noastră aduce avizul și roagă comandantul batalionului nostru, pe maiorul Vlad⁵, ajuns în armata română colonel – ieșit la penzie cu gradul de general – ca batalionul 3 vânători să țină frontul, dar să nu înainteze, ci să aștepte infanteria germană. La stânga aveam legătură cu cazacii albi. Lupta deveni din ce în ce mai îngrijorătoare Adversarii, prin cazacii lor, căutau să ne înconjoare sau cel puțin să rupă legătura dintre noi și cazacii albi. Compania a IV cu două mitraliere schimbă linia de front, după ce observase acest fenomen comandantul. Și cum Batalionul 3 vânători era într-o vale, cazacii, vrând

---

³ Tranșee.

⁴ Trupe de cavalerie.

⁵ Alexandru Vlad, ofițer român în cadrul Regimentului 33 Infanterie. Va avea un rol important în toamna lui 1918, în organizarea gărzilor românești din Transilvania.

nevrând, trebuiau să treacă peste o ridicătură, care apoi le-a fost și fatală. Nechezatul cailor, glasul de tânguire a răniților a ajuns până la urechile noastre. Cuprins de aceasta groază, dușmanul abandonează ideea de a rupe legătura. Deodată bubuiturile tunurilor mari băgară spaima în rândurile dușmanului. Credeam la început că sunt ale dușmanului, mai ales că în apropierea noastră era o păduriță, unde de fapt au fost și găsite 12 tunuri. După o luptă de o oră și mai bine, inamicul părăsește linia de front în o așa dezordine, încât soldații noștri se pun și pușcă după bandele bolșevice de credeai că sunt la vânatoare. Luptele începură cam la ora 4 dimineața și nici nu observasem că soarele ne luminează de ziuă. Dar câți dintre ai noștri n-au avut fericirea să privească aceste raze binefăcătoare? Ajunserăm în apropierea satului. În gară învălmășală mare. Trenurile cu soldați și cele mai necesare se grăbeau să părăsească gara. Artileria germană din oraș, peste Don, trimitea din greu rachete în satul, dar mai ales în gara Bataisca. Un obuz aprinse un vagon de petrol. Un fum enorm urmat de flăcări înspăimântă și mai mult populația, dar mai ales armata bolșevică. Batalionul 3 Vânători înainta prin sămănăturile ajunse sub genunchi. Ne apropiem de sat. Mai câteva sute de pași. În sfârșit, iată-ne în fața căsuțelor cari ascundeau atâtea ființe nevinovate și cari nu-și puteau da seama pentru tot ce se petrece în jurul lor. Împărțiți după străzi, ocupăm satul Bataisca. Armata germană urmărea trupele bolșevice, cari formară, la circa 8 km., front nou. După ce am ocupat satul Bataisca, am trecut în satul de alături, a cărui nume îmi scapă. Peste noapte am poposit în acest sat. După cinci zile am primit ordinul de retragere în oraș, trupele germane au alungat pe bolșevici. După alte două zile batalionul nostru și-a serbat aniversarea, data reînființării batalionului, în anul 1915. De atunci a trecut cam mult. Acele clipe de groază petrecute și descrise aici așa, pe scurt, de mulți vor fi date uitării. Eu unul, însă, nicidecum nu voi uita suferințele îndurate în primăvara anului 1918, în orașul Rostov și jur, ci an de an, apropiindu-mă de sărbătoarea Învierii Domnului, reîmprospătând în memorie acele clipe de duioșie, îmi voi aduce aminte de frații mei de suferință, cari uitați și de cei de acasă și neluați în seamă nici de cei de acolo, își dorm somnul dulce al vecinicii pe câmpiile îndepărtate ale Rusiei sovietice. Și nu pot să dau uitării grozăviile luptelor din Rostov și Bataisca, la cari am luat parte și din motivul că ele s-au desfășurat în Sâmbăta Paștelor ortodox, când Fiul lui Dumnezeu, după grele suferințe, se pune în mormânt, ca după trei zile să învieze, mântuind lumea de păcate.

Notă. Textul a fost publicat în „*Vasiova*”, nr. 7–9 din 1931.

Emil Botiș

13. Amintiri (1904–1984)

M-am născut în luna februarie a anului 1904, în orașul Arad. Părinții mei locuiau atunci în strada „Aulich Lajos”, nr. 7. De atunci străzile s-au rebotezat de mai multe ori, așa că nu știu cum se cheamă azi strada, care odinioară purta numele unuia dintre cei 13 generali revoluționari maghiari, executați de austrieci în cetatea Aradului.

Mai târziu ne-am mutat în strada „Sfântu Ștefan”, la nr. 1. Aici s-a născut fratele cel mic, Virgil. Fratele cel mai mare, Aurel, s-a născut în Roșia Montană, în Țara Moșilor, de unde era originară mama.

Despre mama mea, poeta Măria Botiș Ciobanu¹, cât și despre tatăl meu, dr. Teodor Botiș², am scris note biografice cu ocazia centenarelor de la nașterea lor, 1866, respectiv 1873.

Mama mea, când s-a măritat, era directoarea internatului de fete român din Arad, una din puținele școli medii de fete ale românilor din Transilvania. După căsătorie a abandonat învățământul. Cele trei sarcini consecutive, la intervale mai mici de doi ani, au debilitat-o în mare măsură.

Noi, cei trei feciori, mândria părinților noștri, am format un grup foarte strâns și solidar. Ne jucam împreună și țineam foarte mult unii la alții. Uneori ne mai și certam. Ciorovăielile s-au ivit în cele mai multe ocazii între Aurel și Virgil, primul născut și mezinul familiei, iar eu, mijlociul, interveneam ca arbitru pentru a-i împăca.

---

¹ Maria Botiș Ciobanu (1886–1950), poetă aparținând curentului sămănătorist, autoarea unei cărți, *Țara Moșilor. Legende și credințe*, Arad, 1928. S-a căsătorit cu Teodor Botiș și au avut trei fii: Emil, Aurel și Virgil. Emil, autorul textului memorialistic, a făcut studii de drept la Paris, avocat în Timișoara, colaborator important al Institutului Social Banat-Crișana, autor al unor studii importante despre francezii din Banat, dar și pe alte teme, solicitate de acest institut. Virgil, inginer, s-a stabilit la Oradea, iar Aurel a fost medic la Arad.

² Teodor Botiș (1873–1940), profesor la institutul teologic din Arad, apoi director al Academiei Teologice din același oraș, publicist, a redactat revista „*Biserica și Școala*” (1917–1921), istoric, autorul unei lucrări distinse cu premiul „Năsturel” al Academiei Române, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, 1922 precum și a *Monografiei familiei Mocioni*, București, 1939.

Mama ne îmbrăca, de mici, în cămășuțe cu broderii românești. Așa sunt fotografiat împreună cu fratele meu, Aurel. De fapt, el era cunoscut prin „Kosenahme” de Bubi.

Eram la vârsta când se întipăresc primele amintiri din copilărie, îmi aduc deci aminte de o ceartă aprigă între mine și Bubi. După ce în toiul disputei ne-am gratificat reciproc cu toate epitetele uzuale, al căror vocabular nu atingea nici pe departe bogăția limbii noastre românești de mai târziu, Bubi mi-a lansat suprema insultă, de data aceasta în limba maghiară: „Te bűdös oláh” (adică *valah puturos*). De acest epitet am avut mereu parte în fosta monarhie austro-maghiară.

În orașul Arad era o singură școală elementară cu limbă de predare română, care, ca toate școlile elementare pentru români, funcționa, în vechea monarhie habsburgică, pe lângă biserici. Fiind confesională, era situată în clădirea catedralei greco-ortodoxe române din Arad.

În această școală am învățat timp de doi ani românește de la inimosul pedagog Iosif Moldovan³, bunic după mamă al eruditului profesor matematician, academicianul Caius Iacob⁴.

După doi ani, părinții mei m-au înscris în clasa a III-a la școala de stat, ca să învăț limba maghiară, necesară pentru a putea urma liceul. Această școală elementară de stat a fost în strada care înainte de cel de-al doilea război mondial se chema „Locotenent Tâmpa”. Nu știu cum se numește azi această stradă. Au fost grei acești ani din clasele a III-a și a IV-a. Noroc că am dat peste un învățător inimos, care s-a purtat foarte frumos cu noi și nu lăsa să fim batjocoriți, noi, copiii de români, cu invectiva de valah, cu care au încercat unii dintre colegii noștri maghiari, mai ales maghiarii proveniți din renegați, care credeau că trebuie să arate ce mari unguri sunt. Mai târziu am suferit de hiperzelul neofiților.

Fiind dat la școală la vârsta de cinci ani, eram timid și mă simțeam străin în școala maghiară. Dacă nu era învățătorul Korom Janos, cu bunătatea lui pe care nu o voi mai uita niciodată, nu știu dacă puteam face față cerințelor dure pentru mine. Îmi aduc aminte că într-o zi a trebuit să declam o poezie de Petöfi. M-am încurcat, am roșit ca para focului și am început să plâng, în râsul clasei.

Am urmat apoi liceul în Arad, numit Gimnaziul Superior Regesc Maghiar. În clasa întâi de liceu, azi ar fi clasa a V-a, aveam încă dificultăți cu limba maghiară, care era limba de predare. În familie vorbeam numai românește.

Dar în clasa a IV-a de liceu am ajuns să posed așa de bine limba maghiară, încât prezentând o lucrare, pentru care mi s-a dat două săptămâni de pregătire și libertatea de a întrebuița bibliografia aleasă de noi, profesorul, surprins de stilul și construcția exercițiului neobișnuit de bun pentru un elev care nu era maghiar, m-a întrebat dacă mama mea, despre care știa că este scriitoare, nu m-a ajutat la

³ Iosif Moldovan (1863–1940), învățător, întemeietorul, alături de Teodor Ceontea, a revistei „Reuniunea învățătorilor” (1904–1915), vicepreședinte al Reuniunii învățătorilor.

⁴ Caius Iacob (1912–1992), matematician român, membru al Academiei Române din 1955.

compunere. I-am răspuns că mama, deși scriitoare, nu a scris decât în limba română și, că după părerea mea, eu vorbesc mai bine maghiara decât ea. Era o lucrare de analiză a unui roman al lui Jokai Mór, marele romancier de valoare universală al maghiarilor, intitulat „Az új földesúr” („Boierul nou”⁵), în care scriitorul zugrăvește societatea post-revoluționară maghiară din epoca numită a lui Bach, după ministrul de interne reacționar al Austriei⁶.

În legătură cu acest ajutor al părinților la lecțiile copiilor lor, adevărul este că noi, cei trei frați, ne făceam temele întotdeauna singuri, părinții noștri fiind de părere că este mai bine să ne descurcăm de la început fără ajutorul lor, pentru ca să ne obișnuim a ne croi singuri drum în viață. Dar nici meditatori nu am avut, în schimb eu am avut în fiecare an câte un elev, pe care-l ajutam să-și facă lecțiile.

Am fost învățați de mici să ne servim singuri, să ne curățim singuri hainele și ghețele, să ajutăm în casă la micile treburi gospodărești.

Ne-am bucurat de o libertate deplină în acțiunile noastre. Părinții noștri nu au uzat de opreliști, care paralizează inițiativele și taie elanul copiilor. Asemenea interdicții, cu care părinții ajung să țină copiii lor într-o permanentă stare de pasivitate, dependență și chiar imitație, nu contribuie cu nimic la formarea caracterelor. Când, în urma actelor noastre necugetate, dădeam de bucluc, știam totuși că, pe lângă dojana de rigoare, puteam conta pe ajutorul părinților noștri, a căror bunătate o simțeam chiar și atunci când erau severi cu noi.

Părinții noștri nu exagerau grija lor față de noi. Atenția exagerată față de copii nu dă decât un rezultat unic și sigur: face din copii niște ființe neputincioase, stângace, care nu știu să se descurce în viață.

Tata a fost un pedagog înnăscut. El știa foarte bine că experiențele nu se pot transmite. Se moștenesc doar predispozițiile, care trebuiesc îndreptate discret și mai ales prin puterea exemplului date de părinți.

Eram lăsați să ne „dăm cu capul de pereți”, dacă sfaturile nu aveau nici un efect asupra noastră. Datorită pățaniilor, desigur nu prea grave, reveneam la cele spuse de părinți.

Mama noastră de asemenea a fost o pedagogă de concepție superioară. Sistemul său educativ se baza pe iubire și prietenie. Atât la școlile medii de fete, pe care le-a condus la Sibiu și la Arad, cât și în acea școală unică în România, „școala copiilor vagabonzi”, pe care a înființat-o în Arad, fără să cunoască experiența lui Makarenko⁷, a aplicat metode practice și sănătoase.

Datorită unei concepții moderne, bune, a relațiilor dintre părinți și copii, tatăl meu a devenit cel mai bun prieten al meu, iar mama – un refugiu sigur, ori de câte ori mă găseam într-un impas.

⁵ *Az új földesúr (Noul moșier)*, volum apărut în 1862.

⁶ Cronologic, „era Bach” sau neoabsolutismul austriac durează din 1851–1860.

⁷ Anton Semionovici Makarenko (1888–1939), pedagog și scriitor rus.

Amintirile mele din timpul când eram de pe băncile liceului sunt bogate în evenimente, care cuprind anii primului război mondial, revoluția din 1917, prăbușirea monarhiei habsburgice și eliberarea popoarelor oprimate, care compuneau acel stat hibrid, pe drept cuvânt numit „închisoarea naționalităților”.

Am început liceul odată cu primele zile ale războiului, după vara fierbinte din 1914. În cursul acestui război, o mare parte din profesorii noștri au fost înlocuiți cu profesori mai bătrâni, adesea de alte specialități, care nu întotdeauna erau dintre cele mai înrudite cu catedra devenită în mod provizoriu vacantă.

Au fost însă și profesori care au rămas pe câmpul de luptă. Astfel, profesorul de matematici, Emil Neudenbach, erudit matematician și om de o rară eleganță, pe care l-am regretat cu toții, foștii săi elevi.

El a fost înlocuit cu profesorul de latină Hunyadi Sandor, care a fost nevoit să ne predea algebra. Era un bonom rubicond, cu mustăți impresionante de husar veteran. Taica Hunyadi, când se poticnea în explicații, îl chema la tablă pe Aurel Avramescu⁸, academicianul de azi, cel mai bun matematician din clasă, să facă el demonstrațiile legate de lecția nouă.

Nu aș putea atribui numai profesorului de matematici „ad interim”, mai bine zis „ad-hoc”, faptul că am fost mediocru la această materie. Explicația rezultatelor slabe la matematici se datora mai mult lipsei mele de interes față de știința lui Pitagora. Presimțeam parcă, de pe atunci, că această știință va deveni baza monstruoasei noastre civilizații tehnice, care cu o mână dă și cu una ia și care, se pare, își sapă singură mormântul prin distrugerile și poluările ce le provoacă. Dar să lăsăm acest subiect pentru altă dată.

Lecțiile de literatură maghiară ne erau predate de profesorul Nagy Istvan, mustăcios și el, dar, în plus, „mâncător de valahi”. Păcat că frumusețea poeziilor și poemelor lui Arany Janos⁹ și Vorosmarthi¹⁰ era tulburată de atitudinea profesorilor față de elevii români.

În clasa noastră, o treime din elevi erau români și, datorită hărniciei lor, ridicată adesea la rangul unei ambiții naționale, erau printre primii, ceea ce și profesorii cei mai șovini erau nevoiți să recunoască.

Printre amintirile mele despre profesorii noștri de atunci se desprinde pregnant figura profesorului de gimnastică, Striffler Ferencz, admirat de toți elevii liceului pentru performanțele sale atletice și pentru ținuta lui țanțoșă. Avea mustățile „în furcă” precum Kaiserul Wilhelm al II-lea.

Ora de gimnastică începea, după o aliniere impecabilă, cu o inspecție generală. La o comandă, ca un răcnet, toți ne scoteam tricourile, apucându-le de jos cu mâinile încrucișate și smucindu-le peste cap dintr-o singură mișcare. Era ceva

---

⁸ Aurel A. Avramescu (1903–1985), inginer, membru al Academiei Române din 1955.

⁹ Arany Janos (1817–1882), poet maghiar, poeme epice.

¹⁰ Vörösmarty Mihály (1800–1855), poet romantic maghiar, participant la revoluția de la 1848, lirică patriotică.

impresionant în executarea acelei comenzi, după care se făcea o mică pauză, pentru ca Striffler, satisfăcut, să-și răsucescă mustața.

La o altă comandă ieșea din rând fiul „fiișpanului” (prefectului) Kitzig, care, împreună cu un alt coleg, fiu și el al unei familii notabile, i se alătura lui Stiffler pentru a forma un „ștab”. Era vorba de inspectarea curățeniei corporale. Cei doi elevi chemați în comisie erau prezumați, din cauza rangului social al părinților, ca fiind cei mai curați. Striffler și ștabul său treceau apoi în revistă clasa aliniată, examinând fiecare elev cu minuțioasă atenție.

Urma apoi inspecția mâinilor și a unghiilor; mâinile trebuiau întinse înainte, la comanda respectivă, iar comisia trecea examinând curățenia lor. Cei găsiți murdari la ambele examinări erau scoși din rând la o comandă, doi pași înainte, după care o altă comisie, compusă de data aceasta din elevii cei mai vâjnoși, printre care excela românul Pepa Pătru (Peter), îi înhăța pe cei murdari, ducându-i direct la dușuri, unde îi frecau cu săpun și perie de rufe.

Se dădea o importanță deosebită ținutei. Părul trebuia să fie tăiat scurt, cu o mică freză pe frunte.

Dirigintele clasei avea grijă de felul cum eram îmbrăcați. Hainele și cămașa trebuiau să fie curate. Nu se admiteau rupturi, iar peticele erau considerate ca un semn de îngrijire. „Nu este o rușine să umbli în haine peticite, spunea dirigintele, dar este absolut inadmisibil să fii zdrențăroși și murdari.”

Educația caracterului a fost de asemenea o preocupare lăudabilă a profesorilor noștri.

Elevii slabi la învățătură mai puteau obține indulgență la promovarea în clasa superioară, dar față de elevii răi la purtare, înțelegând prin aceasta mai ales lipsa de caracter, nu exista iertare nici la profesori, nici la consiliul profesoral.

Eliminările erau foarte rare. Sancțiunile disciplinare erau de trei grade succesive: admonestarea, convocarea părinților și așa-zisul *consilium abeundi*, când părinții erau sfătuiți, ca să nu recurgă la eliminare, să-și retragă elevul recalcitrant și să-l înscrie la o altă școală.

Minciunile și lipsa de răspundere nu erau tolerate. Infractorul neidentificat trebuia să se prezinte singur la somația profesorului. Nu se aștepta denunțul, care provoca disprețul clasei și al profesorilor, în cazul în care vinovatul nu a putut fi descoperit, se pedepsea întreaga clasă. Atunci însă clasa îl descoperea pe vinovat și îl obliga să se prezinte pentru a-și primi pedeapsa cuvenită.

La majoritatea profesorilor noștri, simțul umorului era foarte dezvoltat. Unul dintre profesorii dotați cu acest deosebit har a fost „Lejtényi Tata”, „Papa Lejtényi”. Era profesorul nostru de științe naturale, bondoc, jovial și întotdeauna bine dispus. Odată cu apariția primilor fulgi de zăpadă, Lejtényi își puneă perucă pe chelia sclipitoare. În fiecare an, elevii făceau haz de acest eveniment. Cu o prefăcută mirare, unul din clasă exclama: „Jé, a tanár urnak meg nôt a haja!”, „la te uită, a crescut părul domnului profesor!” Lejtényi nu se supăra, ci râdea împreună cu clasa.

La început de an școlar, Lejtényi numea pentru fiecare coloană de bănci câte un responsabil, care avea sarcina de a nota pe un petec de hârtie elevii care nu au: un creion marca Prima, fabrică maghiară de creioane din Budapesta, numărul doi, o radieră marca Elefant și un caiet. De asemenea erau notați cei care aveau manuale rupte și destrămate. Aceștia erau trimiși de la oră să ducă manualul direct la legătorul de cărți „Argyelán”: Ardelean se chema și era român.

Aceste liste ale elevilor deficienți erau așezate pe masa catedrei, în colț, una peste alta. Când profesorul, făcând apelul, închidea brusc catalogul, hârtiile ridicate de curentul de aer produs își luau zborul. Acest moment era pândit cu mare încordare de întreaga clasă, la începutul orelor lui Lejtényi. Profesorul însuși se pregătea cu un zâmbet pe buze pentru momentele ce urmau. Elevii din primele bănci plonjau să apuce fițuicile ce încă zburau și le culegeau de pe jos. Asupra acestor elevi săreau alții din băncile următoare, producând astfel o adevărată grămadă ca la rugby, spre hazul tuturor. Când, foarte rar, scena cu grămada nu avea loc – Lejtényi așezând cu grijă fițuicile sub călimară – însemna că profesorul avea și el necazurile lui, iar noi eram decepționați.

După acest moment hazliu ce ne era acordat de Tata Lejtényi cu toată grația, lecția începea cu seriozitatea cuvenită și atenția încordată. Joaca s-a sfârșit și a început munca. Dar omagiul adus de bunul nostru profesor copilăriei noastre dovedea din partea lui multă sensibilitate și un simț pedagogic subtil. Lejtényi era cel mai iubit profesor al nostru. Fiind căsătorit cu o româncă, avea simpatie pentru noi, românii.

O altă caracteristică generală a profesorilor noștri era respectul ce-l aveau pentru elevi și în privința aceasta reciprocitatea era perfectă.

Începând din clasa a V-a, care inaugura cursul superior, elevii nu mai erau tutuiți de profesori. Eram „Dumneata”, iar pantalonii lungi erau obligatorii. Profesorii ne tratau cu atenția cuvenită unor oameni maturi, de aici „examenul de maturitate”, și această considerație avea valoare educativă certă.

Eram fericiți când puteam dovedi că suntem demni de încrederea ce ni s-a acordat. Încolo, în afara școlii precum și în timpul recreației eram copii, adolescenți cu atitudini și gusturi corespunzătoare vârstei.

Rolul educativ al sporturilor era foarte apreciat de profesori. Se practicau mult gimnastica și atletismul, dar preferat era, bineînțeles, fotbalul. Fiecare clasă își avea echipa sa selectată, culorile sale, echipamentul propriu, cumpărat din „creițarii” cu care am contribuit cu toții.

În fața liceului exista un teren de sport spațios, unde aveau loc jocurile de antrenament, iar în fiecare sâmbătă după masă se țineau meciurile dintre clase. Echipa selectivă a liceului provoca apoi selecționatele altor școli la meciuri amicale. Fotbalul nu se practica doar pe terenul sportiv al școlii. Existau destule maidane în oraș. Cu frații mei, în fiecare după-masă, după terminarea lecțiilor, jucam fotbal pe terenurile virane din apropiere.

Locuiam pe atunci într-o casă cu mai multe apartamente și cu deschidere pe trei străzi, numită pompos „Palatul sârbesc”, fiindcă era proprietatea bisericii sârbești și se afla în apropierea ei. Piața unde se găsea acest Palat se numea Piața Kelemen, devenită mai târziu Sfântu Sava, dar acum nu mai știu cum se cheamă. În casă eram o droaie de copii, protopopul sârbesc avea singur vreo 11, așa că împreună cu copiii Zsupanszki: Bata, Milos și Jarko, cu Moka Kovincsics, apoi cu maghiarii Rasko și Plank, cu șvabul Lencz Iani și alții am format împreună „Clubul Sportiv din Piața Kelemen”, acel faimos K.S.C. Fratele meu Aurel a fost ales președintele clubului.

Am practicat, afară de fotbal, înotul și patinajul, fiecare ramură având „secția” sa. Înotul se desfășura la baia populară, numită „baia gratuită” (ingyefürdo), unde trona Baciul Ioța, bănățean de fel, dar ascuns sub numele de Keresztesi Jozsef, probabil din Cruceni¹¹. Ioța dădea lecții de înot. De fapt, când am ajuns la Ioczbacsi, știam puțin să înot, fiind în vara anterioară la Marea Adriatică, la Czirkvenicza. Baia populară a lui Ioța era frecventată de muncitorii de la fabrica de zahăr și de copiii din cartierul sârbesc. Cerberul acestui așezământ de mare utilitate publică era dotat cu un bici lung, ca la dresajul cailor de circ, din care pocnea răsunător, dar atingea mai puțin. Deși fioros la înfățișare, Ioța era bun la suflet.

Mai târziu, devenind desăvârșiți înotători, am făcut băi în aer liber, în locurile unde apele Mureșului erau line și fără vârtejuri. Astfel de locuri erau multe în afara orașului, mai ales la insula numită „a treia”. De obicei, baia era combinată cu pescuitul, iar mai târziu cu vâslitul. Iarna, în curtea vastă a casei unde locuiam, am amenajat un patinoar al clubului nostru K.S.C. cu ajutorul unui furtun pe care pe furii îl împrumutam din spălătorie. Mai frecventam și patinoarul orașului, când aveam bani.

Desigur că stilul copilăriei noastre era acela care s-a format sub influența romanelor lui Jules Verne, Karl May¹² (*Winnetou*), Rudyard Kipling¹³ (*Cartea junglei*), Edmondo De Amicis¹⁴ (*Cuore*) și alții.

În curând au apărut însă și romanele fascicole despre isprăvile faimosului detectiv Nick Carter, un fel de contrafacere a romanelor lui Conan Doyle¹⁵, al căror erou principal, Sherlock Holmes, era mult superior. Tata, când descoperea locul unde ascundeam astfel de lectură interzisă de el, înșfăca fără nicio vorbă fasciculele și le arunca în foc.

¹¹ Localitate în actualul județ Timiș, nu departe de Timișoara.

¹² Karl May (pseudonimul lui Karl Hohenthal) (1842–1912), scriitor german, autor al unor romane de aventuri.

¹³ Rudyard Joseph Kipling (1865–1936), scriitor englez celebru pentru povestirile și romanele sale inspirate de viața în India și de misiunea civilizatorie a britanicilor acolo.

¹⁴ Edmondo De Amicis (1846–1908), poet, nuvelist, jurnalist italian.

¹⁵ Sir Arthur Conan Doyle (1859–1930), scriitor englez, autor de romane polițiste.

De mare interes se bucurau și filmele de aventuri cu Harry Peel în rolul principal. Cu câtă nerăbdare așteptam în fața cinematografului „Urania” (vechiul teatru al Aradului) terminarea reprezentației premergătoare, rularea filmelor începând la ore fixe! În sfârșit se deschideau larg porțile și apăreau copii de vârstă noastră cu ochii strălucitori și cu fețe îmbujorate, pe care îi întrebam nerăbdători: „A fost bătaie?”, „Goană a fost?”. În general, aceste filme de aventuri erau apreciate de noi în funcție de lungimea secvențelor cu bătaie și goană. Gag-urile cele mai apreciate din filmele Far-West: plonjonul și pendularea pe candelabru faimosului Saloon, loviturile strașnice sub bărbie și saltul de pe balcon direct pe șeaua calului. Apoi începea goana, eroul sărind de pe cal pe expresul Pacific, de acolo urmărirea continua pe acoperișul vagoanelor. Bineînțeles, Harry Peel nu pătea nimic, în schimb bandiții rămâneau semănați de-a lungul liniei ferate.

Jocurile noastre, care se desfășurau în cadrul grupului de copii din Piața Kelemen, reflectau și unele preocupări mature. La început am practicat schimbul în natură, trocul. Se ofereau glikeri, globulețe de sticlă contra nasturi, timbre poștale etc. Mai târziu am evoluat și am înființat moneda noastră convențională. Cu ajutorul unei mici tipografii de jucărie am confecționat, pe hârtii de culori și mărimi diferite, bancnote în valori de 1, 2, 5 și 10 coroane. Pentru a plafona emisiunea și a împiedica contrafacerea bancnotelor, am aplicat pe spatele biletelor, în semn de autenticitate, ștampila Protopopiatului greco-sârb, ale cărei litere cirilice și desene arhaice erau impresionante. Bancnotele erau apoi împărțite între noi, în cantități corespunzătoare vârstei, bineînțeles că cei mai mari primeau mai mult.

Dar curând valoarea intrinsecă a valutei noastre convenționale s-a depreciat în urma unei inflații provocate de cei mari. Aceștia, voind să aibă mai mulți bani, au scos în secret o nouă emisiune, pe care au împărțit-o între ei și au achiziționat de la cei mici toți soldații de plumb, glikerii, timbrele, nasturii disponibili, după care, descoperindu-se scandalul financiar, banca a dat faliment.

Ne-am mai jucat și de-a literatura. Spre deosebire de azi, în trecut această joacă nu era așa de pretențioasă. Nu erau reviste școlare tipărite și nici inflație de poeți ca azi. Cu ajutorul șapirografului aceluiași Protopopiat greco-ortodox sârbesc, am scos o revistă intitulată „Ifiuság” (Tinerete), al cărei director era Bata Zsupanszky, iar eu redactorul responsabil. Dar, după apariția primelor două numere, cenaclul literar s-a destrămat din lipsă de interes din partea cititorilor.

Mai trebuie să amintesc de „Societatea științifică”, ai cărei promotori erau Sandu Popp, fiul pictorului Alexandru Popp¹⁶ și fratele meu Aurel. Nici această încercare nu a avut o viață mai lungă, dar, spre deosebire de revistă, societatea științifică a luat sfârșit în urma unei vehemente discuții. Scandalul a izbucnit după

---

¹⁶ Alexandru Popp (1868, Dieci, Arad – 1949, Timișoara), pictor cu studii la Budapesta, Paris. A pictat interiorul mai multor edificii celebre din Budapesta, Praga, Eger. A fost profesor la Școala de Arte Frumoase din Cluj (1925–1933), apoi la Timișoara (1933–1938).

o comunicare a președintelui Popp. Trebuie să amintesc că în prealabil întreaga societate a fost tratată de Livia tanti cu două farfurii mari de prăjituri. Deci Șani Popp, vorbind foarte grav despre legea gravitațiunii, a susținut că în baza numitei legi cad în același timp la pământ un elefant și un purice. Ilustrul conferențiar a uitat însă a face amintire de condițiile vidului. O parte din auditoriu, așezat în salonul lui Livia tanti, după ce a devorat prăjiturile, și-a exprimat zgomotos îndoielile și dezaprobarea. Au luat cuvântul doi membri deodată, combătând teza expusă, după care președintele s-a înfuriat, a închis discuțiile și ne-a trimis pe toți... „la dracu”.

Eram în plin război. Spitalul militar, unde mama mea și-a început activitatea în cadrul Societății de Cruce Roșie din Arad, era instalat în atelierele „Vasipar” (Industria fierului), care pe durata războiului și-au încetat activitatea. Aici veneam des și noi, copiii, s-o vedem pe mama, stăteam de vorbă cu soldații răniți, care ne aveau în drag cu gândul la copiii lor lăsați acasă. Erau acolo răniți de diferite naționalități, din care era compusă armata austro-ungară, în care domnea atmosfera *Pădurii spânzuraților*.

În ce privește pe prizonierii sârbi și populația deportată: bătrâni, femei, copii învinuiți de activitate subversivă, iar bărbații și adolescenții luați drept partizani, comitagii, soarta lor era tragică. Îngrămădiți în cazematele vechii cetăți a Aradului, duceau lipsă de cele mai elementare condiții de igienă și răbdau de foame. Puțin s-a sinchisit comandantul lagărului de tifosul exantematic, ce a bântuit printre prizonieri. În fiecare zi mureau cu zecile¹⁷.

Până la urmă au intervenit Crucea Roșie și câțiva intelectuali democrați. În urma unor demersuri, la care s-au asociat medicii din Arad, care se temeau că tifosul se va propaga și în oraș, comandantul lagărului a fost schimbat, iar molima a putut fi stăvilită.

Româncele din Arad, printre care și mama, făcând parte din filiala Crucii Roșii, au avut un rol însemnat în acțiunea pentru salvarea prizonierilor și internaților sârbi din cetatea Aradului.

Dar tifosul a reapărut totuși, adus de soldații de pe front. S-a înființat Spitalul de război antiepidemic din Arad, a cărui conducere a fost încredințată mamei noastre, care, cu gândul la noi, copiii ei, a luat toate măsurile de precauțiune.

În decursul lungii sale activități, până la adânci bătrâneți, mama a fost apreciată în mod deosebit și înconjurată de stima întregului oraș. A fost decorată cu distincția austro-ungară „Patriae et Humanitati”, apoi, după Unire, cu ordinul românesc „Meritul sanitar, clasa I” și cu distincția belgiană „Medaille d’or de la Croix Rouge Belge”.

---

¹⁷ Apărătorul acestor năpăstuiți a fost avocatul român Ștefan Cicio-Pop, așa cum se precizează în memorialistica lui Sever Bocu și Coriolan Băran.

Dar războiul a continuat și în curând situația noastră, a românilor din Transilvania, s-a înrăutățit în urma intrării României în război alături de puterile Antantei. Speranțele Puterilor Centrale, de a determina România să iasă din neutralitate și să se alăture lor, s-au spulberat. În anul 1916, armata română a trecut Carpații și a ajuns până la Sibiu. Fiind însă suficient dotate cu armament la nivelul tehnicii participanților la războiul mondial, forțele armate române au fost respinse de germani. A venit apoi acea epocă de grele încercări, atât pentru românii din Vechiul Regat, cât și pentru cei din Ardeal, care s-a sfârșit pentru cei din urmă prin capitularea României și pacea separată de la Buftea.

Trupele române au fost primite în Ardeal cu mare însuflețire, căci ele prevesteau realizarea unirii tuturor românilor ardeleni, care au dat curs liber entuziasmului lor, gest pe care maghiarii l-au considerat ca „trădare de patrie” și ca atare mulți români au fost internați sau închiși.

O româncă din Sibiu, Marioara Topârceanu, s-a refugiat la noi în familie, fiind înscrisă la poliție ca rudă și a rămas la noi până spre sfârșitul războiului.

În școală, profesorul de istorie Kara Gyözö, neofit și el fost Kohn Victor, și cel mai șovin dintre profesorii noștri, a actualizat lecțiile sale cu invective la adresa românilor, tratându-i de valahi sălbatici, valahi puturoși care au mania Daco-Romaniei etc. „Pot să ne înjure cât vor, spunea tata, *România Mare tot se va face.*”

Kara Gyözö știa și românește. La una dintre lecțiile sale șovine, vorbind de politica României, a spus că această politică este dominată de principiul „și cu turcu și cu neamțu” (cuvintele au fost rostite în românește de către profesor). Elevii maghiari din clasă au primit cu o explozie de ilaritate această enunțare, reținând expresia „și cu...”. De atunci și câteva luni în șir, când vedeau un coleg român, strigau: „Ez is egy siku!” Și asta e un „și cu”.

Noi, românii, care am învățat istorie de la părinții noștri, am fost însă lămurii de ei și anume că, în mijlocul imperialismelor crotopitoare, înțelepciunea și diplomația suplă ce alterna cu acte de vitejie uimitoare a întregului popor român ne-a permis supraviețuirea ca națiune. Doctrina lui Mircea cel Bătrân, care a știut să-și plece capul în momentul când nu era altă soluție, a fost „golden ruller-ul” politicii noastre externe de izolare, egală cu doctrina lui Monroe a americanilor sau a echilibrului de forțe a europenilor¹⁸. De aceea este o abatere de la această înțelepciune a strămoșilor noștri acea megalomanie care are pretenția că noi, românii, suntem „buricul pământului”.

Trebuie să recunosc însă, cu toată obiectivitatea, că, afară de cei câțiva profesori pe care i-am amintit, restul și majoritatea colegilor noștri au avut o atitudine civilizată față de noi, românii, elevi ai liceului. Am păstrat prietenie până în zilele noastre cu colegii noștri. La aniversarea bacalaureatului lor (din clasa a VII-a)

---

¹⁸ Interpretare evident forțată, având în vedere diferența în timp și spațiu a celor două situații invocate.

ne-am despărțit; colegii români au participat prin delegatul lor, ing. Silviu Crișan, rector și profesor la Politehnica din Brașov, care a plecat cu avionul la Budapesta.

Această atitudine înțelegătoare a unor intelectuali maghiari din epoca premergătoare Unirii a contribuit în mare măsură la crearea curentului de opinie propagat de unii scriitori maghiari, în frunte cu Ady Endre și sociologii grupați în jurul revistei *Huszadik Század (Secolul al XX-lea)* a lui Iászi Oszkár¹⁹. Apoi a venit deznodământul.

Suflul revoluției rusești din octombrie 1917 a pătruns în Germania, unde soldații reînțorși de pe front l-au detronat pe Kaiserul Wilhelm al II-lea. A urmat revoluția din Ungaria, abdicarea regelui Carol al IV-lea și asasinarea contelui Tisza Istvan²⁰, prim-ministru, unul dintre principalii exponenți ai politicii de asuprire a naționalităților din Ungaria.

La Arad s-a înființat Consiliul Național Român din Transilvania și gărzile naționale, puse sub comanda colonelului Teodor Șerb²¹, fostul comandant al Regimentului austro-ungar nr. 33 de Infanterie, cu sediul la Arad (numit Nuschti-reghiment, căci țărani români înregimentați nu știau nici germană și nici maghiară).

Pentru a pune în practică dreptul de autodeterminare al popoarelor, proclamat de președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson²², s-a convocat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, pe data de 1 decembrie 1918.

Tata, ca delegat al orașului Arad, printre alții și trimis al ziarului *Românul*, a descris această strălucită manifestație de voință a românilor din Ardeal. El s-a reîntors de la Alba Iulia cu o feroce „troahnă”. Mai târziu am aflat că aceasta se cheamă guturai. Privind din ușă spre noi, cei trei feciori ai lui, ieșiți în întâmpinarea sa, ne-a spus: „*Na copii, de acum înainte veți învăța la școală românească*”, iar noi abia așteptam să vedem cum se va întâmpla acea mare cotitură în viața noastră de

¹⁹ Oszkár Jászi (1875–1957), sociolog și om politic maghiar, șef al Partidului Radical (1914), fondator și redactor al revistei menționate în text. A susținut necesitatea unor reforme democratice în Ungaria și acordarea unor drepturi naționalităților. În 1918 a fost ministru fără portofoliu la resortul naționalităților, luând parte la tratativele de la Arad din 13–15 noiembrie 1918. A emigrat în 1919 și în 1923 s-a stabilit în Ungaria.

²⁰ István Tisza (1861–1918), om politic maghiar, care a reorganizat Partidul Liberal în Partidul Național al Muncii (1910), prim-ministru (1903–1905) și (1913–1918), adept al politicii de maghiarizare, înverșunat inamic al românilor și slovacilor mai ales. A fost ucis de soldații răsculați în toamna lui 1918.

²¹ Teodor Șerb, ofițer român în Regimentul 33 al Armatei austro-ungare. La 2 noiembrie 1918, având atunci gradul de locotenent-colonel, participase la o conferință a ofițerilor români din garnizoana Arad, unde s-a decis înființarea unei formațiuni militare proprii. La 3 noiembrie s-a constituit Sfatul Național al Gărzilor Naționale, un stat-major de fapt, în fruntea căruia a fost numit la propunerea lui Ștefan Cicio-Pop (Vezi A. Birtolon, *Neuitatul an 1918 în amintiri*, în „Magazin istoric”, nr. 8/1978, p. 27).

²² Woodrow Thomas Wilson (1856–1924), om politic american, membru al Partidului Democrat, președinte al SUA (1913–1921).

elevi. Cum vom trece de la Arany, Petöfi, Vorosmarthy, la Eminescu, Alecsandri și Creangă, de la Istoria Ungariei la Istoria Românilor ... cum ne vom obișnui cu terminologia românească la toate materiile, unde termenii tehnici îi știam doar în limba maghiară.

Deocamdată însă, într-o zi neguroasă de iarnă a izbucnit scandalul în clasa noastră, clasa a VI-a A. Colegii noștri maghiari și-au arborat tricolorul pe reverul hainei. În baza „principiului autodeterminării”, ne-am pus și noi pe piept tricolorul românesc. A urmat apoi o bătaie ca în filmele „Far-West” între elevii clasei, care altădată erau buni camarazi. Directorul liceului, blajinul și eruditul Burián János, autor al faimosului dicționar latino-maghiar, întrebuițat obligatoriu în toate liceele maghiare din monarhie, a pus însă capăt ostilităților. Avertizat de cineva, a venit în grabă și ne-a prins în flagrant delict. Dar în loc să fie sever cu noi, după cum meritam, ne-a dojenit domol: „Datoria voastră de elevi este învățătura. De azi înainte nu se admit nici tricoloruri, nici manifestații naționaliste”. Acestea fiind zise, „diri” s-a retras cu capul pierdut în gulerul ridicat al paltonului... Era frig pretutindeni, în clase, pe săli, iar noi ne bucuram de așa-zisele „vacanțe de cărbune”, în zilele în care, combustibilul lipsind cu desăvârșire, cursurile erau suspendate până la noi ordine.

Între timp, armata română, reorganizată la Iași cu ajutorul misiunii militare franceze conduse de generalul Berthelot²³, a pornit spre eliberarea Transilvaniei. Banatul și apoi Aradul au fost ocupate de trupele franceze ale generalului Franchet d'Espèray²⁴. Nu mai menționez scurta ocupație a Banatului de către trupele sârbești, care prin comportamentul lor i-au decepționat profund pe bănățeni. Ocupația franceză și înaintarea trupelor române au pus capăt atrocităților comise de detașamentele teroriste, care purtau pe chipiu un cap de mort și o banderolă cu inscripția „Pentru Ardeal”. Au fost asasinați în Crișana avocații români Bolcaș și Ciordaș din Beiuș²⁵, protopopul Leucuția și avocatul Hotoran din Șiria²⁶, precum și mulți alți români.

---

²³ Henri Mathias Berthelot (1861–1931), general, șeful misiunii militare franceze în timpul războiului, cu rol extrem de important în refacerea armatei române. A fost unul din marii prieteni ai României.

²⁴ Franchet Louis D'Espèrey (1856–1942), mereșal francez, comandant șef al Armatei Aliate din Balcani.

²⁵ Despre acest asasinat vezi C. Kirițescu, *Op. cit.*, II, p. 418: „Unul din cele mai infame asasinate a fost cel petrecut la Beiuș. În noaptea de 3–4 aprilie, căpitanul ungar Verböczy a ridicat la miezul nopții din casele lor pe fruntașul român Ioan Ciordaș, membru al Comitetului Executiv al Partidului Național Român și desemnat de Consiliul Dirigent ca prefect al județului Bihor, precum și pe avocatul dr. Nicolae Bolcaș, i-au aruncat într-un automobil și i-au dus la gară. De aici un vagon legat de o mașină i-a dus în comuna Lunca, lângă Vașcău, 20 km de Beiuș. Până la ziuă, cei doi martiri au fost maltratați, apoi duși la marginea gropii săpate pentru ei într-o vâlcea. Aici supliciuul a reînceput. Li s-a tăiat nasul, li s-au sfărâmat brațele cu paturile puștilor, li s-au înfipt baionetele în gură și în ceafă, li s-au scos ochii și la urmă au fost aruncați în groapă de vii,

Am fost de față la sosirea generalului Berthelot la Arad. Românii din județ, în costume naționale, cu „banderii”, cete de țărani călări purtători ai drapelului, au defilat pe străzile orașului și s-au adunat în fața hotelului „Crucea Albă”, unde era găzduit generalul francez. Gărzile românești au fost consemnate în cazarmă pentru a evita orice ciocnire cu detașamentele secuiești.

Se aștepta ca generalul Berthelot să apară pe balconul hotelului, când câteva detașamente de teroriști s-au postat alături de români. A apărut de asemeni un grup de maghiari care, cu drapelul în frunte, au venit să-l întâmpine și ei pe generalul francez. Pentru a putea înainta, ei trebuiau să forțeze rândurile românilor și să-și taie drum până în fața hotelului. Spațiul fiind restrâns, s-a ajuns la o serie de busculade. La un moment dat, în mijlocul unui vacarm, drapelul maghiar s-a înclinat pentru un moment până la pământ, fără să fi fost rupt. S-a bănuțit că însuși purtătorul drapelului ar fi făcut această manevră pentru a da semnalul atrocităților ce au urmat. Eu și fratele meu Aurel nu eram departe de locul unde s-a produs incidentul cu drapelul și astfel am văzut înspăimântați cum detașamentele teroriste au deschis focul asupra țăranilor români, care nu aveau arme. Rezultatul acestui act de răzbunare a fost uciderea a 11 țărani români din județul Arad. Împreună cu fratele meu Aurel, ne-am scos cocărzile naționale de pe piept și am luat-o la fugă pe străzi laterale până acasă. Am văzut o adevărată vânătoare după țărani români înainte de a fi putut pleca din fața hotelului²⁷.

Părinții mei, împreună cu intelectualii români care au luat parte la banchetul oferit generalului francez de către Consiliul Național al Românilor din Transilvania, au rămas blocați în restaurantul hotelului până ce trupele teroriste, după ce și-au îndeplinit rușinoasa lor misiune de a ataca și ucide oameni fără arme, s-au retras, pornind spre cazarma gărzilor românești, pe care le-au dezarmat, după câteva ore de împușcături de ambele părți.

---

unul peste altul, și acoperiți cu pământ. Târziu, după alungarea ungurilor, au fost găsite cele două cadavre aproape putrezite. În mâinile lor crispate strângeau bucăți de pământ”. Formațiuni teroriste maghiare au săvârșit în aceste luni, din noiembrie 1918 până în februarie 1919, în județul Arad, 300 de omoruri.

²⁶ La 20 februarie 1919 un batalion din armata maghiară, dispunând de artilerie, mitraliere și de un tren blindat a atacat Țiria. Au ucis o mulțime de oameni neînarmați și întreaga familie a avocatului Hotăran. După aceasta a atacat și alte sate, omorând 60 de oameni printre care mulți copii și femei. La Socodor au omorât preoții Leucuția și Popescu, iar cadavrele le-au aruncat în Criș.

²⁷ Masacrul de la Arad a fost pus la cale de trupele regulate maghiare, care căutau momentele când puteau ataca fără teamă că vor primi replica altor trupe înarmate. Așa s-au petrecut lucrurile și la Arad. Știind că armata română era departe, aceste rămășițe ale vechilor unități ungurești atacau populația civilă. Generalul Berthelot era în vizită la episcopul român Ioan Papp și mulțimea îl aștepta.

Aceste atrocităţi şi altele au avut drept rezultat intrarea în Arad a trupelor coloniale franceze sub comanda generalului Goudrencourt²⁸, care apoi a fost schimbat cu generalul Tournadre²⁹.

În ziua intrării armatei franceze în Arad am fost trimişi acasă de la şcoală. Când am ieşit pe porţile liceului, am văzut la colţurile de stradă, instalate în poziţie, puşti mitraliere. Soldaţii ne-au întâmpinat cu un binevoitor „Allez, allez, circulez...” În ziua următoare, după ce trupele maghiare au evacuat oraşul, am revenit la şcoală. Dar în clasă atmosfera era grea. Înainte şi după ocuparea oraşului de către trupele franceze, spiritele erau foarte agitate. Pereţii clasei erau împănaţi cu placate care prezentau profilul Ungariei dezmembrate în teritoriile ce reveneau românilor, cehilor, slovacilor şi sârbilor. Sub această imagine, inscripţia era: „*Nem, nem, soha*” (*Nu, nu, niciodată!*).

În sfârşit, trupele franceze ale generalului Franchet d’Espèrey s-au retras de pe „linia demarcaţiei”, care începea la Zam, iar în locul lor au înaintat în judeţul Arad unităţi ale armatei române. În ziua intrării lor în oraşul Arad, dirigintele clasei noastre, profesorul de desen Sima Dezső, a întrerupt prelegerile şi cu ochii înlăcrimaţi ne-a spus: „*Începând cu ziua de azi, românii au preluat „imperiu” asupra oraşului nostru. S-a întors o pagină a istoriei... Să cântăm pentru ultima dată imnul naţional*”. Ne-am ridicat cu toţii din bănci. Noi, elevii români ai clasei a VI-a A, am rămas însă muţi şi cu braţele încrucişate, nu fără a fi impresionaţi de măreţia momentului, care a trezit în sufletele noastre cu totul alte emoţii decât cele ce le-au simţit colegii noştri maghiari.

Era chiar pe la sfârşitul anului şcolar 1918/1919. Ne-am luat rămas bun de la camarazii noştri... Ei au trecut la liceul maghiar catolic nou înfiinţat, iar noi, românii, am rămas în fostul gimnaziu superior regesc maghiar, a cărui clădire,

---

²⁸ General care comanda trupele franceze din Arad, o brigadă de cavalerie şi un batalion de infanterie. A fost un filomaghiar şi înverşunat adversar al românilor. N-a ezitat să permită unităţilor ungureşti să atace satele româneşti cum s-a întâmplat, am arătat mai sus, la Şiria. Sub acoperirea sa, Divizia a 23-a ungară a generalului Sóos organiza incursiuni peste linia de demarcaţie, atacând trupele române. Permitea şi acoperirea acţiunilor antiromâneşti ale prefectului ungar Barjassy Lajos şi chiar a încurajat formarea la Arad a unui guvern maghiar condus de Iuliu Károlyi. Când românii au rupt frontul în Apusenii acest ofiţer francez a interzis intrarea lor în Arad. Totuşi românii, în 17 mai, au ocupat gara şi apoi întregul oraş cu regimentul 6 vânători şi o baterie de artilerie. Situaţia a rămas încordată, până ce comandamentul francez a decis, în iulie, înlocuirea lui Gondrecourt.

²⁹ Charles Louis Joseph de Tournadre (1860–?), general de brigadă, de stat-major, apoi de cavalerie. Pe 1 mai 1919 este trimis, cu ordin direct de la Paris, la Lugoj în calitate de comandant al Zonei de Ocupaţie franceză din Banat. A avut o conduită corectă atât la Lugoj, cât şi la Arad. La 21 iulie 1919 unităţi ale Diviziilor a 2-a din Vechiul Regat şi ale Diviziei a 21-a Ardeleană au intrat în Banat, preluând teritoriul românesc. În fruntea comisiei româno-sârbo-franceze se afla generalul de Tournadre. Este autorul lucrării memorialistice, *Au pays des fourbes*, Plon, 1919.

fiind proprietate de stat, ne-a revenit. Liceul românesc succesor a primit denumirea de Liceul „Moise Nicoară”. Părinții și bunicii noștri au așteptat, în fosta Ungarie, secole de-a rândul să aibă licee românești, iar colegii noștri maghiari, acum în România, doar două luni de vacanță școlară.

Începând din anul 1919–1920, primul an de funcționare a Liceului „Moise Nicoară” din Arad, învățământul în toate clasele I-VIII, azi V-XII, cu clase paralele în cursul inferior, a pornit deodată în românește, atât de normal, încât se părea că noi, de când e lumea, am învățat în limba maternă. O adevărată poveste cu Frumoasa din Pădurea Adormită.

Eram deci în clasa a VII-a a liceului românesc. Cadre didactice puține. S-a recurs atunci la cursiști, care, înscriși „fără frecvență” la Universitate, au devenit, din învățători, profesori. Soluția era necesară, dar insuficientă. Ne-au venit însă în ajutor frații din „Țară”, din „Vechiul Regat”, de unde „regățeni”. Astfel a sosit la Arad un grup de profesori eminenți, craioveanul Ion Dimitriu³⁰, un strașnic matematician, fizicianul Constantin Teodorescu³¹, istoricul Gheorghe Ionescu, toți unul și unul, buni, joviali, excepțional pregătiți în specialitatea lor, fără morgă, dar de o calmă severitate, dacă era nevoie.

Profesorul de muzică, Petrescu, a adus în compoziția grupului de „dascăli regățeni” o notă de boemă. La început ne-a dat lecții plicticoase cu do, re, mi, fa, sol, noi știam că e „țe, de, e, ef, ghe”, și cu solfegii care nu erau deloc pe placul nostru. Nemulțumirile au izbucnit spontan la capătul unei ore adormite de teoria muzicii, când deodată clasa a intonat un falnic „Deșteaptă-te, Române”, urmat de un marșal „Pe-al nostru steag”, în care a intrat cu vocea lui plăcută de bariton și profesorul. Apoi, pe parcursul anului școlar, cei din clasa a VIII-a, „spaima liceului”, l-au inițiat pe tânărul profesor de muzică în folclorul de pe Valea Mureșului, la un pahar de vin generos de Miniș, într-un mic birt cu grădină de vară, unde „maturizanții” aduceau săptămânal omagiul lor zeului Bacchus, inaugurând ofrandele cu un răsunător „Gaudeamus”. Erau doar adevărați „studenți”, cum li se zicea pe la noi elevilor care au trecut pragul adolescenței, acești „octavani”, printre care unii, reînțorși de la armată, în lipsă de țoale, mai purtau tunica „feldgrau”.

Dar pe Monsieur Decamps, proaspăt detașat de misiunea universitară franceză de la Academia Orientală din Viena, faimosul Institut de studii comerciale și consulare din Austria, la Arad, cine dintre cei care l-au avut profesor, și erau cel puțin douăzeci de promoții, l-ar fi putut uita?

³⁰ Ioan Dimitriu a fost profesor, autor de manuale școlare, secretar al „Asociației Culturale Arădane”, președinte al „Societății de matematică”, colaborator al „Gazetei matematică” din Timișoara.

³¹ Constantin Teodorescu a fost profesor de chimie și fizică, a creat laboratoare atât de bine dotate, încât concureau cu cele ale Politehnicii timișorene. A fost arestat și înțemnițat în timpul regimului comunist.

Profesorul de franceză Jean Decamps purta în butonieră panglica „Legiunii de onoare”, iar surâsul său avea ceva din farmecul lui Fernandel³². Prima noastră întâlnire a dat loc unei „secvențe” demne de cel mai talentat regizor de filme: stăteam și ne uitam unii la alții, clasa la profesor și profesorul la elevi, apoi deodată toți am izbucni într-un râs „à se tordre”... Și era de ce: profesorul nu știa nici un cuvânt românește, iar noi franțuzește, nici măcar să citim... Dar Monsieur Decamps cu al său gentil „Mais voyons ... voyons” s-a dovedit un excelent mim. Mai cu semne, mai cu micul dicționar roz, scos din buzunarul vestei, ne-am descurcat până la urmă. Metoda impusă de împrejurări s-a dovedit excelentă, căci, în decurs de doi ani, aproape toți am izbutit să vorbim binișor limba franceză, iar la bacalaureat am reușit să dăm răspunsuri corecte și din literatura franceză.

Acest grup de profesori a întregit cadrele didactice arădene, din care au făcut parte: Liviu Albu³³, eruditul latinist și elenist, Ascaniu Crișan³⁴, distinsul matematician și filosof, Nestor Blaga, inimosul botanist-geograf, Iulian Toader³⁵, profesor de desen și pictor „academic” din școala lui Mișu și Alexandru Popp, Caius Turicu, profesor de germană, care ne-a inițiat în tainele Niebelungilor și alții care au mai venit.

L-am lăsat la urmă pe cel mai iubit dintre toți, pe profesorul de română Dimitrie Panaiteseu³⁶, poetul și istoricul literar, academicianul Perpessicius de astăzi. El a intrat în clasa noastră cu nimbul de erou și cu vraja poeziei românești...

Îmi amintesc, ca și când s-ar fi întâmplat ieri, de prima lecție a profesorului Panaiteseu. Nu sosise încă manualul de limba și literatura română, care, după programul de învățământ pentru clasele a VII-a de liceu, cuprindea epoca începuturilor literaturii românești, de la cronicari la Ienăchiță Văcărescu³⁷. În așteptarea cărții, Perpessicius, abătându-se de la programul didactic, ne-a vorbit despre Eminescu... S-a lăsat o tainică liniște peste clasă, de parcă se auzeau bătăile inimilor noastre. Ce însetați eram de poezie românească după cumplita seceta din copilăria noastră, când vorba românească o primeam numai din gura părinților noștri! Eram fermecați de frumusețea limbii literare (noi o cunoșteam pe „aceea de toate zilele”), de poezia lui Eminescu, despre care știam prea puțin. Cunoșteam de la mama unele strofe, rămase adânc întipărite în mintea mea, din Bolintineanu,

---

³² Fernandel, pe numele real Constantin Fernand (1903–1971), celebru actor francez de film.

³³ Liviu Albu a fost un profesor de același calibru ca și ceilalți. Inițiativei sale i se datorează apariția în 1926 a primei reviste editată de elevii Liceului „Moise Nicoară”.

³⁴ Ascaniu Crișan a fost director al liceului în perioada 1920–1947. A reușit să ducă liceul între cele mai bune din țară.

³⁵ Iulian Toader (1877–1962), a pictat mai ales biserici, inclusiv, alături de Octavian Smighelschi, catedrala din Sibiu.

³⁶ Dumitru S. Panaitescu Perpessicius (1891–1971), critic și istoric literar, membru al Academiei Române, editor al poeziei eminesciene.

³⁷ Ienăchiță Văcărescu (1740–1797), istoric, filolog și poet român.

când îmi recita din *Muma lui Ștefan cel Mare*, plângeam amarnic, din Mureșan, din Coșbuc, din Goga ... pe care mama, poeta noastră iubită și tradiția românească îl păstrau cu sfințenie...

Admiram eleganta prestanță și nobila figură a profesorului cu părul său negru, lăsat să cadă pe o parte a frunții sale înalte, cu ochii săi pătrunzători care ne fascinau din umbra ochelarilor săi cu ramă de baga... Ne uitam cu respectuoasă mahnire la mâneca hainei sale vârată în buzunarul sacoului său negru ținând imobilizată glorioasa dreaptă pierdută în război. Știam că aveam în fața noastră pe locotenentul invalid Dimitrie Panaitescu...

Din 1916, ne lămurește Emil Manu în a sa *Carmen Transilvaniae* (v. „Steaua”, nr. 11/1968, p. 51), mâna poetului și criticului Perpessicius n-a mai scris caligrafic. Plecat în 1915 în Dobrogea cu Regimentul 38 Infanterie Brăila, este rănit în 13 octombrie 1916 de un glonte „dum-dum” pe dealul Muratan; transportat de urgență din spital în spital, doctorul francez Dufreche îi salvează mâna dreaptă de la amputare, optând pentru rezecția cotului.

Nici nu ne-am dat seama cum a trecut ora. Clopotul din sala monumentală a scârilor aceluia impozant liceu arădean ne-a trezit din dulcea noastră desfătare. Glasul aceluia clopot ne anunța nu sfârșitul unei ore de curs, ci zorile unei vieți românești.

Perpessicius a fost cu noi blând și înțelegător. El și-a dat seama că trebuie luat totul de la început, trebuiau supliniți cei șapte ani, nu de acasă, ci de la școala de stat. Desigur că sarcina a fost grea, dar nu pentru Perpessicius. El ar fi biruit cu răbdare toate dificultățile, căci avea de partea lui imensa noastră dorință de a învăța, admirația și caldă noastră iubire, cu care ne-am atașat fermecătoarei sale personalități.

Cu intuiția ce rareori dădea greș în anii tinereții, noi am simțit că aveam ca profesor la română un „domn” și un „om”, calitative pe care părinții noștri le acordau celor ce li se cuvenea, ca superlativ al „omeniei”...

Mult am regretat că destinul său, care se anunța a fi precis conturat, ni l-a răpit din mijlocul nostru pentru ca mult iubitul nostru profesor Panaitescu să devină acel Perpessicius al literaturii și criticii românești. El a plecat de la noi la liceul din Târgu-Mureș și de acolo mai departe spre capitală.

Am rămas cu un alt profesor, cu poetul simbolist Al. T. Stamatiad³⁸, subtil cizelator de stihuri, dar vădit diletant în ale pedagogiei. Distant și fără vocație pentru dascălie, el nu a reușit să se apropie de sufletele noastre. Ce eram noi la urma urmelor: niște bieți dezmoșteniți, săraci cu duhul în ale limbii și literaturii române, incomparabil inferiori în această privință colegilor noștri regățeni. Foarte des poetul Stamatiad nici nu era atent la răspunsurile noastre debitate cu frică, dar

³⁸ Alexandru T. Stamatiad (1885, București – 1956), poet simbolist format în anturajul lui Al. Macedonski. A debutat în 1905, în 1924 premiat de Academia Română.

şi cu speranţa ascunsă a unei note mai bune sau a unei încurajări. Privirea lui zbura în zări, scăpând ca din captivitate prin fereastra din dreptul catedrei. Plutind în lumea poeziei, maestrul căuta să prindă, desigur, din freământul primăverii, notele de flaut ale suavelor sale versuri... Apoi izbucnea pe neaşteptate, tunând: „*îmi sparg pieptul cu voi...*” şi aci urmau apoi nişte identificări din lumea blânelor animale domestice.

Limba românească pe care o vorbeam atunci în dimineaţa trezirii noastre „*din somnul cel de moarte*” avea, desigur, lacunele sale. În ce priveşte ortografia românească, situaţia era tot atât de precară. Unificarea ei era înscrisă odinioară de Moise Nicoară³⁹, patronul liceului nostru şi de ceilalţi fondatori, printre obiectivele principale şi cele mai arzătoare ale „Asociaţiei naţionale arădene pentru cultura si conversarea poporului român”, înfiinţată în 1862, la un an după „ASTRA”.

În „Gimnaziul superior regesc maghiar” din Arad s-a acordat în ajunul războiului mondial din 1914 o singură oră de limba şi literatura romană pe săptămână, ca materie facultativă pentru elevii români.

Profesorul nostru de română, „Baciul Ghiurca”, dr. Gheorghe Pop, tatăl mării noastre cântăreţe de operă Lia Pop⁴⁰, ne-a învăţat, depăşind ora de predare, mai multă istorie şi conştiinţă românească, decât gramatică şi ortografie, socotind pe bună dreptate că, fără primele, cele din urmă nu fac nici doi bani...

Când profesorul Constantin Teodorescu, dirigintele clasei a VII-a, a intrat în clasă cu catalogul subţiori şi s-a urcat la catedră, noi, elevii clasei, am executat un impresionant drepti, ridicându-ne ca la comandă. „*Staţi jos!*” ne-a răspuns profesorul zâmbind, vădit satisfăcut de disciplina clasei.

Nimeni însă nu s-a mişcat din poziţia de drepti. Profesorul, nedumerit, a repetat: „*Staţi jos!*” Dar nici de data aceasta nimeni nu a mişcat. Ne uitam miraţi unii la alţii, punându-ne în gând cam această întrebare: Na, ce o mai fi şi asta: „*staţi jos*”... Na, că unde să stăm, că mai jos nu puteam sta, că doară nu stăm pe trepte... Profesorului i-a venit însă subit fericita inspiraţie. A rostit cuvântul magic „*Sedeţi!*”, după care ne-am aşezat în bănci, executând mişcarea tot atât de impecabil. Ignorând bogăţia limbii române, noi nu ştiam că „a sta jos” înseamnă a şedeaa...

Notă. Emil Botiş, *Amintiri (1904–1984)*, Editura „Marineasa”, Timişoara, 2006, pp. 5–26.

³⁹ Moise Nicoară (1784–1861), cărturar şi om politic activ în mişcarea naţională din Banat şi Transilvania. Nu a fost fondator al Asociaţiunii arădene.

⁴⁰ Cântăreaţă la Opera din Cluj, membră fondatoare a acestei instituţii.

Valeriu Braniște

14. Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)

Seghedin, martie 1918

În legătură cu deținerea mea la 3/16 februarie este de remarcat conversația ce am avut-o cu cei patru detectivi, care m-au adus până la Seghedin. Toți patru, cu rang de „conducători de grup”, sunt considerați ca specialiști în afaceri românești. Bag seama pentru că știu ceva românește și cunosc o parte a oamenilor noștri. Când m-au deținut, s-au prezentat numai doi, anume Kalmár, originar din părțile arădene și cavalerul Bialoszkurszky, originar din părțile Oraviței. Ceilalți doi, cu cari am făcut cunoștință abia în dimineața zilei următoare, când era să mă transporte la Seghedin (nu s-a putut pentru că acceleratul, din acea zi fatală, n-a sosit peste tot la Lugoj, din cauza – cum se spunea – a marilor viscole de nea din România. Mai întâi s-a spus că are întârziere de 13 ore, ulterior apoi că nici n-a mai plecat din București. În loc de dimineața cu acceleratul de 6h 20', cum era planul, am plecat abia seara, cu trenul de persoane, la 6h 15'), erau Daniel, originar din Munții Apuseni și Püspöki, despre care n-am aflat nimic deosebit, îmbolnăvindu-se strașnic pe drum, încât părea că își dă sufletul.

Cel mai bătrân și totodată cel mai lăudăros între ei era Kalmár, despre care spusese unul din colegii săi că e român. Puținele vorbe românești, ce le-am auzit din gura lui, erau însă atât de stâlcite prin pronunția străină, încât nu-mi venea să cred. Cel mult dacă afecta această pronunție, ceea ce nu e exclus la o fire de farsor ca a lui. E detectiv vechi (înainte să devină detectiv era în slujba judecătoriei și aspirase la postul unui conducător de cărți funciare, care post îi și era asigurat, dar nu l-a obținut pentru că, după ce îl promisese deja ministrul, intervenise episcopul de atunci al Aradului, I. Meșianu, pentru un protejat al său și astfel a rămas Kalmár cu buzele umflate. K. înjura pe Meșianu¹ ca pe un mare șiret, care știa umbra perfect ca un ban în două pungi.) El se lăuda că cunoaște pe toți „agitatorii” noștri (pe mine mă știa numai după nume, că am avut ceva amestec în procesul *Memoran-*

---

¹ Ioan Meșianu (1826–1916), arhiepiscop al Sibiului și mitropolit ortodox al Transilvaniei și Ungariei (1899–1916). Mai înainte a fost episcop de Arad (1875–1898).

dului și îl știa pe Victor², că a fost la *Gazeta Transilvaniei*). Zicea că el a arestat la 1893 pe Lucaciu, la o baie în Austria (pe motiv că voise să treacă în România dimpreună cu Coroianu³, cu pașapoarte falsificate) și l-a păzit acasă săptămâni de-a rândul, până ce s-a elucidat cauza. (Pașapoartele erau de fapt false, dar vinovat era un scriitor din cancelaria lui Coroianu, care, deși primise ordinul să facă demersurile pentru revizuirea pașapoartelor, a întrelăsat să facă aceasta și a schimbat simplamente datul pe pașapoartele expirate. A și fost pedepsit pentru aceasta.) Povestea că în primul an al războiului el a arestat și transportat pe faimosul călugăr rutean, făcător de minuni, Arkadie Pasztory, despre care susținea că stă în legătură cu rușii. Zicea că era dovedit că de mai multe ori au aterizat aeroplane rusești pe moșia călugărului. Ar fi fost negreșit condamnat, dacă nu murea. Chiar și dacă nu s-ar fi putut dovedi spionajul, era motiv suficient de condamnare proveniența banilor. Spunea că s-au găsit lazi întregi de asemnate de bani, veniți din America, despre care nu putea da seamă și nu erau nicăieri jurnalizați și ținuți în evidență. Toate acestea însă, nu l-au împiedecat pe Arkadie să moară ca mare patriot, testând întreaga sa avere (binișor peste un milion) Episcopiei Hajdu-Dorogh-ului.

Povestea mai departe că a asistat la mai multe întruniri intervenționiste la București, la care au luat parte Lucaciu, Goga, Osvadă⁴ etc., în sfârșit refugiații de la noi. Spunea că într-o cafenea îl recunoscuse Lucaciu și l-a arătat colegilor săi cu vorbele: „*Acesta este Kalmár, cel mai isteț din detectivii departamentului politic ungar*”. Mai departe povestea că toți aceștia se află de prezent în Baku (am întrebat anume, că nu cumva Bacău? A zis nu, ci în Baku care e în Ucraina⁵) și că sunt tratative deja în curgere cu guvernul ucrain pentru extrădarea lor. Își freca mâinile de bucurie la gândul că îi va vedea pe toți spânzurând, după cum bine meritează. Le știa numele tuturor, dar nu le pronunța românește, ci ungurește, după cum erau scrise.

Povestea despre o întrunire pusă la cale în Viena de dr. Funder⁶ de la „Reichspost”, la care a luat parte Aurel C. Popovici⁷ și la care a fost invitat telegrafic și

---

² Se face, probabil, referire la Victor Braniște, publicist care în timpul războiului se va implica în organizarea corpului voluntarilor din Rusia, de fapt din Siberia. A editat și acolo, multiplicată prin copiere cu mâna sau șapirografie „*Gazeta Transilvaniei*”.

³ Iuliu Coroianu (1847–1927), unul din conducătorii Partidului Național Român din Transilvania, memorandist.

⁴ Vasile C. Osvadă (1875–1931), economist și publicist ardelean. A colaborat la „*Tribuna*” și „*Foaia de Duminică*”, în timpul războiului a trecut în Vechiul Regat, s-a implicat în mișcarea voluntarilor. După război a fost director de bănci.

⁵ În Ucraina nu este nicio localitate cu numele acesta. Probabil că se referea la Baku în Azerbadjan, pe atunci cuprins în imperiul țarist, dar nici unul din cei trei nu se afla acolo.

⁶ Redactor la ziarul „*Reichspost*” al partidei lugeriene de la Viena. A fost un apropiat al lui Al. Vaida Voevod.

⁷ A.C. Popovici (1863–1917), publicist, om politic. A fost unul din liderii Partidului Național Român din Transilvania și al mișcării memorandiste. Adept al tezei federaliste, autorul unui proiect mult discutat în epocă. În anii războiului, după asasinarea lui Franz-Ferdinand, a susținut unirea Transilvaniei cu România.

Goldiș, care făcea cură la Postyen. Se lăuda că înainte de a se înmâna lui Goldiș depeșa, o citise deja el (Kalmár). Pe Funder, care tocmai atunci se împăcase cu Tisza și scria ditirambi la adresa guvernului unguresc, îl considera de mare dușman al maghiarilor. Despre întrunirea aceasta, pusă la cale de Funder, nu mi-a spus nimic mai de aproape. Despre Aurel C. Popovici spunea cu mare regret, că o întârziere de jumătate ceas a fost vina că nu a reușit să-l aresteze, se refugiase de la Viena în Svițera⁸. Spunea că în Geneva avea A.C.P. întrevederi regulate cu un colonel rusesc (numele mi-a scăpat) și cu un politician ceh (al cărui nume mi-a scăpat de asemenea). Că anume ce au convorbit nu știe, dar a constatat întrevederile lor dese și regulate⁹.

Vorbind despre bărbații noștri, peste tot, a remarcat că în cursul războiului s-a cumițit unul singur: Aurel Vlad¹⁰! Despre Maniu, pe care zicea că îl cunoaște bine, a spus numai că, e cauza că o domnișoară, ce a fost la el în cancelarie, și-a luat viața (s-a sinucis în temniță, unde se afla pentru dactilografierea unei poezii de Radu Cosmin: „Noi vrem A...”) și doi conductori de tren și-au pierdut postul, pentru că au contrabandat ziare din România. Pe Coroianu îl prezenta ca o victimă a naționalismului. Zicea că vede des pe Coroianu în Budapesta și povestesc adesea. Spune că, deși se laudă că are niște mine de aur, totuși trăiește în mizerie și totdeauna îi spune lui Kalmár: „*Vezi unde am ajuns dacă am ascultat de blestematul de Lucaciu. De nu-mi ieșea acest om fatal în cale, astăzi aș avea mare stare și cea mai înfloritoare cancelarie advocațională în Ardeal.*” Kalmár este de aceeași părere, confirmând și el că Lucaciu l-a sedus. E interesant, că spune că a vorbit mai de multe ori cu tatăl lui Lucaciu, care totdeauna a subliniat, că el e ungar și nu-l chiamă „Lucaciu”, ci „Lukács”. Kalmár cunoaște și pe fratele lui dr. Lucaciu și pe băiatul Epaminonda, despre care spunea că s-a nenorocit în America.

Despre Mangra spunea că e un om de nimic, care și-a mâncat omenia atât la unguri, cât și la români și că Tisza s-a blamat rău, dacă credea că prin Mangra va câștiga pe români. Dar dacă a voit să-și bată joc de români a reușit pe deplin. În legătură cu M. a adus vorba de răposatul Bunea¹¹, despre care a spus că nu ajungea niciodată metropolit, pentru că prea ura pe maghiari. Susținea că el (Kalmár) a fost de față la Alba-Iulia, când Bunea, într-o mare adunare (ori la un banchet?), ar fi zis: „*Ungurii trebuie distruși cu foc și cu pârjol.*”

A vorbit apoi despre pretensele șarlatanii ale deputatului Șerban¹², care a luat bani ca să aducă țărănilor cucuruz din România, dar a vândut nemților cu horend

⁸ Unde va și muri în 1917.

⁹ Evident, cele de mai sus sunt lăudăroșeniile ale unui agent care-și dădea importanță. Nimic din toate acestea nu este documentat.

¹⁰ Aurel Vlad (1875–1953), jurist, publicist, lider al Partidului Național român din Transilvania, adept al activismului politic. Membru în Consiliul Național Român, în toamna lui 1918.

¹¹ Augustin Bunea (1857–1909), prelat, istoric și om politic român din Ardeal.

¹² Nicolae Șerban, deputat guvernamental în parlamentul Ungariei, în mai multe legislaturi.

câștig cucuruzul menit pentru popor. Spunea că va fi aspru pedepsit. (Nu știa că deja de vreo două luni era Șerban achitat de sub acuză.)

Spunea că cunoaște și pe dr. Mihali, cu care a vorbit mai de multe ori. Dar nu a zis nimic deosebit, decât că și M. e implicat în afacerile cu cucuruzul din România. Despre arădani a spus numai în general că sunt naționaliști sălbatici. Din Bănat cunoștea numai pe răposatul Coriolan Brediceanu¹³ și pe Aurel C. Popovici.

Cam atât am scos din vorbele lui felul cum ne văd oamenii. Despre popor spunea neconținut, că se simte bine aici și că nu ar voi cu niciun preț să fie înglobat la România, care e o țară de boieri pungași.

Detectivul Daniel a vorbit numai despre stările din Munții Apuseni, unde îl prezenta pe dr. Laurențiu Pop din Abrud¹⁴ ca pe un formal mâncător de unguri, care la fiecare prilej insultă pe unguri și spune pe față că voiește să alătore Ardealul la România. A vorbit apoi despre procesul celor condamnați, în Cluj, la moarte pentru spionaj, spunând că mai ales farmacistul – nu-i venea numele în minte – era furibund contra maghiarilor. Detectivul Daniel, deși mai cult și mai instruit decât Kalmár, vedea peste tot numai români furibunzi. Teama de repetiția vremurilor lui Horia și a lui Iancu (pe care le vedea în culori îngrozitoare pentru maghiari: foc și măcel!) era nota dominantă în felul lui de a vedea. Detalii de interes însă n-a povestit. Mai rezervat și cu oarecari stăruințe de a fi echitabil în judecată era cavalerul Bialoszkurszky, care peste tot a dovedit o conduită mai coniventă și era și față de mine cu hotărâte simpatii. Al patrulea, Püspöki, suferind de o îngrozitoare boală de mare, a fost de tot pasiv față de conversația și discuția, ce am susținut-o drumul întreg, din Lugoj până la Seghedin, în compartimentul separat de cl. I, ce ni s-a rezervat din considerare față de interesul superior de stat (*magasabb állami érdek*), ce reprezentam noi cinci, cei patru detectivi și eu, ca delicventul, pentru a cărui transportare a fost de trebuință o paradă atât de extraordinară. Parcă, dacă-mi trimeteau o simplă citațiune, ca atunci și atunci să mă prezint la Seghedin, nu soseam tot atât de precis la dubă, dar fără fărfoi.

Din dezbaterile vivace, ce s-a încins pe drum, am văzut că acești „specialiști” în afaceri românești n-au idee de viața sufletului românesc. N-au citit o singură carte românească, nu cunosc nicio direcție politică, nu cunosc activitatea spirituală a oamenilor noștri, că toată cunoștința lor de cauză se reduce la niște impresii externe, la vorbe răsuflete, la clevetiri, la felul cum se reoglindește lupta noastră în ignoranța presei ungurești.

---

¹³ Coriolan Brediceanu (1850–1909), om politic român din Banat, membru în Comitetul Central al Partidului Național Român din Transilvania (1881–1892), deputat în Dietă (1906–1909).

¹⁴ Laurențiu Pop, avocat, om politic din Transilvania, văr cu Ștefan Ciceo-Pop, unul din reprezentanții cei mai însemnați ai moșilor la conferințele naționale ale Partidului Național Român din Transilvania, la începutul secolului XX.

Așa de exemplu, au făcut în cursul discuțiunii mare caz, că la mine s-a stabilit că în camera mea de lucru e portretul lui Iancu, iar în camera redacțională e bustul lui Mihai Viteazul și portretele lui Horia, Cloșca și Crișan. Se mirau de-a dreptul de naivitatea societății ungurești din Lugoj, care mă consideră – cum ziceau ei – de cumpătat (higgad) și corect, când aceste tablouri și busturi dădeau adevărata mea oglindă. Și – la ce nu m-am gândit eu nicicând – au stabilit, că pe Mihai Viteazul și pe cei trei capi ai revoluției țărănești din 1784 i-am pus anume în sala redacțională, unde comunică mulțimea, țărani etc., care au trebuință de stimul mai grosolan, iar pe Iancu l-am pus în camera mea, unde primesc numai public mai distins, ales, care are trebuință și de stimul mai fin. (Și la procesul verbal încheiat cu prilejul percheziției la 1/14 februarie s-a introdus că în redacție și în camera mea ce tablouri sunt.) Se vede că, în cursul procedurii, se va face caz deosebit de aceste tablouri. Peste tot – aici Daniel purta hangul – excepționau că noi anume decorăm pereții noștri cu tablouri românești și că nicăiri n-au văzut în case mai bune românești tablouri maghiare. Și nu puteau înțelege că aceasta nu este un indiciu al trădării de patrie. Doar prima condiție a patriotismului, după concepția lor, e să decorezi pereții cu tablouri maghiare.

Altă excepție și acuz, contra noastră era că dăm nume romane copiilor și îndeosebi fetelor noastre, la ce nu avem niciun drept, căci noi n-avem nici în clin, nici în mână cu romanii. Acuza aceasta curioasă am auzit-o indirect, mai întâi de la inspectorul regesc de școale, dr. Szabo din Lugoj, plângându-mi-se mai mulți învățători de ai noștri, că inspectorul îi ia la trei parale, pentru că își botează copiii Octavian, Flavia etc.

La fetele noastre au excepționat că nu știu ungurește și vorbesc cu predilecție nemțește. În câte locuri au fost la percheziție, nicăiri nu au știut la noi fetele și femeile ungurește, așa că au fost siliți a vorbi cu ele nemțește. (Cu prilejul primei mele ascultări, mi-a spus căpitanul-auditor Zsifkovits același lucru, menționând îndeosebi pe Nuțica Dobrin, ca o copilă foarte cultă, care se înspăimântase de percheziție, încât abia au liniștit-o. Zicea că nu știa nimic ungurește.) Preferirea limbii și culturii germane față de cea maghiară o considerau tot ca o demonstrație și ca act ostil față de maghiari și de stat¹⁵. Ziceau că noi reținem poporul nostru

---

¹⁵ Într-adevăr, în mediul românesc burghez și intelectual urban, dar și în fosta circumscripție a Graniței Militare, în localitățile industriale, se vorbea limba germană. Există o tradiție deja, care venea din secolul al XVIII-lea, din epoca programului oficial imperial de luminare, de la reformele școlare habsburgice, dar lucrurile aveau și o conotație politică. Românii preferau să vorbească germana, atât din motive practice – exista o numeroasă populație germană în Banat –, dar și pentru că în ciuda încheierii pactului dualist în 1867, erau convingși că autoritatea autentică se află la Viena, nu la Budapesta. Această convingere o împărtășeau până și țărani români din Banat la vremea respectivă. Vezi V. Leu, *Imaginea germanului la românii din Banat*, în *Germanii din Banat prin povestirile lor*, coordonator Smaranda Vultur, București, 2000.

anume în incultură, numai ca să nu învețe limba maghiară. Să fii văzut ochi mari, când am întors eu biciul și am zis că tocmai forțarea fără rost a limbii maghiare e cauza inculturii poporului nostru.

Un lucru curios au mai constatat la intelectualii noștri, anume că îngrămădesc enorme cantități de cărți românești în casele lor, cu mult mai înainte decât face trebuința lor! Spuneau că alocurea au dat de imens de multe cărți, cari nu se aflau în niciun raport cu trebuințele intelectuale ale casei. Cereau să le explic acest fenomen. Le-am spus că pentru mine e constatarea lor o surpriză; eu n-am remarcat nicăieri acea îngrămădire de cărți, din contra și eu m-am plâns neconținut că intelectualii noștri cumpără prea puține cărți românești și citesc prea puțin românește. Ei se mirau de mine și nu mă înțelegeau!

Absolut nu puteau înțelege legăturile noastre sufletești cu România, în care vedeau o țară, ce n-are alt lucru decât să agite și ațâțe contra Ungariei, să tipărească cărți iredentiste și hărți, cari arată Ardealul până la Tisza încorporat în România. Nu voiau să creadă, când le-am spus, că eu am numeroase legături cu România, am fost de multe ori în țară, am mulți prieteni acolo și am cumpărat multe cărți din România, dar eu nici harta din chestie nu am văzut-o și nici cărți iredentiste din România n-am primit. Dar să nu se confunde hărți etnografice cu hărți politice! Le-am explicat că, dacă va să fie vreodată o iridentă româna serioasă – nu beții de vorbe copilărești –, apoi acea iridentă numai la noi poate avea leagănul, și nașul acestei mișcări va fi tocmai politica de stat în al cărei interes și serviciu stau domniile lor și mă cară pe mine acum cu atâta paradă la Seghedin.

Detectivul Daniel nu voia să înțeleagă pentru ce nu gravitează poporul nostru spre inima țării, ca celelalte popoare și îndeosebi ca slovacii, prin ce se nivelează contrastele și se promovează amalgamizarea. De altfel, constata cu oarecare satisfacție, că în timpul din urmă s-a putut constata o îndreptare. La Budapesta și în împrejurimi se află mai multe mii de români, mai ales din părțile hunedorene, care gășind acolo de lucru, încep a se împrieteni cu viața maghiară și cultura maghiară.

Deși „specialiști” în chestiile românești, nu aveau acești domni – deși culti și inteligenți – nicio pricepere pentru aspirațiile noastre culturale și politice. Ei nu puteau înțelege în ce rezidă nemulțumirea noastră națională. Ei nu vedeau în întreaga noastră acțiune altceva, decât rezultatele unei agitații improprii de dincolo. Ei considerau întreaga noastră clasă intelectuală naționalistă, ca plătită de dușmani ai țării spre a provoca aici neorânduiele. Mai ales pe bieții preoți și învățători, pe elementul cel mai blând și mai umil al societății noastre, nu-i aveau la inimă. În fiecare vedeau câte un otrăvitor al vieții publice de la noi și nu puteau înțelege pentru ce este guvernul atât de indulgent față de ei și la mulți le mai dă chiar și ajutoare considerabile bănești. Dar cu toate acestea nu aveau cunoștință ce se petrece în politica țării pe tema chestiei de naționalități. Așa de exemplu nu știau nimic de confiniul cultural al contelui Apponyi și nici despre ordonanțele intrate

deja la 1 noiembrie în vigoare, relativ la controlul mișcării imobilelor în regiunile noastre. Despre practica creată pe temeiul acestei ordonanțe, nici idee nu aveau.

Discuția încinsă a devenit foarte aprinsă. Se înțelege că pas de pas le-am arătat că vorbesc în deplină necunoștință de cauză. Kalmár nici s-audă nu voia de argumentele ce le invocam. Foarte conciliant și echitabil s-a dovedit cavalerul Bialoszkurszky, iar Daniel încă a apreciat unele din cele expuse de mine. Al patrulea era pasiv. Ar fi interesant să știm ce raport au dat ulterior despre această discuție aprinsă. Poate se va găsi raportul lor la actele procesului ce ni se face, dacă peste tot au dat un raport. La tot cazul este caracteristic, că în astfel de măsură ne-am aprins în discuțiune, încât ne-am uitat cu totul că unde călătorim și în ce afacere. Sosisem la Seghedin și ne aflam în gară deja de un sfert de ceas, fără ca să ne dăm seamă și discutând aprins înainte (era la ora 2 și jumătate după miezul nopții!) așa că, dacă căpitanul auditor Zsifkovits¹⁶, – care călătorise cu același tren și știa unde suntem, – nu trimitea detectivii seghedineni, cari erau avizați și mă așteptau în gară, noi discutam înainte și plecam mai departe cu trenul. Poate pe la Czegled ne-am fi trezit, că noi la adică era să ne dăm jos la Seghedin. În gară m-a luat în primire „foglarul” (profosul) penitenciarului militar și m-a dus direct la temnița militară, unde am dormit prima noapte și de unde apoi ziua următoare am fost transportat în temnița sucursală (*fiók-fogház*) a procuraturii regești din Seghedin, unde mă aflu și de prezent când scriu aceste șire de amintire.

Din ai noștri am găsit deja „încvartirați” aici pe profesorul supleant din Caransebeș, I. Clopoțel¹⁷ sub nr-ul 10, pe învățătorul dirigent Bucurescu sub nr-ul 1, pe catihetul Oțoi¹⁸ sub nr-ul 12 și pe părintele Raica¹⁹ sub nr-ul 13. Eu am primit celula nr-ul 14. Spațioasă, curată, cuprinde 62,25 metri cubici, după cum arată inscripția de deasupra ușei. După mine au mai fost aduși aici: părintele Pop (?) din Orlat, plasat sub nr-ul 18, dar după vreo câteva zile transpus în spital din cauza unui catar pectoral și părintele dr. Manu de la Gherla, plasat sub nr-ul 20. Celelalte celule sunt ocupate de răufăcători ordinari, cu care anume ne împistrițează, când ieșim la plimbare, ca să nu putem comunica între noi, precum nici nu putem.

Perchiziția ordonată, la cererea tribunalului militar de honvezi din Seghedin, prin judele de instrucție al tribunalului reg(esc) din Lugoj, a avut loc la mine, joi, în 1/14 februarie, va să zică două zile înainte de arestare. Precis la ora 3 d.m. s-a prezentat în redacție, unde mă aflam dimpreună cu soția mea, controlând la adrese pentru litografiat, judele de instrucție Bott, însoțit de cancelistul său, de un sergent-major al poliției de graniță și de detectivul lugojan Demeter. După ce mi-au comunicat în scris hotărârea, în sensul căreia aveau să sesizeze toate scrisorile,

¹⁶ Procuror militar în armata austro-ungară.

¹⁷ Ioan Clopoțel (1892–1986), publicist, sociolog, om politic de orientare social-democrată, redactor la diferite publicații ardelenne, memorialist.

¹⁸ Adrian Oțoi, catihet la Budapesta.

¹⁹ Aurel Raica, preot la Utvin, Timiș.

hărțile și chipurile, ce le vor găsi atât în birouri cât și în locuința particulară, precum și să confiște orice sumă de bani mai bătătoare la ochi, au început cu perchiziționarea mea personală. Din întâmplare aveam peste o mie coroane la mine, luasem banii să fac diferite plăți, fiind ziua de 1 februarie la noi. N-a confiscat banii. Precum n-a confiscat nici cele 8700 cor. bani administrativi, pe cari îi găsisse în biroul meu. Mai întâi au cercetat cartea de carte și filă de filă în redacție, administrație și odăile secundare, luând la sine o serie de cărți ce priveau administrația și expediția ziarului. Au cercetat cu de-amăruntul curtea, podul și pivnița, cotețele, closetele, grădina și apoi au trecut în locuința particulară, începând în cămară și odaia servitoarelor, continuând prin bucătărie, în prânzitor, în odaia copiilor, în odaia de baie, dormitorul nostru, salonul și odaia mea, precum și în coridoare. Au cercetat cartea de carte, toate dulapurile, toate fleacurile copiilor, paturile, mesele, cu un cuvânt totul. Au scos din bibliotecă totul și au frunzărit. De la ora 3 la 10 seara au săvârșit acești oameni o muncă gigantică, de i-am admirat. Au sezizat foarte multe cărți și scrisori, mai ales de la fete și soția mea. Întreaga corespondență a soției cu Viena și București, întreaga corespondență a Leliei, din Viena și București, corespondența Marioarei cu colegile ei de la Otteteleşeanu, corespondența Valericii cu Alma Pop (Mausi), lucrări (impururi) din matematică și franceză etc. etc. De la mine au dus mai multe scrisori, între care și unele de la A.S. Iorga²⁰, apoi de la episcopul²¹, niște hărți și alte lucruri irelevante.

În procesul verbal redactat au stabilit care pachet de scrisori din care cameră este. În special s-a remarcat la procesul verbal că în odaia mea e icoana lui Iancu, iar în redacție icoana celor trei capi ai revoluției țărănești din 1784 și bustul lui Mihai Viteazul.

N-am făcut uz de niciun remediu de drept contra perchiziției. Și așa nu ajută nimic. Când a plecat judele de instrucție cu societatea, stam să cad de pe picioare de obosit.

În aceeași după amiază a mai fost perchiziție la dr. Dobrin și la d-na Terfaloga, căutându-se îndeosebi corespondența cu Șt. Ciurcu în chestia plasării d-rei Sempronia Terfaloga ca bonă la copiii atașatului militar român Stârcea, de la legațiunea română din Viena. Ziua următoare, adevă vineri 2/15 februarie, au mai urmat perchiziții la d-nul A. Lupu, contabil la „Albina”, la d-na T. Turcu, soția provizorului de la farmacia lui dr. Vertes jr. (Sf. Măria) și la alții pe cari nu-i știu. Perchizițiile acestea au produs o adâncă impresie și la străini. Iar la noi o enervare generală.

Sâmbătă la amiază, tocmai când terminasem partea tehnică a ziarului, trecut și prin cenzură, dându-i drumul la tipar (nr. 13!), s-au prezentat cei doi detectivi, pe cari îi amintesc la alt loc (pag. 8 a acestui caiet), înmânându-mi decisul de arestare,

---

²⁰ Alexandru S. Iorga, student la politehnica din Viena originar din Lugoj, suspiciat de autoritățile austro-ungare de spionaj în favoarea României în complicitate cu Valeriu Braniște.

²¹ Episcopul greco-catolic Valeriu Traian Frențiu.

semnat de procurorul militar (auditor) Zsifkovits, pe motiv că sunt bănuți „cu temei” a fi colaborat cu A.S. Iorga la spionaj în favorul României și în detrimentul armatei noastre, a fi făcut același lucru independent și a fi întrelăsat a denunța pe alții, pe cari i-am știut făcând același lucru. Deținerea e de trebuință, atât în vederea pedepsei grave ce mă așteaptă, precum și pentru a preveni o eventuală sustragere a mea ori o influențare a martorilor și dovezilor. Câte vorbe, atâtea enigme!

Enormul material, sesizat cu prilejul perchizițiilor, a fost cu grije sortat și împachetat în lăzi așezate și bine zăvorâte, s-au expediat la Seghedin spre studiere.

Cu prilejul primei mele ascultări, la 23 februarie 1918, mi-a spus căpitanul auditor că lăzile încă n-au sosit la Seghedin. Era a noua zi de la perchiziție. Dacă merg toate cu această grabă, apoi frumoase prospecte ne așteaptă, pentru că ascultarea noastră *in merito* nu poate urma, până ce nu se va fi studiat și prelucrat întregul material.

La 15 martie fusesem chemat la auditoriat, de căpitanul dr. Rosenthal, să-mi comunice hotărârea, prin care s-a dispus ca toate scrisorile, mie adresate, să le oprească poșta din Lugoj și să le transpună auditoratului. Cu acest prilej mi-a arătat dr. Rosenthal lăzile cu scrisorile sesizate. Camera întreagă era plină de scrisori și de lăzi. Doi inși, el, căpitanul dr. Rosenthal și locotenentul Gitta se ocupau ziua întreagă numai de acest material. Eu am impresia că niciunul din aceștia, deși pe Gitta îl lăudase că a studiat la Beiuș, nu știe destul românește, pentru a descifra corect sutele de scrisori și a le înțelege. Ca dicționar auxiliar au faimosul dicționar și glossar al lui Massimu și Laurianu²²! M-am îngrozit când am văzut cu ce aparat primitiv lucrează. I-am explicat lui dr. Rosenthal că aceste dicționare sunt încercări filologice de dicționar etimologic, dar nu se mai pot folosi și nici nu se întrebunțază de nimeni. Nici nu sunt bune de treaba pentru care încearcă să le folosească. Dr. Rosenthal însă ținea morțiș că locotenentul Gitta le întrebunțază cu succes! Minunate lucruri vor scoate la cale, dacă vor comenta scrisorile d-nei Tibi Turcu cu ajutorul dicționarelor Massim-Laurian. Locotenentul Gitta nu era de față și astfel n-am mai continuat dezbaterea, rezervându-mi să revin, când vom da de acest domn. Cu ajutorul lui Massimu-Laurianu poate ținea până la a doua venire studiul actelor!

La 6 aprilie dimineața, la ora 9, am fost de nou dus la auditoriat. Mă bucuram că se începe ascultarea în merit. Venise cumnatul meu, Constantin Missits²³, (advocat în Lipova) să mă vadă. În decursul vizitei era locotenentul Gitta de față, căruia acum m-am prezentat. Căpitanul Rosenthal e în concediu. Nu mi-a spus pe câtă

²² I.C. Massim, A.T. Laurian, *Dicționarul limbei române*, I-II, 1871–1876.

²³ Constantin Misici (1878, Lipova – 1921, Brașov); studii la Facultatea de drept din Budapesta, avocat în Lipova, membru al P.N.R., organizator al adunării generale a Așteii de la Lugoj (1896), delegat titular la Alba-Iulia al cercului electoral Lipova, membru în Marele Sfat Național.

vreme. Va să zică am rămas acum numai pe mâna lui Gitta, care nu era atât de comunicativ ca Rosenthal. Pe masă avea tocmai o scrisoare de a mea, scrisă din Budapesta (hotel Jägerhorn) soției mele. Ce va fi silabizat în acea scrisoare, D-zeu știe. El n-a recunoscut că e român, dar s-a lăudat că pricepe tot românește și nu are trebuință de dicționar. Când am făcut aluzie la Massimu-Laurianu a negat că el l-ar folosi. Din contra, a zis că dr. Rosenthal îl întrebuințează. Am lăsat treaba încurcată.

Judecând după vorbele locotenentului Gitta, ține încă mult până ce vor termina cu revizuirea materialului de la perchiziții. A zis că nu se poate pronunța nici aproximativ. Arăta că ce e la stânga lui este deja prelucrat, pe când ce era la dreapta, în niște lăzi pe jos și într-un dulap închis, aștepta încă să fie prelucrat. N-am putut aprecia în gândul meu cât mai este, dar mă apucau fiori. Din faptul că pe masă era o scrisoare a mea către Miți, rezultă că acum se ocupă de lucrurile sesizate la noi.

Va să zică paciență, paciență și iar paciență, chiar dacă se prăpădește lumea până atunci. Numai de cei de acasă, cari ar mai avea trebuință de mine, mă doare inima. Încolo eu mi-am trăit traiul deja și mâncat mălaiul.

Ascultarea prealabilă, când mi s-a comunicat oficios deținerea preventivă, a avut loc la o săptămână după deținerea mea, adică sâmbătă la 23 februarie. Căpitanul-auditor Zsifkovits, însoțit de un locotenent care nu și-a spus numele, ne-a ascultat atunci pe rând în temnița sucursală în care ne aflăm. El începuse deja miercuri ascultările, dar așa se vede că se ținea de rândul în care am intrat, căci pe mine mă lăsase la urmă de tot.

Când am fost condus în biroul sergent-majorului, unde avea să urmeze ascultarea, am găsit acolo pe dr. B. Fränkl, avocat în Lugoj și directorul teatrului cinematografic „Olympia”, care venise să mă viziteze (cu o plenipotență de la Miți) și să știe ce facem cu „Drapelul” și cu ultima comandă de hârtie. (Risul cu 120 cor.! Pe timp de pace era 8 cor.!) N-am putut vorbi mult, căci dr. Fränkl era foarte agitat și nu l-am putut liniști. De la el am auzit că acasă sunt toți bine și că „Drapelul” apare regulat.

Îndată ce a plecat Fränkl, a început auditorul ascultarea. Mai întâi în fel de conversație, de tot lejer, apoi concretizând chestiile. După întrebările generale, personaliile mele și ale părinților, a întrebat detalii despre familie, interesându-se îndeosebi de educația și instrucția fetelor mai mari. Școala Otteteleşeanu, unde a fost Marioara, o considera de școală iredentistă. După ocuparea Bucureștilor a fost el acolo, unde se mai găseau – după cum spunea – vreo 9 fetițe de la noi, de a căror transportare acasă s-au îngrijit autoritățile militare a.u. Din vorbele lui vedeam că a fost mai de multe ori la București. Ultima dată spunea că a fost în cvartir în vila fostului ministru Stoicescu²⁴. Povestea că România, înainte de a intra în acțiune,

---

²⁴ Constantin I. Stoicescu (1852–1911), om politic, membru de vază al Partidului Național Liberal, publicist. De mai multe ori deputat și ministru în diferite guverne liberale, la sfârșitul veacului al XIX-lea și primii ani ai celui următor.

trebuie să fi făcut afaceri splendide. În anul ultim s-au zidit multe palate și unele au rămas neterminate din cauza războiului. A remarcat pompa și luxul cu care a fost zidit în Calea Victoriei Cercul Militar, unde se află acum supremul comandament german. Spunea mai departe că la generalul Averescu s-au găsit date (planuri?), că România pregătise deja demult războiul contra Austro-Ungariei, ceea ce mie nu-mi părea de crezut.

După ce a luat la proces verbal toate detaliile relativ la educația Leliei, Marioarei și Valericei, a cerut anumite orientări despre activitatea mea, de când sunt în Lugoj, despre tratativele cu guvernul Tisza²⁵ (aceste nu le-a luat la protocol, adică mai bine zis le-a eliminat, după ce începuse a dicta deja), despre legăturile mele cu România (pe cine cunosc din miniștri, întrebări speciale relativ la generalul Averescu și T. Ionescu), apoi despre legăturile cu legațiunea română din Viena și îndeosebi cu atașatul militar Stârcea. În fine, o întrebare relativ la legăturile mele cu A.S. Iorga și despre ale acestuia cu atașatul militar Stârcea.

I-am răspuns la toate întrebările precis ce am știut și a rămas ca ascultarea specială să urmeze după ce va fi revăzut și studiat întregul material de la percheziții. Spunea că aceasta va dura cam 2 săptămâni(!) L-am rugat să dea zor.

Ca încheiere mi-a comunicat deținerea mea preventivă și că, după procedura penală militară, poate lua în vedere avocatul actele abia după încheierea instrucției. Am luat toate la cunoștință fără să fac uz de vreun remediu de drept, rezervându-mi a designa un avocat, când va fi instrucția terminată.

Au trecut două săptămâni și încă două, fără a se termina revizuirea materialului percheziționat, când la 23 martie n.a ne-a inspectat auditorul Zsifkovits în celule. Atunci ne-a spus că trei domni lucrează fără întreruperi la acest material, dar nu l-au putut încă termina. El a absentat acum 3 săptămâni de acasă (a fost și în audiență la ministrul de honvezi). Nu mi-a pus niciun termen în vedere. S-a interesat însă vivace de soarta noastră, de mâncare etc. A văzut și el că fără scaun și masă e pentru un muncitor intelectual un supliciu a sta aici. A și dispus să primesc masă și scaun. Iar peste 3 zile am primit și cerneală și penițe, condei și caiete. Cu atâta m-am ales din această inspecție, când ard de dor să mă văd odată la mal, sau așa sau așa, dar în fine să mă știu în curat cu mine și cu ai mei, care sucombă sub greutatea poverilor.

Nu știu de este sistem sau practică inconștientă a te lipsi la început de toate și apoi a-ți acorda din timp în timp câte un favor, cum ni s-a oferit în ziua a 7-a favorul a ne aduce mâncarea de afară, în ziua a 9-a lectură, a 10-a hârtie și creion, a scrie și a primi scrisori, în ziua a 36-a scaun și masă, apoi cerneală etc., dar la tot cazul, pe cât de îngrozitoare sunt zilele dintâi, pe atât de apreciate sunt ulterior aceste favoruri. Dacă de exemplu aveam de la început mescioara și scăunelul, pe

²⁵ În preajma primului război mondial au avut loc tratative ale Partidului Național Român din Transilvania cu reprezentanți ai guvernului Tisza. Aceste tratative au eșuat.

cari le-am primit în ziua a 36-a, eram de la început nemulțumit cu aceste mobile proaste, doar scăunelul e de așa, încât, dacă stau un ceas întruna la mescioara, îmi amortesc părțile șederii, de pierd pentru minute orice simțire. Și totuși ce favor, când te gândești că mai înainte te răzâmai de pat și scriai sau pe pătură sau pe o carte ținută în mână sau pe perete! Așa e și cu mâncarea. Dar după ce 6 zile ți-a dat zămăria robilor (eu n-am gustat-o!), apoi îți pare că ai ajuns la Meisel la Schadn! Deși e batjocură ce se dă pentru 11 cor. la 21. Măsurile în lumea aceasta sunt relative. Din apă rece îți pare apă calduță, caldă binișor, pe când aceeași apă îți pare rece, dacă vii din apă caldă!

Ziua întâi în temnița sucursală a procuraturii regești, unde ne-a plasat ca oaspeți auditoriatul, a trecut relativ repede. Până ce s-au făcut toate formalitățile primirii, s-au luat signalmentele, s-a citit totul minuțios și mi s-a luat totul, afară de haine, albituri și mâncări, se făcuse amiaz. Ajuns în celula ce mi s-a designat – nr. 14 – am început să mă aranjez, să-mi așez rufele și mâncările, apoi am luat hotărâre eroică: m-am spălat pentru întâiași dată în ciubăraș. De acasă nu mă mai spălasem. M-am spălat cu răgaz, cu tihnă, ca omul care nu se grăbește. Apoi m-am pus să mănânc ceva. N-aveam cuțit, nici furculiță. Am rupt pânea cu ghiarele și șunca de gâscă cu dinții ca cănele. Dar am mâncat și mi-o prins bine, căci dimineața, când m-am sculat, luasem ca dejun numai niște resturi de prăjitură. După amiază de la ora 2-2 și ½, făcusem prima plimbare cu tovarășii robi și am încasat vreo câteva admoniții grosolane de la gardiști, pentru că nu ținusem distanța, privisem cu lăcomie la fereastra din vestibulul tribunalului, cu renumita „Justiția” fără ochi legați (de care-mi vorbise de atâtea ori bătrânul Alexe Onițiu²⁶) ori zâmbisem. Pe la 5 se întunecase și s-a dat semnalul culcării, după ce făcuse sergentul ronda obișnuită de inspecție prin celule.

Astfel ziua dintâi a trecut cu emoțiile impresiilor prime, tot așa și ziua a doua în așteptarea naivă că va urma ascultarea, după care contam cu siguranță că voi fi imediat pus în libertate. Pe la ora 9 n.a. mi-a strigat gardistul din ușă să mă gat, că am să merg: o luasem ca sigur că la ascultare, dar am fost trimis la medic în penitenciarul „Csillág”. Păzit de un temnicer și un soldat, am făcut calea aceasta până la câmpul lui Marte, unde e penitenciarul. Am așteptat peste o oră, până ce am ajuns la rând. Bătrânul doctor Regdan, cunoscut încă din 1893, când fusesem pentru duel 8 zile în temnița de stat, m-a dat gata în vreo câteva secunde, vizitându-mi ochii, diafragma și declarându-mă pe deplin sănătos. N-a dat niciun semn că m-ar cunoaște. M-am îmbrăcat și înapoiindu-mă sub această escortă ridicolă, mă frământam în gându-mi, că ce va fi, de va fi voit auditorul tocmai acum să mă asculte, când eu pierdeam vremea pe la medic. Și apoi au urmat zilele lungi, lungi fără sfârșit. Miercuri, joi, vineri, sâmbătă de dimineața de la 7 1/4, când

---

²⁶ Judecător, până în 1875 la Cincu Mare, apoi la Seghedin. Fiul său, Virgil, era cel mai bun prieten al lui Valeriu Braniște.

ne înapoiam de la plimbare, până seara pe la 5, când urma ronda și se suna apoi de culcare, fără nicio ocupație, fără să ai o bucată de hârtie scrisă sau tipărită pe care să o citești, fără să ai creion și hârtie ca să scrii singur ceva, fără să ai ceasul să vezi măcar cum trece vremea, încet-încet, dar în fine trece ... fără să ai unde sta pe vreun scaun ori la vreo masă, fără de a vedea altceva decât pereții albi văruiți, ușa zăvorită, deasupra fereastra cu sticlă oarbă, ca nu cumva să vezi cerul lui Dumnezeu!

Am descifrat mai întâi însemnările zgâriate pe pancera de fier a ușei! Tot călindare, socoteli de zile, înjurături la adresa gardiștilor și la mijloc o bineventare: „Isten hozot (cu un „t”) kedves komám” „Bine ai venit dragă cumetre!” Umor de temniță. Ulterior am văzut că și pe ușa celulei 18 și 20 (unde am fost până ce s-a frecat celula mea) s-au pus asemenea inscripții de bineventare și mângâiere.

Am descoperit apoi că și pe pereți au fost zgâriate călindare, socoți de zile și nume, cari se puteau desluși de sub văruiala proaspătă. Le-am descifrat și pe toate acestea. Niciun nume cunoscut. Niciun nume românesc. Unguri și sârbi. Mai multe inscripții erau cu cirile sârbești. Dar am dat și acestea gata. Și apoi am privit pereții albi, proaspeți văruiți, de des de dimineață până se întunecă. 6 zile așa pentru un muncitor intelectual, până ce am primit apoi primele cărți de citit!

Seghedin, aprilie 1918

Între două ciubăre.

Acum după ce am la activul meu mai bine de două luni și jumătate de temniță ordinară, mă îngrozesc de mine însumi ce neajutorat am fost la început. Vreo două săptămâni dormisem îmbrăcat și încălțat de urâtul patului cu saltea de paie și un cearceaf murdar, de nu poți ști cine a dormit înaintea ta în el. Apoi cu încetul am început mai întâi să descalț ghetetele, apoi haina de sus și la vreo șase săptămâni am dezbrăcat și pantalonii de iarnă. Într-aceea căpătasem un cearceaf, zis curat, negru ca și cel de mai înainte, dar în fine am început să-mi sugerez ideea că așa arată acesta și mai ales mirosul de carbol mă făcea să cred, că dacă nici nu e ca spuma laptelui, dar e cel puțin dezinfectat. Și acesta e lucrul de căpetenie. Primele trei-patru zile nu m-am putut hotărî să întrebuițez ciubărul de latrine, așa de greață îmi era, dar în sfârșit am fost silit să-mi dau seamă de primejdia ce o provocam și am învins toată greața. Astăzi am ajuns artist în toate acestea. Numai cu măturatul îmi merge încă prost. Am impresia că mai mult răscolesc colbul de pe jos, decât îl adun, dar totuși reușesc zilnic să adun cu peria (ungurii îi zic aici: bartviș) ce-mi servește ca mătură, câte o grămăjoară considerabilă de praf. La început, însă, vreo 8 zile nu mi-am dat seama că, între alte datorințe, am să mătur și celula. Nimeni nu mi-a zis nimic și puteam să mă înec în colb și murdărie. Cu încetul mi-am venit în fire și acuma mătur de 3 ori la zi camera, dar numai o dată, dimineața, la curățitul

ciubărelor (adică: golitul ciubărelor) putem aşeza gunoiul măturat înaintea uşii, de unde apoi îl adună cel ce are să măture coridorul şi să grijească de curăţenia lui.

În Sviţera şi peste tot în Apus s-au introdus la unele universităţi şi câte o catedră pentru gazetărie. De vom ajunge şi noi să dispunem vreodată de vreo asemenea catedră, la tot cazul va trebui pe lângă această catedră să înfiinţăm şi un „seminar de temniţărit”, având să urmeze la acest seminar nu numai candidaţii de gazetar, ci peste tot cei ce voiesc să ieie parte la politica militantă, pentru că nu poţi şti în care moment îi ajunge surprinderea, de se pomenesc ca din senin în acest mediu al ciubărelor.

Şi e lucru prost să ajungi în acest mediu fără nicio pregătire, fără nicio orientare, având să-ţi începi aici, între anumite condiţii date, traiul ca un Robinson aruncat de soartă. Eu nu eram de tot novit. Făcusem doar la 1893 (10–18 august) 8 zile temniţa de stat pentru duel, tot aici, în Seghedin, iar condamnat la 2 ani, am făcut aproape 16 luni temniţa de stat la Vaţ (februarie 1895 – iunie 1896), dar regimul temniţelor de stat nu se poate asemăna cu acesta al temniţelor ordinare. În temniţa de stat eşti „domn” şi servit, ai mobilier şi menaj, eşti peste zi liber în coridoare şi în societatea tovarăşilor, pe când aici „rob” în puterea cuvântului, după cum o şi spune regulamentul afişat pe perete, în temniţa de stat se consideră păzitorii de servitori faţă de tine, căutând să-ţi umble în voie şi contând la bacşişuri, pe când aici sunt păzitori domnii şi stăpânii adevăraţi care – mai ales la început – nu ţi-ar zice o vorbă bună pentru nimic în lumea aceasta. Ei numai urla ştiu şi înjura, punându-le limba maghiară sub acest raport un mare tezaur la dispoziţie. [...]

Iar astăzi a zis păzitorul Balla în decursul plimbării către un criminal adolescent: „Aşa-ţi trag una după ceafă, de apoi mă vei întreba că unde am învăţat”. Dacă ar avea cineva interes pentru acestea, ar putea aduna zilnic vreo câteva floricele. Dar cele mai multe sunt atât de proprii limbii şi cuvântării maghiare, încât nu se pot traduce în altă limbă, fără să-şi piardă rostul şi vigoarea. Încă nu s-a făcut bine zi şi răsună locul de sonorele şi înflorilatele înjurături, cari se țin apoi lanţ până ce, făcându-se seară, se retrag toţi în ale lor. Atunci ajung la repaus şi diferiţii dumnezei ai înjurăturilor, dimpreună cu organele vieţii sexuale, a căror reciprocă activitate este cel mai bogat izvor de inspiraţie al acestor înjurături autoritative.

Deja din capul locului se îngrijesc aceşti straşnici stăpâni ai „robilor” să-şi întemeieze autoritatea impunătoare. Când dar te aduce înapoi, te lasă înaintea de toate să antişambrezii la strajameşterul, ca să vezi ce domn mare este. Credeam că a fost numai întâmplare cu mine că am antişambrat aproape un ceas pe strămptul coridor din faţa strajameşterului, în bătaia unui curent îngrozitor. Acum văd că toţi antişambreză aşa, reglementaţi de un păzitor, care le arată unde au să steie şi îi sâcăie necontenit când cu una, când cu alta, când trec păzitorii superiori cu luleaua între dinţi, fără să-i privească în faţă, ci numai cu coada ochiului.

Aceasta e sistem, ca să-ţi simţi nimicnicia în faţa acestor atotputernici. După aceea, după ce te-ai plictisit până peste cap, te cheamă scurt în faţa strajameşterului,

care fără să te privească începe scurt să te întrebe datele personale, pe care le introduce într-un registru mare, în care e rezervată o pagină pentru fiecare deținut. Se cer cele mai amănunțite date (ca de exemplu câți dinți îți lipsesc etc.), numai dactiloscopie încă nu. Apoi pune pe un păzitor inferior să te caute până pe piele, luându-ți totul, hârtii, documente, valori, ceasornic, creioane etc.

Așa că rămâi numai cu hainele pe tine, cum nu ești în viața civilă nicicând. De asemenea cercetează amănunțit și bagajele și nu-ți lasă altceva decât numai de ale mâncării, dar și acestea cercetate și percutate cu o temeinicie îngrozitoare, în sfârșit te pune sub măsură și apoi – în sfârșit – te conduce peste coridorul lung, trecând prin o ușă de fier la celulă. Momentul e scurt și rămâne adânc imprimat în memorie. Descuie cu două chei (una rotundă și una lungă sistem Wertheim) trei lacăte, scoate zarurile, anume ca să facă impresie, apoi se deschide ușa pancerată; instinctiv intri în celulă, iar la spatele tău se trânteste ușa și apoi mai auzi o dată zarurile scârțâind și pașii grei ai gardistului se depărtează, sunând prelung pe coridor, până ce dispar.

Te oprești între cei patru pereți și instinctiv te întorci înapoi, privind spatele ușii ce s-a trântit și zăvorât după tine. Acum abia ajungi să te ocupi de tine, să-ți dai seama că unde ești și să examinezi cu o sfială oarecare tot în jurul tău. Simți golul în tine și în împrejurimea ta, te scuturi sub ecoul sufletesc al umilirilor prin care ai trecut, îți vine să zici ori să faci ceva, pornești un pas înainte, arunci capul înapoi, răsufli greu și apoi auzind pasul domol al sentinelei, care, de-a lungul coridorului, se oprește la fiecare ușă și caută înlătuntru prin o deschizătură, anume în acest scop făcută, te stăpânești, ca să nu te vadă frânt și nu știi de ce să te apuci.

Un pat de fier practicabil, adunat laolaltă cu straie și cu salteaua de paie cu tot și împins într-un colț, pe perete un dulăpior cu trei cuie de agățat haine sub el (garderobier), în dreapta un ciubăr, în stânga altul, cel mai mare pentru latrine, celălalt de spălat, apoi o doniță cu apă, o scui pătoare, peria de măturat, o perie de noroi, un piepten des și un pahar de tinichea; iată mobilierul cu care ai să-ți petreci zilele, săptămânile, lunile și ... ce mai știi, când te ține atâta vreme în prevenție fără să te asculte și fără să-ți spună anume de ce ești acuzat. Nu-ți vine să te atingi de acest mobilier, care-ți însuflă greață și silă.

Dar cu încetul te împrietenești și găsești chichița fiecăruia. Patul din care în săptămânile prime mă sculam cu junghiuri, mai frânt dimineața decât eram seara la culcare, este astăzi perfect. I-am găsit sistemul. Nu-l mai închid, ci cu ajutorul unei lădițe, pe care o învăluim în unul din straie, i-am făcut într-o parte o ridicătură ca la divanurile de dormit, am nivelat salteaua care la îndoitură, unde se închidea patul, era tăiată în două, făcându-o acum egală, am întins-o și astfel am ziua o canapea practică, iar noaptea un pat acceptabil. Se înțelege spre a nu ajunge cu corpul în atingere directă cu cearceaful și cu procovița de păr (strai de Brașov), dorm în primene și ciorapi, dar aceasta e suportabil, mai ales că înainte de culcare fac regulat spălaturi după sistemul „Sitzbad”-ului lui Kneipp și baie de picioare,

așa că mă simt pe deplin proaspăt și curat la culcare. Am ajuns astăzi în manipularea ciubărașului de spălat, în care cu enormă economie de apă, ca să-mi ajungă o doniță la zi, fac toate spălaturile și în fine spăl temeinic seară de seară ciubărașul, vărsând apa întrebuintată în celălalt ciubăraș, prin ce reușesc a-i înăbuși mirosul lui acru și înțepător, iar eu am acum zilnic nu numai iluzia, ci și convingerea că ciubărașul de spălat este curat. Se înțelege că operațiunile acestea făcute cu tabiet, consumă la zi cam 3 ore, socotind și seara și dimineața, dar și aceasta e aici câștig, unde ai să cauți toate mijloacele pentru a toca vremea.

Promit de acum, întrucât voi ajunge acea catedră de gazetărit, să fac vreo 3-4 lecții practice la acel seminar de temnițarit. Nu pot detalia aici întreaga mea artă, care nu se întemeiază pe vreo invenție genială de a mea, ci pe revenirea la evoluția prin care am ajuns la actualul grad de confort în ale toaletei. Și aici, ca și în toate când ai să-ți crezi condițiile de trai, trebuie să urmezi acel „*torna, torna fratre*”²⁷, trebuie să cauți începuturile mai primitive, ca apoi dezvoltarea să se conformeze împrejurărilor între cari te afli.

La început mă supăra mirosul de putregai al ciubărașului, în care se afla neconținut apă, zi și noapte. Dar apoi mi-am dat seamă că cea mai bună apă în viața mea am băut-o din vedre pe jumătate putrezite ale fântânilor, că peste tot apa de fântână e mai bună din vadră veche, decât din una nouă și îndată nu m-a mai supărat mirosul de putregai, pe care-l consideram acum un fel de aromă aristocratică.

Mi-am adus aminte că în copilărie, când eram la strămoșul, nu mi-a dat dimineața lighean să mă spăl, ci un ulcioraș de pământ ars cu „țâță”, din care îmi umpleam gura și apoi lăsam după trebuință o țără de apă în palme, cu care mă spălăm pe față. Toți făceam așa în curtea cea mare sub primele raze ale soarelui și câtă poezie era în acest spălat de împrăspătare. Și apoi mi-am adus aminte cu jale de un bun prieten, stins înainte de vreme în mod tragic, care totdeauna dimineața, după ce se spăla pe față și corpul superior, punea ligheanul jos și își spăla în aceeași apă picioarele. Când se uita câte cineva minunat la această practică a lui, răspundea bietul doctor Izidor Pop: „*De ce să nu-mi pot spăla picioarele în aceeași apă cu care-mi spăl mâinile, doar picioarele nu sunt mai murdare decât mâinile!*” Și avea dreptate. Numai lumea care spală zilnic mâinile și picioarele la trei luni o dată, nu înțelege aceasta! Picioarele zilnic spălate sunt cel puțin atât de curate ca și mâinile cu care îți speli față.

Aveam o lădiță de scânduri, destul de solid lucrată, în care primisem de acasă de ale mâncării. Aceasta o așezam cu fundul în sus și punând ciubărașul pe ea, era bideul gata pentru spălatul părților meridionale ale corpului. Astfel apoi dimineața la ora 7, când veneam de la plimbare, luam așa zisul dejun de dimineață și apoi mă

---

²⁷ „*Întoarce-te, întoarce-te, frate!*” Acest scurt „text”, menționat de Teophylactus Simocatta că ar fi fost rostit la 587 de un ostaș din armata bizantină pornită împotriva avarilor, este considerat de unii cercetători (Al. Philippide și I. Coteanu) ca fiind primul într-o limbă romanică, limba română.

spălam pe față și corpul superior în ciubărașul curat cu apă proaspătă, în aceeași apă făceam apoi seara spălaturile sistem Kneipp și în aceeași apă baia de picioare, apoi turnam apa în ciubărul de latrine. Spălam ciubărașul în două ape și îmi puneam apoi restul în ciubăraș pe dimineața, când după sculare mă clăteam pe mâni cu apă fără săpun și mai clăteam și ciubărașul o dată. A patra apă, cea proaspătă, ce o turnam în ciubăraș era deja cristal, ca apa în vedrele de fântâni de sub vii! Astfel îmi ajunge o doniță de apă la zi, atât pentru spălat, cât și de băut și de curățitul vaselor.

Singurul moment neigienic, pe care nu-l puteam combate pe deplin, era mirosul aspru și penetrant al ciubărului de latrine. Turnând multă apă în el, se mai înăbușea acest miros, care te tăia până în stomac și îți alunga noaptea somnul din ochi, dar nu se putea înlătura cu totul. N-aveam alt mod de scăpare decât să țin zi și noapte fereastra de sub tavan deschisă, prin ce tot se mai primenea aerul. Astfel am dormit și pe gerul din februarie cu fereastra deschisă. Adevărat, că afară nu era mai frig decât în celulă. Focul ce se făcea dimineața și seara în soba, ce avea gura spre coridor și nici pic de coș (horn) înlăuntrul, era numai de dragul iluziei cum s-ar zice, de mărturie. În primele zile, când, încă neorientat, închideam seara fereastra, auzind că se ațâță focul în sobă, nu a fost nici cu un pic mai cald în cameră decât în serile următoare, când în ciuda focului lăsam fereastra deschisă. N-are omul decât să se dezbrace de iluzii și, în sfârșit, tot e mai bine frig și putoare redusă, decât iluzia de căldură și miros apăsător. În temnițele militare s-au oprit de-a dreptul aceste ciubărașe de latrine ca neigienice și stricăcioase.

Ciubărașele acestea erau în partea lor interioară de fier, iar în exterior de tinichea și acoperământul iarăși de tinichea. Cam la patru săptămâni se curățau o dată, dar aceasta se raporta numai la tinicheaua de afară. Ce folos că strălucea această tinichea și când ridikai acoperământul te lovea mirosul ce se desfăcea la fiecare picătură de apă din rugina fierului, îmbibată de suc fecalilor! Iar o dată la zi se goleau de conținut aceste ciubăre, anume dimineața la ora 6, înainte de plimbare. Atunci se deschiau ușile și trebuia să așezăm aceste ciubăre pe coridor lângă ușă, de unde le luau „lucrătorii de casă” (adolescenți și criminali, pe cari îi retribuia statul pentru lucrul de o zi întregă cu 20 fil., din care însă reținea 10 fil. pentru întreținere!) și le goleau în closet, aducându-le apoi înapoi și așezându-le de unde le-au luat. E indescriptibil mirosul ce se răspândește atunci de-a lungul coridorului și în camere. Să te miri că personalul de servicii nu se revoltă contra acestei rămășițe din alte vremi. Dar ei se simt ca viermele în hrean. *Ignoti nulla cupido!*

Seghedin, aprilie 1918

Pe gostie.

Noi, cei şapte, adică acum şase, de când e în spital părintele Pop din Orlat, suntem aici, în această temniţă sucursală a tribunalului regesc numai „pe gostie”, cum zicea bănăţeanul, adică oaspeţi, pentru că temniţa aceasta este pentru întemniţării procuraturii civile, iar noi suntem deţinuţi de judele de investigaţie militar (auditor=comisar regal, se zice – pare-mi-se – în regat) şi locul nostru ar fi temniţa militară, clasa I, adică clasa pentru ofiţeri. (În temniţa militară sunt 3 clase. Cei din clasa I, afară de opreliştea de a comunica între sine, beneficiază de aceleaşi condiţii ca civilii în temniţa de stat.)

Fiind însă toate camerele ocupate în penitenciarul militar ne-au trimis de oaspeţi în temniţa civilă şi plătim cam scump această distincţie, fiind aici supuşi regimului criminalilor ordinari, fără de a se lua în considerare nici poziţia noastră socială şi nici rangul.

Abstrăgând de tonul ordinar cu care ne regalează păzitorii de aici obişnuiţi cu criminali ordinari, abstrăgând de faptul că la plimbare anume ne împistriţează cu întemniţaţi ordinari, fiind faţă de aceştia cu mult mai indulgenţi (ba cu unii fraternizează chiar fiind de o teapă), parcă anume ca să ne umilească, abstrăgând că ne zic pe nume, fără a ne da titlul de domn şi urlă către noi când au ceva, ori cred cel puţin că este ceva de mustrat în purtarea noastră, abstrăgând că şi mâncarea ce se dă aici e cu mult mai inferioară decât cea din ultima clasă militară – precum a constatat aceasta în faţa mea căpitanul auditor Zsifkovits – abstrăgând şi de faptul că celulele de clasa I în temniţa militară sunt europeneşte mobilate, cu dulap, spălător etc. şi că este peste tot oprită întrebuiţarea puturoaselor ciubăre de latrine, cari ne infectează aici tot aerul, abstrăgând de toate aceste, culminează deosebirea în 2 puncte importante în jurul cărora ne tot jălbuim fără să fi putut ajunge la un rezultat pozitiv, anume dreptul de a citi ziare şi a fuma. Aici ni se opreşte în mod absolut a citi vreun ziar şi a afla, prin urmare, ceva din ce se petrece în lumea mare în aceste zile de mari prefaceri mondiale. Tot aşa ne este fumatul peste tot oprit. Auditoriatul, deşi nu putem zice că se topeşte de dragostea noastră, a făcut o adresă către procuratură, aducându-i la cunoştinţă că ni-e permis a fuma şi citi ziare, dar procuratura – cel puţin aşa mi-a spus căpitanul dr. Rosenthal, care a redactat actul – nici n-a răspuns la adresă. Am scris cazul detaliat amicului dr. Şt. C. Pop, care cu dr. Mihali dimpreună, intervenise la ministrul prezident în interesul meu şi când a fost de m-a vizitat, i-am zis să spună ocazional ministrului de justiţie, dr. Vazsonyi, că dacă procurorii lui ar fi manipulat dreptul de oaspe la curtea lui Menelau, nu mai reuşea Paris să fugă cu Elena, nu izbucnea războiul troian, nu era silit Aenea să se refugieze în Italia şi să întemeieze gintea romană, prin urmare n-am fi nici noi, n-ar fi nici război mondial şi nici motiv ca să pierdem vremea acum prin temniţe, fără de a şti măcar pentru ce.

Neam de neam să-ţi păzească Dumnezeu de a mai fi vreodată oaspeţi ai procurorilor regeşti maghiari!

Programul zilei.

Până la 15 aprilie se suna la ora 6 fără un sfert de sculare, iar de la 16 aprilie încoace, când de altfel s-a și mutat ceasul cu o oră înainte (așa zisul timp de vară, identic cu cel est-european) se sună de sculare la ora 5 și jumătate. O jumătate ceas se lasă pentru toaletă etc., apoi urmează golitul ciubărelor (cu termenul tehnic: *csöbrözés*), când se descuie pe rând ușile și toți pornesc cu ciubărele la golit și aduc în donițe apă proaspătă. Pe noi nu ne lasă să ne ducem cu ciubărele și să ne aducem apă, ci avem numai să așezăm înaintea ușii pe coridor ciubărele și donița. Aceasta însă nu înseamnă vreun favor sau vreo considerație (doar atunci ar dispune ca cei de servici să ducă din celulă ciubărele și donița și să le readucă acolo), ci pentru a împiedeca eventuala comunicare între noi, ceea ce nu s-ar putea împiedeca, dacă ne-am întâlni la closete și apaduct. Cu prilejul acestei operații se umple coridorul și din coridor celulele de penetrantul miros, răspândit la golire, din infectele ciubăre de fecalii. După un sfert de ceas, adică înainte de 16 aprilie la ora 6 și jumătate, de atunci încoace la ora 6 și un sfert, se sună de plimbare. Ușile se descuie de nou și toți trebuie să stăm înlăuntrul ușii, ca să nu ne vedem și să nu putem comunica, până ce se dă ordinul de plecare (*kihaldni*), când deodată pornim cu toții, înșiruindu-ne după cum urmează celulele. S-a dispus însă, ca între noi, a căror celule sunt lângă olaltă, să se posteze câte un întemnițat ordinar, ca să nu ajungem în nemijlocită apropiere unii de alții. Astfel înaintăm între soldații de gardă până la ușa de gratii de fier, care desparte coridorul temniței de antișambra la cancelaria sergentului major și camera gardiștilor, aflându-se în această antișambra și ușa ce duce la scări.

După ce ne-au trecut în revistă și mai după câte o înjurătură de bună dimineața, se dă ordinul ca tot câte 4 sau câte 5, după câți suntem, și după cum e inspirația sergentului, să fim detașați prin câte un soldat și apoi se dă ordinul de plecare în curte (*mehet!*). Coborâm în tăcere, salutându-ne cel mult din ochi și cu ușoare înclinări ale capului, când la întorsăturile scărilor ajungem paralel, ici-colea mai putem șopti și vreo vorbă, fiind soldații de pază cu pușca foarte neîndemânatici la coborârea scărilor și tot cu grija la picioare să nu lunece ori să nu lovească pușca (sunt soldați mai ales din partea locului, țărani ai șesului, nedeprinși a urca și coborî). Până jos, la parter, duc 91 de scări, apoi mai urmează 3, pentru că (*sic!*) curtea este sub nivelul parterului. Plimbarea de dimineață este fix 3/4 de oră. Atunci se sună de înapoiere. Ne întoarcem în același șir. Când plouă nu ne plimbăm, ci se deschide numai ușa spre coridor, ca astfel să se aerisească celulele, făcându-se curent prin ferestrele care trebuie să stea deschise. În acest curent avem să ne plimbăm în celulă și soldații păzesc dimpreună cu temnicerii, ca nu cumva să ajungem la prag și să scoatem nasul afară. Dacă te oprești în fața ușii, auzi din celulele învecinate pașii aspri ai tovarășilor, parcă ai auzi cum se zbat leii în cuștile din menajerie.

Împlinindu-se timpul designat, se trântesc pe rând uşile, scârţâie cheile în zaruri şi până la ora prânzului rămânem așa, când apoi pe fereştruşa de la uşă, care este de asemenea încuiată, având numai sergentul sau loţiitorul cheia, ni se dă în ceşti ori severtaş mâncarea. După amiaz la ora 2 (în dumineci şi sărbători la 1 şi 1/2) se sună de plimbarea a doua, care ţine însă numai o jumătate de oră. Plecăm şi ne înapoiem în aceeaşi ordine ca dimineaţa. Iarăşi rămânem singuri până la ronda de seară, care nu are oră fixă. Dumineca şi în sărbători încă înainte de ora 3, în celelalte zile între 5 şi 7, altădată şi mai târziu, se sună să stăm gata a face raportul de seară. Avem să stăm drepti la capul patului, aşteptând sergentul care vine cu mare suită, de obicei cu loţiitorul sau şi cu comandantul soldaţilor de pază (aceşti trei intră în celulă), iar soldaţii stau afară în faţa uşii. La întrebarea strajameşterului (sergent-majorului) trebuie să anunţi că eşti singur în celulă, că nu ai cuţit, foc, otravă, unelte oprite etc. şi totodată ai dreptul să comunici dacă ai vreo dorinţă sau vreo jalbă etc. Cu noi s-a făcut aceasta așa sever, numai la început. După aceea nu mai trebuia să anunţăm că suntem singuri etc., ci numai că avem sau nu avem vreo dorinţă. Cu prilejul acestei runde prezentăm şi scrisorile deschise pentru cenzură.

Terminându-se ronda, care pentru noi era singurul prilej de a vorbi (aici m-am convins că omul răguşeşte de tăcere), nu peste mult – îndată ce se declara amurgul serii – se suna de culcare, dar nu eram siliţi a ne culca îndată în pat. Făcându-se însă întuneric şi neavând lumină artificială (se făcea economie, deşi după regulament, trebuia fiecare celulă să fie noaptea luminată, ca sentinela de afară să poată controla în fiecare moment pe întemniţat) trebuia să ne culcăm până ce vedeam încă patul, c-apoi se făcea întuneric beznă, de nu-ţi vedeai degetul!

Tovarăşii

Afară de noi 7, respectiv 5 captivi ai comendurei militare de honvezi, sunt ceilalţi întemniţaţi criminali ordinari ai procuraturii regeşti, atât bărbaţi şi juvenili, cât şi femei. Numărul lor fluctuează neconţinut. O tablă mare neagră, cu rubrici specificate, aşezată în antişambră în faţa uşei sergentului major ne arată starea zi de zi. De când suntem aici este cel mai mare număr ce a arătat: 49, şi cel mai mic: 27. Între aceşti întemniţaţi sunt deţinuţi preventivi (aceştia dau de obicei cifra cea mai mare 10–18), apoi deţinuţi sub instrucţie (în „vijgalaţie”, cum zice poporul la noi, iar în Bucovina „cu vizita”), judecaţi, a căror afacere se află sub apel, şi în fine condamnaţi definitiv (aceştia sunt mai puţini). Tabla din chestie arată specificat fiecare categorie, de este adolescent sau juvenil, bărbat sau femeie şi în ce stadiu se află. Dimineaţa, când plecăm la plimbare, mai întâi fugim cu ochii peste această tablă şi apoi, ieşind în curte, căutăm să vedem cine este nou venitul sau cine ne-a părăsit din cei ce în prezi s-au mai plimbat cu noi. E şi aceasta o ocupaţie. Cu nou veniţii e totdeauna haz până ce se deprind la regulă şi paznicii anume le caută nod în papură, pentru a-i înfrica şi a-şi asigura astfel autoritatea. Aşa au făcut şi cu noi. Şi cum, desigur, şi-or fi petrecut alţii de necazul şi naivitatea noastră de la început,

așa ne facem și noi acum haz de necazul celor ce vin după noi. Bag seamă așa e crugul lumii. Acum când sosește câte un tovarăș nou, îl studiem de sus până jos și nu ne dăm pace până ce nu aflăm că de unde este și pentru ce este aici. Avem aici pungași ordinari, spărgători, hoți, defraudanți, apoi omorători și ucigași. Criminalul care face pe izolator între Oțoi și Raicu e deținut pentru ucidere plănuită cu jaf, care se pedepsește sau cu moarte sau penitenciar pe viață. A fazionat amănunțit totul, cum a făcut planul, cum a sedus victima cu ajutorul unei femei afară la sălaș, cum l-a ucis și jefuit etc. și de când s-a ușurat prin faziune e senin și bine dispus, parcă nici nu l-ar apăsa o crimă atât de grozavă pe suflet și ar mai avea apropiate prospecte a vedea lumina de afară și a fi om și nu rob la discreția temnicerilor. Cum 14–16 din acești tovarăși de temniță sunt clasați ca „lucrători de casă”, ei cară apă, lemne, spală coridorul, taie lemne, îndeplinesc diferite lucrări profesionale (mășărit, călțunărit etc.), cu un cuvânt, sunt personalul de serviciu în propriul înțeles al cuvântului. Pentru acest lucru, de exemplu, pentru tăiatul unui stângen de lemne plătește statul 20 fileri acestor nenorociți, reținând însă 10 fileri pentru întreținere, care – pare-mi-se – nici nu face mai mult. Cei 10 fileri se administrează prin sergentul major, care conduce o întreagă contabilitate, având bieții întemnițați a-și comanda o dată la săptămână din o parte a acestor bani, câte ceva de mâncare sau alte trebuințe (termenul tehnic *ștaizolás*). Iar restul banilor îl primește când este pus în libertate. La prețurile de astăzi, când un kg. de slănină costă 20–40 cor., nu-și pot cumpăra bieții oameni aproape nimic și dacă nu primesc pe sub mână din altă parte ajutor, trag de foame. Mai ales de cei juvenili mi-e milă. Noi le dăm cât putem din al nostru, dar această binefacere este împreună cu multe dificultăți și chiar primejdii. Am fost îndrumat la ordine prin sergent – adevărat că între patru ochi – pentru că, văzând pe un juvenil cum aduna la plimbare de prin curte pâinea ce se aruncase cu zile mai înainte găinilor, i-am dat o bucată de pâine uscată ce o aveam din întâmplare în buzunar, unde am pus-o ca să o împart găinilor în cursul plimbării. Deși întreaga scenă s-a petrecut foarte discret și păzitorii nu o au putut vedea, au trădat alți „tovarăși” cazul, pârându-și colegul și prin el și pe mine. N-am experiat să existe aici acea solidaritate a întemnițaților față de autorități, la care îi zice ungurul *Zsiványbecsület* (cavalerism de tâlhari). Din contră, pârele și trădările sunt la ordinea zilei, așa că sergent-majorul este informat despre toate intimitățile și prin aceasta își ține și pe păzitori în frâu și pe întemnițați și împiedecă acte de înțelegere reciprocă între ei. Între toți am văzut un singur țigan, care de la început era la înălțimea situației, simțindu-se cu noi solidar și coleg. Dar n-a stat mai mult de o săptămână cu noi și a fost mutat în altă temniță. Era cauza tocmai pentru că era bănuț că face cauză comuna cu noi. Și nevastă-sa a fost vreo câteva zile întemnițată și apoi mutată ca „simulantă” în alt loc. (Făcuse o încercare nereușită de sinucidere, spânzurându-se de fierul sobei, dar a fost încă din vreme observată și deslegată, turnându-se apa cu donița asupra ei, spre a o aduce în fire.) Ce viață au și oamenii aceștia. I-am văzut din întâmplare,

când i-au adus la temniţă: pe Țigan, pe nevastă-sa și 2 fetițe mici ale lor. Bătrânii erau bănuți că fac parte din o mare bandă de spărgători, care au comis spargeri și furturi mari și în părțile bănăţene, în jurul Timişorii. Pe fetițe le-au lăsat și trimis în un azil al statului, fără să mai ajungă poate a-și vedea vreodată părinții ori a ști de soarta lor. Bătrânul în o temniţă, nevasta sa în altă, poate se vor vedea la desbaterea procesului, dar dacă îi condamnă, desigur nu va fi pedeapsa egală. Care cum împlinește osânda pleacă în lume, neavând domiciliu stabil și nici mijloace de a comunica și a da știre unii despre alții. Parcă sunt altă lume, despre a cărei ființă aflăm câte ceva între împrejurările extraordinare ale mediului din temniţă. Și câte probleme pentru societate!

Între tovarăși mai erau contabili de bancă (pentru defraudare), impiegați de la căile ferate (pentru furt și spargere de colete poștale), un ofician de poștă. Cest din urmă a fost vecin cu celula mea și în primele zile tot încerca să comunice prin perete cu semnele Morse. Dar nu le cunoșteam. Aviz pentru candidații de temnițe: negreșit că aceste semne (după auz) sunt cel mai bun mijloc de a comunica prin perete. Și ca să nu se strice peretele se poate aplica o hârtie pe perete sau o tablă de lemn, care dacă e lipită de perete transmite ușor sunetul, fără să fie trebuință de lovituri tari. Grosul întemnițaților erau însă muncitori agricoli și aplicați industriali, calfe și ucenici. Am avut și un comerciant. Apoi mai pe urmă doi ovrei. Era interesant să-i vezi cum încercau a se înțelege prin semne cu mâinile, care erau în continuu joc pe partea unde nu putea vedea gardistul. Nu e glumă că ovreii vorbesc cu mâinile și amuțesc dacă le legi mâinile!

Edificiul se află în centrul orașului pe piața Szecsenyi sub nr. 4, stând liber din toate laturile. Fațada (n.v.-v.) e spre piață, având spre no-o edificiul casinei, în față, spre o-os teatrul orașănesc, și spre s-s.v. hotelul Tisza. Edificiul e zidit în plan de oblong, fiind traversată latura no-o și s-sv de un tract deosebit, prin care se împarte edificiul în 2 părți cu 2 curți, fiind curtea mai mare, în care facem plimbările în partea spre fațadă (n.v.-v.), iar cealaltă curte mai strâmtă (unde se fac plimbările când curtea mai mare e ocupată) în partea opusă, adică spre linia o-os.

Edificiul propriu e cu 2 etaje, dar aripele și cu tractul transversal au 3 etaje, fiind etajul al 3-lea în o linie cu acoperișul tractului de la fațadă. Aici în etajul al treilea al aripelor se află temnița sucursală, iar în partea corespondentă a tractului transversal locuința oficială a strașnicului strajameșter. De prezent sunt numai 23 celule în folosință și anume, 1 ca celulă colectivă (*gyűjto zárka*), 9 ca celule sociale (*társas zárka*) și 12 ca celule singulare (*magánzárka*), fiind a 22-a celulă folosită ca depozit de straie și haine.

După celula 23 se închide coridorul cu o ușă grea de fier. Celulele ce urmează după această ușă de fier, cam vreo 8 mai pot fi, sunt întrebuințate ca magazine pentru tribunal și procuratură. E însă vorba să se desfacă ușa de fier și să se restabilească și restul de celule. E mare căutarea.

Pe linia no-o se află, în colțul de către no, camera gardiștilor cu o antișambră, apoi urmează cancelaria sergent majorului și ușa spre scări. Dincolo de această ușă este pe coridor peretele de gratii de fier și ușa de gratii de fier, prin care se intră în coridorul propriu al temniței, cât și la locuința sergent-majorului, care se află în tractul transversal, care aici intră în coridorul temniței. Pe linia aceasta se află mai departe 8 celule (întâi cea colectivă, apoi 5 celule sociale și 2 celule singulare) și un fel de atelier strâmt în care lucrează călțunarii. În colțul spre o se află celula 9, care are două ferestre, una spre frontul no-o și alta spre frontul o-os. În celula aceasta se află mașinile de scris, lucrând aici peste zi de obicei doi dactilografi (robi) cu plata de 20 fileri la zi, din care se scad 10 fileri pentru întreținere. Lucrează pentru tribunal și pentru procuratură. Astfel se exploatează prin stat munca bieților condamnați.

Cei în stare de prevenție, instrucție și apel nu primesc nicio plată!

Pe frontul de o-os se află celulele de la nr. 10-21. Aici ne aflăm noi. În celula nr. 10 este I. Clopoșel, în nr. 11 e învățătorul Bucurescu din Comloș, în nr. 12 – catihetul gr. cat. Adrian Oțoiu din Budapesta, nr. 13 – părintele Raica din Utvin (comitatul Timiș), nr. 14 – eu. Apoi urmează niște celule sociale și singulare ocupate de întemnițați ordinari, iar la nr. 20 se află profesorul din Gherla, dr. Demetriu Manu. (Pare-mi-se că l-au mutat ulterior la nr. 18, unde se aflase păr. Pop din Orlat, dus la spital.) În colțul dintre frontul o-os și frontul s-sv se află celula nr. 22, întrebuițată ca magazină de straie, haine și rufe. E încărcată cu naftalină de mirosă la o poștă. Pe frontul s-sv este acum numai celula 23, după care urmează poarta de fier, despre care am făcut deja amintire. Precis nu știu câte celule se pot înactiva în partea aceea reținută de tribunal ca depozit, dar socotind după partea corespondentă de pe frontul no-o, pot fi cam zece celule. Dacă se vor inactiva și aceste, va avea această temniță sucursală forma unei potcoave în colțuri.

Temnița aceasta se cheamă sucursală, pentru că temnița proprie a procuraturii se află pe câmpul Martie, alături de celebrul penitenciar Csillág, având curte comună cu acela, dar edificiu separat și intrare separată.

Întregul rost al acestei temnițe sucursale este ca tribunalul și procuratura să aibă lucrători „ieftini” la îndemână, ca să nu zic „gratuiți”. Robii din sucursală fac curățitul mare în întregul edificiu. Ei freacă podelele, ei văruiesc, ei taie lemnele pentru toate birourile și le cară după trebuință. Ei renovează și adaptează la edificiu și vor face desigur și servicii particulare oficianților. (O „roabă” face tot cu plata și reducerea arătată pe bucătăreasa la strajameșterul nostru. E din întâmplare o șvăboaică din Lugoj, cumnată cu birjarul Konstár, a cărui fată frumușică încă a fost aici o lună pentru furt între condiții asemănătoare. Roaba, care face pe bucătăreasa strajameșterului, e ziua întregă în locuința lui particulară, însoțește pe soția lui în piață la cumpărături, fără altă gardă și numai seara, după ce și-a gătat lucrul trece în „celula” ei și de unde însă iese dimineața înainte de sculare, așa că întreaga ei întemnițare e o iluzie. Ea e roaba strajameșterului, dar nu întemnițata

statului!) Astfel se explică că în această temniţă, relativ mică (23 celule!), sunt tot felul de întemniţaţi şi în toate stadiile. Bărbaţi, femei, adolescenţi, juvenili, de cei în prevenţie, instrucţie, sub apel, precum şi condamnaţi de toate categoriile (*fogház, börtön şi fegyház*), distribuiţi aici după trebuinţele profesionale ale tribunalului şi procuraturii. Şi numai întrucât după împlinirea acestor trebuinţe profesionale ar mai rămânea loc liber, se plasează aici şi trântori, cum suntem noi, care nu aducem niciun folos statului, ci îi facem numai de val. Cum nu sunt acum reparaturi şi adaptări mai mari în lucrare la edificiu, ne-a putut oferi procurorul regesc ospitalitatea. (A se vedea *Pe gostie*). Astfel am ajuns în centrul oraşului, faţă în faţă cu teatrul, al cărui coperiş ne opreşte lumina soarelui şi între hotelul Tisza şi Casina, de unde auzim noaptea câteodată muzica de la chefuri.

Curtea mai mare, în care ne facem plimbarea, are – abstrăgând de proeminenţele corespondente intrării principale de către front şi partea de la tractul transversal cât ţine sala de dezbateri – formă de oblong, fiind laturile lungi cele ale frontului edificiului şi tractului transversal. Iar împrejur e pavată curtea, care se află cu trei trepte mai jos decât nivelul parterului, cu cărămizi galbene. În centrul părţii de către vest a curţii e depozitul de gunoi şi un coteţ de găini, încolo, afară de drumul pentru trăsuri, care pot înconjura depozitul de gunoi şi afară de cărări, e pajişte şi loc semănat, parte cu flori, parte cu legume. Când am venit în februarie era acoperită curtea de o zăpadă proaspătă, ultima ce am văzut-o în acest an, apoi a început să se cureţe şi sape şi să se îngrijească, în cursul plimbării facem cam 166–170 paşi jur împrejur, pe laturile mai lungi, cam 55–60 paşi, iar pe cele scurte cam 25–30 paşi, dar nu paşi militari (socotiţi la noi cu 75 cm), ci mai scurţi, paşi de plimbare. Când e frig umblăm mai repede, atunci înconjurăm în decurs de 3/4 sfert de ceas de 28–30 ori curtea. De obicei însă o înconjurăm în acest răstimp numai de 25–26 ori. Aceasta e la plimbarea de dimineaţă. După masă, când ne plimbăm numai o jumătate de ceas, o înconjurăm numai de 16–18 ori.

În februarie nu credeam că va pătrunde vreodată soarele în această curte, împresurată de ziduri atât de înalte. Dimineaţa, când ieşeam la plimbare, era încă ceaţă şi umezeală apăsătoare. Şi puţinul aer, ce s-ar fi strecurat în această atmosferă plumburie, îl infecta fumul de cărbuni din diferitele coşuri ale edificiului, care tot în curte se lăsa jos. Gulerul curat de la cămaşă, era după plimbare acoperit de un strat negru ca de funingine. După amiază era mai luminos, dar razele soarelui le vedeam numai pe coperiş. Abia în martie, pe la echinocţiu, începuse să fie, după amiază, un colţişor al trotuarului neatins de razele soarelui. Instinctiv ne încetiniam paşii pân ce treceam prin acest locşor atins de razele soarelui şi apoi grăbiam iar jur împrejur să ajungem aici. Cu încetul apoi am început să vedem şi dimineaţa razele soarelui, dar numai pe coperiş şi apoi coborându-se până la marginea de sus a ferestrelor din etajul prim, iar după amiază să vedem aproape a treia parte a curţii luminată de soare. Atunci am resimţit şi căldura acestora în membrele noastre înţepenite de frig.

Aerul curții însă nu s-a îmbunătățit. Desfundându-se primăvara cele 28 ferestre de preveniți, care se află la înălțime de cam un metru peste nivelul curții, s-au revărsat stabil din aceste ferestre cele mai varii putori. În patru colțuri sunt closetele în toate etajele și toate ferestrele closetelor spre curte. Alte ferestre ale edificiului nu era permis să steie deschise către curte pe vremea plimbării, numai cele ale closetelor. Mirosul ce străbătea de aici, împreună cu mirosul de putregai, mucegai și putrefacții (în cursul plimbării noastre au scos din pivniță în mai multe rânduri cadavre de animale – iepuri, pisici – în descompunere) ne infecta tot aerul. Iar în o parte se află o spălătorie subterană, de unde mai de multe ori pe săptămână primeam, cu fumul ce ieșea pe ferestre, mirosul de zoaie ale săpunului puturos de război, între asemenea condiții numai de aer curat nu aveam parte în cursul plimbărilor, încât preferăm acru celulelor, celui „liber” și sub acest raport se poate vedea ce mare e deosebirea între teorie și practică. În teorie e totul socotit să corespundă celor mai pedante condiții igienice. La fiecare celulă e socotit câți metri cubici aer cuprinde (celula mea e cea mai mare celulă singulară, cuprinzând 62,25 metri aer. La început credeam că e protecție, numai ulterior am înțeles că e cea mai greu de încălzit și când am venit era încă iarnă!), indicând deasupra fiecărei uși câte o tablă cât spațiu cuprinde și câte persoane încap! Se stabilește apoi că de două ori pe zi trebuie aerisită celula prin curent, pe timpul plimbării (iar dacă e timp ploios rămânem în celulă, dar ușa și fereastra trebuie să fie deschise), dar nu se dă seama că ce aer intră de pe coridor în celulă, când apasă greu miros al golitului ciubărelor etc. în întregul coridor. Tot așa și cu plimbarea. Se socotește că avem să ne mișcăm la distanță de 3-4 pași unul de altul, ca niciunul să nu intre în atmosfera celuilalt, dar că ce aer e în curte, la aceasta nu se gândește nime. În teorie, cea mai penibilă socoteală igienică, în practică, însă, cele mai neigienice condiții. Iar când după plimbare urcăm întreaga coloană, tot la 4-5 inși cu câte un gardist, scările nemăsurate pe care își șterg și freacă ciubotele toți, se ridică o colbărie înăbușitoare, încât numai cu batista la gură și nas îți procuri iluzia că nu tragi în plămâni ceasta colbărie infectă, care ar merita să facă obiectul de studiu al unui bacteriolog, numai spre a se aplica și aici o tăbliță cuprinzând rezultatele analizei. Când sosesc în celulă, după plimbare, sunt de obicei atât de eșofat, încât îmi trebuie un sfert de ceas până ce vin în ordine cu plămâni. După plimbare totdeauna îmi spăl ochii, gargarisesc și fac baie de nas și gură.

Acum, după ce s-a desprimăvărat, tot s-au mai liniștit oamenii. Dar la început, în februarie și martie, poate și cum eram mai mulți – atunci eram la plimbare cam 26-28, acum abia 12-14, pentru că așa zișii muncitori de casă nu mai vin la plimbare – dar și în urma vremii de iarnă, cum ieșeam în curte se începea un concert îngrozitor de tușit, strănutat, hârcăit, scuipat, suflat de nas, de-ți era mai mare greața. Toate aceste operațiuni decurgeau fără de nicio considerare socială cu puterea elementară a naturei brutale, parcă anume exagerată de fiecare. Nu era bine să privești în jurul tău, mai ales că cei mai mulți nici nu întrebunțau batiste –

nici n-aveau – ci foloseau degetele și palmele, pe care apoi le treceau peste haine, bag seama să le șteargă. Aveai trebuință de mare putere morală spre a te putea deprinde cu acest mediu străin de orice considerații sociale. Temnicerii și soldații de gardă țineau isonul, dacă nu chiar conduceau acest concert barbar. Poate m-am și deprins cu toate aceste îndeletniciri, dar acum nu mă mai supără ca la început, când mă duceau la desparație și mă simțeam totdeauna ca scăpat din iad, când mă vedeam iar singur în celula mea, unde pe lângă toate condițiile primitive, am susținut un aer european.

Paznicii sunt așezați jur împrejur la uși. Doi la poarta de intrare, la celelalte uși, de altfel încuiate – câte unul, apoi în colțurile din fund, toți cu baioneta trasă pe pușcă, iar comandantul paznicilor, strajameșterul sau mai des câte unul din locțiitorii lui, se plimbă în mijlocul curții ținându-ne sub ochi și urlând îndată ce nu ține vreunul distanța sau privește în lături. Se-nțelege că, încă nainte de a ne coborî în curte, se examinează curtea de nu se află undeva vreun semn sau altceva pentru noi și totodată se încuie ușile și se depărtează de la ferestre eventualii privitori. Între asemenea condiții batem curtea zilnic, privind cărămizile pe care călcăm studiind firicelele de iarbă, cum se ridică și cum încolțesc semănăturile, iar din când în când examinăm ferestrele din față, de nu se arată vreun cap de om din altă lume, ori căutăm pe coperiș razele rătăcite ale soarelui. Dacă e ceriul senin, vedem în al treilea pătrar, dimineața, luna pe colțul sud-vestic al ceriului. Cum n-avem prilej să o vedem noaptea, când stăpânește lumea, o înghițim cu ochii în acest stadiu de descreștere al ei. Colțul ei, ca un arc de aur strălucitor, se îngroașă în partea de jos, formând acel C, de la care-i derivă atributul de mincinoasă la Horațiu, *luna mendax*, arătând în descreștere un „C”, iar în creștere un „D” (*crescit și descreșcit, va să zică invers*) sau cum zice poporul nostru: o seceră în mâna stângă spre deosebire de seceră în mâna dreaptă, când este în creștere. Iar miezul e palid pân ce se pierde în azurul ceriului, ca o bucată de zahăr, ce se topește lent într-un pahar de apă. Și cum prinde albăstrimea ceriului tot mai multă lumină, slăbește aurul ei, devenind tot mai alburii. Cum numai din colțul ostic al curții o puteam vedea, o înghițeam cu ochii, de câte ori în calea noastră de corvadă treceam prin acel colț, având astfel prilej, aproape din minută în minută, a vedea cum aurul ei se reduce, spre a face loc luminei din marele astru al ceriului, ce devenea tot mai intensivă. Așa ne luam dimineața rămas bun de la acest prietin, tot cu nădejdea că nu ne va mai găsi aici, când în veșnica-i creștere și descreștere va ajunge iar în al treilea pătrar al schimbărilor sale. Oare de câte ori ne va mai înșela această speranță, care pentru noi tot atât de *mendax* s-a dovedit până acum, ca și luna pentru Horațiu.

Alți oaspeți ai curții sunt porumbeii, vreo 3 perechi, care par a-și avea locuința sub coperișul teatrului, de unde zboară pe coperișul edificiului tribunalului spre a-și destinde penetul, a-și face dragostele și a coborî câteodată în curte, când bănuiesc că am aruncat fărâməturi de pâine gănilor din coteț, care înainte de a se

face în curte semănături, puteau să se plimbe libere în curte, ținându-se de noi, deprinse a primi de la noi fărâməturi de pâine. Dup a aceea stăteau  i ele închise în cote ul de la spatele depozitului de gunoi, privind cu jale la noi printre gratiile cotețului, crez ndu-ne pe noi bag seama de mai liberi. Aceasta e relativitatea rela iilor în lumea aceasta.

Rar mai aveam  i al i oaspe i. Aviatori, care treceau vir nd câteodată chiar deasupra cur ii la o  năl ime din care ne puteau vedea abia ca furnici. Erau pilo i din  coala de avia ie, care s-a instalat pe vremea războiului în acest ora  al papricei  i zamei de pe te. Ace ti oaspe i ne erau bineveni i pentru că, îndată ce se auzia zurutul motorului, se aţinteau to i ochii spre ceriu  i p n ce se  nholbau păzitorii  i gardiștii, căutând să găsească cu ochii avionul, noi reu eam să comunicăm neobserva i între noi, să mai schimbăm câte o vorbă, să ne mai insuflam pu in  nădejde prin c te o veste. Dar nu toate ve tile ce ne soseau astfel de la unul la altul erau ademenitoare. Erau  i ve ti zdrobitoare, care ne răpeau lini tea no ii  i pe care de multe ori doream să nu le fi auzit niciodată, iar ve tile, despre apropiata noastră scăpare, s-au desmi nit rând pe r nd, dar  i-au făcut datoria, mai întărindu-ne în a teptarea goală  i fără obiect.

Plimbarea

Diminea a  i după amiaza cînd se sună de plimbare  i se dă ordinul de ieșire din celule, ne  n ir m pe coridor după cum ne urmează  i celulele după olaltă, intercal ndu-se numai între noi, captivii procuraturii militare, câte un  ntemni at ordinar, ca să nu ajungem în nemijlocită apropiere unii de al ii. Cum orice comunica ie între olaltă este oprită, ne salutăm numai din ochi, eventual cu o u oar  înclinare din cap, privind-ne scrutători în fa  , de nu putem citi vreo noutate. Fe e triste  i z mbete amare. Ici-colea câte un oftat. După ce cu privire cruntă ne-a trecut sergent-majorul în revistă, stabilindu-se la c  i  n i are să se intercaleze câte un gardist armat p n ce ajungem în curte, se dă ordinul de plecare: Mehet! Rând pe r nd, noi trecem pe u a de gratii de fier la u a către scări  i cobor m mecanic, căutând unii la al ii în fa  , cum ajungem la întorsăturile paralele ale sc rilor să ne putem vedea un moment. Aju i în curte luăm distan a de 4 pa i  i apoi pornim la corvada, zisă plimbare, între condi iile pe care le-am arătat deja la alt loc.  n fruntea convoiului merge ca regulator de pa i un condamnat, care a fost adus din o temni   din Budapesta ca dactilograf încoace, de i e după profesie calfă de negu  tor. Ca al doilea urmează catihetul din Caransebe  de la institutul pedagogic, Ioan Clopo el, singurul pe care-l cuno team de mai nainte din întreaga societate. El a fost membru al redac iei *Românul*  i apoi trimis la Viena să studieze ziaristica cu ajutor din partea partidului.  n toamna anului 1916 avea să treacă la *Gazeta Transilvaniei*, dar intrând România în ac iune s-a zădărnicit acest plan. A stat la Viena până în vara anului 1917, c nd a venit la Arad, unde a scos unele broșuri editate de „Concordia” și calendarul Partidului

Național Român pre 1918. Aici s-a însurat, luând de nevastă pe fata părintelui Bălan din Marginea, de lângă Făget. Vreo câteva zile înainte de arestarea lui i s-a născut primul copil, un băiat. Cu începutul anului 1918 a fost numit de episcopul dr. Cristea catihet la Caransebeș, în care calitate a fost deja, în a doua lună a funcțiunii sale, deținut.

Eu i-am făcut cunoștința în anul 1917, când m-a căutat solicitând un sprijin de la fundațiunea ziaristilor români din Ungaria, al cărei prezident sunt. Tot cu acel prilej mi-a spus că prepară o carte mai mare despre „îndreptățirea aspirațiilor poporului român din monarhia austro-ungară”. Mai ales în timpul prim al deținerii noastre nu-l puteam privi, fără să-mi vină să râd că acum are prilej berechet să mediteze asupra acestor îndreptățiri. Drept avea profesorul din Zürich, care a zis că fiecare popor are atâtea aspirații îndreptățite, câte poate realiza. Aspirațiile noastre însă deschid calea temniței. Cu pălăria neagră în creștetul capului, înclinată ușor spre stânga, cu fața întinsă înainte, parcă ar voi să despice aerul cu bărbia, adunând buzele parcă ar voi să zică ceva, pășește dar Clopoșel cu mâinile fixe în buzunar, legănându-se ușor din genunchi. Se observă influența de oraș mare la mers, poate chiar imită o persoană cunoscută. Caută zilnic prilej potrivit, neobservat de gardiști, să mă salute cu o ușoară mișcare din cap, uneori atingând chiar și pălăria în semn de salut. Câteodată îmi pare foarte palid și suferind. De multe ori însă este și vesel, schimbând zâmbete cu unul și altul din noi.

După al doilea întemnițat ordinar, un contabil defraudant, intercalat spre izolare, urmează învățătorul dirigent din Comloș, Bucurescu, pe care nu-l cunosc și care îmi pare firea cea mai închisă din întreaga societate, de altfel îmbrăcat cu mare îngrijire, cu ghete galbene strălucitoare (pare a se pricepe la arta „văxuit”-ului și „glanțuitului”) și stabil preocupat în decursul plimbării de sine și de îmbrăcămintea sa, de care grijește cu mare luare aminte. Îmbrăcat în manta lungă neagră cu blană bogată și lucitoare la grumaz și la mâneci. Noi depusesem în aprilie de mult deja paltoanele de iarna, când el încă se plimba nu numai dimineața, ci și după amiază cu mantaua îmblănită, sub care avea o haină de catifea neagră, dar aceasta era deja cam roasă. Pălăria tare și cu crempel în lături drepte, cum era moda cu vreo câțiva ani în urmă, o înfunda pe frunte. Întreaga ținută era plecată. Nu am văzut nicicând o urmă de veselie în fața lui. În cercul nostru totdeauna a păstrat un aer străin. Nici din împrejurime nu părea a-l interesa ceva, ci tot numai de hainele proprii și de ghete se preocupa, studiindu-se și periindu-se cu mâna și în cursul plimbării. Avea un mers legănat în laturi, cam ca al călăreților când se dau jos de pe cal. Părea totdeauna că tocmai atunci a pornit să meargă. Întreaga lui ființă părea a se concentra la mâinile manicate cu îngrijire, adică mai bine zis lungile lui degete, cărora le da mare atențiune, le privea adesea lung și le mișca egal la ambele mâni deodată. Întindea mâinile, înclinând măsurat lungile degete înapoi, desfăcea apoi degetele în două grupuri cu inelarul pe o parte și mijlocașul pe cealaltă. Rar de tot strângea pumnul la o mână, cu măsură și studiu.

Câteodată își freca unghiile de mâneacă sau de șold pe pantaloni. Ai fi sedus a crede că vorbește cu degetele ori cugetă cu ele. Când ajungeam în apropiere privea lung, aproape timid, nu ca și când ar scruta ceva ori ar voi să spună ceva ori să știe ceva. Nici n-a încercat niciodată să schimbe vreun semn cu noi, fie și numai din răsfăț sau plictiseală, cum făceau toți ceilalți. Dacă nu de alta, dar să-și bată joc de păzitori.

Contrastul lui era catihetul gr. cat. din Budapesta, Adrian Oțoi, care urma în șir după al treilea criminal de izolare. Mai mic de statură și binișor prins, cu ochii vii scrutători, parcă necondiționat voiau să știe ceva ori să spună ceva. Și făcea de treabă cu toți și părea a fi în buni termeni și cu temnicerii, cu care l-am văzut mai adesea schimbând vorbe. Dacă mă vedea zâmbind, îmi zâmbea și el, unde putea să facă vreun semn ori să marcheze vreo vorbă, o făcea chiar și când nu înțelegea despre ce e vorba și fără de a se sinchisi de-l înțelege cineva. Era o fire veșnic aferată. Avea mersul măsurat al oamenilor mici și groși, care pășesc cu spor, totdeauna pe călcâi. Pasul lui răsuna mai tare și era puțin inegal, pășind – cum făceam noi rondul spre dreapta – în afară cu stângul și mai lung cu dreptul. Câteodată îmi părea foarte palid și abătut de griji. Dar apoi căuta ocupație în jurul său și își revenea în fire. În zilele prime, bag seamă până ce a ajuns să știe cine sunt, privea lung la mine, când coboram sau urcam scările, parcă ar fi voit să citească din fața mea că ce caut aici. El e singurul din noi, care s-a anunțat benevol să lucreze pentru stat, adecă să copieze acte de la procuratură. S-a găsit în treabă. Poate credea, sârmanul, că prin aceasta își ușurează soarta. De altfel a fost mai de multe ori admoniat de păzitori, din cauza conversațiilor cu Raica. Acesta a și fost motivul, pentru care urmau după el 2 întemnițați ordinari, ca să-l izoleze mai mult și să fie mai departe de părintele Raica din Utvin, care era următorul și totodată cel mai isteț între noi, dar și cel mai luat la ochi de temniceri.

Părintele Raica, care pare a fi implicat și în alte afaceri și a fost ca preot militar pedepsit la 4 luni temniță, pentru o cununie nepermisă, avea ținută dreaptă și pas egal, aproape militar. Totdeauna era îmbrăcat curat și cu îngrijire, dar sever și serios, păstrând un aer de superioritate, care impunea și păzitorilor, cu care părea că se avea câteodată bine, cu toate că era luat la ochi. Era liniștit și râdea adesea cu poftă, arătând un șir de dinți albi și regulați. După mine, părea cel mai bătrân din societatea noastră, ivindu-i-se în părul din cap deja remarcabil firele cărunte. De istețimea lui am profitat și eu de vreo câteva ori, ajungând prin el la vești din lume. El părea a fi cel mai practic, ori ca să zicem așa, cel mai experimentat dintre noi.

După alți doi (mai târziu s-a redus iar la unul) izolatori urmam eu, cel mai bătrân din această societate, în care nu mă mai potriveam în urma etății.

Credeam că mi-am făcut deja în tinerețe datorința față de temnițe, dar așa pare că a mai rămas un rest, pe care aveam să-l achit acum. Plimbatul îl suportam, deși câteodată mi se părea, mai ales când era mare putoarea, că nu se mai găta, dar urcatul celor 94 trepte ale scărilor în colb și miros rău, îmi scotea sufletul. Abia mă

reculegeam sosit în celula, care între asemenea împrejurări îmi părea un refugiu de mântuire. După alți vreo câțiva întemnițați ordinari ne-a însoțit de câteva ori, până ce a fost dus în spitalul penitenciarului, părintele Pop (nu sunt sigur de nume) din Orlat (lângă Sibiu). Poate și în urma catarului său de plămâni nu se putea acomoda mersului în rând la corvadă, de care eram noi deja dresați, când l-au adus pe el dimpreună cu părintele dr. D. Manu din Gherla. Era cu căciulă sclipitoare în cap, ca omul care vine cu teama iernii grele. Mi se părea că totdeauna se frământă în sine și ar căuta cu o mișcare în spirală ca a sfredelului să se învârtă în sus. Pășea foarte neregulat și voinicește cu fața tot la noi, parcă ar fi voit să ne pătrundă cu ochii până în măduvă. Semn al nervozității, desigur tot o urmare a morbului a fost că, îndrumat la ordine de un temnicer nu știu pentru ce, a spus: „*apelálok*” (dau apel). Un zâmbet general a urmat. Aici poți da apel! Singurul for competent pentru asemenea apeluri e – vorba vine – „Oficiul de sare” din Caransebeș. Nu mai știu nimic de soarta lui. De câte ori mă gândesc la el mă apucă o jale fără să-mi pot da seamă pentru ce. Poate că pentru că vine din acele părți, de care se leagă multe amintiri ale copilăriei mele și multe decepții amare ale evenimentelor recente.

Ultimul între noi este părintele profesor din Gherla, dr. Dumitru Manu, firea cea mai blândă și mai comunicativă din întreaga societate, un tip al românului resignat, care și pentru indignare găsește o expresie blândă, cum sunt românii de pe valea Someșului. Când venise avea barbă stufoasă și păr stufos, întocmai ca pe vremea lor delegații pentru parlamentul din Frankfurt²⁸, dar apoi – așa pare că din plictiseală – a tot tuns la barbă și păr, până s-a pomenit cu o barbă cu mult prea scurtă pentru fața lui lungureață și slabă, iar lângă un moț de păr deasupra frunții s-au ivit semnele cheliei. Fața lui, deși devenea tot mai palidă, era totdeauna gata de zâmbet și ochii lui se plimbau neconținut întrebători și gura lui simpatică era totdeauna gata de vorbă. Când îi șoptea ceva cineva din prejur, ațintea ochii în jos și cu degetele își smulgea lin barba în semn de cugetare și își făcea de treabă cu toți. Cum era unul dintre ultimii, adesea chiar ultimul din coloană, el venea pe scări povestind cu pázitorul sau cu cine se întâmpla să fie. Vedeam că întreabă pe toți nou veniții că pentru ce sunt aici și le da sfaturi. De multe ori îmi părea că le lua mărturisirea, când vedeam cum ascultă cu ochii aplecați ce i se șoptea de acești criminali ordinari la ureche. Pe o vreme se plimba între doi ovrei, având el să-i izoleze, părând cei doi să fie complici și vedeam cum le mijlocește conversația. Aveam impresia că toți îl iubeau. Chiar și temnicerii, dacă cineva este predispus a presupune la aceștia acest sentiment.

Umblă neregulat. Cu umărul stâng mai sus decât cel drept și pășind mai scurt cu piciorul stâng decât cu cel drept și mișcând întregul corp superior în direcția și în măsura pasului, părea a se învârti de un sfert în jurul osiei sale verticale prin acest neconținut legănat al corpului. Din toți mai mult mă simt atras de acest

---

²⁸ Parlament german, convocat în timpul revoluției de la 1848.

exemplar al Ardealului răbduriu. Deja începând din primele zile, ajungând pe scară alături de mine m-a întrebat: – Oare de ce suntem noi aici? – Bag seama ca să poată face un mare act de grație față de popor, când ne va pune în libertate a fost răspunsul meu.

Pe sfârșite

Dacă nu ne poartă și acum cu vorba, apoi pare că am ajuns la capătul calvarului. Astăzi, la 8/22 mai 1918, – după așteptare de 16 zile, de când m-am anunțat pentru prezentarea unor articoli pentru foaie la cenzură, am fost chemat de locotenentul Gitta la auditorat. Deși lumea de mult se plângea că e cald, de abia cu prilejul acestei căi prin oraș m-au pătruns primii bobi de sudoare pe frunte, mie care de altfel asud și iarna. Cu adevărat că suntem aici „la răcoare”! Numai acum îmi dau seama, cât de adevărată este vorba aceasta populară. Dacă nu ne-ar duce din când în când prin oraș, când avem treabă la auditorat, am putea sta aici toata vara, în acest oraș al bărganului unguresc, fără ca să știm ce-i sudoarea!

După ce mi-am isprăvit lucrul, admițând locotenentul Gitta toate articolele, aplicându-le clauzula de expediție, am dat puțin în vorbă cu el, fiind numai noi doi singuri. (Acum am aflat că și el este român! Curios!) Mi-a arătat un mănunchi de manuscrise și scrisori (să zicem în total 200 file), precum și unele bucăți tăiate din ziare, zicând că aceste mai sunt de citit, apoi au terminat totul și vor urma ascultările. El zicea că (*sic!*) crede că până sâmbătă termină cu aceste și apoi vreo două zile vor mai confrunța și controla materialul „găsit” și cam miercurea viitoare se vor începe ascultările. După experiența mea de până acuma, n-am să iau literalmente ce-mi spune. Astfel de termene apropiate am mai auzit și vorba ăluia: „Paște murgule iarbă verde.” Ba aș putea zice că noi am fost ținuți aici „cu minciuna”. Când am fost deținut la 16 februarie, am cerut de la detectivi să fiu dus îndată la judecătorul de investigație, ca să-mi lămuresc situația, fiind o neînțelegere la mijloc, care trebuie lămurită. Detectivii mi-au răspuns că în ziua aceea nu se poate, având până de seară auditorul încă alt lucru în Lugoj, dar ziua următoare vom fi nainte de amiază în Seghedin și îndată voi fi ascultat. Ziua următoare – mi se pare unica zi în care n-a circulat acceleratul de dimineață, de când l-au pus iar în circular – am stat ziua întreagă și eu și auditorul în Lugoj fără niciun lucru, eu în temniță, el la cafenea, dar n-am dat nici față unul cu altul, necum să mă asculte! Seara când am interpelat pe detectivi, mi-au răspuns că aici nu s-a putut face ascultarea, neavând mașini de scris etc. la dispoziție. Noaptea spre luni, 18 februarie, am sosit în fine la Seghedin și încă nainte de amiază m-au depus în temnița, în care împlinesc astăzi a 96-a zi de la deținerea bruscă! Dar nu m-a chemat la ascultare nici luni, nici marți, ci abia a 8-a zi am ajuns să dau față cu auditorul Zsifkovits – vezi Doamne, când ne-am făcut reciproc cunoștința – dar și atunci numai să ieie un scurt proces verbal cu mine, un fel de *curriculum vitae* cum a zis el, adresându-mi și vreo câteva întrebări generale despre educația copiilor mei

și călătoriile mele în răstimpul războiului, apoi o întrebare generală relativ la legăturile mele cu bărbații mai marcanți ai României, cu Viena și îndeosebi cu atașatul militar de la legațiunea română, Stârcea, și în fine, tot o întrebare generală relativ la nenorocitul de A.S. Iorga, fără de a-mi spune nici măcar motivul deținerii mele și nici să-mi indice materialul de bănuială contra mea. Cum însuși spunea, scopul acestui proces verbal este numai să-mi comunice depunerea mea în prevenție! Atât!

Am cerut să fiu ascultat în merit. Dar mi-a răspuns că nu se poate acum, trebuie mai întâi revăzut materialul sevizat la perchiziție. La întrebarea mea mi-a răspuns că această revizuire poate ține și două săptămâni. Au trecut și cele două săptămâni și tocmai când s-a împlinit o lună de la deținere, la 15 martie am fost chemat de căpitanul dr. Rosenthal, ca să mi se publice hotărârea, că s-a dispus sesizarea tuturor scrisorilor ce sosesc pe adresa mea la poșta din Lugoj. Am luat la cunoștință și aceasta, fără să dau apel, numai ca să nu lungesc din partea mea afacerea. Atunci mi-a arătat dr. Rosenthal lăzile cu scrisorile sevizate și a zis că până la Paști (ale cailor!?) nu termină cu cititul, abia după Paști vor fi ascultări. La 20 martie – prima și singura dată până acuma, ne-a inspectat auditorul în temniță – dar și atunci cu chițibuș, cum voi povesti-o la alt loc și mi-a zis că trei domni „lucrează” neconținut la material – de fapt „lucrau” numai doi, dar și aceștia luând în cursul „lucrului” câte un rachiou „de reculegere” și așa crede că în vreo două săptămâni vor termina. Au trecut și paștile nemților și cele două săptămâni și nu au mai terminat. La 6 aprilie, când m-a vizitat cumnatul meu Costi, mi-au arătat lăzile revăzute și cele ce mai sunt de revăzut. Părea că partea mai mare ar fi mântuit-o. La 20 aprilie m-a vizitat deputatul dr. Șt. C. Pop. Atunci mi-a spus dr. Rosenthal că au terminat cu materialul din Lugoj și numai unele lucruri de la dr. Dobrin mai trebuie o dată revăzute. Vorbea ca și când ar fi apropiat terminul ascultărilor. De atunci a trecut o lună și mai bine. Ce au făcut în acest răstimp numai Dumnezeu și conștiința lor vor ști. Acum îmi mai arată dr. Gitta un mănunchi de manuscrise și crede că-l dă gata în săptămâna aceasta și e a patra lună de când tot aștept de pe o zi pe alta acea „ascultare”, care trebuie să-mi aducă mântuirea de acest chin zadarnic. Am deci cuvânt să fiu cu îndoieli. Cu toate acestea am însă impresia că suntem pe sfârșite. Nu cred acum eu că o mai poate întinde după metoda de până acum. Dar mi-a mai spus dr. Gitta un lucru, care m-a liniștit, dacă se va adevăra. A zis că, după ascultarea fiecăruia separat, se va aduce hotărâre în chestia lui. Mă temeam, cum au implicat o grămadă de oameni, că mai întâi vor asculta pe toți, apoi după această ascultare, care se poate întinde cu lunile, vor mai găsi trebuință de unele întregiri etc. și abia după aceste se va aduce hotărâre în cauza tuturor deodată. Vorbele lui Gitta, că după ascultarea fiecăruia se va lua o hotărâre relativ la cel ascultat, m-au dumirit că afacerea mea nu va fi complicată și pe mai departe cu a altora. Și dacă nu voi avea norocul să fiu cel dintâi ascultat, tot sper că nu voi fi cel din urmă. Astfel pătrunde totuși o rază de

speranță, din convorbirea de astăzi, după multele decepții și speranțe înșelate de pân acum, după „vorbele” cu care ne-au purtat.

Ori să fie și aceasta o speranță înșelătoare?! Aici la toate trebuie să fii pregătit.

Avantaje

Nici în temniță nu-i egalitate de drepturi deplină. Și aici sunt favoruri, avantaje, ba chiar și privilegiu, ca și în lumea de dinafară. Și de un timp încoace încep să mă simt privilegiat – grație intervenției prietinelor mele de afară – ba chiar de cel mai privilegiat, nu numai față de criminalii ordinari, cu care împărțim aici soarta, ci chiar și față de soții mai apropiați de suferințe, care stau aici sub aceeași bănuială ca și mine și față de care tot atât de puține dovezi par a avea (adecă niciuna!) ca și față de mine. Și favorurile aceste, de care au unii parte nu fac impresiune bună la ceilalți. Nici chiar la temniceri. Urmarea e că și aici se resimte ura de clasă, atât la temniceri cât și la criminalii ordinari față de noi. Ei văd și simt că noi – în comparație absolută – trăim mai bine decât ei și decât unii și decât alții. Avem mâncare destulă și bună și nu suntem siliți la muncă. Ei nu-și dau seama de raportul de relativitate, că noi, deprinși a trăi între condiții mai confortabile, suportăm cu mult mai greu regimul penitenciar decât ei, din care unii fără îndoială trăiesc aici mai bine și mai regulat decât acasă, unde n-au nici adăpost sigur, nici pat de odihnă și nici siguranța hranei, puține – nu-i vorbă – dar regulate. La temniceri și criminalii ordinari, aflători cu noi, nu am resimțit niciodată ură națională față de noi. Naționalitatea noastră i-a lăsat indiferenți. Dar și ei se recrutează din toate neamurile țării. Ură națională resimțim de la cei mai sus puși. Unul din căpitani aflători la auditorat a zis la auzul mai multora, fiind vorba de noi, „că toți românii ar trebui spânzurați!” Ura aceasta o resimțim însă numai, cum am zis, de la cei mai sus puși. Aici resimțim numai ura de clasă contra noastră ca „domni” ori și aici suntem considerați – adecă ar trebui să fim! – ca domni și trăim și aici pe domnie. Tocmai pe acest motiv e indicat să ne ținem la distanță și față de tovarășii criminali, dar și față de temniceri, pentru că o apropiere de ei ușor ne-ar putea păgubi, din cauza sentimentelor cu care sunt ei față de noi.

Primul „favor” ce ni s-a acordat a fost când, a 5-a zi de la depunerea mea aici, ni s-a permis să aducem mâncarea de afară, dimineața cafea, apoi masa la amiază și seara. Strict luat nu este acesta niciun favor, pentru că și procuratura civilă permite deținuților în prevenție (stare care ține însă la cei civili numai vreo câteva zile, nu cu lunile ca la noi, care suntem deținuți militari) să-și aducă, bineînțeles sub același control ca și noi, mâncarea de afară, ca și procuratura militară, așa că noi deja din prima zi ar fi trebuit să avem acest „drept” și nu favor, dar cum suntem aici un fel de hermafrodiți, deținuți de-ai procuraturii militare, dar sub regimul procuraturii civile, am fost siliți să așteptăm 5 zile până ce s-a dat ordinul de la auditorat, admitându-se mâncarea de afară. Primele 5 zile am primit eu aici mâncarea de simpli robi, care e dimineața și seara câte o jumătate din o pâine mică rotundă, iar

la ameaz un fel de zeamă și o mâncare de legume (fără untură), iar de 2 ori la săptămână și așa zisa „carne”, niște zgârçiuiri etc. amestecate în zeamă sub titlul de gulaș. N-am gustat această mâncare, deja de greața felului dezgustam cum ni se servea. Pâinea, deși neagră, părea bună, negrăit mai bună, decât cea pe care o primim aici pe bani scumpi din ospătărie. Pâinea noastră e amestecată din făină de cucuruz măcinat cu cocean cu tot și tot felul de alte ingrediente, între care e desigur mai disparentă făina de grâu (așa zisa pâine de război!). O dată am gustat-o, dar stomacul meu nu o mai poate digera! Pâinea robilor însă n-am gustat-o, cum n-am gustat nici mâncarea lor. Așa o lăsam pe mescioara de la fereștrua de servit a ușei, cum mi se punea acolo, fără de a o atinge măcar cu mâna. Era prea brusc contrastul între starea mea din libertate și soarta la care-am ajuns peste noapte, fără nicio pregătire. Astăzi, mai deprins cu stările de aici și învingând multe prejudiții, negreșit aş gusta-o, dacă nu de alta, dar cel puțin ca să pot zice aici am mâncat și – literalmente – din mâncarea robiei.

Dar n-am dus foame în acele 5 zile. Aveam cu mine, din „merindea” de drum, pe care mi-au admis-o la control – încă mâncare pentru două săptămâni. Spunându-mi procurorul regesc din Lugoj, în a cărei locuință am fost mai întâi și care a fost, ca vechi și bun cunoscut, foarte amabil față de mine, ca să-mi iau numai bani cu mine, căci voi avea deplină libertate în a mă îngriji de întreținerea mea corespunzătoare, am insistat anume ca soția mea să nu-mi pacheteze multe de mâncare, ci chiar numai cât îmi trebuie de drum. Și apoi eram sfânt convins că încă în decurs de o săptămână voi fi iarăși acasă. Astfel aveam cu mine de la soție, care mi-a trimis amândouă zilele în Lugoj și masa de acasă, o jumătate de pâine, niște carne de porc friptă și cârnați afumați, preparați după gustul meu. Dar d-na Alma Pop, văduva bunului meu prietin Izidor Pop, nu s-a putut răbda să nu-mi facă un pachet enorm de drum, pe care l-am primit numai ca să nu o ofensez. Dar ajungea pentru un ospăț cât a împachetat. O pâine gigantică, o jumătate de șuncă de porc cu osul scos, 2 șunci de găscă, apoi lucruri mai mărunte, diferite prăjituri, vreo douăzeci mere etc. Cu un cuvânt, ca de la nuntă! Îmi părea cam tapajos să călătoresc deținut, având aceste bagaje cu mine și mă gândeam și de controlurile multe. De trei ori mi-a fost controlat bagajul din fir în păr. Și ce bine mi-a prins! Adevărat că ajuns sub regimul temniței în care mă aflu, mi-am consumat merindea în mod cam barbar, rupând pâinea cu degetele și mâncarea cu dinții. Mi se confiscase cuțitul și furculița pe care le aveam cu mine și așa am fost avizat aceste zile să revin la deprinderile omului primitiv. Admițându-mi-se mâncarea de afară, mi s-a dat și tacâmul, dar cu condiția ca la ameaz și seara după mâncare să le înapoiez îndată. Cum mi s-a adus și din ospătărie însă cuțit și furculiță, m-am făcut uitat, dând zilnic afară numai tacâmurile din abonament și reținând cuțitul și furculița. Ulterior am mai primit de acasă cu niște dulcețuri și o lingură mare și o linguriță, așa că acum sunt complet ajustat. Mâncarea de afară a fost la început bunicică, corect servită și cu gust gătită. Nu mult, dar suficient și destul de variat.

Dar abia trei săptămâni a ținut așa, apoi în urma crizei familiare de gelozie între bărbat și femeie, s-a dizolvat ospătăria aceea și de atunci am tot schimbat la ospătarii, dar mâncarea e tot mai proastă, mai negustoasă, ba uneori de-a dreptul neconsumabilă. Cafeaua și masa de la amiaz și seara face la zi 11 cor. Eu am abonat numai cafeaua și masa la amiaz cu 7 cor. 20 f. la zi. Dimineața primim așa zisa cafea, lapte cu surogatul ce înlocuiește acum cafeaua. La amiaz supă și carne cu legume sau salată. De 4 ori la săptămână primim și aluaturi ori prăjituri, care însă nu le ating, spre bucuria robilor tovarăși, care primesc ce rămâne de la noi. Cu această mâncare scump plătită și prost servită (n-avem farfurii!) și totdeauna rece, că face cale lungă până o aduce aici sus și pân ce se îndură temnicerii să o distribuie, după ce au controlat-o! Norocul este cu ce primesc de acasă. De n-ar fi coletele regulate, săptămânale, care fac în 4–5 zile calea pe poștă de la Lugoj pân aici, drum de 4 ceasuri cu trenul! (conținând totdeauna câte o pâine respectabilă, apoi diferite cârnuri și prăjituri, slănină, șuncă etc.), mai contribuind la aceste și inima nobilă a d-nei Pop, care trimite tot lucruri exchizite, precum și alți prietini (deputatul dr. Șt. C. Pop mi-a adus o pâine mare, un cozonac de asemenea mare, o tortă mare și o șuncă uriașă), zic dacă n-ar fi coletele aceste, apoi aș trage aici foame, de ar fi vai de capul meu, cu tot abonamentul scump. Au fost zile, când întârziind coletele la poștă, am dus-o greu de tot răbdând foame ca poate nicicând în viața mea. Și au fost zile când atâtea se îngrămădeau la mine, de eram desperat, neștiind ce să mă fac cu atâtea mâncare. Am mai împărțit cât am putut între criminalii ordinari, bineînțeles prin mijlocirea sergentului, care pare a ține la principiul: Cine împarte, parte își face! Încercasem și direct, să le dau pe sub mână „tovarășilor” câte ceva, dar am avut neplăceri. Din invidie între sine, se pârau și în consecință eram eu expus la șicane, de care voiam să fiu lipsit. Înțeleg invidia bieților robi, stinși de foame, când treceau pe la celula mea, care câteodată făcea impresia că geme de mâncarea cea multă cumulată. Acești robi au dus-o mai greu cu pâinea pe timpul războiului. Pe timp de pace aveau posibilitatea ca din câștigul lor (10 fileri la zi) să-și cumpere pâine, care aici era bună și ieftină. Acum însă nu se vinde pâinea fără asemnate, iar bieții robi sunt introduși în registre ca „aprovizionați” de stat și nu li se liberează asemnate. Pâinea ce le-o da statul, deși bună, e prea puțină pentru un om muncitor la zi. Iar cealaltă mâncare e numai — cum s-ar zice — fudulie. Ahtiază toți după pâine. Aici are profund înțeles pasajul din „Tatăl nostru”. Foamea îi paște mai rău pe acești nenorociți. Și foamea explică și ura lor de clasa. Le-am dat pâine cât am putut. Când îmi sosea pâinea proaspătă, ori când primeam din mai multe părți, împărțeam tot cât îmi rămânea. Dar și eu sunt mare mâncător de pâine și poate atât de ahtiat de pâine, ca aici, n-am fost nici eu, niciodată. O pâine mare de casă nu-mi ținea mai mult de 8–10 zile. Le-am dat regulat „tovarășilor” pâinea de amestecul de cucuruz, ce o primeam dimineața la cafea și la amiaz la masă din ospătărie (socotită cu 20 fil.), dar aceste două bucăți — proaste cum erau, erau pentru o măsea, nu să se hrănească cu ele.

Nu toţi colegii în bănuiala spionajului au făcut însă uz de acest favor. Din noi 6, câţi suntem, numai 4 am luat abonamentul. Ceilalţi 2 au rămas cu înfocarea statului, bineînţeles „diresă” cu colete de acasă. La început îi compătimeam şi îmi băteam capul cum să le vin în ajutor, dar ulterior am văzut că ei au fost mai practici decât noi. Nu aruncau banii afară pentru o mâncare ce nu face acei bani. Din ceea ce primesc de la stat este negreşit pâinea consumabilă, iar celelalte mâncări poate încă nu sunt mai proaste decât ce primim noi cu bani scumpi. Îşi întregesc şi ei mâncarea cu ce primesc de acasă, plus pot să-şi mai şi cumpere aici câte ceva cu banii economisiţi, pe care nu-i aruncă pe gârlă ca noi.

Dacă cu experienţa mea de acum aş avea a alege, aş face negreşit ca ei. Nu aş lua abonament la masă, ci aş rămâne pe socoteala statului, îngrijindu-mă de acasă şi prin cumpărături de întregiri şi având ca rezervă pâinea de la stat, care e mai bună decât cea cu care suntem „aprovizionaţi” din ospătarie. În fiecare săptămână, luni şi, dacă e ziua aceasta sărbătoare, atunci marţi, e zi de cumpărături (*spajzolás*), când prezentăm în scris pe bilete ce are a ni se cumpăra pe banii noştri, depuşi la sergent-majorul. Adevărat că şi cu aceste cumpărături ne cam frige, dar totuşi ieşi mai bine la socoteala. Acesta e primul favor de care am avut parte. Bineînţeles, că cei ce se declară că voiesc a fi întreţinuţi pe spesele proprii nu mai primesc nimic de la stat, care trage astfel folos din favorul nostru.

Al doilea favor l-am obţinut două zile mai târziu: a citi cărţi trecute prin cenzură, înmânându-mi-se două din opurile ce le aveam în valiză. Aceasta a însemnat o salvare sufletească, pentru că a fost teribil a sta şapte zile între patru pereţi goi, fără o bucată de hârtie tipărită, aşteptând să se scurgă ceas de ceas şi zi de zi. Aici se potrivea vorba din o foaie umoristică, că uneori este un sfert de ceas mai lung decât eternitatea! Aceste zile au fost o groază, pe care nu le-aş mai trăi înc-o dată. Acum când pot citi şi scrie îmi trece vremea repede, câteodată chiar prea repede, îngrozindu-mă când mă gândesc câtă vreme am pierdut deja ireparabil, așa de cheful unor domni, care voiesc să ne intimideze poporul şi să-şi creeze „titlu”, pentru a motiva şi pe mai departe trebuinţa de a ne lipsi poporul de drepturi, pentru că s-a dovedit necredincios în acest război şi nevrednic de încredere şi de „beneficiile”, de care a avut până acuma parte din graţia stăpânilor. Va fi şi aceasta o şcoală pentru viitor, dacă nu se va adevăra de nou vorba lui Herder, că popoarele nu învaţă nimic din istoria proprie.

Acele şapte zile, fără ocupaţie şi fără legătură cu lumea de afară, fără „întreţinere”, lipsit de cele mai elementare unelte, de cuţit şi furculiţă la mâncare, insultat la plimbarea de corvodă, nedeprins cu condiţiile de trai aici, care te aruncau brusc din un mediu civilizată cu multe veacuri înapoi, aceste zile îmi vor rămânea în memorie ca zile de groază. Încetul cu încetul s-a ameliorat apoi incomparabil situaţia, pe zi ce merge tot spre mai bine, creându-mi şi între condiţiile de aici posibilitatea a trăi omeneşte şi a avea ocupaţie omenească. Şi lucru curios, la adică nici lectura nu e un favor. Ulterior am aflat că aici la temniţă e

chiar o bibliotecă de cărți cenzurate pentru deținuți, din care sunt datori temnicerii a da cu revers împrumut deținuților în celule singulare. Nimeni nu ne-a spus însă despre acestea. Citeam fie chiar *Visul maichii Preciste*²⁹, numai să am un petec tipărit de citit și să nu fiu silit a privi ziua lungă la pereții albi și goi, la zăbrelele ferestrii și pancera ușii. Deținuții procuraturii militare de categoria noastră au și dreptul de a citi ziare. Auditorul, reclamând eu, a și comunicat aceasta în scris penitenciarului civil, dar acesta nici n-a învrednicit comunicatul de răspuns. Strajămeșterul mi-a zis că în temnița aceasta nu vor intra ziare. (Din greșeală mi s-au înmânat 3 n-ri din *Drapelul*, n-rii 17, 18 și 19 ex 1918, prevăzuți cu clausula cenzurii, dar restul s-a oprit de procurorul civil și este depozitat la strajămeșter, de unde îl voi primi, când voi părăsi acest hotel.) La dreptul vorbind, fiind pentru noi umiltoare și dureroase știrile despre ce se petrece acum afară, mi-a părut de multe ori bine, că nu știu nimic de afară. Un fel de lașitate morală: „*Ce nu știi, nu-ți cauzează durere de cap!*” Ici-colea, când totuși se strecura câte o știre la noi, eram dripit sufletește, nemângâiat și mai ales noaptea frământat de griji și gânduri, pân ce mă puteam împrieteni cu lucruri care zdruncinau toate așteptările și toate nădejtile. Parcă mă și bucuram că nu sunt silit a mânuși în aceste zile condeiu și a face pentru poporul meu pe cronicarul hiobiadelor. Înșuți dezolat, cum să consolezi și să încurajezi pe alții. În lectura beletristică și filozofică ce o aveam, mă adânceam pierzând astfel contactul cu realitatea tristă și jalnică și parcă prindeam curaj privind lucrurile în perspectiva istorică și sub raportul necesității logice evenimentelor. Cu deosebit interes și cu mare plăcere am mai citit o dată piesele lui Shakespeare, cumpănind fiecare frază și fiecare vorbă și găsind înțelesuri la care mai nainte nu m-am cugetat. Pentru mine a fost lectura un mare favor, deși în aurind am fost silit să o reduc din cauză că un ochi mi s-a inflammat de curent, colbărie și mai ales de reflexul pereților albi și goi. Era timpul când ochii mei slăbiți cereau recreatoarea verdeața a naturei. Dar de aceasta am rămas lipsit și inflamația mai ține și astăzi, după trei luni.

Alt favor a fost ziua următoare, că mi-am primit hârtia de scris și un creion, lucru oprit la robi, ca să nu poată comunica între sine. Auditorul îmi acordase chiar dreptul a scrie tot a doua zi o scrisoare, dar acest drept mi s-a redus în curând, permițându-mi-se o dată la săptămână – duminica – cel mult 2 scrisori, dar exclusiv în afaceri familiare și cât se poate de scurt. De numărul 2 m-am ținut, dar scurtimea și afacerile familiare le-am comentat cam lax. Pân acum (10/23 mai) mi-a refuzat cenzura numai două scrisori către soția mea, una pe cuvânt că nu e legibilă și una pe cuvânt că (*sic!*) conține informații despre chestiunea mea, ceea ce nu e permis.

²⁹ Text popular, legendă apocrifă privitoare la Noul Testament, apărut în nenumărate ediții, dar care a circulat intens și în copii manuscrise.

Cu aceste se încheie seria favorurilor generale și începe cea a „privilegiilor” mele separate, în acest lăcaș al săcăielilor și micilor șicane. Inspectându-ne auditorul Zsifkovits la 23. III n. a dispus sa primesc masă și scaun, nefiind compatibil pentru un muncitor intelectual să steie pe placa de la capătul de fier al patului, unde servea o placă de scaun și alta de masă. Chinuit sistem, fie de capul cui 1-a inventat. Paturile de acest sistem sunt în uz general la temnițe. Și în Lugoj am văzut în temniță acest sistem, cu care m-am chinuit cinci săptămâni în cap, aici! Atunci credeam că favorul acesta e pentru toți și avem să-i mulțumim auditorului și ofițerilor de la cenzură, al căror umanism trebuia să se revolte la gândul cum suntem ținuți aici oameni de cultură, pe aceeași treaptă cu criminalii ordinari. Încă în acea zi mi-au adus măsuța și scăunelul, de care beneficiaz acum, dar – și aici vezi ce ți-e temnicerul – le-au așezat în fața ușei și descuind ușa m-au pus să-mi car mobila în celulă. Am făcut-o bucuros și n-a fost lucru greu, dar e caracteristic pentru psihicul temnicerului care nu-ți face o plăcere pentru lumea aceasta. Acești temniceri și dacă sunt siliți, ca în cazul dat, să-ți facă o plăcere o fac ca Neaga din vorba românului – *Neagă, suie-te-n telegă! Ba io, și dacă m-oi sui, un picior tot oi târâi!* Le-am zis eu, dacă am acum masă și scaun, să-mi deie și cerneală și condei. Mi s-a răspuns că la *spaizolás*, adecă ziua de cumpărături, care era a treia zi. Am așteptat până atunci și dimineața am făcut comanda, asemnând banii din depozit. Dar ziua întreagă n-au avut răgaz să-mi împlinescă această poftă specială și abia a doua zi d.m. am primit în fine sticluta de negreală, condei și penițe. E un lucru mic, dar caracteristic. Trei zile să te lase să aștepți, când dorești ca un copil nerăbdător toate aceste. Așa o fac și cu caietele aceste, în care însemn amintirile și impresiile. Tot cu țârâita le primesc, socotind 2 cor. de bucată, deși voiam să cumpăr mai multe deodată, să nu întrerup lucrul din lipsă de caiet, când aș avea chef de lucru. Pentru că nu ai totdeauna chef! La fiecare pas trebuie să simți că ești întemnițat și pe mâna lor. Eu însă mă fac că nu observ toate aceste. Ignorez simplamente îngâmfarea lor.

Dintre noi 6, numai eu și Oțoiu am primit mese și scaune, după cum am aflat ulterior. Oțoiu anume că s-a anunțat gata să lucreze pentru procuratură copiind acte, dar fără plata de 20, respectiv 10 fileri la zi, pentru că această retribuție splendidă o primesc numai cei condamnați. Deținuții preventivi sub instrucție și apel sunt datori să lucreze gratuit. Dispoziția aceasta însă nu se raportă la noi, deținuții procuraturii militare, numai la cei ai procuraturii civile. Oțoiu lucrează benevol. Poate ca să-i treacă de urât, negăsind ca să lucreze pentru sine ceva ori poate și din alt motiv, mai puțin simpatic. Astfel, strict luat, numai eu am ajuns a dispune de măsuța, pe care lucrez și de scaun, fără nicio îndatorire. Ceilalți patru soți de suferință se chinuie mai departe pe pat și pe placa patului. Am avut apoi prilej să mă conving că mai sunt măsuțe disponibile la procuratură, dar anume nu le dau încoace. O șicană și aceasta.

Din scrisoarea amicului deputat dr. Șt. C. Pop, expediată din Budapesta recomandat la 22 martie și înmănată mie la 10 aprilie, am văzut apoi că am greșit,

când am atribuit auditorului Zsifkovits acest act de umanism. Ei, deputații, dr. Mihali, dr. Șt. C. Pop și deputatul Lugojului, Daniel Nikolics, cu care trăiesc în buni termeni de prietinie, au intervenit de repetate ori la ministrul prezident Wekerle³⁰, care a cerut informații de la ministrul de honvezi Szurmay³¹ despre afacerea mea și, la stăruința lui Wekerle, a depeșat Szurmay, la 22 martie, procuraturii militare de aici să mă trateze ca pe un om de cultură și să nu mă țină într-un rând cu criminalii ordinari. Așa s-a prezentat în ziua următoare, la 23 martie, „în inspecție”, aici – unde nu și-a mai pus piciorul de atunci încoace, nici nu l-am mai văzut – făcând pe grozavul mărinimos. Am profitat apoi de primul prilej spre a mulțumi lui dr. Pop și între cadrele admisibile de cenzură, mai mult umoristic decât serios, să-i arăt starea absurdă în care ne aflăm între doi stăpâni „pe gostie”. Urmarea a fost că dr. Șt. C. Pop m-a vizitat și cu prilejul acestei vizite am descris starea proastă în prezența căpitanului dr. Rosenthal și a locotenentului dr. Gitta. Vizita aceasta a avut loc la 20 aprilie și în prezența deputatului am și stors de la dr. Rosenthal alt favor, anume de a trimite de aici articole pentru ziar acasă, având să le citesc eu la cenzură, ca să meargă lucrul repede. Am și bătut fierul până a fost cald, am și stabilit ca a treia zi la 22 aprilie, la ora 11 să mă prezentez cu articolele. Și bine am făcut. Am fost acolo la ora indicată, am prezentat 5 articole și vreo câteva traduceri pentru n-rul de Paști, am citit tot, citirea a ținut un ceas încheiat, urmărind Gitta pe manuscris șir de șir. S-a admis totul și încă în acea zi s-au expedit la redacție, unde au fost primite cu mare bucurie. După două săptămâni – după cum ne-a fost vorba – m-am prezentat de nou cu manuscris pentru redacție. Dacă am văzut în ziua primă, adică la 6 mai, că nu sunt chemat, am mai scris a doua zi o scrisoare profosului, pretextând că poate s-a pierdut anunțarea mea; profosul, un ovrei morav, mi-a răspuns ziua următoare că a adus cererea mea la cunoștința căpitanului dr. Rosenthal, dar acesta e foarte ocupat și nu a putut lua în considerare cererea mea. Și așa am așteptat pân ce domnii au avut „vreme” de mine (toată ziua stau de povești!), de la 6 mai până la 22 mai, adică 16 zile pân ce am putut citi și trece prin cenzură alte 5 articole pentru foaie. Se-nțelege că toate aceste articole au fost ținute în termeni generali, fără aluzie la starea în care mă aflu, fără aluzii la evenimentele zilei, pe care de altfel nici nu le prea știu, decât așa câte ceva, ce aflam de la soldații ce mă escortau și de la personalul în cancelaria profosului, unde aveam să aștept pân ce mă admiteau în fața puternicilor scrutați de scrisori și cărți nevinovate, ocupație pe care o întind acum chiar de 14 săptămâni, spre a-și face lor „titlu” de lucru și de importanță.

Din toate favorurile aceste particulare m-am bucurat mai mult că am reușit să trimit astfel 10 prim-articole acasă. Sărmana soția mea numai în nădejdea că eu pot

³⁰ Wekerle Sandor (1848–1921), om politic maghiar, ministru de finanțe în două rânduri, președinte al guvernului (1982–1985), (1906–1910), (1917–1918).

³¹ Szurmay Sandor (1860–1945), militar maghiar, general de infanterie, ministrul apărării (1917–1918).

trimitte din temniţă articole pentru foaie şi că peste tot această aventură a mea nu va ţine decât vreo câteva zile, şi-a băgat capul în jug luând asupra-şi, pe lângă administrarea foi şi sarcina aproape imposibilă de a griji şi de partea redacţională, când n-avea în jurul ei pe nimeni, la al cărui ajutor putea conta cu siguranţă. În speranţa aceasta, multă vreme înşelătoare, a întărit-o şi faptul că a doua zi după deţinerea mea, rămânând în Lugoj, din cauza lipsei de tren, am lucrat de dimineaţă începând în temniţă pentru foaie, scriind prim-articol, articol secundar, entrefilete, informaţii şi ştiri mărunte, o grămadă de manuscrise pe care procurorul din Lugoj, Feher Kristof, un om de treabă, a permis să-l trimit prin un temnicer încă duminică după masă soţiei mele, așa că, pe când își pierduseră afară toți capul, eu am dat gata în temniţă întregul număr de marţi. Numai acestei împrejurări, care mi-a liniștit mult familia, este a se atribui succesul îmbucurător, că prin deţinerea mea nu s-a sistat apariția *Drapelului*, a singurei foi naționale ce ne-a mai rămas în acest foc mondial. În speranța că va mai sosi manuscris de la mine, au petecit-o cum au putut-o cu ajutorul unor prietini, de pe un număr pe celălalt, pân ce s-au obișnuit cu nevoia. Soția mea îmi scrie că ziarul apare regulat. Afară de ce am trimis prin cenzură, numai o singură dată, încă înainte de a primi permisie de a trimite articole la foaie, am reușit la 12 aprilie în mod aventuros, a contrabanda o serie de 3 articole pentru foaie, cu riscul de a fi prinse la pânditoarea poștă din Lugoj, dar articolele au sosit bine, după cum am fost informat prin o frază convențională. Astfel în decurs de aproape 100 de zile (azi e a 97-a!) am reușit, afară de mărunțișuri, a pune la dispoziția ziarului 14 prim-articole, ceea ce corespunde cam la a treia parte a articolelor de fond apărute în decursul deținerii mele. Tipărit n-am văzut însă niciunul. Astfel ne-a prins necazul în aceste zile critice și pentru mine, dar și pentru cei de afară, chemați a trage greul luptei pentru existență, pân ce lăncezesc eu aici așa fără niciun rost.

Cel mai mare privilegiu a urmat la 8 mai, de care însă nu m-am bucurat atât ca de cel anterior. La 8 mai a venit strajameșterul să-mi aducă la cunoștință că în prezi a fost avizat de procurorul civil, că am voie a fuma și m-a invitat să mă declar de vreau 3 țigări (de foi) ori 6 țigarete la zi. M-am declarat pentru 6 țigarete și de atunci fumez iarăși după lunga întrerupere. Nu știu cui am să mulțumesc acest privilegiu, pe care iarăși l-am obținut eu singur, dar sunt sigur că nu sâcâitului procuror civil. E mai mult ca sigur că din ministerul de justiție a venit ordinul. Dar că cine a intervenit acolo pentru mine nu știu. Eu n-am prezentat nicio cerere, ci numai în scrisori către soția mea și dr. Șt. C. Pop, cât și cu prilejul vizitei acestuia, am descris situația absurdă, că auditoratul, ai cărui deținuți suntem, ne permite fumatul (nelimitat), iar procurorul civil, la care suntem „pe gostie” ne oprește. Se va lămuri și chestia, cui am să mulțumesc această grație obținută în a 82-a zi a captivității și cu acest prilej am văzut micimea de suflet a temnicerilor. Avizul de la procuratura civilă a sosit la 7 mai, dar nefiind în oficiu, strajameșterul a luat act de el de abea din 8 mai începând și deși avea la îndemână țigarete un pachet întreg, pe

care mi-l confiscase când am sosit, precum și mai multe cutii de tutun, parte aduse cu mine, parte primite ulterior, abia la vreo câteva ceasuri, după ce m-am declarat pentru țigarete, mi-a trimis prin un paznic, prima porție de 6 țigarete. Tot numai ca să dovedească că nu se rupe cu dragostea pentru noi și că el este atotputernicul stăpân aici. Și zilele următoare întârzia cu trimiterea „porției”, uneori până după amiază târziu. Văzând eu cum stau lucrurile, m-am îngrijit de o rezervă, numai ca să fiu cât se poate de nepăsător față de apucăturile lor.

Păzitorii, în a căror mână suntem aici, toți sunt de două categorii. Temniceri profesionali, care sunt stabili în serviciul acestei temnițe, supuși procurorului regesc și soldați de gardă, pe care îi detașează zilnic procuratura militară, servind aici numai de când facem noi pe „oaspeții” acestei temnițe.

Cu sergent-majorul (strajămeșterul) împreună, sunt aici de serviciu 5 temniceri, între care 3 gradați, anume strajămeșterul (de origine român, cu numele Gheorghe Bichișan, copil de țăran, care certându-se cu ai săi, a intrat în vârstă de 17 ani în serviciu la „finanți” (agenți financiari), de unde a trecut apoi la temnițe ca păzitor, fiind acum în vârstă de 44 ani; soția lui încă e româncă, dar copiii vorbesc numai ungurește), apoi locțiitorul său, cu titlul de chelar (*kulcsos*), un ungar din aceste părți, cu numele Almási – încercase toate carierele și nereușind pe niciuna, a devenit temnicer, servind deja în această calitate de 12 ani –, apoi un al treilea gradat (cu două vârgi da parolă), tot ungar, cu numele Kopcsanyi – e cam surd, dar îi place să-și deie ifosul că aude și vede tot. E însă fire mai blândă și mai supusă decât ceilalți. Mai sunt apoi doi diurniști (fără vârgi), unul cu numele Balla, fost pompier și unul cu numele Vörös (probabil fost porcar mai nainte). Primul e om mai moale și mai plictisit, cest din urmă este însă un infect impertinent. Neconținut cicălește, își bagă pretutindeni nasul, umilit față de superiori, care foarte adesea-l înjură și ceartă în fața noastră, dar cu atât mai impertinent față de noi, „domni”, când suntem pe mâna lui. Cheful lui este să poruncească. Acesta pare să fie idealul vieții lui. La plimbare, neconținut are val cu noi. Când e prea mare distanța, când prea mică între noi. La început am avut mai multe neplăceri cu el, dar acum îl ignorez cu totul. Nu iau seamă de ce spune și poruncește și acum pare și el a se feri de mine.

Oamenii aceștia reprezintă față de noi demnitatea statului și a justiției. Singurul mijloc de a impune – în totala lor lipsă de cultură – este a înjura în cel mai nespălat mod și cât îi ținea gura. Dar totdeauna numai cel de grad mai înalt, când sunt de serviciu, are acest drept. Ceilalți tac chitic și așteaptă să le vină rândul. Cum pe scara birocratică e Vörös cel mai infim, e totodată și cel mai impertinent, când este el de serviciu, dispunând de soldați. E omul de încredere absolută a procurorului și astfel se simte la largul său aici. Dimineăța, când ne sculăm, întâi gura lui o auzim, răsunând coridorul de-a lungul, vărsând înjurătură după înjurătură, parcă anume le-ar fi studiat. E foarte aspru față de ceilalți temniceri, care nu-l pot suferi și l-au pârât în diferite rânduri, dar tot fără succes. Strajămeșterul se laudă că a avut pân

acum contra lui 32 cercetări disciplinare, dar toate au terminat cu achitarea lui. Acum pare a fi mai plictisit de această slujbă și i-ar plăcea să devină „domn”, să avanseze la rang de inspector (care poartă chipie albe și sunt socotiți deja ca ofițanți, nu ca personal de serviciu!). Chelarul pare a fi perfid. La început era strajameșterul foarte aspru cu noi, dar s-a mai înmuiat. Câteodată ne agrăiește chiar per „domnule”. Cu robii vorbește, adecă strigă, tutuindu-i. Chelarul însă începe a se arăta mai prietinos față de noi, dar pare că ne spionează. Cu al treilea gradat nu am avut mult de a face. Pe mine de altfel mă agrăiește stabil per „domnule doctor”. Aceasta e lucru mare. Cu diurniștii n-avem de a face decât la plimbare, iar Vörös m-a escortat odată până la penitenciarul Csillag, când am fost la vizita militară. Atunci a fost de răsul lumii cum s-a purtat cu bietul glotaș, pe care-l avea de ajutor, și indirect și cu mine. Poate voi descrie odată într-un foileton această excursie.

Toți aceștia sunt oameni, căroră nu le place să muncească, ci numai să stăpânească. Sunt destul de slab retribuiți. Dacă le-ar plăcea să lucreze, n-ar sta în acest serviciu infect. Ei nu fac nimic decât păzesc și escortează, scuișând când în dreapta, când în stângă. Când sunt de serviciu la noi, sunt totdeauna cu baioneta trasă pe pușcă, afară de sergent-major, care nu mai poartă pușcă, ci o sabie. Ziua întreagă când nu sunt de serviciu de escortă, stau cu pipa între dinți, o clasă organizată de pierde-vară. Lucru de birou are numai strajameșterul, întrucât face aici și serviciile de inspector pentru o mică retribuție. E foarte zgârcit în toate și poate de aceasta îi place procurorului, care e un holtei sâcâit. Nu luminează noaptea, nu consumă multe lemne, face serviciul cu personal redus etc. Economisește postul de inspector și alte multe. Serviciul acesta de temnicer încâinește pe oameni. Nici urmă de umanism nu vezi la ei. Cum am spus și la alt loc, pentru nimic în lume nu ți-ar face o plăcere. Unde pot să te sâcâie, o fac. Îți înmânează cu întârziere pachete, scrisori etc. Ei n-au grabă. O lene plictisită caracterizează pe toți aceștia. La largul lor se simt numai când pot striga și înjura. Se vede că altă calificăție nici nu se cere pentru acest serviciu.

A doua categorie de păzitori sunt soldații detașați aici cu schimbul, zi de zi, sub conducerea unui caporal sau sergent și fac parte din detașamentul de pază al temniței de honvezi. Cât sunt aici în serviciu stau sub ordinul temnicerului de gradul mai înalt, la care sunt împărțiți. Afară de vreo doi caporali, care au ținut să se arate strașnici față de noi, nu prea au grijă de noi acești bieți oameni necăjiți și flămânzi, scoși din rostul lor și îmbrăcați de cătane.

De când suntem aicea s-au perindat oameni de toate vârstele, neamurile și de toate armele. Glotași bătrâni, băieți imberbi, aproape copii, invalizi, răniți încă nevindecați, de la honvezi și de la armata comună, de la husari. Odată a fost și un marinar între ei de la flotila fluvială. Pe lângă unguri, au fost și români, sârbi, slovaci, ruțeni, germani și odată am avut un bosniac și de vreo câteva ori țigani. Odată au fost țigani din secuime, care însă nu voiau să recunoască că sunt țigani.

I-a înjurat strajămeșterul, umplând coridorul de ecoul înjurăturilor. Dacă ar fi fost să fim pe paza acestora, ne puteam da peste cap. Dormitau bieții, stând de pază în curte, la diferitele colțuri ori uși, ori priveau neînțelegători la noi. Mulți nu-și dădeau seama nici de ce sunt ei aici, nici de noi. Făceau „slujba” și răbdau foame. Întreținerea soldaților din serviciul auxiliar, cum sunt și aceștia, e sub orice critică. Nu primesc nici cât primea un soldat pe timp de pace. Și n-au de unde cumpăra. Cei ce nu primesc de acasă de ale mâncării trag aici la foame de te prinde mila. Un glotaș bătrân, unghur din Bihor, văzând cum trăim noi aici ziua întreagă la pat și primind colete etc. cu mâncări și pâine, mi-a zis când treceam pe lângă el la plimbare: „*așa întemnițare mi-ar plăcea și mie!*” Și l-am crezut pe cuvânt. Ce alt ideal mai putea avea bietul bătrân, obosit și flămând, decât să odihnească și să mănânce. În locul nostru ar fi putut face amândouă în dragă voie. Când erau români de serviciu îi țineau temnicerii foarte sub ochi, să nu facă cauză comună cu noi. Mulți din acești români erau apatici, făceau slujba mecanic, poate nici nu-și dădeau seama cine și ce suntem, dar erau și înțelegători. Odată era de serviciu tocmai în fața ușii mele, dimineața când s-a deschis, un bănățean, care m-a recunoscut. Când m-a văzut scoțând pe coridor ciubărul cu fecalii a plecat ochii și a oftat adânc, parcă se rușina în ce slujbă mă vede. Când eram la plimbare, treceam tocmai pe lângă el, când își făcea iarăși mendrele un temnicer, reglementând pe un tovarăș, și atunci l-am auzit șoptind, mai mult pentru sine: „*cum nu-i trăznește Dumnezeu odată!*” În acest moment am resimțit întreaga tragedie a acestui neam nenorocit. Eram aici pentru că sunt român și nu m-am înstrăinat în sentimente. Eram păzit de români, sub stăpânirea unui strajămeșter de origine română, înstrăinat de neamul său pentru pâinea ce o agonisea cu această slujbă. Am fost adus aici sub escorta unui sergent român (cu numele Dorea, originar din Nicolinți³² în Banat, fost în timp de pace detectiv în Biserica Albă, mai nainte în Lugoj), unul din judecătorii investigatori, locotenentul dr. Gitta era român, toți în slujbă contra noastră, pe când pe cele fronturi luptau și sângerau sute de mii de români în serviciul unui guvern, al cărui scop declarat este a statornici robia națională a lor și a urmașilor lor. Toate aceste le-am auzit în exclamația păzitorului meu.

O sută de zile

Astăzi, duminică în 13/26 mai, se împlinesc o sută de zile de când sunt deținut. Am avut o serbare trista, erumpând, în decursul plimbării de dimineață, cu furie alienația la soțul de suferințe Teodor Bucurescu, învățător dirigent, deținut, cu aceeași bănuială de spionaj ca și noi ceilalți. Deja ieri dimineața am văzut că nu e bine cu Bucurescu. El de la început a fost firea cea mai închisă din noi toți, preocupat numai de sine și de hainele sale, dând o deosebită îngrijire mânilor și ghetelor sale. Pare a avea și aliure spiritiste. L-am descris la plimbare. Eri dimi-

³² Sat în județul Caraș-Severin, în apropiere de Oravița și Moldova Nouă.

neaţa între ora 3 și 4 fusese o furtună teribilă, care s-a descărcat deasupra Seghedinului. Fulger după fulger, urmând îndată și îngrozitorul duduie, ilumina celula, de parcă era în flăcări. Trebuie să fie trăznit în nemijlocita apropiere a temniței de vreo două ori. Dar suna parcă s-ar descărca tot în temniță. A bătut și piatra, dar ploaie a căzut puțină. Era o luptă atmosferică iritantă, ținând bine peste o jumătate de oră. Așa se vede, că furtuna aceasta i-a dat bietului Bucurescu lovitura de grație. Când ieșisem la plimbare ziua, după ce se înseninase, pe la ora 6 și 1/4, era liniștit, dar extraordinar de negru în față. Abia a înconjurat însă cu noi curtea de vreo câteva ori, în care răstimp privea neliniștit și timid în toate părțile – el care umbla mai nainte drept țintă înainte – a început să se clatine și la a patra sau a cincea întorsătură de corvadă s-a oprit, răzimându-se de zid, lăsând să trecem noi înainte, care toți priveam cu grijă la el, și când am trecut eu, pe care mă cunoștea numai din vederea în temniță, a șoptit: „sunt nebun”. Păzitorului, care venise îndată lângă el, i-a spus că a amețit și nu mai poate merge mai departe. Strajămeșterul care observase de sus din fereastră scena a dispus ca îndată să fie escortat înapoi în celulă. A plecat liniștit cu păzitorul, dar se vedea că e foarte obosit. Sosit sus l-a însoțit strajămeșterul în celulă, stând de vorbă cu el. Bucurescu la început a povestit liniștit că el e nenorocit, el avea plăcere să se dedice picturii, dar lipsindu-i mijloacele a fost silit să se facă învățător și după aceea deodată a început să vorbească alandala despre banii bisericii de care nu știe preotul nimic, despre niște scrisori rupte etc. Strajămeșterul l-a îndemnat să se culce. Bucurescu a urmat sfatul și s-a culcat. Îndată a și raportat strajămeșterul la auditorat, că nu e bine cu Bucurescu, la care se declară semnele alienației. Se vede că Bucurescu a dormit adânc, căci după masă la 1 1/2 pe când s-a sunat de plimbare era încă în pat. S-a îmbrăcat în pripă, ieșind între noi cu toaleta deranjată, cu părul încurcat, limba de la cravată atârna peste guler, iar haina lui de catifea era spintecată de-a lungul sub mâneca stângă. În cursul plimbării era neliniștit, și-a aranjat cu încetul toaleta, părul, cravata, privea adesea la noi, mai mult scrutător decât timid, cum îi era obiceiul, în decursul întregii plimbări nu s-a ivit incident deosebit. Am venit, împlinindu-se 1/2 oră de plimbare în rând ca de obicei în sus. Bucurescu a intrat în celula lui și păzitorul a tras cheile. Ce s-a întâmplat mai departe nu știu. Medicul militar trimis de domnii de la auditorat a venit abia seara la 9. Se spune că Bucurescu era agitat, vorbea tot de banii bisericii și striga: „Trăiască România!” Medicul a dispus să i se dea 15 picături de morfină în apă și a plecat. Așa mi-a spus strajămeșterul. Astăzi – așa pare că după o noapte liniștită – a ieșit Bucurescu normal la aparență cu noi la plimbare de dimineața. Era îmbrăcat și pieptănat cu îngrijire, hainele în ordine, numai spintecătura la haina de catifea se vedea. O ținea însă cât se poate de ascunsă. Primele runde le-a făcut cu noi în rând, în jurul curții, dar în curând a început să gesticuleze cu mâinile agitat, și se tot opria să-și aducă în ordine jartiera de la ciorapi, care părea a fi în ordine. De vreo patru ori s-a oprit așa, intrând tot de nou cu noi în rând. Apoi a început să-și întindă palma în față

frunții, pe care o pleca ca în semn de închinăciune, a ridicat apoi ochii în sus și a-și face cruce. Cât umblam în umbră era plecat și zgulit, parcă s-ar teme de ceva, iar când ajungea cu fața către peretele pe ale cărui vârfuri se vedeau razele soarelui își ridică privirea în sus și se închina. Tocmai se ridicase în zbor un porumb cu aripile simetric întinse, cum se vede în chipuri la botezul sfântului Ioan, adică când botează pe Hristos, formând razele soarelui răsfrânte de perete un fel de aureolă în jurul porumbelului. Imaginea aceasta l-a impresionat și deodată a început – dar tot mergând în rând – să vorbească tare, că acest porumb trimis de Dumnezeu îi vestește libertatea. El e păcătos ca toți oamenii, precum – arătând la noi – și noi toți suntem păcătoși, mai ales Raica, care e preot, dar Dumnezeu i-a ascultat rugăciunea și acum e liber! Aici sare din șir și arătând asupra unui biet soldat, ce sta la umbră de pază, lângă o ușă neagră, se înfurie și strigă: acesta e dracul! și fuge după ce a scuipat asupra lui. S-a întors apoi de nou și a mai scuipat de 3 ori asupra soldatului și asupra tovarășilor ce veneau în fruntea șirului în direcția aceea. Într-aceea s-a coborât în curte strajămeșterul cu loçtiitorul său și cu un sergent de la armată, care comandă detașamentul de pază. Ferestrele jur împrejur se garniseră cu public din edificiu, cu femeile aprozilor și cu soldați, ca la spectacol. Sergentul de la armată și loçtiitorul de strajămeșter l-au luat de mâni, aducându-l frumușel pân la poartă. El ținea una că e liber și le săruta mânilor. De la poartă însă n-a vrut să urce scările, ci cerea ca strajămeșterul să-i aducă toate lucrurile jos, căci el e acum liber și nu mai are ce căuta sus. A smuls două fire de buruiănă să le ducă buchet lui Dumnezeu și arătând la cel mai prăpădit din păzitori, la diurnistul Vörös, zicea că e omul lui Dumnezeu, trimis anume sa-i vestească libertatea. Vörös se umfla în pene. Iar noi eram siliți să facem corvada jur împrejur. Oțoiu și Raica plângeau ca copiii precum și vreo doi din criminalii ordinari. Eu vedeam că și strajămeșterul era emoționat. În fine, a avut inspirația să ne trimită în sus. Noi am venit agitați în celulele noastre, trăgându-se ușile pancerate după noi. Păzitorii s-au mai bălăbănit un timp cu Bucurescu în curte. Apoi am auzit gălăgie mare pe coridor, care a ținut vreo 3 ceasuri, siliți fiind păzitorii a-l îmbrăca cu cămașa de forță și a-i lega picioarele în lanțuri. Și așa se zbătea îngrozitor. Gălăgia aceasta înfiorătoare, care se auzea în celulele noastre, până pe la ora 10, când apoi părea a se fi liniștit. Sergentul major mi-a spus că s-a culcat, dar că e negru de tot. Îndată dimineața a raportat strajămeșterul la auditorat, declarând că dacă nu se fac dispoziții grabnice, el nu răspunde pentru nimic. La auditorat nu era niciun ofițer de găsit. Profosul încă era în concediu, iar sergentul de serviciu a trimis raita prin oraș, până au găsit pe locotenentul Gitta. Acesta apoi a bătut telefoanele în toate părțile, informându-se asupra tuturor detaliilor și dând rapoarte la organele superioare până ce s-a dispus în fine transportarea lui Bucurescu la spitalul militar. Era pe la ora 12 1/2 când a plecat din temniță, unde a stat și el o sută de zile, ca să iasă în casa de nebuni. Noi ceștialți am tot zis și gândit aceste o sută de zile că îți vine să nebunești. El, sărmanul, n-a zis-o, dar a făcut-o. Doi soldați l-au însoțit.

Calea de aici pân la spital a făcut-o cu trăsura. Se spune că era de tot calm și normal. Nu știa nimic din ce a făcut. Transportarea lui a decurs fără niciun incident. Te mai pomenești că în secția de nebuni a spitalului militar să fie tratat bietul om ca simulant. În acest mediu trebuie să fii pregătit la toate.

Pe noi însă ne-a frânt. Imaginea lui ne urmărește. Vai de nopțile ce le vom avea după această priveriște sinistă, la care ești condamnat să asiești fără să vrei! Astfel am serbat jubileul primei sute de zile în acest locaș al suferințelor!

Ascultările

Încă la 22 mai, când am citit la cenzură niște articole pentru ziar – al doilea transport ce mi s-a admis din grație –, mi-a spus locotenentul Gitta că sunt gata cu revizuirea materialului sesizat la perchezițiile domiciliare și săptămâna următoare se vor începe ascultările. Pe sub mâni mi s-a și comunicat apoi, că la 29 mai s-ar fi început ascultările cu preotul din Orlat, Zaharie Pop, care se află internat în spitalul de la temnița Csillág. (La început fusese la noi, adus deodată cu dr. Manu și apoi dus la spital.) Se zice că ascultarea lui a ținut trei săptămâni. Nu știu încă de este exactă această afirmație. Se povestea și că pe bietul Bucurescu l-au pus în libertate. Dar știrea aceasta s-a dovedit de neexactă, pentru că la 2 iunie dimineața, a 8-a zi după ce l-au dus de aici, ne-am pomenit iarăși cu Bucurescu la corvadă. Era schimbat omul cu totul. Privea în dreapta și stângă, ne râdea și ne făcea semne că el scapă. Întreaga lui purtare îmi părea însă acuma suspectă și tot mai suspectă mi-a devenit. La 12 iunie a fost el în fine admis la ascultare, care a ținut 2 zile, iar a treia zi, la 1/14 iunie, la plimbarea de dimineață a fost pus în libertate, avizată fiind mama sa să vină și să-l iee în primire. Se vede că se temeau oamenii că izbucnește de nou alienația și l-au scuturat de pe cap. De alminteri nu mai am nicio știre de soarta lui. A dispărut cum dispar de aici toți tovarășii, fără să ajungă a zice „adio”, dar nici de acasă n-a trimis vreun șir scris. Încă în aceeași zi s-a început ascultarea lui dr. Dumitru Manu, care a ținut peste o săptămână. Din semnele ce le făcea în decursul plimbării vedeam că este indignat de mersul ascultării. Mai detaliat însă n-a putut comunica nimic. S-a și îmbolnăvit și a fost transportat la spitalul militar, unde se află încă astăzi – duminică în 14 iulie, fără a se fi hotărât încă ceva în chestia lui. După el a fost ascultat vreo 3–4 zile catihetul Clopoțel, care e de asemenea bolnav acum, dar nu poate fi transportat la spital, aflându-se în al temniței Z. Pop, iar în cel militar dr. Manu. Alt spital nu e la dispoziție. Ascultarea lui A. Oțoiu a ținut o singură zi – 27 iunie – și de atunci așteaptă sârmanul să fie pus în libertate. Zi de zi îl văd tot mai palid ca Asra lui Rubinstein. La 28 iunie „a pus groșița” părintele Raica și ascultarea lui, cu pauzele obișnuite de 3 zile la săptămână (se vede că domnii nu se grăbesc!), a ținut până la 11 iulie, când mi-a șoptit că a terminat „bine”. Ar fi fost să urmeze rândul meu, dar se pare că „domnii”, fiind călduri mari, caută mai nainte să se recreeze puțin. Măine, luni, 15 iulie, împlinesc 150 zile de captivitate și 5 luni întregi! Cât va mai ține acest calvar?!

Ascultarea mea s-a început la 4/17 iulie, dimineața, când am fost escortat la auditor de un soldat cu baioneta trasă pe pușcă. Recriminând pentru acest fel de escortare, atât la profosul Hochfelder, cât și la căpitanul investigator dr. Rosenthal (advocat în Timișoara, concentrat), mi s-a spus că din eroare și nu se va mai repeta. De fapt am fost adus înapoi de același soldat, fără pușcă, numai încins cu baioneta și cu cartușierele de brâu, ca semn că este de serviciu. Astfel după așteptare de 151 zile, am ajuns în fine a 152-a zi în fața judecătorului investigator. Așa pare că această ascultare are să țină timp mai îndelungat, se vorbește de 3–4 săptămâni. Frumoase prospecte! Și cu aceasta pare că nu se va termina calvarul. Văd că procesele verbale ale celor ascultați naintea mea se semnează și se trimit la Viena, unde se afla ținut deja mai bine de 22 luni tânărul lugojan Ales. Iorga, bănuț de spionaj, care în fasionările sale fantastice a implicat atâta lume. El va avea să-și facă observările la cele ce am fasionat aici și desigur vom mai fi luați încă o dată cu toții la ascultare, după ce vor sosi noile procese verbale cu poliiloghiile lui. După cum am observat, vrea căpitanul investigator să stabilească datele controlabile, întrucât este acest nenorocit tânăr vrednic de credință. Se înțelege că noi, preținșii lui complici, suntem mai puțin capabili a aduce această dovadă. Sper însă că între sutele de martori, care se află în libertate, între care și numeroși maghiari, vor fi servit deja cu material suficient pentru o judecată obiectivă asupra vredniciei lui de credință. Cu toate aceste, este chestia anevoioasă, amestecând el, aproape cu artă de poet – realitate și plâsmuirile fanteziei sale bolnăvicioase, încât se reclamă mare precauțiune la analizarea celor ce spune el!

L-am cunoscut pe acest tânăr cam prin anii 1910–1911. Absolvisc deja studiile gimnaziale și în un an făcea pe candidatul de profesor de desen, înscris la școala de belearte din Budapesta. Dar a petrecut mai mult timp pe stradele Lugojului, decât la studii. Prezentarea lui era elegantă, aproape distinsă. Totdeauna îmbrăcat corect și manierat. Băiat frumuseț, brunet – după cum am putut eu vedea – solid. Nu era prin crâșme și cafenele, nu umbla după femei, ci dovedea mult interes pentru artă și artă industrială. L-am cunoscut la reprezentările teatrale ale tinerimei, la care a și participat, dar a făcut și culise, a pictat fond și cortină, arătându-se de foarte îndemânic. A făcut curs gratuit de artă aplicată în industrie, de desen, pictat, pirogravat. A scris niște articole, compilații – despre aplicarea artei în industrie –, din care am publicat unele în *Drapelul*. Omul se dovedea talentat, stăruitor și pricepător, dar sărac lipit pământului. Era copil al unui econom decăzut și dat beției. Mamă-sa însă era o femeie foarte harnică și isteță, care a reușit să țină familia la suprafață. Afară de acest băiat, mai avea o fată – Veturia – pe care o crescuse de asemenea bine, era modestă în prezentare și foarte harnică și îndemânică. A măritat-o mai târziu cu maestrul-zidar Constantin Buciu, om simplu, fără școală și fără talent deosebit, care însă s-a subordonat pe deplin familiei în care a ajuns. Eu cunoșteam familia din vedere, pe tatăl, însă, care a răposat încă vreo câțiva ani nainte de izbucnirea războiului mondial, nu l-am

cunoscut deloc. Băiatul, ca student gimnazial, fusese instructor (meditator) în casa unui general ieşit la pensie, baron Zech, unde pare a-şi fi însuşit manierele distinse şi unde pare a fi fost totodată fascinat de mediul boieresc. Săritura între casa dărăpănată a economului dat beţiei şi casa boierească în care trăia familia generalului a fost cam mare şi băiatul de econom cu aspiraţiile familiei boiereşti, în care se simţea acasă se cam dezzechilibrase, ca să nu zic că în dorinţa de parvenire s-a ... declasat. Îşi da şi el aere de boierie, îşi făcuse bilete de vizită cu predicat nobiliar, îi plăcea să se laude cu înaltele sale conexiuni şi să se deie de mai mult decât era de fapt. Am observat la el toate aceste cusururi, dar le-am atribuit discrepanţei dintre starea socială a familiei sale şi aspiraţiile la care tindea, la incomparabil mai sus. Vedeam că omul nu are teren sigur sub picioare, dar credeam că tocmai oferindu-i-se acest teren îşi va veni în fire şi va deveni un membru folositor societăţii. Deosebit îmi plăcea la el dragostea cu care ţinea la mamă-sa şi soru-sa, cum şi intimitatea dintre aceste trei persoane, care ţineau morţiş laolaltă unul pentru altul. Însuşirea aceasta îmi era cu atât mai simpatică, cu cât băieţii noştri, ieşiţi din case ţărăneşti parvenind, se lapădă de ai săi, de tată, mamă, fraţi şi surori. Toţi fac aceasta, dar mai ales în Banat am observat la mulţi această înstrăinare faţa de părinţi şi de mediul lor. Iar această înstrăinare este de obicei începutul înstrăinării pe celelalte terene, a înstrăinării de neam, biserică, primejdia cea mare pentru noi! Cum băiatul avea apucături hotărât grandomane, nu era simpatizat de colegii săi români. Cu toate acestea, participa la toate iniţiativele tinerimii române, fiindu-le totdeauna de folos, cu toate că totdeauna provoca şi certuri. Duşmănia aceasta latentă, care izbucnea din când în când între el şi colegii săi, o atribuiam deosebirei de fire dintre ei. Colegilor săi mai neglijaţi în ale îmbrăcămintei şi mai puţin manieraţi, deşi toţi erau mai bine situaţi materialiceşte, nu le conveneau aerele ce şi le dădea acest tânăr, care şi în cercul lor vorbea despre „*înaltele sale conexiuni*”. Ba îşi făcuse pe o vreme şi nişte bilete de vizită ungureşti cu titlu nobiliar. Eu numai auzisem de acestea, dar mai târziu am văzut din întâmplare un asemenea bilet de vizită la tipografia „Guttenberg”. Eu n-am luat tragic aceste apucături ale lui, crezând că se vor aşeza când va deveni ceva şi va înceta situaţia lui declasată, minciuna, care îl silea să se arate altceva decât era.

Astfel, văzându-l în anul 1912, pe vremea când era la studii, bătând stradele Lugojului, l-am întrebat din îndemn propriu, pentru ce nu e la studii şi atunci mi-a confiat, sincer, că nu are mijloace. I se promisese o bursă, dar nu a obţinut-o şi astfel e silit să piardă vremea pe acasă.

Fiindcă eram membru al senatului şcolar din Consistoriul diecezan al Caransebeşului, ştiam că este vacantă o bursă din fundaţia Popea³³, la care nu se

---

³³ Fundaţie întemeiată de Nicolae Popea (1826–1908), episcop al Caransebeşului (1889–1908).

prezentase concurrent. L-am întrebat că dacă i s-ar conferi bursa aceasta ar face ispravă? Băiatul îmi spusese la vorbele mele. Cu trup și suflet îmi promisese, dar totodată mi-a declarat că nu ar mai continua la belearte, ci ar trece la tehnică la Viena. Mie-mi era irelevant ce studiază, numai să se facă om. I-am dat deslușirile trebuitoare, am intervenit pentru el la Caransebeș, unde se prezentase și el făcând bună impresie. Bursa de 600 cor. i s-a și votat cu toate că cererea lui era mână construită, alăturând în loc de certificatele de la belearte niște exemplare din *Drapelul*, în care se aflau articolașe de-ale lui.

Avea însă lucrări, și înainte de a pleca la Viena, venise cu mamă-sa în vizită la mine. Cu acest prilej rostise bătrâna o scurtă alocuție foarte cuminte, care culmina în apostrofa că oameni de inimă i-au făcut cu puțință să continue studiile. Acum e soarta lui depusă numai în mâinile lui, de el depinde de va deveni om sau va rămâne un pierde-vară.

Băiatul a plecat la Viena și aici înscriindu-se la tehnică a trimis tot vești bune acasă. La finea anului a prezentat certificate excelente, încât iarăși i-am votat bursa pe mai departe cu un adaus personal de 200 cor. Colegii lui șopteau că aceste sunt certificate false, dar eu credeam că aceasta e aflusul vechei dușmăniei, care nu se așezase încă, ci devenise violentă. Între Iorga și tovarășul său de la tehnică, Ion Frențiu, se ivise un proces de ultragi, care s-a terminat la judecătoria din Lugoj prin scuze reciproce. Iar în Viena, pare-mi-se, ca viceprezident al „României June”³⁴ încă avusese o afacere oțioasă din cauza unei eșarpe ce a purtat cu nedreptul, resuscitându-se din acest prilej și afacerile lui lugojene. Detaliile nu le cunosc, dar știu, că niște tineri, pare-mi-se bucovineni, mi-au scris în calitate de mandatar sau chiar membri ai unui juriu o scrisoare, cerând de la mine detalii despre comportarea lui Iorga. A mai venit încă o scrisoare în materia aceasta, dar nu mai știu de la cine. La una din scrisori am răspuns – nu-mi mai aduc aminte la a cui adresă –, recomandând tinerilor să nu forțeze în ăst mod chestii de „onoare”, pentru că procedura cavalierească nu are de scop a nimici moralicește oameni, ci din contra a-i salva pentru societate din situații inexorabile.

Din Viena îmi scria Iorga adesea, dar eu nu-i răspundeam. Scrisorile lui erau totdeauna bombastice, se lăuda cu isprăvile sale la studii și pe teren cultural-artistic, iar după izbucnirea războiului mondial mai întrețese și știri pe care credea a le avea de la locuri competente. Își dădea aerul parcă ar avea unele conexiuni și cu legațiunea română din Viena. Din știrile ce mi le trimitea vedeam, însă, că sau nu are asemenea legături, sau dacă are, nu sunt de natura ca lui să i se confieze chestii mai gingașe. Strict luat, nici una din știrile ce mi-a remis nu s-a dovedit de adevărată, atunci când mi-a comunicat-o.

Eu i-am scris – afară de niște comande mai recente – de două ori. Odată primisem un bilet de vizită de la el, în limba germană, pe care era pomposul titlu

³⁴ Societate culturală a studenților români din Viena, înființată în 1871.

de „Prezident al muzeului etnografic român din Lugoj”. Trecând tocmai pe sub fereastra mea soru-sa, d-na Veturia Buciu, i-am arătat biletul și i-am zis ca, fără să-i spună mame-si, să-i scrie foarte decise că asemenea bilete nu sunt un lucru serios și îl compromit numai. Pretinsul „muzeu” este un simplu dulap în care a plasat niște vechituri. Dar constat că am subliniat anume să nu spună mame-si; a grăbit d-na Buciu acasă și a povestit bătrânei totul. Peste vreo câteva zile m-am pomenit de la Iorga cu o scrisoare în care vorbea despre un „pumnal” înfipt în inima mame-si și după multă poliloghie, alătura vreo 5 certificate de la diferitele instituții, unde lucrează cu succes și mai alătură și 100 cor., cu rugarea să predau banii mame-si. Atunci am văzut cu cine am de a face. Am dus certificatele și banii mame-si, le-am spus părerea mea despre întreaga afacere, iar lui Iorga i-am scris o scrisoare în care i-am explicat pe scurt că a fost o neînțelegere. Să-și vadă de studiu pentru că știe că are mulți dușmani. A doua scrisoare, adecă o carte poștală, i-am scris-o din prilejul că aducând *Drapelul* după P. Lloyd³⁵, știrea că d-na Mavrocordat, soția însărcinatului diplomatic român din Viena a murit, mi-a scris el că știrea e falsă. După ce cunoșteam bine soția lui Iancu Flondor³⁶, dar știam că ea nu e născută Mavrocordat, ci Zotta, i-am scris carta din chestie, cerând detalii, pentru că d-na Elena Flondor mă interesa mult. Mi-a răspuns pe o carte că și d-na Flondor, n. Zotta, și o altă d-nă Flondor, n. Mavrocordat, au murit, ambele în mod tragic, una în casa de sănătate, alta pare-mi-se prin sinucidere. Ulterior am vorbit cu un tânăr procuror din Bucovina, care nu știa nimic despre toate acestea. Așa pare că nici aceste știri ale lui Iorga nu sunt exacte. La aceste două scrisori se reduce corespondența mea cu el. Afară de aceea, l-am rugat odată să-mi caute o negreală bună de șapirograf și odată să intervină în chestia unui clișeu a lui Petru Mocsonyi³⁷, pe care-l comandasem la firma „Angerer & Goschl” din Viena. De altceva să-i fi scris nu-mi aduc aminte. El însă îmi scria mereu, căutând a mă ține în curent cu isprăvile sale, mai mult închipuite decât reale.

Când venea la Lugoj, mai ales după eruperea războiului mondial, trecea des pe la redacție. Arăta interes pentru toate. A dus de multe ori exemplarul de cenzură al *Drapelului* la procuror, a copiat știri pentru a fi afișate la comitat (palatul administrativ) și își făcea de lucru prin redacție. Chestii însă nu am discutat nicicând cu el. Nu-mi părea destul de serios pentru aceasta, dar în prezența lui am vorbit de multe ori în redacție chestii, din care a făcut el mai târziu capital. El, când

---

³⁵ Pester Lloyd, periodic budapestan.

³⁶ Iancu, cavaler de Flondor (1865–1924), om politic român din Bucovina, președinte al Partidului Național Român din Bucovina (1900–1902), (1908–1910), a avut un rol extrem de important în unirea Bucovinei cu România la 1918.

³⁷ Petru Mocioni (Mocsonyi) (1807–1858), un lider al mișcării naționale române din prima jumătate a veacului al XIX-lea. A participat la mai multe congrese bisericești, la care a solicitat separația de biserică sârbă, a făcut parte din diferite delegații, care au înfățișat tronului doleanțele românești.

venea de la Viena, totdeauna aducea știri, pe care pare a le fi cules de prin cafenele. Dar el le prezenta ca știri din loc în măsură. Făcea aluzii la apropiata intrare în acțiune a României, știre care în sfârșit se adeverise la Sfânta Mărie Mare din 1916, dar nu atunci când el o plasa. Poate tocmai ca să dovedească deosebitele sale legături, mi-a arătat o scrisoare pretinsă de la Stârcea, atașatul militar al legațiunii române, în care acesta amână pe după război întemeierea școalei cheramice pe moșia sa.

Scurt înainte de intrarea în acțiune a României, sosise la Lugoj, pretinzând că-i trebuiesc din Caransebeș niște documente pentru serviciul său la armată într-un corp tehnic și a fost arestat în Lugoj – pare-mi-se a treia zi. De atunci este tot arestat. Un timp a fost aici la Seghedin și apoi a fost dus la Viena. Se află deja de 23 luni în prevenție. E bănuț de spionaj, deținut de „Landwehrgericht”-ul vienez. Iar judecătoria de honvezi din Seghedin îl reclamă neconținut ca supus ungar, aparținând aici, dar vienezii nu-l dau sub cuvânt că la Viena a comis spionajul cu care este învinuit. Deodată cu deținerea lui s-a făcut la el, atât la Lugoj, cât și la Viena percheziție domiciliară. Vorbind mai târziu cu mama-sa și întrebând asupra cauzei deținerii lui, mi-a spus că un sergent major ungar, care locuia la ei și cu care au avut neplăceri, încât i-au abzis locuința, l-a denunțat din răzbunare, dar acuza e falsă și în curând va fi pus în libertate. La percheziția domiciliară nu s-a găsit nimic compromițător la el. Eram și eu convins că întreaga chestie se reduce la lăudăroșenia lui. Nu-mi puteam închipui ca cineva de la legăție, atașatul militar sau altul, să steie în legătură mai intimă cu el.

Ulterior am mai vorbit – pe când tânărul Iorga era deținut la Seghedin – cu soru-sa Veturia, măritată Buciu, care îmi spusese, pare-mi-se, că l-a vizitat pe fratele său la Seghedin, că-i merge foarte bine, are lectură corespunzătoare și lucrează, e mulțumit cu întreținerea, primește regulat pachete cu victualii de acasă. Mi-a mai spus că voiește să facă tot ce-i stă în puteri să-și scape fratele. Bătrânul Proșteanu i-a recomandat un avocat bun, care a apărut și pe dr. Octavian Pr. Va merge la Arad să ridice sumele considerabile ce are să primească fratele ei de acolo, de la „Pagini Literare” și e gata să vândă și partea de casă, numai să-l scape. I-am explicat că e lux a cheltui bani pe avocat, care după procedura militară penală nu poate face nimic în merit, pân ce nu se înmânează celui bănuț actul de acuză. Dacă va primi de la Arad bani, ceea ce nu cred, să-i pună la o parte că le vor prinde bine mai târziu, iar a-și vinde partea din casă e pagubă.

Mai târziu, între multe alte vești necontrolabile (așa și că pe Iorga l-ar fi împușcat deja), am auzit că de la Seghedin l-au dus într-o temniță din Bohemia și apoi la Viena. Din familie n-a mai dat nimeni pe la mine, nici eu nu am întâlnit pe nimeni – mi se părea că se jenează de mine – așa că nu am mai auzit nimic. Iarna apoi, pe la finea anului 1916 sau începutul anului 1917, plimbându-mă seara cu soția mea către gară, am întâlnit pe strada Bonnáz, din întâmplare, pe judecătorul de instrucție din Lugoj, Both Peter, care luându-mă la o parte mi-a spus că

tribunalul de divizie al „Landwehr”-ului din Viena l-a recercat să facă perchiziție în redacția mea și să sezizeze toate manuscrisele lui Iorga și totodată să prezinte situație despre colaborarea lui Iorga. I-am răspuns că asemenea hârtii nu am, că manuscrisele lui Iorga sunt deja nimicite, dar pot servi cu colecția tipărită a ziarului, însemnând ce este scris de Iorga. A cerut să fac aceasta negreșit ziua următoare, ca să nu fie nevoie a ordona perchiziția. Am și căutat imediat în colecția *Drapelului* din 1914–1916 totul ce a scris Iorga – erau tot fleacuri, comunicate de ale „muzeului” său și o părere a profesorului vienez Fabyini despre arta națională – am înșirat aceste comunicate pe o listă și am predat lista, dimpreună cu colecția ziarului, judecătorului de instrucție Both, care a și dresat cu acest prilej un proces verbal amănunțit. Colecțiile din „*Drapelul*” s-au remis soției mele – după cum îmi scrie – cam nainte de aceasta cu vreo 2–3 luni, pe când eram deja aici deținut. A urmat apoi o pauză lungă în care n-am auzit nimic despre Iorga. În vara anului 1917, cam prin iulie, s-a răspândit apoi vestea că s-au făcut de nou perchiziții în Lugoj, la mama lui Iorga, la preotul dr. Mihăescu (care e înrudit cu familia), precum și în alte locuri, la care nu-mi aduc aminte și la vreo câteva zile după aceea am auzit că mama, sora și cumnatul (Constantin Buciu, meșter zidar) lui Iorga au fost arestați. Nu se știa pentru ce. În curând însă s-au început lungi ascultări de martori în Lugoj. Nu mai știu exact, dar negreșit peste 50 persoane au fost ascultate. Am fost ascultat și eu și soția mea și copila mea mai mare (mașteră) Lelia. Ascultarea mea a urmat mai multe zile. La Iorga se găsiseră cele 2 scrisori ale mele, cât și comanda clișeului pentru clișeul lui Petru de Mocsonyi și pentru cerneală chimică de șapirograf. A trebuit să deslușesc totul pe larg, ceea ce am și făcut. Mi-au citit apoi diferite scrisori ale lui Iorga și a surorii sale Veturia, care se referiau la mine. Cu grandomania proprie acestei familii se lăuda soru-sa că am conversat cu ea cam un ceas la gară, când își aștepta sosirea soțului rănit de pe câmpul de luptă, că i-am spus că România va veni contra Monarhiei și vom scăpa de datorii, că i-am recomandat să grijească ca nu cumva să se vindece în curând rana soțului său etc., iar Iorga în scrisorile sale își bătea joc de mine că umblu să-l „prind” pentru o fată de a mea etc. Erau tot chestii jenante pe care le-am deslușit cât le-am putut. Impresia mea era că întreaga investigație bate apa în piuă. Caută unde nu e nimic de căutat. Deja la prima ascultare mi-a spus judecătorul de instrucție, Both, să aduc toate scrisorile lui Iorga ce sunt la mine. Am căutat în grabă și tot ce am găsit am adus. Vedeam că și judecătorul bagatelizează întreaga afacere și nici eu nu am luat lucrul în serios. Scrisorile și manuscrisele lui Iorga au rămas acolo. Eu, se înțelege, am pus jurământ pe fasiunile mele. La aceste ascultări au luat însă parte și niște ofițeri, care au scris un al doilea proces verbal pentru procuratura militară de honvezi din Seghedin, pe când procesul verbal propriu, redactat de judecătorul de instrucție Both, se făcea din încredințarea tribunalului de divizie al „Landwehr”-ului din Viena. N-am dat nicio importanță acestei ramificații a chestiei. Între ofițerii veniți din Seghedin era și actualul meu judecător de instrucție, căpitan dr. Moritz Rosenthal, care pe atunci era încă locotenent.

Mai târziu am fost ascultat tot în chestia Iorga, în urma unei denunțări anonime (adecă pseudonime) de un locotenent al poliției de graniță din Timișoara, care s-a interesat îndeosebi de starea mea militară, de legăturile mele cu Iorga și de niște preținși bani ai „Ligei” din București. Tot în chestia aceasta a fost ascultat și avocatul dr. Nic. Ioanovits și era să fie ascultat dr. G. Dobrin, care nu era în Lugoj, fiind vorba în scrisoarea anonimă de „copiii lui Dobrin”. Locotenentul mi-a arătat scrisoarea, dar n-am cunoscut nici mâna scriitorului și nici pretinsul lui nume. Am bagatelizat și această chestie, convins că nu e nimic în merit. Era după intrarea în acțiune a României și după catastrofa armatei române. Știam că se caută pe ruptul capului „dovezi” pentru pretinsa noastră „trădare de patrie” și că noi, naționaliștii, care aveam legătură cu România, suntem „suspecți”. Dar n-aveam niciun motiv să mă tem de vreo dovadă compromițătoare. Eram de tot liniștit și mă supăra numai miopia guvernului, care admite această vânatoare după „trădători”, parcă anume ar voi cu orice preț să dovedească lumii că românii din Ungaria nu și-au făcut datorința față de tron și patrie și că (*sic!*) clasa intelectuală e trădătoare de patrie, făcându-se vinovată de cele mai grele crime, mai ales în fața izbucnirii războiului cu România. Era lumea întoarsă. Pe când inimele de iepuri – și vai, multe de acestea s-au găsit! – au grăbit a face declarații rușinoase și a semna acte iperzeloase de loialitate, susținând că noi suntem pe deplin mulțumiți în Ungaria și n-avem nicio reclamație, caută această prigonire inițiată de guvern și de organele lui pe o scară întinsă contra românilor – cu miile zăceau oameni nevinovați în temnițe – să dovedească cu orice preț că există o „chestie română” și că aceasta numai cu procurori și cu temnițe se poate rezolva. Aceasta se întâmpla pe o vreme când se vorbea deja de dreptul de proprie dispunere a popoarelor și când era deja evident că pacea viitorului se va închea din soliile lui Wilson. Am scris și spus aceasta de repețite ori în public. Dar și glasul meu răsuna în zadar. Se adulmeca neconținut după „trădători” și „spioni” și toată suflarea românească din această țară era suspectă și bănuită. În Lugoj au mai urmat perchiziții domiciliare pe la finea anului 1917, la pantofarul (călțunariul) Popescu și Frențiu. Cel dintâi avusese un fiu, Ghiță, student în filozofie, sprijinit și protecționat de mine. Un băiat excelent, pe care-l designasem de director pentru pedagogia din Caransebeș. A murit însă de tuberculoză în toamna târzie a anului 1915, după ce dase cu bun succes examenul de specialitate din studiile geografie-istorie. Iar călțunariul Frențiu, avea un băiat, Ioan, de asemenea protecționat de mine, care studia tehnica și avea mai multe invenții, între care și un automat de a svârli bombe de pe avion. Prezentase această invenție la începutul războiului conducerii armatei austro-ungare, de unde primise referatul că principiile pe care se întemeiază această invenție sunt deja cunoscute conducerii armatei. Fiind neapt pentru serviciul armatei, obținuse un pasport pentru România (pare-mi-se spre a aduce petrol) și cam pe la finea anului 1915, negreșit după moartea lui Gh. Popescu, a plecat în România și nu s-a mai înapoiat. Se vorbea că avea de gând să treacă în Rusia și să-și vândă acolo invenția. Nu mai știu nimic de el. La amândoi călțunarii s-au sesizat toate cărțile, scrisorile și însem-

nărilor băieţilor. Au mai fost şi alte perchiziţii la dirigentul Reuniunii noastre de cântări, Ioan Vidu, internat în comitatul Şopron, deja în toamna anului 1916, precum şi la alţii, la care nu am mai ţinut seamă. Toate aceste perchiziţii au produs o enormă nelinişte la poporul nostru şi nu era chip să-l mai dumirească.

Am vorbit în materia aceasta cu mai mulţi factori ai vieţii publice, le-am atras luarea aminte asupra efectului neliniştitor al acestor molestări inutile şi absurde, dar totul în zadar. Politica de stat credea momentul sosit să se răzbune asupra noastră pentru atitudinea României, pe care o copleşiseră armatele germane. La 14 februarie 1918 după masă, exact la ora 3, când revedeam cu soţia mea în redacţie nişte conturi, mă pomenesc cu judecătorul de instrucţie Both, care prezentându-se cu un detectiv şi un grefier, îmi aduce la cunoştinţă că are ordinul a face perchiziţie în toate locaţiile redacţiei şi domiciliului meu (ordinul a venit de la procuratura militară de honvezi din Seghedin), având să sesize toate scrisorile şi notiţele, însemnările etc. „*fără a le cerceta conţinutul precum şi eventualele sume de bani, mai bătătoare la ochi, ce se vor afla*”. Judecătorul a şi procedat în conformitate. De la 3 până la ora 10 seara, fără întreruperi, au răscolit totul (mese, dulapuri, rafturi, paturi etc.), în toate camerele, în pod şi pivniţă, pe coridoare în curte şi grădină, adunând totul ce au găsit scris şi desemnat. Numai bani nu mi-au luat. Încolo totul: corespondenţa administrativă şi redacţională, corespondenţa copiilor, a soţiei mele, precum şi de pe mesele mele de scris tot ce le-a venit în mână. A fost o muncă titanică, care îmi părea ridicolă. Au întors toate mobilele, căutându-le spatele, au frunzărit imensa bibliotecă până în fine, făcând pachete din fiecare cameră deosebit, să redacteze un proces verbal şi să ducă totul cu sine. Au plecat încărcăţi cu braţele pline. Nainte de a începe perchiziţia, m-a întrebat judecătorul de 2 lucruri (unul relativ la „*Pe tine te lăudăm*” şi al doilea n-am înţeles exact ce voia), de se află la mine, la ce am răspuns negativ.

În acelaşi timp aveau loc perchiziţia la prietinel dr. George Dobrin, la văduva Cornelia Terfaloga şi Ianculescu, procedând în aceste locuri comisii militare. Şi aici au sesizat ce au găsit, dar pe alese. Ziua următoare – 15 februarie – au mai urmat perchiziţii la farmacistul Tibi Turcu, la comptabilul de la „Albina”, A. Lupu, precum şi la alţii, despre care n-am aflat. Agitaţia publicului nostru era din cale afară mare. Nu mai era putere să-l dumirim şi liniştim. Ziua următoare, 3/16 februarie, la amiaz, tocmai când era să luăm masa, s-au prezentat la mine doi detectivi ai poliţiei de stat din Budapesta, cu ordinul de depunere, semnat de procurorul militar de honvezi din Seghedin, Zsifkovits, pe cuvânt că sunt temeinic bănuit de spionaj în favorul guvernului român şi al armatei române, susţinând „*legături cu duşmanul*” şi păgubind interesele armatei austro-ungare. Şi anume bănuit: 1) că am făcut spionaj independent, 2) în legătură cu Al. Iorga şi 3) că având cunoştinţă de spionajul altora, am întrelăsat a denunţa aceasta organelor competente.

Rupt din sânul familiei am fost dus mai întâi în temnița din Lugoj, de aici apoi a doua seară la Seghedin, unde am sosit cătră dimineața zilei 18 februarie. Depus mai întâi în temnița militară, am fost transpus nainte de amiază în filiala temniței tribunalului regesc, unde petrec până astăzi zilele mele, deprinse în muncă cinstită, departe de familia și masa mea de scris. După o săptămână amară, între patru pereți, fără scaun și masă, fără o literă tipărită de citit, fără o bucată de hârtie de scris și fără creion, am fost chemat de auditorul dr. Zsifkovits, care m-a ascultat numai în general: datele personale, călătoriile mele în decursul războiului, educația copiilor mei, mai ales a fetelor maștere Lelia și Marioara, legăturile mele cu Iorga și pretinsa mea cunoștință cu atașatul militar Stârcea de la legația română vieneză. Întreaga ascultare nu a durat 3/4 de ceas, în decursul căreia am discutat și politică. Atunci mi-a pus în vedere auditorul că voi fi ascultat în merit cam peste 2 săptămâni. Mi se părea o eternitate. Au trecut însă nu două, ci douăzeci și două săptămâni până ce am ajuns să fiu ascultat în merit, să aflu că la adecă ce dovezi „temeinice” se află contra mea în mâinile tribunalului militar și care fapte ale mele acum sunt material la bănuielele grave, pe care se întemeiază asprul ordin de depunere între condiții atât de grave, fiind aici tratat ca un răufăcător de ultima categorie. Deodată cu mine au fost mulți alți intelectuali români arestați și plasați în diferite temnițe, îi știu pe toți, numai pe cei depuși în temnița filială împreună cu mine, bineînțeles separat de tot, așa că numai la plimbare ne vedem din dos. Aici am fost 7: profesorul din Gherla, dr. Dimitrie Manu, preotul din Orlat, Zaharie Pop, catihetul din Budapesta, Adrian Oțoiu (toți trei gr. cat.), catihetul din Caransebeș Ioan Clopoșel, preotul din Utvin, Aurel Raica, directorul școlii populare din Comloș, Teodor Bucurescu. Din aceștia am mai rămas trei. Bietul Bucurescu a înebunit și după ce s-a liniștit a fost ascultat în grabă și pus în libertate. Manu, Pop și Clopoșel s-au îmbolnăvit și au fost transportați în spital, unde se află încă. Mi s-a spus că starea lui Pop e mai gravă, fiind tuberculos, pe când ceilalți doi se află mai bine și vor fi transportați în altă temniță. Mai știu apoi că se află în alte temnițe deținuți fostul redactor al „Românul”-lui din Arad, Constantin Savu³⁸, colaboratorul Montani³⁹, preotul militar dr. V. Cioban, precum și alții al căror nume nu l-am aflat. Cu prilejul perchezițiilor făcute s-a sesizat cu totul, după cum spune căpitanul Rosenthal, hârtii, carp și scrisori de cam o tonă și jumătate. Din februarie

³⁸ Constantin Savu a fost de la primul număr al „Românului” redactor responsabil. La ieșirea din închisoare va reveni, așa că la reparația ziarului, în 8 noiembrie 1918, va figura iarăși în caseta redacțională. Vezi Ioan D. Godea, *Ziarul „Românul” din Arad (1911–1918)*, Timișoara, 2001.

³⁹ Ion Montani (1882–?), ziarist român. A colaborat la „Poporul Român” din Budapesta, a participat la înființarea faimoasei reviste „Lucașfăru” (1902), colaborator la „Lupta”, la „Tribuna” din Arad (1907–1912), apoi la „Românul”, unde a fost și redactor, nu doar colaborator. După Unire a condus o serie de periodice bănățene, mai important fiind „Vestul”, care apărea la Timișoara.

până la finea lui mai s-a tot studiat acest material, pân ce în fine s-au început ascultările. Se vede că eu, ca cel mai greu, am fost lăsat pe urmă. În cele următoare schiţez materialul parcurs la ascultările mele, care par a ţine vreo trei săptămâni, după cum zice căpitanul dr. M. Rosenthal, care face pe judecătorul de instrucţie, pare-mi-se ca delegat al căpitanului Balla, (care deşi nu este de faţă, semnează protocoalele), având notar pe sublocotenentul Malz, care în timp de pace era funcţionar de poştă la Timişoara. Localul ascultărilor e camera nr. 37 din etajul temniţei districtuale de honvezi. Camera spaţioasă este jur împrejur garnisită cu saci şi lăzi, conţinând scrisori şi hârtii sesizate. Peste toate se ridică o ladă enormă a lui Clopoţel. Se vede că acesta a adunat, de când s-a născut, toate petecile de hârtie. Scrisorile şi hârtiile sechestrare la mine se află în o ladă de muniţie. Bătători la ochi sunt doi saci enormi, unul purtând numele Zah. Pop şi altul numele Montani. În mediul acesta s-a făcut mult aşteptata ascultare în a 152-a zi a deţinerii mele.

I (17 iulie 1918) s-a început cu citirea proceselor verbale din vara anului 1917, când am fost ascultat ca martore şi s-a constatat contrazicerea, că, deşi am zis şi jurat ca martore că am prezentat toate scrisorile lui Iorga la judecătorul de instrucţie din Lugoj, totuşi s-au găsit cu prilejul perchiziţiei scrisori de-ale lui Iorga la mine în număr considerabil. Am răspuns că eroarea mea e de bună credinţă. Atunci eram convins că altceva de la Iorga nu se află la mine. Acum văd şi eu greşeala. Mai departe subliniază căpitanul că la mine s-a găsit acea scrisoare a lui Iorga, unde spune acesta că prin scrisori anonime s-a atras atenţia lui Stârcea că I. nu e vrednic de încredere, că eu, deşi m-a întrebat la perchiziţie anume judecătorul Both despre această scrisoare, am răspuns că nu e la mine. Am declarat că nici n-am înţeles ce a întrebat judecătorul Both şi nici n-am ştiut despre această scrisoare că se află la mine. După aceasta mi-a dat să citesc scrisoarea. După ştampila poştală era scrisă în 8 martie 1916. E o scrisoare emfatică, cum avea Iorga obiceiul să scrie şi citind-o mi-am adus aminte că de fapt am primit-o la timpul său, dar am dat-o cu totul uitării. Scrisoarea se începe cu mărturisirea că a stat mult pe gânduri să-mi scrie sau ba, dar în fine s-a hotărât să-mi scrie şi anume vorbeşte de un bătrân din Lugoj (el bănuise pe Dobrin, de aici îmi aduc aminte că am ținut-o în mână!), care se îndeletniceşte cu scrisori anonime, așa de exemplu, spune că acest bătrân invidios l-a prigonit deja pe vremea când era student gimnazial şi îl prigoneşte în continuu, l-a denunţat în scrisori anonime la St..., care a anchetat cazul şi are acum deplina oglindă sufletească a acestui bătrân (i-a arătat-o şi lui Iorga, care a rămas încremenit de atâta „răutate”) şi l-a avertizat să se ferească de lugojeni. Iorga erupe cu vorbe de indignare contra „Sodomei şi Gomorei” din Lugoj şi ca încheiere ne ameninţă că părăseşte Lugojul şi ... duce şi „muzeul” cu sine. Teribilă ameninţare! Nu mai ştiu cum am înţeles la timpul său literile şi punctele St..., dar probabil am crezut că e „Sterie” (Ciurcu), sufletul acţiunii pentru zidirea bisericii gr.-or. vieneze, unde era Iorga aplicat cu plată ca secretar. La niciun caz însă nu m-am gândit la Stârcea, pe care nici nu-l cunoşteam şi nici nu ştiam de

legăturile lui Iorga cu el. Nici prin vis, nu mi-a trecut prin minte că aceste litere și puncte se pot referi la o legătură de spionaj. E și abstruz! Deși pe Ciurcu nu-l cunoșteam mai de aproape, știam că prietini îi zic „Sterie” – cum mai ales la brașoveni e datină a se numi pe numele de botez – și e probabil că m-am gândit la el. Dar nu literile aceste erau rațiunea scrisorii, ci judecata aspră ce o pronunță Iorga pe capul lugojenilor și a lui Dobrin. Cum știam că Dobrin nu se îndeletnicește cu scrisori anonime, n-am dat nicio importanță scrisorii și am aruncat-o la o parte, pierzându-se printre multele file de ziare ce zăceau claie pe grămadă pe masa mea și unde apoi a găsit-o judecătorul de instrucție cu prilejul perchiziției. Arătându-se lui Iorga această scrisoare, a declarat că sub „St...” a înțeles pe atașatul militar român din Viena și că eu știam cine este acesta, doar cunoșteam legăturile lui Iorga cu el. A mai zis că deja înainte de scrierea acestei scrisori, fiind el în Lugoj și venind vorba de atitudinea României, i-aș fi zis – după ce Stîrcea a tot pus în vedere intrarea în acțiune a României contra Monarhiei, fără ca să urmeze la termenele spuse de Stîrcea – să-i spună lui Stîrcea: Nu multă vorbă: „Da sau ba”. (Adecă vine România contra Monarhiei sau nu!) Toate aceste sunt fantezii ale lui Iorga.

Altă scrisoare a lui Iorga de mai înainte (pare-mi-se înainte de război), în care condamnă aspru pe cei de la „România Jună”, care nu fac nimic, laudă pe cei de la „Clubul Român”, spune că pe cei dintâi i-a părăsit și lucrează intensiv cu cei din urmă. După mai multe lăudăroșenii obișnuite de-ale lui, spune că tocmai acum s-au admis niște tablouri de-ale lui într-un salon de expoziție. Mai adaugă că părintele Boldea⁴⁰, într-o predică în capela vieneză, a atacat pe cei de la „România Jună” și acum va fi un duel între cei de la biserică și „România jună”. Vorbele umflate, cu care voia să ascundă o afacere penibilă de onoare, ce o avusese ca vice președinte al „României June”, în urma cărei afaceri a fost exbalotat de acolo. Știam despre afacere pentru că la timpul său se adresaseră și mie niște tineri vienezi, cerând detalii despre comportarea lui Iorga în Lugoj. Unuia din tineri – nu mai știu cui – i-am și răspuns, dându-le sfatul să nu forțeze asemenea afaceri „cavaleresti”, nefiind scopul propriu al „procedurii cavaleresti” a nimici tineri, ci din contra a-i reabilita. Detaliile afacerii le-am scăpat din memorie. Știu numai că s-a pornit din faptul că Iorga a „purta” o „eșarpă” a societății, la care n-avea drept, iar complicându-se afacerea au adus tinerii lugojeni (Alex. Bireescu și Ion Frențiu) afacerile „murdare” din Lugoj ale lui Iorga pe tapet. Pare-mi-se s-a constituit și un juriu în chestie. În acest stadiu s-au adresat însuși tinerii vienezi (pare-mi-se bucovineni) mie, cerând informații despre Iorga.

Mi-a mai arătat o cartă poștală insultătoare, adresată din Viena de Iorga lui I. Frențiu la Lugoj, care sosind pe adresa redacției „Drapelul” a ajuns în mâinile mele, și eu am confiscat-o, să nu dea Frențiu de ea, și să mai torn astfel ulei în foc. Carta aceasta de asemenea s-a găsit la mine cu prilejul perchiziției.

---

⁴⁰ Pavel Boldea, preot militar.

În legătură cu aceste mi s-au citit unele din faziunile lui Iorga, anume că exoperându-i eu stipendiul de 600 cor. din fundaţiunea „Popea”, l-am trimis anume la Viena. I-am şi zis să meargă anume la dr. Şt. Ciurcu, recomandându-l lui. Din aceste numai atât e adevărat, că eu i-am exoperat bursa. El şi-a ales studiul tehnicei la Viena. Lui dr. Ciurcu nu l-am recomandat din simplul motiv că nu eram în nicio relaţie cu el. Îl cunoşteam fugitiv din Braşov şi dacă l-am văzut în treacăt de 2 ori, nu am corespondat nicicând cu el şi nici nu i-am recomandat pe nimeni. Mai departe a fazionat Iorga că din prilejul cutremurului de pământ din Messina sau a potopului din Caraş-Severin a voit să joace teatru ungureşte, iar eu l-am silit să renunţe, ameninţându-l că-şi pierde stipendiul. Iarăşi un neadevăr, pentru că de o parte aceste două evenimente nu au coincident, iar de o altă parte, în acţiunea de ajutorare am cooperat întotdeauna fără deosebire de naţionalitate, aşa că nu era motiv a reţine pe Iorga de la ceva la ce am cooperat şi eu. Nu ştiu să se fi organizat nici reprezentaţie teatrală de diletanţi maghiari în scopul amintit, şi că Iorga să fi voit să coopereze. Mai departe a fazionat că societatea maghiară etnografică l-a invitat să colaboreze, iar eu l-am desmântat să nu colaboreze, ca să nu ajungă la soarta lui Moldovan. De asemenea un neadevăr. Nici nu cred că societatea etnografică maghiară să invite nişte băieţi necunoscuţi de colaboratori.

II. (18 iulie, 1918). Am fost întrebat între ce condiţii s-a votat lui Iorga bursa. Iorga a fazionat că eu i-am spus că în şedinţa din Consistor a votat Dobrin contra votărei bursei lui Iorga, pe motiv că acesta „oscilează politiceşte” şi că episcopul a detras lui Dobrin cuvântul. Neadevăr deja din simplul motiv că bursa s-a votat în senatul şcolar, din care nu face Dobrin parte. Peste tot nu ştiu să fi retras episcopul cuiva cuvântul în şedinţă consistorială. Asemenea minciuni n-am avut motiv să-i spun lui Iorga. Am fost întrebat între ce condiţii a ajuns Sempronia Terfaloga la Stârcea. Am constatat că abia din acest prilej m-am lămurit cine este Stârcea. Mi s-a citit faziunea lui Iorga, în care spune că, încă nainte de moartea lui Gh. Popescu (noiembrie 1915), mi-a confiat în redacţie – eu am trimis pe Virgil afară – că face servicii lui Stârcea, având să-i spioneze fortificaţiile Lugojului, eu i-am atras luarea aminte că el se joacă cu capul, iar el mi-a răspuns că ştie, la ce am zis eu: „Bine!”, dând din umeri. El a avut impresia că eu aprob serviciile lui de spion. Nimic adevărat!

Am fost întrebat de călătoriile mele în decursul războiului pe care le-am putut enumera aproape exact. Îndeosebi s-a interesat de călătoriile mele în Ardeal, la Orşova şi Sibiu (în iunie la examenele copiilor în Braşov, în octombrie 1915 la moartea lui Oniţiu şi decembrie 1915 la parastasul din Braşov, în Sibiu la şedinţele consistoriale şi societăţii ziariştilor şi la înmormântarea metropolitului Meşianu). Văzut-am soldaţi germani. Am povestit că în iunie 1915, mergând la Braşov, am călătorit, de la Ilia începând, cu marinari germani, îmbrăcaţi în civil, care treceau în grupuri de câte 20 peste România în Turcia, că în gara Piski (noaptea) mi-a atras chelnerul atenţia că în gară pot vedea două trenuri lungi germane, care duc descompus un submarin, având să-l treacă prin România la Constantinopole, dar nu m-am dus să-l văd, că în februarie 1916, fiind la înmormântarea lui Meşianu, am

văzut și soldați germani („poliție politică de frontieră”) la înmormântare și poate am văzut și prin gări soldați, dar aceasta nu o știu exact. Atunci doar trecuseră deja germanii pe la noi în Sârbia și prin Ardeal, spre Bucovina.

Iorga a fasonat că a avut mandatul să constate dacă sunt soldați germani în Ardeal, ceea ce se contesta atunci oficios (începutul anului 1916) și din spusele mele a aflat că sunt. Nu-mi aduc aminte să-i fi povestit lui Iorga despre aceasta, dar am admis posibilitatea, căci n-am făcut niciun secret. Doar convoiul de la înmormântare a fost fotografiat și în fotografiile publicate încă se văd coifurile germane. Iar la înmormântare cred că a fost și public din România, dacă nu chiar și delegațiuni oficioase. Întregul „mandat” era pur și simplu ridicol.

Altă fasiune a lui Iorga că, tot cam pe atunci, întâlnindu-l pe stradă, când venea de la cafenea (în strada Făgetului, în fața casei mele!), l-am dus în strada laterală Alexandrovici și în fața crucii lui Hațeg i-am explicat că, ajungând germanii să treacă și peste Sârbia legătura cu Turcia, vor organiza și echipa militărește materialul de oameni turcesc și vor duce și pe turci pe diferitele fronturi, întărindu-și astfel efectivele. I-am spus anume să atragă luarea aminte a lui Stârcea asupra acestei „primejdii”. Am admis că despre combinația aceasta am știut și eu, s-a scris și prin ziare și am scris și eu pare-mi-se un prim-articol, dar nu-mi aduc aminte să fi vorbit cu Iorga „în mare secret” despre chestia aceasta. Nici n-avea rost să-l duc în o stradă laterală, când puteam să-l chem la mine în casă. Iar a presupune că asemenea combinații am transmis lui Stârcea, e ridicol. Dacă chiar aveam ceva de spus, puteam să-i transmit alte știri serioase, nu fleacuri de aceste.

Mi s-a arătat o scrisoare emfatică a lui Iorga, găsită la mine, fără dată, probabil din august, în care îmi aduce la cunoștință, cu mare satisfacție, că maistorii cojocari din Lugoj i-au trimis o adresă de recunoștință și după o beție de vorbe mă asigură că acum „faptele” lui vor vorbi, cu toate că tot „școala” rămâne în axa simet, (...) că a aflat binele său sufletesc, îmi mai comunica că (*sic!*) contele (...) (ministru austriac) a contribuit de nou cu o sumă oarecare pentru „Hilfsverein”-ul românesc din Viena și că va primi în curând și de la Tisza bani. Mai departe comunică că e deja propus spre decorare din partea austriacă și astfel trebuie să-și facă un frac, iar din România e deja asigurată decorația lui după război. Zice că el e asigurat „încolo”. Spune apoi că începe cu încetul (...), vâlul de pe sfinx, că este „autorizat” a (...) istoria cu „clavir”-ul și încheie cu exclamarea (...) unde ar fi morala, dacă n-ar fi așa. Pe o margine a scrisorii îmi mai amintește și că e vorba despre înființarea unei fabrici, dar detalii încă nu-mi poate spune.

Ascultând conținutul acestei scrisori, s-a întrerupt ascultarea pe 5 zile, având vineri în 19/VII să fie confruntat maiorul român Ioan Curiția cu soția sa, spre a-i stabili exact identitatea, luând el ca prizonier nume fals și dictând date false. La 20/VII m-a vizitat deputatul Nikolics, când ne-a povestit Rosenthal cât de agitată a fost scena, agnoscându-și soția bărbatul, iar persistând acesta și pe mai departe că nu o cunoaște și că el nu e Curiția; mi-a arătat și fotografia lui Curiția cu soția, pare-mi-se ungueroaică. Duminecă și luni, în 21 și 22/VII, a absentat căpitanul

Rosenthal din Seghedin, având să stabilească la Timișoara – unde-i familia lui – identitatea unor scrisori anonime cu scrisoarea părintelui protopop Boldea, care pare a se îndeletnici cu asemenea scrisori, iar marți, în 23/VII, au fost ascultați martori din Orșova, despre comportarea maiorului Curiția până au ținut Orșova ocupată. Nu i s-a constatat niciun delict, decât că a rechiziționat ca toți comandanții în război. Dar s-a constatat că nu mai poate fi condamnat ca fugar de la noi, fiind și el propus la grațiere, când cu jubileul de 50 de ani al Monarhului.

III. (24 iulie) Am continuat discutarea și comentarea scrisorii lui Iorga, întreruptă de ascultarea precedentă. Am constatat că scrisoarea mi-a scris-o anume, cu scopul de a-mi sugera o informație elogioasă la adresa lui în ziar, că despre „fapte” și școală îmi vorbește spre a mă liniști pe mine, că sub „sfinx” înțelege probabil pe (Brătianu) și România, dar metafora aceasta nu a luat-o de la mine, pentru că „sfinx”-ul tace și nu e „învelit”, nici nu există asemenea învelituri mari și chiar dacă s-ar înveli, sfinxul deja în urma dimensiunilor lui este de recunoscut și sub învelitoare. Nu știu ce înțelege sub „fabrică”. Vorba „clavir” se raportează probabil la zvonul că germanii expediau pe acele vremuri muniție Turciei peste România în ambalaj de pian. Aceasta se vorbea public pe atunci în Lugoj. Poate să fi auzit aceasta de la mine. „Desmințirea” lui e însă falsă și nu poate fi de la loc „autorizat”, pentru că e fapt că pe atunci treceau peste România marinari, muniție, submarine etc. pentru Turcia, și se aduceau din România cereale, olei, petrol, vite (contrabandă organizată cu învoirea tacită a ambelor guverne), despre toate acestea trebuia să știe și legația română din Viena, mai ales că era cunoscută ca și cea din Berlin ca germano-filă. Chestia cu „morală” e între asemenea împrejurări o simplă excursie stilară a lui Iorga.

Văzând Iorga această scrisoare a zis că „fabrică” se raportează la întreprinderea ceramică de pe moșia lui Stârcea, dar „clavir” se raportează la informația adesea primită de la mine că germanii transportă părți de submarine cu vagoane peste România în Turcia. Ridicol! Am impresia că Iorga peste tot nu știe nimic de la mine, ci numai din a doua mână. E doar cu mult prea inteligent decât – dacă aude autentic lucrul – să confunde submarinul transportat în două trenuri, cu muniție transportată în ambalaj de pian, și să-mi atribuie că eu am spus absurditatea că s-au transportat părți de submarine în plane (El zice „clavir” vorbă pe care nu o întrebuițez eu niciodată.) De asemenea dovadă că nu de la mine a auzit. Mai curând poți transporta părți de pian în cutii de chibrituri, decât părți de submarin în cutii de pian.

Cerând dr. Rosenthal să nominez cel puțin doi martori pentru a dovedi că de fapt s-a vorbit în Lugoj la 1915 despre transportarea muniției prin România în ambalaje de pian, am nominat pe fostul prim comite dr. Zoltan Medve și pe deputatul dietal D. Nikolics, cu care am făcut adesea glume despre Balcanul „muzical”, transportându-se atâte „plane” pentru Turcia, câte nu trebuie în Europa întreagă!

IV (25 iulie). Bag seamă ca să-și asigure nemurirea prin vreun „Muzeu” și-a compus Iorga un memoriu secret, sub titlul „Cartea oarbă”, în care a scris în cifre, după cheia ce s-a găsit la el, pe o parte a laturei ce zice el, și pe cealaltă parte a laturei ce a aflat de la alții și apoi a desemnat tot felul de figuri geometrice, prin

care indica persoanele despre care e vorba. În cartea aceasta oarbă a implicat toată lumea românească cu care ajungea în atingere, de la episcopi începând, pe toți câți i-a cunoscut. Să vadă posteritatea ce „conexiuni” a avut el. Toți cei depuși în diferitele temnițe figurează literalmente în această „Carte oarbă” a lui Iorga.

E interesant cum s-a găsit această „Carte oarbă”, de care nu s-a dat la prima perchiziție domiciliară. Anume vizitându-l pe Iorga în temnița de la Seghedin, soru-sa Veturia, măritată Buciu, și asistând la conversație căpitanul Schull de la auditorat a întrebat Iorga pe soru-sa ce au făcut cu cartea lui de logaritmi. Nepricepând soru-sa că de care carte e vorba a zis Iorga: „Știi cartea în care sunt tot cifre!” Atunci s-a luminat fața soru-si și a zis: „Ah, aceea e la loc sigur, e tot acolo unde e și sfeșnicul tău de aramă.” (ascuns spre a nu fi rechiziționat!) După ce n-avea haz să se ascundă o carte de logaritmi, auditorul a aflat suspectă chestia. Astfel s-a ordonat și făcut perchiziție și s-a găsit „Cartea oarbă” a lui Iorga cu cheie cu tot. Numai figurile a trebuit să le explice, ca să se știe despre cine e vorba.

În cartea aceasta puerilă sunt și eu eternizat la un loc. Anume spune că a avut „ordin” să stabilească la loc „competent”, de mai sunt în primăvara anului (1915) români deținuți politici în Ungaria. El s-a pus imediat pe tren și a venit de la Viena direct la mine la Lugoj, unde i-am spus că sunt încă, mai ales țărani, dar detalii poate avea de la avocatul Pop din Arad, recomandându-i să meargă la el și să se raporte la mine. El însă a fost mulțumit cu deslușirile primite de la mine și nu s-a mai dus la Arad, ci s-a înapoiat la Viena, mai ales că nu avea destui bani. Parcă nu-i tot una a face calea la Viena peste Arad, din Lugoj, sau peste Seghedin! Când vii anume din Viena ca să stabilești la loc „competent”, nu poate juca rol eventuala diferență de vreo două ceasuri sau coroane! Iorga pretinde însă a fi fost pe deplin satisfăcut de deslușirile primite de la mine. Întreaga chestie este însă o fantasmagorie. Pe vremea aceea nu era la noi niciun singur român deținut pentru vreo crimă sau delict de natura politică. Toți cei deținuți în toamna anului 1914, sub diferite bănuieli de natură politică, erau deja puși în libertate. Doar politica lui Tisza, tocmai pe acea vreme voia să sugereze lumii, îndeosebi guvernului român, că românii din Ungaria sunt cu toții mulțumiți și luptă cu însuflețire pentru puterile centrale. Dacă mă întreba Iorga și – lucru de căpetenie – dacă stăm eu peste tot de vorbă cu el despre asemenea lucruri delicate, desigur îi subliniam aceasta și la niciun caz nu-i spuneam minciuna că mai sunt români deținuți, mai ales când de fapt nu erau! Ce rost avea să spun un neadevăr?! Și n-avea niciun rost să-l trimit pentru detalii la avocatul Pop din Arad. Mult mi-am bătut capul cum de-a ajuns Iorga la această informație șuchiată, pe care mi-o atribuie mie. Ulterior am dezlegat enigma. Pe vremea aceea erau de fapt mulți deținuți politici, între care și aici la Arad, dar nu români, ci sârbi și de fapt a intervenit deputatul dr. Șt. C. Pop, care e și avocat la Arad, pe vremea aceea cu autorizație mai înaltă în interesul celor deținuți. Știam despre aceasta și am și vorbit despre aceasta în mod confident cu mai mulți intimi ai mei, dar la niciun caz cu Iorga. Cum, cum nu, a prins din vreo asemenea conversație Iorga vreo câteva frânturi de vorbă, că sunt și țărani deținuți

și că Pop poate spune detalii și crezând el că e vorba de români, și-a făurit romanul despre „ordinul” său special cu care a venit la Lugoj etc. și m-a pus și pe mine în „Cartea Oarbă”, ca să paradeze în fața „posterității” – pentru care e făcută această carte – și cu numele meu. Așa înțeleg eu întreaga comedie, pe care nu numai eu, ci și mulți alții o plătim cu atâte zile amare de temniță.

Mai departe am fost întrebat despre tânărul Ioan Frenț, cel cu invenția, care a trecut cu pasport regulat în România fără să se mai înapoieze. Sora lui Iorga îi scrie lui Iorga că Frenț a trecut în țară trimis de mine, și Iorga îi răspunde că nu poate crede despre mine atâta frivolitate, ca eu prin Frenț să încerc a-l scoate pe el din sea! Ce prostii.

Iorga tot cu acest prilej spune, că eu i-am atras luarea aminte că – după cum am aflat de la poliția din Lugoj – îl ține pe el și pe dr. Ciurcu sub ochi poliția ... din Viena. Parcă poliția din Viena leagă de nas celei din Lugoj că ce face, iar cea din Lugoj grăbește a-mi comunica mie aceasta, tot născociri fantastice spre a se scoate în relief. Urmează apoi cunoscutele scrisori ale surorii lui Iorga, în care scrie despre conversația din gara Lugojului, când pretinde că eu i-am spus că România va intra în acțiune contra noastră mai curând decât credem și apoi scăpăm de datorii! Mai departe că i-am dat sfatul să grijească ca rana primită de bărbatul ei la Lemberg să nu se vindece și să meargă la dr. Mladin, care le dă leac să nu se vindece, că i-am promis că voi interveni la dr. Vincze ca să capete Buciu un concediu. Toate anomalii, lucrurile lămurindu-se deja cu prilejul ascultării mele ca martor în iulie, anul trecut, în fața judecătorului de instrucție din Lugoj.

V. (26 iulie) Mi s-a citit fasiunea lui Iorga că încă în toamna anului 1915 mi-a încredințat mie, bietului Ghiță Popescu, mort deja în noiembrie 1915 și surorii sale Veturia, măritată Buciu, că face servicii de spion și că despre aceasta știe și generalul Lupu din Viena, care de asemenea îi stă lui Iorga întru ajutor în această „lucrare” a lui. Adaugă apoi că amândoi, adică Iorga și eu, am savurat pân la extaz (*geschimmert, rajongtunk*) cumpănind posibilitățile ce ni se deschid, dacă cucerește România părțile locuite de români ale Monarhiei. Tot plâsmuiri ale fanteziei lui bolnăvicioase.

Am fost întrebat ce știu despre aplicarea lui ca secretar la comitetul bisericii române din Viena. N-am știut mult. În legătură cu această (...) căp. Rosenthal că (*sic!*) comitetul bisericii primea anual 10.000 lei de la guvernul român și că Sterie Ciurcu era mare iredentist. Prima o cred, dar a doua nu.

Am fost întrebat despre participarea lui Iorga înainte de război la un congres studentesc în Craiova, despre care pretinde a-mi fi pus la dispoziție detalii, dar eu nu le-am dat loc în ziar. Nu-mi aduc aminte. Știu că a fost la un asemenea congres și l-au tras la răspundere colegii săi, cum a cutezat, fără autorizare să se prezenteze ca reprezentant al tinerimei de la noi, precum l-am tras la răspundere și când a vorbit tot fără autorizare, la mormântul unui tânăr pompier, nenorocit, când cu potopul din Lugoj și când s-a prezentat în numele tinerimei, iarăși fără autorizare, la I. Vidu, când delegațiile corurilor din T. Severin și Craiova i-au adus decorația „Bene merenti”. Nu știu însă detalii.

Relativ la pretinsul „Muzeu” etnografic al lui (de fapt un dulap), a declarat în faziune că eu îl bagatelizez, fiind gelos că l-a făcut (...) protopresbiterului dr. G. Popovici și nu eu. Ridicol.

Iorga a mai fazionat că la un prilej – nu știu care – i-am zis să nu se prea laude cu cunoștința lui Stârcea. Iarăși o plâsmuire fantastică, după ce nu știam nici cine e Stârcea și nici ce fel de legături are Iorga cu el.

Mi s-au citit părți din corespondența lui Iorga și soru-sa Veturia. Amândoi (...) civile (...) Iorga ne compătimentește pe noi (...) și duși legați doi cu doi cum vom fi vorbit (...) declarații patriotice, dar el e la adăpost și asigurat în toate direcțiile. Soru-sa fantazează de asemenea.

Nimic de importanță. Se pare ca tot „spionajul” lor se raportă la acel șanț din jurul Lugojului în diametru de cam 6 km., poreclit „fortificațiile Lugojului” și la hangarul școalei de aviatori de pe izlaz, lângă barăci. Dacă pentru faptul acesta a susținut atașatul militar Stârcea legături de spionaj cu Iorga, trebuie să fi fost și el un mare naiv. Toate lucrurile aceste le putea ști tot atât de exact din publicațiile oficiale ale ziarelor noastre. De multe ori îmi vine a crede că și relativ la Stârcea a procedat Iorga tot așa ca și față de el relativ la mine. Am și zis judecătorului de instrucție, dacă scap de aici și ajung în România, unul din primele mele lucruri va fi să caut pe acest Stârcea, să văd ce fel de om este. După ce atâți oameni suntem acum în legătură cu numele lui „la răcoare”, merită să știm că de cine e vorba. Mult mă tem că avem de a face cu un alter Iorga!

VI (27 iulie) Ascultarea s-a început târziu, fiindcă subofițerul trimis să mă escorteze a luat-o la sănătoasa. N-a venit nici aici și nu s-a mai înapoiat nici la temnița districtuală de honvezi. Se pare a fi fost ca cei mai mulți din cei ce fac aici serviciu, un soldat înapoiat din captivitate rusească și de teamă să nu fie trimis iar pe front, a șters tălpășița. Când au văzut că după atâtea ceasuri de așteptare nu mai vine au (trimis un altul) după mine, care m-a escortat (...) Am fost întrebat despre chestia steagului național (...) din piața gr.-or. română, arborat de Iorga când cu vizita arhiducelui Franz Salvator și depărtat de prezidentul comitetului dr. Nic. Ioanovits. Iorga pretinde că la îndemnul meu a acoperit spesele steagului din banii Muzeului și că eu am dezaprobat pe „prota” pentru depărtarea steagului, zicând că aceasta se va considera acum ca demonstrație contra contelui Tisza. Eu am elucidat afacerea după cât am știut. Ambele declarații ale lui Iorga sunt false. Eu n-am avut nicio (...) ingerință în chestia preinșilor bani ai Muzeului. Nu am putut critica pe „prota”, când cu știrea mea a îndepărtat dr. Nic. Ioanovits steagul nepotrivit. A trebuit să dictez la protocol întreaga chestiune (...) portretul lui Tisza, pe timpul căruia s-a pripit Iorga de capul său a ar(bora) steagul, pe care apoi l-a așezat în „Muzeu” cu o inscripție emfatică. Steagul se află de prezent la Viena la judecătorie ca „corpus delicti”. E de notat că Iorga a fazionat mai întâi că steagul s-a făcut pe spesele comitetului parohial. După ce au fost ascultați toți membrii comitetului, au declarat cu toții că nu știu nimic de steag, și-a modificat Iorga faziunea, zicând că a greșit și ulterior își aduce bine aminte că el a cumpărat

materia, soru-sa l-a cusut și la îndemnul meu a acoperit speșele din banii Muzeului.

Urmează chestia cu d-na Brediceanu care a fost în iarna 1914 ori primăvara 1915 vre-o câteva zile la Viena. (Am lăsat) vorbă lui Iorga să o caute la hotel (că are) ceva de la mine. Eu nu știu (...).

D-na Brediceanu a cerut lui Iorga să-i caute un plan de învățământ de la (conservator) pentru Lelia și să-i steie d-nei Brediceanu (în ajutor) ca cicerone în Viena. E adevărat că am căutat planuri de învățământ, dar nu știu să-i fi dat d-nei Brediceanu comision special pentru Iorga.

Iorga fașionează mai departe că izbucnind războiul mondial au avut loc dese întruniri la redacție. O parte a tinerimei era contra mona(rhie), iar bătrânii toți au fost contra monarhiei. Neadevăr, căci la redacție n-a fost nicio întrunire, nici nainte de război, nici în decursul războiului, nici întrunire de tineri, nici de bătrâni, nici separat, nici împreună!

(...) și semnată (...) medic în care se spune că Iorga mai vorbește de rău pe dr. Dobrin, prezentându-ne ca (*sic!*) călăi ai poporului. A sosit în absența mea și soția mea să nu mă (...) de o parte unde s-a găsit la perchiziție. Amintit însă (lui Iorga) de afacere care a grăbit să-mi scrie un articol de justificare. N-am citit articolul, dar l-am prezentat în (fața) judecătorului de investigație.

Iorga susține că carta e scrisă de un dușman (...) nu corespunde adevărului conținutul ei. Pân(ă acum nu s-a) găsit autorul. Eu am declarat că nu cunosc scrisoarea. Între cunoscuții mei se află un singur (...), anume actualul medic din Băile Herculane, Zaharia Pop, care fiind pe acea vreme medic militar poate să fi trecut prin Viena. Va fi ascultat. Judecătorul de instrucție atribuie mare importanță acestei (...) caracterizarea lui Iorga pentru (...) are dovadă palpabilă la mână. (...) pe când pretindea a avea legături de spionaj cu mine, m-ar fi grăit de rău în public.

Eu țin lucrul de posibil, pentru că și alții mi-au vorbit de bârfelile lui Iorga, pe care însă nu le-am băgat în seamă. După cum văd, bănuia Iorga pe Zaharie Pop, că mi-a scris carta. Acesta a negat însă. Alți din acuzați văzând carta au declarat că nu cunosc scrisoarea și nu știu cine este autorul, dar știu că Iorga ne-a calomniat pe noi (...) război. Astfel ajunge această cartă la mare importanță. Sunt și e acum curios să văd (...) Mih. Pop autorul și dacă da, cum explică (...)

[Sfârșitul însemnărilor s-a pierdut, iar ultimele pagini ale manuscrisului existent n-au putut fi integral descifrate. Paragrafele lipsă au fost marcate prin puncte între paranteze rotunde.]

Nota. Textul este reprodus după Dr. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice)*. Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu. Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu, Editura Minerva, București, 1972, pp. 463–545.

Caius Brediceanu

15. Războiul mondial

Într-o zi de duminică, pe la ora 5 după masă, anume la 28 iunie 1914, întorcându-mă de la vie, vecinul și prietenul meu, Valer Branisce, mi-a strigat din fereastră: „Oprește-te, că am să-ți spun o veste importantă! Franz Ferdinand a fost omorât la Sarajevo!” Speriat și mirat de această știre neașteptată, am intrat la dânsul în casă și m-a primit cu surâsul său filosofic și liniștit, zicând: „Din tot răul poate să iasă și ceva bun”. Deodată am simțit că se răstoarnă toate principiile mele politice, văzând răpusă ultima speranță, de care m-a făcut A. Popovici și Al. Vaida să leg idealul unui trai mai omenesc pentru poporul român din monarhie. Peste o lună deja mă aflam în uniformă, încă destul de dezorientat politiceste. Evenimentele care s-au precipitat, mai ales împrejurarea că a patra zi de mobilizare, la 1 august 1914 și Franța a declarat război Germaniei, mi-au clarificat, încetul cu încetul, combinațiile politice, căci simțeam că de acum înainte România nu mai poate merge cu Puterile Centrale și că ceasul hotărâtor se apropie și pentru noi. Cu această credință în sufletul meu, am făcut patru ani de război, într-un chip foarte bine caracterizat de contele Tisza într-un discurs ținut în camera deputaților în anul 1917, în care încerca să vestejească atitudinea intelectualilor români mobilizați, susținând că sabotează războiul, făcând navetă între etape și spitaluri. Într-adevăr, mie mi-a reușit să închei războiul cu gradul de căpitan de artilerie, fără a avea «Karltruppenkreuz», o decorație înființată de ultimul împărat, pe care o primeau toți combatanții care au stat în linia întâia de foc, cel puțin 6 săptămâni. Timp de patru ani, această plăcere eu n-am gustat-o decât 3 zile. Restul l-am petrecut, parte în Lugoj, la bateria sedentară, lăsat la început de colonelul meu român, Stepănescu, parte la Pola, unde am stat doi ani ca profesor de organizație militară și echitație la o școală de ofițeri, și parte la front, în calitate de comandant al trenului regimentar. În cei doi ani din Pola, am ajuns, din primul moment, în contact cu fruntașii iredențiști italieni și slavi. Cu fostul primar, *dr. Dominic Stanica*, care era confidentul principal și cu mai mulți colegi cehi, italieni și iugoslavi, cari făceau propagandă subversivă printre marinari și în cele 2 regimente de artilerie recrutate din Boemia, aveam dese conventicole secrete. Nici azi nu-mi pot explica (*sic!*) cum puteau primi zilnic ziarele principale din Italia și din Franța. Prietenii italieni ar fi dorit să iau, în fața tribunalului marțial, apărarea eroului italian Nazario Sauro, prins ca dezertor

din marina austriacă. Autoritățile militare i-au impus, însă, un apărător din oficiu. Executarea lui a produs în populațiunea și în garnizoana cetății o profundă impresie. Ținuta eroică a martirului sub spânzurătoare, unde, până la sfârșit, n-a încetat să strige: „*Evviva Italia, abbasso Francesco Giuseppe!*”, a rămas, luni de-a rândul, subiectul conversațiilor cotidiene printre iredentiștii tot mai îndărătnici.

Iarna anului 1917—18 am petrecut-o în Lugoj, unde o fericită greșală de corespondență a regimentului meu a făcut să fiu dat uitării la bateria de depozit. Arestarea lui *Valer Branisce* și perchizițiile domiciliare care s-au pornit la frunzașii din Lugoj au avut drept efect să fiu trimis la front, prin ordin telegrafic, fiind calificat «suspect politic». Am ajuns la sfârșitul lunii februarie 1918 la front, între orașul Motta di Livenza și San Donna di Piave. În bateria la care am fost împărțit, două câte două tunuri erau grupate cam la o distanță de 50 de pași și între ele era săpat un bordei acoperit cu paie, în care am dormit o singură noapte. Ordonanța, finul meu, Ghinaci din Lugoj, se culcase în apropierea mea. În cursul acestei nopți diabolice, a trebuit de mai multe ori să sărim din paturi, nemaiputând deosebi bubuitul continuu al tunurilor noastre de exploziile obuzelor inamice, care cădeau împrejur. A doua zi mi-am mutat patul într-o casă părăsită de piatră a unui țăran italian, la vreo 20 m. de la baterie și am început adevărate tratative diplomatice cu comandamentul regimentului ca să scap de această linie infernală. Bunul meu comandant, un ceh cu sentimente favorabile românilor, folosindu-se de pretextul insuficienței mele pregătiri tehnice, mi-a îndeplinit, după 3 zile de front, dorința într-o măsură mai mare decât mă așteptam. După ce m-a mutat întâi la 2 km. în dosul bateriei, la antitren, m-am pomenit, cu o lună mai târziu, numit comandant al trenului regimentar, care era cu 6 km. mai îndărăt. De la această prudentă distanță, am participat la sângeroasa ofensivă din 15 iunie 1918, care s-a desfășurat pe întreg frontul italian. După această ultimă încercare de ofensivă zadarnică, ce a costat 150.000 de vieți omenești, a început descompunerea finală și agonia împărăției. Legăturile mele câștigate în Pola și la front cu ofițerii și medicii cehi mi-au înlesnit, două săptămâni mai târziu, mutarea din nou la Pola. Am regăsit cetatea cu toate simptomele unui început de prăbușire. Marina germană și cea austriacă au stat, pe tot timpul războiului, în contact prin telegrafia fără fir. Subofițerii telegrafiști, cei mai mulți cu sentimente comuniste, au organizat, încă la 26 octombrie 1918, la aceeași oră, o revoltă a marinarilor, care atât în Germania, cât și în Austria a avut, la început, un caracter curat bolșevic. La Pola, ofițerii cehi de rezervă și activi, cu soldați și marinari de naționalitate cehă, instruiți încă din timpul de pace prin organizațiile de Socoli, au isbutit să canalizeze revolta bolșevică spre o revoluție națională. Un subofițer român ardelean din marină, Virgil Seredan, a convocat, prin radio-telegrame, pe toți românii de pe vasele de război la o consfătuire. Cu acea ocazie, am organizat împreună garda românească din fosta armată austro-ungară. În același fel s-au constituit în gărzi cehii, iugoslavii și italienii. După câteva zile, cearta între italieni și iugoslavi a devenit,

însă, inevitabilă. Pentru a preîntâmpina agresiuni și încăierări inutile, am lansat o proclamație în numele gărzii române și am luat asupra noastră serviciul de poliție al orașului și paza celor mai importante instituții militare și maritime. Am înlesnit, astfel, prietenilor mei italieni din Pola, întrunirea ținută la 28 octombrie 1918, în teatrul municipal, deci cu 5 zile înainte de armistițiu, cu care ocazie s-a proclamat alipirea Polei și Istriei la Italia. Regele Italiei și-a exprimat mai târziu mulțumirea sa, într-o audiență acordată primarului dr. Stanica, pentru acest ajutor dat de marinarii români. La intrarea glorioasă a italienilor în Pola, garda românească, cu drapelul național în frunte, a participat la primirea lor solemnă, iar la serbarea ce a avut loc am ținut, în numele românilor, un discurs în trei limbi: italienește, franțuzește și românește, în care am salutat pe învingători și pe eliberatori. A urmat imnul regal român, intonat de muzica militară italienească. Amiralul Cagni ne-a pus la dispoziție un vapor, în care am îmbarcat pe toți românii, luând, prin Fiume – Zagreb, drumul spre patrie. Alt gest de mulțumire pentru serviciile aduse de bravii gardiști români n-am putut obține nici până azi de la frații italieni.

În România Mare

Activitatea gărzii marinarilor români din Pola m-a reținut, la front, vreo 10 zile mai mult decât pe alți prieteni, cari ajunseseră deja la vetrele lor. Am găsit Lugojul în plină fierbere, ocupat de o garnizoană sârbească, care ducea, în coloane fără sfârșit de trăsură, materialul bogat de război ce se găsea în depozitele militare din Lugoj. Valer Branisce, abia eliberat din închisoarea de la Seghedin, unde a stat 8 luni, părea încă obosit, sdrobot de cele îndurate. În fața problemelor extrem de complicate care cereau soluțiuni grabnice, lipsea încă mâna de fer a unui conducător în Banat. Conform hotărârii din armistițiul încheiat la Belgrad, administrația ungurească continua să funcționeze, rămânând în legătură cu Budapesta. I-a lipsit, totuși, puterea de a mai rezista elanului vulcanic al neamului românesc. Ea nu mai putea să oprească întrunirea de la 1 decembrie de la Alba-Iulia, unde s-a proclamat unirea tuturor românilor. Am participat la această memorabilă adunare, în calitate de notar al ședinței. Acolo am văzut, întâia oară, uniforme românești pe pământul dsrobot. Doi ofițeri români erau în sală. Veneau de la Iași cu Mihai Popovici¹. La 2 decembrie s-a constituit Consiliul Dirigent, cu care ocazie am fost ales secretar general la Resortul externelor, al cărui șef era Al. Vaida Voevod. Atrăgând atenția președintelui Iuliu Maniu, că s-au desemnat 4 delegați ca să prezinte Regelui hotărârile de la Alba-Iulia, fără să fie între ei niciun bănățean, dânsul a complectat această delegație cu două persoane încă, cu M. Popovici, ca fost quasi-ministru plenipotențiar al nostru pe lângă guvernul român în timpul războiului, la București și Iași, și cu mine, în calitate de secretar general al acestei delegațiuni și ca

¹ Mihai Popovici, om politic român din Transilvania. În 1916 a trecut în România și a intrat în armata română. A organizat corpul voluntarilor români în Moldova.

bănăţean. Am fost însărcinat imediat să întâmpin pe generalul Berthelot, care trecea chiar atunci Dunărea la Giurgiu, şi să-l invit ca să ocupe cu trupe franceze Ardealul şi Banatul şi să intervin ca să se schimbe linia de demarcaţiune trasă, aşa de nenorocit, pe valea Mureşului. La 3 decembrie, am şi plecat cu Mihai Popovici şi profesorul Bălan, actualul mitropolit, cu automobilul, întâi la Sibiu, unde ne-am apucat de instalarea primelor birouri pentru Consiliul Dirigent. Îndată ce au început să funcţioneze oficiile noastre în fostul comandament al corpului de armată, am pornit, cu un tren format dintr-o locomotivă şi 2 vagoane, însoţit de M. Popovici şi dr. Ionel Moga², prin pasul Turnu-Roşu, la Bucureşti. Acesta a fost primul tren care, după prăbuşirea monarhiei, a trecut Carpaţii, fără să mai găsească «vamă» între Vechiul Regat şi Ardeal. Dibuind la fiecare pas, trimiţând soldaţi cu făclii prin tuneluri şi examinând cu prudenţă podurile peste cari trebuia să trecem, am făcut 48 ore de la Sibiu la Bucureşti. În momentul intrării noastre în gara Bucureşti, se făcea chiar primirea mareşalului Fr. d'Espèrey în sunetele Marseillesei şi a imnului regal român. Ministru preşedinte era generalul Coandă³. El ne-a primit imediat, emoţionat până la lacrimi de venirea noastră, şi a luat în primire adresa prin care se notificau cele întâmplante la Alba-Iulia. Ne-a trimis să raportăm, mai pe larg, totul lui Ionel Brătianu. Mă voi feri de aici înainte de a face aprecieri de ordin politic şi voi înşira, doar, faptele şi întâmplările principale, aşa cum le-am văzut şi s-au petrecut. Poate mai târziu mă voi putea ocupa, mai pe larg şi în mod critic, de evenimentele şi oamenii cu cari am ajuns în contact şi cu cari am colaborat în anii ce au urmat.

Ionel Brătianu nu a fost mulţumit de felul cum s-a proclamat unirea la Alba-Iulia. I-a displăcut, îndeosebi, instituirea unui guvern special şi autonom în provinciile transcarpatine. „Nu are România guvern care să ia conducerea provinciilor alipite? Ce va zice străinătatea de această rezervă a voastră faţă de Bucureşti?” Acestea au fost cuvintele cu care ne-a întâmpinat. După ce am aranjat cu premierul Coandă modalitatea venirii şi primirii delegaţiei solemne transilvănene la Bucureşti, am plecat în calea ei la Braşov, de unde ne-am întors împreună a doua zi. La Ploieşti a trebuit să ne oprim îndelung. Nu ştiam motivul, dar, înainte de a ajunge în gara Bucureşti, aflăm că guvernul provizoriu al generalului Coandă a demisionat. Am fost întâmpinaţi de noul premier, Ionel Brătianu, şi de guvernul său. Delegaţia noastră, alcătuită din episcopii M. Cristea şi I. Hossu, din domnii Al. Vaida, Vasile Goldiş, Mihail Popovici şi cu mine, deasemenea şi secretarul particular al episcopului dr. Miron Cristea, dl. dr. Cornel Corneanu⁴, după o strălucită primire

² Ionel Moga, medic, n. în Sebeş. A studiat la Roma, Cluj şi Viena.

³ Constantin Coandă, general, a participat la războiul din 1916–1918, prim ministru al României (octombrie-noiembrie 1918.)

⁴ Cornel Corneanu, secretar al Consistoriului eparhial din Caransebeş, doctor în teologie. A fost organizatorul adunării naţionale din Caransebeş, membru al C.N.R. Caransebeş, membru al Marelui Sfat Naţional.

în gara București, tixită de lume imensă, a fost găzduită în vila din grădina palatului regal. De acolo am plecat la diferitele festivități. Momentul culminant a fost solemnitatea predării hotărârilor de la Alba-Iulia regelui Ferdinand. După câteva zile de serbări, vizite și convorbiri, Al. Vaida a fost numit ministru de stat. Unificându-se, prin decret-lege, cu Vechiul Regat, toate agendele armatei, externelor și ale siguranței ținând de provincia alipită, s-a convenit ca M. Popovici să fie numit consilier tehnic pe lângă ministerul internelor, iar eu la externe. Numaidecât, după sărbătorile Crăciunului, am fost însărcinat să organizez secțiunea transilvăneană pentru Conferința de pace de la Paris. Dintre colaboratori, numai unul a fost din Vechiul Regat, anume Ion Pillat⁵, nepotul lui Ion Brătianu, poetul bine cunoscut. A venit la Sibiu ca șef de cabinet pe lângă dl. Iuliu Maniu, făcând servicii mai ales de legătură cu personalități, cu care trebuia să se vorbească și să se facă corespondența în limba franceză. Prietenia noastră a rămas neschimbată în cursul anilor și e tot atât de sinceră și intimă și astăzi, ceea ce n-aș putea spune despre legăturile cu alți colaboratori ai mei transilvăneni. Ca o excepție trebuie să socot numai legăturile mele cu bănățeanul Traian Vuia, genialul inventator, prieten din copilărie, pe care l-am găsit la Paris, unde se afla din 1902, și pe care l-am cooptat la misiunea noastră în calitate de consilier. Cu un tren special am plecat din București spre Paris, în primele zile ale lui februarie 1919. Trenul mergea însă cu o încetineală feroce. În Vechiul Regat nu se găseau cărbuni și, ajungând în Banat, am putut, după o staționare de 4 ore, să punem trenul în mișcare spre Timișoara, numai amenințând cu arestarea pe șeful de gară din Orșova. La Lugoj ne-au ieșit în cale mii de țărani, cu steagurile și corurile lor. Pe peron era și mama mea, emoționată de evenimentele pe care a ajuns să le vadă și care îi apăreau ca adevărate minuni, împrejurul ei erau vechii și bunii mei prieteni lugojeni, cari mi-au urat succes în misiunea pe care o aveam de îndeplinit. În gara Lugoj, a fost întâmpinat și generalul Berthelot, cu o lună mai înainte, cu un elan de însuflețire, pe care numai lugojenii știu să-l desfășoare. Trenul nostru special ne-a dus pe linia Simplonului, cu viteză de melc. Până la Veneția ne-au trebuit vreo 3-4 zile. În Fiume am suferit o deziluzie. Ofițerii italieni, cari se aflau în gară, erau maghiarofili pronunțați și ne făceau reproșuri că vrem să luăm «Kolosvarul» de la unguri, unde există o universitate ungurească. După o odihnă de 2 zile în Veneția – unde, după un răstimp de câțiva ani, am văzut întâia oară pâine albă – în prăvălii bine asortate ne-am îmborsădit obiectele de toaletă, cumpărând săpun, apă de Colonia etc. Prin Milano – Turin am pornit, apoi, spre Paris, cu viteza obișnuită a trenului accelerat. Încercam, în sfârșit, sentimentul unei desrobiri, ieșind din zona de mizerie și privațiuni, în care am trăit tot timpul războiului, peste patru ani. În Franța, de-a lungul liniilor ferate, erau tabere de trupe americane și englezești, care stârneau admirația noastră pentru îmbrăcămintea și echipamentul lor excelent.

⁵ Ion Pillat, poet, deputat și senator liberal după război.

La conferinţa de pace din Paris

Am sosit la Paris în ziua de 15 februarie 1919, cu câteva zile după domnul I.I.C. Brătianu, şeful delegaţiunii româneşti. Brătianu făcuse, în drum, o vizită regelui Alexandru la Belgrad. La Paris, Brătianu locuia în palatul consulului Dreyfuss, pe Champs Elysee. Vaida, cu consilierii săi din noile provincii, stătea în apropiere, în Hotelul Powers. La Paris erau cu noi şi alţi reprezentanţi ai provinciilor. Pentru Basarabia Pelivan⁶, pentru Bucovina Flondor⁷, pentru Ardeal şi Banat: M. Şerban⁸, Gh. Crişan⁹, Voicu Niţescu¹⁰, Tr. Vuia, părintele I. Coltor¹¹, profesorul Popovici¹² şi Ion Pillat. Tinerii Ionel Mocsonyi¹³ şi V.V. Tilea¹⁴ făceau serviciu de secretari şi curieri diplomaţi. Mai târziu au venit pentru scurtă vreme domnii: Valer Branisce, ing. Moldovan, Iosif Blaga¹⁵. Avram Imbroane¹⁶ şi alţii.

Din complexul problemelor care priveau România, voi atinge numai câteva.

---

⁶ Ion Pelivan, om politic din Basarabia, fost ministru de externe în Moldova şi ministru de justiţie după 1918, membru al P.N.Ţ. şi deputat. A editat ziarul „Bessarabie”, *La Bessarabie sous le régime russe*, Paris, 1918; *L'union de la Bessarabie à la mère patrie*, 1919.

⁷ Iancu Flondor, om politic din Bucovina, preşedinte al Consiliului naţional şi şef al guvernului provizoriu din Bucovina, ministru al Bucovinei în guvernul Brătianu.

⁸ Mihai Şerban, om politic din Transilvania, doctor în drept. A fost delegat la conferinţa păcii pentru chestiunile economice, după unire profesor şi rector la Academia de agricultură din Cluj.

⁹ Gheorghe Crişan, om politic, studii de drept, avocat, secretar al C.N.R. Arad, delegat la Alba-Iulia, secretarul adunării naţionale de la Alba Iulia.

¹⁰ Voicu Niţescu, om politic şi ziarist, director la „Gazeta Transilvaniei”, director al ziarului „România Mare” (Bucureşti), organizator al corpului voluntarilor din Rusia, membru al Marelui Sfat Naţional, delegat la conferinţa păcii.

¹¹ Ioan Coltor, studii teologice la Blaj şi Roma, canonic la Blaj, profesor de teologie la Blaj.

¹² Gheorghe Popovici, profesor la Institutul teologic din Caransebeş, protopop ortodox al Lugojului. Participă la conferinţa păcii pentru problema Banatului. Publică memoriu cu privire la integralitatea Banatului.

¹³ Ionel Mocioni, a fost delegat să reprezinte Ardealul, Banatul şi Crişana la conferinţa păcii. A fost primul prefect al judeţului Caraş-Severin, numit în august 1920 în corpul diplomaţilor al României.

¹⁴ V.V. Tilea, avocat, secretarul delegaţiei române la conferinţa păcii; studii universitare la Bratislava, Viena, Cluj, Londra, doctor în drept, secretarul Consiliului Naţional Român din Viena, secretar al Conferinţei de pace de la Londra (1919–1922), ministrul României la Londra (1939–1940).

¹⁵ Iosif Blaga, profesor şi director la Liceul la Liceul Şaguna din Braşov, secretar la Societăţii pentru Fond de teatru român din Transilvania. Între 1916–1919 a părăsit în Moldova, Suedia, Norvegia, Franţa. La Paris a fost ales membru al Consiliului Naţional al Unităţii Române de la Paris. La conferinţa păcii a colaborat la redactarea hărţii etnografice a Banatului.

¹⁶ Avram Imbroane, ziarist bănăţean, redactor la „Drapelul” din Lugoj, a activat pentru organizarea voluntarilor români din Rusia, a redactat ziarele „Banatul”, „Banatul românesc”.

A trebuit înainte de orice să ajungem la o altă linie de demarcațiune între noi și unguri, decât cea trasă în convențiunea de armistițiu de la Belgrad. Ne-a reușit să împingem hotarul provizor și convențional de pe valea Mureșului în șesul Tisei. Generalul Coandă, dar mai ales șeful său de Stat major, colonelul Toma Dumitrescu¹⁷, a pledat, cu deplin succes, cauza României în fața comandanților interaliați la Versailles.

În chestia hotarului definitiv din Banat, dl. Brătianu a avut o desbatere contradictorie cu premierul sârb Veșnici, încă înaintea sosirii noastre. Atmosfera era deja formată. „*Trebuie să se dea ceva sârbilor, în fața Belgradului*”, au fost cuvintele, cu care ne-a întâmpinat Take Ionescu, care era deja de șase luni în Franța și Anglia. Cunoștea părerea factorilor hotărâtori.

În Comisia teritorială, Brătianu a susținut, cu magistrala sa elocință, teza integrității și indivizibilității Banatului. A invocat toate argumentele existente și mai ales promisiunea de a se atribui întreg Banatul României, promisiune făcută și semnată de marile puteri în tratatul de alianță de la Petrograd, înainte de intrarea în război a României, la 4 august 1916.

Tardieu¹⁸, președintele Comisiunii teritoriale, i-a pus la sfârșit încă o întrebare: „*Care ar fi în Banat o frontieră potrivită pentru România, în cazul când comisiunea ar fi de părerea că o parte va trebui să fie cedată Serbiei*”.

Brătianu a răspuns cu cuvintele memorabile: „*Niciodată nu voi semna un tratat care n-ar atribui României Banatul în întregime. Dacă însă comisiunea teritorială și Conferința de pace ar fi de altă părere, atunci să se tragă hotarul fără participarea României. Cu cât se va trage mai nefavorabil pentru România, cu atât va fi mai bine, căci istoria îmi va da dreptate.*”

Cu această declarație, care mi-am însemnat-o în carnetul meu încă în ședință, s-a încheiat, definitiv, orice discuție la Conferința de pace, în această chestiune de importanță așa de mare pentru noi.

Tot ce a urmat și tot ce s-a hotărât este făcut fără concursul nostru. Brătianu a rămas intransigent și de neînduplecat până la sfârșit. După ce ni s-a comunicat hotărârea cu privire la granița fixată în Banat, Brătianu a semnat doar tratatul cu Germania de la Versailles și a părăsit Conferința de pace. Tot așa de dârz și hotărât a fost Brătianu și pe chestiunea minorităților. A acceptat, în prealabil, orice regim pentru scutul minorităților, însă numai cu condițiunea ca toate puterile, mari și mici, să le admită deopotrivă. Dar nici cu această teză, atât de logică și de dreaptă, n-a putut să străbată. Amărât și desiluzionat de inconsecvența marilor aliați, Brătianu a părăsit Parisul.

¹⁷ Toma Dumitrescu, a fost delegat la conferința păcii în calitate de consilier pentru chestiuni militare.

¹⁸ André Tardieu, președintele Comisiei pentru revendicările românești, ziarist la „Le Temps”, a vizitat Bucureștiul în 1914 și a cerut României să acorde atenție Transilvaniei.

Acest spirit dinamic al epopeii întregirii neamului nu a ajuns să-și pună semnătura pe tratatele speciale de la Trianon și St. Germain, care privesc România.

A urmat o pauză penibilă în activitatea noastră. Felul cum a fost soluționată problema Banatului ne-a ținut într-o necurmată depresiune. Efectul eșecului nostru a fost dezastruos și în țară. Erau temeri de un conflict armat cu Serbia sau de o răsccoală în Banat. Guvernul provizoriu, de sub președinția generalului Văitoianu, nu ne trimitea niciun fel de instrucțiuni. Ne simțeam fără de stăpâni și fără de legătură cu țara. Vaida s-a hotărât să se întoarcă și el în țară, ca să examineze situația la fața locului. Am rămas la Paris șef responsabil, într-o situație politică haotică. Ca o surpriză, la care nu m-am așteptat, a venit numirea mea de subsecretar de stat la externe pe ziua de 1 noiembrie 1919. Noul ministru de externe Mișu¹⁹, al cărui colaborator zilnic am fost câteva luni la Conferința de pace, nu prea era de acord cu felul cum am făcut unirea. El nu admitea Consiliul Dirigent. Îl considera ca un organism republican în sânul unei monarhii. Ideea lui era de a se crea subsecretariate de stat cu transilvăneni pe lângă fiecare minister. Și, de vreme ce voia să-și manifeste simpatia față de colaboratorul său, a pus în practică teoriile sale. Așa am ajuns eu primul subsecretar de stat, demnitate care până atunci nu a fost cunoscută în România, deși Constituția veche o prevedea. De atunci încoaci subsecretariatul de stat a devenit o slujbă foarte dorită.

Întoarcerea lui Vaida la Paris, ca președinte de Consiliu și prim delegat la Conferința de pace, a deschis perspective noi pentru România. Fiind numit și eu delegat al României, împreună cu noii mei colegi, d-nii Ion Cantacuzino²⁰ și Dem. Ghyska²¹, am putut constata repede că de un Banat integral nu mai poate fi vorba. Bătrânul Clemenceau și Poincaré, Președintele Republicii ne-a spus-o răspicat în audiențele ce le-am avut la ei. Totuși, în speranța că vom mai putea obține o rectificare a frontierei, am întocmit două hărți, în care am arătat că «hotarul Deliblatei», cu linia ferată Timișoara-Baziaș, dată României, am fi dispuși s-o acceptăm.

Cu tânărul Ionel Lugoșianu²², noul colaborator, pe care l-am găsit la Paris, trecându-și teza de doctorat în drept, recomandat de Ionel Pillat, la întoarcerea sa

---

¹⁹ Nicolae Mișu (1858–1924), diplomat, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Constantinopol (1911–1912), la Londra (1912–1919), delegat plenipotențiar la conferința păcii de la Paris.

²⁰ Ioan Cantacuzino (1863–1934), academician, medic, microbiolog, profesor universitar, fondator al școlii românești de imunologie și patologie experimentală. A semnat în numele României, împreună cu Nicolae Titulescu, tratatul de la Trianon.

²¹ Dimitrie Ghica, n. 1875 la Istanbul, absolvent al Școlii de științe politice din Paris, licențiat în drept, ministru plenipotențiar la Paris și delegat la Conferința păcii, secretar general al Ministerului afacerilor externe (1926–1929), ministru plenipotențiar în Italia (1928–1931), ministru de externe (1931–1932), ministru plenipotențiar în Italia (1932–1935), Bruxelles (1933).

²² Ion Lugoșianu, șef de cabinet al primului ministru Al. Vaida Voevod (1919–1920), consilier tehnic al delegației României la conferința păcii, diplomat, ministru plenipotențiar al României în Italia (1933–1937).

în țară, am început a aduna materialul documentar cu privire la soluționarea celor două probleme, rămase deschise: Basarabia și rectificarea hotarului în Banat.

Vaida cu colaboratorii săi a trecut de două ori Canalul Mânecii pentru a pune la punct aceste probleme. Consiliul suprem se mutase la Londra.

Întâia dată l-am însoțit și eu. A doua oară nu eram în Paris la data plecării sale. Am fost însărcinat să procur niște fonduri la Roma, pentru schimbul valurilor necesare studenților. Când m-am întors la Paris, Vaida era încă la Londra. Am găsit pe biroul meu telegrama, prin care mă anunța că a câștigat Basarabia în întregime și mă invita la dânsul. Tocmai în momentul când ceream o legătură telefonică ca să-i vorbesc lui Vaida, primii de la București o telegramă, care îmi anunța căderea guvernului Vaida și lista noului consiliu de miniștri, alcătuit sub președinția generalului Averescu. În momentul acela mi s-a și dat legătură telefonică cu Vaida, dar n-am putut să-i comunic altceva, decât căderea. Această comunicare era de două ori penibilă pentru mine: întâi, fiindcă prim-ministrul de până aci îmi era prieten, și al doilea, fiindcă el nu repurtase decât succese. În mijlocul realizărilor celor mai importante pentru România, Vaida a trebuit să părăsească câmpul de luptă, fără a se mai putea ocupa de problema Banatului. M-am înțeles cu Vaida, la plecarea sa din Paris, să rămân la Conferința păcii până după semnarea tratatului de pace cu Ungaria. În primăvara anului 1920, intră în arena politicii internaționale genialul Nicolae Titulescu²³, ca prim-delegat român la Conferința de pace. De atunci până astăzi el s-a tot înălțat, creându-și o situație și un prestigiu mondial, pe care, până acum, niciun alt om politic român nu și l-a cucerit. La Spaa, unde am stat o lună cu dânsul, am avut întâia ocazie să-i cunosc, la desbaterile unei comisiuni ale Conferinței de pace, dialectica strălucită și puterea de argumentație fără pereche.

Întors în țară, am raportat regelui Ferdinand despre activitatea secțiunii provinciilor alipite de sub conducerea lui Vaida. Înainte de a pleca, regele și-a exprimat dorința să intru în corpul diplomatic, pentru ca să fie și un ministru plenipotențiar din noile provincii.

Cu numirea mea ca ministru plenipotențiar în primăvara anului 1921, începe perioada ultimă a activității mele. Prea este apropiată și prea în legătură cu oamenii în viață și cu evenimentele în valul cărora trăim, ca să le pot semnala altfel, decât în fuga condeiului.

În guvernul prezidat de Take Ionescu, am fost delegat din partea Partidului Național, ca ministru pentru Ardeal și Banat, întâiul ministru bănățean într-un guvern al României Mari.

A urmat o disponibilitate de cinci ani, în care răstimp am fost de două ori deputat, ales în județul meu natal cap de listă. Întorcându-se în țară și Ionel Lugoșianu, ne-am instalat ca avocați la București, luând în garsoniera noastră mai târziu și pe Iuliu Maniu.

²³ Nicolae Titulescu, profesor universitar, membru al Academiei Române, diplomat, ambasador la Londra (1921–1927), ministru de externe 1927–1928, 1932–1934, 1934–1936.

În iarna anului 1927, dl. Titulescu a făcut apel la mine să primesc postul de ministru plenipotențiar în cele trei state A.B.C. (Argentina, Brasilia și Chili) din America de Sud, unde, până atunci, România nu avusese misiuni diplomatice, cu toate că statele acestea creșteau ca însemnătate, atât în concertul mondial, cât și la Liga Națiunilor. La 25 aprilie 1928, am pus piciorul pe pământ sud-american, la Rio de Janeiro, după ce am trecut, ca primul ministru român, Ecuatorul cu steagul țării pe catargul vaporului. Am instalat legațiunea în Rio de Janeiro, ca sediu central pentru misiunea mea sud-americană. Pe când mă pregăteam să-mi prezint scrisorile de acreditare și la Buenos-Aires și Santiago, mi-a venit știrea că s-a schimbat guvernul și că mi se vor da alte însărcinări. În iunie 1929, am luat în primire legațiunea de la Vatican, unde mă aștepta punerea la punct a ultimelor acorduri pentru a se putea executa Concordatul deja încheiat²⁴. Cu bătrânul cardinal Gaspari²⁵ am semnat schimbul de ratificări. Cu noul cardinal secretar de stat Pacelli nu mi-au mai rămas decât discuțiunile împrejurul unor puncte nelămurite din Concordat.

La 1 februarie 1930, am fost mutat la Viena. De când sunt aici am trecut prin două revoluțiuni, una socialistă, alta nazistă, cu asasinarea cancelarului Dollfuss.²⁶ Austria, cu problemele sale așa de multiple și complexe, dintre care unele de interes internațional, a devenit în ultimii ani zona cea mai nevralgică a Europei.

Toată generația noastră «de trecere», de la dominațiunea habsburgică la libertatea și unitatea națională de astăzi, a trăit epoca cea mai interesantă a neamului românesc. Puțini însă au ajuns, în cursul acestor ani, în situațiuni atât de variate, ca și mine, cu întâmplări și coincidențe atât de ciudate. Multe din peripețiile vieții mele se datoresc vremurilor. Cât privește drumul interior al vieții mele, pe acesta îl datoresc, în întregime, părinților mei, fără de a căror grijă, îndrumare și creștere în spirit național, nu aș fi avut nici pregătirea, nici puterea morală necesară ca să fac față multiplelor însărcinări. Lor le închin aceste amintiri, cu vecinică și pioasă recunoștință.

Viena, Legațiunea României, la 1 decembrie 1935

Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, 1936, pp. 12–23.

---

²⁴ Caius Brediceanu a fost ambasador la Vatican (1929–1930), apoi în Austria (1930–1936).

²⁵ Pietro Gasparini (1852–1934), studii teologice la Roma, doctor în teologie, filosofie și drept, profesor de drept canonic la Ateneul pontifical Roman „S. Apollinare” din Roma, la Institutul catolic din Paris, secretar al congregației pentru Afacerile Ecclesiastice Extraordinare, cardinal din 1917, trezorier al Sacrului Colegiu al cardinalilor, secretar de stat (1914–1930).

²⁶ Engelbert Dollfuss (1892–1934), om politic austriac, lider al Partidului Social-Creștin, cancelar al Austriei (1932–1934), asasinat la Viena de naștii austrieci.

16. Memoriile unui preot bătrân

În timpul războiului, atât cei de pe front, îngropați în tranșee, cât mai ales cei din spitale aveau nevoie de ceva de citit. Noi nu fuseserăm pregătiți pentru așa ceva. Stăpânirea străină! Puținele gazete pentru popor se răriseră de tot. Din România nu putea veni nimic (*Neamul românesc* al lui Iorga venea cu capul schimbat în *Gazeta Jiului*, ca și alte publicații – până s-a descoperit trenul!). Cât de căutată era lectura aceasta pentru popor, s-a arătat într-un articol semnat de Al. Lupean: el l-a văzut pe tipograful Anca desfăcând o ladă cu o cărticică, *Noua epistolie*, despre care se spunea că îl poate proteja de glonț pe cel ce-o poartă asupra sa. Cine nu crede, poată să lege cărticica de grumazul unui câine și să puște după el; va vedea că glonțul nu-l nimereste!

Impresionat de aceste expuneri, am publicat în *Cuvântul Adevărului* un articol „despre cea mai arzătoare lipsă”. Ca răspuns, am primit de la episcopul Radu următoarele rânduri:

„Clarissime frate, am primit la timpul său broșura „Planuri pentru studiul (recte: propunerea! nb) religiunii” ce mi-ai trimis. Broșura se va vesti clerului diecezan în unul din Circularele¹ proxime.

Aici țin a-Ți aduce mulțumirile mele ferbinți pentru trimiterea ei și totodată a-Ți gratula la succesele literare – și care dee Dumnezeu să fie tot mai mari.

În merit eu aș dori să văd publicat la noi un Catehism combinat cu Istoria biblică, din care tinerii să învețe cele ale sfintei noastre religiuni mai mult în mod novativ, decât după învechitul calapod al întrebărilor și răspunsurilor. Conduc de această idee², am sugerat

---

¹ Pe vremuri, episcopiile noastre își trimiteau ordinele scrise cu mâna la protopopi, iar aceștia le făceau să „circule” de la parohie la parohie, unde se recopiau într-un registru. Mai apoi s-au dat de la episcopii tipărite sub numele de „Circular” (în care se adunau mai multe ordine și comunicări). Frențiu – iarăși o inovație! – a înființat în Lugoj în 1913 „Foaia Oficioasă a Diecezei Lugojuului”, pe care în 1920 a rebotezat-o „Sionul românesc, foaie oficială a...”. La Baia Mare, episcopul Rusu i-a zis „buletinul eparhial” în loc de „circular”.

² Iată deci că omul avea și el preocupări catehetice și încă foarte bune, dar nu s-a pretat la nicio acțiune. Ideea lui a fost realizată pentru clasele primare I-II prin catehismul tipărit la

fratelui protopop Genț introducerea unei bune părți din catehism în cartea de rugăciuni³. Îmi place a ști că în parte chiar acestei „inovațiuni” se datorește marele succes al cărții însăși.

Adaug mai departe acilea, că Statutele societății „S.Unire” de mult sunt gata și aprobate și din partea E. Sale Mitropolitului. Mai întâi însă Hajdudorog⁴, apoi acuma „Războiul” sunt cauza de se întârzie constituirea societății. Dar ca și întru aceea să se facă un început oarecare, cu poșta de azi trimit P. Sale Episcopului Lugojului capitalul de 500 coroane dorit din partea celor de la Sf. Mănăstire pentru începerea propagandei cu scrieri populare. După cum știm, în literatura germană se află o mare mulțime de asemenea cărțițele, așa că chiar și numai prin traducerea din acelea s-ar face mare serviciu cauzei. După acestea am rămas, Clarissime frate, cu osebită iubire. Episcop Dum. Radu, Oradea mare, 30 nov. 1915”.

Banii au fost trimiși de la Lugoj la Vulcan și eu a trebuit să mă pun pe lucru. Am contemplat scoaterea unor broșuri lunare cu conținut variat, de ordin religios, sub titlul Calea Vieții. Prislopul a lăsat totul în sarcina mea: redacție, administrație, expediție. La aceasta din urmă, până am stat la Vulcan, m-a ajutat absolut gratis, scriind adresele, învățătorul Bucur Voin.

Blaj în 1913 (după autori străini), iar pentru clasele superioare (cu istoria biblică întregă) abia după 20 de ani (pe cât știu eu) prin *Der Kath[olische] Religionsunterricht in der Grundschule* (pentru școlile din Bavaria) de I.Burger, München 1933, 2 vol.

³ *Mângâierea creștinului* de Ioan Genț (Oradea, 1905), 486 pp., a fost la noi prima carte de rugăciuni ce, pe lângă bogatul material luat mai ales din cărțile liturgice orientale, avea și instrucțiuni catehetice. În format potrivit (de buzunar), în legătură luxoasă, ea a ajuns curând la mai multe ediții.

⁴ Marea luptă a rutenilor maghiarizați pentru liturghia maghiară s-a terminat în 1912 prin înființarea de către Sfântul Scaun a episcopiei greco-catolice de Hajdudrog. Până a trăit Papa Leo XIII și a avut ca secretar de stat pe cardinalul Rampolla (care cunoștea stările din Austro-Ungaria și odată a ridicat cuvântul în favoarea polonezilor oprimați – chiar pentru aceea la alegerea noului Papă, Viena a dat „veto” împotriva lui Rampolla), acțiunea nu a reușit. A reușit sub Pius X cu cardinalul secretar de stat Merry del Vaat, un spaniol crescut în Anglia, care nu avea idee de ce este în Europa Centrală. E drept că și guvernul maghiar a schimbat macazul. De unde până aci se cerea liturgic maghiara, acum s-a oferit Romei înființarea unei noi episcopii gr[eco-] cat[olice]. Roma a aprobat-o cu condiția ca limba liturgică să fie cea veche – greaca. Mai târziu Papa a declarat că a fost înșelat. Episcopii noștri știau despre ce e vorba și ar fi trebuit să meargă toți la Roma să intervină personal, cum au făcut-o în 1940 după Dictatul de la Viena, când maghiarii căutau să atașeze la Hajdudrog parohiile din Ardeal, scoase din cadrele acelei dieceze. Dar n-au făcut-o, pentru a nu supăra guvernul din Budapesta. Mitropolitul Mihali a trimis la Roma pe canonicul Vasile Suciu (mitropolitul de mai târziu), pe care – cum ne povestește el mai târziu – cardinalul secretar de stat l-a aranjat într-un mod foarte autoritar!

Am trimis un aviz la toate parohiile, cerându-le abonamente. Răspunsurile nu au întârziat să vină, cu un număr frumos de abonamente (până la 50 de exemplare în unele parohii). Dar vai, ce muncă grea a fost să răspund la încrederea ce și-a pus lumea în întreprinderea mea!

Principala greutate a fost tiparul. Un rău-înțeles naționalism făcuse să se răspândească la noi lozinca: nu tipărim nimic decât la tipografia românești! (Din acest motiv, până și invitațiile la nunta mea, aduse de la Viena, le-am trimis la Blaj pentru tipar.) Eu aveam la Petroșani tipografia Figului, trecută apoi în mâinile românului Teodor Muntean, la care am tipărit în 1912 Pocăiții. N-aveam decât să mă duc la acesta. Totuși am mers la Arad la tipografia partidului național, „Concordia”, al cărui director era Vasile Goldiș, ministrul de mai târziu, pe atunci secretar consistorial. Lucrarea – fiind de ordin religios și ei fiind ortodocși – nu mi-a fost primită decât după ce am obținut aprobarea lui personală. Am lăsat manuscrisele la tânărul Ion Olgoțel, care lucra la ziarul Românu – anticipându-i cuvenita remunerație –, urmând ca el să le aranjeze la tipar, să facă corectura, revizia și să-mi expedieze revista.

Cu o cale am făcut vizita la R. Ciorogar, pe atunci directorul seminarului, mai târziu episcop la Oradea, și episcopului Ignatie Pop, arătându-le ambilor că întreprinderea noastră literară înțelege să facă educație religioasă poporului și pentru a se apăra în fața propagandei sectare – ceea ce ei au găsit binevenit⁵.

Venind acasă, așteptam cu nerăbdare revista. Îmi închipuiam că pe la Anul Nou o voi putea expedia abonaților. Trece Crăciunul, trece Anul Nou și nu-mi vine nimica. Îi tot scriu lui Olgoțel, niciun răspuns. Spre sfârșitul lui ianuarie, trecând pe la gară, văd în mâna șefului o broșură Calea Vieții. „– Cum a ajuns asta la Dv., când eu o aștept de atâta vreme?! – Mă rog, zice el, a venit pe o adresă necunoscută nouă (fusesse adresată „Redacției Calea Vieții”) și am văzut că e vorba de imprimate românești; am desfăcut lada și chiar voiam să o trimitem la Petroșani la poliția de frontieră, să vadă ce conțin.” I-am arătat despre ce e vorba și am reușit să-mi scot și să-mi expediez marfa.

Dar cu nr. 2 m-am mutat la Cluj la tipografia lui P. Bariț. I-am făcut învelitoare (copertă) cu clișeu frumos, am căutat să dau ilustrații, așa încât revista mea a luat cu totul altă înfățișare. Mi s-au înmulțit colaboratorii. În numărul de Paști am primit un articol scris chiar de episcopul Frențiu.

---

⁵ Ignatie Pop, din călugăr simplu a ajuns episcop pe vremea rivalității dintre arhimandriții Hamsea și Mangra, alegerea acestuia din urmă nefiind aprobată de guvernul maghiar, el fiind pe atunci un mare naționalist. Mai târziu s-a dat de partea ungarilor și, cu ajutorul guvernului, a fost ales în 1916 mitropolit la Sibiu. După prăbușirea Austro-Ungariei, în toamna anului 1918, a fost găsit mort la un hotel din Budapesta. Ignatie Pop mi-a spus mie: „Eu n-am fost crescut de episcop la școli înalte ca voi, – dar, dacă m-au făcut, a trebuit să învăț.” Era o figură interesantă, de o naturaletă uimitoare, făcându-se multe glume pe socoteala lui.

S-a întâmplat să ne supărăm și eu și Bariț din cauză că în numărul din mai a introdus de la sine o foarte nepotrivită poezie, pe care a trebuit să o lipim cu hârtie albă. M-am mutat la Orăștie, la tipografia lui Moța, trecută pe numele lui Ciontea. Atunci am văzut că, dacă după fuga lui Moța în România – eu eram la Orăștie – aș fi putut intra în moștenirea gazetei Libertatea cu tot aparatul ei, aș fi avut un teren de muncă minunat și mai ușor decât cum a fost mai târziu la Comloș. Numărul pe septembrie-decembrie 1916, scos în timpul refugiului la Bătania⁶ – despre care voi scrie mai târziu –, l-am tipărit iarăși la „Concordia” din Arad, unde am continuat a scoate Calea Vieții ca gazetă săptămânală, începând cu 1 ianuarie 1917.

La scoaterea ei în formă de gazetă săptămânală m-a îndemnat împrejurarea că, încetând la Orăștie mult răspândita gazetă Libertatea și celelalte gazete românești din Ardeal – a continuat să apară Drapelul lui Braniște la Lugoj, dar acesta nu era pentru popor – lumea noastră, atât la sate cât și la fronturi, avea nevoie de o gazetă.

Cineva mi-a cerut să public și un program al gazetei, ceea ce am și făcut într-unul din primele numere ale anului 1917, schițând problemele de ordin religios-moral și cultural ale unei gazete creștine. Atâta le-a trebuit celor de la Arad – care, în trecerea mea forțată la Bătania, apoi în așezarea mea la Comloș, au văzut ceva planificat pentru o acțiune de răsturnare a ortodoxiei în Banat-Crișana – zic, atâta le-a trebuit ca să se alarmeze și să mă atace prin Ciorogar în a lor Biserică și Școală. Primind replica cuvenită, mi-au trimis spre publicare un răspuns pe care eu am refuzat să-l public. M-au somat prin avocatul lor. Le-am arătat că, conform legii de presă, nu sunt obligat la publicarea răspunsului lor, fiindcă a intrat după 30 de zile de la apariția articolului la care se răspunde. Atunci, Ciorogar a încheiat discuția cu niște injurii la adresa mea.

Am început să scot și broșuri, seria Cărțile poporului, din care au apărut în total 20 de numere. Nu mai puțin m-am îngrijit să dau poporului și calendare. Pe anul 1917, am scos împreună cu G. Todică, la Orăștie, Calendarul Interesant. Pe 1918 și 1919, am scos la Comloș câte un calendar, redactat în mod absolut onorific, de Ion Grigorescu și Traian A. Pinteru de la Beiuș. Cu cel de pe 1919 am ieșit mai rău la cale, fiind scos la tipografie la Arad, eu fiind la Comloș sub ocupație sârbească, iar Ardealul fiind sub ocupație românească. De expediat, l-am cam expediat tot eu, dar contravaloarea nu am mai recuperat-o, chiar dacă broșura a ajuns la destinație. M-a despăgubit întrucâtva episcopul Frențiu în 1920 cu niște liturghii. Blajul chiar mi-a oferit odată 500 coroane pentru gazeta, broșurile și calendarul trimise ca lectură la soldați.

---

⁶ În toamna anului 1916, după domolirea stărilor pe Valea Jiului, Mili (Emilia, soția lui N.B. – nota mea, P.B.) a mers de la Bătania la Vulcan să vadă ce a mai rămas din casa noastră. La întoarcere, ea mi-a adus registrele gazetei, nu fără oarecare resentimente, fiindcă cu aceeași oboseală ar fi putut aduce lucruri de-ale casei și îmbrăcăminte. Dar eu m-am simțit dator să continui opera la care m-am angajat și pentru care mulți trimiseseră abonamentul pe anul întreg!

Gazeta a luat un avânt deosebit. De la tirajul de 2000, cu cât a început, a ajuns la 6000. Am răspândit-o cu adresele primite de la Orăștie ale gazetei Libertatea și grație împrejurărilor arătate mai sus (lipsa altor gazete). S-a sesizat și ortodoxia: au început să scoată două gazete populare – una la Caransebeș (Corneanu) și alta la Sibiu (Dragomir et Co). Ca ultimă lovitură, în vara anului 1917, Goldiș a oprit tipărirea gazetei mele la „Concordia”. Am trecut la tipografia evreiască Arad és Vidélec. Pot spune că evreii s-au purtat foarte cinstit, atât aici, cât și la Budapesta, de unde îmi aduceau hârtia, ea fiind contingentată din cauza războiului. De altfel, îmi povestea și iezuitul P. Biró, redactorul gazetei religioase de mare tiraj (60.000 exemplare), că numai la evrei a găsit bunăvoință.

Este de înțeles că la Comloș administrația aceasta literară dădea mult de lucru. Lucram cu două domnișoare la birou. La Arad, corectura și revizia o făcea I. Costa, un fost profesor la școala normală ortodoxă, dat afară nu știu pentru ce motive – pare că pentru ideile lui progresiste: era socialist convins. Iar expediția gazetei, cu adresele șapirografiate la Comloș, cădea în seama tipografiei. Eu am introdus pentru prima oară în Ungaria ca adresele să nu fie scrise pe bandă de jur împrejur, ci lipite simplu pe gazetă, cum am văzut că se face în România. M-am înțeles cu poșta de la Arad, care a acceptat inovația.

Nu știu cum am contemplat atunci înființarea unei tipografii proprii și a unei societăți literare. Văd numai că m-am adresat lui Iacob Radu și el mi-a răspuns cu scrisoarea anexată:

„Oradea Mare la 22 Aprilie 1918

Mult Onor. și Clarissime Frate,

Am primit scrisoarea din 17 l.c. și jurisdicția cerută s-a dat trimitându-se direct la oficiul parohial din Nădlac.

Îmi pare rău că ai ajuns la necaz cu tipografia, dar în ziua de azi nu este de mirat; eu am fost în persoană la Gherla și editorul Anca mi-a promis că în scurtă vreme îmi face ofertă avantajoasă pentru tipărirea cărții lui Clain și au trecut 3 săptămâni fără să-mi scrie nimic. Acum nici nu mai încerc nicăiri fără să aștept vremuri mai bune.

Pentru C[alea] V[ieții] cred că numai în Lugoj ai putea afla vreo tipografie, pre care doară o ai putea momi cedându-i ceva din cele una sută mii coli de hârtie de care de sigur că cu toate duc lipsă; probează de ex. la Guttenberg care se află în palatul institutului „Poporul”.

Mergerea Dtale la Orăștie și acvirarea tipografiei lui Moța, poate ușor de câștigat fiind fără de stăpân și confiscată, ar fi la tot cazul avantajoasă întreprinderii, dar la aceasta se cere timp mai îndelungat și ar fi pagubă să se întrerupă apariția publicațiunilor, atât de mult folos poporului dornic poate mai mult ca ori și când de lectură.

Ideea înființării unei societăți comerciale pe acții spre scopul editării foaiei și a unei biblioteci populare este plausibilă, dar să se facă calcul real, capitalul să fie mic numai cât e de lipsă și acțiunile de cel mult 25 cor[oaane] una ca să nu se sperie oamenii. Eventual s-ar putea face în legătură cu librăria dieezană din Lugoj, căreia aud că îi merge bine. Gândul

la viitoarea Unire nu poate fi piedecă la înfiinţarea societăţii, căci dacă îi va merge bine uşor o va prelua, iar de îi va merge rău singură se va preda şi se va mântui ce se va putea. Din partea mea ca totdeauna şi acum sunt gata spre ajutorul ce îmi stă în putinţă.

Cu frăţească salutare

Dr. Iacob Radu

Canonice, prelat papal"

Noroc că protopia nu-mi dădea mult de lucru, fiind compusă doar din şase parohii. Aşa puteam să plec în multele călătorii la Arad şi la Budapesta. La Arad aveam o legătură mizerabilă: câte un singur tren la şi de la Arad, care pleca seara de la Kikinda şi Comloş, trenurile se întâlneau la Periam, unde – împreună cu trenurile Timişoara-Vâlcani şi viceversa – aşteptau până dimineaţa la 3-4, când plecau fiecare în direcţia lui. Pentru Arad, aveai să petreci două nopţi în Periam, într-o gară mică, ticsită de călători, cu o cârciumă în apropiere şi cu un hotel murdar. La Pesta călătoria era mai uşoară, dar era greu cu hotelurile: nu se găseau camere şi chiar şi cele care se găseau erau murdare şi pline de insecte. De multe ori, poştaşul te trimitea la o casă particulară, unde găseai mai mult confort. Erau şi paturi prin holuri, pe coridoare, prin subsoluri. Am dormit la particulari şi la Timişoara, Cluj sau Sibiu, ba, încă şi în 1920, la Bucureşti.

Despre Comloş ca centru literar în anii 1917-19 am publicat un articol în gazeta *Suflet Nou* (Comloş) în august 1936.

S-ar înşela mult cine ar crede că din partea superiorilor bisericeşti am avut ceva mulţumire. M-aş fi aşteptat ca cel puţin să sprijine publicaţia prin abonamentul lor. Odată am pus restanţierilor câte o hârtiuţă în gazetă, cerându-le să-mi trimită abonamentul. Florian Stan, prepozit la Oradea, mi-a scris că el nu a abonat foaia, nici nu o primeşte (adică nu-i vine), ce să-mi plătească? I-am răspuns prin poştă redacţiei, arătând pentru ce am crezut de cuviinţă să-i trimit foaia şi atrăgând atenţia asupra faptului că primeşte gazeta din moment ce a răspuns la o cerere de plată publicată acolo. M-am trezit cu o admoniţie din partea episcopiei Lugoj, pe motiv că am făcut de ruşine pe un demnitar bisericesc. Din partea Blajului – numai ce s-au potolit stările din Ardeal şi a reapărut *Cultura Creştină* a lui Rusu – am primit mici împunsături şi un avertisment: să nu se prea comercializeze Comloşul! Comercializare? Când eu lucram ca un bou şi mă luptam cu atâtea greutăţi!

Totuşi, importanţa operei mele a fost apreciată la Blaj de doi oameni, care vedeau şi greutăţile tehnice cu care se prezenta gazeta (multe greşeli de tipar, tipografia fără caractere româneşti) şi care aveau ambiţii să ajute. Cu ocazia alegerii de mitropolit în vara anului 1918, tânărul profesor Iuliu Maior mi-a propus să le predau gazeta, lui şi lui Al. Lupean, menţinându-i titlul şi figurând eu ca fondatorul ei. Chestiunea a rămas în studiu, iar revoluţia din toamna anului 1918 şi ocupaţia sârbească a Banatului au rupt legătura dintre noi. La sfârşitul aceluia an, gazeta mea a încetat să mai apară, iar la Blaj, inaugurându-se stăpânirea românească.

că, *Unirea* a început să apară zilnic, iar cei doi prieteni au scos *Unirea Poporului*, pe care Iuliu Maior a dus-o la frumoasă dezvoltare, scoțând și o serie de broșuri pentru luminarea poporului.

Ultimul număr a fost acela cu hotărârile adunării de la Alba-Iulia, unde am fost și eu. Legătura dintre Arad și Ardeal fiind întreruptă, am luat întreg stocul cu mine, să-l expediez de la Comloș. Pe tren, nu știu la care gară, am trecut să văd ceva în alt vagon. Când m-am reîntors, pachetul meu cu gazeta nu mai era; întreb ce s-a întâmplat cu el. Mi se arată fereastra. Uitându-mă afară, văd jos pachetul meu și un soldat lângă el. Trenul s-a pus în mișcare și am scăpat cu atâta. Ce se întâmplase? În absența mea, o femeie sârboaică a chemat santinela sârbă din gară și i-a arătat că acolo sunt ceva imprimate românești. El a dat jos pachetul, dar, înainte de a mă fi găsit pe mine, trenul a plecat. Așa a rămas neexpediat acest număr, care, și dacă l-aș fi dat la poștă, puțin probabil să fi ajuns la destinație, fiindcă la frontieră se arunca tot conținutul vagonului poștal. Munți de poștă dinspre Seghedin se ridicau la Szöreg!

Dar în ultimul număr eu anunțam deja că, în anul viitor, *Calea Vieții* va apare iarăși în broșuri lunare. Dar totul s-a oprit. La Lugoj au mai scos un număr din *Cărțile Poporului*: lucrarea regretatului Zaharia Pop, „Măria Sa Vinarsul”.

REFUGIUL LA BĂTANIA

Terminată istoria cu acțiunea literară *Calea Vieții*, să ne reîntoarcem la Vulcan.

De la începutul războiului, lumea de pe Valea Jiului se tot aștepta la o acțiune a României. Cu groază se gândeau la ea cei de alt neam; noi românii o priveam cu interes. Am expus aceste lucruri mai pe larg în lucrarea *Valea Jiului de altă dată*, dar mai ales în seria de articole publicate în 1926 în *Gazeta Jiului* sub titlul *Acum zece ani*. Voi reproduce câte ceva din ce am scris atunci, cu regretul că nu mai am decât frânturi; cine vrea, găsește gazeta la biblioteca Academiei.

Va fi la mintea oricui că, de la începutul războiului, viața noastră, a puținilor intelectuali români de pe Jiu, a fost o neîntreruptă mizerie. Nu atât mizerii fizice, cât mizerii morale. Dacă și până aci, a fi preot și învățător român pe Valea Jiului – de cei doi-trei ingineri sau funcționari administrativi nici nu mai vorbesc – însemna a fi un veșnic spin în calea unei politici care, alături de scopuri economice, urmărea înlăturarea culturală a elementului dominant, ca prin aceasta să se introducă un ic puternic între Ardealul românesc și România liberă – cu izbucnirea războiului mondial, a fi român aici la frontieră nu însemna altceva decât a fi sub o continuă bănuială, supraveghere și osândă. Anumite elemente, care în loc de a-și vedea de treabă credeau că au menirea de a asigura mai mult „ideea de stat” de atunci, erau în largul lor! Cum au dispărut și ele, odată cu ideea pe care o reprezentau!

Amintesc numai anumite momente.

Abia înființasem – dacă nu mă înșel, în 1911 – despărțământul Jiu al „Asociației”. În 1914, într-o ședință a comitetului ținută la Petroșani, am hotărât a ține adunarea generală peste câteva săptămâni, tot acolo, în legătură cu o petrecere românească. După ședință, ne găseam în cafeneaua Berger, așteptând vremea trenului. La un moment dat, ediții speciale ale gazetei locale *Petroszény és Vidéke* anunță cu litere mari catastrofa de la Sarajevo. Deodată s-a schimbat toată atmosfera...

Peste 3 săptămâni, conform planului de mai înainte, am aranjat o frumoasă excursie românească pe Parâng. Invitasem pe părintele Dăianu de la Cluj, pe părintele Leo Manu, superiorul mănăstirii Prislop; de pe Jiu au luat parte părintele Zugrav, subsemnatul, decedatul Iuliu Pop, fiul farmacistului din Vulcan și nu mai știu dacă au mai fost și alții. La reîntoarcere, seara, în gara Petroșani, ne întâmpină fratele I. Duma cu vestea: „S-a făcut demersul la Belgrad în formă de ultimă”. Altă emoție!...

Peste câteva zile ne întâlnim la Petroșani la adunarea „Astrei” și la petrecere. Dar totul era în fierbere, se aștepta numai declararea războiului. Nici noi nu știam ce să facem: să ținem petrecerea ori să nu o ținem? Cum ne sfătuiau în localul „Ardeleni”, bate la ușă domnul Schusztter, șeful poliției, îl cheamă afară pe părintele Miocu și-i comunică faptul că nu se permite ținerea adunării și a petrecerii.

Iacă două momente ce merită să fie relevate. Ambele au fost încununate de o campanie de presă. Una îl privește pe părintele Șandru din Lupeni, alta pe subsemnatul.

Părintele Șandru aranjase, în iarna anului 1914, o petrecere la Lupeni, cu concert și teatru. S-a produs cineva cu „Herșcu Boccegiul” și s-a cântat un marș cam prea românesc.

Refrenul acestui marș: „Măi târtane, măi păgâne, cestei plaiuri sunt române” ... a servit de bun pretext celor ce cu orice preț căutau să se răzbune pentru ridiculizarea elementului din care făceau parte. S-a purtat o aspră campanie în gazeta *Petroszény és Vidéke*.

Cu ocazia examenului de fine de an în 1914 la școala primară unită din Vulcan s-a dat un raport la aceeași gazetă francmasonă, în care se vorbea cu o absolută ignorare a noastră ca autoritate bisericească (înțelegeți, mă rog, că atunci încă nu se făcuse „statificarea pe loc” a învățătorilor, dar meteahna statificării amenința deja de demult!); eu am publicat cuvenitele rectificări. Când colo, mă trezesc cu un răspuns care îmi pune în vedere că, dacă nu-mi țin eu gura, o să spună ei mai multe, o să vorbească și de anumite „cântări pentru baraberi” ... Am înțeles și am tăcut. Despre ce era vorba? La școala noastră românească din Vulcan, aveam un învățător foarte harnic, Dumnezeu să-l ierte, dar cam timid sârmanul! Odată aud că, jucându-se copiii în pauză, încep să cânte ceva în ungurește. În calitate de director al școlii, am pus în vedere învățătorului să-i învețe pe copii cântări românești, să nu-i mai aud cântând în limbă străină. N-a făcut-o. Atunci i-am

somat direct pe copii, spunându-le că trebuie să cânte numai cântări românești la joc ori să nu cânte deloc, pentru că acele cântări nu sunt ale noastre, sunt pentru „baraberi”...

În aceste condiții ne-a găsit războiul mondial.

Am spus mai sus că, de la începutul războiului, viața noastră era o continuă bănuială. Totul depindea – pentru jieni – de ținuta României. De ea se temeau unii, în ea nădăjduiau alții. Situația asta este mai bine redată de mărturisirea unui învățător maghiar din Vulcan, care arăta că ungurii se așteptau de mult la o acțiune din partea românilor; după moartea regelui Carol, el a trecut pe la școala noastră și a văzut la locuința învățătorului ferestrele cu perdelele trase. „Ah”, a suspinat d-lui, „acum se sfātuiesc valahii asupra intrării în luptă!” – Bietul creștin numai atunci a observat că la colegul său ferestrele erau în permanență așa. O vecină, soția unui funcționar inferior de la mine, îmi spunea mai târziu că bărbatul ei avea ordin să controleze cine umblă pe la mine, ce se întâmplă la mine acasă. Era la Vulcan un plutonier major, șeful postului de jandarmi. Odată, având de-a face cu el, începe a-mi povesti cum, mai bine de un an, aproape zilnic îl incomodau anumite elemente (religia nu importă), spunându-i: „D-le, am văzut pe popa B... ici stând de vorbă cu un român, ba colo...” „Le răspundeam, spunea plutonierul, Cu cine să stea de vorbă românii aceia?” „Pe urmă”, zice el, „nemaiputând suferi aceste denunțuri mârșave, am luat pe unul și l-am trântit după ușă și așa am scăpat de ei.” Dar prin aceasta și-a făcut dușmani; după aceea l-au denunțat pe el, încât s-a întâmplat lucrul nemaipomenit ca șeful postului de jandarmi să fie reținut și dus în arest preventiv. Dovedindu-i-se nevinovăția, a fost reabilitat în post, apoi transferat. Nu mai știu nimic de el. Îl chema Ioan Pop, era de origine român din Satu Mare ori Sălaj!

Se știe ce lipsiți de orientare erau românii din Ungaria la începutul războiului. Manifestările de fidelitate, făcute direct la recomandarea celor de la București, produceau și mai multă confuzie. Felul isteț cu care dl. Brătianu a știut să ascundă adevăratele intenții ale țării în timpul neutralității de doi ani a făcut ca nici în țară să nu fie lumea deplin orientată. Am cunoscut acest lucru în 1915, pe când petreceam câteva zile în România.

De altfel, comunicarea cu România era foarte grea. Nu ne venea nicio gazetă, în afară de „Ziua”. „Neamul românesc” a fost oprit la trei săptămâni de la izbucnirea războiului. Țăranii mai treceau peste munte, fără pașaport. Tot așa treceau și tinerii – unii veniți de la mari depărtări –, dornici de a răsufla cu un ceas mai curând aerul libertății.

Odată, în primăvara anului 1915, țăranii veniți de la munte ne povestesc că au găsit o mulțime de lucrători care construiesc drumul până la hotar, atunci construindu-se șoselele de la Buliga, Parâng și Valea de pești. Dar vameșii români, cu care mai stăteam de vorbă, ne spuneau că le construiește „Ministerul Industriei și Comerțului”.

În „Cronica parohială”, pe care am condus-o la Vulcan, am însemnat mai multe amănunte din vremea aceasta. E descrisă acolo o mare grevă a minerilor, din vara anului 1916, în decursul căreia s-a ajuns la concluzia că îndărătnicia minerilor la

tratativele de reconciliere nu se poate explica decât printr-o subvenție pe care o vor fi primind pe ascuns din România.

Răposatul frate-meu îmi spunea în 1916 că a venit la el un miner secui și i-a spus: „*Auzi, maga luon, zice că vine România! La unii li-e frică, nu place. Mie place, eu zic să vină România!*”

Viitorul se arăta tot mai pronunțat. Numai termenul intrării în acțiune a României era necunoscut. Unele măsuri luate de autoritățile maghiare arătau că și guvernele monarhiei erau induse în eroare. De atâtea ori ne păcăliserăm, încât nu mă mai emoționa câte o nouă alarmare. În iulie 1916 mi-am dus soția la Băile Geoagiu. Venind acasă, găsesc pe toată lumea împachetând, iar preotul romano-catolic, Dr. Csáky, îmi spune că nu e de glumă. Societatea minieră expediază ce poate: mașini, alimente, lăsând aci numai strictul necesar.

Armata „pentru menținerea ordinii” exista deja din 1915. Atunci s-a început și instrucția militară a minerilor. Acum armata sporește. Căpătăm și artilerie. Noi, preoții, suntem tot mai mult bănuți. Ne sfătuim cu fratele Rusan ce e de făcut. Mergem la comandantul pieții, un căpitan de honvezi, și-i cerem lămuriri cu privire la soarta ce ne-ar aștepta în caz de război cu România.

— Fiți numai pe pace, zise el, observați numai conduita corectă de până aci – dacă nu era așa, m-aș fi îngrijit eu să nu mai fiți aci –, nu vi se va întâmpla nimic.

Notarii și prim-pretorii au fost chemați la prefectură, unde li s-au dat instrucțiuni în caz de război cu vecinii. Prefectul le-ar fi declarat că lumea poate fi liniștită, el a fost mulțumit cu conduita de până aci a populației, deci nimeni nu va fi internat.

Toată lumea împacheta. Chiar și românii precauți trimiteau câte ceva în alte părți. Eu unul n-am împachetat nimica. Mă adresasem odată regretatului episcop Hossu de la Gherla, cerându-i sfatul în caz de război în vecini. Mi-a scris: „*În baza întrevederilor ce am avut în această chestie cu cei competenți, pot să-ți comunic că cel mai bun lucru e să stați acasă. Aceasta s-a dovedit mai cuminte și cu ocazia incursiunilor rusești pe teritoriul diecezei mele.*”⁷

La ce aș fi avut eu să împachetez? Nici prin minte nu-mi trecea să mă refugiez. Dacă s-ar întâmpla – raționam eu – să ne interneze ori să ne aresteze maghiarii, împotriva asigurărilor relatate mai sus – familia mea trebuia să rămână aci, căci nicăieri nu-i poate fi așa de bine, căci aci vin ai noștri, cu dragoste de frate; vin pentru vecie. Căci România, dacă după meditare de doi ani se hotărăște să între în acțiune, ori o face absolut bine, ori nu o face deloc. Cum ne închipuiam noi acel *absolut bine* și ce idei aveam despre solidaritatea și unitatea de acțiune a Antantei, se va înțelege mai la vale. Destul că eu așteptam, absolut liniștit, momentul să pot saluta clipa de dorul căreia ne-au murit moșii și părinții.

---

⁷ Aceasta era și părerea contelui Tisza. A se vedea scrisoarea lui către Ep. Hossu din 11 octombrie 1914 în revista „Magyar Kisebbség”, nr. 20, 15 octombrie 1925, pp. 775–776.

În sfârșit, a sunat ceasul, adică sirena vestitoare a marelui eveniment. Cu durerea lui Ovidiu mă gândesc la noaptea aceea:

*Cum subit illius tristissima noctis imago,
Qua mihi ultimum tempus in urbe fuit
Cum repeto noctem, qua mihi tot cara reliqui,
Labitur ex oculis nunc quoque meis!...*

Duminică 27 august, înainte de serbarea Adormirii P.C. Fecioarei Maria, la vecernie am spovedit credincioșii și i-am pregătit pentru marea sărbătoare. Seara ne-am culcat liniștiți, ca pe la orele 10 să auzim sirena sunând lung și puternic. M-am îmbrăcat și am ieșit la drum, luând-o cu lumea care alerga și s-a adunat la un loc viran din colonie. Agitație. În curând jandarmii și garda financiară („finanții”) au intervenit, somându-ne să mergem acasă.

Ce vrei dumneata cu noi, întreb pe unul, dumneata ești finanț!

Da, zice el, dar acum și noi suntem rânduți la ordinea publică.

Am mers acasă și m-am frământat cu soția: ce va fi? Nu peste mult, intră învățătoarea și ne spune că în antreu e d-l învățător cu doi jandarmi. Ies la ei și aud spunându-mi-se: „Părinte, sunteți arestat. – Bine”, zic eu, „dar lăsați-mă să-mi fac ceva bagaj”. Am luat într-un coferas ceva merinde și strictul necesar, am îmbrăcat reverenda, pardesiul, o manta și am mers la postul de jandarmi. Aci am fost adunați împreună preotul ortodox Rusan, cumnatul Emil Nicoară, farmacistul Al. Pop, preotul G. Todoran de la Paroșeni și doi țărani. Dimineată ne-au pornit între baionete, ne-au imbarcat în tren – trenuri de marfă, cu vagoanele încărcate cu refugiați în loc de cărbuni – și ne-au dus la Hațeg, unde a fost concentrată intelectualitatea română din județul Hunedoara. Îngrămădiți în sala de gimnastică a școlii „civile” de acolo, pe niște paie, am petrecut noaptea următoare. Observ că de pe Jiu au mai fost aduși acolo preoții de la Petroșani, țărani de la Câmpu-lui-Neag împreună cu preotul Berinde ș.a. Marți d.a. a venit acolo colonelul Berger cu un maior și ne-a declarat liberi, dându-ne și legitimație pentru a putea merge acasă nesupărați. Dar ce să facem noi, cei de pe Jiu, când luni după-masa sosise aici protopopul Zugrav de la Lupeni, mort de spaimă, fiindcă la Gura Surducului s-a împușcat asupra trenului lor. Cu mare întârziere, deci, – cu 24 de ore în loc de 2-3 ore, cum ne așteptam noi – armata română a intrat totuși în Valea Jiului.

Preotul de la Câmp a hotărât împreună cu țăranii să treacă peste munți și a luat-o spre Băiești. Eu cu cumnatul am fi dorit să mergem pe același drum, dar cumnatul având un geamantan cam greu – își luase cu el aparatele de scământorie – am rămas în urmă, abia am ajuns până la Sântămărie și am dormit acolo. /.../ În dimineța următoare, notarul de acolo a telefonat la Pui și i s-a răspuns că dușmanul a fost respins, iar drumul e liber. Am plecat deci la Pui. Înainte de Galați ne-a oprit sentinela, dar, văzând legitimațiile, ne-a dat drumul. Aci, intrând la preotul din Galați, pe care l-am găsit singur – populația era refugiată – am luat o gustare, dar, înainte de a pleca mai departe, auzim niște împușcături. Eram siguri

că s-a apropiat frontul și ne-am ascuns repede în șura preotului, așteptând să treacă frontul peste noi. N-am mai auzit nimic. Către seară am ieșit din ascunzătoare, dar părintele nu mai era aci, casa era încuiată, cu pardesiul și cufărașul meu lăsate în ea. Am gustat niște prune și, făcându-se întuneric, ne-am suit în podul surii și ne-am culcat pe niște snopi de ovăz, depozitați acolo.

Peste noapte, soldații austro-unguri – de fapt o companie de cehi – au jefuit tot satul și au luat și lucrurile mele din casa preotului. Ne-am întors. Trecând pe la canton, l-am întrebat pe cantonier:

– Ce pușcături au fost ieri?

– După un câine, fu răspunsul.

Târziu, după mulți ani, am aflat de la un fost soldat că au desprins dincolo de Strei o patrulă românească și după aceea au puscat.

Pe drum, ne-am abătut pe la preotul ortodox din Băiești, care ne-a dat ceva gustare. I-am spus: „Nu ți-e rușine, părinte, nu ai fost dumneata cu noi la Hațeg?” Peste un an, într-un restaurant din Arad, erau niște soldați unguri, din serviciul de securitate. Unul mi-a spus: „Îți aduci aminte cum ai spus preotului din Băiești să-i fie rușine?! Te-am urmărit în tot locul, noroc că totdeauna știi să cazi în picioare!”

Trecând pe la Sântămărie, am aflat că, între timp, ceilalți intelectuali din județ au fost iarăși adunați și duși cu trenul nu se știe unde. Au fost duși românii din toate părțile, cu domiciliu obligator, la Șopron, în vestul Ungariei. Ce noroc că pe noi nu ne-a găsit. Și noroc că n-am trecut munții, să o pățim ca popa Berinde, pe care l-a dus înapoi armata română! Preoții Todoran din Paroșeni și Bora din Petros, care s-au pus sub ocrotirea unui sublocotenent ungar ca să ajungă unul la Livadia, celălalt la Petros, au fost arestați și duși la Cluj la închisoare.

Eu cu cumnatul meu ne-am hotărât să mergem la Lugoj și, respectiv el, la Blaj. La Subcetate, cumnatul a luat trenul spre Simeria.

Nu știu cum s-a făcut că, peste câteva săptămâni, mi-a scris la Bătania din spitalul de la Arad. Probabil la Simeria s-a imbarcat într-un tren cu refugiați. În aceeași seară, eu am luat trenul spre Bouțar, unde am petrecut noaptea în vagon, pentru ca dimineața să o iau spre Caransebeș-Lugoj, la episcopie. Drumul de la Subcetate la Lugoj l-am făcut în 24 ore, pentru că am fost reținut șase ore la Caransebeș, iar la gară era să mă rețină din nou!

Dar, în fine, după atâta mizerie, am ajuns la nițică liniște, sub oblăduirea părintească a curții episcopoești.

*

Pe preoții care se refugiaseră direct (A. Suciuc, N. Gârbea, Gh. Muntean) ori de la Hațeg (N. Zugrav, Dr. Mîocu) P.S.S. D-l Episcop i-a repartizat numai de câțiva pe la parohiile vacante. Pentru mine rămăsese una: Bătania. Era o comună frunțașă, în jud. Cenad, dar cu o mică comunitate unită; din această cauză nu prea avea un preot stabil. Când m-au văzut pe mine, m-au primit cu o însuflețire extraordinară. La restaurantul unde luam masa, în prima seară, prim-curatorul a ordonat țiganilor

muzicanți să cânte „Deșteaptă-te, române”... Vă închipuiți sfiala mea: în apropierea Măcăului, (o comună rămasă și azi Ungariei) să petreci tu cu „Deșteaptă-te, române”, când la Carpați se încinsese hora sângelui, pentru viață ori moarte, între cele două popoare!

Și mai era ceva: durerea mea pentru aceia pe care i-am lăsat acasă, soția plângând și copilașii dormind. I-am lăsat liniștiți că poate îmi va fi mai bine așa.

În județul Arad, îndeosebi în comunele Pecica și Sântana – Comlăuș –, i-am găsit pe refugiații din Țara Jiului. Aceia îmi spuneau că toată lumea s-a refugiat, la ordin. Interesându-mă de soarta familiei mele de la cei mai apropiați vecini, nu am aflat prea multe. Unii nu știau nimic, alții spuneau că au văzut-o pe soția mea cu copiii trecând peste Dealul Babii. Eram într-o nesiguranță chinuitoare. Pe de altă parte, citeam relațiunile asupra luptelor ce se dădeau la Jiu, în special la Vulcan, între Vulcan și Bănița. Oricât căutam să aflu ceva despre ei, era zadarnic. Mulți făceau anunțuri în gazete, am făcut și eu. La câteva săptămâni, Valea Jiului de fapt a fost ocupată de armata austriacă, dar numai pentru câteva zile, pentru că românii au reocupat-o din nou. Atunci noi trenuri de refugiați aduceau chiar și ce mai rămăsese pe Jiu.

Altă căutare zadarnică. O vecină – ungueroaică – mă asigură că, la plecarea ei, la miezul nopții, a văzut la noi lumină, desigur se pregăteau de plecare! Am avut alte două săptămâni de nesiguranță chinuitoare, până când am citit în gazete că românii s-au retras peste Carpați. Știind că cei dintâi care au voie să reentre în zona reocupată sunt inginerii de mine militarizați, am alergat la Pesta, unde l-am găsit pe prim-inginerul din Vulcan, Korompay. Prin el, am trimis o scrisoare anunțând familia unde să mă găsească și rugând-o să lase totul și să vină la mine! Peste câteva zile, au fost la mine.

Când ne-am revăzut în gara Bătania, copilașul cel mic, Lulu, de trei ani, m-a întâmpinat spunând: „Tată, la noi au venit cătane...”

Asupra celor petrecute pe Valea Jiului sub ocupația română citisem deja în gazete rapoarte redactate după informațiile de după prima evacuare. Informațiile acestea – mai ales cele cu privire la comuna noastră – mi s-au completat după revederea familiei.

În ziua primă de după plecarea noastră – 28 august –, jandarmii și armata maghiară au somat populația din toate comunele miniere să se refugieze. N-a fost o evacuare formală, dar pe cine au găsit în cale l-au luat înainte. De dimineață, podurile au fost aruncate în aer, iar circulația trenurilor între Lupeni și Pui s-a sistat. S-a început tristul exod al populației peste dealuri, fără nicio rânduială, multe familii luându-și lumea în cap fără bagaje, mai ales fără îmbrăcămintea necesară. Nici n-au mai găsit nimic în casele lor, din tot ce au avut.

Între Vulcan și Aninoasa este un loc numit „Priboi” (noi îi ziceam Aninoasa). Acolo este, într-un bazin frumos între dealuri, averea noastră strămoșească. De multe ori arătasem familiei mele locul cu o peșteră de acolo, spunând: „În caz de

război, aici ne vom refugia". În ziua aceea, ai mei cu familia cumnatului, cuprinși de groază pentru nesiguranța clipelor ce aveau să urmeze, și-au adus aminte de locul pomenit și, către seară, lăsând acasă toate bine așezate și încuiate, s-au refugiat acolo. Abia își făcuseră culcușul când se trezesc cu militari care îi provoacă să plece de acolo. Și-au luat hainele și, una cu copilul în brațe, alta cu bagajul și cei doi copii ținându-se de mână – erau ambii bolnavi de pojar, cu febră urcată – au luat-o la deal, tot la deal, ajungând în convoiul ce mergea către Merișori. Se înnoptase, nu erau nicidecum pregătiți de drum și puterile le scăzuseră. La un moment dat văd o colibă, nu stau mult pe gânduri, fac ce fac și se închid în colibă. Au petrecut noaptea acolo.

A doua zi, s-au reîntors la Vulcan, acesta fiind ocupat deja de armata română. Populația a început să jefuiască prin casele părăsite, ridicând tot ce găseau: haine, vase, mobilă. Preotul Ștefan Berinde de la Câmp, văzându-se singurul preot băștinaș pe Valea Jiului, s-a încins cu un brâu tricolor și a început a cutreiera satele, ceea ce a dat de bănuț armatei române, încât la prima retragere, de care voi vorbi mai la vale, l-au internat de a ajuns bietul om până la Dorohoi.

La această primă ocupație a Văii Jiului, armata română s-a purtat foarte bine cu populația. Văzând că la Vulcan e biserică spațioasă, preotul militar a luat-o în primire și a celebrat sfânta liturghie cum arată răvașul. A rămas în memorie actul cuminecării soldaților. O clipă înălțătoare și o dovadă a evlaviei din sufletul românului.

Ca un eveniment trist din acest timp, trebuie să menționez că îngrijitorul cazinoului Pittini din Aninoasa, ascunzându-i pe cei trei fii ai săi, a fost arestat și la retragere au fost împușcați toți trei la București! Pentru că au fost nevinovați, acest caz a rămas un eveniment dureros în memoria întregii Văi a Jiului ⁸.

Despre internarea preotului Berinde, alături de câțiva unguri arestați și ei, am vorbit mai înainte. Eu jubilam că, în ce mă privește, s-a adevărit faptul că am avut dreptate când am susținut că e mai bine să-mi las familia acasă. Bineînțeles, cine se putea gândi la felul în care se va întoarce soarta războiului?

Preoții militari, în primul rând căpitanul Dumitru Cernăianu, fratele prietenului meu Constantin Cernăianu, precum și alții, mi-au vizitat regulat familia, interesându-se de nevoile lor. Odată, soția mea, văzând că s-au epuizat rezervele de alimente, s-a dus la companie în Vulcan. Acolo, un tânăr locotenent a primit-o cu toată politetea și i-a trimis cele cerute: era domnul Gheorghe Tătărescu, ministrul de mai târziu.

De la început, frontul s-a așezat pe dealurile și munții ce formează cumpăna apelor dintre Jiu și Streiu. S-au dus lupte la Dealul Babii, deasupra Merișorului și Petrosului, pe de o parte; pe de altă parte însă – și aici s-au dat luptele mai grele în

---

⁸ Se spune că au fost luați ca spioni, găsindu-se în subsolul cazinoului, unde era telefon ce făcea legătura cu restaurantul. Dar acesta era doar un telefon de casă (de serviciu).

prima etapă –, s-au luptat în munții Uricanilor, la Tulișa, armata română căutând să treacă pe acolo și să-i încercuiască pe austrieci. Cam după trei săptămâni, armata română s-a retras și Valea Jiului a fost reocupată de austrieci.

Atunci se auzeau ungueroaicele strigând:

— A învins Dumnezeu maghiarilor!

Românii tăceau. Peste câteva zile iarăși au intrat românii. Atunci strigau ale noastre:

— A învins Dumnezeu românilor!

Dar, durere, învingerea aceasta a fost de scurtă durată. De la prima retragere a românilor, Valea Jiului a ajuns sub un bombardament continuu, de care nu a scăpat decât după retragerea lor definitivă. Bombardările se făceau mai ales noaptea. Multă lume s-a refugiat la noi în pivniță. Îmi spuneau copiii după aceea: „Tată, ne culcam în dormitor și ne deșteptam dimineața în pivniță...” Două săptămâni au tot dormit în pivniță!

La retragerea lor – atât la prima, cât și la cea de-a doua –, românii au dus multă lume cu ei. Astfel s-au refugiat cu ei de la Lupeni văduva Șandru cu fetele și cumnatul Aurel Nicoară cu soția. Ei s-au așezat apoi în Basarabia, de unde nu s-au reîntors decât la începutul anului 1919. Cu toate îndemnurile unora, familia mea a rămas acasă.

La a doua recuperare a Jiului, românii au tratat mai riguros populația. În prima noapte a fost internată toată populația din Vulcan. Familia mea a scăpat la spital, soția mea fiind rugată de maicile de acolo să le fie interpret.

În timpul celei de-a doua etape a luptelor, cum am mai spus, ai mei au petrecut zile grele cât timp Jiul a fost sub bombardament. Umblau toată ziua sub ploaie de gloanțe. Dar cele mai mari momente de groază le-au avut după ce în fața casei noastre s-au așezat tunuri, cu care se bombarda Pasul Vulcan până în vârful muntelui.

Când, după a doua retragere a românilor, au primit avizul meu, au vândut repede animalele pe care le-au mai avut pe la casă, au ascuns ce au putut și au plecat. Până la Pui au mers cu trăsura. Trudiți, oboșiți, au ajuns la mine la Bătania.

*

Cel dintâi lucru, după reocuparea Jiului de către germani, a fost că satele au fost complet evacuate de populația română. Asta pe motivul de a nu stingheri operațiile armatei; în realitate s-a intenționat jefuirea caselor, cum ei au jefuit pe cei refugiați de mai înainte. S-au retras românii noștri înspre Țara Hațegului, iar unii, care aveau rude, au ajuns până la Mureș. În cap de iarnă, cu vitele, au îndurat bieții oameni multă mizerie. Amar s-a răzbunat soarta asupra lor! Abia către Crăciun s-au putut reîntoarce, dar n-au mai găsit nimic în casele lor; chiar și ce ascuseseră prin pământ a fost scormonit și jefuit. Lucrurile furate de ei la prima refugiere au fost aruncate în apă ori duse de acasă îndată după revenirea austro-ungurilor. Acum germanii i-au jefuit de întreg avutul lor.

Jalnică priverişte pentru cei ce au avut ocazia s-o vadă! Totul în ruină și murdărie; bisericile românești fuseseră prefăcute în grajduri, odăjdiiile bisericesti serviseră de îmbrăcăminte pentru caii nemților sau se zdrențuiseră, iar cărțile sfinte fuseseră puse pe foc... Ferească Dumnezeu de așa nelegiuire!

Eu unul n-am avut prilejul să văd aceste lucruri. Cât am fost refugiat, P.S. Sa Episcopul eparhial m-a invitat să recurg la protopopiatul Torontalului, care era atunci vacant. Am urmat acestei onorifice invitații, fără a căuta vreodată să știu cum am ajuns la ea. Desigur, reîntoarcerea noastră pe Valea Jiului nu era dorită. Fratele Rusan îmi spunea că el a fost direct oprit ca, până la sfârșitul războiului, să se reîntoarcă la Vulcan (mai bine zis: să se apropie 100 km de frontieră). S-a făcut atunci preot militar.

Așa s-a adevărit la mine că noaptea în care m-au luat jandarmii a fost ultima mea noapte ca preot pe Jiu.

Odată am regretat în mod deosebit acest lucru: în 1919, când, ajuns sub ocupație sârbească în Torontal, eu, care trecusem prin atâtea emoții și frământări în legătură cu intrarea României în acțiune, am ajuns să gust bucuria libertății cu o jumătate de an mai târziu ca alții care n-au avut asemenea suferințe.

Închei cu cuvintele Sfântului Ioan Gură de Aur: „Mărire lui Dumnezeu pentru toate.”

La Bătănia am stat cinci luni. La început, am locuit într-o cameră strâmtă care aparținuse cântărețului de la biserică, cumnatul și familia lui ocupând bucătăria. Am găsit apoi o locuință cu două camere mobilate și cu bucătărie între ele. Ei găteau acasă, noi ne aduceam masa de la restaurant, plătind o coroană de persoană, atâta cât primeam ajutor de refugiați. Eu plecasem de acasă doar cu 14 coroane în buzunar. Am mai luat împrumut de la fratele Măcer, la Hațeg; Lugojul mi-a dat niște liturghii, de la Pesta am primit, prin deputatul Jiului Rosenberg, 100 de coroane ajutor de refugiat.

Când am fost la Pesta, la început, găzduindu-mă la seminarul central, unde erau și alți preoți romano-catolici refugiați din seminar, i-am văzut pe aceștia angajându-se preoți militari și primind avansuri pentru echipament și alte cheltuieli. Am stat și eu pe gânduri să fac același lucru. După multă chibzuală, m-am hotărât. Am plecat la biroul clerului militar, în Buda. Dar, pe când am ajuns eu acolo, pe la orele 1,30 după-masa, am găsit biroul închis. Am și renunțat! Ce alt curs ar fi putut lua viața mea dacă nu întârziyam atunci! Nu mergeam la Comloș și nu făceam acțiunea publicistică-literară cu care m-am impus pentru viitor.

A doua oară am fost la Pesta când am trimis scrisoarea acasă. Atunci l-am găsit la Seminarul Central pe episcopul Frențiu. El m-a chemat în camera lui și, după ce m-a întrebat de ce nu am cerut Oraștia, mi-a propus să cer Comloșul. Se publicase odată concurs, dar, dintre cei ce l-au cerut, lui nu i-a convenit niciunul, spunând că, acolo fiind ducesa de San Marco, are nevoie de un protopop mai prezentabil. Eu am obiectat că e o parohie slabă. Mi-a spus că parohia e așa cum ți-o faci. Va publica din nou concursul, iar eu îmi voi depune cererea. Fără să fiu convins că aș

putea face parohia mai bună, satul de frământările de pe Valea Jiului, m-am hotărât pentru Comloș. Când a venit soția, i-am comunicat și ei hotărârea. A fost de aceeași părere.

Niciodată în viața mea n-am simțit ce am simțit la început în Bătania. Mă găseam absolut în neant, fără nicio ocupație. Nu peste mult, directorul gimnaziului de acolo, Szenészi, prieten de la liceul din Orăștie, mi-a dat să meditez un elev particular pentru examenul de clasa a IV-a. După ce mi-a venit familia, situația s-a schimbat. Nu-i aveam numai pe ai mei în grijă, dar a trebuit să reiau și munca gazetărească. Todică mi-a trimis o ladă cu calendarul pe care spuneam că l-am scos în comun. Expediția acestuia, apoi *Calea Vieții*, mi-au dat de lucru. Când servitoarea mergea cu coletele la poștă, Lulu, drăgălaș de 3 ani, o însoțea; la poștă îl luau domnișoarele de la telefon și îl puneau să telefoneze (*Hallo, Battonya, Cenád megye*). El era răsfățatul tuturor, atât aci, cât și după aceea, la Comloș. Felician făcuse clasa I-a la Vulcan, aici a continuat cu a II-a; Pius, fiind de cinci ani jumătate, a intrat aici în clasa I-a.

Trist a fost Crăciunul anului 1916. Dar mai trist fusese cel al anului 1915, când, în ajun, am înmormântat-o pe scumpa noastră copilă, Monica. Acum, în ajun, am adus-o acasă pe Mili de la Arad, unde a trecut printr-o operație. Nu a pregătit nimeni de sărbători cozonaci sau prăjituri, nu am avut pom de Crăciun, nu a venit Moșul cu daruri la copii. Dar a trecut și așa.

În toamna aceea, am mers de două ori de la Bătania la Nădlac și Șeitin, ca să cunosc locurile: întâi m-a dus preotul profesor Gh. Pop de la Arad, care administra Bătania, a doua oară am mers eu cu soția. Deosebit m-a bucurat cunoștința cu protopopul din Șeitin, Gheorghe Maior, un preot de ispravă, cum s-a dovedit mai târziu când a ajuns protopop la Oradea.

PROTOPOP LA COMLOȘ, 1917-1919

La sfârșitul lui ianuarie 1917 ne-am mutat la Comloș. În această comună fruntașă din Banat am găsit o adevărată aristocrație țărănească: case ca la oraș, cu salon, cu lumină electrică până și în grajduri, cu sistemul pensionării. Adică oamenii munceau din greu, chiar și cei mai bine situați, iar, la o anumită etate, părinții își lăsau averea în seama copiilor cu acte în regulă, prin care stipulau care sunt obligațiile „depuctatului”, cum îi ziceau: să le furnizeze atâta lapte la zi, atâtea cereale, atâtea ouă, păsări, porc gras, țuică, vin, bani de cheltuială, eventual și altele. În cazul în care învoiala nu s-ar fi respectat, părinții și-ar fi reluat administrarea averii.

Nu a fost ușor mutatul, cu trei copilași, cu puținele efecte ce le aveam, cu transbordare la Arad, apoi la Periam, petrecând câteva ceasuri de noapte în gara neîncălzită, în ianuarie, pentru a sosi la Comloș, dimineața la 4. Dar aici ne-a așteptat o cameră încălzită. Credincioșii ne-au aranjat, cu toate cele necesare, o cameră în locuința învățătorului de la școală. Aici am stat până în martie.

Învăţătorul Valer Besu era dus la război. De la începutul războiului, şcolile profesionale s-au angajat ca, în locul învăţătorilor mobilizaţi, să-i aducă pe preoţi la catedră. Aşa au propus şi la Comloş protopopul Muntean, iar după el, N. Zugrav, refugiat. Mie nu-mi convenea acest lucru. Dar ce era de făcut? Şcoala trebuia să funcţioneze. Am arătat credincioşilor că soţia mea are diplomă de învăţătoare şi am propus să i se facă rost de o remuneraţie. N-am reuşit şi a fost nevoită să propună gratis până în vara anului 1918, când a venit acasă învăţătorul, fost prizonier în Rusia.

Să spun aici că, puţin înainte de plecarea noastră din Bătania, cumnatul Emil se reîntorsese la Vulcan, unde şi-a pus în rând căminul. Soţia mea a plecat în martie la Vulcan, a adunat mobila de pe unde a mai găsit-o şi hainele ce fuseseră ascunse în podul de deasupra verandei, unde nu au fost descoperite de hoţi. Tot ce fusese lăsat în mica cameră de baie, ale cărei uşi au fost camuflate cu două dulapuri, se furase. Aşa că vase am mai primit de la credincioşi, dar lenjeria şi îmbrăcămintea copiilor ne-au lipsit până în 1921–22, când s-a mai ajuns la normal.

În ceea ce priveşte traiul la Comloş, n-am reuşit să fac parohia mai bună de cum era. Îmi luam de la *Calea Vieţii* o retribuţie lunară de 40 de coroane. În anul prim am făcut apel la credincioşi să dea de bunăvoie un ajutor la preotul lor – precum dau orientalii lectical în cereale preoţilor lor. Câţiva m-au ascultat şi aşa am putut-o scoate la capăt anul acela. Mi-am adus un vagon de lemne de foc de la Vulcan. În vara următoare m-am aranjat mai bine. La sugestia protopopului Maior de la Şeitin, am cerut episcopului Glattfelder din Timişoara – fostul meu prefect de studii la seminarul din Pesta – să mă protejeze la ducesa de San Marco, pentru a beneficia din partea ei, ca preot unit, de o subvenţie. (E de mirare că nu făcuse acest lucru până acum, fiindcă ea, femeie foarte evlavioasă, ajutase mult biserica noastră!). La cererea mea, m-a chemat directorul la sine şi mi-a spus: „Ce doreşti? Spune tot! Acum eşti în şa! – Eu nu ştiu ce să cer”, am spus eu. A luat el hârtia şi a început să scrie: „pâine, 1200 kg grâu, grăunţe pentru păsări, 800 kg orz, 600 kg porumb pentru îngrăşatul a doi porci, 3 kg de lapte la zi cu 3 cruceri litrul (preţul era 18 coroane), 12 m³ stejar pentru lemne de foc.” Toate urmau să fie aduse acasă când doresc eu. Zis şi făcut. Ducesa declarase că la această sarcină îl obligă şi pe succesul ei de drept, cu condiţia ca la numirea preotului să se ţină seama şi de dorinţa ei.

Foarte încântat am mers la Lugoj, ducând cu mine raportul pentru aprobarea aranjamentului. Când colo, după ce i-am arătat episcopului ce am reuşit să fac, mi-a răspuns:

—Foarte rău! Episcopia nu ţine seama de capriciile unei femei la numirea preoţilor.

—Dar bine, oare nu Preasfinţia Voastră m-aţi invitat să cer Comloşul, spunând că trebuie să ţineţi seama de ducesă? Ce e mai mult: am găsit în arhiva parohială o scrisoare a episcopiei de pe vremuri, adresată preotului romano-catolic din Comloş, căruia îi cere părerea dacă cutare preot greco-catolic ar fi bun pentru Comloş.

A dat din umeri și mi-a spus să las raportul pentru consistor. N-am mai primit niciun răspuns. A venit apoi marea schimbare din toamna anului 1918.

*

Pe copiii mei – pe Pius în clasa a I-a și pe Felician în clasa a IV-a – i-am dat la școala germană din Comloș. Mai bine zis la școala germanilor, căci populația catolică, pur germană, ajunsese acolo pentru că în alte școli se propunea numai ungurește. Începuseră și în biserici cu predica ungurească!

Din viața copiilor mei voi reține un moment cu haz și unul dureros, primul cu Pius, al doilea cu Lulu.

Deși umbla la școala germană, în pauza de la amiază, Pius mergea să se joace cu copiii de la școala noastră. Așa s-a întâmplat că, balansându-se pe cumpăna unei fântâni părăsite din curtea școlii, a căzut în fântână. Niște copii s-au grăbit la noi acasă, comunicându-ne vestea îngrozitoare. Alergând eu spre școală, îl întâlnesc pe moșul Ciolac, vecin cu școala, care venea găfâind să ne liniștească cu vestea că băiatul a fost scos din fântână. Ce se întâmplase? Fântâna plină cu vreascuri nu a lăsat ca Pius să se scufunde în apă. Copiii i-au întins cumpăna, el s-a prins de ea și a fost salvat. Acasă, mama i-a administrat o mică dojană, dar bine că s-a terminat așa.

În toamna anului 1917, călătorind la Vulcan, primesc o telegramă să mă grăbesc că Lulu e bolnav de difterie la spitalul din Jimbolia. Imediat am plecat și a doua zi – duminică dimineața – am fost la spital. Mi s-a povestit că, neavând ser – era război! –, doctorul local l-a trimis pe copil la spital pentru a fi operat. Chirurgical, Dr. Karl Diel (bunicul Carlei)⁹, fiind sâmbătă seara, a amânat operația pentru a doua zi, dar a cerut să fie trezit noaptea dacă băiatul nu mai putea respira. „Lieblingul” comșenilor abia împlinise 4 ani și toată comuna era alarmată. L-am dus pe brațe în sala de operație, el șoptindu-mi „Tată, nu mă lăsa”. Operația reușind, a stat 13 zile în spital. Mamă-sa a vegheat tot timpul lângă el, fără să închidă ochii. Dar de atunci i-a rămas o bronșită generalizată, care, durere, îl va supăra toată viața! Și vai, ce greu îmi cade acum când îmi reamintesc, nu întâmplarea de atunci, ci cum, odată, copleșit de multe necazuri, mi-a spus în față: „De ce nu m-ați lăsat atunci să mor?”

Observ că doctorului Diel i-am trimis prin poștă 100 de coroane cu o scrisoare de mulțumire, la care el mi-a răspuns cu următoarele rânduri, mult grăitoare: „*Prea onorate Domnule Protopop, cu mulțumită accept cele 100 coroane trimise, trăim [într-]o lume realistă, o primesc, dar puteți crede, Prea onorate, [că] nu am contat pe ea, căci în acest caz aș fi cerut-o imediat. Mă bucur și găsesc liniștire sufletească, doctorul se ia la luptă cu moartea ce-i stă în față. Sunt fericit dacă în asemenea cazuri eu ies învingător din luptă. Mă puteți crede, doctorul are aceleași sentimente față de bolnav, față de lume, față de eul propriu, pe care le aveți și dv. ca părinte, care ați putut vedea emoțiile operației; același lucru se repetă la doctor, mai ales la chirurg, de multe-multe ori. Vă salută participantul la bucuria și suferința iubitei dv. familii. 1. I. 1918”.*

⁹ Viitoarea lui noră, soția lui Pius Brînzeu și mama mea (nota mea, P.B.).

Cine s-ar fi gândit atunci că viitorul ne rezervă o încuscrire atât de fericită!

În primăvara anului 1917, am pățit-o eu cu ochiul stâng: o ulcerare m-a făcut să stau două săptămâni la Pesta pentru tratament, apoi, venind acasă, am umblat încă 6 săptămâni la clinica de ochi din Seghedin. Și totuși nu m-am vindecat decât după un tratament acasă, recomandat de o femeie bătrână. Dar cicatricea a rămas. Peste câțiva ani mi-a făcut tetaj Doctorul Vicaș la Arad, dar fără prea mult folos.

La Comloș, parohia și protopopia nu-mi dădeau mult de lucru. Puținele parohii erau foarte risipite și comunicația grea. Mai mult mi-a dat de lucru Sănnicolau Mare, cu bătrânul preot Desin. În fine, acesta a plecat într-o altă comună, unde nu primea salariu de la stat, ci continua să-l ia tot de aici, unde nu mai servea. Eu îl știam pus în retragere, de aceea, când mi s-a trimis să-i subscriu chitanța la jumătate de an, am refuzat. Supărat, episcopul mi-a scris că, dacă nu înțeleg să mă supun ordinelor lor, îmi primește bucurosi demisia. Nu i-am făcut această bucurie, ci i-am arătat cine sunt aceia cărora li s-ar putea cere demisia!

În anul 1918 am ajuns în proces la Curtea Marțială. Murind Tata în toamna anului 1914, postul de cântăreț a rămas vacant. În 1915, s-a obținut dispensă de la serviciul militar pentru cântăreții bisericești. Eu, fiind atât de cinstit încât nu m-am gândit să-l ajut pe fratele meu, am adus acasă de pe front pe un anume Petru Albesc, pe care l-am instruit să-mi servească la liturgiile de peste săptămână. La învățătorul Voin nu mă puteam gândi, fiindcă era un păcătos public.

În 1918, venindu-i și lui rândul să fie mobilizat, m-a reclamat la jandarmii din Vulcan că eu am scos de la serviciul militar pe unul care nu știe cântările în loc să-l scot pe el. Procurorul militar m-a pus sub acuză la Curtea Marțială din Cluj. Mi-am făcut replica convenită, fratele Groza mi-a recomandat un bun avocat din Cluj, iar dezbaterile erau să se țină în 13 noiembrie. Noroc că revoluția a împiedicat-o.

Și acum iată amintirile de la sfârșitul războiului și despre cele petrecute sub ocupația sârbească în anii 1918–19, expuse de mine în *Almanahul Banatului* din 1931:

Amintiri din 1918–19 asupra „Desrobirei” din Torontal

De Canonicul Dr. N. Brînzeu, Lugoj

În ultimele săptămâni ale prăbușirii Monarhiei austro-ungare fierbea revoluția în aer; în fiecare seară cu acceleratul așteptam zărele proaspete de la Budapesta. Întreaga „opinie publică”, „țara”, cerea constituirea guvernului Károlyi. La 17 octombrie Tisza a declarat în Camera de la Budapesta că războiul e pierdut, iar la 18 octombrie d-l Vaida a citit în numele românilor cunoscuta declarație. Peste câteva zile a abdicat guvernul Wekerle și cancelarul Burian, s-a făcut încercare cu Hadik ca prim-ministru și cu Andrássy ca ministru comun de externe, în zadar. În noaptea de 29–30 octombrie, regele, neavând încotro, a încredințat lui Károlyi formarea guvernului. Noul guvern a proclamat revoluția și republica. Acesta a fost începutul sfârșitului.

Numaidecât s-a ținut și la Timișoara o adunare de organizare a revoluției. Muncitorimea de aici a declarat Banatul republică și a constituit patru consilii naționale: român, german, maghiar și sârbesc. Nu știu ca românii să fi avut vreo parte importantă în acțiunea de aci; atâta doar că și-au constituit Consiliul Național. Dar declararea ruperii de Ungaria e o dovadă că și minoritățile de azi ale Banatului au simțit care-i realitatea. Același simț îl dovedește și hotărârea de a ruga armata aliată să ocupe cu o zi mai curând Timișoara, ca populația să nu treacă la dezordine. Au venit și frații sârbi, au venit glorioși, victorioși și orgolioși!

Noi, Românii, n-am fost pregătiți în toate amănuntele pentru cele ce aveau să urmeze. Dovadă comunicatul ce l-a dat președintele Partidului Național, d-l Mihali, după organizarea Consiliului Național de la Cluj, cu „marele senat de 100”. O acțiune a noastră, a celor de acasă, în favoarea Torontalului, și-ar fi avut rostul ei.

Îndată după izbucnirea revoluției, noi cei din Torontalul de Sus am convocat o mare adunare la Comloș. Ea s-a ținut la 8 noiembrie în chip impunător. A avut însă mai mult un caracter local. Organizării sfatului național, a gărzilor etc. i se datorește faptul că la Comloș revoluția a decurs absolut fără niciun fel de tulburări. În moțiunea ce am adus la adunarea de la Comloș am pretins ca la conferința de pace să fie și un delegat al Banatului. Dorința a fost înregistrată de două ziare și atât! Cred că avea atâta importanță ca și un ministru al Banatului în cabinetul de azi. Dacă e vorba, la Comloș se sugerase ideea unei reprezentări proprii a Banatului; ea nu avea să se restrângă la o singură persoană, ci la un grup de persoane, cari, pe toată durata conferinței, să acționeze la Paris. Ce folos că abia la finele lui februarie 1919 au mers la Paris și la Londra, trimiși de d-l Maniu (la rugarea d-lui Vaida), d-l Avram Imbroane și regretatul protopop Dr. Ioan Sârbu, ca reprezentanți ai Banatului, și au cerut redeschiderea chestiunii? (v. Acțiunea Diplomatică a României de V.V. Tilea, p. 147). Altcum au știut să-și apere sârbii pretențiile asupra Banatului. Nu numai atât, dar, încă la începuturile conferinței, sârbii din Bătania au adunat suma de 30.000 coroane și au trimis delegați la Paris cerând ca Bătania (jud. Cenad) să se anexeze la Iugoslavia!

În Torontalul de Jos s-a putut face și mai puțin. O seamă de români din Bechicerecul Mare și împrejurimi – în frunte cu d-l Dr. D. Chiroiu – au lansat un apel, îndemnând la constituirea consiliilor naționale, dar ocupația sârbească a pus capăt oricărei mișcări. Ei, cari împreună cu noi au suferit de la unguri (adevărul e că puțin au suferit, deoarece majoritatea sârbilor erau pe vremuri maghiarofili, cum foarte bine a arătat-o broșura d-lui R.S. Molin, Velika Srbija), – acum, din oprimați au devenit agresori, năpustindu-se cu o nemaipomenită furie asupra oricărei manifestări de viață românească. Înternițările, internările de la Belgrad și din Albania sunt unele din cele mai dureroase momente ale istoriei noastre. Cât de mult urau ei pe români se vedea și de acolo că în ținuturile curat românești, publicațiile oficiale le făceau și în limba germană și maghiară, dar în românește nimic.

*

E cunoscut felul brutal în care s-a împiedicat participarea bănățenilor la adunarea de la Alba Iulia. Pe linia Timișoara-Arad, lumea a fost dată jos din tren. Abia pe linia Kikinda-Arad ne-am putut strecura neobservați.

O vreme, s-a menținut comunicația poștală și de cale ferată cu părțile extra-bănățene, apoi s-a sistat totul. La Seghedin, la Arad și în alte puncte, se ardeau saci întregi de poștă. Trenurile nu mai comunicau decât până la Aradul Nou. Pentru a ajunge la Arad ori la Lugoj (după ce se stabilise frontiera la Recaş), era nevoie de autorizație de la comandamentul din Timișoara (*Komanda Mesta*). Dar omul găsește întotdeauna o ieșire. La Aradul Nou, se dădea lumea jos din tren și o lua pe jos spre podul de la Mureș, acolo întindea santinelei autorizația de călătorie de la pretură (fără asta nici nu puteai pleca de acasă), punea în ea o hârtie de 100 de coroane, soldatul lua hârtia, spunea „*Dobro*” și omul nostru putea merge mai departe.

*

Am arătat altă dată (în „România” din 3 decembrie 1923), cum au împiedecat sârbii o mare manifestație românească în onoarea generalului Berthelot. Era în decembrie 1918. Consiliul național de la Timișoara ne-a avizat că marele filoromân trece prin Banat și urmează să viziteze o comună de aci. S-a găsit că cel mai potrivit ar fi, desigur, Comloșul. Am făcut toate pregătirile, rămânând ca, în ziua în care vom fi avizați de la Timișoara, să ieșim întru întâmpinarea ilustrului oaspete la gara Jimbolia. Într-o dimineață, iată că un călăreț parcurge străzile suflând din goarnă. Deodată întreg satul se îmbracă în haine de sărbătoare; o ceată de călăreți și vreo cincizeci de trăsuri, dintre care două trase de câte patru cai, pleacă frumos la rând spre Jimbolia. Așteaptă trenul, în gară. Eu, nu știu cum, trecusem puțin prin oraș. Nu peste mult timp mă reîntorc și abia mai găsesc două-trei trăsuri, pregătite și acelea de plecare, iar în gară dau de vrednicul meu credincios, domnul Vichentie Stanciu.

—Ce s-a întâmplat? întreb eu.

—Prea onorate, răspunde el, până ai fost D-ta dus, a venit un locotenent sârb, i-a chemat înaintea sa pe preoți (erau trei preoți cu toții) și pe învățători. I-a întrebat ce căutau aici și le-a spus că, dacă nu pleacă, șterge toată lumea, îi deține pe toți. Așa, oamenii s-au retras. Iată și trăsura mea. Poftește în ea, căci eu rămân aici. Pe mine nu mă cunoaște nimeni, eu vreau totuși să-i văd pe domnii aceia...

De fapt, domnul Stanciu a rămas și, când a venit trenul, s-a dus la ofițerul român care îl însoțea pe General și i-a spus ce batjocură au făcut sârbii. Acela l-a mângâiat spunându-i că situația aceasta nu va mai dura mult.

Noi ne-am reîntors acasă, plouați și resemnați. Eu nici n-am mai ajuns la ceilalți, nu i-am mai văzut în ziua aceea.

Dar mai era ceva. Programul era făcut așa încât, dacă vine Generalul, masa să se ia la frunțașul între frunțași, d-l Iosif Pascu. Cei așteptați n-au venit. Dar bucatele erau pregătite. Ce era de făcut? Către seară, d-l Pascu a trimis un om, invitându-ne la masă. Se gătise pentru 30-40 de persoane și încă „gostie”, nu minciună! Când colo, ce să vezi? În afară de mine și de dascălul meu, niciunul dintre preoți și

învățători n-a putut veni. A venit d-l notar Bogdan și o seamă de frunțași ai satului și am tras o omenie cum rar se mai întâmplă!

*

În vreme ce în Ardeal se inaugura România liberă, viața era o sărbătoare luminată, văile și munții răsunau de accentele cântării „Pe-al nostru steag e scris unire”, – la noi, în Banat, cu deosebire în Torontal, stăteam pe întuneric. Nicio scrisoare, nicio gazetă din Ardeal. Tot mai multe știri alarmante despre internări și întemnițați la sârbi. Odată, de lângă mine au deținut la Jimbolia pe d-l Birther, proprietar de moară în Comloș, pentru că spusese cuiva că gazetele anunță retragerea sârbilor din Banat.

Abia prin țărani de la Comloș, oameni isteți care mergeau în Ardeal cu tutun de contrabandă, mai primeam câte o gazetă românească.

În aprilie 1919, mi-am botezat fetița, pe Domnica. Printr-un român din Sânnicolau-Mare, trimiseseam vorbă preotului nostru din Cenad să vină la botez. Îi spun românului că mai vin doi preoți, ca să ținem cu această cale și un sinod protopopes, pe care altcum nu l-am putea ține. Trebuia să alegem un delegat pentru sinodul diecezan. Am trecut cu bine peste toate și chiar eram la masă, când ne trezim că intră în casă doi detectivi sârbi și mă trag la răspundere. M-au întrebat despre natura adunării secrete ținute acolo. A trebuit să-i arătăm copila și pe moașe ca să-i convingem că n-am ținut decât botezul creștinesc. S-au dus amenințând.

Românul meu mă trădase...

N-aș vrea să spun cine a ajuns după aceea în serviciul siguranței române!...

În 14–16 mai, a avut loc congresul preoților uniți la Cluj, iar în 20 mai – sinodul diecezan la Lugoj. Trebuia să merg. La Timișoara – nici vorbă să primești autorizație. Am venit pe jos până la Recaș, iar de aici am luat trenul.

Înapoi, am călătorit cu o autorizație primită de la francezi, la Lugoj. Cu același document voiam mai târziu să fac călătoria înapoi la Lugoj. Mi s-a spus că trebuie să o vizez la *Komanda Mesta*. Am mers la un prieten sârb din Timișoara, care s-a angajat să-mi obțină viza. Era chiar în serviciul poliției. A doua zi, mergând după rezultat, mi-a spus:

—Părinte, vezi să nu te prindă. Te-au găsit pe o listă neagră, au spus să te trimit în persoană la ei; să nu mergi că numaidecât vei fi deținut și dus în Albania... Stai undeva ascuns, căci probabil te caută și acasă...

—Bine, dar pentru ce? întreb eu.

—Am să mă interesez la prim-pretorul din Jimbolia, spuse el.

Prietenul meu n-a aflat nimic de la Jimbolia, dar mi-a spus că sârbii au primit ordin să evacueze Timișoara. Probabil din acest motiv nu i-au mai urmărit pe românii luați la ochi. M-am întors acasă fără nicio supărare.

Nu mult după aceea a și urmat evacuarea, retrăgându-se sârbii la frontiera actuală, rectificată în 1924. Pentru cei eliberați, au urmat zile de bucurie și sărbătoare, pentru ceilalți jale și durere.

Până când, Doamne, până când?

ÎN LUGOJ: LA DRAPELUL ȘI NOTAR CONSISTORIAL

O continuare la amintirile de mai sus o formează „Evocările” publicate în gazeta *Drapelul*, seria II din noiembrie 1944. În ele se repetă și se vor repeta și alte amintiri – unele lucruri ușor de observat.

Am mai publicat amintiri din anii 1919–20, am arătat undeva și cum a încetat să mai apară *Drapelul*, totuși cred că nu va fi fără interes a mai descrie câte ceva din viața noastră publicistică de acum un sfert de veac. Sunt momente interesante și mult asemănătoare cu cele de astăzi.

Se știe că, în marea însuflețire pentru realizarea idealului național, românii din Lugoj au hotărât preluarea *Drapelului* de la regretatul V. Braniște – care pleca șef de resort la Sibiu – și transformarea lui în cotidian, editat de o societate anonimă cu tipografie proprie. Acestea s-au hotărât la începutul primăverii anului 1919, dar la constituirea societății nu s-a ajuns, ci comitetul de inițiativă a cumpărat în vara anului 1919 o tipografie și s-a oprit asupra persoanelor care urmau să ia în mână redactarea cotidianului. Alegerea a căzut asupra regretatului protopop de la Bocșa, Mihai Gașpar, și a mea.

Pe vremea aceea, eu eram protopop la Comloșul bănăţean și, partea aceea fiind sub ocupație sârbească, nu prea aveam contact cu Lugojul, deci nu știam ce se întâmplă aici. Episcopul de atunci al Lugojului, Î.P.S. Valeriu Frențiu, președintele comitetului de inițiativă, îmi tot trimitea vorbă, pe toate căile posibile, să vin la Lugoj pentru o discuție importantă, dar eu nu primeam niciun mesaj. De plecat, nu prea puteam pleca de acasă, fiindcă ocupanții de atunci erau destul de riguroși cu noi, românii, ca și cu șvabii sau cu ungurii. Spre sfârșitul lui iulie, deschizându-se la Sibiu parlamentul Ardealului, numit „Marele Sfat Național”, am reușit să mă strecur la Jimbolia și să ajung pe teritoriu românesc. Ce bucurie, când mi-am revăzut prietenii la Arad, între care pe actualul Secretar general al Comisariatului pentru Ardeal, domnul General Barbu, în uniformă armatei române, atunci avansat maior! El mi-a și vizat un fel de legitimație, pe care o purtam asupra mea – făcută de „Oficiul protopopesec al Torontalului” (care eram tot eu!) –, recomandându-mă tuturor autorităților civile și militare.

Îmi închipui că ceva asemănător s-ar petrece și cu cel ce astăzi ar veni dintr-un teritoriu românesc proaspăt eliberat într-altul!

La Sibiu, m-a luat I.P.S. Episcopul încă de pe stradă și mi-a arătat întreg planul.
— Te duci de aici direct la Lugoj, îmi spuse.

Am venit la Lugoj. La Sibiu nu aveam de ce să stau, eu nefiind membru al Marelui Sfat, deși fusesem membru de drept al Marii Adunări de la Alba Iulia la 1

decembrie 1918; au fost alții care s-au pus pe listă. În tren, îmi spune regretatul Ștefan Țiuca, student în medicină, cumnatul domnului Victor Bîrlea: „Bine faci că nu vii. Bîrlea a plecat la Sibiu în chestiunea liceului pe care îl va prelua, nu mai are cine să redacteze *Drapelul*.” De fapt, *Drapelul*, deși apărea de trei ori pe săptămână, se redacta cu foarfeca de către inteligentul conducător al tipografiei, Nicolae Jugănarul, după gazetele ce soseau de la București.

Am scos primul număr redactat de mine, sub impresia ocupării Budapestei de către armata română, impresie dictată de prim-articolul: „*Veni, vidi, vici*”. Cine s-ar fi gândit că, peste un sfert de veac, articolul acela avea să primească – după cum credeam și atunci că în curând va primi – o nouă actualitate, de data aceasta și mai gravă, dacă nu fatală?

Și acum să vă povestesc ceva din luptele pentru hârtie.

Trebuie să știm din capul locului că în trecutul război mondial am dus-o cu mult mai rău cu hârtia decât în actualul război. Atunci nu se producea decât hârtie de calitate proastă, în cantitate insuficientă, care, fiind blocată, făcea imposibilă formarea rezervelor. Așa ne-a găsit desfacerea de Ungaria. În toamna anului 1919 și în iarna anului 1920, am tipărit *Drapelul* pe niște fițuici, ba și pe hârtia brună de împachetat. Abia în primăvara anului 1920 am ajuns la hârtie, prin Oficiul de la București. Dar înainte de a vă spune despre acestea, vă povestesc o altă întâmplare, devenită bună afacere pentru alții.

În toamna anului 1919, îmi spune cineva – dacă nu mă înșel, prietenul Valeriu Baci, șef de serviciu la primărie – că la Timișoara ar fi un vagon de hârtie. Mi-a dat și firma la care o pot găsi. L-am rugat pe domnul prefect Gh. Dobrin să-i telefoneze colegului său de la Timișoara că voi merge să-i cer concursul în chestiune, hârtia fiind blocată. Nu știu ce a răspuns prefectul – era regretatul A. Cosma, ajuns mai târziu ministru –, dar l-am auzit pe prefectul nostru spunând: „Aveți grijă că iarăși vă facem să prindeți pești” (aluzie la închiderea stăvilarului de la Coștei, când canalul Bega a rămas fără apă și timișorenii puteau fi văzuți prinzând pești...). Destul că am mers la Timișoara, la firma indicată. Era o prăvălie de sticlărie și porțelanuri. Patronul ei mi-a mărturisit că, de fapt, există un vagon cu hârtie de vânzare la Timișoara, dar este proprietatea unui inginer, pe care ar trebui să-l caut.

L-am găsit pe inginerul respectiv, care mi-a povestit cum a reușit, cu multe riscuri, să aducă, pe vremurile acestea, hârtia din Austria. Era de diferite calități și, când mi-a spus prețul, am început să ne târguim, dar – oricât am insistat să fie mai conciliant, arătându-i că am ordin să raportez autorităților – nu ne-am putut înțelege.

Nu mi-a spus decât să vorbesc cu prefectul. Acesta și-a notat adresa și mi-a spus: „Lasă în grija mea, o să punem noi mâna pe hârtie și *poate* veți primi și Dv. ceva din ea...”

N-am primit nimic. Atunci am văzut că, unde doi sunt părtași la aceeași pradă, cel mai slab nu trebuie să aștepte nimic de la cel mai tare! Și nici măcar nu i-am mai

făcut pe timișoreni să prindă pești. Mai târziu, a ieșit la iveală orientarea lor politică, care ne-a despărțit definitiv, pe tot timpul luptelor de partide.

*

O altă istorie cu procurarea hârtiei merită să fie povestită aici. În iarna anului 1920, sub guvernul Vaida, prefectul nostru, Dr. Gh. Dobrin, a trimis o cerere lui Cicio-Pop, să dea *Drapelului* hârtie. Ni s-a repartizat un vagon de hârtie la Bușteni, îndrumați fiind să-i plătim costul la Oficiul din București și să o ridicăm. A trebuit să plec eu. Nefiind restabilită circulația pe linia Slatina-Pitești (chiar și Simplonul făcea ruta peste Timișoara-Arad-Teiuș), am mers și eu la Teiuș, iar de aici am dat o raită pe la Cluj, pentru autorizație de transport pe liniile ferate ardelenene, care aveau administrație separată, de la Predeal încoace. De la Cluj, am luat drumul Bucureștilor și am făcut călătoria descrisă în numărul din 11 aprilie 1920 al *Drapelului* după cum urmează.

„Note fugare

În compartimentul de curieri

De așteptați să citiți aici lucruri din tainele valizelor diplomatice, subtilități din saloanele celor ce aranjează destinele lumii, o să rămâneți înșelați: dar nu eu sunt vina.

*

În alte vremuri nu urcai [în] trenul transiberian mai îngrijorat decât cum urci acum [în] trenul care te duce la București. După ce zile și nopți întregi te-au mistuit gândurile – cum vei încăpea în tren, când vei ajunge la București? – iacă-te, într-o clipă, după convenită așteptare, cu trenul în gară și roiul de pasageri aruncându-se spre el. Te arunci și tu cu valul, dar, când ajungi la vagoane, toate scările sunt cotropite, de la geamuri [se aud] strigăte: „Nu mai este loc!”. Alergi ca un nebun înainte și înapoi. Pe urmă ajungi înaintea unei soluții, care pe atâția i-a scăpat din necaz: la vagonul domnilor parlamentari. Acest vagon, întrucât mai are locuri libere, primește și altfel de muritori; scările-i sunt libere, mai încapi pe culoar și, dacă aranjezi lucrul cu bine, pătrunzi tot mai înăuntru.

Așa am petrecut mai acum două-trei săptămâni, la Cluj, de unde trebuia să merg până la București.

Înghesuit, din bunăvoința unor prieteni, într-un com-partiment al vagonului parlamentar, aștept plecarea trenului, gândindu-mă cum va fi sfârșitul. Ce bine-i a ședeă acasă și a nu căuta să te joci cu soarta nemiloasă. Nemiloasă... Nu față de toți. Iată, la compartimentul vecin, un sergent lipește o hârtie pe ușă: «rezervat pentru curieri», semnătură, sigil. Interesându-mă, aflu ce se află în el, un domn care ar avea titlul de curier, încolo rezervarea s-a făcut pentru 2 domni și o damă, notabilități liberale din București, cărora, în lipsă de vagon-lit, li se ușurează astfel călătoria.

Bine, mă gândesc în sine, ce democrație e aceasta? Ici înghesuiți, acolo la fel, pe culoar nu te poți mișca și în vecini se joacă cărți cu canapelele jumătate goale. Să vedem: aș reuși să trec acolo, lăsând locul de aici altuia (nota bene: aveam atributul de curier)?

—Pardon, zic, după ce cu greu mi se deschide ușa, îmi dați voie? Și eu sunt curier...

—Poftește, sună răspunsul cam pe îndelete.

Și mă așez, având mulțumirea că voi călători bine până la București.

Nu tot așa ceilalți oaspeți ai compartimentului. Deranjați odată, văd că nu e exclusă posibilitatea de-a se repeta cazul până la cel din urmă loc de șezut și cui îi place să călătorească cu atâția la un loc? E bine să fim singuri, nesupărați de nimeni. Și soarta din nou îi favorizează. La capătul vagonului, un compartiment jumătate, cu trei locuri, rămâne gol la Teiuș, iar oamenii noștri trec acolo, de unde nu-i va mai scoate nimeni până la București. Rămân eu cu celălalt domn, sub scutul afixului de pe ușă, dar, la un moment dat, se umplu toate locurile.

*

S-a inserat de-a binelea. Noroc că avem luminare (un domn de la „resort” citește un roman în ungurește), povestim, trecem încet de la o gară la alta. Începem a moțâi. Tot mai rar se aude o vorbă, nu mai știm când trecem pe la Blaj, Câmpul-Libertății, Micășasa. Se stinge și lumina. Noapte bună!

Odată ne trezim. Brusc se deschide ușa compartimentului, intră un soldat cu pușca, după el un domn civil strigând: „Rog legitimațion, cine este curier, aici coupé de curier.” Tresar oamenii din somn, încep a se uita unul la altul, domnul străin începe a răcni: „Legitimațion, am spus dată, cine nu e curier afară!” Și, văzând că ne uităm cam ciudat la el, adăugă: „Eu atașat la legațiunea română din Viena, locotenent în armata română, suntem o comisiune pentru naționalizarea industriei, trebuie locuri...”

Văzându-l cu santinela, ne scoatem hârtiile și domnul, care nu prea înțelegea românește, începe a le căuta: „Nu bun, nu bun”, strigă la fiecare și începe a da afară oameni. „Toți afară, toți”, strigă în gura mare. „Bine domnule, câți sunteți?”, întrebăm noi. „Patru locuri trebuie la noi.”

—Ei, iacă aveți patru locuri libere, o luăm noi pe diplomaticește.

—Bun, rămâneți dară aici, dar numai prin grația mea – și începe a rânji așezându-se cu cei trei sași ai lui, care călătoreau și ei la Brașov (dacă nu mă înșel) și le venea bine afacerea.

Trenul pornește. A fost în Coșșa Mică. Liniștiți, plecăm mai departe. Omul nostru devine comunicativ. Începe a povesti cum călătorește el lunar de la Viena la București și retur, cum i se respectă privilegiile, ce putere mare are. Se aude pe culoar ceva zgomot și el îndată strigă: „Csend legyen” („Liniște”). Un băiețandru își permite să facă observația că domni ar trebui să fie mulțumiți că șed așa de bine ... îndată sare: „Ce ai zis, legitimațion!” și se naște o scenă care umple de groază vagonul întreg.

Al naibii diplomat, ne gândim, așezându-ne iarăși. Oare mulți din aceștia va fi având România Mare? Oare eu când voi putea lua santinela din gară ca să-mi fac loc în tren?

În scuturatul monoton al trenului, începem iarăși a moțâi ... Adormim. E ora două dimineața.

Deodată zgomot nou. Se deschide ușa, se aud strigăte: „Afară toți civilii, acesta e compartiment pentru curieri militari.” Deschidem ochii. Vedem doi ofițeri, un maior și un locotenent, care, mergând în concediu, reclamă locurile, strigând: „Afară, nicio legitimație, ce, noi ofițeri superiori și curieri militari, să stăm afară, țivilii să șadă aici? Afară!...”

Şi ieşim toţi pe culoar, afară de diplomatul pe care, cunoscându-l, maiorul – care părea a fi şi el sas – îl lasă să şadă.

Ba se înfiripă între ei o conversaţie vie, în care sunt atrase şi două cucoane tinere de pe culoar, tot săsoaice, care pe urmă sunt poftite în compartiment, pe lângă tot separatismul diplomatic şi stricteţea militară. Se face curte într-un mod atât de îndrăzneţ, încât toţi ne ruşinăm, numai diplomatul şi „ofiţerul superior” – nu.

– Stai, sasule, că-ţi arătăm noi. Dacă ofiţerii mai fac abuzuri – durere –, nu o iei aşa de tragic, dar ca sub masca diplomaţiei să facă cineva aşa brutalităţi, la asta trebuie răspuns.

Ajungem la Braşov. Se dă lumea jos. Compartimentul de curieri rămâne iar pe jumătate gol, se dă jos şi maiorul cu cucoanele. Celălalt ofiţer trece în alt compartiment, noi ne aflăm locuri în altele – nu mai aveam chef să călătorim cu diplomatul. Dar uite că nici nu lasă pe nimeni altcineva în compartimentul lui.

Un pasager caută să intre şi îl refuză strigând: „Ich will mich ausruhen” („Doresc să mă odihnesc”).

Cum să-l păcălim?

Vine nenea Corfescu, cunoscutul bariton. Se urcase la Cluj în alt vagon, dar aici, la Braşov, schimbându-se garnitura, n-a mai aflat loc gol şi a venit la noi.

– Măi Corfescule, îi zice unul dintre noi, ia mergi în compartimentul acesta, ţi-am rezervat un loc. Să ştii însă că vei avea de lucru cu un diplomat.

– Las’ pe mine – răspunde nenea – şi se așează în scaun. Mânios, îl priveşte sasul şi-i face un gest: „Ge’n Sie hinaus!” („Ieşiţi afară!”). Corfescu se face că nu observă.

– Gehen Sie hinaus, aici coupé rezervat, eu diplomat rumun, nu permit.

– Du verfluchter Kerl, trăzneşte nenea, aruncând scânteii de sub căciulă – d-apoi n-ai pace odată? Dacă eşti diplomat, şezi pe loc, nu ţi-l ia nimeni (n.b.: peste noapte, cei doi ofiţeri, discutând dreptul civililor sau al militarilor asupra compartimentului, pur şi simplu rupseseră afixul). Şi-i mai trage nenea nişte lecţii de democraţie şi de omenie românească, cum nu cred că şi-o mai fi auzit diplomatul. Furios, roşu la faţă, acesta replică:

– Ich bin Oberleutnant der rumänischer Armee!

– Ich bin Hauptmann! strigă Corfescu nu în bariton, ci stentoric, de se cutremură aerul.

Ich bin Hauptmann. Niciodată n-a răsunit vreun cuvânt mai la locul său. Un surâs de satisfacţie apare pe feţele privitoarelor, iar diplomatul cu nas lung, cioflectat, îşi lasă capul în jos, priveşte resemnat la picioare; nu mai are cu nimeni nimic.

De la Braşov până la Bucureşti n-a mai grăit niciun cuvânt către cineva. Iar noi, de la Braşov până la Bucureşti, în jurul lui Corfescu, care a trecut apoi la noi, multă vreme n-am avut alta de vorbit decât despre cele întâmplare în compartimentul de curieri şi cum, de multe ori, unde diplomaţia păcătuieşte, Dumnezeu face dreptate.”

Sosind la Bucureşti după o călătorie de 30 ore de la Cluj, am mers la Oficiul de hârtie, am plătit, la Ministerul Industriei şi Comerţului am luat avizul necesar şi am pornit spre Buşteni. Aici, fabrica mi-a spus că peste trei zile pot ridica marfa. Ce să fac aici, unde abia la o casă particulară am reuşit să primesc adăpost – toată

Valea Prahovei fiind ruinată după război? M-am dus iarăși la București. Aici, la ședința parlamentului, odată vedem că se prezintă generalul Averescu cu o hârtie în mână și citește decretul regal prin care guvernul Vaida e concediat, el, Averescu, e numit șeful noului guvern și parlamentul e dizolvat.

Ca un trăsnet a venit această schimbare! Vaida, șeful guvernului, nici nu era în țară, ci în Anglia, în drumul său de a crea atmosferă favorabilă României pe la cabinetele europene – ceea ce reușise destul de bine. Nu la fel i-a mers și în politica internă. Cicio-Pop, pe la care am trecut a doua zi, nu mai contenea: ce bine au guvernat ei, n-au cheltuit niciun ban cu O.P. (Ordinea Publică, fond discret la Ministerul de Interne). Dar chiar asta era. Felul cum dr. Lupu tratase anumite mișcări din țară a dat o armă în mâna camarilei, care l-a putut înspăimânta pe rege că suntem în pragul revoluției, că generalul Averescu trebuie să facă ordine în țară. Iar acesta, Averescu – cum a spus-o unui trimis al ziarului *Le Journal* de la Paris – a primit să fie adus la putere, bazându-se pe marea popularitate ce și-o câștigase în rândurile soldaților în război, crezând că va avea concursul elementelor de bine din toate partidele și că astfel va scoate țara din greutățile în care se zbate, creând un nou regim, străin de metodele politice practicate până atunci. Amar s-a înșelat.

Cu toate că la alegeri a reușit – fără fraude –, nu și-a putut pune în aplicare idealul de a crea un nou regim și noi moravuri politice într-o țară nouă. Toată administrația era împânzită cu oamenii liberalilor, capitalurile erau în mâinile lor. În guvern va fi avut el oameni capabili și cu vază, ordine a făcut el în multe privințe, dar, când a ajuns la legiferările economice, atunci a trebuit să cadă. Cel mai ireductibil dușman i-a fost Partidul Național din Ardeal, lovit în amorul propriu de căderea guvernului Vaida, care cu toate mijloacele demagogice agita poporul, mergând mână-n mână cu liberalii – mai discreți la început – pentru a răsturna guvernul.

Dintre ardeleni au intrat în primul guvern Averescu O. Goga și O. Tăslăuanu. Între primele măsuri ale guvernului a fost desființarea acelei administrații separate a Ardealului care se numea Consiliul Dirigent. S-au înființat la Cluj secretariate generale ale ministerelor care au lichidat fiecare resort. La aceste secretariate s-au găsit ardeleni dintre „tinerii oțeliți” – între ei și prietenul meu, Petru Groza – care în acest chip și-a început ascensiunea. Foarte prezentabil și făcându-se cunoscut ca fiind în bune raporturi cu minoritățile din Ardeal (cu maghiarimea, ce avea la bază necamuflați raporturi sentimentale), când a venit vorba să se creeze un minister al Ardealului, el a ajuns titularul acestuia.

Trecând eu pe la minister, aflu de la subdirectorul respectiv că hârtia noastră s-a redus la jumătate. Cum eu plătisem vagonul întreg și nu aveam chel să o împart cu nimeni, am luat o recomandatie de la Anton Mocioni, ministrul Casei Regale, și m-am dus la Tăslăuanu, ministrul Industriei și Comerțului. N-am reușit. Am mers pe ziua fixată, la Bușteni, unde fabrica încă nu primisese nicio dispoziție. M-am dat pe lângă dirigintele poștei: în caz că vine telegrama, nu ar putea cumva amâna

livrarea ei până plec eu cu hârtia? Nu s-a învoit. Am căutat să obţin bunăvoinţa secretarului de la fabrică, dar nici el nu mi-a dat nicio asigurare. Lucrul a mers, însă, înainte, hârtia s-a aşezat în vagon, acesta a fost predat gării şi, când a fost totul gata, a venit secretarul să-mi spună că a sosit telegrama. Dar eu am plecat cu vagonul complet.

În campania de alegeri averescane, noi a trebuit să luptăm contra guvernului şi a candidaţilor lui şi în aceste împrejurări şi-a găsit *Drapelul* sfârşitul. Asta se va vedea mai bine din cele expuse de mine într-un articol publicat la 31 octombrie 1937 în gazeta *Acţiunea* din Lugoj, cu ocazia congresului ţinut la Lugoj a Federaţiei Generale a Presei din Provincie.

CUM A ÎNCETAT SĂ APARĂ DRAPELUL?

Drapelul lui Valeriu Branişte, gazeta care, timp de douăzeci de ani, a fost un far luminător al Banatului, ajunsă în ultimii ani ai războiului să fie singurul organ de publicitate al românilor de dincoace de Carpaţi alături de câteva publicaţii cu caracter religios, a apărut ultima dată la 8 iunie 1920.

Dar de mai bine de un an încetase orice legătură cu V. Branişte, în afară de acordarea titlului de fondator pe care îl purta acesta în fruntea gazetei. Curând după intrarea în funcţiune a Consiliului Dirigent Român la Sibiu, trecând V. Goldiş cu St. Cicio Pop în guvernul central de la Bucureşti, resortul Cultelor şi Instrucţiunii i-a revenit lui V. Branişte, care astfel a părăsit Lugojul. Ce urma să se întâmple cu *Drapelul*?

Marele entuziasm ce ţinea atunci toată suflarea românească sub a sa stăpânire, dând fiinţă la o seamă de cotidiane în diferite centre ale Ardealului, a făcut ca şi lugojenii să hotărască înfiinţarea unei societăţi de editură „*Drapelul*”, cu tipografie şi cu *Drapelul* cotidian. A apărut apelul respectiv, semnat de tot ce avea bun şi românesc Lugojul cu judeţul de atunci al Caraş-Severinului, având în frunte pe inimosul episcop Valeriu Frenţiu, în curtea căruia se concentra întreaga acţiune naţională, şi pe energicul luptător dr. G. Dobrin, fostul prim-prefect român al Lugojului.

Organizarea acţiunii mergea mai greu decât planurile. Până la intrarea armatei române în Banat, la sfârşitul lui iulie 1919 – jandarmeria română intrase în mai, ca auxiliară a armatei de ocupaţie franceză –, *Drapelul* s-a menţinut într-un fel de provizorat: el a continuat să apară ca până aici, de două ori pe săptămână, sub îngrijirea părintelui profesor dr. V. Bîrlea. *Drapelul* este oglinda vieţii româneşti din vremea aceea, scoţând şi o ediţie specială o dată pe săptămână: „*Drapelul pour nos amis français*”. Între timp, s-a găsit tipografia, s-a căzut de acord asupra redacţiei, fiind invitaţi în fruntea ei regretatul protopop al Bocşei, M. Gaşpar, şi subsemnatul

de la Comloș. Și astfel, la începutul lunii august 1919, *Drapelul* ajunge sub noua conducere, își aranjează atelierele proprii și de la 1 septembrie apare cotidian!

Calculul fusese făcut cu mult optimism: *Drapelul*, declarat organ oficial al guvernării de atunci, va avea atâtea abonamente de la comune, atâtea de la particulari, atâta se va vinde cu numărul, atâta va aduce tipografia și va ieși foarte bine la cale! Dar, vezi Doamne, nici abonamentele oficiale nu intrau regulat, de la particulari și din anunțuri se încasa cam puțin, colportajul nu era bine organizat la noi pe vremea aceea, iar tipografia – dacă aducea ceva (și aducea, pentru că, pe vremea aceea de românizare, se cereau foarte multe imprimate) – trebuia să se plătească mai întâi pe sine!

Unde mai pui că, la o jumătate de an, în martie 1920, a venit schimbarea de regim, cu marile lupte politice de la alegerile averescane! *Drapelul* era ținut să facă opoziție și o făcea fără nicio considerare. Chiar de la început s-a încercat să i se reducă contingentul de hârtie (istoria unui vagon de hârtie din primăvara anului 1920 am să o povestesc altă dată!). Cenzorilor li s-a dat ordin să fie cât se poate de necruțători. *Drapelul* apărea cu mari pete albe, adesea mai mult în alb. Odată a și fost confiscat de poliție, act pe care procurorul l-a infirmat, dar în zadar...

Pe de altă parte, soarta cotidienele românești din provincie era pecetluită: nu puteau susține concurența celor de la București. De *Drapelul* nu se mai interesa nimeni. La un moment dat, colegul Gașpar a părăsit redacția. Atunci s-au întâlnit la București cei doi lideri ai întreprinderii: episcopul Frențiu și V. Braniște. Au redactat un proces verbal prin care declarau societatea „*Drapelul*” desființată, trecând toate pasivele gazetei în contul tipografiei, pe care o lua P.S. Sa Frențiu, împreună cu datoriile proprii ale acesteia (prețul de cumpărare împrumutat de la bancă). Iar eu am primit avizul ca pe data de 8 iunie să scot ultimul număr din *Drapelul*.

Ne-am executat, deci, și, într-un articol intitulat *Către cetitorii noștri*, am anunțat că sistăm apariția ziarului pe timp nedeterminat. Ca motive, invocam faptul că, după un trecut de 20 ani, gazeta noastră, din cauza cenzurii, se afla în imposibilitatea de a mai servi cauza națională așa cum trebuie. Renunțând la apariție, spuneam, nu renunțam la speranța de a vedea nu numai trecute, dar uitate chiar, vremurile când presa liberă era împiedecată a-și face datoria în România-nouă! Până atunci ... etc.

În dimineața zilei în care se tipărea ultimul număr al *Drapelului*, îl întâlnesc în curtea tipografiei pe V. Braniște. Îl salut respectuos, el îmi întoarce salutul, dar nu spune nimic. De când predase gazeta, nu s-a mai interesat de ea, ba undeva a și publicat că nu mai are nicio legătură cu ea.

Totuși, de data aceasta, nu s-a putut abține să vadă cum se prezintă ultimul număr și ce se spune în el. A venit într-un timp când credea că o poate face

neobservat! A venit, a văzut și a plecat mulțumit. Și prin acest gest a pus oarecum apostila aprobatoare pe un act prin care *Drapelul* lui și *Drapelul* nostru trecea în domeniul istoriei. Flamură curată a unor vremuri de luptă ideală, el, ca și purtătorul ei, nu mai corespundea vremurilor ce au urmat după război și, până vor trece acestea – ca să nu mai vorbim de amintirea lor – va curge încă multă apă pe Timiș!

Nicolae Brînzeu, *Memoriile unui preot bătrân*. Ediție, prefață și note de Pia Brînzeu, Editura Marineasa, Timișoara, pp. 223–270.

C. Buracu

17. Amintiri

PREOT ÎN MEHADIA

Deși am voit să continui studiile la Viena, un curs de retorică bisericească și unul de cooperatie – la stăruința episcopului dr. Miron E. Cristea, depusă pe lângă unchiul meu – am acceptat să fiu numit administrator parohial al Mehadiei, ca după 2 ani să fiu trimis la Viena, ca bursier al Episcopiei.

Am fost sfințit întru diacon în capela reședinței episcopoești, la 19 iulie 1912, iar a doua zi, de Sf. Ilie, am fost sfințit întru preot, în comuna Pătaș¹, unde a avut loc sfințirea bisericii. La această ceremonie au luat parte părinții mei, unchiul Pavel Boldea și Iosif Serafim, precum și foarte mulți credincioși din satele Almăjului.

La 15 August același an, am fost introdus (instalat) ca administrator parohial al Mehadiei, prin dr. Ioan Sârbu², administrator protopopesc. El a scris o lucrare, istoricul lui „Mihai Vodă Viteazul”, premiată de Academia Română, în 1906, cu marele premiu „Năsturel”.

Din prima zi, am fost sprijinit de generalul de divizie Nicolae Cena, care mi-a dat un neprețuit sprijin în activitatea mea parohială.

Munca a fost destul de grea. Satul era împărțit în două grupuri politice: „naționalist” și guvernamental maghiar, sub numele de „burdist”. Erau două școli: una de stat maghiară, cu doi învățători și una comună, cu trei învățători, unde era propusă și limba română.

Pentru a contrabalansa acțiunea de maghiarizare, mi-am concentrat atenția și activitatea asupra orelor de religie, procurând manuale românești pentru toți elevii, iar generalul Nicolae Cena³, cărți de rugăciuni. Învățătorul Nicolae Mergea,

¹ Localitate în Valea Almăjului, în apropiere de Prigor, satul lui Iosif Coriolan Buracu.

² Ioan Sârbu, studii universitare la Jena și Viena, teologice la Cernăuți. A obținut doctoratul cu o teză despre politica externă a lui Matei Basarab, Leipzig, 1894. A publicat istoria lui Mihai Vodă Viteazul, vol. I-II, 1904–1907, militant pentru drepturile națiunii române, membru al Marelui Sfat Național.

³ Nicolae Cena (1844–1922, Mehadia), general de divizie, născut dintr-o familie de grăniceri din Mehadia. A avut o carieră militară strălucită. A fost profesor la Școala militară de cadeți de la Timișoara și comandant al școlii militare din Karlstadt. În retragere din 1904, arestat în iulie 1914 pentru atitudinea sa în chestiunea națională, general în armata română.

originar din Pătaş, la stăruinţa mea, a organizat un cor bisericesc şi cu copiii de şcoală, care lua parte regulat – sub conducerea mea – la toate serviciile religioase. Ei citeau psalmii şi recitau rugăciunile. Am introdus „tasul şcolar”, pe care elevii depuneau economiile lor şi care întreceau încasările celorlalte trei tasuri bisericeşti; am organizat serbări şcolare numai în limba română.

Tot pentru crearea de fonduri bisericeşti, am introdus „tasul onomastice”, cei care îşi serbau numele fiind felicităţi în biserică, la zilele potrivite, aducând venituri importante.

Am pus ordine în arhivă, dar mai ales în fondurile bisericeşti. Biserica avea datorii de 9.000 coroane, pe care le-am achitat în curs de doi ani. Datoriile erau făcute cu ocaziunea pictării sfintei Biserici, o lucrare foarte artistică.

Am creat biblioteca parohială şi am organizat comitetul local al societăţii culturale „Astra”.

Prin încrederea ce am reuşit să impun, biserica a fost înzestrată cu 2 case de familia Sofia şi Ivan Doboşan, care au dăruit o casă din Băile Herculane şi Episcopiei din Caransebeş. Biserica a mai primit o casă şi vie dăruite de tânărul Ioan Miclău junior, iar de la generalul Nicolae Cena, o bucată de pământ din averea strămoşească.

Am adus corul „Doina” din Turnu Severin, de sub conducerea profesorului Iancu Şt. Paulianu şi „Armonia” din Craiova, care au dat concerte şi în Mehadia, toate fiind primite cu entuziasm deosebit.

Am cercetat amănunţit arhiva parohială, dar mai ales diferitele registre şi cărţi bisericeşti, pline de însemnări vechi şi foarte preţioase, făcute de preoţi, cântăreţi, dar mai ales de protopopul Nicolae Stoica de Haţeg, care a fost primul preot militar al Regimentului grăniceresc înfiinţat la 1768, la Biserica Albă, de care depindea întreaga noastră regiune grănicerească.

Această activitate atât de variată, dar pronunţat românească, a stârnit o serie de anchete administrative, jandarmereşti şi judecătoreşti, care au dus – în mod fatal – la deţinerea mea, în ziua de duminică, 26 Iulie 1914. (Vezi lucrarea mea: *Muzeul General Nicolae Cena în Băile Herculane şi Cronica Mehadiiei* la capitolul Acte şi Documente)⁴.

ÎNCHISOAREA

În această zi, am fost luat de la Sfânta Liturghie, de către jandarmii unguri, din Sfântul Altar. Au mai fost deţinuţi: generalul Nicolae Cena, comerciantul Nicolae Chiticeanu, Dimitrie Cerbu şi Miron Cosma, funcţionari de bursă.

De la Mehadia, am fost duşi, în aceeaşi zi, la poliţia de frontieră din Orşova, unde ni s-a comunicat că suntem deţinuţi ca „spioni ai României şi agitatori pentru descompunerea monarhiei austro-ungare”. A doua zi, dimpreună cu mulţi preoţi, avocaţi, ofiţeri pensionari, învăţători, comercianţi, meseriaşi şi ţărani români şi câţiva sârbi, am fost duşi şi depuşi la Penitenciarul din Caransebeş.

⁴ Coriolan Buracu, *Marele general Nicolae Cena*, Turnu Severin, 1924.

Între timp s-a declarat război Serbiei și toți cei din contingentele mobilizate au fost trimiși la unitățile lor. Din plasa Orșova au mai rămas peste 100 de persoane.

Eu am fost eliberat în ziua de 26 august, când a fost întunecime de soare, cu mandatul să mă prezint la Regimentul 29 Infanterie din Becicherecul Mare, la care am fost repartizat ca preot militar de rezervă, pe timp de război. Am trecut pe la Mehadia ca să-mi revăd familia, și echipat cu cele necesare, la 29 august m-am prezentat la Regimentul 29 Infanterie, compus în majoritate din români, apoi sârbi și câțiva nemți și unguri.

Am fost primul deținut politic român din Ardeal și Banat de la declarația primului război mondial.

PREOT MILITAR

De la Becicherec, după două zile, am plecat la unitatea deplasată la Panciova, de unde a fost trimisă pe frontul rusesc din Galiția. Am debarcat și am intrat în luptă la Rohatin, unde am avut pierderi foarte mari. Comandantul Regimentului a fost colonelul Traian Băcilă din Dalboșeț (frate cu colonelul Iosif Băcilă, cumnatul generalului Nicolae Cena din Mehadia)

Am stat pe acest câmp de luptă până la 7 Ianuarie 1915, când am fost trimis, ca bolnav, la Băile Herculane. În plus, am fost corespondentul de pe front al ziarului „Drapelul” din Lugoj, în care au apărut corespondențele mele. Din luna martie, am fost repartizat în garnizoana Dobrițin, în Ungaria, unde am servit până la 5 aug(ust) 1916. În acest oraș, am avut foarte mult de lucru, deoarece erau 27 de spitale și sanatorii cu ostași grav răniți și bolnavi de diferite boli epidemice, precum și o tabără de prizonieri ruși. Aici mai erau și unități militare, evacuate din Bucovina, printre care se găseau mulți români. M-am ocupat intens de ostașii noștri, făcând totul pentru a-i mângâia și încuraja.

În paralel, am făcut apel în ziarul „Românul” din Arad, către intelectualii români, ca să-mi trimită cărți și ziare. Am ținut cursuri de alfabetizare. Dar cea mai importantă activitate a mea a fost să procur un aparat de cinematograf francez, care avea proprietatea că învârtind manivela pentru rularea filmului se punea în funcțiune și un motorăș electric care lumina filmul. Astfel am putut ține reprezentații în cele mai bune condiții, care au fost foarte mult apreciate de spectatori. Filmele le procuram de la Budapesta.

În postul Sf. Paști am ținut reprezentații cu filmul „Viața Mântuitorului”, atât în spitale, precum și în biserica evanghelică, catedrala calvină și institutul de fete, despre care s-a scris în ziarele locale.

O misiune deosebit de importantă am avut în tabăra de prizonieri ruși, care erau ținută în carantină. Cu ocazia venirii a 12.000 de prizonieri, care au fost întreținuți în condiții mizerabile, a izbucnit cholera, care a secerat 1907 victime, dintre care într-o singură zi 429 de morți, care au fost îngropați în morminte comune. Pentru a sluji lor și a-i spovedi, am învățat ectenii în limba rusă și convorbiri de la românii basarabeni, care erau foarte mulți.

Tot în Dobrițin am fost și inspiratorul unui marș românesc, compus de subșeful muzicii militare din garnizoană, la care am locuit, spre a fi închinat ofițerului român Constantin Popovici din Mehadia, cu ocazia decorării sale. Marșul s-a compus din „La arme”, „Sună buciul d-alarmă” și „Hora Unirii”, fără ca vreun ungur să fi înțeles importanța românească.

Aici mi-a sosit și familia cu Tatiana și Matei. La 10 august 1915 s-a născut fiul meu Horea Pavel Vinicius, nume care a dat sursă la multe discuții cu autoritățile maghiare. Nașă a fost soacra mea Ana M. Mocanu, iar preot cel din Karcag – Ungaria, Nicolae Popescu, unde era o parohie veche, întemeiată de macedo-români, pe la începutul veacului XVIII.

Am fost și membru în comitetul de direcție al căminului cultural ostășesc.

În garnizoana Dobrițin am oficiat 42 de servicii religioase, la care au participat 6.860 de ostași români și 95.568 de prizonieri ruși și câțiva sârbi. Am împărțit 4.582 ostași și 1081 răniți și bolnavi. Am înmormântat 2.388, dintre care 1.907 prizonieri ruși.

Pentru activitatea mea desfășurată am fost menționat în ordine de zi:

- ale Regimentului 29 Infanterie la 7 ianuarie 1915;
- ale Comandantului Garnizoanei Dobrițin la 21 august;
- ale Comandantului Corpului de armată Timișoara, 14 octombrie 1916.

Vezi în anexă corespondențe din Dobrițin din 1915, publicate în „Drapelul”, „Românul” și „Gazeta Debreținului”.

Aflând că poliția orașului a cerut informații de la Mehadia, cu privire la rolul meu politic, am rugat pe unchiul Pavel Boldea, care era șeful clerului militar de pe frontul italian, să mă mute imediat la dânsul, ceea ce a și făcut.

Am plecat din Dobrițin la 10 august 1916.

Mi-am dus familia și mobila în orașul Karcag, deoarece Mehadia era evacuată în vederea războiului declarat de România.

Alăturat este lipit un act de recunoștință – în limba rusă și franceză – adresat de 27 ofițeri din tabăra de prizonieri, care îmi mulțumesc pentru grija ce am avut-o față de ei (în traducere românească).

Cu aparatul meu de cinematograf am dat 40 de reprezentații în spitale, patru la instituțiuni culturale și două în bisericile calvină și luterană cu „Viața Domnului nostru Iisus Hristos”.

Am încasat din taxe benevole 395,47 coroane și cheltuielile cu filmele au fost de 305,50 coroane.

„Dobrițin, 6/19 Iunie 1915

Preotului militar

Coriolan Buracu

Pentru a fi prizonier este o soartă grea. Dar soarta noastră a fost de o sută de ori agravată, prin una din cele mai mari nenorociri pe care o cunoaște umanitatea: cholera a venit să ne facă o vizită neașteptată și teribilă.

Și noi am văzut cum seceră totul în jurul nostru, cu o așa de mare furie, că ochii noștri – fiind obicinuiți de mult timp pe câmpul de luptă să vadă moartea – totuși erau gata să plângă.

În aceste zile de suferință atroce, ce Dumnezeu ne-a trimis, noi, ofițerii ruși, am văzut aici în străinătate cu multă satisfacție, venind preot român ortodox cu un cuvânt de consolare și rugăciuni.”

Au semnat 27 de ofițeri ruși.

Ordin de zi al garnizoanei numărul 243 din 31 VIII 1916:

„Eu exprim, în numele serviciului superior, preotului militar gr. sub. Coriolan Buracu, pentru serviciile eminente și pline de sacrificii în tabăra locală de prizonieri de război, pe timpul epidemiei de cholera – recunoștință lăudabilă.

General Okolicsanyi, comandantul garnizoanei”

Ordin de zi al garnizoanei numărul 216 din 3 VIII 1916:

„Preotul militar în res. Coriolan Burac se departe de garnizoană, după o activitate de aproape doi ani.

Eu mă simt obligat să exprim acestui domn preot – în numele serviciului suprem – mulțumirile mele pentru serviciile prestate pe timpul epidemiei de choleră, din anul trecut, în stațiunea de carantină pentru prizonierii de război ruși, precum și în spitalele de aici.

General Okolicsanyi, comandantul garnizoanei”

Comandamentul militar din Timișoara, Nr. 242 din 14 oct(ombrie) 1916:

„Preotul militar în res. Coriolan Buracu este repartizat ca preot ortodox, de la 18 ianuarie 1915 și exercită serviciul său în spirit de mare sacrificiu pentru mângâierea bolnavilor și răniților și pentru distracția lor în formă excepțională, mai ales a desfășurat servicii excepționale pe timpul epidemiei de choleră, în tabăra de prizonieri de război.

Exprim acestuia recunoștință lăudabilă pentru activitatea sa plină de merite – în numele serviciului suprem, din partea comandamentului militar.

Hess, mareșal campestru”

FRONTUL ITALIAN

La unchiul Boldea am ajuns la 6 aug(ust) 1916, la Laibach-Ljubliana, capitala provinciei Slovenia din Austria. Ne-am bucurat foarte mult, după o despărțire de aproape trei ani. Unchiul Boldea era șeful clerului militar ortodox și avea sub ordinele sale 42 de preoți, dintre care șase erau sârbi, iar restul români din Banat, Ardeal și Bucovina. Majoritatea erau din episcopia Caransebeșului.

Pe mine m-a repartizat la Spitalul de companie „Kremsier”, plasat în orașelul de la poalele munților din Slovenia – Stein (Kamnik), unde erau numai ostași

bolnavi de malarie. În acelaşi timp trebuia să fac lunar serviciul religios în 8 localităţi din provincie, unde erau spitale militare, întâlnind mulţi români, printre care şi cunoscuţi.

M-am ocupat intens să obţin ziare şi cărţi de rugăciuni şi de citit, pe care le-am obţinut făcând intervenţii pe la episcopiile româneşti, la tipografii şi la societatea culturală „Astra” din Sibiu.

Am ţinut regulat spectacole cinematografice, foarte mult apreciate de ostaşi, precum şi de copiii de şcoală şi populaţia civilă, care contribuia benevol cu parale pentru parcurgerea filmelor, precum şi diferite daruri pentru ostaşii răniţi şi bolnavi.

Între timp, am fost numit ca preot şi la Comandamentul VII cu batalioane venite din ţară, care aici, în apropiere de front, făceau instrucţia militară.

În această epocă, Ministerul de război din Viena a hotărât organizarea de cămine culturale ostăşeşti, dotate cu biblioteci în diferite limbi, jocuri distractive etc. Deşi la Comandamentul VII eram 7 preoţi militari, majoritatea catolici (nemţi, unguri, croaţi), iar eu eram singurul preot ortodox şi român, eu am fost numit comandantul căminelor culturale ostăşeşti ale Corpului 7 Armată, de care depindea şi Regimentul 43 Infanterie din Caransebeş. În această nouă calitate m-am străduit din răspuţeri să organizez cât mai bine căminele culturale ostăşeşti, după experienţa câştigată în Dobriţin.

Am închiriat clădiri potrivite acestui scop, cu mobilierul necesar. Am adus de la Viena tot ce mi s-a pus la dispoziţie pentru cele 8 cămine. Pentru ostaşii români am creat biblioteci speciale româneşti şi am făcut abonamente la ziare. Cel mai bine înzestrat cămin a fost cel din Stein, unde am obţinut o casă cu etaj şi grădină frumoasă. Clădirea era proprietatea unui lacheu de la Curtea Imperială, care a pus-o la dispoziţia căminului în mod gratuit. Am organizat săli de lectură, de jocuri distractive şi de corespondenţă, precum şi un bufet, iar în grădină am organizat o popicărie, acoperită cu foi de cort. Inaugurarea s-a făcut cu mare ceremonie, despre care s-a scris şi în ziarul german din Laibach, precum şi în „Pester Lloyd” din Budapesta. La plecarea mea din Stein, la 25 Octombrie 1917, am predat aparatul meu de cinema Căminului cultural din Stein.

La 16 Octombrie 1916, mi-am adus şi familia, care, la intrarea României în război, se refugiase la Karcag, unde aveam mobile procurate când eram la Dobriţin. Familia s-a simţit foarte bine. Am luat o guvernantă care s-a ocupat de copii, spre a-i învăţa nemţeşte.

La 21 Ianuarie 1917 ni s-a născut fetiţa Sylvia Ileana Doina, naş fiind unchiul Pavel Boldea, iar preot botezător, fostul meu profesor de teologie, dr. Moise Ienciu, care, la intervenţia mea, a fost mobilizat preot militar în armata de pe frontul italian.

Cu ocaziunea sărbătoririi Sf(inţilor) Ap(ostoli) Petru şi Pavel 1917, toţi preoţii militari ai armatei „Isonzo” am sărbătorit pe iubitul lor şef, pe unchiul Pavel Boldea.

Cu acest prilej i s-au făcut daruri: un tablou mare cu fotografia individuală a fiecărui preot, precum și fotografia pe email înconjurată cu frunze de laur. Pe fiecare frunză era încrustat numele unui preot. Acest obiect foarte frumos, a cărui fotografie este alăturată, l-am procurat personal din Viena.

Din partea mea i-am dăruit o cruce cu lanț de aur, cumpărată tot din Viena, în semn de profundă recunoștință pentru marele sacrificiu și bine ce mi-a făcut, întreținându-mă la școală.

Această cruce, după moartea lui, mi-a fost dăruită de vărul Romulus Boldea. Eu am dăruit-o unchiului Iosif Serafin în anul 1922, iar el mi-a restituit-o când am fost avansat de preot iconom stavrofor, de episcopul Vartolomei al Râmnicului-Vâlcea, la 3 Septembrie 1929.

„Protopop maior Pavel Boldea

Născut la 6 Noiembrie 1862 în comuna Borlovenii Vechi, ca fiu al învățătorului Pavel Boldea și Măria Popiștin din Bozovici.

A studiat clasele primare în satul natal, școala germană – trei ani – la Bozovici, școala civilă la Oravița și gimnaziul superior la Biserica Albă. Teologia la Caransebeș.

În anul 1883 s-a căsătorit cu Silvia, fiica preotului Gheorghe Ivănescu din Marga, care la 1887 a decedat. A avut un singur fiu, pe Romulus.

A fost preot în Borlovenii Vechi de la 1883–1888, în care an, la intervenția generalului Traian Doda, a fost numit preot maior în garnizoana Budapesta, unde a servit până la 1897. A fost profesor de religie la 9 licee militare din 9 localități, precum și singurul paroh român din capitala Ungariei. Aici a întreținut cu cheltuiala sa pe frații: Grigore la liceul militar, sora Măriuța, fratele Remus (decedat ca învățător) și pe mine, nepotul său de soră, care m-a întreținut la școală până la terminarea liceului. De la 1897–1906 a funcționat ca preot militar la Viena, fiind și profesor la 11 licee militare și preot al parohiei ortodoxe române din capitala Austriei.

Între 1906 – 1914 ca protopop maior în garnizoana din Sibiu, iar de la 1914–1918 ca șef al clerului militar de la Comandamentul trupelor de pe frontul italian, cu garnizoana în Laibach – Ljubliana din Iugoslavia de azi.

A fost decorat cu cinci ordine austriace, unul român și unul sârbeasc. A fost foarte apreciat și iubit de toți.

La 1918 a fost pensionat și s-a retras la Borlovenii Vechi, unde a decedat la 1 Decembrie 1920”.

Cu ocaziunea deplasărilor mele, de două ori pe lună, în localitățile unde erau spitale militare, am avut ocazia să cunosc și pe contesa Elisabeth Gasquet-James, la castelul Ponovici, unde era un spital militar. Contesa era de origine americană, căsătorită cu un conte francez. Locuia cu 2 nepoți orfani de tată – ofițer german, căzut pe câmpul de luptă.

Ea a asistat la serviciile religioase oficiate de mine și în convorbirile avute mi-a amintit adeseori de simpatia ce o păstra față de neamul nostru. Mi-a amintit de un concert dat, în castelul ei de la Dresda, de marele artist Gheorghe Enescu, la care a luat parte și principele moștenitor Wilhelm al Germaniei, care a ajuns împărat.

Am fost la castel și cu Tatiana și i-am făcut cadou un costum național din Almăj. Am corespondat cu dânsa după prăbușirea Monarhiei austro-ungare, ea reîntorcându-se la proprietatea ei din Franța.

M-a invitat să merg cu familia mea la dânsa, ca secretar particular. Sub impresia momentului istoric culminant – înfăptuirea României Mari – am refuzat.

La 25 octombrie 1917 am fost mutat la Spitalul de campanie 1007 din Abbazia, (n. ed. Opatija, Croația de azi) de pe litoralul Mării Adriatice, îngrijind duhovnicește pe ostașii ortodocși și din localitățile de pe litoral. Și la aceste spitale am organizat cămine ostășești, spre bucuria ostașilor dar și a comandanților. Am avut însărcinarea să mă îngrijesc și de grădina de zarzavat a spitalului.

Am fost adeseori și la Fiume (n. ed. Rijeka, Croația de azi), unde am cunoscut pe profesorul Aurel Serafim din Pătaș, care s-a mutat la Budapesta, unde a și decedat.

La propunerea unchiului meu, Episcopul Caransebeșului, dr. Miron Cristea, m-a distins cu dreptul de a purta brâu roșu, începând cu ziua de Crăciun 1917, cu următorul text:

„Considerând zelul pastoral neobosit al preotului militar Coriolan Buracu, care de la începutul războiului, atât la front, cât și la spitale, pretutindeni unde a fost împărțit – a dovedit cea mai laudabilă conștiințiozitate și o părintească îngrijire față de ostașii încredințați lui, iară în timpul funcționării sale ca administrator parohial în Mehadia, încă a slujit spre deplina Noastră mulțumită și a credincioșilor săi – îl distingem cu brâu roșu.”

În spitalul din Abbazia am stat până la 13 Iulie 1918, fiind mutat la formațiunile de marș de pe teritoriul Italiei, lângă orașul Udine.

Familia mi-am dus-o la Mehadia și m-am reîntors imediat la datorie, mai ales că aveam prilejul pentru prima dată să stau de vorbă cu populația italiană.

Cu ocazia plecării mele din Abbazia, comandantul spitalului mi-a adus mulțumiri speciale pentru munca depusă, în ordin de zi, cu nr. 200/19 iulie 1918.

„Preot C. Buracu a câștigat simpatia tuturor prin eminentele calități de caracter, sânguință asiduă, sentimente exemplare de îndeplinirea datorințelor și atențiune camaraderească. Sub conducerea sa, Căminul Ostășesc, prin activitatea sa, a fost un loc eminent de recreație pentru bravii noștri, biblioteca s-a înmulțit în mod simțitor; precum și pentru conducerea exemplară a lucrărilor din grădina de zarzavat a spitalului.”

Reîntors în Italia, am avut o misiune deosebit de importantă la unitățile unde majoritatea erau români.

Apăruse discursul președintelui statului american, Wilson, care spunea că americanii cu aliații săi luptă pentru eliberarea tuturor popoarelor subjgate de țări străine.

Eu trebuia să dovedesc că toate națiunile din monarhie se bucură de completă libertate. La cuvântările mele asistau ofițeri unguri, care știau ceva românește.

Eu aminteam în cuvântarea mea de principiile președintelui, care erau primite cu multă însuflețire de ostașii români. Apoi le aminteam de fabulele românești „Racul, broasca și știuca” și „Toporul și pădurea”, dând explicațiile în sensul cuvenit aspirațiilor noastre naționale. Am fost înțeles foarte bine de ostași, ce m-au convins prin corespondența ce o trimiteau familiilor, deoarece eu eram și cenzorul scrisorilor românești.

Românii noștri au devenit și mai dârji în urma purtării brutale a ofițerilor unguri, care își băteau joc de noi cu vorbe urâte și cu bățai. Din cauza aceasta, majoritatea s-au predat italienilor.

La 29 octombrie am primit concediu și am plecat spre casă. Prin gările mari am văzut mare aglomerație de ostași gesticulând și cântând în toate limbile. Izbucnise revoluția de la 1 noiembrie 1918. Monarhia s-a prăbușit.

Prin gările mari am văzut mare aglomerație de ostași gesticulând și cântând în toate limbile.

Izbucnise Revoluția de la 1 Noiembrie 1918, Monarhia s-a prăbușit.

Ajungând la Budapesta, m-am dus la unchiul Ghenadie Bogoevici⁵, care m-a pus la curent cu toate evenimentele din capitala Ungariei. Față de aceste evenimente m-am grăbit să plec, lăsându-mi bagajele la dânsul. În oraș era mișcare tumultuoasă. Soldați revoltați mi-au smuls insignele gradului, înjurându-mă. Eu am mulțumit bunului Dumnezeu că am scăpat în pace și că m-a învrednicit să apuc și clipa eliberării noastre de sub jugul maghiar.

Cu aceasta s-a terminat și misiunea mea de preot militar în armata austro-ungară.

În timpul de la 8 august 1916 la 1 noiembrie 1918:

- am oficiat 236 de servicii religioase, la care au asistat 103.364' de ostași și am rostit 246 de predici și 115 conferințe;
- am organizat și condus Cămine culturale ostășești, înființând 32 de biblioteci românești prin diferite spitale;
- am ținut 125 de reprezentații cinematografice cu aparatul personal, rulând 386 de filme;
- am încasat 584 de coroane și am cheltuit 389 coroane pentru filme, cărți, ziare, cărți de rugăciuni și pentru diferite daruri făcute grav răniților;
- am oficiat 74 de înmormântări.

Pe timpul serviciului meu de preot militar de la 28 august 1914 la 1 noiembrie 1918 am fost distins cu brâul roșu de episcopul Caransebeșului și am primit decorațiile:

---

⁵ Ghenadie Bogoevici, paroh la Budapesta din 1890. Din 1920 a îndrumat bisericile ortodoxe românești din Ungaria.

- „Crucea de argint clasa a II-a pentru merite preteşti” la 24 III 1917;
- „Crucea de campanie Carol”, la 12 IV 1917;
- „Crucea pentru merite”, „Crucea Roşie” clasa a II-a, la 20 septembrie 1917;
- „Cavaler al ordinului Francisc Iosif I”

Am fost citat pe ordine de zi:

- Regimentul 29 Infanterie, la 7 ianuarie 1915;
- Comandamentul Garnizoanei Dobriţin, la 31 August 1915;
- Comandamentul Garnizoanei Dobriţin, la 30 August 1916;
- Comandamentul Corpului Armată Timişoara, la 14 octombrie 1916;
- Comandamentul Corpului 7 Armată, la 27 septembrie 1917;
- Comandamentul Spitalului 1007 Abbazia, la 19 iulie 1918.

Vezi Anexe, cu articolele despre luptele purtate pe frontul din Galiţia, evenimente din garnizoana Dobriţin, de pe frontul italian.

Sunt în 3 caiete cu însemnări amănunţite şi date exacte de diferite activităţi şi sume încasate.

Alăturata „Scrisoare Găsită” este scrisă de fostul meu profesor de la Institutul Teologic din Caransebeş, dr. Petre Barbu, care a ţinut mult la mine.

Scrisoarea a apărut în ziarul „Drapelul” din Lugoj, 1914⁶.

Urmează o serie de corespondenţe tipărite în diferite ziare româneşti, nemţeşti şi ungureşti în care se face amintire de activitatea mea pretească, în garnizoanele în care am activat precum şi corespondenţa mea de pe câmpul de luptă din Galiţia, publicată în ziarul lugojan „Drapelul”⁷.

REVOLUŢIA DIN 1918

Plecând din Budapesta cu trenul, prin toate gările mai mari se vedeau urme de devastare a magaziiilor, iar populaţia – de orice naţionalitate – era foarte animată, voioasă şi încântată. Am ajuns cu bine la Mehadia, unde mi-am găsit familia în pace şi fericită de revederea noastră, în deplină sănătate.

Populaţia din comună era foarte animată, îndeosebi ostaşii întorşi de pe front, care au văzut pretutindeni mari transformări.

Imediat am luat contact cu intelectualii şi fruntaşii satului, precum şi cu cei din vecinătate şi am hotărât programul nostru de activitate şi constituirea „Consiliului Naţional Român”, după îndrumările date de „Consiliul Dirigent” din Arad⁸.

Organizarea s-a făcut la 4/17 noiembrie într-un cadru solemn: la orele 2 după-amiază s-a adunat toată lumea în faţa bisericii, unde am oficiat un scurt serviciu divin şi sfinţirea apei. Am ţinut o cuvântare, arătând însemnătatea evenimentelor politice internaţionale, dar mai ales pentru neamul nostru românesc. Am cerut ca

---

⁶ Nu este publicată în 1914.

⁷ „Drapelul”, 1915, nr. 36–41, 46, 56, 66, 69–72, 74–75.

⁸ Este vorba de Consiliul Naţional Român Central din Arad.

toți să depunem jurământul de credință pentru neamul românesc, ceea ce s-a și făcut cu mare entuziasm și solemnitate. Drapelul național, înfășat în doliu, a fost desfăcut și am pornit cu cântece naționale spre primărie, unde am pus o tăblie cu inscripție românească, apoi am trecut la postul de jandarmi, unde se găseau cinci inși, i-am dezarmat, am pus tăblia românească și am instalat un grup din „Garda Națională”, organizat în această zi, din bărbații reînțorși la vatră.

A doua zi, la 5/18 noiembrie, s-au întrunit la Mehadia, delegații a 15 comune, constituindu-se „Consiliul Național Român” al districtului Mehadia. Președenția a fost oferită generalului Nicolae Cena, care, foarte impresionat, a mulțumit călduros, rugând asistența să aleagă pe altcineva, deoarece este bătrân și suferind. Am fost ales eu, în unanimitate.

La 24 noiembrie, sosește în Mehadia un escadron de cavalerie sârbă, care rămâne în localitate până la 14 februarie 1919.

La 1 decembrie – pe când la Alba Iulia s-a întrunit Marele Sfat Național – la care am trimis și noi un delegat – unde s-a votat alipirea Ardealului și Banatului la Patria Mamă – ne-am întrunit în sfânta Biserică, unde am oficiat un serviciu religios și am rostit o cuvântare despre actul istoric ce se săvârșește la Alba-Iulia. De la biserică am pornit în cortegiu pe străzile principale, cu cântece naționale, apoi în centrul satului am jucat „Hora Unirii” cu serbare populară, care a durat până noaptea târziu, cu mare bucurie și entuziasm.

La 26 decembrie am întâmpinat în gară pe marele general francez Berthelot, care se înapoia în Franța – după ce și-a îndeplinit marea misiune pe lângă Armata Română în războiul de reîntregire a neamului nostru.

Cu acest prilej i-am predat un memoriu în problema Banatului – care urma să fie rupt în două – revendicându-l, în întregime, pentru țara noastră.

La 31 decembrie a avut loc o serbare populară, de revelion, care s-a desfășurat cu mare solemnitate. La 1 martie 1919 au sosit în Mehadia trupe franceze, primite cu mare entuziasm de către populație. Noaptea, un soldat sârb, român din Valea Timocului, m-a anunțat confidențial că a doua zi urmează să fiu deținut de sârbi.

La aceasta știre, m-am hotărât să plec din Mehadia, ceea ce am și făcut. Am plecat noaptea la Băile Herculane, de unde, însoțit de un țaran credincios, am trecut munții și am pogorât la Verciorova – de unde cu trenul – am plecat spre Sibiu, la unchiul Iosif Serafim, care era șeful clerului militar român din Ardeal și Banat, rugându-l să mă mobilizeze pentru armata română, ceea ce a și făcut.

ARMATA ROMÂNĂ

1 Mai 1919 – 20 Martie 1920

În data de 1 mai mi-am ocupat postul de preot militar al Regimentului 105 Infanterie, de sub comanda Colonelului Virgil Economu, la Brașov.

Însuflețit de această coincidență, să mă găsesc în orașul unde am urmat liceul superior și în apropiere de satul de origine al soției – de Săcele – m-am devotat

misiunii mele – cu toată însufleţirea, mai ales că aveam şi o experienţă bogată în această carieră.

La Braşov am organizat patru Cămine culturale ostăşeşti, trei la unităţi şi unul la Spitalul Diviziei, cu cărţi de lectură, de rugăciuni, tablouri istorice, religioase şi hărţi geografice, precum şi jocuri distractive.

În urma apelului publicat în ziarul vechi „Gazeta Transilvaniei”, s-au adunat fondurile necesare pentru tipărirea broşurei: „Cartea Ostaşului Român” cu calendar istoric, rugăciuni din istoria neamului – care s-a tipărit în 5.000 exemplare şi s-a distribuit gratuit tuturor ostaşilor din garnizoană.

La 10 mai, din iniţiativa mea, s-a organizat o mare manifestare naţională, pe Câmpia Poştei din centrul oraşului Braşov, la care au asistat toate unităţile militare, precum şi un foarte numeros public. De aci am pornit în coloană lungă, în frunte cu coroane de flori, spre cimitirul „Groaveri”, de lângă liceul „Andrei Şaguna” din Şchei, la mormântul poetului Andrei Mureşan, unde s-a oficiat un serviciu religios. A vorbit colonelul V. Economu, făcând raportul, că Armata Română stă azi de strajă „de la Nistru pân la Tisa”.

La 1 iunie a avut loc o mare adunare naţională în problema Banatului, la care am luat şi eu cuvântul, solicitând întreg Banatul pentru România. Moţiunea votată, am prezentat-o seara – în gară – Regelui Ferdinand I – care se înapoia din vizita făcută pe frontul de la Tisa.

Am reuşit, în bună parte, să readuc în garnizoană pe ostaşii Regimentului 105 Infanterie, care au fugit de la unitate, plecând spre satele lor. Din cercetările făcute, ei au făcut acest gest, deoarece purtau vechile uniforme austriece de la diferite unităţi, că erau înjuraţi şi loviţi ca şi în timpul ungarilor.

După aceasta întâmplare, eu m-am deplasat timp de 10 zile în mai multe sate, ţinând întruniri, amintind despre nenorocirea ce ne paşte dacă se vor întoarce ungurii şi ne vor stăpâni din nou. În scurt timp s-au reîntors cu toţii şi în curând am primit uniforme de catifea şi cizme. Unitatea a fost complet schimbată şi din punct de vedere moral şi disciplinar.

Colonelul, bazat pe acest fapt, a dat o permisie de 5 zile tuturor ostaşilor. După plecarea lor, la doua zi, a venit ordinul că Regimentul trebuie să plece la Oradea, pentru frontul de la Tisa. La timp s-au reîntors majoritatea ostaşilor, care au şi plecat la 3 august. Eu am fost destinat să mai rămân în garnizoană trei zile şi să vin după regiment cu restul ostaşilor, pe care i-am instruit să cânte marşuri naţionale.

La Oradea, în fruntea grupului, am pornit spre cazarma unde era regimentul. Un colonel, pentru care am dat grupului ordin „Pentru onor, la dreapta!”, m-a măsurat din cap până în picioare, şi văzând că nu aveam arma – eu aveam capela de căpitan şi palton militar – a dat ordin: „*Detachment stai! Căpitane unde ţi-e arma?*” Căci pe front toţi trebuiau să fie echipaţi complet. Punând mâna la chipiu pentru salut, am rostit: „*Domnule Colonel, am onoarea a mă prezenta preot căpitan Coriolan Buracu de la Regimentul 105 Infanterie*” şi scoţând crucea din haină, am rostit: „*Aici*

mi-e arma!". Colonelul, profund impresionat, s-a descoperit, s-a apropiat de mine, a sărutat crucea, și s-a adresat ostașilor: „Ostași! Armata care are preoți cu crucea în frunte, trebuie să fie biruitoare”.

Această scenă impresionantă a fost amintită și în Ordinul de zi al Diviziei, iar eu am rămas în fața ofițerilor o personalitate remarcabilă.

De la Oradea am plecat cu regimentul la Arad, unde am ajuns la 12 august și unde am stat până la 28 Septembrie. La Arad, din inițiativa mea, am sărbătorit cu mare fast ocuparea Budapestei de către trupele române și aniversarea intrării României în războiul de întregire a neamului, la 15 august. Serviciul Religios a fost oficiat în piața din fața catedralei de către Episcopul Ignatie Papp, iar eu am rostit cuvântarea ocazională.

De la Arad ne-am deplasat în comunele mari românești: Sat Chinez, Pesac, Sf. Nicolaul Mare, Nerău, iar la 1 decembrie în comuna Varjas, unde am fost numit și Comandant al Pieții. Aici am stat, de-a lungul liniei demarcaționale cu Iugoslavia, până la 29 martie 1920, când am fost demobilizat.

Pe timpul serviciului meu în armata română am oficiat 42 de servicii religioase, am ținut 28 de predici și 31 de conferințe, am organizat patru serbări populare și am înmormântat 29 de ostași.

Am organizat opt cămine culturale: patru în Brașov, unul în Oradea Mare, unul în Arad și două în comunele Sân Nicolaul Mare și în Nerău. În 1919, am tipărit prima carte: „Cartea Ostașului Român”, în Brașov, în 5000 exemplare.

Am încasat prin colectă publică:

- prin „Gazeta Transilvaniei”, coroane 13.000;
- pentru Crucea Roșie Brașov, coroane 25.640;
- pentru Crucea Roșie Arad, coroane 11.000;
- prin ziarul „Românul” coroane 33.000, pentru „Biserica Neamului de – la Mărășești”;
- Sân Nicolaul Mare, pentru elevi săraci 2.110 coroane;
- Nerău, pentru ostași săraci 380 coroane;
- de la ofițeri și intelectuali pentru ziare 780 coroane.

Am fost citat pe ordin de zi:

1) Regimentul 105 Infanterie

„Preotului căpitan, Buracu Constantin, se exprimă laudă și mulțumită, pentru însușirile de caracter dovedite, prin intervenția sa să rămână la Regimentul 105, având ocazia de a fi mutat la o autoritate superioară, pentru modul conștiincios în care și-a înțeles chemarea sa și pentru activitatea neobosită, cu care își îndeplinește datoria de la înființarea regimentului.

p. Cdt. Rgt. Maior Tinca”

2) Spitalul de Divizie, Brașov

„Dl. Preot căpitan Buracu, azi și-a luat rămas bun de la spitalul de divizie Brașov, fiind chemat de datorie în altă parte.

Pentru multele servicii binecuvântate de atâtea rezultate aduse spitalului, nu aflu cuvinte destul de potrivite, pentru a-i putea mulțumi corespunzător – dar cunoscându-i inima nobilă, cu intențiunile ei ideale știu, că cea mai mult satisfăcătoare mulțumită va fi promițându-i sfânt, că tot ce ne-a rămas ca moștenire după plecarea sa, o vom păstra cu sfințenie și vom griji ca sămânța aruncată de D-sa să aducă roade cuvenite.

D-sa a priceput a cunoaște și a câștiga inimile soldaților încredințați îngrijirii sale preoțești și a știut folosi misiunea sa sfântă întru întărirea morală și națională a soldatului, așa încât, rezultatele în scurtul timp cât a avut fericirea de a ne putea bucura de ajutorul său, sunt atât de prețioase încât nu ne pot cumpăni.

Dumnezeu să îi ajute și mai departe.

Medic Maior dr. Culea”

Colonel Virgil Economu, comandantul Regimentului 105 Infanterie, care, cu timpul, a ajuns comandant al Corpului VII Armată Sibiu – și în care calitate a venit în 1933 și în Almăj, însoțind Suita regală – apoi subșef al M. Stat Major – iar în pensie, a fost ales președinte al scriitorilor militari – în „Foaia calificativă”, pe anul 1929, a făcut următoarea caracterizare:

„Preotul Coriolan Buracu...

Textul a fost preluat din manuscrisul oferit de Mihai Buracu, fiul memorialistului, lui Valeriu Leu. În 2007, au fost editate memoriile lui Coriolan Buracu sub titlul *Amintiri*, Timișoara, 2007. Textul publicat este identic cu manuscrisul pe care îl edităm.

Drapelul nr. 36 – 1915

28.III./10.IV.

Din carnetul unui preot militar

– Preotul în război –

De: C[oriolan] B[uracu]

I

Având convingerea că marele public poartă un deosebit interes și față de preoții militari, care însoțesc trupele pe câmpul de război, mi-am propus a da câteva informațiuni despre activitatea lor, precum și unele peripeții prin care au trecut.

Datornițele unui preot sub orice împrejurări – oriunde ar fi – sunt dintre cele mai valoroase, dar nicidecum în aceeași măsură ca acum. La izbucnirea războiului, fiecare spital mai mare din țară a angajat preoți de toate confesiunile, precum și fiecare spital ambulant și fiecare regiment.

Fiind preot de regiment, mă voi ocupa, în liniamente generale numai despre datornițele preotului de la regiment.

Fiecare regiment – de orice categorie – trebuie să-și aibe cel puțin un preot, de obicei după majoritatea confesiunii din acel regiment. Acest preot trebuie să-și urmeze regimentul pretutindena și trebuie să fie în nemijlocită apropiere, ca atunci când îl cheamă datorința să fie la îndemână. Preotul este împărțit la staful regimentului și stă sub ordinele comandantului.

Când regimentul este gata a-și începe operațiunea, preotul are să facă o rugăciune – după împrejurări – și o cuvântare de însuflețire.

Când începe lupta, trebuie să fie cu medicii regimentului la locul unde se dau primele ajutoare celor vulnerați. Poate un om nicicând nu simte mai bine binefacerea mângâierilor duhovnicești și efectul rugăciunilor și împărtășirea cu sfintele taine ca acum în timpul războiului. Suferințele la care este supusă ființa omenească sunt atât de multe și de felurite. Omul, care a dubitat cândva la existența dumnezeirii, a devenit acum – când moartea fâlfâie deasupra fiecăruia cu gura rânjândă – cel mai bun theist.

Preotul de la regiment are să înmormânteze pe cei căzuți pentru libertatea și fericirea patrii – fără deosebire de lege și neam.

La îndeplinirea acestei datorinți – de regulă – este preotul mai expus.

Și atunci când cer împrejurarile, cu crucea în mână, în fruntea oastei, are să conducă atacurile în contra pozițiilor dușmane.

În decursul acestui război s-au întâmplat și astfel de cazuri, ducând la biruință sigură trupele contra dușmanului numeros și ascuns bine după pozițiile întărite.

Și, în fine, are să poarte matriculele despre cazurile de moarte ale regimentului său, care cu finea fiecărei luni se trimit spre compunerea matriculelor generale, la comandamentul superior al armatei.

Și cred că fac bine dacă amintesc, că toți preoții cu cea mai mare abnegațiune s-au învrednicit de recunoștința mai înaltă a Ex. Sa dl. Vicar militar Bjelik, care a inspecționat în persoană pe preoții de pe câmpul de luptă și a dat expresie mulțumirii și recunoștinței sale. Pe pieptul multora lucește decorația pentru merite! Listele de pierderi au înregistrat și cazuri de moarte și de vulnerare dintre preoți.

Vrednici sunt de recunoștința tuturor aceia, care în bătaia vântului și zbiciuirea crivățului, în bubuitul tunurilor și răpăitul puștilor, expuși la toate suferințele legate de un război atât de uriaș, își împlinesc atât de frumos și de admirat sublima chemare legată de oficiul lor.

Nr. 37; 31.III./13.IV.1915

II

Acum voi aminti câte ceva din viața mea de pe câmpul de luptă.

Ordinul de mobilizare m-a găsit în temniță – unde am fost târât dimpreună cu mulți alții – din cauza „mizerabililor denunțanți”.

Convins de absoluta mea nevinovăţie, am suferit în linişte şi am aşteptat ziua când adevărul va birui şi când mă voi putea duce la regimentul, la care am fost împărţit în urma decretului de numire din 1 ianuarie 1914, cu rang nr. 1.

De multe ori am amintit colegilor mei de suferinţă că nu mai am răbdare aşteptând ziua când mă voi putea vedea în fruntea flăcăilor noştri, rugându-mă pentru ei şi pentru biruinţa noastră şi însufleţindu-i la moarte pentru scumpa noastră patrie.

Ziua eliberării mi-a sosit după patru săptămâni, la 20 august, tocmai în momentul când a fost întunecimea de soare.

În 24 august, am fost deja la Regimentul de infanterie 29 din Becicherecul-Mare, cu care am plecat pe câmpul de luptă din Galiţia. Regimentul 29 este compus din 70% sârbi, 25% români şi restul de alte naţionalităţi.

Primul botez de sânge a fost la Rohatin, unde a curs o luptă foarte îndârjită şi unde trupele noastre au dovedit o ținută admirabilă, luptând cu multă bărbăţie, înfruntând cu atâta vitejie moartea împrăştiată de duşmanul numeros.

În această luptă s-au distins mulţi dintre ai noştri. Aici m-am întâlnit şi cu stegarul Isidor Tătariu, contabil la Banca Populară din Caransebeş, care cu lacrimi în ochi mi-a povestit părţi din această luptă crâncenă şi despre felul cum s-au purtat ai noştri.

Aici mi-am primit calul, căci (*sic!*) cum am mai zis, preoţii de la regiment trebuie să fie în nemijlocita apropiere a regimentului lor.

În viaţa mea n-am călărit, doar în zburdălnicia tinereţii, închipuiţi-vă deci situaţia mea.

Am întrebat pe comandantul nostru, colonelul Traian Băcilă, originar din graniţa noastră, om cu însuşiri foarte alese, comandant destoinic şi de o bunătate rară, iubit de toţi, că (*sic!*) ce să încep cu calul!

Râzând mi-a răspuns că (*sic!*) ce alteva să fac decât să ... călăresc. Ofiţerii de altcum m-au asigurat că acel cal ... este un animal blajin şi mă pot încrede firii lui.

Ca să nu fiu acuzat de laşitate, ce în război n-are loc, ajutat de cei doi soldaţi ai mei, m-am avântat cu multă greutate pe tovarăşul meu, care avea nobila chemare să mă mântuie din ... încurcătură.

Regimentul a fost comandat de aici în altă direcţie şi trebuia să facem un drum de o zi şi o noapte. De cu seara a început o ploaie mărunţă şi un vânt afurisit. Eram deja obosit în urma călătoriei lungi cu trenul şi istovit de puteri încă din temniţă. Unde mai pui şi impresiile prime ale războiului şi aprinderea de muşchi de la picioare.

Eram într-o stare prăpădită; am început să fac la mătăanii – involuntare – după cadenţa mersului lin al calului. Câte-o groapă, în care ajungea calul – eu cred că involuntar mă mai trezea olecuţă. Zadarnice mi-au fost sforţările de a alunga cu orice chip somnul, care se vede, îşi pusese de gând să mă biruiască cu orice preţ. De ce m-am temut, nu am scăpat.

În hohotul puternic al vecinilor mei ... mă pomenesc. Ce să vezi, frate? Capul era la pământ, iar picioarele bălămbăneau în văzduh susținute de reverenda agățată în șa. De era calul meu altcum decât a fost, ușor se putea întâmpla o nenorocire. Cel dintâi lucru – după ce m-am recules – mi-a fost să-mi depun reverenda, pe care am înlocuit-o cu o manta de ploaie rusească, primită de la un ofițer, care o găsisse într-un lagăr părăsit de ruși.

Aceasta mi-a fost prima întâmplare cu ... calul.

Nr. 38; 2/15.IV.1915

III

În 6 septembrie eram în Koniutsky-Tuliglowa în apropierea orașului Komarno.

Trei batalioane de la regiment au fost ca rezervă. Fiind duminică, am celebrat prima slujbă sub cupola albastră a ceriului. Candelabru a fost soarele. Sunetul clopotelor erau bubuitul tunurilor, iar altarul un podium decorat, făcut de comandantul secțiunii pionierilor Dușan Popov. Pe o masă cu o pânzătură albă ardeau două felinare, iar în mijloc o cruciuliță de lemn cu o farfurie cu pâne binecuvântată.

Înainte de a începe rugăciunea pentru rege și oaste, pentru cei căzuți, robiți și răniți, am ținut o probă cu cântăreții români și sârbi, care au cântat alternativ în cor. Când am dat binecuvântarea sub impresia pătrunzătoare a miilor de flăcăi, la o sută de pași de noi au explodat câteva șrapnele și granate rătăcite. Nu ne-au alterat câtuși de puțin, ci am amintit numai d-lui colonel că „*este întocmai ca la nedee (rugă) din Almăj.*”

Vocile armonioase ale cântăreților se împreunau cu sunetul lugubru al tunurilor. Atâta evlavie n-am văzut niciodată în timpul preoției mele.

Și este de înțeles căi pentru o clipă mintea fiecăruia a zărit un colțișor de pământ îndepărtat. Dintre mulțimea poporenilor, care asaltează bisericuțele în care răsună vocea plin de evlavie și tremurătoare a încărunțitului preot, va fi zărit fiecare și siluetele îngârboviților părinți sau ale soțiilor îndurerate, care cu lacrimi în ochi se roagă la Cel Atotputernic să ne ajute să biruim și să se reîntoarcă cu bine cei plecați de acasă.

Și duioșia stăpânește pe fețele tuturor. De ce? Pentru că în mintea lor alintă în brațe pe băieții zglobii, care mereu întreabă: „*mamă, unde-i tata, moșule când vine tata?*”

Și dacă răsar și lacrimi din ochii care se uită cu atâta dușmănie la dușman, să nu vă mirați!

Cine-i tată de copii înțelege mai bine. Din lacrimi trec în suspine. Pentru ce? Pentru că glonțul dușman nicicând nu caută, că după cine va rămânea o soție văduvă și copii orfani! Câți nu vor dormi somnul de veci în tovărășia multora, sub umbra crucii sfoase, cu mormântul acoperit de florile albe ale iernii, în pământul

blestemat și atât de departe de ființele scumpe, care poate și azi așteaptă sosirea celui mai drag și dorit, dar ... zadarnic.

La finea rugăciunii am ținut o cuvântare în limba română și sârbă despre războiul actual, amintindu-le ce așteaptă scumpa noastră patrie de la toți fiii săi, fără deosebire de neam și lege. Au stârnit multă însuflețire cuvintele, când am atins vitejia românului din toate locurile și în toate timpurile. Am apelat la inima luptătorilor de acum să aibă înaintea ochilor figurile legendare ale eroilor noștri fără sfârșit. Acum avem prilejul de a dovedi stăpânilor noștri că nu este în monarhia noastră un popor mai loial, mai iubitor de patrie, în înțelesul strâns al cuvântului, decât neamul românesc.

Cred că este de prisos a mai aminti că am dat probe destule și până acum și de acum înainte. Ziarele mondiale de la noi și din străinătate au consacrat coloane întregi vitejiei românului, care în acest război luptă în tot locul.

În timpul cât s-a împărțit pâinea binecuvântată, cântăreții au cântat românește și sârbește „Imnul casei Domnitoare” și „Acum mântuiește”.

Domnul colonel și întreg statul ofițeresc mi-au mulțumit – după cum au zis d-lor – pentru frumoasa, pătrunzătoarea și însuflețitoarea cuvântare.

Nr. 39; 4/17.IV.1915

IV

În 8 septembrie am pornit din nou lupta din jurul Lembergului.

Regimentul pornise să-și ocupe pozițiile designate. De dragul d-lui colonel eram tot în preajma lui. Eram decis să împart totul cu camarazii de luptă. Ne așteptasem să fim neliniștiți de artileria rusească. Așa a și fost. Spre a se evita pierderile zadarnice, s-a dat ordin de retragere în vale.

Al naibii ce mai împușcau rușii. Norocul a fost că șrapnelele explodau prea sus, fără să fi făcut ceva pagubă între noi. Nu e tocmai plăcut să auzi vâjâitul lor în văzduh. Dar mai ales gândul că acum te ajunge spurcăciunea! Calul meu – deci iarăși calul – neobicinuit și el ca și mine de sunetele grozave, în loc ca să fugă – ce era mai consult pentru ambii – a început să danseze. Îi dau călcâie. El își continuă jocul, ordonez soldaților dimprejur să-l tragă de frâie. De unde să se clintească, din contra ce-a făcut? S-a avântat cu picioarele de dinainte în văzduh – mai aproape de șrapnele – și, pierzându-și echilibrul, s-a izbit la pământ, dar așa de nenorocos, încât mi-a făcut vânt peste capul lui și m-a aruncat în spatele unui soldat. Însă norocos, căci a lipsit numai trei degete și eram înfipt în baioneta soldatului, care, plin de spaimă, a căzut dimpreună cu mine la pământ.

Ajuns în vale, îmi spune comandantul să merg la locul unde se vor plasa medicii. Nu mi-a trecut nici prin minte ca să-i mai caut, ci am rămas pe lângă regiment. M-am așezat pe o colină, foarte iritat. Căutam să mă liniștesc, dar vâjâitul sinistru din văzduh nu mă lăsa. Tocmai când urmăream în înălțime norulețele de fum ale șrapnelelor, deodată aud pe lângă urechea mea trei fluierături de gloanțe.

Mă ridic și văd, nu departe, cum aleargă câțiva husari spre un copac, unde erau trei soldați ruși. Au fost răzlețiți de cu seară, când pe aici a fost o luptă grea, în pădurea Tartasinow.

Desigur că norocul m-a însoțit și de astă dată și m-a ferit de răul ce foarte ușor putea să mi se întâmple.

La MoroRanko-Wielko am avut, în 10 septembrie, o biruință strălucită, capturând de la ruși 28 tunuri. Pământul era presărat cu o mulțime de cadavre și de toate, care dovedeau îndeajuns lupta disperată a dușmanului.

Înainte de amiază am înmormântat 76 de ruși în șanțurile proprii, punându-se pe movilă o cruce. După amiază am înmormântat 64 din armata noastră: 1 maior, 1 căpitan, 1 locotenent, 1 sublocotenent și 1 cadet, restul soldați de rând de la diferite regimente. Într-un mormânt comun s-au pus ofițerii, iar în două soldații. La acest prohod a fost de față întreg regimentul. O companie a dat onorurile militare, iar ceilalți cu capetele descoperite și cu ochii în lacrimi au privit cum cad bulgării de pământ peste trupurile camarazilor. Pe urmă un cuvânt de adio, rostit de mine și întreg regimentul a dat ultimul salut camarazilor morți pentru tron și pentru patrie, când la căpătâiul fiecărui mormânt de lângă drum s-a înfipt o cruce sfioasă, întocmită în grabă din ramurile copacilor rupte de granate.

Vineri, în 11 septembrie, eram în lupta de la Falkenstein (linia Lembergului), a fost o luptă foarte vehementă și îndârjită. „Hilfsplatz”-ul regimentului nostru a fost în mijlocita apropiere a bateriilor noastre, de unde puteam privi cu ochii liberi pozițiile dușmane și lupta trupelor noastre în atac.

Nicănd n-am putut zări așa de bine decursul unei lupte ca acum. Și trebuie să mărturisesc că granatele și șrapnelele care explodau la 50, ba adeseori la 20 de pași, nu ne-au alterat. Ne obicinuisem cu ele, căci altceva ce să poți face! Am avut o zi grea, mulți vulnerați, mult de lucru și pentru comandanți și pentru medici și pentru toți.

Nr. 40; // 20.IV.1915

V

La 14 septembrie, am fost în Nadyby-Woityce (lângă Sambor). Aici n-a fost luptă, ci loc de repaus – pe timp de o zi – după două săptămâni continue de lupte strașnice și hărțuiri cu dușmanul.

Pentru prima dată, am ajuns de am dormit într-o casă curată, într-un castel. Căci până aici locașul – dacă mai ajungea vreme și pentru odihnă – de regulă, ne era câte-un șanț, sub ceriul liber, în ploaie și vânt sau călare pe cal, sau în câte o casă părăsită, dar vecinic pregătiți de plecarea la ordinul ce putea sosi în orice moment.

La cină mi se anunță ca oaspe brigadirul nostru, dl general R. La masă vine vorba între altele și despre deținerea preoților ruteni (90%) și spionajul ce-l fac rutenii peste tot. (Într-adevăr, stă mintea în loc de ce sunt capabili acești țărani săraci în toate. Multe greutăți ne-au făcut acești trădători! Poate cu altă ocazie voi aminti câteva cazuri revoltătoare.)

Vine vorba și despre deținerile din țara noastră și acum ceva foarte interesant: dl general povestește cum astă-vară a fost la Băile Herculane. Într-o bună zi, un domn îl anunță că la Mehadia s-a descoperit un complot împotriva țării și din fericire toți părtașii, popa și câțiva tineri și încă și un feldmareschalleutenant au fost deținuți. Revoltat la culme, dl a istorisit cum preotul – observ că dl general nu știa că eu sunt preotul cu ... pricina – un dușman declarat al neamului unguresc și al țării noastre de sub jugul de veacuri în care zăceam. Și culmea un feldmareschalleutenant a avut cutezanța să se demită la o așa crimă unică în Monarhie, ca să aprobe spusele preotului mizerabil.

Isprăvind dl. general această istorie, într-un mod foarte liniștit, ofițerii au început să râdă.

—De ce râdeți?

—D-le general, popa acela mizerabil e aici la masă cu noi!

—A! Nu se poate, căci trebuia să fie demult spânzurat!

Aici, sculându-mă, am zis: „Nu, d-le general, cu adevărat eu sunt popa din Mehadia.”

Tablou!

Pe urmă am istorisit totul cum s-a întâmplat în realitate și că nimic nu este adevărat din povestea dlui – desigur bolnav – care a istorisit o astfel de fantasmagorie. La fine a zis: „D-ta, d-le părinte, trebuie să te simți satisfăcut! Patria înaintea căreia ai fost acuzat de trădător, convinsă pe urmă de absoluta nevinovăție, te-a încredințat cu cea mai sublimă chemare: să însuflețești soldații la luptă, să moară cu drag pentru patrie și să te rogi pentru biruință!”

Apoi, dl colonel a spus pe scurt cuvântarea ce am ținut-o în K.T. și dl general mi-a întins mâna, felicitându-mă. Am asigurat pe dl general că supărările avute le-am uitat, căci fiecare cetățean devotat, în astfel de vremuri grele, are datorința sacră să contribuie cu tot ce se poate pentru fericirea patriei noastre iubite și toate puterile trebuiesc concentrate contra dușmanului comun extern. Acum trebuie să înceteze animozitățile dintre indivizii singuratici.

Sunt convins că denunțianții mei se vor rușina de fapta lor – dacă vor avea simț câtuși de puțin – căci în timpul când își petreceau prin cafenele, declamând despre patriotism, departe de casă, fără masă, fără casă, expus de toate și suferind toate, am făcut totul cu drag pentru scumpa mea patrie.

Nr. 41; 9/22.IV.1915

VI

Blozew Garny, 17 septembrie

Rămânând aici trei zile, unde o parte a regimentului își primise problema – am ținut în fiecare zi slujbă cu predică în avlia bisericii romano-catolie, înaintea trupelor.

În 18 septembrie, am ținut și un parastas pentru sufletele tuturor eroilor căzuți pentru patrie. Camarazii s-au rugat cu toată inima lui Dumnezeu, ca să-i

odihnească în locul unde nu este durere, nici scârbă, nici suspinare, ci viață fără de sfârșit.

Nr. 46; 21.IV./4.V.1915

VII

Sargos, 23 septembrie.

Un orașel situat lângă râul San, în apropierea Sanokului, unde rușii au luat de la bravii noștri soldați o bătaie strașnică.

Da. Rușii socoteau că vor isprăvi cu noi în câteva zile, căci după părerea lor, Monarhia noastră este în agonie și că națiunile alcătuitoare sunt în cea mai mare vrăjmășie laolaltă, astfel că, la proxumul prilej binevenit, se vor preda sau în alianță cu ei vor destrăma ce este alcătuit de veacuri. Și Doamne cât s-au înșelat de amar, când s-au trezit înaintea unui zid viu, compus din națiuni, care au dovedit cea mai puternică solidaritate și însuflețiți deopotrivă și în aceeași măsură pentru a rezista în contra colosului de la nord.

Aici am rămas trei zile, având prilejul a ne aduce o lecură în ordine și a ne aproviziona din prăvălii cu ce era posibil. (Din lipsa tricourilor bărbătești, ne-am luat de cele femeiești, constatându-se unanim de foarte practice).

Toate războaiele sunt însoțite și de sateliții săi – de boale epidemice. Aici s-au constatat primele cazuri de holeră. Zilnic am mers de câte două ori la cei bolnavi, de m-am rugat pentru cei trecuți la cele vecinice și pentru cei bolnavi, mângându-i și stându-le într-ajutor cu tot ce se putea. Scenele, ale căror martor am fost, nu am puterea a le descrie. Și nici n-aș face niciun serviciu, descriind suferințele, pe care le poate îndura ființa omenească. Aici a murit și medicul V. Mohilo din Lugoj, la căpătâiul căruia m-am rugat pentru sufletul lui.

Tot de aici am primit de la preotul rutean o cruce, care îmi lipsea la slujbe. Era frumoasă și mai ales foarte importantă, fiind adusă de niște pelerini din sfânta cetate Ierusalim.

Simțământul meu de mândrie nu mă lasă să nu amintesc și despre un act de vitejie românească.

În 25 septembrie seara, îmi spune comandantul să fiu și eu de față la prima distincție a unor soldați de la regimentul nostru. Ardeam de curiozitate să aflu cine sunt și ce au făcut.

Pe la ora 6, intră comandantul Roland Fabini cu șapte soldați, între care și doi români: sergentul George Petcuț și Jivan Spăriosu, ambii greco-ortodocși din Toracul Mic. Cu cuvinte emoționante, dl V. colonel R. Wessely amintește despre bravura cu au făcut-o, și anume, că au reușit, atât de puțini fiind, să împrăștie o sotnie de cazaci (60 inși). Îndeosebi laudă pe G. Petcuț, care la toate ocaziunile s-a anunțat ca voluntar, unde a fost mai greu de lucru. Regimentul dăruiește pe fiecare cu 10 cor., iar G. Petcuț este avansat la rang de sergent major și înaintat spre

decorare. Crucea pentru vitejie a și sosit în câțva timp. Eu însumi i-am dăruit cu bani și, dându-le binecuvântarea, le-am mulțumit în numele comunei lor – Toracul Mic – și în numele neamului pentru fala ce ne-au adus-o, prin faptul că cel dintâi decorat de la regiment – unde românii sunt nu mai mult de 25% – a fost un român. De acest fapt măreț am înconștiințat și oficiul parohial din Torac, ca să vestească tuturor bravura făcută de acești mândri feciori, dar mai ales de bravul G. Petcuț. Ca (sic!) comandant de secție a reușit încă de două ori să nimicească două sotnii de cazaci.

Continuarea de la autor – care se află pe câmpul de luptă – încă nu ne-a sosit.

Nr. 66; 13/26.VI.1915

VIII

6 octombrie. Am ajuns la Zagorz. La plecare am fost siliți și să lăsăm aici – aceasta a fost în 25 septembrie – câțiva holerici, în grija unui medicinist și 4 ajutoare, cu toții din regimentul nostru.

Acum, revăzându-ne, ne-au întâmpinat cu toată bucuria. Cei mai mulți dintre bolnavi s-au tămăduit. Apoi medicinistul ne-a istorisit următorul episod: „Când ați plecat, mânezi, s-au ivit cazacii. Patrula s-a oprit dinaintea spitalului, întrebând ce fel de bolnavi sunt. Primind răspunsul, s-au dus în galop pe drumul pe care veniseră. Nu peste mult a sosit un ofițer și îmi zice în limba germană să-l urmez. Ajungând în Sanok, am fost condus înaintea generalului. I-am dat toate deslușirile cu privire la bolnavi, de care se interesase. I-am amintit că medicamente mai avem, dar n-avem hrană suficientă, căci în oraș nu se găsește nimic, fiind pustiu cu totul. Atunci generalul mi-a zis să trimit în fiecare zi o trăsură la Sanok și dânsul va trimite de toate. Astfel zilnic primeam pâne, carne, ceai, rum, cu excepția zahărului. Acesta le lipsea și lor.

Cu o zi înainte de a se ivi patrula de cavalerie, trăsura care mergea ca de obicei la Sanok, nu s-a mai reîntors și nu s-au mai întors nici cei ajutători, pe care i-am trimes. Se vede că rușii, de teama trădării direcției în care au pornit-o, i-au dus în captivitate.”

Istorisirea aceasta ne-a surprins mult, căci eram obicinuiți a auzi și a vedea atâtea urme de cruzimi și de barbarie, cu care s-a distins dușmanul nostru.

Îndeosebi patrulele singuratice au comis delictе revoltătoare. Ce e mai trist, că detașamentele cu ofițeri în frunte s-au pus la întrecere cu hoardele căzăcești. Dacă vom cumpăni psihologia luptătorului, vom vedea că în inima se trezește pomnirea furioasă de fiară sălbatică, îndeosebi atunci când vede că în stânga, în dreapta, dinaintea lui cade tovarășul, prietenul, ba poate chiar fratele și că pretutindeni aude vaiete sfâșietoare și de nu va lua el la ochi pe contrar va cădea pradă. E dureros însă că în cele mai multe rânduri, furia se dezlănțuiește asupra celor nevinovați, locuitori pacinici sau luptători neputincioși. Vai, Doamne, cât de josnică este această însușire a făpturii celei mai alese a Creatorului, însușire și cu aceasta atâtea altele, atât de contrare cu cele mai sublime învățături ale divinului Hristos.

Dar dacă ne place a constata faptele urâte ale dușmanului, apoi să nu rătăcem nici faptele umane. De pildă: în lupta de la Tartarinow, dușmanul ne-a surprins – având forțe mai numeroase decât ale noastre – dintr-o poziție. În această învălmășeală mulți dintre răniții noștri au căzut în mâinile lor. Mâine zi însă, i-am scos, alungându-i până dincolo de Horojanka-Wilka, unde rușii au mâncat o bătaie strașnică. Într-o groapă găsim pe un soldat din regimentul nostru cu ranele legate și lângă el conserve, ceai, pâne și cognac. Mirarea ne-a potențat-o istorisirea lui. Zicea: „am căzut rănit la picior. Rușii, găsindu-mă, mi-au legat rănile și m-au îngrijit cum nu se poate mai bine. Azi, simțind ei că vor fi respinși de ai noștri, mi-au făcut groapa aceasta ca să nu fiu lovit și de voi, după cum ziceau ei.”

Cu o zi mai târziu, am văzut pe un altul, venind din direcția dușmanului. Era legat la un picior și la un braț și venea în silă, rezimat de o cârje.

„În încăierarea de azi noapte am picat la pământ. Voiam să mă scol, dar am simțit o arsură tare în picior și la mână. Spre ziua, aflându-mă rușii, mi-au legat rănile. Nu mai puteam de frică la gândul că m-or duce cu ei și apoi cine știe când mi-oi vedea pe ai mei! Când colo unul din ei mă întrebă, dacă nu voiesc să mă întorc la regimentul meu. Săracul, a fost român. Spunea că-i din Moldova rusească. Puteam eu zice că nu vreau ori nu pot veni. Și m-a luat fârtatul de braț și m-a condus până mai colea și mi-a arătat unde sunteți d-voastră. Și așa am ajuns aici.”

Ce rău îmi pare că nu mi-am însemnat numele aceluia soldat din comitatul Torontal, care mai bine (*sic!*) a preferat să se întoarcă la ai săi printr-o sumedenie de primejdii, decât să rămână în captivitatea dușmanului.

Nr. 69; 20.VI./3.VII.1915

IX

Octombrie, Ropienka.

Aici sunt izvoare de păcură. Peste noapte, regimentul ne-a fost încvartirat în casele muncitorilor. Noi – ofițerii – ne-am adăpostit în casa elegantă a văduvei Helene Pauls. Am ajuns să fim tratați cu mâncăruri și beuturi gustoase, să dormim în camere calde, pe așternut alb ... lumină electrică! Tot dânsa a ospătat și peste 200 de soldați de ai noștri.

În decursul cinei, ne-a istorisit următoarele: „Când s-au retras și ultimele trupe austriece, ne-au inundat cazacii. Ce oameni fioroși. Mi-au făcut și ei mie vizită. Norocul că nu am fost singură. Cine știe ce se putea întâmpla. Duceam grija îndeosebi copilașilor mei, orfani de tatăl lor ... de un an. Pe atunci veniseră la mine și dl Marian Zieleniewsky cu soția sa și cu cele două fetițe ale lor. (Dânșii erau la masă cu noi. Soția d-lui Zieleniewsky este născută la Solca. Tatăl dânsiei a fost forestier pe vremuri în Bozovici. Știa românește: închipuiți-vă bucuria mea!) Cazacii, fără să ciocnească în ușă, intrară în camera unde stăteam înghesuși de frică. Ne strigă să le dăm bijuteriile. Plângând, le-am spus că nu avem nimic. Scotocind însă prin odăi, totuși au găsit câteva inele ale d-nei Zieleniewsky. Pe ale mele le ascusesem de cu vreme.

Apoi apucară pe dl Marian de umeri și, scuturându-l cu putere, i-au urlat în urechi să desfacă pivnița, dar să aibă seama că, dacă li se va întâmpla ceva, vom fi decimați cu toții. În pivnițe nu au găsit nimic. Erau cătrăniți rău. Ieșind pe ușă, ne-au strigat că, de nu vor găsi nici în sat băutura, vor veni să ne bea sângele.

Ajungând cazacii la cârciuma satului, au cerut evreului de băut. Zadarnice au fost tânguirile, căci ei cereau mereu, lovind cu puștile în masă și amenințându-i. Văzând că evreul nu se mișcă, au ridicat ușa pivniței și au intrat în ea. Evreul tremura și își smulgea barba de teamă că vor da de fică-sa, ascunsă acolo. Țipând cazacii de bucurie au ieșit cu prada îndoită: cu alcool și cu ... fata evreului. Pe evreu l-au legat de ușă să vadă cum îi necinstesc fata. Un cazac stătea de strajă cu carabina încărcată. La țipetele fetii, mama care era în vecini, aleargă în ajutor. Cazacul o ia la ochi și o lovește în pânțece. Apoi mai veni un alt evreu, pe acesta cazacul l-a lovit în piept. Auzind de la oameni aceste fărâdelegi, am pornit la generalul rus – care nu era departe – și i-am istorisit toate, toate. Generalul a și trimis cu noi o patrulă, dând ordin ca pe nevinovați să-i pedepsească imediat și patrula să stea de strajă la casa mea.

Pe cazaci i-am găsit morți de beți. Dovezile erau destule într-un singur loc. Judecata a fost scurtă. Criminalii au fost spânzurați în fața satului întreg. De atunci, n-am mai avut de lucru cu nimeni. Patrula de strajă m-a costat de ajuns.

Halal de așa armată, să se străjuiască unii contra altora!"

La plecare d-na Pauls ne-a urat victorie strălucită și ne-a poftit la reîntoarcere să ne abatem și pe la dânsa.

De reîntors, noi ne-am mai reîntors, dar pe altă cale, mai puțin costisitoare.

Nr. 70; 23.VI./6.VII.1915

X

11 octombrie, Dombriil.

Aici am avut un repaus de o zi.

Comandantul regimentului mă întrebă dacă nu voiesc să merg la Przemysl, căci – după cum auzise – drumul e liber și aş putea aduce mai multe lucruri, de care avem neaparată lipsă. Puteam să refuz acest prilej, care îmi oferea cea mai bună ocazie să văd fortăreața, care prin vitejia trupelor sale a uimit lumea și a băgat atâta groază în dușmnani?

După amiaz am pornit-o la drum în trăsura orașului, având cu mine doi soldați înarmați și pașaportul de trecere. După vreme – timp ploios și frigos – mă îmbrăcasem în toată garderoba de care dispuneam. (Spre curozitate le înșir: deasupra pardesiului negru subțire, cu care am plecat de acasă, aveam un pardesiu mai gros, apoi o manta de ploaie rusească și deasupra cojocul legat cu sfoară, cum tot cu sfoară mi-au fost legați și galoșii. Picioarele îmi erau învăluite cu zdrențe de saci și peste tot acoperit cu un țol.)

Abia am ieșit din oraș și iată îmi iese în cale o patrulă în frunte cu un ofițer, ce îmi părea cunoscut. Zicând halt vizitiului și strigând la cai prrr! după jargonul galițian, sar în brațele prietenului Licareț, locotenent la regimentul 2 din Brașov și născut la Bozovici. Ne-am povestit de toate ce puteam povesti în clipele puține. Pe urmă mă întreabă unde merg? Plin de mândrie i-am răspuns ... la Przemysl!... „Acolo nu vei putea ajunge. Drumul nu e liber, aseară am avut încă de lucru cu cazacii în satul vecin!”

Dar cine mă mai putea reține? Și apoi ce! Va fi o aventură de război mai mult!

Ne-am despărțit, zicându-ne la bună revedere!

Pe drum întâlnesc patrulă de soldați, baterii împroșcând în rușii de pe înălțimile învecinate, care fugeau mâncând pământul, pierzând în desimea pădurilor. Sate cu case dărâmate, arse și nimicite total. Prin satele neatinse, am văzut și aici ca prin atâtea locuri, atârnând pe zidul caselor, ori în ferestre, icoane sfinte cu Sf. Ierarh Nicolae. Rutenii observaseră că rușii au deosebită plăcere și bucurie să devasteze casele proprietarilor și ale evreilor, iar prada, în cele mai multe rânduri o împărțeau cu rutenii. În scurt timp ajungem la întăriturile externe ale fortăreții: gard dublu de sârmă, tranșee simple, capcane cu lupi, apoi împletituri de sârmă deasă în beton, tranșee lucrate cu împletituri de nuiele și acoperite cu saci de nisip, mitraliere și soldați la postul lor.

La intrarea principală mi se cere pașaportul.

Ajungând la primele case ale orașului, mă uit împrejur, dar ziduri nu văd nicăieri.

Un ofițer îmi dă deslușirile, că orașul ca atare nu este ocolit de zid, ci dealurile învecinate sunt întărite cu tunuri de calibru diferit, apoi în vale sunt tranșee de formă diferită, împletituri de sârme cum am văzut, apoi capcane de lupi, mine subterane legate cu sârmă de curect electric și alte lucrări tehnice.

Nr. 71; 25.VI./8.VII.1915

XI

În Przemysl.

În marginea orașului zăresc câteva case atinse de granatele dușmane. Pe străzi o aglomerație de lume împestrițată, cu toții veseli și plini de fericire că s-a reușit cu un succes atât de strălucit să se respingă atacul vehement al rușilor, care își mânau trupele la moarte sub focul mitralierelor. A fost un măcel îngrozitor! La gardul de sârme, cadavrele erau la înălțime de 2 m, capcanele erau pline, iar pe terenul minelor zăceau cu miile.

Peste 20.000 de ruși au acoperit câmpul de luptă. S-au făcut groape lungi de un kilometru și preoții tuturor confesiunilor au săvârșit prohodul. Cel mai mare în acest război, în același loc și în aceeași zi!

Conversațiile de stradă se făceau în limbile națiunilor, fiecare laudând fapte eroice și plângând pe cei morți.

După atâtea luni, am ajuns să văd un oraș în sărbătoare, vesel, să văd cafelele zgomotoase.

În Przemysl, întâmplător am convenit cu comandantul fabricii de conserve Russindelezi din Rădăuți, al cărui oaspe am fost pe tot timpul – două zile – petrecerii mele acolo.

În 12 octombrie se vorbea deja despre moartea regelui Carol al României. Cu toții eram îngrijați de atitudinea României, având temeri că deodată cu moartea înțeleptului domnitor vor intra în contra noastră.

Încărcat cu de toate, am pornit-o la regiment, care era deja în tranșeele de lângă Maghiera la Novemiasto.

În absența mea se zvonise că o trăsură în drum spre Prezemysl a fost prinsă de cazaci. Ofițerii, după cum mi-au spus, credeau că eu voi fi fost nenorocitul și că regretul a fost îndoit de mare. Mare le-a fost bucuria când m-au văzut, dar îndeosebi pentru lucrurile aduse.

În seara aceea am avut un adevărat praznic.

Regimentul nostru în pozițiile de acum a stat neconținut, zi și noapte, timp de 14 zile, având o misiune din cele mai grele, de care regimentul s-a și achitat pe deplin. Comandantul, locotenent-colonelul R. Wessely a primit Ordinul Coroanei de Fier.

În timpul acesta „Hilfsplatzul” a trebuit să-l schimbăm în mai multe rânduri.

Odată am fost la o stupină, de unde puteam zări toate mișcărilor rușilor, de pe o parte a Maghierii. Deși steagul „Crucii roșii” a fost pus la o înălțime destul de mare, totuși bateriile dușmane ne-au împrășcat cu o mulțime de șrapnele, vulnerând câțiva soldați și cai ai „Crucii roșii”. Pe când eram la masă, un șrapnel a plesnit tocmai în plafonul odăii în care eram, fără să atingă pe cineva.

A fost o zi de iad!

Nu mai credea nimeni că vom scăpa cu viață. Atunci am scris soției mele o scrisoare de adio și testament. Plicul îl învăluisem cu o hârtie, pe care scrisesem în germană: „*Acela care va găsi scrisoarea aceasta, îl rog să o trimită adresantei. Îmi este ultima dorință!*” cât am plâns în ziua aceea, n-am plâns niciodată!

Dumnezeu a fost însă bun și ne-a scutit de primejdii.

Spre seară, când a încetat focul artileriei, am părăsit locul de pierzare.

Spre ziuă, întreaga stupină înota în flăcări.

În locul cel nou încă am fost în primejdie, căci eram în preajma bateriilor noastre.

De câte ori nu rătăceau obuzele dușmane în apropierea noastră de la câțiva pași.

XII

Duminică, 25 octombrie,

Suntem în satul Hrnjatitze, la poalele Maghierei. Seara primesc încunoștiințarea că a căzut căpitanul de la mitraliere Dragoilow, apoi locotenentul Sielsky și 10 soldați, că sunt așezați deja în mormânt săpat în cimitirul din apropierea tranșeelor noastre.

Trebuia să merg să-mi fac datorința. Ajung la cimitir. Patrula îmi cere lozinca, apoi mă conduce înaintea movilelor proaspete.

Ce tablou!

Cerul era înstelat. Luna își acoperise fața cu un văl subțire și privea cu coada ochiului însângerat spre pământ.

În cimitir, până azi dimineată, străjuia o capelă. Lovită de granatele dușmane, a căzut înfrântă. Spre seară, de-abia mai licăreau câteva flăcări ca o ultimă efortare, servind drept făclii la capul morților. Aerul era plin de mirosul smirnei și tămâiei care se topea în focul care mistuise odoarele sacre. Clopotele...? au amuțit demult, iar locul lor îl luară tunurile, brăzdând văzduhul cu sunetul lor lugubru și îndepărtat ce părea din altă lume.

Flacăra purpurie a tunurilor se înfrătea cu fâșiile lungi de lumină vărsate de reflectoarele rusești, într-o feerie admirabilă!

Conductul militar?... crucile străjuitoare ale mormintelor alăturate.

Sub impresiunea aceasta încep prohodul. Muzica ... o ce muzică infernală începu să sune. Încet, încet ca un acord sinistru. Apoi tot mai tare, tot mai tare.

Deodată aud deasupra capului meu vâjâit rar de obiecte subțiri, care străbăteau aerul. Erau gloanțe rusești.

Teama mă cuprinde.

Fără să isprăvesc prohodul de-abia început, o pornesc spre vale.

De-odată simt cum cineva mă oprește.

Și atunci un glas abia pe șoptite îmi zice:

„Ce faci?... Fugi de la datorie? Ei bine! Lașitatea ta va fi răsplătită cu un glonț ori cu mai multe, care sau îți vor curma firul vieții netrebnice, sau te vor schilăvi și vei trăi în dureri și remușcări până când trupul ți se va da țerunii și inima la vânt!”

Stau uluit! Simt capul cum îmi ciocotește! O rază ... rază mântuitoare mi-a luminat sufletul și rușinat de fapta mea m-am reîntors la mormântul celora care au murit, făcându-și datoria de care eu fugisem.

Înălțându-mi ochii cu smerenie spre Domnul, mi-am zis:

„Doamne, de mi-e dat să mor pe câmpul de luptă, atunci să mor făcându-mi datoria, slujindu-te pe tine!...”

Și am continuat prohodul.

Răpăitul și bubuitul curgeau val-vârtej și liniștit ca niciodată, am rămas locului până la fine...

Nr. 74; 2/15.VIII.1915

XIII

Chirov, 26 octombrie,

Pe drumul larg întâlnesc câţiva glotaşi de la regimentul 24 din Sibiu.

Agrăesc pe un caporal:

— De unde eşti?

— De la Făgăraş, d-le ofiţer, şi slujesc la regimentul de la Sibiu.

— Nu sunt ofiţer, frate, ci sunt preot român. Au căzut mulţi români de la voi?

— Sărut-mâna, d-le părinte, au căzut mulţi, săracii! A căzut, acum sunt vreo câteva zile, şi dl Bogdan, de la şcoala mare din Braşov.

— Cine a căzut, măi, omule?

— Dl Sandi, săracul! Ce om bun a fost. Cum vorbea de frumos cu noi, cum ne povăţuia şi ne ajuta la toate.

— Ce vorbeşti, nu se poate!

— Ba da, părinte. L-a lovit un şrapnel tăman în coşul pieptului şi a căzut mort ca de când pământul.

Rămân înlemnit şi nu pot crede.

— Ce înfăţişare a avut?

— Părul blond, ochi albaştri, cu ochelari şi ras la barbă şi la mustaţă.

M-am liniştit acum. Îl cunoşteam doar atât de bine pe fostul meu profesor de la liceu. Îl ştiam cu mustaţă şi cu barbă frumoasă ca şi Hrist, cum îi şi ziceam elevii, întreolaltă.

Păi, că dl Sandi, care mi-a fost şi mie dascăl era cu barbă şi cu musteţe.

O fi avut părinte, dar acum cu războiul aista era fără de ele.

M-am despărţit şi cu inima înfrântă de o veste atât de dureroasă. Se putea să moară profesorul cu înfăţişarea atât de simpatică, atât de bun, atât de luminat şi atât de însufleţit de chemarea sa apostolească?!

Nedumerirea mea ... durere ... s-a adevărit în cuârnd.

Dormi în pace suflet blând! Rămăşiţele tale pământeşti vor putrezi în pământul hain după legile eterne ale firii. Sufletul tău va fi la Domnul, înaintea căruia vei da seama de faptele tale frumoase, care ţi-au împodobit viaţa. Iar amintirea ta va exista mereu până vor exista suflete româneşti pentru luminarea cărora ai muncit în viaţa ta şi pentru gloria cărora ai murit ... cu trupul.

Nr. 75; 4/17.VII.1915

XIV

Luni, în 2 noiembrie; Strzilky.

Regimentul a fost lăudat pentru ţinuta sa admirabilă de ieri, de divizionerul Ex. Sa dl Krantzwald, de d-nii generali Rössler şi Barbini. Cel din urmă cu lacrimi în ochi a mulţumit eroilor, care sfidând greutăţile şi primejdiile au ocupat o înălţime strategică de mare valoare.

În luptele de aici s-a distins și prietenul Isidor Tătariu.

Primise ordin să supravegheze mișcările dușmanului de pe înălțimea amintită.

Era ceață de nu puteai să vezi nici la 10 pași.

Urcând dealul deodată se pomenesc în fața tranșeelor dușmane. Rușii stăteau liniștiți, fumând țigaretile și stând de vorbă. Nici nu visau că moartea îi pândește la câțiva pași.

Tătariu – cu sânge rece ca întotdeauna – ordonă foc puternic.

Rușii plini de spaimă aruncă armele, unii fug, iar alții se predau.

Când s-a raportat succesul, nimeni nu vroia să creadă, căci a fost un succes, care după calculările făcute trebuia să coste o mulțime de victime. Dar de adevăr s-au convins în curând.

Tătariu a fost ... felicitat, iar comandantul ... înaintat spre decorare.

Tot în luptele de aici, s-a întâmplat un episod caracteristic.

O patrulă de la regimentul nostru compusă din români și sârbi stătea la pândă după dușman. Deodată se aud strigăte din partea opusă:

– Măi, frate!

Ai noștri tac.

– Măi, fraților!

Tăcere. Unul dintre românii noștri – se vede că nu l-a răbdat inima să nu răspundă celor care strigau în limba lui – le răspunse.

Deodată se ivesc din pădure câțiva ruși înarmați. Ai noștri pun armele la ochi, iar ei strigau.

– Stați! Nu împușcați, că suntem frați și ar fi păcat să vărsăm sânge. Venim la voi să ne dați de mâncare.

După ce au mâncat, au zis:

– Voi ați făcut o bravură. Ne-ați prins cu arme cu tot. Duceți-ne la comandantul vostru.”

Comandantul a lăudat patrula vitează.

Am vorbit și eu cu prizonierii, care singuri mi-au narat întâmplarea de mai sus. Cu câtă jale îmi povesteau de casă, părinți, soție și copii. Unul n-a putut să-și înăbușe durerea și să zică: „Vai, Doamne! Greu ne pedepsești ca să luptăm cu frații de legea și limba noastră.”

Ce vorbe adevărate! Sărac neam român. Te lupti pentru toți și nimeni pentru tine!

Nr. 74; 7/20.VII.1915

XV

Răpus de boală și cu nervii tociți, am pornit la 4 noiembrie la spitalul Becicherec, iar la o săptămână, am fost acasă în cercul familial atât de dorit!

La 29 decembrie, am fost din nou pe câmpul de luptă.

Câtă schimbare, Doamne, între ofițeri și oameni. Dintre prieteni și cunoscuți, aproape nu mai era nimeni. Câți au murit! Câți răniți!

Ei, dar așa e războiul.

În ajunul Crăciunului, am ținut serviciul divin în troienele de zăpadă. Iar în ziua primă, în pridvorul bisericii rutene din Palota.

E de prisos să mai descriu decurgerea serviciului. Fiecare și-o poate închipui.

În liniștea serii, străbăteau până la noi acordurile melodiilor cântate de ruși.

Pe frontul nostru s-a simțit că atâția serbează Nașterea Mântuitorului, când îngerii cântau în cor:

„Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu, pe pământ pace și între oameni bunăvoire.”

De atâtea veacuri ne închinăm lui Dumnezeu, mărturisim credința lui, serbăm momentele de mărire ale Fiului său. Ne numim după numele celui din veci născut – creștini ... și suntem de toate numai creștini nu.

Deja la sosirea mea pe câmpul de luptă – pentru a doua oară – mi-a sosit decretul de numire ca preot pentru spitalele militare de rezervă din Dobrițin. N-am putut însă pleca înainte de sărbători. Mi-ar fi căzut așa de greu să părăsesc pe scumpii mei tovarăși tocmai înaintea Sf. Sărbători, când aveam cea mai bună ocazie ca prin servicii divine să-i rup, măcar pentru câteva clipe de pe acest pământ al suferinții, ca în aceleași clipe sufletul ușurat de grozăviile războiului să se înalțe spre tronul eternului părinte, spre împărăția eternă a ... păcii!

Despărțirea mi-a fost dureroasă și între regretele tuturor. La plecare am primit din partea regimentului următorul certificat:

K.u.K.I.R. Nr. 29

Res. Nr. 159 II adj.

Feldkurat i. d. Res. Coriolan Buracu hat während seiner Einteilung beim Rgte, d. i. v. 30/8–3/11 1. J. Am nördlichen Kriegsschauplatz in seelsorgerischer Hinsicht eine erfolgreiche Tätigkeit entwickelt. Insbesondere während der Choleraepidemie im Zagorz scheute keine Mühe und Gefahr, um in dem zahlreichen Epidemiespitälern den Kranken Trost zuzusprechen.

Feldost 60, am 7 Jänner 1915

(L.S.) Balihar m. p.

Oberst

Ordin de zi No. 159/II

Preotul militar în rezervă Coriolan Buracu a dezvoltat, de la repartizarea sa la acest regiment, de la 30.VIII – 3.XI a.c., pe frontul de nord o activitate pastorală deosebită, îndeosebi pe durata epidemiei de holeră din Zagorz. Numitul nu a precupețit oboseala și primejdia de a transmite mângâieri nenumăraților bolnavi în numeroase spitale.

Oficiul poștal de campanie no. 60, la 7 ianuarie 1915. Colonel Balibhar.

Acest document este pentru mine nespus de prețios și mai presus de orice altă distincție pe lângă conștiința mea liniștită, că mi-am împlinit datoria nu numai cea impusă de paragrafi, ci și cea impusă de chemarea serviciului meu de preot.

În 8 ianuarie c. am plecat de pe câmpul de luptă și din 18 ianuarie sunt la Dobrițin, unde cercetez nu numai spitalele de rezervă – șapte – la care am fost numit, ci cercetez și cele 17 spitale ale Crucii roșii și de carantină, precum și taberele prizonierilor ruși. Afară de acestea, tot voluntar, celebrez servicii divine în fiecare duminică, pe rând, la cele patru garnizoane locale.

Notițele făcute în timpul petrecerii mele le voi publica, dar aceste comunicări ale mele vor interesa câtuși de puțin pe onorații cititori ai acestui ziar – după demobilizare – dacă voi avea norocul să rămân în viață.

Zic noroc, deoarece preoții de aici suntem foarte expuși. Sunt mulți bolnavi în spitalele epidemice în care avem mai mult de lucru, fiind și mortalitatea între aceștia mai mare și, astfel, și chemarea noastră ne mână mai des între ei.

Am nădejdea că și alți colegi români încă vor publica însemnările lor făcute în diferite locuri, ca drept răspuns învinuirilor care ni se aude, că adecă preoții militari sunt de prisos, iau leafă bună. Ei sunt mai în siguranță și nu fac nimic. Apoi toate aceste însemnări adunate la un loc, cred că ar fi o istorie pentru posteritate.

„Drapelul”, Nr. 56, I.VI.1915

O scenă din războiul de acum

Ni se scriu următoarele: În tabăra de prizonieri din Dobrițin, a doua zi a Rusaliilor, a avut loc un act înălțător de inimi, un act foarte mișcător.

În numita zi, la orele 8 dimineața, părintele Coriolan Buracu – de profesie preot militar, aici în Dobrițin – a celebrat un serviciu dumnezeiesc pentru prizonierii de război ruși.

Deoarece însă, între acești prizonieri sunt și români din Basarabia, considerând apoi aceea că între soldații care fac serviciul militar la numita tabără sunt și mulți români bănățeni, ardeleni, bihoreni, serviciul dumnezeiesc a fost celebrat atât în limba românească, cât și în cea rusească, răspunsurile le-au dat corurile formate din soldați de-ai noștri și din prizonieri de război.

La serviciul dumnezeiesc, care a avut loc sub cerul liber, au luat parte și puține persoane civile, care au rămas însă adânc impresioante de măreția acestui act.

Mai cu seamă mișcător a fost momentul când, prizonierii ruși (acuma avem aici numai 1.200) au îngenunchiat și cu toții de trei ori au cântat „Tatăl nostru”.

În decursul serviciului dumnezeiesc s-a cerut sfințirea apei. Spre acest scop, subsemnatul a cerut de la dna Kéimerji-Mikó un blid de porțelan pentru apă. Rămânând în acest blid puțină apă sfințită, am rugat pe numita doamnă ca să lepede apă în fântână. Domnia ei însă, impresionată de măreția serviciului dumnezeiesc, a turnat apa într-un pahar de lux și o păstrează în salon. Despre aceasta, personal m-am convins.

Cine ar fi gândit vreodată, că o doamnă maghiară din Dobrițin, care e de religie reformată și care până acuma niciodată nu a luat parte la un serviciu dumnezeiesc celebrat în limba românească, să păstreze, cu evlavie, apa sfințită de un preot românesc!!!

La sfârșitul serviciului dumnezeiesc, părintele Buracu a adresat soldaților noștri și prizonierilor de război o vorbire zguduitoare. Mulți au lăcrimat, chiar și rușii. Părintele Buracu a vorbit românește.

Alexandru din Bănat

„Românul” nr. 11

Scene dintr-o tabără de prizonieri de război

E aproape o lună de zile de când fac serviciul militar în tabăra de război din Dobrițin. Toți prizonierii de aici sunt ostași din armata rusească. Majoritatea, firește, sunt ruși, sunt însă și puțini români din Basarabia, poloni, tătari. Toți sunt de la infanterie. Sunt tratați în mod foarte uman.

Eu până acuma nu am văzut ruși, deci nu am avut ocaziunea să stau de vorbă cu ei. Sunt oameni simpatici, nu sunt răutăcioși, nu sunt certăreți, nu înjură. Religiozitatea rușilor stă la cea mai mare înălțime. Ei din convingere sunt religioși. În această privință, de fățarnicie absolut nu poate fi vorba.

De multe ori seara, după cină, prizonierii formează grupuri de câte 100–200 oameni. Cântă și joacă. De obicei cântă marșuri războinice și „Tatăl nostru” ori „Christos a înviat”, cu toții își descoperă capul, întorcându-se cu fața spre răsărit.

Înainte cu vreo zece zile, seara, la ora 8, a sosit un transport de 35 ofițeri ruși. Apropiindu-se de tabără prizonierii de război, un grup de vreo 500 oameni, care și-au ocupat locul lor de culcare, cântau cu toții, în cor, „Tatăl nostru”. Credeai că sub presiunea cântatului prizonierilor de război și văzduhul, nu numai inimile, se cutremura.

Ofițerii ruși, apropiindu-se de acest grup, deodată cu toții ca la comandă, cu toții și-au descoperit capetele și așa au mers până s-a terminat rugăciunea. Scena aceasta m-a emoționat mult. A fost un moment înălțător.

Joi, în 20 mai curent, după amiază la ora trei, s-a celebrat aici o slujbă dumnezeiască pentru prizonierii de război. A servit un preot român, preotul militar Coriolan Buracu din Mehadia, care a intervenit la locurile competente pentru aceasta. Permișiunea a fost obținută cu cea mai mare bunăvoință, ceea ce încă e dovadă eclatantă că prizonierii de război sunt tratați bine și că nu există nicio animozitate față de ei.

La serviciul dumnezeiesc care a fost în aer liber au luat parte toți prizonierii, vreo 500 de oameni. Serviciul a fost celebrat în limbile rusească și românească. Răspunsurile, firește, s-au dat în limba rusească de către un cor improvizat.

A fost o privesște impunătoare! Am impresia că cei 500 prizonieri, în decursul serviciului dumnezeiesc, au uitat că sunt departe, foarte departe, de ai lor, fiind

acum prizonieri de război într-o țară ospitalieră. Acești prizonieri uitând totul, uitând de ce au fost părtași până acuma, în acele momente, gândul lor era numai la Atotputernicul Dumnezeu.

La sfârșitul serviciului dumnezeiesc, părintele Buracu a ținut o scurtă vorbire prizonierilor de război. Această vorbire, ținută în limba românească, a fost tălmăcită în limba rusească de către un român din Basarabia, prizonier de război. Părintele Buracu, în cuvinte pătrunzătoare, a spus prizonierilor de război, i-a îndemnat, ca (*sic!*) cu toții să ridice rugăciuni către cer, ca războiul să se sfârșească și atunci ei, prizonierii, să se reîntoarcă la vetrele lor, la părinții, la nevestele, la copilașii lor.

Aici, la Debrețin, fiind și soldați români, părintele Buracu mi-a spus că, de multe ori, a făcut slujba în limba noastră. Ne putem închipui bucuria soldaților noștri.

A doua zi de Rusalii, părintele Buracu iarăși a ținut un serviciu dumnezeiesc pentru prizonierii de război. Dintre aceștia s-au ales 60 de oameni care, sub conducerea unui român din Basarabia, au cântat Sf. Liturghie.

Cu ocaziunea probelor de cântare, s-au cântat și cântări lumești. E de remarcat imnul național rusesc, un marș al marinarilor și unul căzăcesc.

În adevăr, trebuie să te uimească dibăcia prizonierilor de război ruși în ale cântatului.

În sfârșit au dansat rusește. La un joc căzăcesc, așa zis un joc sălbatec foarte frumos însă (în loc de muzică, toți cei 60 de coriști au cântat), iar unul din ei fluiera (cu două degete în gură). Fluieratul acesta credeai că e de la noi.

Prizonierilor li s-au dat țigarete, mai multe pachete de tutun, pentru ce ei au fost foare recunoscători.

Alex Țințariu.

Gazeta Dobriținului, 1915 iunie 30 **Serviciu religios în tabăra de prizonieri**

Cu prilejul comemorării unui an de la moartea Moștenitorului de Tron, Francisc Ferdinand și a soției sale, principesa Sofia Hohenberg, preotul militar ortodox, Buracu I. Coriolan a ținut ieri după amiază un serviciu religios pentru cei aproximativ 400 de ostași din garda taberei de prizonieri de război. După serviciul religios a ținut o predică pătrunzătoare și înălțătoare de inimi, în limba română, care i-a impresionat profund pe ostașii români, îndemnându-i la rezistență și pe mai departe. Îndeosebi a accentuat despre eroismul patritotic, despre care armata noastră dă dovadă pretutindeni.

Pe lângă mare însuflețire, după terminarea predicii, s-au mai ținut cuvântări de către diferiți ofițeri, în limbile maghiară, germană, croată, sârbă și cehă.

La serviciul religios au luat parte comandantul taberei, ofițeri, trupa de gardă și subofițeri.

**Nr. 110-115 – „Drapelul”
Activitatea rodnică a părintelui C. Buracu la Dobrițin**

Din o scrisoare primită din Dobrițin de la un sergent, voluntar lugojan, reținem următoarele: „Mă simțeam de tot părăsit fără cunoscuți, fără nimeni în mijlocul străinătății, când deodată aud vorba dulce românească. Mi s-a încălzit inima. Cine a fost? Părintele Buracu din Mehadia, care atâtea a pățit de la eruperea războiului până azi, că rar este al doilea care să se poată mândri cu un trecut atât de bogat în evenimente ca d-sa. Medicul-director al sanatoriului, într-o bună zi îmi arată porunca de zi a stațiunii militare „Debrecen”, dată de d-nul general-major Okulicsányi, în care zice: „*D-lui feldcurator Coriolan Buracu îi exprim mulțumire și laudă pentru serviciul plin de abnegare de sine împlinit cu cea mai mare râvnă și ambiție creștinească în tabera prizonierilor ruși și mai ales în timpul holerei și tifosului cari au dominat aici câteva săptămâni.*” Cam așa sună exprimarea de recunoștință la adresa d-lui părinte. Sunt mândru de asta cu atât mai vârtos, că în Dobrițin a ajuns un român să fie recunoscut și laudat, mai ales că aceasta este a doua laudă ce a primit-o. Prima oară a fost laudat sus, în Galiția, din partea Regimentului 29 de infanterie, unde fără privire la pericolul gloanțelor dușmane, ori la pericolul morburilor epidemice – holeră, tifos – cari dominau în timpul acela în armata noastră – părintele Buracu se ducea la răniți și bolnavi, îi agrăia în limba maicii românească, îi încuraja, îi mângâia, împărtășindu-i cu Sfintele Taine.

Noi, bolnavii din spitaluri îndeosebi, îi mulțumim d-lui părinte Buracu pentru osteneala, care și-o ia pentru noi. Ne cercetează săptămânal o dată ... și de două ori, ne aduce cărți românești de cetit, jurnale românești, sprijinește pe cei lipsiți de bani ... cu un cuvânt este pentru noi un adevărat părinte căruia nu-i e mult a susține și corespondența celor gravi răniți cu părinții lor.

**Românul
Răniții**

– Din multele ce avem de făcut noi Români față de răniții noștri –

Budapesta, 29 Septembrie 1915

Din luna Noemvrie (1914), de când am fost rănit, am avut nefericita ocaziune să colind aproape opt spitale din diferite orașe, deci am putut să constat cât de puțin interes avem noi, români, față de răniții noștri – sunt și foarte puține excepțiuni – pe când nu tot așa fac ceilalți conaționali ai noștri, maghiari, nemți, sași etc.

Aproape în fiecare oraș mare se găsește câte un preot militar denumit, care are chemarea ca în aceste timpuri grele să-și caute credincioșii spre a le împărtăși mângâieri duhovnicești.

În primele luni am zăcut în spitalul din colegiul reformat din Dobrițin, unde ca preot militar era denumit neobositul dl părinte Coriolan I. Buracu din Mehadia:

D-sa a înțeles greaua misiune ce i s-a încredințat, colindând în fiecare zi cele 23 de spitale, mângâind și ajutând pe mulți, foarte mulți eroi fără nume, cari, făcându-și datoria pe câmpul de război, în dureri groaznice și plini de răni, zăceau în cele 23 de spitale din sus numitul oraș.

Eram în Dobrițin foarte mulți români și ne obicinuisem cu felul de a fi și de aș face datoria dl părinte C.I. Buracu și credeam că în toate spitalele din celelalte orașe vom găsi preoți cari vor face la fel.

Mare ne-a fost dezamăgirea, când, sosind în alte orașe – era unul aproape în întregime românesc – care pe lângă mulții preoți ce-i avea, mai era și reședință protopresbiterală. În cele opt săptămâni cât am stat acolo, numai o dată am putut avea ocaziunea să ascultăm Sf. Liturghie oficiată de preot român în dulcea noastră limbă maternă.

Iar fața Sfinției Sale, a d-lui părinte – care era de datoria d-sale ca cel puțin o dată pe săptămână să ne cerceteze – în cele opt săptămâni, nu am putut-o vedea decât o dată, atunci când s-a milostivit să officieze acel serviciu divin.

Fără să mai vorbesc de dl protopop – din diferite cauze nu vreau să-l numesc – care cu totul altfel credea de cuviință să-și omoare timpul liber, făcând excursiuni de plăcere în loc să caute a-și aduce aminte și de acei neneorociți soldați, cari au crezut de datoria lor să-i ilustreze, să reînnoiască încă o dată în mintea și inima tuturor vitejia, tenacitatea, eroismul fără seamăn, de care strămoșii noștri – în atâtea rânduri – au dat dovadă, atunci când țara a avut trebuință de brațele lor puternice.

Întocmai cum strămoșii noștri și-au făcut datoria la Custozza, Solferino, Konigratz, așa și strănepoții lor într-un suflu au alergat și ei, și cu sângele lor au plămădit din pământ străin pâinea amară a acelora rămași acasă.

Și cum ei și-au făcut datoria, cu vârf și îndesat – o recunosc toate organele competente – tot așa cer și ei, la rândul lor, acum când au ajuns în neputință prin spitale, ca și cei în drept să-și facă datoria, cel puțin în parte, față de ei!

Și au dreptate! Deoarece acum în aceste timpuri de restriște, au dreptul, mai mult ca oricând, să pretindă!

Dacă nu ajuți, cu ce este posibil, pe cineva când este la năcaz, apoi când?

Și acești foști camarazi de arme, de odinioară, iar azi camarazi de suferință, de pretutindeni nu cer mult, nu cer imposibilul, cer numai „slova” și „biserica românească”.

O cer asta în fiecare zi, când văd pe alți preoți maghiari, germani etc. că aduc vreo gazetă sau vreo carte conaționalilor lor; o cer asta în fiecare sărbătoare și duminecă, când văd că alți preoți în diferite limbi oficiază sfânta liturghie – o cer scâncind cu lacrimi în ochii lor spălăciți, cari de atâta timp n-au mai văzut nicio bucurie, nicio rază de evlavie, de speranță – ci numai durere, suferință, ură!...

30 decembrie 1915, Gazeta Debreţinului Crăciunul soldaţilor răniţi

Multe săli albe; paturi uniforme, în ele eroi răniţi cari uită de dureri; ici colo, răzimată de pat, câte o soţie; în fiecare sală câte un pom strălucit, atârnând dulciuri şi multe, drăguţe cadouri mici strălucitoare – pe fiecare numele unui soldat; pe multe tăvi, diferite dulciuri, îngerăşi în şorţuri albe cari duc fiecăruia mângâiere, dragoste, voie bună, cadourile destinate; servitorii dumnezeieşti spun cuvinte de mângâiere, atmosferă profundă bisericească; mulţi ochi trişti privind în depărtări cari umezesc perinele, femei în haine negre, cu feţe triste, cuvioase, pătrunse de emoţii; pe părete două cearşafuri cusute; întunec rapid; zgomot de rotile; spectacol vesel de cinematograf, plin de învăţăminte şi distracţiune; apoi din nou raze strălucitoare şi cu ele împreună bună dispoziţie, bucurie şi dragoste, dragoste.... Aceasta e seara de Crăciun, în Spitalul militar.

Acei cari am putut fi prezenţi am înţeles privirile pline de recunoştinţă şi de dragoste cu cari au mulţumit eroii pe conducătorul atent, pe dr. Brokes, pe neobositul, muncitorul medic ajutor Huhn Aladar, precum şi pe doamnele apreciate Klein Sigismund, Beke Medy, Drot Boske, Karolyi Maria, pline de dragoste de sacrificiu cari se expun pentru a potoli durerile eroilor noştri; dragostea care le-a ajutat în toate acele binefaceri, cari prin donaţiunile lor au putut oferi seara de Crăciun pentru cei suferinzi.

Reprezentatie cinematografică în Spitalul Crucei Roşii str. Simonyi

O inovaţie foarte interesantă a introdus corpul preoţilor militari din Dobriţin. Au procurat din mijloace proprii aparat de cinema de mână, cu care ţin reprezentaţii în spitalele de aici. O astfel de reprezentaţie a avut loc ieri în spitalul Crucei Roşii, cu concursul foarte lăudabil. De inaugurare s-au prezentat trei filme şi aume două comedii şi una biblică. În timpul reprezentaţiei, răniţii noştri s-au distrat minunat şi cum intenţia preoţilor noştri serveşte un scop atât de nobil, o dovedeşte acea împrejurare, că într-adevăr au fost mulţi cari au făcut acum prima cunoştinţă cu filme de cinematograf.

Spectacol splendid de Crăciun în spitalul Şcoalei de ucenici

O impresionantă serbare de Crăciun a avut loc la spitalul de rezervă din Şcoala de Ucenici, de sub conducerea medicului sef Gyulay Laszlo. Fiica generalului cesaro-regesc Okolicsanyi Carol, general maior, comandantul garnizoanei, un adevărat înger binefăcător şi şefa surorilor de caritate voluntare alături de doamna dr. Kardos Alberta, văduva Beck Albert, Hutirayi Carol. Acest Crăciun minunat, pe care aceste patru doamne inimoase l-au organizat, a fermecat pe soldaţii bolnavi, îmbujorând feţele palide de suferinţă pentru binele Patriei, Printre oaspeţii

numeroși erau de față generalul Okolicsanyi cu soția, consilierul cameral Lestyan Adoryan cu soția, soția dr. Szabo Mihai, locot. dr. Kardos Albert, Csurka Ștefan și alții. Sub pomul minunat de Crăciun, în sunetul cântecelor de stea, au ținut cuvântări impresionante preoții militari Veszmerak Imre, romano-catolic și Buracu Coriolan greco-ortodox. După aceea a scos în evidență în mod deosebit activitatea impresionantă a celor patru doamne, plină de spiritul de jertfa – doctorul Gyulay. După aceasta s-au împărțit cadourile bogate. Fiecare soldat a primit cozonac, icoane religioase, un păhar de suvenir, cigarete și obiecte practice. Nu au fost uitați nici invalizii cari au fost îngrijiți în acest spital. Soldații și-au arătat recunoștința prin patru coșuri de flori cu panglici tricolore. La sfârșit, generalul Okolicsanyi a ținut un discurs înflăcărat și impresionant către ostașii de diferite naționalități. Îndeosebi, a accentuat să-și aducă aminte de orașul Dobrițin, care i-a îmbrățișat cu mult drag.

Sâmbătă, 26 februarie 1916

Românul Preoți militari în război

La sfârșitul luni aprilie a acestui an, am fost trimis în tabăra de prizonieri de război ruși din Dobrițin, ca să fac serviciu militar. Aici am întâlnit mulți soldați de ai noștri, de la diferite regimente, ardeleni, bihoreni, bănățeni.

La vreo două săptămâni de la sosirea mea în numitul oraș, într-o zi de duminică își face apariția în tabără un preot militar ca să celebreze serviciul dumnezeiesc pentru prizonierii ruși.

Vedeam pe preot cum vorbea în limba germană cu ofițerii ruși și credeam că e vreun preot sârb. Mare mi-a fost însă surprinderea, când spune ofițerilor ruși că e preot ortodox român.

Îndată merg la el și îi spun că și eu sunt român. Bucurie reciprocă. Ne-am împrietenit. Părintele Coriolan Buracu – căci d-sa a fost preotul militar – mă întreabă dacă mai sunt și alți români în tabără? La răspunsul meu afirmativ, d-sa zice:

—Săptămâna viitoare iarăși vin în tabără și voi celebra în românește pentru soldații noștri.

Și de atunci, părintele Buracu, deși tabăra de prizonieri era la depărtare de trei km de oraș, în vremea de aproape șase luni cât am petrecut în tabăra de prizonieri de război ruși din Dobrițin, de foarte multe ori a celebrat pentru numiții soldați români.

Întotdeauna bucuria soldaților noștri a fost foarte mare.

Înstrăinați de vetrele lor, de părinți, copii, neveste, frați și surori, acești soldați sunt trimiși prin diferite orașe ale patriei, orașe unde limba noastră absolut nu e vorbită, nu e cunoscută. Nu-i nimeni care să le spună o vorbă în limba lor, o vorbă

mângâietoare, de care au trebuință, căci, vai, sunt multe și apăsătoare durerile sufletești de cari ei sunt copleșiți.

Faptul că un preot de-al lor, un preot care vorbește aceeași limbă ca și ei, apare în mijlocul lor, în actualele împrejurări, are cu totul altă însemnătate, altă semnificație.

Și acuma simt parcă un fior, aducându-mi aminte de frumoasele vorbiri ale părintelui Buracu. Au fost momente când am lăcrimat și noi și d-sa...

Rolul preoților militari în actualul război, fie pe câmpurile de luptă ori prin diferite orașe – mai cu seamă în orașele străine – ale monarhiei noastre e de o foarte mare însemnătate.

Mulțumită salutarelor dispoziții ale forurilor noastre militare superioare, atât pe câmpurile de luptă, cât și în fiecare garnizoană, avem preoți militari români.

Sigur că niciodată chemarea acestor preoți nu a fost mai sublimă, ca în aceste timpuri de urgie, căci acuma preoții noștri militari cari servesc sub cerul liber, în arșița soarelui ori pe ger, în groaznicul bubuit al tunurilor, la altare improvizate, la altare întocmite cu lucruri împrumutate de la diferiți cetățeni ai patriei commune, trebuie să îmbărbăteze la luptă, să aducă mângâiere sufletească unor oameni, cari în viața lor niciodată nu au suferit mai mult și mai cumplit ca acuma.

Cu cât un preot militar își îndeplinește mai conștiincios sublima sa chemare, cu atât mai mult soldații noștri își uită durerile lor și mai veseli își îndeplinesc datoriile lor de militari.

Activitatea preoților noștri militari însă nu se poate limita exclusiv pe teren religios: ea trebuie să îmbrățișeze fie chiar și în cel mai restrâns cerc, pe măsura împrejurărilor și în terenul social și cultural.

Părintele Buracu întotdeauna a stat de vorbă cu ostașii noștri, vorbea ceasuri întregi cu ei, întreba pe fiecare că de unde e, pe cine are acasă etc. Toate acestea făceau cea mai bună impresie asupra lor.

De ce bucurie au fost părtași soldații noștri când numitul preot le-a adus ziarele „Românul”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaia Poporului”; tot astfel le-a adus cărți de ale noastre din biblioteca poporală a „Asociațiunii”, apoi cărți de rugăciuni.

Că de ce însemnătate sunt cărțile de rugăciuni pentru soldații noștri se poate vedea și din următorul fapt:

Într-o dimineață de octombrie eram în serviciu. Noaptea a fost foarte rece, bruma a căzut în abundență. Ca să mă încălzesc, umblam de ici-colo prin tabără. Deodată zăresc o sentinelă – un glotaș român – care, cu capul descoperit, ținând pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă având o carte de rugăciuni, citea cu evlavie. Parcă era un mucenic. Vreme de câteva momente l-am admirat, apoi mi-am urmat calea.

Sentinelă următoare, iarăși un glotaș român, făcea același lucru; și ea era cu capul descoperit, ținea pușca în mâna stângă, iar în cea dreaptă cartea de rugăciuni.

Emoționat, am agrăit-o.

Răspunsul a fost:

— Citesc din cartea de rugăciuni, pe care mi-a dat-o *preotul nostru*....

Cred că nu greșesc când afirm că, la săvârșirea glorioaselor fapte ale soldaților noștri de pe diferitele câmpuri de luptă, în parte, au contribuit și preoții militari.

Istoria, la tot cazul, va avea o pagină și pentru preoții militari – pagină care va zugrăvi rolul acestor preoți în actualul război.

Un glotaș

Vineri, 18 februarie 1916

Românii din Dobrițin

Cine a avut ocaziunea să citească prin gazete că în cutare oraș din Austria, Bohemia, Galiția ori în multe orașe din Ungaria, ca bunăoară și Dobriținul, s-au făcut manifestări românești? Punând întrebarea aceasta mă gândesc la vremurile dinainte de război.

Acum, în timpul războiului însă, se pot citi o mulțime de rapoarte care de care mai frumoase, mai înălțătoare despre diferite manifestări mărețe în diferite orașe ale monarhiei. Din aceste orașe nu poate rămânea fără amintire nici Dobriținul. Voi căuta să amintesc câte ceva de aici.

Cimitirele de aici vor adăposti pe mulți din vremurile cele mai vechi și din cele de acum. Vor fi din vechime și mulți români, dar acum știu că sunt. Numele de pe cruci vor spune celor cari se vor plimba printre ele că și românii și-au vărsat sângele lor pentru patria comună și poate se va trezi și în mintea și sufletul celor de aici, din Dobrițin, că de fapt merităm și noi o altă soartă, ne vor privi cu alți ochi, nu cu ochii de dinainte de război.

Până astăzi își dorm somnul vecinic 129 de români din toate ținuturile. Credem că numele lor se va publica în ziarele noastre ca să se știe cine unde așteaptă ziua de apoi. Avem preot român, avem și slujbă românească și care aproape singur petrece la cele vecinice pe eroii orfani. Slujbele se țin destul de des și iau mulți parte, mulți și străini și ascultă cu plăcere rugăciunile în limba străină și necunoscută până azi.

Dar în Dobrițin nu sunt numai români morți, ci sunt mulți și vii. Străzile nu areareori răsună și de cântece românești cântate și de soldați, dar și muzica militară la stăruința preotului român.

Cetățenii Dobriținului au avut prilej să fie martorii unui tablou admirabil românesc.

În 29 decembrie v. 1915 a plecat spre frontul rusesc un batalion din Regimentul 50, după ce a stat câteva zile aici la Dobrițin. Pe pieptul multora străluceau toate decorațiile pe cari le poate primi un soldat de rând. Publicul curios întreba dacă sunt unguri. Flăcăii le răspundeau: „Ați auzit de *Ivangorod* și de *regimentul care s-a distins? Apoi noi am fost românii din Alba Iulia.*”

Şi lumea se uita la ei cu admiraţie. Voluntarii români, peste 30, au intonat câteva marşuri româneşti de toată frumuseţea. A fost şi un ofiţer român cu ei, George Banu, din Oraviţa şi i-a petrecut la gară şi preotul român, care în 28 le-o ţinut un serviciu divin, cetindu-le admirabila pastorală a părintelui episcop de la Caransebeş, dr. Miron E. Cristea.

La Botezul Domnului, altă manifestaţie. Pe străzi mergea un convoiu lung de soldaţi în frunte cu o companie de onoare şi cu muzică militară. Lumea curioasă întreba că unde merg, că sărbătoare nu e, iar la război nu se duc? Li se răspunde că se duc la slujba românească. Şi s-a luat lumea după ei, căci așa ceva n-au mai văzut. Slujba s-a ţinut în casarma cavaleriei de la armata comună. Au cântat şi Românii şi Ruşii şi muzica militară şi s-au tras şase salve de compania de onoare. Stropitu-s-au cu busuioc toţi creştinii de faţă.

Străinilor le-a plăcut mult şi ziceau că este frumoasă limba şi slujba românească.

*

În cazinoul soldaţilor de aici, susţinut de elita oraşului, merg şi mulţi români. Pe la început nu erau foi româneşti, acuma sunt şi soldaţii noştri au mare bucurie. Dar nici cei din spitale nu rămân fără slovă românească. Preotul lor le duce ziare, cărţi de rugăciune, iar acum le-a adus şi calendare.

Câţiva români cinstiţi trimit gazetele lor după ce le-au citit şi prin aceasta fac o faptă din cele mai frumoase.

Se ţin şi cursuri de analfabeţi. Preotul le ţine. Nu sunt mulţi. Numai aceia cari stau cu lunile prin spitale. Luca Ion din Fârliug e de un an şi mai bine aici. Nu ştia nici scrie, nici ceti şi acum a învăţat. Când a ştiut să scrie numele a zis: „Părinte îţi mulţumesc d-tale şi lui Dumnezeu că de acum nu mai pun degetul pe cruce la iscălitură. De acum încolo, îmi scriu eu singur numele.”

Bolnavii de un timp încoace însă au şi alte bucurii. Preotul român a procurat din bănuţii proprii un aparat „Cinema” şi ţine în toate spitalele, pe rând, reprezentaţii în fiecare sâmbătă şi duminică.

Totdeauna proiectează şi tablouri biblice cari sunt explicate în toate limbile. În limba română preotul român, iar în celelalte ceilalţi preoţi militari. Apoi vin şi piese comice şi de studii cari sunt foarte mult plăcute de toţi. Medicul şef de aici, precum şi alţi ofiţeri de rang înalt încă asistă şi sunt cu toată admiraţia faţă de astfel de reprezentaţii.

În postul Sf. Paşti se va ţinea o reprezentaţie cu întregă viaţa Mântuitorului, de la Naştere până la Înălţare. Cu acest prilej va vorbi episcopul reformat de aici şi preotul nostru român. Va cânta muzica militară şi corul teologilor reformaţi.

*

Românii de aici n-au rămas nemângâiaţi nici la Crăciunul lor. Preotul nostru, care este dl părintele Coriolan Buracu din Mehadia, le-a împărţit cadouri şi bani, căci dânsul a colectat de la prieteni şi cunoscuţi, precum şi de la soldaţii cari plecau

pe front și pe cari îi cumineca, peste 300 cor. Batalionul Regimentului 50 a dat peste 46 cor. Acum va face colectă și pentru orfelinatul din Sibiu.

Acestea sunt numai câteva date scrise în fuga condeiului despre manifestațiile românești de aici din Dobrițin făcute de preotul nostru român de aici.

Și lumea de aici ne respectează și ține seama de noi, fiindcă avem oameni cari ne știu să ne reprezinte.

Preoții noștri militari pot să ne aducă servicii frumoase cauzei noastre dacă sunt conștienți de chemarea lor. Așteptăm să se poarte cu toții corect și cu demnitate.

Coresp.
Nr. 43/1916

O soră de caritate

Dobrițin, martie

În decursul acestui războiu am avut în diferite rânduri ocaziunea să cetim ori să auzim despre o mulțime de fapte mișcătoare de frumoase săvârșite de ființe nobile, față de eroii cari s-au întors de la front în patrie ca părinți sau ca bolnavi.

Unele manifestări de milă te înduioșează până la lacrimi, cari manifestări sunt totodată și de admirație și de recunoștință.

Mișcătoare sunt pentru noi cele săvârșite soldaților noștri din partea persoanelor streine de firea neamului nostru, căci prin acestea vezi o stimă și apreciere deosebită și binemeritată.

Doamne! Doamne! Unde nu vei găsi azi români bolnavi ori răniți? Nu va fi oraș în întreaga monarhie!

Și acum gândiți-vă la acei frați ai noștri cari își așteaptă tămăduirea departe de cei mai scumpi ai lor, departe între străini, unde, poate, nici nu vor auzi o vorbă de mângâiere în limba lor. Dar și starea lor sufletească li se mai ușurează dacă printre străini găsesc ființe cari aduc fel de fel de sacrificii ca să le dea dor de viață și să-i mântuie din ghiarele deznădejdi.

Și astor fel de ființe nobile li se cuvine recunoștință și se cade ca să le recunoaștem. În coloanele acestui ziar s-a făcut adeseori amintire de Dobrițin. Și de astă dată voiesc să amintesc de o întâmplare foarte duioasă dintr-un spital din cele multe ale acestui oraș.

D-ra Miți, fiica d-lui general m. camerier ces. și reg. și comandant al comandei militare de aici, Carol Okolicssanyi, de multă vreme a îmbrăcat haina albă a sorii de caritate. Cu un zel de admirat și cu o dragoste de o adevărată soră îndeplinește toate îndatoririle ce se pot săvârși de o ființă femeiască, în spitalul de pe strada Burgundia, de sub conducerea medicului Ladislau Gyulai.

Ore întregi petrece la căpătâiul celor greu bolnavi, îndeplinindu-le tuturor toate plăcerile din mijloace proprii.

În acest spital zace, încă din 15 ianuarie 1915, și soldatul român Ioan Neghieș din Kovarhosszfalu (com. Sătmar), reîntors de pe front cu ambele picioare degerate, cari au trebuit să fie amputate.

Inima bietului Ioan de atunci s-a întunecat.

Pentru el nu mai era zi cu soare ci numai nor și iarăși nor. Se vedea condamnat ca să-și petreacă viața numai în jale.

Ranele sufletești au fost mai dureroase decât cele trupești și cu toate acestea mai curând i s-a tămăduit sufletul decât trupul.

Afară de preotul român care se ocupa mult cu el, instruindu-l în cetit și scris și în afară de medicul blajin mai era și d-șoara Miți care se ocupa foarte mult cu dânsul.

Într-o zi, Ioan era mâhnit. Nu-i puteai stoarce niciun zâmbet!

Domnișoara Miți care făcea tot posibilul ca să-l mulțumească, să-l liniștească, stătea și dânsa tristă la căpătâiul lui.

—Ioane! dorești ceva ... ce să-ți fac sau să-ți cumpăr pentru a te putea face mai vesel?

Atunci fața palidă a lui Ioan se luminează, ochii i se pironiră în colțul salei și cu glas mai mult jalnic zise:

—Dacă voiești, cumpără-mi o ceteră (violină)... Sunt tânăr și îmi place tinerețea... Mi-e jale că nu mai pot fi ce am fost odată ... să învăț fetele la horă. Dacă am ceteră, voi chema flăcăii cari vor mai fi și fetele la mine, eu le voi zice, ei vor juca și o să-mi uit de durerea mea.

Domnișoara veselă și fericită că o să-i facă bucuria i-a și cumpărat o vioară.

Să nu credeți că una de câteva coroane, ci o violină prețioasă cu ton dulce ca să pătrundă inimile fetelor când le va cânta Ioan despre lupte și suferințele lui; o vioară cu ton de foc când le va cânta de joc să uite viața lui fără de noroc.

120 cor. au fost o nimica toată pe lângă fericirea lui Ioan.

De atunci, Ioan e mai vesel, fața mai rumenă și zâmbetul încolțește mai des.

—Să-ți dea Dumnezeu noroc după cum ți-e inima d-tale de bună... Lacrimile, pe cari le mai avea în ochi, le-a stors în semn de recunoștință.

Cercetându-l peste câteva zile, l-am văzut vesel, cu vioara într-o parte iar cu cartea în alta. Se uita când la una, când la alta, și le îmbrățișa cu privirea unui părinte iubitor.

—Ioane, dacă nu vei avea acasă ce să mănânci și dacă ți-ar da bani pe ceteră ai da-o?...

—Nu, părinte! M-ar bate Dumnezeu. Am s-o țin de pomenire când voi fi bătrân și voi avea nepoți, le voi povesti pățaniile mele și totdeauna voi pomeni cu drag numele d-șoarei Miți, care mi-a fost ca și un înger.

Acum cumpănească fiecine această faptă cu urmările ei.

Ar trebui să înșir o mulțime de amănunte prețioase ca să completez lista faptelor nobile.

Cei 17 Români cari au serbat Crăciunul aici, departe de ai lor, ar putea spune mai bine.

Dumnezeu să-ți răsplătească pentru tot ce ai făcut.

Coresp

În anul 1956, când am fost la Florin la Baia Mare, m-am dus în comuna Satulung de lângă Baia Mare, de unde era soldatul Ioan Negieș, amintit în articolul alăturat.

L-am găsit încăruntit, în mijlocul familiei, bucurându-se mult de revederea mea, reamintindu-ne amintiri din Dobrițin.

Mi-a amintit că după terminarea războiului mondial, reîntors în sat, a întemeiat o orchestră, cântând la hore și la nunți.

Și-a făcut casă și are copii căsătoriți.

De câțiva ani s-a lăsat de vioară și s-a făcut tinichigiu.

Am fost foarte mișcat de această întâlnire după exact 40 de ani.

„Drapelul” Nr. 52 din 9 (22) Mai 1917 Inaugurarea unui cămin militar după front

De la poșta de etape 198 primim (cenzurat) următoarea scrisoare:

În valurile zburcinate ale zilelor de azi, mai străbate și câte o rază care ne înseninează o leacă sufletește. Maiestatea Sa, bunul nostru monarh Carol, a dispus prea grațios să se ridice lăcașuri pe seama soldaților pretutindena unde numai se poate, în care soldații să se recreeze prin distracțiuni, prin lectură potrivită etc. La comanda formațiunilor de marș al corp. VII, grupa II, încă s-a înființat un asemenea cămin. S-a înființat cu numele „Kronprinz Otto Soldatenheim”. Cu aranjarea și cu conducerea a fost încredințat apreciatul și cunoscutul nostru preot militar, C. Buracu. Căminul soldatului a fost dat menirei sale în 24 aprilie, iar în 13 mai a fost deschis în mod solemn, ținându-se tot atunci și prima reprezentație pe seama soldaților, cari au participat în corpore, în frunte cu ofițerii lor. De față erau comandantul grupei VII/II, locotenent colonelul I. Iereb cu întreg ștabul său, apoi onorații orașului, delegații prea onoratului domn Paul Boldea, protopop militar și șeful preoților noștri în armată, M.O. domn Iosif Serafim și dr. Moise Ienciu, preoți militari etc.

Dl comandant a deschis festivalul cu o vorbire înflăcărată, urmând cu vorbiri cei patru preoți militari aflători aici în limba germană, maghiară, cehă și română, cântându-se în aceste limbi și imnul împărațesc. S-a cetit din partea preotului Buracu o depeșă omagială la adresa Majestății Sale. Apoi a urmat programul primei reprezentații cu recitări de poezii și cântări populare, piese muzicale cântate de orchestră etc. Românii cari sunt reprezentați în număr mare la această grupă, încă și-au avut punctul lor în program. A vorbit părintele Buracu, tot dânsul a

recitat vreo câteva poezii actuale foarte frumoase, iar un cor compus de 23 de persoane din bravii noştri eroi ai Regimentului 43, Batalionul 29 sub conducerea învăţătorului Stache Gerga din Zorlenţul Mare a cântat câteva doine şi marşuri româneşti cât nu se poate mai duios.

Dintre ofiţerii români au fost căpitan Morariu, locotenent A. Hamat, sublocotenentii Băiulescu, Rădulescu şi dr. Gându. După mântuirea programului din sala festivă şi de reprezentanţii căminului, am plecat în sunet de marşuri în căminul propriu, aranjat într-o vilă cu o grădină foarte frumoasă. Şi aici am avut prilejul de a admira destoinicia părintelui Buracu care a creat din nimica un lucru admirabil. O sală de cetit, unde găseşti cărţi şi ziare în toate limbile, o sală de scris şi o sală de distracţii cu fel şi fel de mijloace. Decorul este foarte drăguţ. În grădină un parc frumos cu popicării etc. Pe lângă sunet de muzică, ni s-a servit o ojină.

Ni s-a înseninat sufletele văzând băieţii drăguţi ai părintelui Buracu, cari în zburdălnicia lor ne-au făcut să uităm că suntem atât de departe de căminele noastre. A fost o zi senină din cele multe triste. Îi suntem mulţumitori părintelui Buracu pentru tot ce face pentru noi. Ne celebrează serviciile înălţătoare, rostind predici frumoase şi la înţeles. Ne trimite ziare şi cărţi cari au un farmec deosebit. Dânsul va înfiinţa în tot locul, unde sunt trupe, sală de lectură cu biblioteci, gazete etc. După câte ştim este singurul care din mijloace proprii şi-a procurat un aparat „Cinema” spre a procura distracţii plăcute şi ţinea dizertaţii frumoase. A ţinut o sumedenie până acum şi ţine mereu.

Cărţile şi zierele sunt toate procurate prin mijloace proprii (înţeleg pe cele româneşti). Pentru noi este o mare mângâiere, că la o astfel de instituţie a ajuns un preot român care se îngrijeşte şi de hrana noastră sufletească. Părintele Buracu este unicul român din armata noastră, care a fost încredinţat cu aranjarea şi conducerea unui astfel de aşezământ cu o centrală şi 25 filiale.

Maiestatea Sa, prin acest fapt mărinimos, şi-a întărit şi mai mult dragostea ce-o păstrează cu atâta tărie soldaţii noştri în inima lor. Dumnezeu să-i întărească braţul şi să-i aducă la izbândă dorinţa sa umană: pacea, ca astfel cât mai curând, ca învingători să ne reîntoarcem la căminele noastre, unde găsind liniştea şi mulţumirea sufletească să muncim cu drag cu toţii şi la opera mare de regenerare.

Un luptător

Leibaches Zeitung No. 114/19 mai 1917
Căminul Ostăşesc „Principele Moştenitor Otto” în Stein

După cum este cunoscut, Majestatea Sa împăratul Carol a dispus, în marea lui grijă faţă de ostaşii noştri, să se organizeze cămine ostăşeşti. În aceste cămine – cari deja s-au organizat în mare număr în afara şi în interiorul ţării – să ofere soldaţilor, în timpul lor liber să acumuleze noi forţe pentru activitatea lor de mai departe spre binele Patriei, atât cu cântece şi dansuri, pe lângă cărţi bune şi ataşament

camaraderesc. Un astfel de cămin s-a organizat recent și în orașul Stein. Poartă numele „Principele Moștenitor Otto”. Comandantul lui, preotul Buracu, l-a organizat și la 22 april l-a dat destinației, iar la 13 mai s-a inaugurat cu solemnitate în sala proprie destinată festivităților, la care s-a adăgat și prima solemnitate ostășească. În acest scop, aici s-au întrunit delegații diferitelor unități militare, precum și onorabili din orașul Stein. Comandantul grupului, dl locotenent colonel Jereb, a schițat într-o cuvântare avântată pe oaspeții de seamă, după ce a scos în evidență despre intențiunile Majestății Sale împăratul în legătură cu aceste cămine, a declarat căminul inaugurat, exclamând urale la adresa Suveranului, la care s-a atașat întreaga asistență. Orchestra a intonat Imnul Național. La Cancelaria Supremă imperială s-a adresat o telegramă. Au urmat cuvântările domnilor preoți militari Pommer, Horváth, Buracu și Petraschek, în limba germana, maghiară, română și cehă, după care s-au intonat imnurile naționale în respectivele limbi. La primul spectacol militar, care a urmat imediat, au recitat numiții preoți, poezii patriotice, voluntarii Balsz și Deutch au cântat în duet la vioară, iar coruri înjghebate din diferite naționalități au cântat cântece populare mult apreciate. Rezultatul a fost frumos și mare. La sfârșit a avut loc în grădina căminului o serbare însoțită de o gustare și participanții s-au distrat până seara târziu. Domnul preot militar Buracu s-a folosit de acest prilej de a dovedi grija sa deosebită spre binele luptătorilor. De la inaugurarea căminului s-a organizat și un spectacol cinematografic, condus tot de pr. militar Buracu. Soldații cercetează cu plăcere căminul și în același timp se gândesc cu credință recunoscătoare marelui nostru Monarh și tânărului Principe moștenitor, al cărui chip drag de copil privește din tabloul de pe perețe.

Ziarul Pester Lloyd No. 139 din 1 iunie 1917,

Inaugurarea unui Cămin Ostășesc „Principele Moștenitor Otto” Budapesta

Din grija caldă față de bărbații cari aproape trei ani sunt îndepărtați de familie și preocupările lor civice, regele a dispus ca după posibilități, pe front și în spatele frontului, să se înființeze Cămine ostășești, cari să ofere soldaților cărți și ziare bune de cetit, să cultive spiritul cald camaraderesc și la joc și cântece să uite singurătatea și adeseori grijile supărătoare. Astfel s-a organizat un Cămin și la Comandamentul unităților de marș al Corpului VII/II al armatei Isonzo, care s-a orânduit într-o casă prietenească în mijlocul unei grădini minunate, cu popicărie și terenuri de joc, cu camere pentru lectură, joc și corespondență și cu o sală mare de spectacole – și care poartă numele Prințului Moștenitor Otto. La 13 mai a.c. s-a predat misiunii sale, în prezența șefilor militari și ai autorităților civile. După marșul de inaugurare au luat cuvântul comandantul grupului, locotenent colonelul Jereb, salutând pe oaspeții prezenți, precum și pe ofițeri și trupă și a încheiat cu întreita urare pentru Comandantul Suprem. Apoi, conducătorul acestui Cămin,

preotul militar Buracu, a cetit o depeşă omagială adresată împăratului. Au urmat cuvântări în limba germană, maghiară, cehă şi română, rostite de preoţii militari Pommer, Horváth, Petraschek şi Buracu, cari au adresat cuvinte calde către ostaşi arătând scopul Căminelor ostăşeşti, îndemnându-i să le cerceteze. Soldaţii au cântat cântece naţionale în diferite limbi, serbarea s-a încheiat după cuvântarea rostită de preotul canonic al oraşului, Iwan Laurencics, în limba slavonă, cari şi-a exprimat bucuria pentru organizarea Căminului ostăşesc. După aceea a urmat o serată nesforţată.

Sperăm ca şi Căminul ostăşesc Principele Moştenitor Otto să contribuie şi să facă mai suportabilă viaţa eroilor noştri cu atât mai mult cu cât, începând cu 20 mai a.c., se vor mai deschide încă alte patru filiale în localităţile unde staţionează unităţile militare.

Dobreczeni protestans Lap No. 14 april, 1916

Ziarul protestant din Dobriţin

Viaţa lui Iisus în Institutul de educaţie reformată.

La Institutul de fete reformat din Dobriţin, după amiaza zilei de 27 martie, pe seama elevelor s-a organizat o reprezentaţie plăcută şi impresionantă. S-a prezentat viaţa lui Iisus în film cinematografic artistic. Preotul militar localnic Buracu Coriolan, a fost binevoitor pentru acest scop să împrumute aparatul său de proiecţiune pe care l-a şi manevrat personal. În cursul proiectării celor opt acte a cântat la orgă profesorul de religie Szele Nicolae şi s-au cântat cântece de solo, acompaniate de orgă institutoarea d-şoară Toth Roza şi Spangl Margarete. Între acte, ajutorul de preot Labossa Lajos a arătat pe scurt subiectul actelor. La spectacol au luat parte corpul didactic, studentele liceului de fete, studentele cursului superior al şcolii normale, fără deosebire de confesiuni şi au urmărit cu atenţiune încordată şi cu cea mai profundă impresie. Pe lângă taxa de intrare de 10 fileri, s-a adunat 40 de coroane, dintre cari 24 de coroane venit curat, care vor fi destinaţi spre binefaceri

Coriolan Buracu, *Amintiri*, Timişoara, 2007.

Pompiliu Ciobanu

18. Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare.

Date istorice adunate de dr. Pompiliu Ciobanu¹

Introducere

După dezmembrarea Monarhiei Austro-Ungare din toamna anului 1918, toată suflarea românească din cuprinsul acestei monarhii aștepta cu sufletul pregătit Unirea Națională a tuturor românilor sub sceptrul dezrobitorului și marelui nostru rege, Ferdinand I.

Primul pas pentru această unire îl face Basarabia, la 27 martie 1918, îi urmează Bucovina, la 16 noiembrie 1918 și, în urmă, Ardealul cu părțile românești din Ungaria și Banat.

Prin manifestarea unanimă a românilor din Ardeal, Banat și părțile românești din Ungaria, la marea Adunare Națională, ținută la 1 decembrie 1918 în Alba-Iulia, ideea unirii celei mari era realizată de drept, așteptam numai ca hotarele neamului românesc întregit să fie consfințite din partea aliaților în conformitate cu tratatele de alianță și cu jertfa de sânge și avuție aduse pe altarul idealului nostru național.

Poporul român din Banat, în credința că, după aceste acte mărețe și după intrarea trupelor victorioase ale aliaților noștri pe pământul dezrobitor, s-a sfârșit epoca asupririlor și a sosit timpul pentru unirea mult așteptată, a primit cu sufletul curat, cu dragoste și admirație armata sârbească, alături de trupele de ocupațiune franceze.

Ne pregăteam ca, la 24 ianuarie 1919, să serbăm cu toți românii din Banat praznicul mare al unității naționale a tuturor românilor.

Mare ne-a fost durerea și mâhnirea sufletească, când, încă în preajma pregătirii Mării Adunări Naționale de la Alba-Iulia, am constatat că autoritățile militare și

---

¹ Pompiliu Ciobanu (1878, Roșia Montană – 1962, Timișoara), studii: facultatea de drept și Academia superioară și comercială din Budapesta, avocat în Baroul din Timișoara, membru în P.N.R., după 1918 deputat în mai multe rânduri.

administrative sârbeşti din Timişoara suprimă orice manifestare românească, confiscă tricolorul românesc pe care noi l-am păzit şi apărat sub regimul maghiar şi pentru care am suferit mulţi ani de temniţă şi opresc pe delegaţii poporului român din Banat să participe la Adunarea Naţională de la Alba-Iulia.

Când poporul român, conştient de menirea şi îndatoririle sale naţionale, totuşi a ridicat cu mândrie drapelul român şi a strigat în toate unghiurile Banatului: „*Vrem Unire! Trăiască România Mare!*”, a urmat epoca tristă a asupririlor, întemniţărilor şi deportărilor.

Astfel se poate vedea din constatările făcute de ziarul „Românul”, în Arad, nr. 19 din 24 ianuarie 1919², că de la 28 noiembrie 1918 până la 28 ianuarie 1919, numai în cazarma sârbească Kneaz Lazăr din Belgrad au fost întemniţaţi 77 români: preoţi, învăţători, ofiţeri şi ţărani.

Din cauza acestor asupriri, românii din Banat erau intimidăţi, nimeni nu cuteza să facă nicio mişcare ori manifestare românească. Conducătorii poporului român din Timişoara cer cu insistenţă de la Marele Cartier al Armatei Române şi de la Misiunea franceză ofiţeri români de legătură, cari să reprezinte şi să apere interesele populaţiei româneşti. Marele Cartier al Armatei Române, pentru a afla ce să întâmplă în Banat, a trimis informatori şi curieri în Banat în persoana domnilor dr. Avram Imbroane, dr. Petru Nemoianu³, Cornel Bojincă⁴, Iancu Conceatu⁵, Traian Birescu⁶ şi Gheorghe Bireseu, dintre care dr. Avram Imbroane şi Cornel Bojincă s-au strecurat până la Timişoara, trecând prin multe primejdii şi luptând cu mari greutăţi şi aici, în casa subsemnatului, au aflat adăpost şi au primit toate datele, în baza cărora şi-au făcut rapoartele lor către Marele Cartier al Armatei Române.

În baza acestor rapoarte, Comandantul trupelor din Transilvania trimite în luna martie la Timişoara pe distinsul şi vrednicul ofiţer român maior D. Oancea pentru a reprezenta interesele românilor pe lângă trupele de ocupaţie franceze-sârbe din Banat.

---

² „Românul”, VIII, 1919, nr. 19 din 24 ianuarie, p. 5, publică articolul *Sârbii şi românii*, unde sunt menţionaţi intelectualii români eliberaţi din cazarma cneaz Lazăr din Belgrad şi lista celor rămaşi acolo.

³ Petre Nemoianu, avocat, ziarist, originar din Petrilova. Voluntar în armata română, după unire prefect al judeţului Caraş-Severin, deputat.

⁴ Cornel Bojincă, avocat, originar din Biniş (Caraş), redactor la „Banatul”, „Analele Banatului”, a avut misiuni militare şi politice.

⁵ Iancu Conciatu, n. 1 iunie 1889 în Bozovici, Caraş, absolvent al şcolii superioare comerciale române din Braşov. A colaborat la „Poporul român” şi „Lupta” din Budapesta, după 1918 comisar al guvernului României pe lângă Camera de Comerţ şi Industrie din Timişoara, deputat în parlamentul României, deputat director şi proprietar la „Curierul Banatului”.

⁶ Traian Birăescu (1886, Peştera, comitat Caraş – 1946), studii liceale la Lugoj; începe Facultatea de drept din Budapesta; a dezertat din armata imperială, trece în România; face propagandă printre prizonierii români din Rusia; participă la adunarea naţională de la Alba-Iulia; în 1919, ofiţer în armata română, participă la campania din Ungaria; ziarist a colaborat la mai multe ziare şi reviste, membru fondator al Institutului social Banat-Crişana.

Am ținut de important pentru istoria Banatului nostru ca să procur și să dau publicității toate datele din activitatea maiorului D. Oancea și a succesorilor săi, pentru că din activitatea lor se reoglindesc evenimetele istorice care au premers și pregătit unirea faptică a Banatului și încorporarea orașului Timișoara la România.

Primul ofițer român de legătură între trupele de ocupație aliate din Banat și Comandamentul român al trupelor din Transilvania a fost maiorul Oancea, invalid de război, azi decedat.

Suflet nobil și mare patriot a servit nu numai legăturii militare între cele două comandamente, ci mai ales populației române din Timișoara și Banat, asupra, apărând totdeauna cu toată tăria sufletului său de mare român interesele politice și culturale ale elementului românesc din Banat.

Din acest punct de vedere activitatea lui formează pentru românii din Banat pagini istorice.

Socotesc ca o pioasă datorie față de memoria lui să amintesc aici câteva din faptele lui de arme din timpul războiului, fapte care i-au adus o calificare frumoasă din punct de vedere militar:

„A luat parte la luptele din Valea Sibiului în septembrie 1916, unde s-a distins și a fost răsplătit cu „ORDINUL MIHAI VITEAZUL” pentru destoinicia cu care a condus bateria în luptele de pe valea Oltului, unde a contribuit de aproape la ruperea cercului inamic ce înconjurase detașamentul din care făcea parte.” (I.D. nr. 547 din 7/VI. 1917)

A mai luat parte la luptele de la Mărășești (iulie 1917): Câmpurile, Încărcătoarea, Poiana, Radutașiul și Cocoșilă (august 1917) unde a fost rănit de o schijă care, rămasă în plămânul drept, i-a cauzat moartea în martie 1933.

Schija aceasta rămasă în plămân nu l-a împiedicat totuși să ia parte la toate luptele pentru Unirea Ardealului și Banalului, luptând în fruntea unității sale în Campania de la Tisa. Însăși comandantul francez, pentru modul cum s-a luptat l-a decorat cu marea distincție franceză „Crucea de război franceză cu palme”.

În memoriul domnului colonel Petrescu D. Tocineanu, succesorul maiorului D. Oancea, se cuprind evenimentele prin care a trecut poporul român din Banat, de la 22 aprilie – 28 august 1919. Aici găsim și datele referitoare la încorporarea Timișoarei, ca unul care am luat parte la toate aceste evenimente și în casa căruia s-au adunat, la 1 mai 1919, toți reprezentanții presei mondiale, pentru a dresa procesele verbale, cu reprezentanții poporului român, maghiar și german din Banat, care popoare erau chemate să-și spună voința și hotărârea lor, ca orașul Timișoara cărui stat să aparțină, României sau Iugoslaviei, am crezut că fac un serviciu acestui colț de țară, precum și tuturor românilor, să strâng într-un mănunchi aceste date și documente și să le tipăresc pentru a fi redade istoriei și nu uitării.

Epoca de la 1 decembrie 1918 și până la 3 august 1919, din viața poporului român din Banat, trebuie să o cunoască fiecare cetățean român care își iubește țara, căci numai cunoscând asupririle îndurate în această epocă va ști să aprecieze viața liberă care o trăim azi, cu toții, în România Mare.

Călăuzit fiind de aceste principii am dat loc în această broşură şi memoriului redactat de către merituosul scriitor german Victor Orendy Hommenau⁷, care, atât sub regimul maghiar, cât şi sub cel sârbesc, a fost totdeauna susţinătorul sincer al unei colaborări cu românii şi a luptat alături de noi pentru realizarea unirei şi încorporării Timişoarei la România Mare.

Dr. Pompiliu Ciobanu

CAPITOLUL I.

Memoriul decedatului Maior Oancea Dumitru, invalid de război, cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul”, în calitate de ofiţer de legătură între armata franceză din Banat şi Comandamentul Trupelor române din Transilvania.

Activitatea depusă la Timişoara
22 martie – 28 aprilie 1919

La sfârşitul decadei a doua a lui martie 1919, mi s-a înmănat telegrama, prin care Comandantul trupelor din Transilvania mă chema la Sibiu. Abia terminasem, pe câmpia Devei, stabilirea datelor principale pentru o bună utilizare a materialului rusesc de 76,2 mm., cu care era armată o baterie din al II-lea Regiment de Art(ilerie) Munte, ataşată divizionului 2 din I-ul Regiment de Art(ilerie) Munte, comandat de mine pe linia demarcaţională la Brad, pe Crişul Alb.

Nu mică mi-a fost surprinderea, aflând de la dl general Moşoiu, Comandantul trupelor din Transilvania, că mă alesese să reprezint interesele românilor pe lângă trupele de ocupaţie franco-sârbe din Banat, fiind ataşat Comandamentului francez la Timişoara.

Cu toată cinstea ce mi se făcea, de la început mărturisesc că misiunea aceasta nu corespundea dorului ce mă adusese pe front, desconsiderând avertismentul medicilor, care mă preveniseră că mi se va disloca schija ce o purtam în plămâni din 1917, căci la decretarea mobilizării în 1918, numai după multă stăruinţă fusesem readus la regimentul de origine, de la Pulberăria Botoşani, unde îmi făcusem convalescenţa.

Am reamintit domnului general Moşoiu că desconsiderasem consolidarea sănătăţii mele, numai din dorinţa de a fi util ţării, efectiv pe câmpul de luptă, iar nu în birouri.

Domnia sa, înţelegător al stărei mele sufleteşti, mi-a promis că mă va readuce la divizionul meu, în cazul când vor începe luptele cu ungurii.

---

⁷ Victor Orendi Hommenau (1870, Dumbrăveni – 1954, Bucureşti), jurnalist, pedagog, scriitor, editor şi redactor la mai multe ziare de limbă germană. A avut contacte cu importante personalităţi româneşti.

După ce, din ordin, m-am prezentat domnului Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, – spre a primi instrucțiuni asupra însărcinărilor mele diplomatice, – am plecat în Banat, însoțit de aghiotantul meu, locotenentul Victor Dumitru (fratele viitorului ministru al Comunicațiilor⁸) și de sergent Imoșeanu Ilie și caporal Vlășceanu Dumitru, ostași bravi, luați din divizionul meu, în baza ordinului de serviciu Nr. 3866 din 22 martie 1919.

Primul vestitor al suferințelor bănățenilor

În stația Ilia Mureșului trebuia să schimbăm trenul spre Lugoj și, până la sosirea garniturii, am intrat în restaurantul gării.

Întâmplarea a făcut să ne așezăm la o masă, la care un bărbat de vârstă mijlocie își măcina suferințele sufletești, în ochi cu o jalnică taină.

Anunțându-se plecarea trenului din care scoborâsem, vecinul nostru și-a închipuit că, ocupați cu masa, nu prinsesem rostul avizării de aceea, binevoitor, ne făcu atenți.

L-am lămurit că vom lua trenul către Banat.

– Spre Banat?!! Cum! Dumnevoastră? Ofițeri și cătane românești spre Banatul nost? Și cu ochii în lacrimi, cu mâinile tremurând, vibrând tot de emoție, se ridică și ni se adresă:

– Apăi, io mis bănățean ... preotul Avram Corcea⁹ din Coștei.

Bucuroși că întâlneam atât de repede un informator, îl luarăm în cercul nostru.

– Semn bun, părinte! Dumnezeu ni te scoate în cale, ca să ne dai vești de ce se petrece în Bănat.

– Bun să fie semnul dragă domnule, dar veștile-s tare rele. Iacă eu pribegesc de atâtea săptămâni, fugit de acasă din cauza sârbilor.

– Dar ce au ei cu Sființia Voastră?

– Am fost în delegație la Alba-Iulia și, întors acasă, au vrut să mă aresteze ca pe mulți alții și să mă ducă în cazemate la Belgrad. Abia am scăpat cu fuga. Și de atâtea vreme nu mai știu nimic de ai mei!

Și cu vocea profund mișcată, preotul urmă să ne istorisească, dându-ne chiar numele celor pe care îi știa ridicați în toiul nopții de către trupele de ocupație sârbești.

– Și acum? Ce faci pe aici?

– Iată țin calea trenurilor, poate voi prinde vreo veste că s-a mai potolit urgia...

Dar în zadar... Și de mă-ți înțelege, nici nu știu încotro s-o mai iau!...

⁸ Constantin Dumitriu, ministrul Comunicațiilor din 1927.

⁹ Avram Corcea (1868–1951), n. Coștei, studii teologice la Sibiu, preot în Coștei din 1891; a contribuit la înființarea Reuniunii de citire și cântări din Coștei, la înființarea fanfarei și a Institutului de credit și economii „Bănățanul”. Din cauza activității sale naționale și politice a fost internat de autoritățile maghiare (1916) și sârbești (1918), fiind nevoit să treacă în Austria. Vezi Mircea Măran, *Românii din Voievodina, Zrenianin*, 2009, p. 37.

— Să vă spun eu, părinte.

— Ascult.

— Să mergeţi cu mine!

— Cu Dumneavoastră? Unde? În Banat? Dar nu vă gândiţi că mă vor lua ca pe un pui din...

— Asta nu se va întâmpla. Veţi merge cu mine în faţa comandantului trupelor franceze, mărturie vie a celor pătimite de români.

Preotul amuţi. Tremurul nervos al buzelor nu-i mai îngăduia să-şi exprime în cuvinte simţirea. Ochii îi jucau în lacrimi şi mâinile le apucaseră strâns pe ale mele.

— Da părinte, mergeţi cu mine şi veţi sta în Timişoara fără nicio grijă!

Numai cine a fost refugiat, numai cine a fost frământat de grija celor lăsaţi în voia soartei acasă, sub ocupaţie străină, numai cine a gustat amarul captivităţii, poate înţelege zbuciumul prin care a trecut părintele Corcea, în drumul până la Lugoj.

Am ajuns noaptea pe o ploaie torenţială. Noroc că aveam la noi mantale de cauciuc, iar preotul o umbrelă, căci altfel nu ar fi fost chip să părăsim gara, pe jos, așa cum am fost nevoiţi din cauza lipsei oricărui vehicul.

Preotul ne-a fost de mare folos, în căutarea unui cvartir, căci așa în timpul nopţii, ne-ar fi fost greu să ne orientăm într-un oraş sub ocupaţie străină și pe care nu-l văzusem niciodată.

După ce încercăm la cele două hoteluri din centru, neaflând nicio cameră liberă, părintele Corcea ne propune să mergem la frunţaşul român Branişte.

Cu toată ora înaintată, am fost primiţi imediat.

Venerabilul frunţaş, aflând de rostul nostru, se ridică și emoţionat mulțumi lui Dumnezeu pentru acest început de ocrotire.

Apoi ne conduse chiar atunci la dr. Traian Frențiu, episcopul român unit.

Acolo aflai că românii o duc foarte greu din cauza ocupației sârbești și că generalul francez Farret, fiind influențat de maghiari, le lăsase mână liberă.

Stabilirăm ca primul scop de atins, să fie asigurarea libertății individuale.

Cu toată înflăcărea celor doi frunțași, niciunul nu ne propusese să ne găzduiască în acea noapte, deși aflaseră că nu avem niciun adăpost – până într-atâta îi spăimântase urmărirea sârbească.

Din această cauză am fost nevoiţi să dormim în camera madamei hotelului, odăiță obținută după multă stăruință și numai după ce ne-am declarat mulțumiți cu paturi improvizate din mese.

Cele câteva ore, ce mai erau până la ziuă, se scurseră aproape în întregime în planuri făcute cu părintele Corcea, care împărțea cu noi rudimentarul adăpost al primei nopți ce trăiam în Banat.

A doua zi descindeam în Timişoara, preotul Corcea cu inima strânsă între emoția revederii și între teama de a nu fi arestat imediat, iar noi hotărâți să întrebuițăm tot elanul ca să aducem siguranța în căminele românești.

Suntem cuceritori

Din gară luarăm tramvaiul. Vagonul era tixit. La apariția noastră toate conversațiile se întreruseră și toate privirile ne iscodiră, iar după câteva clipe de stupeoare, șoaptele începură să se țeasă:

—Români – Români

Voind să plătesc biletele, un sergent francez, ars de soarele și de vânturile atâtor ani de luptă, mă opri strigându-mi:

—Pourquoi payez mon comandant, nous sommes des conquerants. (Pentru ce plățiți domnule maior, noi suntem cuceritori).

Am zâmbit și i-am explicat că trebuie să plătim drepturile, chiar și învinsului.

Dar sub privirea sfredelitoare a meridionalului francez, conductorul nu primi banii și, abia reținându-și ciuda, salută și trecu mai departe. Grupul nostru coborî în centru, la Pallace, și, înconjurați de entuziasmul gradaților francezi, ne-am suit la comandament, care se afla instalat în Palatul Lloyd.

Ca fulgerul se răspândi vestea sosirei noastre și români, care mai timizi, care mai îndrăzneți, se adunaseră să vadă:

Primele Rândunele

căci așa am fost porecliți de firea veșnic poetică a latinului.

Da, eram primele rândunele, vestitoare că vremurile triste ale iernii morale s-au dus.

După prezentare, coborându-mă pe scări, urmat de grupul meu, ne întâlni un copil de 9-10 ani, care revenea de la școală.

Nu cu puțină emoție mi-amintesc impresia ce-am făcut-o asupra lui.

Văzându-ne, rămase înmărmurit. Crezând că-i român, mă dusei să-l mângâi, dar el se retrase spăimântat, murmurând:

—Istenem... Romano ... romano.

Cum nu știam ungurește, am vrut să-l duc în eroare șoptind numai:

—Nem... Magyar.

Dar copilul nu se lăsa înșelat. I-am arătat atunci torsada de la chipiu, la care culorile galben și albastru ale tricolorului nostru băteau, din cauza intemperțiilor, în alb și verde. Copilul le privi, le iscodi, se mai uita în ochii mei, le mai privi odată, dar în cele din urmă, după alte șovăiri, în care speranța se lupta cu deznădejdea, mi se adresează cu ochii înlăcrimați:

— „Nem! Nem! Roman.”

L-am mângâiat și profitând de surprinderea ce-i provocă gestul meu, l-am sărutat pe amândoi obrații, apoi am pus pe părintele Corcea să-i spună că militarul român este prietenul tuturor oamenilor buni și că nu va face rău nimănui.

Am rămas la piciorul scării până când micuțul a urcat-o. Călca treaptă cu treaptă, întorcând capul spre noi după fiecare pășire.

Auzise în casă și în școală vorbindu-se mult despre sosirea armatei române în termeni atât de ponegritori, încât copilul rămăsese complet impresionat de apariția noastră, dar mai ales de faptul că vedea că nu avem nici păr pe limbă și nici nu sfâșiem copii.

Primul român cu care vorbii în Timișoara fu domnul preot Avram Imbroane. Îl revăd așa cum l-am întâlnit. Tunica-i de campanie, din postav de Buhuși, îmi înfățișa omul care înfruntase războiul în rândurile luptătorilor. Familia sa – soția și doi copii – se află refugiată din Coștei în Timișoara.

La masa noastră de la Kronprinz sosi și Bojincă, apoi dr. Nemet, avocat. Câțiva refugiați din Arad și de prin regiunea Oraviței sosiră pe rând. Ne strângem cu efuziune mâinile și apoi, ca să nu se expună următorilor, plecau, având însă întipărită pe față speranța mântuirii.

Dr. Nemet, avocat tânăr și inimos, pe atunci neînsurat, având mai puțin de riscat, luă asupră-și să adune pe frunțașii români în cabinetul său avocațial.

Acolo am cunoscut pe dr. Pompiliu Ciobanu, frunțaș ce, după cum se va vedea, avea să-mi fie de foarte mare ajutor în demersurile mele diplomatice avute cu svabii.

Veniseră dr. Aurel Cosma¹⁰, protopopul Oprea¹¹, dr. Adam¹², dr. Mezin¹³, dr. Imbroane, dr. Nedelcu¹⁴, Bojincă și preotul Corcea, nelipsit ca întotdeauna de lângă mine.

Ne-am sfătuit cum am putea mai grabnic să ușurăm regimul instalat de ocupația sârbească, în special la sate și cum să contrabalansăm activitatea ungurească în Timișoara și în Lugoj, unde, încurajați de generalul francez Farret, duceau pe față campania contra românilor.

De la început dr. Aurel Cosma a încercat să dicteze ce măsuri trebuie luate, fără să țină seama de păsurile și părerile celorlalți.

---

¹⁰ Aurel Cosma (1867, Beregsăul Mare – 1931, Timișoara), studii juridice la Debrețin și Budapesta, doctor în drept (1894), membru al societății academice „Petru Maior”, avocat în Timișoara, membru în conducerea P.N.R. din Banat și Transilvania, colaborator la „Drapelul” și „Tribuna”. În 31 octombrie 1918 prezidează adunarea de constituire a Consiliului militar român din Banat și este ales președinte. Are un rol important în organizarea gărzilor și consiliilor naționale române din Banat, delegat titular la Alba Iulia al cercului electoral Becicherecul Mic, membru în Marele Sfat Național, primul prefect al județului Timiș

¹¹ Ioan Oprea (1844–1934), protopop la Timișoara, director al Băncii Timișana, membru în conducerea P.N.R. din Banat, delegat în Sfatul poporului din Banat.

¹² George Adam (1873–1922), avocat în Timișoara, lider al P.N.R. din Banat, membru în Comitetul executiv al Consiliului militar român din Timișoara și în Sfatul poporului din Banat.

¹³ Mezin Aurel, avocat în Timișoara, dirijor și compozitor.

¹⁴ dr. Ioan Nedelcu, avocat în Oravița, a fost ales membru al Marelui Sfat Național.

Din discuțiile urmate între cei adunați și din lămuririle primite în urmă, mi-a fost dat să constat că sus-numitul fruntaș, împreună cu protopopul Oprea, urmăreau în primul rând o cât mai bună aranjare a intereselor lor proprii, pe care chiar începuseră să le înscăuneze la Banca Timișana, de unde înlăturaseră fără motiv pe harnicul organizator Ungureanu¹⁵.

Tendențele acestea felonice, indispușese mult pe toți frunțașii români, care nu înțelegeau ca sub flamura idealului național să se țese interesele meschine ale câtorva interesați, a căror tendință compromitea în ochii naționalităților sinceritatea mișcării noastre.

Natural că nu puteam să mă pretez unui atare joc și, când am constatat că din primele aluzii nu am fost înțeles, am pus chestiunea net pe tapet, amintind tuturor că nu fusesem trimis să servesc interesele câtorva interesați, ci să lucrez pentru interesele superioare ale neamului, a cărui unire trebuie înfăptuită cât mai grabnic, în granițele sale etnice.

Francheta cu care vorbisem nu fu pe placul celor vizați și, deși nu pronunțasem nume, dl Aurel Cosma se declară atât de ostil prezenței mele, încât nu numai că nu mai voia să-mi pună la dispoziție o cameră de locuit în vastul său apartament, în care ședea singur (doamna fiindu-i prin străinătate), dar ocolea ostentativ toate adunările noastre ale românilor.

Îi cauzasem atâta supărare, încât mai târziu, când ajunsese Ministru al Comunicațiilor, întâlnindu-mă la Timișoara, nu numai că nu-mi răspunse la salut, dar își întorsese capul, ca și când nu m-ar fi cunoscut, deși interesele sale personale se loviseră de prezența mea aproape 40 zile.

Căci, pășind pe drumul drept al marilor interese românești, împreună cu majoritatea frunțașilor al cărei exponent, de la început s-a dovedit, prin atitudinea avută, dr. Pompiliu Ciobanu, forțamente m-am găsit în conflict cu tendințele celor care nădăjduiau să profite de acele vremuri tulburi.

În paranteză, precizez de la început că atunci nu am văzut și nici nu am cunoscut în Banat pe numitul Sever Bocu, cel care după înfăptuirea României Mari, nu s-a sfiit să tăgăduiască armatei Vechiului Regat aportul pentru împlinirea idealului național.

Este posibil să se fi aflat pe undeva – nu zic ba – dar nu în arena expusă sancționărilor imediate din partea sârbilor, ci poate pe la centru, pe lângă potențații zilei, întocmai cu voinicoșii părților sedentare, în timpul sângeroasei noastre campanii.

Cu durere în suflet menționez, că se produse o răceală din partea câtorva frunțași care, înțelegând să rămână alături de dl Aurel Cosma, mă lăsară sprijinit numai de dr. Pompiliu Ciobanu și dr. Nemet, frații dr. Imbroane, dr. Mezin, Bojinca, Corcea și dr. Adam.

---

¹⁵ Emanuel Ungureanu, avocat în Timișoara, director al băncii Timișana (1885–1897), fondator al mai multor societăți culturale, al ziarului „Dreptatea”, președinte al despărțământului Timișoara al Aștrii.

Din primul moment am fost șocat de afișajul, pe care generalul francez Farret îl făcea în public, înconjurat în special de sexul slab al maghiarilor.

Nelipsit din casele ungurești, care pentru cauza urmărită i se deschideau fără restricție, acest general indignase prin atitudinea sa chiar pe francezi.

Informațiunile date Comandamentului francez, găsind o confirmare în rapoartele sârbilor, au avut ca rezultat ca acest afemeiat să fie rechemat în Franța.

Ca o sfidare a suferințelor și nădejdiilor românești, generalul Farret se prezintă la ultimul banchet la Kronprinz, afișându-se fără nicio jenă, înlănțuit de cele mai decoltate doamne din elita maghiară.

În mod oficial, fiind atașat Comandamentului generalului Pruneau,¹⁶ mulțumită firei adânc înțelegătoare a acestui brav ostaș, misiunea îmi fu mult, foarte mult, înlesnită.

Grație acestui suflet ales, toate asupririle pe care sârbii le exercitau prin urmăriri, arestări și deportări încetaseră, iar când zelul șovin al unui comandant de batalion sârb încearcă să-mi interzică accesul la poștă, unde convorbeam zilnic, la diferite ore, la aparatul Hugues cu Comandamentul român, cuvântul autoritar al generalului Pruneau înlătură imediat consemnul improvizat de sârbi.

Mi se pregătise însă altă surpriză. Personalul poștei, în mare parte maghiar, caută să mă saboteze, nemaivoidnd să-mi transmită mesajele sub motiv că s-au defectat aparatele. Și aș fi rămas în pană, dacă n-aș fi pus în aplicare cunoștințele mele în materie, pe care avusesem grijă să mi le completez la fața locului din primele momente, observând, sub atitudinea indiferenței ce păstrasem, tot ansamblul pregătirilor și al punerii la punct a aparatului.

Astfel că atunci când funcționarul sabotor făcu pe dezolatul că nu poate pune aparatul la punct, îi luai locul și după câteva minute conversam cu Comandamentul trupelor române din Transilvania.

Printre cei ce ne erau ostili în poștă, vestea se lăți repede și cum nu-mi mai puteau pune piedici similare, avusei surpriza să nu pot părăsi locul până dimineața, deoarece cu toată legitimitatea mea, sentinela sârbă nu-mi descuie, iar comandantul gărzii, un ofițer inferior sârb, căruia i-am prezentat permisul avut de la Comandamentul francez, îmi declară că ordinul menționa să mi se lase intrare liberă la orice oră, dar nu spune nimic despre ieșirea mea de la poștă.

Cu tot ridicolul raționamentului nu am putut să nu admir înțelepciunea ofițerului sârb și, cum incidentul se petrecea la ora 2 din noapte, am respectat somnul d-lui general Pruneau și mi-am găsit de lucru până la ziuă prin sala aparatelor, studiindu-le în amănunțime, ca să nu mă izbesc în viitor de defecțiuni reale.

---

¹⁶ Ernest Emilian Pruneau, (1873–1936), general francez de brigadă, comandantul Diviziei a 17-a de Infanterie Colonială începând din 1917.

A doua zi raportând d-lui general Pruneau cele ce mi se întâmplaseră fu profund impresionat și, ridicându-se de la biroul său, îmi strânse mâna, asigurându-mă că asemenea sabotări nu se vor mai întâmpla și chemând pe locotenentul Daudet, unul dintre aghiotanții săi, dictă o adresă categorică, în termeni energici, către Comandamentul sârb, o semnă și ne trimisese pe amândoi cu ea: ofițerul francez să o prezinte, iar eu să primesc scuzele la care aveam dreptul.

Comandamentul sârb era instalat în palatul, unde avea să fie, sub stăpânirea românească, prefectura. Acolo altă surpriză. Colonelul Sabatici, șeful de stat major al d-lui general Gruici, ne întâmpină cu regretul că, dl general, fiind suferind, nu ne poate primi. În realitate, văzându-mă și fiind pus dinainte la curent cu isprava inferiorului său, căuta să iasă din încurcătură cât mai abil, ca să lase cel puțin ambiției sale sufletești impresia că nu fusese pus la punct cum merita. Credeam că totul se va termina aici. Mă înșelasem, căci dl general Pruneau, aflând de felul cum îi fusese dejudecată intențiunea și ca să pună odată pentru totdeauna capăt șicanelor sârbești, mă retrimise de astă dată singur, la comadantul sârb, după ce luând aparatul, anunțase telefonic pe dl general Gruici că voi veni.

În clipa în care plecai îmi spuse că „*în definitiv sunt ostași bravi*”, pe care i-a apreciat mult în vâltoarea luptelor.

Cu toate că eu însumi aveam aceeași convingere, n-am să uit niciodată spumegarea d-lui colonel Sabatici când mă revăzu.

Deși știa bine că trebuie să-și calce pe inimă, încercă o ultimă rezistență, rugându-mă – de altfel ca întotdeauna zâmbind politicos – să iau loc până ce mă va chema dl general.

Îmi făcu plăcere să stau în cabinetul acestui șef de stat major și mai ales să-i discern simțămintele. Aveau să-mi servească mult aceste cunoștințe mai târziu.

La un moment, nemaivând cu ce simula ocupația, dl colonel fu nevoit să mi se adreseze. Vorbea o franțuzească foarte înădită, totuși ne puteam înțelege de minune. Caracteristic (*sic!*) că nu m-a privit în ochi decât foarte rar și atunci fugitiv și numai când, prin gesturi, încerca să completeze ideea pe care capitalul cuvintelor franceze predate nu o puteau exprima.

Dar dacă domnia sa urmărea cu înverșunare întârzierea sau poate chiar înlăturarea întrevederii, ce fatalmente trebuia să am cu dl general Gruici, eu nu înțelegeam să fiu dejucat. Și sprijinit pe considerația cu care mă încărcase din primul moment spiritul nobil și larg înțelegător al d-lui general Pruneau, mă zbăteam să conving pe dl colonel Sabatici că nu trebuie să vadă în noi, românii, pe dușmani, chiar dacă pentru un moment i s-ar fi părut că ne separa problema Banatului.

Și la rezistența dârză pe care mi-o opunea cu nenumărații săi „*mais oui – mais oui*” roștiți aproape fără nicio legătură cu ceea ce discutam, dădeam atacul diplomatic pe linii largi – ca să mă exprim în termeni ostășești – invocând mărturia bunelor relațiuni dintre sârbi și români, începând din timpurile cele mai îndepărtate. Cum simțisem că nu prea poseda cronicul vremurilor, lăsați să se vadă că eram convins, că în realitate frații Asan, împărații Imperiului Romano-Bulgar,

nu fuseseră nici bulgari, nici români, ci o încrucişare a sârbo-românilor, poate chiar sârbi sadea, dat fiind (bineînţeles pentru circumstanţa în care ne aflăm) că bulgarii, care intraseră în compunerea puternicului imperiu, erau în majoritate sârbi, slavi cuceriţi de bulgarii năvălitori.

Amintii de ajutorul armat dat Ţărei Româneşti de către marele Duşan al sârbilor.

Şi cu un pas mare pe deasupra veacurilor – pe care omul le desconsideră atât de ușor când a scăpat de încătuşarea lor – îi istoriseam despre înfrăţirea sârbo-română în luptele din Dobrogea¹⁷.

Zgomotul produs de însufleţirea expunerii mele sau poate chiar intrigarea că nu mai soseam în cabinetul său, cum fusesem anunţat, îl aduse pe dl general Gruici în cabinetul şefului său de Stat Major.

Mă prezentai în mişcări scurte, cu care mai impresionasem în 1917 pe comandantul regimentului rus 49 Donski-Cazac.

Dl general Gruici, tipul bătrânului bun, aproape mă îmbrăţişa ca răspuns la înfăţişarea mea, şi cu ochii umectaţi ascultă de la şeful său de stat major, admiraţia ce mărturisisem pentru virtuţile poporului sârb, cu care în decursul veacurilor naţiile noastre se înfrăţiseră în faţa primejdiilor.

Deşi găseam că-i delicat din parte-mi să mai ridic incidentul ce-l avusesem la poştă, dl general Gruici mă conduse până la uşă, ţinându-mă de mână cu stânga, în timp ce cu dreapta îşi rezema pârinteşte bătrâneţile pe umărul meu şi în momentul când deschisei uşa, puse pe şeful său de Stat Major să mă asigure de simpatia ce-mi poartă, cerându-mi să-i comunic personal păsurile şi rugându-mă să transmit d-lui general Pruneau, ca şi d-lui general Moşoiu, comandantul trupelor româneşti din Transilvania, afectuoase urări de bine.

Scoborând scările localului, mă gândeam cât adevăr conţine proverbul „*tot răul serveşte la ceva bun*”. O noapte albă petrecută de mine la poştă, grăbise, forţat oarecum, punerea la punct a unei situaţii delicate, pe care cine ştie dacă, fără acel incident aş fi urmat-o cu urmări atât de fericite.

Vorbisem d-lui general Gruici, îi promisem invitaţia să tratez direct cu domnia sa eventualele incidente ce s-ar mai fi ivit şi din ziua aceea nu am fost privit ca un paria de către ofiţerii sârbi, iar locotenentul lor ataşat Comandamentului francez, de unde până atunci trecea neatent pe lângă mine, din ziua aceea îşi amintea totdeauna că mă întâlnea şi că posedă destulă doza de bunăcuviinţă şi nu mai scăpa niciun prilej să mă întrebe de sănătate, mai ales că de la locotenentul Daudet aflase că purtam în plămânu drept o schijă de obuz, iar pe piept Crucea Ordinului Mihai Viteazul.

---

¹⁷ Se referă la campania din Dobrogea din anul 1916, la care au participat Divizia I de voluntari sârbi şi diviziile 9, 17 şi 19 de infanterie româneşti.

Însă această afecțiune avu și reverul ei, căci în cele câteva reuniuni ce urmau între noi, ofițerii celor trei nații aliate, trebuia să cer modestei mele pungi adevărată echilibrică, spre a putea face, o dată la trei zile, onorurile tratărilor, ca răspuns la gesturile și invitațiunile francezilor și sârbilor.

Mi-e neplăcut să amintesc asemenea situații prozaice, dar o fac în speranța că potențatii români vor înțelege ce situații delicate creează trimișilor lor, când îi lasă la mijloace proprii în situațiuni, unde cheltuelile de reprezentare trag cel puțin în mod egal în balanța rezultatelor, pentru care se cheltuiește toată energia sufletească.

*

Cu atenția caracteristică francezului de rasă, dl general Pruneau – a cărui soție se afla de câțva timp la Timișoara – ne invită pe mine și pe locotenentul Dumitru la masă în duminica următoare incidentului avut la poștă.

Termenii măgulitori cu care m-a prezentat doamnei, i-am atribuit la început firei sale, nobil născută. Însă din felul cum au decurs convorbirile mi-am dat seama că nu o făcuse numai din politețe, ci și din simpatia ce purta românilor.

Cu toate că ardeam de dorința să aduc în discuție chestiuni ce mă interesau, mă sfiam să vorbesc, de teamă să nu tulbur buna dispoziție ce domnea la masă.

Totuși, spiritul larg înțelegător al d-lui general îmi oferi prilejul mult așteptat, întrebându-mă ce vom face dacă sârbii nu vor ceda în chestiunea Banatului.

— Sper, i-am răspuns, că nu vom cădea în greșala din 1913 a balcanicilor, care, după ce au înfrânt pe turci, s-au luat la bătaie între ei. Istoria subliniază buna înțelegere în care am trăit veacuri, alături, sârbii și românii, și nădăjduiesc că și de această dată se va găsi calea de mijloc, pentru înlăturarea frecăturilor dintre noi.

— Cel mai înțelept procedeu – aprobă dl general Pruneau. I-am cunoscut în lupte, sunt tot atât de bravi ca și d-voastră.

— Noi, românii avem toată admirația pentru bravura lor. Aceasta însă, nu ne împiedică să le atragem atenția – amical bineînțeles – asupra greșelilor pe care le săvârșesc, când voiesc să înglobeze masele românești ale Banatului, ținut care ne-a aparținut etnic și geografic.

— Același lucru l-am făcut și eu – mă asigură dl general. I-am vorbit generalului Gruici, rugându-l stăruitor să înceteze arestările. Mă înțelegeți? Rostul meu aici este pur militar, totuși, în baza legăturilor sufletești stabilite între noi din timpul luptelor, mi-am permis să-l sfătuiesc să fie rezonabil. Nădăjduiesc că la rândul d-voastră nu-mi veți îngreua situația cu manifestațiuni zgomotoase, care ar ocaziona represalii din partea lor. Poporul dv. să priceapă că nici eu și nici generalul Gruici nu suntem cei chemați să decidem de soarta Banatului, ci singura Conferința Păcii, care trasează hotarele și mai presus de ea, înțelepciunea conducătorilor d-voastră, care pot tranșa diferendul pe calea pașnică obișnuită între doi vecini buni.

—Astfel că mă întreb, – cum i-am spus şi generalului Gruici – dacă au vreun rost manifestaţiunile zgomotoase, care ca întotdeauna, încându-se în represalii, au întărâtat şi mai mult spiritele.

—Aveţi ceva de spus, adresaţi-vă conferinţei cu documente irefutabile, însă lăsaţi poporul să vieţuiască în pace pe pământul lui Dumnezeu. Din partea mea, atât cât îmi îngăduie situaţia, voi veghea cu toate puterile de care dispun, ca în regiunea ocupată de trupele ce le comand, să fie asigurată viaţa şi libertatea tuturor.

—Dar acolo unde se află numai trupe sârbeşti?

Generalul Gruici m-a asigurat pe cuvântul său, că a dat ordine severe să înceteze orice urmărire, cu condiţia să nu fie pus în faţa provocărilor care ar tulbura liniştea celorlalte naţionalităţi.

Am mulţumit d-lui general Pruneau pentru ajutorul ce ne dă, încredinţat fiind că ceea ce este al nostru nu ne poate lua nimeni.

I-am propus în acelaşi timp să ia contactul mai strâns cu frunţaşii noştri. Vădit jenat, mi-a răspuns că se ţine izolat de toate naţionalităţile ca să rămână în afara frecăturilor dintre ele şi deşi simpatizează pe români – instinctiv din spirit de rasă – iar pe sârbi din admiraţie pentru bravura cu care au suferit şi au luptat sub ochii săi, preferă să nu lege relaţiuni cu niciunul dintre frunţaşii naţionalităţilor.

—He! Cu dvs. militarii se schimbă chestiunea. Suntem membrii cu toţii ai aceleiaşi alianţe militare. Avem un scop unic: „înfrângerea inamicului comun.” Vă ascult doleanţele şi vă dau sfaturi. Iar când văd că nu am vorbit zadarnic, mă simt foarte fericit. Noaptea dorm bine, iar la masă mănânc şi digerez bine.

Şi ridicându-se cu paharul în mână – după ce îl umpluse şi pe al meu – continuă zicându-mi:

—Ca acum! Pentru armatele aliate şi pentru buna înţelegere dintre popoarele d-voastră.

Nu voi uita niciodată cuvintele sale. Astăzi mă gândesc dacă acest brav şi loial general, suflet ales, exponent al unei naţiuni nobile, nu a contribuit la păstrarea celor ce ne-au revenit din Banat, mai mult ca atâţia profitori, nevăzuţi atunci, dar apăruţi gălăgioşi în urmă, în arena recompenselor, pretextând că s-au jertfit pe altarul patriei.

Când m-am convins cât suflet punea acest general pentru apărarea cauzei noastre drepte, am făcut Comandamentului nostru un raport special, în care, arătând meritele ostăşeşti ale d-lui general Pruneau, sugeram ideea să fie propus, pentru contribuţia sa la marea victorie din Balcani, la decorarea cu Ordinul Mihai Viteazul.

Nu ştiu care a fost personajul de al cărui spirit strămt s-a lovit propunerea mea, căci sunt convins că loialul nostru Rege Ferdinand, care răsplătise vitejia ofiţerilor armatelor aliate, chiar când ea se manifestase pe fronturi depărtate de ale noastre, ar fi conferit ordinul bravilor acestui genial militar, dacă i-ar fi parvenit memoriul ce înaintasem.

Dar nedreptatea se poate repara până la un punct, astăzi când Regele Carol al II-lea decorează cu ordinul Ferdinand personalitățile considerate că au contribuit la înfăptuirea României Mari.

Intervenția amicală a d-lui general Pruneau, comandantul Diviziei 17 Colonială, a salvat multe vieți și a păstrat mult din avutul Banatului, atunci când acest ținut se afla sub stăpânirea sârbească și când România trimisese să-i apere interesele un ofițer de legătură, lăsat la propriile-i mijloace financiare, într-un loc unde frunțașii români absorbiți, parte de necazurile lor, parte de propriile lor interese personale, nu au găsit disponibilă în locuința lor nicio cameră, ca să nu mai fie obligat solul venit din Vechiul Regat să locuiască într-o cameră de hotel, cu corespondență secretă oficială expusă violărilor.

Vremurile erau nesigure, însă și cei care astăzi își asumă lacomi drepturile, nu se încumetau atunci să se afișeze.

România își avea granița pe creasta Carpaților, trupele înțeleștate strâns cu armata maghiară pe linia demarcațională din Ardeal. La Nistru colosul rus se agita prin incursiuni repetate, iar în Banat sârbii încercau să constituie un fapt împlinit al alipirei, prin ocuparea militară a regiunii.

Arestările în masă și deportările în închisorile din Belgrad fuseseră mărturii palpabile, în văzul tururora, ca să fie desconsiderate în luarea atitudinilor, chiar atunci când sosisem ca trimis al națiunii.

De aceea în arena propagandei au apărut decizi numai câțiva fanatici în frunte cu dr. Pompiliu Cioban, un dr. Avram Imbroane, un Corcea refugiat din Coștei, un Nemet, un Bojincă, și alți câțiva singuratici sau aproape singuratici pe lume. Ceilalți, în frunte cu dr. Aurel Cosma, cântărind că începutul de bravare al ocupației sârbești nu ar aduce deocamdată decât neajunsuri, au preferat să rămână în expectativă, rezervându-se pentru vremea când atmosfera nu ar mai fi mirosat a praf de pușcă și a mușegai de carceră.

Alături de mine, *repet drept recunoștință* (cred ca o slabă recunoștință din partea nației care mă trimisese) a rămas până la sfârșit numai dr. Pompiliu Ciobanu, care încurajat de rezultatele ce obținusem prin comandantul francez, nu a pregetat numai o clipă și expunându-și familia și pe sine, a luat contact cu șvabii pertractând cu ei, aducând în casa sa pe reprezentanții lor și făcând pe interpretul când își dă seama că limbajul nostru, împetriștat cu expresii românești, nemțești și franțuzești nu reda just ideile ce voiam să exprimăm.

Iar ca informatori asupra celor ce se petreceau în taberele celorlalte naționalități (maghiară, sârbă și evreiască) au fost tot timpul dr. Avram Imbroane, părintele Corcea și Bojincă.

Astăzi în România întregită – și jecmănită de atâția răsăriți după furtună, – mă aflu prea mic în izolarea în care m-a condamnat – pentru desconsiderarea ce i-am dat – schija ce-mi sângerează fără cruțare plămânul și nu am nicio putere să dau o cât de mică satisfacție celor ce merită.

Dacă totuşi – cei care au contribuit atunci la apărarea intereselor româneşti, găesc o mulţumire sufletească în mărturisirea ce am făcut mai sus, îi rog să creadă că porneşte dintr-un suflet ce lăcrămează, numai pentru că vede că jertfa celor 800.000 morţi şi a sutelor de mii de invalizi şi a celor scăpaţi valizi din urgia câmpului de luptă nu a asigurat României o viaţă lipsită de necazuri şi de umilinţă, la care ar avea dreptul pentru bogăţiile ce conţine.

*

Convins de sprijinul moral ce-mi dă dl general Pruneau, am propus frunţaşilor români care îmi stăteau în ajutor să începem acţiunea pentru atragerea şvabilor în orbita intereselor româneşti.

Păreră ne-a divizat grupul din nou, căci unii considerau că această activitate va atrage imediat urgia sârbească, alţii o considerau fără şanse de reuşită, iar alţii, prea încrezători din fire, pe principiul că români-s „*fruncea Banatului!*”, socoteau că nu avem nevoie de adeziunea şvabilor.

Mărturisesc că personal nu ştiam precis în ce măsură se prezenta această naţionalitate. Ştiam numai că sunt în mase mai compacte spre N-V Banatului. Atunci dl dr. Pompiliu Ciobanu a expus pe larg problema şvabilor, a căror masă atârnă hotărâtor în multe părţi ale ţinutului.

Greu mi-a fost să conving pe frunţaşii noştri că trebuie să ne obişnuim cu ideea că în baza principiului autoderminării naţionalităţilor, Banatul nu ne va reveni în întregime.

Mi-a fost dat cu această ocazie să primesc reproşul venerabilului refugiat Avram Corcea, care abia stăpânindu-şi lacrimile m-a întrebat:

—Cum domnule maior? să pierdem Coşteiu şi Vârşeţul şi Biserica Albă şi atâtea sate curat româneşti?

—Eu, dragă domnule – i-am răspuns tot atât de impresionat – nu aş vrea să pierdem nicio localitate românească. Dar trebuie să recunoaştem că (sic!) chiar dacă regiunile au fost cândva româneşti, nu le putem revendica pe principiile naţionalităţilor, dacă astăzi românii se mai găesc pe acolo ca floarea de leac, ici-colea câte-o familie. Tocmai pentru acest motiv trebuie să stăruim pe toate căile ca şvabii din Banat să fie alături de noi, pentru ca poporul lor să completeze, împreună cu al nostru, numărul covârşitor acolo unde se află şi mase compacte de unguri sau sârbi.

Adevărul era prea crud ca să nu fie recunoscut de majoritatea frunţaşilor, iar dr. Pompiliu Ciobanu, care de la început opiniase pentru apropierea şvabilor, se obligă să vorbească frunţaşilor lor, punându-ne la dispoziţie cabinetul său avocaţial din str. G. Coşbuc, no. 4, unde locuia, ca să mă pot întâlni cu delegaţii şvabilor, după ce îi va fi convins să stea de vorbă cu mine.

Între timp un grup de doamne şi domnişoare, în frunte cu doamnele Adam şi Monţia se hotărâră să invite cât mai des pe ofiţerii francezi la ceaiurile oferite în zilele de primire. Am luat parte la câteva reuniuni, constatând cu destul regret

lipsa antrenamentului, din cauză că doamnele, necunoscând bine limba franceză, preferau să se exprime în nemțește, ceea ce nu prea încânta pe francezi.

Cum marea masă a românilor se afla la sate, ne gândirăm să purtăm în vizite de recunoaștere pe ofițerii francezi, prin împrejurimi. La luarea acestei deciziuni se petrecu și un episod vesel, când întrebam cu ce ne putem transporta, căci frunțașii noștri nu posedau niciun automobil:

—Vom tocmi câteva căruțe faine – își dete cu părerea unul dintre bănățeni.

—Ce să tocmiți? am întreat mai mult revoltat, decât surprins de asemenea propunere. Cum vă puteți închipui că mi-aș permite să invit în căruțe pe ofițerii francezi?!?

—Bine, dar de unde vreți să luați mașini? se tângui un altul.

—Dacă nu găsiți să luați mașini să luăm trăsuri, căci...

Dar n-am apucat să termin propunerea din cauza revoltei unanime a bănățenilor.

—Dar cum se poate domnule Maior – formula părintele Corcea indignarea tuturor. Am fi noi strămtorați, însă vom găsi punând mână la mână să plătim câteva căruțe din cele faine.

Zâmbii abia putându-mi reține compătimirea.

Le și vedeam aduse la intrarea comandamentului, câteva căruțe nou-nouțe, cu scândurile înflorate în culori vii, de mâini încrezute în ale picturii și legate în fier cum sunt brilecile lipovenești.

—Ori ce fel de leagăne le-ați pune și oricâte perne veți așeza...

—Dar nu-i nevoie, domnule, de nicio pernă, că doar au căruțele de piață pe ale lor destul de faine. Și arătându-mi vehicolul care tocmai trecea în pasul cailor: Iacă ce ai de zis de asta, domnule Maior?

—Nimic! căci de atâta timp susțin să angajăm trăsuri...

—Păi asta-i căruță domnule, se încluda un frunțaș mai nervos. Necazul mi se pulveriza în cel mai homeric râs. Bănățenii denumesc, contrar Vechiului Regat, căruță vehicolul cu arcuri, pe care noi regățenii o numim trăsură. După atâtea contradicții, când mă mai văzură și răsând, indignarea câtorva nu mai găsi margini.

—Dar trăsură la ce spuneți d-voastră, Domnilor? Iată și trăsura pe care o vrei Dumneata – îmi arată împăciuitor părintele Corcea, un vehicul de felul celor denumit în Regat căruță și care tocmai trecea tras de un cal, înhămat singur de o parte a oiștei, ca și cum perechea lui ar fi pierit pe drum, dând aspectul înhămării practicată în Vechiul Regat de țiganii nomazi, care înhamă așa spre a avea posibilitatea să plaseze imediat în ham, ca pereche proprietate, cai furați în peregrinările lor.

Natural că le-am dat aceste lămuriri, cât mai prevenitor însoțindu-mi cuvântul de nenumărate scuze.

Am aflat atunci că acolo oiștea se numește rudă și că se înhamă calul de o parte a ei, ca să nu-l oblige – dacă ar trage între hulube – să calce ca în Regat pe piatra nebătătorită de pe șosele, ca să-i îngăduie mersul pe urmele bătătorite de roți.

În fine, ca să înseninez şi frunţile celor care făceau din această neînţelegere o chestiune de ambiţie personală, le-am istorisit o scenă la care asistasem în gara Orăştie. Trenul sosise cu întârziere, ca oricare voind să-şi manifeste importanţa în vremuri grele, ţine să se facă aşteptat. Şi arhiplin cum era, rângea prin toate ferestrele tixite de călători la cei ce alergau de colo până colo în căutarea unui locușor măcar pe scară.

Deodată din mulțime un moșneag, îmbrăcat în mândrul port ardelenesc, își făcu grăbit loc, și se agăță de scara vagonului rezervat ofițerilor, fericit că ochise un compartiment mai gol. Dar bucuria îi fu de scurtă durată, căci o santinelă sosind în pas alergător, îi strigă:

— Hei moșule, n-ai voie!

Bătrânul îi privi aiurit. Dar după câteva clipe se reculesese și-i spuse:

— Ce vorbești dumneata, că doară știu eu mai bine cum mi-i voia!? Și cum ținea strâns bara, încerca să se repeadă pe scară în vagon. Însă brațul vânjos al ostașului îl așeză din nou pe pământ.

— N-auzi moșule că n-ai voie?

— Dragule, lasă-mă că nu mi-i de glumă acum. Îți spun că știu eu mai bine ca dumneata, că de nu aveam voie nu mai plecam de acasă.

— Ce să-ți fac taică dacă aici n-ai voie!

Pe bătrân îl treceau sudorile și cine știe cum s-ar fi sfârșit conflictul, dacă nu intervenea un binevoitor:

— Nu-i slobod moșule, Nu-i slobod. Asta-ți spune cătana.

Bătrânul își dete înseninat căciula pe ceafă:

— Nu-i slobod? Apăi așa vorbește drăguțele și mă duc minten.

Și în adevăr, moșneagul alerga să-și caute și el loc, unde se înghesuiau ceilalți călători. Iar binevoitorul care lămurise pe bătrân, se adresă soldatului:

— Ce să-i faci, sărmanul credea că-ți râzi de el, spunându-i că nu are voie, că la noi când spui că nu are voie se cheamă că nu i-a fost placul să meargă. Și înțelegi acum, că moșului i-se părea curios cum de vii dumneata să-i spui aici că nu are voie, când el știa bine că asta îi fusese voia când a plecat de acasă să ia țugul.

Nu știu dacă hazul le-a fost de voie bună, dar până una alta hotărâsem să se facă pregătiri la sate în vederea vizitelor proiectate.

Până atunci continuarăm să urmărim pe toate liniile atragerea șvabilor, mai ales că ungerii, dându-și seama de fărâmițarea regatului lor, se zbăteau să înrădăcineze în popor ideea unei republici bănăţene.

Dl dr. Pompiliu Ciobanu, reușind să se facă ascultat de fruntașii șvabilor, îmi înlesni la locuința sa mai multe întrevederi cu ei, servindu-mă când era nevoie ca interpret. Din raportul făcut Consiliului Dirigent și pe care îl redau aproape în întregime mai jos, se vede cum am contracarat acțiunea celor ce agitau contra intereselor românești:

Raport din 6 aprilie 1919

Timișoara

Maiorul Oancea Dumitru
cătore
Domnul Președinte al Consiliului Dirigent.

Am onoarea a vă raporta următoarele:

I. Ideea unei republici bănățene sub protectoratul Ungariei, în primul rând, sau al Franței, persistă.

Cei ce o propagă par a nu fi încă pe deplin uniți, căci dr. Roth visează președinția și ca să reușească, caută ca să câștige dragostea francezilor, cărora ungerii – mulțumită stăruinței sale – le-a înapoiat prizonierii (pe lângă cei luați izolat, un batalion întreg cu o secție de auto-tunuri, capturate în trenul cu care veneau).

Este drept că materialul și în special auto-tunurile au fost înapoiate descompletate.

Doctorul Roth este pentru Republica Banatului¹⁸, sub protectoratul Franței, însă el pare discreditat în fața șvabilor, care sunt împărțiți în două.

- Unii sub șefia d-lui Orendi, înclinau spre noi.

- Iar alții, sub șefia d-lui Muth Gaspar¹⁹, contra noastră, cer o republică a Banatului – dacă nu făcând parte integrantă din republica ungară, cel puțin sub protectoratul ei sau al Franței.

Cu acest Domn Muth Gaspar (șeful șvabilor ostili nouă) am avut o întâlnire în casa d-lui dr. Pompiliu Ciobanu (avocat român), ieri, sâmbătă, 5 aprilie 1919.

Am profitat că posedă puțin limba română și franceză și am încercat să-i aflui părerile, punându-i dinainte o hartă și cerându-i să traseze domnia sa fruntariile Ungariei.

¹⁸ Otto Roth, lider social democrat din Timișoara. Ca urmare a deciziei luate la Budapesta pentru autonomia Banatului, în 30 octombrie Roth a propus crearea unui organism autonom, Sfatul poporului din Banat, în care să fie reprezentate toate etniile. În 31 octombrie s-au constituit consiliile naționale militare ale naționalităților, unde proiectul Roth a fost respins de Aurel Cosma. La ora 12, în 31 octombrie Roth a proclamat înființarea Republicii Bănățene și recunoaște autoritatea guvernului din Budapesta. Adunarea generală a municipiului Timișoara a declarat ca Sfatul poporului din Banat se consideră exponent al Consiliului național din Budapesta. În aceeași zi se constituie Consiliul național militar român condus de Aurel Cosma. Pe 1 noiembrie s-a constituit Sfatul Poporului din Banat.

¹⁹ Kaspar Muth (1876, Lovrin – 1966, Timișoara), doctor în drept, avocat; studii juridice la Universitatea din Budapesta, a urmat cursuri la Geneva, Lyon, Paris, Londra; membru al Partidului independenței din Ungaria, președintele comunității germano-șvabești din Banat.

A început cu cea estică, păstrând linia de demarcație pe care se aflau trupele la 1 februarie 1919, cu deosebirea că pe direcția căii ferate Banfi Huniad – Cluj a înglobat pe o lărgime de 30 – 40 km, sub forma unui istm, o porțiune de teren necesară Ungariei cu regiunea secuiască (Cluj–Maros–Vasarhely–Cic–Tulges Kesdi–Vasarhely–Brașov–Cluj) ca să nu avem – zicea domnia sa – iridenta maghiară în sânul nostru.

Întreg Banatul era redat Ungariei

L-am întrebat dacă marea majoritate a românilor înglobați în aceste frontiere ungurești, nu va fi la rândul său, pentru statul maghiar, o puternică și serioasă iridenta.

I-am arătat imposibilitatea unei asemenea frontiere, expusă totdeauna unei invazii.

Apoi dl Muth a trecut exclusiv la Banat, spunându-mi categoric că vor face republică.

—Din Torontal poate, i-am precizat eu.

—Nu! din întreg Banatul.

—Socotiți că ungurii și șvabii la un loc, veți avea această posibilitate?

—Suntem cca 400.000–500.000. șvabi, care uniți cu 250–300.000 – unguri și ajutați de evrei, de social-democrați, de sârbi și de lucrătorii români, vom avea majoritatea zdrobitoare, față de cei 600.000 cât contăm noi că sunt români, în cazul unui plebiscit.

—Dar cum va putea vieții această mică republică?

—Munții bogăți ai Caraș-Severinului și câmpiile mănoase ale Timiș-Torontalului ne vor fi suficiente pentru trai, la adăpostul Ungariei.

—Nu vedeți însă că Ungaria însăși, așa cum iese din acest război, are nevoie de un protector? Cum dar să puteți sub scutul unei țări încercuite și fără alt drum la mare, decât Dunărea? Credința mea personală este că însăși Ungaria, care a strigat atât că vrea să fie de sine stătătoare, va fi nevoită să caute mâna unui vecin. Rămâne de văzut pe cine va ști să aleagă.

Are pe Germania, în cazul când Austria se va alipi acestei țări, dar atunci nu cade iar în conflict cu interesele anglo-franceze.

După cruda experiența a ultimilor ani, va reîncepe imprudența din nou?

—Desigur că nu, mi-a răspuns dl Muth pe gânduri.

—Să cercetăm pe rând pe vecinii Ungariei și să constatăm cu care ar putea face o alianță temeinică.

Dacă Conferința Păcii ar face între Ungaria și Italia – cu sau fără intermediul Austriei – un hotar comun s-ar putea alipi ea de Italia, fără să deschidă din nou posibilitatea unui conflict cu Franța, Anglia și America?

Să nu uităm că totdeauna coloniile Italiei vor fi în atingere cu ale celorlalte mari puteri și ca atare oricând conflictul se poate deschide.

Se va uni Ungaria cu o țară care, de la început, îi aduce conflicte pe cap?

—Natural că nu! murmură mai mult pentru sine, șeful șvabilor ostili nouă.

—Ce câștig ar avea Ungaria, dintr-o nouă alianță cu Polonia, dacă ar face-o fără să țină seamă că-i problematică obținerea hotarului comun cu această țară. S-ar afla în conflict sigur cu Germania și Rusia, în plus nici siguranța unei ieșiri la mare, căci așa cum se preconizează azi linia Dantzigului, este aproape egală cu zero, câtă vreme această ieșire trece peste două mase compacte de germani.

Dl Muth Gașpar, schimbat la față, își mușca mereu buzele și-și necăjea mustața-i mică între degete. Pentru mine era un semn că pierde terenul, de aceea profitând de ascendența câștigată, continuai:

—Să trecem la Ucraina. Credeți dvs. că în cele din urmă această țară nu va fi unită cu Rusia, indiferent în ce mod, făcând un tot în care ori Rusia ori Ucraina va conduce, sau cum este mai probabil, făcând una și aceeași Rusie Mare, amenințătoare pentru tot ce nu este slav?

—Sunt convins că Ucraina se va uni în cele din urmă cu Rusia, căci doar este același popor, îmi răspunse dl Muth.

—Atunci vă întreb: Uitat-a oare Ungaria cine i-a pus călcâiul pe ceafă în anul 1914, când interesele ei o împingeau către sârbi, spre Adriatică? Ce se va face o Ungarie, infim de mică, în fața unei Rusii covârșitoare, într-o mare de slavi?

Dl Muth nu putea să răspundă. Fața i-se contractase, degetele îi tremurau. Era prea crud adevărul.

—Nu-i așa că îi trebuie o alianță, cu un popor sigur, izolat la rândul său, în aceleași condițiuni? Cu un popor care să nu aibă nimic de împărțit nici cu Germania, nici cu Italia, nici cu Anglia, nici cu Franța, cu atât mai puțin cu America și cu Japonia. Cu un popor care ca și ungurii, are singura vină că se găsește ghimpe în inima slavilor.

Dl Muth, înseninat puțin, nu îndrăznea să se agațe de asemenea idee. I-am pus răspunsul pe buze:

—Căci trebuie să recunoști singur că numai noi, românii, suntem în aceeași situație, că numai de noi va trebui să vă alipiți. Dacă nu peste un an, doi ... după zeci de ani de aici înainte, crudele experiențe ce le veți face – și vă asigur că vor fi bogate în pierderi – vă veți înapoia la noi, așa cum Dunărea vă adună vrând-nevrând izvoarele, ca să le ducă bogățiile pe sub malurile noastre și să le verse în marea noastră.

Îi făceam plăcerea să-i vorbesc ca unui maghiarizat convins care suspina mai dureros ca un ungur de baștină, după trista soartă a țării sale. Și sub această stare sufletească, căutam să-i arăt că se va sufoca.

Dl Muth, aiurit că un român și mai ales un militar îi vorbește de o asemenea unire, se agață însuflețit de ideea ce-i dam.

—Pentru ce Domnul meu, nu lanșați stăruitor această posibilitate?

— Pentru ca din toate punctele de vedere să reuşească, ea trebuie să vină de la dvs, căci altfel poporul dvs. nefiind încă pătruns de ea, ar crede că-i întindem o cursă; în plus, propusă de dvs. ar însemna că aţi renunţat la ideea republicei.

Noi românii suntem regalişti. Avem o dinastie la care ținem ca la sufletul nostru, pentru că ea s-a contopit cu noi în timpul campaniei făcută pentru întregirea neamului.

Nu vă vorbesc astfel ca militar, legat prin jurământ de dinastie. Vă vorbesc ca român, care trei ani de război am stat în mijlocul soldaţilor recrutaţi pentru arma mea (artileria de munte), de pe întregul cuprins al ţării. Cu ei alături, am simţit cum sufletul familiei noastre regale se alipea de al nostru, contopindu-se în aceleaşi năzuinţi.

În tranşee, sub groaznicul bombardament, soldatul nostru a văzut, alături de el, Principele Moştenitor şi a primit îmbărbătarea Regelui şi a Reginei.

În spital rănitul a dobândit puterea de rezistenţă, nu atât graţie medicilor care de altfel ne lipseau, ci mulţumită prezenţei şi alinărilor, pe care Regina noastră le aducea din tot sufletul Ei sfânt.

Şi când acei răniţi au părăsit paturile şi au intrat din nou în rândurile luptătorilor, nu aveau cartuşierile atât de umplute, cum le erau sufletele pline de credinţa că viaţa este puţin preţioasă ca să nu o jertfeşti pentru ţară şi pentru dinastie.

Aceste au fost armele care ne-au adus victoria în contra calibrelor de 305 mm şi 420 mm cu care aţi crezut că ne exterminaţi.

Regele şi Regina s-au unificat cu poporul şi au rămas neclintii, încrezători în biruinţa finală, atunci când Mackensen îşi repeta furios, cu toate forţele, atacurile pe Siret şi când bolşevismul nu era în floare, fascinant prin principiile de egalizare ce propagă, dar când hoardele chineze şi tătărăşti din armata rusă ne prădau satele, lipsindu-ne de alimente.

Şi dacă atunci când ţăranul-soldat nu avea pământul său propriu, nu a putut fi antrenat de bolşevici, cum vă puteţi imagina că azi, când el are peticul său de suficient pământ, se va arunca în marea roşie a unei nebunii social democrate-comuniste, în contra propriului său interes şi în contra familiei regale, care l-a îmbărbătat în vremurile grele şi l-a dus la biruinţă, scăpând de urgia ocupaţiei străine.

Căci trebuie să recunoaşteţi că aţi fost rău inspiraţi când, cotropindu-ne ţara, în loc să speculaţi chestiunea agrară atunci nerezolvată la noi, v-aţi năpustit asupra poporului român, rămas fără apărare, l-aţi jefuit, l-aţi insultat, pângărindu-i bisericile, necinstindu-i copilele, într-un cuvânt l-aţi îngrozit atâta, încât astăzi, ferească Dumnezeu să întrebe Regina sau Regele pe acest popor:

„Vreţi să ajungeţi din nou sub stăpânirea străină, cu bolşevismul rus în ţară?” că nu ştiu ce s-ar alege de cei ce i-ar sta în cale, mai ales că alătura de credinţa şi de sufletul nostru, pe lângă experienţa crudă, mai avem astăzi şi armamentul propice.

Cum vreți să renunțăm noi la familia noastră regală, cum constat că vreți să ne inspirați prin propaganda social-democrațiilor d-voastră, când această dinastie este însăși sufletul credinței noastre?

Vă compătinesc când vă văd trași pe sfoară de evrei, care lacomi de averi, vă încasează sume enorme pentru propagandă. Aceștia sunt bani pierduți, căci nu trebuie să contați pe mișcarea de la 13 decembrie 1918, făcută de o ceată de derbedei, care urmăriți pentru trădările lor – mai toți fiind străini de neam – nu aveau nimic de pierdut. Această mișcare care a indignat întreg poporul, s-a înăbușit în propriile ei păcate și în loc să vă servească, v-a compromis în fața lumii civilizate.

Redeșteptați-vă! Nu vă jucați cu focul. Ați făcut republică, acum comunism, crezând că vă veți sustrage despăgubirilor de război. Dublă greșeală pentru că:

a) Din acest joc periculos vă veți alege cu un infern ca în Rusia.

b) Veți uni toată lumea civilizată contra d-voastră. Mă rog, ce vă lipsea d-voastră unguirilor? Erați oare sub un regim absolut ca în Rusia sau ați făcut acest gest periculos numai de dragul modei?

Nu știu de nu veți plăti scump, enorm de scump, credința d-voastră. Și aceasta nu pentru că noi, românii și aliații noștri, vă vom lăsa muritori de foame între zidurile republicii d-voastră incediată, ci pentru că hoardele pe care le-ați adunat, ca să le asmuțiți în contra noastră, se vor învăța cu jaful, cu trândăvia, cu solde fabuloase primite pentru nimic, – dacă, bineînțeles, amenințați de cutezanța lor, nu vă vom scăpa și pe d-voastră, strivindu-le într-un marș triumfător spre Budapesta.

La forțe egale, să nu uitați că avântul soldatului nostru nu cunoaște piedica.

Dar nu mai înțeleg pe oamenii d-voastră politici!

Vă întreb ce vă veți face după încheierea păcii cu aceste hoarde, dacă nu veți fi avut norocul să le fi pierdut în lupte?

Le-ați asmuțit asupra noastră, le-ați pervertit simțul civic, obișnuindu-i cu beția sângelui cetățenilor de altă naționalitate, dar când veți fi închiși între hotarele strâmte ale republicii d-voastră, nemaivând ce le da, vă vor cere sângele d-voastră. Va fi dreptate dumnezeiască acest sfârșit de nebunie.

Și acum să vorbim din punct de vedere militar.

Ne-ați declarat război, contând pe dezbinarea dintre noi și sârbi. V-ați înșelat, căci vorbind d-lui general Gruici, Comandantul trupelor sârbești din Banat – care, în chintesență, judecă la fel cu toți marii lor comandanți – și-a reamintit că nu România a declarat războiul de exterminare a Sârbiei, că nu românii le-au profanat locașurile sfinte, că nu noi le-am batjocorit copilele, ucigându-le moșnegii, ducându-le femeile în robie, distrugând și jefuind totul în cale, ci ungurii care nădăjduiau altă ieșire la mare, direct pe seama lor.

Așa vorbește trecutul apropiat. Este prea cald sângele ce ați vărsat, ca să-i ridicăți în contra noastră, pe cei pe care i-am îmbrățișat în refugiu și cu care am luptat alături pentru victoria dreptății.

Aţi făcut greşeala de neiertat să ameninţaţi Europa cu revoluţia. Aceasta furtună produsă într-un pahar – chiar dacă se numeşte ea Republica Maghiară – se va înăbuşi curând – dacă nu de d-voastră singuri, de către cele 5 divizii anglo-franceze, care armate, cu tot ceea ce le trebuie, merg spre Buda Pesta.

V-aţi adunat la Bekes-Csaba să fiţi gata contra noastră. Luaţi seama că trupele obișnuite cu jaful au început să degenereze în hoarde. Țineți seama că ofițerii unguri văzându-se neascultați și-au zburat creierii. Știți mai bine ca mine, cum au căzut tresele ofițerilor d-voastră idealști sub mâinile brutelor îmbătate.

Nu negați acest crud adevăr, căci am numele ofițerilor unguri, de la cei care, înnebuniți de durere sufletească, s-au pomenit în fuga lor în rândurile soldaților noștri.

Noi am mai fost martori unor atari grozăvii, când, pe frontul Siretului și în Carpați, rușii se dedau la aceleași nivelări sociale, înlăturând ierarhia și ascultarea și respectul convenit inteligenței.

Cei care au rămas între soldați se retrag din fața noastră în speranța că vor reuși în cele din urmă să pună ordine acolo, unde singuri au semănat furtuna.

He! Nu vor reuși! Căi s-au ambalat și ca să opriți carul nu vă rămâne decât să-i ucideți singuri.

O Doamne! și se va vedea ce se va mai alege din republica d-voastră de pe urma acestei furtuni.

Așa domnul meu. Aceasta este Ungaria la care d-voastră vreți să alipiți poporul șvab, ca să-l fericiți.

Nu uitați însă că-l împărțiți la două state, care azi nu mai au nimic comun, că mergeți cu Ungaria, care de sute de ani a fost contra naționalităților.

Să vă spun și ultimul cuvânt, ca să nu am pe cuget remușcarea că am tăcut, lăsându-vă în gura prăpastiei.

Mai bine ca mine știți că Timișul și Caraș-Severinul vor reveni României. Singur ați afirmat aceasta. Torontalul, unde sunteți mai numeroși, dacă nu veți adera la România, se va da sârbilor. Așa hotărăște Conferința Păcii.

Noi nu vă tragem de mânecă. Nu ne trebuie nemulțumiți în casa noastră. Rămâne să alegeți singuri în cazul cel mai fericit între noi și sârbi.

Gândiți-vă și grăbiți, căci timpul trece și ora cea din urmă se apropie.

Vreau însă să știți din vreme, că vorbind sârbilor de mișcările d-voastră social-comuniste, m-au asigurat că au luat toate măsurile ca ele să fie înăbușite.

Aveți așadar în față două căi:

Una care duce către un popor care e de părere că ideea se combate cu arma și cu tunul, adică spre sârbi, a căror putere de constrângere cred că ați simțit-o...

— O Istenem... Istenem..., murmură dl Muth tremurând.

— Și...

— A doua cale care vă duce spre România, spre firea ei bună, cu libertățile care au îngăduit de sute de ani ciangăilor din regiunea județelor Bacău – Roman cultul

lor, care a lăsat tuturor naționalităților tot ce au cerut..., spre România ce a îmbrățișat loial pe tot străinul, venit de voie sau de nevoie, fără să-l suspecteze.

În ce țară de pe glob s-au putut plasa mai bine și mai în voie și mai răsplătiți ca la noi, fiii altor neamuri?

Nu e nevoie să mai vorbesc eu. Trecutul este prea aproape ca să-l fi uitat cineva. Nu aveți decât să vă suiți cu mine într-o mașină și pe neașteptate să cercetați singur situația care de fapt există în Transilvania.

Veți vedea cât de fericiți se simt cei pe care d-voastră i-ați crezut „tăiați și presărați cu sare”, dar care în realitate mulțumesc lui Dumnezeu că sunt departe de nebunia din pusta maghiară.

Ați plătit gazete ca să ne ponegrească. Dacă lumea civilizată a simțit imediat calomnia d-voastră, în schimb ați început singuri să credeți ceea ce știați destul de bine că e un neadevăr.

Așa domnul meu! Vă vorbesc azi nu ca român, ci ca antantist și fără înconjur vă strig cu toată puterea mea sufletească:

Deșteptați-vă până mai este vreme. Nu uitați că singuri dețineți în mână soarta bună a poporului ce reprezentați.

Ca să-i fac impresia că am terminat, m-am sculat în picioare. Dl Muth îmi prinse mâna și mi-o reținu cu deznădejde. Era foarte aiurit de tot ce auzise. Cu vocea tremurândă, îmi mulțumi și mă ruga să-i îngădui să vorbească d-lui Hegen, prefectul, care de fapt a fost șeful șvabilor din Banat, până a fi numit în funcția de prefect.

Al treilea personaj important al șvabilor este dl Orendi, cu care sper să am o întâlnire tot în casa d-lui dr. Ciobanu, cât de curând, pentru că însuși acest fruntaș a cerut să-mi vorbească.

II. În altă ordine de idei, vă aduc la cunoștință, că sârbii au ridicat cele 72.000.000 coroane de la Banca de aici. Sunt informat că francezii au oprit continuarea acestui sistem de despăgubire.

Am vorbit iarăși d-lui general Gruici, comandantul diviziei sârbești. Aveam tâlmaci pe dl colonel Sabatici, șeful de stat major al domniei sale, care știe puțin franțuzește.

I-am vorbit rar și i-am repetat în 3-4 feluri aceași idee, când am observat că nu am fost înțeles.

Am cerut cenzurarea jurnalului „Înainte”. Mi s-a răspuns că au luat toate măsurile. Le-am arătat că au fost zadarnice, căci gazeta a apărut încă o dată cu același conținut, însă cu data schimbată.

Am rugat să se îngăduie intelectualilor noștri să ia contact cu poporul, ca să combată propaganda social-democrată și comunistă. Am fost refuzat direct de dl colonel Sabatici, fără a mai traduce cererea mea, cu toate că am arătat primejdia la care sunt expuși însuși sârbii. La toate stăruințele mele, dl colonel Sabatici repeta mereu că a luat toate măsurile. Le-am amintit atunci că zadarnic va combate prin

represalii o idee, căci ea nu va pieri, că din sângele celor căzuţi va ţâşni mai vie, atâta vreme cât nu se vor întrebuiţa arme sufleteşti, opunând propagandei tot puterea cuvântului.

I-am impresionat numai când, în cele din urmă, le-am adus, drept exemplu, cele petrecute în Serbia pe vremea ocupaţiei.

— Ungurii şi bulgarii – le-am spus – v-au împuşcat până şi copiii de lapte, ca să vă nimicească. Au putut?

— Fireşte că nu!

— De ce? Pentru că nu au putut strivi conştiinţa naţională.

Sunt profund impresionat că nu voiţi să luaţi în seamă, dezinteresata mea părere. Mă tem totuşi că veţi duce la rău rezultat situaţia, deşi veţi îneca mişcarea în sânge, pierzându-vă şi vieţile ostăşeşti. Credeţi-mă că procedeul dvs. vă va fi în primul rând dăunător chiar cauzei dvs., căci vă va compromite în faţa aliaţilor şi apoi veţi deveni odioşi vecinilor, aşa cum vedeţi prea bine că au devenit bulgarii.

Domnul general Gruici, căruia i s-au tradus cuvintele, în urma repetatei mele insistenţe, a rămas impresionat. Eram prea mişcat eu însumi şi aveam pe faţă regretul atât de întipărit, încât dl general, deşi avea cuvinte hotărâte, a rămas convins că i le spun cu inima curată, căci nu a mai apucat dl colonel să termine traducerea şi domnia sa, ţinând o mână pe umărul meu, îmi vorbea sârbeşte.

Nu-l înţelegeam, dar tremurul mâinei sale îmi dovedea că nu rămăsese rece în faţa intervenirei mele. În urmă, la plecare, a pus să mi se traducă hotărârea domniei sale, că va schimba tot personalul de la cenzură şi-l va pedepsi în caz că va dovedi, că în adevăr a lăsat să se tipărească insulte la adresa familiei noastre regale.

III. Apoi am ieşit la gară înaintea d-lui general Franchet, care venea de la Bucureşti şi se ducea la Belgrad în vederea ultimelor dispoziţiuni contra ungarilor.

La întoarcerea de la gară, dl general Pruneau m-a luat în automobilul domniei sale şi pe drum mi-a spus:

— He! Dacă Ungurii nu se supun somaţiei ce li s-a adresat, vom merge şi la Budapesta. Îi vom ataca toţi, din toate părţile.

Era foarte bine dispus.

Venirea mea în automobilul d-sale şi a locotenentului Dumitru (aghiotantul meu) în al sârbilor, a făcut o vădită impresie asupra ungarilor şi a şvabilor.

IV. După-amiază am dat comandamentului francez gruparea diviziilor noastre, pentru că dl general Pruneau studiază serios modalitatea cooperării cu noi.

ss Maior D. Oancea.

*

Situaţia militară se încorda din ce în ce, deoarece în Ungaria, regimul lui Karoly răsturnat, bolşevicii luând puterea, voiau să se consolideze intern printr-o victorie asupra naţionalităţilor foste în Imperiul Austro-Ungar.

Ca să deprime pe românii din Banat, lansau fel de fel de știri care mai de care mai fanteziste, relativ la închipuite victorii obținute pe linia demarcațională asupra noastră.

Această situație îmi îngreua mult misiunea, căci față de aceste știri alarmante, mă vedeam nevoit să lupt și cu îngrijorarea românilor, care începuseră ca să se teamă de întorsătura defavorabilă nouă pe linia de luptă.

Presimțeam inevitabila ciocnire armată, de aceea reaminti, printr-un raport strict personal d-lui general Moșoiu, promisiunea ce-mi dăduse că mă va readuce la divizionul meu în vederea bătăliei ce avea să aibă loc.

Până la ceasul cel mare al răfuirii pe calea armelor, îmi continuai activitatea diplomatică, ajutat de dl dr. Pompiliu Ciobanu care – cu toate amenințările sârbilor și ungarilor timișoreni – continuă a-mi aduce pe șefii șvabilor în locuința sa din str. Coșbuc.

Dau mai jos părți din raportul făcut Comandamentului, asupra acțiunii întreprinse:

RAPORT

No. 3 Confidențial
14 aprilie 1919

Maiorul Oancea
către
Comandamentul Trupelor din Transilvania

Urmare la No. 2 Confidențial am onoare a vă raporta:

I. La 11 aprilie am avut o întrevedere cu dl Dammang²⁰, redactorul șef al ziarului Deutsche Vacht și cu dl Tengler²¹, directorul cooperativelor sătești șvabe. Ambii acești doi domni sunt pentru o apropiere de România. Ceea ce îi preocupă mult este că nu știu cum să convingă partizanii d-lui Muth Gaspar, care după cum v-am spus sunt pentru Ungaria sau cel puțin pentru o Republică Bănățeană, sub protectoratul Ungariei.

Domnii Dammang și Tengler au rămas surprinși, că dl Muth a stat să trateze cu românii, atât de încredințați sunt toți șvabii de intransigența d-lui Muth.

După ce am relevat încă o dată imposibilitatea unei Republici Bănățene (care preocupa pe toți șvabii), după ce am pus pe tapet faptele concrete ale sârbilor, după ce le-am amintit sârbilor că România a și pus în aplicare promisiunile sale, primind în armată pe ofițerii sași ca pe cetățenii săi, le-am indicat că ar fi foarte

²⁰ Andreas Dammang (1891, Selbour – 1964, München), doctor în filosofie, studii la universitatea din Budapesta (1911–1914), redactor la „Deutsche Wacht” (Timișoara, 1919–1921).

²¹ Johann Tengler (1882, Uivar – 1954, Timișoara), cofondator al Partidului popular al germanilor din Ungaria (Vârșet), directorul centralei Reifeissen, deputat în parlament.

bine ca în articolele din Deutsche Wacht să pună, pentru lămurirea întregului popor, următoarele 2 întrebări:

a) Voieşte poporul şvab să ia asupra-şi plata despăgubirilor de război, alături de maghiari? Şi nu se teme el că ungurii vor lăsa toată greutatea despăgubirilor în seama şvabilor, pe care îi ştie oameni de ordine, avuţi şi gospodari?

b) Voieşte poporul şvab să pună la dispoziţia hoardelor comuniste ungare avutul strâns cu atâta trudă în atâţia ani de zile?

M-am despărţit de aceşti doi reprezentanţi, rămânând ca ei să sondeze atitudinea lui Muth Gaşpar. Prin şvabul Gabriel²², pe care l-au lăsat dinadins în tabăra adversă, să îi informeze şi să facă pe mediatorul între 2 grupări.

Am avut ieri, 13 aprilie, o întâlnire cu dl Gabriel, tot în casa d-lui dr. Pompiliu Ciobanu, care mi-a servit şi de interpret, deoarece dl Gabriel nu ştie franţuzeşte, iar româneşte foarte puţin.

În urma tuturor întrevederilor cu şvabii, ei au avut întruniri parţiale între ei şi s-au sfătuit să pună pe tapet, sincer tot ce vor şi ce cred.

De aceea dl Gabriel a început prin a-mi face istoricul năzuinţelor lor de la căderea Austro-Ungariei. La declararea republicei maghiare, şvabii într-un glas au aderat la această republică, cerând autonomia naţională a lor, cu dreptul de a avea în ministerul maghiar, un ministru reprezentant al lor.

Intrând sârbii în Banat şi mai văzând că la Paris se discuta ruperea Banatului şi a Transilvaniei de la Ungaria, şvabii s-au gândit la o republică independentă a Banatului, unit cu Sabatka (ţinut din dreapta Tisei). Au rămas între ei mulţi partizani ai Ungariei.

Având loc adunarea românească din Transilvania, iar saşii, declarându-se prin dl Brandsch²³ aderenţi la România şi, în acelaşi timp, dl Hegen, şeful de fapt al şvabilor din Banat, primind de la sârbi să fie prefect al Timişoarei, şvabii sunt aruncaţi în mare încurcătură.

La întrunirea ce a avut loc pentru a da posibilitatea să vorbească dl Brandsch, care venise în Banat să se explice, dl Muth fără a-i îngădui să se justifice, l-a acuzat de trădător. Parte din şvabi au cerut să lase şi pe dl Brandsch să vorbească, cum lăsase şi pe dl Hegen, prefectul pus de sârbi.

Dl Muth nu a admis şi, împreună cu majoritatea şvabilor, a părăsit sala în semn de protestare.

---

²² Joseph Gabriel (1880, Mercydorf – 1959, Steierdorf, Anina), studii de drept la Budapesta (1899–1901), Cluj, avocat în Timişoara, în 1919 a fost ales deputat în parlamentul României.

²³ Rudolf Brandsch (1880, Mediaş – 1953, într-un lagăr comunist), studii de teologie şi filosofie la Marburg, Berlin şi Jena, profesor la Şcoala de fete din Sibiu, rector al şcolii primare de băieţi din Sibiu, cofondator cu Johan Röser, în 1913, al Asociaţiei agricultorilor din ţările coroanei ungare; 1910–1918 deputat în parlamentul Ungariei; 1919–1933 deputat în parlamentul României; subsecretar de stat pentru problemele minorităţilor, inspector general administrativ în cadrul ministerului de interne al României 1934–1944.

Cei ce au rămas au ascultat explicația d-lui Brandsch, care, în rezumat, a spus că după cum dl Hegen primise postul de prefect de la sârbi, ca să fie folositor poporului șvab, așa și domnia sa s-a alipit cu sașii de români, ca să asigure condițiile de trai economice, culturale și naționale ale sașilor din Transilvania.

De atunci datează între șvabi neînțelegerea. Unii se gândesc la România, alții la sârbi, iar alții – cei mai dârji – în cap cu dl Muth, la Ungaria.

Partidul d-lui Muth a trimis la Budapesta 2–3 delegați, dar guvernul Karoly, care făcuse promisiunea că le va da autonomia, nu a mai stat de vorbă. Astfel că șvabii au început să se teamă și de unguri.

Revoluția comunistă i-a încurcat de tot, făcându-i să se gândească serios la o republică Banato-Sabatka, iar în cazul imposibilității, la alipirea spre Serbia, care trimisese pe ministrul de finanțe să trateze cu ei.

Întâmplându-se însă, ca sârbii să ridice din bănci sume enorme, au început să suspecteze și acest stat, iar de când parte dintre frunțașii sârbi au avut întrevederi în casa d-lui dr. Pompiliu Ciobanu cu mine, șvabii și-au dat seama că Serbia le cere, însă nu le vorbește nimic despre ce are să le dea.

De vreo 10 zile dl Muth apare între ei foarte schimbat (mai ales în urma celor ce i-am vorbit).

Am întrebant încă o dată, dacă șvabii cred că sârbii le vor da posibilitatea de viațuire așa cum am făcut noi cu sașii. Mi-a răspuns că nu crede.

Am insistat să aflu dacă ei sunt dispuși să ia asupra lor cota din datoria publică și din plata despăgubirilor de război ce va reveni Ungariei și dacă nu se tem de comunismul maghiar.

Mi-a răspuns că niciun șvab, ori cât de maghiarofil ar fi, nu se gândește să plătească datoria ungară.

—Dar intrând în statul maghiar, veți plăti vrând nevrând, am insistat eu.

—Tocmai de aceea, partidul lui Muth a început să treacă de partea lui Orendi de câteva zile. Noi, câți mai suntem grupați în jurul lui la ziarul Volksprese, ne căsnim să-l facem să înțeleagă și dacă nu va voi, îl vom lăsa și vom veni cu toții la Deutsch Wacht, pe care de acum îi susținem.

Și acum să vă arăt avantajele și dezavantajele ce ni le prezintă o alipire fie de sârbi, fie de români.

Dacă ne-am alipi de Serbia, am fi întruniți și cu cei din Sabatka și cum suntem superiori sârbilor din toate punctele de vedere și cum între noi și ei este Dunărea, vom putea rezista încercărilor lor de slavizare, mai ales că limba lor fiind greoaie, nu o putem învăța ușor. Puțini șvabi vorbesc sârbește și atunci destul de prost.

Invers ar fi față de România. Lângă ea am fi despărțiți de cei din Sabatka, în plus am fi foarte curând românizați, căci limba română ne este mai accesibilă. O vorbim cât de puțin toți, fără să fi fost cumva obligați să o învățăm. Cultura românească este mult superioară culturii sârbești și ne va influența.

–Aci vă înşelaţi. L-am întrerupt. Pentru că limba slavonă a influenţat simţitor chiar limba românească şi pentru că sârbii, așa înapoişti cum îi găsiţi, au putut slaviza pe dalmaţieni, în așa fel încât azi revendică Dalmaţia, iar din marea masă turcească ce îi cotropise, nu a mai rămas decât ici-colo câte o urmă în limba şi fesul bosniacilor şi herţegovinenilor, cu toate că mulţi şi-au păstrat religia. Ori dacă au slavizat ei şi pe romanii din Dalmaţia, pe romanii care romanizau totul pe unde treceau, înţelegeţi la ce vă puteţi aştepta.

–La drept vorbind şi noi ne temem, mai ales că suntem prea aproape de capitala lor. Ne temem că vom păţi ca şvabii de lângă Budapesta, care fiind prea aproape de capitala Ungariei, au fost complet maghiarizaţi, în timp ce noi de aici, din depărtare, ne-am putut păstra cel puţin așa cum suntem.

Poate ar fi un avantaj ca alipiţi de România şi fiind departe de centrul ei principal economic, dar mai ales cultural să nu ne influenţeze.

Pe de altă parte ne atrage România mai mult ca Serbia pentru că:

a) Totdeauna am trăit bine cu românii.

b) În timp ce sârbii nici nu pomenesc să ne dea avantaje, România ne dovedeşte că se ţine de cuvântul dat naţionalităţilor din Transilvania. Ştim şi de la dl Brandsch ceea ce d-voastră ne-aţi spus despre saşi...”

–Atunci pentru ce mai ezitaţi?

–Ne temem de sârbi. Aveţi dvs. posibilitatea să ne apăraţi contra lor? Căci îndată ce ne-am pronunţa contra lor, ne-ar nimici atâta vreme cât ei sunt peste noi.

Răul este că nu ne întreabă şi pe noi Conferinţa.

–Bine, dar nu vedeţi că dvs. azi sunteţi atât de despărţiţi, încât nu aţi şti ce să cereţi!

–Da!, așa suntem din nenorocire, de aceea vă întreb cum am putea să ne întrunim şi cu cei din Torontal?

–Domnul meu! înainte de a vă aduna cu cei din Torontal, înţelegeţi-vă cei de aici şi când veţi fi de aceeaşi părere, gândiţi-vă să spuneţi şi celor din Torontal ceea ce vreţi. Însă grăbiţi-vă, căci e posibil să se termine discuţiile de la Paris, până să vă hotărâţi dvs., căci, după ce va fi trasată harta, degeaba vă veţi mai zbate!

–Vom căuta să ne întrunim mâine, iar poimâine (15 aprilie) să vă rugăm a vă întâlni cu noi, tot aici, în casa d-lui dr. Pompiliu Ciobanu.

–De altminteri majoritatea dintre noi este de părere că acolo unde este dată Timişoara, să fie şi Torontalul.

–Cum Muth azi sta de vorbă cu noi – căci vedea că ceea ce cere nu se mai poate realiza – cred că vom putea să formulăm în unanimitate cererea ca Torontalul să fie dat ţarei căreia i se va da şi Timişoara.

Ceea ce vă rugăm pe dvs., românii, să nu ne mai trimiteţi intermediari ca dl Brandsch sau ca alţii, căci să credeţi că şi noi putem singuri să tratăm chestiunea noastră.

Dl Gabriel este foarte influenţat, de altminteri, ca toţi ceilalţi cu care am pertractat, de modul cum le-am vorbit despre chestia lor personală. Totuşi, ca să se

sustragă persecuției sârbești și ca, în același timp, să formuleze o declarație prin care să arate lumii că se opun împărțirii Banatului, s-au hotărât în majoritate să iasă din inacțiune prin declarația de mai sus. De aceea v-am telegrafiat cifrat cu No. 88 din 13.IV.1919, deoarece mă roagă să intervenim pe lângă dl general Pruneau să le permită o întrunire la Timișoara.

Cum personal nu știu precis dacă Timișoara este dată României, după cum sunt informat, v-am întrebat rugându-vă să-mi comunicați realitatea.

II. În altă ordine de idei, am onoarea a vă raporta, că azi a venit dl general De Lobit comandantul armatei de Ungaria și a trecut în revistă ofițerii. Cu această ocazie i-am fost prezentat și am asistat la recepție. Dl general a vorbit în câteva cuvinte ofițerilor, recomandându-le să nu se lase orbiți de ideea că: suntem învingători.

— Preliminările păcii sunt pe punctul de a fi semnate și Germania se căznește pe toate căile să arunce asupra omenirii flagelul bolșevismului, să ne strice victoria, să facă pe învingător și pe învins la fel.

Am cercetat soldații și din scrisorile lor am văzut la o parte că sunt foarte mulțumiți de situație. Câteva, foarte puține, 2/3 din cele 700 scrisori cercetate, erau scrise cu oarecare grijă de familie, restul exprimau indiferența față de bolșevism.

Vă mai spun că zilnic primesc câte o delegație ungurească, prin care sunt rugat să trimitem trupele să facem liniște în Ungaria. Natural că le-am scris că de îndată ce vom primi ordinul de la Paris, vom înainta. De altminteri toată țara este contra comunismului care s-a încuibat la Budapesta și în câteva centre.

Apoi dl general a trecut cu Comandantul Regimentului I colonial, cu dl general Pruneau și cu șeful de stat major al Diviziei 17 Infanterie colonială, în cabinetul acestuia, ca să vorbească asupra efectivelor.

III. În timpul din urmă, azi 15 aprilie dl avocat dr. Pompiliu Ciobanu – care din tot sufletul m-a ajutat în această luptă, – m-a anunțat că șefii tuturor fracțiunilor șvabe se întrunesc azi, convocați de însuși intransigentul Muth, spre a lua o hotărâre. Este întrebarea dacă o va formula în scris spre a mi-o da mie sau dacă va merge chiar unul din ei la Sibiu și apoi la București cu delegație din partea tuturor. Stăruiesc să mergă chiar delegatul lor și dacă va fi posibil chiar dl Muth. Domnia sa se teme însă că românii îl vor urmări din cauza primei atitudini. I-am transmis asigurarea că noi, românii, ne respectăm adversarii când uzează de mijloace permise și că atunci când ei revin convinși, pocăiți cu inima deschisă, sunt primiți cu sinceritate între noi. Îmi permit chiar să vă propun să lăsați a se înțelege că în Timișoara, unde șvabii sunt în mare majoritate, veți lăsa un prefect șvab, iar în județul Timișului, pentru că românii sunt în mare majoritate, veți pune un prefect român.

Șvabii mi-au dat să înțeleg că România le va pune pe cap pe vreun discreditat, ca cei care sunt în proces pentru abuz și fraude la Banca Timișana, cu actuala conducere. Tocmai acest lucru a făcut pe șvabi să nu stea la discuție cu dl dr. Aurel Cosma și Comp.

Ieri, 15 aprilie, şvabii s-au întrunit, convocaţi de dl Muth, în urma insistenţelor tuturor şefilor de grupări. Rezultatul dezbaterilor îl am prin dl Pompiliu Ciobanu de la dl Gabriel. Oficial mi se comunică de către adunarea şvabilor că dorinţa lor cea mare este să afle de partea cărei ţări revine Timișoara. În realitate însă dl Muth, care acum a renunțat la ideea integrității Ungariei, e de partea Serbiei, pentru care face o intensă propagandă în Torontal.

Când majoritatea şvabilor i-au pus clar întrebarea, dacă nu este mai bine ca, în caz că Banatul s-ar împărți, şvabii să opteze pentru România, dl Muth a răspuns că (*sic!*) chiar dacă hotarul va trece la 5 km la vest de Timișoara, şvabii tot de partea sârbilor trebuie să fie. La acest răspuns toți cei de față, afară de dl Donnavel, au rămas surprinși. Discuțiile care au urmat, le-au dovedit că dl Muth este în solda Serbiei – poate mai mult de teamă că România îl va urmări pentru atitudinea lui ostilă nouă.

În orice caz, azi partizanii d-lui Muth sunt în număr foarte mic, el însuși găsindu-se aproape izolat prin faptul că toți şvabii au văzut că nu mai este în joc o idee națională, pe care el o susține, ci pur și simplu un interes personal, ceea ce a intrigat pe marea lor majoritate.

Dl Gabriel declară că dacă şvabii nu au luat o hotărâre contra dlui Muth, e din cauza că se tem ca nu cumva el să se răzbune, să-i denunțe sârbilor ca să fie arestați. Teama aceasta îi ridică și mai hotărâți contra lui.

În rezumat, din toate aceste demersuri rezultă:

1. Că şvabii care stăteau izolați și foarte împărțiți, dezorientați, dar în general influențați de atitudinea d-lui Muth, azi sunt grupați în jurul ideii că binele lor va veni de la România, căreia îi cer posibilitatea de a dovedi maselor că Timișoara revine României, pentru ca ei cu orice risc să se declare pentru România.

2. Că dl Muth, care apărea ca un înfocat naționalist, s-a dovedit a fi în serviciul Sârbiei, din interes personal (rămâne de văzut precis, dacă pecuniar sau numai de teama României).

3. Că am contrabalansat acțiunea Serbiei, care în mod oficial, dispunând de toate mijloacele (bani, presiune, mandate oficiale), ducea o propagandă vie ca să determine pe şvabi de partea ei.

Iar ca rezultat precis, am ajuns la punctul la care am arătat că au de la noi, s-au declarat în conferința lor pentru România.

ss. Maior Oancea

Timișoara la 16 aprilie 1919

Precipitându-se desfășurarea evenimentelor pe linia de luptă, am rugat din nou Comandamentul să mă înlocuiască, spre a mă reîntoarce la divizionul meu. Mai ales că aducându-se noi unități din Vechiul Regat, comanda trupelor fiind încredințată d-lui general Mărdărescu, eram foarte îngrijorat de rămânerea mea mai departe de unitate la ciocnirea ce trebuia să aibă loc pe câmpul de luptă.

Oricât de mare ar fi fost aportul meu pe calea diplomatică începută, nu puteam renunța la gândul care – când cerusem să fiu trimis pe front – mă făcuse să desconsider mierile medicilor relativ la pericolul dislocării schije ce purtam în plămâni.

Maiorul francez Foucant, aflând că voiesc să plec pe front, mi-a făcut cunoscut că un frate al său se prăpădise pentru că, tocmai ca mine, având o schijă în plămâni o desconsiderase plecând din nou în luptă.

Cu toate aceste preveniri, o forță cu mult superioară instinctului de conservare – pe care mărturisesc că nu l-am ascultat niciodată – mă frământa în tot momentul, dându-mi adevărate crize de deznădejde, când din telegramele sosite urmăream cu inima strânsă acțiunea militară începută.

În ziua în care înaintarea vertiginoasă a diviziilor noastre de vânători înlăturase posibilitatea surprizelor, dl general Pruneau mă cheamă în cabinetul său să mă anunțe că are ordin oficial să acopere aripa stângă a trupelor noastre, cărora le exprima sincera domniei sale admirație pentru energia cu care procedează. Simțeam cum roșesc, gândindu-mă că de la acest început eu mă găseam departe de divizionul meu, în fruntea căruia aș fi preferat să închid ochii, decât să mai rămân o clipă departe de teatrul de luptă.

De atunci fiecare raport zilnic ce dădeam, prin Hugues, Comandamentului român se termină cu rugămintea să mă recheme spre a fi trimis la unitatea mea.

Trupele franceze începând să se miște, concentrându-se spre Arad în vederea înaintării, vizitele cu ofițerii francezi deveniseră pentru un moment inoportune prin satele românești.

Însoțit de doi dintre ei și de dl dr. Pompiliu Ciobanu, abia putusem să cercetez satul Moșnița, în care m-a impresionat chiar pe mine temeinicia apostolatului făcut de învățătorul Caba sub un regim devenit, și sub ocupația sârbească, tot atât de vitreg ca și sub stăpânirea ungară.

În fine ceasul mult așteptat al rechemării mele sosi, din clipa în care căpitanul Tocineanu se prezintă să mă înlocuiască. L-am pus la curent cu cele ce obținusem în conciliabulele avute cu șvabii, m-am despărțit de dl dr. Pompiliu Ciobanu, mulțumindu-i pentru efectivul ajutor ce-mi dase.

Mult emoționantă a fost despărțirea de preotul refugiat Avram Corcea, căruia înainte de plecare avusei grija să-i obțin de la Comandamentul francez un bilet de liberă petrecere în Timișoara, spre a-l fi pus la adăpost de urmărirea sârbească.

Ușurat la pungă, plecam la 28 aprilie 1919, cu sufletul îngreuiat de trista știre ce-mi anunța că divizionul meu suferise pierderi serioase în surprinderea de la Kaba. Eram împăcat în cugetul meu însă, că nu-mi pierdusem zadarnic vremea la Timișoara, unde rezolvasem ceea ce în toate acțiunile este mai greu: Începutul. Și cred că reușisem să depășesc cu rezultate palpabile acest început, deoarece:

I. Făcusem să înceteze deportările practicate de sârbi, dând, prin eliberarea celor arestați, încredere frunțașilor români să acționeze la lumina zilei pentru cauza națională și

II. Punând în adevărata lumină în fața poporului șvab activitatea liderului lor Muth Gașpar, atrăsesem în orbita intereselor României pe marea majoritate a șvabilor.

Tunul începuse să bubuie. Continuarea acțiunii diplomatice revenea înlocuitorului meu, mie rezervându-mi cinstea să contribui la desăvârșirea unității naționale, acolo unde câștigul de cauze să plătea cu vieți tinere ale neamului.

Și în adevăr soarta mi-a satisfăcut dorința, căci peste câteva zile mă găseam cu două baterii din divizionul meu, cu escadronul căpitanului Tarnoski și cu un batalion de 10 vânători, tocmai la extrema dreaptă a liniei de luptă, ca să cucerim patriei ținuturile maramureșene la Nord de Sighet, până peste Carpații Păduroși, dincolo de muntele Covirla la Debatin, regiuni cedate în urmă, parte Poloniei, parte Cehoslovaciei.

În Banat am revenit cu divizionul numai după ce luasem parte la luptele de la Csap-Tokai, Tisa Lök, Tisa Dada, Tiza Füred, care îmi îngăduie să ocup între altele Mișcolțul și Egerul.

Trebuia întărită în urmă linia demarcațională din Banatul divizat și am fost adus cu bateriile, întâi la Anina, iar apoi, după ce întocmisem toate lucrările, le-am cedat altor unități, divizionul meu coborându-și centrul la Bozovici.

Maior invalid D. Oancea m. p.

CAPITOLUL II.

Memoriu redat ca o contribuțiune pentru restabilirea adevărului istoric
a pregătirii pentru unire a Banatului

22 aprilie – 28 august 1919

de către

dl lt.-col. Petrescu D. Tocineanu

Comandantul Batalionului 12 Vânători munte Lugoș.

Activitatea și rapoartele d-lui căpitan Petrescu D. Tocineanu în calitate
de atașat pe lângă Divizia 17-a Colonială Franceză

Prin Ord. Nr. 4320, din 15 aprilie 1919, al Comandamentului Trupelor din Transilvania, am primit însărcinarea de a înlocui în Timișoara pe maiorul Oancea, în calitate de atașat pe lângă Divizia 17-a Colonială Franceză și cu misiunea specială de a face legătura trupelor românești în Transilvania cu această mare unitate franceză.

Deoarece în capitala Banatului nu mai există în mod oficial altă autoritate recunoscută a Vechiului Regat român, în mod natural am luat parte la toate manifestările militare, cât și politice ale acestei provincii, devenind calea firească a tuturor doleanțelor românești din provincie către: Comandamentul Trupelor din Transilvania și Consiliul Dirigent din Sibiu: cu Marele Cartier General din

București, precum cu Delegația de Pace a României, care se află la Paris, compusă din Ionel I.C. Brătianu, ministrul Constantin Diamandy și domnul dr. Vaida-Voevod, cărora le comunicam direct tot ce interesa cauza românească din această provincie atât de discutată în acea vreme.

Pentru îndeplinirea însărcinării primite, am luat imediat legătura cu frunțașii români din Timișoara, printre care amintesc: protopopul Oprea, dr. Ciobanu – avocat, dr. Adam – avocat, dr. Nemet Iustin – avocat, dr. Aurel Cosma, dr. Georgevici. M-am prezentat generalului Gruici, comandantul Diviziei sârbești din Banat și colonelului Iurici, șeful de Stat Major, colonelului, mai târziu general Lonkevici, comandantul Diviziei sârbești – pe acesta din urmă cunoscându-l de la Marele Cartier Imperial Rus, unde funcționase ca reprezentant al armatei sârbe pe lângă armata rusă.

La divizia franceză l-am avut comandant pe generalul Pruneau Ernest, până la 14 iulie, apoi pe generalul Goubeau (Ferdinand, Jules, Rene, Gabriel), Șef de Stat Major, maiorul de cavalerie Sagols (Leon François), căpitanii Hardy (Paul, René), Grech (Lucian, Paul), care au ajutat foarte mult cauzei românești, dându-mi tot concursul lor.

Nu pot trece cu vederea de a relata și următoarele evenimente trăite de mine în Lugoj, unde funcționasem, în baza ordinului Nr. 1305, ca atașat pe lângă Divizia a II-a Colonială Franceză de la 2 martie până la 22 aprilie 1919.

În Lugoj, persoanele care zilnic mă informau asupra situației din partea de est a Banatului erau următorii: episcopul dr. Valer Frențiu (greco-catolic), protopopul Gh. Popovici (ortodox), dr. Aurel Vălean²⁴, dr. Băltescu (primarul orașului), dr. Gh. Dobrin (mai târziu primul prefect român al județului Caraș-Severin) și Ion Vidu.

În 18 martie, la o consfătuire în localul Concordia (pe strada Făgetului), protopopul Gheorghe Popovici, ca reprezentat politic al românilor din ținutul Caraș-Severin, de față fiind peste 120 de frunțași români, m-au primit în mod festiv în mijlocul lor, cerând a transmite guvernului din București deplina fidelitate din partea românilor și locuitorilor acestui județ, cu rugămintea fierbinte că armatele românești să intre cât mai iute în Banat, pentru a reda siguranța tuturor conaționalilor noștri.

Rezultatul acestei ședințe a fost transmis prin Comandamentul Trupelor din Transilvania, Consiliului Dirigent și Guvernului român.

Câteva zile mai târziu, pe câmpia Libertății din Lugoj, se desfășura o mare întrunire a românilor din toate ținuturile Banatului, în care se implora intrarea armatei române. Notez că această parte din Banat, sârbii o evacuasera de trupele lor cu două săptămâni înainte.

---

²⁴ dr. Aurel Vălean, avocat, publicist, doctorat la Universitatea din Budapesta, stabilit la Lugoj în 1900. Activ în viața politică, culturală și națională românească, fondator al ziarului „Drapelul”, din 1919 deputat și senator de Severin.

Ca urmare a acestor fapte, în 30 martie 1919 a urmat o consfătuire în casele doamnei Vuia, trimis fiind în acest scop de către Consiliul Dirigent: dr. Victor Bontescu²⁵, fost ministru, la care au luat parte: dr. Dobrin, dr. Băltescu, dr. Aurel Văleanu și al cărui rezultat a fost consemnat de mine în următoarea telegramă trimisă autorităților superioare.

Extrasul este următorul:

1. În toate orașele și satele din Caraș-Severin, administrația fiind numai ungurească, sub denumirea de poliție, maghiarii își formează o armată, care, deși slabă în aparență, trebuie privită de noi cu toată seriozitatea.

2. Unitățile franceze se retrag spre Timișoara, nelăsând decât un batalion în Orșova și Mehadia, mici unități în centrele mai principale, iar paza în mâna autorităților.

3. Politica maghiarilor, nestânjenită în prezent nici de trupele actuale franceze, împreună cu lucrătorii din fabrici, care sunt deja bine organizați, ar putea eventual trece prin valea Hațegului și în înțelegere cu lucrătorii din Petroșani să aducă surprize foarte neplăcute: fie stricând linia Petroșani-Hațeg, împiedecând în acest caz aprovizionarea cu cărbuni, fie ocupând eventual nodul de comunicație Pisky²⁶.

4. Având în vedere tendința generalului Farret, comandantul Diviziei II-a franceză (maghiarofil), căruia i se datorează această stare de lucruri, admitând ca administrația să continue a fi cea ungurească, supun aprecierii comandantului dacă o intervenție pe lângă generalul Berthelot, la Constantinopol și la Comandamentul Francez din Belgrad nu ar fi imperioasă, pentru a se permite înaintarea trupelor române ca să ocupe linia: Lipova – Lugoj – Caransebeș – Orșova, eventual Reșița – Moldova, pentru a asigura Valea Hațegului și Jiului, profitând de următoarele situațiuni care ar dispune pe francezi:

- a). Succesele franco-române în Ucraina și Galiția.
- b). Eventuala cooperare în Ungaria.
- c). Nevoia francezilor de a asigura aprovizionarea cu cărbuni.

5. Din convorbirile cu Șeful de Stat Major, maiorul Raymond (maghiarofil) am impresia că se cunoaște faptul că funcționarii unguri primesc instrucțiuni de la Budapesta ca să organizeze soviete, ceea ce expune că partea aceasta din Banat – strânsă de români la răsărit, de sârbi la apus și în care francezii patronează bolșevismul – va fi găsită la venirea noastră bolșevizată cu desăvârșire în cazul că nu se va grăbi cu ocuparea ei.

---

²⁵ Victor Bontescu, avocat în Hațeg, fondator al ziarului „Libertatea” din Orăștie, inițiator împreună cu vărul său Aurel Vlad, al grupului neoactivist Orăștie, participă la conferința P.N.R. din 1905 și 1910, ales membru al comitetului executiv al P.N.R., membru al Marelui Sfat Național Român, membru al Consiliului Dirigent, șeful resortului la agricultură și comerț.

²⁶ Simeria.

La 1 aprilie 1919 sunt în posesiunea următorului document, din care se pot vedea uneltirile autorităților și reprezentanților maghiarilor cu privire la Banat, făcute pe lângă comandamentele și reprezentanții diplomați francezi.

Acest document a fost copiat și scris cu mașina, de către subsemnatul, în casa dr. Aurel Văleanu și apoi expediat un exemplar la Paris, Delegației Române la Conferința de Pace și un altul, prin autoritățile superioare, Guvernului Român din București.

Generalul Comandant al Armatei din Ungaria
căt-re
Generalul Franchet D’Espèrey

Constantinopol

Dr. Roth Otto, care vine din Budapesta la Arad, a cerut să-l primesc, pentru a-mi prezenta un memorandum pe care-l arăt mai jos.

Prin ultimatumul remis de colonelul Vix, din partea generalului De Lobit, contelui Karoly, guvernul ungar a fost forțat să-și dea demisia de la putere, trecându-o în mâna proletariatului, care s-a unit cu Partidul social-democrat și Partidul Comunist (culoarea Lenin) pentru a forma Partidul Socialist unguresc. Astăzi noi avem pentru toată Ungaria acest partid.

La 21 martie 1919 dictatura proletariatului a fost proclamată în tot teritoriul unguresc neocupat.

Sunt informat că afară de Banat, bolșevismul începe a se manifesta în toate celelalte regiuni ale teritoriilor ocupate – astfel, dacă măsuri preventive nu vor fi luate imediat, mișcarea bolșevistă va izbucni și în Banat. Această mișcare cu siguranță întărită și prin ostilitățile actuale ce există între sârbi și români.

Întocmai ca și în Ungaria, mișcarea bolșevistă este întărită prin sentimentul național și de aceea ne temem că în special în Banat (Torontal, Temeș, Kraso-Szörény²⁷) naționalismul va ajuta introducerea bolșevismului.

Pentru a face obstacol serios acestui pericol, procedeul cel mai sigur și garantat de cei mai mulți ar fi, ca în circumstanțele actuale, să se formeze un Banat independent, sub protecțiunea trupelor franceze, cu excluderea oricărei națiuni de la conducere, precum și o eventuală colonizare a Banatului de către Franța.

Am examinat această chestiune cu guvernul Karoly și cu guvernul actual. Amândouă ne-au dat toată libertatea de a acționa în acest sens, cu atât mai mult, cu cât la 31 octombrie 1918 proclamasem Republica Banatului și la această epocă am exercitat funcțiunea de guvernator al acestei provincii până la 20 februarie 1919, dată când sârbii au pus mâna pe administrația țării întregi, contrar clauzelor armistițiului.

---

²⁷ Torontal, Timiș, Caraș-Severin.

Această soluţie, adică protecţia franceză este singura eficace deoarece:

- a) Poate să se opună propagandei bolşevismului din ţările vecine,
- b) Permite rezolvarea tuturor chestiunilor iritante dintre naţionalităţile din

Banat, şi

- c) Permite a se crea în Banat un cămin al Regatului Antibolşevic.

Această soluţie este cea mai indicată, cu cât sârbii şi românii ar prefera mai bine să vadă Banatul independent, decât le-ar trebui unirea din cele două părţi.

Reprezentanţii autorizaţi sârbi şi români ne-au făcut declaraţiuni formale în acest sens. Banatul nu ar fi împărţit nici din punct de vedere economic.

Opinia ungarilor, saşilor şi socialiştilor de toate naţionalităţile este unanimă din acest punct de vedere, iar soluţia propusă este socotită ca sigura care s-ar acorda cu principiile lui Willson şi care s-ar putea realiza, dacă s-ar pune chestiunea unui plebiscit. Condiţia imperioasă este ca această soluţie să fie rezolvată repede, iar decizia, fie chiar provizorie, să ni se facă cunoscută.

Orice întârziere ar aduce o catastrofă ireparabilă pentru locuitorii Banatului, a ţărilor învecinate şi trupelor de ocupaţie, iar în fapt pot afirma că bolşevismul s-a manifestat deja şi se găseşte în floare la Subotiţa, Seghedin, Arad, Petroşeni şi în Slavonia. Menţinerea Banatului ferit de bolşevism ar salva de această calamitate Serbia şi însuşi tot Occidentul.

(ss) Doctor Roth Otto
Guvernatorul Banatului

II. Doctorul Roth a fost numit, de guvernul Karoly, guvernator al Banatului şi a rămas în această funcţie până la 20 februarie 1919, când a fost destituit de sârbi. Alungarea sa a adus în regiunea Timişoarei mişcările de la 21–25 februarie. Îmi pare un om serios şi foarte la curent cu politica din Ungaria, însă tot atât de ambiţios.

III. În afară de aceste afirmaţii, am convingerea că este însărcinat de către guvernul actual din Budapesta să ne sondeze asupra părerilor noastre cu privire la evenimentele în curs.

IV. Mi-a descris situaţia actuală astfel: starea actuală a Ungariei e pricinuită de frica înaintărei României peste linia de demarcaţie, sentimentul de îngrijorare a fost la culme în momentul când Karoly a publicat nota prin care i se făceau cunoscute deciziunile Conferinţei de Pace, prezentând nota complet deformată, adică limita de Vest a zonei neutre a fost dată ca frontieră definitivă fixată Ungariei.

Mişcarea în prezent nu este complet bolşevizată, ar avea mai multe tendinţe naţionaliste. Guvernul comunist nu a contractat până în prezent o alianţă serioasă cu sovietele ruse, ci este numai intrat în relaţiuni cu Moscova, în scopul de a găsi un sprijin în cazul unei situaţiuni disperate.

V. Am impresiunea foarte clară că Guvernul Ungar nu a spus ultimul cuvânt la deciziunea congresului de pace, iar primul refuz nu este nicidecum definitiv.

VI. Domnul Roth a plecat astăzi la Arad. I-am dat a înțelege gravele consecințe care ar urma în cazul când guvernul unguresc nu ar lucra în mod prudent.

VII. Ministrul Franței a asistat la întrevedere, iată telegrama adresată de acesta Ministerului de Externe:

Diplomație

Paris

Fostul prefect de Timișoara, Roth Otto, care se găsea în 23 martie la Budapesta, a cerut generalului comandant francez din Belgrad să-i permită a veni să expună situația actuală.

Generalul De Lobit l-a primit azi dimineață.

După dl Roth, revoluția din Budapesta este datorită unei explozii de șovinism ungar, care a antrenat toate partidele: lucrători, burghezi, financiari, clericali, însă a cărei conducere a fost luată de elemente foarte violente. O interpretare greșită a ultimatumului a făcut să apară Ungaria fărâmițată și pierdută și a împins pe unguri la un act de disperare.

Domnul Roth declară că Ungurii n-au putut rezista la emoția cauzată de extensiunea teritorială a României. După Karoly, viitoarele frontiere ale Ungariei ar fi trebuit să fie linia de demarcațiune occidentală a zonei neutrală de ocupațiune franceză.

Domnul Roth considera România câștigată de bolșevism.

La chestiunea pusă de noi: Care ar fi cel mai bun mijloc de a opri bolșevismul?

El răspunde: Ocuparea Banatului de Franța exclusiv.

Noi i-am făcut remarcă că această ofertă ar fi realizabilă. Din întreaga conversație am înțeles că la Budapesta conducătorii actuali sunt pentru moment complet dezorientați. Împingând țara în brațele bolșevismului, Karoly a întreprins o lovitură de disperare, rămâne a se vedea dacă elementele ponderante vor putea relua în curând conducerea țării și aceasta natural va depinde și de măsurile pe care le va adopta Congresul de Pace. Ar fi imprudent de a întârzia să se găsească o soluție rapidă și decisivă, profitându-se de aceste momente de dezorientare.

Generalul De Lobit a vorbit cu dl Roth, care se întoarce astă seară la Budapesta, în termenii cei mai energici, însărcinându-l de a pune în gardă guvernul ungar contra oricărui act imprudent, care ar duce țara la pieire.

(ss) Ministru Fonteny

Urmare:

Am aflat că Roth a făcut o vizită guvernului sârb la Belgrad și a fost primit în audiență de către Prințul Regent, pentru a-l pune la curent cu conversațiunea avută cu noi.

Prințul persistă a considera situațiunea ca foarte critică din cauza pătrunderii bolșevismului în Europa, găsindu-și acum un drum de trecere destul de ușor prin România și Ungaria. A profitat să-mi facă următoarea aluzie: „*On aura a regretter d'avoir mis des entraves a ce qu'il put reorganiser non armées*”, asemenea că nu primește nici chiar îmbrăcămintea trimisă.

Peste puțin timp a adăugat: „*Veți voi să-mi trimiteți mai mult decât cer eu acuma, însă va fi prea târziu.*”

Prințul conjură Conferința de Pace să-și termine lucrările, cel puțin accelerând demarcarea frontierelor statelor, astfel ca fiecare să știe care-i sunt limitele definitive și în scopul ca enervarea pricinuită de prezenta nesiguranță să se termine. Atunci numai se va putea organiza în mod definitiv și eficace apărarea în contra bolșevismului.

ss. Fonteny

Cauza românească o deserveau în acest timp în Lugoj următorii: generalul Farret, Comandantul Diviziei II-a franceză, Maiorul Raymond, șeful său de Stat Major, subprefectul Isecutz²⁸ (armean de origine) și Kovacs Braun, secretar particular al generalului francez, ungar de origine, cunoscător la perfecție a 5 limbi și un foarte îndemânatic pentru a realiza afacerile oneroase ale acestui general francez.

Acest fapt a fost comunicat prin raport primului nostru ministru, care se găsea la Paris și care a făcut intervențiile necesare pentru înlăturarea generalului francez, iar ca urmare firească a evenimentelor ce au urmat, celelalte două personaje civile s-au refugiat în Ungaria.

Revenind la evenimentele petrecute în Timișoara, după prezentările de rigoare, am obținut prin colonelul Lonkevici un aparat de telegrafie Hugues pe care l-am instalat în localul Comandamentului francez, în palatul Clubului Lloyd. Prin aceasta de la început am putut transmite și primi, în modul cel mai discret, orice comunicare cu Comandantul Trupelor din Transilvania, având la dispoziție pe telegrafisții ofițeri de rezervă, Buchman Ioan și Georgescu Gh.

Biroul subsemnatului a fost format din căpitan Petrescu D. Tocineanu, șef, locot. de rezervă Bojincă, ajutor, sublt. rezervă, Lucopol Ion, aghiotant.

A doua zi după prezentarea la post, am avut norocul de a căpăta informații precise de la un ofițer secui venit la Timișoara.

Prin buletinul informativ Nr. 1 arătam următoarele:

Astăzi s-a prezentat generalului Pruneau ofițerul secui Fritsch Emil și din cauză că nimeni de aici nu știa nemțește și recurgând la mine, reproduc declarațiile lui:

Vine din Arad, fiind trimis de către căpitanul secui, comandant al gărzii albe din Arad, cu misiunea de a spune generalului Pruneau dorința de a face recrutări de voluntari în Timișoara și a-i duce în Arad pentru a-i organiza.

---

²⁸ Issekutz, subprefect al județului Caraș.

După ce i s-a făcut cunoscut că toate aceste declarații ale lui vor fi înaintate Comandamentului Francez din Belgrad, care va da aprobarea, a continuat.

Divizia de secui, care se afla în zona Ciucea, Zilah și Satmar Nemethi cuprinde 7–8000 oameni, organizați în batalioane, soldații sunt foarte disciplinați și cu moralul ridicat. Armătura Manlicher și carabina ușoară cu muniție ungurească, iar artileria, tunuri de calibru mic și mijlociu. Batalionul variază ca efectiv între 1500–2500 oameni. El este comandant de companie, are 700 soldați împărțiți în plutoane și are 6 ofițeri și 35 subofițeri.

Scopul gărzii albe: a lupta în rândurile aliaților contra bolșevismului. Acum 8 zile, când a părăsit dânsul Satmar Nemethi spre a veni la Arad, se făcuse un pact cu trupele din Zilah și Ciucea pentru a nu începe ofensiva în contra Ungariei și a lăsa pe secui să se organizeze și să formeze garda albă.

Secuii din Transilvania se învoiesc a fi sub dominație română și, fiind oameni de ordine, ei vor ca să liniștească pe bolșevicii unguri și să se îndrepte cu trupele trimise de ei în Ungaria spre Budapesta să pună ordine. În Arad ar fi 1500 unguri secui, care formează garda albă, au vechea uniformă ungurească, armele le-ar fi date de francezi și au numai o baionetă specială, în fața căreia se găsește o placă pe care e scris garda albă a secuilor și o pană mare de cocoș.

Ofițerii comandanți poartă la mâna stângă o brățară albă pe care este scris: secui comandant de... (Pluton, Companie, Batalion, Divizie).

Primesc aceeași soldă ca soldații.

Scopul lui Fritsch Emil.

- A i se permite să facă recrutări de voluntari, care să-i ducă la Arad.
- A obține de la generalul Pruneau consimțământul de a se putea organiza garda albă, care să aibă latitudinea de a forma un comandament aparte, pus însă sub ordinele directe ale Comandamentului Francez.
- Cere să poată afișa un manifest către cetățenii unguri, în care sfârșește... „și acum fiecare din noi trebuie să ajutăm după forțele noastre biata noastră patrie, sfâșiată de pretutindeni și mâncată în interior de cangrena bolșevismului”.

Cu no. 16 din 24 aprilie comunic următorul buletin:

Comunicatul Diviziei 17-a franceză pe ziua de 24, din care se vede situația trupelor române și ungare pe front, informațiile francezilor din ultimile două zile.

O dare de seamă cu privire la evenimentele petrecute în ultimile săptămâni și anume:

a) Săptămână calmă la Timișoara. Populația așteaptă rezultatul Conferinței de Pace. Se simte un curent sârbofil.

În Ungaria comuniștii nu mai sunt în prezent reprezentanții poporului, toată populația dorește noi ordine. În Timișoara ar fi sosit mai multe vagoane de hârtie albă, pentru a se imprima manifeste și afișe bolșevice.

Imprimarea s-ar face în mod clandestin, noaptea și în urmă răspândită prin centrele: Lugoj, Caransebeș și Orșova.

Doctorii Roth și Iacobi²⁹ sunt implicați în această propagandă.

Doctorul Roth se afla internat în Arad; dr. Iacobi azi este în Timișoara.

S-a descoperit un fond de 5 milioane coroane pentru acțiuni de propagandă și provocări pentru revoluție socială.

Francezii au descoperit acțiunea Roth, Iacobi, generalul Farret, comandantul sârb și siguranța franceză sunt la curent cu tot ceea ce se întâmplă și supraveghează pe agitatori.

Ca urmare, la raportul meu Nr. 9/22.IV., trimis prin domnul maior Oancea: căpitanul Fritsch a cerut să i se aprobe aplicarea următorului manifest: *„cetățeni, tot omul rezonabil, lucrător sau burghez, trebuie să fie convins că regimul bolșevic nu mai poate fi tolerat în Ungaria. Aceasta este datoria întregii clase a lucrătorilor de a lupta contra acestui flagel. Trebuie să începem lupta repede și cu toată forța. Salvarea patriei noastre depinde de noi. Nu trebuie să rămânem liniștiți înaintea triumfului nebuniei. Veniți și vă înrolați în compania gărzii albe.”*

a) De la dr. Ciobanu din localitate.

La dl Filipon, prefectul comitatului Timișoara, pus de sârbi, a fost ieri (23.IV.) o consfătuire cu privire la despăgubirile care trebuiesc date, pentru stricăciunile cauzate de revoluția de astă toamnă. S-a făcut sub efigia guvernului sârbesc.

Printre funcționarii tribunalelor și judecătorii locale circula zvonul că pe 1 mai se va declara, de către sârbi, anexarea comitatului Timișoarei la Sârbia Mare.

Pe judecători i-a provocat pentru a treia oară să depună jurământul de credință. Se crede că ei vor refuza și de astă dată.

a) Presa:

- Contele Czernin arestat la Viena de către socialiști.

- Guvernul german a răspuns guvernelor aliate și asociate că primește condițiile de pace și că vor trimite delegați la Versailles.

La 25 aprilie sunt însărcinat a cere Comandamentului francez autorizarea ca trenurile românești de aprovizionare și muniții să treacă prin gara Arad, ca un delegat român să funcționeze la Arad pe lângă comisarul francez; ca personalul din gara Arad să fie numai român.

Comandamentul francez autoriză toate dorințele noastre, afară de ultima, rămânând ca în Arad, în gară, tot personalul de serviciu să fie maghiar.

Situația în Banat se descrie în ziua de 23 aprilie prin următorul raport informativ:

În Timișoara calm. Lucrătorii trimiși delegați la Comandamentul sârb cer autorizația să facă un meting pacifist pentru muncitori. Autorizația a fost dată de

---

²⁹ Dr. Koloman Iacobi (1881, Cluj – 1954, Timișoara), studii juridice la Cluj (1899–1904), avocat, director al Casei de asigurări muncitorești din Cluj (1909–1913) și Timișoara (1913–1918), a fost numit de guvernul maghiar comite suprem al comitatului Timiș (noiembrie 1918 – martie 1919), internat de trupele franceze la Semendria (2 mai 1919 – august 1919).

Şeful Statului Major sârb, cu condiția ca să se desfășoare în cea mai mare liniște. La cel mai mic incident, cei 5 reprezentanți ai muncitorilor vor fi arestați și conduși la Semendria.

Dintr-o scrisoare primită de la siguranța franceză, Kun Bella a oferit mai multe milioane unui ungar din Timișoara, pentru a provoca mișcări comuniste în Banat. Doctorii Roth și Iacobi sunt implicați în această afacere. Ambii erau buni prieteni cu generalul Farret. Iacobi este în Timișoara de 3 zile și îndeaproape supravegheat.

Astăzi m-am prezentat din nou la Comandamentul sârbesc, generalului Gruici, comandantul trupelor din Banat și colonelului Iuricici, șeful său de Stat Major. Primirea foarte cordială. Colonelul Iuricici a dat știrea că la vest de Seghedin se află o divizie sârbească, bine echipată, cu 10.000 baionete, 45 tunuri și 2 regimente de cavalerie, gata să intervină la nevoie, pentru a coopera (sic!) împreună cu noi.

Atât generalul, cât și colonelul mi-au promis că vor face tot posibilul de a aplana toate incidentele ce ar surveni între populația civilă românească și reprezentanții armatei sârbești.

La 27 aprilie, Comandamentul sârbesc îmi comunică că a ordonat, ca în decurs de 24 de ore ofițerii de naționalitate ungară să se prezinte la Comandamentul sârbesc, intenționând să-i scrie pe un tabel, apoi să-i interneze la Semendria.

În Lugoj, în locul Diviziei II-a Colonială franceză, care se dizolvă, ia ființă un comandament administrativ cu denumirea „Cercul Lugoj”, în fruntea căruia va sta generalul francez de Tournadre.

Din informațiile căpătate de la ofițerii sârbi, precum și de la anumiți agenți reieșeau următoarele cu privire la armata sârbească:

a) S-au mobilizat 12 contingente la infanterie (1907).

b) În Banat ar fi o Divizie de Cavalerie, comandată de Colonel Lonkevici (fost atașat militar în Rusia), compusă din 3 regimente, postul de comandă în Timișoara, cu un regiment, celelalte 2 regimente, în regiunea N. a Torontalului, au o unitate și la Vârșeț și 3 regimente din Divizia Morava, cu P.C. în Timișoara, unde e și un regiment, restul ține ordine în S. Torontalului și Temeșului. Regimentul 12, care era în Timișoara, a plecat – destinație necunoscută – bănuiesc că e dirijat la N. de Seghedin, unde e în concentrare o divizie sârbească cu efectiv de 10.000 baionete, 45 tunuri și 3 regimente cavalerie – informații date de colonelul Iuricici, șef de Stat Major al Comandamentului sârbesc Banat.

Comandantul trupelor sârbești din Banat, generalul Pent Gruici, ofițer de mare valoare.

c) În ofensiva din Macedonia s-a găsit o mare cantitate de depozite și munițiuni, numărul nu este cunoscut, însă armata se îmbracă și se hrănește în mare parte din cele ce au capturat.

d) Au granate franceze (la fel cu noi) și un mic număr de grenade germane (cu coadă), însă le întrebuițează după ce soldații au făcut școală cu ele.

e) Dezertori ar fi în număr foarte restrâns.

f) Solda gradelor inferioare mică: un sergent primeşte pe zi, în afară de hrană, numai 1 coroană.

g) Un regiment cu 3-4 batalioane a 3 companii infanterie și o companie mitraliere a 6 piese – armătura la inf. arma Löebel.

În 29 aprilie s-a dat în sala de serbare a hotelului Kronprintz un concert românesc, urmat de dans, aranjat de Societatea Corală din Timișoara.

Au luat parte, pe lângă numeroși ofițeri francezi și sârbi și generalul Pruneau, generalul Gruici, colonelul Lonkevici și Iuricici.

Protopopul român l-am așezat în centru, având pe generalul francez în dreapta și pe cel sârb în stânga.

Din buletinul de informații din ziua de 30 IV.

Manifestația care fusese aprobată, în principiu, pentru ziua de mâine, 1 mai, s-a interzis de către Comandamentul sârb. S-au luat măsuri pentru a nu se putea produce nicio turburare, instalându-se mitraliere și unități de trupe în diferite puncte ale orașului.

Funcționarii Căilor Ferate sunt constrânși a renunța la greva propusă. Se crede că trenurile vor merge mâine regulat în întregul Banat.

Ofensiva română mărește din ce în ce simpatiile populației pentru români.

Ziare:

a) La 20 IV. s-a proclamat unirea Muntenegrului cu sârbii, croații și slovenii.

b) Din „Neue Freie Presse” din Paris a delegațiunei italiene ar putea aduce pe Italia în starea de a semna o pace separată cu inamicii săi.

c) Trupele poloneze, comandate de generalul Pilsudski, intrate în Viena de duminică Paștelor, s-au îndreptat spre Minsk. Bolșevicii sunt respinși spre răsărit; scopul – a dezrobi ținuturile pentru a putea apoi face plebiscit.

În ziua de 1 mai sosește la Timișoara misiunea ziariștilor interaliați, conduși de dl dr. Moroianu.

Aceștia, în trecere spre Arad, au avut întrevederi cu generalul Goudrencourt și cu reprezentanții români, unguri, șvabi și sârbi.

Mențin încă frumoase impresii de la manifestația de simpatie făcută de românii arădeni, fapt comunicat chiar la gară, unde am fost primiți de un mare număr de români din Timișoara. În după amiaza zilei și în locuința domnului dr. Ciobanu s-a discutat, împreună cu reprezentanții presei, situația adevărată din Timișoara și părțile centrale ale Banatului, dându-ne toate informațiile necesare, precum și arătând marea nemulțumire ce o provoacă prezența sârbilor în întreg Banatul. Ei pleacă spre Reșița și mi-au promis că vor studia în detaliu și situația din județul Torontal.

Ziua de 1 mai calmă, nu s-a produs niciun accident din cauza măsurilor energice luate de sârbi. Tramvaiele n-au circulat, restaurantele, magazinele au fost închise toată ziua.

Din buletinul de informațiuni în ziua de 2 mai.

a) Partidele politice se grupează pentru a face să renască sentimentul ungar național și urmăresc a forma în Banat un centru de ordine și disciplină, de unde în urmă să alimenteze mișcarea bolșevică.

b) Prețul alimentelor și diferitelor articole sunt în urcare.

c) De la o persoană demnă de toată încrederea, sosită în 29 din Budapesta, unde a stat 2 săptămâni, am următoare informațiuni:

În Budapesta calm, străzile pline de lume, magazinele majoritatea închise din cauza lipsei de mărfuri. Teatrele funcționează regulat și toate 6 sunt pline. Bolșevismul pierde din aderenți, cei rămași încearcă să-l menție prin teroare.

Armata roșie ar conta cam pe 100.000, recrutările merg greu. Formarea armatei voluntare a dat rezultate slabe, având în vedere principiul comunist al conservării de sine.

Trupa nedisciplinată, rău îmbrăcată și echipată. În prezent se forțează tinerii să se înroleze, amenințându-i că le vor suprima cartelele de hrană. Acest regim dacă prin constrângere ar furniza militari, apoi cu siguranță că nu va da soldați.

Ofițerii sunt obligați sub amenințare de moarte să se înroleze. La sate, târguri, antibolșevicii se opun la rechiziții.

Locuitorii Budapestei gândesc cu bucurie la perspectiva intrării trupelor liberatoare, promit a-i primi cu arcuri de triumf – ar prefera să fie trupe franceze. Sunt la curent cu ofensiva română și ne consideră o armată de capitaliști și boieri, cu interes de a stârpi bolșevismul.

Proletarii cred că trupele trimise întru ajutor vor opri pe români la Tisa.

În Budapesta nu sunt fortificații, în oraș ca în împrejurimi nu e cavalerie. Un important depozit de muniții a sărit în aer, sâmbăta trecută.

d) Ziariștii interaliați au fost primiți ieri de către generalul Pruneau, a cărui atitudine a fost complet pentru cauza noastră în Banat. La această întrevedere am asistat. Seara a urmat o masă comună, dată de către românii timișoreni în onoarea corespondenților, la care au vorbit dr. Moroianu și subsemnatul și a răspuns corespondentul francez, închinând pentru M.S. Regele.

În 6 mai înainte următoarea dare de seamă asupra evenimentelor petrecute în decursul săptămânii.

a) Săptămână relativ calmă, mișcările de la Reșița au fost imediat astâmpărate. Ziua de 1 mai, calmă, atât în Timișoara, cât și în zona ocupată de sârbi. Trenurile au mers regulat, viața industrială complet întreruptă pentru acea zi. În Lugoj a fost o mare întrunire socialistă la care au asistat peste 1000 de persoane, fiecare breaslă s-a prezentat cu steaguri și inscripții roșii, în care se proslăveau socialismul, comunismul și internaționala.

b) Sârbii încearcă să-și atragă simpatiile populației, însă nu se dau la o parte când este vorba de a anihila activitatea persoanelor de o altă naționalitate și care ar putea influența opinia publică în defavoarea lor. Ungurii, în ultimul timp, par a fi căzuți în marea deziluzie cu privire la idealul lor național.

Românii, inteligenţa şi ţăranii, sunt foarte conştienţi de dreptul lor asupra pământului bănăţean şi anihilează cu mult tact şi chibzuială pornirile foştilor şi actualilor stăpânitori.

Francezii încearcă a face pe neutrii, însă nedepunând prea mult interes pentru a trata chestiunile de fond, nicio naţiune nu e mulţumită cu ei, în regiunile în care ei administrează.

Pot sublinia însă că asentimentul general şi opinia tuturor naţionalităţilor se găseşte în prezent îndreptate spre noi.

c) Comandantul Diviziei 17-a franceză părăseşte în 8 mai Timișoara, instalându-se în mod provizoriu la Mocrin (la vest de Chichinda Mare).

Va rămâne un batalion din Regimentul 53 la Mehadia, un batalion la Arad, care împreună cu un grup de artilerie şi pioneri sunt puse sub comanda generalului Tournadre, cu reședința în Lugoj și cu titulatura de Comanda administrativă din Banat (zona ocupată de francezi).

d) Domnul dr. Ciobanu, unul dintre fruntașii de aici, îmi dă următoarele date concrete asupra maltratărilor mai proaspete ale țăranilor din jurul Timișoarei.

În ziua de 1 mai au venit din satul Dragșina (Cercul Buziaș) trei gradați sârbi, au chemat la primărie pe Petru Cozoc, nr. casei 113, l-au bătut cu un bici peste obraz și l-au lovit cu patul armei, până a căzut leșinat. Mi-a prezentat un certificat medical eliberat de dr. Weiss Feodor. Motivul: a lăsat caii să pășuneze pe izlazul comunal.

În comuna Chevereșul Mare au bătut și arestat următorii locuitori care n-au vrut să plătească dările impuse de sârbi, declarând că vor să aștepte rezultatul Conferinței de Pace: George Preleci, nr. casei 20, Nicolae Voina, nr. casei 65, Trefic Bărbos, nr. 112, Ioan Damian, nr. 92, Nicolae Rosin, nr. 124, Nicolae Florea, nr. 353, Ioan Blidariu, nr. 331, Ioan Ghercea, nr. 112, Trifon Roșu, nr. 157, Petru Iovănescu, nr. 168, Iosef Mizaș, nr. 189, Pavel Ghercea, nr. 215, Nicolae Bărbos, nr. 82 și Nicolae Ionescu, nr. 39.

Locuitorii au fugit de spaimă prin poduri și stau ascunși (am intervenit la Comandamentul Sârb, promițându-mi că se vor lua măsuri de îndreptare).

În ziua de 4 mai s-au mai arestat încă 19 locuitori, care, legați de mâini, au fost internați în Timișoara.

La intervenția ce s-a făcut pentru aceștia din urmă, mi s-a arătat că localitățile din jurul Buziașului s-au încorporat la Timișoara și că aparținând Serbiei, acești oameni se vor judeca după legile sârbești.

În toate comunele ocupate de sârbi s-a introdus jandarmerie sârbească, iar în biserică preoții au primit ordin să pomenească pe regele Petru.

e) Știrea despre plecarea generalului Berthelot din România a produs un regret unanim și, la aflarea vestei, nenumărate comune au trimis telegrame de omagii. Garantez numai de acelea transmise prin mine, direct la București, restul care au fost predate la oficiul civil, probabil că vor fi nimicite.

f) La Lugoj s-au pregătit o mulțime de lucruri de mână cu motive românești, care se vor oferi comandantului în trecerea sa spre Paris. Plecarea comandantului francez din Timișoara produce o adevărată panică printre populația românească, care vede începutul unei ere de dominație sârbească. Așteaptă cu încredere sosirea armatei române, pentru care au cea mai mare admirație, pentru disciplina și eroismul trupelor noastre în ultimile lupte avute cu ungurii.

În 9 mai trece prin Timișoara generalul Berthelot. Pe peronul gării se afla o mulțime imensă de români, care i-au oferit nenumărate cadouri, în special covoare și țesături românești. Am salutat pe generalul francez în numele românilor din Banat, la care mi-a răspuns că în curând se apropie ziua mare pentru toți românii, când toți vor putea juca hora României pe fruntariile visate de fiecare. Răspunsul a provocat un delir neînchipuit printre toți asistenții.

Ziua de 10 mai este serbată în mod excepțional de către toți românii. La biserica românească protopopul a servit un tedeum și a ținut o însuflețită vorbire în biserică. Nu a fost nicio manifestație pe stradă, din cauza sârbilor.

La Lugoj orașul a fost complet pavoazat cu steaguri tricolore. Este prima dată când pe edificiile acestui oraș au fluturat culorile naționale.

În ziua de 10 mai, împreună cu domnul maior Dumitriu Haralambie, atașat la Belgrad pe lângă armata franceză, am văzut pe fruntașii români din localitate: dr. Ciobanu, dr. Adam, dr. Cosma, protopopul Oprea, cu care s-a discutat situația actuală din Banat și eventuala organizare administrativă care ar urma (*sic!*) în urma sosirii armatei românești în părțile Lugojului și ale Timișoarei deocamdată.

Sârbii continuă recrutări în zona ocupată de ei în Banat, iar în județul Timiș se face o mare propagandă sârbofilă printre șvabi.

Am luat contact cu dr. Muth, conducătorul șvabilor, care mi-a declarat că în prezent este devotat ideii care convine tuturor șvabilor, aceea de a rămâne cu toți uniți aceleași țări (întregirea teritorială a Banatului). Este un mare progres, întrucât acest personaj, mai înainte, nu credea în posibilitatea de mărire a României și chiar evita să ia legătura cu mine.

El mi-a comunicat că este convins că sârbii vor evacua în curând Timișoara și aceasta bazat pe faptul că în prezent ei ridică și transportă până și mobilele din diferite instituții ale fostului stat ungar.

La 13 mai raportez Comandantului, că sârbii au început transportarea instalațiilor la poșta centrală din Timișoara și au început inventariile de la Curtea de Apel, tribunal și judecătorie, în vederea mutării lor în teritoriul sârbesc.

Domnul dr. Ciobanu, fruntaș român din localitate în consiliul național, m-a informat că moara din satul Kis-Becskekerek³⁰ (lângă Timișoara) dispune de o cantitate de 20 vagoane făină, calitate cea mai bună, grâu și porumb, pe care le-ar punea imediat la dispoziția armatei române. Știind ce nevoie de făină este la noi, am mers

---

³⁰ Becicherecul Mic.

împreună cu domnia sa la prefectura sârbească și la generalul Lonkevici, care a aprobat acest transport, în schimbul unei cantități egale de cărbuni, petrol și țiței.

La 14 mai sunt primit în Mocrin de către generalul De Lobit, Comandantul Armatei franceze din Ungaria și generalul De Charpy, Comandantul Diviziei 67 franceze din Seghedin, la care a luat parte și Generalul Pruneau, cerându-mi să le expun situația armatei române de pe frontul de Vest.

Generalul De Lobit mi-a arătat că lângă Măcău a trecut în revistă o unitate românească și și-a exprimat toată admirația pentru modul desăvârșit cum s-a prezentat și se consideră fericit de a fi avut ocazia să ia contact cu câțiva ostași din brava armată română.

Vizita acestor generali la Comandamentul Diviziei a 17-a Colonială ar avea ca scop un schimb de vederi între comandanții marilor unități franceze.

Din informațiuni sigure, la Budapesta au început greve: populația suferă de foame. Bela Kun exercita puterea prin teroare, disciplina în garda roșie descrește cu toate măsurile severe ce se iau. La Czegled, 50 de soldați ar fi refuzat să se supună ordinelor, au fost judecați imediat și executați.

La Seghedin, Tisa amenință să inunde orașul.

În 16 mai, aflu dintr-o conversație cu generalul Pruneau.

a) Generalul Berthelot, în trecerea sa spre Paris, a spus generalului Charpy (fostul șef de Stat Major) că cele trei divizii franceze din România vor fi retrase în curând, deoarece guvernul român nu le mai găsește necesare, întrucât e destul de stăpân pe situație și sigur în armata națională.

b) Clemenceau este contra unui amestec în chestiunile interioare ungare, el ar fi influențat oprirea înaintării aliaților.

c) Generalul arată mare atașament pentru cauza românească.

În 20 mai trimit următoarele informațiuni:

Din Timișoara s-a terminat cu transportul băncilor, poștei, tribunalului, Școalei Agronomice, precum și mobilierul de la mai multe școli și e în curs cu ridicarea atelierului de C.F. și a materialului ruland.

În mai multe sate, ca: Obeba³¹ și Kubekhaza, s-a renunțat de către sârbi la recrutări și chemări de contingente mai vechi.

În satele din Torontal și o parte din Timiș jandarmii se poartă foarte brutal cu populația românească, exemplu: în Satchinez (20 km. N.V. de Timișoara), sub influența preotului sârb, jandarmii brutalizează pe locuitorii care poartă tricolorul românesc și care exprimă cele mai mici sentimente românești.

Sârbii sunt mai severi cu privire la limbă decât ungurii și au impus în școli istoria și limba sârbească de 3 ori pe săptămână. S-a oprit portul cocardelor tricolore aliate. S-a introdus pedeapsa de 25 lovituri, care revolta chiar și populația sârbească, pentru moment entuziasmată.

---

³¹ Beba Veche.

De la un soldat sârb de origine română (Valea Timocului), românii din această regiune și care fac parte din armata sârbească sunt foarte mult supravegheați.

23 mai: Sârbii continuă și despuierea orașului Timișoara, în prezent au început ridicarea mobilierului din spitale și medicamentele din farmacii.

Ajutorul meu, locotenent Bojincă, mergând pe stradă, în fața localului unde se afla Biroul Misiunii Române, a fost acostat de către un soldat sârb, care l-a apostrofat, zicându-i înjurii și la adresa armatei noastre. Am făcut aceasta cunoscut comandantului francez și sârb, care au luat măsuri ca asemenea fapte să nu se mai repete.

Informatorii veniți din Ungaria arată pe lângă dizolvarea diferitelor unități, dar și faptul că trupele ungare sunt cu moralul ridicat, însă foarte nemulțumiți cu privire la hrană. Populația duce mare lipsă de alimente și așteaptă cu bucurie o eventuală sosire a aliaților.

Doctor Victor Desnay din Timișoara, profesor și membru în societatea de arte și istorie a Ungariei de Sud³², s-a prezentat la mine, rugându-mă să intervin pe lângă Comandamentul francez pentru a lua măsuri să oprească pe sârbi să ridice conținutul secțiunilor de muzee. Am intervenit pe lângă generalii francezi, care au dispus oprirea acestei dispunerii prin siguranța franceză.

25 mai: Cursul coroanei se fixează la 450 coroane egal 100 franci și 300 coroane egal 100 dinari, 200 coroane egal 100 lei.

În urma intervențiilor pe lângă Comandantul francez, s-au trimis instrucțiuni generalului Tournadre, care a înlocuit de urgență în Banatul de Est autoritățile ungurești prin cele locale. Ducându-mă la Lugoj și luând legătura cu fruntașii români localnici, am propus ca prefect de Caraș Severin pe dr. George Dobrin, iar subprefect pe domnul Ioan Băltescu, care până atunci fusese primar, iar ca primar pe dl Harambașa.

De la generalul Pruneau capăt următoarea părere. Pentru a evita ciocniri inevitabile cu urmări dureroase pentru toți, domnia sa vede necesitatea ca Divizia a 17-a franceză să ocupe cu unitățile ei întreg Banatul, prin aceasta să oblige pe sârbi să evacueze partea din Banat care urma să revină României și în urmă să protejeze treptat la înlocuirea administrației maghiare sau sârbe prin aceea românească, numai după ce o întâlnire cu sârbii ar fi exclus românii să ia definitiv imperiu. Mi-a comunicat că, în acest sens domnia sa a raportat la Constantinopol domnului general Franchet d'Espèrey.

Un incident regretabil pentru francezi s-a întâmplat la Arad, unde la intrarea în oraș a d-lui lt. colonel Vasilescu Cristea, împreună cu o mică trupă, autoritățile franceze s-au opus.

S-au dat din nou instrucțiuni ofițerilor francezi să procedeze în asemenea cazuri cu multă diplomatie spre a evita orice fel de incident.

³² Este autorul lucrării Déznai Viktor, *A városi muzeu mok es a temesvári muzeum*, Timișoara, 1914, 35 p.

28 mai: de la Serviciul de Siguranță francez din Timișoara.

Toate partidele așteaptă cu îngrijorare rezultatul Conferinței de pace, dându-și seama că Banatul în niciun caz nu va mai rămâne unguresc.

O întrunire a Consiliului General al Municipiului, ținut duminică, 25 mai, s-a luat ca propunere, ca noua formație a consiliului să fie compusă din 25% șvabi, 25% români, iar restul sârbi. Aceasta din cauză că partidul unguresc vede în politica sârbă o tendință de a se uni cu ei pentru a forma majoritatea. Șvabii sunt împărțiți în două partide: Partidul Pangermanist (Saxon), care dorește alipirea cu România, în speranța că le vor acorda o autonomie completă, celălalt partid, al dr. Muth, în ultimul timp înclină spre sârbi.

Luând în considerare declarațiile acestui domn făcute mie în 12 mai, se poate vedea cum oscilează părerile politice.

Toți funcționarii orașului: poliția, finanțe, căi ferate etc., au fost avizați de prefect ca să înceteze a mai face o politică socialistă, căci în caz contrar vor fi revocați.

Lucrătorii au reușit să obțină o mărire de salar de 30%. Șefii partidului socialist țin adunări secrete în fiecare săptămână.

Partidul român se ocupă cu viitoarea administrație românească pentru a organiza și în toate cercurile intelectuale din oraș nu se vorbește decât de sosirea armatei române.

Sârbii continuă cu ridicarea mobilelor de orice gen și cu transportarea lor la Belgrad. În ultimul timp s-a ridicat serviciul greutăților și măsurătorilor.

Autoritățile sârbești recrutează toți supușii slavi între 24–25 ani, care locuiesc în Timișoara, trimițându-i spre Kikinda. La 24 mai Comandamentul armatei sârbe din Timișoara a semnalat Comandamentului francez că materialul și pansamentul și instrumente din laboratorul spitalului civil din Timișoara au fost luate în primire de către sârbi.

Asta înseamnă că vor să-l treacă în Serbia.

Prin ordinul Nr. 6597 se dispune de către Comandamentul Trupelor din Transilvania că (*sic!*), cu începere de la 1 iunie, orice persoană care trece din Banat în Transilvania să aibă și viza unuia din ofițerii români în legătură.

În Timișoara, cu începere de la 20 mai, rămâne comandant al Diviziei de Cavalerie Morava generalul Lonkevici, restul au plecat spre Essek, în Croația.

Comandamentul armatei franceze din Ungaria își va muta zilele acestea postul de comandă la Kikinda Mare. Cauza, numeroase incidente între ofițerii sârbi și francezi.

Un ofițer sârb din statul Major al Diviziei de Cavalerie mi-a comunicat că s-ar fi primit ordin ca trupele sârbești din Timișoara să fie gata de plecare cu începere din 5 iunie.

La această veste, generalul Pruneau și-a exprimat dorința ca să i se comunice intrarea trupelor românești în Timișoara pentru a lua parte și el.

Din darea de seamă cu informații asupra evenimentelor petrecute în decursul de la 31 mai la 4 iunie în orașul Timișoara.

a) Ieri noaptea, la orele 2 a sosit un transport de 750 recruți sârbi peste 20 ani, erau îmbrăcați, fără arme, conduși de câțiva ofițeri și soldați armați.

Până în prezent au mai sosit, nopțile trecute, aproximativ 2500 de recruți. Cred că sunt echipați din depozitele de aci și apoi trimiși diferitelor unități din Banat.

După o știre insuficient de controlată, sârbii ar fi început cu lucrări de întărire la Temeșghermat³³ (13 km. N-E de Timișoara și în apropierea orașului).

b) Contingentele mai bătrâne de 35 ani, care fuseseră demobilizate au primit ordin să se prezinte din nou la corpuri.

c) Ofițerii unguri din regiunea Timișoarei, internați la Pojarovatz³⁴, au fost eliberați sub condițiunea de a se înscrie la Seghedin în garda albă ungurească.

Printre aceștia este și un român Vasile Lazăr, ofițer activ care a declarat că se va înscrie și el în armata ungară.

d) Tournadre a fost înlocuit la Lugoj prin colonelul Betrix. Generalul a primit ordin să se ducă la Arad.

e) Isprăvind cu mutarea averii fostului stat ungar, în prezent sârbii încep rechiziționarea averilor societăților private.

La 3 iunie, un ofițer sârb s-a prezentat la fabrica de bomboane „Kandia” și, în numele Ministerului sârbesc, a cerut inventariile fabricii și ale casei. La fel a procedat și la fabrica de încălțăminte „Turul”.

S-a început demontarea atelierelor de cale ferată.

Directorii de bancă au fost convocați de prefectul Filipon, impunându-le să subscrie la un împrumut iugoslav. Majoritatea populației aștepta cu mare bucurie sosirea armatei române.

f) Sârbii au vrut să provoace la Timișoara un plebiscit, care nu a succes din cauza frunțașilor unguri și șvabi, care s-au opus din răspuțeri, înțelegând a se face un plebiscit în tot Banatul.

În 8 iunie generalul Pruneau este numit șef al misiunii militare franceze la Belgrad, iar ca înlocuitor la comanda Diviziei 17-a, generalul Goubot.

Din informațiile trimise în 9 iunie:

a) Sârbii continuă a transporta materiale, mobile, instrumente de precizie, articole de îmbrăcăminte și încălțăminte din Timișoara. Din toate partidele se aud plângeri.

Activitatea industrială și comercială e amenințată să fie întreruptă. Autoritățile sârbe, dorind transportarea instalațiilor de radiografie din spitalul local, în valoare de câteva sute de mii de coroane, au însărcinat cu ridicarea acestora pe specialiști care au refuzat.

³³ Giarmata.

³⁴ Požarevac.

Din cauza grabei ce o depun sârbii, Comandamentul militar a trimis un ofiţer şi 50 soldaţi, care au ridicat în întregime instrumentele de precizie, dar din cauza modului cum au fost mutate s-au stricat, nerămânând decât materialul brut.

10 iunie: Din presa italiană: Ziarul „Mesagero”, din 29 mai, cuprinde un articol „*Vechea şi noua Românie*”, scris de un corespondent, care a făcut un voiaj în România în scopul de a culege informaţiuni politice.

Articolul în rezumat:

Populaţia Banatului, foarte iritată de zvonurile care circulă că ar fi atribuită Serbiei. Mulţi fruntaşi români bănăţeni prevăd şi doresc războiul cu Iugoslavia.

Correspondentul arată că Banatul formează un tot geografic şi economic, care nu poate fi împărţit şi termină cu observaţiunea că ar fi o greşeală ca să strice armonia viitoare a Europei Centrale, pentru a satisface Iugoslavia, care nu are sorţi de vitalitate.

Printr-un raport înaintat Comandamentului de la Sibiu, arăt cazul regretabil întâmplat la Jimbolia, unde 5 ofiţeri români, din care unul ofiţer superior, maiorul Moscu Teodor, au fost arestaţi în Comenduirea sârbească din Timişoara, aduşi sub escortă de soldaţii sârbi.

De asemenea am arătat şi încă 6 cazuri de incidente între sârbi şi militari români, care erau în trecere prin teritoriul ocupat vremelnic de sârbi. Comunicând şi generalului sârb aceste cazuri, domnia sa, cu toată bunavoinţa arătată până în prezent, mi-a destăinuit că o oarecare nemulţumire ar avea şi din următoarele fapte:

a) Biroul cu ofiţerii români din Timişoara ar trebui să fie acreditat pe lângă autorităţile sârbeşti, deoarece nu a rămas în oraş niciun fel de comandament francez.

b) Existenţa în acest birou a unui aparat Hugues şi telefon direct cu Sibiul jenează foarte mult Comandamentul sârbesc.

c) Având în vedere spiritele agitate din zona Banatului, ocupată de ei, roagă să se îpuţineze la minimum numărul ofiţerilor români care ar veni în uniformă.

I-am arătat imediat autoritatea generalului Gruici (fost Comandant al armatei sârbeşti din Banat) pentru funcţionarea Biroului şi a aparatului cu telegrafie.

În 13 iunie, Comandantul Diviziei a 17-a Franceze îşi mută postul de comandă de la Mocrin la Torokaniţa (pe Tisa), 15 km la sud de Seghedin.

În Timişoara, în după-amiaza de 14 iunie şi în faţa Comandamentului sârbesc s-au strâns 1200 de lucrători ai fabricii de încălţăminte Turul, manifestând contra ridicărei maşinilor de către sârbi.

În 21 iunie a sosit la Kikinda Mare prinţul regent Alexandru al Serbiei, pentru a face o vizită de curtoazie Comandamentului francez. La aceste solemnităţi am fost invitat să iau parte.

În noaptea de 20 iunie, pe când eu eram la Kikinda Mare, locotenentul Bojincă, rămas în Timişoara, dă următoarea telegramă Comandamentului Jandarmilor din

Lugoj: „1200 sârbi direcția spre Topolovăț și Bega, 22 mitraliere și 4 tunuri. Populația necăjită aici (Timișoara) că n-are electricitate, apă, iar trenurile nu mai merg.”

La aceasta maiorul Pop, raportând imediat cazul Comandantului francez, trimite și o telegramă la Marele Cartier General din București.

Însărcinat de Cartierul General să anchetez cazul, am constatat următoarele:

Cauza acestui incident provine din faptul că, în ajun, la Coștei (10 km. nord Lugoj) s-au închis stăvilarele care duc apa Timișului în albia râului Bega, care trece prin Timișoara și pune în mișcare majoritatea din turbinele fabricilor și uzinelor din acea localitate.

Prin scăderea apei, toate șlepurile încărcate cu diferite obiecte și materiale, pe care sârbii le duceau spre Tisa și Belgrad, s-au împotmolit; deasemenea electricitatea, morile, uzinele etc. nemaifuncționând, orașul a rămas în complet întuneric, fără tramvaie, fapt care a enervat pe sârbi și l-a făcut pe locotenentul Bojincă să creadă o informație ca cea dată la Lugoj, fără a o controla.

Sârbii nu trimeseseră absolut nicio trupă spre linia de demarcare.

2 iulie: Din darea de seamă asupra situațiunei din Timișoara, din ultimul timp:

a) Situația politică:

Sârbii, din cauza atitudinii lor din ultimul timp, au pierdut toate simpatiile populației, rămânând pentru ei numai persoanele plătite sau interesate.

Pentru a se înceta greva de la căile ferate s-au adus funcționari din Belgrad.

Motivul grevei: parte, din cauză că nu mai primeau salariile de la 15 mai și parte din cauza că s-a observat că sârbii trimiteau locomotive și material rulant spre Belgrad. Oficial s-au trimis peste Dunăre 2 locomotive, în fond sunt mult mai multe. Cifra greviștilor – 600 angajați. Printre țărani și lucrătorii agricoli se observă mare enervare, datorită zvonurilor ce circulă, că sârbii vor rechiziționa recolta din Banat și o vor trimite în Serbia.

La 27 iunie generalul Franchet d’Espèrey a vizitat Timișoara.

b) Presa locală:

Nu vibrează unison. Toate articolele conțin polemici. Jurnalul „Sloga” (româno-fon), schimbă articolele puțin curtenitoare cu „Schwabische presse”. Celelalte jurnale sunt contra lui „Deutsche Wacht”, pe care îl acuză că ar fi scris că Banatul nu poate fi decât al șvabilor cinstiți, care vor trăi în deplină armonie cu sârbii onești.

c) Situația economică:

Aproape aceeași. Țăranii au mai scumpit prețurile alimentelor. Guvernul sârb ar fi ordonat să nu se mai plătească salariile funcționarilor statului cu începere de la 1 iulie. Cărbuni lipsesc aproape complet și în curând se va restrânge circulația tramvaielor și se va reduce curentul electric.

Circulă versiunea: sârbii intenționează demontarea mașinilor de la școala de mișcare din Timișoara.

În decursul de la 16–22 iunie au fost trimise spre Serbia mai mult de 300 vagoane încărcate.

La 4 iulie: Raportez următoarele:

Telefoanele din casele private și caii ce aparțineau orașului Timișoara au fost ridicați de o comisie trimisă din ordinul Guvernului sârb. Aparatele au fost destinate Ministerelor din Belgrad.

Comercianții au trimis delegați Comandamentului sârb local propunând răscumpărarea telefoanelor. Ei au adăugat că (*sic!*) cu banii oferiți guvernului sârb ar putea oferi telefoane bune și noi din Paris și Londra. S-a intervenit în acest sens la Belgrad, de unde s-a răspuns că guvernul consimte a lăsa aparatele absolut necesare în condițiunile arătate mai sus pentru birourile de presă, avocați și bănci.

O delegație din industriași și comercianți prezentați la Belgrad, pentru a protesta contra prădării Timișoarei, au primit asigurări că se va suspenda orice ridicare (câteva zile mai târziu, la 21 iunie s-au expedit 4 vagoane de încălțăminte în valoare de 2 milioane coroane și vagoane mărfuri).

Populația este din ce în ce mai nemulțumită de purtarea sârbilor care consideră acum ca pradă de război și interiorul caselor private. Exemplu: la 25 iunie au intrat militari sârbi în locuința colonelului Seerhers și au inventariat tot mobilierul și argintăria. În prezent populația e lipsită de apă, de mijloace de comunicație, de telefon, de mărfuri, de încălțăminte și supuși la o scumpire de trai considerabilă, precum și amenințați de o grevă generală.

În 5 iulie, orele 12, s-a prezentat la Biroul Român un colonel sârb, cu ordin de a ridica aparatul Hugues. La protestele energice și la intervenția telefonică la Belgrad, acest aparat cu telegrafie atât de necesar a fost lăsat mai departe să funcționeze pentru noi.

La 19 iulie: ca urmare a protestului generalului De Lobit, în numele Ententei făcute la Belgrad, contra rechizițiilor pe care sârbii le fac și continuă a le face în regiunea care e atribuită României, voievodul Mikici a răspuns că (*sic!*) cu începere de astăzi, 19 iulie orele 12, s-a dat ordin a se înceta orice rechiziție din partea sârbilor pe acest teritoriu.

În seara de 20 iulie se dau ordine la toate unitățile franceze să întărească supravegherea pe front și a menține în orișice caz pozițiile ocupate în prezent: pentru Divizia 76-a franceză, care se află în legătură cu armata română, se ordonă a menține legătura cea mai strânsă, ajutând-o cu focuri și întrebuințând toată aviația pentru recunoașteri. În această zi începe acțiunea contra armatelor românești din partea ungarilor, la care urmează luptele și marșurile armatei noastre contra Budapestei.

La 23 iulie raportez următoarele informații din sursă sigură.

Din Timișoara s-au ridicat și transportat următoarele:

La 12 iulie spre Becikerek: 3 vagoane cu materiale căi ferate, un tren special spre Vârșet cu 13 vagoane boi, cai și porci, 15 vagoane cu automobile, camioane, mașini agricole și trăsuri, 13 vagoane cu material de căi ferate.

La 15 iulie spre Baziaș: 10 vagoane trăsuri regimentare ungurești, 5 vagoane mobile, 2 vagoane cai.

La 16 iulie spre Baziaș: 2 vagoane mobile, 1 vagon cai, 2 vagoane tuburi metal, 3 vagoane mașini și 2 vagoane închise și plumbuite.

La 17 iulie un tren special spre Vârșet (36 vagoane), cu lemne, scânduri, mobile, lenjerie și paturi de spital.

La 18 iulie un tren special spre Becikerek, cu 2 vagoane mobile, 3 vagoane mașini agricole, restul vagoane plumbuite.

Afară de aceasta s-au transportat spre Becikerek multe materiale în șlepuri pe canalul Bega.

În 25 iulie a trecut prin Maghiarkanitza³⁵ prințul regent sârb, fiind salutat de ofițerii statului major al Diviziei a 17-a franceze.

Alteța Sa Regală m-a întrebat asupra situațiunii pe frontul nostru, arătându-se foarte satisfăcut de rezultatul obținut.

Urmează informațiuni de ordin pur militar, cu privire la organizarea, intențiunile și acțiunile unităților din armata ungurească.

În 4 august postul francez interpretează o telegramă semnată de Lt. colonel Nicolau, în care anunța intrarea trupelor române în Budapesta, în 4 august orele 16,30.

Generalul Goubeau, Comandantul Diviziei 17-a Colonială franceze în timpul mesei de astăzi, când s-au sărbătorit succesele armatei noastre și intrarea în Budapesta, m-a însărcinat a transmite domnului general Prezan și domnului general Mărdărescu, Comandantul Trupelor din Transilvania admirația și bucuria sinceră pe care o simte domnia sa, precum și toți ofițerii diviziei sale, pentru succesele repurtate de armata română, care aduce un așa de folositor ajutor aliaților, înlocuind pregătirea păcei, înlăturând bolșevismul și întărind prestigiul țarei, asigurându-i un viitor stăluțit.

Lt. colonel P. TOCINEANU

Comand. Reg. 12 Vânători de Munte

CAPITOLUL III.

Publicăm în întregime articolul scris și semnat de cătră dr. Gaspar Muth în ziarul «Schwäbische Volkspresse», nr. 26, apărut la 21 martie 1919 sub redacția dr. Francisc Kräuter,³⁶ actualul deputat al șvabilor în parlamentul României Mari.

³⁵ Kanisa Maghiară.

³⁶ Francisc Kräuter (1885 Buziaș – 1969, Freiburg), studii superioare de germanistică și franceză la Budapesta, Berlin, Paris, professor la Budapesta (1908–1914), deputat în parlamentul României, membru al consiliului școlar diecezan catolic.

Jos cu masca

Eu (dr. Gaspar Muth) afirm și dovedesc că propaganda românească a început în Banat.

Există o propagandă fățișă și una subversivă, o propagandă directă și una indirectă. Înainte de câteva săptămâni, prin persoana d-lui Rudolf Brandsch, s-a încercat la noi, șvabii începerea propagandei fățișe. Brandsch, după ce fusese călătorit cu tren separat la București și a depus acolo jurământul de credință, a apărut pe neașteptate la Timișoara și a bătut la ușa noastră. A vrut să se justifice!

A justifica...? El, care deja prin mai multe articole s-a dat drept cetățean român și care la sfârșitul articolelor sale, întotdeauna a lăsat să trăiască patria sa nouă, el nu trebuie să se justifice.... Nu, el a vrut să ne prindă cu momeală pentru România.

În consecință, Consiliul Național Șvăbesc n-a pertractat cu Brandsch, ci a condamnat și a dezaprobat atitudinea sa pentru România (romanofilă).

Brandsch a recurs atunci la tactica propagandei indirecte, subversive (criminale). În Lugoj și în Caransebeș a bătut de asemenea la ușă. Acolo a găsit câțiva agenți, câteva fițuici săptămânale, care s-au putut câștiga ușor propagandei românești.

Deja primul articol de fond al acestor foi săptămânale constituie o propagandă românească mascată. Se cere germanilor să se lapede de patria lor veche, Ungaria și se învinuiește Consiliul Național Șvăbesc că își bate joc de interesele germanilor. Probabil, pentru că nu se orientează după Brandsch, recte României.

Așadar, aceasta reiese din rețeaua de minciuni a gazetelor lui Brandsch din Lugoj și Caransebeș. Numai orbul nu o vede... Mijloacele de propagandă românești ies la iveală. N-a mers direct și acum se încearcă indirect...

Înainte de toate trebuie înstrăinat poporul de conducătorul lui, Consiliul Șvăbesc. O spărtură trebuie bătută undeva pentru a infiltra otrava propagandei românești. Cuvântul de ordine este a dărâma poporul șvăbesc și a-l înstrăina patriei maghiare. Celelalte apoi vin de la sine. Așa cugetă acești Judași (trădători)! *Deci jos cu masca! Jos cu blana de oaie, sub care se ascunde lupul român.*

Fraților, dacă se va săvârși asupra noastră, a șvabilor, un asasinat de popor și vom fi alipiți României, răspunderea teribilă vor purta în primul rând Rudolf Brandsch, cel călătorit cu tren separat la București, și mercenarii săi deplorabili.

(ss) dr. *Gaspar Muth*

(Președintele Volksgemeinschaftului, actual senator, decorat în anul 1929, sub guvernul național-țărănesc, la propunerea lui Sever Bocu, cu „Steaua României” în gradul de ofițer.)

19. Amintiri despre anul 1918 în Caransebeș

Viața de război cu care hrănisem copilăria și am inaugurat adolescența, cu privațiunile și cu pericolele de fiecare zi, aproape maturizaseră în mine pe omul, care nu a cunoscut farmecul copilăriei. În Caransebeș unde urmam liceul, văzusem nesfârșitele batalioane de marș. În răstimpul celor cinci ani de război, toate acestea intraseră în programul cotidianului.

Acum, însă, bucuria încetării războiului creștea, umplea totul cu voie bună, era un fel de lumină ce pornea din interior. Oamenii începeau să se recunoască iarăși ca oameni, un sentiment colectiv de apropiere, de bunătate, de umanism se înfiripa și prindea tot mai multă consistență. Prindea un fel de aripi chiar, îndeosebi noi, tinerii, care încercasem destule momente de umilire chiar în școală – unde eram opriți să ne vorbim în limba noastră maternă, simțeam cum odată cu războiul – această nedreptate – se vor termina și toate nedreptățile din lume. Știuseră bine organele statului austro-ungar câtă valoare prezintă pentru disciplina și siguranța sa directorul liceului, de câțiva ani comisar cu titlu permanent al școlilor românești. Aceasta o știam și noi elevii din liceu – din care 85% eram români – și desigur că acest consens tăcut al nostru determina pe elevii școlilor din Caransebeș să profite de toate ocaziile bine venite pentru a ține vie între toți elevii și cetățenii orașului acea stare de permanentă agitație și să oprească încrederea într-o schimbare a stărilor și o îndreptare a lor, care de acum nu mai putea fi departe.

Un fragment din „Pomelnicul dureros”, manuscrisul fostului inspector general școlar, Pavel Jumanca¹, ne introduce în cunoașterea stării de spirit din toamna anului 1918, în Caransebeș: *„În vijeliile frământărilor din toamna anului 1918, când s-a sfârșit bătrâna împărăție austriacă, cele douăsprezece ramuri care o alcătuiau s-au desprins unele de altele, căutându-și fiecare o nouă așezare, mai potrivită intereselor naționale. Și neamul românesc se silea să-și arunce cătușele care le-a purtat veacuri multe*

---

¹ Pavel Jumanca (15 IX 1886 – 1 IV 1975) a fost învățător în Caransebeș. A lăsat o serie de lucrări în manuscris, aflate în posesia fiicei sale Viorica Goian (Timișoara). În timpul primului război mondial a fost înrolat în armata austro-ungară, staționând cu unitatea sa pe malul Dunării. În seara zilei de 17 octombrie 1915 a trecut în România, luând parte activă la războiul de eliberare (1916–1918). În 3 decembrie 1918 se înapoiază acasă.

și grele, să-și adune risipirea într-o închegare nouă „România Mare!” Poporul întreg dorea aceasta, ideea trăia în sângele lui”.

În fruntea vieții sociale la Caransebeș se situau în această perioadă un grup de bărbați, care aveau capacitatea și posibilitatea de a călăuzi poporul spre acțiuni mărețe. Întâlnim în rândurile acestora un nume ca cel al luptătorului național Andrei Ghidiu.

În Caransebeș se încearcă, la porunca venită de la Budapesta, organizarea cea nouă. Puterea de stat se afla încă în mâinile organelor administrative și polițienești ale vechiului regim. Se alege un sfat popular compus din nouă membri sub conducerea primarului orașului, între care și patru români. Organele de pază se compun din elemente pornite împotriva tendințelor naționale firești ale neamului românesc.

Între mulțimea celor prezenți la adunarea memorabilă din 23 octombrie 1918, la primărie, o parte considerabilă o formau elevii. Ne informează despre acestea Nicolae Lințiu: *„Prinzând de veste întâmplător și având parcă presimțirea că se pregătesc acolo lucruri importante, au intrat fără invitație și au ocupat aproape întreg balconul (galeria – n.n) sălii de ședințe a primăriei, iar alții s-au strecurat printre cetățenii din sală. Când șeful poliției ... a început să citească lista ofițerilor comandanți ai gărzii civile, cu trei ofițeri străini în fruntea listei și să ceară un nou jurământ de credință, cei prezenți și-au dat seama că se încearcă menținerea mascată a stăpânirii apuse. Deodată momentul de tăcere și de nedumerire – provocat de această surpriză – a fost brusc întrerupt de o voce profundă și puternică din sală, care striga „Nu ne trebuie ofițeri propuși! Noi vrem gardă românească!” În acel moment s-a dezlănțuit un vuiet asurzitor de strigăte ale mulțimii trezite la realitate. „Vrem gardă românească! Vrem gardă românească!” Vuiet predominant de înflăcărare tinerească a celor din balcon.”²*

Prezența elevilor la memorabila ședință fusese organizată de profesorul Pavel Grecu³. Ascultat și iubit de elevii săi, el a întreținut viu spiritul românesc în tot acest timp de frământări. În mijlocul învălmășelii, când deruta era generală, apare adus de prieteni și elevi Ștefan Jianu⁴. De mai multe zile țintuit la pat de boală, atunci când citește pe fața solicitatorilor săi o adevărată spaimă, fără a mai da vreo importanță bolii, pornește în grabă spre primărie și intră aproape neobservat în

---

² *O generați privilegată* – lucrare în manuscris a lui Nicolae Lințiu (5 I 1899 –2 V 1974), învățător la Ghereniș și apoi la Caransebeș.

³ Pavel Grecu (10 II 1891–31 V 1959), originar din Berzovia, urmează cursurile școlilor românești din Brad și Brașov, a școlii de agricultură din Magyaróvár. După unire funcționează ca director al Școlii de agricultură din Lugoj, pentru ca în ultimii ani ai vieții să se stabilească la Cluj.

⁴ Ștefan Jianu (4 VIII 1882 – 15 XI 1918). Născut la Alibunar, comună din Câmpia Dunării bănățene, își face pe rând studiile la Panciova, Brașov, la facultatea din Cernăuți și în sfârșit dreptul la Academia din Bratislava. Din anul 1909 este profesor la liceul din Caransebeș.

sală. Aproximativ orientat asupra situației, cere cuvânt de la cei care mai erau în jurul mesei prezidențiale. Discursul său a fost un adevărat „apel de arme” cum îl caracteriza un cronicar al vremii: „*Au căzut lanțurile, domnilor, ne simțim dezrobiți, liberi suntem de-acum... Aici, acum nu se mai poate face o altă gardă decât garda națională română și grijiți și luați aminte, că de vă purtați cinstit, nu avem motiv să ne purtăm altminteri. De credeți însă că arma vă ajută, să nu uitați că avem și noi mâini voinice și sănătoase...*”⁵

Despre impozanta manifestare națională s-a scris în ziarul „Lumina”, iar învățătorul Gh. Neamțu a scris și publicat broșura „Activitatea C.N.R. din Caransebeș”⁶, dar adevărul istoric a fost denaturat. Nu se spune niciun cuvânt despre tineretul din școlile locale, inițiatorul triumfului realizat atunci?

Evocând desfășurarea evenimentelor din toamna frământatului an în Caransebeș împlinim și o poruncă de înaltă ținută morală în consemnarea rolului tineretului școlar, îndrumat de profesorii săi Ștefan Jianu și Pavel Grecu. După consemnul primit, ei au dezarmat posturile de pe sate: Valea Timișului (Cârpa), Zăgujeni.

În aceste momente, Caransebeșul e în fierbere, în preajma unor prefaceri însemnate. Când se constituie Consiliul Național din Caransebeș, populația ovaționează îndelung pe membri acestuia. Tineretul intelectual e în fruntea manifestațiilor. Mulțimea adunată sub ferestrele episcopiei proclamă cu însuflețire stăpânirea națională. Corul Reuniunii de cântări intonează cântecele Unirii. Apare episcopul Miron, iar când acesta anunță dreptul nostru suveran de a ne hotărî soarta, un strigăt formidabil se ridică din pieptul mulțimii: „*Trăiască România tuturor românilor! Vrem unire cu frații de același sânge!*” Cuvinte îndrăznețe în momentele acelea, prin care obștea își comunică setea ei pătimașă după dreptate. Tineretul își dă frâu liber sentimentelor sale. Mitingurile se țin lanț de acum înainte, se declamă, se cântă, se vorbește, se discută cu pasiune.

În aceste zile se stinge din viață Ștefan Jianu – conducătorul tineretului din aceste momente.

Zile de încercare aveau să se mai abată asupra orașului Caransebeș – după biruința de o clipă din acel octombrie 1918. Asupra Banatului, deci și a orașului nostru aveau să mai jinduiască și alții. Gărzile naționale organizate și compuse în Caransebeș, în preponderență, din studenți și cetățeni, au purtat cu demnitate serviciul asumat, păstrând docil nădejdea deplinei noastre eliberări.

La marea adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie, Caransebeșul a fost reprezentat prin aproape o sută de delegați. Hotărârea celor peste o sută de mii de români – reprezentând românimea de dincolo de Carpați: Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș – însemna o mare piatră de hotar.

⁵ A. Moacă, N. Corneanu, I. David, C. Dudneanu, A. Uroș-Doloveanu, *Un luptător bănățean, Ștefan Jianu*, Caransebeș, 1935, p. 23.

⁶ Gheorghe Neamțu, *Activitatea C.N.R. din Caransebeș*, Caransebeș, 1920.

⁷ Pavel Jumanca, *Pomelnicul dureros*, ms.

Caransebeşenii aşteptau cu ardoare armata românească. La 1 iunie 1919, ziua instaurării administraţiei româneşti asupra judeţului Caraş-Severin, deci şi a oraşului nostru, cu o solemnitate impunătoare se arborează, pe clădirea liceului, emblema românească şi se înfige drapelul tricolor. De atunci această zi a rămas ziua de sărbătoare a liceului caransebeşan.

Cu actul acesta s-a consacrat formal unirea, menită să deschidă generaţiilor viitoare calea spre vrednicia demne de virtuţile strămoşilor noştri.

„Studii şi comunicări de etnografie şi istorie”, Caransebeş, 2, 1977, p. 477-480.

Aurel Cosma jr.

20. Armata unirii de la 1918

Partea a III-a

Dosar întocmit de Aurel Cosma junior

Delegat oficial la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia

Cu amintiri, însemnări, fotografii și alte acte adunate cu prilejul aniversării semicentenare de la 1 decembrie 1918

Timișoara 1968

Armata unirii de la unirea din Alba-Iulia

**Unitățile militare autohtone care au menținut ordinea
și liniștita desfășurare a Marii Adunări Naționale**

Sub această denumire de „Armata unirii” era înțeleasă, la 1 decembrie 1918, forța militară formată din legiunile și gărzile naționale române de ardeleni, care au asigurat desfășurarea în perfectă ordine și pază a Marii Adunări Naționale și a plebiscitului poporului la Alba-Iulia. Voi evoca amintiri și aspecte de neuitat de la acest grandios praznic al națiunii române. Au fost impresionante mulțimile populare ale participanților, venite în număr incalculabil din diversele părți ale Ardealului, Banatului și din comitatele locuite de românii din Ungaria de atunci, care ne ofereau imaginea autentică a unui plebiscit, a unui „referendum” de valoare incontestabilă și eternă.

Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia s-a desfășurat în două întruniri consecutive și strâns legate între ele, amândouă formând una singură. Astfel dimineața a avut loc în sala cazinoului militar (Casina română), din cetatea de pe movila de lângă orașul de jos, Adunarea Constituantă, cu caracter parlamentar, la care au luat parte delegații oficiali cu mandat reprezentativ, numit „credențional”. Acești deputați au fost aleși de popor în număr de 680 din cele 130 circumscripții electorale ale comitatelor locuite de românii din Ungaria acelei vremi, precum și delegații oficiali, considerați „parlamentari de drept” datorită funcțiilor ce le ocupau în institutele și bisericile românești, în număr de 548 reprezentanți, deci în total de 1.228. Aceștia s-au întrunit într-un for suprem alcătuit în mod legal și conform regulilor juridice, în vigoare în fosta monarhie, și au votat, pe baza dreptului de autodeterminare, decretul unirii. Au proclamat ca întemeiat noul stat unitar al României, constituit pe baza celor mai largi și avansate principii demo-

cratice, garantând tuturor cetăţenilor noului stat egalitatea de drepturi în viaţa publică, în cea culturală şi la învăţământ, precum şi libera alegere şi manifestare a ideilor, credinţei şi cultului fiecăruia. În continuare, după această adunare constituantă, s-a ţinut grandiosul plebiscit al poporului dincolo de poarta lui Mihai Viteazul, în vasta câmpie numită şi Câmpia lui Horia, unde mulţimile de peste o sută de mii de participanţi au ratificat prin plebiscit, votând şi ele, cu înflăcărată exclamare, actul unirii, proclamat în prealabil de cei 1.228 delegaţi oficiali. În câmpia lui Horia, la cele patru tribune improvizate, conducătorii şi fruntaşii poporului le-au citit şi tălmăcit mulţimilor de participanţi principiile democratice ale actului unirii şi constituirea noului stat unitar al României.

Însemnătatea istorică şi politică a Marii Adunări de la Alba-Iulia s-a manifestat ca o afirmare de voinţă unanimă de autodeterminare, atât prin structura ei organizatorică, cât mai ales prin natura ei populară şi juridică, întrucât geneza ei a pornit din străfundurile trecutului, fiind rodirea minunată a eforturilor şi dezideratelor mulţimii, a întregului nostru popor din Transilvania. Unirea a fost deci înfăptuită la 1 decembrie 1918 de poporul din aceste meleaguri strămoşeşti, de el însuşi şi prin forţa lui proprie, fără vreun ajutor din afară. A fost realizată de românii din Ardeal şi Banat, de cei asupriţi până atunci de imperialismul fostei monarhii dualiste, în momentul când această stăpânire nedreaptă sucomba cu declanşarea revoluţionară, ca urmare a înfrângerilor sale suferite pe fronturile de război.

La Alba-Iulia au făcut de pază exclusiv unităţile militare organizate de români autohtoni, fie de gărzile naţionale române din localitate, fie de câteva legiuni de ostaşi ai poporului nostru, mobilizate şi aduse din centrele apropiate, în mod special pentru menţinerea ordinii la Marea Adunare de la Alba-Iulia, mai cu seamă pentru a salvarda această adunare în contra unor eventuale atacuri de către elementele duşmănoase, dornice să zădărnicească plebiscitul şi exprimarea noastră, a voinţei dreptului de autodeterminare. Sarcina acestei misiuni de apărare a îndeplinit-o, cu succes, comandamentul local al gărzilor naţionale române din Alba-Iulia, în colaborare cu formaţiunile de străjeri din oraşele sau comunele din apropiere. Strategia şi planul de apărare a fost elaborat de căpitanul Florian Medrea din Alba-Iulia.

În ziua de 4 noiembrie 1918 s-a constituit Consiliul militar român din Alba-Iulia, deci imediat după proclamaţia şi apelul lansat de către Consiliul Naţional Central din Arad, ca să fie pretutindeni organizate formaţiuni de gărzi sau legiuni din ostaşi români, menite să garanteze ordinea publică, avutul sătenilor noştri, care erau pe atunci primejduite de jafuri şi distrugerii, precum şi să pregătească poporul nostru în vederea venirii la Alba-Iulia pentru votarea unirii, pentru consfinţirea libertăţilor şi drepturilor sale de ordin naţional şi social. Astfel a fost constituit la Alba-Iulia Consiliul militar român, compus din căpitanul Ioan F. Negruţiu, de profesie inginer şi ofiţer de rezervă, ca preşedinte, apoi ca membri au fost aleşi în acest organism al corpului de ofiţeri de naţionalitate română, proveniţi din fosta

monarhie austro-ungară: dr. Aurel Coteniu-medec, dr. Zeno Dumitrescu-medec, dr. Dominic Medrea-medec, căpitanul activ Florin Medrea și în sfârșit ofițerii de rezervă din fosta armată austro-ungară: dr. Marțian Caluți, avocat-locotenent, Cornel Cosma-locotenent și sublocotenenti: Septimiu Pop-inginer, Ovidiu Gritta, Ioan Malasu, George Man, stegarul Florian Rusan¹. Comandantul militar al garnizoanei gărzilor naționale din Alba-Iulia a fost ales căpitanul Florian Medrea. Acest organ ostășesc, autohton și voluntar, alcătuit dintr-un efectiv de 1.700 de soldați, ca organ al comitetului executiv al Partidului Național Român, adică al Consiliului Național Central de la Arad, și-a început activitatea imediat după constituirea sa, luând în primire conducerea militară a întregului comitat Alba-Inferioară, primind îndrumări de la comandamentul său suprem din Arad și dându-le mai departe întregului popor prin intermediul subunităților sale.

Comandantul garnizoanei române din Alba-Iulia, căpitanul Florian Medrea a acționat numaidecât pentru înzestrarea ostașilor săi cu arme și muniții. Ajutat fiind de avocatul local, dr. Ionel Pop², a reușit să pună mâna cu soldații săi pe depozitele de arme și muniții din citadela Alba-Iulia, unde erau situate cele mai mari cazărmi militare cu depozitele de rezervă, dobândind prin această îndrăzneță operațiune, pe seama unităților militare ale „Armatei Unirii” o cantitate de 30.000 de puști, 4 tunuri, 30 mitraliere și câteva care blindate. Această garnizoană a fost completată cu forțe militare anume aduse din altă parte, ca de pildă cu un batalion de ostași români din Cluj, sub comanda locotenent-colonelului Mihai, cu altul de la Sibiu, comandat de căpitanul Vasile Barbu, precum și cu o jumătate de batalion din Hunedoara, comandat de căpitanul Valer Pascu, în afară de cele cu aspect spectacular și pitoresc, cu ostași îmbrăcați nu în uniforme, ci în costume tradiționale și naționale, care ne-au oferit imaginea mirifică a străbunilor. Acestea erau cele două companii de legiuni din Abrud, aduse să dea o imagine sărbătorească adunării de la Alba-Iulia. Dar grandiosul aspect, cu viziunea de basm, ni-l ofereau aici voinicii recrutați din faimoasa companie din Zlatna, numită și „mândrii căciulari ai lui Horia”, care pe lângă pitorescul lor caleidoscop, mai erau și ostași viteji și desăvârșiți străjeri, însărcinați să garanteze paza națională a proclamării unirii, la fel ca și celelalte unități de legionari sau de luptători din gărzile noastre românești, concentrate cu această ocazie în orașul Alba-Iulia și în citadelă.

¹ Consiliul militar român din Alba-Iulia a fost condus de Ioan Fekete Negruțiu, inginer-arhitect. După unire a fost președinte al Băncii de scont și schimb din Cluj, profesor la Școala de construcții și lucrări publice din Cluj, senator de Cluj. Între cei mai cunoscuți membrii ai consiliului, cu rol important în organizarea adunării naționale a fost Florian Medrea, căpitan, comandantul gărzii naționale din Alba-Iulia, Ovidiu Gritta, locotenent, funcționar la Banca Albina, adjunctul lui Florian Medrea.

² Ionel Pop, avocat, originar din Bucurdeia, a organizat adunarea națională de la Alba-Iulia. După unire a fost vicepreședinte al organizației P.N.Ț. din Transilvania, ministru, deputat în parlamentul României.

Fizionomia urbană a oraşului Alba-Iulia era transformată în aceste zile, când mulţimile de oameni circulau pe străzile şi pe arterele principale în număr crescând, depăşind vechea populaţie băştinaşă, cifrată după statistici la puţin peste zece mii de locuitori, la grandiosul conglomerat de peste 100.000 de români. Toate uliţele, dar mai ales pieţele din centrul citadin şi prin locurile ce se duceau spre cetate sau spre câmpia plebiscitului au devenit un furnicar agitat şi entuziast, în neconţinută mişcare şi ascendenţă, dând impresia unei metropole festive magnifice, dar în acelaşi timp şi o aşezare cu străvechi tradiţii locale, oraşul de jos înfăţişând un aspect modern cu o topografie şi cu imobile de manieră specifică oraşelor din monarhia austro-ungară de altădată. Pretutindeni imobilele erau arborate cu steaguri tricolore româneşti, ca la sărbătorile naţionale, iar lumea, neobişnuit de mare pentru această aşezare urbană, trăită până atunci într-un fel de viaţă patriarhală şi liniştită, se părea că fu zguduită deodată din letargica ei existenţă la o vibrantă şi trepidantă viaţă, răscolitoare şi vestitoare de clipe nemaipomenite de exuberanţă. Zeci de mii de oameni, români înveşmântaţi în costume de mare praznic, populau trotoarele străzilor, iar pieţele publice erau de-a dreptul o scenă etnică, caleidoscopică şi încărcată decorativ cu pitoreştile porturi străbune ale participanţilor. Peste tot atmosfera plină de extaz răsuna şi tresălta de corurile improvizate ale numeroaselor grupuri de cântăreţi, care intonau marşuri de biruinţă. Ceea ce era mai evident şi semnificativ erau formaţiile de străjeri ale neamului nostru, care dădeau un sentiment de siguranţă tuturor. Ei constituiau forţe de ordine şi de pază ale localităţilor, circulând şi staţionând la posturile de observaţie pentru a menţine disciplina şi pentru a dirija circulaţia în sensurile reglementate anterior. Oficialităţile locale, deşi aparţineau de autoritatea guvernului revoluţionar maghiar de la Budapesta, nu mai aveau nicio posibilitate de a-şi exercita funcţiunile, atât cele comunale sau edilitare, cât şi cele poliţieneşti. Parcă erau inexistente şi nevăzute, poate se şi ascundeau de frica dominaţiei naţiunii române, pe care stăpânirea imperială şi monarhică de până atunci o persecuta. Toată securitatea şi puterea în Alba-Iulia era executată de consiliul naţional român din localitate, în special de unităţile noastre ostăşeşti, bine organizate şi comandate de căpitanul Florian Medrea, desigur în colaborare cu ceilalţi ofiţeri din garnizoana sa, precum şi cu corpul de ofiţeri care conduceau unităţile militare ale legiunilor sau gărzilor naţionale române, aduse la Alba-Iulia din alte oraşe apropiate. În oraşul de jos, de sub citadelă, făceau atunci serviciul militar de ordine şi de pază trei companii comandate de căpitanul Florian Medrea personal şi de ofiţerul său în subordine, ofiţerul Ovidiu Gritta. Celelalte formaţiuni ostăşeşti aduse din altă parte, arătate mai sus, precum şi altele, ca de pildă: o companie din Teiuş, alta din Blaj, alta din Săscior şi apoi câte o legiune din Ighiu-Ţelna şi Sebeş au fost alăturate la unităţile locale din Alba-Iulia, completându-le efectivul şi puterea lor de a menţine disciplina şi buna desfăşurare a Marii Adunări Naţionale, alcătuind o forţă redutabilă şi ameninţătoare pentru orice vrăjmaş care

ar fi încercat sau ar fi îndrăznit să zădărnicească plebiscitul ori exercitarea dreptului la autodeterminare al românilor, aceștia dorind să-și exprime dorința lor de libertate și aceea de a dobândi dreptatea socială, care li s-ar fi cuvenit de veacuri, de când și-au purtat existența lor națională în permanente opresiuni și chinuri, ca niște robi pe pământul care le aparține lor de la obârșia lor multimilenară și pe care l-au muncit cu trudă și sudoare. Santinele și patrule de ostași au fost repartizate pe toată întinderea orașului Alba-Iulia, nu numai în centrul urban, ci și prin suburbii până la periferiile care se întindeau în jurul său, chiar în cartierele Maieri, Heiuș, Lipoveni și Partoș, care au format un fel de cordon apărător de avangardă vigilentă, pentru a semna orice fel de eventuală amenințare, care ar fi căutat să tulbure manifestarea și afirmarea noastră națională. Strategia preconizată de căpitanul Florian Medrea era să împrejmuiască din punct de vedere defensiv tot orașul cu un lanț de posturi de observație, legate între ele cu patrule mobile, dar mai ales să încercuiască toată câmpia lui Horia, unde s-a ținut plebiscitul mulțimilor fără număr, de proporții dimensionale, cu câte trei rânduri de cordoane, pe alocuri cu șanțuri sau tranșee, săpate în prealabil de ostașii săi ca în timpul războiului – un plan bine conceput și realizat – întrucât aceste obstacole puteau să împiedice sau să oprească o eventuală agresiune sau încercare de zădărniciere premeditată, un atac neprevăzut, care ar fi putut să pornească din direcția râului Mureș. Aceste cordoane au constituit o primă stavilă pentru apărarea orașului Alba-Iulia și au asigurat liniștita și pașnica desfășurare a Marii Adunări Naționale, fiind totodată și o linie de protecție proiectată, de a opri avalanșa oamenilor din diversele direcții și a-i obliga pe toți participanții veniți aici ca să treacă prin locurile de acces și pe drumurile dinainte stabilite și indicate, îndeosebi că aceste căi erau controlate și bine păzite de ostașii gărzilor sau ai legiunilor noastre.

Toate aceste unități militare autohtone, provenite din diferite centre ale Ardealului, ne-au mișcat nu numai pe noi și am fost mândri de impozanța și demna lor înfățișare, de curajul și însuflețirea lor, dar au avut un efect salutar și uluitor de impresionant și asupra populației orașului Alba-Iulia, în special asupra fostelor oficialități maghiare de aici, care s-au prezentat în fața conducătorilor poporului român ca să își exprime omagiul lor de admirație pentru spiritul pașnic și disciplinat care a caracterizat și a dominat comportarea demnă și de prestigiu a ostașilor noștri de sub comanda distinsului și vrednicului ofițer Florian Medrea. Astfel s-a exprimat îndeosebi fostul căpitan de poliție al orașului (rendörkapitány), renumitul Molnár, apoi vicepreședintele consiliului comunal și în sfârșit căpitanul însărcinat anterior cu asistența militară: ungurul Bartha.

Centrul principal al evenimentului epocal era citadela Alba-Iulia, unde s-a votat și proclamat unirea. Locul acesta era de o valoare istorică inestimabilă pentru noi, întrucât în această cetate a domnit voievodul Mihai Viteazul și aici a realizat la 1599 prima unitate națională a poporului nostru, integrând într-un singur stat cele

trei părți ale națiunii: Ardealul, Țara Românească și Moldova. Era prin urmare normal ca toată atenția apărării militare din partea comandamentului gărzilor noastre să fie concentrată asupra acestui loc. De aceea în planul operativ de bază, elaborat de căpitanul Florian Medrea, era prevăzută o excepțională și bună organizare a diferitelor amplasări de posturi ale santinelor și a mișcării permanente a patrulelor pentru menținerea securității și ordinii în centrul fortificațiilor în orașul de sus. În afară de ostașii aparținând unităților menționate anterior, au fost anume repartizate pentru citadelă alte patru companii din garnizoana gărzilor naționale locale, acestea fiind comandate de căpitanul Smeu³. Se vedeau peste tot instalate posturi vigilente de străjeri, apoi de controale severe la cele două porți de acces în cetate, precum și santinele numeroase deasupra zidurilor groase ale fortificațiilor, iar la fiecare bastion supravegheau, în mod neconținut și iscoditor, soldați cu priviri fulgerătoare toate clădirile învecinate până în adâncimea spațiului vizual, în special rețeaua străzilor de tip medieval care se ramificau în jurul catedralei romano-catolice. În interiorul acestei catedrale vechi se aflau mausoleele unor principii, care au domnit odinioară în Ardeal, printre care era și sarcofagul regentului Iancu de Hunedoara, decedat în anul 1456. Dar atenția deosebită a ostașilor noștri era dirijată în direcția cazinoului militar, unde se ținea ședința „Adunării Constituante”. La ușile de intrare ale sălii de ședință au fost puși ofițeri din gărzile naționale, ca să verifice actele delegaților oficiali, oprind participarea la această ședință a reprezentanților fără mandat (credențional) sau fără invitație de onoare, aceștia fiind îndrumați la a doua întrunire, la plebiscitul de pe câmpia lui Horia, dincolo de poarta lui Mihai Vitezul. Accesul în citadelă se făcea prin poarta monumentală, numită „Carol”, dinspre orașul de jos.

Aspectul citadelei era impozant, iar atmosfera sa de-a dreptul impresionantă, nu atât ca înfățișare medievală, cât mai ales prin trecutul care ni-l evoca, reamintindu-ne epoca de glorie a voievodului Mihai Viteazul și cea dramatică a lui Horia, Cloșca și Crișan, care au fost întemnițați în tenebroasele închisori de aici, în anul 1784. Tot aici a suferit închisoarea și Avram Iancu, „craiuul moților”, după înfrângerea revoluției de la 1848–1849. Dar cea mai zguduitoare și tragică amintire ne-o evoca cruda și groaznică moarte prin tortură a lui Horia și Cloșca, osânda lor la moarte fiind executată prin tragerea lor pe roată în câmpia cetății Alba-Iulia. În vremea aceea cetatea avea încă zidurile și temnițele construite mai demult. În anul 1715 au început să fie renovate și întărite fortificațiile conform planurilor prințului Eugeniu de Savoya⁴, cuceritorul bătăliilor purtate împotriva turcilor. Fizionomia cetății Alba-Iulia în timpul votării și proclamării unirii își mai păstra înfățișarea de citadelă din timpul domniei habsburgilor, care de-a lungul anilor au mai înzestrat-o cu noi instalații și clădiri militare, în special au fost construite multe cazărmi.

³ Căpitanul Zmeu, comandant a patru companii.

⁴ Eugeniu de Savoya, principe, feldmareșal al Imperiului austriac, remarcat în victoriile împotriva turcilor la Zenta (1697), Petrovaradin și Belgrad (1716).

Toate aceste imobile și instalații militare, îndeosebi cazărmile și dependențele, bucătăriile și cămărilor cu alimente ale armatei austro-ungare, precum și depozitele de arme și muniții, destul de bine încărcate, au fost capturate și luate în primire de consiliul militar al gărzilor naționale române din Alba-Iulia, imediat după izbucnirea revoluției maghiare antiimperiale, de la începutul lunii noiembrie 1918. Deci garnizoana locală a ostașilor noștri dispunea de suficiente mijloace cu care să poată apăra Adunarea Națională română, în eventualitatea unei agresiuni sau atac neprevăzut, care din fericire nu s-a produs, deoarece totul a decurs în bune și sigure condiții. Întrunirile delegațiilor și ale participanților, pentru votarea și proclamarea unirii, au putut să se desfășoare în deplină liniște, doar cu zgomotul de extaz, de cântece, de ovații și de neastâmpărat elan de strigăte ale mulțimii, prin care poporul nostru își manifesta bucuria cuceririi libertății și a drepturilor sale. În cazărmile cetății, cu vaste odăi și numeroase săli cazone, au fost amenajate dormitoare și locuri de cazare pe seama participanților veniți din altă parte. Așa a fost rezolvată problema adăpostirii mulțimilor de către Consiliul Național Român din localitate, cărora li s-au oferit paturi de odihnă, nu numai în clădirile luate de la militari în orașul de sus, dar și în camerele rechiziționate de la hotelurile din orașul de jos, pe lângă multe camere puse la dispoziție de proprietarii caselor particulare.

Nu voi evoca aici evenimente din trecutul mult milenar al cetății Alba-Iulia, care fusese considerat ca un centru economic și spiritual, încă de pe vremea dacilor, când se numea „Tharmis” și nici din trecutul dominației romane, când era înfloritoare așezare urbană numită „Apullum”, de mare însemnătate pentru viața de colonizare a romanilor, având cele mai avansate instituții edilitare (apeducte, băi publice, ateliere de meșteșugari, teatre, temple, negustori pricepuți, căi de comunicații și drumuri în toate direcțiile etc.), care îi dădeau o ascendență egală cu a capitalei „Ulpia Traiana”, dar voi aminti numai că s-a ajuns la ultima înfățișare de cetate, modern fortificată, care mai purta chipul ce i l-a dat amprenta Imperiului Habsburgic, la începutul secolului al XVIII-lea.

Așa cum am găsit-o la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, Alba-Iulia avea imaginea de altădată a unei citadele, cu ziduri consolidate și groase, dominată de bastioane și încojurată de un șanț de protecție, care o încercuia în diferite forme de unghiuri, iar în josul ei se întindea un oraș de aspect și viață modernă, cu suburbii populate și cu un centru animat. Din acest oraș de jos puteai pătrunde în cetatea de sus, în cea fortificată, prin poarta monumentală de stil baroc, numită a împăratului austriac Carol al VI-lea, arborată pentru praznicul unirii cu steaguri de tricolor românesc în locul pajurei imperiale, care fusese înlăturată. Sub această poartă, era celula în care fusese întemnițat Horia, iar Cloșca într-o închisoare care se afla pe vremea aceea pe locul unde se construise ulterior pavilionul de locuințe al ofițerilor din cetate, în timp ce Crișan era deținut într-o altă celulă de sub poarta cealaltă a cetății. Când au început lucrările de refacere și de reconstrucție a zidurilor de apărare și a celorlalte fortificații, după proiectul

prinţului Eugen de Savoya, în anul 1715, materialul necesar pentru renovare și reclădire a fost luat din cel rezultat prin demolarea mitropoliei române și a mănăstirii ortodoxe, întemeiată în jurul acestei catedrale a naţiunii noastre datorită ctitoriei voievodului Mihai Vitezul. În stânga porţii monumentale a lui Carol se afla pe vremuri reşedinţa mitropolitului român și catedrala, zidită în mare parte, adică renovată, completată și înfrumuseţată de voievodul biruitor, care cucerise Alba-Iulia în anul 1599, când a proclamat aici prima unitate naţională a românilor. Pe locul unde erau aceste aşezăminte bisericesti ale neamului nostru, imperialii și-au clădit o brutărie militară pe seama armatei din citadelă. Pentru săparea șanțurilor de apărare ale cetăţii au fost aduși la 1715, în Alba-Iulia, respectiv la cetatea „Bălgradului” de atunci, iobagi români erariali din satul Lipova, din vecinătate. După 20 de ani de muncă grea, la isprăvirea lucrării, acești români au fost eliberați de iobăgie și li s-au atribuit terenuri, ca să-și construiască locuințe proprii, unde să se poată așeza pentru totdeauna în acea parte de lângă cetate. În scurt timp ei au întemeiat suburbiul din orașul de jos, numit „Lipoveni”, ridicându-și și o biserică pentru cultul lor. Mai este de notat cum s-a format suburbiul „Maiere” din orașul de jos. Acest cartier, ca și cel numit „Heiușul”, erau anterior comune separate cu organe administrative proprii, dar după anul 1848 au fost încorporate în unitatea urbană a cetăţii Alba-Iulia. Așa s-a constituit orașul de jos, care a luat o dezvoltare rapidă, formând administrativ o comunitate cu cetatea. În orașul de jos erau marile instituții, oficialitățile civice și școlile, iar cetatea și-a păstrat caracterul militar și sediul clerului romano-catolică. În suburbia „Maiere” locuiau odinioară mulți pânzari, precum și români „jeleri” ai episcopiei catolice, iar în „Heiuș” iobagi erariali, care se ocupau ca plutași pe râul Mureș, aducând de la Uioara⁵ sare pentru populația din Alba-Iulia. Biserica ortodoxă română se numea odinioară cea a „pânzarilor”, din cauza meseriei practică de numeroșii enoriași ai parohiei, iar biserica catolică din același cartier „Maiere” era numită și „mănăstire”, fiindcă ea a fost zidită din banii de răscumpărare primiți după demolarea catedralei române din cetate.

Străvechea mitropolie română din cetate, de pe vremea lui Mihai Viteazul, ajunsese în anul 1700 să fie într-o stare deplorabilă și critică din cauza disputei ierarhice, a clerului și a credincioșilor, care se divizară când unii din ei trecuseră la religia greco-catolică, mai ales că dominația imperială de atunci și oficialitățile îi sprijineau pe cei care se făceau „uniți”.

După această scurtă retrospectivă istorică pentru lămurirea situației dinaintea unirii de la Alba-Iulia, voi menționa că „adunarea constituantă” din sala mare a cazinoului militar, pentru votarea și proclamarea unirii, a fost deschisă în dimineața de 1 decembrie 1918 de către dr. Ștefan Cicio Pop, președintele Consiliului Național Român Central de la Arad, care convocase adunarea națiunii

---

⁵ Astăzi Ocna Mureș.

și cea plebiscitară, ca poporul nostru să-și exercite dreptul de autodeterminare. După alocuțiunea de inaugurare, s-a procedat la verificarea mandatelor de o comisie prezidată de dr. Ioan Suci. Adunarea fiind legal constituită, s-a ales prezidiul compus din: venerabilul Gheorghe Pop de Băsești ca președinte. Vicepreședinți au fost aleși dr. Ștefan Cicio Pop și socialistul Iosif Jumanca. S-au ținut discursurile, s-a votat actul unirii, conținând cele mai largi și avansate principii democratice și s-a ales „Marele Sfat Național”. De la 10 până la amiază, în timpul cât a durat ședința adunării constituante și a fost votată unirea, pe tot cuprinsul Transilvaniei, bisericile și mănăstirile poporului român au tras clopotele și au bătut toaca (*sic!*) ca la marile praznice.

După ședința acestei „adunări constituante” a avut loc grandiosul plebiscit din câmpia lui Mihai Viteazul. Pentru menținerea ordinii și paza acestei imense adunări populare și plebiscitare de proporții uimitoare, comandamentul militar al gărzilor naționale române a organizat o excelentă supraveghere cu soldații altor patru companii din garnizoana locală, comandate de căpitanul Miculescu, aceste unități fiind inițial repartizate exclusiv numai pentru câmpia de lângă citadelă. Înainte de începerea plebiscitului și în timpul desfășurării întrunirilor în jurul celor patru tribune de oratori, aceste unități au fost completate cu cele două companii venite de la Abrud, având flăcâii îmbrăcați în pitorescul lor costum național, precum și cu impunătoarea legiune din Zlatna, cuprinzând superbii ostași tot în port strămoșesc, pe care poporul i-a numit „căciularii lui Horia”. Prezența acestor ultime formațiuni de ostași în haine festive și decorative dădeau mulțimilor o frenetică însuflețire, mai intimă și caldă, decât sobra uniformă de soldat, pe care o mai purtau cei din gărzile noastre naționale, recrutați din militarii înapoiați de pe fronturile de război austro-ungare sau din voluntarii ai tineretului, încă neînrolat de fosta armată monarhică.

A doua zi, luni, 2 decembrie 1918, dimineața, oastașii noștri mai aveau de îndeplinit ultima și importanta datorie de a veghea prima ședință a Marelui Sfat Național, care s-a ținut în sala mare a palatului de justiție din Alba-Iulia, sub președenția bătrânului Gheorghe Pop de Băsești, unde a fost ales, conform actului unirii, Consiliul Dirigent Român. După aceea, acest guvern provizoriu al Transilvaniei și-a stabilit sediul la Sibiu, iar acolo a fost în continuare ocrotită unirea de către gărzile noastre naționale, care funcționau pe lângă acest guvern de provincie, având misiunea Consiliul Dirigent de a cârmui comitatele alipite la România și a pregăti trecerea administrației acestor provincii de la fostul regim maghiar la cel democratic, asigurat de noul stat unitar al tuturor românilor.

Armata unirii și-a terminat misiunea după intrarea în Transilvania a trupelor regulate ale armatei române.

Dr. Aurel Cosma

21. Amintiri de la unirea din Alba-Iulia. Aspecte și impresii de la Marea Adunare Națională din duminica de 1 decembrie 1918

de Aurel Cosma jr

În paginile următoare voi evoca imaginile celor mai emoționante clipe ale perioadei de pregătire și de făurire a unirii de la Alba-Iulia, precum și consecințele ei imediate, cu formarea Consiliului Dirigent de la Sibiu – momente istorice pe care le-am trăit efectiv și activ în anii tinereții și la care am luat parte atunci cu elanul de care era cuprins tot poporul român. Era în toamna anului 1918. La 31 octombrie a acestui an, când s-a declanșat revoluția maghiară la Budapesta, iar la Timișoara a fost constituit Consiliul Național Român, sub președenția unchiului meu, avocatul dr. Aurel Cosma, care pe vremea aceea fusese mobilizat în armata austro-ungară cu rangul de căpitan de rezervă, am participat și eu împreună cu frunțașii vieții publice românești de aici, asistând la evenimentele care au încheiat epoca dramatică a primului război mondial. Tot sub conducerea și din inițiativa sa au fost formate în aceeași zi și gărzile naționale române din părțile de nord și de șes ale Banatului, în comitatele Timiș și Torontal, puse sub comanda căpitanului dr. Lucian Georgevici¹, mobilizat și el ca ofițer de rezervă în armata austro-ungară, dar de profesie și el avocat. Am intrat numaidecât ca ostaș voluntar în această gardă națională română, îndeplinind, îndeosebi cu un apropiat colaborator al comandantului, o funcție de organizare a unităților noastre militare din diversele comune bănățene, desigur din îndrumarea și la ordinul unchiului meu și al comandantului. La început am activat la sediul comandamentului nostru local, în special în comitatul Timiș, până la desființarea organismelor noastre naționale de către armata de ocupație sârbească, care a intrat în Timișoara în duminica de 16 noiem-

---

¹ Lucian Georgevici (1875–1940), studii juridice la Facultatea de drept din Cluj, avocat la Recaș (din 1905), membru executiv al Consiliului militar român din Timișoara. A organizat gărzile naționale din Timișoara și din comitatele Timiș și Torontal, delegat la adunarea națională, a fost ales membru în Marele Sfat Național. La Timișoara a editat revista „Banatul”, a fost primar la Timișoara între 1922–1926, 1927–1929.

brie 1918, ocupând întregul Banat, până la râul Mureş şi până la estul comitatului Caraş-Severin, adică până la liniile demarcaţionale fixate de puterile aliate, din încredinţarea cărora a şi pătruns în provincia noastră, trecând Dunărea. După ocuparea militară a Banatului de către trupele Serbiei, aliată şi cu România, am continuat în mod clandestin, în ciuda opreliştilor, împreună cu ceilalţi fruntaşi ai naţiunii române, să organizăm participarea bănăţenilor la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, convocată pentru duminica de 1 decembrie 1918. Am lucrat în spirit românesc, operativ şi conspirativ – căci aşa ne-a impus starea de lucruri a ocupaţiei militare – împreună cu ceilalţi fruntaşi ai naţiunii noastre, organizând şi făcând propagandă de la om la om, pentru libertate şi dreptate, dar mai ales pentru alegerea de reprezentanţi, care să fie delegaţi din partea comunelor să meargă la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia. Am colindat fără să fiu bănuie ca un om suspect de patrulele soldaţilor sârbi, aproape toate satele noastre din plaiurile nordice ale comitatului şi cele din câmpiile Banatului, unde eram o figură binecunoscută şi simpatizată, având strânse legături cu oamenii locului, care îmi dovedeau întotdeauna un sentiment de încredere, poate şi din cauza numelui ce-l purtam, ca nepot de frate al şefului lor politic. Datorită activităţii mele desfăşurate în cadrul organizării gărzilor naţionale române din luna noiembrie 1918, am fost propus şi ales de consiliul şi comandamentul acestora ca delegat oficial al comitatului Timiş, ca să particip la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia. Aşa am ajuns să fiu şi eu printre ceilalţi reprezentanţi şi să iau şi eu parte la adunarea constituantă cu mandat (credenţional) alături de aşa-ziii „parlamentari de drept”, votând şi proclamând şi eu actul unirii de la 1 decembrie 1918. Cu tot entuziasmul tineresc de atunci, l-am secundat pe unchiul meu dr. Aurel Cosma în diversele sale acţiuni româneşti şi l-am sprijinit după puterile mele juvenile, dar oţelitate în frământările epocii revoluţionare din vremea aceea. El a condus delegaţiile bănăţenilor la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, fiind nu numai preşedintele Partidului Naţional Român din Timişoara, dar şi preşedintele Consiliului militar român din capitala Banatului – primul care a declanşat cu o îndrăzneală temerară, la 31 octombrie 1918, revoluţia românilor din părţile timişene ale provinciei noastre. Astfel m-am dus şi eu sub conducerea sa la Alba-Iulia, de unde m-am întors cu nenumărate şi emoţionante impresii, aducând cu mine şi amintirile neuitate şi aspectele minunate ale cetăţii lui Mihai Viteazul, unde voievodul proclamase la 1599 prima unire a ţărilor româneşti. În cele ce urmează am notat câteva din aceste impresii şi aspecte, personal recepţionate în optica şi simţirea mea, pe care le evoc aici pe baza însemnărilor mele de atunci, ajutându-mi şi lucida mea memorie de acum, în pofida scurgerii mai multor decenii.

*

Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia s-a desfăşurat în două întruniri consecutive şi strâns legate între ele, amândouă formând una singură. Astfel, de dimineaţă a avut loc în sala cazinoului militar din cetate adunarea constituantă cu

caracter parlamentar, la care au luat parte delegații oficiali cu mandat reprezentativ, numit „credențional”, din diversele regiuni și comitate ale Ardealului și Banatului. Acești deputați aleși de popor, precum și parlamentarii de drept ai națiunii, s-au întrunit într-un for suprem, alcătuit în mod legal și oficial, votând conform regulilor procedurale și juridice, decretul unirii, care cuprindea principiile democratice ale constituirii statului unitar al României. Iar în continuare s-a desfășurat Marea Adunare populară, dincolo de poarta lui Mihai Viteazul, în vasta câmpie, unde mulțimile au ratificat prin plebiscit și cu înflăcărată aclamare acest act al unirii, proclamat în prealabil de cei 1.228 delegați oficiali, după ce conducătorii și fruntașii poporului au citit și tălmăcit cu însuflețite cuvântări, diferitele puncte ale decretului, la cele patru tribune improvizate și aranjate ulterior sub cerul liber.

Însemnătatea istorică și politică a Marii Adunări de la Alba-Iulia s-a manifestat ca o afirmare de voință unanimă de autodeterminare, atât prin structura sa organizatorică, cât mai ales prin natura ei populară și juridică, întrucât geneza ei a pornit din străfundurile trecutului autohton, fiind rodirea minunată e eforturilor și dezideratelor mulțimii, a întregului nostru popor din Transilvania. Unirea a fost deci înfăptuită la 1 decembrie de poporul din aceste meleaguri strămoșești, de el însuși și prin forța lui proprie, fără vreun ajutor din afară. A fost realizată de românii din Ardeal și Banat, de cei asupriți până atunci de către imperialismul fostei monarhii dualiste în momentul când, această stăpânire nedreaptă sucomba sub declanșarea revoluționară, ca urmare a înfrângerilor militare suferite pe fronturile de război.

Aici trebuie să scoatem în evidență că această unire a fost bine pregătită din toate punctele de vedere de către conducătorii autorizați aleși de poporul nostru. Acești fruntași au adoptat în activitatea lor de pregătire și în programarea organizării Marii Adunări de la Alba-Iulia o procedură politică și legală, îndrăzneată și plină de elan, după normele inspirate de mersul revoluționar al vremii, indicând cu tact și cu o remarcabilă înțelepciune cele mai judicioase și practice metode și măsuri. Membrii Consiliului Național Român Central din Arad, care au dirijat acțiunea de pregătire și au inițiat unirea, au dat tuturor consiliilor naționale și unităților militare ale gărzilor din diferitele localități ale Ardealului și Banatului dispoziții și au statornicit îndrumări realizabile urgent și efectiv în acele momente istorice, ca națiunea să se poată înjgheba și să se poată organiza prompt – ca să poată înfăptui cu succes aspirațiile sale și să se integreze într-un stat unitar, constituind o Românie democratică pentru toți fiii nemului și pentru toate popoarele conlocuitoare pe pământul milenar al românilor. Așa au fost formate, în etape pregătitoare, numeroase consilii naționale și unități militare proprii, numite legiuni sau gărzi naționale, în diversele localități de pe teritoriul locuit de români din fosta monarhie austro-ungară. Este de precizat că această forță militară, numită și „armata unirii”, a menținut ordinea și liniștita desfășurare a Marii Adunări de la

Alba-Iulia, asigurând în perioada aceea, înainte și după unire, avuția publică a comunelor românești, precum și viața și averea sătenilor noștri. Pe atunci se comiteau aproape pretutindeni jafuri și omoruri de către bande de tâlhari sau răufăcători proveniți din soldați fără conștiință umană, care au dezertat de pe fronturile de război în plină destrămare, aceștia operând fără scrupule diferite atrocități și fapte de răzbunare sau crime mai ales împotriva țăranilor noștri și a gospodăriilor rurale, ca și în contra negustorilor de la sate. Era o debandadă pe care o înfruntau și o împiedicau peste tot – alături de organele oficiale, neputincioase în vremea aceea de dezmăț general și de antagonisme cu substrat de șovinism – pe care o reprimau în special aceste unități militare ale românilor, formate în toate comunele Transilvaniei din ostașii noștri reînțorși de pe câmpurile de luptă ale războiului, precum și din soldați voluntari, plugari și intelectuali. La Alba-Iulia au făcut de pază exclusiv unitățile militare organizate de românii autohtoni, fie cele din localitate, cât și câteva legiuni naționale de ostași din centrele apropiate, mobilizate și aduse în mod special pentru menținerea ordinii la Marea Adunare de la Alba-Iulia, mai cu seamă de a salvagarda această adunare națională în contra unor eventuale atacuri din partea elementelor dușmănoase ale gărzilor maghiare, constituite și ele în aceeași perioadă revoluționară. Strategia și planul de apărare au fost elaborate de comandantul gărzilor naționale române din Alba-Iulia, căpitanul Florian Medrea cu întregul corp de ofițeri de la comandamentul său. În orașul de jos, de sub cetatea Alba-Iulia, serviciul de siguranță a fost asumat de ostașii și ofițerii gărzii naționale române din localitate, de sub comanda căpitanului Florian Medrea și a locotenentului Ovidiu Gritta, formând trei companii. În citadelă, unde s-a ținut adunarea constituantă, au fost instalate pe străvechile străzi medievale și printre zidurile groase ale cetății, la porțile de intrare și la bastioane, precum și la punctele de veghe de pe platformele zidurilor masive ale fortificațiilor, numeroase santinele ale celor patru companii de ostași români de sub comanda căpitanului Smeu. Iar în câmpia din afara cetății, așa-zisă „câmpia lui Horia”, unde s-a ținut impozantul plebiscit al maselor populare, erau repartizați soldați și ofițeri din alte patru companii, aflate sub comanda căpitanului Miculescu. La aceste unități militare s-au mai adăugat și vestitele formațiuni de legiuni venite din centrele învecinate sau apropiate, ca de pildă: o companie din Teiuș, una din Blaj, alta din Săscior și apoi câte o legiune din Ighiu-Țelna, din Sebeș, din Sibiu, din Cluj și din Hunedoara. Dar cele mai aspectuoase și pitorești, cu flăcăi de statură impozantă, toți îmbrăcați în costume naționale, deci fără uniforme obișnuite de soldați, ci în portul lor străbun și țăranesc de altă dată, desigur în veșminte festive, erau cele două companii de legiuni din Abrud, aduse să dea o imagine sărbătorească adunării de la Alba-Iulia. Dar grandiosul aspect, cu viziune de basm, ni-l ofereau aici, voinicii recrutați în faimoasa companie din Zlatna, numită și „mândri căciulari ai lui Horia”, care pe lângă pitorescul lor caleidoscop, mai erau și ostași viteji, însărcinați să garanteze paza națională a

proclamații unirii, la fel ca și celelalte unități de legionari și de luptători din gărzile naționale românești, concentrate cu această ocazie în orașul și cetatea Alba-Iulia. Tot astfel au făcut de pază și cele două legiuni din Abrud, care nu erau aduse aici numai pentru decorul și înfățișarea lor atrăgătoare și fascinantă, ci și pentru a îndeplini servicii ostășești. Chiar și legiunile îmbrăcate în splendide costume naționale erau înzestrate cu arme și puști pe care le mânuiau cu dexteritate ca oricare soldat în uniformă militară. Toate aceste unități militar autohtone, provenite din diversele centre ale Ardealului, nu ne-au mișcat numai pe noi, dar au avut un efect uluitor de impresionant și asupra altor naționalități conlocuitoare, mai cu seamă asupra populației orașului Alba-Iulia, în special asupra fostelor oficialități maghiare de aici, care s-au prezentat în fața conducătorilor poporului român ca să-și exprime omagiul lor de admirație pentru spiritul pașnic și disciplinat ce a dominat comportarea demnă și prestigioasă a ostașilor noștri de sub comanda distinsului și vrednicului ofițer Florian Medrea. Astfel s-au exprimat îndeosebi fostul căpitan de poliție al orașului (rendörkapitány), renumitul Molnár, apoi vicepreședintele orașului și în sfârșit căpitanul însărcinat cu asistența militară, ungurul Bartha.

Am notat amănuntele de mai sus pentru a arăta că românii din Transilvania și-au apărat în toată perioada aceasta istorică, din inițiativă proprie și singuri, acțiunea lor de a cuceri libertatea și drepturile naționale, precum și cele sociale, finalizând în desăvârșită ordine și pașnică desfășurare această acțiune la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, unde și-au votat prin voință proprie și pe cale de autodeterminare alipirea la România și proclamarea unirii. Fără îndoială că armata română din țara veche și liberă, intrase în primul război mondial alături de Marii Aliați din Apus, pentru dezrobirea fraților de același sânge și neam din provinciile aflate sub dominația monarhiei austro-ungare, dar în etapa finală a victoriei, trupele române ale armatei regulate se aflau încă în Moldova și nu puteau interveni direct pentru a-și îndeplini misiunea istorică și dorită cu ardoare, mai ales că mersul galopant al evenimentelor militare a grăbit prăbușirea fronturilor inamice ale puterilor imperialiste din Europa Centrală. Ostașii români erau grăbiți să se întoarcă la București, în capitală, care până atunci fusese ocupată de armata germană. Se știe că intrarea triumfală a glorioasei armate române în București a fost aclamată cu extaz și euforică însuflețire de populația capitalei în duminica de 1 decembrie 1918, deci chiar în ziua, când se ținea la Alba-Iulia, Marea Adunare Națională pentru proclamarea unirii. Atunci s-au întors din refugiul moldovean suveranul țării, regele Ferdinand și regina Maria, în fruntea coloanelor de regimente biruitoare, alături de generalul francez Henri-Mathias Berthelot. Totuși o parte din ostașii armatei regulate a României au trecut vechea graniță despărțitoare a Carpaților, prin strâmtorile munților, și au pătruns pe teritoriul Ardealului la chemarea conducătorilor noștri, cu vreo săptămână înainte de adunarea de la Alba-Iulia, dar nu au avut timp să ajungă deocamdată decât până la localitățile marginase de-a lungul versantului occidental al arcului carpatin. Trupele române

ale armatei regulate au trecut munții prin strâmtoarele Bicaz, Oituz, Tulgheș și Ghimeș, venind din Moldova. Marele Stat Major al acestei armate frățești și dezrobitoare a lansat o proclamație în acest sens, care a și fost aruncată din avioane militare pe la finele lunii noiembrie 1918, deasupra numeroaselor centre populate din Ardeal. Astfel de foi volante au fost împrăștiate din văzduh de aviatorii militari ai armatei române și deasupra orașului Alba-Iulia cu câteva zile înainte de adunarea națională. Iată textul acestei proclamații:

„În urma chemării Comitetului Național Român, armata noastră a trecut Carpații. Pășim cu dragoste frățescă pe pământul Transilvaniei. Oștirea română vine în numele unor sfinte drepturi naționale și omenești, pentru a garanta libertatea deplină a tuturor. Însuflețiți de aceste gânduri, asigurăm pe toți locuitorii pământului românesc până la Tisa și Dunăre, fără deosebire de neam și lege, că vom păzi cu credință viața și avutul tuturor. Îndemnăm deci întreaga populațiune ca, sub pavăza oastei române, să-și continue ocupațiunile obișnuite, astfel ca viața normală în sate să nu sufere nicio tulburare. Fiecărui locuitor i se va respecta libera exercitare a drepturilor sale cetățenești. Dar în același timp se pune în vederea tuturor, că orice încercare de a provoca dezordine, de a săvârși acte de violență ori nesupunere se va pedepsi cu toată severitatea.

Șeful Marelui Stat Major,
Prezeanu.”

Această proclamație a fost publicată, ca de altfel în foarte multe ziare ale vremii și în organul oficial al Consiliului Național Central din Arad, în cotidianul „Românul”, nr. 14, de marți 26 noiembrie 1918², fiind răspândită prin avioanele militare ale armatei române și prin gazetele de atunci, pretutindeni, în tot cuprinsul Transilvaniei.

Conform acestei proclamații, au pătruns pe teritoriul Ardealului deocamdată numai avangardele trupelor române. Presa vremii, îndeosebi cea în limba maghiară, a informat publicul, că primii soldați ai României au ajuns până la Borsec și că ei au venit să stabilească ordinea. S-a precizat că, în ziua de 24 noiembrie 1918, a intrat în Tulgheș comanda corpului XIII din armata română, iar a doua zi acest comandament s-a mutat la Borsec. În același timp, ziarele noastre au comunicat știrea că „armata română, trecând pasurile Oituzului, de la Ghimeș la Dorna Vatra, înaintează în plin avânt. Trupele regulate române, concentrate în valea râului Moldova, au trecut hotarele în mai multe coloane. Un regiment român, trecând strâmtoarea de la Tulgheș, a plecat spre Borsec și valea Mureșului. Coloana română ce a trecut în 24 noiembrie pasul Ghimeș a sosit la Csikszereda, ocupând orașul” – adică la Miercurea Ciuc. Apoi ziarul continuă: „La 26 noiembrie, după-amiază, a intrat în orașul Csikszereda un regiment și o baterie română. Trupele române au o atitudine prietenoasă față de populație.” Apoi urmează știrea că: „La 26 noiembrie, dimineața, a sosit la

² Proclamația armatei române, în „Românul”, VII, 1918, nr. 14, din 16/28 noiembrie, p. 2.

Toplița, venind dinspre Borsec, o patrulă română compusă din 15 soldați. După amiază au intrat în oraș 1.500 soldați români, conduși de un colonel.” („Românul”, Arad, nr. 16 din 26 noiembrie 1918³)

Astfel de știri au apărut în mai multe ziare de atunci. Din ele rezultă că armata română era încă departe de Alba-Iulia. Cu toate acestea, la adunarea națională pentru plocamarea unirii au asistat ca oaspeți, fără vreo misiune activă sau specială și câțiva ofițeri ai armatei române, veniți special cu sentimente de frăție, ca să se bucure și ei de sărbătoarea noastră, printre care am remarcat și un grup de ofițeri în frunte cu căpitanii Băgulescu și Mărculescu, împreună cu locotenentul Jiteriu, care au sosit la Alba-Iulia cu un tren militar special de la Miercurea Ciuc. Am mai ovaționat la adunarea constituantă prezența ca oaspete și a generalului român Leonte. Acestora li s-a făcut o entuziastă primire, cu manifestări de frenetică dragoste frățească, când au apărut în sală printre noi, putând și ei să aclame unirea alături de mulțimea delegaților oficiali. Ca invitați, la adunarea constituantă din duminica de 1 decembrie 1918, putem să-i amintim pe reprezentanții corpului de voluntari ardeleni de la Iași, adică pe ofițerii români proveniți din foștii prizonieri de război, capturați de armata țaristă a Rusiei și apoi, după revoluție, eliberați ca să se poată înrola în armata română și a forma corpuri de voluntari, alcătuite din soldați și ofițeri ai fostei armate austro-ungare. Mai erau prezenți la adunarea constituantă și fruntași ai vieții politice și publice ardeleni, tot ca invitați deveniți liberi și foștii întemnițați politici sau deportați în lagăre de concentrare, precum și foștii exilați. La acestea se mai adaugă și personalitățile de vază ale poporului nostru, anume, figuri de dispăruți, refugiați sau dezertori. Astfel îi putem numi pe: Eugen Goga, fratele poetului⁴, pe Iosif Șchiopul, pe Ghiță Pop și Vasile Osvadă.

Pentru a lămuri unele aspecte și condiții istorice ale perioadei de pregătiri a Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, voi arăta și evoca pe scurt, intercalând în aceste amintiri și câteva date și împrejurări din această perioadă premergătoare. Semnele evidente ale dezagregării monarhiei austro-ungare erau deja observate și simțite de toată populația, mai ales când fronturile sale de război începuseră să se destrame prin pierderi de bătălii dificile, urmate de mulțimea dezertărilor de soldați. În contextul acestei situații, poporul român din Transilvania, prin conducătorii săi, și-a afirmat în mod categoric și public dorința de a-și hotărî singur soarta pe baza dreptului de autodeterminare, preconizat atunci ca o condiție principală de aliații din apus, pentru a accepta și întrona o pace dreaptă pe seama tuturor națiunilor subjgate și dominate de monarhia dualistă a Austriei și Ungariei. Comitetul executiv al Partidului Național Român s-a întrunit la 12 octombrie 1918, în casa deputatului dr. Aurel Lazăr din Oradea, sub președenția lui dr. Teodor Mihali, unde a fost votată vestita „declarație de autodeterminare”, citită

³ *Armata română în Ardeal*, în „Românul”, VII, 1918, nr. 16, din 26 noiembrie, p. 3.

⁴ Eugen Goga, ziarist la „Românul”, prizonier în Rusia, voluntar în armata română, a condus ziarele „Renașterea” și „Țara noastră”.

apoi la 18 octombrie 1918 în dieta Ungariei de deputatul dr. Alexandru Vaida. Tot la 12 octombrie 1918 s-a instituit un subcomitet de șase fruntași cu depline puteri de acțiune, având sediul la Arad. Pe atunci Aradul era considerat ca centru de acțiune al politicii românești, după procesul „memorandiștilor”. Din acest subcomitet făceau parte: dr. Iuliu Maniu, dr. Ștefan Cicio-Pop, dr. Vasile Goldiș, dr. Alexandru Vaida, dr. Aurel Vlad și dr. Ioan Suciu⁵, completându-l cu trei reprezentanți ai Partidului Social Democrat, ca Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini. Acesta era organul suprem al națiunii române – constituit ulterior din 12 membrii, câte jumătate din partea Partidului Național și alta din cea a socialiștilor. Astfel compoziția lui era: Teodor Mihali, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, iar cei desemnați pe Partidul Socialist erau: Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Dumitru Surdu, Iosif Renoiu⁶. Organismul acesta al națiunii noastre a devenit după aceea Consiliul Național Român Central din Arad, alcătuit în ziua de 2 noiembrie 1918 și care a pregătit Marea Adunare Națională din Alba-Iulia, îndrumând în prealabil organizarea diferitelor consilii naționale în toate localitățile Ardealului și Banatului, precum și formarea puternicelor noastre legiuni sau gărzii naționale române de pretutindeni. La 31 octombrie 1918 a izbucnit revoluția la Budapesta, fiind asasinat de răsculați primul-ministru Istvan Tisza. A fost constituit în aceeași zi, în capitala Ungariei, guvernul prezidat de contele Károly Mihály, sub egida Consiliului Național Maghiar condus de Hock János, care era considerat ulterior ca cel dintâi președinte al Republicii Ungariei, după abdicarea ultimului împărat al monarhiei, a lui Carol al IV-lea de Habsburg. Evenimentele s-au precipitat, iar subcomitetul ales la Oradea s-a transformat, după cum am arătat mai sus, într-un mare Consiliu Național Român Central, cu sediul la Arad. Trebuie să subliniez încă o dată că acest consiliu central al națiunii noastre a pregătit unirea de la Alba-Iulia. După cum rezultă din primul apel lansat în urma constituirii sale, consiliul acesta avea ca primă preocupare de a crea, peste tot pe teritoriile locuite de români, unități militare proprii pentru a stăvili jafurile și crimele săvârșite în numeroasele sate ale poporului nostru de către tâlhari și infractori împinși de dorința de a se răzbuna împotriva țăranilor români, care își făureau atunci singuri destinul de libertate și dreptate. Acești răufăcători erau proveniți din elemente șovine ale dezertorilor din oastea maghiară sau ale unor înflămânziți și nevoiași, victime ale mizeriei și foametei pricinuite de război. De aceea, în proclamația sa din 2 noiembrie 1918 Consiliu Național Român din Arad a precizat textual la punctul 4 că: „Să luați la cunoștință, că jafuri și omoruri compromit cauza sfântă a democrației, care este chemată a închea întreaga lume într-o singură societate, unde vor domni cele mai curate idei: a libertății, frățietății și egalității.” Apoi în final, apelul glăsuia: „Fiecare român are

⁵ Vezi Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și gărzile naționale române din Arad, 1918*, Cluj-Napoca, 1993, pp. 110–111.

⁶ *Ibidem*, p. 116.

datoria să contribuie la susținerea ordinii. Jefuitorii sunt cei mai mari dușmani ai poporului românesc. Dați-ne o mână de ajutor ca să putem prezenta înaintea lumii tânăra și frumoasa națiune română, în deplina ei curățenie, nepătată, în întreaga ei splendoare.”⁷ În realitate nu s-au semnalat pe atunci astfel de fapte culpabile făcute de români. Ele erau săvârșite mai cu seamă de indivizi care ne dușmăneau. La 11 noiembrie 1918 s-a constituit comandamentul suprem al gărzilor naționale române din Transilvania, sub conducerea maiorului activ, ofițer de carieră, Alexandru Vlad⁸, care a ajuns mai târziu ofițer în armata României. Acest comandament a funcționat la Arad în subordinea Consiliului Național Român Central, ca organ executiv și al îndeplinirii sarcinilor acestuia. La 9 noiembrie 1918 Consiliu Național Român de la Arad a trimis o notă ultimativă guvernului revoluționar maghiar de la Budapesta, somându-l să predea acestui for suprem al națiunii române administrația și „imperiul” asupra tuturor comitatelor locuite de români⁹. În termenul fixat de acest ultimatum, guvernul lui Károly Mihály a trimis la Arad pe ministrul său Jászi Oszkár, ca să trateze problema românilor într-un spirit împăciitor, pledând pentru o federație după sistemul cantoanelor elvețiene, cu autonomii locale pentru fiecare naționalitate în cadrul Ungariei. Trativele din 12 și 13 noiembrie 1918 de la Arad au eșuat¹⁰. Atunci Consiliu Național Român a lansat o proclamație către toate popoarele lumii, în sensul că națiunea română își va exercita dreptul la autodeterminare și își va decide singur soarta¹¹. Concomitent a fost organizată la Alba-Iulia, Marea Adunare Națională, care a rezolvat chestiunea prin alipirea Ardealului și Banatului la România, proclamând totodată și constituirea cu principii democratice a noului stat unitar al poporului nostru. Așa s-a născut unirea de la Alba-Iulia în ziua de 1 decembrie 1918.

Un mare rol a avut în munca de organizare a Marii Adunări Naționale, menite să voteze și să proclame unirea, Consiliul național român al orașului Alba-Iulia, care a luat ființă încă din ziua de 4 noiembrie 1918, deci imediat după apelul din proclamația Consiliului Central Român de la Arad. Ca și pretutindeni s-au întemeiat și aici cele două organisme ale românilor, fără deosebire de religie, colaborând într-un spirit de fraternitate cele două confesiuni, clerul și mireni de credință ortodoxă și cei greco-catolici. Astfel la Alba-Iulia consiliul național român, care în scurtă vreme a pus stăpânire pe diversele autorități și instituții publice din comitatul Alba, a fost alcătuit din următorii fruntași ai vieții noastre românești din localitate:

Ioan Teculescu – protopop ortodox, dr. Zaharia Munteanu – avocat, dr. Rubin Pațița – avocat, dr. Ioan Marciac – avocat, dr. Ioan Colbazi – avocat, iar din partea

⁷ *Ibidem*, pp. 126–128.

⁸ *Ibidem*, pp. 193, 194–198.

⁹ *Ibidem*, pp. 176–177.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 206–218.

¹¹ *Ibidem*, pp. 251–253.

românilor de confesiune greco-catolică: Vasile Urzică – protopop unit, dr. Alexandru Fodor – medic și Virgil Vlad – farmacist¹².

Tot în ziua de 4 noiembrie 1918 s-a constituit și consiliul militar român din Alba-Iulia, având următoarea compoziție:

Căpitanul Ioan F. Negruțiu de profesie inginer, ofițer de rezervă, președintele consiliului miliar, apoi ca membrii au fost aleși în acest organism al corpului de ofițeri de naționalitate română: dr. Aurel Boteni – medic, dr. Zeno Dumitrescu – medic, dr. Dominic Medrea – medic, căpitanul Florian Medrea, dr. Marțian Caluți – avocat și ofițer de rezervă în grad de locotenent, Septimiu Pop – de profesie inginer și în armată sublocotenent de rezervă, Ovidiu Gritta – sublocotenent, Ioan Halasu – sublocotenent, Cornel Cozma – locotenent, George Man – sublocotenent, Florian Rusan – stegar. Comandantul militar al gărzilor naționale din Alba-Iulia a fost ales căpitanul Florian Medrea.

După cum am arătat mai sus, consiliul național român din Alba-Iulia, ca organ al comitetului executiv al Partidului Național Român, adică al Consiliului Central de la Arad, și-a început activitatea imediat după constituire și a luat în mâinile sale conducerea întregului comitat Alba-Inferioară, deci toate celelalte consilii din acest comitat au primit după aceea informații și îndrumări de la acesta.

Este de subliniat că și comandamentul militar de sub conducerea căpitanului Florian Medrea și-a început activitatea imediat. Astfel trebuie arătat că la străduința energicului ofițer Florian Medrea, ajutat de avocatul dr. Ionel Pop, a reușit să pună mâna cu oastașii săi pe depozitul de arme și muniții din cetatea Alba-Iulia, dobândind prin această îndrăzneală acțiune pe seama unităților militare ale „armatei unirii” o cantitate de 30.000 de puști, 4 tunuri, 30 de mitraliere și câteva care blindate. Florian Medrea a izbutit să formeze din oastași localnici o puternică garnizoană militară, care însemna un număr de 1.700 soldați. Această garnizoană a fost completată cu forțe militare aduse din altă parte, după cum am precizat anterior, de pildă cu un batalion din Cluj, sub comanda locotenent-colonelului Mișu, cu altul de la Sibiu, comandat de căpitanul Vasile Barbu¹³, precum și o jumătate de batalion din Hunedoara, comandat de căpitanul Valer Pascu, în afară de cele cu aspect spectaculos și tradițional în costume naționale, amintite în rândurile anterioare, care ne-au oferit caleidoscopul pitoresc al flăcăilor noștri și imaginea mirifică a străbunilor. Mai este de evidențiat în mod special, că

---

¹² Ioan Telescu (1885–1932), protopop ortodox de Alba-Iulia, președinte C.N.R. Alba, organizator al adunării naționale, apoi episcop militar; Rubin Pațiuța, membru P.N.R., memorandist, avocat în Alba-Iulia; Ioan Marciac, avocat în Alba-Iulia; Ioan Colbazi, avocat în Alba Iulia; Vasile urzică, protopop în Alba-Iulia, vicepreședinte al C.N.R. Alba; Alexandru Fodor (1869–1951), medic în Alba-Iulia, notar al Adunării naționale, după unire medic șef al municipiului Cluj.

¹³ Vasile Barbu, licențiat în drept, ofițer de carieră, după unire ofițer și general în armata română.

strategema defensivă preconizată de căpitanul Florian Medrea, de a împrejmui câmpia unde s-a ținut plebiscitul cu trei rânduri de cordoane, pe alocuri cu șanțuri sau tranșee săpate în prealabil de ostașii săi ca în timpul războiului, a fost bine concepută și realizată, întrucât ele puteau să împiedice sau să oprească o eventuală încercare de zădărniciere și de atac din direcția râului Mureș, de unde ar fi fost posibilă o agresiune premeditată și întreprinsă de către bande vrăjmașe, îndeosebi de către gărzile maghiare ale guvernului de la Budapesta, care nu vedea cu ochi buni Marea noastră Adunare Națională. Aceste cordoane au constituit o primă stavilă pentru apărarea orașului Alba-Iulia și au asigurat liniștita și pașnica desfășurare a Marii Adunări, fiind totodată și o linie de protecție plănuită de a opri avalanșa oamenilor din diversele direcții și a-i obliga pe toți participanții veniți aici ca să treacă prin locurile de acces și pe drumurile dinainte stabilite și indicate, îndeosebi că aceste căi erau controlate și bine păzite de ostașii gărzilor și legiunilor noastre.

Privind în ansamblu fizionomia festivă a orașului și a cetății Alba-Iulia din acele zile de sărbătoare națională a votării și proclamării unirii, aspectul de atunci îmi apare și astăzi într-o viziune magică, oferindu-mi și acum imaginea minunată și de un imens colorit al vieții poporului nostru, inegalabil în manifestările sale de exuberanță națională, dovedindu-și în toate ocaziile iubirea și atașamentul față de tradiții și datini populare, precum și neastâmpărul de a-și vădi întotdeauna suprema și disciplinată comportare. Și de data aceasta, a adunării de Alba-Iulia, poporul român și-a confirmat sănătatea sa sufletească. Nu sunt cuvinte suficiente și de o nuanță superlativă care să poată zugrăvi în complexitatea sa sublimă și de vis, acea miraculoasă icoană pe care ne-a oferit-o Alba-Iulia, dar mai cu seamă armonioasele tonalități cromatice ale mulțimilor care se perindau pe arterele principale printre străvechile case de tip patriarhal, toate arborate cu drapele tricolore din orașul de jos, mulțimile îndreptându-se într-un alai de nedrescis și inedit spre câmpia plebiscitului. Vântul și aerul rece ne pișca obrazul, dar nu mai ninge ca în zilele precedente. Totuși drumurile bătătorite mai păstrau pe la margine câte o fâșie de zăpadă. Mersul coloanelor, înfierbântate de căldura extazului și a euforiei, dar mai ales de cântecele străbune și de strigătele frenetice ale oamenilor, ni se păreau ca o suită de secvențe dintr-un basm sonor, în chip de legendă sau epopee a poporului nostru. Grupuri de săteni, țărani îmbrăcați în costume de praznic, înaintau voișoi și mândri, cu intelectualii din comunele lor în frunte și cu steagul tricolor alături de tabela ce indica localitatea respectivă. Ne înviora și pe noi atmosfera cu vibrații tonice și stimulente. Șuvoaietele de mulțimi ni se păreau însetate de libertate și drepturi ca popor baștinaș, având rădăcini atavice pe această glie milenară, cotropită de-a lungul veacurilor. Aveam impresie că toți erau înfomețați de un viitor pe care singuri doreau să și-l făurească. Spectacolul nemaipomenit de admirabil și atractiv ne înfățișa în scene consecutive epopeea neamului românesc, în diversitatea fascinantă a coloritului străbun, formând o

icoană vie a existenţei noastre etnice cu multitudinea comorilor tradiţionale, în special expunându-ne prin exteriorizări şi manifestări launtrice desăvârşita unitate care lega pe toţi fiii neamului nostru, indiferent din ce parte au venit aici să-şi afirme voinţa de a realiza idealul de totdeauna al naţiunii noastre. Fiecare îţi făcea impresia că era conştient de istorica misiune pentru care venise la Alba-Iulia. Era o revăsare de fluvii omeneşti care se perindau neconţenit ca nişte valuri uriaşe, fantastice, ce inundau toate căile de acces spre cetate, fiind zăgăduite doar de disciplina atavică şi de refrenurile cântecelor de biruinţă.

Ne-am minunat cât de bine a decurs Marea Adunare Naţională. Consiliul Naţional Central din Arad, care convocase această adunare la Alba-Iulia, a putut să se bizuie pe destoinicia şi priceputa organizare locală a consiliului naţional român de la Alba-Iulia, care îndeplinea în calitate de gazdă şi funcţia de conducere administrativă a oraşului. Era meritul acestor buni români din conducerea urbană şi a comandanţilor militari din garda naţională locală, completată cu alte legiuni şi ostaşi din gărzile centrelor apropiate, că Marea Adunare Naţională şi masele populare ale plebiscitului de la Alba-Iulia au putut să se desfăşoare în cele mai bune condiţii. Consiliul naţional român din localitate luase din vreme măsuri prealabile pentru a reuşi să cazeze atâta omenire, rechiziţionând în acest scop pentru zilele respective camerele tuturor hotelurilor, obţinând în acelaşi timp şi locuri de găzduire în locuinţele particularilor din acest oraş. Comunele şi regiunile din apropiere erau sfătuite ca să-şi trimită delegaţii şi participanţii la Alba-Iulia, aprovizionaţi cu merinde de acasă pentru zilele respective şi să vină în coloane, demonstrând astfel de-a lungul drumului, în căruţe şi trăsurile, pe jos ori călare, cum şi-au făcut apariţia numeroşi foşti soldaţi demobilizaţi şi oameni care aveau posibilitatea să călărească. Toate cazarmile din citadelă au fost amenajate pentru a putea fi înzestrate cu dormitoare comune pentru participanţi. Conducătorii naţiunii erau cazaţi în cel mai mare hotel din centru, numit pe atunci „Hungaria”, astăzi „Dacia”. Dar majoritatea delegaţilor şi participanţilor erau îndrumaţi şi conduşi spre cetatea de sus, în citadelă, unde li s-a oferit spre găzduire locuri de dormit în locuinţe particulare, îndeosebi în vastele dormitoare cazone, amenajate în mod special spre acest scop în cazarmile din cetate, în jurul catedralei romano-catolice şi a palatului episcopal, deci aproape de sala cazinoului militar şi de sala rezervată pentru adunarea constituantă. Aici, în oraşul de sus, împrejmuit cu ziduri masive de fortăreaţă, am locuit şi eu împreună cu prietenul meu Emil Petrovici¹⁴, ajuns mai târziu academician şi rector al Universităţii din Cluj. Am fost impresionaţi de fizionomia medievală a cetăţii, în care voievodul Mihai Viteazul a proclamat în anul 1599 cea dintâi unire a provinciilor române, cu prilejul intrării sale trimufale la Alba-Iulia. Această citadelă ne-a evocat întemniţarea lui Horia,

---

¹⁴ Emil Petrovici (1899–1968), n. Torac, astăzi în Banatul sârbesc, după unire, profesor la Universitatea Regele Ferdinand din Cluj, rector, lingvist, membru al Academiei Române şi a al Academiei bulgare de ştiinţe.

Cloșca și Crișan, precum și odioasa lor osândă la moarte, apoi executarea pedepsei la primii doi printr-o monstroasă tortură pe roată. În această închisoare a fost întemnițat și Avram Iancu, suferind umilințe de la asupritori. Iar în catedrala romano-catolică, cu hramul Sfântul Mihail, se găsea printre altele sarcofagul lui Iancu de Hunedoara, fostul regent de naționalitate română al Ungariei, tatăl lui Matei Corvinul, cel mai vestit și mare rege al Ungariei. Atmosfera de aici era dominată de reminescente și relicve sacre, scumpe neamului nostru. Aveam impresia că umbrele trecutului ocroteau generația unirii ca să-și îndeplinească misiunea istorică. Gloriile și suferințele de odinioară ale națiunii române au reînviat în gândurile și sufletul nostru, iar noi am trăit aici și am acționat sub impulsul acestui trecut.

Am intrat în cetatea Alba-Iulia, venind de la gară, pe străzile animate ale orașului de jos, prin pompoasa poartă în stil baroc a lui Carol al VI-lea, împăratul Austriei, arborată pe atunci cu drapelul tricolor în locul emblemelor imperiale, care până la unire purtau „pajura cu două capete”. Am văzut pretutindeni santinelele legiunilor noastre, cu arma gata de apărare și cu o privire vigilentă de ostaș, atât la poarta citadelei, cât mai ales pe bastioanele și vârfurile fortificațiilor, pe platformele zidurilor de o uimitoare grosime și de un aspect înspăimântător, care ni se păreau inexpugnabile și de o rezistență redutabilă. Sub poarta aceasta era pe vremuri celula în care fusese întemnițat Horia, iar în apropiere era piața în care fusese schingiuit și omorât pe roată el și Cloșca. Crișan se spânzurase înainte de executarea osândeii. Fiecare colț din aceste locuri, fiecare zidire, ne evoca prin vocea tainică a pietrelor dramatica desfășurare a opresiunii de altădată, precum și tragicul sfârșit al martirilor neamului nostru. Nici nu putea fi ales un loc mai potrivit pentru proclamarea unirii decât în această cetate, unde mărturiile trecutului nostru atestau și ne aminteau epoci de glorie și de tragedie.

În după-amiaza din prezua mării sărbători a unirii am peregrinat prin Alba-Iulia cu prietenul și colegul meu de dormitor, colindând atât străzile cetății, cât și arterele principale ale orașului de jos, dorind să cunoaștem și să ne adaptăm acestei atmosfere de praznic național, adică să ne familiarizăm cu viața citadină a vestitului așezământ urban, cunoscut pe vremea romanilor cu denumirea de „Apulum” și considerat în antichitate ca fiind capitala Daciei. Am căutat să vizităm mai cu seamă monumentele istorice, medievale ale citadelei, care fusese reședința principilor Ardealului de odinioară. Aici a semnat și a încheiat în anul 1595 voievodul român Mihai Viteazul înțelegerea cu principele Sigismund Bathory, o alianță de cruciadă împotriva turcilor. Apoi am vrut să deslușim în topografia orașului de jos cum s-a dezvoltat ulterior urbanistica sub influența Austriei într-un aspect mai modern, dar și aici, la poalele fortificațiilor, orașul purta deja amprenta vetustă a clădirilor construite de tipul monarhiei de altădată. Am înțeles de la început sensul opțiunii politice pentru această cetate, aleasă ca să fie și de data aceasta locul unde națiunea română să-și proclame unirea ca și voievodul Mihai

Viteazul pe vremuri. Farmecul ne-a coplesit pretutindeni pe unde am umblat, rătăcind fără un itinerar conceput sau programat anterior, ci doar lăsându-ne atrași de chemarea tainică a vestigiilor din trecut. Ne-a înviorat aerul rece, dar tonifiant al începutului de iarnă.

Primul nostru popas era să vizităm străvechea catedrală romano-catolică din centrul citadelei și aproape de locul unde eram cazați. Această biserică era cel mai important monument istoric din Alba-Iulia din punct de vedere arhitectonic și artistic, având numeroase icoane și relicve sacre în interiorul ei. Era construită în stil roman, probabil de meșteri aduși din Germania, încă din secolul al XI-lea, dar ornamentația și sculpturile sale decorative indicau parcă o influență a artei franceze. Ulterior a fost împodobită în interior cu ornamentații gotice. Catedrala era dominată de un turn pătrat cu clopotniță, înălțat și zidit de aceeași manieră arhitectonică ca și restul clădirii ecleziastice. Cu toate că ni se părea destul de simplă, totuși mulți o considerau ca una dintre cele mai importante catedrale din monarhie. De-a lungul veacurilor a suferit numeroase avarii și demolări parțiale din cauza incendiilor sau a jafurilor, după aceea restaurări și completări, dar structura actuală a catedralei a rămas aceeași ca la fondarea ei, în schimb în partea interioară s-au făcut mai multe modificări cu amplasări de diverse statui, pe atunci la modă, meșteșugite în stil neogotic sau al renașterii italiene. Altarul central era ridicat de manieră barocă și împodobit cu icoane scumpe. În partea orientală a interiorului se află mausoleul familiei Huniadi, dar numai sarcofagul lui Ladislau Huniadi, fiul regentului, era întreg, în schimb cel al lui Iancu de Hunedoara, fostul regent al Ungariei și al fratelui său fuseseră profanate de tâlhari, dornici de a jefui și de a găsi în ele eventuale bijuterii sau comori de relicve scumpe. Acestea au fost ulterior reconstituite din bucățelele sparte și răzlețite. Sarcofagul lui Iancu de Hunedoara mai avea conservat capacul cu figura mutilată a regentului, precum și cele două plăci laterale cu basorelieful, una reprezentând bătălia contra turcilor și cealaltă întoarcerea sa victorioasă. Iancu de Hunedoara a decedat în anul 1458¹⁵. Plecând de la această catedrală am trecut pe lângă palatul episcopal din apropiere, înconjurat de un parc aspectuos. Tot în partea aceasta a cetății era și cazinoul militar, unde s-a ținut în sala festivă adunarea constituantă și unde a fost votată de către cei 1.228 delegați oficiali unirea.

Coborând de pe colina cetății și ieșind prin masiva poartă a împăratului Carol al VI-lea, o construcție din epoca (*sic!*) când se fortifica citadela, conform planurilor principelui Eugeniu de Savoya, cu ziduri monumentale și bastioane, am ajuns în orașul de jos, unde am fost prinși de agitația tumultuoasă și fanatică a mulțimii care popula toate arterele și piețele publice, manifestându-și neastâmpărata însuflețire și mișcându-se într-o înghesuială de amalgam. Oamenii, cu toate că circulau disciplinați și în ordine, totuși îți făceau impresia unui furnicar de nedescris. Am

---

¹⁵ Corect 1456.

hoinărit prin străzile orașului, zguduite și alarmate, parcă trezite din somnul trăirii patriarhiale de până atunci. Am descoperit peste tot icoane vibrante ale vieții urbane, într-o permanentă mobilitate, ca niște valuri nepotolite ale unui ocean de omenire, cu diversitatea particularităților de fascinație cromatică. Era un caleidoscop voios și seducător. Dar scopul nostru nu era numai hoinăreala, ci, înainte de toate, să ajungem la hotelul „Hungaria”, azi „Dacia”, unde erau cazați conducătorii și inițiatorii Adunării Naționale. Eu aveam aici o întâlnire dinainte stabilită cu unchiul meu dr. Aurel Cosma, președintele Consiliului național român din Timișoara, care sosise la Alba-Iulia în fruntea delegaților oficiali din Banat. El avea calitatea de delegat oficial pentru această adunare de la Alba-Iulia, nu numai ca deputat ales în circumscripția electorală Becicherecul-Mic din comitatul Timiș, dar și ca parlamentar de drept, conform dispozițiilor Consiliului Central de la Arad, care prevedea textual că: „președinții consiliilor naționale comitatense sunt din oficiu membrii naturali ai Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, denumită pe scurt după inițialele M.A.N.” (Ziarul „Românul”, Arad, nr. 17 din 29 noiembrie 1918)

În fața intrării hotelului „Hungaria” am găsit numeroase grupuri de fruntași politici discutând cu vervă și gesticulând demonstrativ, fiecare interlocutor susținându-și părerea cu vehemență și excelentă elocvență. Printre ei am descoperit mulți bănățeni, care se plâneau cu voce stridentă că santinelele trupelor de ocupație ale provinciei lor au oprit numeroși delegați și participanți cu mandat să fie prezenți la Marea Adunare Națională în Alba-Iulia și nu i-au lăsat să treacă linia demarcațională care separa Banatul de Ardeal. Se știe că întreaga provincie a Banatului fusese ocupată din încredințarea Marilor Aliați de la apus de către trupele armatei sârbești, având trasată ca limită linia demarcațională, la nord fixată de râul Mureș, iar la răsărit de-a lungul munților de la marginea comitatului Caraș-Severin (Karassoszőreny megye). Astfel că la Alba-Iulia n-au fost lăsați să treacă din zonele de sub ocupație numeroși români posedând mandate de participare pentru a vota și proclama unirea, din cauza ordinului comandamentului armatei sârbești de ocupație, întrucât guvernul Serbiei dorise să-și amplifice noul stat al Iugoslaviei și cu provincia Banatului. Din gura acestora am aflat că veniseră la unchiul meu, pe care îl rugaseră să convoace de urgență o consfătuire a bănățenilor pentru a se dezbate această problemă, deodată cu „zvonorile” care circulau să se pregătească o rezoluție în sensul alipirii la România cu unele condiții sau idei de autonomie locală. Intrând în vorbă cu ei, am mai aflat că unchiul meu era de acord să fie convocată o astfel de conferință prealabilă și era decis, la cererea lor, chiar să o prezideze. Astfel hotărâseră cu toții, ca ședința anticipată a bănățenilor să se întrunească în seara zilei de 30 noiembrie 1918, după servirea dineului, în sala destul de încăpătoare a restaurantului din hotelul „Hungaria”, deci în ajunul votării și proclamării unirii. A fost lansată imediat această convocare și difuzată de manieră rapidă și practic operativă de la om la om. Cei întâlniți la ușa de intrare a hotelului mi-au mai spus că vor participa la ședință și socialiștii, care veniseră la

Alba-Iulia în număr destul de mare din Banat, mai ales din părţile Caraşului, de la Bocşa, Anina şi Reşiţa, muncitori şi mineri români, care au declarat că au să sprijine doleanţele bănăţenilor, fiind juste.

Intrând în hotel, am urcat cu amicul Emil Petrovici, delegat oficial şi el la Adunarea Naţională şi interesat şi el de aceste chestiuni, mai ales că era şi el bănăţean. Găsindu-l pe unchiul meu în cameră, s-a bucurat că am ajuns şi noi cu bine la Alba-Iulia şi că nu am avut nimic de suferit din cauza opreliştilor de la linia demarcaţională. După ce i-am povestit prin câte aventuri şi peripeţii am trecut până a fi ajuns la un tren în gara Aradului, care să ne aducă la Alba-Iulia, el ne-a explicat că fusese adineaori asaltat de mulţimea delegaţilor bănăţeni, care îl rugaseră să convoace o conferinţă anticipată a bănăţenilor sosiţi pentru votarea şi proclamarea unirii, fiind totodată rugat de ei, ca această consfătuire să o prezideze chiar el. I-am făgăduit că vom veni şi noi la această întrunire, care se părea că avea o importanţă deosebită, întrucât urmau să fie dezbătute mai ales cele două chestiuni de care erau îngrijoraţi şi preocupaţi delegaţii bănăţeni şi anume: unirea fără condiţii, iar cealaltă afirmarea precum şi dovedirea drepturilor istorice şi economice ale românilor asupra Banatului.

Până la această şedinţă neprevăzută am mai avut timp să ne orientăm înainte de a ieşi din nou în oraş şi să vedem care era atmosfera în cafeneaua hotelului, pe care am zărit-o la venire şi care ni se părea extrem de interesantă, iar grupurile de personalităţi de bază ale naţiunii noastre exaltau în discuţii aprinse de entuziasm şi de volubilitate, fiind grupate la diversele mese în jurul câte unui erou al zilei şi ascultând istoriile acestuia. Aşa l-am văzut pe generalul Leonte din armata României, cum îşi desfăşura patosul cu care povestea despre vitejia ostaşilor armatei pe care o comandase în război şi despre păţaniile unităţilor militare, care izbutiseră să înfrunte înverşunata viaţă pe fronturile de luptă împotriva duşmanilor. L-am mai observat printre cei mulţi şi pe Eugen Goga, fratele poetului, cu figura sa distinsă, cum se remarca în mijlocul unui anturaj de prieteni, care îl ascultau impresionaţi de cele relatate din întâmplările prin care trecuse. Tot astfel mai erau în cafenea, printre alte grupuri de clienţi, desigur amici şi admiratori ataşaţi şi publicişti Ghiţă Pop şi Iosif Şchiopul, care îşi povesteau şi ei necazurile prin care trecuseră de când fuseseră nevoiţi să dispară din faţa prigoanelor stăpânirii anterioare. Toată atmosfera în această cafenea era atunci, când lumea se pregătea de marea sărbătoare a unirii, dominată de evocări, de amintiri şi de speranţe, centrul diverselor grupuri, înconjurate cu dragoste frăţească şi cu interes, fiind figurile binecunoscute de toţi şi unanim preţuite de naţiune, ca de pildă foştii condamnaţi politici, exilaţi şi refugiaţi, sau foştii întemniţaţi şi deportaţi în lagăre de concentrare, precum şi dezertorii din armata austro-ungară, în general cei dispăruţi şi pe care abia atunci lumea şi prietenii aveau să-i revadă ori să-i întâlnească. Am asistat cu amicul meu în cele câteva minute petrecute aici la un spectacol unic şi emoţionant de înduioşător. Localul cafenelei era arhiplin şi nu mai

puteam găsi niciun loc liber unde să poposim și noi în acest mediu așa-zis istoric și inedit. Am plecat să ne mai plimbăm până la cină în centrul orașului de jos, ca apoi să ne putem întoarce la ședința bănățenilor, tot în acest hotel.

Atâta mulțime era mai ales pe artera principală a orașului, încât ea ne-a confirmat că poporul nostru a venit ca la un mare praznic național să-și proclame unirea cu România. A avut dreptate presa când a publicat că: *„Națiunea română, la Marea Adunare Națională (M.A.N.) din Alba-Iulia este ferm decisă ca să proclame unirea și consolidarea românilor de pretutindeni într-un mare stat național. Cea mai eclatantă dovadă a acestei voințe unanim române o vedem în afluența extraordinară, îndeosebi a claselor de jos în toate gările, în drum spre Alba-Iulia.”* (Ziarul „Românul”, Arad, nr. 18 din 30 noiembrie 1918) Într-adevăr mulțimile poporului de jos, a oamenilor de rând în cea mai mare parte țărani și muncitori ai ogoarelor, formau masele populare care au aclamat unirea la plebiscitul de pe câmpia lui Mihai Viteazul. Noroc că ninsoarea se oprise de ieri, iar vântul se domolise, încât aerul nu ne mai înfrigura, încât toți participanții erau voioși și izbucneau în urale și cântau marșuri naționale. Nimeni nu părea obosit pe drumurile lungi și grele pe care le-au bătut venind pe jos cu traista de merinde și cu vătavul purtând drapelul tricolor în fața coloanelor ce se succedau neconținut. Convoaiele nou sosite erau îndrumate să fie cazate pentru la noapte în vastele dormitoare comune din cazărmile aflate în citadelă, unde erau amenajate o mulțime de astfel de încăperi, simple cu aspect de cazon, dar foarte curate, mobilate numai cu paturi de fier, saltele și pături. Neistovita însuflețire a oamenilor din pătura socială a țărănimii, a muncitorilor agricoli doborâți până atunci de o soartă nemiloasă și oropsită de orânduiala celor puternici și bogați, de alt neam, dar stăpâni pe pământurile străbunilor națiunii române, acest entuziasm răbufnea în seara aceea într-o spectaculoasă și extravagantă renaștere la o viață nouă, ce se anunța promițătoare de certitudini și împliniri demult visate. Ovațiunile exuberante ale miilor de participanți la unire erau vocile de protest ale slugilor de altădată împotriva jupânilor de până atunci – erau imnuri de slavă înălțate providenței, care prin puterea și voința lor avea să le aducă nu numai realizarea aspirațiilor naționale, ci mai cu seamă o dreptate socială. Iar când acești oameni de rând, chemați la plebiscitul de la Alba-Iulia, scandau lozinci că vor libertate și dreptate, ei înțelegeau prin aceste sloganuri în special înfăptuirea unei orânduiri de dreptate socială. Fanatismul maselor răsuna ca un strigăt de alarmă și dinamiza sufletele românilor cu atâta forță în acest amurg, când poporul nostru își înmormânta vitrega dominație de până atunci, încât toată lumea simțea un fior de mobilizare ca să-și declanșeze toată energia înlănțuită ca să o reîmprospăteze pentru a-și croi un destin nou, mai fericit, mai bun și mai drept. Viziunea acestui tumult cu o putere lăuntrică de tip revoluționar ar fi înspăimântat pe dușmanii de odinioară, dar înfățișarea lor nu avea nimic din clocotul de răzbunare al celor nedreptățiți, ci a oamenilor educați în morala strămoșească, a celor care rabdă și iartă, dar, când ajung în situația de a-și

revendica libertatea și dreptatea cu succes, erau gata să-și jertfească totul pentru izbândă. Aceasta era fizionomia colectivă de factură populară a poporului nostru, de o puritate sufletească și de o putere creatoare, manifestată și exprimată în mod sincer și fățiș, fără ocolișuri. Zecile de mii de oameni, care au constituit grosul participanților la plebiscit, au sosit însă a doua zi dimineața, ca să fie prezenți la Marea Adunare Națională, fără să cauzeze în prealabil probleme de cazare organizatorilor locali. Localitățile din apropiere sau vecinătate fuseseră îndrumate ca să-și programeze participarea delegaților, astfel ca să poată ajunge la Alba-Iulia pe jos, în termen potrivit.

Conferința preliminară a bănăţenilor a fost o ședință destul de furtunoasă, dominată de mulțimea participanților, nebănuit de agitați și foarte numeroși. Sala restaurantului din hotelul „Hungaria”, azi „Dacia”, unde s-a ținut după servirea dineului, a fost arhiplină. Au venit delegați sau participanți și din alte regiuni, îndeosebi membrii ai Partidului Social-Democrat, care aflaseră abia cu puțin timp înainte de această convenire, dar pe care se părea că îi interesau problemele ce urmau să fie discutate. Multă lume auzise de atitudinea bănăţenilor, care cereau categoric o alipire la România și votarea unei uniri fără condiții. Ședința s-a început pe la orele 22 din 30 noiembrie 1918 și era prezidată de unchiul meu dr. Aurel Cosma. Dezbaterile au decurs în ordine și disciplină, dar discursurile foarte înflăcărâte și obiective au înfierbântat atmosfera. S-au perindat la tribună foarte mulți oratori, iar elocvența lor a stârnit vădită pasiune și au conturat și mai lapidar problemele discutate. Atmosfera s-a încălzit în ritm galopant. Printre alți oratori am remarcat mai ales pe cei doi istorici bănăţeni, pe dr. Gheorghe Popovici din Lugoj și pe dr. Ioan Sârbu din Rudăria, care au expus magistral și cu argumente temeinice drepturile românilor asupra Banatului. Ne-a impresionat figura de savant a lui Ioan Sârbu, care ne-a ținut o adevărată conferință, succintă, dar științifică și politică despre trecutul românesc al Banatului. Știam că acest cărturar este autorul voluminoasei lucrări științifice și istorice despre „Istoria lui Mihai Viteazul, Domnul Țării Românești”, operă premiată de Academia Română, precum și autorul cărții „Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab”, teza sa de doctorat în 356 pagini, în limba germană și tipărită la Lipsca, scrisă pe baza unor documente necunoscute și descoperite de el în arhivele din străinătate. Dar cel mai vijelios orator la această conferință a bănăţenilor era dr. Avram Imbroane, care cu patosul său verbal și înflăcărât a ajuns să producă în sală un ropot de aplauze, mai ales când a pomenit de lupta eroică a armatei române pentru dezrobirea Transilvaniei. În același sens au mai ținut și alții cuvântări asemănătoare, scoțând în evidență jertfa fraților și ostașilor din România, care ne face să dăm dovadă de sentimente de grațitudine și deci să proclamăm unirea fără condiții, să ne unim imediat și direct cu patria noastră a tuturor românilor, adică să ne supunem numaidecât guvernului de la București, care să preia administrația Ardealului și a Banatului, precum și toate rosturile noastre și ale naționalităților conlocuitoare pe baza

principiilor democratice. Au vorbit și socialiștii în același sens, accentuând că indiferent de orientarea lor ideologică, sunt și ei români, că vor aclama și ei alipirea la România și că vor vota și ei constituirea statului unitar, așa cum era redactat în proiectul decretului unirii, fără indicarea formei constituționale a acestui stat întregit, adică fără denumirea de „regat” sau altă formă de guvernământ, ci pur și simplu „România”, care exprima de altfel o definiție de prevedere a făuritorilor unirii, indiferent de crezul lor ideologic, deoarece acest stat unitar al poporului nostru putea în viitor să aibă la bază și alte orânduiri sociale, ca de pildă republica.

Întrunirea bănățenilor a luat proporții neprevăzute, căci aproape toți au dorit să-și rostească plângerile și protestele, unii chiar în chip vehement, cu fraze elocvente și necumpănite, mai ales atunci când oratorii căutau să-și tălmăcească nedumerirea față de comportarea trupelor de ocupație ale armatei sârbești, aliată cu România, care au împiedicat pe delegații români să vină la Alba-Iulia, iar pe alții santinelele oprindu-i pe linia demarcațională. Ședința a durat ore întregi cu aceste proteste, până după miezul nopții și a devenit tot mai agitată cu toate intervențiile președintelui și ale frunțașilor care încercau să le tempereze. Din fundul sălii se auzeau voci care cereau ca în Banat să fie schimbate trupele de ocupație provizorie din partea aliaților, până la definitivă și finală hotărâre a Conferinței de Pace de la Paris, cu altele ale armatei franceze sau britanice. Observatorii conducerii Consiliului Central Român de la Arad, care a convocat Adunarea Națională de la Alba-Iulia, fiind și ei prezenți, s-au sesizat imediat de doleanțele bănățenilor și au domolit agitația, dând asigurări că aspirațiunile lor juste vor fi îndeplinite. În acest sens le-a vorbit și dr. Vasile Goldiș și a reușit să potolească spiritele agitate. Iar despre această consfătuire a bănățenilor, organul oficial al Consiliului Central Român de la Arad, ziarul „Românul” a publicat în darea de seamă asupra desfășurării Adunării Naționale de la Alba-Iulia, în numărul 20 din 3 decembrie 1918, printre altele pe prima pagină și această informație:

„Unirea românilor din Transilvania, Ungaria și Banat trebuie să se facă fără nicio condiție. Hotărârea aceasta se impune prin vitejia armatei române și inensele jertfe ce le-a adus pentru dezrobirea fraților lor.” Hotărârile conferinței s-au adus la cunoștința Consiliului Național Român, care a și ținut seama de ele la stabilirea proiectului de rezoluțiune.

La insistența și demersurile bănățenilor, problemele ridicate de ei au fost rezolvate numai parțial. S-a inclus la punctul întâi al decretului unirii și drepturile românilor asupra Banatului, dar Conferința de Pace de la Paris a decis ca provincia să fie împărțită între România și noua Iugoslavie. De atunci statul vecin al sârbo-croaților a primit partea de sud-vest a Banatului, iar patria noastră are în stăpânirea sa partea de nord și de răsărit. Tot la stăruința bănățenilor a fost rezolvată și chestiunea așa-zisă a autonomiei locale a Transilvaniei, în sensul că decretul unirii a prevăzut înființarea unui Consiliu Dirigent, numai cu titlu provizoriu, care să fie un fel de guvern regional în cadrul statului unitar al României, menit numai să

administreze provinciile anexate la „patria-mamă”, pe baza principiilor democratice prevăzute de actul de la Alba-Iulia, până la constituanta României, adică în perioada de trecere de la vechiul regim maghiar al monarhiei până la deplina introducere a organelor stăpânirii româneşti, a celor administrative şi a tuturor instituţiilor de învăţământ, a celor culturale şi social-economice.

Am ieşit de la consfătuirea bănăţenilor cu sentimentul că delegaţii noştri şi-au făcut datoria de patrioţi, exprimându-se cu fermitate pentru drepturile românilor asupra Banatului, dar întotdeauna disciplinaţi şi cu respectul arătat faţă de conducătorii naţiunii, mai cu seamă cu sufletul plin de dragoste pentru popor. Ataşamentul acesta faţă de oamenii din pătura ţărănească şi a oamenilor de rând exprima în mod evident că erau pătrunşi de principiile democratice care stăteau la baza decretului de unire. Am fost impresionaţi de autoritatea şi demnitatea preşedintelui, a unchiului meu, care a condus şedinţa cu atât tact şi pricepere, încât a reuşit să domolească spiritele impulsionate de problemele ce se dezbăteau. A fost şi o şedinţă preliminară şi constructivă, de pe urma căreia s-au aplanat chestiuni importante. Am observat cât de mult se frământau şi socialiştii în decursul discuţiilor şi cât de mult erau de partea vederilor bănăţenilor, încât s-au bucurat şi ei de acordul deplin cu care s-a încheiat această întrunire.

Era trecut de miezul nopţii când am părăsit hotelul. Ne-am îndreptat direct spre citadelă, spre locurile noastre de dormit. Simţeam aerul rece şi tăios care ne mobiliza mersul. Cu toate acestea, pe străzi forfota era destul de frenetică, dar fără zgomotoase alaiuri şi exaltări de bucurie din cauza orelor nocturne, ca să nu fie deranjaţi locuitorii care se odihneau şi dormeau. Am trecut prin vâltoarea mulţimilor cu gândurile şi impresiile încercate de idei măreţe. Peisajul de noapte al cetăţii Alba-Iulia ne evoca glorioasa figură a voievodului Mihai Viteazul, dar ne reamintea în acelaşi timp de tragica soartă a martirilor Horia şi Cloşca, precum şi suferinţele lor. Umbrele trecutului pluteau în vazduh deasupra acestor fortificaţii de pe colină. Era o noapte istorică.

În duminica de 1 decembrie 1918, în marea zi a unirii, praznicul naţiunii noastre a început cu liturghiile din bisericile protopopeşti ale celor două confesiuni româneşti. Dis de dimineaţă, slujba cultului ortodox a fost oficiată de arhiepiscopul Ioan Ignatie Papp, episcopul Ardealului şi locţiitor al mitropolitului de la Sibiu, pe atunci scaunul acestui înalt ierarh fiind vacant. Au servit în jurul altarului, în pompoase odăjdii, mai mulţi preoţi împreună cu dr. Miron Elie Cristea, episcopul Caransebeşului, care a rostit şi rugăciunea de mulţumire. În locul „pricesnei” a fost cântat marşul legionarilor români de către corul dirijat de Timotei Popovici, iar la sfârşitul liturghiei toţi credincioşii au intonat „Deşteaptă-te române!”. În biserica greco-catolică slujba a fost la fel de ceremonioasă. Serviciul divin a fost celebrat de un mare sobor de preoţi de religie unită în frunte cu episcopul dr. Valer Frenţiu. De la biserici, lumea s-a îndreptat spre cetate. Delegaţii oficiali s-au dus direct la adunarea constituantă din sala cazinoului militar, iar restul publicului la marele

plebiscit de pe câmpia lui Mihai Viteazul. În aceeași direcție erau conduse și multiplele coloane de participanți, țărani în frunte cu intelectualii satelor, care soseau atunci din localitățile învecinate sau apropiate, în marșuri ordonate, pe drumurile aglomerate din centrul orașului. Ne-a mișcat, îndeosebi, deosebitul aspect de fanatică însuflețire a maselor populare și afluența lor neîntreruptă, care umplea larga câmpie a plebiscitului, luând dimensiuni uriașe dincolo de orice închipuire. Am simțit cu toții, parcă trăiam aievea clipe de basm, de proporții legendare și de unitate etnică inedită, dar reală, care ne-a impus atât nouă, dar și tuturor celor care s-au cutremurat la vederea acestei forțe de temut a poporului român. Aceasta era fizionomia gigantică a națiunii noastre, înfățișată prin reprezentanții ei la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

După cum am arătat în paginile anterioare, adunarea votării și a proclamării unirii s-a desfășurat consecutiv în două întruniri separate, formând însă una singură. Prima era ședința constituantă de la orele 10, ținută în sala festivă a cazinoului militar, iar a doua era marea întrunire a maselor populare de pe câmpia de lângă poarta lui Mihai Viteazul, unde, peste o sută de mii de reprezentanți ai națiunii române, au ratificat prin vot plebiscitar și cu ovațiuni alipirea Transilvaniei la România, aprobând astfel în chip general și unanim formarea noului stat unitar al poporului nostru. Accesul spre câmpia plebiscitului era liber pentru orice participant, dar intrarea la ședința constituantă de la așa-zisa „Casină Română” era strict controlată de ofițerii din legiunile și gărzile naționale, fiind admiși să participe pe aici numai delegații oficiali, cu mandate reprezentative, numite „credenționale” sau având invitații speciale de oaspeți de onoare.

Adunarea constituantă de la cazinoul militar (Casina Română) era compusă din 1.228 delegați oficiali, din care 680 erau deputați aleși de cele 130 cercuri electorale din comitatele Transilvaniei și din părțile Ungariei locuite de români, numirea lor fiind făcută pe calea procedurii prevăzută de ultima lege electorală maghiară din anul 1910, iar restul de 548 delegați oficiali constituiau așa-ziii parlamentari de drept, această calitate fiindu-le conferită de funcțiunile pe care le îndeplineau în organisme, institutele și clerul națiunii române. Numele și numărul delegaților oficiali care au format adunarea constituantă au fost verificate și validate pe baza actelor prezentate la intrarea în sală, iar după aceea din nou și minuțios controlate de către o comisie de validare, prezidată de dr. Ioan Suciuc și aleasă de adunare după deschiderea ei, care le-a verificat a doua oară mandatele sau delegațiile numite „credenționale”, deci înainte de constituirea legală a acestei adunări. Ca oaspeți au luat parte generalul Leonte din armata României, precum și delegația corpului de ofițeri de la Mircurea-Ciuc, sosită anume cu un tren special militar, printre care căpitanii Băgulescu și Mărculescu împreună cu locotenentul Jiteriu. Au fost de față și delegați ai celorlalte provincii alipite la România, urmând ca și ele să formeze ca și Transilvania un stat unitar, cu țară liberă și veche, ca de pildă profesorul universitar Alexandru Procopovici și Cazacliu din Bucovina, precum și

Pantelimon Halipa din Basarabia¹⁶. Au mai fost invitați ca oaspeți onorifici și figurile de vază ale unor foști întemnițați politici sau deportați în lagăre de concentrare, exilați, refugiați, dispăruți sau frunțași de seamă din ofițerii care dezertaseră din fosta armată austro-ungară. N-a putut să vină la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia niciun bărbat de stat cu răspundere politică din România. Starea de lucruri era de așa natură în momentele acelea, încât frații noștri din patrie erau grăbiți să-și organizeze treburile lor proprii de interes național și românesc în țara și capitala lor abia eliberate de sub ocupația germană. Noi știm că primul lor gând era îndreptat frățește spre Alba-Iulia, că erau cu tot sufletul alături de noi. Știam și aceea că prin acțiunile lor multiple, atât pornite din București, cât și dirijate de la Paris, unde urma să aibă loc Conferința de Pace, aveau să-și îndeplinească rolul lor cu prisosință, fiind factori primordialii ai unității noastre naționale, deci a descătușării noastre de sub dominația imperialistă a monarhiei de odinioară.

Sala unde s-a desfășurat adunarea constituantă era de un aspect sobru, dar impozant, atât prin numărul delegaților și invitaților, cât mai ales prin decorul steagurilor Antantei, arborate la dreapta și la stânga bradului din mijlocul peretelui unde fâlfâiau faldurile tricolorului nostru. Scena era dominată de drapele Franței și ale Statelor Unite ale Americii, alături de steagul nostru, ornamentând în continuare de o parte și de alta sala cu celelalte drapele ale statelor aliate, ale Marii Britanii, Italiei, Belgiei, Cehoslovaciei și Serbiei. Pe marea scenă erau membrii Consiliului Național Central de la Arad, adică frunțașii Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat, în fruntea lor fiind arhierii celor două culte românești, ortodoxii și greco-catolicii, care s-au îmbrățișat și s-au sărutat frățește în fața publicului. În prim plan i-am văzut pe dr. Teodor Mihali, dr. Ștefan Cicio-Pop și dr. Vasile Goldiș, precum și pe maiorul Alexandru Vlad, comandantul suprem al gărzilor naționale române din Transilvania. Pe scenă erau și invitații de onoare, ofițerii armatei române și reprezentanții celorlalte provincii unite cu România.

Adunarea constituantă a fost deschisă cu o scurtă alocuțiune rostită de dr. Ștefan Cicio-Pop, președintele Consiliului Național Român Central de la Arad, care a convocat această adunare. Apoi s-a trecut la validarea mandatelor celor 1.228 delegați oficiali. Aici este locul să precizez că parlamentarii de drept în număr de 548 delegați erau indicați de funcțiunile ocupate de aceștia în organismele și institutele națiunii române, unde fuseseră desemnați tot prin voturi anterioare de membrii organismelor și institutelor respective. Astfel acești delegați oficiali erau după cum urmează: reprezentanții bisericii române, episcopii, vicarii, protopopii,

---

¹⁶ Alexandru Procopovici era din Bucovina, iar din Basarabia era Cazacliu și Pan Halipa. Pantelimon Halipa a fost frunțaș al mișcării naționale din Basarabia, militant pentru unirea Basarabiei cu România, ministru de stat și ministru al Basarabiei, deputat și ministru al guvernului român în mai multe rânduri.

delegații consistoarelor și capitelor, apoi delegații societăților culturale românești, reprezentanții colegiilor de la școlile medii civile, ai institutelor de teologie și pedagogie. În continuarea listei acestor parlamentari de drept la adunarea constituantă a Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia erau delegații societăților universitare românești, cei ai fundațiilor și forurilor române, apoi delegații reuniunilor de învățători, ai reuniunilor de meseriași români, ai societăților financiare și economice românești, precum și delegații presei române din Transilvania. Lista mai era completată cu trimișii sau delegații reuniunilor de lectură românești, ai reuniunilor de cântări și muzică, ai tinerimii universitare române și ai consiliului tehnic central român din Budapesta. Lista parlamentarilor de drept se încheie cu delegații gărzilor naționale și cu delegatele reuniunilor de femei române. După citirea raportului comisiei de validare, prezentat de președintele ei, dr. Ioan Suciuc, adunarea a validat cu unanimitate cei 1.228 delegați oficiali. Atunci, dr. Ștefan Cicio-Pop, care a deschis ședința și a prezidat-o până în acest moment, a declarat că adunarea constituantă era legal constituită și deci putea să ia hotărâri valabile în numele națiunii române. În continuare s-a trecut la alegerea prezidiului, care era alcătuit din: George Pop de Băsești ca președinte, iar în demnitatea de copreședinți au fost aleși arhierii celor două culte ale românilor, adică Ioan Ignatie Papp, episcopul ortodox și Demetrie Radu, cel greco-catolic, iar ca vicepreședinți au fost aleși dr. Ștefan Cicio Pop și socialistul Ioan Flueraș. Venerabilul Gheorghe de Băsești a inaugurat istorica dezbatere a unirii în adunarea constituantă cu o scurtă cuvântare, apoi s-a intrat în ordinea de zi cu magistrarele discursuri ale fruntașilor. Cel dintâi a vorbit dr. Vasile Goldiș, care a prezentat proiectul de rezoluție, întocmit de Marele Sfat al națiunii române la 30 noiembrie 1918, după cum s-a pronunțat oratorul. Pe marginea acestui proiect al actului unirii și-au ținut discursurile lor din partea Partidului Național Român dr. Iuliu Maniu, iar în numele socialiștilor a vorbit tipograful Iosif Jumanca. Expozeul primului era un complex de date istorice și economice privind trecutul neamului nostru. Discursul acesta, amplu și documentat din punct de vedere politic, a fost integral publicat, ca și celelalte discursuri rostite la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, în organul oficial al Consiliului Central Român din Arad, în nr. 20 din 3 decembrie 1918 până la nr. 23 din 7 decembrie 1918, în ziarul „Românul” din Arad, după notele stenografice ale lui Vasile Vlaicu, șef-contabilul Băncii Generale de Asigurări și angajat de acest ziar ca stenograf al Marii Adunări. L-am văzut pe Vasile Vlaicu ocupând locul și el ca delegat la masa presei din fața tribunei alături de ceilalți ziariști participanți. Tot astfel a fost stenografiat și discursul tipografului Iosif Jumanca, apărut în întregime în ziarul „Românul”, la pagina întâia a nr. 21 din 4 decembrie 1918. Expozeul socialistului Iosif Jumanca era o pledoarie a principiilor democratice care stăteau la baza actului unirii, arătând că Partidul Social-Democrat a aderat la unire „ca adevărații reprezentanți ai muncitorimii românești din Ungaria, Transilvania și Banat”, accentuând în continuare că „venim să declarăm în fața prea-

cinstitei adunări, în faţa Internaţionalei socialiştilor şi în faţa întregii lumi că vrem unirea tuturor românilor.” Apoi a spus socialistul tipograf Iosif Jumanca textual următoarele: „Noi vrem şi suntem gata a lupta cu toate mijloacele pentru înfăptuirea unirii. Noi suntem proletari, noi ducem o luptă de clasă – în lupta aceasta suntem solidari cu toţi fraţii. Cu toţii suntem pentru transformarea societăţii, astfel ca fiecare să fie liber şi stăpân pe sine însuşi. Dar solidaritatea aceasta nu o înţelegem în așa fel ca să fim şi pe mai departe sateliţii unui partid, nu voim să fim şi pe mai departe o clasă fără importanţă, care n-are la dispoziţie nici mijloacele de afirmare şi dezvoltare – de aceea când aderăm la unirea tuturor românilor, voim totodată şi posibilitatea de dezvoltare a muncitorimii române, voim să deschidem porţile largi în această ţară românească nouă, ca să se dezvolte şi să progreseze şi poporul muncitor, așa cum au progresat şi popoarele muncitoare din apus. Social-democraţia nu-i identică cu lipsa simţului naţional, noi nu zicem „ubi bene, ibi patria”, ci acolo unde ți-e patria, acolo să-ți cauți fericirea vieții tale. De aceea, noi nu ne temem că nu vom avea puterea drepturilor la o viață liberă. Când aderăm la unire, nu o facem numai pentru că în interiorul nostru există simțul acesta, ci din convingerea fermă și conștiința clară că prin postulatele luate în rezoluția prezentă sunt cuprinse toate celelalte garanții pentru democratizarea României.”

După aceste discursuri, nemailuând altcineva cuvântul, președintele a pus la vot proiectul de rezoluție, iar întreaga sală a răspuns cu un ropot de aplauze și ovațiuni, proclamând cu entuziasm și în mod unanim actul unirii. Publicul din sală a manifestat un extaz neînchipuit de vibrant. Era momentul culminant al zilei istorice, când s-a aclamat alipirea Transilvaniei la România și constituirea noului stat unitar. Iar când președintele a anunțat cu voce tremurândă de bucurie și cu însuflețită emoție că „unirea a fost votată unanim”, sala a izbucnit în delir și euforie. Clipele acestea au fost marcate prin glasul clopotelor tuturor localităților din Transilvania, întrucât Consiliul Central Român din Arad dăduse anterior îndrumări tuturor bisericilor și lăcașurilor sfinte din mănăstirile celor două culte ale românilor de dincoace de Carpați, ca să tragă clopotele ca la marile praznice sau să bată toaca între orele 10 și 12 în duminica de 1 decembrie 1918.

După votarea unirii, dezbaterile adunării constituante au continuat. Dr. Alexandru Vaida a propus adunării să voteze mai departe compoziția Marelui Sfat Național, prezentând și o listă cuprinzând 130 de fruntași ai vieții publice a națiunii române din Ardeal și Banat, care să formeze un for reprezentativ sau un parlament, un așa zis corp legiuitor sau legislativ al națiunii noastre. În afară de acești 130 de membri ai Partidului Național Român, Marele Sfat Național a fost completat la propunerea oratorului cu încă 20 de membri ai Partidului Social-Democrat, plus arhieriei, prepoziții capitulari, vicarii, arhimandriții și protosinghelii, deci cu demnitățile superioare ale clerului din ambele confesiuni. În total Marele Sfat Național a ajuns să aibă 212 membrii, aceștia urmând să conducă treburile românilor din Transilvania ca un for reprezentativ, legiuitor, exercitând funcțiuni legislative și de îndrumare. Adunarea constituantă a votat lista Marelui Sfat Național.

Ședința a fost încheiată cu cuvântările episcopilor dr. Demetriu Radu și altul Ioan Ignatie Papp, care scoțând în evidență importanța hotărârilor luate de Adunare, le-a binecuvântat.

După închiderea acestei întruniri, întreg publicul din sală a intonat în cor „Deșteaptă-te române!”

Cea mai mare parte a publicului a coborât din cetate în câmpia plebiscitului, unde a asistat la marea adunare a maselor populare. Împreună cu toată lumea ne-am dus și noi acolo, să-i găsim pe reprezentanții veniți din Banat și ne-am atașat de grupul lor. I-am descoperit ușor prin mulțimea coloanelor înșirate în jurul tribunelor improvizate în această câmpie, mai ales că și episcopul Caransebeșului, dr. Miron Cristea, se îndrepta în aceeași direcție, fiind programat să vorbească poporului de la o tribună în fața căreia erau strânși bănățenii. Ne-am luat după el și am ajuns bine la destinație, putând să-l ascultăm pe viitorul patriarh al României în seducătoarea lui elocință.

Ne-am ghidat și după unele steaguri tricolore din satele provinciei noastre, care știam că purtau la vârful lor, ca semn de recunoaștere, legat un buchet de busuioac.

Adunarea plebiscitară ne-a uimit prin grandioarea și coloritul caleidoscopic al mulțimilor populare fără număr, care își manifestau virtuțile străbune și delirul lor fascinant într-o exaltare de nedescris. Am asistat la un spectacol unic și inegalabil, pe care ni-l prezenta poporul nostru într-o formă și un conținut de miraj ca într-un basm fantastic. Am simțit cum clocotea în sufletul său vigoarea sănătoasă, care îi dădea prospețimea unei energii polivalente. Avea siguranța și încrederea în propriile sale puteri. Am deslușit din privirile pline de bucurie ale oamenilor sclipiri de nădejde în viitor, de noi biruințe și realizări care să îi aducă nu numai libertate, dar în special împlinirea dreptății naționale și sociale. Adunarea plebiscitului a luat sfârșit printr-o delirantă însuflețire exprimată cu aclamarea și ratificarea unirii, precum și cu proclamarea de către masele populare a constituirii noului stat unitar și întregit al României pe baza principiilor arătate în actul votat. Mulțimile s-au împrăștiat în ordine și disciplină, potolindu-și entuziasmul lor prin cântece și marșuri românești. Orașul Alba-Iulia a trăit o zi de mare praznic al națiunii române. Cei mai mulți dintre participanți s-au înapoiat acasă în comunele lor, încă în după-amiaza aceea, așa cum veniseră, fie pe jos, în căruțe sau cu alte mijloace de transport, iar cei mai îndepărtați cu trenuri puse la dispoziția lor, în diversele direcții. Alții au mai petrecut în seara aceea prin localurile aglomerate de lume din Alba-Iulia, ca să se ospăteze și să se veselească. Restaurantele și cârciumile din oraș au radiat de voioșia clienților și de petrecerile populare în stil național, cu lăutari și cântăreți. Chiar și atmosfera celui mai elegant restaurant al hotelului „Hungaria” din centru, unde locuiau fruntașii națiunii, a devenit în seara aceea de 1 decembrie 1918 scena unei sărbători de manieră democratică și a unei manifestații de înfrățire românească. În jurul unei mese grandioase de tip național era strânși români din diferite regiuni ale Transilvaniei până la Tisa și Dunăre, deci

și bănățeni care petreceau la un ospăț de manieră străbună. Se găseau alături, la aceeași cină, oameni de toate categoriile sociale și de diferite profesii, de la „vlădică la opincă”, de la intelectuali până la plugari sau români din popor. În mijlocul acestora se afla și generalul român Leonte, înconjurat cu sentimente de frăție. Pretutindeni s-au ținut scurte toasturi sau cuvântări de ocazie, iar la această cină toți și-au închinat paharul de vin pentru izbânda unirii și pentru patria-mamă, pentru făurirea României-Mari. În toată Transilvania au fost astfel de ospete naționale.

A doua zi după unire, în dimineața de 2 decembrie 1918 s-a ținut în sala mare a palatului de justiție din Alba-Iulia prima ședință a Marelui Sfat al națiunii române, ales în ziua precedentă de adunarea constituantă, ședință prezidată de venerabilul Gheorghe de Băsești, zis „Badea Gheorghe”. În baza propunerii comisiei de candidare, a fost ales, conform celui de al doilea paragraf al actului unirii, un „Consiliu Dirigent”, adică un guvern local și provizoriu, sub președenția, ca prim-ministru, a dr.-lui Iuliu Maniu, având următoarea componență ca miniștri sau șefi de resort: dr. Iuliu Maniu, președinte și afacerile interne, dr. Vasile Goldiș – resortul cultelor și al instrucțiunii publice, precum și aranjarea raporturilor cu naționalitățile și confesiunile conlocuitoare, dr. Ștefan Cicio-Pop – armata și siguranța publică, dr. Alexandru Vaida – externe și presă, dr. Aurel Lazăr – justiție, dr. Emil Hațiegan – codificare, dr. Aurel Vlad – finanțe, dr. Victor Bontescu – agricultură și comerț, dr. Romul Boilă – comunicații, lucrări publice, poștă, telegraf și alimentare, dr. Ioan Flueraș – probleme sociale și de igienă, dr. Iosif Jumanca – industria, apoi trei miniștri fără resort, și anume: dr. Vasile Lucaciu, dr. Valeriu Braniște și dr. Octavian Goga. Aceasta a fost componența inițială a Consiliului Dirigent, cu sediul la Sibiu, care a fost ales în ziua de 2 decembrie 1918. Ulterior, acest guvern local al Transilvaniei a fost în repetate rânduri remaniat, modificat și completat cu alți frunțași din viața publică a Ardealului, avându-l întotdeauna în funcția de prim-ministru pe dr. Iuliu Maniu până la desființarea sa. De la Sibiu a fost mutat apoi sediul Consiliului Dirigent la Cluj.

Socialiști români din Consiliu Dirigent, adică Ioan Flueraș, ministrul ocrotirilor sociale și tipograful Iosif Jumanca, ministrul industriei, au publicat un apel adresat muncitorimii și apărut în organul Partidului Social-Democrat, „Adevărul”, care și-a mutat redacția și administrația la Sibiu. În acest apel cei doi socialiști au arătat, imediat după proclamarea unirii, în comunicarea lor *Pentru un partid independent social-democrat*, printre altele că: „*La Alba-Iulia, pe lângă unire, s-a hotărât și înfăptuirea celor mai democratice și mai drepte legi care vor contribui la fericirea întregului popor. Suntem siguri că tovarășii vor înțelege și vor aproba ținuta noastră la Adunarea Națională. Ei vor primi cu liniștire și faptul că doi dintre tovarășii noștri sunt delegați în Consiliul Dirigent, care este astăzi guvernul Ardealului și în sânul căruia vom avea puțința de a lucra după convingerile lor socialiste pentru binele și fericirea întregului popor.*” Ziarul

---

¹⁷ Către poporul muncitor român, semnat Comitetul conducător al Partidului social-democrat din Ardeal, în „Adevărul”, 14, nr. 48 din 2/15 decembrie 1918, p. 1.

„Adevărul” al socialiștilor români și-a instalat sediul pe lângă Consiliul Dirigent la Sibiu, începând cu numărul 48 din anul 1918.

Presa vremii a publicat și manifestul Consiliului Dirigent, adresat către națiunea română în ziua de 11 decembrie 1918, în care arăta că „până la înfăptuirea definitivă a unirii”, Ardealul și Banatul au ajuns sub guvernarea sa și că prin aceasta ținuturile locuite de români s-au rupt de statul ungar. În continuare manifestul expunea un program de guvernare din care desprindem esențialul.

„Vrem ca pe pământul țării noastre să stăpânească dreptatea și libertatea. Dreptate și libertate nu numai pentru români, ci și pentru națiunile conlocuitoare, pe care soarta de veacuri ni le-a pus de vecine. Vrem să stăpânească dreptatea și libertatea nu numai pentru cel tare și puternic, ci și pentru cel slab și umilit. Dreptatea să fie pentru plugar, ca și pentru negustor și meseriaș. Toți deopotrivă să-și afle fericirea și îndestularea pe acest pământ strămoșesc, cinstindu-se unul pe altul și ajutându-se reciproc. Vom înfăptui un regim curat democratic pe toate tărâmurile vieții publice: votul obștesc direct, egal și secret pe comune, proporțional pentru ambele sexe, în vârstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, județe ori parlament, desăvârșita libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândirilor omenești; vom realiza o radicală reformă agrară. Pământul care și până atunci a fost muncit cu sudori de sânge, în decurs de veacuri, de către plugari, să ajungă în stăpânirea țăranului. Vrem ca muncitorimea industrială, temelia vieții economice în zilele noastre, încă să-și afle îndestularea și mijloacele bogate de răsplată a muncii sale...¹⁸”

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Timișoara, fond Aurel Cosma jr.

¹⁸ Manifestul Consiliului Dirigent către națiunea română din Transilvania, Banat și Țara ungurească, în „Adevărul”, 14, nr. 50 din 16/29 decembrie 1918, p. 2.

Aurel Cosma jr.

22. Adeziunea șvabilor din Banat la Unirea de la Alba-Iulia. Adunarea națională a șvabilor de la 10 august 1919 în Timișoara

Poporul șvab din Banat a ținut în duminica de 10 august 1919, la Timișoara, în „Casa Germană” din localitate, o mare adunare națională pentru a decide și a proclama aderarea sa la unirea cu România, votată de români în Alba-Iulia, la 1 decembrie 1918, organizând întrunirea lor după modelul adunării noastre naționale din cetatea lui Mihai Viteazul și după sistemul aplicat de sașii din Ardeal, când aceștia au hotărât la 8 ianuarie 1919, în orașul Mediaș, să se unească și ei, ca și noi, românii, cu România, pe baza principiilor democratice pronunțate la Alba-Iulia.

Dorința lor de unire și de adeziune era manifestă și exprimată încă din toamna anului 1918, dar nu putea să fie realizată mai devreme din cauza ocupației militare a Banatului de către trupele puterilor aliate din Apus, învingătoare ale primului război mondial. Și aceasta numai după ce partea de nord-est a Banatului, până la linia demarcațională de la râul Mureș și de la hotarele provinciei noastre, care despărțeau Banatul de Ardeal, a fost evacuată conform Conferinței de Pace de la Paris. Tot din această cauză au ținut și românii din Banat o Mare Adunare Națională și Populară la Timișoara, în aceeași zi de 10 august 1919, în câmpia târgului (azi locul unde s-au construit noile cartiere cu blocuri de locuit în zona „Circumvalațiunii”). La imensa întrunire a tuturor românilor din provincia noastră, la care a participat și populația celorlalte naționalități conlocuitoare, s-a ratificat pe cale plebiscitară Unirea de la Alba-Iulia proclamată și votată la 1 decembrie 1918, împreună cu toate principiile ei de bază, adoptate într-un larg spirit democratic. Această adunare a bănățenilor are indicată necesitatea confirmării unirii de la Alba-Iulia, întrucât foarte mulți delegați oficiali și reprezentanți ai poporului nostru, trimiși să voteze alipirea fără condiții la România, au fost atunci împiedicați să treacă linia demarcațională a ocupației militare de către santinelele și patrulele trupelor aliate de ocupație și să meargă la Alba-Iulia.

La adunarea populară organizată în Timișoara, la 10 august 1919, deci în aceeași duminică în care s-a întrunit și Conferința Națională a celor vreo mie de delegați oficiali ai poporului șvab din Banat, reprezentând 33 de comune locuite de naționalitatea acestui neam, alături de români au venit, la marele plebiscit de pe câmpia târgului și cetățeni sau plugari șvabi, care nu erau aleși ca reprezentanți pentru adunarea lor națională de la „Casa Germană”, convocată de profesorul dr. Mihai Kausch¹.

Primele licăriri ale ideilor de libertate națională și culturală ale șvabilor din Banat au fost exprimate în public, după ce românii, din inițiativa și sub președenția lui Aurel Cosma, avocat, pe atunci căpitan în armata austro-ungară, au înființat cel dintâi Consiliu Național Român din Timișoara. Acest fruntaș al națiunii române a declanșat în spirit revoluționar, la 31 octombrie 1918, lupta pentru cucerirea libertății naționale și a dreptății sociale pentru poporul român, asupra până atunci de monarhia dualistă. La îndemnul și după modelul românilor au fost constituite și celelalte consilii naționale ale popoarelor conlocuitoare. Astfel s-a format și Consiliul Național Șvăbesc sub președenția profesorului dr. Iosif Striegl², care și-a formulat ideea acțiunii sale cu ocazia tratatelor purtate la 13 și 14 noiembrie 1918, la Arad, între Consiliul Național Român Central și între ministrul Jászi Oszkár, din partea guvernului revoluționar al Ungariei. Ministrul a venit în acest scop să negocieze împăcarea cu națiunea română, care adresase, la 9 noiembrie 1918, o notă ultimativă guvernului revoluționar al lui Károlyi Mihály din Budapesta, provocând acest guvern să predea imediat stăpânirea asupra comitatelor locuite de români. Tratatul lui Jászi Oszkár cu frunțașii națiunii române însă au eșuat, deoarece românii nu se învoiau la propunerea lui Jászi, ca să rămână în cadrul statului ungar federalizat după sistemul de organizare administrativă a Elveției. Această despărțire de monarhie a dat naștere la imediata convocare a Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, când românii din fosta Ungarie s-au despărțit de dominația străină, votând la 1 decembrie 1918 unirea cu România.

Declarațiile profesorului dr. Iosif Striegl au fost publicate de ziarul „Românul” din Arad, când un redactor al acestei gazete oficiale a Consiliului Național Român

---

¹ Dr. Kausch Michael (1877, Modos – 1922 Timișoara), pedagog și parlamentar. Studii teologice, de germanistică și hungarologie la Budapesta și Cluj. Activitate didactică la Czegled, Biserica Albă, Szeged; în 1919, consilier la ministerul naționalităților din Budapesta, după proclamarea republicii se reîntoarce la Timișoara. Din 3 septembrie 1919 a fost numit consilier la Consiliul Dirigent pentru învățământul german; conducător al „Deutsch Schwäbische Volkspartei”; mai 1920 a înființat Deutsch-Schwäbische Kulturverband, membru în parlamentul din București.

² Josef Striegl (1874, Jamu Mare – 1945, Arad), studii de teologie, germanistică, hungarologie, latină la Budapesta, pedagog la Szeged; până în 1918 locuitor al șefului „Bauernverein” din Timișoara, membru al Consiliului național șvăbesc; internat de autoritățile românești la Făgăraș împreună cu Kaspar Muth.

Central din Arad i-a luat un interviu în trenul special, în care se afla ca însoțitor al ministrului Jászi Oszkár. În acest tren era și deputatul sas Emil Neugeboren³ în suita ministrului maghiar. Dar profesorul dr. Iosif Striegl și-a publicat declarațiile sale și în cotidianul „Temeswarer Zeitung”, numărul din 16 noiembrie 1918, care în general erau asemănătoare cu interviul din „Românul” și cuprindeau următoarele revendicări pentru naționalitatea șvabă conlocuitoare din Banat:

„Pretențiuni expansive, iridente, nu avem, stat în stat nu voim, dar lucrăm împreună cu toți ceilalți conaționali ai noștri din țară. Accentuez că poporul sas, deși urma din oportunism o altă politică, nu a trăit niciodată în dușmănie cu poporul român. Noi dorim următoarele: cultura noastră specială să fie apărată și dezvoltarea ei garantată; cerem să ne rămână neatinse averile naționale; așa-zisa Universitate Săsească să rămână în mâna noastră”. (Extras din ziarul „Românul”).

Afirmarea efectivă a acțiunii șvăbești, în sensul promovării ideii de a se integra în noul stat unitar al României, a început după votarea de către români, la Alba-Iulia, în duminica de 1 decembrie 1918, a unirii cu România pe baza celor mai largi principii democratice. Așa a ajuns poetul Victor Orendi Homenau să înființeze în Timișoara (cartierul Josefin), la 9 decembrie 1918, o societate culturală, numită „Kulturband der Banater Schwaben”, cu scopul de a milita pentru alipirea Banatului la România și integrarea națiunii șvabe ca cetățeni loiali în noul stat unitar român. În spiritul acestei mișcări, sub masca activității culturale, șvabii și-au început acțiunea lor pentru a proclama, la fel ca și românii la Alba-Iulia, aderarea lor și încorporarea cu întregul Banat în cadrul noului stat unitar al României. În acest sens, deoarece nu puteau să-și afirme în mod fățiș și public idealul lor din cauza ocupației militare a Banatului, s-au înțeles cu dr. Aurel Cosma, președintele Consiliul Național Român din Timișoara, care a condus delegațiile poporului român din Banat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. La îndemnul său și cu sprijinul acestuia, o delegație a poporului șvab din Banat, în special gospodari și agricultori, în frunte cu avocatul dr. Ladislau Müller,⁴ s-a înfățișat la Arad, în duminica de 29 decembrie 1918, înaintea generalului francez Henri Berthelot. Acest erou al Franței a făcut un popas la granița de vest a pământului românesc ca să-i cunoască pe bravii fii ai națiunii române. Generalului francez i-a fost predat un memoriu, pe care să-l înainteze Conferinței de Pace de la Paris. În acest memoriu, naționalitatea conlocuitoare din Banat, adică poporul șvab, își exprima dorința de a-și decide soarta în temeiul dreptului de autodeterminare, ca Banatul să fie unit cu România, iar poporul șvab să fie integrat cu toți locuitorii de limbă germană de aici în noul stat unitar al României. Memoriul acesta al șvabilor a fost publicat și comentat favorabil de ziarul „Românul” de la Arad, în numărul 46 din 5 ianuarie

³ Este autorul cărții *Az erdélyi szászok*, Budapesta, 1913.

⁴ Dr. Ladislau Müller (1887, Glogovăț – 1983, Chomedey/Canada); studii juridice la Budapesta și Cluj, judecător, avocat la Arad, Oradea, Becicherecul Mare; după 1919 s-a afiliat la „Volksgemeinschaft”, condusă de dr. Kaspar Muth.

1919. El a ajuns la destinaţie, fiind comunicat Conferinţei de Pace de la Paris, iniţial prezidată de Raymond Poincaré apoi, de la începutul anului 1919, de către primul ministru al Franţei, de Georges Clemenceau. Această ştire a şi fost publicată de cotidianul „Dimineaţa” din Bucureşti, în numărul din 27 ianuarie 1919. Ziarul din capitală a subliniat că „naţiunea şvabă are via dorinţă ca asupra Banatului să fie luată stăpânirea de către naţiunea română, tot așa de simpatizată ca și cea franceză, în care avem deplina încredere întru tot ce privește drepturile noastre. Până ce va fi cu puțință acestea, dorim ca trupe franceze să ocupe Banatul”.

Înainte de desfășurarea acestor evenimente, deci la scurt timp după unirea românilor de la Alba-Iulia, fruntașul politic al sașilor din Ardeal, dr. Rudolf Brandsch – un mare animator și un entuziast partizan al unirii germanilor din Transilvania cu România și un bun prieten al românilor – a venit la Lugoj, în Banat. El a promovat cauza idealului de unitate germană în sânul sașilor și șvabilor, ca întreaga națiune germană din Transilvania să se alipească la România, devenind astfel cetățeni loiali noului stat unitar al României. În acest sens a și publicat articole în gazeta de limbă germană, în „Südungarn”. Tot la Lugoj a avut dr. Rudolf Bransch dezbateri cu reprezentanții poporului șvab din Banat, ca să acționeze cu toții împreună și alături de națiunea săsească pentru a adera la hotărârile românilor de la Alba-Iulia. Sașii din Ardeal au votat în unanimitate și au proclamat cu mare elan și încredere, în orașul Mediaș, la 8 ianuarie 1919 (miercuri), unirea cu România și aderarea lor la hotărârile românilor de la 1 decembrie 1918, din Alba-Iulia, precum și la principiile fundamentale, decretate de actul unirii. La Lugoj, promotorul acestei acțiuni de adeziune era însuflătorul tipograf Heinrich Anwender⁵, care a lansat, în spiritul acestui ideal național comun, mai multe apeluri către populația șvăbească, în ziarul său „Lugoscher Zeitung”, în limita admisă de cenzura comandamentelor trupelor de ocupație militară. Acesta a insistat îndeosebi pentru ca și șvabii din Banat să convoace o adunare națională a lor și să proclame, pe baza dreptului de autodeterminare, dorința lor, liber exprimată, de aderare la actul unirii de la Alba-Iulia. Dar acest lucru nu era încă posibil, din motiv că armata de ocupație militară a Banatului nu admitea niciun fel de acțiune politică, în special din partea germanilor.

Situația politică a Banatului s-a schimbat în vara anului 1919. La dispoziția Conferinței de Pace de la Paris, o jumătate de parte a provinciei, adică nord-estul Banatului, a fost evacuată de trupele de ocupație militară, aliații puterilor din Apus lăsând numai câte un comandament local de ofițeri superiori francezi, ca să predea în stăpânirea administrației române zona aceasta. Așa s-a ajuns, în ziua de 23 iulie 1919 (luni), să fie preluată, în prezența generalului francez De Tournadre, admi-

---

⁵ Heinrich Anwender (1882, Moravița – 1948, Beba Veche), maistru tipograf din 1904, proprietar de tipografie la Lugoj (1908–1934), membru fondator al „Ungarländische Deutsche Volkspartei”, din 1919 membru în parlamentul României; fondator al Clubului șvabilor tineri.

nistrația românească și stăpânirea, în numele Consiliului Dirigent Român de la Sibiu, de către primul prefect român al Timișorii, adică dr. Aurel Cosma, care s-a instalat singur în această funcțiune. Cel dintâi prefect român al municipiului Timișoara și al județelor unificate Timiș și Torontal a izbutit, cu însuflețita încredere a populației citadine și rurale, în special cu ajutorul entuziast al locuitorilor șvabi, să introducă noua administrație românească în spiritul democratic dominat de actul unirii și făuririi noului stat al României întregite. La o săptămână, după ce organele administrative românești au fost instalate la posturile lor și la autoritățile locale respective, au intrat la Timișoara, într-un elan euforic și într-o atmosferă de extaz, trupele de infanterie și artilerie ale armatei române, sub comanda colonelului Virgil Economu. Întreaga populație a orașului și sătenii din împrejurimi, fără deosebire de naționalitate, au ovaționat pe bravii ostași ai României pe artera principală, de la începutul străzii Recașului (azi „Calea Dorobanților”) până în actuala „Piața Unirii”, unde s-a desfășurat solemnitatea oficială de primire. Pe tribuna din fața clădirii de atunci a prefecturii, adică în „Piața Unirii” de azi, a rostit o cuvântare de bun-venit adresată armatei române și comandantului ei, colonelul Virgil Economu, și reprezentantul șvabilor din Banat, Karl Möller⁶. Intrarea armatei române la Timișoara a avut loc în duminica de 3 august 1919. Unitățile de jandarmi români au sosit în prealabil, la începutul lunii august.

Prima grijă a noului prefect român a fost să organizeze la Timișoara o mare adunare a poporului, care să ratifice și să proclame la fața locului, în Banat, unirea cu România și în același timp să îndemne și pe frunțașii poporului șvab să procedeze la fel. Așadar, a fost convocată și ținută adunarea românilor de la 10 august 1919, în câmpia târgului, precum și adunarea șvabilor la „Casa Germană” din Timișoara. În problema șvabilor, prefectul doctor Aurel Cosma a discutat cu devotatul său prieten politic, cu profesorul dr. Mihai Kausch (decedat în luna ianuarie 1943). Acesta a luat inițiativa de a convoca adunarea șvabilor din Timișoara. Au fost vreo mie de delegați oficiali ai națiunii șvăbești, reprezentând 33 de comune sau orașe. La adunare, profesorul dr. Mihai Kausch a supus votării o rezoluție, prin care șvabii din Banat adoptă actul unirii de la Alba-Iulia și se pronunță cu însuflețire pentru unirea cu România. Printre altele adunarea șvabilor a accentuat în hotărârea sa: „*Deoarece noi vedem în manifestul de la Alba-Iulia o garanție că statul nostru în viitor ne va asigura dezvoltarea liberă a caracterului nostru poporal, folosirea liberă a limbii materne și deci pe amândouă – caracterul și limba – le vom*

⁶ Karl Möller (1876, Viena – 1943, Jimbolia); studii Școala de război din Viena; 1914, maior, șef de stat major la Divizia de Infanterie nr. 34 (Divizia bănățeană), 1916, colonel al regimentului de Infanterie maghiar nr. 65; 1919, cofondator al „Deutscher Kulturband”, Timișoara, membru al delegației care în 15 august a înmănat Consiliului Dirigent „Rezoluția șvabilor”, viceprimar la Timișoara (1919), membru al consiliului de conducere al Consiliului popular german din Timișoara, senator (1919–1926), din 1920, împreună cu Gabriel la Volksgemeinschaft

putea promova nestingherit pe teren politic, cultural, economic și social, dorim ca Banatul să fie unit cu România”.

După votarea și proclamarea Unirii de către reprezentanții poporului șvab din Banat, o delegație a acestei adunări a fost trimisă, în frunte cu gospodarul Anton Anton⁷ din comuna Variaș, la Sibiu, ca să aducă la cunoștința Consiliului Dirigent Român hotărârea lor. Delegația s-a prezentat în ziua de 15 august 1919 la Sibiu, când șapte membrii ai Consiliului Dirigent Român au primit-o într-un cadru solemn. Cu acest prilej agricultorul Anton Anton a subliniat în cuvântarea sa. „*Am venit aici ca reprezentanți ai poporului german din Banat pentru a Vă face cunoscut că poporul nostru s-a alăturat în unanimitate României. Noi am făcut aceasta cu inimă cinstită, fiindcă vedem în hotărârile Adunării Naționale a Românilor de la Alba-Iulia posibilitatea de a ne manifesta, în noul stat, ca un popor liber și cum au suferit în trecut națiunile nemaghiare asta au simțit-o pe pielea proprie și românilor. Dumnezeuastră știți unde a dus această asuprire a minorității”.*

Tot în conformitate cu hotărârile adunării șvabilor, în afară de această delegație trimisă la Sibiu, a mai plecat o delegație, mai restrânsă la Paris, în Franța, ca să predea Conferinței de Pace un memoriu, care exprima pe baza dreptului de autodeterminare voința poporului șvab de a se uni Banatul cu România. Delegația aceasta, formată din patru fruntași ai șvabilor, a plecat la Paris în ziua de 12 august și a sosit în capitala Franței, unde a fost primită în audiență de către prim-ministrul Georges Clemenceau, președintele Conferinței de Pace, în ziua de 19 august 1919. Delegația celor patru era compusă din: avocatul Ștefan Frêcot⁸ din Timișoara, din dr. Andreas Buchmann din Lipova și din cei doi fruntași șvabi din Lugoj: Thomas Fernbascher și Franz Timon⁹. În fruntea delegației se afla dr. Ștefan Frêcot care, în prezența celorlați trei colegi și prieteni ai săi, îi predă memoriul șvabilor președintelui Georges Clemenceau cu o scurtă alocuțiune, adresându-i în limba franceză câteva cuvinte explicative și argumente convingătoare, scoțând în evidență, printre altele, îndeosebi motivul acestei intervenții directe: „*Votând rezoluțiunea de Unire cu România, Adunarea Națională a Poporului Șvab a ținut să accentueze două fapte pe care ne permitem, domnule președinte, să le supunem în mod special atenției*

---

⁷ Anton Anton (1872, Variaș – 1951, Variaș), proprietar agricol, în 1906 cofondator al „Ungarländische Deutsche Volkspartei” (Partidul popular german din Ungaria). Purtător de cuvânt al șvabilor bănățeni, care în 15 august 1919 au înmănat cererile lor Consiliului Dirigent.

⁸ Ștefan Frêcot (1887, Timișoara – 1971, Timișoara), studii juridice la Budapesta, dr. în drept (1910), avocat în Banat, șeful delegației care a predat la Conferința de pace de la Paris „Resolution der Banater Schwaben”, membru al mișcării conduse de Michael Kausch: „Deutsch Schwäbische Volkspartei”, avocat al societății cultural germane-șvăbești (Deutsch Schwäbische Kulturverein), membru în parlamentul de la București (1920), exponent al mișcării franceze în Banat după 1945.

⁹ Franz Timon, tipograf la Lugoj; 1906–1910 casier la „Viatikum” al tipografilor din Logoj.

Domniei Voastre. Este vorba, mai întâi, de dorința puternic exprimată de unanimitatea Adunării ca tot poporul șvab să fie reunit cu poporul român de civilizație superioară, pe care îl iubește și îl respectă și de care se simte legat prin originea multora din fii săi de rasă comună latină – aici oratorul a făcut aluzie la o parte din șvabi care erau de origine franceză, italiană sau spaniolă. Secole de viață comună ne-au învățat să apreciem pe vecinii și conlocuitorii noștri la justa lor valoare, iar experiența din timpurile din urmă n-a făcut decât să ne întărească convingerea că numai Unirea cu România va putea să ne ofere garanțiile suficiente pentru existența și progresul nostru”.

Anii de după Unire au marcat o strânsă cooperare și o propășire ascendentă în relațiile amicale dintre românii și șvabii din Banat, mai cu seamă în pătura socială a plugărimii celor două națiuni, deopotrivă de harnice”.

dr. Aurel Cosma jr.

Din memoriile lui dr. Aurel Cosma jr.

Timișoara, vara anului 1979

La 60 de ani după unirea șvabilor cu România.

Manuscris aflat la Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond Aurel Cosma jr.

Aurel Cosma jr.

23. Începuturile activității mele de ziarist

Din anii adolescenței simțeam o deosebită atracție pentru ziaristică. Am început să scriu deja ca elev de liceu, dar fără să gândesc să public ceva. Am scris și ungurește și românește. În limba maghiară, pe lângă lecțiile mele de la liceul de stat, unde urmam învățământul secundar, am făcut și alte compoziții proprii de gen literar, niște versificări naive, adică încercări de creații poetice, iar scrierile mele de istorie literară păreau să fie mai reușite. Cunoșteam bine literatura maghiară, întrucât am citit nu numai romane și poezii ale autorilor unguri, dar și mulțimea de cărți traduse în ungurește din literatura universală. Am reușit să-mi fac, prin năzuințele mele poprii, o cultură generală pe plan mondial.

Am scris și o izbutită lucrare, foarte apreciată de profesorii mei și lăudată la „Önképzökör”, adică la societatea de lectură a elevilor cu titlul *Petőfi élete költeményeion*, adică *Viața lui Petőfi din poeziile sale*. Am aprofundat toate versurile poetului Alexandru Petőfi și am extras din ele diversele date privind viața sa. Lucrarea aceasta am întocmit-o bine și am scris-o într-o limbă maghiară frumoasă și curentă la nivelul literar, dar într-un stil cursiv. Toți m-au îndemnat să o public. Eu însă am ezitat. N-am dat-o la tipar.

Dorința mea era să izbutesc în scrisul românesc, care însă se izbea de greutatea pe care mi le puneau cursul normal și obligatoriu al învățării limbii maghiare impuse de liceu. Trebuia să mă limitez la mediul ambient al familiei mele, care putea să-mi ofere condiții, desigur mai reduse și mai slabe, pentru a-mi putea satisface dorința mea intimă. Ai mei de acasă puteau să-mi dea suflet românesc și entuziasm, dar nu aveam de la ei ceea ce ar fi reușit să-mi stimuleze îndeosebi scrisul în limba mea maternă, stilul corect și expresiile, o școală românească. Nu puteam să urmez un liceu românesc, căci în Banat nu aveam niciunul în vremea aceea, iar în Ardeal se găseau numai trei licee admise în monarhia austro-ungară, la Brașov, Blaj și Beiuș, care însă erau prea îndepărtate de Timișoara, iar mama mea, văduvă pe atunci, n-a vrut să mă lase să plec de lângă ea, singurul ei copil orfan, cu toate că unchiul meu, avocatul dr. Aurel Cosma, stăruise și îi spunea că el îmi va plăti toate cheltuielile mele de întreținere și de studii. M-am mărginit deci la ceea ce puteam învăța acasă în direcția literaturii române, pe cale autodidactă, în

afară de îndatoririle mele școlare ca elev la liceul maghiar. În aceste condiții dificile mi-am făcut cultura națională. Nu erau încă începuturile de scris cu atât mai puțin de ziaristică, ci numai pregătirile unui teren sufletesc care să rodească mai târziu. Eu nu am avut norocul ca alți copii și tineri să învețe încă din școală ca să scriu românește. Eu mi-am desțelenit și deschis singur drumul spre o carieră pe care am dorit-o și am visat-o, ca nu numai mintea mea, dar și condeii mei să dea roade mai târziu.

N-am ajuns să public decât mai târziu decât alții, din cauza situației vitrege în care eram obligat să învăț. Pentru mine litera tipărită avea o semnificație solemnă și nu îndrăzneam să-i umbresc valoarea cu modestele mele dibuiri. Aveam o cultură românească de proveniență atavică, din sânul familiei mele, pe care o dezvoltam mereu pe cale autodidactă cu lecturi particulare. Căutam publicații românești pe la familiile înrudite sau pe la prieteni. Cu toate că am urmat școala primară și liceul în limba maghiară, ai mei de acasă m-au îndemnat și m-au ajutat să cunosc și să învăț literatura și istoria poporului român, să-mi iubesc națiunea al cărui fiu eram. Am avut la îndemână diverse publicații și reviste românești, care apăreau în Transilvania, precum și unele primite din România, atât de bunicii mei cărturari, cât și de unchiul meu avocat. Acesta avea și o frumoasă bibliotecă românească. Am găsit cărți de lectură și în colecțiile învățătorului cărturar Emeric Andreescu¹, pe atunci publicist și ziarist, ca pensionar la Timișoara, care îi succedase ca dascăl la școala din comuna Beregsău Mare bunicului meu, Damaschin Cosma², comună în care se născuseră unchiul și tatăl meu. Multe cărți de literatură românească am împrumutat de la biblioteca societății de lectură din Timișoara³, în cartierul nostru al Fabricului, numită „Casina Română”, unde am găsit serii complete din „Biblioteca pentru toți” și „Biblioteca Minerva” de la București, precum și numeroase volume de literatură românească publicate de editurile din București și de cele din centrele de cultură românească din Transilvania, ca de exemplu din Brașov, Sibiu, Cluj, Arad etc.

Aveam, prin urmare, la dispoziție numeroase surse de aprovizionare intelectuală în spirit românesc, pe care desigur le-am folosit în cea mai largă posibilitate

---

¹ Emeric Andreescu, învățător la Beregsău, a editat „Junimea română” (1890–1891), săptămânal și de două ori pe lună și revista „Săteanul”, care a apărut săptămânal, între august-decembrie 1891; autor de manuale școlare: *Deprinderi în calculul din cap. Manual pentru învățătorii români de la școlile populare*, Timișoara, 1874; *Fizica experimentală. Manual pentru școlarii despărțământului V-VI din școala poporală*, Timișoara, 1878; *Istoria naturală*, Timișoara, 1876; *Istoria patriei*, Timișoara, 1886.

² Cosma Damaschin, învățător la Beregsău, Ghiroda, Topolovăț, colaborator la mai multe periodice.

³ Reuniunea română de lectură din Timișoara, înființată sub președenția lui Traian Lungu, cu 59 membri fondatori. Pentru activitatea ei, vezi Nicolae Ilieșiu, *Istoricul Reuniunii de lectură din Timișoara*, 1925.

în timpul liber. Ceasurile de recreație mi le întrebuițam cu lecturi românești, poate în dauna sănătății mele, căci în anii copilăriei și adolescenței mele eram debil. Nu puteam să-mi stăpânesc pofta de lectură, distractivă și utilă. Am citit foarte mult, uneori neglijându-mi obligațiile școlare. Eram mulțumit și de notele ce le primeam la liceu. Nu aveam ambiția să fiu eminent, căci aceasta nici nu se putea pentru un elev „valah”. În clasele de învățământ, noi, elevii români și sârbi eram puși să stăm în ultimele bănci. Cele din față erau întotdeauna destinate pentru fiii potențailor unguri ai zilei. Am avut de înfruntat și șovinismul profesorilor, care păreau slugarnici față de odraslele oamenilor de vază ai maghiarilor, iar față de noi, „minores gentes”, se arătau pe față ostili, cu slabă îngăduință când ne știam lecțiile mai bine decât protejații lor. În această categorie eram noi, elevii sârbi, numiți de profesori „bocskoros racz” și românii, pe care în mod curent ne apostrofau cu denumirea de „vad olah”, adică „valah sălbatic”. Într-o astfel de atmosferă mi-am făcut anii de liceu și totuși am învățat bine, căci am reușit să dau meditații cu plată unor elevi cu note mai mari, care însă recunoșteau că eram mai bine pregătit decât ei.

În toamna anului 1917 s-a produs o cotitură în mersul învățământului meu. Abia am terminat în luna iunie a acestui an clasa a VI-a de liceu și la stăruința unchiului meu am trecut să-mi continui studiile la institutul teologic ortodox român din Arad. Era cel de al treilea an de război și Puterile Centrale ale Europei au suferit mari înfrângeri în ultima vreme. Unchiul meu era și el mobilizat cu grad de căpitan în armata austro-ungară. Ungurii au început să-i mobilizeze și pe tinerii de 18 ani pentru a-și salva situația militară compromisă și în crescândă destrămare pe fronturi. Nu aveam încă vârsta care să mă expună la o astfel de înrolare, dar unchiul meu se temea că în curând vom ajunge, dacă nu se va sfârși mai devreme dezastrul Germaniei și al Austro-Ungariei, să fim chemați la eforturi supreme și să fim obligați și la jertfirea tineretului sub această vârstă. Așa se zvonea atunci în șoaptele tainice ale comandamentelor militare. Ca să mă scap de o eventuală primejdie, care să-mi impună un serviciu de ordin militar în slujba Ungariei, s-a gândit și s-a hotărât, fără să mă întrebe în prealabil pe mine și pe cei de acasă, în special pe mama mea, ca să-mi aranjeze cu episcopul Ioan Ignatie Papp⁴ din Arad primirea la teologie, unde aș fi fost scutit de orice îndatoriri militare. Monarhia austro-ungară i-a absolvat pe toți membrii clerului nostru, ca și al celorlalte culte, precum și pe cei înscriși la institutele de teologie, de orice obligație militară. Teologiile noastre au admis la cursuri candidați cu cel puțin șase clase secundare. Nu se mai cerea bacalaureatul. Aceasta ca o înlesnire pentru tineretul nostru, care dorea să scape de armată. Foarte mulți tineri români de vârsta mea s-au înscris la teologie, dar aproape nimeni n-a mai rămas să se facă preot, mai ales că războiul s-a sfârșit înainte de terminarea studiilor și a examenului de absolvire a teologiei.

---

⁴ Ioan Ignatie Papp, episcop ortodox la Aard (1903–1925), locțiitor de mitropolit, participant la adunarea națională, a fost ales vicepreședintele adunării.

Prin urmare soarta mea a fost pecetluită prin îngrijorarea plină de dragoste pe care mi-o purta unchiul meu. El neavând copii, mă considera ca pe un fiu al său, îndeosebi că aveam același nume ca și el și eu eram unicul moștenitor al familiei, fiul bunului său frate mai mic, al lui Dușan Meletie Cosma.

Am fost cu toții uluiți de această veste neașteptată, mai ales mama mea, dar care a înțeles situația și dorea și ea din toată inima să fiu salvat de „cătănie”, adică de a servi într-o armată străină de neamul meu, știind bine că mulți români și-au pierdut viața pe front și își imagina cu groază posibilitatea de a fi trimis și eu într-o bătălie primejdioasă, ca mulți alții. Contingentul meu n-a ajuns încă să fie recrutat, dar nimeni nu știa ce ne va aduce ziua de mâine. Astfel unchiul meu, prevăzător, vroia să-mi asigure viața și mai ales ca să nu fiu și eu obligat să slujesc pe asupritorii neamului meu. Consiliul nostru intim, de familie, a decis unanim să-mi pregătesc actele pentru înscrierea mea la teologia din Arad, fără să mai anunț liceul din care făceam parte. Nu eram obligat să comunic nimănui ceea ce fac și unde mă duc. Așadar mi-am întocmit cererea de admitere, la care am anexat, pe lângă extrasul de botez și certificatul de absolvire a celor șase clase de liceu. Am atașat la petiție și certificatul de absolvire a conservatorului comunal din Timișoara, adică a cursului secundar de muzică. Nu mi-am dat seama că acest act va prezenta un deosebit interes pentru conducerea eparhiei Aradului, de care țineau și cele două institute ortodoxe române, de teologie și de preparandie. Dovada mea oficială de absolvire a conservatorului a fost deosebit de importantă pentru consistor. Acest act a decis ca să fiu imediat numit profesor suplinitor la catedra de muzică a institutului teologic, în postul rămas vacant prin plecarea la armată a profesorului titular, compozitorul Trifon Lugojanu⁵. Așa am ajuns, începând din toamna anului 1917, să fiu în același timp student la teologie și să fac parte și din corpul profesoral al preparandiei până la terminarea războiului mondial, când am părăsit de bunăvoie, ca mulți alții, ambele institute din Arad.

Cu tot interesul din partea conducerii consistoriului eparhiei de Arad, la care aparținea și Timișoara, ca să mă acapareze pentru catedra de muzică pe seama viitorilor dascăli confesionali, adică la preparandie, eram totuși obligat să mă prezint la examenul de admitere în teologie, ca să fie îndeplinite formalitățile legale și să nu dea loc la eventuale suspiciuni în optica autorităților maghiare. Acest examen era pentru mine o simplă formalitate, întrucât am uimit comisia de examinare prezidată de însuși episcopul Ioan Ignatie Papp, fiind cu toții plăcut surprinși de cunoștințele mele în problemele ce se cereau, adică a cunoașterii cântărilor bisericești și a melodiilor celor opt glasuri ale orânduiei (tropare, stihovare, podobii și glasurile propriu-zise), precum și a cunoașterii tipicului slujbelor divine. Eu le cunoșteam pe toate încă de mic copil, locuind aproape de

---

⁵ Trifon Lugojan (1874–1948), profesor la Institutul teologic din Arad până în 1918, compozitor. A publicat *Cele 8 glasuri*, 1912; *Cântări bisericești*; vol. I și II, 1907, 1913.

biserica noastră parohială Sf. Ilie din cartierul Fabric și unde mă duceam regulat la toate slujbele. Învățătorul confesional Nicolae Nicorescu, tatăl prietenului și colegului meu de clasă în liceu, al lui Eusebiu Nicorescu, a avut grijă să învăț bine și să pot cânta cele opt glasuri bisericesti în variatele lor forme și să descifrez cărțile de cult tipărite cu litere chirile, ca apoi să-l pot ajuta în străină, fiind în același timp și cantorul bisericii. Pentru mine nu mai prezenta nicio dificultate să citesc orice carte tipărită cu litere chirile. Când episcopul mi-a dat un text necunoscut de mine ca să-l descifrez, l-am citit fluent și cursiv ca pe o carte cu litere latine, în timp ce alți candidați se chinuiau și abia puteau desluși textele, împiedicându-se în câte o „azbuche”. Episcopul nici nu m-a mai lăsat să citesc tot textul pus în fața mea la prima vedere, căci și-a dat seama cu vădită surpriză de felul în care pronunțam, în chip galopant și curgător, lectura ca pe ceva normal și obișnuit.

Examenul acesta era extrem de ușor pentru mine, întrucât citeam de mic nu numai cărțile bisericesti tipărite cu litere chirile (Mineele lunare, Triodul, Penticostariul, Octoiul etc.), dar mai cu seamă numeroase volume de literatură românească, tipărite cu slove vechi, o parte din ele fiind aduse din România. Printre cărțile ce le-am găsit în colecția învățătorului cărturar și publicist Emeric Andreescu erau și multe volume literare, tipărite cu litere chirile și provenite din imprimeriile bucureștene, ca de pildă romanul în 5 tomuri al lui Alexandru Dumas: *Contele de Monte Cristo*, tradus din limba franceză în românește, pe care le-am citit cu nemaipomenită atracție și cu o vibrantă pasiune, care, pe lângă istorisirea unor palpitate aventuri, a avut și darul de a-mi oferi și o lectură seducătoare cu slove arhaice, ajungând astfel să citesc și să descifrez cu iuțeală și ușurință textele de tipar ale alfabetului chirilic. Așa se explica felul cum am reușit să-i impresionez pe examinatorii mei, care fără îndoială cunoșteau la perfecție scrisul chirilic.

Începând din toamna anului 1917, deci la intrarea mea în teologie, era directorul institutului savantul teolog dr. Iuliu Iosif Olariu⁶, care fusese până atunci directorul institutului similar la Caransebeș. Teologii din eparhia Caransebeșului răspândiseră vestea că era foarte sever, atât ca director, cât și ca profesor de „dogmatică”. Dr. Iuliu Olariu a fost mutat la Arad în locul fostului director Ciorogariu⁷, ajuns vicar și apoi primul episcop la Oradea, pentru nou înființata dieceză a Bihorului.

M-am aranjat la Arad într-o pensiune bună, locuind alături de institut, într-o cameră mobilată și având asigurată o mâncare excelentă la o familie, rudă apropiată cu „föispán”-ul comitatului Arad, Barabás Béla (prefectul maghiar al

⁶ Iuliu Olariu, teolog, doctor în teologie al Universității din Cernăuți, profesor la Institutul teologic din Caransebeș, director la Institutul teologic din Arad (1917–1918), candidat la scaunul episcopal din Caransebeș.

⁷ Roman Ciorogariu, (1852–1936), profesor și director la Institutul teologic din Aard (1888–1917), vicar episcopal (1917–1920), episcop al nou înființatei episcopii a Oradiei (1920–1936), membru de onoare al Academiei Române.

județului). Gazda mea era o învățătoare la o școală locală, iar mama ei ținea o „kifözde”, numeroase în vremea aceea la Arad, mai ales că lipsa și criza de alimente din anii războiului îndemna multă lume să nu mai gătească acasă, ci să se aboneze la o astfel de gospodină, care își câștiga existența prin vânzarea prânzului și cinei de fiecare zi, luate acasă cu sufertașul de unii clienți, dinainte înscriși în acest scop. Mă bucuram și eu de o mâncare bine gătită și consistentă, în pofida raționării unor alimente de bază de către autorități. Toată întreținerea la Arad, locuința, mâncarea, deci pensiunea întreagă, precum și cheltuielile pentru învățământul teologic și banii de buzunar au fost suportate lunar de unchiul meu, de avocatul dr. Aurel Cosma, din câștigul și averea sa.

Marea clădire a teologiei și a preparandiei, cu internatele respective, era rechiziționată și ocupată de un spital militar încă de la începutul războiului mondial. Studenții teologi și elevii preparandiei erau nevoiți să-și găsească singuri găzduire și să-și asigure existența pe cont propriu, prin urmare unde să locuiască și unde să se hrănească. Erau deci mai liberi. Mai ales teologii nu mai erau obligați să poarte veșminte preoțești, în special redingota și vesta închisă până la gât, îmbutonată cu nasturi împlețiți în șnur. Totuși unii se mai îmbrăcau astfel, ca să pară mai respectabili și cu aspect de seriozitate. Așa am făcut și eu, întrucât aveam și un rol de profesor la preparandie.

La acest institut pedagogic l-am cunoscut printre alții și pe profesorul preparandiei, pe Sabin Evuțian⁸, pe atunci diacon, cu care am avut prilejul ulterior să colaborez pe teren cultural în Banat. Tot ca profesor la preparandie l-am cunoscut și pe Silviu Bejan⁹, ajuns după Unire directorul liceului din Timișoara. Directorul dr. Lazar Iacob¹⁰ îi învăța pe viitorii dascăli confesionali, atât tipicul cât și cântările bisericești. Mie mi-a rămas numai studiul muzicii instrumentale ca să-l predau, precum și practica instruirii și formării de coruri sătești, ca și cunoașterea notelor muzicale. L-am învățat să cânte la vioară pe candidații de învățători, mai ales melodii românești, îndeosebi naționale și populare, ca la rândul lor să poată organiza ca dascăli diverse petreceri și concerte pentru populația rurală. De aici mi s-a tras o neplăcere și un conflict cu autoritățile maghiare, pentru că îi învățam pe elevi cântece naționale.

Guvernul Ungariei delegase la fiecare școală românească de învățământ secundar – mai ales la preparandiile din Transilvania, după intrarea în război a

---

⁸ Sabin Evuțian, profesor la Preparandia din Arad, delegat la adunarea națională de la Alba-Iulia; după unire inspector general pentru județul Timiș-Torontal, membru.

⁹ Silviu Bejan, profesor la Preparandia din Arad, membru al grupului care a reluat apariția ziarului „Românul” în 8 noiembrie 1918; după unire profesor la Liceul Loga din Timișoara.

¹⁰ Lazăr Iacob, profesor de drept canonic la Institutul teologic din Arad, apoi la Academia de drept din Oradea și ulterior la Facultatea de drept a Universității Regele Ferdinand din Cluj.

României împotriva puterilor central-europene, deci și a Ungariei – pe câte un inspector, care să urmărească atent orice mișcare sau acțiune didactică a românilor, iar în caz de nevoie să ia măsuri de împiedicare sau de suprimare a oricăror tendințe naționale. Și pedagogia română din Arad avea un astfel de inspector pe capul ei, cu numele de Bernsdörfer. Acesta m-a prins asupra faptului, când la o oră de muzică instruiam pe elevi să învețe cântece naționale. Rezultatul a fost, că la finele anului școlar, în luna iunie 1918, a refuzat să semneze pentru aprobare diplomele învățătorilor noștri confesionali, pe motiv că muzica a fost predată de un profesor care era încă minor, adică nu avea încă vârsta de majorat, în vremea aceea 24 de ani. Evident, era un motiv fără temei legal, un motiv produs de ură rasială și un feroce șovinism. Atunci a făcut în parlamentul de la Budapesta o interpelare în această chestiune deputatul român Vasile Goldiș, care era și secretarul episcopiei de Arad, luându-mi apărarea ca profesor de muzică și pledând pentru valabilitatea diplomelor de învățători confesionali emise de institutul pedagogic. Vasile Goldiș a biruit în această cauză. Guvernul maghiar a dat imediat ordin ca să fie recunoscute certificatele școlare ale preparandiei, în ciuda opoziției făcute de Bernsdörfer. Îmi aduc aminte ce vâlvă mare a stârnit cazul meu în viața publică a Aradului, problema fiind pe larg expusă și comentată de presa maghiară, ca de exemplu de prima pagină și în coloanele cotidianelor „Aradi Hirlap” și „Aradi Közlöny”.

M-am îndepărtat de la tema inițial propusă la întocmirea acestor însemnări, pentru că am vrut să o ilustrez cu niște note, pe de o parte ca să nu le uit, iar pe de altă parte ca ele să oglindească (*sic!*) cotitura unei noi vieți, orientată în direcția formării mele într-o atmosferă de învățământ românesc. A fost un imbold util în evoluția ascendentă a puterii mele de exprimare și de realizare, care mi-a deschis noi perspective, mai sigure și mai încurajatoare, pe căile scrisului românesc atât de mult dorit. Mă voi mai abate și în continuare cu astfel de mici amănunte autobiografice, ca să lămuresc mai bine unele stări de lucruri și mai ales câteva întorsături ale etapei de pregătire a condeiului meu, care pe atunci aștepta cu anumite îndoieli să se poată confirma.

Important era că mă aflam într-o ambianță școlară de cultură românească, într-un mediu care să-mi completeze golurile ce le simțeam în educația mea didactică de ordin național. Nu învățământul teologic era promotorul noilor mele impulsuri de animație românească, ci ceea ce am putut aici acumula și recupera din lipsurile trecutului în domeniul cultural și intelectual, îndeosebi ale scrisului românesc. Aici am beneficiat de prelegeri nu numai de ordin teologic și religios, dar mai cu seamă de lecții sistematice și cuprinzătoare despre istoria literaturii române, despre operele marilor scriitori ai națiunii mele, precum și despre istoria poporului român. Am avut aici la dispoziție o bogată bibliotecă de literatură română și o societate de lectură a studenților ca un fel de cenaclu literar, unde m-am putut iniția și îndeletnici cu făuriri de proprii creații literare, desigur mai timide și la început mai anevoioase, dar aceste strădanii au însemnat un bun augur

în direcţia formării şi încurajării mele pentru scrisul românesc. La „Librăria Diecezană” din Arad puteam cumpăra numeroase cărţi de literatură, căci era bine aprovizionată în această privinţă, în special după ce a putut aduce, în timpul războiului mondial, din Bucureştiul ocupat de armata germană, un vagon de cărţi româneşti judicios selecţionate. Din leafa ce o primeam ca profesor de muzică, de la preparandie, am cumpărat cărţi literare publicate de editurile din capitala României.

La institutul teologic din Arad am cunoscut mulţi tineri cu perspectivă de viitor, cu care m-am împrietenit. I-am întâlnit ulterior în viaţă, încă din primii ani după Unire, dar niciunul din ei nu s-a făcut preot şi n-a urmat în continuare teologia, poate şi pentru motivul că războiul s-a terminat mai devreme decât bănuiam, în orice caz înainte de a isprăvi şi noi învăţământul teologic, care pentru noi era un scut de apărare împotriva pericolului ce ne putea ameninţa cu o înrolare în armata austro-ungară. Printre colegii şi amicii mei de teologice îi pot nota pe câţiva din ei. Cu Sabin Moldovan şi cu Emil Petrovici din anul al doilea al teologiei eram prieten intim. Sabin Moldovan era fiul învăţătorului confesional de la Arad, iar după Unire a fost coleg cu mine la Facultatea de Drept din Bucureşti, devenind magistrat în noul stat unitar al României. Emil Petrovici, fiul preotului din Toracul Mic, a urmat filologia la Universitatea din Cluj, după Unire, continuându-şi studiile de doctorat la Paris, în Franţa, unde ne-am întâlnit din nou. Mai pot evoca şi reuşitele audii muzicale pe care le-am dat ca studenţi la teologie pentru publicul românesc din Arad, formând cu elevii preparandiei o mică orchestră din instrumente cu coarde, în care eu cântam la prima vioară, ca să imprim ritmul şi tonul ansamblului, iar pe Sabin Moldovan l-am lăsat să dirijeze orchestra, cunoscând şi el muzica la vioară, dar fără să fi avut vreun certificat oficial de conservator, întrucât învăţase să cânte de la un muzician particular. Orchestra noastră a fost foarte apreciată, mai ales că am oferit publicului un concert din compoziţiile lui Ciprian Porumbescu, părţi alese din opereta „Crai nou”, iar eu am cântat un solo de vioară, acompaniat la pian, cucerind aplauze cu vestita „Baladă”, tot a lui Ciprian Porumbescu. În anul prim al teologiei, intraţi odată cu mine, i-am avut colegi şi prieteni pe Dimitrie Deheleanu, fiul unui fruntaş ţăran din Mehala Timişorii, care după Unire a urmat Politehnica, înfiinţată atunci în oraşul nostru, apoi pe Liviu Plavoşin, fiul parohului Ioan Plavoşin din Mehala Timişorii, care a urmat după Unire dreptul şi s-a făcut magistrat. Şi mai aveam colegi la teologie pe Iosif Todan şi Aurel Chicin etc.

După atâţia ani de învăţătură în limba maghiară am ajuns să trăiesc şi să studiez într-o atmosferă românească, să învăţ şi să scriu româneşte, având la Arad posibilitatea să-mi dezvolt şi să-mi afirm vocaţia pe care o simţeam latentă, în ascunzătorul sufletului meu. Primul meu contact cu tiparul m-a influenţat în aşa măsură, că de atunci nu m-am mai despărţit de imprimărie. M-am dus să dau câteva informaţii la revista eparhială „Biserica şi Şcoala”¹¹, care se imprima la

---

¹¹ „Biserica şi şcoala”, revistă editată de Institutul teologic din Arad (1877–1948).

Tipografia Diecezană. Cu acest prilej l-am cunoscut pe Pitariu, conducătorul tipografiei, care mi-a arătat toată instalația, casetele cu litere și mașinile de imprimat, precum și diversele utilaje ale imprimeriei. Mi-a făcut cunoștință cu lucrătorii, în special cu cei care culegeau textele și cu paginatorii. Am fost inițiat, spre bucuria mea, în tainele tipăririi unei publicații. Profesorul dr. Teodor Botiș¹² văzându-mă cu Pitariu printre zețari și tipografi, s-a bucurat și m-a rugat să-i dau o mână de ajutor la imprimarea revistei „Biserica și Școala”, căci el se ocupa cu apariția acestui organ oficial al eparhiei. Am fost fericit că mi s-a oferit această ocazie de colaborare, desigur benevolă și gratuită.

Am fost inițiat în cunoașterea primelor noțiuni de tipografie și de redacție datorită întâmplării norocoase și mai ales bunăvoinței din partea profesorului meu de „Apologetică” la teologie, adică a doctorului Teodor Botiș și apoi din partea meșterului tipograf, a domnului Pitariu, foarte amabil cu mine. Această muncă însemna pentru mine începutul, nu de gazetărie, ci de a fi introdus în atmosfera imprimăriilor. Am început să simt și să-mi placă mirosul de plumb și de cerneală de tipar. Am învățat cum se făcea corectura în șpalt și revizia în pagini. Domnul Pitariu mi-a arătat tot ce trebuia să știu despre felul cum se făcea tipărirea unei publicații, îndeosebi diferitele caractere de litere și cum le așezau zețarii în „vincălău”, apoi cum se făcea paginația și cum se dădeau formele la imprimat, arătându-mi cum funcționa mașina plană de tipar, precum și celelalte utilaje ale imprimeriei. Aici am descoperit și oarecum am învățat pentru prima oară această meserie nobilă de tipograf, desigur ca modest diletant la începutul uceniciei. Aici mi-am dat seama ce importanță avea meșteșugul tipografului pentru un intelectual, îndeosebi pentru cineva care dorea să publice câte ceva din scrisul său. De pe atunci l-am cunoscut pe tipograf ca pe un factor primordial în munca de intelectual. L-am stimat cu toată afecțiunea mea amicală pe acest lucrător, care, pentru ceea ce realiza, devenea și el un adevărat intelectual. La „Tipografia Diecezană” am cunoscut numai zețari români, pricepuți în profesiunea lor. De la ei am învățat să cunosc diversitatea literelor de tipar, ca de pildă: terția, cicero, garmond și nonparei, atât în forma caracterelor obișnuite și drepte, cât și în forma celor cursive sau aldine. Tot timpul meu liber mi-l petreceam în tipografie, îndrăgind acest local, unde îmi găseam bucuria și satisfacția în seducătoarea ei plenitudine. La început făceam corecturi de texte tipărite, bineînțeles benevol și în mod gratuit. După aceea am dat ajutor și la redacție, fiind această misiune fără onorariu ca o cinste pentru mine, unde selecționam materialul informativ și îl prezentam pentru a fi dat la cules. Așa mi le-am petrecut, cu plăcute îndeletniciri, zilele mele în tot cursul anului școlar.

---

¹² Teodor Botiș, (1873–1940), preot, profesor la Institutul teologic din Arad, istoric, rector al Academiei teologice din Arad (1918–1938).

În vara anului 1918 mi-am pus însă problema să-mi termin clasa VII-a de liceu, concomitent cu teologia, ca să nu-mi pierd nicio zi din învăţământul meu liceal şi laic, pe care îl abandonasem provizor pentru a putea urma cursurile teologice. Am hotărât să dau examenul ca elev particular. Aceasta se putea în mod legal, cum o făceau şi alţii, mai ales cei înrolaţi în armată. N-am vrut să mă prezint la acest examen la liceul din Timişoara, ca să nu fiu întrebat unde mi-am petrecut anul.

Am avut noroc în colegul şi prietenul meu Miti Deheleanu, care era şi el preocupat de aceeaşi problemă. El aflase că în Budapesta erau organizate cursuri particulare în vacanţa de vară, predate de profesori activi şi în funcţiune la un liceu din capitala Ungariei, care pregăteau într-o lună elevii ce doreau să se prezinte pentru oricare clasă la un examen particular, la liceul reformat din Budapesta, valabil în mod legal şi recunoscut de toate forurile educaţiei publice. Cursurile erau destinate mai ales pentru acei elevi, care, pentru un motiv sau altul, n-au putut frecventa în continuare liceul lor, unde fuseseră înscrişi anterior. Nimeni nu se interesa de cauzele întâzierii. Eram într-o perioadă de război, într-o stare extraordinară, când unii se înapoiau de pe front şi, în luna lor de concediu, căutau să-şi completeze studiile, fie secundare, fie universitare. Ne-am interesat şi noi de condiţiile şi posibilităţile de reuşită ale acestor cursuri. Aşa am ajuns cu teologul Dimitrie Deheleanu, din Mehala Timişorii, să ne ducem, împreună la „Ujpest”, unde se ţineau aceste cursuri, conducătorul lor asigurându-ne cazarea într-un hotel apropiat de casa lui, unde am avut şi pensiune completă, adică cele trei mese principale pe zi. A trebuit să-i plătim o sumă respectabilă, atât pentru întreţinerea noastră, cât şi pentru plata profesorilor pe care el îi avea de la liceul reformat din Budapesta şi îi onora separat.

Organizatorul acestor cursuri era un profesor pensionar, care făcea apel la foştii săi colegi, ca să se ocupe de noi contra cost şi să ne predea lecţiile pentru clasa respectivă, în aşa fel încât să ne putem prezenta cu succes la examenul dorit. Eram vreo zece elevi la aceste cursuri particulare. Lecţiile ni se predau fie acasă, la „Ujpest”, unde se deplasau profesorii noştri pentru meditaţie, fie ducându-ne noi cu tramvaiul în clădirea liceului reformat din centrul Budapestei. Am stat o lună de zile la aceste cursuri.

Alimentaţia noastră era acceptabilă şi potrivită pentru criza de hrană din timpul războiului. Uneori ni se servea şi carne de cal. Atunci am mâncat mai bine. La Timişoara n-am ajuns încă să fim nevoiţi a ne alimenta aşa de prost, întrucât românii gospodari din satele din jurul oraşului nostru, la fel ca şi poporul şvăbesc, având economii rurale mai bogate şi mai avansate în cultura legumicolă şi zootehnică, inundau pieţele Timişorii cu produsele lor ce le-a rămas şi după hrăpăreaţa rechiziţie a autorităţilor locale, menite să aprovizioneze în primul rând armatele de pe fronturi. Cu toate lipsurile şi neajunsurile, alimentare şi de învăţătură, până la urmă, cu tenacitate şi cu răbdare, am reuşit să trecem examenul de clasa şaptea la liceul reformat din Budapesta. Cheltuielile pentru aceste cursuri şi cele liceale, precum şi toată întreţinerea mea la Budapesta, respectiv în suburbia

de la „Ujpest”, învățătură, taxe de examen și banii de buzunar – toate acestea mi-au fost anticipat achitate de unchiul meu, de avocatul dr. Aurel Cosma, pe atunci mobilizat cu rang de căpitan în armata austro-ungară. Unchiul meu era bucuros că am găsit această soluție și am dorit în mod serios să-mi termin liceul concomitent cu teologia, dar mai ales pentru că am izbutit în calculele mele de ordin didactic și am reușit în străduințele mele de la Budapesta. Așa am ajuns să nu-mi pierd niciun an de liceu. Am urmat învățământul secundar paralel cu foștii mei colegi de la liceul din Timișoara.

În luna septembrie 1918 am intrat în anul cursului doi al teologiei. Mi-am văzut în continuare de aceleași treburi și ocupații, de studiile teologice, de catedra de muzică la preparandie și de atribuțiile mele plăcute și voluntare la tipografie. În plus, am mai fost obligat de programul teologic, începând din anul al doilea de curs, la fel ca și ceilalți colegi ai mei, să predau la o școală elementară din Arad orele de religie pentru elevii ortodocși. Așa am ajuns să fiu și catihet. Am avut mult necaz cu micii mei elevi, copiii săraci și nevoiași, care abia vorbeau românește și nu prea înțelegeau ce le spuneam, deși erau români de religie ortodoxă și nu își cunoșteau nici limba lor maternă. Unii erau copii din căsătorii mixte. Niciunul nu avea habar de biserică și de credință. Niciunul nu știa „Tatăl Nostru”.

Între timp se precipitau evenimentele politice și militare. Se pregătea dezastrul monarhiei, prăbușirea fronturilor și biruința Marilor Puteri din apus, alături de care luptase și România. În luna octombrie circulau diverse zvonuri privind revendicările românilor, ale națiunii noastre întregi, pentru unire. La 18 octombrie 1918 a fost citită în parlamentul Ungariei de la Budapesta declarația Partidului Național Român din Transilvania, redactată de deputații români încă de la 12 octombrie, privind aspirațiile poporului român. Dramaticul sfârșit al Ungariei s-a împlinit. În dimineața zilei de 31 octombrie 1918 am fost alarmați că s-au produs mari și radicale schimbări la Budapesta – în guvern – revoluția fiind declanșată. Mi-am dat seama că s-a isprăvit și cu aventura mea la teologie, impusă de situație, și că mă aștepta alt destin în cadrul libertății naționale. Am ieșit imediat în piața mare din fața teatrului, unde am auzit că se ține o demonstrație muncitorească. Era o mică demonstrație, fără anvergură, dar faptul că a fost lăsată să se desfășoare în mod liber, mi-a indicat că pulsul vremii își modificase ritmul și orientarea. Din cuvântările rostite am înțeles că războiul s-a terminat și că oamenii apucau pe o cale de libertate socială. M-am întors acasă și i-am comunicat gazdei mele că, în urma celor întâmplute, mă duc imediat la Timișoara să văd ce se petrece în orașul meu natal.

Ajungând acasă, în Banat, am aflat lucruri și mai senzaționale. Unchiul meu, avocatul căpitan Aurel Cosma, fruntaș al Partidului Național Român, a provocat o adevărată revoluție românească prin constituirea unui Consiliu Național Român și a unei garde naționale¹³. Despre aceste evenimente am scris nenumărate date

---

¹³ Comitetul Național Român din Timișoara s-a constituit în 31 octombrie 1918. A fost primul consiliu județean ce s-a format.

istorice și amintiri în altă parte. Prin urmare nu le mai evoc aici, în aceste însemnări sumare. Vreau numai să notez, că acest consiliu militar era compus din ofițeri români din fosta armată austro-ungară și era prezidat de unchiul meu. Comandant al gărzilor naționale române a fost ales căpitanul avocat dr. Lucian Georgevici din Recaș. Și despre aceste unități militare am redactat un alt capitol de însemnări și evocări mai amănunțite, mai ales că am avut și eu un rol în organizarea lor.

Am intrat și eu încă din prima zi, de 31 octombrie 1918, ca ostaș voluntar în această gardă națională, formată pe teritoriul comitatului Timiș și comandată de Lucian Georgevici cu grad de căpitan. Am fost asistentul său și l-am ajutat în acțiunea de organizare și lărgire a gărzilor militare înființate în toate satele românești din comitatul Timiș. Ele erau formate din luptători voluntari și mai ales din ostași reînțorși de pe fronturile de luptă. În calitatea mea de ostaș voluntar al gărzii naționale din comitatul Timiș am fost ales după câteva zile ca delegat oficial la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, unde am votat și eu Unirea la 1 decembrie 1918, pe baza unui „credențional”, primit în conformitate cu hotărârile exprimate unanim la întrunirea tuturor candidaților locali și sătești din județul Timiș. Comandantul și șeful gărzilor naționale din acest comitat, adică avocatul și căpitanul Lucian Georgevici, a fost ales ca delegat oficial pentru Marea Adunare de la Alba-Iulia în circumscripția electorală din plasa Recaș, primind acolo un mandat (credențional) de deputat și nu în calitate de comandant al gărzilor naționale din comitatul Timiș.

Am fost alături de unchiul meu în toată această perioadă frământată de evenimente și de acțiuni revoluționare, secundându-l în diversele activități de ordin politic și militar românești, pentru cucerirea dreptății și libertății naționale, precum și pentru dobândirea drepturilor sociale pe seama poporului român. Nu m-am mai dus la Arad. Am renunțat la teologie. Am vrut să fiu util națiunii mele prin activitatea însuflețită și juvenilă a contribuției mele în direcția acțiunii politice desfășurate de unchiul meu. La 9 noiembrie 1918, Consiliul Central al Românilor, cu sediul la Arad, a dat o notă ultimativă guvernului revoluționar maghiar de la Budapesta, ca să cedeze toate regiunile din Transilvania și Banat locuite de români și să le treacă în stăpânirea și administrarea poporului român. În urma acestui ultimatum românesc, guvernul maghiar l-a delegat pe ministrul Jászi Oszkár ca să trateze cu românii această problemă. Am luat parte și eu cu unchiul meu la aceste tratative de la Arad, dezbătute între Jászi Oszkár, ministrul pentru problemele minorităților de altă naționalitate în guvernul maghiar și între Marele Sfat Național Român¹⁴, care au avut loc în zilele de 13 și 14 noiembrie 1918 în palatul comitatului.

---

¹⁴ Tratativele dintre Consiliul Național Român și guvernul Consiliului Național Maghiar au avut loc între 13–14 noiembrie. Iaszi Oskar, șef al Partidului radical, sociolog, membru al guvernului Karoly, ministru cu problema naționalităților, a condus delegația maghiară la tratative.

Deoarece tratativele au eşuat, Consiliul Central Român a convocat Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia pe ziua de duminică 1 decembrie 1918¹⁵.

În cele două zile petrecute la Arad am avut ocazia să cunosc pe toți frunțașii vieții publice și politice a românilor din Transilvania, dar mai ales am avut prilejul să cunosc redacția ziarului „Românul”, reapărut recent, să fiu la constituirea Consiliului Național Central, adăpostit provizor în casa deputatului Cicio-Pop din strada „Fabian”, situată în fața episcopiei noastre și aproape de locul unde aveam locuința. Am luat contact și cu vrednicii lucrători de la tipografie, unde se imprima cotidianul românesc. Am fost entuziasmat de atmosfera ce domnea în toate cercurile frunțașilor națiunii și desigur, în mediul ziaristilor, care fără să fie profesioniști, s-au strâns în jurul redacției ca să ajute apariția „Românului”. Le-am promis o colaborare din partea mea, angajându-mă ca să le trimit știri și corespondențe de la Timișoara, fie telefonic, fie în manuscrise expediate prin poștă. Le-am mai transmis unele informații de natură publicistică, la îndemnul unchiului meu, și în zilele precedente. Așadar mi-am început activitatea de reporter prin expedieri de informații și corespondențe mărunte la ziarul „Românul” din Arad. În timpul cât am fost plecați din Timișoara s-au petrecut evenimente importante legate de Banat.

În ziua de 13 noiembrie 1918, delegația guvernului maghiar de la Budapesta a semnat la Belgrad armistițiul cu generalul francez Franchet d'Espèray¹⁶, în numele marilor puteri aliate și victorioase. Acest armistițiu a trasat ca linie de demarcație râul Mureș, până unde puteau să fie ocupate fostele teritorii ale Ungariei de către armatele aliate. În temeiul acestui armistițiu a fost ocupat Banatul, până la hotărârea Conferinței de Pace de la Paris, de către armata sârbească, aceasta trecând Dunărea încă din ziua de 9 noiembrie, venind din insula Corfu, unde se refugiase de la prima înfrângere din războiul mondial. Astfel au ajuns trupele sârbești a avansa până la Mureș. Românii erau deci oprți de linia demarcațională să treacă Mureșul și să guverneze în Banat. În condițiile noii stări de lucruri, m-am înapoiat cu unchiul meu la Timișoara, unde ne-am grăbit să pregătim participarea românilor din comitatul Timiș la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia și să procedăm la alegerea delegaților oficiali conform legii electorale și a instituțiilor primite.

Eu am fost factorul mobil și omul de încredere al unchiului meu în realizarea planului nostru de acțiune, pentru o masivă participare a trimișilor poporului nostru la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. Am luat contact cu frunțașii satelor noastre din comitat, ca și în zilele precedente din prima jumătate a lunii noiembrie 1918, asistând aproape pretutindeni la formarea Consiliilor Naționale Comunale. Îndeosebi la crearea unor unități de luptători locali pentru garda națională și recrutând peste tot voluntari și foști militari. Despre această activitate a mea am făcut numeroase însemnări memorialistice și evocări separate în alte

¹⁵ Manifestul de convocare al adunării naționale a fost lansat în 20 noiembrie 1918.

¹⁶ Comandantul Armatelor Aliate din Balcani.

capitole sau amintiri. Garda noastră naţională a fost denumită „Armata Unirii”. Am notat că la comandamentul judeţean al acestor gărzi naţionale am fost eu ales ca delegat oficial cu drept de vot, primind mandatul zis „credenţional”, ca să votez la Alba-Iulia „unirea cu România fără condiţii” în temeiul principiului autodeterminării. La întrunirea noastră judeţeană am vrut să-l alegem pe comandantul nostru, pe căpitanul Lucian Georgevici, ca delegat oficial, dar el m-a propus pe mine, întrucât el a candidat ca deputat şi apoi ales cu unanimitate pentru plebiscitul popular de la Alba-Iulia în circumscripţia electorală din plasa Recaş, unde era fiiful său şi unde îşi avea biroul de avocatură. Aşa că Lucian Georgevici a fost ales delegat oficial de la Recaş, iar eu ca reprezentant al unităţilor din garda naţională din comitatul Timiş. În celelalte două comitate ale Banatului, în Torontal şi în Caraş-Severin, erau alţii care se ocupau de această organizare.

În câteva zile a ocupat întreg Banatul, până la Mureş, armata sârbească, în calitate de aliată a puterilor victorioase¹⁷. La început prezenţa ostaşilor sârbi nu ne-a împiedicat în acţiunea noastră. Îi consideram ca prieteni şi ca aliaţi. Dar în scurtă vreme armata sârbească ne-a pus obstacole şi îngrădiri serioase în strădania noastră de a-i mobiliza pe români ca să meargă la Alba-Iulia. Mai ales după intrarea armatei sârbeşti în Timişoara, în duminica de 17 noiembrie 1918. Comandamentul militar sârbesc a dat ordin ca să fie dizolvate toate gărzile naţionale şi consiliile naţionale ale noastre şi ale celorlalte naţiuni conlocuitoare. Am fost nevoiţi să lucrăm în secret şi prin oameni de încredere, ca să izbutim să mobilizăm multă lume pentru Alba-Iulia, mase largi, populare şi să ne asigurăm în acelaşi timp de prezenţa delegaţilor aleşi cu drept de vot, adică de mandatarii sau reprezentanţii cu „credenţional”. Am reuşit să alegem toţi delegaţii oficiali pentru votarea Unirii, deci pentru adunarea parlamentară propriu-zisă, comunicându-le numele Consiliului Naţional Central de la Arad. După terminarea acestor operaţiuni, eu m-am înapoiat la Arad şi am trecut în garda naţională de acolo, m-am înţeles cu unchiul meu să ne întâlnim la Alba-Iulia, cu o zi înainte de data fixată pentru Marea Adunare Naţională de la 1 decembrie 1918.

La Arad am luat contact cu fruntaşii Partidului Naţional Român precum şi cu redactorii ziarului „Românul”, organul oficial al Consiliului Central Naţional. M-am prezentat la comandamentul central al gărzilor naţionale, unde am fost repartizat la birourile acestuia, să fac legătura cu unităţile noastre bănăţene, ajunse sub ocupaţia militară a armatei sârbeşti. Am rămas în contact şi cu studenţii teologi şi ai preparandiei, contribuind la organizarea delegaţiilor pentru Alba-Iulia. Din partea studenţimii universitare a teologiei l-am ales ca delegat oficial, ca să voteze unirea la Marea Adunare Naţională, pe amicul meu Emil Petrovici. Eram foarte activ în aceste zile premergătoare ale importantului eveniment naţional de o semnificaţie şi valoare istorică. Cea mai plăcută muncă a mea a fost la redacţia şi

---

¹⁷ Instaurarea ocupaţiei sârbeşti s-a făcut până în 20 noiembrie 1918.

tipografia ziarului „Românul”, unde am avut grijă să se publice tot ce venea ca informație din Banat. L-am întâlnit aici pe Ion Clopoșel¹⁸, recent eliberat din închisoarea politică de la Seghedin (Ossilagfogház), unde fusese deținut și condamnat anterior pentru activitatea sa ziaristică de la „Românul”. Reîntoarcerea sa în fosta redacție a marcat un ritm mai viu și un aspect mai militant în această foaie, fiind un încercat și priceput gazetar de profesie.

Am aranjat să plec la Alba-Iulia cu grupul studenților de la teologie, în dimineața zilei de 30 noiembrie 1918, într-un vagon rezervat pe seama noastră și atașat la trenul special al arădanilor. În aceeași zi, la amiază, am sosit la Alba-Iulia, unde am fost cazați cu toții într-o cazarmă militară, ocupată și rechiziționată de organizatorii adunării naționale. De-a lungul drumului pe calea ferată am cântat cu însuflețire marșuri naționale, în special „Pe-al nostru steag e scris unire!” și „Deșteaptă-te române!”. Emil Petrovici era cel mai entuziasmat. Cu vocea sobră, de tenor, ne-a dominat corul nostru improvizat. Prin fereastră am scos drapelele noastre, ca lumea să ne vadă trecând prin gări. Garda noastră națională, adică Armata Unirii, pusese deja mâna pe căile ferate din Transilvania și a reușit să organizeze o bună circulație feroviară, în deplină securitate, dar mai ales în condiții satisfăcătoare pentru acele timpuri, când dușmanii ne sabotau și ne puneau diverse piedici în cale. Ne-am încrucișat prin gări cu unele trenuri, care îi înapoiau acasă pe ostașii germani, înfrânți în războiul mondial. Ei se întorceau din București, cu figuri nedumerite și resemnate, dar bucuroase că au scăpat de pe fronturi. Ei ne priveau cu oarecare curiozitate, văzându-ne așa de veseli și auzindu-ne cum cântam. I-a intrigat însă stindardul nostru, pentru că noi aveam cele trei culori naționale fixate în chip vertical, ca și frații din România, și nu în mod orizontal, cum erau celelalte steaguri ale ardelenilor. Nu și-au putut da seama din ce direcție veneam cu astfel de steaguri, pe care le văzuseră numai în România.

Ajunși la Alba-Iulia, după ce ne-am ocupat locurile noastre de dormit, m-am dus imediat să-l caut pe unchiul meu la hotelul mare din centrul orașului. L-am găsit bine cazat, dar foarte alarmat de proiectul de rezoluție, redactat de conducerea Consiliului Central Național, prin care se prezenta la votare cu un fel de autonomie locală pentru Transilvania. El cerea o „unire fără condiții”, o alipire totală și definitivă a Transilvaniei la România, fără nicio îngrădire de autonomie regională. Bănățenii erau hotărâți ca în acest caz să voteze separat „unirea fără condiții” – spunea el, consultându-se în prealabil cu fruntașii Banatului. Căuta din toate puterile să ajungă la o înțelegere cu ardelenii în această privință. A convocat pentru seara aceea, de sâmbătă, pe toți delegații bănățeni, ca să dezbată cu ei problema și să aducă o hotărâre în sensul care, să nu fie compromisă ideea unirii.

¹⁸ Ion Clopoșel (1892–1986), ziarist, profesor la Caransebeș și Cluj, deputat, corespondent la „Gazeta Transilvaniei”, redactor la „Românul”, „Adevărul”, „Dimineața”, director la „Patria”, secretar general, vicepreședinte și președinte al sindicatului presei române din Ardeal și Banat, director la „Societatea de Măine”.

Bănăţenii s-au mobilizat între ei și s-au adunat într-un număr considerabil la o întrunire prealabilă, care a avut loc în seara de sâmbătă, 30 noiembrie 1918, după cină, în sala mare a hotelului unde locuia unchiul meu. M-am dus și eu cu Emil Petrovici, care era și el bănăţean, la această adunare separată și premergătoare a celei de-a doua zi, care era chemată să voteze hotărârea de unire. Această adunare a bănăţenilor era prezidată de unchiul meu, dr. Aurel Cosma. Aici s-au discutat două probleme. Întâi, chestiunea nenumăratelor nedreptăți săvârșite în Banat de aliata armată a Serbiei, care i-a împiedicat pe români să meargă la Marea Adunare de la Alba-Iulia, pe lângă numeroase șicane împotriva lor, iar în al doilea rând, dezbaterea problemei unirii fără condiții. Aceasta a fost foarte furtunoasă, iar dorințele exprimate erau categorice. Nimeni din bănăţeni nu admitea niciun fel de formă cu substrat de autonomie locală, ci toată lumea era de acord să fie votată unirea fără condiții. Ședința a durat până târziu, după miezul nopții. Discuțiile erau așa de aprinse, încât s-au alarmat din această cauză frunțașii noștri politici, care pregătiseră formularea principiilor de unire. Încă de la începutul dezbaterilor au participat și delegații Partidului Social-Democrat. Socialiștii erau de acord cu bănăţenii. A venit apoi și Vasile Goldiș, care redactase textul unirii, precum și alți frunțași din conducere. După lungi dezbateri, în fine, s-a căzut de acord asupra unui compromis, care să exprime Unirea fără autonomie locală, dar s-a admis crearea, cu titlul provizoriu, a unui Consiliu Dirigent, un fel de guvern local, care să asigure administrarea provinciilor alipite în perioada de tranziție, ca să se poată contopi, după aceea într-o administrare, adică într-o guvernare unitară cu România.

Așa s-a făcut apoi Unirea de la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia într-un entuziasm nemaipomenit și într-un consimțământ deplin și unanim. A fost noaptea târziu, când am ajuns cu Emil Petrovici la culcare. Eram agitați și ne-am odihnit puțin. A doua zi, duminică dimineața, ne-am dus la Adunarea Națională a delegaților oficiali, unde am asistat la cel mai important și istoric act al ardelenilor și bănăţenilor. Am ascultat toate discursurile și apoi am votat Unirea. Mandatul nostru de „credențional” îl dădusem la intrarea în sală, unde se făcea verificarea lor în vederea validării votului. Pe la amiază, după terminarea Adunării Naționale, ne-am dus spre Câmpia Libertății, unde ne așteptau în jurul tribunelor miile de români participanți și delegați în număr de peste o sută de mii de oameni, cu steaguri și orânduși după comitate și comune.

Noi ne-am dus la tribuna, unde urma să vorbească mulțimii episcopul dr. Miron Cristea de la Caransebeș și să comunice poporului hotărârea unirii, care a ratificat-o astfel pe cale plebiscitară, cu însuflețite ovațiuni și strigăte de aprobare. În jurul acestei tribune am găsit și grupul studenților teologi, deci pe colegii noștri cu care ne-am întors la cazarma, unde aveam culcușul nostru. În Câmpia Libertății din Alba-Iulia erau mai multe astfel de tribune, în jurul cărora era grupată mulțimea și unde îi vorbeau frunțașii Unirii, ținându-le discursuri înflăcărare și supunându-le spre ratificare hotărârea luată la Adunarea Națională a delegaților oficiali.

În aceeași zi m-am mai întâlnit odată cu unchiul meu și i-am spus că noi plecăm spre Arad, la noapte sau dimineața, iar eu voi mai sta la centrala gărzilor naționale, până va mai fi nevoie de mine, urmând ca după aceea să mă întorc definitiv acasă la Timișoara.

În ziua de 2 decembrie 1918 mi-am reluat activitatea la garda națională din Arad, precum și celelalte îndeletniciri ale mele de ordin gazetăresc, în special la redacția ziarului „Românul” și la tipografia unde se imprima. La finele lunii, la 27 decembrie 1918, am fost trimis în misiune la Budapesta, la legația ministrului plenipotențiar dr. Erdély, ambasadorul Consiliului Dirigent de la Sibiu pe lângă guvernul maghiar de la Budapesta¹⁹. Urma să-i duc un plic de curier și să-i fac unele comunicări secrete. Deplasarea am făcut-o în uniformă de soldat, ostaș al gărzii naționale. A fost o misiune delicată și cu peripeții. A trebuit să mă strecor în tren prin ostașii gărzilor maghiare, cu buton roșu la chipiu, în timp ce eu aveam buton tricolor, care îmi punea situația, uneori, în primejdie, întrucât exista o dușmănie și un sentiment de răzbunare împotriva românilor, care decretaseră unirea cu România. Am trecut cu dibăcie printre toate pericolele. Am avut acte oficiale, în regulă, emise de comandamentul gărzilor naționale române, scrise și semnate în trei limbi: în română, maghiară și franceză cu se obișnuia pe atunci.

La Budapesta am stat numai o zi, la 27 decembrie 1918, în care mi-am rezolvat încredințarea primită de ministrul român și plenipotențiar al Consiliului Dirigent, Dr. Erdély, precum și treburile mele personale la liceul reformat, ca să-mi ridic toate actele și certificatele de terminarea clasei a șaptea. Am vrut să mă întorc cu ele în regulă, pentru a mă putea înscrie la liceul din Timișoara, ca să urmez și să termin clasa ultimă, cea a opta, precum și examenul de maturitate. Înapoiat la Arad, mi-am făcut formele de lăsare la vatră și demobilizare din garda națională la finele lunii, întrucât unirea a fost deja votată, iar noul guvern provizoriu, adică așa numitul Consiliu Dirigent, era deja în funcțiune la Sibiu. La chemarea sa aștepta să intre în Transilvania armata română. Banatul, fiind încă sub ocupația militară a trupelor sârbești și a administrației provizorie, instalată la comandamentul armatei sârbe, la Timișoara mai funcționa, în continuare, liceul maghiar cu aceiași profesori ca înainte. Astfel că, reînscriindu-mă din nou la acest liceu, deși cu o mică întârziere din cauza evenimentelor – întârziere pe deplin justificată și aprobată de direcția liceului – mi-am regăsit pe foștii mei colegi de clasă și pe profesorii care mă cunoșteau. Deodată cu mine s-a înscris în clasa opta și amicul Dimitrie Dehelean din Mehala. Nimeni nu știa că noi am urmat între timp teologia, adică cei de la liceu. Toți știau că am trecut clasa a șaptea la liceul reformat din Budapesta. Așadar n-am pierdut niciun an și nicio zi de învățământ din cauza aventurii mele teologice.

---

¹⁹ Consiliul Dirigent nu putea numi ambasadori. Dr. Ioan Erdely a fost secretar al P.N.R. la Budapesta, a făcut parte din delegația română la tratativele de la Arad.

Ultimul an şcolar al funcţionării liceului maghiar din Timişoara m-a reţinut pe băncile învăţământului secundar până în luna iunie 1919, când mi-am trecut şi examenul de bacalaureat. Liceul se mutase deja în localurile din edificiul propriu, care fusese evacuat de spitalul militar. În timpul anilor de război, lecţiile se ţineau la primul etaj al palatului dicasterial, unde fusese adăpostit în localuri provizorii, la fel ca şi liceul real din Timişoara. La puţin timp după primirea diplomei de bacalaureat a plecat şi armata sârbească.

Abia atunci a început era românească la Timişoara. Banatul, fiind ocupat de armata sârbească, abia atunci a trecut sub administraţia românească, subordonată Consiliului Dirigent de la Sibiu. Unchiul meu, dr. Aurel Cosma, a devenit primul prefect român al municipiului Timişoara şi al judeţelor unificate Timiş-Torontal²⁰, aceasta în urma hotărârii Conferinţei de Pace de la Paris, care a trasat noua frontieră între noi şi sârbi pe linia unde se găseşte şi acum. Până la introducerea stăpânirii româneşti asupra Banatului de nord şi de est, în timpul cât am urmat la liceu clasa a opta, s-au produs în strădaniile mele de activitate culturală şi publicistică noi cotituri, care mi-au deschis şi mai larg orizonturile spre izbânda aspiraţiunilor, dinamizate de o vocaţie lăuntrică şi poate tainică.

Primul meu gând era să înfiinţez pentru tinerimea din şcolile secundare ale Timişorii o societate de lectură românească, la care să participe toţi elevii români de la diversele licee maghiare, de la Şcoala Superioară de Comerţ, tot maghiară, precum şi de la celelalte şcoli, ca cea de arte şi meserii etc. cu propunere tot în limba ungurească. Am luat ca model statutele societăţii de lectură a teologilor din Arad. Am îndeplinit toate formele necesare de ordin organizatoric, am obţinut la cererea mea şi autorizaţia de întrunire din partea comandamentului armatei sârbeşti, astfel că am reuşit să constituim, cu o remarcabilă şi mare participare de elevi, o societate de lectură cu denumirea „Dimitrie Ţichindeal”²¹, fiind eu ales preşedinte, Eusebiu Nicorescu vicepreşedinte, Ioachim Oprea secretar, iar din comitetul de conducere făcând parte prietenii mei din cartier, ca de pildă: Iuliu Doncea, Coriolan Andreescu, Gheorghe Ilca-Suciu şi alţii. Vestea a ajuns până la profesorii mei de la liceu, dar nici unul nu şi-a manifestat o duşmănoasă împotrivire, în afară de unul şovinist, cu numele de Kovács Károly. Important era că am izbutit să trezesc în sufletul acestor tineri dorinţa şi interesul pentru lectura şi literatura română. Şedinţa de constituire şi întrunirile următoare ale societăţii de lectură „Dimitrie Ţichindeal” le-am ţinut în sala de învăţământ a şcolii confesionale române elementare pentru băieţi, din cartierul Fabric, în spatele noii biserici Sfântul Ilie, pe atunci „Füldö utca”, astăzi strada „Moise Nicoară”.

Activitatea am început-o în primăvara anului 1919, contribuind cu toţii la cunoaşterea trecutului literaturii româneşti din Banat şi a scriitorilor de altădată, în

---

²⁰ Aurel Cosma a fost numit prefect peste cele două judeţe, prin decizia Consiliului Dirigent din 23 iulie 1919.

²¹ A fost constituită în martie 1919.

special a celor din provincia noastră, făcând totodată și expuneri din operele marilor scriitori din România și Transilvania. Eu aveam pe atunci o bogată și valoroasă bibliotecă personală, cu numeroase cărți cumpărate de la „Librăria Diecezană” din Arad, pe care am donat-o în întregime societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”. În toamna anului 1919, când s-a deschis primul liceu românesc, „Diaconovici Loga”, în clădirea în care mi-am urmat și eu clasele secundare și unde am obținut diploma de bacalaureat, am predat arhiva acestei societății de lectură și toată biblioteca, pe care noua conducere a liceului a primit-o cu mulțumire, neavând la început nicio carte de literatură română. Societatea de lectură „Dimitrie Țichindeal” a continuat să funcționeze mai departe în cadrul noului liceu român, unde era director Silviu Bejan, pe care îl cunoscusem la preparandia de la Arad, iar profesor de literatură română era dr. Ioan Roșiu-Roșioriu, care a devenit conducătorul acestei societăți. Biblioteca am mai completat-o după aceea cu noi cărți, aduse de la București și donate de mine, încât liceul „Diaconovici Loga” a fost înzestrat de mine, de la început, cu cărți românești.

La fel am adus la începutul erei de administrație românească și alte lăzi de cărți, de studii istorice și de literatură românească, aduse tot de mine și donate bibliotecii comunale, care pe atunci își începuse acțiunea de înzestrare cu cărți românești sub conducerea inimosului și priceputului bibliotecar român Romulus Miloș, care funcționase la această bibliotecă încă din anii premergători războiului mondial și unirii. Camil Petrescu a și publicat în cotidianul său „Țara”²², din Timișoara, în numărul de la 24 martie 1921, despre donația de cărți făcută de mine către biblioteca municipală din Timișoara. Am fost și eu de câteva ori invitat să particip la ședințele societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”, în primii ani după unire, ca student la Universitatea din București. Conducătorul acestei societăți, profesorul dr. Ioan Roșiu-Roșioriu a scris și publicat în acest sens un foileton în ziarul „Banatul”²³ din Timișoara, în numărul de la 15 aprilie 1920, sub titlul *O pagină din viața tinerimii române din Timișoara*, scoțând în relief activitatea mea privind fondarea și funcționarea societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”.

Acest ziar, cu titlul „Banatul”, a fost fondat de unchiul meu dr. Aurel Cosma încă din luna februarie 1919, deci sub ocupația militară a armatei sârbești, trecând ca editor-proprietar pe amicul său devotat, dr. Lucian Georgevici, iar ca redactor responsabil pe profesorul de desen și vestitul muzician-compozitor, Iosif Velcean, care, la îndemnul și cu ajutorul unchiului meu, a reușit să înjghebeze și să realizeze marele cor „Doina” de la Timișoara cu elemente intelectuale din orașul nostru.

²² „Țara”, cotidian, apoi săptămânal, editat la Timișoara între 1920–1921. Director Camil Petrescu.

²³ Cotidian apărut la Timișoara în perioada 1919–1921, editat de Lucian Georgevici, redactor șef Iosif Velceanu; din octombrie 1919 apare numai de trei ori pe săptămână, între martie-iulie 1920 apare zilnic, după care numai săptămânal.

La acest ziar, „Banatul”, mi-am început de fapt ucenicia de gazetar, imediat după examenul de bacalaureat. Inițial am scris și publicat reportaje și diverse informații, alături de alți colaboratori ca, de pildă: David Voniga²⁴, Nicolae Ilieșiu²⁵, Augustin Coman²⁶, Dion Mardan, Ștefan Atanasie Oprean și alții.

Unchiul meu, dr. Aurel Cosma, a preluat administrația românească, instalându-se ca prim prefect român al municipiului Timișoara și al județului unificat Timiș-Torontal, în dimineața de luni 28 iulie 1919, după ce în ziua precedentă a părăsit orașul nostru și regiunea ultimul soldat sârb. În Timișoara nu a mai rămas decât un comandament francez, în fruntea căruia se afla generalul De Tournadre. În asistența acestuia și-a luat în primire funcția de prefect, de unul singur, fără armata română, care a intrat în Timișoara abia în duminica de 3 august 1919, deci după o săptămână²⁷.

Lungul reportaj despre solemnitățile și despre triumfala intrare a ostașilor români la Timișoara l-am întocmit și apoi l-am publicat în ziarul „Banatul”, ca și reportajele din ultima săptămână de la înscăunarea unchiului meu ca prefect, urmărind suita de evenimente istorice din vremea aceea. Pe unele articole și informații le-am semnat „rap”, adică raportor sau altele fără indicarea autorului. Ca prefect, unchiul meu m-a numit, prin decizie, funcționar al prefecturii într-un post anume creat pentru mine, ca „practicant”, fiind astfel printre cei dintâi salariați ai noului stat unitar al României și făcând parte din grupul primilor funcționari și colaboratori în greaua muncă a prefectului nou instalat. Îmi aduc aminte că unchiul meu m-a trimis, în prealabil, să mă prezint la directorul financiar cu numele de Zádor, care își avea biroul în palatul dicasterial, ca să-și dea avizul pentru această numire, neprevăzută încă în buget. Acest „pénzügyigazgató” era un personaj important în administrația județului și foarte dificil putea să intre la el cineva în audiență. Pentru mine însă ușile erau deschise oriunde, căci lumea a început să mă cunoască și să mă numească măgulitor „kisprefektus”, adică „micul prefect”.

---

²⁴ David Voniga (1867–1933), poet și publicist, autor al unor lucrări cu caracter religios, colaborator la „Dreptatea”, „Luminătorul”, „Banatul”.

²⁵ Nicolae Ilieșiu, (n: 1890), ziarist, istoric, profesor la Timișoara; studii teologice la Arad, facultatea de litere din Cluj, doctor în drept, vicepreședinte al Sindicatului Ziariștilor din Banat, redactor la „Banatul”, după 1918 deputat (1928–1931), senator (1932–1933), este autorul lucrării *Timișoara – monografie istorică*, Timișoara, 1943.

²⁶ Augustin Coman, n: 1884, ziarist, om politic, profesor, studii de astronomie la Universitatea din București, profesor la Pitești, din 1919 la Liceul Loga din Timișoara. A fost conferențiar la Politehnica din Timișoara, primar al orașului (1933–1937), membru în redacția „Banatul”.

²⁷ Primele unități românești intrate în Timișoara au fost conduse de colonelul Virgil Economu. Tot atunci a sosit la Timișoara și I.C. Brătianu.

Desigur, am rezolvat imediat problema numirii mele de „practicant”, dar ce a însemnat acest post nou? Din ordinul și la îndrumarea unchiului meu aveam să mă ocup de diversele chestiuni ale problemei privind prefectura și administrația română, în special să mențin legătura cu ziaristii de atunci de la diferitele gazete românești sau cu cele scrise în altă limbă vorbită în Banat. Așa mi-am făcut relații cu ziaristii din redacția ziarului „Banatul românesc”²⁸, iar pe cei de la gazeta „Banatul”, organul oficios al unchiului meu, îi cunoșteam deja din colaborarea mea anterioară. De ce existau pe atunci aceste două titluri de ziar cu denumiri similare? Pentru că nu puteau să apară la Timișoara două în același timp cu titluri identice. La Timișoara apăruse anterior ziarul „Banatul”, iar altul cu același titlu la Lugoj. După introducerea stăpânirii și administrației românești la Timișoara, gazeta strămutată aici de la Lugoj, trebuia să-și modifice titlul, pentru a nu se produce confuzie în opinia publică. Așa a devenit ziarul fondat la București de scriitorul Cassian Munteanu²⁹, cu denumirea de „Banatul”, ca organ al refugiaților români bănățeni și mutat apoi, în primăvara anului 1919, la Lugoj, de către dr. Avram Imbroane, după trecerea acestui oraș sub administrația românilor, iar în luna august 1919, când a fost din nou strămutat în capitala provinciei, nu mai putea să apară cu aceeași denumire, întrucât la Timișoara existase deja un alt ziar românesc cu un titlu identic.

La acest ziar „Banatul românesc” își începuse activitatea ziaristică tânărul profesor Camil Petrescu, încă de la finele lunii mai 1919, la Lugoj, apoi din luna august la Timișoara. Aici l-am cunoscut și m-am împrietenit cu inimosul și însuflețitul Camil Petrescu, la început șef-redactor al ziarului „Banatul” din Lugoj și apoi având aceeași calitate la „Banatul românesc” din Timișoara, iar după aceea director și proprietar la propriul său cotidian, „Țara”, din municipiul nostru.

În aceste condiții am devenit coleg cu toți ziaristii din Timișoara, în special cu cei de la gazetele românești, ajungând cu unii în relații de prietenie. I-am cunoscut atunci pe toți redactorii de la cotidienele germane și maghiare, precum și de la toate celelalte publicații periodice. Am avut relații și cu lucrătorii din diversele tipografii, iar cu cei unde se imprima „Banatul”, la care începusem să scriu și să public, am statornicit unele legături amicale, având cu ei așa-zise relații permanente de colaborare.

²⁸ „Banatul românesc”, cotidian, întemeiat de Cassian R. Munteanu.

²⁹ Cassian R. Munteanu, (1892–1921), poet și prozator bănățean, colaborator la „Drapelul”, „Românul”, în 1911 a trecut în România, a lucrat la ziarul „Drapelul” din Constanța, „Foaia Noastră”, „Lumina Nouă” din București, redactor la revista „Ramuri”, mobilizat pe front, în 1915 a fost degradat și deferit Curții marțiale pentru articolele expediate de pe front ziarului „Românul”; evadează și se stabilește în România. În 1916 se înscrie ca voluntar, participă la bătălia de la Mărășești; după demobilizare redactor la „România Nouă”, editează gazeta „Banatul” pe care o transferă la Lugoj.

În vremea aceea erau puţini tipografi care cunoşteau limba română, mai ales pe cea corect scrisă, iar ziariştii noştri aveau multe necazuri şi neajunsuri din cauza aceasta, căci erau nevoiţi să facă o serie de corecturi în „şpalturi”. Mai ales Camil Petrescu a fost foarte supărat din motivul acestor greşeli de text la zeţari. Eram un ziarist foarte pedant şi pretenţios la scris şi mai ales la culegerea textelor de manuscris de către lucrătorii din tipografie, care le maltratau – spunea el – necunoscând bine limba română. Camil Petrescu era însă extrem de sensibil şi la felul cum se redactau chiar actele oficiale de către români, care nu-şi cunoşteau limba maternă. Unchiul meu s-a străduit, cât era posibil, să-i determine pe funcţionari ca să redacteze mai atent şi cu grijă de stil şi de gramatică actele autorităţilor, dar insistenţa sa n-a prea avut rezultat pentru că majoritatea funcţionarilor, chiar de naţionalitate română, proveneau din şcoli maghiare, unde nu au avut ocazia să înveţe româneşte. El a înţeles situaţia şi a căutat să o îndrepte pe cale mai îngăduitoare. Camil Petrescu era însă mereu enervat din cauza insuficienţei cunoaşterii limbii române, vorbită şi scrisă de băştinaşi într-un chip arhaic, cu vădit accent sau jargon local, de factură tradiţională, încât a început să-l obsedeze ideea, ca profesor de limba română, să scoată o revistă cu titlul „Limba română”³⁰, destinată nu numai cetăţenilor de altă limbă, dar în primul rând băştinaşilor români, care nu vorbeau şi nu scriau româneşte. Amintiri despre Camil Petrescu am mai scris în altă parte, pentru că mă legase de el o prietenie statornică, îndrumându-mă, în anii cât a trăit şi activat în presa bănăţeană, să colaborez cu el, la fel ca şi cu ceilalţi colegi gazetari, în vederea constituirii unui sindicat al ziariştilor, pe care însă în ciuda entuziasmului şi stăruinţele noastre, n-am reuşit să-l realizăm. În mare parte cauzele erau divergenţele de idei şi acţiune sau atitudini politice, care îi separau şi îi situau în tabere diverse pe gazetarii aflaţi în slujba unor interese personale şi de antagonisme.

Îmi amintesc cât de mult îl enerva pe Camil Petrescu, sensibil la orice text românesc, traducerea în limba statului român a firmelor expuse pe frontispiciul sau în vitrinele prăvăliilor, redactate într-o formă de-a dreptul hazlie pe care le comenta satiric şi glumeţ amicul său Charles Brasey, profesorul de limbă franceză³¹ cu care obişnuia să hoinărească pe străzile Timişorii şi să vadă ciudăţeniile, cum se pricepeau unii să-şi românezeze firmele, ori cum înţelegeau alţii să-şi facă reclamă într-o „pocită” limbă românească. Acest aspect iniţial al vieţii comerciale din Timişoara îl amuza pe Charles Brasey, dar îl supăra pe Camil Petrescu. Trebuie să notez că datorită lor s-a constituit la Timişoara „Cercul Profesorilor”, cu René Charles Brasey ca preşedinte, care a avut o frumoasă activitate românească şi de culturalizare în primii ani după unire. Tot René Brasey i-a urmat lui Camil Petrescu

---

³⁰ „Limba română”, săptămânal apărut în 1921 la Timişoara, sub conducerea lui Camil Petrescu.

³¹ La Liceul Constantin Diaconovici Loga.

în funcția de șef-redactor la ziarul „Banatul românesc”, când acesta din urmă a părăsit redacția pe motiv că toți colegii săi, în frunte cu directorul dr. Avram Imbroane, s-au înregimentat în primăvara anului 1920 în cadrul Partidului Poporului, sub șefia supremă a generalului Averescu, venit la cârma țării. Camil Petrescu a intrat în conflict cu cei de la „Banatul românesc”, deoarece redacția și-a luat o nouă orientare politică, potrivnică ideilor sale. Camil Petrescu dorea să rămână independent și era în contra politicii de căpătuială patronată de noul prim-ministru, de generalul Alexandru Averescu. A plecat din redacția ziarului „Banatul românesc” și și-a scos propriul său cotidian, „Țara”, la Timișoara, care era primul cotidian românesc în Banat după unire. În toamna anului 1920 când a început învățământul școlar, profesorul René Charles Brasey a plecat și el din funcția de șef-redactor de la „Banatul românesc”, venind în locul său Ștefan Vlădescu³², originar din Moldova, un temperament viu și combativ, care s-a înțeles bine cu directorul-proprietar de la cotidianul „Țara”, Camil Petrescu, și împreună s-au străduit să înjghebeze un sindicat al ziaristilor din Banat, atât de mult dorit de amicul Petrescu. M-am împrietenit ulterior și cu Ștefan Vlădescu, deși publicase la „Banatul românesc” articole politice împotriva unchiului meu, pe care apoi le-a regretat, fiind cerute și sugerate de directorul dr. Avram Imbroane. După aceea s-a lămurit și Fănică Vlădescu față de unchiul meu. A plecat și el de la această gazetă și mai târziu a devenit unul din cei mai devotați și fideli aderenți ai unchiului meu, servindu-l în politică cu tot elenul său gazetăresc.

După aceste digresiuni de la tema inițială, voi trece să notez în continuare câteva date despre mine. La începutul toamnei din anul 1919 am plecat la București ca să mă înscriu și apoi să urmez Facultatea de Drept a universității din capitală. Era primul meu drum la București, pe care l-am făcut prin Sibiu, deci o linie ocolită. Calea ferată directă, prin Orșova și Craiova, era încă anevoioasă de parcurs din cauza stricăciunilor și deteriorărilor provocate de război. Era mai sigură și mai ușoară călătoria prin Sibiu, pe unde traseul era refăcut și pe unde și trenurile aveau garnituri cu vagoane reparate sau puse la punct pentru circulație, deși multora le lipseau geamurile la ferestre și becurile de iluminat la lămpile din interior. Aveam interes să trec prin Sibiu, ca să-mi iau de la Consiliul Dirigent actele mele cu aprobarea bursei de studii, care se acorda pe atunci tuturor studenților pentru București sau pentru Cluj. Pe baza acestor dovezi puteam beneficia de cazare în

³² Ștefan Vlădescu, ziarist originar din Moldova, a debutat în 1910. După război, împreună cu Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu au ediatat ziarul „Bucovina”, timp de doi ani; din 1921 redactor la „Banatul românesc”. Împreună cu Camil Petrescu și alții au înființat primul sindicat al ziaristilor din Banat. După episodul „Banatul românesc” a publicat la Timișoara „Cuvântul Banatului”. În 1923 a fost primul director la „Nădejdea”, oficios al P.N.L. pentru Banat, iar din 1928 la „Viitorul”.

cămine studențești și de o mâncare la o cantină universitară. Doream să vizitez la Sibiu și casa familiei lui Partenie Cosma³³, care nu se întorsese încă de la Milano, unde se refugiase în timpul războiului cu soția și cu fiicele sale. Dar erau deja înapoiți acasă fiica sa, Hortensia Cosma, împreună cu soțul ei, Octavian Goga, intrat ca ministru în Consiliul Dirigent. La întoarcerea lor din străinătate, cu câteva luni în urmă, trecând prin Timișoara, i-am întâlnit și văzut pe amândoi, când i-am așteptat cu unchiul meu și când le-am promis că voi veni curând să-i vizitez la Sibiu. Poposind în casa lor familială de la Sibiu, l-am întâlnit pe unchiul Remi Cosma și pe mătușa Tani Goga, iar pe unchiul Tavi Goga l-am văzut în birourile de la Consiliul Dirigent. Era, de altfel, cea dintâi călătorie a mea la Sibiu. De acolo aveam un tren direct pentru București, o garnitură cu vagoane de tren personal, aproape toate cu aspect și în condiții mediocre, așa cum au fost lăsate, deteriorate și uzate de armata germană, care ocupase România în timpul războiului.

Ajuns în București am fost bine primit încă din Gara de nord, unde așteptau delegați să-i primească pe studenții veniți la studii și să-i conducă apoi într-un cămin anume rezervat pentru ei. Unul dintre acești delegați, văzându-mi actele emise de Consiliul Dirigent de la Sibiu, m-a condus imediat la căminul studenților Facultății de Drept din strada Scaunei, nr. 14, unde aveam alături și cantina studențească. Nu voi însemna aici amănunte autobiografice despre felul meu de viață în capitala României, pe care atunci am văzut-o prima oară. Voi nota numai că la București mi-am făcut imediat relații și cu redacțiile de acolo, unde am fost bine primit de colegii din vechea presă românească. Toți erau interesați să afle noutăți din Banat, mai ales că pe atunci încă nu erau reparate și restabilite comunicațiile telefonice sau telegrafice, iar corespondențele poștale întâmpinau nenumărate greutăți. Cotidienele din capitală încă nu aveau redactori sau corespondenți de presă în Banat. Întârzierea se datora și din cauza evacuării Banatului de către armata sârbă, abia cu multe luni după proclamarea unirii. Astfel eram socotit ca un sol binevenit la ziarele din capitală, care se arătau însuflețite și dornice să primească o cât mai bogată colaborare. Activitatea publicistică mi-a fost răzlețită și anonimă. Ea se rezuma doar la comunicări de informații și impresii aduse de mine din provinciile noi și alipite României. Am cunoscut ziaristi de la „Universul”, de la „Dimineața”, „Epoca” și altele.

Dorința mea era să mențin legătura cu cei de acasă, cu ziaristii din Timișoara. În scurtă vreme s-a restabilit circulația feroviară pe linia directă prin Pitești, Craiova și Turnu-Severin. Am profitat de această posibilitate și mi-am început naveta între București și Timișoara, aducând din capitală mereu lăzi încărcate cu cărți românești pentru bibliotecile timișorene, pe atunci slab înzestrate cu publicații în

---

³³ Partenie Cosma (1837–1924), avocat, gazetar, membru P.N.R., deputat în parlamentul Ungariei, director la Banca „Albina”, membru în Congresul național bisericesc, președinte al P.N.R. (1881–1884).

limba română. Sosirea mea la Timișoara i-o anunțam telegrafic unchiului meu, care îmi trimitea automobilul prefecturii să mă aștepte la gară, ca să pot transporta cărțile achiziționate de mine la bibliotecile locale, pentru care le destinam. Unchiul meu îmi dăduse sume suficiente de bani românești, procurați prin agenții ce se ocupau cu schimb de valută, întrucât în Transilvania și Banat și în celelalte provincii din fost monarhie, alipite în prezent la România, mai circulau monedele și biletele de bani emise de fosta bancă austro-ungară. Biletele de bani au fost mai întâi șampilate de autoritățile financiare ale Consiliului Dirigent pentru a avea putere de circulație fiduciară în proporție de două coroane față de valoarea unui leu românesc, iar după aceea au fost coroanele austro-ungare, astfel șampilate, preschimbate cu bani românești, valabili pe întreg teritoriul României ca stat unitar, adică cu „lei”. Până atunci ne-am aranjat cum am putut în socotelile noastre bănești, schimbând mereu valuta.

Absențele mele din București de la cursurile facultății de drept erau posibile, întrucât prezența la prelegeri nu era obligatorie. Aproape toți studenții de la științele juridice își găseau câte o funcție pe la vreun minister, ca să mai câștige un salariu în afară de bursa ce o aveau în natură, la cămin sau la cantină. Puteam să ne prezentăm la examene fără nicio dovadă de frecvență, important era să știm ca să răspundem bine la întrebările profesorilor, ca să luăm cel puțin o bilă albă și restul roșii la diverse discipline, fără nicio bilă neagră, care însemna a fi „respins” sau „amânat”. La început, după sosirea mea în București, n-am prea fost acasă la Timișoara, decât atunci când aveam de dus pachete de cărți pentru biblioteci. Eram extrem de activ în toate. Aveam o fire neastâmpărată, mi-am făcut prieteni de la început printre toți studenții veniți din diferitele colțuri ale țării, în special în lumea gazetărească din capitală. Am publicat în presa bucureșteană diverse articolașe sau informații privitoare la Banat, la viața de acolo, atât actuală, cât și din cea de trecut.

Văzând că studenții din diversele regiuni sau județe se organizau în cercuri după provincii, am început să mă agit și eu ca să constituim „Cercul Studenților Bănățeni”, pe care l-am și format cu participarea tuturor, deci cu cei de la alte facultăți sau institute universitare, ca de pildă cu cei de la Facultatea de Științe și Litere, precum și cu cei de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Luasem contact prealabil cu studenții bănățeni din celelalte cămine. Cu ajutorul lor și împreună cu ei am convocat ședința constitutivă în sala Facultății de Drept de la universitate. Am ales un comitet în frunte cu președintele Iancu Călțun, de la Facultatea de Litere și un comitet din care făceau parte Ioachim Miloia³⁴, Anton

---

³⁴ Ioachim Miloia a fost în acea perioadă student la Facultatea de litere și la Academia de Belle Arte (1919–1920) din București, licențiat al Academiei de Belle Arte (1920–1922), doctor al Școlii speciale de istoria artelor din Roma (1922–1924), doctor în litere și filosofie (Roma, 1927), director al Muzeului Banatului (1928), profesor la Academia de arte frumoase Timișoara, membru în Comisia Monumentelor istorice, secția Banat, director al Arhivelor Statului din Timișoara, redactor la „Analele Banatului”.

Marchescu³⁵, Mareş, Sarmeş, Ion Stroescu etc. Eu eram ales ca secretar. Această organizaţie nu avea un caracter ca celelalte cercuri studenţeşti şi nu se ocupa ca acestea în primul rând de problemele de existenţă şi de studii ale studenţilor, întrucât aceste chestiuni ne-au fost rezolvate oficial şi asigurate prin grija forurilor noastre protectoare de ordin public, ci avea mai mult un profil şi un scop cultural şi de cenaclu literar, ţinând seama de chestiunile ce frământau provincia noastră, în special cele de cultură, de dreptate naţională şi cele de ordin social, incluzând, bineînţeles, şi problema integrităţii teritoriale a Banatului. Eu am prezentat la şedinţele noastre periodice câteva scurte conferinţe sau expuneri despre marile figuri istorice şi culturale ale Banatului. De exemplu, la conferinţa despre fabulistul Dimitrie Ţichindeal a făcut un referat, privind felul cum am prezentat această însemnată figură a literaturii române din Banat, amicul Ioachim Miloia.

În deplasările mele la Timişoara, îndeosebi în timpul vacanţei de Crăciun, am reluat activitatea mea la ziarul „Banatul”, publicând unele articole printre care şi evocări din trecutul cultural al provinciei noastre. În numărul 2 din 18 ianuarie 1920, de exemplu, a apărut foiletonul meu despre scriitorul bănăţean cu titlul „Dascălul Mihai Roşu”³⁶. N-am încetat să-mi cultiv relaţiile mele cu presa bănăţeană şi cu ziarisţii din Timişoara. Am trimis şi din Bucureşti diferite corespondenţe sau informaţii îndeosebi la gazeta „Banatul”, unde, şi în cele câteva zile de popas în oraşul meu, am fost antrenat să scriu şi să-i vizitez pe lucrătorii tipografiei.

În curând s-a hotărât fuziunea cercului nostru studenţesc bănăţean cu cel identic de la Universitatea din Cluj, într-o singură şi puternică organizaţie. Astfel a luat fiinţă „Cercul Studenţilor Bănăţeni”, având ca preşedinte pe Vichentie Ardeleanu³⁷, preşedintele cercului din Cluj, iar ca secretar general pe mine, care eram până atunci secretarul cercului din Bucureşti. Eu am desfăşurat o intensă activitate culturală şi publicistică în cadrul acestui cerc unificat, desigur, pe lângă studiile mele juridice. Am organizat şi un turneu cultural în vacanţa de vară din anul 1920 prin satele bănăţene. Am înjghebat o echipă de teatru din membrii cercului nostru cu artistul student Ghiţă Bănuţ în frunte – originar din Caransebeş – care a dat reprezentaţii în centrele culturale din Banat, mai ales la Caransebeş, unde am reuşit să prezentăm frumoase şi amuzante manifestaţii româneşti. Caransebeşenii ne-au dat porecla de „Banda lui Păpuc”. Despre această activitate culturală am publicat câteva articole în ziarul „Banatul Românesc”, după plecarea lui Camil Petrescu din

---

³⁵ Anton Marchescu, 1899, Feneş – 1978, Caransebeş, doctor în drept, publicist, avocatul Comunităţii de avere din Caransebeş, membru al Comitetului Internatului Comunităţii de avere (1930), autorul lucrării *Grăniceria bănăţeni şi Cumunitatea de avere*, Caransebeş, 1941.

³⁶ *Dascălul Mihai Roşu*, în „Banatul”, 1920, nr. 2, din 18 ianuarie.

³⁷ Vichentie Ardeleanu, profesor şi publicist la Timişoara. A lucrat la ziarul „Vestul”, condus de Sever Bocu. După al doilea război mondial a colaborat la „Scrisul bănăţean” („Orizont”).

redacție, ca de pildă: „De la Cercul Studenților Bănățeni”, în numărul din 3 iulie 1920, apoi „Turneul Studenților Bănățeni”, apărut în numărul din 4 iulie 1920, și, în sfârșit, „Turneul Studenților Bănățeni la Buziaș”, în numărul din 22 iulie 1920. Am mai publicat tot în ziarul „Banatul Românesc”, în numărul din 3 august 1920, despre „Serbările Cercului Studenților Bănățeni”, iar în numărul din 10 august 1920, despre „Congresul tuturor studenților români”, care urma să aibă loc la Timișoara, în luna septembrie 1920. În redacția ziarului „Banatul Românesc” i-am găsit că se ocupau de gazetă pe preotul Ion Imbroane și pe Traian Birăescu, după ce îi părăsese Camil Petrescu, iar noul șef-redactor René Charles Brasey era absent. Pe atunci aveau grijă de apariția ziarului prietenii devotați ai lui dr. Avram Imbroane, devenit vicepreședinte al Camerei Deputaților sub guvernarea generalului Averescu. Pe Camil Petrescu și pe René Charles Brasey i-am găsit și i-am întâlnit la masa presei din cafeneaua „Kronprinz”. Eu aveam relații cu toți artiștii indiferent de certurile și atacurile personale publicate de ei, unii împotriva altora. Mă aveam bine și cu așa zișii adversari politici, cu adepții și slujitorii cârmuirii averescane, erau și unii care intrigau, născocind fel și fel de minciuni și zvonuri false în viața publică a Banatului. Pe mine mă interesa unitatea profesională a celor ce scriau și nu resentimentele de ordin personal, care ne-ar fi putut dezbină. Acesta era și principiul lui Camil Petrescu. De aceea ne-am înțeles așa de bine și ne-am împrietenit. În vara anului 1920 m-am întâlnit de multe ori cu el la masa noastră, a presei din cafeneaua „Kronprinz”, unde mi-a mărturisit că îl obsedase ideea înființării unui sindicat al ziaristilor români din Banat, ca să se pună capăt învrăjbirilor și chestiunilor personale, care îi despărțeau pe unii de alții. Credea că se vor domoli adversitățile politice, care dădeau naștere unor atacuri rușinoase în presă, inspirate și puse la cale de patronii diferitelor ziare în slujba cărora, bietul ziarist profesionist nu era decât o unealtă și un instrument combatant, fără conștiință personală.

Datorită activității culturale, dar mai ales a celei de teatru și a petrecerilor cu program amuzant, Cercul Studenților Bănățeni a reușit să-și adune un fond financiar, din care putea să acorde unor membrii valoroși câte o bursă inițială, pentru a-l încuraja pe studentul respectiv să plece la studii în continuare, în străinătate. Unul din beneficiarii unei astfel de burse sau ajutor valutar era și Ioachim Miloia, care a plecat la Roma să-și urmeze cursurile de doctorat și specialitatea în Italia.

În vara anului 1920 am constatat că au venit la Timișoara câțiva ziaristi din Oltenia, ca să-și găsească noi rosturi în Banat. Pe cel dintâi pe care l-am cunoscut era Costel Nicolau-Motreni, fostul director al gazetei „Alarma Mehedințului” din Turnu-Severin, un tânăr înalt, politicos, manierat. Îl vedeam întotdeauna la o masă separată din cafeneaua „Kronprinz”, în compania unei doamne, despre care mi-a spus ulterior că era mătușa sa. Priveau amândoi prin vitrina largă animația neconținută a trecătorilor, care intrau prin strada Alba-Iulia în inima cetății sau

ieşeau tot pe acolo din centrul oraşului, spre noul „corso” care se formase după unire, de-a lungul bulevardului din faţa teatrului, înlocuind tradiţionala şi eleganta promenadă de tip austriac din piaţa Libertăţii şi dinaintea casinoului militar.

Costel Nicolau era un ziarist care te cucerea cu verva şi poza sa, fiind pe faţă curtenitor, debitând cuvinte şi fraze măgulitoare cu o voce patetică şi cu o modulaţie de accent francez, deşi nu ştia nicio boabă franţuzeşte şi nicio altă limbă decât pe cea română. Costel Nicolau a vrut să-i câştige pe bănăţeni şi încrederea lor prin scoaterea unei gazete cu titlul „Integritatea”, militând pentru integritatea Banatului şi pentru recunoaşterea drepturilor româneşti asupra acestei provincii. A reuşit să scoată din ziarul „Integritatea” numai patru numere săptămânale, într-un format mare ca şi cotidienele din Bucureşti, având însă fiecare număr numai două pagini. Era ca un cearşaf tipărit. A izbutit să fie numit secretar al Şcolii Politehnice, în toamna anului 1920, când acest institut a fost fondat cu ajutorul profesorului de matematici, Traian Lalescu³⁸, devenit primul rector. Dar Costel Nicolau n-a rămas decât un an şcolar în acest post, cât a fost rector bănăţeanul Traian Lalescu.

Tot în anul 1920 şi-au trimis la Timişoara şi marile cotidiene din Bucureşti redactori şi corespondenţi pentru Banat. Aşa s-a îngroşat numărul ziariştilor români din Timişoara, cei mai mulţi venind din vechea România. S-au creat destule animozităţi din cauza aceasta. Publiciştii indigeni de multe ori s-au sensibilizat, fiind trataţi de unii cu o oarecare superioritate, cunoscând poate mai bine limba română şi redactând poate mai corect dar, în orice caz, cu mai vădite expresii de rutină gazetărească, cu temperament mai vioi şi mai ademenitor sau interesant pentru publicul cititor. Marele cotidian bucureştean „Universul” şi-a trimis la Timişoara pe Hercule Popescu, iar cotidianul „Dimineaţa”, pe ziaristul Ion Bănciulescu³⁹, în calitate de redactor pentru Banat. Până la finele anului 1920 au mai venit şi alţii să-şi încerce norocul la Timişoara, crezând că presa bănăţeană forma un ogor fertil şi necultivat. Camil Petrescu a fost tentat să-şi pună în aplicare planul de a constitui un sindicat al ziariştilor, văzând că începeau să se afirme numeroase condeie răzleţite prin unele fiţuici efemere, în ciuda greutăţilor pe care le întâmpina presa română.

Vreau să evoc aici câteva date politice din timpul prefecturii unchiului meu, care vor putea lămuri mersul evenimentelor într-un ritm alert şi incert după proclamarea unirii. La sfârşitul verii anului 1919, la scurt timp după introducerea administraţiei române la Timişoara, a demisionat din fruntea guvernului de la Bucureşti prim-ministrul Ionel Brătianu, pe motiv că nu s-a putut înţelege cu

---

³⁸ Traian Lalescu (1882-1929), matematician, întemeietor al Politehnicii din Timişoara, membru al P.N.L., solicitat de I.I.C. Brătianu să susţină extinderea P.N.L. în Banat.

³⁹ Ion Bănciulescu (1892-1951), ziarist la „Mişcarea”, „Evenimentul”, „Opinia”, „Iaşul” lui Marghiloman, ulterior la „Universul”, „Dacia”, „Adevărul”, „Dimineaţa”. A fost trimis în Banat în calitate de corespondent la ziarului „Dimineaţa”. La Timişoara a încercat să scoată pe cont propriu câteva ziare şi reviste, după care s-a întors la Bucureşti.

Aliații la Conferința Păcii din Paris în problema Banatului, în sensul și spiritul alianței de la 1916, când România intrase în războiul mondial în temeiul condițiilor formulate și convenite atunci. La 28 septembrie 1919 a depus jurământul noul prim-ministru, generalul Artur Văitoianu, ajuns să alcătuiască noul guvern român în locul celui demisionat deodată cu Ionel Brătianu. Din guvernul generalului Văitoianu au făcut parte ca miniștri fără portofoliu și ardelenii Alexandru Vaida, Ștefan Cicio-Pop și Vasile Goldiș, ca o mărturie că frunțașii generației unirii de la Alba-Iulia erau de acord cu acest guvern. În deplină înțelegere cu Consiliul Dirigent, noul guvern a convocat corpul electoral al României întregite, ca să voteze pe baza sufragiului universal un parlament cu titlu de Constituantă. Alegerile au avut loc pentru Camera Deputaților în zilele de 2, 3 și 4 noiembrie 1919, iar pentru Senat în zilele de 7 și 8 noiembrie 1919. Noua Constituantă a fost convocată pentru ziua de 20 noiembrie 1919. Camera Deputaților și-a ținut ședințele în marea rotondă a Ateneului Român, fiind compusă din prea mulți parlamentari, aleși de o țară mărită, care n-ar fi încăput în clădirea de pe Dealul Mitropoliei. De altfel, vechiul parlament al deputaților se găsea pe atunci în reparații generale, căci fusese avariat și în parte deteriorat din timpul războiului de bombe armatei germane. Ședințele Senatului se țineau atunci în localul de altădată, în sala destinată spre acest scop, în clădirea vechii universități. Președinte al Camerii Deputaților de la Ateneu a fost ales Nicolae Iorga.

În scurtă vreme i-a luat locul generalului Văitoianu un alt guvern format și prezidat de Alexandru Vaida. Dar în primăvara anului 1920 a demisionat și acest guvern. Atunci a venit la cârma țării generalul Alexandru Averescu, formând un nou partid propriu, zis „al Poporului”. Din acest guvern a făcut parte și Octavian Goga, ca ministru al cultelor și artelor. În toată țara au fost înlocuiți prefectii județelor și numiți alții noi, de către guvernarea averescană. Puțini au fost confirmați în funcția lor de prefecti, cu misiunea să rămână mai departe, ca să conducă administrația județului respectiv. Printre aceștia a fost și unchiul meu. Lumea zicea că dr. Aurel Cosma a fost confirmat ca prefect, deoarece îl avea în guvernul generalului Averescu pe cumnatul său Octavian Goga, căsătorit cu Hortensia Cosma. N-am știut care era adevărul. Unchiul meu însă n-a mai vrut să stea ca prefect sub guvernarea averescană. Confirmarea scrisă o primise în luna martie 1920, la venirea în fruntea țării a noului guvern. La 19 aprilie 1920 și-a înaintat însă demisia. În locul său a fost numit atunci un ofițer de carieră, bănățean, Cornel Dragalina⁴⁰, pe atunci în grad de maior. Unchiul meu s-a retras și a revenit la vechea sa profesiune de avocat. Reluându-și activitatea, a fost imediat ales ca decan al baroului avocaților. Astfel a fost primul decan român al baroului. Biroul de avocatură și l-a deschis în cetate, în palatul Löffler, luând cu el și câțiva

⁴⁰ Corneliu Dragalina (1887–1949), general, fiul generalului Ion Dragalina (1860–1916). S-a distins prin calități militare deosebite în primul și al doilea război mondial.

funcţionari devotaţi de la prefectură, pe unul din secretarii săi, pe dr. Gheorghe Miculescu, fiul şefului contabil de la Banca „Timişana”, apoi pe vrednicul funcţionar Octavian Dajdea şi pe dactilografa Iuliana Stoicu, logodită cu farmacistul Kun Béla. A mai intrat în biroul său ca avocat stagiar şi dr. Coriolan Băran, care însă după câteva luni l-a părăsit, probabil din motive de diferenţe de păreri politice, după ce unchiul meu s-a orientat spre Partidul Liberal, iar Coriolan Băran⁴¹, fiul învăţătorului Petru Băran din comuna Nerău, s-a arătat adeptul politicii oportuniste a lui Alexandru Vaida.

În spiritul unităţii întregii ţări şi a unirii fără condiţii, manifestate de bănăţeni încă la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, unde s-au afirmat potrivit oricăror principii de autonomie locală şi de forme care să separe Transilvania de patria-mamă, dar mai ales pentru că Ionel Brătianu, ca prim-ministru susţinuse la Conferinţa de Pace din Paris ideea integrităţii Banatului, unchiul meu, în fruntea reprezentanţilor politici ai provinciei sale şi ca exponent al aspiraţiilor acestora, a iniţiat trecerea membrilor Partidului Naţional de altă dată, prin fuziune, în vechiul Partid Naţional Liberal din România, prezidat de Ionel Brătianu. În acest scop a convocat în ziua de 15 iulie 1920, în marea sală a hotelului „Kronprinz” din cetatea Timişorii, pe toţi fruntaşii bănăţeni ai tradiţionalului Partid Naţional, deci care au votat Unirea de la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, ca să decidă în sensul propunerilor sale. Marea conferinţă de atunci a fruntaşilor bănăţeni a hotărât să-l invite pe Iuliu Maniu, preşedintele Partidului Naţional din Transilvania, ca să înceapă tratative de fuzionare cu Partidul Naţional Liberal din patria veche, anunţându-l telegrafic că în caz de refuz îşi vor lua libertatea de acţiune. Am asistat şi eu ca ziarist la această adunare impozantă, disciplinată şi demnă, dar mai ales însufleţită, fiind vorba de Brătianu, marele apărător al drepturilor româneşti asupra Banatului.

Întrucât Iuliu Maniu, fostul preşedinte al Consiliului Dirigent, dizolvat prin decret-lege de către guvernul generalului Averescu, n-a dat curs sugestiei bănăţenilor, aceştia s-au întrunit din nou, la convocarea unchiului meu, într-o a doua adunare, în ziua de 8 octombrie 1920, tot în aceeaşi sală a hotelului „Kronprinz”, în care la 31 octombrie 1918, unchiul meu declanşase mişcarea revoluţionară a românilor bănăţeni şi înfiinţarea primului consiliu naţional român al ofiţerilor, precum şi cea dintâi gardă naţională de pe teritoriul Transilvaniei. Această Adunare, de la 8 octombrie 1920, a hotărât constituirea prin fuziune a Partidului Naţional Liberal din Banat, sub preşedenţia provincială a unchiului meu, avocatul dr. Aurel Cosma. Au fost alese diversele organe constitutive ale noului partid bănăţean, toate subordonate fondatorului preşedinte dr. Aurel Cosma, printre care

---

⁴¹ Coriolan Băran (1896–1979), om politic, ziarist, primar al Timişoarei (1929), prefect al judeţului Timiş-Torontal (1932–1933), subsecretar de stat în guvernele Miron Cristea şi Armand Călinescu. După 1914 a fost arestat, înţemniţat, apoi condamnat la domiciliu forţat. Vezi Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieţii mele. Memorii*, Arad, 2009, 480 p.

organizațiile celorlalte județe și centre electorale, ca de pildă la Lugoj, dr. Gheorghe Popovici, la Oravița, dr. Petru Corneanu⁴². Unul din fruntașii de bază ai Partidului Liberal era muzicianul și compozitorul Ion Vidu⁴³ de la Lugoj, un vechi admirator al lui Ionel Brătianu, ajuns pe urmă deputat liberal în parlamentul țării.

N-am participat la această adunare de constituire a Partidului Liberal, deoarece nu eram acasă în Timișoara. Am venit abia pe la finele lunii octombrie și am văzut în sâmbăta de 30 octombrie 1920 marele incendiu de la Teatrul Municipal. Am asistat la dramatica desfășurare a dezastrului, alături de Camil Petrescu, tocmai în orele de după amiază, când stăteam cu el la povești în cafeneaua „Kronprinz”, la tradiționala masă a presei. Discuta agitat despre greutățile ce le întâmpina în calea reapariției ziarului său, „Țara”, care abia a reușit să fie scos de sub tipar, ca ziar cotidian, la începutul lunii decembrie 1920. În nr. 100, din 4 noiembrie 1920, am publicat în gazeta „Banatul” un articol cu titlul „Teatrul din Timișoara a ars”⁴⁴. Toată presa bănățeană, în special cea din municipiul nostru a publicat ample informații despre acest incendiu, despre cauzele și pagubele lui.

Voi nota în continuare câteva date despre încercarea lui Camil Petrescu de a înființa la Timișoara un sindicat al ziaristilor. Am luat parte numai la ședințele ținute în zilele când mă aflam la Timișoara. Ele se țineau la redacția cotidianului său, „Țara”, la primul etaj din imobilul din strada Alba-Iulia nr. 3, în fața hotelului și cafenelei „Kronprinz”. Spațiul era mic, dar suficient pentru puținii participanți care se interesau pentru această problemă și erau entuziasmați, în ciuda conflictelor de ordin personal ce îi despărțeau. Desigur, aceste consfătuiri erau pline de vociferări și dominate de verva oratorică a lui Ștefan Vlădescu, noul șef redactor al ziarului „Banatul Românesc”, dar potolite cu tact de Camil Petrescu. Acesta știa să-i domolească în disputele lor politice debitate și aici ca și în scrisul lor de la gazeta pe care o serveau. Cu toate că avea o ascendență asupra celorlalți, cu personalitatea sa profesională de ziarist respectată unanim, totuși mi-am dat seama că nu era ușor să împaci spiritele învrăjbite și că sindicatul nu se va putea înjgheba, până ce ziaristii nu vor fi conștienți de puterea și de rostul profesiei lor.

În duminica de 12 decembrie 1920, ziaristii, convocați de Camil Petrescu în localul redacției sale, s-au întrunit și au hotărât constituirea unui sindicat al ziaristilor din Banat, fără deosebire de naționalitate, urmând ca viitoarea ședință să aibă loc după o săptămână. La această ședință n-am fost de față, dar la ședința de la 19 decembrie 1920 am participat și eu. Ea era prezidată de Camil Petrescu. El și-a

⁴² Petru Corneanu, n. 1864, avocat în Oravița, publicist, președinte al C.N.R., senator (1919), din 1921 membru P.N.L., din 1926 prefect al noului județ Caraș.

⁴³ Ion Vidu (1863–1931), profesor la Institutul teologic și pedagogic din Arad, profesor la Lugoj, conducătorul corului Reuniunii române de cântări și muzică din Lugoj, inspector general de muzică pentru România, compozitor, fondator al ziarului „Drapelul”, fondatorul Asociației corurilor și fanfarelor române din Banat (1922).

⁴⁴ Aurel Cosma jr., *Teatrul din Timișoara a ars*, în „Banatul”, 1920, nr. 100 din 4 noiembrie.

expus punctele unui program pentru înfiinţarea şi activitatea unui sindicat al ziariştilor. După ample şi felurite dezbateri, câteodată contradictorii, s-au hotărât să se ia măsuri pentru constituirea sindicatului. Rezultatul era o nouă amânare sau poate o torpilare a ideilor constructive ale lui Camil Petrescu. Nu s-a mai anunţat o altă şedinţă. Au fost după aceea publicate unele articole despre importanţa acestui sindicat.

A urmat apoi o perioadă de discuţii şi frământări sterpe. Prea erau şi ziarişţii contaminaţi de boala politicianismului şi fiecare trăgea în direcţia orientării gazetei la care scria. Patimile alimentate atunci de interese personale şi de dorinţa de a parveni în situaţiile de conjunctură postbelică au depăşit idealul solidarităţii profesionale ale ziariştilor.

Ziarişţii ardeleni ne-au dat un exemplu pozitiv de înfrăţire gazetărească. În zilele de 19 şi 20 ianuarie 1921 s-au întrunit într-un Congres la Cluj, unde au pus bazele „Sindicatului Presei Române din Ardeal şi Banat”, deci şi pentru ziarişţii bănăţeni⁴⁵. Primul comitet a fost ales din Ion Agârbiceanu⁴⁶, ca preşedinte, şi Dimitrie Tomescu, Cezar Petrescu, Ion Dragu, Leonard Paukerow, Radu Dragnea, Alexandru Hodoş, Ghiţă Pop, I.U. Soricu, Ion Clopoţel, Virgil Iosif şi N. Branişte⁴⁷. Compoziţia acestui comitet ne arată cât de bine se înţelegeau ardelenii, cu toate că scriau la diverse publicaţii, care îşi combăteau reciproc ideile şi atitudinile politice. Ziarişţii din Timişoara au aderat la acest sindicat prin telegrama trimisă în comun

---

⁴⁵ Sindicatul presei române din Ardeal şi Banat a fost înfiinţat în 26 octombrie 1920. Fondatori: Ion Agârbiceanu, D. Tomescu, R. Dragnea, Ecaterina Pitiş, Cezar Petrescu, Ion Dragu, Gib. I. Mihăilescu, Jack Paleologu, D.I. Cucu, Adrian Maniu, Leonard Paukerow, Aurel Vasilescu, M. Em. Procopiu, C. Humureanu, Ion Clopoţel, Vladimir Ionescu.

⁴⁶ Ion Agârbiceanu (1882–1963), protopop greco-catolic în Cluj, scriitor şi ziarist, preot la Corpul voluntarilor ardeleni, director al ziarului „Patria” şi al revistei „Transilvania”, membru corespondent al Academiei Române, membru în Marele Sfat Naţional, deputat.

⁴⁷ Dimitrie Tomescu, ziarist, scriitor, colaborator la „Ramuri”; Cezar Petrescu, scriitor, ziarist, redactor la Cluj la ziarele „Voinţa”; „România”, „Patria”, fondează „Gândirea”; Ion Dragu, ziarist şi scriitor, între 1919–1920 a fost şeful biroului de presă de pe lângă preşedenţia Consiliului Dirigent, ataşat de presă la mai multe legaţii, din 1931 a condus Serviciul presei şi propagandei; Leonard Paukerow, ziarist, născut în Rusia, format în România, a fost ziarist la Budapesta la ziarul „Adevărul”; Radu Dragnea, critic şi ziarist, a colaborat la „Drum drept”, „Ramuri”, „Gândirea”, „Solia”; Alexandru Hodoş, pseudonim Ion Gorun, ziarist, redactor la „Naţiunea”, la „Românul”, din 1919 a condus „Renaşterea română” cu I.U. Soricu şi Eugen Goga, a fost redactor la Cluj la „Ţara Noastră”, director la „Biruinţa” (Cluj), deputat; I.U. Soricu, poet, profesor la liceu (Sibiu şi Bucureşti), deputat şi senator, a publicat la „Familia”, „Semănătorul”, „Lucefărul”, „Ramuri”, „Viitorul”, „Renaşterea română”, „Universul”, „Solia”, „Drum drept”, „Cuget clar”, „România Mare”, „Curentul”, „Tribuna”, fost director la „Cuvântul liber” (Sibiu) şi „Ţara Noastră”, „Crai Nou”; Iosif Virgil, din 1903 ziarist la ziare din Transilvania, a fost director la „Gazeta Transilvaniei”, redactor şef la „România” (Bucureşti).

de Camil Petrescu și de Ștefan Vlădescu, exprimând salutul colegial al celor din presa bănățeană. Era deci natural să ne înscriem și noi ca membri ai sindicatului din Cluj, ceea ce am făcut-o mai târziu, atât Ștefan Vlădescu și alții, între care și eu. Cu toate acestea, Camil Petrescu nu s-a putut împăca cu ideea de a renunța la un sindicat propriu pentru Banat. I-a convocat din nou pe ziaristi, după atâta vreme, la o altă ședință, în ziua de 6 februarie 1921, tot în localul redacției sale, dar nici de data aceasta nu s-a ajuns la un acord deplin. Divergențele politice i-au separat pe ziaristi și nu s-au putut uni, iar adevărații profesioniști ai condeiului au aderat, ca și mine, la sindicatul din Cluj.

La începutul lunii martie 1921, Ștefan Vlădescu a plecat și el din postul de șef-redactor de la ziarul „Banatul Românesc”, spunându-mi că prea îl puneau în raporturi de dușmănie cu marii oameni politici ai Banatului și că directorul său, dr. Avram Imbroane îi cerea mereu să publice articole și atacuri vehemente împotriva multora, printre care și în contra unchiului meu, cu care dorea în mod sincer să se împăce și să-l ierte pentru cele scrise de el la comandă. I-am spus că unchiul meu nu s-a sesizat de minciunile calomnioase publicate în presă. Se obișnuise să fie atacat în ziare de cei care nu-i cunoșteau caracterul nobil și generos. El îi disprețuia pe acești slugarnici, care din ordinul patronului erau gata să servească interesele acestuia și să-i fie pe plac. I-am mai spus că putea oricând să-l caute și să-i prezinte personal regretele sale, putând fi sigur că în urma explicațiilor și lămuririlor primite desigur îl va ierta. Cu acest prilej s-a împăcat și cu mine, mărturisindu-mi că va deveni în presă un devotat susținător al unchiului meu, arătându-și în public toată stima și respectul pentru acest mare bănățean, care era dr. Aurel Cosma, primul prefect român al Timișorului. Așa s-a și întâmplat ulterior. Fănică Vlădescu a ajuns un credincios prieten și slujitor politic al unchiului meu. A luat contact cu el, s-au lămurit și unchiul meu l-a iertat pentru că publicase în „Banatul Românesc” articole împotriva sa. El s-a lepădat de această gazetă averescană și a început să activeze în presă, pe cont propriu, orientându-se într-un spirit constructiv în opinia publică bănățeană. În locul său a venit ca șef-redactor la ziarul „Banatul Românesc” un alt gazetar, din altă parte, cu numele de Octav Maiorescu. Îmi aduc aminte că față de adversarii săi, care doreau să-l înfrunte sau să avanseze în politică fără merite deosebite și mai ales să nu se supună directivelor sale, unchiul meu avea întotdeauna dictonul german „biegen oder brechen”, adică acest parvenit ori se va îndoii ori se va rupe.

La părăsirea funcțiunii sale de șef-redactor la „Banatul Românesc”, Ștefan Vlădescu a fost sărbătorit de lucrătorii tipografi, fiind foarte iubit și atașat de ei. La această agapă gazetărească am luat și eu parte, care a avut loc în seara de miercuri, din 9 martie 1921, în localul berăriei „Pilsen”. La cina aceasta de înfrățire între ziaristi și tipografi a luat parte toată redacția de la cotidianul „Țara”, în frunte cu directorul său Camil Petrescu, toată redacția gazetei „Banatul Românesc”, în frunte cu noul șef-redactor, Octav Maiorescu și cu profesorul René Charles Brasey, apoi și

alţi ziarişti, care activau în presa bănăţeană, în cea română, germană şi maghiară. Era multă lume adunată aici, îndeosebi că Ştefan Vlădescu a devenit o figură populară în tipografiile locale. Aici l-am întâlnit şi pe harnicul şi priceputul tipograf Vasile Theodorescu, unul din conducătorii Partidului Socialist timişorean şi un militant luptător pentru democraţie. Eu eram prieten cu acest Theodorescu încă din primii ani de activitate ziaristică. I-am apreciat foarte mult ingeniozitatea sa grafică la paginarea gazetelor. Întotdeauna mă consultam cu el, cum să scoatem un aspect mai estetic şi mai atractiv la întocmirea paginilor. Desigur la masa agapei am stat lângă el.

Camil Petrescu nu s-a putut împăca să renunţe la ideea unui sindicat al ziariştilor pentru Banat. Ştefan Vlădescu şi cu mine ne-am trimis deja cererea pentru a fi înscrisi ca membri ai Sindicatului presei române din Ardeal şi Banat, cu sediul la Cluj. Totuşi am continuat, la stăruinţa lui Camil Petrescu, să susţinem în continuare şi ideea unui sindicat propriu bănăţean. Cu prilejul agapei colegiale de la berăria „Pilsen”, Camil Petrescu s-a gândit chiar să-i dea proporţii mai largi prin cooptarea şi a tipografilor care lucrau pentru presă. În toastul rostit în cadrul cuvântărilor după terminarea cinei, Camil Petrescu a rostit următoarele cuvinte, adresându-se tipografilor: *„Ar fi bine ca ziariştii şi tipografilor să colaboreze împreună, mai ales că unii fără alţii nu pot exista. Începutul colaborării l-a făcut camaradul Vlădescu care se bucură de mare dragoste. A venit vremea ca lucrătorii şi ziariştii să-şi întindă mâna într-o asociaţie”*. Problema înfiinţării unui sindicat al ziariştilor bănăţeni a rămas însă nerezolvată. Camil Petrescu, venit în Banat în luna mai 1919, s-a întors la Bucureşti în vara anului 1921, după eşecul ce-l suferise la alegerile parlamentare parţiale din primăvară, la Oraviţa, după ce fostul deputat averescan, dr. Nicolae Imbroane⁴⁸, fusese numit prefect de Timişoara, în locul lui Cornel Dragălina, reîntors în cadrele active ale armatei.

Între timp şi în cursul anului 1921 am continuat să scriu la ziarul „Banatul” din Timişoara, care şi-a luat o orientare de politică nouă. A devenit organul Partidului Naţional Liberal de la fondarea acestuia şi până la organizarea lui pe întreg teritoriul provinciei. În afară de acest ziar, au mai apărut după aceea şi în alte centre ale Banatului, scoase de organizaţiile locale cu acelaşi program liberal, ca să le ajute acţiunea lor de organizare. Dar organul central a rămas „Banatul”. Partidul liberal avea însă nevoie de o mare tipografie proprie la Timişoara şi de un cotidian de proporţii. S-a înfiinţat la Timişoara moderna şi grandioasa „Tipografia Românească”, cu un priceput director în persoana tânărului Alexandru Bossel, instalată în localurile vechilor cazemate ale cetăţii de odinioară, unde mai erau şi

---

⁴⁸ Nicolae Imbroane, originar din Coştei, fratele lui Avram Imbroane, studii universitare la Budapesta şi Cluj, avocat la Vârşeţ (1913), membru al Astrei, militant pentru drepturile naţionale ale românilor, membru al comitetului pentru înfiinţarea ziarului „Opinca”, delegat la Alba-Iulia; după război s-a stabilit la Lugoj, prefect al judeţului Torontal, deputat în parlamentul României.

alte tipografii, care funcționau încă de pe vremea monarhiei austro-ungare, ca de pildă „Tipografia Huniade”, unde se imprima cotidianul maghiar „Temesvári Hirlap”⁴⁹, adică în piața „Țepeș-Vodă”, nr. 6. Aici l-am reîntâlnit pe amicul meu, maestru tipograf de la Arad, pe Pitariu, care fusese angajat conducător tehnic al tipografiei. Noua instituție grafică a făcut mare senzație la Timișoara. Au fost aduse utilaje noi, linoipuri și mașini de imprimat, chiar și o semirotativă precum și multiple casete cu bogate și variate litere, în afară de celelalte utilaje necesare unei tipografii moderne. Lucrătorii erau români și deci se pricepeau la culegerea textelor în limba română. Mulți au fost aduși din altă parte, câțiva chiar din centrala „Cartea Românească” de la București. În astfel de noi condiții create pentru ziar, s-a pus problema scoaterii unui mare cotidian în locul ziarului „Banatul”. S-au făcut toate pregătirile necesare pentru organizarea unei relații la nivelul celor din capitală. S-au găsit redactori care și-au oferit serviciile. Au fost angajați dar de la început certurile, intrigările și vrăjmășiile între ei au dat naștere la scandaluri publice, încât unchiul meu a avut destule neazuri și neajunsuri de înfruntat și de lichidat energic și prompt. Toate acestea aparțin unei alte laturi a problemei, pe care le-am dezvoltat și analizat în altă parte. Deocamdată pentru a încheia această introducere în viața și activitatea mea ziaristică, voi nota numai câteva puncte esențiale.

Noul cotidian avea titlul de „Nădejdea”⁵⁰, iar proprietar era înregistrat la tribunalul local unchiul meu, dr. Aurel Cosma, avocat și președintele fondator al Partidului Liberal pentru întregul Banat. Redacția era instalată în apartamentul cu mai multe camere, de la etajul II, din strada „Eugen de Savoia”, nr. 5, în colțul imobilului. Ziarul „Banatul” și-a sistat apariția și în locul lui a început să apară zilnic marele organ oficios al Partidului Liberal din Banat, cu titlul de „Nădejdea”, dar fără să poarte un subtitlu indicator de orientarea sa politică. „Nădejdea” exprima speranța bănățenilor în cucerirea deplină a drepturilor românești asupra Banatului întreg. Primul număr a apărut în ziua de marți, 12 aprilie 1921. Din redacție făceau parte printre alții, în primul rând, directorul cotidianului: Iancu Conciatu⁵¹, originar din Bozovici, apoi ca secretar de redacție era Lucian Marcu, un talentat ziarist cu o vastă cultură universală, cunoscând bine limba franceză. Era un cetățean umblat și trăit multă vreme în Franța și în străinătate, un om fin și

⁴⁹ „Temesvári Hirlap”, cotidian politic de limbă maghiară, apare la Timișoara (1903–1940).

⁵⁰ „Nădejdea”, ziar politic liberal, proprietar Lucian Georgevici, apoi Aurel Cosma, director Ștefan Vlădescu, redactor responsabil Traian Birescu. A apărut cotidian, apoi săptămânal și de două ori pe săptămână între 1919–1926, 1928–1930.

⁵¹ Iancu Conciatu, 1889, Bozovici, absolvent al Școlii Superioare Comerciale română din Brașov, colaborator la „Poporul Român” și „Lupta” din Budapesta, avocat și om politic liberal, deputat sinodal, secretar al Camerei de comerț din Timișoara, proprietar și director al ziarului „Curierul Banatului”, președinte al Sindicatului ziariștilor profesioniști din Banat (1938–1941).

prezentabil, care își punea la ochi un monoclu, mai mult din snobism și cochetărie, după moda de atunci, decât din necesitate. Redactor cultural era tânărul Octavian David, trecând ulterior la gazeta „Voința Banatului”⁵², oficiosul Partidului Național. Din fosta echipă a ziarului „Banatul” a rămas în continuare la redacția cotidianului „Nădejdea”, Ștefan Athanasi Opreanu, un fost sau viitor preot, cu barbă decorativă. Cronica veselă a „Nădejzii” avea un colaborator extern, pe M. Ar. Dan, adică pe profesorul de la Școala Politehnică, inginerul Dion Mardan, directorul fabricii de tutun din Timișoara, scriitor epigramist.

Mai scria la „Nădejdea” și secretarul Partidului Liberal, Romulus Molin⁵³, fiul fostului învățător Sava Molin din satul Cârnecea, de lângă comuna Ticvaniu-Mare, aproape de Oravița, și fratele mai mare al lui Virgil Molin⁵⁴, și el publicist. Acest Romulus S. Molin a creat în atmosfera redacției „Nădejdea” o învrăjbită împotriva lui Iancu Conciatu, care își aroga pretenții de conducere a Partidului Liberal, contrare disciplinei și șefiei unanim recunoscute a unchiului meu. Am asistat și eu uneori în redacție, când Molin debita cu batjocură și în spirit sarcastic fel și fel de intrigi și insulte la adresa directorului Conciatu, care se închidea în biroul său de director, din colțul străzii, ca să scrie un articol pentru ziar. Molin mereu îl lua în zeflema, din motiv că acest om dușmănos și înrăutățit avea ambiția să ajungă el șeful partidului, un om care avea capul plin de idei meschine, un om care nu știa să lege în scris sau în vorbe nici două cuvinte, doar ca să critice pe alții, iar pe el să se supraestimeze. Mediul acesta otrăvit de însuși secretarul partidului nu putea să ducă la niciun rezultat bun. Consecința a fost că, după o lună de zile, Iancu Conciatu a fost destituit de la conducerea cotidianului, care a publicat în nr. 28, din 17 mai 1921, că „*Iancu Conciatu nu mai este directorul „Nădejzii”*”. După această schimbare, conducerea ziarului a fost încredințată lui Romulus Molin, secretarul Partidului Liberal, prin urmare acesta și-a ajuns scopul ca să îndeplinească două funcții politice – și el ambițios și intrigant ca și Conciatu – să fie în același timp și secretar, precum și directorul organului oficial al Partidului Liberal. Dar nici Romulus Molin n-a stat în aceste funcțiuni decât vreo lună de zile, căci comportarea sa de a produce zăzani printre fruntașii partidului l-a dus și pe el la un eșec, întrucât unchiul meu a fost nevoit, ca și în cazul lui Conciatu, să convoace Delegația Permanentă a partidului și să supună și acest caz examinării, eventual a luării unei hotărâri, cu privire la menținerea lui Molin în aceste funcțiuni.

---

⁵² „Voința Banatului”, săptămânal politic, înființat în 1921, oficios al Partidului Național Român, editor Pompiliu Serbescu, apoi Gh. Demian, O. Crișmariu. Din 1923 are suplimentul umoristic „Gura satului”. Proprietari: Sever Bocu, A. Leucuția, Liviu Gabor.

⁵³ Silviu Romulus Molin (1886–1957), ziarist, studii la Zürich, Lille, Paris, München, întemeietor al ziarului „Opinca” (noiembrie 1918-martie 1919). A fost redactor la „Lupta”, „Poprul român” (Budapesta), colaborator la „Educatorul” (1909–1911), apărut la Coștei, fondator în 1913 al publicației „Foaia Orăviții” împreună cu Mihai Gropșianu,

⁵⁴ Virgil Molin (1898–1968), publicist, specialist în arte grafice, istoric al cărții și tiparului.

Rezultatul a fost că opinia publică a putut afla din nr. 57, de la 25 iunie 1921, al ziarului „Nădejdea” hotărârea conducerii: „...din redacție au fost îndepărtate doar acele elemente anarhice, ale căror atitudine nu se împacă cu disciplina profesională de ziarist”.

Redacția ziarului „Nădejdea” a fost schimbată prin hotărârea adusă de conducerea partidului local de la 18 iunie 1921. În perioada aceasta de criză am stat mai multe zile la Timișoara pe lângă unchiul meu, ca să-i dau ajutor în soluționarea problemelor de la ziar ocupându-mă, până la găsirea unei soluții permanente, de redacție. Am redus temporar ziarul la două pagini în loc de patru, cum apăruse anterior – desigur, păstrând formatul mare. În duminica de 12 iunie 1921 a ținut partidul liberal o mare adunare publică pentru întreg cuprinsul Banatului la berăria din Timișoara-Fabric, la care a participat și șeful suprem al partidului, Ionel Brătianu. În conversațiile intime cu Brătianu, despre iminenta criză de redacție de la „Nădejdea”, s-au decis măsurile ce trebuiau luate și Brătianu a promis că va trimite ca director la acest ziar pe un destoinic și talentat redactor de la cotidianul „Viitorul” din București, de la organul central al Partidului Liberal, în persoana gazetarului și scriitorului Alexandru Kirițescu⁵⁵. Făgăduiala a fost îndeplinită. Alexandru Mavrodi⁵⁶, directorul cotidianului „Viitorul” l-a rugat pe priceputul său redactor politic, pe Alexandru Kirițescu, să accepte funcția de director la ziarul „Nădejdea” din Timișoara, la dorința șefului suprem Ionel Brătianu. Așa a ajuns celebrul dramaturg bucureștean în capitala Banatului, unde sub conducerea lui Alexandru Kirițescu am început o activitate ziaristică mai profesională și mai amplă.

Fosta redacție înlăturată s-a împrăștiat. Romulus S. Molin a publicat un pamflet cu titlul „Banatul al bănățenilor!”, o pagină volantă pe care a împrăștiat-o, bogată în minciuni și injurii datorită supărării că a fost demis și că nu i-au reușit socotelile politice. Imprimatul era o fițuică volantă purtând semnăturile tipărite: „secretarul general al partidului și redactorii de ieri ai ziarului „Nădejdea”. A făcut-o de unul singur, din răzbunare și plină de venin, căci ceilalți redactori și-au dat seama că fuseseră induși în eroare de intrigele lui și nu s-au mai solidarizat cu Molin. În nr. 62, din 1 iulie 1921, a apărut un articol cu titlul „Meșteșugarii condeielui”, în care noua redacție a ziarului „Nădejdea” își exprima părerea privind profesiunea de ziarist.

Sub conducerea lui Alexandru Kirițescu ziarul „Nădejdea” a luat o altă înfățișare, mai elegantă ca redactare profesională și mai vioaie din punctul de vedere al conținutului politic. Kirițescu scria neconținut în afară de articolele semnate cu numele său, în special cu pseudonimele „Justus”, „K” sau „Al. Kir.” Cu acest ultim pseudonim a publicat articolul „Minunatele provincii”, în nr. 99, din 16 august

⁵⁵ Alexandru Kirițescu (1886–1961), dramaturg român.

⁵⁶ Alexandru Mavrodi, ziarist, doctor în drept la Paris și filosofie la Bonn, redactor la „Adevărul” și director la „Viitorul”, deputat și senator liberal, președinte al Societății Radio și al Sindicatului ziariștilor.

1921. În redacție l-am întâlnit pe tânărul ziarist Constantin T. Băleanu⁵⁷, bun desenator, prieten devotat al lui Camil Petrescu și unul din colegii de la masa presei din cafeneaua „Kronprintz”. Nu era bănățean. Mi se pare că venise și el din Oltenia ca și mulți alții, ca de exemplu Alexandru Rioșeanu, care scria de obicei articolașe usturătoare și incisive, semnate cu pseudonimul său preferat de „Lapis infernalis”. Mi-aduc aminte ce mare vâlvă a făcut articolul său semnat cu acest pseudonim, în nr. 121, din 11 septembrie 1921, purtând titlul „În jurul congresului corespondenților și ziaristilor profesioniști – în conflict cu presa bucureșteană”. Redactorul Constantin T Băleanu scria de obicei cu pseudonimul „Sal” sau „Saly”, în special la rubrica „Fresce mărunte”.

A mai intrat în noua redacție a lui Kirițescu și tânărul student de la București, Dem. Pralea, un nepot adus aici de directorul sucursalei „Băncii românești” din Timișoara. Dar cel mai însuflețit și activ redactor era Ion Jivi-Bănățeanu⁵⁸, originar din Chișoda, recent revenit în România din Statele Unite ale Americii, unde activase multă vreme în presa românească și a fost dincolo de ocean secretarul Ligii Naționale Române în America, contribuind prin cărțile sale publicate în limba engleză și prin activitatea sa publicistică, mai ales prin articolele sale, să atragă atenția străinătății asupra României și asupra drepturilor patriei sale, pentru dobândirea tuturor provinciilor locuite de români. Ioan Jivi-Bănățeanu a început să publice în ziarul „Nădejdea”, sub direcția lui Alexandru Kirițescu, cu nr. 68, din vinerea de 8 iulie 1921, o serie de articole interesante și documentate despre „Propaganda noastră în America”. M-am împrietenit numaidecât cu el și am rămas buni colaboratori, scoțând împreună și o revistă satirică la Timișoara, cu titlul „Urzica”⁵⁹, bilunar în perioada 10 septembrie 1921 până în vara anului următor, când s-a înapoiat în America. În scurtă vreme după colaborarea sa la „Nădejdea”, Ioan Jivi-Bănățeanu a fost numit secretar general al Partidului Liberal, dovedindu-se un bun organizator și un remarcabil orator. Despre activitatea lui literară, publicistică și politică am scris în altă parte numeroase pagini. Nu mai revin acum asupra meritelor sale, ci vreau să amintesc că a fost vehement defăimat și atacat din invidie de către Romulus S. Molin, în gazeta „Tribuna Banatului”⁶⁰, cu subtitlul „Săptămânal pentru apărarea

---

⁵⁷ Constantin T Băleanu, ziarist, originar din Turnu Severin, a debutat la Timișoara, apoi a colaborat la „Luptătorul”, „Dacia”, mai târziu la „Adevărul” și „Dimineța”.

⁵⁸ Ioan Jivi Bănățeanul, ziarist, născut în Banat, studii superioare în S.U.A. (Chimie și Litere), a redactat „Românul” (1911–1918), în S.U.A. redactor la ziarul „America” (1918–1920), în 1920 a venit în Banat la ziarul Nădejdea”. A publicat cu Aurel Cosma jr. și Alexandru Negură revista „Urzica”. S-a reîntors în S.U.A. unde a redactat „America”, revista „Vagabondul” și „Viața Nouă” la Detroit, în 1934 s-a reîntors la București, unde a organizat Serviciul presei; secretar executiv al Ligii naționale a românilor din America, președinte al Asociației româno-americane.

⁵⁹ „Urzica”, bilunar umoristic, apărut la Timișoara (1921–1922).

⁶⁰ „Tribuna Banatului”, ziar politic apărut la Timișoara, editor S. Romulus Molin, redactor responsabil Traian Birăescu (1921–1930).

intereselor bănățene", în care s-a dat și la josnice calomnii și injurii la adresa unchiului meu și a numeroșilor fruntași politici bănățeni, precum și la cei din noua redacție a ziarului „Nădejdea”, de unde fusese alungat. Ziarul „Tribuna Banatului” și-a început activitatea cu editorialul „Banatul al bănățenilor”, apărut în primul număr din duminica de 3 iulie 1921, având redacția și administrația într-o cameră din hotelul „Bristol” din „Piața Unirii”, nr. 8. Pe frontispiciul gazetei era indicat ca redactor responsabil „R.S. Molin”. La editarea gazetei l-a ajutat financiar și fratele său Virgil.

În anul 1921 am avut o bogată activitate de ziarist, atât la București și în altă parte, cât mai ales la Timișoara, unde în afară de revista proprie „Urzica”, am publicat o sumedenie de articole și reportaje în ziarul „Nădejdea”, în special pe parcursul verii, când director era Alexandru Kirițescu, un om distins și întotdeauna elegant, corect și bun prieten, excelent gazetar și talentat literat. În afară de alte articole, am început să public o serie de foiletoane, sub titlul „Portrete din Banat”, prezentând succint viața și activitatea scriitorilor bănățeni din trecut precum și probleme contemporane, dintre care voi aminti numai câteva, ca de pildă: „Paul Iorgovici” (nr. 18 din 1 mai 1921), „C.Diaconovici Loga” (nr. 21 din 8 mai 1921), „Creșterea criminalității” (nr. 22 din 10 mai 1921), „Reorganizarea corpului de avocați” chestiuni juridice (nr. 25 din 13 mai 1921), „Mihail Roșu” (nr. 113 din 2 septembrie 1921), „Dimitrie Țichindeal” (nr. 120 din 10 septembrie 1921), „Petru Lupulov” (nr. 136 din 29 septembrie 1921), „Pavel Vasici” (nr. 139 din 2 octombrie 1921) etc.

Dacă n-am izbutit să înființăm un sindicat al ziaristilor bănățeni în timpul cât era printre noi Camil Petrescu, am început să ne orientăm pentru a ne integra în alte organisme similare din centrele cele mai apropiate. Astfel, după cum am arătat mai sus, Ștefan Vlădescu și cu mine ne-am înscris ca membri în „Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat”, cu sediul la Cluj, unde am fost acceptați cu mare bucurie, fiind amândoi aleși în comitet la prima adunare generală de la finele lunii ianuarie 1923. Eu am fost înscris și în „Asociația Generală a Ziaristilor Profesioniști din Provincie”, cu sediul la Turnu-Severin, primind de aici cartea de membru nr. 49 cu fotografie, cu ștampila asociației și cu semnătura administratorului general, a lui George Boțoiu. Am luat parte în continuare la întrunirea de la Craiova din sâmbăta de 30 iunie 1923, la care au participat vreo 20 de ziarști din Banat. La această adunare s-a discutat și s-a înfăptuit un puternic sindicat unic al ziaristilor din Oltenia și din Banat, ca o replică a presei din provincie față de supremația ziaristilor din capitală, care încercau să domine toată viața profesională a celor ce slujeau presa română de pretutindeni.

Evoc aici figura veteranului ziarist român din Ardeal, pe Iuliu V. Ioanovici⁶¹, condamnat de justiția maghiară în repetate rânduri, în anii dominației austro-

⁶¹ Iuliu v Ioanovici, ziarist român din Ardeal. A publicat mai ales la „Libertatea” din Orăștie, a fost supus la mai multe procese de presă (1903, 1905, 1908), a fost condamnat la lungi perioade de detenție.

ungare, care reuşise să fugă în America cu câţiva ani mai înainte de izbucnirea războiului mondial din anii 1914–1918 şi care a desfăşurat o frumoasă activitate în presa română din America. Fiind prieten cu Ion Jivi-Bănăţeanu, la chemarea acestuia a revenit şi el în România şi a rămas la Timişoara, unde şi-a continuat munca ziaristică începând din toamna anului 1921, la ziarul „Nădejdea”, tocmai când era să se întoarcă la Bucureşti directorul Alexandru Kiriţescu, venit temporar în Banat. Era în luna septembrie 1921, după apariţia revistei noastre satirice „Urzica”. După plecarea lui Kiriţescu, pe motiv că îl chemau în capitală mari şi urgente interese de ordin literar, conducerea ziarului „Nădejdea” a trecut sub direcţia lui Ion Jivi-Bănăţeanu, care era şi secretarul general al Partidului Liberal.

După plecarea lui Kiriţescu ne-a părăsit redacţia şi Constantin T. Băleanu, ca să editeze pe cont propriu o gazetă „Săptămâna” (1921–1922)⁶². A plecat din redacţie anterior şi reporterul evreu Petreanu, după adevăratul său nume Rorich, ca să scoată şi el o gazetă proprie. Se ştia că pe vremea aceea viaţa economică a Timişoarei oferea surse inepuizabile de câştiguri pentru o presă cu anumite moravuri necorespunzătoare demnităţii unui ziarist profesionist, onest şi corect. Deoarece nu ştia să scrie în stil gazetăresc, Rorich a făcut apel la serviciile lui Lucian Marcu, talentatul şi fostul secretar de redacţie al ziarului „Nădejdea”, îndepărtat şi el odată cu Romulus S. Molin de la oficiosul liberal. Rorich-Petreanu l-a angajat pe Lucian Marcu redactor responsabil pentru săptămânalul său, „Naţiunea”, pe care îl editase în anii 1921–1922. Când l-a părăsit Lucian Marcu, W. Rorich-Petreanu a fost nevoit să-şi sisteze gazeta editată de el şi să încerce o nouă aventură prin publicarea unui săptămânal politic cu titlul „Democratul”, luând asupra sa redacţia responsabilă. Dar această gazetă, „Democratul”, apăruse abia în câteva numere în anul 1922. Probabil n-a reuşit să pompeze bani suficienţi de la negustorii de altă naţionalitate din Timişoara, timoraţi şi scandalizaţi de necontenitele vizite ale unor astfel de clienţi.

Sub direcţia lui Ion Jivi-Bănăţeanu, secretarul general al Partidului Liberal, ziarul „Nădejdea” a intrat într-o nouă perioadă de apariţie, după plecarea lui Alexandru Kiriţescu. Ziarul liberal n-a mai prezentat acea prospeţime spirituală ca sub conducerea foarte stilizată, cu vădită fineţe, a literatului bucureştean. „Nădejdea” a devenit un adevărat organ de politică liberală a Banatului, redactată de manieră americană şi prezenta un aspect de acelaşi gen, sub influenţa celor doi români care activaseră în presa românească din Statele Unite ale Americii, a lui Ion Jivi-Bănăţeanu şi a lui Iuliu V. Iaconovici. A mai rămas în redacţie ca prim-redactor, Alexandru Rioşianu, care scria cu multă vervă articolele sale, dând ziarului un

---

⁶² „Săptămâna. Politică, socială şi economică”/„Die Woche Politisches Soziales und ekonomisches organ”, Timişoara, 26 ianuarie – 17 februarie 1922, director Gabriel Gárkány, redactori: Achille Scănteie şi M. Petreanu.

conținut vioi. În luna decembrie 1921 și-a făcut debutul ziaristic și George Luca, un elev de liceu, care și-a părăsit școala pentru a se dedica scrisului. L-a dibuit și l-a găsit Ion Jivi-Bănățeanu aducându-l la redacție unde, ca un refugiat, și-a găsit și un adăpost temporar de locuit, în cameră neocupată a directorului, care avea și o canapea confortabilă. George Luca a publicat în „Nădejdea” primele două articole: în nr. 201 din 20 decembrie 1921, foiletonul „Revistele”, iar în numărul următor un articol cu titlul „Un pictor, N. Popescu”. Iuliu V. Ioanovici îndeplinea în același timp funcția de secretar de redacție, ocupându-se mai ales de administrarea și colportarea ziarului, adică a răspândirii lui pe întreg teritoriul Banatului, fiind un organ oficios al Partidului Liberal pentru toată provincia. Cel mai activ era însă Ion Jivi-Bănățeanu care avea să se ocupe și de partid și de ziar, precum și de revista noastră satirică, „Urzica”. El lucra foarte rapid și sigur pe munca lui. Redacta direct la mașina de scris. Dactilografia ușor. Activa în ritm și de manieră americană. Cât am mai stat la Timișoara, am lucrat și eu ca redactor, aflându-mă tot timpul în localul ziarului, la „Tipografia Românească” sau la litografia „Pregler” din „Piața Libertății”, unde se imprimeau caricaturile din revista „Urzica”. După înapoierea mea la studii în București am continuat să colaborez din capitală, atât la „Nădejdea”, cât și la „Urzica”.

În luna ianuarie 1922 a venit la putere guvernul Partidului Liberal, prezidat de Ionel Brătianu. Unchiul meu, avocatul dr. Aurel Cosma, președintele liberalilor din Banat, a fost numit ministru de lucrări publice. Și-a luat noua funcție ministerială în primire cu o zi întârziere și depunând jurământul ca ministru separat, nu în cadrul solemn cu ceilalți membri ai guvernului, întrucât avea de susținut tocmai atunci un important proces juridic la Curtea de Casație din București, pentru un bun și vechi client, Iefta Pantici. L-am întâlnit pe unchiul meu în capitală, la hotelul „Bulevard” unde locuia cu mătușa mea, Lucia Cosma, alături de sora ei, Hortensia Cosma, fosta soție, divorțată, a lui Octavian Goga. L-am văzut și pe Iefta Pantici, bucuros că a câștigat procesul de la Curtea de Casație. La o săptămână după instalarea ca ministru, unchiul meu s-a întors la Timișoara, unde cetățenii municipiului i-au făcut o caldă și însuflețită primire în piața din fața Gării de Nord. Ion Jivi-Bănățeanu a mobilizat enorm de multă lume la această adunare de primire, tipărind și manifeste sau foi volante în acest scop, distribuite populației urbane și a satelor învecinate. Unchiul meu își avea vagonul său ministerial, cu care putea oricând și oriunde să circule. Cu acest vagon personal al unchiului meu am venit și eu de câteva ori la Timișoara, și desigur, înapoi la București. Era ultimul meu an de studii universitare pentru diploma mea de avocat și nu voiam să le neglijez. Cu toate acestea mi-am găsit și mi-am făcut timp să mai vin din când în când acasă, atât pentru ziarul „Nădejdea”, cât și pentru revista „Urzica”, mai ales că puteam atunci primi ca ziarist, foarte ușor, prin unchiul meu diverse permise de călătorie gratuită pe căile ferate. Mi-am menținut legătura permanentă cu presa bănățeană și

cu cea din altă parte, pe unde îmi făcusem relații anterioare. Aici închei acest capitol inițial despre începuturile mele de ziarist. Vom urma altele cu fragmente periodice din activitatea mea ulterioară.

1922, Timișoara
Aurel Cosma junior

Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Aurel Cosma jr.
Editat recent în volumul *Aurel Cosma jr. Memorii*. Ediție, studiu introductiv și note Carmen Albert, Editura Mirton, Timișoara, 2010, pp. 133–178.

Mihai Drugărin Petricoane

24. Însemnările unui director de liceu

Cuvânt înainte

Prezenta lucrare este un fragment dintr-o lucrare vastă a autorului, Mihai Petricoane Drugărin, pe care a intitulat-o *Însemnările unui director de liceu*, terminată în manuscris în 1978.

Urmașii autorului vor preda această vastă și foarte interesantă lucrare Muzeului Unirii din Alba-Iulia, pentru că Mihai Petricoane Drugărin a fost și el unul dintre voluntarii de la Darnața. Prezentul fragment, pe care l-am intitulat „*Însemnările unui voluntar român bănățean*”, cuprinde numai amintirile autorului de la plecarea pe front și până la demobilizarea lui definitivă (1914–1919). Înșiruirea textelor prezentului fragment diferă puțin de original, aceasta pentru a asigura cronologia evenimentelor și a evita unele repetări. Textele vor purta astfel numărul paginii din jurnal.

Când în anul 1914, în ziua de 4 septembrie, am plecat în război cu Batalionul III de marș, batalionul a fost așezat în careu în fața Episcopiei. Întâmplarea a făcut ca (*sic!*) compania mea să fie mai la urmă și eu, pe atunci cadet, sa fiu încheietorul companiei.

Episcopul Miron Cristea, luându-ne jurământul, ne ținea tocmai o cuvântare. Cuvântarea a străbătut inimile soldaților, căci, ici-colo, se auzeau și suspine ieșind din piepturile soldaților. Uităndu-mă în dreapta și în stânga, văd lângă mine pe elevul din clasa a IV-a, Vasile Velcu. Îi întind mâna stângă și el pune mâna lui cea dreaptă în mâna mea și așa am stat până P.S. Episcopul nu a terminat cuvântarea sa.

Un aspru ordin.

Mă uit la copil și nu mă înșel când spun că în ochii lui am văzut niște steluțe.

—Dumnezeu să-ți ajute Velcule! și am plecat.

Până să plece trenul au mai trecut cca două ore. Deloc nu m-am mirat când, într-un moment dat, m-am văzut înconjurat nu de soldații mei, ci de o clasă întregă de elevi de ai mei. Cred că nu mi-a fost ușor să-mi rețin acum eu steluțele.

Am plecat pe frontul Galiției. Făceam deci parte din Batalionul III de marș al Regimentului 43 austro-ungar, cu garnizoana în Caransebeș. Regimentul era format în întregime din soldați bănățeni de origine română. Cca 10% din soldați erau germani, maghiari și alte naționalități.

Călătoria spre front a fost destul de lungă, patru zile și patru nopți. În ziua a treia de călătorie am ajuns la Sarospatak, în nordul Ungariei. Întâmplarea a făcut ca aici să întâlnesc primul transport de răniți, sosiți de pe front, cu destinația spre interiorul țării, spre diferitele spitale. Tot întâmplarea a făcut ca majoritatea răniților să fie tot din regimentul 43, mulți chiar din satul natal al scriitorului acestor rânduri. De la ei am aflat că regimentul, în prima sa luptă, a fost decimat, acum el este în retragere. Tot aici în Sarospatak, comandantul batalionului nostru, colonelul Neubauer, a găsit un ordin de la comandamentul superior al armatei, că batalionul nostru are destinația orașelul Kirov din Galiția, în preajma căruia va trebui să ne întâlnim cu regimentul nostru. Așa s-a și întâmplat. După încă o zi și o noapte de călătorie, când am ajuns în stația Kirov, am și debarcat.

Înainte stației era o câmpie verde, unde trebuia să înopțăm în corturi. Nici nu se întunecase bine când ajutorul colonelului ne-a comunicat ordinul de zi pentru ziua următoare, după ce ne-a mai comunicat ca părere personală a lui, că probabil mâine vom intra și noi în luptă.

Această știre a avut un aspect neașteptat asupra soldaților din batalion. Cum ei erau grupați câte patru înaintea fiecărui cort, dintr-o dată parcă ar fi executat o comandă, toți au îngenunchiat în fața fiecărui cort, câte unul a început să citească din câte o rugăciune. N-am știut niciodată ca într-un batalion să existe sute de cărți de rugăciune.

Dintr-o dată apare comandantul batalionului nostru călare pe un cal și se uită la soldații îngenunchiați. Gornistul batalionului, văzând pe colonel, neștiind ce se face, a sunat din goarnă ordinul: „*Drepti!*”. În aceeași clipă, soldații iau poziția de drepti, înaintea corturilor. Colonelul se apleacă și șoptește ceva adjutantului, iar acesta, cu voce tare, militărească, dă comanda:

— „*Batalion, pentru rugăciune, îngenunchiați!*”

Niciodată nu am văzut, nici în vreo biserică, nici în altă parte, atâta evlavie și atâta credință în ochii acestor soldați. În acel moment lângă mine se aflau: caporalul Haring, învățător din sudul Ungariei și caporalul Bakonyi, inginer silvic din Orșova și comandantul plutonului vecin, dr. Zărcula, candidat de avocat. Nu mai trebuie să amintesc că și pe noi a pus stăpânire același sentiment nedeterminat care cuprindea și pe soldați și pe comandanți. După câteva clipe de reculegere ne-am uitat toți patru de jur împrejur și am văzut și pe comandantul batalionului, cu capul descoperit, călare pe cal.

Au urmat cinci ani plini de emoții, de greutăți, de evenimente printre care pe unele le-am stăpânit eu, iar altele m-au stăpânit ele pe mine, unele înălțătoare, nespuse de frumoase, altele dimpotrivă.

Voi continua însemnările mele cu câteva evenimente din Rusia, unde am ajuns ca prizonier de război.

Pe la mijlocul lui octombrie 1916, Comenduirea Pieții din orașul Urjum, gubernia Vlatka (Urali), a chemat pe toți ofițerii prizonieri români. În Urjum am

fost șapte români. Ne-am mirat că numai pe noi ne-a chemat comenduirea, nu pe toți prizonierii cum se obișnuia.

La Comenduire, altă surpriză. În loc să ne cheme pe toți dintr-o dată, ne-a chemat comandantul pe rând, după alfabet. Cel dintâi chemat a fost locotenentul Gheorghe Ispravnic¹. După cca. cinci minute cât a stat în biroul comandantului, iese și în loc să răspundă la întrebările noastre, se duce la fereastră și se uită afară, nespunându-ne nouă nimic. Exact așa face și al doilea și următorii. Când vine rândul la mine, colonelul fără să mă resalute, îmi pune direct întrebarea următoare:

—Domnule sublocotenent vreți dumneavoastră, ofițer austriac, să intrați în armata română și să luptați cu arma în mână pentru dezrobirea părților locuite de români?

Fără șovăire am spus:

—Da!

Și m-am dus și eu ca și ceilalți la o fereastră. Ieșind cu toții afară, nimeni nu a întrebat pe ceilalți, nici de întrebările puse, nici de răspunsul dat.

Într-o dimineață vine la noi un soldat rus și strigă cinci nume și ne pofteste afară cu bagaje cu tot. Am fost cinci din cei șapte ofițeri români, care am plecat în armata română ca voluntari. Cei doi rămași au fost: cel mai bătrân, de 42 de ani și cel mai tânăr, 18 ani. Pe aceștia i-am iertat. Pe cel mai bătrân că nu a fost combatant, ci la administrație, iar pe cel de 18 ani, fiindcă a fost cel mai tânăr și de abia a intrat în viață. Trei am fost bănățeni, unul din Arad și unul din Beiuș.

În lagăr am trăit foarte bine. Conform unei convenții între state, ofițerii aveau o soldă în Rusia, de cincizeci de ruble lunar, aveau popota lor, aveau bucătăria lor și câțiva soldați de serviciu, tot de ai lor. Erau liberi, puteau merge oriunde în oraș, dar nu și în afară de oraș. Unica restricție era că în fiecare săptămână, o singură dată, trebuiau să se prezinte la Comandatura militară.

Se pune întrebarea: dacă cei cinci din cei șapte ofițeri au fost puși la adăpost de greutățile războiului și nu trebuiau să se teamă că își pierd viața în război, de ce cei cinci din șapte au găsit de bine să se ducă din nou pe front și încă într-o armată străină? Răspunsul la aceste întrebări îl vom vedea ceva mai târziu, când se va pune și o altă întrebare, anume cine a a dat ordinul de formare a unui corp, pe care de aici înainte îl vom numi „Corpul voluntarilor români AB” (Ardeleni-Bănățeni-Bucovineni).

Ca studii, cei cinci eram: un profesor secundar, un funcționar la calea ferată, un student la mecanică în anul III, un student la medicină veterinară și un absolvent de liceu cu maturitate.

Trebuie să mărturisesc că ne-am bucurat tare mult că, din șapte, cinci am plecat. Ne-am făcut fel de fel de calcule, când vom ajunge la proxima gară, când vom ajunge în România, prin ce orașe vom trece și în fine, vorbeam de toți și de toate ce ar putea să ne intereseze.

¹ Membru al Comandamentului corpului de voluntari de la Kiev, în calitate de adjutant.

Camaradul nostru, Ispravnic, ne destăinuieşte că el a purtat corespondenţă cu consulul României din Moscova şi de la el a găsit că există în Moscova un tipograf român din Ardeal.

La Moscova am aflat că trenul care ne duce spre sud va pleca abia la ora unsprezece nopatea. Am avut deci douăsprezece ore libere şi soldatul care ne însoţea ne-a rugat să nu părăsim restaurantul staţiei, să nu ne expunem la cine ştie ce necazuri, căci uniforma noastră de front poate da ocazia la diferite interpretări ale trecătorilor. Ne-am aşezat la o masă, iar Ispravnic şi soldatul însoţitor au plecat la domnul Enegariu. Nu peste mult timp, camaradul nostru şi soldatul au sosit cu un domn bine îmbrăcat şi foarte prietenos şi care, deja de la o distanţă de doi-trei metri, ne-a întâmpinat cu un românesc „Bine aţi venit!”. L-am aşezat la masa noastră. Se înţelege, l-am întrebat de unde este de origine şi cum de s-a pripăşit atât de departe de Ardeal, locul lui natal. Dar pe noi nu ne-au prea interesat toate lucrurile lui personale, dealtcum foarte interesante, cât cele mai noi ştiri de pe fronturi, din Rusia şi din România. Şi cu adevărat am aflat multe lucruri despre starea fronturilor şi despre România, dar ceea ce ne-a izbit direct a fost pentru noi ceva atât de nou şi ceva atât de neverosimil, încât nu am putut crede nimic din cele spuse. A spus adică (*sic!*) că în Rusia revoluţia este foarte aproape şi pentru ca să credem mai uşor ne-a arătat cele mai proaspete numere din două ziare, unul din Petrograd, „Novoe vremea”, şi altul din Moscova, „Rusko Slovo”, care comentau o cuvântare din Dumă a liderului Miulinkov. Spun aceste lucruri că atunci, în luna noiembrie anul 1916, am întâlnit pentru prima dată realităţile ruseşti. Am stat multe ore cu compatriotul nostru, departe de locurile noastre natale, care şi el deabia a aşteptat să stea de vorbă cu nişte oameni care vorbesc aceeaşi limbă ca şi el şi au aceleaşi sentimente. Am stat cu domnul Enegariu toată după masa, până la ora unsprezece noaptea, când am pornit mai departe.

Am mers nopatea şi toată ziua următoare şi după Kiev, pe care l-am ştiut ca pe un oraş mare, am mai mers cincisprezece minute şi ne-am oprit într-o staţie micuţă, numită Darniţa. Soldatul nostru a coborât din tren şi după cinci minute s-a reîntors la noi şi ne-a poftit să coborâm cu toate bagajele. Ne-am mirat, dar am coborât. Am mers pe jos câteva minute şi dintr-o dată ne-am trezit în faţa a zeci de case, toate din scânduri. Toate erau nişte barăci. Un soldat rus a apărut de după colţ, soldatul nostru s-a despărţit de noi şi noi am rămas în paza unui nou soldat. În faţa unei barăci deschide o uşă şi ne poşteşte înăuntru, spunând că aici vom dormi şi a dispărut. Baraca era plină de soldaţi ruşi, culcaţi pe nişte paturi suprapuse şi noi am început să ne căutăm un loc, trecând pe marginile paturilor. Dintr-o dată auzim dintr-un colţ voci care ni s-au părut româneşti. Deodată am izbucnit:

—Octavi, tu eşti?

L-am recunoscut după voce, dar şi el pe mine tot aşa.

—Mihai, tu eşti? Veniţi cu toţii înspre colţul acesta!

Într-un colț erau îngrămădiți vreo patru ofițeri de ai noștri, toți bănațeni. Era Octavian Furlugeanu², Cornel Milutinovici³, Ștefan Buzan și avocatul David⁴ din Timișoara. Ei tocmai mâncau niște cârnați. Ne-au poftit să ne așezăm cu ei, că paturi libere nu sunt și noaptea aceasta va trebui să ne mulțumim să dormim pe jos, pe paiele lor care le împart cu noi. Le-am mulțumit, iar ei, bucuroși că ne-au văzut, ne-au poftit la masa lor pe care, cu multă plăcere au împărțit-o cu noi.

Se înțelege, prima noastră întrebare a fost ce caută ei aici și ce căutăm și noi aici în baraca asta plină de fum de tutun, printre soldați ruși. Ei au ajuns numai cu două zile înaintea noastră și ceea ce știu este că în barăcile acestea, optzeci-nouăzeci la număr, au sosit cca. șaizeci-optzeci ofițeri și cca. opt-nouă sute gradați români, dar nu este niciun soldat. Printre ofițerii români este unul cu numele de Victor Deleu⁵, doctor în drept și avocat care, se pare, că el este cel mai bătrân dintre ofițerii sosiți și care a fost la generalul von Eiche, fiindcă ce trebuie să se știe, noi suntem într-un mare lagăr, un centru de tranziție al armatei ruse, spre și de la front. Domnul Victor Deleu a aflat de la generalul rus că noi ne vom aduna aici în Darnița, că tot aici se vor aduna și gradații noștri, dar soldații nu vor fi admiși să plece în România. El, generalul, primește ordine de la Okrugul militar. Un okrug ar fi identic cu corp de armată. Mai mult decât atât nici generalul nu știe decât că va trebui să așteptăm un timp aici.

În Darnița am stat șapte luni. Cca. două săptămâni am stat în barăci, apoi am fost mutați în niște vile, lângă barăci, iar gradații noștri, pe măsură ce numărul lor a crescut, au fost așezați în barăci repartizate numai pentru români.

Undeva am amintit că nu am știut din ordinul cui ne-am adunat noi aici în Darnița, la 15 kilometri de Kiev și legat de oraș printr-un tramvai. Necazul nostru a fost și mai mare când am aflat că nici generalul rus von Eiche nu știe. Numărul nostru, al ofițerilor, în două zile a ajuns la 121, iar al gradaților la 1.600. Era evident că ceva trebuie făcut. Bunăoară talpă pentru bocanci nu se putea obține, decât din magaziile statului, apoi atâta vreme cât suntem aici în Darnița, noi trebuia să fim plătiți de statul rus. Cine va face formele? Și apoi sute de alte chestii de felul acesta.

² Vezi în continuare O. Furlugeanu, *Amintiri*.

³ Sublocotenent, șef intendență la Comandamentul corpului voluntarilor de la Kiev.

⁴ Gheorghe David, desemnat de serviciul exterior al Corpului voluntarilor ardeleni-bucovineni, care a înlocuit comandamentul de la Kiev, cu misiunea a de face propagandă printre prizonierii români din Rusia pentru a se înscrie ca voluntari.

⁵ Victor Deleu, avocat originar din Șimleul Silvaniei, a militat pentru înrolarea prizonierilor români, ca voluntari în armata română; a condus primul grup al voluntarilor români, instalați în lagărul de la Darnița; președinte al Comitetului executiv al voluntarilor din lagărul de la Darnița, a condus la primul eșalon de voluntari la Iași, adjunct al Serviciului Central al voluntarilor ardeleni, bucovineni; membru în Comitetul național al românilor subjugați din Autro-Ungaria, organizat la Odesa în 2 ianuarie 1918, delegat al voluntarilor la adunarea națională de la Alba-Iulia.

Cel mai bătrân dintre noi, sublocotenentul Victor Deleu, care singur era primit de general, i-a expus toate lucrurile acestea. Pentru ca toate acestea să meargă bine, generalul a admis să ne formăm o organizare de formă civilă. Domnul Victor Deleu era încredinţat să-şi aleagă colaboratorii dintre ofiţerii cei mai în vârstă. Aşa s-a format o organizaţie în frunte cu prim-seniorul dr. Victor Deleu, cu o sumedenie de alţi „seniori”, pentru fiecare necesitate a noastră, ca de exemplu: statele de plată, alimentaţie, informaţii etc. În fiecare vilă, cel mai în vârstă era „senior” din oficiu. S-a hotărât ca prim seniorul să emită în fiecare zi un „ordin de zi”, în care să înşire tot ce ar putea să ne intereseze pe noi pe ceilalţi, apoi s-a hotărât ca seniorii vilelor să se ducă personal la prim-senior şi să-i comunice tot ce s-a petrecut în vile şi apoi să afle şi personal tot ce ar interesa ofiţerii din vilă. S-a mai hotărât ca în fiecare zi, zece ofiţeri, cu rândul, să se ducă cu tramvaiul la Kiev şi acolo să cerceteze absolut toate hotelurile să afle dacă nu cumva este acolo vreun călător din România.

În felul acesta ne-am format o organizaţie, aş putea spune perfectă, care în puţin timp şi-a adus şi roadele, fiindcă în felul acesta am putut sta de vorbă cu generalul Coandă, cu Octavian Goga şi cu mulţi alţi români, de la care am aflat câte ceva despre soarta noastră. Îndeosebi ne-a interesat dacă guvernul român ştie despre prezenţa noastră la Darniţa sau nu. Nici de la generalul Coandă, nici de la Octavian Goga nu am aflat prea mult, neştiind nici ei cine a iniţiat formula Corpului de voluntari, dar noi bănuiam că Statul Major rus ar fi iniţiat formarea acestuia.

Lunile treceau una după alta. Pe la sfârşitul lui februarie 1917, neştiind nimic sigur, seniorii din mai multe vile au iniţiat şi pus în discuţie chestiunea plecării unui ofiţer la Iaşi, ca să afle intenţiile guvernului român cu privire la înrolarea noastră în armata română. Cum sublocotenentul Căpeţeanu, avocat în Timişoara, s-a învoit să plece până la Iaşi, se înţelege că prim-seniorul şi-a dat şi el aprobarea şi astfel sublocotenentul Căpeţeanu, înzestrat cu o scrisoare din partea noastră⁶, a plecat la Iaşi, bineînţeles fără ca generalul von Eiche⁷ să ştie. Primirea sa la Iaşi a fost extraordinară. S-a bucurat el, s-a bucurat ministrul de război Vintilă Brătianu, s-au bucurat toate persoanele din birourile Ministerului de Război.

De la Iaşi, Căpeţeanu ne-a adus două lucruri:

1. Că Guvernul român va trimite în timpul cel mai scurt posibil un reprezentat al său la Petrograd, care să perfecteze trecerea noastră şi a altor prizonieri români care vor voi să vină în România;
2. Ne-a trimis o minunată scrisoare a unui soldat ardelean român, Augustin Roşianu, din armata austro-ungară, prin care solicita Ministerului de Război

---

⁶ După această misiune, Nicolae Căpeţianu a fost trimis la Iaşi pentru a anunţa sosirea voluntarilor de la Darniţa; a făcut parte din grupul de 19 ofiţeri cu experienţă în problema voluntarilor, trimişi de la Iaşi pentru a face propagandă printre prizonierii români, pentru a se înrola ca voluntari; a fost trimis la Chişinău într-o echipă de ofiţeri a guvernului român pentru a pregăti intervenţia armatei române în Basarabia, arestat acolo de organizaţia bolşevică Front-Otdel, eliberat de divizia 11 română.

⁷ Generalul von Eiche, comandantul lagărului de prizonieri de la Darniţa.

român să-l primească în armata română pentru a lupta și a dezrobi toate pământurile românești din Ardeal și Banat. Și cu adevărat nu a trecut mult timp și încă în februarie a venit la noi colonelul Constantin Pietraru⁸, un om minunat și român bun, ca să ne vadă și să ne întrebe de intențiile noastre. Trebuie că impresiile aflate l-au mulțumit, căci a treia zi a plecat spre Moghilev, la generalul Coandă, acreditat pe lângă Marele Cartier General al armatei ruse, iar de acolo a adus un formular de angajamet redactat de el și generalul Coandă, pentru intrarea noastră în armata română.

De la începutul lui noiembrie 1916 și până prin mai 1917 am fost adunați în Darnița 290 ofițeri, cca. 50 gradați teteriști, toți studenți pe la diferite facultăți, pe care războiul i-a prins ca gradați caporali și care în luna octombrie trebuiau să treacă examenul de ofițeri, cca. 60 de învățători gradați, care după legile românești trebuiau să devină ofițeri. Deci 290 ofițeri și 110 candidați de ofițeri, în total 400. Dacă comparăm acest număr de 400 cu toată studențimea română de la diferitele facultăți din Budapesta și care erau membrii ai societății „Petru Maior” din Budapesta, care și ei erau tot în număr de 400 și cum acești studenți de la toate școlile superioare din Budapesta erau, în permanență, cam de același număr, putem afirma că în Darnița era adunată întreaga intelectualitate română ce forma generația de război. Din acești 400 de ofițeri și viitori ofițeri, numai șase nu au putut suporta greutățile lagărului din Darnița și s-au reîntors în lagărele din interiorul Rusiei.

În ceea ce privește pe cei aproape două mii de gradați, nici unul nu a părăsit Darnița, nici chiar atunci când între ei a izbucnit tifosul exantematic. Aceștia au fost aceia pe care profesor Onisifor Ghibu i-a numit „Școala din Darnița”. La crearea acestei școli, care nu a fost o „școală”, ci numai o situație, după părerea mea a contribuit și felul de organizare al acestor voluntari. Dar a contribuit și generalul rus von Eiche, care nu a admis nicio organizație militară și nicio organizație civilă, decât numai un reprezentat, pe cel mai bătrân dintre voluntari, cu care, el, generalul, să stea de vorbă în toate chestiunile ce interesau pe voluntari. Acest reprezentant trebuia să fie, independent de gradul lui, cel mai bătrân dintre ofițeri. Acest ofițer a devenit „seniorul” nostru, sublocotenentul Victor Deleu, avocat în etate de 38–40 ani. Noi îl ascultam pe prim-seniorul Victor Deleu, chiar dacă aveam un grad mai mare decât cel de sublocotenent, pentru că eram prizonieri de război și considerați de generalul von Eiche, până în momentul când vom fi preluați de armata română, că nu putem fi decât civili. Noi când am luat hotărârea să facem ce

⁸ Constantin G. Pietraru, locotenent colonel, a fost trimis de guvernul de la Iași la Darnița, la începutul anului 1917, însărcinat cu recrutarea de noi voluntari prin ordinul Ministrului de război din 23 februarie 1917, șef de stat major al corpului de voluntari, înființat oficial în 3/16 martie 1917, sub comanda generalului Coandă, ulterior șef al misiunii militare române pe lângă guvernul din Kiev.

am făcut, intrând în serviciul neamului, nu ne-am mai considerat că avem ceva în comun cu armata austro-ungară. În felul acesta noi nu l-am considerat pe domnul Victor Deleu ca pe un comandant, ci numai ca pe un om mai în vârstă căruia îi datorăm un respect. Dacă cineva ar fi încercat să ne fi comandat, în situația în care ne aflam, am fi protestat din toate puterile noastre. Noi cu toții ne-am gândit că este de datoria noastră să fim acolo unde ne cheamă sângele neamului nostru și aceasta este singura noastră obligație. Această obligație o avem cu toții, fie că suntem de gradul cutare sau de gradul cutare. În Darnița noi nu am admis niciun comandant asupra noastră. Astfel judecând, la început domnul Victor Deleu nu putea fi decât cel mult „*primus inter pares*”, pe care în momentele acelea l-am respectat ca pe unul mai bătrân. Că domnul Victor Deleu, prin atitudinea sa, prin faptele sale, prin inițiativele sale, prin înțelepciunea sa, s-a ridicat în ochii noștri cu mult mai presus decât dacă ar fi avut un grad de mareșal, aceasta se datorește firii sale, niciodată grăbite, felului cum a știut să ocrotească interesele tuturor voluntarilor, felului cum a privit la modul înfăptuirii idealului nostru comun. Astfel fiind, domnul Victor Deleu a avut din partea noastră nu numai respectul datorat, pe care l-a avut de la început, ci a avut și tot ce putea avea un om de la alții, dragostea noastră.

Cum a putut un singur om să poarte grija celor 2.400 de oameni, el singur având acces la generalul rus, cred că, în primul rând datorită faptului că domnul Victor Deleu comunica celor mai bătrâni dintre voluntari la ce se gândește el că ar fi trebuit făcut pentru ca nimeni, nici ofițerii și nici soldații să nu sufere nicio lipsă. Întrucât ofițerii aveau leafă de cincizeci ruble lunar, pentru ca să primească leafa trebuiau făcute state de plată, apoi trebuia să existe grija să aibă hrană și îmbrăcăminte, bocanci, albituri, să aibă căldură. La fel, aceeași grijă pentru soldați ca și pentru ofițeri. Așa fiind, era evident că domnului Victor Deleu îi trebuiau ajutoare. Domnul Deleu a arătat toate acestea generalului rus și astfel a primit voie să-și formeze un comitet dintre cei mai bătrâni, încredințând fiecăruia dintre ei câte o sarcină permanentă, de care seniorul răspundea față de domnul Deleu, iar prim-seniorul față de general. Tot așa s-a admis serviciul de ofițer de zi pentru Darnița și altul pentru soldații din barăci. Seniorii vîlelor aveau datoria de a se prezenta zilnic de două ori la primul senior, anume la ora zece dimineața și la ora trei după-masă. În felul acesta fiecare ofițer putea să-și expună dorința prim-seniorului și prin el generalului și invers, orice ordin al generalului putea să fie comunicat în mai puțin de o jumătate de oră. Pe lângă aceasta, prim-seniorul a obținut aprobarea pentru a da în fiecare zi câte un ordin de zi, pentru a putea comunica cu toți ofițerii și soldații. S-a fixat ca ordinul de zi să fie citit de către seniorul vilei în fiecare zi, între orele cinci și șapte p.m., înaintea tuturor ofițerilor din vilă, respectiv baracă.

Când, într-o zi, am aflat că zilnic pot călători la Kiev câte zece ofițeri, liberi fără nicio escortă, doar pe baza unui permis semnat de comandantul rus, am înțeles că „Școala din Darnița” a început să funcționeze. Metoda de lucru a fost următoarea:

seniorii vilelor duceau primului senior cererile și sugestiile ofițerilor din vile, privind diferitele probleme ce îi preocupau. Toate cererile au fost dezbătute și rezolvate înaintea tuturor seniorilor din vile. Cererile care trebuiau rezolvate de administrația rusească erau duse de către primul senior la cancelaria generalului rus spre aprobare.

Foarte curând cancelaria primului senior a fost pusă la grele încercări. A fost cazul lui Olimpiu Andrei, triplu spion, de care s-a ocupat și ordinul de zi nr. 8 din 17 decembrie 1916, în care s-a arătat că susnumitul nu este numai un spion, ci și cel mai mare escroc, care a reușit să intre printre voluntari și chiar mai mult a reușit să se camufleze printre cei mai de seamă fruntași ai voluntarilor. În aceeași seară de 17 decembrie 1916, seniorul vilei nr. 95, domnul dr. David, avocat în Timișoara, a expus cazul Olimpiu Andrei înaintea ofițerilor din vilă și, la sugestia domnului Victor Deleu, a cerut discutarea cazului. Îndeosebi a cerut:

1. Cum trebuie să fie atitudinea și purtarea fiecărui ofițer pentru a preîntâmpina asemenea cazuri;
2. Ce influență pot avea asemenea cazuri asupra scopului urmărit de noi;
3. Cum trebuie să ne ferim de eventuale urmări ce s-ar resfrânge asupra acțiunii noastre.

Chestiunea Olimpiu Andrei a fost dezbătută de toți voluntarii ofițeri, multe zile în șir și s-a ajuns la următoarea concluzie:

4. Un popor, un neam nu poate să trăiască și nici nu are dreptul de a trăi, decât numai dacă din activitatea ce o desfășoară este condus de principii morale și umanitare;
5. Din moment ce un popor trăiește în desfrâu și imoralitate este sortit pieirii;

În consecință, toată atitudinea fiecărui voluntar, toate manifestările lui, în fiecare ocazie trebuie să fie atât de pătrunse de moralitate, ca nimeni să nu poată avea ceva de obiectat.

Cel dintâi lucru ce trebuia făcut a fost restituirea de către Corpul Voluntarilor a sumei de cca. 2.000 ruble escrocate de către Olimpiu Andrei de la Intendența rusă și ofițerii ruși. Această restituire s-a făcut în câteva ore. În felul acesta, întregul corp al Voluntarilor nu numai că nu a pierdut nimic din stima și respectul ce s-a observat în opinia publică rusă, ci dimpotrivă, întreg corpul nostru a ieșit din afacerea asta murdară cu un prestigiu sporit.

De altcum chestiunea Andrei a provocat și alte probleme. A trebuit să ne dăm seama că Marele Stat Major austro-ungar va afla despre existența noastră la Darnița și va lua anumite măsuri. A trebuit deci să ne așteptăm deci și la informatori trimiși de Marele Stat Major, ceea ce s-a și întâmplat. A mai trebuit să ne așteptăm că familiile noastre de acasă vor avea de suferit urmări destul de grave. Dar va trebui să ne așteptăm că și întreaga noastră acțiune de a ne rupe de Ungaria și a ne alipi la România va fi defăimată.

Aceste gânduri și altele de felul lor au fost de natură de a produce în noi o nepusă atenție. Prima concluzie a discuțiilor noastre a fost: de aici înainte atitudinea, purtarea noastră, trebuie să fie, în toate împrejurările, de așa natură că nici umbră de bănuială să nu se atingă de noi, că am urmări alte scopuri, decât numai unirea cu țara mamă, fără nicio condiție.

Aceeași atitudine o aveau și soldații noștri, voluntarii. Și noi și ei suntem generația imediat următoare Memorandului. Și noi, ofițerii, și ei, soldații, am fost aceia care în copilăria noastră, în satele noastre, am cântat cât ne-a ținut pieptul:

„Cântă mierla prin pădure
Of, of, of!
Merge Lucaci la-nchisoare
Of, of, of!
Nu vede nici ploi, nici soare.”

Apoi mai târziu am cântat rugăciunea noastră „Deșteaptă-te române!”

Noi suntem generația care am văzut pe jandarmii unguri smulgând din părul micuțelor fetițe, la sărbători și rugi, tricolorul nostru. Noi suntem aceia care am văzut acest tricolor purtat cu evlavie de tineri și bătrâni, ca brâu, ca să fie văzut de toată lumea. Iar când administrația ungurească a interzis purtarea tricolorului pe motiv că este drapelul unui stat străin, atunci neamul nostru, cu mic, cu mare a purtat aceste trei culori sub gulerul hainelor și sub gulerul mantalelor. Iar când unii dintre noi am plecat din sat și ne-am dus să învățăm carte străină și când pentru prima dată am stat față în față cu pagina întâia din limba latină și am citit, spre marea noastră uimire, „*creta alba est*”, „*tabula nigra est*”, noi am deschis ochii noștri de copii și ne-am spus unii altora:

— Măi copii, dar aceasta este limba noastră!

Când am luat cunoștință de Școala Ardeleană, de Ștefan cel Mare și de Mihai Viteazul, calea noastră și soarta noastră a fost hotărâtă.

Este natural că cele învățate de noi în școli, le-am povestit la sate, astfel s-au format, răscolite, aceleași gânduri în toate satele noastre. Cu aceste gânduri a intrat în război toată generația noastră. Nu au fost prea greu de manevrat astfel de suflete. Așa se explică atitudinea și entuziasmul soldaților și ofițerilor voluntari. Ei, în tot momentul, în toate acțiunile lor, au păstrat sfințenia acestui ideal. Dar tot așa se explică și faptele lor de exagerată morală. Nu întâmplător, prim-seniorul a ținut să fixeze prin ordin de zi că: „s-a găsit un pachet de tutun sau s-a găsit o cutie de chibrite” și alte asemenea lucruri mărunte pierdute. În felul acesta a vrut prim-seniorul să atragă atenția tuturor, că oricine luptă pentru un ideal atât de frumos, dar și greu, nu poate izbândi decât dacă este moral. În toate tratatele despre pedagogie, în toate compendiile tipărite, cum am numit noi rezumatele unei materii de examen, prin propoziție a sunat așa: „Scopul învățământului este educația pe baza moralei creștine”. După cum se vede nici noi, voluntarii nu ne-am căutat altă morală, am rămas și noi la morala creștină, fiindcă ni s-a părut mai

simplică și mai clară și mai ușor de înțeles. Când s-a depus pe masa seniorului primul pachet de țigări găsit, soldatul parcă ar fi spus: „Să nu furi!”, „Iubiți-vă unii pe alții!”

Nu am uitat niciun moment că veacuri de-a rândul, poporul român a fost caracterizat după starea lui legală, ca „misera plebs contribuens”, apoi ca „ad glebae conscripti” și în această situație, de la nimic și de la nimeni în lume, nu a auzit și nu a primit vre-o mângâiere, nici măcar spirituală, decât numai de la servitorii Bisericii creștine, care și ei umbalu desculți și ruși ca și întregul popor. Preoții au menținut neamul românesc ca limbă și credință, aproape două mii de ani. Deci morala creștină trebuia să fie baza educației noastre.

Drept urmare a acestor discuții, într-unul din ordinele de zi a apărut o invitație de la primul senior Victor Deleu, ca toți ofițerii care au plăcerea să se înscrie în corul bisericesc al sublocotenentului Medrea, absolvent al Institutului superior de muzică din Budapesta. Corul bisericesc a și fost format, iar generalul von Eiche a pus la dispoziția noastră capela rusă din centrul taberei de tranziție.

Domnul Victor Deleu a fost de părerea că noi nu putem avea altă atitudine, decât numai ceea ce ne dictează omenia. Omenia are însă un nespun de mare număr de caracteristici. Astfel fiind, acolo nu ne-am prea lămurit asupra atitudinii de urmat. Dar în zilele ce au urmat, în ordinele de zi semnate chiar de domnul Victor Deleu, ca cel mai bătrân dintre noi și apoi citite și contrasemnate de noi, au apărut niște lucruri foarte serioase. Iată câteva:

„Pe trotoarul de lângă vila nr. 93 s-a găsit un pachetel de țigări cu trei bucăți în el. Proprietarul este rugat să se prezinte la prim-seniorat, pentru a-și lua pachetelul.”

Sau:

„Caporalul X.Y., de la bucătăria nr. 1 a subofițerilor, s-a făcut vinovat de sustragerea unei porții de carne. Caporalul X.Y. și-a recunoscut fapta în fața tuturor seniorilor vilelor. Drept urmare, în conformitate cu părerea unanimă a tuturor seniorilor, el a fost sancționat cu trimiterea înapoi în lagărul de unde a venit.”

La rugămintea prim-seniorului Victor Deleu, comandantul lagărului rusesc, domnul general von Eiche, l-a trimis înapoi la Krasnoiarsk (Siberia).

Când pentru prima dată am citit faptul cu cele trei țigări, am zâmbit, dar n-am înțeles. Când însă lucrul de felul acesta s-a repetat, mulți dintre noi am făcut remarcă:

— Cu ce se ocupă și domnul Victor Deleu?!

Dar domnul Victor Deleu nu s-a oprit numai la aceste două cazuri. Într-o zi a apărut în ordinul de zi:

„În trei dintre barăcile noastre românești din lagăr, de patru zile bântuie tifosul exantematic. Medicii noștri sunt zi și noapte printre bolnavi. Este interzisă intrarea în aceste barăci!”

După câteva zile, iar a apărut într-un ordin de zi:

„Bolnavii noştri de tifos exantematic se simt mai bine. În numele Voluntarilor, ofiţeri şi subofiţeri, țin să aduc mulțumiri și laude celor șase medici voluntari, care niciun moment, nici ziua, nici noaptea nu au părăsit bolnavii și și-au făcut datoria așa cum au crezut-o mai bine. Țin să mulțumesc bolnavilor care, invitați să fie transportați în spitale, pentru nimic în lume nu au vrut să părăsească pe camarazii lor.”

Evident am recunoscut imediat gândirea prim-seniorului Victor Deleu de a supraveghea și îndruma, nu pe ofițeri sau pe gradați, ci de a veghea asupra frumuseții și splendorii ideii ce o urmăream cu toții: Unirea!

Mai trebuie să adaug un ultim ordin de zi în care apare apelul:

„Domnii ofițeri care au luat în împrumut un samovar, pe timp de două săptămâni, de la domnul farmacist din localitatea Darnița, sunt rugați să binevoiască a înapoia, încă astăzi, samovarul împrumutat, amintindu-le că astăzi este ultima zi de predare stabilită.”

Această grijă, mai mult decât părintească, a unui ofițer mai în vârstă, a dezlegat mai multe enigme și a contribuit la înțelegerea exactă a unor frământări izvorâte din sufletul unui om care se simte răspunzător față de o acțiune atât de mare, atât de frumoasă și nobilă, cum a fost Unirea tuturor românilor. Această acțiune a noastră, pentru nimic în lume nu putea fi pătată, nu era permis să fie pătată nici măcar de o umbră a necinstei, nici măcar de un act copilăresc, care ar fi putut fi judecat și altcum, decât cum a fost de fapt în realitate.

Acesta a fost și motivul pentru care bătrânul profesor din Bucovina, Isopescu⁹, voluntar și el, nu s-a putu reține ca la o ocazie binevenită, să nu-i replice domnului Victor Deleu următoarele cuvinte binemeritate:

— „Aveți dreptate, Domnule Victor Deleu, în tot ce faceți aici, în Darnița, cu noi și pentru noi și pentru Unire. Și eu vă spun în auzul tuturor, că pentru dumneavoastră se potrivesc cuvintele poetului român: „Exegi monumentum” – „V-ați creat un monument mai tare decât oțelul”, prin toată atitudinea dumneavoastră din Darnița!”

Tot ce s-a întâmplat în Darnița a fost pentru noi toți o școală din care a răsărit un mare principiu de educație, anume principiul „omului de omenie!”. Cine a ridicat aceste cuvinte la dogmă de educație, în Darnița, a fost Victor Deleu, dascălul Voluntarilor. Cuvântul „dascăl al nostru” este vechiul cuvânt grecesc care

---

⁹ Emanoil Isopescu, studii liceale: Liceul ortodox român din Suceava (1892–1900); universitare: Facultatea de filosofie a Universității din Cernăuți (1900–1904); profesor la Liceul de stat din Cernăuți; prizonier în Rusia, înrolat ca voluntar în armata română, condamnat la moarte pentru trădare; membru al Comitetului executiv al voluntarilor români, înființat în 9 decembrie 1916, membru al comisiei care a redactat manifestul de la Darnița, membru al Comitetului național al românilor emigrați din Austro-Ungaria; după unire director la Liceul din Bălți (1918), director la Liceul „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți.

însemnează nu numai învățător, ci tată, foarte înțelept, iubitor, adică un om care vrea numai binele și frumosul.

Colonelul Pietraru, reîntors de la Moghilev, de la generalul Coandă, cu formularul de angajament, ne-a rugat pe toți ofițerii care vor să intre în armata română, să semneze angajamentul până a doua zi, 5 martie 1917, ora 17.

Se înțelege angajamentul a fost semnat de toți ofițerii și de toți gradații noștri, cu excepția a opt ofițeri¹⁰. Este de notat că niciun gradat nu s-a răzgândit, nici chiar cei trei bolnavi de tifos exantematic, care nu au vrut să-și părăsească (*sic!*) camarazii, nici chiar pentru a fi tratați în vreun spital din afara lagărului.

Reproduc aici ultimul aliniat al acestui angajament, drept mărturie pentru a fixa atitudinea unei generații:

„Dumnezeu să ne ajute ca prin sângele nostru să ne dezrobim țările și să facem România Mare, unită într-un singur trup și pe vecie!”

A doua zi după semnarea angajamentului, colonelul Pietraru a plecat fără să ne spună unde se duce și de ce pleacă. Ofițerii noștri informatori au aflat ușor și foarte repede că a plecat spre Moghilev, unde se afla Marele Cartier rus al războiului și unde se afla și atașatul nostru militar, generalul Coandă. Deci aproape sigur că și viitorul nostru comandant s-a dus la Moghilev, să raporteze domnului general Coandă, despre cele aflate în Darnița.

După semnarea angajamentului, noi am devenit ostași ai armatei române, cu toate drepturile și îndatoririle ostașilor români.

Nu ne-am mirat deloc că am citit în ordinele noastre de zi că domnul Victor Deleu a demisionat din postul de prim-senior și l-a propus pe domnul căpitan Maxim, drept prim-senior în locul său. Această schimbare a și fost aprobată de domnul general von Eiche, lucru ce s-a și efectuat. Pentru noi, ofițerii și subofițerii voluntari, domnul dr. Victor Deleu a rămas conducătorul spiritual și tot el a prezidat toate întrunirile noastre.

Cam în același timp cu sosirea domnului colonel Pietraru, s-a întâmplat aici la noi un lucru extraordinar. Ofițerul din vila nr. 95, care trebuia să aducă gazetele din Petrograd și Moscova de la gară, a sosit în ziua de 24 februarie 1917 fără gazete. Tot așa în zilele de 25 și 26, tot fără gazete. Abia în ziua următoare ofițerul a adus numai o gazetă din Moscova, dar și aceasta cu o singură filă. Pe prima pagină au fost, ca de regulă, numai anunțuri, toate anunțurile fiind tipărite într-un chenar. Pe pagina a doua au fost câteva știri, dar fără nicio importanță sau interes pentru noi. Ofițerii au luat-o pe rând, au citit-o și au pus-o pe masă, lângă patul meu. Am luat și eu gazeta în mână și, neaflând nimic, am așezat-o și eu pe masă. Am mai luat-o

¹⁰ Declarația angajament nu a fost semnată de 11 ofițeri, potrivit documentului „Cartea neagră” a corpului voluntarilor români din Rusia, vezi Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului 1916–1919*, Alba-Iulia, 2003, p. 71.

încă o dată și încă o dată și nu am aflat nimic. De abia atunci ne-a venit ideea să caut anunțurile și atunci, în primul chenar, citesc rusește: „*Majestatea Sa, țarul Nicolae al II-lea a abdicat.*”

Așa a început pentru noi românii, aici la Darnița, revoluția rusă. Se înțelege, pe noi revoluția nu ne-a interesat. Ne-a interesat numai acțiunea noastră și ne-a interesat ce repercursiune ar putea avea această revoluție asupra Corpului nostru de voluntari în formare. De altcum, toate gândurile noastre se îndreptau, de aici înainte spre viitor, spre ținuta noastră noastră aici și altundeva pe unde vom ajunge. Pentru noi era evident că purtarea noastră, ca voluntari și ostași ai unei idei, va trebui să fie atât de morală, de frumoasă, de înălțătoare, cum este de minunată și ideea unirii neamului.

În timpul acesta serviciul nostru de informații zilnice și-a făcut datoria cum nu se poate mai bine. Într-o zi l-a găsit într-un restaurant pe marele nostru poet Octavain Goga, care, în drum spre Petrograd, se pregătea tocmai să ne viziteze în Darnița. N-a trecut niciun ceas de la întâlnirea ofițerului nostru de informații cu Goga, că Victor Deleu a și sosit la restaurant.

De la domnul Goga am aflat lucruri precise ce ne interesau îndeosebi. Am aflat că între statul român și cel rus nu există nicio înțelegere relativ la ostașii prizonieri care ar dori să intre în armata română. Ce s-a făcut până acum cu voluntarii din Darnița este numai o inițiativă pur rusească a Marelui Stat Major rus, care a admis numai adunarea în Darnița a cinci mii de ofițeri și gradați. El, Goga, în momentul de față, este în drum spre Petrograd, tocmai pentru a preda colonelului Pietraru, acolo, o încredințare pe seama sa, ca reprezentant al guvernului român pentru a trata cu Guvernul rus generalizarea inițiativei Marelui Stat Major rus pentru toți prizonierii români din Rusia, bineînțeles pentru acei care vor să se înroleze în armata română.

Chestiunea aceasta nu a mers și nu și-a urmat calea ei așa de simplu cum pare. Greutățile se înțeleg de la sine, dacă avem în vedere starea revoluționară de atunci din Rusia.

Nu ne-am mirat deloc când, într-un ordin de zi, am fost convocați pe ziua de 26 aprilie 1917, atât noi, cât și gradații noștri, la o adunare în pădurea din Darnița, pentru a ne spune cuvântul în chestiunile ce ne interesează.

În ziua de 26 aprilie 1917, neavând nicio încăpere așa de mare pentru soldații și ofițerii voluntari, ne-am adunat cu toții în pădurea de la marginea Darniței, în număr de circa 2.500 de oameni.

Ca întotdeauna și de data aceasta, sublocotenentul Victor Deleu, în calitate de cel mai vârstnic, a deschis ședința, arătându-ne printr-o mică cuvântare rostul nostru aici. A spus:

—Acum când nu mai suntem prizonieri, ci ostași liberi ai unei cauze drepte, primul lucru ce trebuie să îl avem, este ca în calitatea noastră de oameni liberi, să ne spunem cuvântul răspicat și fără ocolișuri, ca să fim înțeleși pretutindeni și ca toată lumea să priceapă că (*sic!*) cuvântul nostru, că hotărârile noastre ce le vom lua astăzi, este cuvântul și este voința unui popor, subjugat la el acasă, și că acest

popor subjugat acasă îl reprezentăm noi, care aici în Darnița, vorbim liber și putem spune liber, tot ce dorim și ce ne doare.

Am aici în mână un proiect de memoriu, redactat de domnul dr. Pompiliu Nistor¹¹ din Brașov, ajutat de o comisie de zece ofițeri dintre noi. Acest memoriu vorbește despre trecutul nostru, de suferințele noastre și îndeosebi de aspirațiile noastre ca să trăim liberi, nesupuși niciunui popor și reuniți cu cei de un sânge cu noi, cu poporul românesc din România liberă¹².

În esență acesta este cuprinsul memoriului manifest. După ce s-a citit acest memoriu-manifest, care a fost adoptat în întregime, cu un entuziasm de nedescris, s-a hotărât ca el să fie semnat de 250 subofițeri și să fie trimis:

1. Guvernului provizoriu rus;
2. Comitetelor muncitorilor și soldaților din Petrograd;
3. Partidelor politice din Rusia;
4. Organizațiile naționale cehe, sârbești, poloneze și rutene din Rusia;
5. Reprezentanțelor țărilor aliate și neutre din Rusia;
6. Birourilor de presă și ziarelor franceze, engleze și italiene;

Guvernului și ziarelor românești.

Manifestul fiind acceptat, prim-seniorul nostru, Victor Deleu ia din nou cuvântul și pune o altă problemă, spunând:

— „Și acum domnilor ofițeri și subofițeri ai armatei române, după ce am hotărât dezlipirea de Austro-Ungaria și Unirea Ardealului, Banatului și Bucovinei cu Vechiul Regat, cu România liberă, ni se pune imediat o altă problemă și anume: dat fiind că noi, plecând odată din Darnița și mergând pe frontul de luptă, nu ne vom putea întâlni așa închegați ca astăzi, va trebui să hotărâm aici și să stabilim:

1. Care va fi atitudinea noastră față de Unire;
2. Care va fi atitudinea noastră acasă față de popoarele conlocuitoare: maghiari, germani, secui etc.?

La prima întrebare trebuie să vă spun că înțelegem dacă trebuie sau nu să condiționăm unirea de vreun deziderat sau nu?”

Răspunsul celor aproape trei mii de oameni a fost unanim: NU! Unirea trebuie să fie fără condiții!

Domnul Victor Deleu, mulțumind ofițerilor și subofițerilor pentru acest răspuns, zice:

¹¹ Pompiliu Nistor, doctor în medicină, doctor în Zărvești, membru cooptat în Marele Sfat Național.

¹² Este vorba de manifestul de la Darnița, redactat de o comisie constituită din Pompiliu Nistor, medic din Brașov, Victor Deleu, Octavian Vasu, Nicolae Nedelcu, Gavrilă Iuga, Vasile Chiroiu, Trifon Ghilezan (avocați), Simion Gocan (preot), Emanoil Isopescu (profesor), care a proclamat dreptul la autodeterminare al națiunii române din Austro-Ungaria și unirea ei cu România.

– „M-am aşteptat la această hotărâre. Unirea noastră nu ar mai fi unire dacă am pune condiţii!

Şi acum pentru a putea intra în punctul doi, vă reamintesc câteva lucruri care au făcut necesar de a supune în discuţie publică şi acest punct. Care va fi atitudinea noastră faţă de popoarele conlocuitoare, îndeosebi faţă de maghiari? Această întrebare se pune de la sine, fiindcă cei aproape două mii de ani de convieţuire şi revoluţiile noastre armate şi nemulţumirile noastre de toate zilele ne-o impun.”

Au urmat discuţii. Apoi, domnul Victor Deleu, preşedintele adunării, a fost întrebat de mai mulţi ofiţeri şi soldaţi, care trebuie să fie atitudinea noastră faţă de popoarele conlocuitoare. Domnul Deleu a răspuns:

– „Domnilor, în ce priveşte atitudinea noastră viitoare faţă de neamurile străine conlocuitoare cu noi, aceasta nu poate să fie alta decât „omenia”. Eu şi dumneaoastră, toţi care suntem aici, cunoaştem bine străvechiul nostru proverb: „Ce ţie nu-ţi place, altuia nu face!”. Aceasta însemnează atâtă că noi nu vom face ceea ce au făcut ungurii cu noi, că ne-au lăsat fără şcoli, fără licee româneşti, că ne-au pus fel şi fel de greutăţi în dezvoltarea noastră culturală. În consecinţă, toate neamurile străine conlocuitoare cu noi vor avea exact aceleaşi drepturi, dar exact aceleaşi îndatoriri pe care le vom avea şi noi. Ei vor avea şi şcoli în limba lor, vor avea ziare şi vor avea tot ce vor avea românii. Aceasta însemnează cuvântul românesc „omenie”!

Deci să rezumăm: atitudinea noastră individuală faţă de orice persoană de alt neam nu poate să fie decât aceea a omului de omenie. Omul nostru de omenie nu este omul obişnuit, care nu face rău altcuiva, ci este omul bun şi drept, înţelegător, care nu face nimănui niciun rău, ci dimpotrivă e săritor la toate necazurile. Iar atitudinea statală se poate rezuma în: toate drepturile şi îndatoririle românilor trebuie să le aibă şi toate naţionalităţile conlocuitoare. Adică trebuie să aibă: şcoli primare, secundare, chiar şi facultăţi în limba lor, la judecătorii să vorbească în limba lor etc.”

Au urmat noi discuţii, după care s-a acceptat următoarea decizie:

„Atitudinea noastră faţă de popoarele conlocuitoare nu poate să fie alta decât aceea ce exprimă cuvântul românesc „omenie”. Noi nu putem admite ceea ce au vrut să facă maghiarii cu noi în anul 1912, când ministrul preşedinte al Ungariei, Tisza István a refuzat să facă numai un singur liceu românesc, plătit de statul maghiar din Ungaria. În consecinţă, toate popoarele conlocuitoare vor avea şcoli în limba lor, conduse de învăţători şi profesori de originea lor, începând de la şcoala primară până la universitate. Tot aşa şi alte instituţii necesare unui popor. În schimb noi nu le cerem lor nimic altceva, decât să fie şi ei oameni de omenie.”

La sfârşitul şedinţei din 26 aprilie 1917, domnul Victor Deleu a mai pus următoarea problemă: care trebuie să fie atitudinea Voluntarilor în momentul când Marea Unire va fi îndeplinită şi noi vom demobiliza?

– „Eu, domnilor, v-o mărturisesc aici, că după ce neamul românesc nu va mai avea nevoie de mine, eu voi începe viaţa mea paşnică acolo unde am lăsat-o la mobilizare. Mă voi duce în Şimleul Silvaniei şi voi continua meseria de avocat!

O veți face și dumneavoastră domnilor?”

Evident nu a fost nici unul care să aibă altă părere și deci această hotărâre, ca după demobilizarea noastră, fiecare dintre noi își va ocupa locul avut la mobilizare, devenit o lege sfântă. În felul acesta nimeni în lume nu va putea avea niciun argument să arunce vreo umbră actului de Unire pornit de la noi.

Domnul Victor Deleu a luat din nou cuvântul:

—Domnilor am fost convins că așa veți răspunde și vă mulțumesc pentru aceasta. Vă mulțumesc pentru două motive: întâi de toate vă mulțumesc fiindcă nimenea în lumea aceasta nu va putea acuza că, înfăptuind visul de veacuri al poporului român, noi am urmărit și altceva. Al doilea motiv care ne îndeamnă ca după mobilizare să începem meseriile noastre chiar de unde am pornit, este că lucrând în meseriile noastre, în locuri cunoscute nouă, vom putea să contribuim cu mult mai eficace, cu mai multă dragoste, la propășirea și dezvoltarea acestor locuri, orașe și sate și în felul acesta putem contribui înzecit și cu tot simțul răspunderii noastre la dezvoltarea lor.

Cu aceasta adunarea din pădurea Darnița a luat sfârșit. Cred ca nu greșesc și nu am greșit noi, voluntarii, când am numit adunarea din pădurea Darniței, mai târziu, dar cu mult mai târziu, „Prima Alba Iulie”.

În luna mai 1917, primul senior Victor Deleu a primit de la colonelul Pietraru, din Petrograd, o telegramă prin care îl ruga ca o comisie de ofițeri voluntari să aleagă și să rețină de la diverse firme din Kiev, pentru câteva mii de soldați și ofițeri români, o stofă convenabilă. Noi socoteam că totul este în ordine, dar guvernul rus, atunci, a admis numai 30.000 soldați cu ofițerii respectivi, iar ordinul pentru toți prizonierii români din Rusia a fost dat abia în luna august.

Zilele se scurgeau una după alta.

Pe la mijlocul lunii mai 1917 a sosit definitiv și colonelul Pietraru la Kiev, unde s-au mutat și ofițerii voluntari, în liceul de fete din cartierul Podoliesk, unde colonelul Pietraru și-a deschis și birourile sale în calitate de comandant al Corpului de Voluntari. Tot în Kiev, în cetatea Kievului numită Krepest, au fost mutați și gradații noștri. Între timp gradații și ofițerii au fost echipați cu uniforme românești, confecționate din stofă rusească.

În ziua de 3 iunie 1917, primul Batalion de Voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni, în număr de 1.250 de soldați subofițeri și 250 ofițeri, sub comanda maiorului Sebastian Aldescu, a plecat spre Iași. Între cei 250 ofițeri au fost și membrii corului lui Medrea, un excelent conducător de cor, absolvent al Conservatorului din Budapesta.

La Chișinău i-a așteptat o mare surpriză. Cum Sfatul Țării din Basarabia a luat cunoștință de ora sosirii în Chișinău a trenului cu voluntarii ardeleni a hotărât să suspende ședința și întreg Sfatul Țării să întâmpine pe voluntari în gară. Printre cei ce așteptau acolo, printre mulțime, era și un ardelean, dr. Onisifor Ghibu, care a descris această grandioasă întâlnire, precum și despre tot timpul petrecut de Voluntari în Chișinău.

Fiindcă nu este rostul nostru să facem noi istoria acelor timpuri, amintesc numai în treacăt momentul principal al prezenței Voluntarilor în Chișinău, mai precis în Sfatul Țării. Cei 1.500 de voluntari, în frunte cu 250 ofițeri au străbătut străzile orașului în perfectă ordine. Disciplina și ordinea soldaților a făcut impresie atât de mare, încât trecătorii se opreau locului și se uitau prelung după coloana lor și apoi cu mic cu mare au plecat după coloană. Incinta Sfatului Țării, neputând primi atâția, în sală a intrat numai corul lui Medrea, 50 subofițeri și 50 de ofițeri delegați ai corului. După cântecele „Trei culori”, „Pe al nostru steag”, entuziasmul basarabenilor a fost atât de mare, încât maiorul Murafa prinde un steag tricolor de pe perete Sfatului Țării și-l predă prim-seniorului Victor Deleu, spunând:

— Astăzi voi ați trecut Nistrul și să știți că acum nu mai sunteți pe pământ străin, ci sunteți între frați de ai voștri. Nu ne-ați cunoscut. Ne-ați crezut morți. Ei bine, noi numai am dormit. De acum ne-am deșteptat și noi la viață națională, de acum voim să fim și noi o parte conștientă a nemului românesc. Trecerea voastră prin Basarabia nu ne-a putut lăsa rece. Am alergat cu toții să vă vedem, să vă îmbrățișăm și să ne unim pentru totdeauna sufletele, ca să vă aduceți viața întregă aminte de ziua aceasta a înfrățirii noastre, vă dau un semn de amintire. Prin mine, moldovenii vă oferă acest steag tricolor, simbolul unității noastre naționale. Pe el erau să fie scrise cuvintele: „Libertate sau moarte!”. Primiți-l cu dragostea cu care vi-l dăm și duceți-l cu bine peste Prut, peste Milcov, peste Olt, peste Mureș și peste Crișuri, fluturați-l triumfător peste toată întinderea românească și împlântați-l apoi pe turnul cetății de la Alba-Iulia. Duceți-l la biruință sau muriți pentru idealul care vă însuflețește!

Un alt orator, Vladimir Herța, le dă o icoană cu chipul Mântuitorului, cu destinația de a o pune în catedrala din Sibiu, ca semn al unității noastre religioase și naționale.

Trenul cu primul Batalion de Voluntari a ajuns la Iași în seara zilei de 7 iunie 1917. Primirea ce li s-a făcut în Iași nu se poate descrie. A fost ca-n povești. Noi, cei rămași în Kiev, de abia mai târziu am aflat de cele petrecute în Chișinău și Iași și anume în ziua de 17 iunie 1917. În ziua aceea, când am intrat pe poarta gimnaziului de fete unde era instalat Comandamentul Corpului nostru de Voluntari, chiar pe coridor am găsit o mulțime de străini. În primul moment nu am știut cum să înțeleg această vizită, dar enigma s-a lămurit foarte repede când, printre noii sosiți am aflat și pe gazetarul bănățean Sever Bocu și pe cunoscutul meu Avram Imbroane, care, când m-a observat, a alergat direct până la mine și mi-a pus în brațe un teanc de gazete românești.

— Am știut că ești aici și ți-am adus tocmai ce îți trebuie. Este „Neamul românesc” al lui Iorga, din Iași și „Ardealul” lui Onisifor Ghibu, din Chișinău. Și una și cealaltă gazetă vă descriu numai pe voi, pe Voluntari și primirea primului batalion în Chișinău și apoi în Iași, pe platoul de la Șorogari și în Piața Unirii.

Spre marea mea mulțumire, în gazetele primite de la dr. Imbroane, am găsit tot ce s-a petrecut în Chișinău și tot ce s-a petrecut la Iași, pe platoul de la Șorogari, apoi în Piața Unirii, unde deodată cu Hora Unirii a lui Alecsandri s-a reeditat prima Horă a Unirii din 1859, de această dată Marea Horă a Unirii.

Dar timpul trece...

Cu Batalionul al II-lea, pe la sfârșitul lunii iulie 1917, am plecat și eu spre Iași. Era pe timpul ofensivei românești de la Mărăști, care a trecut foarte repede în marea bătălie de la Mărășești, unde puhoiul german a fost oprit. În aceste bătălii au luat parte și voluntarii Batalionului I al nostru, cu câte o companie atașată la batalioanele Vechiului Regat. În acest timp ofițerii și gradații Batalionului al II-lea au trebuit să-și însușească noile metode de luptă, precum și noile metode de fortificații rezultate din bătăliile de pe câmpurile de luptă franceze, școala de fortificații fiind condusă de ofițeri francezi.

Voluntarii se adună în Rusia cu miile și până la sfârșitul anului 1917 au fost expediate la Iași unsprezece batalioane.

Interesante sunt drumurile soartei, îndeosebi când soarta ta este legată și de peripețiile, uneori chiar imposibile ale războiului!

De abia am isprăvit școala de fortificații, de abia am fost repartizat la Regimentul 13 Recruți și iarăși o întorsătură a vieții!

În ziua de 12 decembrie 1917, comandantul regimentului meu, maior C. Stătescu mă cheamă la el și îmi arată o telegramă, prin care mi se ordonă ca pe ziua de 15 decembrie 1917, ora 8 dimineața, să fiu prezent la Marele Stat Major din Iași.

În dimineața acestei zile ne-am întâlnit, la ora indicată, în total 15 ofițeri voluntari, chemați pentru aceeași oră la Marele Stat Major din Iași. Am fost puși toți cei 15 ofițeri la dispoziția Comandamentului Corpului de Voluntari din Kiev. Plecarea din Iași în ziua de 17 decembrie 1917, la ora 8 dimineața, cu un vagon separat. Acesta a fost ordinul. Mai mult nu s-a comunicat.

Nu este cazul să amintesc peripețiile acestei călătorii, spun numai atât că, din Chișinău începând, în toată Rusia s-a resimțit noua revoluție, care ne-a lăsat impresia că totul este în descompunere și totul este în reorganizare.

În ziua de 24 decembrie 1917 am ajuns, în fine, la Kiev și ne-am prezentat la colonelul Pietraru. Și ne-a întâmpinat cu cuvintele:

—Domnilor, bine ați venit! Dar știu că ați plecat din Iași în ziua de 17 decembrie și azi suntem în 24 decembrie. Sunteți deci obosiți. Vă rog deci să vă duceți să vă culcați și diseară să fiți oaspeții mei și ai Corpului. Domnul ofițer de serviciu vă va arăta tot ce vă interesează. În ziua a doua de Crăciun vă rog să vă prezentați din nou în acest birou unde veți primi noi ordine!

Nu mai trebuie să amintesc aici, că toți cei 15 ofițeri am dormit toată ziua, după o călătorie cu nespuse peripeții. Oboseala a reținut pe mulți dintre cei 15 ofițeri în casă, așa că puțini dintre noi am putut să luăm parte la masa comună oferită de domnul colonel Pietraru, comandantul Corpului nostru.

A doua zi după Crăciun, în ziua de 26 decembrie 1917, toți am fost prezenți în biroul domnului colonel pentru a primi noi ordine.

Domnul colonel Pietraru a sosit la birou cu o întârziere de o oră și jumătate și ne-a vorbit în felul următor:

—Domnilor, de opt zile caut la telefon Iașul neîncetat. Chiar și astăzi telefonistul nostru se chinuie cu telefonul, începând de la ora șapte. N-am reușit nici astăzi și nu am primit legătura telefonică cu Iașul. În consecință noi suntem soldați și anume soldați ai unei cauze mari și deci vom executa ordinul primit după cea mai bună conștiință a noastră. Domniile voastre vor pleca pentru a îndeplini ordinul. Ordinul sună:

„Dată fiind situația că în Rusia războiul civil se întetește și că (sic!) comunicațiile de tot felul se vor înrăutăți considerabil, comisiile de recrutare ale voluntarilor vor grăbi lucrările și vor trimite imediat în țară pe toți soldații și ofițerii înrolați, astfel ca nici unul dintre ei să nu rămână pe drumuri.”

Și acum sfatul meu de comandant: dumneavoastră v-ați convins de facto și de visu despre stările de aici. În toate colțurile acestei țări mari, răsccoală și revoluție. Prea mult nu veți putea face, dar cel puțin să aducem la Iași pe cei înscriși pe liste. Ceea ce pot face pentru dumneavoastră este ca fiecare singur să-și aleagă locul unde vrea să meargă.”

În acest moment vine lângă mine locotenentul Voina, avocat în Brașov și mă întreabă:

—Vrei să mergem noi doi la căpitanul Robu¹³, în Novocerkask, capitala caza-cilor de pe Don?

După ce i-am răspuns că „Da” (cel puțin suntem numai la patru mii de kilometri), deci mai aproape de Iași, i-am comunicat aceasta domnului comandant.

Totul a fost gata pentru plecarea noastră, am primit foile de călătorie și fiindcă trenul trebuia să plece numai la ora 12, am fost invitați să asistăm la plecarea Batalioanelor 10 și 11, care trebuiau să plece spre Iași la orele 10 jumătate și trebuiau să debarce la Chișinău, pentru paza depozitelor armatei române din diferite localități dimprejurul Chișinăului.

Nu mai vorbesc nimic de greutățile întâmpinate în călătorie, decât numai că în gara Ekaterinoslav am dat pentru prima dată de trupe vrăjmașe guvernului. Apoi altă dată trebuia să ne oprim din cauza unui front de luptă. În fine, în gara Rostov na Donu ne-am împotmolit de-a binelea, căci trenul nu mai mergea nici în dreapta, nici în stânga. Aici era un punct de ramificații unde, într-o direcție trenul mergea spre Caucaz, iar spre răsărit mergea altă linie, către Novocerkask. Interesându-ne la șeful stației, un om foarte de treabă, am aflat că spre Novocerkask va porni un tren dimineața la orele șase, dar spre Caucaz, pentru moment cel puțin sunt sistate trenurile. De-abia aici am aflat că cei doi ofițeri voluntari: căpitanul Tîmpănaru și

---

¹³ Ioan Robu, căpitan, a fost desemnat în grupul de ofițeri cu experiență în problemele voluntarilor, trimis în circumscripția Kazan la Novocercask.

locotenentul Balea¹⁴, care trebuiau să meargă în Caucaz, s-au hotărât și ei ca în loc să se ducă la Kistovodsk, în Caucaz, vor merge și ei la Novocerkask. Dar trenul nu a plecat la ora șase dimineața, cum era programat, ci de-abia seara la unsprezece.

După șapte ore de călătorie, în fine am ajuns la Novocerkask. Înaintea gării așteptau două sănii, exact pentru noi cei patru ofițeri români. Întrebând pe cei doi proprietari ai sănilor dacă știu unde locuiesc ofițerii români din Novocerkask, ne-au răspuns imediat, zicând, „Tescianaia 16” și ne-au pofțit să urcăm.

Mare a fost bucuria când am ajuns la o căldură plăcută, dar și mai mare a fost a căpitanului Robu, când ne-a văzut intrând. A chemat imediat pe soldatul său, dar acesta a răspuns îndată că samovarele sunt gata și le-a adus. Așezându-ne la masă, am început să discutăm chestiunile ce ne interesează. Căpitanul Robu a început imediat și fără niciun înconjur să ne spună:

—Parcă acum și aici, și voi și eu și noi toți suntem de prisos. De o săptămână de zile, nici eu nici cei cinsprezece subofițeri ai mei de aici nu am mai putut ieși în oraș. Pretutindeni pe unde te duci, neliniște și neîncredere, nu poți să știi absolut nimic, nici cine ți-e prieten, nici cine ți-e dușman. Oamenilor le este frică să-și vorbească unii cu alții. Poștă nu vine, toate ordinele ce ar fi trebuit să ajungă la mine sunt împotmolite undeva. Ce este și mai rău, nici rapoartele mele nu ajung la Comandamentul nostru din Kiev. În împrejurările acestea eu m-am văzut silit să cer domnului colonel, comandant al nostru, ca misiunea noastră de aici să înceteze. După cum văd raportul meu nu a ajuns la Kiev. Astfel că și voi va trebui să vă instalați aici pe un timp oarecare până când întreaga situație din toată Rusia nu se va lămurii. Până atunci și colegii noștri care trebuiau să plece în Caucaz vor trebui să rămână în Novocerkask, fiindcă după cum ați constatat și voi, nu se știe niciodată când pleacă un tren și când ajunge la destinație. Ceea ce este mai urât aici este că nicio gazetă nu apare din lipsă de hârtie și nici telefoanele nu mai funcționează, așa că ne putem considera complet izolați, aici în țara cazacilor de la Don!

Îndreptându-se spre omul său de serviciu, care aștepta pe lângă ușă, îi spuse:

—Ioane, du-te după caporalul Fulga!

Nouă ne spune:

—Fulga este om de mare nădejde aici. El este din Brașov-Șchei și știe tot și aude tot. Vreau să-l trimit să vă caute locuință, anume chiar pe strada aceasta, căci toți proprietarii de case sunt ofițeri de la căpitan în sus și aproape toți sunt plecați la armată. Cred deci că Fulga va găsi repede locuințe pentru voi.

Așa s-a întâmplat că noi, cei doi, eu și Voina, ne-am instalat chiar în casa vecină, la nr. 14, în casa colonelului Arhip Demedrovici Locvinov, unde am găsit numai pe doamna Locvinov cu cei doi băieți ai lor, Boris de 7 ani și Nicolai, de 4 ani. A mai fost în casă și sora doamnei, Alexandra, studentă la Institutul de Agronomie din localitate cu prietena ei, tot studentă la același institut, Zenaida Andreevna

¹⁴ Ofițeri români de recrutare a prizonierilor din Rusia.

Şabunina, din Siberia. Colonelul Locvinov era în armată. De la domnul Locvinov am primit şi un mare favor, am luat masa în familie. La ora 3 p. m. am luat masa în noua noastră locuinţă şi din acel moment începând am intrat într-o epocă nouă, epoca (*sic!*) completei inactivităţi.

În ziua de 8 ianuarie 1918 am făcut o vizită la hatmanul cazacilor de la Don. Hatmanul a fost o autoritate supremă a regiunii cazacilor. El era şi guvernator şi generalul suprem al armatei cazace. Am fost primiţi de şeful de Stat Major al hatmanului. A fost o vizită de prezentare, dar gândul nostru era să intrăm în legătură cu şefii conducători ai regiunii pentru a ne pune la curent cu situaţia de totdeauna a noastră şi a lor. Tot astfel am legat prietenii şi cu un funcţionar de la primăria oraşului Novocerkask, un basarabean de origine, care vorbea bine româneşte şi avea frumoase sentimente româneşti.

Toate prietenii noastre au urmărit un singur scop, anume să avem cât mai multe legături, ca să ne putem orienta mai bine în haosul din jurul nostru.

Nu era crez nici când spun că apariţia unei gazete locale a încetat demult, că trenuri nu soseau şi nici nu plecau cu zilele, telefoanele nu funcţionau decât numai în apropierea imediată a oraşului. Cu un cuvânt au fost complet izolaţi şi ca întotdeauna în asemenea situaţii, ştirile false sau reale mişunau şi se răspândeau din gură în gură cu iuţea nemaipomenită. În tot acest timp războiul între albi şi roşii continua cu o furie nemaipomenită. A trecut ianuarie. A fost şi jumătatea lui februarie, când dintr-o dată, ca un trăsnet, ne-am pomenit cu ultimele ştiri, că Armata roşie ar fi ajuns la Ilovaiskaia, ultima staţie de cale ferată înaintea Novocerkask-ului. Se mai spunea că şi toată armata care opunea rezistenţă roşilor era formată din 108 soldaţi, elevi din clasele superioare ale unei şcoli secundare din Rostov şi câţiva din Novocerkask şi aveau cu ei şi două tunuri cu soldaţii respectivi. Toată armata aceasta de cca. 120 de oameni era comandată de un plutonier. Toate acestea se vorbeau deschis în oraş.

În acelaşi timp însă, în localitate, la popota ofiţerilor cazaci erau înscrişi şi luau masa şapte mii de ofiţeri, şase generali, toţi în frunte cu hatmanul-general Razarov. Unul dintre ofiţerii care mâncau la popotă, un saul-capitan de cavalerie cazacă, care locuia în curtea din strada Fescionaia nr. 16, întrebat fiind de noi dacă au de gând să se refugieze sau nu în caz că roşii vor ataca oraşul, ne-a răspuns în modul cel mai firesc:

—Nu! De ce să ne batem. Țar nu mai este, noi nu avem țar, noi avem pe hatmanul nostru. De ce să ne batem cu ei?

Întrebat fiind de noi dacă cei şapte mii de ofiţeri câţi sunt la popotă nu se tem că li se va întâmpla ceva, el ne-a răspuns:

—Dar de unde! Oare roşii nu sunt şi ei ruşi? (a înţeles „tembeli”)

Dar foarte repede a ieşit la iveală că nu roşii, ci ei, ofiţerii cazaci, sunt tembeli. Ei au plătit-o şi încă foarte urât.

Noi, însă, în vederea atacului roşilor am luat oarecare măsuri de precauţie. Am închiriat pe strada principală, pe timp de o lună, o cameră în curte. De aceasta a

fost nevoie din motivul că strada Pesciana, unde locuim noi, fiind o stradă unde locuiau numai ofițeri ruși, era evident că dacă roșii se înstăpânesc pe oraș, cel dintâi lucru era să pună această stradă sub supraveghere și că toate perchezițiile și eventualele ridicări de persoane vor începe aici.

Dar luna ianuarie a trecut liniștită. Începutul lui februarie a fost la fel. Vrednic de notat a fost că numărul ofițerilor români, în ziua de 6 februarie 1918 s-a mărit de la cinci la șase ofițeri. De pe Volga, din orașul Samara, ne-a sosit locotenentul dr. Octavian Vasu, avocat în Făgăraș¹⁵. Orașul lui, Samara, a fost ocupat de trupele roșii, și el neavând altceva mai bun de făcut, a plecat spre Kiev, dar ajungând la noi, la Novocerkask, s-a împotmolit aici și a rămas cu noi, așteptând o ocazie mai bună. Dar în aceste zile am pus și noi problema plecării de aici, cu atât mai mult cu cât am început să simțim lipsa de bani.

Așa s-a întâmplat că într-o bună zi, ne-am adunat cu toții la sediul și biroul lui Robu, unde am discutat cu caporalii și sergenții noștri toată chestiunea. Noi, ofițerii, am avut un plan făcut în sensul că unul dintre noi trebuia să plece la Kiev și să expună verbal toată situația noastră, să arate întreaga chestiune a Voluntarilor din Rusia și să ceară ordinul de plecare în țară și bani. Mare ne-a fost mirarea când am aflat că și soldații noștri s-au ocupat de această chestiune și ei au fost de acord că cineva trebuie să plece la Kiev, dar judecata lor doar într-un singur punct s-a deosebit de a noastră. Ei erau de părere că în timpul acesta și în situația dată, ar fi mai bine să plece unul dintre ei, căci, după credința lor, un soldat, chiar prizonier de război, mai ușor s-ar putea mișca decât un ofițer. Ei s-au oprit la persoana caporalului Fulga, originar din Brașov-Șchei și au și făcut planul pe unde și cum să se ducă. Planul lor a fost simplu. El trebuia să meargă călare prin comuna Acsai și de acolo încă 30 de km. până la proxima mină de cărbuni. Caporalul Fulga a fost deseori pe acolo, unde cunoaște mulți soldați români care lucrează în mină. De acolo pornește un tren al societății miniere, care transportă cărbuni din toate minele din bazinul acela și face legătura cu trenul care duce la Kiev. Caporalul Fulga, mergând pe astfel de cale mai lăturalnică, va fi ferit de peripețiile revoluției și ar putea ajunge în mai mare siguranță la Kiev. Planul a fost destul de bun și Fulga întrebat fiind dacă poate duce la bun sfârșit această încredințare, a răspuns că singur a formulat acest plan și că el crede că îl va putea executa. A mai spus că el cunoaște foarte bine această regiune, apoi că știe bine această cale ferată minieră și că va duce la bun sfârșit această sarcină.

În mijlocul lui februarie Fulga a plecat. Din peripețiile lui amintesc numai că a sosit cu bine la Kiev, a primit pentru noi ordin de plecare spre țară, a adus o adresă către Banca Imperială din Novocerkask să ni se elibereze 54.000 de ruble, solda noastră și a personalului nostru. Pe drum însă, în comuna Acsai, a fost suspectat de

¹⁵ Octavian Vasu, membru al Comitetului executiv al voluntarilor de la Dranița, șeful delegației voluntarilor de la Darnița la ambasada României la Petrograd și la Marele Stat Major al ambasadei ruse, membru al comitetului care a redactat manifestul de la Darnița.

câţiva indivizi că ar fi spion şi a fost condamnat la moarte prin împuşcare. A scăpat însă datorită prezenţei lui de spirit şi a sosit cu bine.

Nu ştiu ce a fost norocul nostru sau a fost soarta noastră, dar exact cu o oră după ce ridicasem banii de la Banca Imperială, trupele roşii au sosit în oraş.

Ziua primă după ocuparea oraşului nu s-a simţit nicio mişcare. Populaţia a stat liniştită acasă. Tot aşa şi noi, în noua noastră locuinţă de ocazie. Ziua a treia însă, trupele de ocupaţie, cârduri-cârduri au străbătut toate străzile, au percheziţionat toate casele şi au ridicat din locuinţă pe cei suspecţi. Căpitanul Timpănaru şi locotenentul Balea, nevoind să se mute cu noi, au rămas în strada Pesciana şi au păţit-o urât. În ziua de 11 martie 1918, după-masă, pe la orele trei, din fereastra locuinţei noastre am observat că cele două domnişoare studente, care locuiau cu noi pe strada Pescinaia, se preumblă în sus şi în jos înaintea locuinţei noastre. Imediat m-am dus la poartă şi la trecerea lor a treia oară pe lângă casă, Zina Andreevna avea pumnul închis când s-a apropiat de poarta mea. A întins puţinţel mâna şi fără să vorbească sau să se oprească a pus în mâna mea o hârtie. Repede m-am dus în cameră şi am pus hârtia pe masă. Pe ea era scris: „*Camarazii voştri au fost ridicaţi împreună cu colonelul, proprietarul casei la ora unu jumătate. Au fost duşi la gară. I-am urmărit până în momentul intrării în staţie. Dacă puteţi face ceva, rugăm faceţi, căci noi nu putem face nimic!*”

I-am scăpat.

După ce s-au liniştit spiritele în oraş, după ce au organizat noua conducere comună, grosul trupelor a plecat şi în oraş au rămas numai 500–600 soldaţi în frunte cu comandantul lor, un fost sergent în armata ţaristă. Având ordinul de plecare în ţară, n-am mai avut alta de făcut, decât să obţinem de la cei în drept o permisiune de călătorie pe calea ferată. Cum în acele momente singurul stăpân al oraşului a fost sergentul comandant pomenit mai sus, am hotărât să ne adresăm lui. La Primărie, unde îşi avea sediul, am intrat fără nicio dificultate, până la primul etaj. Nu am întâlnit pe nimeni. În etajul întâi stătea un singur soldat şi nimeni altul. Întrebat unde este tovarăşul comandant, nu ne-a învrednicit cu nicio vorbă. A arătat numai cu degetul o cameră. Am bătut la uşă, dar nimeni nu răspundea. Soldatul văzând ezitarea noastră, de abia atunci a mormăit.

—Intraţi, intraţi numai.

Am intrat, dar în cameră nu a fost nimeni. Am stat şi am aşteptat fără să mai vorbim unul cu altul. Am bănuیت ceva rău. După o aşteptare de vreo jumătate de oră se deschide brusc uşa şi iată-l pe comandantul sergent. Ne dă pe rând mâna, zicând:

—Straşnici soldaţi mai are Averescu.

N-am ştiut, vrea să-şi bată jos sau vrea să prevestească ceva neplăcut. Dar el a mai continuat:

—De două ori ne-am bătut la Pender şi de acolo ne-a azvârlit până aici, la Novocerkask, fiindcă armata pe care aţi văzut-o în oraş a venit direct de acolo.”

Ni s-au mai încălzit inimile când, vorbind mai departe, ne-a spus:

—Știu că acum vreți să vă duceți acasă. Este natural și noi vă ajutăm foarte bucuros. Când vreți să plecați?

Aflând de la noi că am stabilit plecarea pentru ziua de 28 martie 1918, el s-a sculat și a plecat. Nu am știut ce vrea să însemne gestul acesta. Am așteptat. Peste cca. 30 de minute a revenit și ne-a spus:

—V-am dat un vagon special de călătorie și un vagon de marfă, fiindcă știu că 21 de oameni trebuie să aibă mai multe bagaje.

Ne-a mai reținut câțva timp, a semnat toate hârtiile și ne-am despărțit ca buni prieteni, zicându-ne:

—La revedere în România sovietică!

Peste câteva zile am fost în tren, în drum spre țară, dar bucuria noastră nu a durat prea mult. Habar nu am avut unde mai dăm de un front. Când sergentul comandant ne-a spus că soldații care au ocupat Novocerkask-ul au venit de la Bender-Basarabia, socoteam că nu mai este niciun front ruso-germano-austriac.

Mare ne-a fost mirarea când, înainte de a intra în gara Taganrog, după o zi și o noapte de călătorie, trenul s-a oprit și ni s-a spus că nu mai putem merge mai departe din pricină că un pod a fost lovit de câteva lovituri de obuze și că nu se poate trece peste el. Din acest moment începe pentru noi o întreagă odisee, plină de peripeții, plină de necazuri, de bucurii, de frică și de nădejdi. Și fiindcă scopul nostru este altul decât descrierea evenimentelor personale, voi înșira câteva din aceste peripeții ca titluri de întâmplări, cu un singur scop și anume: sunt sigur că mă voi întâlni cu elevii mei din Caransebeș și sunt tot așa de sigur că acești elevi mă vor întreba de cele petrecute. Le voi povesti despre:

- Sosirea la un hotel din Taganrog;
- Aflăm de la proprietarul hotelului că aici în Taganrog este comandamentul Armatei roșii și că pentru trecerea frontierei ne trebuie permisiune de la acel comandament;
- De la un curier al frontului bolșevic aflăm că acest front este în retragere și că foarte curând va trece prin Taganrong;
- Tot de la curier aflăm că în fața Armatei roșii sunt numai trupe germane;
- Am hotărât să plecăm din Taganrog, un orașel mic și să luăm un vapor care face zilnic cursă spre Rostov. Socoteam că în acel oraș, cu 250.000 de locuitori, ne vom putea mai ușor camufla pe timpul cât va dura trecerea trupelor germane prin Rostov;
- Instalarea noastră în Rostov la arhimilionarul Gairabetov. Fotografia lui Carusso cu dedicația lui;
- Greșală în tactica noastră. Armata germană s-a stabilit la Rostov;
- Sosirea unui regiment austriac în Rostov, sub comanda colonelului român Vlad;
- Ștabul generalului german von Armin;
- În ștabul generalului Armin, adjutantul generalului, sublocotenentul Schmidt;

- Plecarea spre Iași. Întâlnirea în gară cu doamna dr. Piticaru și cele două fetițe ale ei. Doamna Piticaru a fost fiica profesorului de teologie dr. Petru Barbu¹⁶ din Caransebeș;
- Întâlnirea din gara Iasenovata cu locotenentul austriac dr. Bogdan, avocat în Timișoara, și câteva instrucțiuni date de el privind vigilența noastră în diferite localități în drumul nostru spre casă;
- Cinci zile și cinci nopți printre trupele austriece, legate de diferite peripeții și pericole;
- Trecerea prin Bender și Basarabia;
- Sosirea cu bine la Iași, în ziua de 15 mai 1918.

Cel dintâi drum din gara Iași a fost la Serviciul Voluntarilor A.B. Aici am primit o repartiție de câte un pat în liceul-internat din Iași. Ni s-a mai pus în vedere că în Iași vom sta numai atâta vreme cât va fi necesar pentru înaintarea câte unui raport despre cele petrecute în Rusia și pentru a deconta sumele primite. Tot de aici am aflat că vom fi repartizați în niște batalioane de exploatare și că să fim gata de plecare în cca. două săptămâni.

În timpul șederii în Iași, aproape că nu am văzut pe nimeni din din foștii mei camarazi voluntari. S-au schimbat multe lucruri. Regimentele noastre de voluntari au fost dizolvate, ofițerii împrăștiați. România a încheiat pace cu Germania și cu Austria. Armata română a demobilizat. Germanii s-au înstăpânit pe petrolul român și pe cărbunele român și nu au lăsat în urma lor decât sărăcia. Petrecerea, altădată voioasă a ieșenilor, era înlocuită cu gânduri și necazuri.

A fost o adevărată binefacere când, după două săptămâni, am primit ordin de plecare la Dolhasca, în calitate de comandant al Companiei a 3-a din Batalionul VI Exploatare – Dolhasca. Am găsit batalionul tocmai în toiul mutării din Dolhasca în comuna Duda, de pe Siret. Aici am găsit pe primul voluntar în persoana sublocotenentului Bențu din compania mea.

Zilele în Batalion s-au scurs una după alta, lipsite complet de evenimente. Soldații au dormit în bordee, iar noi ofițerii în comuna Duda. Batalionul avea sarcina de a tăia din pădure și fazona lemne pentru a le întrebuința drept combustibil la trenuri, în loc de cărbune și petrol. În timpul petrecut la tăiatul lemnului am fost izolați de lume, nu am știut ce se petrece nici măcar în țara mică, redusă, nici ce se petrece în lume și nici pe fronturi. O singură dată s-a întâmplat totuși să ies din această somnolență. Am fost trimis cu Batalionul la căile ferate din Chișinău, cu întrebarea unde să depozitam stocul de lemne destinat căilor ferate basarabene.

Dar zilele trec, trec și lunile una după alta. În pădurea noastră, lungă de 40 de km. și lată de 4–8 km., eram complet izolați. Nu am putut comunica decât numai

---

¹⁶ Petru Barbu, dr. în teologie al Universității din Cernăuți, profesor și director al Institutului teologic și pedagogic din Caransebeș, fondator al ziarului „Drapelul”, redactor la „Foaia Diecezană”.

cu comandantul companiei vecine și cu ajutorul meu de la companie, sublocotenentul voluntar, Bențu. Comandantul Batalionului și celelalte două companii erau dislocați în comuna Siretul.

Într-o zi, mergând călare spre casă, întâlnesc un soldat. Din depărtare l-am recunoscut după croiul costumului său că era un voluntar. Am observat că trebuie să fie foarte obosit și că vine de departe. Ajuns în fața mea îl întreb:

—De unde vii, prietene și unde te duci? Căci dacă intri în pădurea aceasta și nu ai mai fost pe aici nu vei mai putea ieși niciodată din ea.

—Cunosc drumul, domnule locotenent, fiindcă și eu sunt voluntar, dar sunt din Batalionul VII Exploatare, care lucrează mai pe stânga. Acum vin de acasă, din Ardeal.

M-am dat jos de pe cal și i-am spus:

—Hai să ședem pe iarba asta și să-mi povestești ce este acasă.

Am stat două ore cu el și mi-a povestit tot ce a văzut, ce a auzit și ce poate rezuma în cuvintele de la sfârșitul povestirii lui:

—Va fi bine, domnule locotenent! Cred că nu va trece mult și ne vom putea duce acasă.

Am dat mâna cu soldatul voluntar dintr-o comună de lângă Borsec, acest soldat pe care dorul de ai săi l-a dus acasă, fiind mai mare decât frica pe care trebuia să o înfrunte în satul lui. Căci a stat acasă exact o lună de zile.

Dar evenimentele se precipită. La plecarea mea în Rusia, în decembrie 1917, generalul Berthelot, marele nostru prieten, încă nu a fost plecat din Iași. Ne-a părăsit abia la 12 martie 1918.

În preajma iernii, prin octombrie 1918, am simțit că ceva este în pregătire sau că s-a și întâmplat. Anume, întreg Batalionul VI Exploatare am fost mutați în orașelul Hârlău, fosta reședință a lui Petru Rareș. Întâmplarea a făcut că eu și locotenentul Bențu să primim o cameră chiar în fața Palatului Domnesc de odinioară, bineînțeles într-o totală ruină. Din întreg palatul nu s-a mai văzut decât fosta baie a domnitorului. Soldații noștri din Batalion au fost așezați în niște șuri de la marginea orașului.

Într-o zi aflu pe masa mea un număr din „Neamul Românesc” al lui Iorga. A fost adus de un soldat voluntar. Chiar pe pagina primă, un articol de fond intitulat: „Călare spre casă”. M-a scos din fire, nici mai mult nici mai puțin. Spunea că armata sârbă de la Salonic este în drum spre casă și că avangarda, cavaleria lor, înaintază cu o viteză nemaipomenită prin mijlocul Sârbiei. Generalul comandant francez Franchet d’Esperay a rupt frontul de la Salonic.

Nu peste mult auzim că generalul Berthelot, acum comandant al unei armate franceze, este la Dunăre și că a trimis un mesaj Guvernului român să se pregătească de o nouă mobilizare.

Într-o duminică, să fi fost 10 noiembrie 1918, dimineața pe la ora zece, m-am dus la o librărie să îmi cumpăr o carte. Ieșind din librărie m-am oprit înaintea ei și

m-am uitat cum vin țăranii, grupuri, grupuri din toate comunele învecinate la oraș să-și facă cumpărăturile. Dintr-o dată observ că un băiețuș de vreo treisprezece ani, care sta lângă mine, ținea subsioară un pachet de hârtii. Se uita și el la mulțimea de oameni, care se aduna la târg mereu-mereu. Am stat unul lângă altul cam un sfert de oră. Îl întreb:

— *Nu știi tu, băiețuș, cine este proprietarul castelului aceluia de pe panta de alături, din față, acolo între copaci?*

— *Ba da! Este conacul lui Polizu.*

— *Dar tu ce hârtii porți subsioară?*

Băiatul îmi răspunde în modul cel mai natural posibil:

— *Este un ordin de mobilizare.*

— *Ce ordin de mobilizare?*

— *Ordinul de mobilizare al armatei noastre. Mergem din nou la război.*

— *Dă-mi și mei unul.*

— *Cum să nu, tocmai de aceea am stat lângă dumneavoastră.*

A fost cu adevărat noua mobilizare. M-am uitat repede peste ordin și am aflat ce voiam să aflu. Corpul Voluntarilor se adună în cercul Sidoli din Iași.

Ce urmează a fost ca în povești.

Dintr-o dată am uitat toate necazurile, toate frământările și nu vedeam nimic altceva decât viitorul. În ziua de 23 decembrie 1918, batalionul meu a ajuns la Sibiu. Pe drum am găsit multe lucruri extrem de importante despre care nu puteam avea cunoștință în pădurea de pe Siret.

În Iași am întâlnit un batalion de somalezi, care făceau parte din armata franceză a generalului Berthelot. Acest batalion a fost trimis anume pentru ca populația Iașilor să afle că generalul Berthelot nu a uitat România. Somalezii, care au stat trei zile în Iași, au învățat să cânte și o cântare românească, anume: „Nașule nu e păcat i-auzi, i-auzi, ia!”, dar ei au reținut numai melodia, nu și textul, text și-au format ei în limba lor. Din textul românesc nu au reținut decât refrenul în formă de: „zum, zum, zum!”

În drum spre Sibiu am stat aproape o zi întreagă în orașelul Csikszereda, așteptând să treacă înspre Iași alte trenuri după trenuri. În Csikszereda am aflat că numele orașului este acum Miercurea-Ciuc, dar am mai aflat ceva extrem de important și anume că la 1 decembrie, la Alba-Iulia, în prezența a 100.000 de delegați legali ai poporului român din toate unghiurile Ardealului și Banatului, poporul român a hotărât unirea necondiționată a Ardealului și Banatului cu patria mamă.

În fine, o altă surpriză ne-a așteptat în Sibiu. Am fost puși sub comanda generalului român Boeriu, din fosta armată austro-ungară, care acum a fost complet descompusă.

În Sibiu, încă în seara sosirii noastre, a mai trebuit să învățăm încă una și anume: suprema autoritate românească din Ardeal și Banat este Consiliul Dirigent.

Consiliul Dirigent a fost autoritatea supremă care a condus Ardealul și Banatul timp de cinci ani de zile...¹⁷ În acest timp se vor putea stabili, pentru toată țara, o legislație românească unitară. Cu un cuvânt, Consiliul Dirigent a fost viitorul minister pe cinci ani de zile.

Batalionul nostru a fost așezat în centrul orașului, față în față cu hotelul și restaurantul „Europa”. Ofițerii au fost așezați în Școala de Cadeti. Ei însă trebuiau să-și caute locuințe particulare. Subsemnatul, împreună cu locotenentul Ilie Cucu din Oravița, am obținut o cameră în hotelul „Bomfert”. Tot timpul cât am stat în Sibiu am locuit în acest hotel. Despre șederea mea la Sibiu trebuie să amintesc doar câteva lucruri.

În ziua de 16 februarie 1919, domnul Victor Deleu mă roagă să conduc serviciul A.B. al Voluntarilor pe care l-a condus până aici domnia sa. Domnia sa a primit un alt serviciu, extrem de important, Serviciul Securității în ierarhia Consiliului Dirigent și crede că ar fi nimerit să conduc eu serviciul A.B. al Voluntarilor, dat fiind că am fost unul dintre ofițerii care am luat parte chiar la începutul înființării acestui corp. Se înțelege că am primit și am condus acest serviciu șapte luni de zile, până la demobilizarea mea definitivă din armată.

Al doilea lucru demn de notat din timpul șederii mele la Sibiu a fost vizita pe care mi-au făcut-o în hotelul „Bomfert” domnii: dr. Ion Nedelcu, avocat, și Gheorghe Jianu¹⁸, eminent om de cultură și gazetar, ambii din Oravița. Am discutat, între altele, de viitorul Oraviței, dar îndeosebi am vorbit de trecutul Oraviței și am ajuns la o concluzie: orașul trebuie ridicat. Nu este permis să îl lăsăm să lăncezească.

Atunci s-a născut ideea că județul Caraș-Severin, care este peste măsură de mare, să fie descompus în două județe, unul Caraș, cu sediul la Oravița, și celălalt Severin, cu sediul în Lugoj. Oaspeții mei m-au rugat pe mine să redactez o cerere în sensul acesta și pe care s-o trimitem personal domnului Ionel Brătianu, ca fiind cel mai indicat om politic pe acele vremuri, care ar putea rezolva această problemă fără prea multe discuții. Am primit și am făcut această cerere, motivând și din punct de vedere economic și din punct de vedere cultural și național.

Al treilea moment important în Sibiu s-a petrecut în luna martie, când Astra sau cu numele ei întreg „Asociația Transilvană pentru Cultura Poporului Român”, s-a adresat, prin președintele ei, profesorul Andrei Bîrseanu, serviciului nostru pentru a ține o conferință în cadrul Astei despre Corpul voluntarilor Ardeleni și Bănățeni. Prim-seniorul Victor Deleu, care a adus cererea la serviciul nostru, m-a rugat să țin eu această conferință, având toate datele la îndemână. La sfârșitul lui martie am

¹⁷ Exagerat. Consiliul Dirigent a funcționat în perioada 1918–1920.

¹⁸ Gheorghe Jianu, ziarist din Banat, n. în 1882 la Ciclova Montană, studii la Institutul teologic din Arad, învățător la Oravița, președintele Reuniunii învățătorilor din Caransebeș. A condus publicația „Progresul” din Oravița, după unire primul primar al Oraviței, apoi senator.

ţinut această conferinţă în sala de şedinţe a Astreii. Prin această conferinţă, precum şi prin relatările apărute despre această conferinţă în cele două gazete româneşti: „Patria”¹⁹ şi „Renaşterea română”²⁰, am ajuns să fiu cunoscut în întreg Sibiul. Cel care m-a ţinut însă în minte cel mai mult timp a fost tocmai preşedintele Astreii, profesorul Andrei Bârseanu²¹, care când a aflat că sunt în Oraviţa director al Liceului „General Dragalina”, mi-a trimis adresa nr. 1536 din 21 decembrie 1921, de alegere a mea ca membru corespondent al Astreii.

În ziua de 5 iulie 1919 am avut o convorbire cu domnul dr. Onisifor Ghibu, care funcţiona în calitate de secretar general al Consiliului Dirigent, Resortul Învăţământului. Mi-a spus:

—Dumneata eşti singurul profesor titular definitiv din întreg Ardealul şi Banatul, care eşti ofiţer Voluntar în armata română şi ai dreptul să-ţi alegi locul care îţi convine în învăţământ.

I-am răspuns:

—Eu sunt poate singurul profesor titular definitiv din întreg Ardealul şi Banatul care nu pot să-mi aleg locul care mi-ar conveni. La Adunarea noastră din 26 aprilie 1917, în Darniţa, noi toţi ofiţerii şi subofiţerii Voluntari, ne-am dat cuvântul că în România mare fiecare dintre noi va începe activitatea exact acolo şi în postul pe care l-am lăsat la mobilizare. Aceasta am făcut-o cu un singur scop şi anume: unirea pe care noi o vom înfăptui trebuie să fie atât de înălţătoare, atât de splendidă şi atât de curată, încât nimeni în lume să nu poată vedea în acţiunea noastră, nimic altceva decât numai iubire de neam, dragoste de părinţi şi respect pentru moşi şi strămoşi!

Aşa fiind domnule Ghibu, eu în România Mare nu pot să pornesc decât numai de la liceul din Caransebeş pe care l-am primit ducându-mă la război!

Arhiva Muzeului Unirii Alba-Iulia, fond Marea Unire, Mihai Petricoane Drugărin, *Însemnările unui voluntar român*, inv. 6727. Cu titlul *Însemnările unui voluntar român bănăţean* la SJAN Cluj, fond Victor Deleu, doc. 53. Editat în volumul *Însemnările unui director de liceu*, Editura Eurobit, Timişoara, 1996.

---

¹⁹ „Patria”, organ al Partidului Naţional Român, Sibiu, (1919), Cluj, (1919–), director Ioan Agârbiceanu, prim redactor Sebastian Bornemisa.

²⁰ „Renaşterea română”. Ziar naţional poporan independent, Sibiu (1919), Bucureşti (1919–1921), director V. Hotăran (1919), I. Martin (1919), căpitan Moise Riscuţă.

²¹ Andrei Bârseanu (1858–1922), profesor la Şcolile centrale din Braşov, din 1908 membru al Academiei Române, preşedinte al Astreii, scriitor, senator în parlamentul României.

Octavian Furlugeanu

25. Amintiri

Prefață

După ce s-a stins din viață colonelul Octavian Furlugeanu (1894–1979), în 8 februarie 1979, au fost găsite între hârtiile lui două caiete manuscrise, care conțin „Amintirile” de față.

Conform dorinței autorului lor, exprimată cu vocea-i blajină de înnăscut și inspirat povestitor, rămasă înregistrată pe o bandă de magnetofon, „Amintirile” urmau să fie depuse spre păstrare la „Muzeul Unirii” din Alba-Iulia, care deține cel mai bogat material documentar în legătură cu acțiunea voluntarilor români transilvăneni și bănățeni din primul război mondial (1916–1918), cel al întregirii neamului.

Căci Octavian Furlugeanu s-a considerat, în primul rând, voluntar român bănățean în slujba neamului său și a patriei sale, întregită și prin jertfa acestor eroi.

În executarea dorinței sale, doamna Dorina Popovici a donat manuscrisul cuprinzând cele două caiete Muzeului Unirii din Alba-Iulia. Acolo se află și va rămâne în păstrare, alături de celelalte mărturii ale altor voluntari români transilvăneni și bănățeni, ctitori ai României Mari.

Desigur, „Amintirile” lui Octavian Furlugeanu sunt, în primul rând, niște duioase istorisiri pline de revărsare de tandrețe și voioșie, cu caracter personal, aproape intim. Nici nu s-au dorit niciodată a fi mai mult. Sunt lipsite de orice emfază, de orice pretențioasă cizelare literară, căci nu au fost scrise pentru alții, în scop de publicare, ci pentru el însuși și ai săi. Să reamintească întâmplări petrecute și oameni întâlniți pe drumurile pe care destinul a vrut să-l poarte.

Octavian Furlugeanu este însă un narator înnăscut. Un mânuitor al culorii în verb. O vivacitate în penelul scrisului cu care schițează, din câteva linii, caracteristicile personajelor, le inundă de sentimente și descrie locuri și situații cărora le redă, întru totul, pitorescul. Numai un adevărat talent nativ poate face aceasta.

Cu acest penel frenetic și din varietatea paletei sale scriitoricești, Octavian Furlugeanu adaugă linii ferme și culori vii întru completarea marei fresce a epocii sale. Și prin aceasta, „Amintirile” sale personale, nepretențioase, devin totuși material

documentar, chiar de referinţă, în cunoaşterea şi aprecierea mentalităţii şi atmosferei ce domnea în Transilvania şi monarhia austro-ungară în ultimii ani dinaintea primului război mondial. Şi a alterării şi destrămării spoielii acestei faţade de îndată ce climatul surâzător, dar uşuratic şi plin de prejudecăţi şi rigori, a fost înlocuit cu starea de prizonierat din lagărele ruseşti, când caracterele diferitelor naţionalităţi, înmănuşate înainte, au prins aripi şi şi-au dat arama pe faţă: austriei, aroganţa, ungurii, şovinismul intolerant, iar ceilalţi, cehii, slovacii, sârbii, polonezii şi românii, dorul de libertate şi conştiinţa de fiinţe egale în drepturi, valoare sufletească şi intelectuală. Procesul de frământare interioară, pe care îl descrie concomitent cu trezirea la conştiinţă naţională, este absolut identic unanimităţii românilor transilvăneni deveniţi voluntari, proveniţi din cadrele active, de carieră, ale armatei austro-ungare.

În „Amintirile” sale, Octavian Furlugeanu se autonumeşte Zeno Dacian sau Zeno Azizişan, pentru ca, chiar pentru ai săi, să şteargă orice impresie de poză, de autoflată, acest om distins şi modest, acest suflet delicat, acest fin curtenitor, acest cavaler desăvârşit, aproape un „Minesänger” medieval.

Octavian Furlugeanu şi-a iubit neamul şi ţara ca toţi voluntarii transilvăneni, care au citorit la temelie ei. Atunci când neînţelegerea celor ce-şi ziceau a fi noi, l-au considerat a fi un „paria”, o umbră nefolositoare şi s-a pus în cumpănă stabilirea lui aiurea într-o întregire a familiei, el a preferat să se reîntoarcă la plaiurile ţării sale natale, la glia care îi adăposteşte osemintele strămoşilor. Nimic nu e mai elocvent în ilustrarea acestei hotărâri decât rândurile rămase de la el, însemnate cu creionul pe o foaie de hârtie pe care le-a scris, poate, în cumpăna întrebărilor şi le-a intitulat:

Frământare

„Stau şi mă gândesc la aceia ce se expatriază. Oare inima lor nu simte nimic când se gândesc la această hotărâre? Oare „Patria” doar atunci trebuie să o iubeşti, când aceasta îţi oferă numai mulţumire, plăcere şi glorie? Atunci nu, când dragostea de patrie e durere? La cel care se îndepărtează de ea, oare nu-i şuşoteşte inima „rămâi, rămâi”?

Dacă-ţi faci controlul ţie însuşi şi ai ajuns la rezultatul că nu mai poţi fi de folos dacă ai stins în sufletul tău şi ultima scânteie de speranţă, dacă nu mai eşti iubit de nimeni şi nu mai iubeşti pe nimeni şi chiar nimic din ceea ce rămâne aici, atunci ... expatriază-te!

Care-i patria cea nouă la care te duci? Acea care îţi dă speranţă, iluzie de mai bine?

Dar „Patria” pe care o părăseşti? Pământul din care creşte iarba peste sângele vărsat de strămoşii tăi. Aicea, pas cu pas, sunt amintirile frumoase sau dureroase.

Istoria are şi patria la care te duci. Chiar mai strălucită, poate. Desigur, e mai bogată şi poate te aşteaptă o viaţă materială satisfăcătoare.

Dar e „Patria” ta?

Care-i dragostea de țară din sufletul tău?

Te-ai gândit că atunci când vei trece granița și, departe fiind, vor defila amintirile, fețele cunoscute, cântecele care s-au plămădit odată în sufletul tău? Când vei pune capul pe pernă ca să adormi, că nu te mai odihnești pe pământul unde te-ai născut?

Dacă ești sigur cu tine, că toate acestea nu te vor tulbura, că afară de bagajul tău nu duci cu tine altă greutate, atunci ... pleacă!”

C.D.

Amintiri

Într-o regiune subalpină a Banatului se află comuna A...,¹ în care m-am născut, cu casele-i albe, curate, ca și portul pitoresc al locuitorilor români. Clima blândă a influențat și firea acestor oameni buni și ospitalieri, care se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor.

În afară de sat se vedea un conac cu ziduri groase, înconjurat fiind de alte construcții numeroase, necesare unei mari gospodării. Pe această moșie trăiau proprietarii ei, azizișanii², ducând o viață plină de înțelegere și mulțumire cu toate că, în felul lor de a fi, membrii familiei se deosebeau atât de mult unul de altul.

Bătrânul Irimia Azizișan³, un om de aproape șasezeci și cinci de ani, mai mult scund decât înalt, cu fața-i care trădează energie și hotărâre fermă de a duce un lucru până la capăt, pentru sufletul său cald, de a sări în ajutorul altora și pentru dragostea-i nemărginită de neam și legea strămoșească, era iubit și foarte respectat de români.

Soția lui, Ana, înaltă și slabă era atât de deosebită ca fire de soțul ei, fiindcă ea nu trăia decât pentru familie și nu înțelegea să rupă nimic din această căldură pentru alții și care era concentrată în jurul alor săi. Era econoamă, până la zgârcenie, în dorința de a-și vedea urmașii stăpâni ai unei averi cât mai mari.

Singurul lor fiu, Iosif, un bărbat frumos, în etate de treizeci de ani, moștenise de la tatăl său căldura sufletului și cinstea, nu însă și energia, fiind prea mult alintat de maică-sa care, în dragostea-i exagerată de mamă, îi împlinea toate dorințele. Pe cât de sobru era bătrânul, cu atât mai mult îi plăceau fiului prietenii, viața și tot ce era frumos. În schimb își adora soția, care moștenise toate virtuțile unui strămoș, ce se sacrificase în apărarea drepturilor neamului său oropsit pe acele vremuri⁴.

¹ „Aasis”, denumirea romană a comunei Furlug, satul natal al lui Octavian Furlugeanu.

² Furlugenii.

³ Irimia Fulugeanu, bunicul autorului.

⁴ Emilia Crișan, din vița eroului revoluționar, martir, Crișan Giurgiu, de la 1784.

Pentru bunătatea și sincera-i dragoste față de săteni, ei o ascultau și o prețuiau mult. Femeile veneau la „Doamna noastră” după sfat, iar copiii lor chiar dacă nu erau botezați de ea, spre hazul soțului ei, o numeau „Doamna Nănașe”.

În viața lor patriarhală și de armonie, pe Azizișeni⁵, după ce își pierduseră primul copil, pe Victor, îi frământa dorința de a avea un moștenitor care să le ducă „viața” mai departe.

În fine și acest vis al lor s-a îndeplinit. Tânăra Emi a dat naștere unui flăcăuș voinic și sănătos. De acum fiecare membru al familiei își concentra toată dragostea și toate speranțele de viitor în jurul noului născut. Aceasta a făcut să înceteze cea bună înțelegere între ei, căci fiecare se credea cel mai îndreptățit a-l crește după principiile sale și a-și face planuri pentru viitor.

În aerul sănătos de la țară, copilul creștea jucându-se cu copiii sătenilor și el devenea tot mai voinic, zvăpăiat, sălbatic ca un mânz din herghelie, care n-a cunoscut încă nici frâul nici cravașa. Se întorcea de la joacă cu zgârieturi, cu hainele rupte, plin de noroi, spre disperarea lui „Sofi Buni”, mama lui Emi, care fiind născută dintr-o familie nobilă avea, de asemenea, principiile ei de educație, deosebite de ale Azizeștilor⁶.

Nimeni nu-l putea stăpâni pe acest omuleț decât „Taica Irimia”, care, cu calmul său și cuvintele-i blânde, se impunea. De asemenea, dragostea față de maică-sa îl făceau pe băiețel să fie mai cuminte, până ce nu uita de solemnele-i promisiuni.

Până la urmă, totuși, argumentele lui „Sofi Buni” au devenit hotărâtoare. A fost angajat, pe seama copilului, un educator crescut în principiile severe ale preoților catolici din Blaj, lucru ce-l atinge mult pe „Taica Irimia”, preot ortodox.

La început copilul se simte nenorocit fiind despărțit de prietenii lui și pândește momentul ca să evadeze de sub supravegherea învățătorului, alegând să hoinărească împreună cu vechii lui camarazi de joacă sau să încalce caii țăranilor ce pășteau pe câmp. I-au cumpărat un poney frumos. Dar pentru el erau mai distractive întrecerile, pe deșălate, cu micile haimanale ale satului, pe caii localnicilor, ce pășunau.

Terminând, în particular, clasele primare, Zeno⁷ este înscris la liceul din Lugoj. O lume nouă. În mijlocul unui tineret sportiv și scăpat fiind de continua supraveghere a guvernatorului său, acum se simte fericit. Cu colegi veseli, buni și râi, începe să cunoască viața cu legile ei. Aici nu mai e respectatul fiu de moșier. Primește și dă bătăi. Aici trebuie să se impună față de ceilalți prin sport, curaj sau a fi un bun și studios elev. Și Zeno, dotat cu un fizic puternic, a reușit să se califice printre primii sportivi ai clasei sale. În ceea ce privește educația lui, „Sofi Buni” găsea că nepotul ei lasă mult de dorit și că adoptase un limbaj îngrozitor, care a făcut să rămână corigent la limba maghiară. Că ținuta lui e departe de a putea fi

---

⁵ Furlugeni, părinții lui Octavian Furlugeanu.

⁶ Furlugenilor.

⁷ Octavian Furlugeanu.

calificată ca „un tânăr de bine”. Deci trebuia trimis într-un colegiu din pusta Ungariei, unde nu auzea decât limbi culte, pe care îl urma și Csapo Zoltán.

Buni, ținând seama de toate acestea, se înarma cu argumente convingătoare pentru a da lupta cu ceilalți din familie, cărora le convenea să-și viziteze odorul, săptămânal, când unul, când altul, la Lugojul apropiat.

Bunica își impusese din nou vederile sale și copilul fu dus într-un institut, unde odraslele familiilor aristocratice și ale bogătaşilor își primeau educația. La despărțire, Sofia-Buni îi dădu sfaturi arătându-i că acolo:

— Să te porți altfel decât ai trăit la Lugoj. Ai împlinit cincisprezece ani și ești acum mare. Acolo vei întâlni numai tineri binecrescuți care, dacă vor vedea că ești un sălbatic, vei fi disprețuit, atât tu, cât și familia noastră. Controlează-te și nu ne face de rușine.

La plecare, Sofia-Buni i-a dat un portofel bine garnisit.

— Să nu duci lipsă și să nu ceri nimănuui împrumut!

Apoi l-a blagoslovit și s-au despărțit.

Zeno, primul sosit dintre elevi, își petrecea timpul vizitând organizațiile acestui select institut, unde se „fabricau” așa-zișii „oameni bine”.

Impresionat de tot ce vedea, copilul era copleșit de sentimentul noului, care vine dintr-o lume caldă, fără rigidități, formalități, în alta care nu era a lui și unde era nevoit să-și controleze, la fiecare pas, felul de a se comporta. Făcând o comparație între cele două lumi, el o prefera, o dorea pe aceea pe care o părăsise. Avea impresia că însuși personalul atât de stilat, îl cântărește, îl examinează și aceasta îl stingherea și-i slăbea încrederea în sine.

Printre cei de acolo a descoperit însă un om care semăna atât de mult cu țăranii de acasă. Era Mihály, grădinarul institutului, cu fața-i arsă de soare, cu mustățile-i enorme, precum coarnele unui tăuraș, de sub care spânzura nelipsita-i lulea, scuișând din când în când, printre dinți cu arta pipătorilor săteni, și această asemănare cu Moș Nicolae, bătrânul rânđaș de pe moșia lor, îl apropiase pe elev de grădinar. De la Mihály bácsi a aflat că ceilalți elevi vor sosi de-abia a doua zi, ca să fie prezenți la serbarea noului an școlar, ce va avea loc peste două zile. Căldura cu care vorbea de această serbare, de această zi, era, probabil, influențată de faptul că pe lângă rămășițele unui bogat bufet, personalul profita și de darurile oferite de selecției invitați.

Sfaturile primite de la Buni și informațiile culese de la Mihály bácsi îl fac pe Zeno să devină și mai timid și copleșit de un sentiment de nesiguranță. Acum își dorește mai mult școala și prietenii săi din Lugoj. Aici se simte străin și așa de singur.

Spre seară, prin poarta mare a Colegiului a intrat un „bațur” (cupeu), la care erau înhâmați doi superbi „lipițani”. Grădinarul, recunoscând echipajul, se îndreptă în calea noului venit, spunând lui Zeno:

— A sosit baronul Lédeczy, cel mai bun elev al institutului.

Din trăsură a coborât un omuleţ cu capul mare, corpul infirm aşezat pe două picioare subţiri. După ce a strâns mâna portarului, i s-a adresat portarului cu vocea-i subţire:

— Bună ziua, Mihály bácsi. I-am adus pipei dumitale un sac de tutun-frunză.

Mihály, emoţionat de atenţiunea faţă de luleaua lui, i-a luat în palmele-i aspre şi noduroase mânuţa albă a tânărului elev, îngânând sub cele două fuioare de sub nas:

— Dumnezeu v-a adus, domnule baron.

Zeno, cu mentalitatea de sportiv, la început a fost deziluzionat văzând un corp schilod care cobora din luxosul echipaj. Dar văzând bunătatea ochilor blânzi, şi-a schimbat prima impresie rea într-o simpatie faţă de acest copil.

Lédeczy, aflând că acela care îl priveşte este un nou elev, s-a îndreptat spre el şi făcându-şi cunoştinţă, cu bucurie au constatat că întâmplător amândoi sunt în aceeaşi clasă. Tânărul bănăţean acum nu se mai simţea atât de singur şi străin, căci avea deja un prieten.

A doua zi, echipaje de diferite soiuri şi forme intrau în curtea şcolii, aducând elevi care mai de care mai ţanţoşi, cu fumuri şi siguri de sine. Se grăbeau să se salute bucurându-se sincer sau de formă, de a se revedea. Se formau grupuri spunându-şi felul cum şi-au petrecut vacanţa. Se auzeau diferite numiri geografice: Bodensee, San-Remo, Abazia, Maggiore, Balaton, Lugano, Keszthely etc. etc. etc. Iar unul din ei, dându-şi importanţă de vânător, afectând, ofta că chiar acum a început sezonul la iepuri, fazani, potârnicchi şi el e nevoit să lipsească de la această plăcere.

Zeno, stând pe o bancă, le asculta conversaţia atât de animată şi, din tot felul lor de a fi, a ajuns la concluzia cât de mult se deosebesc aceştia de foştii lui colegi care erau simpli, fără ifose, de multe ori chiar duri, dar deschişi şi sinceri. Acolo = libertate, aici = lanţurile convenţionale, îşi zicea în sinea sa elevul din Banat.

Într-un târziu a fost observat şi străinul de pe bancă. Cine este? De unde vine? În ce clasă? Întrebări puse cu un aer de superioritate şi îndrăzneală, care îl fac pe Zeno să fie rezervat şi pe cât se poate cu un control de sine. El ştia bine că prima impresie va avea efectul pentru viitor şi o greşală, o descoperire neconvenabilă, poate să-l facă ţinta distracţiilor răutăcioase ale colegilor. Aşa a fost şi la Lugoj. Dar acolo acestea se lichidau repede, într-o formă oarecare. Aici însă, într-un colegiu atât de select, trebuie să aibă o ţinută. Aşa a spus Sofi Buni. Cu tot controlul de sine s-a dat în petic. Întrebat fiind dacă printre alte sporturi şcolare profesia călăria, vânătoarea, tirul la talere şi porumbei etc. Zeno, cu o naivitate sinceră, le-a spus că de încălecat a încălecat, că vânează cu mare plăcere, dar tirul la talere, porumbei, nu-l cunoaşte. Iar când elevul care îşi dădea ifose de încercat vânător l-a întrebat ce anume vânat are pe moşie şi dacă a împuşcat vreodată mistreţ sau alt vânat mai mare, Zeno i-a răspuns că deşi pe moşia lor n-are sălbăticiuni mari, ducându-se totuşi cu ţăranii în pădurile societăţii „Steg”, a cules un ţap pentru care tatăl lui l-a

admonestat arătându-i că n-are dreptul de a vâna decât pe propriul teren. Observând zâmbetele ironice ale unora, și-a dat seama că făcuse o greșeală, dar era prea târziu. Faptul se consumase.

— În cazul acesta ai braconat, a remarcat „marele vânător”.

Iar altul, privind pe Zeno cu fața rânjitoare, s-a adresat celorlalți:

— Băieți, cum are un nume greu de reținut, e mai nimerit ca, de acum înainte, să-l numim „braconierul”.

Capul lui Zeno zvâcnea, nu mai auzea și nu mai vedea decât râsete și priviri batjocoritoare. A plecat cu pași repezi din mijlocul lor, intrând în sala de lectură. Și-a lipit fruntea fierbinte de geamul ferestrei și, cum nimeni nu-l vedea, și-a dat curs lacrimilor. Așa l-a găsit Lédeczy, care aflase de acest incident. Cu ochii aprinși, Zeno i-a povestit toată întâmplarea și i-a adus la cunoștință că este hotărât a părăsi institutul cât mai repede posibil, fiindcă aici se simte străin, neputând suporta nici aroganța, nici batjocura. Nobilul său prieten, ținându-l de mână, căuta să-l liniștească vorbindu-i ca unui frate și să-l convingă să renunțe la hotărârea de a pleca.

— Băieții, spunea Lédeczy, nu au suflet rău. De vină e mediul în care au crescut. Încezuți și de multe ori provocatori, dacă le arăți greșeala sunt gata să facă amendă onorabilă.

L-a mai sfătuit pe Zeno să nu se arate timid și nici prea modest, acestea fiind cotate în ochii lor ca o slăbiciune. La îngâmfare să răspundă cu dispreț. Provocarea să o respingă prompt și energic. Iar dacă pe vreunul îl va împinge temperamentul său mai departe, atunci:

— Natura te-a înzestrat cu mușchi puternici. Astfel te vei impune.

Zeno l-a ascultat și a trebuit să recunoască în sinea lui că infirmul său prieten e mai tare decât el. Au plecat împreună spre terenurile de sport și cum afară de aparatul de paralele, toate erau ocupate, Zeno a început să execute la el câteva figuri grele, adunându-se în jurul lui spectatori care îl aplaudau. Venise doar din Banatul sporturilor. Deodată auzi o voce obraznică:

— Ia te uită ce știe „braconierul!”

Ca ars părăsi Zeno aparatul îndreptându-se către cel care îl apostrofase. Era același cap cu părul creț, același rânjet. Când îl botezase „braconierul”, elevii din jurul lor așteptau deznodământul. Acum se auzi vocea puternică a valahului, care apăsând, rar fiecare cuvânt, spuse:

— Ascultă bodri⁸, dacă te mai legi de mine, îți scot dinții aceștia otrăviți!

Punerea la punct făcută atât de energic și cu totul neobișnuită aici, venită ca un duș rece, l-a impus elevilor din jurul său și care l-au dezaprobat pe Danko Géza, obligându-l să se explice, că niciun moment n-a avut intențiunea de a jigni și dacă gluma lui a fost rău înțeleasă, atunci el este acela care regretă mai mult.

⁸ Rasă de câine cu părul creț din Ungaria.

În urma acestei împăcări s-a creat o atmosferă camaraderească, iar cei doi eroi ai incidentului, fiind pasionați ai sportului, deveniră prieteni, ștergând orice amintire neplăcută care ar fi existat vreodată între ei. Dar în decursul anilor școlari, când ceilalți li se adresau cu: „te rog, ascultă Bodri” sau „Braconierule”, ei răspundeau fără vreo urmă de supărare. În schimb pentru Azizișan, Danko era Geza, iar pentru Danko, Azizișan era Zeno. Amândoi s-au ferit de cea mai mică umbră ce ar putea atinge prietenia lor și când Geza, care era mai mare cu un an, și-a luat matura⁹, la despărțire l-a convins pe Zeno să-l urmeze în cariera militară, pe care și-o alesese.

Anii școlari treceau și Azizișan (Dacian¹⁰) nu se mai simțea străin în colegiu. Prietenii se cimentau acum în societatea în care trăia de câțiva ani. În zilele de sărbători, Zeno era invitat de colegi la petrecerile lor familiare sau la vânători, lucru ce a schimbat mult pe tânărul bănăţean. În lumea în care trăia adoptase și el felul lor de a fi și când se făcea o glumă pe socoteala lui, el, la rândul-i, le răspundea prompt sau pâdea momentul de a se distra pe socoteala altuia. Nimeni nu se supăra. Așa, la o vânătoare ținută pe proprietatea unui coleg, unchiul acestuia, „Feri-bácsi”, cum i se spunea de către toți, un holtei mucalit căruia îi făcea plăcere să ia peste picior pe alții și în special tineretul, văzându-l pe Zeno cu o pălărie nou-nouță, din care se ridica un pământuf din păr de mistreț, și-a ochit pe loc victima.

—Nu cumva tu ai împușcat mistrețul din care ți-ai făcut pământuful?

Zeno tăcea calm. Feri-bácsi, vrând neapărat să-l scoată din sărite, continuă:

—Te aranjează pălăria aceasta și îți face un cap mai inteligent.

Ca replică, Zeno își scoase pălăria și i-o întinse:

—Cu plăcere ți-o cedez, Feri-bácsi.

Râsete generale.

—Bun răspuns! Am încasat-o!

Și Feri-bácsi i-a întins lui Zeno bidonașul cu nelipsita caisată de Kecskemét. În asemenea atmosferă, Zeno uitase de mult de prietenii din Banat. Vacanțele mari i se păreau prea lungi, simțind lipsa băieților camarazi și a vieții duse cu ei împreună.

Terminase clasa a șaptea și își petrecea o parte din vacanță la niște rude într-un orașel. Toată distracția se rezuma aici la baie, pescuit, tenis.

În urma ploilor, râul ce curgea la marginea orașelului se umflase, amenințând digul ce apăra orașul. Locuitorii mobilizați au depozitat în diferite puncte saci cu nisip pentru o eventuală îndopare a locului slăbit. Din neatenție, un ucenic de brutar, alunecă în apa râului. Lumea țipa, dar nimeni nu-i sărea în ajutor, când un tânăr se repede în apă, îl înfașcă pe copil, luptând cu valurile spre țârm. Ajutat fiind de către cei de pe dig, Zeno l-a scos din apă pe cel pe care îl salvase. Înconjurat de lume și felicitat de însuși Borceanu, primarul orașului, Zeno este

---

⁹ Bacalaureatul.

¹⁰ Octavian Furlugeanu se numește în text fie „Azizișan”, fie „Dacian”.

propus pentru a fi decorat. Apele s-au retras, nu mai e motiv de emoție. Viața își reia cursul normal. Lumea ce-l întâlnește pe tânărul salvator îi arată simpatie. Ce răsplată mai mare poate fi pentru un tânăr decât să fie luat în seamă și admirat de „Bakfișurile”¹¹ orașului? Aceste zile preafrumoase pentru Zeno au fost întrerupte de chemarea urgentă a tatălui său la patul bunicii Ana, care își dădea sfârșitul, cerând să-și mai vadă nepotul înainte de a muri. Au urmat zile de doliu în conacul din satul Azizis și numai începerea noului an școlar l-au despartit pe Zeno de zilele triste ce dominau în familia Aziziseștilor.

Din nou la colegiu. Este ultimul an pentru Zeno. Băieții îl primesc cu multă simpatie. Au aflat de comportarea-i curajoasă salvând o viață de om, riscându-și-o pe a sa. Conform tradiției colegiului, elevul din clasa a opta își alegea un „frate” dintre cei din clasa a șaptea. Astfel, sârbul Milan Vucetici, fiul unui mare proprietar din Torontal, i-a devenit „fratele” mai mic. Se legase prietenie între acești doi bănașeni încă de la orele de religie, când, lunar, venea părintele ortodox B, care nu le cerea mai mult decât „Tatăl nostru” pe românește sau lui Vucetici, „Ocanașul” pe sârbește ca, apoi, conducându-l la gară, să facă un popas la cârciuma lui Józsi, renumită pentru papricașul și vinurile sale, pe care să le consume într-un separeu. Acest „secret” al celor doi „pravoslavnici” îi lega și mai mult unul de altul.

După ce obținuse calificativul „maturus”, conform tradiției, fratele din clasa a șaptea prezentă lui Zeno, celui reușit la examen, bastonul și pălăria melon, un cadou, și îi aprinse țigara chiar în institut, semn că nu mai este legat de regulamentul impus elevilor. Urmă apoi banchetul cu profesorii și seara de despărțire, plecând fiecare spre o viață nouă ce și-o visase.

Zeno era ferm hotărât de a îmbrățișa cariera militară. Motiv de o nouă neînțelegere familiară. Bunicul ținea ca nepotul să-i continue ocupațiile lui, cu moșia, comerțul cu vitele îngrășate, care îi aduceau bani grei din Viena, Praga, Italia și de aiurea, unde le expedia, și vinurile apreciate ale dealului „Oprii”, pe care le exporta.

— Ești independent, zicea bătrânul Irimia, și ca atare poți folosi neamului tău, care are nevoie de oameni ce nu duc grija pâinii de toate zilele.

Mama și tatăl lui Zeno susțineau pe bătrân în părerile sale, fiindcă le venea greu să se despartă de el, unicul fiu, și visând în jurul lor nepoți. Singura aliată a lui Zeno era Sofi-Buni. Pe ea sârmana o acuzau cu toții că poartă vina de a-l fi dus pe copil într-un institut, ce-i înstrăinase sufletul de la principiile cultivate de Aziziseși și cam acesta era adevărul. De acum nepoțelul cu bunica completează în secret și, prin legăturile ei, reușește să-i obțină un loc în școala militară, secția de cavalerie. Îl vedem deci pe Zeno în uniforma împăratului și era, atât el, cât și nobila-i bunică, foarte mândru de acesta.

---

¹¹ Codane, în nemțește.

—Nepoţelul meu este croit pentru a fi „domn la cătane” şi nu un îngrăşător de vite, care bate palma şi bea „alvăluc”¹² prin târguri.

Au trecut trei ani de şcoală militară şi, de ziua împăratului (15 august), noii sublocotenenţi depuneau jurământul de credinţă lui Franz Iosif I-iul. Aşa devenise Zeno Dacian, sămânţă din luptători valahi, sublocotenent într-un regiment de husari cesaro-crăiesc. Câteva zile noii sublocotenenţi, absolvenţi ai diferitelor arme, îşi preumblau noile uniforme prin localurile Vienei şi în special pe „Käratner Strasse”. Se auzea des afectatul „siavos”¹³, ce făcea pe glumeţii vienezi să-i remarce cu simpatie:

—Ein frisch Gepackenes!¹⁴

La un bijutier, noul leutenenat Zeno a dat ochii cu „Rittermeisterul”¹⁵ baron Raici, de asemenea originar din Banat, renumit pentru caii lui de curse, dar în special pentru trăsurile sale. Cum se cunoşteau mai de mult, acesta l-a luat peste picior:

—Ei, ei! Aşa de tânăr şi ai deja nevoie de bijuterii?

Zeno îi explică că vrea să-şi cumpere doar un medalion la panglica ceasului şi după ce şi-a ales unul, i-a cerut vânzătorului ca în interior să fie gravate cuvintele: „Viaţa îmi aparţine Kaiserului şi ţie, Aranka”. Căpitanul s-a amuzat grozav şi luând creionul a tras peste numele Aranka spunând:

—De data aceasta pune-i numai fotografia. Peste câţva timp urmează alta şi atunci nu va mai fi nevoie să-ţi cumperi alt medalion. Sper că nu intenţionezi să-ţi faci colecţie de medalioane. Ascultă-l pe camaradul tău, care-ţi vorbeşte din experienţă proprie. Şi totuşi fac prostii şi acum cumpărând bijuterii pentru alţii...!

A doua zi Zeno a luat trenul spre casa părintească. Acasă a fost înconjurat de dragostea şi atenţia alor săi. Doar bieteii Sofi-Buni nu i-a fost dat să-şi vadă nepotul „domn la cătane”, la husari, fiindcă murise de aproape un an. A doua zi după sosire, fiind sărbătoare, Zeno şi-a însoţit mama la biserică. Era o zi frumoasă şi satul, cu casele-i imaculat de albe, cât şi țăranii în pitorescul lor port, l-au împresurat pe tânărul ofiţer, care-şi făcea în sine reproşuri că a putut da uitării locurile şi oamenii atât de dragi sufletului său. S-a lăsat invitat cu multă plăcere la ţuică de foştii camarazi de joacă, care şi ei acum sunt oameni în toată firea, mulţi chiar însuraţi, cu copii. Bunul simţ şi omenia îi caracterizează pe aceşti săteni, care nu vorbesc prea mult, dar ceea ce spun e cu miez. În mijlocul lor, sufletu-i se frământă şi sentimente atavice, moştenite de la înaintaşii săi, îl copleşesc.

—Parcă Taica Irimia a avut totuşi dreptate!

Maiică-sa plecă acasă, iar Zeno se duse să prânzească la Adam, îndopându-se, ca pe timpuri, cu „răntaşurile”¹⁶ şi papricaşul de pui cu smântână, pe care „Mama

¹² Aldămaş, în dialect bănăţean.

¹³ „Servus”, salut al ofiţerilor austrieci între ei. „Siavos”, în dialect vienez.

¹⁴ Un proaspăt copt. – Gebackenes.

¹⁵ Căpitan de cavalerie.

¹⁶ Un fel de scoverzi coapte pe piatră.

Ana” le gătea ca nimeni alta. Spre seară, „coșia”¹⁷ lui Adam l-a dus acasă. Povestind impresiile culese, bunicul n-a putut să se abțină de a spune:

—Aicea domnește simplitatea, dar cinste, iar în lumea de sus, rafinamentul mincinos!

După câteva zile de liniște în mijlocul alor săi, Zeno a început să se plictisească. Era dornic de o viață mai variată. Îi lipseau veselii camarazi și societatea antrenantă. Trecu astfel și luna de concediu, pe care o primise înainte de a se prezenta la unitatea, unde a fost repartizat. Avea și o înțelegere cu cel mai bun prieten al său din școala militară, leutenantul de ulhani Cazimir Solhalskij, ca în acel an să-și petreacă concediul împreună la Băile Herculane, iar concediul anului viitor în stațiunea Zakopanye din Galiția. Desigur, Cazimir era deja acolo, fiindcă a trecut pe acasă mai mult ca să încaseze veniturile, decât să-și viziteze proprietățile. Mama lui s-a măritat în Anglia, tatăl lui e mort și nimeni nu-l reținea acasă. Cazimir e un flușturistic, dar patriot și un excepțional camarad.

În gara Timișoara, în același tren cu Zeno, s-a urcat și o doamnă elegantă ce nu i-a scăpat atenției ofițerului. Se hotărî să se instaleze în același vagon, ba chiar în același compartiment, lucru ce-i reuși fiindcă erau prea puțini călători de clasa întâia. Intrând în compartiment, Zeno o întrebă dacă prezența lui o deranjează. Fără să scoată o vorbă, doamna îl invită printr-un semn cu mâna, să ia loc, cufundându-se în maldărul de reviste, fără să îi mai dea vreo atenție. Jignit în amorul său propriu, Zeno se hotărăște de a nu-i mai da nici el vreo atenție și încercă să-și citească ziarul, însă părul roșu al doamnei îi ardea ochii. Începe să o examineze discret. E mică și fragilă, un adevărat porțelan de Saxa. Are vreo 24–25 de ani. Cu felul ei de a fi pare o frigidă. Dar nu, nu e posibil cu un păr așa de roșu, ca și vopsit, cu mâinile și picioarele atât de nervoase. Supărat pe sine însuși, Zeno iese pe coridor pentru a nu fi nevoit să-și ceară voie de a-și aprinde o țigară. Aruncându-i de acolo o privire observă că femeia de-abia își stăpânește râsul. E clar că se distrează pe socoteala lui și aceasta îl înfurie: „Cârna dracului!”

Trenul intră în gara Caransebeș, unde staționează mai mult timp schimbând și dublând locomotivele în vederea liniei care urcă. E o zi călduroasă și Zeno coboară la aer curat, când își zărește partenera de voiaj la fereastra vagonului chemând chelnerul cu răcoritoare. Acesta era ocupat, servind călătorii din vagonul vecin. Zeno profită de ocazie, ia tava din mâna chelnerului și, sub privirile furioase ale călătorilor vecini, i-o duce ei. Flatată de acest gest, doamna cu părul roșu îl răsplătește pe Zeno cu un zâmbet cald. Trenul se pune în mișcare, Zeno intră în compartiment. Doamna îl primește cu:

—Îți mulțumesc! Nu degeaba zice lumea „*die Husaren sind Schneiding und Galant*”¹⁸.

¹⁷ Căruță, în dialect bănățean.

¹⁸ „Husarii sunt dați dracului și galanți”.

Gheaţa s-a rupt şi revistele n-o mai interesau, fiindcă găsise un alt amuzament. Se împrietenesc repede şi-şi povestesc la rezezeală ce-i priveşte. E budapestană. Măritată de maică-sa, văduvă, cu un industriaş bogat. Soţul ei este mai vârstnic cu douăzeci şi şapte de ani, cauză pentru care o chinuia cu gelozia. Fiind ocupat cu afacerile sale, a încredinţat-o unui văr şi unui nepot de ai lui, ca să o „gardeze” la Băile Herculane. A putut evada la Timişoara pentru o singură zi, să-şi vadă sora, care născuse o fetiţă. Apoi adăugă:

—Totuşi, câte neprevăzute se pot ivi într-o zi!

Apropiindu-se de ţinta călătoriei, ea îl roagă să nu coboare împreună, fiind aşteptată de „cerberii” săi. Zeno o întrebă dacă o poate revedea. Ea îi spune că da, la Casino, seara şi în orele de dimineaţă la Băile Szapáry, dar îl roagă să fie foarte rezervat şi în special precaut.

Seara, Zeno ia masa cu Cazimir, pe terasă. Ulhanul sosise cu o zi mai înainte. Nu peste mult timp a apărut „Tecza”, în compania celor două rude. Rochia neagră ce o purta o făcea şi mai albă şi păru-i mai aprins. La salutul lui ea îi răspunde destul de amabil, lucru ce îl face curios pe însoţitorul mai bătrân, cu mutra-i blazată, şi să-l privească, spre deosebire de tânărul nepot cu cap de purcel de lapte, care-şi consuma mâncarea cu poftă.

Lumea, trecând în sala de dans, Zeno se duce să-şi invite noua lui simpatie la dans, fiind prezentat rudelor:

—Domnul sublocotenent nu m-a lăsat să mor de sete pe canicula aceea – şi le povesteşte răsând întâmplarea din gara Caransebeş.

În timpul dansului au convenit ca, a doua zi, să se întâlnească la Baia Szapáry. În seara aceea Zeno a mai învărtit câteva ofiţere, ca apoi să treacă în sala de joc, unde Cazimir era în plină activitate, câştigând deja o sumă destul de frumoasă şi, plin de veselie, îi oferea prietenului său să-l asocieze la joc. Dar Zeno, pe care nu-l pasiona jocul de cărţi, l-a refuzat spunându-i:

—Astăzi de voi juca alături de tine vei pierde pentru că şti proverbul: cine are noroc în dragoste...

În sala de dans s-au stins luminile. Lumea a plecat la culcare. Nefiindu-i somn, Zeno a pornit la plimbare pe calea licuricilor, „Valea Cernei”, până la cascadă.

Întorcându-se acasă, şi-a găsit patul ocupat de Cazimir care dormea îmbrăcat doar cu tunică (ulhanca) desfăcută la gât. Cele două sticle goale de lângă el erau o dovadă că prietenul său se îmbătase aşteptându-l.

A doua zi dimineaţă, Zeno plecă mai devreme spre baia fixată şi spre marea lui mulţumire i-a ieşit în cale un băieţuş, pe care îl cunoştea, fiind din comuna vecină cu moşia lor. Erau, cu soţia, angajaţi pe timpul sezonului balnear.

—Îmi surâde norocul, îşi zise ofiţerul, şi nu ştiu cui să-i aduc ofrande, lui Cupidon sau lui Hubertus?

Dar până să rezolve această problemă i-a întins lui Ilie, băieţuşul, o hârtie de zece coroane şi, cum acesta nu era prost, a înţeles repede, ca „la cătane”, instrucţiunile primite.

Două săptămâni de-a rândul Zeno și Tecza au bătătorit cărările din pădure ieșind prin ușa din dos a băilor și întorcându-se tot pe acolo. „Cerberul” Ilie și lipsa vizitatorilor plimbăreți la orele când fiecare se odihnește după baie le dădeau liniștea. Pădurea era a lor.

Tot frumosul însă își are un sfârșit. Cu toată grija lor de a nu se afișa, cu toate că Zeno dansa și curta ostentativ pe altele, totuși bătrânul monoclat și rafinat care și-a trăit viața din plin, n-a putut fi înșelat. Într-o zi, micul „groom” al hotelului Rudolfs Hoff i-a adus lui Zeno un bilet scris în grabă: „*A sosit soțul meu pe neașteptate. Fii foarte prudent*”. Seara, în salonul de dans, Zeno s-a dus, ca și înainte, să o invite la obișnuitul „boston”. A fost prezentat soțului. Domnul Gerémmi era un om între 60–66 de ani, dar se prezenta destul de bine, înalt, cu ținuta unui om de lume bună. După dans, conducând-o înapoi, Zeno a fost poftit de Gerémmi să ia loc la masa lor. După scurt timp și-a cerut însă scuze, motivând că are obligațiuni de a dansa cu cunoștințele sale la care domnul Gerémmi l-a întrebat glume:

— Spune-mi, te rog, domnule locotenent, când dansați dumneavoastră, ofițerii, din plăcere și când din obligație?

Zeno a înțeles ironia și i-a răspuns tot pe același ton glumeț.

— Noi, tinerii, dansăm pentru plăcerea de a dansa, dar dacă ai norocul de o parteneră care să-ți placă, atunci parcă te plimbi în rai. Cred că sunteți de acord cu mine, domnule Gerémmi? Apoi, înclinându-se politicos, a plecat, răzbunându-se pe soția cam prea durdulie a unui fabricant de săpunuri, pe care o sălta într-o polcă sălbatică.

În dimineața următoare, la aceeași oră intră pe ușa din dos în localul Băii. Veta lui Ilie îi raportă că doamna a venit singură și tocmai îi pregătește baia. Cu toată insistența lui Zeno, Tecza refuză să-l însoțească la obișnuita plimbare, dar i-a promis că în ziua următoare, dacă situația va fi tot așa de bună, atunci să se întâlnească la chioșcul din pădure, unde va veni singură. A doua zi cerul era înnourat și amenința să plouă. Zeno aștepta fără multă speranță la locul fixat. Deodată zărește silueta micuței Tecza. Călcând grabită se vedea că-i neliniștită, parcă avea presimțiri.

— Am venit fiindcă ai insistat, dar e o nebunie, și-ți cer, cât e soțul meu aici, să nu ne mai vedem. Iar acum plec.

Zeno o mai reținu, începu să-i vorbească de balul costumat, rugând-o să-i spună cum va fi mascată. Stăteau cuminți, unul lângă celălalt discutând și nu au auzit pașii ce se apropiau. La intrarea chioșcului apăru soțul. Tecza înmărmurită, albă ca varul, nu putu schița vreo mișcare. Zeno se sculă în picioare și așteptă. Gerémmi îi oferii brațul soției sale, ca un adevărat gentilom, apoi îi adresă ofițerului:

— Noi ne vom mai întâlni.

Cauza nenorocitei întâmplări a fost cerul amenințător a ploaie. Soțul, grijuliu, a venit să-i aducă umbrela și haina, iar Veta, fiind ocupată, o altă băieșiță l-a îndrumat, arătându-i aleea pe care plecase doamna. Spre seară, martorii lui Gerémmi

s-au prezentat la Zeno, cerându-i acestuia să şi-i desemneze pe ai lui. Zeno s-a dus drept la Cazimir, povestindu-i întâmplarea şi rugându-l totodată ca să afle discret ce-i cu Tecza. Cazimir s-a dus de-a dreptul la căpitanul Pérecsics pentru a forma cartelul. Cum Zeno, în ziua aceea, nu-şi părăsise camera, preocupat fiind şi făcându-şi reproşuri pentru femeia pe care a adus-o într-o atare situaţie, a venit căpitanul Pérecsics cu Cazimir la el. Ulhanul aflase că Gerémmi a luat masa în apartamentul lor cu soţia şi cu rudele sale. Peste două zile, dimineaţa, duelul a avut loc aproape de satul Pecinişca. Primul foc a fost tras de Gerémmi, iar Zeno şi-a descărcat pistolul fără să ochească. Încă în ziua aceea Gerémmi cu soţia şi cele două rude au plecat la Budapesta.

Pe tânărul ofiţer îl năpădise o tristeţe, făcându-şi proces de conştiinţă faţă de Tecza. Toate încercările şi argumentele lui Cazimir dădeau greş, iar când căpitanul Pérecsics, văzând că cei doi întârzie la masă, a venit să vadă care-i cauza şi înţelegând frământarea sufletească a lui Zeno, l-a apostrofat.

— Un soldat care îşi face procese sentimentale! Acestea sunt pentru un poet, dar nu pentru un husar. Hai, îmbracă-te! Să luăm masa şi un „champus” îţi va deschide ochi şi să vezi câte femei frumoase sunt aici, care abia aşteaptă să fie curtate de un „schneiding” călăreţ care, prin întâmplarea de astăzi, a devenit în ochii tuturor mai interesant.

Autoritarul Pérecsics împreună cu uşuraticul ulhan l-au luat cu ei şi în timpul cât străbăteau printre mesele restaurantului, Zeno şi-a dat seama că secretul nu mai e secret. Lumea de la diferite mese îl privea şi şuşotea, iar căpitanul i-a spus râzând:

— Schimbă-ţi faţa de faţă de pension.

Terminând supeul, Zeno voia să se retragă, dar Pérecsics l-a luat de braţ:

— Hai să-i spunem bună seara lui „Mutterchen”. E în salonul de dans.

„Mutterchen” era supranumită soţia atât de populară a unui general. Când Zeno s-a aplecat să-i sărute mâna, dânsa l-a tras de ureche cu cuvintele:

— „Copil rău!” Şi ca să-l scoată din încurcătură, s-a adresat soţiei unui căpitan de infanterie, urâtă, dar foarte simpatică: „Lenke, iată un partener, dansator bun ca şi tine”.

La trei zile, balul costumat. Şi întâmplarea cu duelul, ce produsese senzaţie în rândul vizitatorilor staţiunii, a căzut pe al doilea plan. Toată lumea comenta şi făcea haz asupra „Salonzuckerl Frau” şi care apăruse costumată în pom de Crăciun, încărcată fiind cu tradiţionalele bomboane. Faţa îi era bine mascată. Se simţea totuşi că e tânără. Unii, în timpul dansului, îi rupeau câte o bomboană şi ea nu se supăra deloc, râdea şi ameninţa cu braţele ce imitau crengile de brad. Înainte de ora douăsprezece a dispărut cu costumul aproape devalizat de bomboane. Nimeni n-a aflat cine a fost, dar cei ce s-au lăcomit la bomboanele ei au făcut coadă la W.C.-urile destul de numeroase ale terasei, cât şi ale hotelurilor apropiate. Bomboanele conţineau laxativ. Gluma, cam prea tare, şi victimele profund revoltate. În schimb ceilalţi se distrau de minune. În special un maior de artilerie, scund

și gras, simpatizat de toată lumea pentru felul lui jovial, fiind unul dintre cei pățiți, povestea a doua zi: „*Eu sunt artilerist, dar așa ceva n-am mai pomenit!*”

Terminându-și concediul, cei doi amici trebuiau să se prezinte la regimentele respective. Cazimir în Galiția, iar Zeno într-un oraș de la marginea cealaltă a monarhiei unde, ajungând, a tras la hotel. Vrând să cunoască cât mai repede viața din noua sa garnizoană, a pornit spre cafeneaua la care se adună de obicei husarii. La masa rezervată pentru ei n-a găsit decât un „fährnich” (stegar) și un „teterist”, care-și sorbeau plictisiți „schwartzul”. Făcându-le cunoștință, a aflat de la ei că era deja așteptat la regiment, unde sosise deja camaradul său mai vechi cu o promoție, sublocotenentul von Winkelhoffer. Lumea e la teatru, evenimentul zilei fiind o trupă de operetă de la Budapesta. Așa se explică pentru ce cafeneaua este nepopulată. Stegarul Csantay, un copil simpatic, se entuziasmă repede și comandă șampanie, ținând neapărat ca el să fie primul care-l binecuvântează pe noul camarad de regiment. Printre pahare, Zeno află unele lucruri despre cei din unitatea în care intrase de acum și a reținut faptul că, colonelul Herbert von Kinsburg petrece cu plăcere câteva ceasuri în mijlocul ofițerilor săi și le trece cu vederea anumite nebunii, care nu ating onoarea, ba chiar de multe ori le ia apărarea față de cei mari din garnizoană. În schimb este de o severitate excesivă în ceea ce privește ținuta și serviciul. Din cauza aceasta, băieții l-au botezat „Wetterstrahl” („Trăsnet”). Vorbește slab limba maghiară, venit fiind la comanda regimentului de la dragonii din Moravia. Nefiind însurat, trăiește numai pentru armată, iubind-o cu pasiune și nu prea e comod să servești sub comanda lui. Cu totul alta-i situația la divizionul ce staționează într-un oraș mai mic, dar unde viața pulsează spre deosebire de această garnizoană mare, cu mentalitate sobră, nemțească. Cu temperamentul său de maghiar, stegarul nu se împacă cu traiul oamenilor de aici. În compania acestor tineri timpul trecea pe neobservate și cafeneaua a început să se populeze, dovadă că reprezentația teatrală se terminase. A sosit și colonelul urmat de ceilalți ofițeri. După prezentarea de rigoare, Zeno luă loc lângă camaradul său mai vechi, Winkelhoffer, care i-a șoptit:

— Ai bîrfă! Ești împărțit la divizionul din L... Ai scăpat din această garnizoană plină de lampasuri și „gulerăți de aur”¹⁹.

A doua zi, în mare ținută, Zeno s-a prezentat la regiment. Colonelul parcă era altul decât cel de aseară. Acum, distant și cu privirea-i severă, îl măsoară pe sublocotenent, căutând parcă să descopere ceva de care s-ar putea agăța, ca apoi să-i comunice că-i împărțit cu serviciul la divizionul din L..., lucru ce Zeno îl știa deja de la sublocotenentul Winkelhoffer, dându-i sfaturi de camarad mai bătrân și de șef.

¹⁹ În armata austro-ungară gradele se purtau pe guler. „Gulerății de aur” erau ofițerii superiori.

— „Să te ferești de lucruri în genul celor întâmplate la Herculane”. Deci comandantul cunoștea afacerea din raportul trimis conform regulamentului, că sublocotenentul avusese o chestiune de onoare, pe care a lichidat-o pe calea armelor. *„Nu-ți complica viața cu femei măritate. Curtează-le pe toate, dar niciodată pe una singură și, în special, ferește-te să îți legalizezi dragostea. Un ofițer însurat pierde din spiritul de sacrificiu și își împarte dragostea între soție și armată. De acum înainte, familia ta sunt caii și husarii, ceilalți camarazi și să fii întotdeauna „schneidig” așa cum îi stă bine unui cavalerist”*. Terminându-și partea oficială, i-a întins mâna urându-i *„Mult noroc!”* Zeno l-a rugat să-i permită a mai sta două zile în garnizoană, pentru a-i cunoaște și a le face vizite ofițerilor din regiment, ceea ce colonelul a aprobat.

Sosind în orașul unde staționa divizionul, Zeno s-a prezentat maiorului Edmund von Till, un bărbat înalt, uscățiv, veșnic tânăr și vesel, pe care soția sa n-a reușit să-l facă om casnic. În schimb el a transformat-o pe Edith a sa într-o perfectă camaradă, care știa tot ce se petrece în sufletele lui Laszlo, Dolfi, Heinrich și Eugenilor, pe care îi tutuia și le spunea pe nume. Căldura cu care a fost primit l-a impresionat mult pe Zeno și buna atmosferă creată în jurul lui se datora mult căpitanului Pérecsics care, la rându-i, se întorsese din concediu și care regreta că, potrivit dispozițiilor primite de la regiment, noul ofițer a fost dat la escadronul trei, comandat de „rittmeisterul” baron Leopold Maria von Schlagenstein, om scrobrit, foarte încrezut, mândru de noblețea atât de veche a familiei sale, de altfel corect și militaros. Suferea de colici hepatice și din cauza aceasta nu bea, dar asista la chefuri, având ca principiu că omului băut îi cunoști adevăratul caracter, pierzându-și controlul de sine, pe care, treaz fiind, și-l poate impune. Ofițerii îl respectau, dar nu-l iubeau pentru formalismul și sensibilitatea lui. A trecut o săptămână de când Zeno venise în acest oraș cu o populație cosmopolită și fiind sâmbătă, după obiceiul locului din provincie, seara, fiecare om care se respectă își duce familia la cafenea. Localul era populat deja și nici de la masa rezervată husarilor nu lipsea nimeni. Locotenentul Forray Benő, cu care se împrietenise, îl informa asupra publicului, fiind unul dintre cei mai vechi ofițeri ai garnizoanei. Zeno era legat de el și prin faptul că părinții lui aveau proprietate în satul apropiat. Deodată, la intrarea cafenelei, a apărut o femeie înaltă, căruntă, cu o privire severă, urmată de o alta care, prin tinerețe și ținuta-i elegantă, a atras privirile tuturor

— Ei, ce zici? Ce părere ai? îl întrebă Forray. Asta nu-i o Land Pomeranee?

— Pur sânge, îi răspunse Zeno.

— Nu-i așa? De câte ori o văd, întotdeauna îmi pun întrebarea: cum a putut din butoiașul acela cu cioculeț și din coada aceea de mătură să iasă așa ceva rasat? Bătrânul, de altfel, un om foarte de treabă, e arhitect și câștigă foarte bine, e jovial. În schimb, Xantipa de maică-sa urăște bărbații de când fiică-sa s-a măritat cu un „gentri” scăpătat, care-i toacă averea, cartofor și bețiv. A fost nevoită să divorțeze de el. Ia privește cum îl comandă cobra aceea pe bărbatu-său.

Așa-zisul „cap al familiei” se strecura cu greu sub privirile amenințătoare ale nevastei, până a găsit o masă liberă așezată lângă un stâlp al cafenelei, care însă îi acoperea de privirile celor doi admiratori, frământându-se să o vadă doar prin oglinda din fața lor. Soția maiorului li s-a dresat râzând:

— Beni, nu vezi că (sic!) copilul acesta rămâne cu gâtul strâmb? Duceți-vă și faceți o partidă de biliard. De acolo o puteți vedea bine. La naiba! Tot eu să vă dau soluția?

Ideea dată de Edith a fost excelentă. Cei doi au pornit spre masa de biliard, petrecuți de privirile glumețe ale celorlalți călăreți. Zeno juca fără să se uite la bile. Beni îi spuse glumind:

— Tu neapărat să-ți înlocuiești pantalonii roșii cu alții verzi!

Parcă-l sugestionase pe Zeno, căci tacul sublocotenentului, „hârș”, a despicat postavul verde al mesei de biliard, spre amuzamentul tuturor, care observaseră că jocul era numai un pretext. Parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, Zeno s-a așezat pe un colț al mesei de joc, cerându-i chelnerului două coniacuri și o foarfecă, pe care i-a adus-o „nimfa” de la casierie. A croit apoi din postavul verde o inimă pe care a desenat cu creta o săgeată care o străpunge și, conform ordinului primit, chelnerul a agățat-o de un șurub al contrabasului țiganului „primaș”²⁰, comandându-i să cânte „*A venit Sari, micuța Sari*”. Aflase de la Forray că tânăra doamnă se numește Charlotte, iar cântecul acesta era la modă. Lumea de la mese aplauda. Cu toții au înțeles gestul și au fost de acord. Chiar severa mamă era măgulită de succesul fetei sale.

Câte țări, atâtea obiceiuri. Trăiau în marea familie a unui oraș de provincie, unde serenadele și omagiile aduse încântau familia, cu atât mai mult când acestea veneau din partea unui husar. Către miezul nopții oamenii de treabă și-au dus familiile la casele lor, lăsând teren liber chefliilor. Și masa husarilor s-a rărit, rămânând doar căpitanul Pérecsics cu cei neînsurați. Băieții și-au dat frâu liber reținerii lor de până acum. Locotenentul baron Petar Nikoloci, cu o sticlă de șampanie în mână, își privește în oglindă zveltu-i corp, vorbind singur:

— Ești frumos, zice lumea. Și tu mă minți.

Apoi repede sticla în imaginea sa, făcând oglinda cioburi. E amoretat, dar of! Iubita e măritată și, spre nenorocirea lui, și virtuoaasă. Camarazii mai puțin amețiți caută să-l liniștescă, iar țiganii, prinzând mișcarea, și cu ei toți cheflii din cafenea, cântă în gura mare cântecul maghiar: „*Mare-i capul calului, fie deci el trist. Pentru o femeie nu merită să suspini.*”

Zeno ținea morțiș să-i cânte contrabasisul „atacul cavaleriei”. Cum acesta nu reușește să-l mulțumească, este condamnat la moarte. Țiganul fiind obișnuit cu trăsnaile husărești, cu șiretenia ce-i caracterizează rasa, clipind din ochi își așteaptă sentința care-i va aduce parole. Victima e bietul lui contrabas căruia, desfăcându-i-se

²⁰ Șef de orchestră.

partea de sus, este transformat într-un așa zis sicriu care este așezat în grabă într-o birjă. „Mortul” tuciuriu, cu sticla de șampanie pe piept, se culcă în contrabas, regretând însă că nu-i pe măsura lui și că îi spânzură din el, afară, picioarele. Locotenentul Forray îmbracă o altă „cioară” cu o față de masă, pe care i-o anină pe umeri, care înlocuiește preotul și „tristul convoi” pornește în sunetul marșului funebru, cântat de restul tarafului, spre locul de veci. La ora cinci sau șase dimineața o înmormântare? Ce-i asta? La ferestre apar capete zburlite, somnoroase, ca apoi să-și dea seama de o nouă „nebulie” husărească.

Orașul are ce vorbi și a se amuza! Ajungând la cimitir, adică la Baia cu aburi, frații de meserie ai „mortului”, îl ridicară pe umerii lor și-l aruncară în bazinul cu apă rece, ce îl face pe „răposat” să învieze, dar supărat pe ai săi, fiindcă nu l-au „îngropat” în cel cu apă caldă. E duminică și acești păgâni dorm pe canapelele băii așteptați fiind în hall de ordonanțele lor. Petru Simion, noul soldat al lui Zeno, nu știe ce are de făcut. Să-l trezească oare pe domnul sublocotenent? Fiindcă a sosit tatăl ofițerului cu trenul de dimineață și-l așteaptă acasă. Conclavul ordonanțelor găsește că e cazul să fie trezit. Zeno aleargă să-și îmbrățișeze părintele.

La câteva zile după aceasta, maiorul von Till își anunță ofițerii că sosește excelența sa, contele Alfons Frisiers, comandantul diviziei, împreună cu „Wetterstrahl”. Este îngrijorat de faptul că ordinul primit spune ca ofițerii să se prezinte la adunare în mare ținută, ceea ce nu-i un semn bun. Este un fel de raport. În sala cazinoului apare generalul, însoțit fiind de comandantul regimentului și un locotenent de dragoni, adjutantul său. Din fețele lor se poate citi că miroase a „praf de pușcă”. După ce li se dă raportul, generalul începe să le vorbească apăsând cu putere pe fiecare cuvânt:

—Domnii mei! Ceea ce faceți dumneavoastră întrece orice măsură. La corpul de armată și în toate comandamentele se comentează despre exagerările ofițerilor din această divizie. Apoi, adresându-se colonelului von Kinsburg: Nu m-ar mira dacă și la Viena s-ar vorbi de nebuniile făcute de husarii dumneavoastră, domnule colonel! Unul are fobia oglinzilor. Desigur, veți răspunde că proprietarul localului este foarte fericit, plătindu-i-se înzecit. Alții fac curse de trap cu gloabele birjarilor din piață și domnii ofițeri mână caii, iar birjarul, picior peste picior, șade în spate și câte altele ce le trec prin cap. Însă ce a pus vârf tuturora este mascarada cu înmormântarea, care pe lângă faptul că sculând lumea pașnică la oră nepotrivită e și un sacrilegiu. Eu nu tolerez asemenea lucruri și îmi pare rău, domnule colonel. Apoi a șoptit ceva către Wetterstrahl. Fața severă a acestuia a schițat un zâmbet imperceptibil. Aghiotantul, care auzise cuvintele spuse în șoaptă de general, le-a trădat apoi băieților. Acestea sunau astfel:

—Îmi pare rău, domnule colonel, că nu am fost și eu locotenent în mijlocul lor. Generalul a salutat și a plecat supărat cu cuvintele:

—Așa o societate de ștregari!

La masa comună, o atmosferă caldă, camaraderească. Generalul era cu totul schimbat și se întreținea bine dispus cu ofițerii săi, pe care îi ocărăse cu câteva ore mai înainte. Cu colonelul, comandantul regimentului făcea glume și parcă din greșeală i se adresa cu „tu, Wetterstrahl”. Erau prieteni buni încă din școala militară, apoi au servit amândoi la același regiment de dragoni unde, pe atunci, colonelul conte Friesiers era comandant, iar locotenent-colonelul von Kingsburg era ajutorul său. Cu toții schimbau priviri discrete. Deci se aflase și la comandamente despre porecla pe care o dăduseră băieții colonelului. Locotenentul Frieben aflase de la aghiotantul, că generalul ordonase să fie pedepsiți cu cinci zile arest de cameră „*ca să se mai odihnească băieții făcând astfel pauză la chefuri*”, iar maiorul și căpitanul, muștrați verbal. Astfel, cinci zile la masa călăreților, ședeau plictisiți maiorul, căpitanul și cel mai drag camarad al lor, doamna Edith.

Au trecut câteva luni de când sublocotenentul Zeno Dacian își făcea serviciul în această unitate și de Crăciunul ortodox a plecat în permisie, pentru a-și petrece sărbătorile cu ai săi. Sub tradiționalul pom de Crăciun, în locul cadourilor de altă dată, a găsit un harnașament adus de la Viena și o tabacheră de aur, darul bunicului și al tatălui, iar maică sa i-a atârnat de gât un medalion cu o iconiță a Maicii Domnului, gravată cu cuvintele: „*Maica când te-a legănat, n-a zis „halgas”, ci a zis, „taci*”. Era un aviz să nu se înstrăineze de neamul său. Acest medalion, în care el a pus și fotografia mult iubitei sale mame, a fost purtat de Zeno în tot timpul războiului și după aceea doar o situația afară de voința lui l-a făcut să se despartă de el.

Era o iarnă grea care-i obligase să își restrângă activitatea militară mai mult în hotarele micii garnizoane. De asemenea, viața lor în afara serviciului se reducea la plicticoasele baluri de provincie, jocul de cărți, chefuri și vânătorile aranjate de către moșierii din apropiere.

Într-o zi, știrea pe care a adus-o locotenentul Sándor von Körney i-a mai trezit din această viață monotonă ce o duceau. Locotenentul Körney, din convorbirea telefonică avută cu locotenentul von Huttenberg, de la comandamentul regimentului, aflase că în curând va sosi de la divizion locotenentul Fulvio Vincenzini și aceasta produsese cu atât mai multă senzație, cu cât numele marchizului Vincenzini era cunoscut în lumea cavaleriei cezaro-crăiești ca al unui eminent călăreț, dar și ca un idol al sexului slab. Pentru a liniști cetățenii marelui oraș al pusteii maghiare, unde multele lui aventuri și dueluri au dat de gândit comandamentelor, acestea au găsit cu cale că e bine ca fercheșul husar să fericească și alte meleaguri. Peste câteva zile, escadroanele reîntorcându-se la cazarmă de la instrucție, atenția lor a fost atrasă de silueta zveltă a unui ofițer, care se distra cu „dobermanul” lui Pérecsics. Cu toții îl examinau culegând impresii. Zeno își mărturisea sieși: „*Înțeleg de ce femeile înnebunesc după acest italian cu tenul catifelat și cu mers de felină și bărbații îl urăsc. Păcat că e așa de încrezut.*” Într-una din zilele ploioase s-au adunat cu toții la cazinou și Pérecsics, ca de obicei, le spunea diferite lucruri hazlii. Deodată Sanyi Körney remarcă lipsa lui Petar Nicolici.

—Observați că de un timp Nicolici dispare? Ce o fi cu omul acesta?

—Nu fi indiscret, îi spune Pérecsics, dar dacă chiar vrei să știi, acum i s-au aprins călcâiele după Ani și dacă nici acolo nu-i va merge, vai de oglinzile cafenelelor. Au râs cu toții, doar Vincenzzini i-a întrebat:

—Dar cine-i Ani?

—Frățioare – îl lămurește Pérecsics – o stea căzută din cer în acest păcătos oraș de provincie și, închipuiește-ți, e fata unui măcelar bogat. Fata a fugit cu un boier din România, pe care-l cunoscuse la Băile Herculane. Tinerii se iubeau, dar părinții lui s-au împotrivit să se căsătorească, iar fiul lor a avut slăbiciunea să renunțe la o asemenea floare rară, căsătorindu-se cu cine știe ce ciumă cu pretenții de familie. Reîntoarsă acasă, părinții au iertat-o și ea a devenit fata cuminte, care se distrează, se lasă curtată, dar numai atât. Pe semne inima îi e plină încă de frumosul ei valah. Degeaba se întrec ofițerii și cavalerii din oraș să-i câștige favorurile.

—La naiba cu toate femeile din lume, căci numai ele îți complică viața. Din cauza lor a trebuit să părăsesc garnizoana adorabilă, ca să vin în acest orașel, care n-are măcar un hotel civilizată. Noroc că în voi am găsit camarazi veseli și simpatici, spuse amărât Vincenzzini.

În hazul tuturor, Pérecsics nu-l slăbea:

—Culmea, marchizul Vincenzzini, dușman al femeilor? Ce glumă reușită! Dar, fii sincer Fulvio, totuși te-ai interesat cine-i Ani?"

—Vă distrați pe socoteala mea și aceasta n-o admit. Vă provoc pe toți la o luptă cu paharele și țin banca la bacara.

Bietul Fulvio nu știa că Pérecsics e un butoi fără fund care, la urmă, l-a curățat și de parale. Cu toții au constatat însă că italianul e băiat de viață și un foarte, foarte bun camarad. După această „bătălie”, Zeno l-a dus la el acasă și cum Fulvio se simțea cât se poate de bine la noul său prieten, Zeno i-a propus ca până ce-și va găsi o locuință corespunzătoare, să locuiască împreună. Vincenzzini a acceptat cu multă plăcere. Într-una din zilele când Simion le servea cafeaua, asistat de noul soldat al lui Fulvio, încă neversat în îndatoririle unei ordonanțe stilate, dar care accepta cu recunoștință observațiile lui Simion, spre amuzamentul celor doi ofițeri, Zeno îi spuse soldatului său:

—Simioane, oferă-i camaradului tău un coniac, ca să-i cunoaștem părerea, care e mai bună băutură, aceasta sau palinca de caise din Kecskemét?

Iancsi a primit paharul, l-a învățit și nu-i venea să creadă, oare colegul său își bate joc de el, fiindcă lichidul este de un deget pe fundul acestui pahar burducănos, apoi se răzgândește, ia poziția de drept și zice: „Vă mulțumesc frumos!” și dă dintr-odată conținutul peste cap, ce-l face pe Simion, ordonanța lui Zeno, să-l privească cu dispreț.

—Ce nu-ți place Simioane? îl întreabă locotenentul zâmbind.

—D-apoi, vă rog cu supunere, nu așa se bea coniacul.

—Ei, hai, civilizează-l pe Iancsi.

Cei doi ofițeri, binedispuși, așteptau acum felul cum va „civiliza” ordonanța veche pe ordonanța nouă, încă recrut.

—Fii atent Iancsi. Întâi duci paharul la nas. Astfel aroma lui îți va da o plăcere. Apoi, sorbindu-l, nu-l înghiți ca un sălbatic. E a doua plăcere. Îl lași să alunece ușor pe gât. E a treia plăcere. Și când ajunge în stomac, îți dă completa mulțumire. Ai înțeles? Așa procedezi ca și cu femeia. Nu trebuie să fii brutal.

—Și acum, Iancsi, tu ce-ai de zis? îl întrebă locotenentul său.

—D-apoi, mă rog cu supunere, domnule locotenent, dacă eu mă duc la Marcsa mea și fac așa cum zice Simion, ea duhnește a ceapă și apoi nici nu m-ar înțelege și m-ar da pe ușă afară. Eu fac așa după cum am făcut cu băutura dumneavoastră și Marcsa mă așază la masă, dându-mi toate bunătățile ce le are în bucătărie.

Copilul pusteii era refractar formelor „civilizației” și totuși Vincenzini, omul atât de rafinat, l-a păstrat, apreciindu-i devotamentul de câine credincios.

În luna martie, regimentul primind ordin să trimită un ofițer la cursurile de specialitate în materialul de însoțire și mitralieră la „Bruck an der Leitha”, sorții au căzut pe Zeno, fiind unul dintre cei mai tineri. Tabăra Bruckului cu poligoanele ei era renumită și vizitată de ofițerii diferitelor armate. Trimișii regimentelor de dragoni, husari și ulhani s-au adunat în fața comandamentului pentru a se prezenta. Deodată atenția lor s-a îndreptat asupra unei trăsuri ce venea spre ei, cu doi ofițeri ce purtau uniformă străină de armata austro-ungară. Curiozitatea a fost lămurită, când cel mai scund, în uniformă neagră cu fireturi și figura caracteristică rasei sale, trăda a fi un cavalerist japonez, iar celălalt, înalt, suplu, în tunica-i roșie cu brandenburguri negre, căciula de astrahan, gătită cu fireturi și cu pampon alb, era încă o enigmă. Ajungând la ei, s-au prezentat: marchizul H..., căpitan în cavaleria imperială japoneză și Mircea V..., locotenent în cavaleria regală română. Ambii trimiși să-și facă stagiul în armata austro-ungară. Zeno aflând că frumosul bărbat e ofițer român, a prins un moment prielnic, ca să i se adreseze în limba maternă.

—E o deosebită plăcere pentru mine să pot strânge mâna unei cătane din România și aceasta cu atât mai mult, cu cât și eu mi-s român. Iar Mircea V... i-a răspuns:

—Eu sunt fericit că am găsit un frate. Cum ai zis că te cheamă?

—Zeno Dacian.

—Dacă ești de acord, eu sunt Mircea pentru tine, iar tu-mi ești Zeno.

—E o fericire pentru mine, dar la noi e obiceiul să bem „Bruderschaft-ul” și să spargem cele două pahare. Deci, după prezentare, la cantină!

Uniformele ce-i diferențiau n-au putut opri sentimentele. Atmosfera bună ce se crease în jurul celor doi străini a fost întreruptă de sosirea generalului comandant. A doua zi a început programul școlii, ocupându-le tot timpul. Ofițerii-elevi nu prea aveau timp de petreceri. Cei doi străini, deopotrivă de conștiințioși, căutau să profite de lucrurile experimentate la poligoanele acestei tabere, lăsând o impresie

foarte bună, atât în serviciu, cât și cu ținuta lor în relațiile camaraderești. Nu era lucru ușor ca tu, ofițer din altă țară, privit și cântărit de cei de aici, să faci față onorabilă în mijlocul unor aristocrați și băieți de bani gata. Mircea nu avea decât solda mărită prin misiunea în străinătate. Totuși, prin felul său de a fi a reușit să se facă apreciat. Când contele Ottokar Cerwenska de Librowskij, locotenent în același regiment de dragoni, unde-și făcea stagiul și ofițerul român, le-a împărtășit camarazilor că Mircea este un desăvârșit călăreț, la apreciere s-a adăugat și multă simpatie pentru el.

Între cei doi români s-a cimentat mai mult decât o prietenie. O frăție! Nu se fereau unul de altul și, când Zeno căuta să-l convingă că toți românii trebuie uniți sub un sceptru, al Habsburgilor, emițând teoria lui Aurel Popovici cu „Statele Unite ale Marii Austrii”, care va da echilibru european și românii vor putea profita, nefiind amenințați de slavii care îi înconjoară și nici de influențele, când a unuia, când a alteia din marile puteri vecine, Mircea îl combătea:

— Eu nu văd unirea așa cum o vezi tu, fiindcă poporul nostru e sărac și mai înapoiat decât celelalte națiuni ce ar compune federația. În conducerea acestui stat prima vioară va fi întotdeauna în mâna altora, Ne-am deforma specificul neamului, ne-am înstrăina sub influența elementelor mai bine pregătite și apoi cozi de topor s-ar găsi o mulțime, așa după cum în trecut s-au găsit. Istoria noastră ne dă multe exemple de oportuniști ba și de trădători. Nu, frate! Este greșit ce susții tu. Nu noi să venim la voi, ci voi la noi. Aceasta-i adevărata unire.

Discuțiile contradictorii nu atingeau întru nimic prietenia lor, fiindcă îi unea visul comun de a-și vedea neamul la un loc, fără granițele ce-i despărțeau pe românii de astăzi. Orele libere le petreceau împreună cu nelipsitul prieten Ottokar Cerwenska de Librowskij, uriașul morav, pe cât de mare pe atât de blând, care se atașase de cei doi români și, de Paști, când ceilalți, se duceau să-și petreacă zilele de permisie la Viena, Budapesta sau aiurea, el invită pe Mircea și pe Zeno la proprietatea lui în Moravia.

În gara H... îi aștepta deja trăsura trimisă de tatăl său. Bătrânul conte împreună cu fiica sa, îi aștepta în capul scârilor, lăsând la o parte orice formalitate și aceasta avu darul ca cei doi invitați să nu se simtă străini. Cerwenska senior, înalt ca și fiul său, servise la același regiment de dragoni și după obiceiul armatei austro-ungare, îi tutuia pe cei doi ofițeri, invitații familiei sale, iar fiica sa, Hedda, care moștenise probabil de la răposata ei mamă un corp mai delicat și un temperament vioi, o blondă cu față de piersică coaptă, atât de caracteristică moravelor, cu comportarea ei de „Zucker Contesse”, răspândea o plăcută camaraderie. Pe Mircea îl cunoștea din vizitele făcute fratelui său la regiment și îi spunea pe numele de botez, dar în loc de Mircea, îi zicea Mirko, după cum îl folosesc dalmațienii și muntenegrenii.

În interiorul acestui castel medieval rece domnea totuși o atmosferă caldă, fără convenționalism, grație amfitrionilor și în special a contesei Heddy, cu nasu-i cârn, cu ochii de un albastru adânc, plin de foc, încălzind lumea din juru-i. Zilele permi-

siei, musafirii le petreceau cât se poate de frumos, grație tânărului Ottokár și a surorii sale, care făceau tot posibilul ca oaspeții lor să se simtă bine și să ducă cu ei o amintire frumoasă. Această nobilă familie, cu o vechime care se pierde cu multe sute de ani în urmă, n-avea nimic din ifosele ce-și dădeau atâția alții, a căror genealogie era aproape de secolul nostru. La câțiva kilometri de moșia lor, în orașul S..., staționa un regiment de ulhani, băieți veseli ca toți polonezii. Contele Cerwenska senior s-a îmbrăcat în uniforma-i de căpitan, conducându-și oaspeții la vizita de rigoare, ce o făceau la acest regiment și unde comandantul i-a reținut să ia masa împreună cu ceilalți ofițeri din unitatea sa. Pentru a treia zi seara, toată ofițerimea ulhanilor, cu familiile lor și lume de seamă din regiune, erau invitați la castelul din S.... Contesa Heddy, cu capu-i inventiv, a organizat un „Damenwalzer” sui generis. A fost construit un paravan enorm din carton, pe care erau pictate diferite capete de monștri și animale, având fiecare la mijlocul lor o deschizătură atât cât încăpea în ea un nas. După acest paravan stăteau acoperiți cavalerii dansatori și, la un semnal al muzicanților, erau obligați ca prin deschizătura din măști, să își introducă nasul completând astfel figura. Cucoanele, în monom, în cap cu amfitrioana, treceau prin fața paravanului, atingând cu evantaiul un nas și dansatorul, astfel ales, ieșea de după paravan, devenind perechea doamnei, care ținea acum evantaiul deschis, semn că ea a fost aceea care a făcut alegerea.

Heddy împreună cu Zeno au complotat, ca să-i facă figura lui Mircea. Pentru ca el să poată fi recunoscut, Zeno a înroșit colțul batistei sale cu rujul lui Hedda, apoi, sub pretext că Mircea are ceva pe nas, i-a frecat nasul cu colțul vopsit al batistei, înroșindu-i-l. Prin această înșelătorie, Mircea deveni partenerul Heddei. Era și o dovadă că mica (*sic!*) contesă îl simpatiza mult. Terminându-se valsul, l-a dus la prima oglindă și i-a șters rujul de pe nas cu batista sa, pe care apoi i-a înnodat-o pe trefla epoletului de pe umăr. Ce vrei mai mult? Numește-o glumă, cochetărie sau sentiment. Gest de o drăguță burgheză și nu de o contesă. Dar și contesele au inimă, cu atât mai mult, când era vorba de Heddy, atât de neconvențională, ca de altfel toată familia Cerwenska de Librowskij. Când invitații și-au luat drumul spre casele lor, cei doi prieteni au mai făcut o preumblare prin parc respirând aerul dimineții, împărțându-și impresiile culese din această seară.

— Ascultă Mircea, pentru ce nu te ocupi mai serios de Heddy. După cum observ, fata te place. Apoi adăugă glumeț: Poate că vei face tu începutul unirii popoarelor de sub coroana Habsburgilor. Mai știi?

— Vezi-ți de treabă, îi răspunse roșiorul. Sunt străin și cum este bine știut că austriei voștri sunt atenți și bine crescuți, aceasta-i cauza că mi se dă atenție. De altfel nimeni nu se poate plânge că ar fi fost lipsit de amabilitate din partea amfitrionilor, iar mica noastră contesă o împărțea, cu firea-i caldă, tuturor.

Zeno insistă:

— Iartă-mi indiscreția, dar suntem prieteni și pot să-ți spun ce am observat la tine. Ești foarte politicos și totuși foarte rezervat cu femeile, de multe ori căzut pe gânduri. Iubești atât de mult pe cineva?

Ochii negri, melancolici, ai lui Mircea s-au aprins deodată.

—Da, Zeno, iubesc mult de tot pe logodnica mea, care fiind fată săracă și cum nici eu n-am avere pentru dota cerută, așteptăm avansarea mea la gradul de căpitan, când, din puținul ce mi-a rămas de la mama, vom putea face față și ne vom căsători. Ne iubim atât de mult cu Geta mea încât, fără să te supere, n-aș schimba-o pe toate fetele din monarhia voastră.

—Te-am înțeles. Hai la culcare.

Terminându-și vacanța, la masa de despărțire, în fața tacâmului celor doi ofițeri erau alăturate câte un „étui”, conținând o tabacheră de argint cu stema familiei Cerwenska de Librowskij, o delicată atenție și o frumoasă amintire ce duceau acești tineri cu ei.

După o lună de activitate, cât au mai stat la Bruck, ofițerii-elevi s-au împrăștiat, plecând fiecare la unitatea din care făcea parte. La despărțire, Zeno, îmbrățișându-și prietenul, i-a șoptit:

—Toți românii la un loc!

La care Mircea i-a răspuns:

—Domnul să dea așa cum o dorim!

Prezentându-se Zeno la regiment, colonelul i-a comunicat că nu se mai reîntoarce la divizionul din L..., ci este împărțit la grupul de mitraliere al regimentului. Noul său comandant, căpitanul Lachasse, om de o finețe rară, ce nu-i dezmințea originea de nobil francez, își primi subalternul cu multă căldură și aceasta cu atât mai mult, fiindcă celălalt ofițer al grupului, locotenentul Herczogfalvi Géza, fiind accidentat și internat pentru mai mult timp în spital, instrucția grupului rămăsese pe umerii căpitanului și ai subofițerilor săi. În noua sa situație, Zeno și-a dat seama că zilele atât de frumoase petrecute la divizion s-au dus. Serviciul îi ocupa tot timpul. Pe de altă parte, în această mare garnizoană, la fiecare pas întâlneai grade superioare din diferite arme și ochiul atât de sever al lui Wetterstrahl le impunea o viață încorsetată. Zeno își aștepta cu nerăbdare concediul, pe care să și-l petreacă conform înțelegerii avute cu Cazimir Solkalskij, în stațiunea Zakopane. Cei doi prieteni nu se mai văzuseră de la Herculane și bunele lor sentimente unul față de celălalt erau întreținute doar prin scris.

Într-una din zile, marea familie a regimentului de husari, cu toții și-au dat întâlnire în pădurea răcoroasă din apropierea orașului. Se părea că la acest picnic dispăruse rigiditatea ce domnea în oraș. Cu toții se simțeau bine. Chiar și Wetterstrahl era cu totul schimbat, când, deodată, a apărut călare ofițerul de serviciu, locotenentul von Hüttenberg, raportându-i ceva colonelului, care deodată se făcu alb ca varul. S-a întâmplat ceva extraordinar își spunea fiecare în sinea lui.

—De necrezut, îngrozitor! exclamă colonelul.

Era știrea ce i se adusese, că la manevrele din Bosnia, la Sarajevo, în ziua de 28 iunie, moștenitorul tronului, arhiducele Franz-Ferdinand, împreună cu soția sa arhiducesa Sofia, au căzut victime unui atentat. Au împietrit cu toții. Doar plânsul

femeilor tulbură această tăcere. Colonelul și-a revenit și chipul său bărbătesc exprima tărie și hotărâre.

—Doamnelor și domnilor, să plecăm. De aici înainte, ne așteaptă altceva.

Peste câteva zile, mobilizarea generală. Regimentul gata de plecare. La 28 iulie 1914 Austro-Ungaria declară război Serbiei. Pe platoul de lângă cazarmă, diviziile, aliniate și în ținută de paradă, erau gata de plecare spre „câmpul de onoare”. Un tablou pitoresc: cai splendizi, harnașament nou, călăreții în pantaloni roșii, cu tunicile albastrului florilor de grâu, totul perfect, foarte frumos, dar o ținută admirabilă pentru inamic. Husarii însă disprețuiau arma de foc, căci sabia și calul era totul pentru ei. Mult i-a costat această mentalitate. Colonelul Herbert von Kinsburg, parcă întinerit, își trece în revistă unitatea și se adresează divizioanelor.

—E ziua ce o așteptam. Să-l răzbunăm! Escadroane, în coloană de marș, înainte marș!

Pentru el, militarul, era mai greu să țină un discurs, decât să comande o șarjă. Șarjă? Câtă naivitate și câtă nepregătire domnea în anul 1914! Visul colonelului s-a împlinit, căci șarja s-a cununat cu moartea. Focul aprins de Serbia s-a întins în toată Europa. Regimentul lui Zeno a fost dirijat pe frontul rusesc. În retragerea armatei spre Carpați, cavaleria și-a dat din plin tributul, acoperind-o cu pieptul călăreților și cu mari sacrificii. Regimentul de husari, în urma luptelor dârze, suferind pierderi mari, a fost trimis în spatele frontului pentru refacere și pentru o instrucție adaptată noului război de poziție, lucru cu totul disprețuit până atunci de ostașii armeei albe. Când li s-a dat lopata „Linemann”, fiecare din ei au început să blesteme.

—Am devenit cârțițe.

Iar când li s-a înlocuit uniforma, de care erau atât de mândri, cu cea de campanie, o îmbrăcau în silă, zicând

—Nici caii nu ne mai cunosc.

Și au stat toată iarna călăreții în tranșeele Carpaților, până în 1915, când, după succesul mării ofensive de la Gerlitz, inamicul retrăgându-se grăbit, atunci din nou cavaleria a devenit o armă de mare valoare. Patrularea, urmărirea, luptele date cu călăreții inamici aveau darul să trezească în ei vechile virtuți. Războiul de mișcare era războiul lor. De câteva zile regimentul staționa în satul K... din regiunea mocirloasă a Pripetului și de aceea avea o activitate neîntreruptă de patrulare, pasiunea lor. Pentru a culege informații asupra căii ferate Severinovska-Czastorsk, comandantul a desemnat trei patrulare tari, conduse de ofițeri, ținând seama de faptul că pădurile din față sunt împânzite de patrulare inamice. Zeno s-a ales cu cincisprezece călăreți, versați în asemenea incursiuni și un cadet ca ajutor. Înaintau cu multă atenție. Deodată călăreții „vârf” se opresc și fac semne „inamic”. Unul dintre ei se întoarce raportând:

—Călăreți dușmani au intrat într-un smârc și se muncesc să-și scoată caii din mocirlă.

Ținând seama că iarba mare amortiza zgomotul copitelor, Zeno își apropie patrula de locul indicat. Surprinși și neștiind ce forță au în față, rușii își ridică

braţele şi se predau. Dezarmaţi fiind, caii sunt legaţi câte patru unul de altul, cei zece ulhani ruşi cu ofiţerul lor, sunt escortaţi de tânărul cadet şi patru husari spre regiment, iar Zeno cu patrula îşi continuă misiunea cu şi mai multă prevedere, strecurându-se spre Severinovka, observând de la linia pădurii toată mişcarea inamicului. Mulţumit de informaţiile culese, se întoarce spre regiment. Deodată aude focuri la o distanţă destul de mare de locul unde se găsea. Îşi opreşte micul său detaşament pentru a se orienta. Unul din husarii săi îi atrage atenţia asupra unui cal, ce galopa spre ei fără călăreţ. Câţiva din husarii patrulei îi aţin calea când, fugarul, văzând alţi semeni ai săi, s-a oprit. Cu toţii au recunoscut calul locotenentului Eugen Czедriszkhy. Au examinat animalul, dar nici urmă de sânge n-au găsit pe el. Astfel au ajuns la concluzia că ofiţerul primise probabil glonte în cap şi astfel căzuse de pe cal.

—Bietul domn locotenent – zise cu ochii înlăcrimaţi caporalul Berzescu – era din comuna vecină cu mine, unde-şi avea moşia. Oamenii îl iubeau, fiindcă era foarte bun.

Era ofiţer de rezervă, dar îşi făcea datoria întotdeauna cu multă conştiinciozitate. Ajunşi la regiment, Zeno s-a prezentat colonelului Gajdafalvi (Herbert von Kinsburg căzuse în primele săptămâni ale războiului) şi îşi dădu raportul asupra celor văzute, totodată şi despre probabila moarte a locotenentului Czедriszkhy şi, văzându-şi superiorul nu prea afectat, care a găsit însă să spună, „*Ce să-i faci? Aşa-i războiul!*”, tânărul ofiţer a fost atât de tulburat, încât cuvintele de apreciere asupra lui însuşi nu-i mai făcură plăcere. I s-a părut curioasă şi invitaţia şefului:

—Hai, eşti obosit, îţi va face bine un coniac şi să mănânci ceva.

Lui Zeno nu-i venea să creadă ochilor. Ofiţerul rus pe care-l prinsese, juca şah cu Czедriszkhy. De-abia atunci şi-a dat seama că-l judecase greşit pe comandant, care, de altfel, o dovedise în diferite rânduri, că dacă nu era sută la sută militarul *Wetterstrahl*, avea mai multă căldură în sufletul său, era mai uman. Apoi Czедriszkhy l-a lămurit că, văzând mişcare spre Rudka, şi-a oprit patrula să vadă ce-i în faţa lui, dar nervozitatea pur sângelui l-a obligat să descalece şi cum probabil fusese observat, a primit un foc, iar „gloaba” a luat-o la sănătoasa, lucru ce l-a obligat să încalce în spatele unui husar, retrăgându-se astfel până la primul post austriac înaintat. O nouă dovadă că, în patrulare, numai cu un cal liniştit, confirmat, este de plecat.

Ştirile primite prin recunoaştere dovedeau o activitate febrilă din partea inamicului, lucru ce impunea un continuu contact cu el. Zeno câştigase experienţă în asemenea direcţie şi comandantul îl şi folosea. Primise ordin ca o patrulă din plutonul său să formeze un post fix la moara de lângă podul satului Rudka, controlând astfel singurul drum care lega în această regiune mlăştinoasă, localităţile Komarov-Rudka-Kuklikamschemuha-Severinovka, iar el, cu patrula, să se țină scai de inamic şi să-l observe. Sub comanda cadetului, Gyerszegy Emil lăsa paisprezece husari la moară, iar el cu restul de zece plecă să procedeze în spiritul

instrucțiunilor primite. Folosindu-se de protecția pădurii, observă o căruță care venea din direcția Kukli. Își oprește patrula și dă ordin la doi husari să fie adusă la ei. Proprietarul, un negustor evreu, i-a spus că la Kamienuha cazacii l-au despoiat de marfă și acum se reîntoarce acasă, la Rudka. Afară de cazaci, mai era și „pihota” (infanterie) multă. Din informațiile ce le primea de la evreu, în jargon, n-a putut desprinde decât că sunt mulți cu polcovnici și general (colonei și general), arătându-i prin semne că o parte din cazaci au plecat spre Severinovka, alții au rămas cu „pihota”. Cele aflate îl fac pe Zeno să fie mult mai precaut. Își împinge patrula până la o dună de nisip. Acoperiți de acest dâmb puteau observa fără ca ei să fie văzuți, trimițând totodată doi cercetași spre satul Kukli, pentru a vedea dacă este vreo mișcare de inamic pe acolo. Nu mult timp după plecarea lor se aud focuri de armă și cei doi călăreți se întorc în galop. Raportează că la liziera satului sunt posturi înaintate ale dușmanului, care au tras în ei.

Ținând sub observație terenul din fața lor și în special în direcția satului Kukli, ei văd călăreți inamici ieșind din sat, o parte luând-o în direcția pădurii iar cealaltă, mai numeroasă, ținând-o pe drumul ce ducea la Rudka. În această situație nu-i mai rămânea altceva de făcut, decât să se retragă până la podul de la moară, întărind astfel apărarea acestui loc de trecere prin regiunea aceea mlăștinoasă. Pentru a nu fi observați de călăreții inamici, s-au retras urmând același drum prin pădure, cunoscut deja. Cu toate măsurile regulamentare luate, s-au pomenit atacați de călăreții inamici și cum husarii în patrulare țineau carabinele în mână, au tras focuri în atacați. Unul dintre ei, cu lancea în cumpănire, era gata să-l străpungă pe Zeno, pe care doar pistolul Steier l-a salvat, dând atacantul peste cap. Dându-și seama că patrula husarilor e mai numeroasă, inamicii au fugit, lăsând doi morți și un rănit, pe care bandajându-l și suindu-l pe calul său, husarii l-au luat cu ei.

Ajungând la postul fix de la podul Rudka, sublocotenentul Zeno a trimis un raport asupra situației, împreună cu cazacul prins și cei doi husari ai săi ușor răniți, la regiment. În urma acestui raport, comandamentul a găsit cu cale că punctul de trecere de la moară fiind foarte important, să-l întărească, trimițând în acest scop escadronul lui Petar Nicolici, iar Zeno cu oamenii săi au reintrat la regiment. Norocul l-a avantajat pe Zeno și mașter i-a fost căpitanului Petar Nicolici, fiindcă rușii, conduși de sătenii care cunoșteau trecerile prin mlaștini, l-au înconjurat, iar el, luptând vitejește, a căzut, iar din unitatea-i doar un sfert a reușit să scape. Bunul său prieten, de data asta maiorul Pérecsics, cu ochii plini de lacrimi a spus:

— Bietul Petar al meu, cine va mai sparge de acum oglinzile?

În fața tot mai stăruitoare presiuni a inamicului, care a concentrat forțe tot mai numeroase, regimentul primește ordin de retragere. În regiunea D..., forțele armatei regroupându-se și fiind întărite cu unități proaspete, se pornește la o contraofensivă. La atacul Csartoriskului, Zeno este rănit. Culcat într-o căruță, pe fânul moale, ce credinciosul său Simion îl așternuse, este evacuat spre spitalul din Kovel. Fiind seară, coloana cu răniți poposea într-o pădure. Zeno nu putea să

doarmă, căci îl chinuia rana. Deodată, în noaptea senină, se aude cineva cântând din clarinet. Doamne! E o melodie atât de cunoscută. Da, e un cântec bănăţean, „Păltinaş cu frunza lată, lasă-mă sub umbra ta”. Cântecele preferat al tatălui său. Inima lui Zeno e năpădită de dor şi jale. Vede pe ai lui, satul cu casele albe şi țăranii în portul atât de drag lui. Nu mai simte durerea răni, fiindcă alta mai mare îi chinuie sufletul.

— Simioane, adumi-l pe cel cu clarinetul.

Când apare un ostaş bătrân cu părul suriu, ținând clarinetul în mână, Zeno îl întreabă:

— Ești român din Banat? Din ce loc?

— Raportez cu supunere, mi-s dinspre Valea Almăjului.

— Cântă-mi frace, dje la noi!

În noaptea aceea, Zeno n-a mai fost în țara blăstămată a Pripetului ci la el, în Banatul său scump.

Cu primul tren-lazaret, Zeno a fost trimis din Korel la un spital din Moravia, unde datorită perfecteii îngrijiri ce li s-a dat răniților, ei se vindeau văzând cu ochii și astfel locotenentului Zeno Dacian (fusese între timp decorat și avansat), după câteva luni, aproape complet vindecat, i s-a cerut transferarea la un spital din orașul în care petrecuse atâtea zile frumoase, unde era și partea sedentară a regimentului (Ehrzatz-Kader-ul).

Nu mult după aceea, o comisie medicală ce vizitase răniții, l-a găsit pe Zeno apt pentru serviciul de instructor al recruților de la partea sedentară, fiind dat la instrucția de mitralieră și armament de însoțire, arme ce le părăsise în timpul cât a fost pe front, fiind nevoie de a completa golurile ivite în ofițeri la escadroane.

Veselul orașel de altă dată s-a schimbat cu totul. Erau doar în al doilea an de război. Lipsurile se resimțeau, grijiile fiecăruia pentru ai săi plecați pe front, cunoscuți în doliu, influențau această stare de tristețe generală. Cafenelele erau vizitate de ofițerii diferitelor unități rămase la partea sedentară respectivă, în majoritate răniți vindecați și cei cu invaliditate, însă ați pentru a instrui recruți. Chefurile de altă dată nu mai aveau loc. Se cerea decență. Câte un ofițer mai tânăr, vrând să uite de mizeriile îndurate pe front, încerca câte o ieșire mai veselă, dar dându-și seama că nu este secundat, se oprea și el.

Într-una din seri, fiind și sâmbătă, cafeneaua era ceva mai populată. La masa călăreților, pe lângă cadrele comandamentului sedentar, s-au alăturat doi ofițeri convalescenți, ieșiți din spital și locotenentul Benyessi Dezideriu, trimis de regiment pentru a însoți un transport pe front. Benyessi era prototipul maghiarului chefliu, care când își dă drumul, apoi o face lată de tot și veselia lui i-a antrenat și pe ceilalți camarazi, care uitaseră să fie decenți și de mizeriile războiului, petrecând ca pe timpuri. Singură soția locotenentului Emeric Delvin era tristă, cu ochii înlăcrimați, lucru ce nu-i scăpă lui Zeno, care o întreabă despre motivul ce o frământa. Cum erau destul de prieteni, ea îi răspunse:

—Scurtă mi-a fost fericirea. Suntem luați cu Emeric de-abia de trei luni. Am aflat azi că soțul meu pleacă cu primul eșalon spre front, fiindcă grupul de mitraliere a avut pierderi în ofițeri și soldați. Ordinul a fost adus de Benyessi.

—Hai, doamnă Erzsebet, golește acest pahar de „schampus”. Să bem în sănătatea și fericirea dumneavoastră. Voi pleca eu în locul lui Imre!

A doua zi, la poligonul de tragere, Zeno stătea de vorbă cu Swetoslaw Dacsics, cadetul său, lăsând exercițiul de tragere în seama „Wachmaistrului”. Deodată observară un husar călare, care trăpăluia spre ei dinspre oraș. Se oprește în fața lor și raportează că din ordinul domnului locotenent-colonel Daruvárry, domnul locotenent Dacian să se prezinte la domnia sa. Încredințând comanda cadetului, Zeno a încălecat și a pornit spre cazarmă. Intrând la comandant acesta îl primește cu un:

—Bravooo! Așa înțeleg eu camaraderia!

Zeno îl privește mirat, neînțelegându-i lauda și amabilitatea. După scurt timp locotenent-colonelul devine mai explicit.

—Doamna Devin i-a spus soției mele, că dorința ta este să-l înlocuiești pe soțul ei în transportul care pleacă spre front și e bine așa că de-abia s-au luat.

Deodată Zeno a înțeles totul. Cele două femei prietene au pus la cale toată chestiunea și el s-a ales cu câteva cuvinte de laudă și cu frontul. Avea dreptate eroicul lor comandant Kinksburg când spunea: „*Instituția căsătoriei slăbește avântul ofițerilor*”.

Spre seară Zeno stătea singur la o masă, pe terasa cafenelei, și privea îngândurat la râul ce curgea sub el. Nu-l interesau oamenii de la mesele alăturate, era preocupat de el însuși și de prostia ce o făcuse. Îl aștepta din nou viața de tranșee și mizeria. Barem de-ar fi război de mișcare. O voce l-a trezit din gândurile sale. În fața sa stătea figura impozantă a marelui român Valeriu Braniște. Impresionat de prezenta lui, Zeno s-a ridicat oferindu-i, politicos, loc la masă.

—Stau puțin. Sunt foarte grăbit, dar văzându-te, țineam să-ți vorbesc și ca să nu prelungesc vorba, spune-mi te rog ce este adevărat? Ai cerut să pleci voluntar pe front?

—Voluntar silit, îi răspunse Zeno.

—Cum vine asta?

Zeno i-a povestit din fir în păr toată întâmplarea și acum că nu mai poate da înapoi, l-a rugat pe Branisce ca nu cumva să facă vreo indiscreție, fiindcă în lumea militară, dacă s-ar afla că el, ofițer, a povestit aceasta și în special unui civil, ar avea consecințe neplăcute.

—Păcat că-mi pui această restricție pe care o voi respecta. Fiindcă societatea românească a primit știrea voluntariatului tău cu indignare. Idealul nostru este altul.

—N-au dreptate. Sunt ofițer al împăratului.”

—Înainte de toate ești român. Ca ofițer ești obligat să te duci unde te trimit, dar ca român să nu o faci voluntar. Nu uita că unul dintre neamurile tale a avut de

suferit pentru sentimentele lui naționale. Eu acum vorbesc copilului, pe care bunicul lui îl ținea pe genunchi și-l învăța să cânte „Deșteaptă-te Române!”. Și mi-a spus că acea matroană, care e mama ta, îngrijorată fiind ca feciorul ei să nu cumva să-și piardă sentimentele românești în lumea în care trăia, ți-a dat un medalion, pe care sunt gravate cuvintele: „Mama ta când te-a legănat, n-a zis „halgas”, ci a zis „taci”.

— Medalionul atârnă la gâtul meu, i-a răspuns Zeno.

Braniște a adăugat glumind:

— M-am dat în mâna ta, iar tu în a mea, deci nu vom vorbi nici unul. Voi avea grijă ca să schimb atmosfera la ai noștri. Fii fără grijă, voi ști cum. Acolo unde te duci nu exagera. Și-i privi ironic decorațiile de pe piept. Ai făcut deja mult pentru datoria ostășească. Gândește-te și la ai tăi.

S-a ridicat, i-a strâns mâna.

— Dumnezeu să te aibă în paza Sa!

Tatăl lui Zeno aflase deja de la românii care au avut grijă să-i comunice că fiul lui va pleca iarăși pe front. A venit cu primul tren să-l convingă să renunțe. I-a comunicat că mama lui fiind bolnavă, în pat, el n-a avut puterea să-i spună această știre rea. Boala maică-si l-a tulburat mult pe Zeno. A cerut comandantului o permisie de două zile, ca să poată vedea ființa aceasta mult iubită, care pentru el era o sfântă. Cum până la data plecării mai erau câteva zile, colonelul i-a aprobat excepțional cererea, ținând seama și de faptul că gestul voluntariatului trebuie onorat. Maică-si i-a spus, pentru a o liniști, că este împărțit la comandamentul diviziei, loc de asigurare a vieții, unde poate fi mai apreciat de cei mari, care cunoscându-i purtarea în cei doi ani de front, l-au cerut regimentului.

A doua zi Zeno a plecat la unitate și niciodată nu s-a mai despărțit de ai săi cu atâta durere în suflet. Își lăsase mama bolnavă. A treia zi, mai repede decât se așteptau, a sosit ordinul de plecare al eșalonului. În timp ce își învagona unitatea, Zeno a observat un preot român, care privea la activitatea lor. S-a apropiat de el și l-a întrebat.

— Părinte, aveți vreo rudă printre soldații mei?

Impresionat de faptul că un ofițer i se adresează în limba sa, i-a răspuns:

— Caporalul Blidaru îmi este nepot de frate, domnule locotenent.

— Voi avea grijă de el, dar și eu te rog, pe cucernicia ta, ca atunci când te rogi pentru el, să nu uiți să pomenești și pe ofițerul român. Iaca (sic!) cartea mea de vizită”.

Convorbirea lor a fost întreruptă de sosirea ofițerilor, în cap cu locotenent-colonelul Daruvárry și cu soțiile lor, ca să le ureze binețe aceluia care pleacă pe „câmpul de onoare”. Atenție frumoasă și camaraderească. Cel ce pleacă se simte mai important, iar cei care rămân sunt mulțumiți fiecare că nu el a fost sărbătoritul.

Într-o gară din Ardeal l-a așteptat deputatul Rapolthy, tatăl teteristului Rapolthy, care făcea parte din unitatea locotenentului Dacian. Surpriza plăcută ce le-o făcuse bătrânul Rapolthy: butoiașul de vin pentru ostași și cele două lăzi mari,

garnisite cu șampanie, lichioruri, coniac, nemaivorbind de alte bunătăți pentru cei care stau în tranșee. Au călătorit împreună până la Debrețin. Bietul părinte care, pierzându-și deja un fecior, era tot timpul cât au fost împreună îngrijorat de fanfaronada vitejească a fiului său, care încă nu gustase plăcerile frontului. La despărțire, când au fost singuri, l-a rugat pe Zeno:

—Ai griă de băiat și temperează-l. Este atât de copil și de nesocotit. Atât mi-a mai rămas.

După câteva zile de mers cu trenul, au debarcat, continuându-și drumul călare în țara dușmanului, unde se dădeau lupte crâncene. Bubuitul tunului îi vestea că sunt la sfârșitul călătoriei, iar continuitatea bombardamentului îi convingea că acolo trebuie să fie mai cald decât soarele prin care mășăluiau. Ofensiva lui Brusilov era în plină desfășurare.

La comandamentul diviziei de cavalerie au primit ordin să-și lase caii în pădurea de la B... și să se prezinte cu unitatea la regiment, care acum luptă în tranșee. Iarăși tranșee, din nou cârțițe, blestemau husarii ce mai fuseseră pe front și acum se reîntorceau vindecați de rănilor. Când s-a prezentat Zeno la postul de comandă al regimentului, în locul simpaticului Zoltán Facsady, care în acest timp fusese avansat general, l-a găsit pe locotenent-colonel Csürdics Endre, care, spre deosebire de Facsady, pentru firea-i arogantă, nu era iubit de nimeni. Acesta l-a primit cu:

—Ai stat cam mult în interior, în timp ce noi aici ne măcinăm – și văzându-i semnul distinctiv al mitraliștilor a adăugat: Lachoussée a fost grav rănit, deci preiei comanda grupului!

Locotenentul Dacian, atins de primirea aceasta neobișnuită în spiritul camaraderesc ce domnea la husari, a luat poziție de drepți, predând locotenent-colonelului corespondența oficială trimisă prin el, precum și o scrisoare personală din partea doamnei Csürdics și astfel, terminându-și misiunea, a cerut permisiunea să plece la unitatea sa. Comandantul parcă schimbat deodată, într-un ton glumeț, l-a întreat:

—Ești așa grăbit? O să te sature de linia întâi.

—M-am gândit domnule colonel, că e mai bine să nu vă deranjeze prezența mea când citiți rândurile doamnei și apoi camarazii noștri abia așteaptă să afle câte ceva despre ai lor, i-a răspuns Zeno cu o politete rece.

—Da, ai perfectă dreptate. Totuși țin să luăm masa împreună, ca să-mi vorbești despre cei de acasă. Revino într-o oră la adăpostul sectorului II, unde vom prânzi. În trecere anunță-l și pe maiorul Jerszegy că mâncăm la el. Ținând seama de situația încordată în care ne aflăm, ceilalți ofițeri nu-și pot părăsi posturile. Apropos, adu-ți și cadetul cu tine. Nu-i așa că e fiul deputatului Rapolthy?

—Cu ulterioara aprobare a dumneavoastră, l-am lăsat pe cadet la caii de mână în pădurea B..., domnule colonel, îi răspunse Zeno.

Când locotenent-colonelul Csürdics intră în adăpost fixat de el, masa nescrobită și acoperită cu pătură era încărcată cu băutură alese și alte bunătăți, trimise de către cadet din daniile tatălui său pentru ofițeri. Mirat, Csürdics a exclamat:

— A reînviat Luculus?

— De data aceasta se numește Rapolthy, îi spuse maiorul Jerszegy. Apoi Csürdics adresându-se lui Zeno:

— Din scrisoarea soției mele și a lui Daruvárry aflu lucruri frumoase despre tine, Dacian, și ciocnindu-și paharul de al locotenentului: Na, servus! Apropos, unde l-ai lăsat pe Berri? Soția îmi scrie că ți-a încredințat buldogul să mi-l aduci. Abia aștept să-l văd.

— Până veți dispune dumneavoastră, m-am gândit că e bine să stea la caii de mână, în grija ordonanței cailor dumneavoastră.

Pe Zeno îl apucase o greață văzând că omul acesta atât de umflat de sine însuși, capricios și lipsit de sentimente, uita de mormintele proaspete ale atâtor ofițeri eminenți ca Fulvio Vincenzzini, Halnai Gyurka, Pérecsics și mulți alții. Gândul lui era în această situație tragică la buldogul favorit. Ce deosebire între foștii comandanți ca severul, dar adevăratul militar și șef Kinksburg sau mult iubitul Zoltan Facsady, cu firea-i de frate mai mare și acest Csürdics, consecvent de a nu fi consecvent.

După masă noul comandant al grupului de mitralieră, Zeno, a trecut să-și vadă amplasamentele, să-și cunoască subalternii, completând totodată cu noii veniți golurile ivite din cauza luptelor ce avuseseră loc înaintea sosirii lor. Se credea că inamicul, care lăsase mormane de morți și văzând rezistența dârză a celor ce-și apărau o linie bine întărită, va renunța la străpungerea frontului în acest sector. Dar peste patru zile a început iarăși o canonadă din multe guri de foc și cu artilerie grea. O dovadă că va urma și atacul infanteriei. Obstacolele din față erau distruse, însăși linia tranșeelor zdrențuită. Au urmat atacuri consecutive și respinse cu mari pierderi pentru inamic, dar și rândurile apărătorilor suferiseră mult. Regimentul de ulhani, din aripa stângă a husarilor, a fost înlocuit cu un regiment de infanterie Landwehr.

A doua zi dimineață, forțe proaspete ale inamicului reușesc să spargă apărarea tocmai la infanteriști, care n-au opus prea mare rezistență. Prin breșa creată, inamicul împinge forțe în spatele luptătorilor, ce căutau să-și mențină pozițiile. În încăierare, grupul de mitraliere al locotenentului Dacian nu mai are decât două piese, celelalte fiind distruse de tirul artileriei. Zeno observă că ochitorul de la piesă cade grav rănit. Sare el în locul lui secerând valul atacatorilor. Deodată aude în spatele său caracteristicul „hurii” al siberienilor. Vrea să pună mâna pe pistol, dar o lovitură strașnică primită în ceafă îl rostogolește.

Când s-a trezit, Zeno a văzut în juru-i răniți amestecați, ruși și austrieci, și sanitari în uniformă rusească, ce le dădeau îngrijire. A înțeles că este prizonier. Îl durea ceafa și se credea rănit, fără să observe însă sânge. Unul dintre medicii ce-l vizitase, mirat de acest lucru, îi spuse ceva pe rusește, dar el n-a înțeles și n-a reținut decât cuvântul „nicevo”. Când acesta i-a repetat „*niet seriozno*”, a înțeles să se ridice, dar o durere de spate îl oprea.

Spre seară, cu alți răniți împreună, au fost urcați în căruțe, ce-i transportară la un spital din apropierea frontului. Având doar o contuzie, a fost mutat la o școală, unde, printre prizonieri, a zărit ostași din regimentul său și fiind condus într-o școală tixită cu ofițeri ai diferitelor arme austro-ungare, dintr-un colț al încăperii s-a auzit strigat pe nume și s-a îndreptat într-acolo. L-a găsit pe locotenent-colonelul Csürdics, împreună cu alți camarazi ai lui, care s-au bucurat văzându-l viu, fiindcă circula zvonul că a fost omorât lângă mitralieră. Tot ei i-au spus că au încercat să spargă brăul care-i înconjura, dar față de numărul covârșitor al dușmanului au fost biruiți și afară de cei 11 ofițeri prezenți și aproximativ 80–90 de husari, n-ar fi rămas din regiment nimeni în viață. Totuși, după afirmația unui caporal rănit, maiorul Langendorffer ar fi reușit cu divizionul său, să spargă o breșă în rândurile inamicului și să-și scape unitatea, având însă și el pierderi însemnate. Locotenent-colonelul Csürdics, deși ușor rănit la umăr, se plimba nervos în sus și în jos. Era tare amărât.

Spre seară a intrat un subofițer rus, adresându-se într-o limbă atât de bine cunoscută lui Zeno:

—Este vreun moldovean printre dumneavoastră?

—Nu sunt moldovean, dar mi-s român, îi răspunse Zeno.

Subofițerul care era însărcinat cu paza lor i-a făcut semn să-l urmeze. Zeno și-a dat seama că greșise descoperindu-și originea. Atât el, cât și ceilalți o luaseră ca sigură că va fi chestionat, cu intenția bine știută de a culege informațiuni. A fost condus într-o cameră care, probabil, servise de cancelarie directorului școlar, fiindcă afară de o masă și o bancă școlară, ce acum servea drept pat, mai completa și un scaun mobilierul acestei încăperi. Acest aranjament, cu samovarul ce pufăia pe masă, o raniță într-un cui, de asemenea în altul o armă militară, îi dădea impresia că ești în camera unui pădurar și nu a unui militar, ce comanda paza prizonierului dușmani.

—Mă rog matale, ocupă loc, îi spuse rusul în graiul moldovenesc. Apoi „wahmistrul” scotea tacticos din raniță de-ale mâncării. Și-a făcut cruce și foarte fericit, văzând același lucru la „avstriți-ofițer”, l-a întrebat:

—Mata ești pravoslavnic?

Primind un răspuns afirmativ, s-au apucat amândoi să se ospăteze, fără să se audă vreo vorbă, decât „*Mai poștește mata*”. Sătui și încălziți de ceaiul ce-l botezaseră cu vodcă dintr-o sticlă bine ascunsă, wahmistrul țarului a început chestionarea ofițerului împăratului Franz Josef, în felul următor:

—D-apoi dacă grăiești ca și mine și ești pravoslavnic, de ce mata ai luptat contra noastră?

—Același lucru pot și eu să te întreb pe dumneata. De ce dumneata ca român sau moldovean cum îți zici, lupți contra noastră?

—Țarul nostru e bun.

—Și împăratul nostru e bun.

După o scurtă tăcere, subofiţerul continuă.

—Soldaţii voştri sunt răi.

—Ai voştri sunt mai breji? îi răspunde Zeno. Iaca, chiar mie mi-au luat banii, tabachera, ceasul, tot ce-am avut. Atunci răspunde-mi: unde-i bunătatea soldaţilor voştri? E război şi oamenii şi-au pierdut omenia. Asta-i adevărat! Nu mai au Dumnezeu!

—Aşa-i, ai mata dreptate.

Au părăsit tema aceasta şi au trecut la ce-l interesa mult pe acest basarabean asupra românilor, despre care el ştia foarte puţin. Atât că există şi în România, ca şi în Rusia, ca şi în Austro-Ungaria. Atunci Zeno i-a arătat cum este răspândit bietul popor român şi în alte ţări, în Serbia, Bulgaria şi Grecia şi cum şi varsă sângele, omorându-se între ei pentru interesele altor popoare. Subofiţerul îl asculta clipind câteodată din ochi şi trăgându-se de mustaţa groasă, parcă vărsându-şi pe ea necazul. Târziu s-a reîntors la ai săi, povestindu-le că n-a fost vorba de o chestionare, ci că în sentimentul său românesc, wahnistrul îl chemase să-l ospăteze, să stea de vorbă cu el. Locotenent-colonelul Csürdics n-a putut să se reţină să nu facă o remarcă răutăcioasă.

—Hei, sângele apă nu se face!

A doua zi Zeno a aflat de la plutonier că o garnitură stă gata pentru a-i duce în interior, însă fără să-l poată lămuri asupra direcţiei. Înainte de plecare, i-a dat un pachet cu alimente şi ţigări şi, ca amintire, un ceas de buzunar pe al cărui capac erau în relief figurile lui Franz Josif, împăratul Wilhelm, regele Ferdinand al Bulgariei şi sultanul Turciei. Zeno i-a mulţumit şi fără să schiţeze măcar un zâmbet, deşi era clar că ceasul fusese pradă de război din buzunarul vreunui austriac, provenit din darul de Crăciun al ofiţerilor. La plecarea coloanei spre gară, plutonierul a mai venit la Zeno să-i strângă mâna, urându-i noroc. Locotenent-colonelul şi de data asta a spus maliţios:

—Câtă simpatie! Oare ce-o fi însemnând aceasta?

Zeno n-a mai putut să nu-i răspundă tăios:

—Cu tot respectul, domnule colonel, înseamnă acelaşi lucru care ar fi fost, dacă în locul meu eraţi dumneavoastră, iar în locul wahnistrului era un maghiar.

Din momentul acela între colonel şi Zeno relaţiile erau mai distante, lucru ce nu l-a împiedicat ca atunci când s-a ivit lipsa de ţigări, colonelul, un pasionat fumător, să nu savureze ţigările date de wahnistrul trenului şi pe care Zeno le oferea camarazilor cu multă generozitate.

Transportul ofiţerilor prizonieri alergia peste câmpiile ucrainene, oprindu-se în gara Darniţa, de lângă Kiev. Aici au staţionat o zi. Spre surpriza lor, în gară, ofiţeri şi soldaţi în uniforme ruseşti, purtând însă pe piept şi chipiu culorile cehe şi poloneze, au intrat în vagoane întrebând în limba lor, dacă sunt între ei cehi ori polonezi. S-au lămurit repede. Erau voluntarii aşa-numitelor naţiuni, foşti ostaşi austro-ungari şi care acum recrutau noi elemente pentru legiunile lor. Primul semn

că mozaicul din care a fost compusă monarhia era în descompunere. Popoarele își cereau dreptul la viață și libertate. În fața lor, cei ce nu aveau nimic comun cu ei și care nu puteau înțelege vocea sângelui, n-au putut opune decât dispreț, bazat pe unele legi învățate în școala militară și formule cultivate în spiritul popoarelor dominante, care secole de-a rândul le-au cerut totul fără să le dea ceva. Politica nenorocită a cancelariei de la Viena și șovinismul trâmbițat cu îngâmfarea regimurilor a unor națiuni ce domină, au avut darul ca, la prima ocazie, cei oprimați să-și manifeste dorința de a dispune singuri, liberi de soarta lor. Zeno era în rândul acelor care îi blama pe acești voluntari.

Părăsind Darnița, călătorind prin stepele rusești, au ajuns în marele lagăr de prizonieri din Penza, de unde eșaloanele erau dirijate în diferite direcții. După două zile de ședere aici au fost imbarcați pentru o destinație necunoscută de ei. Au trecut Uralii și acum își dădeau seama că Siberia îi așteaptă. Au trecut zile, nopți, săptămâni de când tot călătoreau cu opriri lungi în diferite gări, pentru a deschide drumul transporturilor ruse spre front. S-au familiarizat cu „bou-vagoanele”. Au trecut prin regiunea splendidă a lacului Baical, ca apoi să debarce în gara Werchene-Udinsk, oraș important pe râul Selenga, care izvorăște din Mongolia exterioară și se varsă în lacul Baical. Apoi transportul de prizonieri a schimbat trenul cu vapoare, care îi duceau spre sud. Între orașele Troszkosavsk și Kiahta, la granița ruso-mongolă, pe așa-zisul drum al mătăsii, era lagărul de prizonieri unde au fost duși după ce și-au părăsit vaporul. Aici au întâlnit vechi cunoscuți din armata austro-ungară, despre care nu mai auziseră de ani de zile.

Viața de lagăr era destul de bună cu cele cincizeci de ruble ce le primea fiecare ofițer inferior, conform convenției bilaterale între statul austro-ungar și Rusia, față de piața extrem de ieftină ce le asigura o alimentație bună și le da posibilitatea să-și completeze îmbrăcămintea uzată în tranșee. Chiar unele mici plăceri. Sportul de tot felul, muzică, mici conferințe, cât și un coniac sau rom făceau să-și mai uite dorul după cei de acasă. Țigările englezești, aduse de caravane și procurate prin bunăvoința paznicilor, deveniți și ei comercianți, completau aceste plăceri. Ceea ce era interesant, aceste țigări aveau pachetajul ce denota abilitatea propagandei comerciale a Commonwealth-ului. Învelișul exterior cu vederi sau palate importante din Anglia sau din vreo colonie britanică, apoi staniolul, pe care mongolii cu aceeași pasiune ca și copiii europeni îl adunau, făcând din el bile, iar pozele de pe cartonașe, ce reprezentau în culori chipurile militare din diferitele arme ale Imperiului britanic, decorau pereții caselor și a „iurtelor” lor. În aceste orașe comerciale puteai găsi de toate, dacă aveai parale. Ele erau străbătute de așa numitul drum al mătăsii, care înlesnea comerțul produselor venite din sud cu acelea pornite din nord, în special al blănurilor. Puteai cumpăra convenabil de toate, dacă aveai bani. Rubla, dolarul, lira sterlină, cât și banii chino-japonezi aveau curs fără nicio dificultate, se înțelegeau de minune. Nimeni nu te deranja toată ziua, iar seara, când se dădea semnalul stingerii, la „ocered”, numărătoarea ce

trebuiau să o facă băieţii, bătrânii paznici, de obicei, erau ajutaţi în îndeplinirea acestui serviciu greu de către „woinopleni”, adică de prizonierii de război înşişi. Despre evadări nu prea îşi bătea nimeni capul, căci distanţele erau mari, iar mongolii, primind un premiu de 50 de ruble pentru fiecare evadat, făceau cu mult zel paza exterioară. Au încercat-o unii mai întreprinzători, dar foarte puţini au reuşit să ajungă la ţintă, dacă or fi ajuns. Ce le mai dădea iluzia despre o legătură cu lumea exterioară şi cu evenimentele de afară erau așa-zisele „telegrame”, un fel de dare de seamă asupra situaţiei de pe front şi care soseau cu mare întârziere în aceste oraşe, unde se vindeau cu o kopeică, iar paznicii le strecurau în lagăr pentru patru-cinci kopeici.

În programul distractiv al zilei, ce era aşteptat cu nerăbdare, era apariţia în orele dinspre seară a „zânei” din Troizkosawsk, care nu era altcineva decât fata frumoasă a unui mare comerciant armean, care apărea călărind, când pe un cal negru, purtând un costum roşu de catifea, când pe un cal alb, ea fiind îmbrăcată tot în cazacă, dar de astă dată în negru cu căciulă albă. Locuitorii lagărului la această oră încetau orice activitate, pentru a nu pierde să o vadă, iar sirena ca orice femeie încântată de a fi admirată, îşi îngăduia această plăcere care o încânta. Bieţii tineri, se mulţumeau cu atât.

Într-o zi, una din „telegramele” introduse în lagăr a făcut să uite cu toţii de „zâna” Troizkosawsk-ului. Mare fierbere printre prizonieri. „România a declarat război Puterilor centrale!” Se auzeau sudălmi la adresa românilor. Pe Zeno îl apucaseră frigurile. S-a retras în baracă, frământându-se singur. Românisul lupta în el cu soldatul împăratului. Şi-a adus aminte de prorocirile lui Vrânceanu, de asemenea şi convorbirea avută înainte de a pleca pe front cu luptătorul naţionalist Valeriu Branişte. Mulţumea lui Dumnezeu că este prizonier şi nu este pus în situaţia să lupte contra fraţilor. Peste câteva zile „telegramele” aduceau veşti despre înaintarea vertiginoasă a românilor în Ardeal. Îşi vedea camarazii maghiari demoralizaţi, în schimb se mira de el însuşi că simţea o vie satisfacţie. Îşi făcea reproşuri singur. Dar sângele străbunilor a învins în Zeno pe locotenentul împăratului. Avea nevoie totuşi de cineva cu care să vorbească, un român care să-l înţeleagă şi prin care să-şi facă controlul sufletului său. Români erau puţini. Un căpitan de artilerie, un sublocotenent de infanterie, un locotenent dintr-un regiment de husari-honvezi (armata naţională maghiară), singurii ofiţeri captivi. Rezervişti: un sublocotenent, un stegar şi doi elevi-plutonieri de infanterie. Afară de locotenentul V. Zăleanu (nume fictiv, ca şi cel de Zeno Dacian), pe ceilalţi îi cunoştea mai de mult din vedere. Cu Zăleanu se împrietenise. Totuşi avea rezerve faţă de el, fiindcă acesta servea la husarii honvezi. A prins un moment când Zăleanu era singur, preocupat fiind cu cioplirea unei figuri de şah. După o conversaţie banală, Zeno l-a întrebat:

—Ce zici de înaintarea așa rapidă a trupelor românești? Știi că sunt aproape de Reghin? Ai tăi, la ora asta, sunt poate sub ocupație românească.

Zăleanu s-a oprit din lucru și l-a privit lung, apoi și-a scos monoculul (de care nu se despărțea niciodată și l-a păstrat în întreg timpul prizonieratului) și a început să-l șteargă tacticos cu batista.

—Ce vrei să spui cu asta, Daciane?

Conversația dusă până atunci în ungurește, Zeno a continuat-o în românește.

—După cum știi, ești român și evenimentele nu te pot lăsa rece pe tine, nepotul avocatului Zăleanu, care a fost unul dintre aceia care au apărat cu atâta curaj pe luptătorii memorandiști în proces. Mai faci parte și dintr-o familie românească veche. Vreau să-ți aud părerea ta sinceră, fiindcă am nevoie pentru ca să mă controlez pe mine însumi. De câteva timp în sufletul meu e iadul gol. Acum mă înțelegi?

Zăleanu s-a ridicat de pe lada ce-i servea de scaun și i-a spus:

—Hai să mergem în baracă, acolo nu-i nimeni.

Zăleanu a scos din saltea o sticlă, în care mai era puțin rom și a închinat.

—Victorie armatelor române! Libertate neamului nostru!

Cei doi ofițeri au căzut unul în brațele celuilalt, unindu-și lacrimile ce curgeau fierbinți pe obrajii lor. La granița Siberiei doi români se uniseră în cuget și în simțire, deveniseră frați adevărați. Din acel moment se întâlneau des, căutând locuri nefrecventate și examinau împreună mersul operațiunilor din Ardeal. Le era ușor, căci harta Transilvaniei era în sufletul lor.

Într-o zi una din „telegrame” vestește căderea Constanței și ofensiva trupelor lui Makensen dinspre Bulgaria. În lagăr, ca prin minune, atmosfera s-a schimbat. Cei mai gălăgioși erau maghiarii, care până atunci uitaseră chiar de bogata lor colecție de înjurături și cu laudăroșenia ce-i caracterizează, uitând de situația ce a fost cu câteva săptămâni înainte, discutau, amenințau, neglijând că există ceva ce se numește pudoare. Cei doi ofițeri români sufereau în tăcere și se înțelegeau între ei din ochi. Spre seară, Zeno, intrând în baracă, a dat peste un grup vesel, care golise câteva sticle de coniac și de rom. Văzându-l, contele László Rassay i-a întins un pahar, zicând:

—Bea, cred că te bucuri că frații tăi valahi mănâncă trântea.

Lui Zeno i s-a urcat sângele în obraji și mușchii i s-au încordat ca pe vremea când, la institut, a fost batjocorit cu aceeași aroganță, zicându-i-se „braconierul” și mâna sa a strâns paharul, ca apoi să-l repeadă în perete. Cu toții au rămas surprinși ca apoi, tot același care îl jignise, să-l înfrunte energic și de data asta.

—Ce vrea să însemne acest gest?

—Acea – îi zise Zeno – că te-am considerat un om delicat, ba chiar prieten. În schimb tu n-ai găsit altceva mai bun, decât să mă jignești.

—Te-am invitat să bei pentru înfrângerea inamicului și succesul alor noștri.

Zeno l-a privit batjocoritor:

—Dacă nu v-aș cunoaște! Dar să vorbim deschis. Inamicul sunt valahii, frații mei, așa după cum ai spus și mie nu mi-e rușine că sunt valah.

—Dar înainte de toate ești ofițer al monarhiei austro-ungare.

Zeno își fixase ochii în fața provocatoare a lui Rassay și îi spuse:

—În anul 1848, un căpitan Rassay a trecut cu escadronul său la revoluționarii lui Kossuth și, după câte știu, era bunicul sau străbunicul tău. Răspunde-mi, te rog, dacă ar mai fi un 1848, ce ar face nepotul?

Măndrul locotenent n-a ezitat să-i răspundă.

—Tot la fel. E porunca sângelui.

—Atunci mie, pentru ce nu-mi dai voie să ascult și eu porunca sângelui?

Căpitanul Dröll a intervenit împăciuitoar și, întorcându-se spre Zeno, i-a spus:

—Nu uita că ești ofițer al împăratului și te leagă un jurământ.

—Domnule căpitan, ați auzit ce a spus locotenentul Rassay? El este tot ofițer al împăratului, după cum a fost și strămoșul său. Oare legea sângelui constituie un privilegiu numai pentru nația maghiară? Mi-am deschis ochii și au dispărut din mine toate formulele cu care am fost îndopat în școala militară. Rassay avea dreptate: este porunca divină a sângelui. Aceasta însă pentru toate neamurile, nu numai pentru neamul lui!

Spunând aceasta Zeno a părăsit baraca. Nu mai avea ce să caute în mijlocul lor. Printre primii care au aflat despre incidentul petrecut în grupul călăreților din baraca 24 a fost Zălean, care a venit să-l vadă pe Zeno. La început l-a dojenit, dar aflând adevărul exact, i-a strâns mâna.

—Bine ai făcut, foarte bine, dar acum trebuie să ne mutăm din mijlocul lor.

S-au dus amândoi la baraca cehilor, cerându-le să fie primiți în mijlocul lor și la intervenția acestora, comandantul lagărului a aprobat această mutare. Cei doi români au fost primiți foarte bine și s-au bucurat tot timpul de atențiunea și camaraderia cehilor. Nu le-au putut reproșa nimic cât au rămas cu ei, doar prea multele găluști din meniul național ce li se servea. În contact cu fiii acestui popor conștient și bine pregătit, scrupulele ce mai tulburau conștiința celor doi ofițeri, Zeno și Zăleanu, au dispărut cu încetul. A doua zi i-a vizitat stegarul și cei doi elevi-plutonieri, care le-au mărturisit că și ei s-au hotărât să se prezinte la comandantul lagărului, pentru a cere să fie trimiși să lupte în armata română. De asemenea este de acord și sublocotenentul Traian Nestor, care trebuie să sosească din moment în moment. Sosind și Nestor, cei șase români au examinat posibilitățile de a fi trimiși în România. A venit vorba și de căpitanul artilerist Virgil Coșodean, dacă nu ar fi cazul să fie sondate sentimentele ce le are. Zăleanu care îl cunoștea mai bine și-a luat această sarcină, deși Zeno susținea că acesta nu simte românește și că totul va fi degeaba. Ulterior s-au confirmat cele spuse de el. Într-o zi elevul-plutonier Seleteanu a intrat în baracă și pe fața tânărului bucovinean se putea citi că avea pentru ei o știre foarte importantă.

—Domnilor, a murit împăratul Franz Josif!

Zeno a simțit că i se ridică ceva greu de pe suflet și totuși, cu oarecare tristețe, a zis:

—A murit? Bietul împărat! Acum s-au terminat și suferințele lui. Nu ne mai leagă nimic, deci să hotărâm. Seleteanu, du-te și cheamă-i și pe ceilalți.

Nu peste mult timp Seleteanu s-a întors împreună cu sublocotenentul Nestor, stegarul Gorianu și cadetul Budeanu. Cei șase români au hotărât să se prezinte comandantului lagărului, cerându-i intervenția la forurile mai înalte ca să fie trimiși într-un lagăr, unde sigur se adună și alții, pentru ca apoi să fie trimiși în armata română. La întrebarea lui Nestor, locotenentul Zăleanu le-a spus că a vorbit și cu căpitanul Coșodeanu, dar acesta i-a tăiat-o scurt că el „*înainte de toate este soldat al monarhiei și numai printr-un accident e născut român*”. La ce altceva te puteai aștepta de la fiul unei vieneze măritată cu un ofițer român și apoi, de mic copil, crescut în aerul liceelor militare, unde nu auzise altceva decât idolatrizarea kaiserului și nu cunoștea alte culori decât negru-galbenul. Era un dezrădăcinat din rândurile neamului său, cum de altfel se găseau mulți printre naționalitățile din monarhie.

După o lună, cei șase români au fost chemați la comandantul lagărului, care le-a pus în vedere că în baza ordinului ce l-a primit vor pleca a doua zi la Semipalatinsk, un oraș pe râul Irțiș. De cu dimineață au pornit la drum spre noul lor destin, însoțiți fiind de un sergent, cu doi soldați și o căruță mongolă pentru puținul bagaj ce îl aveau. Târziu, după masă au sosit la un debarcader pe râul Selenga, care era complet înghețat și peste care a doua zi trebuiau să treacă cu bacul, de unde să-și continue drumul pe jos, spre prima gară a transsiberianului. După zile de mers în marș, traversând cu multe peripeții steele înghețate ale burlațiilor, au ajuns la Udinsk, unde acum câteva luni debarcaseră, ca să fie aduși în lagărul Troizkosawsk-Kiohta. În sala de așteptare a acestei gări, încălzită, își refăceau puterile după efortul mare prin care au trecut. Departe de atmosfera și influența foștilor camarazi, nemți și unguri, sufletul lor era pătruns de dragostea de neam și de idealul național, care în acest colț al lumii i-a unit strâns. Laptele „vacii” siberiene, kipiatakul (apa fierbinte ce se găsește în fiecare gară, în rezervoare mari, la dispoziția călătorilor), colorat fiind cu frunze din ceaiul Kiahtei, le-a dezmorțit oasele pătrunse de ger și i-a făcut veseli, vorbăreți. Unul dintre curioșii care îi priveau, auzindu-i că vorbesc românește, le-a grăit într-o moldovenească dulce, făcându-le cunoștință și spunându-le că și el este moldovean din Basarabia, că de opt ani e aici, deportat fiindcă „fluierase în biserică”. Era fericit fiindcă în acest timp nu mai auzise până acum limba lui maternă. A dispărut fără să spună ceva ca apoi să se reîntoarcă cu un coșuleț plin cu ouă, pește prăjit, o rață friptă și câteva sticle de „kwass”, un fel de bere. Biet neam românesc! Dat ți-a fost să fii împrăștiat pe acest glob, să servești și să fi supus altor stăpâni și altor interese. Și de data asta s-a dovedit însă, că „*sângele apă nu se face!*”

Până la sosirea trenului, moldoveanul deportat din Basarabia în Siberia nu s-a despărțit de conaționalii săi pe care, ca printr-o minune, i-a întâlnit la celălalt capăt al lumii.

Trenul acum aleargă cu ei prin stepele albe ale Siberiei. Când i-a adus, era totul încă verde și Baikalul înconjurat de dealuri împădurite le procurase o priveliște superbă, iar acum totul era înghețat și trist, numai în sufletul lor izvora ceva cald și vesel, asemănător cu fericirea. Clasa a treia a trenului îi făcea să guste cu plăcere binefacerile civilizației. După zile de călătorie, la Novosibirsk, au schimbat trenul, traversând stepa kirkiză spre Semipalatinsk, orașul așezat pe râul Irtiș, ținta călătoriei lor, unde erau concentrați din diferite lagăre siberiene voluntarii cehi. Și de data aceasta au aflat, spre marea lor bucurie, că au sosit deja și câțiva voluntari, ofițeri și soldați români. Fiind conduși la ei, au fost primiți cu căldură frățească și, de câte ori venea un grup nou, era un prilej de sărbătoare pentru toți. După două luni numărul lor era deja mare și într-o zi a sosit ordinul de plecare spre lagărul de concentrare de la Darnița, unde se adunau Voluntarii români.

Darnița, această localitate climaterică a bogătașilor din Kiev, a devenit un nume scump voluntarilor. Doar aici și-au regăsit rude, prieteni, după atâția ani de despărțire. Localitatea, atât de părăsită până atunci, a înviat, deși era în plină iarnă. Cele câteva „Lafka”, un fel de ceainărie-lăptărie, în care puteai mânca și o prăjitură sau bea kwass, și magaziile erau pline de „dobrovolți”, voluntari care se cinsteau unii pe alții, regăsindu-se. La început a mers astfel, cu atât mai mult că unii aveau și ceva economii, dar când și-au dat seama că cele 50 de ruble, soldă lunară ce o primeau ofițerii în baza convenției cu monarhia austro-ungară, aici, în Rusia europeană nu ajungeau, fiindcă viața era incomparabil mai scumpă decât în orașele siberiene, era deja prea târziu. Se găseau într-o regiune care era secătuită de necesitățile de aprovizionare ale frontului. În urma acestora, voluntarii au început să se organizeze pe grupurile de vile unde erau cazați și să-și facă, în comun, o viață mai economicoasă, cu atât mai mult că, prin contribuția lor, căutau să îndulcească și viața aceluia care nu aveau leafă de ofițeri și în afară de hrana slabă, nu primeau nimic din partea guvernului rus. Se mai adăuga la aceasta și faptul că generalul von Eiche, comandantul lagărului, de origine germană, îi dușmănea.

Cu toate că s-a scris și s-a intervenit la guvern și la diferite personalități de la Iași, preluarea voluntarilor de către statul român întârzia. România, după retragerea din 1916, s-a redus numai la Moldova, cu o populație mărită la mai mult ca dublu. Lupta cu mizeria, cu tifosul exantematic și altele au făcut ca (*sic!*) conducerea țării să fie ocupată cu aceste probleme, deci soartei voluntarilor să nu-i acorde un prea mare interes și nici prea mare încredere, prin faptul că nu era bine stabilit că acești voluntari nu ar fi niște aventurieri, care dacă nu vor fi controlați s-ar putea ca printre ei să se strecoare elemente periculoase ale spionajului austriac-ungar.

Pe măsură ce întârzia primirea voluntarilor în armata română și viața se scumpea din zi în zi și îmbrăcămintea și hainele se distrugeau. Cu toate economiile făcute de fiecare, cele 50 de ruble nu mai ajungeau. Ofițerii duceau acum mari lipsuri, iar soldații trăiau în mizerie. Din când în când unii își manifestau nemulțumirea față

de frații din România și era de temut ca aceste nemulțumiri să nu se întindă ca o racilă și să sugrume elanul și patriotismul lor. Cu venirea primăverii și în legătură cu autoritățile rusești, conducerea voluntarilor a reușit să trimită o mare parte dintre voluntarii soldați la muncile câmpului și să plaseze meseriașii, astfel că viața și câștigul acestora nu numai că era asigurat, dar ei, la rândul-le, își ajutau prietenii fără vreo posibilitate de câștig. Se mai auzea că generalul von Eiche, comandantul lagărului teritorial din care făcea parte și lagărul de la Darnița, ar fi propus ca voluntarii români, nemaifăcând parte din armata austro-ungară și ca atare nemaifiind îndreptății la leafa de 50 de ruble stabilită pentru prizonieri, să nu o mai primească, cerând să fie sistată plata acestor bani.

În asemenea frământări, în viața voluntarilor, apariția părintelui Vasile Lucaciu²¹ și a locotenentului Vasile Stoica, i-a electrizat și le-a ridicat moralul și acelora care începeau să-l piardă. Acești doi luptători ardeleni erau în trecere spre America, unde se duceau să solidarizeze lumea românească de acolo cu interesul problemelor naționale. Fiind invitați la Darnița, au fost primiți cu însuflețire și văzând numărul mare și situația în care se găseau voluntarii, au promis să intervină imediat, printr-un memoriu la guvern și scrisori către diferite personalități, în favoarea lor, relatându-le cele văzute la Darnița. În urma memoriului marelui luptător al Ardealului, la scurt timp, a sosit și Octavian Goga, apoi colonelul Pietraru. Aceștia, după ce s-au convins că în rândul voluntarilor se găsesc adevărați patrioți și oameni de mână întâi a românilor din provinciile robite, reîntorcându-se la Iași, au convins guvernul care a trimis, în frunte cu colonelul Pietraru, ofițeri instructori și fondurile necesare pentru întreținerea și echiparea voluntarilor cu uniforme românești. Preluarea a fost făcută. Nu mai avea nimeni emoție dacă propunerea generalului von Eiche va fi primită. Putea să-și țină Rusia cele 50 de ruble, căci nu mai era nevoie de banii ei. Moralul era ca și mai înainte. Acum puteau să afirme cu toții, cu tărie, că există o legiune a voluntarilor români, originari din monarhia austro-ungară, care, în numele neamului robit, își cer dreptul la viață și libertate. În acest sens s-a făcut și un manifest către popoarele neutre și beligerante, care a avut un răsunet extrem de important pentru cauza neamului de dincolo de Carpați.

Voluntarii își plimbau mândri uniforme noi, românești, pe străzile Kievului, spunând „*rumânski dobrovoletz*”. Copiii unui popor mic, cu o țară pe jumătate ocupată de inamic, merg să se înroleze, nesiliți de rimeni, sub drapelul lor sfânt și pentru acest fapt populația din Kiev le arăta simpatie oriunde îi întâlnea. Cum vorba românească se auzea des, s-au făcut cunoștințe și legături cu studenții, militarii, funcționarii proveniți din Basarabia și fiindcă aceștia înșiși nu se

²¹ Vasile Lucaciu, preot, publicist, om politic; n. 1852, Apa; studii teologice la Roma (1868–1874), profesor la gimnaziul regal din Satu Mare, la gimnaziul din Losont, membru al comitetului executiv al P.N.R., secretar general P.N.R., deputat în parlamentul din Budapesta, redactor la „Revista catolică”, după unire deputat în parlamentul României.

cunoşteau între ei, la iniţiativa mai multor camarazi, conducerea Corpului Voluntarilor s-a hotărât să organizeze serbări cu un program variat, la care să fie invitaţi şi fraţii basarabeni. Fiecare dintre ei, rugat fiind să-şi aducă cunoscuţi cât mai mulţi, manifestaţia românească a dat posibilitatea ca aceşti români basarabeni să se cunoască între ei şi să se hotărască înfiinţarea unei asociaţii a moldovenilor din Basarabia.

A sosit şi marele moment pe care voluntarii îl aşteptau cu atâta ardoare, ordinul de plecare spre ţară a primului eşalon, adică un batalion încadrat cu ofiţerii săi şi încă alţi două sute de ofiţeri fără trupă. Comandamentul lor, în legătură cu cel al ruşilor, hotărâse ca ziua plecării să se facă în cadrul unei manifestaţii cât mai impozante şi pentru aceasta, pe tot parcursul defilării prin oraş, s-a adunat lume care-i ovaţiona. Era doar o pildă de spirit de sacrificiu pentru toată lumea.

Într-o zi frumoasă de început de iunie a anului 1917, batalionul de marş, în sunetele muzicii militare ruse, în frunte ducând un minunat drapel românesc, mărşăluia mândru spre gară fiind ovaţionat pe tot parcursul de lumea adunată şi de camarazii lor români, rămaşi să-i urmeze în alte transporturi. La gară erau aşteptaţi de prieteni care ţineau să fie alături de ei până în ultimul moment al despărţirii, aducându-le pachete şi diferite atenţii, arătându-şi dragostea pentru aceia care se duc să moară pentru idealul visat atâtea veacuri de-a rândul.

Goarna sună îmbarcarea şi cu toată dorinţa de a merge în ţară, totuşi despărţirea n-a fost uşoară. Fiecare se gândea în sine că poate pentru ultima oară le strângea mâna sau îi îmbrăţişa pe aceşti prieteni care, în timpul când erau copiii nimănui, cu caracteristica ospitalitate rusească, au fost primiţi în casele lor deschise şi în sufletele lor. Maruse, Vande, Aniuţe, Ivani, Borişi le deveniseră fraţi şi surori şi acum îşi ştergeau câte o lacrimă, văzând cum trenul îi desparte de Victori, Ioni, Remuşi, Octaviani şi alţii. Dar corul sublocotenentului Medrea îi trezeşte: „*La arme, ce-i de-un sânge şi de-o lege!*” Şi ca la o comandă, din peste o mie de piepturi răsună puternic cântecul de luptă al fratelui Iosif.

A doua zi dimineată au ajuns la Bălţi unde, spre surprinderea lor, li s-a făcut o manifestaţie de simpatie de către studenţii cunoscuţi la Kiev şi de către lumea românească a moldovenilor adunată de ei. Tot de la ei au aflat că la Chişinău sunt aşteptaţi. Asociaţia moldovenilor basarabeni căuta astfel să-şi arate recunoştinţa acelor care i-au adunat şi i-au făcut să se cunoască. La trecerea peste Prut, la dorinţa voluntarilor, trenul a fost oprit. Toată lumea a coborât din vagoane şi a sărutat cu evlavie pământul românesc. Moment înălţător! Ostaşi şi ofiţeri se îmbrăţişau. Unii, mai emotivi, plângeau, alţii cu un entuziasm exaltat, chiuiau şi dansau. Suferinţele închise din generaţie în generaţie în piepturile lor de transilvăneni au rupt zăgazurile şi se revărsau acum sub formă de puhoi al entuziasmului. Garda pentru paza podului, nişte moşnegi glotăşi, a fost luată în iureşul horei frăţeşti pe pământul valah. Chiuiau moşnegii întrecându-se cu voinicii de peste munţi şi chiuiturile lor nu se deosebeau întru nimic de cele ale

transilvănenilor. Erau doar toți din același aluat. Tot timpul călătoriei spre Iași, ferestrele și ușile vagoanelor erau ocupate, voluntarii privind holdele înverzite și satele pe lângă care treceau. Trenul alerga spre orașul făgăduinței, capitala țării libere, Iașul, și, când au apărut dealurile și în zare turlele bisericilor, o nerăbdare a pus stăpânire pe toată lumea.

În fine, au ajuns. Trenul intră încet în gară. Cei ce aveau norocul să ocupe un loc la fereastră sau la ușă, tâlmăceau celor dinăuntru tot ce vedeau. Se aude muzica militară. O melodie cunoscută. Da, sunt primiți cu „Deșteaptă-te Române!”, cântecul atât de scump acelora de peste munți. Unii, înnebuniți, sar din mersul trenului și toți strigă, „Trăiască! Uraaa! Trăiască! Uraa!” Trenul oprește. Toată lumea coboară și se înșiruie disciplinat în linie, căutând parcă să repare greșelile provocate de entuziasm, călcând regulile unei comportări ostășești, apoi comenzi scurte și voluntarii defilează pentru prima dată în fața drapelului țării și în fața companiei de onoare.

În Piața Gării, unitatea de voluntari ia formație de linie, având în fața lor Regimentul oltenesc 5 Vânători, care dădeau onorul fraților de peste munți. Goarneau sună onorul la general. Din mașină coboară un general care se impune prin ținuta lui ostășească. Este comandantul Corpului de Armată, generalul Nicolae Petala²². Sosesc apoi generalii Prezan și alții din mărimile militare. Se dă ordin de rupere a rândurilor pentru o înfrățire între ostașii de peste munți cu cei din Regat și în această îmbrățișare s-a pecetluit legământul de luptă sub același steag, pentru același ideal. Dându-se ordin de încolonare, în frunte mășăluiesc voluntarii, pe străzile pe unde treceau fiind aclamați de o lume care îi sărbătorea, aruncându-le flori, spărgând cordoanele polițienești și pornind alături de ei, femei, bărbați, copii într-un entuziasm delirant. Era suflul unei României bătută, suferindă, înfometată, dar eroică, neînvinsă încă și plină de încredere în viitor.

„Au venit frații noștri! Să murim sau să învingem împreună!”

Lacrămile vărsate la Iași în ziua aceea au fost fierbinți și au încălzit și inimile cele mai deznădăjduite, dând speranțe și mângâierea că sacrificiile de până acum n-au fost zadarnice. În Piața Unirii, la statuia lui Cuza Vodă, i-a așteptat guvernul în frunte cu Ionel I.C. Brătianu, generalul francez Berthelot, misiunile diplomatice și militare și tot ce avea România mai reprezentativ. Au vorbit Ionel I.C. Brătianu, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Iancu Nistor și le-a răspuns, în numele Corpului Voluntarilor, prin seniorul lor, vajnicul avocat român Victor Deleu. Terminându-se șirul discursurilor, muzicile militare au intonat hora. Era, într-adevăr, „Hora

²² Nicolae Petala, studii: Școala militară de ofițeri și Școala de artilerie, Școala militară din Bruck, Școala superioară de război din Torino, a luptat aproape în toate luptele din Marele Război; general de brigadă, commandant al Armatei I (1916), general de divizie, a condus comandamentul trupelor de vest de la Cluj (1921–1924), Inspector general al armatei și al învățământului militar.

Unirii”, jucată cu foc de miile de oameni. În mijlocul participanţilor au intrat pe neobservate trei fiinţe, care fiind recunoscute au fost viu aclamate de popor. Erau principesele Elisaveta, Marioara şi Ileana. Voluntarii erau copiii alintaţi de către toată lumea. Fiecare ţineau ca din puţinul lui să facă parte fraţilor de peste munţi. Le umpleau buzunarele cu ţigări, aşa de greu achiziţionate pe atunci şi adresele lor ca să-i aibă musafiri, care erau aşa de numeroase că, dacă voluntarii ar fi răspuns acestor invitaţii, în loc să plece pe front, ar fi trebuit să facă serviciul în garnizoana Iaşi.

Dar la sunetul goanelor pentru adunare, ostaşii cu greu au putut să se rupă din mijlocul populaţiei pentru a răspunde prompt semnalului dat. Coloana batalionului de vânători a defilat apoi prin faţa palatului Cuza, din balconul căruia regele Ferdinand le primea defilarea. Continuându-şi marşul pe strada Lăpuşneanu, în poarta Liceului Militar, dintr-o maşină deschisă, Regina cu Principesele le aruncau flori. Au fost găzduiţi în cazarma Regimentului 5 Vânători şi încă în seara aceea li s-au distribuit armele şi echipamentul în vederea depunerii jurământului.

A doua zi, 8 iunie 1917, dimineaţa, voluntarii s-au încolonat, de data aceasta în frunte cu Regimentul 5 Vânători, pornind spre platoul Şorogari, unde urma să aibă loc legământul ce-l făceau Regelui şi Patriei Române. În faţa familiei regale şi a mitropolitului ţării, mitropolitul Pimen al Moldovei, voluntarii au depus jurământul de credinţă pe tricolorul românesc, devenind astfel ostaşi ai neamului lor. Terminându-se actul sărbătoresc, asistenţa a plecat, rămânând ei cu M.S. Regele şi mai marii oştirii şi unităţile din Vechiul Regat pentru prăznuirea acestei mari zile. Pe platoul Şorogarilor, grupurile ostaşilor se înveseleau, întrecându-se în cântece şi jocuri, fiecare ţinând să arate cum e la ei acasă. Când însă corul voluntarilor, condus de maestrul Medrea a intonat „*Trăiască Regele!*”, toată lumea a rămas nemişcată, pentru ca la terminarea imnului, uralele să fie nesfârşite. Executând corul voluntarilor, în continuare, cu atâta elan şi perfecţiune cântece patriotice, a impresionat şi pe M.S. Regele care, emoţionat, s-a dus de-a dreptul la sublocotenentul Medrea, l-a îmbrăţişat spunându-i:

—Acest sărut depus pe obrajii dumitale, este sărutul dat de regele României, Ardealului, Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Bucovinei.

Foştii supuşi ai împăratului monarhiei dunărene, neobişnuiţi fiind cu un gest atât de cald din partea unui cap încoronat, au rămas uluiţi pentru un moment, ca apoi să izbucnească într-un entuziasm de nedescris. Abia acum au priceput că cel ce a dat sărutul e Regele Neamului, iar cel ce a domnit peste ei şi pentru care secole la rând s-a sacrificat bietul popor de peste munţi era străin de ei, era un împărat care le cerea totul, le porunca ca şi robilor, în schimb nu le dădea nimic. Ca un fulger a trecut prin mintea fiecăruia tragediile lui Horea, Cloşca şi Crişan, Avram Iancu şi alţii, minţiţi, batjocoriţi şi ucişi pentru că aşa a vrut împăratul şi politica lui de „*divide et impera*”. Toate prin care trecuseră voluntarii de câteva zile îi exaltaseră. Era prea mult pentru sufletele lor.

—M-a țucat împăratul! repeta Medrea și ochii lui negri îi ardeau.

Reîntorși la cazarmă, băieții comentau fiecare clipă a acestor zile înălțătoare. Noaptea s-au trezit în țipete și zgomote de luptă. Sublocotenentul Medrea îl sugruma pe locotenentul Herbert von Schlegelstein strigându-i:

—Spionule, ai venit în rândurile noastre ca să ne vinzi!

Cu mare greutate a putut fi imobilizat de ceilalți. Înnebunise. A fost internat la spitalul de boli nervoase, unde, după câteva luni, s-a stins lăsând un mare gol în muzica românească acest ardelean plin de talent, căruia Conservatorul din Viena îi prezise un mare viitor.

În jurul acestei întâmplări s-a discutat mult și i-a făcut pe voluntari să examineze mai îndeaproape situația lui von Schlegelstein, să-și pună întrebarea: „Ce l-a făcut pe acest distins ofițer activ de artilerie, german, să intre în rândurile lor?” I s-a mai pus această întrebare și la Darnița, la care el răspundea că, fiind convins de pierderea războiului de către Puterile Centrale, el, ca sas și locuitor al Ardealului, va putea întotdeauna să se ridice în interesul alor săi, ca unul care a luptat în armata română. Argumentele lui erau destul de slabe, totuși voluntarii au fost siliți să-l primească în urma unei adrese ce o avea asupra lui din partea Statului Major al lui Brussilov către comandantul Corpului Voluntarilor în care se spunea că: locotenentul Herbert von Schlegelstein, după ce dezertase de la austrieci, a fost prezentat la Statul Major al generalului Brussilov, unde a dat importante informații asupra sectorului din care făcuse parte și celelalte, vecine, și cum cele expuse de el corespundeau informațiilor culese de la alți prizonieri, locotenentul a câștigat încrederea comandamentului rusesc care, la dorința lui, l-a trimis la Darnița.

O delegație a voluntarilor s-a prezentat, în cel mai mare secret, la comandantul Corpului de Armată (generalul Nicolae Petala), arătându-i cum a ajuns locotenentul von Schlegelstein în rândurile lor și bănuielile lor față de acest ofițer, cum că nu ar fi de bună credință.

Luând act de cele spuse de ei, generalul, după un scurt timp, le-a răspuns:

—Îl voi da în grija unui colonel, comandant al unui regiment de artilerie în refacere, care-i om inteligent și cu multă energie. Dacă se vor dovedi cele ce dumneavoastră bănuți, locotenentul își va lua pedeapsa. În caz contrar, vă cer să vă luați angajamentul de a-i face amendă onorabilă. Nu vorbiți nimănui despre cele ce am discutat.

Delegații voluntarilor au mai rugat pe general ca odată cu împărțirea locotenentului la unitatea indicată, să fie repartizați și sergentul Voica și caporalul Pârnu, fiind acești subofițeri deștepți, oameni de încredere și care s-au dovedit a fi tot timpul admirabile elemente de informații în Corpul Voluntarilor.

Mult mai târziu, într-o zi, locotenentul Dacian a fost trimis de la unitatea lui, la comandamentul Corpului de Armată ca să asiste la procesul locotenentului von Schlegelstein. A întâlnit acolo mai mulți cunoscuți voluntari, care de asemenea au fost chemați de la unitățile lor cu același scop. Bietul Medrea în nebunia lui a văzut

adevărul. Von Schlegelstein era spion. La comandament au aflat adevărul. Colonelul Georgescu, conform instrucțiunilor primite, l-a pus pe nou repartizatul locotenent von Schlegelstein la unitatea sa sub observație. Cei doi subofițeri ardeleni erau, în secret, colaboratorii săi, care s-au dovedit a fi foarte abili în felul lor de a se comporta. În regiment nimeni nu-i simpatiza din cauza firii lor neadaptabile la obiceiurile armatei române și, spre deosebire de camarazii lor olteni, întotdeauna veseli, acești doi aveau firea închisă, morocănoasă și întotdeauna gata să critice și să-și arate nemulțumirea. Se izolau de ceilalți, discutând pe șoptite și din cauza asta au atras asupra lor bănuiala, atât a ofițerului, cât și a soldaților care, în diferite rânduri, raportau acest lucru colonelului. Locotenentul von Schlegelstein, găsindu-i odată iarăși retrași într-un colț al cantonamentului, s-a dus la ei spunându-le:

—Ce-i cu voi? Ce complotați? De ce dați ocazie să vă urască și ofițerii și soldații? Ce, aveți gânduri ascunse? Trebuie să vă schimbați atitudinea.

—Domnule locotenent, dumneavoastră vă putem spune și poate ne veți înțelege. Nouă ne pare foarte rău de ce am făcut. Nu trebuia să venim în România. Căci, vedeți, noi acum suntem convinși despre victoria alor noștri (Puterile Centrale) și atunci cum ne vom mai întoarce la familiile noastre? Ne-am luat ca oile după vorbele altora, ca astăzi să ducem lipsuri, să flămânzim sau să murim de tifos exantematic. Era mai bine în prizonierat decât aici. Nici cu oamenii de aici nu ne împăcăm, căci sunt cu totul altfel decât noi. Noi am vrea să ne reîntoarcem iarăși în lagărele de prizonieri, dar nu știm cum să o facem.

Ofițerul i-a sfătuit să nu facă vreo prostie, să aibă răbdare, căci el va avea grijă de ei. Seara, colonelul Georgescu avea prima dovadă că în jurul locotenentului trebuia mărită atenția, dând totodată instrucțiunile necesare celor doi subofițeri. Peste câteva zile Schlegelstein i-a găsit din nou pe Voica și Pârvu retrași într-o discuție.

—Iarăși complotați băieți? V-am mai spus că faceți rău. La popotă ofițerii v-au discutat, iar colonelul spune că vă pune sub observație. Aveți răbdare și încredere în mine. Nu sunt și eu ardelean ca voi?

—Nu mai stăm domnule locotenent, nu mai stăm! Suntem hotărâți să plecăm.

Locotenentul a rămas un moment pe gânduri, apoi le-a zis:

—Măi băieți, eu vă vreau binele. Nu se face aceasta așa, fără cap. Așteptați, căci în curând îmi vine rândul să intru ca ofițer de serviciu. M-ați înțeles, măi? Aveți răbdare!

În aceeași zi colonelul Georgescu avea o nouă dovadă despre felul de a gândi al locotenentului von Schlegelstein. A sosit și ziua când locotenentul a intrat ca ofițer de serviciu pe regiment și colonelul a împănăt spre seară zona comandamentului cu agenți și patrulare cerute de la alte unități, pentru a nu se face vreo indiscreție și noaptea, când toată lumea se odihnea, ofițerul de serviciu i-a sculat pe cei doi ardeleni, spunându-le să-l urmeze. Ieșind în afara cantonamentului, adăpostiți la podul șoselei, sergentul l-a întrebat pe locotenent:

—Ce facem acum?

—Așteptăm în cea mai mare liniște, a fost răspunsul.

După un timp au zărit în depărtare farurile unei mașini, care apoi s-au stins și în întineric se auzea cum mașina se apropia încetîșor. La un semnal dat cu flacăra brichetei ofițerului, mașina s-a oprit. În timp ce ofițerul voia să urce, cei doi subofițeri l-au imobilizat, iar de după tufele de lângă șosea și din șanțulețul râului s-au ridicat umbre înarmate, care au înconjurat mașina.

—M-ați trădat! au fost cuvintele lui Schlegelstein.

—Ați trădat, herr oberleutnant!, a răspuns sergentul Voica.

A doua zi colonelul Georgescu, în fața unității, i-a lăudat pe cei doi subofițeri, dându-i ca exemplu de ostași și patrioți. Abia acum s-au lămurit, atât ofițerii, cât și soldații asupra ținutei nesuferiților de ardeleni, pe care i-au suspectat tot timpul și i-au bârfit.

În fața Curtii Marțiale oberleutnantul von Schlegelstein a avut o ținută ostășească ireproșabilă. A recunoscut totul spunând:

—Cum putea un ofițer german să-și trădeze împăratul? Am dezertat cu știrea alor mei. Am fost interogat la Statul Major al lui Brussilov și am dat o situație exactă a trupelor din sectorul din care făceam parte, care a consumat cu fragmentele de informațiuni culese de la alți prizonieri. Realitatea este că, atunci când dădeam eu aceste informațiuni, acele unități au trecut în rezervă, fiind înlocuite cu altele proaspete. Am spus doar situația zilei precedente și am trecut sub tăcere situația prezentă. Nu eram obligat să știu decât ce a fost în momentul așa-zisei mele dezertări. Față de acestea, fiind mulțumiți cu mine, le-am cerut să fiu trimis într-o formațiune de voluntari ardeleni, fiind eu însumi din Transilvania. Mi s-a aprobat acest lucru și astfel am obținut o adresă către Corpul Voluntarilor din Darnița. M-am gândit că, fiind acoperit astfel, cu titlul de voluntar, voi putea să-mi servesc mai ușor împăratul și patria. În timpul cât am stat la Darnița-Kiev, am putut stabili legătura cu serviciul nostru de spionaj și mi-am făcut datoria. Nu-mi iert că am căzut prostește în brațele celor doi țărani care, recunosc, și-au jucat bine rolurile. Față de oameni rafinați îți iei întotdeauna măsuri de apărare, iar pe cei mai simpli îi desconsideri și din cauza aceasta faci greșeli, ca apoi să cazi tocmai prin ei.

Întrebat ce părere are despre armata română, a răspuns:

—Am o părere bună despre soldatul român. Sunt iuți, rezistenți, se mulțumesc cu puțin și prind repede, cu inteligența lor înăscută, dar sunt individualiști, n-au coeziune. Ofițerii sunt bine pregătiți, patrioți, dar prea vorbăreți, astfel că un spion poate culege mult de la ei. În ceea ce privește legăturile dintre ei și subordonați, sunt mai apropiați sufletește decât cei din armata austro-ungară, dar cad în greșeala fratelui mai mare, care de multe ori abuzează de dreptul primului născut și crede că-i revine lui dreptul de a împărți așa cum lui îi convine și de a sancționa, chiar în afara celor stabilite prin regulamente. Uită des că și ostașul este apărător de țară și nu trebuie înjosit prin înjurături și lovituri. Demnitatea este a omului, trebuie respectată și ea nu se măsoară după grade. Pentru ce am făcut îmi aștept

pedeapsa și nu regret nimic, căci mi-am făcut datoria și numai datoria față de împăratul și patria mea.

În fața plutonului de execuție n-a lăsat să i se lege ochii și și-a scos din sân boneta sa cu inițialele împăratului Franz Josif, pe care și-a pus-o pe cap și a murit strigând „*Hoch mein Kaiser! Hoch mein Vaterland!*”

Și acum, undeva, în cer sus, s-au întâlnit cei doi dușmani, dar amândoi patrioți, locotenentul Medrea și locotenentul von Schlegelstein, s-au iertat și împăcat, fiecare din ei, erou al neamului său.

După ce au depus jurământul, voluntarii au mai petrecut câteva zile în Iași și apoi au fost repartizați la diferite unități din țară, răspândindu-se.

Zeno Dacian a fost chemat la Corpul de Armată, unde șeful de Stat Major i-a comunicat că generalul comandant Nicolae Petala intenționează să-l facă aghiotantul său. A fost prezentat generalului, căruia Zeno i-a mulțumit, rugându-l totodată să-i permită să plece pe front la o unitate de cavalerie, dorind să lupte în linia întâi. Impresionat de asemenea cerere a ofițerului, generalul i-a strâns mâna dându-l, celor din față, ca exemplu de cum trebuie să fie un ofițer. Regimentul din care făcea parte Zeno era tocmai în refacere în urma pierderilor suferite în ultimele lupte și astfel a putut să se familiarizeze cu regulamentele și spiritul armatei române. Începându-se marea ofensivă a lui Makensen, pentru a da o ultimă lovitură armatei române și pentru ca să ocupe și restul țării, unitatea din care făcea parte Zeno a trebuit să intre din nou în luptă, unde acum era nevoie de fiecare rezervă, cu atât mai mult cu cât unități ale marelui aliat au părăsit frontul nemaivoid să lupte. În această mare încleștare parcă au reînviat virtuțile neamului. Fiecare luptător, conștient că-și apără glia, cu toate că frontul se baza acum numai pe bietul ostaș român, rău îmbrăcat, insuficient hrănit, înșelat și părăsit, el a dat dovadă că atunci când i s-au pus la dispoziție „sculele”, a putut să-l facă pe inamic să înțeleagă că „*Pe-aicea nu se trece!*”. Diviziile atacatoare ale spărgătorului de fronturi Makensen s-au sfârșit una după alta de dârzenia ostașului român și frontul a rămas același. Doaga și Patrașcanii generalului Cristescu²³, Mărășeștii și Răzoarele generalului Eremia Grigorescu²⁴, rămân locuri la care sufletul românesc trebuie să se închine cu evlavie.

---

²³ Cristescu Constantin (1866–1922), general de artilerie; studii: Școala Politehnică de la Fontainebleau și la Școala superioară de război de la Paris, profesor și comandant al Școlii de război din București, subșef al Marelui Stat Major, șef de Stat Major al grupului Sud al Armatei II, în 1916 primește comanda Armatei de Nord, în decembrie 1916, subșef al Marelui Cartier General, în 1917 comandantul Armatei I, în 1918 șef de Stat Major al Armatei, general de corp de armată.

²⁴ Eremia Grigorescu (1863–1919); studii militare: Școala militară din București, Școala de aplicație de artilerie și geniu, cursuri de matematică la Sorbona; general de brigadă (1915), general de divizie (1917), general de corp de armată (ianuarie 1918), comandantul Diviziei a 15-a, remarcat în luptele de la Oituz și Mărășești, ministru de război, inspector general al armatei până la sfârșitul vieții.

Escadronul locotenentului Zeno Dacian primise ordin să se deplaseze într-o comună din nordul Moldovei, pentru siguranța fabricii de spirt din comună față de trupele aliate, care se înapoiau de pe front. Cu misiune asemănătoare a plecat și celălalt escadron din Divizionul I al Regimentului de Roșiori, de sub comanda locotenentului Horia Fărășan.

Într-una din zile s-a refugiat la fabrica de spirt o tânără moldoveancă, ținându-și copilul în brațe. Biata femeie, plângând, îi povestea lui Zeno că pe când își gătea în vatră fasolea, un ostaș ... voia să-și bată joc de ea, dar a reușit să se smulgă din brațele lui, punând mâna pe oala în care fierbea fasolea și, pentru că soldatul s-a repezit din nou la ea, în disperare, i-a aruncat-o în cap, opărindu-l îngrozitor, apoi și-a luat copilul cu care, trecând prin grădini, a fugit la fabrică. Le cerea să fie apărută ea și copilul ei, repetând printre sughițuri că și soțul ei este pe undeva, pe front. După ce Zeno o linișți și sanitarul escadronului i-a pansat degetele arse, pe care păruse până atunci că nici nu le observase, sub scutul seriei a fost transportată în orașul Botoșani, pentru a evita orice neînțelegere între cele două armate. Această precauțiune a fost cu atât mai necesară, cu cât din cauza arsurilor grave care l-au orbit pe agresor, acesta era pe moarte. Nimeni, în afară de cei de la fabrică, n-a știut unde a dispărut femeia.

Plecând unitățile care erau numai în trecere, satul a reintrat în liniște, iar Zeno a profitat de ocazie ca să-l viziteze pe Fărășan, care staționa cu escadronul său în satul E... la o distanță de 17 kilometri. Au fost reținuți la masă de boierul moldovean U... dar, deodată, liniștea lor a fost tulburată de trompete și zgomotul produs de unități în marș, ceea ce i-a făcut să iasă pe terasa conacului. Au văzut venind o coloană de călăreți pe strada principală a satului. Curând conacul a fost invadat și în frumosul parc, focurile aprinse luminau ca ziua, iar carnea de pe frigări, procurată din vietățile rechiziționate, umplea văzduhul cu miros. În conac și în parc unii petreceau, iar alții priveau întrebându-se care va fi sfârșitul? Nici măcar vinul păstrat cu sfințenie ani de zile de boierul U... pentru nunta fetei sale n-a fost respectat. Anca, o copilă de 15 anișori, prin frumusețea ei a atras atenția înainte de a putea să dispară. Veselii musafiri cereau să fie prezentată „gazda gospodina” și cereau să le cânte la pian, ca niște oameni care iubeau și se pricepeau la muzică. Tatăl, văzând că unii dintre ei își cam pierduseră controlul de sine, și-a împărtășit lui Zeno și lui Fărășan îngrijorarea și temerea sa față de eventualele urmări, cerându-le sfat asupra celor ce erau de făcut, repetând trist:

— Bine că maică-sa nu mai poate vedea toate acestea.

Cei doi și-au făcut de lucru într-un mic salonaș când, spre surprinderea lor, unul dintre musafiri i-a urmat spunându-le:

— Domnilor, fata trebuie dusă neapărat.

Cum nu purta niciun grad, Zeno l-a întrebat:

— Domnule, n-aveți grad, nu știu cum vă cheamă, dar dați-mi voie să vă strâng mâna ca unui om cinstit.

Acesta i-a întins mâna, spunându-i:

— Ce importanță prezintă numele odată ce gândim la fel și ne stimăm reciproc?

Profitați de faptul că le voi atrage atenția asupra unui joc de cărți.

A salutat și s-a reîntors în salonul mare. Curând se auzi vocea lui puternică:

— Cine vrea să joace un stoss?

Când au dat buzna în sufragerie, Fărășan i-a șoptit Ancăi să se strecoare neobservată și să-l aștepte în camera servitoarei, iar pe boier, după ce l-a lămurit, Zeno l-a așezat la masa de joc să-și piardă banii și să-și întrețină musafirii. Fărășan a revenit și el și l-a informat pe prietenul său că fata a fost travestită în țărancă și trecută peste gardul grădinii la un gospodar vecin, care o va duce cu căruța la rudele ei din B. Amândoi ofițerii s-au îndreptat spre grupul pasionat de cărți și s-au înțeles din priviri, atât cu tatăl fetei, cât și cu necunoscutul. După o oră Zeno trăpăluia, urmat de roșiorul său, spre fabrica de spirt, unde era necesară prezența lui, ținând seama de cele văzute la conac.

A doua zi Fărășan a venit informându-l că țăranul s-a reîntors, spunând fericitului tată că Anca este la rudele sale, n-au avut niciun neajuns, fiindcă au luat-o pe drumurile de pe câmpuri. Musafirii au plecat fără se întâmple ceva deosebit, decât că au lăsat un gol în pivnițele și printre animalele proprietarului. Fărășan s-a împrietenit cu acel distins om, care nu era altcineva decât prințul O..., fost căpitan de dragoni și prin el a mai cunoscut și pe fostul locotenent Gli... Amândoi i-au împărtășit că așteaptă momentul când să se detașeze de ai lor, lucru ce nu era așa de ușor, fiind suspectați. Zeno era mulțumit că n-au aflat nimic despre fabrica de spirt și că au luat cu totul altă direcție.

În zilele ce urma, coloane după coloane treceau prin regiune și în urma raportului lui Zeno, autoritățile superioare au dispus transportarea spirtului depozitat acolo, oprindu-se orice activitate în fabrică, iar escadronul lui Zeno a fost rechemat la regiment.

România, rămasă complet izolată, a fost nevoită să încheie, la 5 martie 1918, preliminarele care au fost apoi definitive, prin pacea încheiată la 7 mai 1918, între Puterile Centrale și guvernul lui Alexandru Marghiloman.

Regimentul de roșiori din care făcea parte Zeno, cantona în satul D., de luni de zile. Efectivele mici, dictate de condițiunile de pace, nu dădeau de lucru ofițerilor, care lăncezeau și se plictiseau în această așa-zisă garnizoană, departe de oraș și de calea ferată. Apariția unei mașini a fost comunicată în tot cantonamentul cu repeziciune ca ceva senzațional. Din toate părțile ofițerii se îndreptau spre comandamentul instalat în conacul moșiei Ș.... Spre bucuria tuturor, în locul unei inspecții inopinate, l-au găsit pe fiul comandantului de Corp de Armată (Vintilă Petala), fost ofițer de rezervă în regiment, care acum venise să-și viziteze prietenii. La apariția lui Zeno, fostul său subaltern, a alergat spre el îmbrățișându-l. Bunătățile aduse pentru prieteni de tânărul Dan, în curând i-a făcut să uite că sunt într-un sat părăsit, departe de civilizație. Când s-au dus la culcare, fiecare gazdă cu musafirul său, Dan, rămași singuri, l-a întrebat pe Zeno:

—Până când intenționezi să calci prin aceste noroaie?

Zeno tăcu. Dan continuă:

—Viața care o duceți vă abrutizează. Războiul s-a terminat.

Da, războiul se terminase, dar din nenorocire rău pentru Zeno. Apoi Dan continuă iarăși:

—Adjutantul tatei a fost avansat maior și pleacă pentru stagiul la trupă. Vrei să-ți dai locul?

—Dacă tu crezi, accept.

După despărțirea lor, la o săptămână, Zeno a trebuit să-și ia rămas bun de la camarazi și escadronul său, plecând să se prezinte la noul său post.

După atâta timp petrecut prin tranșee și prin satele pline de praf și noroi, tânărul ofițer gusta cu plăcere viața ce-i oferea orașul și civilizația. Până ce și-a găsit o locuință, a fost găzduit de către prietenul său, Dan.

Generalul, dorind să petreacă câteva zile cu familia lui, care era la moșia unei rude a lor, l-a luat cu el și pe adjutantul său, care până atunci, afară de Dan, nu i-a cunoscut familia. Ospitalitatea moldovenească, distincția și bunătatea soției șefului său, cât și drăgălășenia fetei lor, l-a făcut să uite că e singur pe lume și de dorul după ai lui, pe care i-a lăsat undeva, pe meleagurile Banatului. După ce și familia generalului s-a reîntors din vilegiatură, cu toate că Zeno se mutase în noua sa locuință, orele libere și le petrecea în mijlocul lor, iar când, în urma unui accident de călărie, a fost nevoie să nu-și părăsească locuința câteva zile, afară de Dan, care stătea mai mult la el, îl vizită și generalul cu soția lui. Cu toate atențiile din partea lor, Zeno simțea că-i lipsește ceva. Era copila aceea zglobie, cu care nu se înțelegea și care în partidele de călărie, cu firea-i îndrăzneată, îi dădea atâtea emoții, această mică Alice pe care n-o văzuse de mai multe zile. Și-a adus aminte de cavalcadele lor, de una în care neascultătoarea Alice ținea neapărat să încalece pe „Vaska”, calul pe care Zeno l-a cumpărat pe un preț mic de la un cavalerist rus, Nichita Cazek, ca singurul lucru ce-l mai avea. Acest animal de clasă înaltă avea un mare defect, era „ambaleur” și foarte greu de strunit. Cu toată opoziția lui Zeno, fata l-a încălecat, spunându-i:

—În definitiv ce ai dumneata cu mine? Nu-ți fie teamă.

Când au ajuns la câmp, Zeno, îngrijorat îi dădu câteva sfaturi la care Alice i-a răspuns ironic:

—Să trăiți, am înțeles domnule locotenent! și împingând roibul la galop, acesta, simțind o mână slabă, gonea înnebunit. Se ambalase. Calul mare și greoi, pe care încălecase Zeno, se distanța de Vaska cu tot efortul ce-l făcea călărețul. Pierzându-și șapca, fata cu părul despletit, alerga înaintea locotenentului care-i striga din toți plămâni:

—În arătură! În arătură!

De data aceasta, ascultându-i sfatul, Alice își conduse animalul înspre o arătură largă care, în urma ploii, era desfundată. Aceasta a făcut ca roibul, după câteva

salturi, să se dea peste cap. Zeno, ajuns acolo, a sărit de pe cal și a ridicat amazoana care, în afară de spaimă trasă și de faptul că fața-i, părul și hainele îi erau pline de noroi, n-a pățit nimic altceva. Calul tremura lângă ea.

—Vezi Vaska ce mi-ai făcut? De ce ești încăpățânat?

Zeno, care-i rădea noroiul de pe haine cu un briceag, îi reproșa blând:

—Vezi că nu-i bine să fie cineva încăpățânat? De acum înainte te voi numi domnișoara Nu-nu.

—Ești foarte gentil domnule locotenent!

Au plecat spre casă supărați.

Tocmai când Zeno s-a însănătoșit și și-a reluat activitatea, au sosit știrile că Bucovina și provinciile de peste munți au proclamat Unirea cu patria mamă, că regele cu generalul Berthelot au intrat în București. Suflarea românească reînviată parcă, manifesta delirant și în orașul lor. După atâtea suferințe și renunțări în ultimii ani, lumea dornică de o altă viață, și-a deschis casele și invitațiile se țineau lanț. Fracurile și tunicile au ieșit de la naftalină, reluându-și locurile prin saloane.

La una din petrecerile familiare, Zeno care valsa cu Alice (Elena Alice Petala, devenită mai târziu Elena Furlugeanu, soția autorului), i-a șoptit:

—E târziu, domnișoară Nu-nu. Doamna, mama dumneavoastră, a spus să nu întârziem. Îl voi anunța pe Dan să plecăm.

—Bine, vom pleca. Mama n-a putut să-mi găsească o „garde-dame” mai bună.

—Orice vă spun vă enervează. Nu mă prea simpatizați.

—Mi-e necaz pe dumneata că prea mă tratezi ca pe un copil.

—Ești cel mai dulce, dar și cel mai neastâmpărat și neascultător copil din lume și pe care l-am întâlnit vreodată.

În drum spre casă, Dan îi spuse lui Zeno:

—Am promis că o lăsăm acasă pe Alice și noi ne întoarcem.

—Eu nu mă simt bine. Te rog să mă scuzi la gazde, îi răspunse Zeno.

Ochii fetei exprimau mulțumire. Luându-și rămas bun de la ea, Zeno o întrebă:

—Ești supărată pe „garde-dame” a dumitale?

—Nu sunt supărată, i-a răspuns ea.

În fața casei sale, ordonanța lui Zeno, Niculaie o distra pe servitoarea vecinului care, zărind din depărtare tunica roșie a ofițerului, se făcu nevăzută. Zeno care ținea mult la soldatul său, l-a apucat de ureche.

—Bine măi, pramatie, om însurat cu copil, e frumos ce faci tu? Nu ți-e rușine?

—Să trăiți, domnule căpitan, așa suntem noi, călăreții.

—Mă băietе, se vede că Marița ți-a dat de băut, de nu mai știi nici ce grad am.

—Să trăiți, domnul locotenent Mircea a sosit și mi-a spus că ați fost avansat căpitan și eu voiam să fiu primul care să vă zic: La mai mare!

—Dar unde-i domnul locotenent Mircea?

—Doarme în camera dumneavoastră.

Urmat de ordonanță, Zeno a intrat în locuință, unde Mircea, trezit din cauza zgomotului, s-a ridicat din pat, îmbrățișându-și prietenul.

—La mai mare, căpitane! Să trăiești Daciene! Adu băutura aceea, nătăfleală!

Niculaie s-a reîntors cu o sticlă de șampanie, „mum” veritabil. Zeno privea când sticla, când pe Mircea.

—„Mum”? Când am auzit acest nume? Poate că sunt o mie de ani de atunci?

Au râs amândoi.

—Unde ai găsit asemenea minune?

—În București, în depozitele părăsite de inamic mai găsești asemenea bunătăți.

Mi-a reușit să aduc două. Una o bem cu Dan.

—De unde știi că am fost avansat?

—Din Monitorul Oficial. S-au făcut avansări în urma evenimentelor mari.

Confirmarea știrii că unitățile românești au trecut prin diferite puncte Carpații, îl făceau fericit pe Zeno. Aproape de dimineață, Mircea, obosit de drum, a adormit. În schimb pe Zeno îl părăsise somnul. Își puna întrebări și își dădea răspunsuri singur. Au trecut Carpații fără el! Mâine îl va ruga pe general să-l mute la o unitate care operează în Ardeal. Dar ce va zice acest nobil șef? Desigur, militarul îl va înțelege. În schimb ușurința cu care vrea să se despartă de ei va fi o deziluzie. Îi trecea în revistă pe toți membrii familiei, care îi arătaseră atâta dragoste. Doamna, soția generalului dar și ... Alice. Da, Alice! Ce-i cu fetița asta cu ochi negrii? Mereu se cicălesc între ei. De ce orice sfat al lui parcă o supără? A spus-o doar: „*Îmi este ciudă că mă tratezi ca pe un copil*” Dar nu e oare un copil? Poate să o trateze ca pe femeile celelalte? Nu! Dar de ce nu? Pentru că față de această fetiță nu poate folosi convenționalismul mincinos și apucăturile învățate în contact cu femeile celelalte în lumea în care a trăit. Pentru că numai când se gândește la ea simte ceva ce până acum n-a mai simțit. Îi era dragă, dar și altele i-au fost dragi însă nu așa. Față de Alice avea o atracție ce nu o avusese față de alta. „*Ești amoretzat!*” își zise râzând de el însuși. Amoretzat, tu care a-i cunoscut atâtea femei frumoase, capricioase, pasionate, rafinate și le-ai îmblânzit și le-ai părăsit, acum ești amoretzat de o copilă de optsprezece ani, care nici măcar nu te simpatizează. Atunci de ce era așa de mulțumită când nu te-ai reîntors cu Dan la petrecerea aceea familială? Pentru că și ea este o mică femeiușcă și femeile nu-și cedează bucuros cavalerii altora, chiar dacă nu-i iubesc. S-a ridicat de pe sofaua unde soldatul îi așternuse patul și, aprinzându-și o țigară, gândindu-se și-a spus cam tare:

—Ești un caraghios!

Mircea, care-i auzise cuvintele, l-a întrebat:

—Cine-i caraghios căpitane? După cum văd n-ai prea dormit!

—Da, Mirciulică, sunt cel mai imposibil om din lume. Mă frământ fără să pot închide ochii.

—Dar ce ai? Te-a impresionat așa de mult avansarea neașteptată? Ai băut prea mult sau te-a tulburat vreo femeie, una din frumusețile de aseară?

—Mă frământă gândul să-l rog pe general să mă mute la o unitate care operează în Ardeal și nu știu cum va fi primită această hotărâre a mea.

—O să-i pară rău. Eu te sfătuiesc să nu te grăbești.

La orele prânzului generalul însoțit de adjutantul său, pe care l-a invitat la masă, au sosit ceva mai devreme acasă deoarece aveau musafiri. Dând să-i strângă mâna lui Dan, acesta a observat că Zeno era tot cu gradul de locotenent. A spus:

—Iată un căpitan care nu vrea să se despartă de gradul de locotenent și l-a privirea întrebătoare a tatălui său, i-a dat lămuriri despre avansarea lui Zeno, știre adusă de Mircea. A venit apoi cu niște trese scoase la repezeală de pe o tunică a lui Dan. Generalul a completat epoletul noului său căpitan. În timp ce lumea de față discuta cu aprindere știrile cele noi, Alice care aflase de la vărul ei despre intențiile de mutare ale lui Zeno, l-a întrebat:

—Este adevărat că vrei să ne părăsești?

—V-ar părea rău, duduie Nu-nu?

Fata s-a uitat în ochii lui și i-a răspuns:

—Poate că da! Apoi a plecat repede, căutându-și o treabă. Acest „poate” a lămurit în sufletul lui Zeno ceva ce nu putea defini, dar în tot cazul simțea ceva cald, ceva scump. După masă Zeno s-a retras împreună cu Mircea și cu Dan în camera acestuia. Dan l-a sfătuit pe Zeno ca, deocamdată, să renunțe la a-i vorbi tatălui său despre o transferare, lucru ce nu i-ar face plăcere și poate l-ar șifona chiar faptul că adjutantul, în care avea toată încrederea, îl părăsește acum când avea mai multă nevoie de el.

Peste câteva zile, Dacian descifră o telegramă venită de la Marele Cartier General, care informa că, dacă la comandamentul lor printre foștii voluntari s-ar găsi vreunul originar din Banat și capabil de a se încredința o misiune delicată? În cazul că da, acesta să se prezinte imediat la București pentru a primi instrucțiuni. Când i-a prezentat telegrama, generalul l-a întrebat zâmbind dacă cunoaște vreunul?

—Originar din Banat sunt, deci partea întâi a telegramei o îndeplinesc. În ceea ce privește a doua, aceea de a fi capabil pentru o asemenea misiune, rămâne să apreciați dumneavoastră.

—Mâine pleci la București! Cred că nu e nevoie să-ți spun că în afară de noi nu trebuie nimenea să știe pentru ce ai plecat. Nici chiar prietenul dumitale, Dan, a adăugat generalul.

La Marele Cartier General, în timpul cât un colonel de la Informații îi dădu lui Zeno instrucțiunile necesare, a intrat părintele Avram Imbroane, o veche cunoștință a căpitanului Dacian. Colonelul, vădit mulțumit de această prietenie, l-a dus la o hartă a Banatului, pe care stegulețele marcau zona ocupată de trupele franceze, iar altele pe cea ocupată de armata sârbă. În aceste zone trebuiau să intre cei doi bănățeni și să controleze veridicitatea știrilor despre neajunsurile românilor din partea generalului Franchet d'Espèrey și a oamenilor săi, influențați de vechea

administrație (care încă funcționa) și de către conducătorii maghiari, cu care comandamentul lor avea legături strânse. Față de ei, fiind bănățeni, oamenii de încredere își vor deschide sufletul, stabilind exactitatea lucrurilor pentru a fi aduse la cunoștința marelui prieten al românilor, generalul Berthelot. În a doua etapă, misiunea lor era să pătrundă în teritoriul ocupat de „aliații” sârbi, unde populația timorată din cauza terorii și a propagandei, și-a pierdut speranța că Banatul să mai facă parte din trupul României Mari. De aceste neînțelegeri între foștii aliați căutau să profite aceia care au mers cu îndrăzneală atât de departe, că au lansat lozincă: „Dacă nu putem trăi așa cum am fi dorit, în raiul de sub coroana Sfântului Ștefan, măcar să facem o republică bănățeană, mult mai simpatcă pentru acești minoritari decât încadrarea în statul român sau sârb.” Prin contactul ce îl vor lua cu avocați, preoți, învățători și alți fruntași ai poporului român, prin lămuriri date lor că trupele române stau gata să intre în curând în Banat, care ne este dat nouă, să-i antreneze, să ridice moralul populației și tot prin ei să culeagă informații. Odată cunoscută misiunea ce aveau de îndeplinit, în fața colonelului au stabilit raza teritoriului unde fiecare va trebui să acționeze, acolo unde aveau rude, prieteni și cunoscuți.

Încă în seara aceea trenul alerga cu ei spre Banatul atât de dorit sufletului lor. Toată noaptea au vegheat, discutând despre ai lor, despre care nu mai auziseră atâta amar de vreme. Amintiri dulci se perindau în fața lor. Ce vor găsi acasă? Oare mai trăiesc? În fața atâtor întrebări erau cuprinși de emoție, bucurie și frică. Ferească Dumnezeu! Și trenul alerga, alerga prea încet, căci bietul de el făcuse războiul și era obosit. Ajunși a doua zi, seara, la Vârciorova (mai exista granița), unde fiind capăt de linie, au coborât. După informațiile culese, fără viza comandamentului de gară francez nu puteau trece dincolo. Dar pe ce bază? Nu aveau cu ei alte hârtii, decât cea eliberată de Marele Stat Major Român, că sunt în concediu de o lună pentru a-și vizita familiile. Avram Imbroane, care era civil, s-a decis să treacă clandestin în cazul că nu i s-ar aproba viza. Locotenentul francez, un om foarte politicos, s-a lăsat convins în urma explicațiilor date de ei, înțelegând dorința lor fierbinte de a-i vedea pe ai lor cât mai grabnic, dându-le viza condiționată de obligația de a se prezenta la comandamentul generalului Franchet d'Espèrey, în orașul Lugoj. Drumul între Vârciorova-Orșova l-au făcut într-o căruță țărănească, care se întorcea de la graniță la Orșova. Stăpânul căruței, trasă de niște gloabe mititele, era fericit că poate „căra” un domn de cătane român, însoțit de un „popă cătănesc” și afară de țigările „din țară”, n-a acceptat nici în ruptul capului vreo plată.

—Că doară sunt român din graniță și m-ar bace Dumnezeu, că noi abia vă așteptăm.

Ajunși în gara Orșova, Avram Imbroane, care era civil, a scos biletele pentru amândoi până la Lugoj. S-au hotărât să călătorească fiecare separat, în alt vagon, și să se întâlnească iarăși la comandamentul francez. Avram Imbroane a adăugat:

—Dacă nu cumva mă voi hotărî să mă strecor clandestin. Voi vedea cum e cazul. Dumneata ești ofițer, trebuie să te prezinți. Poate lucrând astfel, ca unul care își vizitează părinții, neavând nimic de ascuns, vei fi mai puțin bănuit că ai și o altă misiune. Pe mine încă de pe timpuri mă cunosc ca pe un cal breaz, că am fost agitator, „popă valah”. Cred că e mai bine să lucrez subteran. Îți urez noroc!

La Băile Herculane, în compartimentul în care se instalase Zeno, au intrat doi tineri, care vădit impresionați de a avea în fața lor un ofițer român, și-au făcut semne privindu-l oarecum întrebător. Cel mai în vârstă, a cărui îmbrăcămintă trăda că frecventează Academia Teologică, a îndrăznit să-l întrebe pe Zeno:

—Nu cumva sunteți bănățean, domnule ofițer? Îmi păreți așa de cunoscut...

—Nu, domnule, eu sunt de la Brăila și vin pentru prima dată în Banat. Și cum cei doi tineri zâmbeau neîncredători, continuă: Mi s-a spus că Banatul e șes ca pe la noi la Brăila și când acolo văd numai munte. Apoi le cere relațiuni asupra Lugojului. Dacă e oraș mare, dacă sunt trăsuri în gară ca să-l ducă la comandamentul francez, dacă acesta e departe de gară? Bieții băieți, dezorientați acum, îi spuneau că seamănă perfect cu un cunoscut al lor pe care nu-l mai văzuseră de ani de zile. În timpul cât ei conversau au apărut jandarmii unguri cerând, în limba lor:

—Kérem az igazolványokat (Vă rugăm prezentați legitimațiile).

Lumea din compartiment își prezenta hârțile reprezentanților puterii publice. Pe Dacian îl priveau codiș pe sub cozoroc, neavând îndrăzneala să-l legitimeze, spre satisfacția celor de față. „*Semn bun*”, își zise în sinea lui Zeno. Nu mai sunt jandarmii din trecut, aroganți. Au lăsat-o mai moale. După plecarea lor, au fost coborâte din plasă pachetele, companiile de drum întrecându-se să-i ofere ofițerului român din conținutul lor. Uiaga (sticla) cu răchie prefriptă trecea din mână în mână și compartimentul prăznuia apariția primei rândunele, care vestea un timp mai frumos, un timp mai călduros pentru bănățeni. Cei doi tineri care trebuiau să coboare la Caransebeș, au scos bilete pentru a călători la Lugoj, având plăcerea a ține pe mai departe companie ofițerului român. Ajunși la Lugoj, ofițerul strigă după un hamal, dar teologul și prietenul lui au pus stăpânire pe geamantan și protestau că nu au lipsă de „hordar” (hamal). Un „confliș” (birjar) chemat în grabă primi dispozițiuni să-l ducă pe ofițerul român la Comandamentul francez de la „varmegie” (prefectură), dar Zeno le-a spus:

—Măi Ștefi, cunosc Lugojul mai bine ca voi!”

Amândoi au rămas pentru moment cu ochii holbați, ca apoi să pornească din ei lacrimi, șiroaie de lacrimi calde.

—Zeno, tu ești? Într-adevăr tu ești? Dumnezeu te-a adus și să-i aducă și pe ceilalți!

—Vor veni, cât de curând vor veni, dragii mei, le-a răspuns Zeno, umblați sănătoși. Apoi s-a urcat în trăsură.

—Când ne vedem? Vino la „Concordia” (cafeneaua frecventată de români).

—De data asta nu pot, dar ne vom întâlni noi. La revedere!

A dat ordin birjarului să-și mâne gloaba cât mai încet pentru a nu pierde nimic din orașul de care-l legau atâtea amintiri frumoase. La comandamentul francez, instalat în palatul prefecturii, santinela, cu mutra tuciuire de senegalez, a prezentat arma pentru onor, iar plantonul l-a condus în sala mare a prefecturii, atât de bine cunoscută lui Zeno, unde așteptau mai mulți cetățeni pentru ca să-și rezolve interesele ce depindeau de armata de ocupație. Un locotenent bătrân ce părea rezervist, mai mult civil decât militar, l-a introdus la subșeful de Stat Major, un colonel care dezmințea faima politeții franceze. Fără să se scoale de la birou și fără să-i ofere loc, i-a întins neglijent mâna și l-a întrebat ce vânt îl aduce la ei. Zeno i-a întins singurul act ce-l avea redactat în limba română și franceză.

—Dar bine locotenente, legitimația dumneavoastră nu are viza franceză de la graniță decât condiționată.

—Pentru aceasta am venit la dumneavoastră, ca să mi-o dați. Îmi place să cred că un ofițer aliat nu va fi refuzat să-și vadă, după ani de zile familia, după cum nici ai noștri, n-ar refuza un ofițer de-al dumneavoastră.

—C'est vrai! a lăsat-o mai moale franțuzul și luând tocul i-a pus viza. Încercând să schimbe atmosfera l-a întrebat: Cât stați la noi?

—Ați spus bine, mon colonel, „la noi”, căci sunt bănățean. Voi sta două zile ca să-mi văd rudele și cunoscuții din acest oraș, apoi plec să-mi văd părinții, dacă mai trăiesc, în teritoriul de sub ocupația sârbească.

—Va fi greu. Cu sârbii nu merge așa de ușor. Să nu ai neplăceri. Maiorul Misici, comandantul jandarmeriei sârbești este un trăznit, a spus zâmbind colonelul întinzând tabachera lui Zeno.

—Ce mi se poate întâmpla? Să mă aresteze. Cu atât mai bine. Va fi o nouă dovadă de simpatie din partea aliaților. La urmă o să-mi dea drumul.

—Aliați care acum sunt gata să se încaiere, a spus râzând colonelul. Ca ofițer îți convine să dai de neajunsuri?

—Mon colonel, când cineva nu și-a văzut părinții de atâta timp, calcă și peste mândrie și peste toate regulile din lume.

—Cum se face că vorbești așa slab limba franceză? Mi s-a spus că românii stăpânesc bine limba noastră.

Zeno a considerat asta o nepolitețe și a cerut scurt:

—Ca să ne înțelegem, chemați, vă rog, un translator.

Colonelul a chemat pe unul din biroul alăturat care, spre surprinderea lui Zeno, era ofițerul român atașat la divizia franceză, căpitanul Tocineanu. Discuția a continuat prin intermediul acestuia. Zeno a adăugat:

—Sunt bănățean, fost ofițer austriac și vorbesc româna, germana și maghiara.

Colonelul i-a întins mâna și i-a urat „Noapte bună!”.

De la comandament Zeno s-a dus la casa unui vechi prieten, care l-a primit cu brațele deschise.

—Tu ești ofițerul român despre care vorbesc chiar și „pilărițele” în piață!?

—Io mi-s, măi Lae. Dumnezeu a vrut să ne revedem iarăşi.

Tatăl lui Lae nu-şi mai găsea locul. Alerga când în bucătărie, dând dispoziţii, când în cameră, privind cu căldură la „*copii mei, dragii mei feciori*”. A luat chipiul lui Zeno şi l-a pus pe cap, ca un copil, şi în entuziasmul său, spunea:

—Zeno, dragul meu, mă duc să-l arăt în oraş să vadă lumea că au venit românii! Bietul bătrân vedea în Zeno armata română. Rămaşi singuri cei doi, Zeno i-a spus prietenului său:

—Lae, pentru ceilalţi sunt venit să-mi vizitez rudele, dar pentru tine sunt aici ca să iau contact cu câteva personalităţi de la care trebuie să aflu anumite lucruri. Te rog deci să aranjezi astfel, ca să-i întâlnesc în mod cât mai discret. Cât eu voi trage un pui de somn, tu aranjează aceste întâlniri, aşa cum crezi că e mai bine. Îţi cunosc iscusinţa şi mă las în grija ta.

După masă, în hainele lui Lae, transformat în civil, cei doi tineri au trecut prin grădină la un vecin, ţăran cunoscut ca bun român. În casa lui aşteptau deja doi cunoscuţi luptători frunzaşi ai neamului. S-au înţeles ca la reîntoarcerea lui Zeno să-i furnizeze informaţiile doveditoare despre părtinirea generalului Franchet d'Espèrey în folosul străinilor minoritari şi măsurile nedrepte aplicate românilor. Spre regretul bătrânului „*copiii lui, feciori dragi*”, cu trenul de dimineaţă, au plecat la Buziaş pentru a lua contact şi cu protopopul P..., cerându-i concursul în acelaşi sens. Zeno a fost condus de prietenul Lae până la gara G..., punct unde începea zona de ocupaţie sârbă.

În gara G... afară de imepat şi şeful de gară nu era nicio altă autoritate. Aflase de la ei că maiorul M... a trecut cu o locomotivă şi un vagon spre graniţa veche, lucru ce l-a făcut pe Zeno să-şi schimbe planul, hotărându-se ca mai înainte să-şi viziteze părinţii apoi, după una sau două zile, să se ducă la Timişoara sau undeva, unde-l va prinde pe comandantul sârb. Această hotărâre era cât pe-aici să-i fie zădărnicită, deoarece până a doua zi nu mai avea niciun tren. „Sufletul românesc” l-a salvat şi de data aceasta. O echipă de lucrători ce controlau linia s-au oferit să-l ducă cu drezina lor până în B..., cu toate că riscau să-şi piardă pâinea şi eventuale maltratări din partea ocupanţilor. Se înnoptase când a ajuns acasă. Nimeni nu bănuia că vine, nimeni nu-l aştepta. Câinii casei îl lătrau furios, nu-l cunoşteau. Nu folosea vorba bună şi a fost nevoit, în casa părinţilor săi, să se apere cu sabia ca javrele să nu-l încolţească. Din interiorul casei se auzea un lătrat de animal nobil, un lătrat atât de cunoscut. Zeno l-a chemat:

—Prinţ, Prinţ al meu, nici tu nu mă mai cunoşti?

Lătratul continua mai cu furie, căci Prinţ asurzise, iar puiul său nu-l cunoştea pe stăpânul Zeno. Servitorimea, trezită de hărmălaia din curte, a ieşit îngrijorată să vadă dacă nu cumva „jândarii” sârbi au venit şi, văzând o uniformă, au rămas împietriţi.

—Măi oameni buni, care vi-s acolo? Trăilă, Iosâme, Moş Nicola! Dumnezeule, nimeni nu mă mai cunoaşte aici?

—Vai doamne, e coconul nostru! se auzi o voce de femeie și parcă treziți din hipnoză au dat năvală cu toții spre „coconul” lor.

—Bălan, Cescu, Haiduc, Mara, șist! se răstean un băiețandru cu o bătă mai mare ca el, iar ceilalți îl îmbrățișau, îi sărutau mâinile și îl mângâiau.

—Dați drumul lui Prinț, nu auziți ce face? dădu ordin Zeno.

Prinț, splendidul lui brak, în câteva salturi a fost la el. Ridicându-și enormu-i corp, sprijinindu-se cu labele de pieptul stăpânului, lingându-l pe față și pe mâini, era fericit. Ofițerul, trecut prin atâtea încercări, simțea cum se moaie ceva în el, lacrimi îi brăzdau fața. Era acasă! O fereastră se deschise și cineva a întrebat îngrijorat:

—Cine-i acolo? Ce s-a întâmplat?

—Ne-a venit un gost domnule, un gost drag, îi răspunse Trăilă.

—Bietul tata, e bolnav?

—Nu, cocoane, dar tare a îmbătrânit de dorul dumitale.

Ușile ferecate se deschideau încet, greoi și lui Zeno i se părea un veac. Tatăl și feciorul îmbrățișați nu puteau scoate niciun cuvânt. Bătrânul slăbit de dorul după copilul său, rămase în brațele lui, iar maică-sa îi mângâia părul ca pe timpul când era mic, micul copil al mamei. Stăteau cu toții în sufragerie, stăpâni și servitori, legați unii de alții printr-un șir lung de ani de conviețuire. Făceau parte din aceeași familie. Numai „Taica Moș” lipsea. El n-a mai putut avea bucurie să-și vadă nepotul domn cătănesc la români. Murise de peste un an. Icoanea se învârtea printre ei și-l dăscălea pe Josâm, căruia îi plăcea să se uite în fundul paharului.

—Mai cu omenie, omule, că nu ești la praznic!

Iar Zeno, auzind-o s-a adresat direct bărbatului:

—N-o asculta pe Icoanea, Josâme, căci doară prăznuim venirea mea.

A apărut și Moș Nicola, care s-a născut pe moșia Dacianilor și îi servea de la etatea de 14 ani. Acum avea 81. Nu mai făcea nimic decât să-i judece pe toți că nu sunt buni de nimic și că lumea aceasta nouă tare s-a stricat. Era poreclit „Socrul moșiei”.

—Cocoane, Dumnezeu te-a adus, cocoane Zeno! Am crezut că n-o să vă mai văd.

Zeno l-a sărutat pe obrazii scofâlciți și, cu toate protestele bătrânului, l-a așezat lângă el.

—Cum să te cinstesc, cocoane Zeno, că nu știu ce „șarjă” (grad militar) ai? Eu mi-s învățat cu stelele la guler.

—Sunt căpitan, Moș Nicola, dar pentru dumneata sunt Zeno, doar m-ai ținut în brațe.

—Asta nu să poace. Nu să cage, domnule căpitan. Apoi, după ce a trincat, moșul a plescăit din limbă și l-a privit cu drag spunându-i: Țucu-mi-l de căpitan, țucu-mi-l!

În casă toată lumea dormea. Zeno s-a retras și el în camera sa, unde l-au surprins orele tinere ale dimineții. Câinele, întins pe o blană de mistreț, îi urmărea

fiecare mișcare și parcă voia să-i spună: „*Vezi, stăpâne, totul e la locul său așa cum ai lăsat*”. După o ultimă țigare l-a cuprins și pe Zeno un somn dulce, în patul lui, cel mai bun din lume. Nasul rece al lui Prinț l-a trezit. Animalul și-a pus capul pe pieptul lui și-l privea.

—Ce vrei să-mi spui? Acum înțeleg, vezi Prințisor, eu am uitat vechiul nostru obicei. Hai, prietene, să-ți dau drumul afară.

Deschizând ușa de la hol a văzut o fată tânără care mătura și care, văzându-l, a luat-o la fugă.

—Cine o mai fi și sălbatica asta? s-a întrebat Zeno. Curând a apărut și maică-sa, urmată de „mica sălbatică”, care aducea cu ea toate bunătățile micului dejun: cafea, miere, unt și ouă, cum îi plăcea lui Zeno pe vremuri. După ce a sărutat mâna mamei sale, a întrebat-o pe fată

—Cum te cheamă?

—Mândra, cocoane!, îi răspunse fata.

—Cum, tu ești Mândra aia mică? Ce mare te-ai făcut și ce fată frumoasă. Ia uită-te la ea mamă, acuși o mărităm.

Biata fată se făcuse roșie ca un bujor.

—Hai, du-te și cheam-o pe mamă-ta.

N-a trecut mult timp și în crăpătura ușii au apărut cele peste o sută de kilograme ale Icoanei. Zeno i-a făcut semn să se apropie.

—Auzi, Icoano, am știut că faci mânări ca nimeni alta, dar că ai făcut și o fată așa de frumoasă, n-am știut. Apoi, n-ai găsit vre-un fecior?

—Nu cocoane Zeno, căci e încă „ludă” și apoi calul bun nu trebuie dus la târg, el să vinge dâן grajd.

Comparația aceasta rustică făcută în mândria ei de mamă l-a făcut pe Zeno să râdă cu poftă.

—A fost părințele Pătru cu popa al nou și cu învățătorul cel mic să vă vadă, dar ați durmit și a zâs că vin iarăși, cătră prânz.

—Dar cum îl cheamă pe popa al nou, Icoaneo?

—Dumnezău șcie, că eu nu știu să-i zic nici numele, că-i tare șod.

—Mamă dragă, spune-mi ce om e și cum îl cheamă pe părintele cu nume șod?

—Olimpiu Teplețeanu. E un preot cult și român vrednic. O să-ți placă de el.

—Auzi Icoaneo? Hai acum să-i înveți numele, că e nume românesc.

Icoane, speriată ca nu cumva să fie pusă la o lecție ca pe timpul când era școlăriță, a scos un:

—Vai d-o mine! Eu stau la givan și mie îmi ard mâncărurile în cuină.

Apoi, spunând acestea, a pornit repede pe cât îi permiteau kilogramele de una sută.

După ce s-a îmbrăcat, Zeno s-a dus în biroul tatălui său, pe care l-a găsit în societatea celor doi preoți, a învățătorului „cel mic” și a comerciantului Poganu. În ciuda vârstei sale, părintele Pătru a alergat cu brațele deschise spre Zeno, ca să-l întâmpine cu cuvintele:

—Blagoslovit să fie numele Domnului, care te-a adus printre noi.

—Amin! Dar și sfinția ta, la botez, n-ai cruțat apa și astfel am putut, cu noroc, trece prin atâtea, i-a răspuns glumeț ofițerul apoi, luându-l de braț, s-au îndreptat spre bătrânul comerciant.

—Uico Poganu, acum îmi dai țigări? Știți, domnilor, că a refuzat să-mi vândă țigări și m-a pârât lui tata?

—Erați copil, domnule căpitan, căută să se scuze Poganu.

Zeno se întoarse spre ceilalți:

—Vă cunosc, deși nu ne-am văzut. Dumneata ești „popa cel nou” și dumneata „învățătorul cel mic”. Biata Icoanea nu-ți poate ține în „mince” numele că e prea „șod”. Maica-mea, în schimb, mi-a vorbit și de cucernicia ta, cât și de domnul învățător Ciortin. Dar învățătorul Drăghici, ce face?

În locul lor a răspuns bătrânul Dacian.

—Am trimis trăsura să-l aducă, căci nu-l mai slujesc picioarele. Va lua masa împreună cu dumnealor la noi. Știam că o să te bucuri.

Pe la sfârșitul mesei Trăilă a intrat buluc în sufragerie. Fața-i pământie anunța ceva neplăcut:

—Au venit jândarii sârbi și zâc că vreau să vorbească cu domnul căpitan.

—Ce te-ai speriat Trăilă? Spune-le că-i poftesc.

Un plutonier însoțit de doi ostași cu baioneta la armă au intrat în sufragerie și într-o românească bună s-a adresat lui Zeno.

—Domnule ofițer, e poruncă să mergeți cu noi la V..., de unde veți putea vorbi la telefon cu comandantul nostru.

—Cine v-a dat acest ordin și pentru ce?

—Maiorul, comandantul nostru. Mai mult nu putem să vă spunem, căci nici noi nu știm.

—Bine, voi merge, dar până când înhamă caii la trăsura, luați loc și un pahar de vin.

Nu s-au lăsat rugați și Zeno, ca să facă pe comesenii speriați să se liniștească, a continuat.

—Cum de vorbești așa de bine românește?

—Sunt de pe Valea Timocului.

—Camarazii dumitale vorbesc și ei românește?

—Nu, ei sunt sârbi.

În timp ce conversau, a venit Trăilă raportând că trăsura e gata. În trăsura plutonierul a găsit câteva cuvinte ca să se scuze.

—Ce să fac, domnule ofițer, sunt ostaș, dumneavoastră înțelegeți!?

Ajunși în orașelul V..., unde era instalat postul de jandarmi, plutonierul a cerut legătura cu comandamentul din Timișoara și în scurt timp raporta șefului său în sârbește, Zeno înțelegând doar că este vorba de un căpitan de cavalerie român. Plutonierul i-a făcut semn, întingându-i receptorul. La capătul celălalt al firului o

voce răguşită l-a întrebat dacă vorbeşte nemţeşte şi după ce Zeno a spus că da, acela a continuat.

— Aici maiorul M... care vă întreabă ce interese vă aduc în zona sârbească?

— Domnule maior, sunt născut în comuna C... şi am venit să-mi vizitez părinţii după atâţia ani de absenţă.

— Aveţi viza sârbească?

— Nu, dar voiam să mă prezint mâine pentru a o obţine.

— Pentru ce n-aţi venit direct la Timişoara?

— Am aflat în gara G... că sunteţi plecat cu trenul undeva şi dorul după ai mei m-au făcut să amân cu o zi venirea la Timişoara, cu atât mai mult că nu vă găseam acolo. Nu-mi închipuiam că un ofiţer voluntar român care, cu voluntarii sârbi în Rusia s-au ajutat reciproc în organizarea unităţilor de voluntari, să poată fi arestat pentru că-şi vizitează părinţii. În oraşele noastre şi astăzi ofiţerii şi soldaţii dumneavoastră se plimbă liber, în schimb dumneavoastră aţi procedat cu totul altfel faţă de un voluntar român şi un ofiţer aliat. Vă rog, daţi ordin să fiu escortat la dumneavoastră, iar de acolo să pot raporta la ai mei sau să fiu expulzat.

Vocea aspră a maiorului s-a îndulcit.

— Cine spune că sunteţi arestat?

— Odată ce am fost ridicat de ostaşii dumneavoastră cu baioneta la armă.

— E un dobitoc plutonierul meu dacă a procedat astfel. Vă rog, puneţi-l la telefon.

Bietul şef de secţie tremura în faţa telefonului, făcând feţe-feţe, repetând cuvântul sârbesc „*am înţeles, am înţeles*”. Din nou i-a întins receptorul lui Zeno.

— Hallo! Sunteţi la aparat, domnule căpitan?

— Da.

— Am ordonat şefului de secţie să vă pună viza. Nu veţi mai fi deranjat. Eu lipsesc câteva zile, deci nu mai veniţi mâine la Timişoara.

— Vă mulţumesc, dar eu mai am rude la Reşiţa, Oraviţa. Le pot vizita?

— Desigur, da. Va trebui însă la sosirea în localitatea respectivă să luaţi contact cu şeful secţiei sau la Reşiţa cu ofiţerul respectiv din subordinea mea. Mai corect, când vreţi să vă duceţi, daţi-mi un telefon şi eu, la rândul-mi voi dispune. Astfel veţi fi scutit de neplăceri.

— Vă mulţumesc!

— Sunteţi cavalerist, domnule căpitan?

— Da.

— Şi eu sunt din cavalerie, dar invaliditatea mă obligă să fiu jandarm.

— Mă bucur că sunteţi cavalerist, domnule maior. Călăreţii se înţeleg între ei.

— Am şi eu o pretenţie, o condiţie să vă pun şi anume să vă daţi cuvântul de onoare... (lui Zeno i s-a oprit respiraţia, cuvânt de onoare ... ce-i cere omul acesta? Toate într-o secundă i-au trecut prin cap) că nu vă întoarceţi la Bucureşti înainte de a veni la Timişoara să tragem un chef.

—Da. Îmi angajez cuvântul că vin să vă vizitez, îi răspunde ofițerul român, ușurat că nu-i ceruse altceva.

—Vă rog puneți-l din nou la telefon pe plutonier. Deci, la revedere, la Timișoara!

După ce a terminat convorbirea, plutonierul își ștergea fruntea transpirată și n-a putut să nu tragă o înjurătură românească, care se obișnuiește de la Nistru până la Tisa, și chiar în Timoc, și de data aceasta Zeno s-a convins deplin că și cei din Timoc sunt români neaoși. În drum spre restaurant, subofițerul i-a spus lui Zeno:

—El a dat ordin să vă ridic și acum mă face tâmpit. Feriți-vă de el, căci e nesincer, bețiv și nebun. Mai mult nu vă pot spune, doar atât că nu sunt militar de carieră, ci învățător.

Zeno s-a gândit să profite de starea sufletească a revoltatului plutonier-învățător român și i-a pus întrebarea.

—D-apoi nu au mai rămas decât jandarmii în zonă și bănuim că și noi ne vom retrage.

—Totuși, să comanzi câteva batalioane ... a riscat întrebarea Zeno. Plutonierul a răspuns doar atât:

—Când ești fiul unui mare om, să nu ne mai mirăm.

Zeno n-a voit să lase impresia că-i cere informații, schimbând discuția în altă direcție.

—După cum văd sunteți însurat, domnule învățător.

—Da. Am și trei copii și părinți bătrâni. Mi-i dor și mie de ei. Nu i-am văzut demult. De-abia aștept să fiu demobilizat.

Au intrat în restaurant unde, la o masă, bătrânul Dacian stătea împreună cu protopopul și alți cunoscuți ai lui, așteptând cu înfrigurare știri despre Zeno. Sărmanul tată, imediat după ce fiul său plecase de acasă cu jandarmii sârbi, a lăsat să se înhame un docăraș, pornind în urma fiului său. Acum, văzându-și feciorul vesel, însoțit de plutonierul sârb, i s-a luminat fața de bucurie. Zeno l-a reținut pe însoțitorul său, spunându-i în glumă:

—Acum putem trinca împreună un păhărel, ca doi aliați.

Bietul subofițer, pe semne jenat de cele întâmplante sau de frică să nu fie acuzat că el, reprezentantul forței sârbești, a stat la chef cu intelectualii valahi, și-a golit paharul, cerându-și scuze, motivând că serviciul îi cere anumite obligații. De la oamenii săi, Zeno a aflat despre teroarea ce o exercită maiorul M., nu numai cu cetățenii români, dar și cu subalternii săi. După ce, prin Trăilă, au liniștit-o pe mama, împreună cu tatăl său, au mai rămas câteva ceasuri cu vechii săi cunoscuți, lămurindu-i și dându-le instrucțiuni.

De Sfintele Paști, satul său își sărbătorea hramul. Profitând de obiceiul vechi când, cu asemenea ocazie, se aduna toată lumea și din alte sate, sub motiv că sunt invitați de colegii lor, de data aceasta au venit mai mulți preoți și învățători pentru a lua contact cu ofițerul român. Dintre ei s-a format, în cel mai mare secret, un

comitet, care de aici înainte trebuia să acţioneze, furnizând întotdeauna informaţii unor oameni de încredere din Lugoj şi de la care vor primi dispoziţii pe viitor. Cu materialul adunat până atunci, Zeno l-a trimis pe omul său de încredere şi vechiul său camarad din copilărie, ţăranul Adam, la protopopul P... din B..., unde trebuia să-l aştepte, în zona franceză, iar la câteva zile în urma acestuia, au plecat în aceeaşi direcţie, părinţii lui Zeno, care ţineau să-l asigure, în cazul că s-ar fi descoperit de către ocupanţi ceva din activitatea lui.

Mulţumit de rezultatele obţinute, a plecat şi Zeno spre Timișoara, ca să-l întâlnească pe maiorul M., față de care s-a legat prin cuvânt că îl va vizita înainte de plecarea la București. În același tren călătorea și fratele unui director de fabrică, de la care a aflat unele din trăsăturile comandantului M..., fiind chiar el una din victimele lui. După un chef, maiorul a invitat un preot și pe fratele directorului ca să facă împreună o plimbare cu trăsura. Maiorul care mîna caii, la un moment dat, a sărit din trăsură, dând bice puternice bietelor animale, care, speriate, au luat-o la goană nebună. Ca rezultat: o trăsură sfărâmată, directorul avea un picior și trei coaste fracturate, iar preotul, mai norocos, s-a ales cu spaima și câteva contuzii. La altă petrecere, cu pistolul în mână, maiorul l-a obligat pe unul din cei prezenți să joace „halaripu” și să-l forțeze să-și ridice mai repede și mai sus picioarele cu focuri de pistol. Spre norocul jucăușului, nu l-a lovit niciun glonț, în schimb, spre marele haz al maiorului, a fost nevoit să se ducă să-și schimbe rufăria. La una din inspecțiile făcute de maior, i s-a prezentat un bătrân meseriaș, care își reclama nevasta, mult mai tânără decât el, că pe lângă faptul că-l înșeală cu un tânăr și chipeș lucrător, îl și fura, dându-i iubovnicului diferite cadouri. „Originalul” maior s-a hotărât să se transforme în judecător și sentința dată a fost: femeia va primi zece lovituri de nuiete la partea locului cu care se făcuse vinovată față de credința ei de soție, iar amantul va despăgubi pe soțul încornorat cu valoarea sumei de care fusese frustrat. La a cincina lovitură femeia a leșinat, iar acel care a „tradus-o”, sub motiv că va aduce bani de la părinți, a plecat fără să se mai întoarcă, decât după venirea românilor.

La Comandament, căpitanul Dacian a fost introdus în biroul aceluia despre năzbâtiile căruia auzise atât de multe și de care tremura o lume întreagă. Acesta s-a sculat de la birou făcând câțiva pași spre Zeno.

— Ei, bravo! Îmi pare bine că te-ai ținut de cuvânt.

— Odată ce am promis...

— Sper că nu te-a mai plictisit nimeni?

— Nu, dar nici nu era pentru ce, căci n-am dat ocazie, domnule maior.

— Spune drept, îmi porți pică pentru cele întâmplate?

— Nu, domnule maior. Greșeala a fost a mea că n-am venit direct la Timișoara, ci m-am dus să-mi văd părinții. La tot cazul vă mulțumesc că m-ați scutit de a veni atunci.

— Ascultă, termină odată cu „domnule maior”. Suntem cavaleriști. Eu sunt „tu” pentru tine și tu ești „tu” pentru mine. Ne-am înțeles? și izbucni: Ha, ha, ha, într-un râs răgușit.

— Ne-am înțeles, a răspuns Zeno zâmbind.

— Atunci să bem o șliboviță, și cu aceasta s-a îndreptat spre dulap.

Zeno surprins de ținuta elegantă și de amabilitatea maiorului, l-ar fi găsit simpatic și chiar om frumos dacă fața-i buhăită, de bețiv și niște ochi de dement, nu ar fi alertat aspectul general.

Maiorul a scos din dulap o sticlă, care era însă goală, ceea ce-l înfurie.

— Milivoi! strigă el și un soldat, care răspundea la numele acesta, a intrat pe ușă oprindu-se în poziție de drepti. După un schimb de cuvinte în limba lor, maiorul s-a adresat lui Zeno: Hai mai bine să mergem noi la șliboviță, decât s-o aducem aicea, în acest birou infect.

După ce a dat câteva dispozițiuni unui ofițer pe care n-a ținut deloc să-l prezinte ofițerului român, a părăsit cu Zeno „biroul infect” unde, pe timpuri, își comanda corpul de armată un fost general austriac.

După câteva tururi pe corso-ul din centrul orașului, maiorul a hotărât.

— Să mergem undeva să bem ceva. E mai amuzant, decât să vezi vacile acestea, care te privesc parcă ar fi dornice de taur, ha, ha, ha, râdea încântat de comparația pe care o găsea atât de reușită.

Au intrat în restaurantul S..., unde cetățeni pașnici își consumau berea și porția de „zonă”. Chelnerii, mai mult intimidați de prezența lui decât stilați, i se ploconeau și se grăbeau să-i deschidă ușa separeului rezervat pentru el. Fără comandă, un alt chelner a alergat, aducând pe o tavă o sticlă de șigoviță și o cutie de „ringli”. Îi cunoșteau obiceiul.

Cunoscând tăria acestei băuturi, Zeno a rămas surprins de faptul că se umplură două pahare de vin în locul obișnuitelor pahare de țuică.

— Servus, a trincat maiorul și văzând că partenerul lui nu și-a băut toată țuica a strigat: Ex, pentru prietenie!

La al doilea pahar, cu toată insistența maiorului, Zeno a refuzat să mai bea. Îl apucase o greață de băutură și de fața transformată în ceva animalic a omului care stătea la masă. Acesta a scos pistolul și l-a pus pe masă, spunând:

— Vrei să mă jignești? Eu nu admit să fiu jignit, deci bea!

— Bine, nu vreau să te jignesc și Zeno a dat țuica peste cap.

Maiorul râdea satisfăcut și-l privea pe Zeno batjocoritor. Zeno și-a dat seama că cel din fața lui vrea să-l provoace. Mândria lui de om și de ofițer al unei armate din care făcea parte l-a făcut să uite și de misiunea ce-o avea. A luat sticla de pe masă, umplându-i paharul maiorului.

— E rândul tău să bei pentru prietenie!

— Eu nu beau la ordine! i-a răspuns arogant ofițerul sârb.

Atunci Zeno a pus repede mâna pe pistol, trăgând toată încărcătura alături, când în dreapta, când în stânga maiorului, iar acesta, după ce s-a recules, i-a sărit de gât, sărutându-l:

— Bravo! Se vede că ești călăreț. Ești prietenul meu!

Curioșii din restaurant, prin crăpătura ușii, spre marea lor deziluzie, în loc de o dramă senzațională, au putut constata că doi ofițeri beți se îmbrățișau și că diferendul româno-sârb a intrat într-o fază pașnică.

A doua zi căpitanul Dacian a plecat ca să-și mai petreacă câteva zile la o rudă a sa din B..., unde părinții îl așteptau cu nerăbdare.

Mulțumit de faptul că-i știa în zona franceză și cu satisfacția de a fi dus însărcinarea la bun sfârșit, după o scurtă oprire, a plecat la Caransebeș, unde știa că de Dumineca Tomii se adună arhieriei, fiind o ocazie bună de a lua contact cu lumea frunțașilor și apoi, mulțumit de executarea misiunii sale, a plecat la București.

La Cartierul General, și-a făcut raportul asupra informațiilor culese. Apoi, cu primul tren, a plecat spre Iași, unde era „Nu-nu”, copila aceea atât de dragă sufletului său.

De la gară s-a dus direct la comandament, unde s-a prezentat generalului său și după ce a terminat raportul asupra misiunii avute, șeful său i-a spus să se ducă acasă, având nevoie să se odihnească după oboseala călătoriei, invitându-l la masa de seară în familia lui.

La locuința lui, Nicolae îl aștepta cu baia și cu diferite gustări aranjate pe masă. Zeno, surprins de toate acestea, după ce i-a întins mâna soldatului său l-a întrebat:

— Măi, șmechere, de la cine ai aflat despre sosirea mea!

— De la geamantanul dumneavoastră ce mi l-a adus un soldat și mai avem și noi oamenii noștri.

— Ești o perlă, Niculaie.

— Ce sunt eu, domnule căpitan?

— Un om de treabă, măi băiete!

Ordonanța Niculaie era fericit că șeful lui îl lăudase.

— Ce-ți face nevasta și copilul?

Cât timp Zeno lipsise, i-a dat ordonanței sale concediu.

— Să trăiți domnule căpitan, i-am găsit bine pe toți. Copilul e mărișor. S-a bucurat mult de jucăriile ce i le-ați trimis. Nici noaptea nu se despărțea de sabia lui. Iar tata vă mulțumește mult că mi-ați dat concediu. L-am ajutat mult la treburile gospodăriei.

Niculiță s-a învârtit, s-a sucit, apoi a adus o cămașă înflorată, de borangic, cu cusături, și foarte încurcat a spus ofițerului său:

— Ileana a lucrat această cămașă și v-o trimite...

Generalului i s-a dat o nouă comandă în care, în afară de calități militare, se cerea și un simț politic, ținându-se seama de organizarea noilor unități.

După unirea provinciilor românești cu patria mamă se cerea, în afară de organizarea militară a acestor teritorii și sudura într-o aceeași mentalitate a acestei lumi cu sufletul românesc, dar cu obiceiuri influențate secole de-a rândul de către foștii stăpânitori. Cei de peste Munții Carpați trăiau în legile și cu viața dictată de regimuri maghiare, cei din Bucovina în spiritul austriac, iar basarabenii într-al țarismului, recent tulburat de o revoluție încă nestabilă. În aceste deosebiri trebuiau găsite formulele, care să împace și să țină seama de toate acestea și cu tact, să fie amestecate și abătute spre canalul unic al mentalității statului unitar român.

În îndeplinirea aceasta adevăratul merit îl are sufletul neamului, care, nealterat, domnea în cele trei provincii. Și totuși anumite ambiții și interese ale unora lăsau fisuri, care slăbeau sudura puternică a digului național. Un ochi pătrunzător, energic și totuși plin de tact se cerea să vadă, să judece, să împace, să informeze, să propună și să arate în mod cinstit conducerii centrale adevărul. Omul indicat era generalul lui Dacian care, pe lângă vederi largi, avea prestanța, cultura și forța ca să se impună nu numai românilor, ci și naționalităților conlocuitoare, care făceau comparație cu cei ce au fost înainte.

„*Inter armes silent muses*” este un proverb latin și cum dușmanul fiind înfrânt, luptele au încetat, totul a fost reluat de viață cu drepturile și cerințele ei, amorțite de anii războiului. Lumea dornică de ele a organizat serbări, manifestațiuni naționale, conferințe, spectacole și atâtea altele, care aveau darul să creeze o nouă societate solidară în jurul întăririi unității statului nou creat. În această acțiune, la comandament au fost aduși ofițeri pregătiți și socialmente și căsătorii au început să se facă dintr-o parte în alta.

Primul exemplu a fost dat de însuși generalul, în această acțiune, care și-a măritat fata cu Zeno, ofițerul venit de peste Munții Carpați. Odată căsătoria făcută, cum nu ținea rude la comandament, generalul l-a mutat pe Zeno, ginerele său, la o unitate de cavalerie, luându-și în loc ca adjutant un bucovinean, apoi un transilvănean.

În noua sa garnizoană, într-un oraș frumos, cu marea familie a călăreților legată de camaraderie, Zeno cu soția lui s-au simțit mai bine decât la comandament cu o viață atât de încordată, cu multiplele-i obligațiuni. De acum erau ai lor și numai ai lor și lunile se scurgeau repede. Cum erau în așteptarea unui moștenitor sau moștenitoare, spre regretul soției sale, au renunțat la cavalcadele, întârzieri înnoptate și alte asemenea distracții, nepermise de situația ei.

Într-o zi călduroasă, după manevre de gaze, ofițerii erau adunați la critică în sala mare a cazarmii. Deodată apare un soldat cu mătura în mână și fața nădușită:

—Domnule căpitan, moare Duduia!

Au înmărmurit cu toții, iar Zeno s-a făcut alb ca varul, căci era ordonanța lui. Bietul băiat, uitase de disciplină, uitase de colonel, uitase că-i cu mătura în mână, fugise după căpitan, că-i moare Duduia.

—Du-te repede acasă, se auzi vocea colonelului.

Și acum era rândul căpitanului să gonească pe stradă cu ordonanța după el, care ținea mătura ca arma la atac. Lumea se uita mirată după ei. Noroc că locuința Dacienilor era în apropierea cazărmii.

În casă și-a găsit soția în durerile facerii, fiind alături de ea o vecină, soția unui maior de administrație, pe care o chemase fata din casă. Nu peste mult a sosit doctorul mamouș, anunțat de maioreasă și o săsoaică, deșteaptă și descercăreață.

După câteva ore a apărut și acela care n-a ținut seama nici de socoteala medicilor și nici a părinților, ci s-a grăbit. De la naștere și-a făcut de cap și a făcut ce a vrut el. Un mic aventurier. Trusoul lui era numai o cămășuță a lui taică-său, păstrată cu sfințenie timp de 27 de ani de „Emi-buni”, cu dorința ca viitorul Dacian să fie îmbrăcat prima dată cu ea, iar în loc de scutece au fost folosite cărpe de praf până când, peste o zi, au fost înlocuite cu trusoul princiar, adus în grabă de bunica din partea mamei.

În zori de zi pe Zeno l-a trezit o melodie dulce din somn. Credea că visează. Trăzniții de camarazi însă au schimbat-o cu marșul „Die Leichte Kavalerie” („Cavaleria ușoară”), care l-a adus la realitate. Băieții, fiind zi de sărbătoare, cheuiseră toată noaptea, iar de la chef s-au gândit să vină să le dea Dacienilor o serenadă. Erau tineri și neînșurați. Temperamentul de călăreți clocotea în ei. Ce știau ei că lehuza are nevoie de liniște. În grădina s-a trincat, de preferință din rachiul Dacienilor, apoi fiecare s-a dus la casa lui fiind sărbătoare.

Dar tot frumosul trebuie să aibă un sfârșit.

În Ungaria a apărut fostul rege Carol IV de Habsburg,²⁵ pretendentul tronului. Familia a fost scoasă din drepturile ei ereditare, dar în ochii revizioniștilor din statul vecin reprezenta ideea trecutului.

Alături de ceilalți vecini și România a trimis trupe la graniță, astfel că regimentul lui Zeno a primit ordin de plecare. Mama și copilul au fost duși la familie, iar soțul la datorie.

Anul 1921 a început cu necaz și durere. Mama lui „Nu-nu” muri și fata trebuia să fie lângă tatăl ei, care suferea din cauza pierderii soției iubite.

Carol IV fiind obligat să părăsească țara, lucrurile s-au liniștit și regimentele s-au reîntors în garnizoanele lor. Viața a început să intre în făgașul normal din trecut și în dorința de a fi alături de tatăl ei, Zeno a rămas singur, a fost readus în serviciul Comandamentului. De altfel și invaliditatea lui, rănile din război au lăsat urme și nu-l asigurau apt de front, mai ales la cavalerie.

Au trecut câțiva ani și familia s-a înmulțit cu o fetiță. Fericirea familiară a fost tulburată de moartea tatălui lui Zeno. Averele părintească era lipsită de o energie bărbătească, maică-sa, rămasă singură, putând cu greu face față obligațiilor gospodăriei. Zeno, care avea gradul de maior, era frământat sufletește, dacă să

---

²⁵ Carol I al Austriei, (1887–1922), ultimul împărat al Austriei și ultimul rege al Ungariei (Carol IV), în 1918 a renunțat la șefia statului maghiar, exilat în Portugalia unde a și murit.

urmeze mai departe cariera militară, în care ar fi trebuit să activeze în serviciile de birouri sau să-și vadă de moșie și de interese care asigurau mai mult viitorul familiei. A optat pentru ultima soluție, cerându-și pensionarea pe motiv că nu mai este apt pentru serviciul militar. Comisia medicală, constatându-i acest fapt, ca urmare a fost pensionat, spre marea părere de rău a socrului său, care s-ar fi bucurat să urmeze școala de război și să-l urmeze pe el în carieră.

Au urmat ani de muncă și viață la țară, care-i reclamau prezența la fața locului, cu atât mai mult cu cât în ultimii ani, când părintele lui era bolnav, personalul de conducere al moșiei își făcuse de cap.

Cu muncă și control sever, cu sfaturile pricepute ale maică-si, a reușit ca situația să fie schimbată și averea rămasă de la strămoși, neglijată în ultima vreme, să reînvie și să progreseze și să se modernizeze. Avea libertate, era stăpân, creștea cai frumoși, avea vecini buni cu care vâna, totuși amintirile lui îl duceau la armată și în mijlocul camarazilor...

Manuscris aflat la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale.

5 1948422 010571

ISBN: 978-973-1-10774-4
ISBN: 978-973-1-10774-4

88 lei